

మనుచురిత్రము.



వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు ఆంధ్రసన్స్ పారిచే

All Rights Reserved.

[Rs. 5—0—0]

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
at the 'VAVILLA' PRESS,
Madras.-- 1951

క

ఉ. తల్లి సమస్తభాషలకు దైవతభాషయ; దేశభాషలక
 పిల్లలలోన నాంధ్రి యనుపేరిటి దెంతయు ముద్దులాడి రా
 ట్లల్లజు లాదరించినకతంబునఁ బల్కులఁ గుల్కుమీఱి య
 ల్లల్లన దక్కు నక్కనెలియండకు నెక్కుడుకీర్తి చేకొనెన్.

క. జిలిబిలిపలుకులఁబలుము

ద్దులు గులికెడు తెలుఁగుభాషతో సరి యగునే
 తెలిసియుఁ దెలియక వీనుల

నలయించెడు వెట్టిమొట్టి యట మొఱిబాసల్.

సంస్కృత మనిపేర్కొనఁబడిన యార్యభాషతో తోలు
 దోలుత భరతఖండమునఁ బెంపొందినవాఙ్మయము. చాల
 వఱకు దానివలననే తర్వాతఁ బ్రాకృతములును దేశభాషలును
 పెంపొందినవి. దక్షిణహిందూదేశమునఁ గల దేశభాషలలో
 నాంధ్ర ద్రవిడ కర్ణాటభాషలు ప్రధానమయినవి. ఇందు ద్రవిడ
 కర్ణాటభాష లాంధ్రమునకంటెఁ బ్రాచీనము లని యూహింపఁ
 బడుచున్నవి. ఆరెండుభాషలలోను గ్రంథములు రచింపఁబడుచు
 వచ్చిన కొంతకాలమునకుఁగాని యాంధ్రభాషలో గ్రంథరచన
 ముప్పక్రమింపఁబడినట్లు చూపట్టదు. గ్రంథరచన ముప్పక్రమింపఁ
 బడుటకుఁబూర్వ మాంధ్రభాషస్థితి యెట్టిదో మన కింతుకయుఁ
 దెలియరాదు. ఇటీవల నాంధ్రకవిత్వము బుట్టిల్లనఁ జెల్లిన వేంగీ
 దేశమునం దానాఁడు జన్మించిననాగవర్త కర్ణాటభాషకుఁ ఛంధోం
 బుధి యనుఁ ఛంపశ్శాస్త్ర గ్రంథమును రచించె; కాని యాంధ్ర
 భాషయుబునైన నెత్తఁ డయ్యె, నాటి కీభాషకుఁ దిన్ననిదూ

పేర్పడలేదు కావలయు. ఆకాలమున మనదేశమును జాళు
కులు పాలించుచుండిరి. అర్వధర్మము నిర్వక్రముగా సాగింపఁ
బడుచుండెను. జనులకుఁ బురాణాదిజ్ఞానయం దాదరము
మొందుకొనియుండెను. వారు సంస్కృతభాషాగ్రథితములైన
తత్త్వద్రింథములను 'గాసటబీసటే' చదివి గాథలు ద్రవ్య
చుండిరి. రానురాను దేశభాషకును గొంత యాపేర్పడుచుండఁ
బోలు. అక్కతన నత్తటి దేశభాషాకవన మావశ్యక మయ్యెను.
అయినను దానికిఁ దగినసామగ్రిని గూర్చి కవితను వెలయుచు
వా రవతరింప వలసియుండిరి. ఇట్లు సనఁ జన,

క. మును మార్గకవిక లోకం, మన వెలయంగ దేశకవితఁ బుట్టించి తెను
గు నిలిపి రంధ్రవిషయమునఁ జననత్యాశ్రయమునిఁ దొట్టిచాళుక్యవృత్తుల్.
నన్నెచోళుని కుమారసంభవము.

దాదాపు నేటికి వేయిసం॥ లకు బూర్వము చాళుక్యా
న్వయభూషణమును సత్యాశ్రయాదిబిరుదాంచితరుడును రాజ
మహేంద్రమురాజభానిగా వేంగీదేశమునుబాలించినవాడును
నగు రాజరాజనరేంద్రుని యాస్థానమునఁ గల సర్వజ్ఞుఁ డగు
నన్నయభట్టారకుఁ డనుపండితకవియే మన యాంధ్రభాషలోఁ
దొలుతఁ గవిత నవతరింపఁజేసినవాడని తలఁపబడుచున్నాడు.
రాజరాజనరేంద్రునిప్రేరణమున నీతఁడు పంచమపేద మగుభార
తమును దెల్లన రచింప దొరఁగొని యరణ్యవర్షములోని కొంత
భాగమువఱకును నెఱవేర్చెను. ఈతనికవనమున సంస్కృత
మర్యాదలు మొందుకొనియుండును. నుడికారముగల తెలుఁగుఁ
బలుకుబడులఁ గూర్చుటయం దీతఁడు తక్కువవాడు కాఁడు.

చ. బహువన పాదపాత్థికులపర్వకల్పార సరస్వరస్వతీ
నహితమహామహీభర మజస్రసహస్రస్రణాళి దాల్చి దు

స్వహతరమూర్తికి జలధికాయుక్త బాహుక శయ్య యైనయ
య్యహిపతిదుష్కృతాంతకుఁ డనంతుఁడు మాకుఁ బ్రసన్నుడయ్యెడున్.

గీ. ఎల్లవారు నెరుంగ నొల్లనిధర్మపు, బేల! నీకుఁ జెప్పనేల వలనెఁ
జెలుకవాని కింత తఱునంటివలుకులు, నన్నె వృద్ధజనము లున్నచోట.

పదపడి కవిబ్రహ్మనాఁబడుతిక్కన విరాటపర్వము మొదలు
గాఁగి పర్వముల భారతమును దెలుఁగుకావించెను. తెలుఁగుఁ
బలుకుబల్లెను గుబాళింపఁజేయుటయం దీతని కీడు మఱి లేఁడు.
ఈతనికవనమున రసపోషకములు కానిపదములు సాధారణ
ముగాఁ జూపట్టవు.

ఉ. చిచ్చుకన్న మూనుకొని నేతి త్రిశూలము డాచి లీలమై
వచ్చినరుద్రుచందమున వ్రాలుదు నీ వనిలోన నోర్వఁగా
వచ్చునె నిన్ను నెట్టిమగవారికి నీకృప నాశ్రయింపఁగా
వచ్చితి మెన్విధిం గెలువ వచ్చు మహాత్మ! యెఱుంగఁ జెప్పవే.

తర్వాత నీయిర్వరకుఁ దుల్యుఁ డనఁదగువాఁ డెఱ్ఱా
పైగ్గడ. ఈతనికృతులం దరణ్యాపర్వశేషపూరణ మొకటి.

చ. స్ఫురదరుణాంకురాగరుచిఁ బొంపిరిపోయి నిరస్తనీరదా
వరణములై దళత్కమలవైభవజృంభణ ముల్లసిల్ల ను
ధ్వరతరహంససారసమధువ్రతనిస్వనము ల్నెలంగఁగాఁ
గరము వెలింగె వానరముఖులులు శారవశేఖఁ జూడఁగన్.

ఈమువ్వురను గచిత్రయ మందును, వీరివాక్కు లాంధ్ర
భాషకుఁ బరమప్రమాణములు. ఇట్లాంధ్రభారతము ముగియు
నప్పటికి దాదాపు 300 సం॥ పట్టెను. ఈనడుమను గొందఱు
మేటికవు లితర పురాణామలను దెలిఁగించుదు వచ్చిరి. ఇట్లు
రాసురాసు గ్రొత్తత్రోసలు త్రొక్కి కవనమున మూర్ఖులు
గలిగించినవాఁడు కనిసార్వభౌముఁడు నా.బహు శ్రీచాళుడు.

ఈతఁడు తొంటివారివలె జాలమట్టునకు సంస్కృత గ్రంథములనే తెలిగించినవాడయ్యును గూర్పునందు మార్పు కలిగించి తర్వాతి ప్రబంధరచనకు మార్గదర్శకుఁడయ్యెను. *సీసపద్యముల యొక్క పునఃకలు మొదలగునవి యాతఁడు నెలకొల్పినవే. శ్రీనాథునితర్వాత నాతనిచరణముల నందుకొనక కవిత నెప్ప నేర్చినవారు లేరు. శ్రీనాథునికాలమునకుముందే యవనుల యలజడి కలుగుచు వచ్చుటచే వారియాచారవ్యవహారములును గొన్ని మనదేశమున నెలకొనఁ జొచ్చినవి. కావున నాకాలము నుండియుఁ గవులు తమకవనమునఁ గొన్నియన్యదేశ్యపదములు రుచివిశేషములంబట్టి యందందుఁ బొందుపఱచుచు వచ్చిరి. మచ్చున కొకటి యుదాహరింపఁబడుచున్నది.

ఖుసిమీఱ్ నురధాణి నిండుకొలు వై కూర్పున్నచోన్.

శ్రీనాథునిహరిహాసము.

కొందలు

సీ. వచ్చని హరుమంజి పని...నైంధవంబు. మను. ఆ. 4 స. 28.

ఈ మొదలగు పద్యములలోఁ బెద్దనయే తొలుదొలుతఁ జొప్పింప మొదలిడె ననిరి.

పదపడి శ్రీనాథుఁడు చూసినత్రోవఁగొని సంస్కృత గ్రంథములఁ దెల్లించుటయ కాక పురాణకథలఁ గైకొని స్వకపోలకల్పనలఁ గూర్చి చతుర్దశవర్ణనలతో మిశ్రప్రబంధములను

* ఙ్గీకపద్యశబ్దములు సమాసార్థము లయ్యి నవి యాంధ్రభాషా సంస్కృతభాషా గ్రంథమునకును సాంధ్రభాషా గ్రంథమునకును వ్యవహరింపఁబడుచుండునట్లే ప్రబంధపదము భారతాదిసర్వగ్రంథవాచక మయ్యి నట్టివల మిశ్రాత్సాద్యాన్యతరమగు నితివృత్తముతోఁ జతుర్దశవర్ణనలఁగూర్చి రచింపఁబడు కావ్యమునకుఁ బేరుగా వాడఁబడుచున్నది.

దర్శాతికవులు రచింపనారంభించిరి. ఆ కాలమున నుత్పాద్యముగు నితివృత్తముతోఁ గృతిసెప్పట తప్పుగాఁ దలఁపబడుటచేఁ గావలయు నాంధ్రమున నేకవియు దానికి దొరఁకొనినవాఁడు కాఁడు. అట్లు శ్రీనాథునకుఁ దర్వాత మిశ్రప్రబంధములు రచించిన వారిలోఁ దొల్లటివాఁ డనఁదగు పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రకవి యీవిషయము నిట్లు వాక్రుచ్చెను.

కా. ప్రఖ్యాతం బన మిశ్రబంధ మన నుత్పాద్యం బనంగాఁ ద్రిధా
వ్యాఖ్యాతం బగు వస్తు వండు మఱి యధ్యాహారము జేయంగాఁ
బ్రఖ్యాతం బితివృత్త మైనఁ గృతి సెప్పక వక్తకుఁ శ్రోతకుఁ
విఖ్యాతం గలిగించుఁ బుణ్యమహిమక విశ్వంభరామండలిన్.

ఈతఁడు భారతమందలి శకుంతలోపాఖ్యానకథను గైకొని దానికిఁ గాలిదాసుని యభిజ్ఞానశాకుంతలనాటకమును దోడుచేసికొని శృంగారశాకుంతల మనుప్రబంధమును రచించెను. శృంగారశాకుంతలము రచింపబడిన తర్వాత సర్వోత్కృష్టముగా వెల్వడినమహాప్రబంధము మన యీ

మ ను చ రి త్ర ము.

దీనికిఁ బ్రధానముగా గ్రంథకర్తవేర్కొన్న పేరు స్వారోచిషమరుసంభవము. అయ్యును మనుచరిత్ర మనునామము కవిచే 'మనుచరిత్రం బందుకొనువేళ' అని యొకచోఁ జేర్కొనఁ బడియున్నది. మఱియు లోకమున రూఢమై యున్నది. ఇది చతుర్దశవర్ణనలు గలిగిన యాతాశ్వాసముల ప్రబంధరత్నము

దీనికిఁ గృతిభర్త కృష్ణదేవరాయలు.

ఈతఁడు బల్లారిమండలములోని యానెగొండికిసమీపమున నుండిన విద్యానగర మనుపట్టణరాజము రాజధానిగా దక్షిణ

హిందూదేశమున కెల్ల నేకచ్ఛత్రాధిపత్యము నిర్వహించిన
 శూరాగ్రేసరుడగు నృపసార్వభౌముడు. ఈనృపాలత్నము
 జనించినకాలము సరిగాఁ దెలిసినది కాదు: గాని ౧౫౦౯ సం॥
 పట్టాభిషిక్తుడయినట్లు కనుగొనబడినది. కృష్ణరాయలు బహు
 వారములు దండయాత్రలు వెడలి నానారాజులను జయించి
 రాష్ట్రముల నాక్రమించుకొని తురుష్కులముష్కరకృత్యముల
 నడఁగించి మహారాజ్యవైభవము ననుభవించుటయకాక సరస
 కవితావిలాసలాలసుడై పెద్దనాదిసుకవీంద్రులపల్కుఁదేనియలఁ
 జూటలఁగొని సంస్కృతాంధ్రములందు మేలయినకవనము చెప్ప
 నేర్చిన సుకవిరాజశిఖామణి. ఈతఁడు తెలుఁగున విష్ణుచిత్తీయ
 మనుప్రాథమికబంధమును రచించెను. సంస్కృతమున మదాలస
 చరిత్ర, సత్యాప్రీతినము, సకలకథాసారసంగ్రహము, జ్ఞాన
 చింతామణి మొదలగుగ్రంథములను రచించి నట్లొకకమా
 ల్యదలోఁ జెప్పికొనెను గాని యవి నామావశిష్టము లయినవి.*

కృష్ణరాయ లీమనుచరిత్రమునకే కాక ముక్కు తిమ్మన
 రచించిన పారిజాతాపహరణమునకును, గర్భాటభాషలోఁ దిమ్మ
 తార్యుఁ డనుకవి రచించిన భారతమునకుఁ గూడఁ గృతిపతి
 యయ్యెను. ఈతఁడు దండయాత్రలకు వెడలునపుడు వెంటఁ
 గవీంద్రులసయితము కొంపోయెడువాఁడు.

† ఈతనికిఁ జదరంగపుటాయందు మిక్కిలి కుతూహల
 ముండినట్లు క్రింద నుదాహరింపఁబడిన ప్రాచ్యలిఖితపుస్తక

* అష్టనిత్యు లొకరు జాంబవతీవరిణయ మనుపేరినాటక మొకటి
 కృష్ణరాయవీరచిత్రము నూత్నముగాఁ దమకుఁ జిక్కిన దని చెప్పుచున్నారు.

† ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగారమందలి చారిత్రకసంపుటములలో,
 “వృసింహదేవరాయల కుమారుడు శ్రీకృష్ణదేవరాయలు విజయనగర,

భాండాగారమందలి ప్రాచీన విలేఖనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఆంధ్రభాషను మహాచ్ఛదశనందించిన యీ ప్రభుసాగ్వ భౌముడు ౧౫౩౦ సం॥ కీర్తిశేషుఁ డయ్యెను. ఆంధ్రభోజుఁ డని ప్రసిద్ధిగన్న యీశ్వరాయలయాస్థానమునయర దష్టదిగ్గజములు నాఁబడు కవీశ్వరులలో నెల్ల వయసునందును గవితా నైపుణియందును బెద్దవాఁడు మన యీ మనచరిత్రమునకు కృతికర్త పెద్దనామాత్యుడు.

ఈతఁడు నందవరీక బ్రాహ్మణుఁడు. ఇంటిపేరల్ల సానివాగు. తండ్రి పేరు చొక్కన. బల్లారిప్రాంతమందలి దోపాడు పరగణాలోని దోరాలగ్రామ మీతనివాసస్థలము. కృష్ణరాయలు మను

మందు వజ్రసింహాసనారూఢుఁ డై వృధిపీరాజ్యము చేయుచుండగాను మైవ్రాసిన (కొప్పలు) గ్రామకరణాలు బొడ్డుచర్ల పెనలిమ్మన్న చినలిమ్మన్న అనే యిద్దఱు అన్నదమ్ములు. వీరిలో పెనలిమ్మన్న అనే ఆయన గ్రామంలో కరణీకం అనుభవిస్తూ వుండెను. చినలిమ్మన్న అనే ఆయన కవీశ్వరనిర్దంతి అనిపించుకుని కృష్ణరాయలవారివద్ద పోయి రాయలతో చదిరంగం అడతూ వుండేవాడున్నా అట గెలిస్తే వెయ్యార్డువరకు పంచెంచేసి గెలుస్తూ ఉండే వాడున్నా. అప్పుడు శ్రీకృష్ణదేవరాయలు చాలాసంతోషించి కొప్పలు గ్రామం సర్వోగ్రహారంగా భావించి యిచ్చి కొప్పలకు ప్రతిసామం కృష్ణరాయపురం అనినామం యేర్పరిచిరి. ఈచినలిమ్మన అనే కరణం కవి శ్వరుఁడు చెప్పినపద్యం”

క. శతసంఖ్య లొక్క టైనను, సతకము శ్రీకృష్ణరాయలగతీవలతోఁ జతురంగ మాడి గెల్పును, భృతిమంతుఁడు బొడ్డుచర్ల నిమ్మన బలిశే.

ఉ. ధీరుఁడు బొడ్డుచర్ల చినలిమ్మనమంత్రిగుమారుఁ డెంచితా కారుఁడు సక్కిరావిదుఁడు కాళికగోత్రుఁడు పద్మనేత్ర సే వారతమిద్ధి నందవరవంశ్యుఁడు సత్కవిరాకనాథుఁ డా చారసమగ్రవర్తనుఁడు చారువచస్పతి నొప్పవాఁ డొగిన్.

చరిత్రమును గృతినందుకొనునప్పు డూరేగించుటకై పెద్ద నార్యునిఁ బల్లకి నెక్కించి తనచేతితో నద్దాని లేవనెత్తి యాతని యొడఁ గలయాద రాతిశయమును వెల్లడించెనట. కృష్ణరాయల యాస్థానమునఁ గల యాకవిపండితమండలిలో నాతనికే గౌరవ మెక్కువ. ఒకప్పుడు కృష్ణరాయలు పసిడిపల్లెరమునఁ గవిగండ పెండేరమును గొనివచ్చి సభాస్థానమున నిడి సంస్కృతాంధ్రము లందు సమముగాఁ గవనము చెప్పనేర్చినవా రిద్దానిఁ గైకొన నర్హు లనఁగా సభ్యులు మిన్నకుండి రనియు దానిపైఁ గృష్ణ రాయలు,

ఉ. ముద్దుగ గండపెండియరమున్ గొనుఁ డంచు బహుకరింపఁగా

నొద్దిక నా కొనంగ మని యొక్కరుఁ గోరఁగ లేరు తోళో

అని సగముపద్యముఁ జదివె ననియుఁ బెద్దనామాత్యుఁ డంతట లేచి,

పెద్దనఁ బోలుపండితులు పృథ్విని లే రని నీ వెఱుంగవే

పెద్దన కీఁ దలంచినను దేరిమి నా కిడు కృష్ణరాజ్యుపా.

అని పూరించి,

ఉ. పూఁత మెఱుంగులుం బనరుపూపబెడంగులుఁ జూపునట్టి వా

కై తలు జద్దసిద్ధు నెన గావలె గమ్మునఁ గ మ్మనన్వలెన్

రాతిరియుం బవల్ మఱపు రానిహాయల్ చెలిహారజంపు ని

ద్దాతరితీపులంబలెను దారసిలన్వలె లోఁ దలంచినన్

బాలెగఁ గైకొనన్వలెను బైదలికుత్తుక లోనిపల్ల టి

కూఁత లనన్వలెన్ సొగసుకొర్కులు రావలె నాలకించినన్

జేరికొలందిఁ గొంగిటను జేర్చినఁ గన్నియచిన్నిపొన్ని మే

ల్పాఁతలచన్నదోయివలె ముచ్చటగావలెఁ బుట్టియాచినన్

డాతోడనున్న మిన్నులమిటారపుముద్దులగుమ్మ కమ్మనా

వారెఱిదొండపాడువలె వాచని గావలెఁ బంట నూఁదినన్

చ. నిదువహలిష్టలంబు రమణీప్రియదూతిక తెచ్చి యిచ్చుక
 ప్పురవిడై మాత్త కిం పయినభోజన ముయ్యెలమంచ మొప్పుత
 ప్పురయురనన్జ్ లూహా తెలియంగల లేఖకపాతకోత్తముత్
 దొరకినఁగాక యూరక కృతుత్ రచియింపు మనంగ శక్యమే.

అని నిరాకరించెనని చెప్పుదురు.

పెద్దనార్యున 'కాంధ్రకవితాపితామహం' డని బిరుద
 నామము కలదు. ఈబిరుదము "పురాణకథను గొని స్వకపోల
 కల్పనలు గూర్చి తొలుదొలుత మనుచరిత్రమును బ్రబంధ
 రూపమున రచించుటచే గలిగిన" డని కొందఱు అందురుగాని
 యేది సరికాదు.

ఇట్టిప్రబంధములఁగూర్చినవారిలోఁ బెద్దనార్యుఁడు తొలు
 దొలుతటివాఁ డనునది నిలువనేరనిమాట. అంతకుముందే యిట్టి
 రచనము కలదని తెలిపి యున్నాఁడను. ఒక వేళ తొలుదొలుతటి
 డనియే యొప్పుకొన్నను నీబిరుద మీగ్రంథరచనమును బట్టి
 వచ్చినదనుట పొసఁగ నేరదు. మనుచరిత్రమును రచింపు మని
 కోరునప్పడే కృష్ణరాయలచే,

క. హితుడవు... పేర్కొనసేతున్.

మను. పీఠిక. ప. 1 క.

అని పెద్దన పేర్కొనఁబడియున్నాఁడు.

కృష్ణరాయలు తనయాస్థానకవులలో నెల్ల వయసుచేతను
 గవితచేతను పెద్దవాఁ డగుటచేఁ బెద్దనామాత్యున కీ బిరుద
 మొసంగియుండెను. ఈతఁ డీమనుచరిత్రమును గాక హరి
 కథాసార మనుజేతొక ప్రబంధమును రచించి తనగురువగు
 శతకోపయతికిఁ గృతినొసఁగెను. ఆ గ్రంథమునుండి యీ క్రిందిఁ
 పద్యములు రంగరాట్టండమున నుదాహరింపఁబడి యున్నవి.

- క. అంబరము పగుల నార్చి ప్రళంబానురుఁ డాగ్రహము వెలయఁగదినవే.
శం బలరాముఁడు చేమునలంఘన వానితలద్రుంచె లావుమెఱయఁగన్.
- క. ఆదేవోత్తముఁడు సుధాంబోధి నవై కాగ్నిచుదళమున బాలుం డై
చేదోయిచేత దక్షిణ,పాదము గొని నోటఁ జెప్పెఁ బకపక నగుచున్.
- క. శతశోపయతికి ఘనతరు,కుతారశోపమమతికిని గురుతమహ్మత్క
ర్తతనిరతికిఁ జతురాగమ, పతనాయతనియతికి నజపాసంభృతికిన్.
- గీ. అఖిలపారికాంక్షీ కాశ్రయఃకర్తకా,లోపకంతమునకు లోకకర్త
చేర నేఁగి యచటఁ బారవంబునడిగి, యధిపసింఛియుండు నర్థితోడ.
- క. బాలరసాలకిసాలము, గ్రోలుచుఁ బలిగెడిపికంబు లో యనఁ జాలం
జాలింబడి యానయమధు,రాలాపము లనియె నాదరణమున వినఁగన్.

ఇది గాక కృష్ణరాయలు స్వర్గస్థుడై నపిదపనాతని నిర్యాణ
మునుగూర్చి సీసపద్యశతక మొకటి రచించె ననియుఁ బామా
పద్యశతకము నొకచోఁ జూచియుంటి మనియు మిత్రులొకరు
నుడువుచున్నారు; కాని యది లభించినదికాదు.

- సీ. ఎదురైనచోదనమదకరీంద్రమునిల్పి కేలూ.తయునఁగియెక్కించుకొనియె
కొకటగ్రామాద్యనేకాగ్రహంబు లడిగినసీమలయందునిచ్చె
మనుచగిత్తం బందుకొనువేళఁ బురమేఁగఁ బల్లకిఁ దనకేలఁ బట్టి యెత్తె
బిరుదైన కవిగండపెండేరమున కీవ తగుదని తానె పాదమునఁ దొడిగె
- గీ. 'అంధ్ర'కవిశాపితామహా అల్లసాని, పెద్దనఁగి ద్రియనినన్నుఁబిలుచునట్టి
కృష్ణరాయలతో డివి కేఁగలేక, బ్రదియున్నాఁడ జీవచ్ఛవాబనగుచు.
అనుపద్య మొకటిమాత్రము వాడుకలోఁ గలదు. మఱియుఁ
గృష్ణరాయనిర్యాణానంతరము కన్నడరాజ్యముపైకి గజపతి
రాజు దండెత్తిరాఁగా,

- సీ. రాయరావుతు గండరాచయేనుఁగు, వచ్చి యారట్టికొని గోరఁడునాఁడు
సంపెటనరపాలసార్వభౌముఁడు వచ్చి సింహాద్రి బయటిఁజేర్చునాఁడు

నెలగోలుసింహంబు చేరి ధిక్రప్తించి గంచుతల్పులఁ గదల దీక్షిల్పువాఁడు
 ఘనతరనిర్భరగండపెండెర మిచ్చి కూతు రామల కొనఁగూర్చువాఁడు
 గీ. నొడ లెఱుంగవో చచ్చితో యుర్విలేవో, చేరఁజాలక తలచెడి జీర్ణమై తో
 కన్నడంబెట్టుసొచ్చెదుగజపతీ! ద్ర! తెఱచినిలుకుక్కుసొచ్చిన తెఱఁగుదో. ప.
 అను నీసపద్యమును బంపెననియు, దానిపై నాతఁడు స్త్రీలి
 తిరిగిపోయె ననియుఁ దెలియు చున్నది. మును మనుమసిద్ధిరాజు
 ప్రతాపరుద్రునకుఁ దనరాజ్యము నోడిపోఁగాఁ దిక్కునామూ
 త్యుఁడు తనకవితచేఁ బ్రతాపరుద్రుని మెప్పించిరుల నారాజ్య
 మాతని కిప్పించె నట!

వెలుగోటిరాజుఁడనమాదయలింగమనేఁ డల్లయ వేముని
 తల నఱికి తనతమ్ముపడిగం బొదిగించి సుదికంత పోతరా జరు
 వేరి కతారిఁ గైకొనఁగా శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁ డాతనిఁ జేర
 నరిగి, కవనముచే నాతనిఁ బొగడి మెప్పించి మరల నాకతారిఁ
 గొని తెచ్చె నట! బలిరా కవిత్యమహత్త్వము!

ఇంకను గృష్ణరాయునిచే రచింపఁబడినట్లుగల యాముక్త
 మాల్యదయుఁ బెద్దనచేతనే రచింపఁబడినదని యొకయైతిహ్యము
 బహుకాలమునుండి కలదు. రంగరాట్టండమునం దాముక్త
 మాల్యదలోని పద్యము లుదాహరింపఁబడునెడ ‘పెద్దనగారి
 యాముక్తమాల్యదలో’ నని నుడువఁబడియున్నది. మఱియు
 నాముక్తమాల్యదకుఁ బ్రాచీన వ్యాఖ్యాత యొకఁడు తన
 వ్యాఖ్యానావసానమునఁ ‘పెద్దన రచించిన యాముక్తమాల్యద’
 యని పద్యరూపమున వాకొనియున్నాడు. ఇంకను గొన్ని
 యొడలఁ బెద్దనకృతమని కలదు. మరుచరిత్ర మెట్టిహృదయం
 గమములగు భావములతో విలసిల్లుచున్నదో యాముక్తమా
 ల్యదయు నట్లే చెల్లు మీఱుచున్నది. కాని రెండిటికిని శైలి

యందుఁ గొండొకభేదము కలదు. ఇట్టి భేద మొక్కకవియే కాల
భేదముచే రచించినకృతులందుఁ జూపట్టుచుండుట లేకపోలేదు.
ఇయ్యొడ బాణుని కాదంబరీహర్షచరిత్రములు తార్కాణ
ముగాఁ జూడనగును. 'కవితాప్రావీణ్యఫణిశ' మొదలగుపదము
లచే సంబోధింపఁబడిన కృష్ణరాయలుకవనము చేయలేక యిత
రుఁడు రచించినదానిని తనపేరఁ బ్రకటించుకొనె ననుటయుఁ
బొసఁగుఁబాటు కలదిగాఁ దోచుటలేదు. ఈవిషయము సత్యమై
నను సత్యమైనను దాము రచించినగ్రంథములను దమ
రాజులు రచించినట్లే వారిపేళ్లతోఁ బ్రకటింపఁచునాచారము
పెనుకటి కవులకు లేకపోలేదు. ఇవిగాక పెద్దనకృతములని
వాడఁబడునవి కొన్ని చాటుపద్యములు గలవు.

తన దివ్యకవితావిలాసముచేఁ గృష్ణరాయల మెప్పించి
యాతని కత్కంతగౌరవనీయుఁడై యీయనుచరిత్రము నాతనికి
కృతిసేసి యనేకాగ్రహారములను గొని మహాభోగముల నను
భవించి యైహికేచ్ఛలఁ దనయుటయ 'కాక వైష్ణవాగ్రేసరుఁడై
కోకటమను తనయగ్రహారమునకు శతకోపపూమని యాత్మ
గురుఁ డగుశతకోపయతిపేరు పెట్టి బ్రాహ్మణులకు సర్వాగ్రహార
ముగా నొసఁగి యొక ననేక దేవాలయములకు భూదాన
ములు సేసి పారత్రికసౌఖ్యమును సముత మొర్జించుకొనిన
యీయగ్రంధకవితాపితామహుఁడు కృష్ణరాయని ర్యాశాంత
రమునంతయు జీవించియుండి గగిరల సె|| ప్రాంతమున నశ్వీర
మగు భౌతికశరీరమును ద్యజించి శశ్వత మగుకీర్తిమూర్తిని
గైకొనెను. ఎంతవఱ కీయగ్రంధభాష ప్రచారముగలదై సుస్థి
తిని వెలయుచుండునో యంతవఱకును బెద్దనార్యుని యశ
శ్వరీరమునకు భంగపాటు వాటిల్ల నేరదు.

గ్రంథవిమర్శము

రచనాచాతుర్యము.

మార్కండేయపురాణమునం దీస్వారోచిషునుజన్మ
వృత్తాంతము సమగ్రముగాఁ గలదు. ఆపురాణమును మారన
యాంధ్రీకరించెను. రెండొండుపట్టుల నౌచితీపోషణమునకై
చిటుమాన్వులఁ గావించెఁ గాని పెద్దనామాత్యుఁ డీప్రబంధ
రాజమును దుదముట్ట నామార్కండేయపురాణపుఁ ద్రోవనే
పెంపొందించెను. మారనకవిత్వమున ౧౫౦ పద్యములలోముగి
సినకథ యీతనికవనమున ౮౦౦ పద్యములవఱకుఁ బెరిగినది.
ఈ మనుచరిత్రము 'అల్లసానివానియల్లికజిగిబిగి' యను పలు
కులు బ్రతిపదమునకు సార్థకపఱచుచున్నది. పెద్దనామాత్యుఁ
డీప్రబంధమును దీప్తికాలము పరిశ్రమచేసి తనసర్వతోముఖ
పాండిత్యమును జతుర్విధకవితావిలాసమును వెలయించి నిబ్బర
మైనకైలి నాహ పుట్టించునట్లు పోహళించెనుగాని యందదు
కులుగా నెందును ముడిపెట్టలేదు. ఈగ్రంథమునందుఁ గూర్చు
నేర్పును భావవైచిత్ర్యముచుబిక్కటిల్లనిపద్యముగాని గద్యము
గాని చూపట్టదు. ఎక్కడఁ బట్టిన నక్కడఁ గవీశ్వరుని లోక
జ్ఞానమును భాషావైదుష్యమును గల్పనాచాతుర్యమును వెల్లి
విరియుచున్నవి. పెద్దనాద్యుని పద్యములు ముద్దులొలుకునిద్దంపుఁ
బలుకుల నేర్చిపూర్చితీర్చి దిద్ది చికిలిచేసి నునుమెటుఁగు వెట్టి
వెల్వరింపఁబడినవి. కావుటచే నెక్కడను నొక్కులువోయి
కాన్పింపవు. మఱియు సంస్కృతాంధ్రములనందముగాఁగలయఁ
గూర్చుకతన నితని కవనమున సంస్కృతప్రాధియఁ దెలుఁగు
నుడికారమును మిసమిసలు దేటుచుఁ జెఱలాడు చున్నవి.

శైలి.

కా. తావుల్ క్రేనలఁ జట్టు... గారుడోత్పీర్ణమున్. మను. అ. 2 ప. 22

క. వృగమదసారథవిభవ... మారుతమొలనెన్. మను. అ. 2 ప. 24

ఈ పద్యపునాల్పవచరణ మట్టిమారుతము నొలయించుచునే యున్నది.

కా. వాలాసుంగొనగోళ్ల... దేశాక్షిణి. మను. అ. 3 ప. 57

చ. బిలుఁగులఁ బెట్టుచు దొడలఁ... నిల్చెనోయరక. మను. అ. 3 ప. 68

బొచితీనిర్వాహము

క. అట్టదె కంటే పొనపొన... వాలుమెకంబున్. మను. అ. 4 ప. 16

క. తిమిరంపుగుబ్బచన్నుల... చుద మేమిటికిన్. మను. అ. 4 ప. 83

కల్పనాచాతుర్యము

చ. మరున కొసుగఁ గాలము... నెత్తెరత్తటిన్. మను. అ. 3 ప. 24

భావప్రకాశనము

మ. మునుమున్ పుట్టెను... శద్దంబులన్. మను. అ. 2 ప. 30

స్వభావపరిజ్ఞానము

చ. పలుకులు నేర్పువేళఁ... కీరకారికన్. మను. అ. 3 ప. 58

సీ. ఏవిహంగముఁ గన్న నెలుఁ... చక్రవాకి మను. అ. 3 ప. 16

ఈ సీపపద్యము పెద్దనార్యునిభాషాంతరీకరణ చాతుర్యమును వెల్లివిరియించుచున్నది. చూడుఁడు.

శ్లో. ఆయాతి యాతి పునశేవ జలం స్రయాతి

పక్షంకురాణి విచినోతి ధునోతి పక్షః,

ఉన్నత్తవద్భ్రమతి కూజతి మందమందం

కాంతావియోగవిధునో నిశి చక్రవాకి.

ఈశ్వోకమున కాపద్య మనువాదమయ్య నెంతయేని మనోజ్ఞముగాఁ బెంపొందింపఁబడినది. మఱియుఁ బుంలింగమున కన్న కర్తృపద మత్యంత స్వారస్యపాదక మగునట్లు స్త్రీలింగముగా మార్పఁబడినది. పెక్కుచోటుల నీతఁ డేదే నొకలోకోక్తితో, ప్రకృతిచిత్రమునో కైకొని దానికి వన్నెలు చిన్నెలు వచ్చునట్లు మే లయినకల్పనఁ గల్పించి పద్ధమునఁ బెట్టి బాగు బా గనిపించును.

చ. మదకలకుంభికుంభ...పంక్తులు వోలె బోరులకొ. మను. పీఠిక. ప. 41

ఈపద్యమునందలికల్పన “వానిపుట్టి మునిఁగినది” యను లోకోక్తినిబట్టి పుట్టినది.

ఉ. క్రూరవశేభదంకహతకుడ్య...కట్టణంబులకొ. మను. పీఠిక. ప. 36

ఈపద్యము గిజిగాఁడులు మిడుఁగులుఁబుర్వులను దమ గూండ్లలో వెల్తురునకై చేర్చి యుంచుకొను నను ప్రకృతిచిత్రమునుబట్టి యందముగాఁ బొందుపఱుపఁబడినది. కృష్ణరాయని వంశాదివర్ణనమున నీతఁడు చిత్రించిన ప్రతికల్పనయు ననుపమాన మై వెలయుచున్నది.

పెద్దన తనవెనుకటికవులు కూర్చినకూర్పులలోనిమే లేర్చి కొని పొదువుగా నదుకుకొనుచు నొక్కొక్కయెడఁ దొంటి కంటె సుతారము మీలునట్లు హావళించును.

చ. ఉడిగి మడింగి మై మఱచి యున్నతఱిం గలబోనఁ జేరె నెక్కడిమగవాడొకో? యనుచుఁ గందగఁ మేల్కూనుచో నతండ యిప్పుడు మగఁ డంచుఁ గోరుటకుఁ బొందుగఁ జెప్పితి ముల్లు పుచ్చి కొఱ్ఱడఁచినచంద మయ్యెఁ గమలానన యావిరహనలంబునన్.

ఉత్తరహరివంశము, సోముఁడు.

చ. ఉడుపలిబాఁకి న్నెఱచి...జరింపజేటికికొ. మను. అ. 3 ప. 34

మ. అనుమానింపక యానుభాంధనులు మాయాకల్పనావంచనం
 ఋన వైశ్వానరునిక్ హరించిరి యవుంబో యింతమాత్రంబులో
 నన నాయోగమహానుభావమునకుక్ భంగంబు వాటిల్లునే ?
 ననికల్దాచిన పెండ్లి మానునొకొ దుశ్చారిత్తము ల్లంటిరే.
 కాశీఖండము, శ్రీనాథుఁడు.

కా. తండ్రి నాకు ననుగ్రహింపగదె...గష్టముష్టింపచా.
 మను ఆ. ౩ ప. 17

సీ. పులిమల్లఁ దడవిపోతులరాజు గరుడుండు గాలివేగంబు వంచెలపసిఁడి
 విష్ణుప్రసాదంబు వెండిగుండులపరి వచ్చిమిర్యము వెట్టిపుచ్చకాయ
 కేటమాణిక్యంబు విరవాది మెడబల్లి పెట్టెగాఁడు వకారిపిడుగుతునుక
 జిగురుండు చిత్రాంగి శ్రీరామబాణంబు పులియండు కన్నురి బొడ్డుమల్లె
 గీ. యనఁగ మఱియును బెక్కుతోయములపేళ్లు
 దారకులు దేరవచ్చె నుద్దండవృత్తి
 పేటకుక్కలు మృగరాజవిగ్రహములు
 పటుక నాథుని వాహ్యోలివాహనములు.

శృంగారశాకుంతలము, పినవీరభద్రకవి.
 చ. పులియఁడు బూచిగాఁ...గ్రహించి యుద్ధలిక్. మను. ఆ. 4 ప. 32
 పెద్దనామాత్యుఁడు పిల్లలమట్టి పినవీరభద్రుని శాకుంతల
 మునఁ గలవేటవర్ణనము మొదలగునది తిన్నగ నెత్తుకొని దాని
 కంటఁ బెక్కుమడుఁగు లెక్కువ చక్కదనము గల్గునట్లు తాను
 సమకూర్చెను. మఱియు మారన మూర్ఖుడేయపురాణమును
 బట్టియే యాగ్రంథము బెంబొందింపఁబడినదగుటచే నందలిరచన
 లును గొన్ని యిందుఁ జొచ్చినవి. ఓండురెండు జక్కనిపద్య
 ములఁ బోలినపద్యములుఁ గలవు. ఇవిగాక గడుసుఁ బోకడలకు
 గనియు నుడికారములకు విడిదిపట్టును నగుకవిసార్వభౌముని
 కవితావిలాసమును బహువారములు తఱచితఱచి చదివి
 ముదంపడినవాఁడు కావుటచేఁ బ్రాథకవనమం దత్యంతాదరము

గల పెద్దనార్యుడు తనయాదరాతిశయమున కుద్వ్యోతకముగాఁ
గావలయు నాయారచనాచమత్కారములను మనుచరిత్రమునఁ
బెక్కుచోటుల నెలకొల్పెను. “మిన్నులుపడ్డచోటు, కులము
సాములు, పెన్నతోఁ బెట్టినది, కడుపారఁగన్నతల్లి, హుటా
హుటినడలు, చన్నవిసిపిదుకక, బండికందెనచాయ” మొద
లగు మేలయిన తెలుఁగుపలుకుబడులు పెక్కులు శ్రీనాథుని
కవనమునుండి మనుచరిత్రమునకుఁ గొనితేరఁబడినవి. పైగ్రంథ
ములలోనిపద్యములు పరిమితముగాఁ బెద్దనార్యునిపద్యములతోఁ
బోల్చి చూపఁబడుచున్నవి.

సీ. అనియమ్మహాభాగుఁ డాచమనమొనర్చి నియతుండుకుచియుపై నిలిచిగార్హ
పత్యాగ్నిఁ దనమది భావించి వందన మొనరించి యిట్లు ననిలమిత్ర
నీయంద యాహవనీయాగ్నియును దక్షిణాగ్నియుఁ బ్రభవించె నఖలదేవ
తలకును దృప్తి నీవలన సిద్ధించును సకలలోకముల కాశ్రయమవీవ
గీ. నిత్యనత్యమూర్తి నీప్రసాదంబున, నినుఁడు గ్రంథకుండ నీపుడ యింటి
కరుగువాడఁగాక యాగమోదితకర్త, జాతనైష్ఠికుండ నైతి నేని.
మార్కండేయ పురాణము.

తే.
...వార్హప్రవరుండు గార్హపత్య, వహ్నినిట్టని పొగడె భావమునఁదలఁచి.
మ. దివిషద్వర్గము...స్వాహావధూవల్లభా. మను. ఆ. 2 ప. 75
ఉ. దానజపాగ్నిహోత్ర...హవ్యవాహనా. మను. ఆ. 2 ప. 76
తే. అనఘ మందారవిద్యాధరాత్మ జన్మ, నేవిభావనియనుదాన...మార్కం.
తే. అనఘ మందారవిద్యాధరాత్మ భవనుననువిభావసి...మను. ఆ. 6 ప. 17
ఇట్లు మార్కండేయపురాణపుఁబొలికలు కొన్ని గలవు.

సీ. సంపూర్ణపూర్ణమాసాంద్రచంద్రాతపవిలసితశశికాంతవేదికలను
మంజరీసంజాతమకరందనివ్యందమాకందమాధవీమండవముల
శృంగారవనమహాశృంగారమణిశృంగహటకశైలశృంగాటకముల
సంఘటనాట్లకనహకారవాసనోజ్వలదీర్ఘదీర్ఘ కానైకకముల

గీ. గగనగంగాతరంగిణీగంధవాహ, బంధురోదగ్రసౌధాగ్రభాగములను
నవనవోట్టానరతికళానైపుణములఁ, బ్రచిదినంబురమించిరిసతియుఁబలియు.

జక్కనవిక్రమార్కచరిత్ర.

సీ. గంగాతరంగిణీరంగ...లేవసామగ్రిఁ జేంది. మను. అ. 6 ప. 62

సీ. నలినసంభవుచాహనమువారువంబులు కులముసాములంమాకుఁగువలయాత్మ
చవలేటిబంగారుజలరుహంబులతూండ్లు భోజనంబులం మాకుఁబువ్వుఁబోడి
సత్యబోకముదాఁక సకలలోకంబులు నాటవట్టులుమాకు నబ్జివదన
మధురాక్షరము లైనయామాటలు వినంగ నమృతాంధనులు యోగ్యులనువ
[మాంగి

గీ. భారతీదేవిముంజేలిపలుకుఁజిలుక, సమదగజయాన సబ్రవ్తాచారి మాకు
పేదకాస్త్రపురాణాదివిద్య లెల్లఁ, దరుణి నీయాన ఘంటావధంబు మాకు.

శృంగారరైషభము.

సీ. చిన్ని వెన్నెలకందు...గోత్రామరేంద్ర. మను. అ. 2 ప. 43

సీ. గిరినికుంజములఁ గుంజరపుంజనుశంకఁ గుంతీరవంబు లుత్కంఠ సెగయఁ
బల్బలంబుఁ గిరిప్రకరంబు లనుశంక నెఱుకురాజులు విందులెక్కువెట్టఁ
గడలిమధ్యంబునఁ గాఢోల మనుశంక జలదేవతలు భీతి సంభ్రమింప
నదములఁ గువలకాననవాటి యనుశంక నిందిందిరశ్రేణు లెదురుకొనఁగ

గీ. రజతగిరియందుఁ దాండవారంభరథన, భంగిపతితవరశ్వధపాణివికట
కంఠరారుద్ధగజకృత్తికంఠశంక, ప్రమథులకుఁదోచునంభరారంబుప్రబలె.

భీమభండము-శ్రీనాథుఁడు

సీ. ఉరుదవీమహారను...జరతారుడాకపములు. మను. అ. 3 ప. 11

సీ. పతిపాణిపల్లవచ్యుతనీవిబంధనవృగబాలాహస్తననరుహంబు
ధవక్రతాధరదింబదశనక్షతవృథాభుగ్నులీలావలీభూలకంబు...

శృంగారరైషభము.

సీ. సహసానభుంపవ...శయ్యానిపాక... మను. అ. 3 ప. 116

చ. కొనరి వనంతకాలమునఁ గోయిల శ్రోల్చినభంగి నేడ్చె న
బ్బినరుహనేత్ర కొండచటిఁ బెద్దయెలుంగున వెక్కి వెక్కి వె
క్కన మగుమన్యు వేగమునఁ గాటుకకన్నులనీరు సోనలై
యసిరికకాయలంతలు వయోధరముల్ దిగువాలు నట్లుగన్.

కాశీఖండము.

ఉ. పాటున కింతులొద్దురే...చిందువందగన్. మను. అ. 2 ప. 70

ఇట్లనేకముగాఁ జూపఁదగును. పై యేడ్పుపద్యములఁ
బట్టి పారిజాతాపహరణమునఁ దిమ్మనయు, వసుచరిత్రమున
రామరాజభూషణుఁడును రెండుపద్యములఁ గూర్చిరి.

ఉ. ఈనునఁ బుట్టి డెందమున హెచ్చినశోకదవానలంబుచే
గాసిలి యేడ్చెఁ బ్రాణవిభుకట్టెదురక లలితాంగి పంకజ
శ్రీసఖ మైనమోముపయిఁ జేలచెఱిం గిడి బాలపల్లవ
గ్రాసకషాయకంతకలకంతవధూకలకాలీధ్వనిన్.

పారిజాతాపహరణము.

కా. ఆజాబిల్లి వెలుంగువెల్లికల డాయకొ లేక రాకానిశా
రాజశ్రీసఖ మైనమోమునఁ బటాంగం బొత్తి యెల్లెత్తి యా
రాజీవానన యేడ్చెఁ గిన్నరపధూరాజత్కరాంభోజకాం
భోజీమేళవిపంచికారపసుధాపూరంబు తోరంబుగన్. వసుచరిత్రము.

ఈపద్యములపైఁ దెనాలిరామలింగకవి, 'అల్లసాని పెద్దన
అటునిటు నేడ్చెను. ముక్కుతిమ్మన ముద్దు ముద్దుగా నేడ్చెను.
బట్టుమూర్తి బాపు రని యేడ్చెను' యని యభిప్రాయ మిచ్చెఁ
నట.

పెద్దనామాత్యుని తర్వాత మనుచరిత్రమునకుఁ బ్రతి
బింబములుగాఁ బ్రబంధములు కుప్ప తెప్పలై యుప్పతిల్లినవి.
మనుచరిత్రమునందలి పద్యముల పోలికపద్యములును గల్పనల
పోలికకల్పనలును బెక్కులు పొడచూపినవి.

క. నురగుడోరగ... నేర్తురె వీనిక.

మమ. ఆ. 2 ప. 37

క. నర భేచర విద్యాధర, గడుడోరగసిద్ధసాధ్యగంధర్వతలిక

నిరతముఁ గనుగొందున యీనరనాథునిఁ బోలఁ గలరె నమ్రనిరూఢిన్.

సకలకథాసారసంగ్రహము.

మ. అనిమేవస్థితి మాన్వే... జాపట్టెనాన క్షణిక. మమ. ఆ. 2 ప. 38

మ. అనిమేవస్థితి మాన్వేఁ జంచలపుఁజా పన్నేదభావంబు గ్ర

ద్దన వారించె వినూత్నమర్తజలవిస్తార ప్రపూరంబుతో

డన దేవాంగన కయ్యొడక భ్రమరకీటన్యాయమై యొప్పి య

వ్వునుజేందుకొ భ్రమియించునంతనె రహిక్ మర్త్యత్వముకొ సంధిశన్.

సకలకథాసారసంగ్రహము.

సీ. వదన ప్రభూకలావణ్యంబు—మృదువదనములు మమ. ఆ. 2 ప. 39

సీ. వదనసౌందర్యవిస్ఫూర్ణంబుసంభూతకంజంబులగువానికన్నదోయి

మదనసామ్రాజ్యసమృద్ధితిక యనంగ సరసమా వానివక్షస్థలంబు

కర్ణకుండలరత్న కాంతులఁ గొననిక్కు వగలుమీఁజెడు వానియెగుఱుజములు

అతుల ప్రవాళసంతతిరుచినంతద నదలింపఁ జనువానిమృదువదనములు...

సకలకథాసారసంగ్రహము.

ఈసకలకథాసారసంగ్రహము నొనర్చిన యయ్యలరాజు
రామభద్రకవి కృష్ణరాయల యాస్థానకవియే. ఈతఁడు పెద్దనకు
శిష్యుఁడందురు. సమకాలముననే యిట్టిప్రతిపద్యము లేర్పడినవి.
ఇట్టివి చూప దొరఁకొన్న నెన్నేనిఁ జూపనగును. పెద్దాడ
నాగరాజామాత్యుఁడు రచించిన శకుంతలాపరిణయము మను
చరిత్రపుఁబ్రతిరూపమే, ఇట్లనేమలు కవులు మనుచరిత్రమునకుఁ
బోలికగాఁ గవనము చెప్పఁబూనుటకు దానిజుందుఁగల గుణ
త్కృష్టమే కారణము.

కథాసంవిధానము.

సంస్కృతభాషలో దృశ్యకావ్యములందుఁ దక్కు శ్రవ్య
కావ్యములందు వస్త్రైవ్యము లేటచు కన్పట్టదు. కాకుంతల

మృచ్ఛకటికాదు లగురూపకములలోనియితివృత్తము ప్రథాన పాత్రము లగునాయకానాయకులవృత్తాంతమున కనుబంధియై పెంబొంది తుద కానాయకానాయకులవృత్తాంతముతోడనే పర్యవసించుచున్నది. నాటకములం దితివృత్తమనుహారమునకు నాయకానాయకులు కొలికిముత్యములుగా నుందురు. ఇయ్యది యత్యంత చమత్కారపాదకమై యింపునింపుచుండును. ఇంక శ్రవ్యకావ్యములందుఁ గొన్నిట నట్లుకాక యొక్కడకక్కడ కితివృత్తము తెంపు చెందుచున్నది. దిలీపునివృత్తాంతముతో నారంభింపఁబడిన రఘువంశకావ్య మగ్నివర్ణనివృత్తాంతముతో ముగింపఁబడినది. ఎక్కడనో యారంభింపఁబడినకథ యొక్కడనో ముగింపఁబడుటచే వస్త్రైక్యములేదు. ఇక మనయాంధ్ర భాషలోఁ బ్రాచీనకవులు దృశ్యకావ్యముల రచింపరైరి. మఱియు సంస్కృతమందలి దృశ్యకావ్యముల దెనిగించునెడ సయితము శ్రవ్యకావ్యములుగనే తెల్లించుచువచ్చిరి. యక్షగానము లను కొండొకతెలుఁగు రూపక ప్రతిరూపము లుప్పతిల్లినవిగాని వానిని దృశ్యకావ్యములక్రిందఁ బరిగణింపఁబోలదు. ఇటీవల మిశ్రోత్పాద్యానృతరమగు నితివృత్తముతోఁ గావింపఁబడుచు వచ్చిన వెక్కుశ్రవ్యకావ్యములందు సంస్కృతనాటకక్రమమునఁ గొంతవస్త్రైక్యము కానవచ్చుచున్నది. వీరభద్రునిశృంగార శాకుంతలము, తిమ్మన పారిజాతాపహరణము మొదలగునవి వస్త్రైక్యము గలవియే. కాని యట్టులు వస్త్రైక్యము కలిగితిరవలయు ననునిబంధ మీ తెలుఁగుప్రబంధములపట్టున నున్నట్టు చూపట్టదు. దీనికి నిదర్శకముగా రఘువంశాదికావ్యములవలె మన మనుచరిత్రమును వస్త్రైక్యము లేకయున్నది. ఇందు రసోత్తరముగా రచింపఁబడిన వరూధినీప్రవరవృత్తాంతము మూఁ.

డవ యాశ్వాసముతో ముగిసిపోవుచున్నది. నాలవయాశ్వాసమున నుపక్రమింపఁబడిన స్వరోచివృత్తాంత మాఱవయాశ్వాసములోఁ గొంతవఱకే కలదు. ఆవల స్వారోచిషమనువృత్తాంతముతోఁ బ్రబంధము ముగింపఁబడినది. ఇట్టి విచ్ఛేదము శ్రోతలకుఁ గొండొకపట్టుల నిరుత్సాహము గల్పించుచుండును. అందును నిందు సరిసగమువఱకు గ్రంథమునఁ బెంపొందిన ప్రవరవరూఢినీవృత్తాంతము విచ్చిన్నమై వేటొకకథలో సంక్రమించిపోవుట యెంతయుఁ బాతకులయుత్సాహమును వెన్నడఁజేయుచున్నది. కాని, లోకస్వభావమునకు సరిపోవునవిధానముతో నయ్యైపాత్రములనెలకొల్పి యకాచితి కెందునుభంగము రాకుండఁ దత్తద్రూపచ్ఛేదాదుల నమర్చి యేపట్టునఁ జూచిన నాపట్టున నద్దిరా యనవలయు నట్లు లితివృత్తమును నడపించు నేర్పు పెద్దనకుఁ గుదిరినట్లు మఱియొకకవికిఁ గుదిరినది కాదు. నిగూఢములుగా నుండు మనోభావములను సుఖపఱచి చప్పున విప్పి చెప్పునట్లు పదమున నీతఁడు నిరూపించును.

ప్రవరునిస్వరూపస్వభావాదులను వర్ణించుపట్టును సిద్ధునితోడి సంభాషణముఁ దెల్పేడిపట్టును జదివిన పదఁ పడిజ్ఞానదృష్టికిఁ బ్రవరుని శాంతరససూర్తు లొలుకుస్వరూపము పొడకట్టకపోదు.

ఈ సందర్భమున నీచిన్నిపద్యమును స్మరించినఁ జాలును. గీ. మానినాథ కుటుంబజంబాలపటల, ... మొకటిదక్క. మఱ. ఆ. 1 ప. 64
పదంపడి ప్రవరవరూఢినీసంభాషణమున నీతఁడు శాంత శృంగారరసములకు స్ఫుర్ధ పెంచి నించిన హాయిలు వర్ణనాతీతము. ఇచ్చో అంకుటాండ్ర జంకెనలును వలపులును దలపులును బసరు పిండినట్లుపిండి వడపోసి తేర్చి చూపించెను. మఱియు

బ్రహ్మవాదుల యైహికేచ్ఛావైముఖ్యమును, వైదికకర్తాదరమును, బ్రహ్మవర్చసప్రాభవమును, వెల్లివిరియించి యద్దిరా యని పించెను.

ఉ. ఎన్ని భవంజులంగలుగు...జేర్చుభాగ్యముతో. మను. ఆ. 2 ప. 57

ఈపద్యము వెన్నవలె గరంగుచునే యున్నది.

కా. ఈపాండిత్యము నీకు...మీసంప్రదానూర్థముతో. మను. ఆ. 2 ప. 64

ఓహో! వేదాదివిద్యాసంపన్నుఁ డగు ప్రవరుని భాషణ మెట్టికూర్పునఁ గూర్చి యకాచిత్యము నించెను.

ఇట్లొచిత్యవిచారచర్చ గావించుట కెంతయేని నవకాశము కలదు కాని యిది యదను కాదు.

ఈ తెఱఁగున సరససంవిధానము గలయీప్రబంధరాజమునఁ గొంద తొకయసందర్భమును జూపుచున్నారు. ప్రవరుని యింటికి నీడ్చుడు కుతపకాలమున నరుదెంచినట్లు కలదుగదా! కుతపమనఁగాఁ బగటి పదు నెన్నిదిముహూర్తములలో నెనిమిదవ ముహూర్తము, అప్పు డానీడ్చున కిష్టమృష్టాన్న కలనచే సంతృప్తిఁ గావించి యింకను దీర్ఘయాత్రావృత్తాంతప్రసంగము కొంతజరపి పదఁపడి యాతనియొద్దఁ బాదలేపముఁగొని ప్రవరుడు హిమ వంతమునకు బయలుదేలునప్పటికిఁ గొంత సమయము కడచి యుండును. అవ్వల హిమవంతమున కరిగి యందుఁ గొంతతడ వయ్యైవిశేషములఁ బరికించి చూచినపదఁపడి ప్రవరుడు.

మ. నశిసీతాంధవ...మథ్యాహ్నముతో జెల్పెడిన్. మను ఆ. 2 ప. 12
అని యనుకొనుట యసంగతము. ఎంత లేదనిన నప్పటి కపరాహ్ణమునఁ జాలవఱకుఁ గడచని యుండును. ఇచ్చోట బ్రవరుఁ డానీడ్చుడు చనుదెంచిననాడు హిమాలయమున కరుగకముఱు

చినము ప్రొద్దుట నరిగె నని చెప్పి మఱిగొంద తాయనుప
పత్తిని నివారించుచున్నారు. ఈ సమస్యనము మార్కుండేయ
పురాణానురోధియే కాని పెద్దనమాత్ర మట్టి వ్యవధి నించుక
యేని సూచించినవాడు కాడు, గర్భిత మనవలెను.

ఇదిగాక యొండు రెండు శబ్దదోషములును బొడకట్టు
చున్నవి.

‘పణినసూనుకబాదబాదరాయణమాత్రఫక్తి విద్వాంసు లుపన్యసింబ’

ఇందుఁ బ్రయోగింపఁబడిన పణినసూనుపద మసాధువు.
కవిసార్వభౌముఁడును దనశృంగారనైషధమున,

శా. ‘ప్రాకః కాలము వాయనంబు పణినావత్క్యక్తకాస్త్రంబులాక్’

అనెను. పెద్దన యాత్రోపనే త్రొక్కినను. అష్టాధ్యాయ
మొదలగు గ్రంథముల రచించిన వ్యాకరణశాస్త్రప్రవక్తపాణి
‘పాణిన’ మునియొక్క సంతానము గాని, పణినముని సంతా
నముగాడు. “పణనం పణః, పణోఽస్యాస్తీస్తీ పణి,” నకారాంత
మగు నీ “పణికా” శబ్దముపై గోత్రాపత్యార్థమున “అణ్”
ప్రత్యయమురాఁగా “పాణిన” యనురూప మేర్పడినది. పదఁబడి
యువాపత్యార్థమున “ఇళ్” ప్రత్యయమురాఁగా “పాణిని”
యనురూప మేర్పడినది. ఎట్లయినను బాణిని పాణినసూనుఁ
డగును కాని పణినసూనుఁడు గాడు. ఇది సమర్థింప వెరవు
గానరాదు. మఱియుఁ గృత్యవతరణమున

‘కొఱతం బడుక్ గుకవి పృథ్వీభృత్సమిషస్థలిక్’

అనుచో న్యూనతయను నర్థముఁ “గొఱత” యను పదము
సరియగుఁగాని, ‘శూల’ మను రెండవయర్థమున ‘కొఱత’
అనురూపము సరికాదు. కొఱుశబ్దమునుండి యట్టిరూపమేర్పడ
నేరదు.

‘కాఁగిలది యెక్కడ హా విధి యేమిసేయుదుకా’

కాఁగిలి అది, అనుచో నికారసంధి కావింపఁబడినది.

‘అనాశ్వాసితదుఃఖితే మనసి సర్వ మసహ్య మన స్నైఋంగవే’

ఇచ్చో “అనస్నైఋంగవే” యని పోతన్న గారు ప్రయోగించెడు తెఱఁగునఁ బ్రయోగింపఁబడినది. ఈసంధి సమంజస మైనది కాదు.

అమృతరసపూర మగుపెద్దన్న గారి సరసకవితా ప్రసారమున నీ నలుసులు పరిగణనీయములుగావు. ఆనెఱిఁగి యాంధ్ర కవనము నీతఁడు కూర్పఁగల్గిన ట్లిటీవల నెవ్వరును గూర్పనేరఁరైరి.

కొంటె కోణంగి యగు కవిచౌడప్పయును దన వెక్కిరింపు స్వభావమును మాని,

క. పెద్దనవలె గృతి నెప్పినఁ, బెద్దనవలె నల్పకవినఁ బెద్దనవలెనా?

యెద్దనవలె మొద్దనవలె, గ్రద్దనవలె గుండవరపుఁ గవిచౌడప్పా!

అని పెద్దనార్యునిగూర్చి తనమెప్పును వెల్లడించెను. కృష్ణ రాయలవంటి రాజచూడామణిని పెద్దనార్యునివంటి విద్యత్కవి రత్నమును గాంచుభాగ్య మాంధ్ర దేశమున కిఁక నెన్నఁటికైనఁ గలుగఁగలదా!

ఉ. కూర్చినకూర్పులా! స్వరస

గుంభనముల్, కవితా ప్రసారమా

తేర్చినతేనె! యంచు విను

తింపఁ బ్రబంధము సంతరించి లో

కార్చితఁ దైనపెద్దనమ

హాకవిసత్కవితావిలాసముం

గూర్చి విమర్శ సల్ప నొనఁ

గూడునె యొక్కని కల్పబుద్ధికిన్.

ఉ. ముద్దులు మూఁట గట్టునుడి

పొంకమునందును మేల్చి కూరుపుం

బద్దెపుబింకమందు, రస

బంధమునందు, గఢాప్రకారముం

దిద్దెడుతీర్పునందు గడి

దేతినమాక నితాపితాషవలం

బెద్దన నాంధ్రపుంగయితఁ

బెద్ద ననారతముం దలంచెదన్.

వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి.

కథాసంగ్రహము.



ప్రవరుడు బ్రాహ్మణుల ప్రదీపుడు; వేదవేదాంగములయందుఁ
అనంతకౌశలము గడించిన శోవిడుడు; ధనికుడు, అయినను మత్తుడు
గాఁడు; శమదమాభరణుడు; సద్బిలుడు; మఱియు వివిధాభ్యుదయార్థల
భర్త కర్త దీక్షాపరతంత్రుడు; ఇతరులను యువకుడు; విశేషించి మకరాంక
శశాంకమనోజ్ఞమూర్తి; అనుకూలనాయకుడు; కూరిమిసోమిదమ్మ సకల
విధముల ననుకూలయై ఎపుడు నెడబాసియుండని పదదాసియై, నేనించు
చుండ, తలిదండ్రు లింటిపైతనము దీర్చుచుండ శిష్యులకు విద్వల గణపుడు
స్వభర్త నేవ నేమనె గృహమేధి: అరుణాస్పదపురనివాసి. ఆపురము పరణా
నదీతీరమున వెలయు మహికంతహారనాయకమణి.

ప్రవరునకు అతిథిపూజ యనిన పరమానందము. ఆతని కూరిమిసోమి
దమ్మ గూడ నట్టిదే. ఆమె ఎంతమంది వచ్చినను వండుటకు విరువదు. అతి
థులు అర్థరాత్రి వచ్చినను మహానందముతో నామె వారికి కావలసిన వెట్లఁ
బెట్టును. గృహిణి సౌజన్యమువలన ప్రవరుని అతిథిపూజాభిలాష తరుగక
అనందప్రదమై యుండెను. ఇట్లుండ నొకనాఁడు ఒకసిద్ధుడు వచ్చెను.
ప్రవరుడు ఆతనికి సకలౌపచారములను జేసి సుతోషింపఁజేసి విక్రాంతి
గ్రహిణిని పిదప చెంతజేరి “మహాత్మా! ఎక్కడనుండి ఎక్కడకు, బోవు
చున్నారు ? ఏయేదేశములందు వసించినారు ? ఏయే పర్వతములను జూచి
నారు ? ఏతీర్థములందుఁ గ్రుంగినారు ? ఏయేద్వీపములు చూచినారు ?
మఱియు నింక నేయే స్థలములు సందర్శించినారు?” అని ప్రశ్నించెను.
సిద్ధుడు అందులకు “నేను మెట్టని గుట్ట, నేను గ్రుంకని తీర్థము, నేను
నేమింపనిక్షేత్రము, నేను చూడని స్థలమును లే”వని బదులు చెప్పెను;
గాని ఈమాటలు వినుటవలన ప్రవరునకు ఆశ్చర్యము కలిగెను.

ఇంత లేచుటయును ఇన్ని స్థలములు సందర్శించుట ఎట్లు? ప్రవరుని తోయనుమానమును విని సిద్ధుడు మందహాసము గావించి “నడకయే యాధారముగాఁ గలవారికిఁ ఇది పొసఁగనిదే; గాని నాకొక పాదలేపము తెలియను. దానివలన ఎంత దూరమైనను త్షణములొక బోగలను.” అని చెప్పెను. ప్రవరునకుఁ దొలుత నాశ్చర్యము గలిగెను. పిదప నాశగలిగెను. సిద్ధుని ప్రసన్నునిఁజేసికొనిన నులభముగా నకలతీర్థములను నేవించవచ్చును గదా? ఈయూహ నాతఁడు సిద్ధునకు ఎఱిగించి పొగడెను. సహజకోమల హృదయఁడు అగుసిద్ధుఁడు పాత్రుఁడగు ప్రవరుని యభిలాషకు అనందించి తోడనే తనప్రేమసజ్జయందలి వసరు తీసి ఇది యది యని చెప్పక అతని పాదములకుఁ బూసెను. ప్రవరుఁడు హిమగిరినిఁ జూడఁగోరెను. ఉత్తర త్షణమునందే ఆతఁడు హిమగిరిమీఁదికిఁ బోయి నిలిచెను.

హిమగిరిపై నాతఁడు అనేకరమ్యస్థలంబులం గాంచెను. అనేకదివ్య స్థలంబుల నరసెను. అన్నిటి మాహాత్మ్యమును ఎన్నుచు అటు నిటు లెరుగు నప్పటికి వగలు రెండు జాములు అయ్యెను. “కర్తకలాపమునకు వేళ దాటి పోవుచున్నది. ఇప్పుటికి ఇంటికిఁ బోయెదను. రేపు వచ్చి మఱియొక జూడ వచ్చును.” అని యాతఁడు తలంచి ఎగురఁబోయెను, గాని ప్రయోజనము కలుగలేదు. చూడఁగా పాదములకుఁ బూయఁబడిన ఆకుఁబసరు మంచువలన కఱిగిపోయి యుండెను. ఈస్థితి జూచిన వెంటనే ప్రవరుని హృదయమున రాయివడెను. “ఇక నిక్కడ నుండి విముక్తిలేదు. నాదీవికము ఇచ్చటనే తృప్తమార్గములయందంతమగును.” అని యాతఁడు అనేకవిధముల వగవ సాగెను. కొంతతడవు ఇట్లు ఆతఁడు నకలమును మఱిచి దుఃఖించి “హిమ గిరి మునీంద్రులకు నిలయము. ఇందు నన్ను ఇలు నేర్పఁగల మహాత్ముఁ డొకఁడును గాన్పించఁడా? అని తలచి ముందునకు సాగఁగా నచ్చట నొకగానము వినఁబడెను. తోడనే అతని హృదయమున నొక యాశాజ్యోతి వెలింగెను. “ఇచ్చట నొక మున్యాశ్రమ మున్నది. నేను రక్షితుఁడ నగుదును” అని తలంచి యాతఁడు ముందునకుఁ బోగా నచ్చట మ్రోడు లిగు రించునట్లు వీణవాఁయించు నొక గంధర్వరమణి కాన్పించెను. ఆతఁడంతట

నేమియు ననుమానింపక ఆమె చెంగటికేగి “కురంగనయనా! తోడులేక బంటిఁ జరించుచున్న నీవు ఎవ్వతెవు? నేను బ్రాహ్మణుండను. ప్రవరుండు ననువాడ. త్రోవ తప్పియున్నాను. నాపురము నేరు మార్గము నెప్పి పుణ్యము కట్టుకొమ్ము. నీకు శుభమగును” అని పలికెను. అంతకుఁ బూర్వమే ఆతనిపై మదితగిలియుండుటవలనను, ఈతఁడొకప్పుడబలుకులు వినుటవలనను ఆమెకు చిఱునవ్వు వచ్చెను. అంత నామె! “చేరెడేసి కన్నులుండఁ జెరువెవ్వరి నశిగెదవు? ఏకాంతమున నున్న జవరాండ్రును పల్కరించు నీదుందుడుకు దన మిఁకఁ జాలును. నీవు వచ్చిన త్రోవ ఇంతలోనే మఱచిపోయితివా? నాపేరు పరూధిని. ఘృతాచి, లిలొత్తను, హరిణి, హేను, రంభ మున్నగు రమణీశిరోమణులు నాకు ప్రాణసఖురాండ్రు. మేము రత్న కాంతులచే మిఱుమిట్లు గొను ఈ హిమవన్నగముమీఁద పసించియున్నవారము. భూసురా! కైతవకునుమతరాసనా! మాయుంటి బందుగుండ వైతివి. మామణిభవనమున నేటికి నిలిచి విందుగైకొని మమ్మనందింపఁజేయుము. కుందనము వంటి నీమేను గాఢమగు మధ్యందినాతపముచే కందినది. ముద్దులొలుకు ముఖము వసివాడినది. బడలికతీరిన తరువాతఁ బోవచ్చును. తొందరపలదు.” అని బదులు చెప్పెను. పరూధిని తన భావమంతయు ఈమాటలయందు వెల్లడించితి ననుకొనెను. రెండవమదనుండనం జెల్లు ఈభూసురుండు ఆభావమున గ్రహించి తన్ను ఆదరించు ననుకొనెను; గాని అవైదిక బ్రాహ్మణు నకు ఈయర్థమే తోఁపదయ్యెను. అతఁడు “పాపము ఈపడుచు మర్యాద యెఱింగినది. బ్రాహ్మణభక్తిగల ఆస్తికురాలు.” అని భావించెను.

ఆతని హృదయదర్పణము అమూల్యము. నిరుపమానము; గాని దాని మీఁద నగిషీపనులు లేవు. అది ఉన్నరూపమును ఉన్నట్లే గ్రహించును; గాని ఆరూపమునకుఁ జిన్నెలు పన్నెలు వెట్టఁజాలదు. పరూధిని, తత్తరపడి లేచుట, నునుపోకబోదయఁజేరి, విలొకనప్రభాపీచికలను వెల్లిగొల్పుట మున్నగునవి లజ్జాకార్యములుగనే ఆహృదయదర్పణమునఁ బ్రతిఫలింపెను. కుందర్పణులు ఇట్లుండుటం జేసి యావైదికశిఖామణి “రమణీ! నీవు చూసిన యాదరము చాలును. అదియే నాకు బ్రహ్మనందమును గూర్చినది. ఇక్కడ

నుండుటకు వీలులేదు. మీయింట నుండిన నొకటియు నుండకున్న మఱి యొకటియునా? భక్తియే చాలును. అగ్నిహోత్రాదికములు అగు కర్త కాండము నెఱవేర్చువలయున్నది, మానసి! మీమాహాత్మ్యములు ఆశ్చర్యకరములు. మీకెందు నసాధ్యము లేదు. నన్ను నావారితోఁ జేర్చుము” అని బలిమాలెను. ఈ ఛాందసపుఁబల్కులకు ఆమెకు చిలువవ్వు వచ్చెను. “బ్రాహ్మణుడా! ఊరొకయని పలువరించెదవు. ఎక్కడియూరు? నీకాలు ఒకచో నిలువదా? ఇంతటా నీయిల్లెక్కడకుఁ బోవును? ఈరత్నకండరములు, ఈనందనచందనోత్పలము, ఈగాంగనైకతములు. ఈలవలీనికుంజములు, ఇవన్నియు మీఞ్చరక్షిరమునకుఁ సరిరాకపోయెనా? కుమారధరణీ సురా, ఇక చల్లకై వచ్చి మూత దాచునే? మనసుండు నన్ను నీకు కన్యాదానము చేసినాడు. ఇక నీవు మాటువల్కిన నేను బ్రదుకఁ జాలను. నన్ను బాల ముంచినను నీట ముంచినను నీదే భారము” అని యావరూఢిని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

ప్రవరుని మది ర్దుల్లు మనియెను. ఇది యెక్కడి కర్తము? అని తలఁచి యతఁడు “కాంతా! నీవు పెట్టిదానవు, వ్రలికై కర్త కాండమున దినములు గడపు నన్ను ఏమని కామించితి? సంగతినందర్శములు అజ్ఞానింపవలదా? నాకిట్టిది ఏమి యుం దెలియవు. అగ్నిహోత్రములగును దేవతార్చనమునకును బ్రాహ్మణార్చనమునకును వేళ యతిక్రమించినది. భుక్తికి కాలము దాటిపోయినది. నా తల్లిదండ్రులు కడువృద్ధులు. వారు అకట నకనకలాడుచు నాకొఱకు ఎదురుచూచుచుందురు. వేయేల? నేండు ఇలు నేరకుండిన సమస్తపర్వములను చెడిపోవును. ఇక నాయెదుట నిట్టి మాటలాడకుము” అని నిశ్చయము తెలిపివేసెను. ఇది వినుటతోడనే వరూఢిని హృదయము జల్లు మనియెను. ఇంతవఱకును గల ధైర్యము తొలగిపోయెను. అంతట ఎట్లా? లేచికిని ఆమె “మదనమోహనా, నీకిది తగునా? ఇట్టి ఎల ప్రాయమున చాలును మూలమునులేని వైదికకర్తలతోఁ గడునఁ జెల్లునా? ఇక నుభుంచుట ఎన్నడు? మీయజ్ఞములకు అగ్నిటికిని ఫలము మాకప్పుగిల్ల నుభుంచుటకే గదా? ఇట సమస్తమును కలదు. ననుగూడి ఇందు నుభుచు

పుము. ఎంతపుణ్యము చేసికొనిన మానవునకు గంధర్వాంగనల పొండు లభించును ! స్వర్గఫలంబెట్లు ఎదుట సాక్షాత్కరించి ప్రార్థించుచుండ దేహశోషణములగు వ్రతములకొఱకు ఇంకను బ్రాకులాడెదవేల ?” అని యాతని నొడఁబఱువఁ జూచెను; గాని వీనివలన శ్రవరుని మదికి చలనము కలుగలేదు. “అలివా! నీవు చెప్పినది ఎట్లు కాముఖలనంగలి. కామదూరు నకు ఇది ఎట్లు సందర్శించును ? నాతో నిఁక వేయిమాట లాడకుము. ఎఱిఁ గిలివేసి అరుణాస్పదనగరమార్గమును జాలిపి పుణ్యము గట్టుకొనుము. లేకున్న నూరకుండుము” అని యాతఁడు ఇఁక మొగమొట విడిచి పలికెను; గాని ఇంతమాత్రమున వరూధిని అతైర్యము గలుగలేదు. “బ్రాహ్మణుడా! ఏల చెడెదవు? హృదయ మెందు లగ్నమై వికాగ్రమై యుండునో, ఇంద్రియములు ఎందు లగ్నములై వఱలకుండ నో, అట్టి అదియే పర బ్రహ్మము. ‘అనందో బ్రహ్మ’ యను ప్రాబల్యము నూహింపుము” అని యామె ముదలకొని “ఇక నీతఁడు దీనికి బ్రత్యుత్తరము చెప్పలేడు. స్వాధీనము అగును” అని గర్వించెను; గాని అతఁడు అందులకు ఒడంబడలేదు. అతఁడు మందహాసము గావించి పెదవి విఱచి ఇట్లు చెప్పెను. “తరుణీ! ఇట్టి యద్భుతపాండిత్యము నీకుఁదక్క మఱియేరికిని లేదు. కామకాస్త్రోపాధ్యాయునికిఁ దగినట్లు వలకుచున్నావు. శ్రయార్థములు పాపములు. రఁయే పుణ్యము అను నీవాదము కంటె మఱియొక వింతయేమి ఉన్నది? మోక్షప్రాప్తి ఇంతకన్న మార్గము లేదని నీవు చెప్పవలసినదే. ప్రాత స్నాయంకాలములయందు హవ్యములచే దృఢుడగు అగ్నిదేవుడు అను గ్రహించు సౌఖ్యములను వివరింప నాకుఁ దరముగాదు. నాకు అరణాలు, దర్భలు, అగ్నులు ప్రియములైనట్లు ఇతరములు ఇష్టములు గావు. దేహములు కాశ్యతములు గావు. మిసాలమిఁది తేనియలవంటి ఇట్టి తుచ్ఛముఖములను గుఱించి ఇక నాచెంతఁ జెప్పకుము.”

ఈమాటలు వినునప్పటికి వరూధినికి మాటలేకపోయెను. కన్నుల మీరు నిట్లునఁ దిరిగెను. కంతమునందు గద్దదిక తోఁచెను. అంత నామె ఎట్లో తెఱచేసికొని “నన్నింక బాధపెట్టకుము” అని దీక్షయై మీఁద వ్రాలి కాఁగి

లింది అధరము నొక్కజూచెను. అంతట బ్రహ్మజుడు ఓరమోమిడి ఆమె ప్రయత్నమును గొనసాగెనయక “ఏ” అని త్రోసివేసెను. అటు అతఁడు త్రోయఁగా ఆమె వరాభిషమువలన సిగ్గును ఆవెంటనే అధికతరదుఃఖమును గడలుకొనఁగా చుఱచుఱఁ జూచుచు నింకను కొంచెము అనతో కొప్పు నవరించుకొనుచు “కృపారహితుడా! నీవు గెంటిన ఇంతులు తాళఁగలరా? నీగోరు ఇచ్చట గీచుకొనిపోయెఁ జూడుము.” అని కొంతవడి వేదననెవం ఋన కలననంబుతో నేడ్చి “యౌగములు చేసితి నంటివి. తపము చేసితి నంటివి. నిర్దయఁడు ఎన్నిచేసిన నేమిఫలము? భూతదయగలవానికి అనేక సత్కార్యములు చేసినవానికిఁ గలుగు పుణ్యములు గలుగును. ఈమాత్రము తెలియలేనివాని నీచదువేమి ప్రయోజనము? వరాశరుఁడు దాశకన్యతోఁ గ్రీడించెను. విశ్వామిత్రుఁడు మేనకతో రమించెను. మాండకర్ణి అచ్చర లతో భోగించెను. ఇంద్రుఁడు అహల్యతో నుభించెను. వాఁకేమైన వన్నె తరిగెనా? నీవు అంతకంటెను ఘనఁడవా? ఇనుపకచ్చడాలు కట్టుకొనిన మునిముచ్చు లందఱును తామరసకేత్రలఇండ్ల బందాలు కారా?” అని మఱల ముదలకొనెను.

ప్రవరుఁడు ఆమాటలు విమియను వినిపించుకొనక ఆమె మైబడి నపుడు అంటిన జవ్వాది కడిగికొని వార్చి గార్హ పత్యవహ్నినిఁ బొగడి తదను గ్రహమున స్పృశలముఁ జేరుకొనెను.

ప్రవరుని కాతన్యమునకు ఆమె కుందుచుండఁగా నామె చెలికత్తెలు వచ్చి ఊరడింపఁ బూనిరి; గాని ప్రయోజనము లేకపోయెను. ఆమెకు విచారము పొంగిపొంగి యుంబుకసాగెను.

అట్టి స్థితియందే నఱులు ఆమెను పూదోటకుఁ గొనిపోయిరి. అంతకుఁ బూర్వము గంధర్వుఁ డొకఁడు ఆమెను మోపించి తిరస్కృతుఁడయ్యి “జవరాండ్ర చిత్తములు చంచలములు. ఓషికపట్టి నమయ మెఱిగి ప్రవర్తించిన నేడు తిరస్కరించినవనితలు చేపు గౌరవించి చేకొందురు” అని తలఁచి అందే దాఁగియుండెను. అదృష్టవశమున ప్రవరుని వరూధిని మోపించును—

చుటయు, అతఁడు తిరస్కరించి పోవుటయు గంభీర్వని కండ్లఁబడెను. అంతట నాతఁడు “నేను అదృష్టవంతుడను” అని తలంచుకొని సఖులతో వరూధిని పూలదోటుకు వచ్చునప్పటికి అచ్చటను బ్రవరునిరూపము ధరించి అపనమున నొకచో దేవతార్చనకుఁ బోతే పూలు గోయుచుండెను. మరి భీమణవశమున వరూధిని అతనిం జూచెను. తోడనే యామె మహోత్సంఘతో నాతనిచెంతకుఁ బోయి అతిదీనముగఁ బ్రార్థించెను. తన యభిలాష నెఱవేఱినందులకు గంభీర్వఁడు హృదయమునఁ బరమానందభరితుఁడై కరుణార్ద్రహృదయునిబోలె నటించుచు “అబలా! నీవు సుగతిసందర్భములు ఆలోచించుట లేదు. అరుణాస్పదనగరవాసినిగ నేను ఎక్కడ? హిమగిరివాసిని పగు నీవు ఎక్కడ? ఇంట నాతల్లిదండ్రులును, ఇల్లాలును నాకొఱకు దుఃఖించుచుండఁగా కర్తృహృదమెట్లు బూడిచి గలియుచుండఁగా ఏమియు నెఱుంగనివానివోలె నేను నీతో భోగించుచు నిచ్చట నెట్లుండఁగలను? నీతోఁ గలిసిమెలసి యుండుట కన్న, ఇంద్రభోగము వేఱు లేదని నాకుఁ దెలియనిది గాదు. అయినను దుఃఖితుడనగు నాకు సర్వము నసహ్యముగ నున్నది. అయినను నిన్నటినుండియు నీవు అనుభవించుచున్న పరితాపమును జూడఁజాలకున్నాను. వ్రతముకంటె పరోపకారమే ఘనము గదా! అయినను ఒక్క సంగతి కలదు. సుభోగసమయమున స్త్రీపురుషులు ఒండొరులు చూచుకొనఁగూడదు. కన్నులు మూసికొనలెను. ఇది మాదేశమునఁ గల సదాచారము. ఈ యాచారమునకు విరుద్ధముగ నేను ప్రవర్తింపఁజాలను. ఇందులకు నీకిష్టమేని చెప్పము. లేకున్న ఇంక నేనెట్లు ఇంటికిఁ బోలేనుగదా? ఈమందాకినీతీరమున ఈహిమగిరిపై ఈననములొ ఈమునుల నడుమ విధికి అబ్రహ్మజ్యముఁ బెట్టుచుఁ దపము ఆచరింతును. మఱియు నిఁక నొక్కటిగూడ వినుము. తొలుత మొగ మోటపడిన పిదప దుఃఖించవలసివచ్చును. అంత్యనిష్ఠురత్వముకంటె అదినిష్ఠురత్వము మంచిది. వ్రతము చెడినను ఫలము దక్కవలయునుగదా? నేను నిన్ను సమైక్యజేసి పోవుదనుక నీవు నన్ను విడువఁగూడదు. వీనికి నీపూర్ణాంగీకారమును దలుపుము. ఇంతయేల వందువా? నేను విడిచియుండను. నీకొఱకు నేను వ్రత

భీష్మండ నగుచున్నాను. నాజీవితమును నీపాదనికటమున నర్పింపఁబోవుచున్నాను. నీతో చిరకాలము సుఖంపఁచైన సుఖంపవలెను. లేకున్న తపమైన నాచరింపవలెను గాన ఉభయభీష్మత్వమున కంగీకరింపఁజాలను గదా!” అని యూరకుండెను.

ఉన్నట్లుండగా వరూధిని హృదయమున ఈ అనుకూలవచనము వినుట వలన అనంద మొక్కమాటుగ విజృంభించుటవలన ఉక్కిరిబిక్కిరియై కొంతదడవు మాట్టాడఁజాలక గద్దదికతో “నీచెప్పచేతల మెలంగుదాన” నని బాస చేసెను. ఇది విని ఆమె చెలికత్తె తెల్లరును కొంతవడి మేలమాడి పిదప వారిని ఒక మణిమండితాలయము నేర్పి వెడలిపోయిరి.

పిదప వారు చిరకాలము అనంగసుఖసాగరమునఁ దేలినపిదప వరూధిని గర్భవతి యయ్యెను. అదితెలిసి గంధర్వుఁడు “ఇక నిక్కడ నుండ వలసినదని తీఱిపోయినది. చెప్పకయే పోయిన వియోగమును దాళఁజాలక మృత్యుఁడై నాకు స్త్రీహత్యాపాతకము నంటఁగట్టవచ్చును. ఇచ్చటనేయున్న మోసము బయల్పడుటయు అండులనుఁ గినిసి యామె శపించుటయు సంభవింపవచ్చు”నని తలంచి ఒప్పించిఁజేసి చనువాఁడై ఒకనాఁడు ప్రేమతోఁ జేరఁదీసి “ప్రియా! నాకు బాదలేప మొసంగినసిద్ధుఁడు తీర్థయాత్రావశంబున నిచ్చటకు వచ్చి నాకుఁ గాన్పించెను. ఆతనివలన నాసంసారపుస్థితిగతులు అన్నియుఁ దెలియవచ్చెను. ఇంత! ఏమిచెప్పదును! నాయసాన్నిధ్యమువలన వండువంటి నాసంసారము అంతయుఁ బాడై పోయినది. నాతలిదండ్రులు మంచములపట్టి నాయందె స్రాణములు నిలుపుకొని యున్నారు. ఇంక నాయిత్యాలి సంగతి చెప్పనక్కఱలేదు. శిష్యులు చెల్లాచెదలై పోయినారు. పొలములు అన్నియు బీడులు అయిపోయినవి. ఇవి విన్న అనామనసున కెట్లుండునో యోచింపుము. కావున ఒకమాటు పోయి అందఱు నూఱిడించి సంసార మంతయు చక్కఁ జేసికొని మఱిల వచ్చెదను; గావున అనుగ్రహించి నాకు నెలపు దయచేయుము.” అని పలికెను.

ఇది వినిన తోడనే వరూధిని కన్నులనుండి బాష్పధారలు దొరలసాగెను. అంతట గంధర్వుఁడు ఆమెను శేరఁదీసి కాఁగిలించుకొని “ధీరురాలవు.

ప్రియా! నీవు ఇట్లు వగవడగునా? దివ్యవనితకై యుండియు సంగతి సందర్భములు యోచింపక ఇట్లు విచారించువా? యోగము, వియోగము శాశ్వతములా? రాకపోకలు కట్టుపడిపోవు సందర్భములు ఇప్పుడేమి తటస్థించినవి. ఆసిద్ధుడు నాకు ఆ మహావిద్యను మూలముట్టుగ నెఱిగించెను. ఇక నాకిచ్చటకు మఱి వచ్చుచుం బోవుచునుండుట విలాసమాత్రము.” అని యామె నెట్టో యూరడించి తనమార్గమునఁ బరమానందముతోఁ బోయెను.

పిదప వరూధిని నవమాసములను నిండుడు నొక శుభముహూర్తమున చక్కని కుమారునిఁ గనెను. మునులు ఆతనికిఁ జాతకర్తనిర్వర్తించి సూర్యచంద్రులువోలె వెలయుచుండుటఁ గాంచి స్వరోచి యను నామంబిడిరి. యుక్తసమయమున అక్షరాభ్యాసముఁజేసి సకలవిద్యల నుపదేశించిరి. స్వరోచి అద్వితీయవీరుఁడై మందరగిరిమీఁద విశ్వకర్తచే నిర్మితంబైన నగరమును ఆటవికులు పల్లరును భయభక్తులతోఁ గొలుచుచుండ రాజ్యపాలనము ప్రారంభించెను.

ఇట్లుండ నొకనాఁడు ఆతఁడు పరిజనులచేఁ బ్రోత్సహింపఁబడి యొక మహారాజ్యమునకు వేటకుఁ బోయెను. అచ్చట నాతఁడు తనివితీయనట్లు దుష్టమృగములను సహరించి వినోదించుచుండఁగా కొన్ని యవశకునములు అయ్యెను. అవి చూచి శాపనికుఁడు ఒకఁడు లేచి “దేవా! అనిమిత్రములు పొడచూపుచున్నవి. మన పాలము దాఁటి చాల దవ్వు వచ్చితిమి. ఇక మఱియదము” అనియెను. అది విని స్వరోచి గుఱ్ఱమెక్కిరి. ఆమెటనే మఱికొన్ని శుభశకునములు అయ్యెను. స్వరోచి “వ్రాణుక నేదో మహాయుద్ధము అపాయకీరమైనది జరిగినపిదప జయమయ్యు”నని తలంచుచుండఁగా చెంగట “హా, హా, అబలను, ఆర్తము, అనాథను, ఎవరుకు రక్షించువారు లేరా?” అని భ్వని వినవచ్చెను. “ఎవరో దుర్మార్గు లొక అనాథరమణిని బాధించుచున్నారు. రక్షించెద” నని స్వరోచి, భ్వని వచ్చిన దిక్కునకు ఊఁకు నంకించుచుండఁగా ఒక జవరాలు తడఁబడుచు వచ్చి “రాజా! నేటి

మూడుదినములనుండి ఒకరాక్షసుడు నన్ను వెంబడించుచున్నాడు. నేను
 ఇందీవరాక్షసుడు అను గంధర్వరాజునకు మరుదత్తుని కుమార్తెయందుఁ
 బొడమిన మనోరమ యనుదానను. నాతలిదండ్రులు నన్ను మిగుల గారాబ
 మతోఁ బెంచుకొనుచుండిరి; గాని అనుద్దులు అన్నియు ఇప్పుడు ఏటికి ?
 నాకు కళాపతి విభావసి అను ఇరువురు చెలికత్తెలు కలరు. ఒకనాఁడు
 మేము మూపురమును వెండికొండకుఁ బుష్పములకొఱకు అరిగి అందు
 తృణాచ్ఛాదితముఖంబగు ఒక గుహయందు ఒక వృద్ధమునిని గాంచితిమి.
 అతఁడు బూదినలె నుండుటచే 'ఇతని నోరెద్ది? ఇతని నేత్రములు ఎవ్వి?
 ఇతని చెవులు ఎవ్వి' అని బాల్యచాపలమున మొగమువట్టికొని ఊపిరిని.
 అంతట నాముని సమాధిభీష్టుడై 'వదుచుందనపు మదముచే ఒడలెఱుంగక
 వృద్ధుడ నగు నన్నిట్లు అవమానించితివి; గావున నీవు రాక్షసునిచేకంబడి
 శ్రమపడెదవుగాక' అని శపించెను. మఱియు నాతఁడు గొడ్డును బాది
 నట్లు తనచేతి నాగబైత్రముతో నన్ను చావఁగొట్టెను. అంతట నాచెలికత్తెలు
 తెగఁబడి అతనిని 'నీవుమానవజన్మ మెత్తలేదా? ఆడుతోడునఁ బుట్టలేదా?
 నీతపస్సు ఇందులకేనా? ఈకునుమకోమలి నిట్లు చావఁగొట్టుటకు చేతులును,
 శపించుటకు నోరును ఎట్లు వచ్చిన?' వని దూఱఁగా నాతఁడు వారిమీఁద
 మఱింతకోపపడి క్షయరోగముచే మీరు పీడితులగుదురుగాక యని శపించెను.
 ఆదారుణరోగము వారి నప్పుడే ఆశ్రయించెను. పిదప నన్ను ఒక ఘోర
 రాక్షసుడు మూడుదినములనుండి వెంబడించుచున్నాడు. రాజా! నీకు
 నేను అస్త్రహృదయము అనువిద్య నిచ్చెదను. దానిని తొలుత ఈశ్వరునిచే
 స్వాధ్యాయంభోవనునువును, అతనివలన వసిష్ఠుఁడును, అతనివలన చిత్రాశ్వుఁడు
 అను నామాతామహుఁడును, గ్రమముగ పొందిరి. అతఁడు మాతండ్రికి
 అరణము ఇచ్చెను. మాతండ్రి నాకు ఇచ్చెను. దానిని నీకు ఇప్పుడు ఒసంగ
 దను. దానిసాయంబున నీవు నన్ను వెంబడించుచున్న రాక్షసునిఁ దును
 మాడి నన్ను రక్షింపుము, ఒకానొక స్త్రీవలన విద్యఁ బడయుటకు నందే
 హింపకుము" అని పలికెను. స్వరోచి ఆమాటలకు నంతసించి శుచియై నిలి
 చెను. తోడనే మనోరమ అవిద్యను సరహస్యముగ నాతని కువదేశించెను.

ఇంతలో రాక్షసుడు మండిపడుచు వచ్చి స్వరోచిని దాచెను. అంతట పోరు ప్రారంభమయ్యెను. రాక్షసుడు ఎంతకును ఈలకుండుటఁ జూచి స్వరోచి ఆగ్నేయాస్త్రమును బ్రయోగించెను. అయేటంతో రాక్షసుడు నేలఁ గూతెను. తోడనే ఆఘోరదేహమునుండి ఒకానొక దివ్య లేజన్యు మింటికెగసి గంధర్వరూపము గొనెను. ఉత్తరక్షణమునందే గంధర్వుఁడు క్రిందికి వచ్చి స్వరోచిని ప్రేమతో కౌగిలించుకొని “వత్సా! నీవు ఊహముగా నున్నావా? నీప్రజలకు అందఱకును ఊహమా? నేను ఇంగీవ రాక్షుఁడు అను గంధర్వుఁడను. ఈమనోరమ నామధ్యులకుమార్తె. ఒకముని ఆయుర్వేదమును శిష్యులకు ఉపదేశించుచుండుటఁ జూచి దానియందు ఆసగొని చెంతకుఁ బోయి ఆభిషందనము చేసి ఆయుర్వేదము ఉపదేశించిన నేకవిధములఁ బ్రార్థించినను ముని తిరస్కరించెను. అంతట నేను ప్రచ్ఛన్నుడనై అదియంతయు నెనిమిదిమాసములలో గ్రహించి సంగ్రహమైన తరువాత నిజరూపముతో నెదుటకుఁ బోయి ‘హియా! చదవు చెప్పుమనిన’ గొణుగుకొంటివి. ఆసక్తియున్నవానికి విద్య రాకపోవునా?’ అని చేసినది అంతయుఁ జెప్పితిని. అందులకు ముని కోపించి ‘ఘోరరాక్షసుఁడవు కమ్ము’ అని శపించెను. అందులకుఁ జింతించి శరణుఁ బొందఁగా కనికరించి యాతఁడు ‘గొన్నిదినములకు కొమార్తెను మ్రింగఁబోయి కడకొక ధన్యుని శరముల చాతఁబడి కాపము క్షుండ వయ్యెదవు’ అని యానతిచ్చెను.

పిదపఁ గొలఁదిదినములకే నాకు రాక్షసకృష్ణము ప్రాప్తించెను. పౌరుల నందఱను మ్రింగితిని. ఇరుగుపొరుగు వట్టణములనుగూడ నాశము చేసితిని. తుదకు ఏరును గాన్నింపకపోవుటచే కొమార్తెను వెంటఁబెంచితిని. పిదప జరిగినదంతయు నీకుఁ బట్టమే” యని యాతఁడు సర్వము నెఱింగించి “నీవు నాకు చేసిన మహోపకారమునకు నీకు ఏమి చేసెనను తీరుడు. ఆయినను ఆయుర్వేదమును రమణీయణి యగు నాగారామకూతురు మనోరమను నీకు అర్పించెదను. గైకొమ్ము” అని చెప్పెను. స్వరోచి ఆనందముతో సంగీకరించెను. వారు అందఱను నాటిరేయి ఆక్కడనే గడపిరి. తెల్లవాఱుకప్పు

టికి ఇందీవరాక్షసి మంత్రిసామంతాదులు అందఱును వచ్చి ప్రభువునకు స్వాగతమిచ్చిరి. పిదప ఇందీవరాక్షుఁడు స్వరోచితోడను మనోరమతోడను మహావైభవము నెలంగ స్వపురమునకుఁ బోయి ఒక శుభముహూర్తమున మహావైభవముతో మనోరమను స్వరోచికిఁ బెండ్లిచేసెను. మఱియు నల్లనకు అనేకామూల్యవస్తువులు కానుకగా నిచ్చెను.

పెద్దలు మనోరమాస్వరోచులకు పునస్సంధానము చేయించిరి. నాటిరాత్రి మనోరమ పదనము వాడియుండెను. స్వరోచి అందులకేమి కారణమని యడుగఁగా నామె నాచెలికత్తెలు ఇద్దఱు ఘోరకాంతారమున క్రూరవ్యాధిచే బాధపడుచుండఁగా నాకెక్కడి యానందమని పలికెను. తోడనే స్వరోచి మనోరమ దారిచూపఁగా నరణ్యమునకుఁ బోయి తనకు ఆయుర్యేదము కరకలామలకమై యున్నది గావున చికిత్స చేసి వారికి పూర్వ సౌందర్యము నొడఁగూర్చెను. అంతట వారిరువురును తాము నేర్చిన విద్యల నాతనికిచ్చి తమ్ము పెండ్లియాడవలసినదని ప్రార్థించిరి. స్వరోచి మనోరమ యనుజ్ఞను బొంది యట్లే కావించె.

పిదప వారు మువ్వరలోడను అతఁడు చాలకాలము నుభించెను. ఒకనాఁడు అతఁడు వేటతమి నడవికిఁ బోయెను. అచ్చట ననేకజంతువులను సంహరించిన పిదప నాతఁ డొక మదిని సంహరింపఁబోఁగా నొక యాఁడు లేడి ఎదుటకు వచ్చి “రాజా! దానినిం జంపకుము. దానివలన నీకేమియుఁ బ్రయోజనము లేదు. నన్ను జూపుము” అనియెను. అందులకు రాజు ఆశ్చర్యచకితుఁడై నిన్నేల చంపవలయు నని యడుగఁగా నది ఇట్లు అనియెను. “ఇతరాంగనలతోఁ గ్రీడించువానిని గోరుటకన్నఁ జచ్చుటమేలు” ఇని విని రాజు “నీవెప్పునిని మోహించితివి?” అని యడుగఁగా లేడి నిన్నే యనినది. రాజు అందులకు విభ్రాంతుఁడై మాటుపలుకఁ జాలకయుండఁగా నది “నన్ను కాగిలించుకొనుము. అంతే చాలు” ననియెను. రాజు అట్లే చేసెను. తోడనే లేడి ఒక అద్వితీయసుందరి యై ఆతనికొగిట నిలిచెను.

ఇది చూచి రాజు ఆశ్చర్యచకితుఁడై నీచరిత్ర చెప్పుమని యడుగఁగా “నేను ఈవనదేవతను, సమస్తదేవతలును నీవలన మనువును బడయు

టకు నన్ను బ్రాధ్రింపఁగా వచ్చితిని. రాజా! నీవు అదృష్టవంతుఁడవు. నన్ను అంగీకరింపుము” అని యామె బదులు చెప్పెను. రాజు ఆనందించి ఆమెను స్వీకరించెను.

కొన్ని దినములకు ఆమె గర్భిణియై సవమాసములు నిండినతరువాత నొక చక్కని కుమారునిఁ గనియెను. స్వారోచిషుఁ డను పేరుగల యా బాలకుఁడు యుక్తసమయమున శ్రీహరిని గూర్చి తపంబాచరించెను. శ్రీహరి ప్రసన్నుఁ డయ్యెను. స్వారోచిషుఁడు అనేకవిధముల శ్రీహరినిఁ బ్రార్థించి “దేవా! నేనీ ప్రపంచమున నుండఁజాలను. నన్ను నీలోఁ గలుపుకొనుము” అని వేఁడెను. అందులకు శ్రీహరి “నీకొరినయట్లే ఇచ్చెదను; కాని కొన్ని దినములు నీవు భూలోకమున ధర్మమును రక్షింపవలసియున్నది. కావున రెండవ మనుష్యుడై పాలింపుము.” అని యాజ్ఞాపించి తిరోహితుఁ డయ్యెను. స్వారోచిషుఁడును శ్రీహరియొనరి చొప్పున చాలఁగాలము శ్రజలను పాలించి తుది శ్రీమహావిష్ణువులో నైకమయ్యెను.



పెద్దననుగూర్చిన కొన్ని అంశములు

పెద్దన. ఆంధ్రకవితాపితామహ బిరుదము

పెద్దనగారికన్న ముందీబిరుదమును నిరువురు కవులు ధరించిరి. మొదటివాడు శివదేవయ్య. ఇతడు “సంస్కృతాంధ్రకవుల కెల్ల పితామహుడు”గా నాతని పంశీయుండగు సిద్ధూరి శరభరాజ కవీంద్రునిచేఁ బ్రస్తుతిఁ గన్నవాడు. (చూడుడు ఆధ్యాత్మ రామాయణావతారిక - శరభరాజకవి.) తరువాతివాడు కొఱవి సత్యనారాయణకవి. ఇతనికి సత్యనారన యని వ్యాపకారికనామము. ఇత డాంధ్రకవితాపితామహుఁ డని యీతని తమ్ముని కొడుకు కొఱవి గోపరాజకవి “సింహాసన ద్వారానికి”లోఁ జెప్పినాడు. కావున పెద్దనగారు మూఁడవవారు. పెద్దనకును నీ బిరుదమును నీ క్రిందివారు ధరించిరి. కాలక్రమము సరిగా తెలియుటకు నొక పట్టిగా నిచ్చుచున్నాను.

1. శివదేవయ్య	క్రి. శ. 1260	ఆంధ్రకవితాపితామహుడు
2. కొఱవి సత్యనారన	1400	„
3. అల్లసాని పెద్దన	1530	„
4. ¹ ఉప్ప గుండురి వేంకటకవి	1600	„
5. ² ఎనమండ లక్ష్మీనృసింహకవి.	1680	„

(ఆంధ్రకొముది)

6. మండపాక పార్వతీశ్వరకవి	ఆభినవాంధ్రకవితా పితామహుడు.
(1833-1897)	

1. చూడుడు కులీన్ ఫ్ల విజయము అవతారిక. 2. ఆంధ్రకొముదిగద్య. పాఠ్య - ఫాల్గునము భారతి - ప్రథమాంధ్రకవితాపితామహుడు: శివదేవయ్య.

ని. వేంకట రావు.

పెద్దన్న గారిచాటుపు - నిరుపహాతిస్థలంబు

శ్రీకృష్ణదేవరాయలు కృతి రచింపు మని కోరగా, పెద్దన్న గారి క్రింది చాటువును చెప్పినట్లు సర్వాంధ్రలోక విదితమై యున్నది.

చ. నిరుపహాతిస్థలంబు రమణీప్రియదూతిక తెచ్చియిచ్చు క
పురవిడెమాత్త కింపయిన భోజన ముయ్యెలమంచ మొప్పుత
పురయ్యర సజ్జలూహః జెలియంగలలేఖక పాఠశోత్తముల్
దొరకినఁగాని యూరక కృతుల్ రచింపు మటన్న శక్యమే.

కాని వైపర్యము పెద్దనగారు స్వయముగా రచింప లేదనియు నీ క్రింది కన్నడ పద్యమున కది యనువాద మనియు తెలియ వచ్చుచున్నది.

చ. నిరుపహాతిస్థలం మృదుతరాసన మెట్లజిసింపుదంబులం
నరసివ పుస్తకప్రతతి లేఖకవాచక సంగ్రహం నిరం
తర గృహనిశ్చికస్థితి విచారక సంగతి సత్కళత్ర సా
దరతయిన్నళ్ల సత్కవియు మీసువదాగదె కావ్యవార్ధియున్.

ఇందు చివరపాదమున భావము మాఱినను ఎత్తుగడ, వదబంధము తెనుగుపద్యమునకు కన్నడపద్యము మూల మని బట్టి యిచ్చుచున్నది. చారిత్రకముగ నీ పద్యము పెద్దనగారి కాలమునకు మూఁడువందల యేడవ ముందుగ వ్రేసి యున్నది. శ్రీ. శ. 1240 లో కన్నడ భాషలో సాకలన రూపమున వ్రేసిన సూక్తిచుధార్ణవము అను కన్నడ గ్రంథమున నిది గలదు. కావున పెద్దనగారి కన్నడ పద్యము స్ఫురణకు రాగా తెనుగుపద్యము చెప్పి యుందురు. కృష్ణదేవరాయలు కన్నడ రాయఁడును తెనుగు రాయఁడును కాఁబట్టి యానాఁడు తెనుగుకన్నడ కవులకు రాయల యాస్థానమున స్థానము లుండెను. ఈ పద్యమునకు కన్నడము మూల మనునంతమాత్రమున పెద్దన గారి కీర్తికి లోటురాదు. ఆ వైఁగా పెద్దన్నగారికి కన్నడభాషాపరిచయము కూడ కలదని యిది రుజువు చేయుచున్నది. పద్యవివరణమును బట్టి యిదియే నిశ్చిత మగుచున్నది.

తెనుగునంగల యతి నియమమునుబట్టి కన్నడ పద్యములలోని భావములలో మార్పు వచ్చినది.

కన్నడపద్యము.

నిరుపహతిస్థలంబు

మృదుతరాసనము

ఒట్టణిసి

ఇంపుదంబులం

పుస్తకప్రతి

లేఖకవాచక సంగ్రహం

నిరంతర గృహనిశ్చిహ్నితి

సత్కళిత్రసాదరత

విచారకసంగతి

కావ్యవారిధి గడచుట

తెనుగుపద్యము.

నిరుపహతిస్థలంబు

ఉయ్యెలమంచము

ఇంపయిన భోజనము

కప్పురవిడెము

శేడు

లేఖకపాఠశోత్తముత్

రమణీప్రియదూలిక తెచ్చి యిచ్చుట

అను వాక్యమున గర్భితము ఒప్పు తప్ప

రయంబులు. ఉత్తరకృతుల్ రచియింపు

మటన్న శక్యమే అను భావముగా మాట

నది.

ఇట్లే నన్నయాయల కవనంబులందును కన్నడ పద్యముల ఎత్తుగడలు కన్పట్టు చున్నవి.

భారతి—మార్చి 1949 సం. 26. సం. 3.

పూర్వసాహిత్యవీధులు. సి. వేంకటరావు. పుటలు. 134-139.



శ్రీ ర స్తు

యనుచురిత్తము.

స టీ క ము

పీ రి క.



ఓజ్జ్వలరంగనాభ మెదవైఁ
జెన్నొంద విశ్వంభరా
దేవిఁ దత్కమలాసమీపమునఁ బ్రీ
తిఁ నిల్పినాఁడో యనం
గా వందారుసనందనాదినిజభ
క్తశ్రేణికిఁ దోచురా
జీవాత్ముండు కృతార్థుఁ జేయు శుభదృ
ష్టిఁ గృష్ణరాయాధిపున్.

1

“కావ్యం యశసేఽర్థకృతే వ్యవహరవిదే శివేతరక్షతయే, సద్యః ఖర
నిర్వృతయే కాంతాసన్నితతయోపదేశయజ్జే.” అనునాలంకారికప్రామాణ్యం
మను.—1

జున నాధ్యక్షి వితాపితామహాః శ్రేయస్సాధనం బగుకావ్యము రచించు
మారి “అశీర్వాదుః” నూపస్తురిద్దో వాసి తస్తుభవ” అను మూఁడువిధ
ములలో నాశీర్వాదరూప మగుమంగళమును గావ్యారంభమున నిటు లాన
రించెను.

టీక. శ్రీ వక్షోజకురంగనాథము = శ్రీ = లక్ష్మీయొక్క, వక్షోజ = కుచముల
యందలి, కురంగనాథము = కస్తూరి, ఎవవై = తొమ్మిది, చెన్నందక,
విశ్వంధరాదేవి = భూదేవిని, తత్కమహాసమీపమున = అట్టిచేతను,
శ్రీతి, నిల్వినాడో, అనంగా. మదారు... శ్రీశిక్షి - మదారు =
నమస్కరించు, సరందనాది = సరందరుడు మొరలగు, నిజ = తన, భక్త
శ్రీశిక్షి = భక్తసామునకు, తోచు, రాజీవాక్షుడు = కమలముల
బోలుకన్నలు గలవిష్ణుడు, శుభదృష్టి = శుభకర్మమైన చూపున, కృష్ణ
రాయాధిపు, కృతార్థు = సెఱవేర్పబడిన ప్రయోజనము గలవానినిగా
చేయున్.

తాత్పర్యము. లక్ష్మీదేవిని గౌరిలింగుకొన్నప్పు డామె పాలిద్దహించి
కస్తూరి తనతొమ్మిద నంటుకొనగా, దత్కలమున నేమిప నరుజెంచిన
సరందనాదులకు, లక్ష్మీతోపాటు భూదేవిసముత్తము తొమ్మిదై నిల్పుకొని
నా యనుకలంపుల గలుగజేయువిష్ణుమూర్తి కృష్ణరాయప్రభుని గృతార్థుని
జేయుగాత.

లక్ష్మీదేవికుచములయొత్తిడివలన గలిగినకస్తూరిమచ్చను నిత్యబ్రహ్మచర్య
పరులగుసరందనాదులు గ్రహింపకపోవుట సముచితముగా నున్నది. మఱియు
కృష్ణరాయలకు రాజ్యలక్ష్మీనమృద్ధి నాకాసించుచు విష్ణుని లక్ష్మీభూముల
తొమ్మిద నిల్పుకొనువానిగా వర్ణించుట యుక్తరూపము.

కావ్యాదియందు మగణము శుభదాయక మనుటకు—“శ్లో. మో
భూమిస్త్రీగురుశ్చియం వితనులే”; మఱియు, అచ్చకవి,—

లే. “భూసములకెల్ల నాధారభూతమైన
జగతి యధిదైవతంబుగాఁ జను మగణము
తనకుఁ గారణ మగుటచే దానిఁ గూడి
ధన మొనఁగు నేడునని వల్కెఁ దాతనొజ్జ.”

కావ్యాదిని శ్రీకారము శుభదాయక మనుటకు—

క. “పదపడి శ్రీకారము కృతి, మొదల నిలిచి దోషపుంజము నడంచి శుభం
బొడవించుఁ బరుస మినుమును, గదిసి నువర్ణంబు సేయుకరణిన్” భరణిన్.”
(అప్పకవి)

లక్ష్మీస్తనకస్తూరి భూదేవి యని ముసులకుఁ దోఁచుట గంధర్వఁడు
వరూధినిఁగి బ్రవరునివలెఁ దోఁచుటకు సూచనముగాన నిది కావ్యార్థసూచ
నము.

ఈపద్యమున భ్రాంతిమదలంకారో జ్ఞీవిక మగును తేప్పిల్లంకారము.
ఉ. ఉల్లమునందు నక్కటిక మూనుట మిగులమందుఁ గంటిమం
చల్లన మేల మాడునచలాత్తజమాటకు లేతనవ్వు సుం
ధిల్లఁ గిరీటిఁ బాశుపతదివ్యశ రాధ్యునిఁ జేయుకాంబరీ
భిల్లుఁడు గృష్ణరాయల కభీష్టశుభ ప్రతిపాది గావుతన్. 2

టీ. ఉల్లమునందున్ = మనస్సున, అక్కటికము=కాలి, ఉండుటన్,
మిగులమందున్=మిశ్రాతియందు, కంటిమి, అంచున్, అల్లనన్=మెల్లఁగా,
మేలము = పరియాచకము, అడు అచలాత్తజమాటకున్ = వల్కు పార్వతి
వల్కునను, లేతనవ్వు, సుధిల్లన్, కిరీటిన్=అర్జునుని, పాశు...ధ్యునిన్ -
పాశుపత=పాశుపత (శివునిసంబంధమైనది) మనెడు, దివ్యశర = దివ్యాస్త్ర
ముతో, ఆధ్యునిన్ = సంపన్నుని, చేయు, కాంబరీభిల్లుఁడు = మాయా
కిరాతుఁడు, కృష్ణరాయలకున్, అభి...తిపాది-అభీష్టశుభ = ఇష్టము లైన
శుభములను, ప్రతిపాది=సూర్షువాఁడు, కావుతన్.

తా. అరణ్యవాసకాలమున నర్జునుఁడు పాశుపతాస్త్రమునకై కానిం
చినతపస్సునకు మెచ్చి కిరాతవేషమున నరుఁడెంచి హేలగాఁ బోరి యాతని

కోడుట నభినయించుగాఁ బార్వతి చూచి “మీకులమున నెన్నఁడును లేనిజాలి కాన్నించెనే” యని కావించు వరియాచకమునకుఁ జిటునవ్వు నవ్వుచుఁ బాశుపతాస్త్రము నాతనికి దయసేయఁశివుఁడు కృష్ణరాయల కభీష్ట శుభముల నమకూర్చుగాత.

పార్వతి యచలాత్మజగాన యోగ్యురాలు. కాననే యుత్తమండగు తనప్రాణేశ్వరుని నల్లన మేలమాడినది. భావజేదిగాన శంకరుఁడు చిటునగవు చాల్చెను. కిరిటికి పాశుపతము నొసంగుతటిగానఁ బార్వతి నువ్వుక్తముగఁ బరిహాసమాడుటకుఁగాని శివుఁడు హాసరూపమున సంతసము వెలిబుచ్చుటకుఁ గాని వీలుగాకపోయినది. చిటునవ్వు ఉత్తమలక్షణమనుటకు,—

శ్లో. “శ్రేష్ఠానాం స్థితహస్తితే మధ్యానాం విహస్తితాపహస్తితే చ,
నీచానామపహస్తితం తథాలిహస్తితం చ పద్భేదాః.

ఈపద్వికాసి నయనం స్థితం స్యాత్సృందితాధరమ్. (సాహిత్యదర్పణము)
ఆర్జునునకు శత్రుజయార్థము దివ్యాస్త్రము నొసంగినశివుఁడు కృష్ణ రాయలకుఁ దత్తత్సాధకములఁ జేకూర్చున ట్టాకాసించుట యొప్పిదము.

కిరాతవేషము ధరించియు దయాశాలియయ్యుఁ గిరిటిని బరీక్షింప నెంచి వచ్చియు నస్త్రదానధరంధరుఁ డయ్యు దయాదార్యముల కునికివచ్చెన పరమేశ్వరుఁడు రాయలను దయతోఁ జూచుటయు నభీష్టసిద్ధిఁ జేకూర్చు టయు నహజవిశేషములె.

కిరాతునియందు దయారసోత్పన్న మను విషమకారోత్పత్తి చెప్పఁ బడుటచే నలంకారము విషమము.

ఉ, నాలుగుమోములకానిగమనాదము లుప్పతిలక బ్రచండహ
తులహళిక జనించురొదతోడిగుహావళి నొప్పుమేరువుక
బోలి పయోజవీతి మునిముఖ్యులు గొల్వగ వాణిఁగూడి పే
రోలగమున్న థాతవిభవోజ్జ్వలుఁజేయుతఁ గృష్ణరాయసిన్.

టీ. నాలుగు మోములకొ, నిగమనాదములు = వేదధ్వనులు, ఉప్పు తిలక = ఉద్భవిష్టంగా, ప్రచండవాతూలహతిక = తీవ్రములైనగాడ్పుల తాకుడుచే, జరించు, రొదతోడిగుహాపళిక = ధ్వనితోఁగూడిన గుహలతో, ఓవ్వు మేరువుకొబోలి, వయోజప్తీతిక = పద్మాసనపీఠమున, మునిముఖ్యులు, కొల్వంగక, వాణిక, కూడి, పేరోలగము = పెద్దకొల్వ, ఉన్న, ధాత = బ్రహ్మదేవుడు, కృష్ణరాయలిక, విభవోజ్జ్వలుక = సంపదతో నొప్పారు వానిఁగా, చేయుకన్.

తా. నాలుగుముఖములందును వేదపాఠధ్వనులు తెలువడుచుండఁగాఁ జెద్దగాడ్పులు తాఁకి రొదసేనుగుహలు గలమేరువువోలెఁ బొల్పుచు ముని శ్రేష్ఠులు సేనింప సరస్వతితోఁ దమ్మిగద్దియై: గొలువును బ్రహ్మ కృష్ణ రాయల కైశ్వర్యాభివృద్ధి గలిగించుఁగాత.

బ్రహ్మ మేరువుగను వాతూలధ్వని గలగుహలు వేదధ్వనిగల ముఖములుగను జెప్పఁబడుటచే నలంకారము పూర్ణోపమము. నిగమపఠనమున నాదిపురుషత్వము. మేరు పకుటచే సర్వాతిశయికాంత్యలిశయము, వాణిఁ గూడి యనుటచే భాషాధిపత్యమునూచితము. మునిముఖ్యులచే సేవలఁ గొను తుయుఁ బేరోలగ మొనరించుటయు బ్రహ్మకు గల నిగ్రహానుగ్రహశక్తికిఁ బ్రాధికాధిక్యమునకుఁ దార్కాణములు. ఇట్టి యుత్తమగుణవిశిష్టుడు ముని సేవుడు నగుబ్రహ్మ సుధీజనసేవుడు డగురాయల నిభవకాలిని జేయుట మిగుల నులభ మని భావము.

ఈ. అంకముఁ జేరి శైలతనయాస్తనదుగ్ధము లానువేళ బా ల్యాంకవిచ్ఛేదం దొండమున నవ్వలిచక కబలింపఁబోయి యా వంకఁ గుంచంబుఁగాన కహివల్లభహారము: గాంచి వే మృణాళాంకురశంక సంకుమగజాస్యునిఁ గొల్తు నభీష్టసిద్ధికిన్. 4

టీ. అంకముకొ = ఒడియుడు, చేరి, శైలతనయాస్తనదుగ్ధములు =

పార్వతిచనుఁబాలను, ఆనుజేశ్ = త్రాగునప్పుడు, బాల్యాంకవిచేష్ట =
 పిల్లకనపుఁజెయ్యముచే, తొండమునకొ, అవ్వలిచకొ = అవలికుచమును, కబ్బ
 శింఘబోయి = కుడువఁబోయి (పట్టుకొఁబోయి), అవంకొ = అప్రక్కను,
 కుచంబుకొ, కానక, ఆహివల్లభహారముకొ = సర్పహారమును, కాంచి, వే =
 శిఘ్రముగా, మృణాళాంకురశంకొ = లేతతామరకాండ యనుసంశయమున,
 అంటెడుగజాన్యకొ = తాఁకెడుగజాననుని, ఆభీష్టసిద్ధికొ = కోరికసెఱు
 పేటుటకొఱకు, కొల్లకొ.

తా. అర్ధనారీశ్వరమూర్తిభేదము న నున్నప్పుడు తక్షయొడిఁ జేరి చనుఁ
 ద్రావుచు బిడ్డలయలవాటుచొప్పున రెండవకుచమును దొండమునఁ గైకొనఁ
 బోఁగా నాప్రక్క శివదేహ మగుటచేఁ గుచము కానక సర్పహారముఁ
 గాంచి తాను గజవదనుఁడు గావున దానిని దామరతూఁడ నకొని పట్టుకొనఁ
 బోవువిఘ్నేశ్వరుని నభీష్టసిద్ధికై నేమితును. భ్రాంతిమడలంకారము.

తొండవైఁ జేరి గౌరిస్తనము గ్రోలుచుండె ననుటవలనఁ బార్వతికి
 మిగులఁ బ్రేమపాత్రుఁడగు పుత్రుఁడని భావము. అవలిచన్ను గానరాకపోయి
 నపుడు వెదకి కనుఁగొనయత్నింపక హారముగనున్న పామునందుకొని తామర
 తూఁడని గ్రహింపఁబోవుట గజాన్యమువలనఁగలిగిన సహజ బాల్యాంకవిచేష్ట.

తామరతూండకుఁ బాములకుఁ బోల్కి గలదు.

సీ. “శేషపుచ్చచ్చాయఁ జెలువొందబిసములు” (శృంగారరైవభము).

సీ. చేర్చుక్కగా నిడ్డచిన్నిజాబిల్లిచే

సిందూరతెలకంబు చెమ్మగిల్ల

నవతంసకుసుమంబునం దున్నయెలదేటి

రుతి కించిదంచితశ్రుతుల సీన

ఘన మైనరారాపుచనుదోయిరానిడి

దుంబీఫలంబు తుందుడుకుఁ జెందఁ

దక్షణాంగుళిచ్ఛాయ దంతపుసరకట్టు
లింగిలీకపువింతరంగు లీన

తే. నుపనిపత్తులు బోటులై యోలగింఁ

బుండరీకాసనమునఁ గూర్చుండి మదికి

నించువేడుక వీణ వాయించుచెలువ

నలువరాణి మదాత్మలో వెలయుఁగాత.

5

టీ. చేర్చుక్కగాఁ = పాపటబొట్టుగా, ఇడ్డచిన్నిబాబిల్లిచేఁ =
తాల్చుకొన్న లేతచందరునిచే, సిందూరతిలకంబు = చెందిరపుబొట్టు, చెమ్మ
గిట్టెఁ = ద్రవింపఁగా, చేర్చుక్కయన స్త్రీలలంకారార్థముగాఁ బాపటముందు
ధరించు నోకభూషణవిశేషము. సరస్వతి చంద్రుని బాపటబొట్టుగా ధరించెను.
చంద్రుడు శిశిరకరుడుగానఁ గరస్పర్శచేఁ దిలకము చెమ్మగిట్టెను. అవతంస
కనుమంబునందఁ = కర్ణాభరణముగాఁ దాల్చినపూవునందు, ఉన్న, యెల
దేటిరుతి = నొదవతువైదర్భుంకారము, కింఁచిదంచితశ్రుతుఁ = ఇంచుక
యొప్పిదములగు (స్థాయినిదెలుపు) ధ్వనులను, ఈనఁ = కలిగించఁగా, ఎలదేటి
యనుటచే ధుంకారాతిశయము సూచితము. సరస్వతికంతధ్వని కంచితమగు
శ్రుతి వీణె. కింఁచిదంచితశ్రుతి ఎలదేటియైపు. భుజము, విస, రారాపుచను
దోయి రాయదీఁ = పిత్తిడి గలచనుఁగవయొక్క యొరపిడిచే, తుంచీఫలంబు =
వీణసౌజకాయ, తుందడుకఁ = ఎక్కవయదరుబాటును, చెండఁ, చను
దోయిరారాపు యావనాతిశయము సూచించును. ఉత్తుంగస్తనఘట్టనమన
వీణెసారకాయ గదలుటచే వీణయఁ గదలుచుండె నని తెలియనగును. కదలు
వీణెపై శ్రుతిగూర్చుటచే సరస్వతీసంగీతమహిమ^{గా}తిశయ విట సూచింపఁబడి
నది. దక్షణాంగుళిచ్ఛాయఁ = ననుక్రేష్ట కాంతిచే, దంతపుసరకట్టులు = దంత
ముతోఁగట్టినవీణెమెట్టు, ఇంగిలీకపువింతరంగులు, ఈనఁ, దంతపుసరకట్టు
లపై నెఱ్ఱనిక్రేష్ట సోఁకునపుడును నభిములకాంతి ప్రసరించినపుడును నెఱ్ఱని

తెల్లని ప్రకాశముగలసి సరకట్టు లింగిలీకపువంతరంగు లీనె నని భావము. ఉప
నిషత్తులు, బోటులై = చెలికత్తెలై, ఓలగింపక = సభదీరఁగా, పుండరీకాసన
మునకు = తెల్లతామరగద్దియపై, కూర్చుండి, మదికిఁ, ఇంచువేడుకఁ
వీణకొ, వాయించుచెలువ, నలువరాణి = సరస్వతి, మదాత్మలోక = నామక
స్థున, వెలయుఁగాకఁ.

దేవకాంతలను శిరమాదిగ వర్ణించుట కవినియమముగానఁ దొలుత
భూషణసంబంధముచే ముఖము, అవతంసవశమునఁ గర్ణములు, దుంభీఫలవశ
మున స్తనములు, సరకట్టులకతన వ్రేళ్లు, వీతనగతిచే బాదము లిం దభి
వర్ణితములు.

తా. చేరుచుక్కఁగా దాల్చున్న బాలచంద్రునివలనఁ జొదిరపు
బొట్టు చెమరు క్రమ్మఁగా, కర్ణాభరణమునం దున్న కొదమకుమైదధ్వని శ్రుతిఁ
గూర్చుగా, బింకపుగుబ్బలయొరపున వీణసౌజకాయ యనరఁగా, ఎఱ్ఱని
వ్రేళ్లకాంతిచే దెల్లనివీణమెట్టు ఇంగిలీకపుఁగాతులను వెలయింపఁగా నువ
నిషత్కాంతలు సభదీరఁగాఁ దెల్లదమ్మిగద్దియపైఁ గూర్చుండి వీణవాయించు
సరస్వతి నాడెందమున నిల్చుఁగాక. అతిశయోక్తి తద్గుణాలంకారములు.

క. కొలుతున్ మద్దురు విద్యా

నిలయున్ గరుణాకటాక్షనిబిడబోత్సన్న

దళితాశ్రితజనదురిత

చ్చలగాఢధ్వాంతసమితి శతకోపయతిన్.

6

టీ. విద్యానిలయున్, కరుణా...సమితిన్-కరుణాకటాక్ష = దయ
గలకడకంటిచూపు లనెను, నిబిడబోత్సన్న = దట్టపువెన్నెలచే, దళిత =
పొంగొట్టబడిన, అశ్రితజన = ఆశ్రయించినజనులయొక్క, దురిత = పాప
మనెడి, ఛల=మిషచేత, గాఢధ్వాంతసమితిన్ = గాఢాధికారప్రాజముగల,
శతకోపయతిన్, మద్దురున్, కొలుతున్.

తా. చదువుల మునికిబట్టగువాఁడును, గడకంటిచూపులచేతనే శిష్యుల యజ్ఞానమును బోగొట్టుచుభావము గలవాఁడును, గురుఁడు నగుశతకోప యినికి ననుస్కరించెదను.

కటాక్షములందుఁ బ్రాప్తికాత్వము ఆరోపించుటచే నలంకారము రూపకము. దురితమునకు అసత్యముగా ధ్వంతారోపణము చేయుటచే నలంకార మపహ్నుతి.

మ.వనజాక్షి పమువామలూరుతనయున్ ద్వైపాయనున్ భట్టబా
ణుని భాసున్ భవభూతిభారవి సుబంధున్ బిల్వణున్ గాళిదా
సునిమాఘున్ శివభద్రు మల్లాణకవింజోరున్ మురారిన్ మయూ
రునిసౌమిల్లినిదండిఁ బ్రస్తుతుల్ బేర్కొందున్ వచశ్శుద్ధికిన్. 7

టీ. వనజాక్షిపమున్ = విష్ణుతుల్యుడయిన, వామలూరుతనయున్ = వాల్మీకిని, ద్వైపాయనున్ = వ్యాసుని, భట్టబాణునిన్, భాసున్, భవభూతిని, భారవిన్, సుబంధున్, బిల్వణున్, కాళిదాసునిన్, మాఘున్, శివభద్రున్, మల్లాణకవిన్, చోరున్, మురారిన్, మయూరునిన్, సౌమిల్లినిన్, దండిన్, వచశ్శుద్ధికిన్ = మాటలపారిశుద్ధ్యమునకు, ప్రస్తుతులన్ = ప్రస్తుతలచేత, పేర్కొందున్ = సంస్కరించెదను.

తైని బేర్కొనఁబడిర కవులందఱు సంస్కృతకవులు. పుట్టలో జనించుటచే వాల్మీకిని వామలూరుతనయుఁడని కృష్ణస్వీప మునికిగాఁ గలవాఁడగుటచే వ్యాసుని ద్వైపాయనుఁడని యందురు.

ఆ. వ్యాసరచితభారతామ్నాయ మాంధ్రభా

షగ నొనర్చి జగతిఁ బొగడు గనిన

నన్నపార్థుఁ డిక్కనను గృతక్రతు శంభు

దాసు నెఱుసుకవిఁ దలఁతు భక్తి.

టీ. వ్యాసరచితభారతామ్నాయము=వ్యాసునిచే రచించబడిన భారత
వేదమును, 'భారతః పంచమో వేదః' అనటవలన భారతమునకు వేదత్వము.
అంభీభావగణ్, ఒనర్పి, జగణ్, పొగడు=పొగడ్త, కనిన, నన్నపాఠ్యగ్,
కృతక్రతుగ్ = చేయబడిన యజ్ఞము గలవాడగు. (యజ్ఞ మొనరించిన)
లిక్కుగ్=లిక్కునసోషయాచిని, శంభుదాసుగ్ = శంభుదాసుఁ డనుమాటు
పేరు గల, ఎఱ్ఱుకవిగ్, భక్తిగ్, తలఁతుగ్.

మ. భరమైతోఁచుకటుంజరక్షణకుఁగాఁ బ్రాల్లాలి చింతక నిరం
తరతాళీదళసంపుటప్రకరకాంతారంబునం దట్టపై
దెరువాటుల్, దెగి కొట్టి తజ్జిగరివద్దిజ్జితచోర్యక్రియా
విరనుండై కొఱతకబడుకగుకవి పృథ్వీభృత్యమిఁజేరినె. 9

జ్ఞేవచే గుకవియందుఁ జోరునిలక్షణముల నారోపించి కవి యభ
యులయం దభేదారోప మిక్రిందివిధముగాఁ జేసియున్నాఁడు.

టీ. భరమై = భరువై, తోఁచుకటుంజరక్షణకుఁగాఁ, ప్రాల్లాలి =
శక్తిలేక, చింతక, నిరం...కాంతారంబునందొక నిరంతర = దట్టమయిన
తాళీదళసంపుటప్రకర = తాటియాకుపుస్తకపుగట్టలగుంపనెడి, కాంతారంబు
నందొక = అడవిలో, అర్థపుండెరుచు టుల్ = (ఇతరుల) పదార్థములనెడు
భనములతోవలన, తెగి కొట్టి = తెగబాటిదోచిపోని, కుకవి కేవలకటుంబ
భరణమునకే కవిత్వ జెప్పబూనినవాఁ డగుటచే నసంఖ్యాకముల గా నున్నతాళ
పత్రగ్రంథములనుండి పదార్థాదికముగ్రహింపసాహించును. తజ్జి...నుండై
తజ్జి=దాని(పద్యార్థములను-సొమ్మును)నెఱిగిన, పరివల్=సభ్యులచే, విజ్ఞాత=
ఎఱుంగబడిన, చోర్యక్రియా = దొంగతనముచే, విరనుండై = మర్యాదలేని
వాడై, పృథ్వీభృత్యమిఁజేరికె = రాజునినిధానమున, (గొండదగ్గఱ)కుకవి
దమ్మవి, కొఱతక = మోహమును, (కొఱ్ఱున) కడక. చోర్యమునకు
శిక్షణిధిఁచువారు తజ్జిగరివత్సభ్యులు. క్షితస్థానము పృథ్వీభృత్యమిఁచు

భూమి. కుకవి తాను మహాకవి నని చెప్పకొని, సంపాదించుకొన్న గౌరవము. కొలుచువును. చోరుడు శిక్షార్థము కొఱ్ఱున దిగబడును.

తా. కుకవి (దొంగ) ఆలబిడ్డలను బోషించుకొనువెరపుఁ గానక కడుపు కక్కుర్తిచేఁ దాటియాకుపు స్రకపుఁగట్టలాని. యితరకవులకదార్థములను (సామ్యులను) దొంగిలి తనవిగాఁ బెట్టుకొని వానితత్త్వమెఱిగినవారిని వెల్లడించినంత మర్యాదఁగోల్పాయి రాజసాన్నిధ్యమున (పర్యటనన్నిధిని) హైన్యమున (కొఱ్ఱున) బడను. కొఱ్ఱు అనునర్థమున 'కొఱక' అనుట విచారణీయము. కొఱ్ఱుశబ్దమున కొకవిభక్తికము 'కొఱత' యన నగును. కుకవి యర్థమున సమర్యాదార్థమున కొఱత యనవలసివచ్చును గాన నిట సాధుత్వము నకు మార్గము గానరాదు.

కుకవి చోరుడు కటుంబరక్షణమునకుఁ బ్రాణమాలి చేయుచేతల భేదారోపముగాఁ జెప్పబడుటచే నలంకారము సావయవరూపకము. కుకవికిఁ బోరత్వము గమ్యమగుటచే ఏకదేశవివర్తిత్యచే త్తేహనుప్రాణితమును.

క. అని యిష్టదేవతావం

దనసుకవిస్తుతులుఁ గుకవితతినికృతియుఁ జే

సి నవీనకావ్యరచనకు

ననుకూలకథల్ దలంచునా సమయమునన్.

10

టీ. అని, ఇష్టదేవతా...సుకవిస్తుతులు = ఆభీష్టదాయకులగు శేలువుల యొక్కయు సత్కవులయొక్కయు స్తోత్రము, కుకవితతి నికృతియొక్క = దుష్కృతి సమాహము యొక్క సిరాకృతియు, చేసి, నవీనకావ్యరచనకొక్క = నూతన కావ్యసిర్పాదమునకు, అనుకూలకథల్ = యోగ్యమలగు గాథలు, తలంచునా సమయమునన్ = అలాచించు కాలమందు-వైవద్యముతో నన్వయము.

సీ. ఉదయాచలేంద్రము మొదల నెవ్వనికుమ్మా

రతకుఁ గ్రొంచాచలరాజ మయ్యె

నావాడపతిశకంధరసింధురాధ్యక్షుఁ
 లరిఁగాపు లెవ్వనిఖరతరాసి
 కాపంచగౌడధాత్రీపదం బెవ్వని
 కసివాలుగా నేఁగునట్టిబయలు
 సకలయాచకజనాశాపూర్తి కెవ్వని
 ఘనభుజాదండంబు కల్పశాఖ

తే. ప్రబల రాజాధిరాజవీర ప్రతాప
 రాజపరమేశ బిరుదవిభ్రాజి యొవ్వఁ
 డట్టిశ్రీకృష్ణదేవరాయగ్రగణ్యుఁ
 డొక్కనాఁడు కుతూహలం బుప్పతిల్ల.

11

టీ. ఎవ్వని, కుమారతకుఁ = బాల్యమునకు (కుమారస్వామిభావము కకు), మొదలక, ఉదయాచలేంద్రము = ఉదయగిరిదుర్గము, క్రొంచాచల రాజము = క్రొంచమునపర్వతశ్రేష్ఠము, అయ్యెక. (కుమారస్వామి క్రొంచపర్వతమును భేదించెను.) కృష్ణదేవరాయలు కుమారస్వామి క్రొంచాచలము భేదించి నటుల నుదయగిరిదుర్గమును దొలుదొలుత భేదించె నని భావము. ఎవ్వని, ఖరతరాసికే = మిగుల వాడి యైనకత్తికి, నావాడపతిశకంధరసింధురాధ్యక్షులు = నావాడదేశపురాజులును, శకంధరదేశపురాజులును; (కళింగపు) గజపతి రాజును, అరిఁగాపులు = పన్ను చెల్లించువారో? శకంధరుఁడనువాఁడు గుజరాతు దేశమును బరిపాలించు శికిందర్ అనునవాఁబని చరిత్రకారులయూహ. రాయల కాలమున గుజరాతు నీపేరినవాఁడు పాలించుటచే నీయూహ తగియున్నది. అపంచగౌడధాత్రీపదంబు = పంచగౌడదేశముల పర్యంతము గలభూభాగము (గౌడులు, కాన్యకుట్టులు, సారస్వతులు, ఉత్కలులు, మైథిలులు అని గౌడులైదుతెగలవారు). అసివాలుగా = స్వారిగా, ఏఁగునట్టిబయలు, అనఁగా గౌడదేశముతుదదనుకఁగలదేశ మంతయుఁ గృష్ణరాయనికి వాచ్యుభివేదల

దేశముగా నయ్యె ననుట. ఆపంచగౌడభాస్రీ పదములొని అక్షో కు “అక్షో
మర్యాదాభిధియోః” అను పాణినిసూత్రానుసారముగా గౌడదేశమువలకు నని
చెప్ప నగును. గుజరాతుదేశము గౌడదేశమునకుఁ దగిలియున్నదిగాన ఆపంచ
గౌడయనుచో గుజరాతుదేశమంతయు ననుట నమంజనము. ఇది రాయల
యుక్తర దిగ్విజయయాత్రానూచనము. ఎవ్వని, ఘనభృజాదండంబు=దండము,
వంటిభుజము, సకలయాచకజనాశాస్త్రోద్ధిక్=నమస్తయాచకులయొక్కయుఁ
గోరికలను నించుటకు, కల్పకాఖి=కల్పవృక్షయో, ఎవ్వఁడు, ప్రబల... విభ్రాజి-
ప్రబల=అధికమైన, రాజాధిరాజ; వీరప్రతాప; రాజవరమేళ (అను) బిరుద
(ములచే), విభ్రాజి = ప్రకాశించువాడో, అట్టి శ్రీకృష్ణదేవరాయాగ్ర
గణ్యుఁడు, ఒక్కనాఁడు, కుతూహలంబు=వేడుక, ఉప్పలిల్లె.

ఈపద్యమునందు రాయల దుర్గభేదనవైపుల్యము పరరాజ్యాకర్షణ
ప్రతిభాతిశయము విజయయాత్రాసంరంభాదికము దాతృతాతిశయము క్రమ
ముగా వర్ణింపఁబడినవి.

శకంధరపదము శికందర్ అను పారశీకపదమునకు సంస్కృతరూపమై
యుండును గాన గుజరాతునవాటగుశికందరు అనికొందఱర్థముచెప్పచున్నారు.

తా. కృష్ణదేవరాయలు మొట్టమొదటఁ గుమారస్వామి క్రౌంచపర్వ
తమును భేదించినట్లు లుదయగిరిదుర్గమును సాధించి విష్ణుట నావాడపతి
మొదలయినరాజులను దనకుఁ గప్పము కట్టినట్లుగా నొప్పించి హిందూ
స్థానపర్యంతమైన పంచగౌడదేశముల స్వారి తిరుగుభూములవ్రలె నిష్క్రం
టకముగా నేలి కల్పవృక్షమునువలె యాచకులు కోరినవానినెల్లఁ దనినీర
నిచ్చి రాజాధిరాజాదిబిరుదములు చెలఁగఁగా రాజ్యము నేలుచుండి
యొకనాఁడు వేడుక పుట్టఁగా. అలా కొరము: రూపకము, అతిశయోక్తి.

సీ. ఇందీవరంబుల నీనుక్తాల్లన్నుల

శరదందుముఖులు చామగము లిడఁగఁ

బజినసూనుకణాదబాదరాయణసూత్ర
 ఘక్కి విద్వాంసు లుపన్యసింపఁ
 బార్వ్యభూమి నభీరుభటకదంబకరాళ
 హేతిచ్చటాచ్చాయ నిరులుకొనఁగ
 సామంతమండనోద్దామమాణిక్యాంశు
 మండలం బొలసి యీరెండ గాయ

తే. మూరురాయరగండ పెండారమణిమ
 రీచిరింఘోళి గలయ నావృతములగుచు
 నంకపాళి నటద్దుకూలాంచలములు
 చిత్రమాంజిష్ఠవిభ్రమశ్రీ వహింప.

12

టీ. ఇందీవరంబులక్ = నల్లగలువలను, ఈనుక్రల్లన్నుల = కురియుచుం
 బ్రకాశించుకన్నులు గల, శరదించుముఖులు = శరచ్చంద్రుని బోలు ముఖ
 ములుగలస్త్రీలు, వణి...ఘక్కిక్ = పాణినియొక్కయుం, గణాదునియొక్కయుం,
 బాదరాయణునియొక్కయు సూత్రములపద్ధతిని (వ్యాకరణతర్కవేదాంత
 ముల త్రోవలను), అభీరు...చాయ - అభీరు = భయములేని, భటకదం
 బముయొక్క, కరాళ=భయంకరమయిన, హేతి = కత్తులయొక్క, ఛటా =
 సమూహముయొక్క, ఛాయక్ = కాంతిచే, ఇరులుకొనఁగక్ = చీకట్లు
 క్రమంగా, సామంత...మండలంబు - సామంత = స్వతంత్రులగు ప్రక్క
 రాజులయొక్క, మండన=భూషణయందలి, ఉద్దామ=ఎక్కువయిన (మాణిక్య
 ములయొక్క), అంశుమండలంబు = కాంతిపుంజము, ఒలసి = చుట్టుకొని,
 ఈరెండ=లేతయెండ, కాయక్, మూరు...రింఘోళిక్ - మూరురాయర=
 ముగ్గురు (అశ్వపతి-గజపతి-నరపతులను) రాజులకు, గండపెండార=నాయకు
 డని తెలుపుపాదాభరణమునందలి, మణిమరీచి = రత్నకాంతులయొక్క, రిం
 ఘోళిక్ = సమూహముచే, కలయక్ = అంతటను, అంకపాళిక్ = ఒడియందు,
 నటద్దుకూలాంచలములు = చలిండు తెలివట్టువలువలచేఱుగులు, చిత్ర...

శ్రీకృష్ణ-చిత్ర చిత్రవర్ణము గలిగిన, మాజీవ్య = ఎటువై మోక్షిరవచువురగు యొక్క, విభీతుశ్రీకృష్ణ = విలాసమును.

తా. కలువకంటలు చాచురములు వీవఁగా విద్వాంసులు వ్యాకరణాదికాస్త్రమర్కాదల నుపయోగింపఁగా సామంతరాజులు కొలిచియుండఁగాఁ గాలికున్న మూసరామరగండమెడారమునందలి రత్నకాంతులు ప్రసరించుటచే దాల్చిర తెరిపట్టునలున చిత్రవర్ణములకు జేదఁగా. (వైషవ్యముతో నన్వయము.)

ఈ పద్యమునందు 'పణినసూను' ననుపదమునకు సాధుత్వము విచారించియుండు. పాణినసవత్వము పాణినియనువుత్పత్తికలదుగాని పణిననియవత్వమని చూపట్టెను. శ్రీనాథకవియును 'పణినావ్యోక్తకాస్త్రామి' అని ప్రయోగించెను. 'ప్రాక్తాబ్జిక్, గాథినివధి కేశిగణిపణినశ్చ' ఈమాత్రమైయుచే "పాణిం పాణి... పాణిని పాణిని పాణిని గోత్రావత్వం పాణిని తతో యూయవత్వే ఇష్టో పాణిని." అని పాణినిశబ్దరియపణిము కొమునియందుగలదు. రామభద్రయజ్ఞయు నిటులే పణినిశబ్దము పణినిడనియు నతని మనుమడు పాణినిడనియుం బాణినినికొడుకు పాణినియని పతంజలిచరిత్రమునందు జెప్పెను. గాని పణినసూనుపదము సాధుత్వము పణినిని+నప్రా అనునెడ నప్తాయనుపదమునుండి "నామైకదేశగ్రహణేరామమాత్రగ్రహణం" అనున్యాయముచే నప్తాపదాదినకారముగ్రహించి పణినసూను అనియూఁధి కవితాపితామహుండు ప్రయోగించియుండును. ఇటులే భారవియందు "తవాభిధానాత్" అనుచో త. యన తాద్యుడని. ప. యన వాసుకియని మల్లిగాధుండు వ్యాఖ్యించి జెప్పెగాన "స్థితశ్చ గలిశ్చింతసియా" యనుధర్మముచే బైవిధముగాఁ బణినసూనుశబ్దమును సాధువుగా భావింప నగును. ఇట్టి సమర్థనమే శ్రీనాథుని పణినావత్వ అనుచో వైషవ్యవ్యాఖ్యాతలు వ్యాఖ్యలాప్రాసీయున్నారు.

కా. “ప్రాత్యకాలమునందుఁ గాకి కఠినావత్యోక్త కాస్త్రంబులొ” (శృంగారవైషధము.)

అలం. తద్గుణము.

క. భువనవిజయాఖ్యసంస

దృవనస్థితభద్రపీఠిః ప్రాజ్ఞులగోష్ఠిః
గవితామధురిమ దేందము

దవులక్ గోలువుండి సదయతక్ ననుఁ బల్కెన్. 13

టీ. భువన...పీఠిః-భువనవిజయాఖ్య = భువనవిజయ మనుపేరుగల సంసదృవన = సభాగృహమున, స్థితః=ఉన్న, భద్రపీఠిః = సింహాసనమందు (నువర్ణ పీఠమునందు), ప్రాజ్ఞులగోష్ఠిః = పండితుల ప్రసంగమువలన, గవితామధురిమ = కవికయొక్క మాధుర్యము, దేందము = మనస్సు, తవులక్=ఆకర్షింపఁగా, గోలువుండి=గోలువులీటి కూర్చుండి, సదయతక్ = దయాసహితభావముతో, ననుక్ = నన్నుఁగూర్చి, పల్కెన్ = (ముందుఁ జెప్పఁబోవువిధముగా) పలికెను.

తే. సత్తసంతానములలోఁ బ్రశస్తిఁ గాంచి

ఖలము గాకుండునది థాత్రిఁ గృతియకానఁ

గృతి రచింపుము మాకు శిరీషకుసుమ

వేశలసుథామయోక్తులఁ బెద్దనార్య. 14

టీ. సత్తసంతానములలోఁ = తటాకము, ధననిక్షేపము, అగ్రహారము, శివాలయము, ఆరామము, కృతి, పుష్కరంబు అనువానిలో, ప్రశస్తిః = ప్రసిద్ధిని, కాంచి, ఖలము గాక = చెడక, శిరీ...త్తులక్ - శిరీషకుసుమ = దిరిసెనపులుపువలె, వేశల = మృదువులై, సుథామయ = అమృతతత్వములైన, ఉత్తులక్ = పలుకులతో, మాకుక్ = మాకంతయుగా, కృతి రచింపుము = మౌనకావ్యము నొనరింపుము.

సప్తసంతానములు కాలవశమున నన్నియు నశించునవె. ప్రపంచము నందు వ్యాప్తిగలది గాన కృతి కట్టిసాశనము లేదు. అందుచే గృతి మిగులఁ బ్రశస్త మైనది. సప్తసంతానములలోఁ గృతి ప్రశస్త మనుటకు:—

క. “ఇల సప్తసంతతులలో, పలఁ గావ్యము దక్క దేవభవనవనాదుల్
ఖిలములగు కొన్నివర్ణంబుల కని, చంపువు రచించె భోజం డెఱుకన్.”

సప్తసంతానములు—

క. “తనయఁడు చెఱువును గావ్యంబు నిధానము గుడి వనంబు భూదేవస్థా
వనమును ననునియ్యెడుచు, జను శాస్త్రములందు సప్తసంతతు లనఁగన్.”

(అభ్యుకపీయము.)

అలం. ఉపమాలంకారము.

క. హితుఁడవు చతురవచోనిధి

వతులపురాణాగమేతిహాసకథార్థ

స్మృతియుతుఁడ వాంధ్రకవితా

పితామహుఁడ వెవ్వ రీడు పేర్కొన నీకున్.

15

టీ. చతురష్టనోనిధివి=నేర్పుగలవలుకులకు గనివంటివాఁడవు. అతుల
...యతుఁడవు-అతుల = అనమానము లయిన, పురాణ (బ్రహ్మపురాణాది
కము) అగమ (పాంచరాత్రాదికము) ఇతిహాస (భారతాదికము) ములయం
దలి, కథార్థ = కథానందర్పములయొక్క, స్మృతియుతుఁడవు = జ్ఞాప్తి కల
వాఁడవు, ఆంధ్ర)కవితాపితామహుఁడవు=తెల్లకవనమునకు బ్రహ్మపు, ఈడు =
సాటి, నీకు పేర్కొనన్ = ఎన్నుటకు, ఎవరు = ఎవరు కలరు ?

క. మనువులలో స్వారోచిష

మనుసంభవ మరయ రససమంచితకథలక

విన నింపు కలిధ్వంసక

మనఘ భవచ్చతురరచన కనుకూలంబున్.

16

మను—2

టీ. అనఘా = పాపరహితుడవగు పెద్దనార్యా ! మనువులలో = స్వాధ్యాయంభువుడు మొదలుగాగల పదునలుగురు మనువులలో, స్వారోచిష మనుసంభవము = స్వారోచిషమారుడ డయిన రెండవమనువుపుట్టువు, రసవతులతో కథలతో = శృంగారాదిరసములతో నొప్పిదములగుకథలతో, వినో, ఇంపు = ఇష్టమైనది, కలిధ్వంసకము = పాపమును నశింపఁజేయునది, భవచ్ఛతుర రచనకు = ఇచ్చిననీకూర్చునకు, అనుకూలము = తగినది.

వ. కావున మార్కండేయపురాణోక్తప్రకారంబునం జెప్పు మని కర్పూరతాంబూలంబు పెట్టినన్ బట్టి మహాప్రసాదం బని మోదంబున నమృతోప్రబంధనిబంధనంబునకుఁ బ్రారంభించితి నేతత్కథానాయకరత్నం బగునమృహీనాథువంశావతారం బెట్టి దనిన.

17

టీ. కావున, మార్కండేయ పురాణోక్త ప్రకారంబున = మార్కండేయ పురాణమునందుఁ జెప్పఁబడిన రీతిగ, చెప్పు మని = ప్రబంధము రచింపు మని, కర్పూరతాంబూలంబు = పచ్చకప్పురములొనగు సుగంధ వస్తు మిశ్రతాంబూలంబును, పెట్టిన = ఈయఁగా, మోదంబున = సంతసముతో, మహాప్రసాదం బని = గొప్పయనుగ్రహ మని, పట్టి = పరిగ్రహించి, అమృతోప్రబంధ నిబంధనంబునకు = అమృతావ్యరచనమునకు, ప్రారంభించితి = పూనుకొంటిని, ఏతత్కథా నాయకరత్నం బగు = ఈకృతికిఁ బతి యగు, అమృహీనాథు వంశావతారము = అకృష్ణదేవరాయల వంశాధిపతి యగు, ఎట్టి దనిన.

మహాకావ్యలక్షణము ఇరువదిరెండు వర్ణనములు. —

సీ. “పురమును ఋతుపట్కమును బ్రహ్మణంబును

శైలంబు వేటయు సాగరంబు

మాసీంద్రపుణ్యాశ్రమంబును మంత్రంబు

ద్యౌతంబు సిదప నద్భుతరణంబు

విజయంబు మద్యపానజవికారంబును

వనవిహారంబును వారికేళి

కన్యాంగసౌందర్యకథనంబు హిమకరా

భృదయంబు విప్రలంభోదితంబు

తే. పద్మమిత్రోదయంబును బరిణయంబు

సురతమును దౌహృదయంబును నుతజననము

ననంగ నిరుపదిరెండువర్ణనలు గూర్చి

చెప్పువలయుఁ బ్రబంధము శ్రీనివాస."

(అప్పుకవీయము.)

సీ. కలశపాథోరాశిగర్భవీచిరుతల్లి

కడుపార నెవ్వనిఁ గన్నతల్లి

యనలాక్షుఘనజటావనవాటి కెవ్వఁడు

వన్నె వెట్టుననార్తవంపుఁబువ్వు

సకలదైవతబుభుక్షౌఘార్తి కెవ్వఁడు

పుట్టు గాననిమేనిమెట్టుపంట

కటికచీకటితిండికరములగిలిగిత

నెవ్వఁడు దొగకన్నె నవ్వఁ జేయు

తే. నతఁడు వొగడొందు మధుకైటభారిమఱిది

కళలనెల వగువాఁడు చుక్కలకు తేఁడు

మిసిమిపరసీమ వలరాజుమేననూమ

వేవెలుంగులదొరజోడు రేవెలుంగు.

18

టీ. కలశ...మతల్లి - కలశపాథోరాశి = పాలనముద్రముయొక్క, గర్భవీచిమతల్లి = నశిమి దగుమేల్లితరంగ (పాలనముద్రమునఁ బుట్టినవాఁడనుట), అనలా...టికి = అనలాక్షుఁశివునియొక్క, ఘనజటా = మెజడలను, వనవాటికి = తోటపట్టునకు, వన్నెవెట్టు = అలంకారము నొసంగు,

అనార్తవంపుఁబువ్వు = ఋతుసంబంధములేని పుష్పమో (అయాఋతువులందుఁ గలుగునదిగాక సర్వకాలము నుండునది యనుట). సకల... ర్తికిఁ - సకలదైవత = ఎల్లదేవతలయొక్క, బుభుక్షా = ఆఁకలియొక్క, పూర్తికిఁ = తీటుటకు, పుట్టు = మొలక, కాసని, మేనిమెట్టపంట = దేహరూఢమగుమెరక పంటయో (మెట్టపంట వర్షాద్యావశ్యకము లేమిచే నెవ్వడును పండునది) చంద్రుఁడు దేవతల కాహారము, కటికి...గిలిగింత - కటికిచీకటి = గాఢాంధకారము, తిండి = భోజనముగాఁ గల (చీకటిని మ్రింగివేసెడు), కరముల = కిరణముల (చేతుల), గిలిగింతకొ = చక్కిలిగిలిచే, తొగకన్నెకొ = కలువ యను జవ్వనిని, మధుకైటభారిమఱుది = విష్ణునకుఁబెండ్లముతోఁబుట్టువు, కళలనెలవు = పదునాఱుకళలకుఁదావు, మిసిమివరసేమ = కాంతికిఁ బరమావధి, వలరాజు = మన్మథునకు, మేనమామ, వేవెలంగులదొరజోడు = సూర్యునకు జతకాఁడు, రేవెలంగు = రాతిరిఁ బ్రకాశించువాఁడు, చంద్రుఁడు.

విశ్వకర్మ యట్టియందు జనించినయమృతమును బోసియుంచుట కొక కలశమును సృజించెను. ఆకలశమునకు సంబంధించినదిగాన పాలకడలిని గలశ పాథోరాశి యందురు.

శ్లో. “సాగరే మధ్యమానే తు పీయూషార్థం సురాసురైః

పీయూషధారణార్థాయ నిర్మితా విశ్వకర్మణా

కలకలాస్తు దేవానా మసితాస్తాః పృథక్ పృథక్

యతః కృతాస్తు కలకా స్రతస్తే సంప్రకీర్తితాః.” (కాళికాపురాణము.)

చీకటిపదమును సార్థబిందుకముగా నివృణిపారు వ్యవహరించుచున్నారు.

గాని ప్రయోగములందు అరసున్న జూబట్టదు. చూడుఁడు.

కం. “...ఏకతమయజినరత్నము, చీకటినొకనాఁడు దెచ్చి.” (ఆ-౬, ౪-౯)

ఉ. “మీకృపఁగోరి భూరుహసమీపముఁ జేరిలి...

చీకటిరాత్రి నాగ హరిసింధుర...”

(ఆ-౭, ౪-౪)

(దశకుమారచరిత్రము.)

తా. పాలనము ద్రుమనందుఁ బుట్టినవాఁడును, శివునిజటాజూటమునకుఁ బుష్పాలంకారమైనవాఁడును, దేవతలకుఁ దనకిరణముల నాచారముగా నిచ్చువాఁడును, గలువలను వికసించఁ జేయువాఁడును, లక్ష్మీదేవికిఁ దోడఁ బుట్టినవాఁడును, బదియాఱుకళలకుఁ జోటయినవాఁడును, నశ్విన్యాదినక్షత్రములకు భర్తయుఁ, గాంతికి నిధియు, సూర్యునికి జతకాఁడు నయిన చంద్రుఁడు పొగఁ జొందును. అలం. వర్యాయోక్తి రూపకాతిశయోక్తులు.

తే. ఆసుధాధామువిభవమహాంబురాశి

కుబ్బుమీఱంగ నందనుఁ డుదయమయ్యె

వేదవేదాంగశాస్త్రార్థవిశదవాస

నాత్మధిషణాధురంధరుం డై నబుధుఁడు.

19

టీ. ఆసు...శికి - ఆసుధాధాము = ఆచంద్రునియొక్క, విభవ = సంపద యనెడు, మహాంబురాశికి = గొప్పసంద్రమునకు, కుబ్బు = అతిశయము, వేద...ధరుండు - వేద = నాల్గు (ఋగ్యజుస్సామాధర్వములను) వేదములయొక్కయు, వేదాంగ = ఆఱు (శిక్ష, వ్యాకరణము, ఛందస్సు, నిరుక్తము, జ్యోతిషము, కల్పము నను) వేదాంగములయొక్కయు, శాస్త్ర = మీమాంసాది శాస్త్రములయొక్కయు, అర్థ = అభిప్రాయమునందలి, (అర్థములయొక్క), విశద = విస్పష్టమయిన, వాసనా = ఎఱుకచే, ఆత్మ = పొందఁబడిన, ధిషణా = బుద్ధియందు, ధురంధరుండు = బరువు మోసినవాఁడు, ప్రవీణుఁడనుట. ఐనబుధుఁడు = అయియొప్పునట్టి బుధుఁడనువాఁడు, ఉదయమయ్యె = జనించెను. (బుధనామ మిట నన్వర్థరామధేయముగా గ్రహింప నగును.)

తా. ఆచంద్రునకు వేదవేదాంగాదివిద్యలనేర్చిన బుధుఁడు కుమారుఁడయ్యె.

క. వానికిఁ బురూరవుఁడు ప్ర

జ్ఞానిధి యుదయించె సింహసదృశుఁడు తద్దూర్జ

జానికి నాయువు తనయుం

డై నెగడె నతండు గనె యయాతినరేంద్రున్. 20

టీ. వానికి = అబధునకు, ప్రజ్ఞానిధి = బుద్ధికి గనివంటివాడును, సింహాసదృశుఁడు = (వరాక్రమమునందు) సింహముతో సమానుఁడగు, పురూరవుఁడు, ఉదయించె = జనించెను. కద్దుజానికి = అరాజునకు, ఆయువనువాఁడు, తనయుండై = కొమారుడై, నెగడె = అతిశయించెను. అతఁడు = ఆయువు, యయాతినరేంద్రున్ = యయాతిమహారాజును, కనె = కనియెను.

వ్యాకరణము—భూజానియన్నపుడు భూమియే జాయగాఁ (భార్యగాఁ) గలవాఁడని యర్థము. బహువ్రీహిని జాయాశబ్దంబు జానియగు (బాలవ్యా.)

తా. బధునకుఁ బురూరవుఁడు నాతనికి నాయువు నాతనికి యయాతి యనియు జనించిరి.

క. అతనికి యదుతుర్వసు లను

సుతు లుద్భవమొంది రహితసూదనులు గళా

న్వితమతులు వారిలో వి

శ్రుతకీర్తి పహించె దుర్వసుఁడు గుణనిధి యై. 21

టీ. అతనికి, అహితసూదనులు = వైరులను బరిహర్షువారు, కళాన్వితమతులు = విద్యలతోఁ గూడినచిత్తము కలవారు, అయిన, యదుతుర్వసులు = యదుఁడు తుర్వసుఁడు, అను సుతులు = అనుకొమారులు, ఉద్భవమొందిరి = పుట్టిరి. వారిలో, తుర్వసుఁడు, గుణనిధియై = మంచిగొనముల కునికిపట్టయి, శ్రుతకీర్తి = ప్రఖ్యాతయశమును, పహించె = పొందెను.

తే. వానివంశంబు తుళు వాన్వవాయ మయ్యె

నందుఁ బెక్కండ్రున్మపు లుదయంబునొంది

నిఖిలభువనప్రపూర్ణనిర్దితకీర్తి

నధికు లై రి తదీయాన్వయమునఁ బుట్టి.

టీ. వానివంశము = ఆతుర్వసునివంశము, తుళువాన్వవాయము = తుళువ
వంశము, అయ్యోక్ = ఆయెను, అందుక్, పెక్కందునపులు = పెక్కమంది
రాజులు, ఉదయమొంది = జన్మించి, నిఖ... కీర్తిక్ = నిఖలభువన = ఎల్ల లోకము
లందును, ప్రపూర్ణ = నిండిన, నిర్మిద్ర = విభృంభించు, కీర్తిక్ = కీర్తిచే, తదీయా
న్వయమునక్ = ఆతుళువరాజులవంశమున, అధికులైరి = గొప్పవా లైరి.
తదీయాన్వయమునక్ = ఆతుళువరాజసంబంధ మగు వంశమునందు, పుట్టి =
జన్మించి, ఈవద్యమునకుఁ గర్త ముందువద్యమునందలి తిమ్మక్షీతీశాగ్రణి.

తా. తుర్వసుని వంశమునే తుళువవంశ మని వ్యవహరింపసాగిరి. ఆ
వంశమునందు జన్మించి యసంఖ్యాకులగు రాజులు నిరుపమానయశముచే
నుప్రసిద్ధి గాంచిరి. ఆ వంశమునందు,

వ్యా. — కీర్తిక్ అనుచో ద్వితీయకుఁ దృతీయాంధము. జడంబు
తృతీయాసప్తములకు ద్వితీయ బహుళంబుగా నగు. (బాలవ్యాకరణము.)

మహాస్థగర. ఘనుఁ డై తిమ్మక్షీతీశాగ్రణి శతకమతగ్రావసం
ఘాతవాతా, శనరాడాశాంతదంతిస్థనిరకిరులజంజాటముల్
మాన్వి యి ఘ్నేదిని దోర్దండైకపీఠికా దిరముపటిచి కీర్తి
ద్యుతుల్ రోదసిక్ బర్వ నరాతుల్ నములై పార్వ
ములఁ గొలువఁ దీవ్రప్రతాపంబు సూపెన్. 23

టీ. తిమ్మక్షీతీశాగ్రణి = తిమ్మరాజశ్రేష్ఠుఁడు, శత... జాటముల్ = శత =
కవట మగు, కమత = తాఁ జేటియొక్కయు (కూర్చావతారపు విష్ణుని
యొక్క), గ్రావసంఘాత = కొండల గుంపులయొక్కయు, . వాతాశన,
రాట్ = ఆదిశేషునియొక్కయు, ఆశాంతదంతి = దిగ్గజములయొక్కయు,
స్థనిరకిరుల = ఆదివరాహముయొక్కయు, జంజాటముల్ = తగులములు,
దోర్దండైకపీఠికా = భుజదండ మను ప్రధానపీఠమున, తిరముపఱచి = స్థిర

పఱచి, కీర్తిద్యుతుల్ = యశశకాంతులు, రోదసిక్ = పృథివ్యాకాశములందు, అరాతుల్ = శత్రులు, న మ్రులై = వంగినవారై, పార్శ్వములక్ = ప్రక్కలను, తీవ్రప్రతాపంబు = వాడియైనపరాక్రమములు, చూపెక్ = కనఁబఱచెను.

కూర్మము, గ్రావనంఘము, ఆదిశేషువు, కిరులు మోయఁజాలనిభూభారము మోయుటయు నందు దోర్దండపీఠిని భరించుటయుఁ దదతిశయప్రజ్ఞాశాలియనుట. కీర్తిద్యుతులు లోకమంతయు వ్యాపించినమాత్రన విరోధులు లొంగరు. వారిని లొంగఁదీయుటకుఁ బ్రతాపంబుఁ జూపెను. నిగ్రహానుగ్రహసమర్థుఁ డనిభావము.

తా. అిష్టరాజు కూర్మాదులయెడతెగని తగులపుబాఁదఱును మాన్నిభూమిని దనబాహుపీఠమునందే నిల్పుకొని భరించుచుఁ దనకీర్తి లోకమెల్ల నిండాఁరగా, విరోధిరాజులు ప్రక్కల నడచి యుండఁగా మిక్కిలి పరాక్రమమున నెగఁడెను. అలం. అతిశయోక్తి.

క. వితరణఖని యాతిష్ఠ

క్షీతిపగ్రామణికి దేవకీదేవికి నం

చితమూర్తి యీశ్వరప్రభుఁ

డతిపుణ్యుఁడు పుట్టె సజ్జనావనపరుఁడై.

24

టీ. వితరణఖని = దానమునకు గని యయిన, అతిష్ఠ క్షీతిపగ్రామణిక్ = అతిష్ఠరాజశ్రేష్ఠునకు, దేవకీదేవిక్ = దేవకీ యనుపేరు గలరాణికి, అంచితమూర్తి = ఓషధిదమగునాకారము గలవాఁడు, సజ్జనావనపరుఁడై = సత్పురుషుల రక్షించుటయు దానక్షిగలవాఁడై, ఈశ్వరప్రభుఁడు = ఈశ్వరరాజు, పుట్టె = జనించెను. ఉపమాలంకారము.

చ. బలమదమ త్తదమృపురభంజనుఁడై పరిపాలితాద్యుఁడై, యిల పయిఁదొంటియీశ్వరుఁడెయీశ్వరుఁడై జనియింపరూపఱెక్

జలరుహనేత్రలక్ష్మి దొంగి శైలవనంబుల భీతచిత్తులై
మెలంగెడు శత్రుభూపతుల మేనులదాల్చిన మన్మథాంకముల్.

టీ. బల...భంజనఁ డై-బల = చతురంగబలముయొక్క (మదముచే)
మత్త = మదము గొన్న, దుష్ట = చెడ్డరాజులయొక్క (చెడ్డరక్కనుల
యొక్క), పుర=పట్టణములను (ప్రపురములను), భంజనఁ డై = నాశము
చేసినవాఁడై, పరిపాలితార్థుఁడై=పాలింపఁబడిన పెద్దలుగలవాఁడై (పాలింపఁ
బడిన పార్వతిగలవాఁడై), తొంటియాశ్వరుఁడై = మునుపటి శివుఁడై,
ఇలపయ్యి, ఈశ్వరుఁడై=ఈశ్వరరాజు, జనియింపఁ = ప్రట్టఁగా, పరిపాలి
తార్థుఁ డనునపుడు పరిపాలింపఁబడిన యాశ్వలుగలవాఁడు గాన నార్థులను
బాలించువాఁ డని యాశ్వరరాజు పరముగాను, బాలింపఁబడిన యార్థు =
పార్వతిగలవాఁడుగానఁ బార్వతీపతియగు శంకరుఁ డని యాశ్వరుని పరముగను
నర్థము సాధించునది. జలరుహనేత్రఁ = తామరలసంపీకన్నులు గలస్త్రీలను,
తొంగి=త్యజించి, శైల వనంబుల = పర్వతములందును, అడవులందును,
భీతచిత్తులై = భయంపడినహృదయముగలవారై, మన్మథాంకముల్ = మన్మథ
చిహ్నములు-కామవికారములు, రూపఁజే = నశించెను.

ఈశ్వరుఁడు తనకంటిమంటచే మన్మథునిఁ గాల్చి భస్మముచేసినవాఁడు
గావున నీశ్వరజననముచే మన్మథాంకములునశించుట సాజమె యని భావము.

తా. దుష్టులగు రక్కసులయొక్క పురములు మూటిని బరిమార్చి
యార్థును బరిపాలించిన వెనుకటి యా యాశ్వరుఁడై, మరల నివ్వ డీశ్వర
రాజై జనియించి శత్రురాజులపట్టణములను ధ్వంసపఱచి యాశ్వలును బరి
పాలించుచుండఁగా నాలుదిడ్డలను వదలి కొండలను నడవులను బీతుగొని
తిరుగాడుచుండు శత్రురాజులదేహములందు మన్మథవికారములు నశించెను.

అలం. రూపకము.

సీ. నిజభుజాశ్రితధారుణీవజ్రకవచంబు
 దుష్టభుజంగాహితుండికుండు
 వనజేశామనోధనపశ్యతోహరుం
 డరిహంససంసదభ్రాగమంబు
 మార్గణగణపికభుమాసదివసంబు
 గుణరత్నరోహణఃక్షోణిఘరము
 బాంధవసందోహపద్మవనీపేళి
 కారుణ్యరసనిమ్మగాకళత్రుః

తే. డని జగంబుల మిగులఁ బ్రఖ్యాతిఁ గాంచె
 ధరణిధవదత్తవివిధోపదావిధాన
 మార్జితశ్రీవినిర్జితనిర్జరాల
 యేశ్వరుండు తిమ్మభూపతియీశ్వరుండు.

26

టీ. ధరణి...శ్వరుండు - ధరణిధవ=రాజులచే, దత్త = ఈయఁబడిన, వివిధ(ములగు) ఉపదా = కానికలయొక్క, విధా=రీతిచే, సమార్జిత = సంపాదించఁబడిన, శ్రీ=సంపదచే, వినిర్జిత = జయించఁబడిన, నిర్జరాలయేశ్వరుండు = ఇంద్రుండు గలవాఁడు (సాసారాజులచేఁ గానికలుగా సమర్పించఁబడు సంపదలభోగముచే నింద్రుని మించినవాఁడనుట. తిమ్మభూపాలుండు సమస్త దిక్కులను జయించి రాజుల నందఱు సామంతులను జేసికొనుటచే వారివలన సమస్తసత్కృతు లొందఁగలిగెను. ఇందుచేఁ దిమ్మభూపాలుని భాగ్యాతిశయముపరాక్రమము సువ్యక్తమగును.) నిజ...చంబు-నిజ=తనయొక్క, భుజ=భుజమును, ఆశ్రిత=ఆశ్రయించిన ధారుణీ=భూమికి, వజ్రకవచంబు=వజ్రమణిరచిత మైనయంగరక్ష యగువాఁడును, (వజ్రకవచము భేదింపరానిది) తాను రాజుగా నున్నంతకాలము పరరాజు లేవరును రాజ్యాపేక్షచేఁ దలయొత్తఁజాలరై రని భావము. దుష్ట...కుండు - దుష్ట = దుర్మార్గు లగుడు,

భుజంగ=పాములకు ఆహితుండికుండు = పాములవాఁడగువాఁడును, వన...
 హరుండు=వనజేడ్డా=తమ్మికంటుయొక్క, వనోధన = చిత్త మను సొమ్ము
 నకు, వశ్యతోహరుండు=చూచుచుండఁగనే దొంగిలించుగడిదొంగ, ఆరి...
 మంబు - ఆరి=శత్రువు లనెడు, హంస=అంచలయొక్క, సంసల్=సముదాయ
 మునకు, అభాగమంబు=వానకాలమును, (వర్షకాలమున నంచలు క్రొంచనగ
 గుహార్థమును నాధారముఁజేసికొని మానససరోవరమున కేగుననిచెప్పదురు.
 అందుచే వర్షర్తు వంచలకు వినాశనకరము.) మార్గణ...దివసంబు - మార్గణ
 గణ=యౌచకసముహమనెడు, పిక=కోకిలకు, మధుమాసదివసంబు = వసంత
 కాలపుదినమైనవాఁడును, గుణ...రము-గుణ = సద్గుణము లనెడు, (రత్నము
 లకు), రోహణక్షోణిధనము = రోహణపర్వత మగువాఁడును, (రోహణాచల
 మున రత్నములు మెండుగా జనించును.) బాంధవసందోహ = చుట్టముల
 ప్రావసెడు, కద్దవనీ=తామరతోపునకు, హేళి = సూర్యుడగువాఁడును,
 కారు...త్రుండు=కారుణ్యరస = దయారసమునకు, నిమ్మగాకళత్రుండు =
 సముద్ర మగువాఁడును, అనక్ = అనునట్లు, జగంబులక్ = లోకములందు,
 మిగులక్ = అధికముగా, ప్రఖ్యాతిక్ = ప్రసిద్ధిని, కాంచక్=పొందెను.

అలం. రూపశోభేభిములు.

క. ఆయాశ్వరన్యపతికిఁ బు

శ్చాయతమతి యైసబుక్కుమాంబకుఁ దేజ

స్తోయజహితు లుదయించిరి

ధీయుతు లగునారసింహ తిమ్మనరేంద్రుల్.

27

టీ. ఆయాశ్వరన్యపతిక్, పుశ్చాయతమతి = పుణ్యములచే నతి
 కయించిన బుద్ధిగలది, ఐన బుక్కుమాంబకుక్, లేజః+తోయజహితులు =
 ప్రతాపమునందు సూర్యులను, ధీయుతులు=బుద్ధికారులను నగు, నారసింహ

లిప్తునశేంద్రుల్ = నరసింహభూపాలుడు, లిప్తుభూపాలుడును, ఉదయిం
చిరి = జనించిరి.

క. అందు నరసప్రభుడు హరి

చందనమందారకుందచంద్రాంశునిభా

స్పందయశ స్తుందిలది

క్కుందరుఁ డై థాత్రి యేలెఁ గలుషము లడఁగన్. 23

టీ. అందున్ = వారిలో, నరసప్రభుడు, హరిచందన... కందరుఁడై-
హరిచందన = శ్రీ గంధముతోడను, మందార = కల్పవృక్షముతోడను, కుంద=
మల్లెపూవులతోడను, చంద్రాంశు = వెన్నెలతోడను, నిభ = సమాన మగు,
అస్పంద=కదలిక లేని, యశః=కీర్తిచే, తుందిల=నిండానిన, దిక్కుందరుఁడై =
దిక్కు లనెడుగుహలు గలవాడై, కలుషములు=పాపములు, అడఁగన్ =
నశించునట్లు, థాత్రి యేలెన్ = భూమిని పాలించెను.

ఉపమాతికయోక్తు లలంకారములు.

ఉ. శ్రీరుచిరత్వభూతిమతిజిత్వరతాకృతిశక్తికాంతులక్,
ధీరతే, సారభోగముల, ధీనిధి యీశ్వరసారసింహుఁ డా
పారిజనాభశంకరుల, వారికుమారుల, వారితమ్ములన్
వారియనుంగుమోములనువారివీరోధులఁ బోలునిమ్మహిన్.

టీ. ధీనిధి=బుద్ధికి గని యగు, ఈశ్వరసారసింహుఁడు = ఈశ్వరరాజు
కుమారుఁ డైననరసింహరాయలు, శ్రీరుచిరత్వ...తులన్ - శ్రీరుచిరత్వ =
లక్ష్మీచే భాసిల్లుటచేతను, భూతి=విశ్వరూపుచేతను, మతిజిత్వరతా = బుద్ధిచే
జయించుస్వభావముచేతను, అకృతి = ఆకారముచేతను, శక్తి = సామర్థ్యము
చేతను, కాంతులక్ = చక్కదనముచేతను, ధీరతన్ = ధైర్యముచేతను,
సారభోగములన్ = బలముచేతను, అనుభవముచేతను, వారిజనాభశంకరులన్ =
నిష్ఠువును, శివుని, వారికుమారులన్ = బ్రహ్మను, కుమారస్వామిని, వారి

తమ్మలకొ = మన్నఁగుని, వీరభద్రుని, వారియనుంగుమామలను = చంద్రుని, మైనాకుని, వారివిరోధులకొ = రాహువును నింద్రుని, పోలుకొ.

ఈశ్వరనారసింహుఁడు గాన నతఁడు సర్వవిధముల శివలక్షణములు విష్ణులక్షణములు గలవాఁడై యుండెను. కాననే శివవిష్ణువుల మహాశక్తులె గాక వారినంబంధలయు విరోధులయు శక్తిసామర్థ్యములుగూడఁ గలిగి యుండెను ఇందీశ్వరనారసింహుని లక్ష్మీసమృద్ధ్యాదు లభివర్ణితములు.

తా. నరసరాజు లక్ష్మీసంపన్నతచే విష్ణుమూర్తిని, విశ్వరూపుచే శివుని, బుద్ధిచే బ్రహ్మదేవుని, జయించునస్వభావమునఁ గుమారస్వామిని, ఆకారమున మన్నఁగుని, శక్తిచే వీరభద్రుని, గాంతిచే చంద్రుని, దైవరూపున మైనాక చర్మతమును, చేపచేత రాహువును, భోగములచే దేవేంద్రునిఁ బోలును.

అలం. ఉపమ. యథాసంఖ్యము.

సీ. అంభోధివసనవిశ్వంభ రావలయంబుఁ

దనబాహుపురిమరతకముఁ జేసె

నశ్రాంతవిశ్రాణానాసారలక్ష్మీకి

గవికదంబముఁ జాతకములఁ జేసెఁ

గకుబంతనిఖిలరాణ్ణికరంబుఁ జరణమం

జీరంబుసాలభంజికలఁ జేసె

మహనీయనిజవినిర్మలయశస్సరసికి

గగనంబుఁ గలహంసకంబుఁ జేసె

తే. నతిశితకృపాణకృత్తమత్తారివీర

మండలేశసకుండలమకుటనూళ్న్

మస్తమాల్యవరంపరామండనార్చి

తేశ్వరుం డగునారసింహేశ్వరుండు.

30

టీ. అతిశిత...శ్వరుండు-అతిశిత=మిగుల వాఁడి యగు, కృపాణ = కత్తిచే, కృత్త=తెగ నఱకఁబడిన, మత్త = మదించిన, అరివీర = శత్రునీరు

లైన, మండలేశ = రాజులయొక్క, సమండల = కుండలములతో గూడిన, మకుట=కిరీటములు గల, నూత్న=క్రొత్త వయన, మస్తసూత్ర = శిరోమాలి కలయొక్క పరంపరా = సమూహ మను, మండన = అలంకారములచే, అప్పిత = పూజింపబడిన, ఈశ్వరుండు = శివుండు గలవాడు, శంకరుండు శలపుణ్ణులు దండగా గలవాడు. అవియు మిగులఁ బ్రాంతవిగాన ఈశ్వర నారసింహుండు విరోధిరాజులఁ జూపి వారికుండలాలంకృతశిరస్సుల క్రొత్త మాలికలుగా శివుని కంఠమున నురించి పూజించె ననుట. అంభోః...యంబు- అంభోధి=సముద్రమే, వసన = వస్త్రముగాఁగల, విశ్వంభరావలయంబుకొ = భూమండలమును, తనబాహుపురిమరతకముకొ = తనభుజకీర్తులను మరతతమణి నిగా, చేసెకొ=జువరించెను. భుజకీర్తులందు మణినిభరించుట యంతచులకనయో నరసరాజునకు భూభారము అంత తేలికగనుండెను. అక్రాంత...క్షీకొ-అక్రాంత = ఎడతెగని, విక్రాంత=దాసమనెడు, ఆసార = ఎడతెగక కురియుధారా వర్షముయొక్క, లక్షీకొ=కల్పికి, కవికదంబముకొ = కవిసముదాయమును, చాతకములకొ=చాతకపక్షులను, (చాతకములు మేఘులవలెనుగు నుదకమునకై కాచిని యుండును. దానిఁ దక్కు నితరజలము నవి కైకొనవు. అటులే కవులుగూడ నరసరా జొనగు దాసములచే దృష్టిసొంది యాచ్ఛాద్యుత్తరిని మొదలంట మాని రని భావము. కకుబ...రంబు-కకుబంత=దిగంతములందలి, నిఖిలరాట్=ఎల్ల రాజులయొక్క, నికరంబుకొ=సమూహమును, చరణ...లను- చరణమంజీరంబు=కాలియందెను (జెక్కబడిన) సాలభంజికలను=బొమ్మలను, (తనకు నోడిన నానాదేశపురాజులను దన కాలిగండ పెండేరమునఁ జెక్కించె ననుట) రాజులు బలవద్విరోధుల వధించినపుడు శ్రోధము చిల్లారక వారి బొమ్మలు చెక్కించి కాలికడియములందుఁ దాల్చుటకలదు. ఇందులకుఁ బ్రమాణములు. —

సీ. “దాకాలిగండపెండారంబునందున బొమ్మలై వైరిభూభుజులు వేల”

సీ. జేజేలయెకిమీలఁ జెక్కినగండపెండారంబు పదమున న్గండుమీఱ”

(దశావతారచరిత్రము)

మహనీయ...సిక్-మహనీయ=పూజార్హమైన, నిజ=తనయొక్క, వినిర్మల= స్వచ్ఛమగు, యశః=కీర్తియను, సరసిక్=కొలనికి, గగనంబుక్ = ఆకాశమును, కలహంసకంబుక్ = రాజహంసనుగా, చేసెక్ = చివరించెను.

తా. నరసరాజు విలాసముగా భూమిని భరించి పాలించె ననియుఁ గవుల నెడలెగక మనిచె ననియుఁ దనకొడినరాజులను గాలియందెయందు బొమ్మలగాఁ జెక్కించె ననియు, ఎల్లలోకములను దనయశము నించె ననియుఁ దెగ నఱిగిన విరోధిరాజుల తలలచేఁ గపాలమాలాధారి యగు పరమేశ్వరు నర్పించె ననియుఁ దాత్పర్యము. ఆలం. రూపకము. అతిశయోక్తి.

తే. ఆనృసింహ ప్రభుండు తిప్పాంబవలన

నాగమాంబికవలన నందనులఁ గాంచె

వీరనరసింహ రాయభూవిభుని నచ్యు

తాంశసంభవుఁ గృష్ణరాయక్షీతీంద్రు.

31

టీ. ఆనృసింహ ప్రభుండు = ఆ నరసరాజు, తిప్పాంబవలన, వీర నరసింహరాయ భూవిభునిక్, నాగమాంబిక వలనక్, అచ్యుతాంశ సంభవుక్=విష్ణుతాంశవలన జనించిన, కృష్ణరాయక్షీతీంద్రుక్ = శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు, అను, నందనులక్ = కుమారులను, కాంచెక్=కనియెను.

తా. ఆనరసరాజు తిప్పాంబ నాగమాంబ యనునిర్వరు భార్యల యందు వీరనరసింహరాయఁడు కృష్ణరాయఁడు ననునిర్వరు కొమరులఁ బడ సెను. అందుఁ గృష్ణరాయలు విష్ణ్వంశ సంభూతుండు.

క. వీరనృసింహుండు నిజభుజ

దారుణకరవాల పరుషధారాహతపీ

రారి యగుచు నేకాతప

వారణముగ నేలె ధర నవారణమహిమన్.

32

టీ. నిజ...రారి-నిజ=తనయొక్క, భుజ=బాహువునందున్న, దారుణ= తీక్షణమైన, కరవాల=కత్తియొక్క, పరుష = తీవ్రమైన, ధారా = వాయిచే.

హత = చంబుబడిన, పీఠారి = భూరు లగశత్రువులు గలవాఁడు, అవారణ
మహిషకో = అటంకములేని ప్రతాకముచే, ఏకాతపవారణముగ్ = ఏకచ్ఛ
త్రాధిపత్యముగా, పీఠస్థసింహుఁడు = పీఠనరసింహరాయలు, ధరకో = భూ
భాగమును, ఏలెకో = పరిపాలించెను.

తా. పీఠనరసింహరాయలు కరవాలముచే విరోధులనందఱును ఖండించి
ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముగ నిఖిలభూషండలము నిరాటంకముగాఁ బాలించెను.

క. ఆవిభుననంతరంబ ధ

రావలయముఁ దాల్చెఁ గృష్ణరాయఁడు చిన్నా
దేవియు శుభమతి తిరుమల

దేవియునుకొ దనకుఁ గూర్పుదేవేరులు గాన్.

విశి

టీ. ఆ విభుననంతరంబ = ఆపీఠనరసింహరాయల పిమ్మట, కృష్ణరా
యఁడు, చిన్నాదేవియొక్క, శుభమతి = యోగ్యమగు బుద్ధిగలది యగు, తిరు
మల దేవియొక్క, తనకు, గూర్పుదేవేరులుగాకొ = ప్రియమైన వట్టపు
రాజులైయుండ, ధరావలయముకొ = భూచక్రమును, తాల్చెకొ = భరించెను.

తా. పీఠనరసింహరాయల యనంతరము కృష్ణదేవరాయలు చిన్నా
దేవియు తిరుమలదేవియుఁ బట్టపురాజులైయుండ రాజ్యభారము వహించెను.

సీ. తొలగెను భూమకేతుఁడోభ జనులకు

నతివృష్టిదోషభయంబు వానె

గంటకాగమభీతి గడచె నుద్ధతభూమి

భృత్కటకం బెల్ల నెత్తువడియె

మాసె నభుస్సూర్తి మరుభూములందును

నెలమూఁడువానలు నిండఁ గురిసె

నాబాలగోపాల మఖిలసద్వృజమును

నానందమున మన్ని నతిశయిల్లెఁ

తే. బ్రజలకెల్లను గడు రామరాజ్య మయ్యెఁ

జారుసత్త్వాధ్యుఁ డీశ్వరనారసింహ

భూవిభునికృష్ణరాయఁ డభ్యుదయ మొంది

పెంపు మీఱఁగ థాత్రిఁ బాలింపుచుండ.

34

టీ. చారుసత్త్వాధ్యుఁడు = దిప్పిద మగుబలముగల, ఈశ్వరనారసింహభూవిభునికృష్ణరాయఁడు = ఈశ్వరరాజుకొడు కగునారసింహరాయని పుత్రుఁడు కృష్ణరాయఁడు, అభ్యుదయము = ఉచ్చస్థితిని, పెంపు=అభివృద్ధి, మీఱఁగ=అతిశయింపఁగా, ధూమకేతుక్షోభ=తోఁకచుక్కలవలనియావద, (తోఁకచుక్కలరాక యువద్రవకర మని కలదు). అతివృష్టిదోషభయంబు = అధికవర్షములవలనిదిగులు, కంటకాగమభీతి = తుద్రవిరోధులధాకవలని భయము, (దోఁసిడిగాండ్రవలనిభయము), ఉద్ధత...కటకంబు - ఉద్ధత = అతిశయించిన, భూమిభృత్ = రాజులయొక్క, కటకంబు=రాజధాని, ఎత్తు వడియెత్ = బీదవడెను. అఘస్ఫుర్తి = పావపుహెచ్చు, మరుభూము లందును=నిర్జల ప్రదేశములందును, (నెలకు మూఁడేసివానలు కురియుటచే దేశమున ఊమమును సుభిక్షమును గల్గు నని కలదు.) ఆబాలగోపాలము = పిల్లలు గొల్లలు మొదలుకొని, అఖిలసద్వృజమును = సమస్తసత్పురుషులనమూహమును, ఆనందమున = సంతోషముతో, మన్ని = బ్రదుకుటచే, రామరాజ్యము=రామునిరాజ్యమును బోలురాజ్యము (రామరాజ్యమున దేశమున కెట్టియసౌఖ్యములు కలుగ కుండెను. కృష్ణరాయనికాలమునను రాజ్య మట్టిదయ్యె ననుట.) ఆయ్యెత్ = ఆయెను.

ధూమకేతువు లనిష్టనూచకము లనుటకు:—

“ఉత్తరపరీతరూపా న శుభకరో ధూమకేతురుత్పన్నః,

మను-3

ఇంద్రాయుధానుకారీ విశేషతో ద్వితీయాశో వా.”

ఈ మొదలగు ప్రమాణములచేఁ దోఁకచుక్కలు అనిష్టపూచకములగుట స్పష్టము.

తా. కృష్ణదేవరాయుని భూమండలము పొలిచునపుడు ప్రజలందఱు నుఖించిరి. సకాలమునందు వానలు గుఱియుటచే భూమి సస్యసమృద్ధిచే రాజించెను. ప్రజలజీవము సౌఖ్యపాత మయ్యెను. ఇంతయేల రాయరాజ్య కాలమునందుఁ బ్రజలు రామరాజ్యమునందువలె నుఖించిరి.

మ. అలపోత్రిప్రభువంష్ట్ర భోగివరభోగాగ్రాళితా లుదృఢా
చలకూటోపలకోటి రూపుచెడ నిచ్చల్ రాయఁగానైన మొ
క్కలు భూకాంతకు నున్ననయ్యె నరసత్నాపాలుశ్రీకృష్ణరా
యల బాహుమృగనాభిసంకుమదసాంద్రలేపపంకంబునన్. 35

టీ. భూకాంతకు = భూదేవికి, అల...దంష్ట్ర = అయాదివరాహ మూర్తియొక్క కోటయు, భోగి...తాలు-భోగివర=అదిశేషులి, భోగాగ్ర = పడగమీఁద నున్న, తాలు=తొట్టలు (చుట్టులును), ఉదృఢ...కోటి. ఉదృఢ = అతికయించిన, అచల=పర్వతములయొక్క, కూట = శిఖరములందలి, ఉపల = తొట్లయొక్క, కోటి=సమూహమును, రూపుచెడ = అందము చెడునట్లు, నిచ్చల్ = ఎప్పుడును, రాయఁగా = ఒరయఁగా, విసమొక్కలు = విప్పడిన గంటలు, నరస...మన = నరసత్నాపాలునిగొమరుండైన శ్రీకృష్ణరాయల యొక్క, బాహు=భుజమందలి, మృగనాభి=కస్తూరిచేతను, సంకుమద=జవాజి చేతను, సాంద్ర = చిక్కనయిన, అలేప=పూతయొక్క, పంకంబున = మరదచే, నున్ననయ్యె = నునుపయ్యెను.

పండితోట పదమైనది. తాలు కఠినమైనవి. శిలాకోటిగూడఁ గఠినములె. వీనియొఱుక యసామాన్యమైనదిగాన భూకాంత కందము చెడి గంటలుడెను. సంకుమదము కస్తూరి కలిపిన మరదవలె నగును. భూమిపైఁగల

గండ్లు మట్టితోఁ బూడ్చుచున్నటుల భూకాంతగండ్లు కస్తూరికాద్యాలేవము లతో రాయలు నివారించెనని భావము. రాయల మైత్రాత సాంద్రము, వంకముపంటిదిగాననే భూకాంతమేను నున్న నయ్యెను.

తా. అంతవఱకును ఎడతెగక భరించుచున్న యాదివరాహమూర్తి యొక్కకోఱ, అదిశేషునివడగలమిఁదితాళ్లు, కులపర్వతశిఖరములమిఁదిశిలల, ఒరసిగండ్లేర్పడి రూపు చెడి యున్న భూదేవి, నాకృష్ణరాయఁడు తన భుజము ననే తాల్చుటచే నవటఁబూయఁబడిన సుగంధిచందనము చిక్కగ నంటి గండ్లుపూడి యాభూదేవి నవర నయ్యెను. భూమి నాతఁడు నిర్బాధముగాఁ బరిపాలించె ననుట. అలం. అతిశయోక్తి.

ఉ. పూరవ నేభదంతహతకుడ్యపరిచ్యుతవజ్రచంక్రి బొ
ల్పారుమిడుంగుఱుంబురువులంచు వెనకొగొనిపోయిపొంతశృం
గారవనద్రుమాళి గిజిగాఁడులు గూఁడులఁ జేర్చు దీపికల్
గా రహిఁ గృష్ణరాయమహికాంతునిశాత్రవపట్టణంబులన్.

టీ. కృష్ణ...ణంబులన్ - కృష్ణరాయఁ (డనెడు), మహికాంతుని = రాజుయొక్క, శాత్రవపట్టణంబులన్ = శత్రుపురములందు, పూర...చంక్రిక్రి - పూర = కఠినములయిన, వనేభదంత = అడవియేనుఁగులకొమ్ములచే, హత = కొట్టఁబడిన, కుడ్య = గోడలనుండి, పరిచ్యుత = రాలిన, వజ్రచంక్రిక్రి = వజ్రముల ప్రోవును, పొల్పారు = ఒప్పునట్టి, మిడుంగుఱుంబురువులు = మిఁజుంగుఱుం బురు గులు, వెనకొ = శీఘ్రముగా, శృంగారవనద్రుమాళిక్రి = ఉద్యానవనములందలి చెట్లయందు, గిజిగాఁడులు = బుగారుపిచ్చుకలు, దీపికల్ గాక్రి = దీపములుగా, రహిక్రి = అనక్షితో, చేర్చుక్రి = పెట్టును. (గిజిగాండ్లు గూండ్లలో వెలుతురుంటకు మెఱుంగుడుపుర్వులఁ గొనిపోయి పెట్టుకొను ననుట ప్రసిద్ధము.)

రాజులు భోగపురుషులుగాన గోడలకు రత్నములు చెక్కిరి. మిగుల దృఢమైరవైనను దుష్టులుగువనగజముల కొఱిపొటున కవి రాలినవి. శాత్రవ

బట్టణములు! పాడువడుటచే నేనుఁగులు గోడల గోరాడుటకు రత్నములఁ బట్టు లేరుటకు నవకాశము చిక్కెను. (రత్నములు దీపికలు. ఇవి రక్తవర్ణ వస్తుగణము లొనివి.)

తా. కృష్ణరాయనివిరోధిరాజులబట్టణములు పాడ్వడి కాణడవులు కాఁగా నందు వసించు నడవియేనుఁగు లచ్చటఁ జెడియఁన్న మేడలగోడలను దంతములతోఁ బడఁగొట్టుటచే వానినుండి రాలినవజ్రములను బంగారు పిచ్చు కలు మిఁజుఁగుఁజుఁగురుగ లనుకొని కొనిపోయి రాత్రులందు వెలుతురుకై తమ గూఁడ్డలో నునిచికొనును. అతిశయోక్తి, భ్రాంతిమంతము, ఆలంకారము.

సీ. తొలుదొల్త నుదయాద్రిశిలఁ దాఁకి తీండ్రించు

నసిలోహమున వెచ్చ నై జనించె

మఱి కొండవీ డెక్కి మార్కొని నల్లియైన

యల కసవాపాత్రు నంటి రాఁజె

నట సాఁగి జమ్మిలోయఁ బడి వేగ దహించె

గోస బిట్టేర్చెఁ గొట్టానఁ దగిలెఁ

గనకగిరిస్ఫూర్తి గరఁచె గౌతమిఁ గ్రాఁచె

నవుల నాపొట్నూర రవులుకొనియె

తే. మాడెములు ప్రేల్చె నొడ్డాది మసి యొనర్చెఁ

గటకపురిఁ గాల్చె గజరాజు గలఁగి పఱవఁ

దోఁకచి చ్చన నొర యుద్ధరతఁ గృష్ణ

రాయబాహుప్రతాపజాగ్రన్తహాగ్ని.

37

టీ. కృష్ణరాయ...హాగ్ని-కృష్ణరాయ(లయొక్క), బాహుప్రతాప= భుజవరాక్రమ మను, జాగ్రత్ = ప్రజ్వలించు, మహాగ్ని, ఉద్ధరతఁ = ఎగ రేగుటచే, దోఁకచిచ్చనఁ = ఒకటివెంటనొకటిగాఁ గ్రుచ్చినవిడుకల కంటించిన విప్పువనట్లు, ఆలం. ఉల్లేఖ. తొలుదొల్తఁ = ముగ్ధముందు, ఉదయాద్రి

లిలక్ = ఉదయగిరియరు (చెకుముకి) తాతని, తాఃకి=తగిలి, తీండ్రించునని
 లోహమునక్ = పేడిగొన్న ఖడ్గ మను నుక్కువలన, వెచ్చుము = పేడియై,
 జనించెక్ = పుట్టెను. చెకుముకివలనఁ బూర్వము అగ్నిని జనింపఁజేయువారు.
 ఇటఁ జెకుముకితాయీ గుండయగిరి. దానిపైఁగొట్టు నుక్కుతురుక రాయల
 ఖడ్గము. పరాక్రమమనువహ్ని తొలుత నుదయగిరియందు జనించెను. మొదట
 నుదయగిరి ముట్టడించి గెలిచెనని భావము. (రూపకము) కొండపీడు (అనుపుర
 మును) (కొండ ప్రదేశమును) ఎక్కి, మార్గొని=ఎదుర్కొని, నలియైచ =
 నలఁగియున్న, (పీడుక మొదలగువాని నలియైచ), అల, కనవాపాత్రుక్ =
 కనవాపాత్రుఁ డనురాజును, (చెకుముకితాతఁ బొడవిననివ్వు పీడుకనలిమిఁదఁ
 బడి రాఁజును) అంటి, రాఁజెక్ = రగులుకొనెను. రవ్వ నలియందుఁగాని
 రాఁజదు. ఇట నలి కనవాపాత్రుఁడు. రవ్వ ఉదయగిరి విజయమునందుఁ గడిం
 చిన జలసాహసాలిశయము. అలం-రూపకము. అట=అవ్వల, సాఁగి = వెడలి,
 జమ్మిలోయక్=జమ్మిలోయ యనుమ న్నెమున (జమ్మర), వేగక్=శీఘ్రముగా,
 (పాతాంతరము. వేగిక్=వేగిదేశమును) కోనక్ = కోన యనుమ న్నెమును
 (మోట ప్రదేశమును), బిట్టేచ్చెక్=అంటఁ గాల్చెను. కొట్టానక్ = కొట్టమను
 దేశమున (గోష్ఠమున), తగిలిక్ = అంటుకొనెను. రాఁజిరయగ్నిహోత్రము
 జమ్మిలోయ, కోన, కొట్టము. ఇవి సులభముగా సాధ్యమయ్యెను. రాయలప్రతా
 పాగ్ని యిట మండెను, పరాక్రమవిజృంభణము సూచితము. (రూపకము)
 కనకగిరిస్ఫూర్తిక్=కనకగిరి (బంగారుకొండ) యను దుర్గము మొక్కయనిశయ
 మును, కరచెక్=కరఁగించెను. గౌతముక్ = గోదావరిని, క్రాఁచెక్ = క్రాఁగఁ
 జేసెను. అవులక్=పిదప, ఆపొట్నూరక్=పొట్నూరనుపట్టణమునందు, రవులు
 కొనియెక్=ప్రజ్వలించెను. మాడేములు (అను మన్నెములను) ప్రేల్చెక్ =
 ప్రేలఁజేసెను. ఒడ్డానిక్=ఒడ్డానియనుపట్టణమును, మసియొనర్చెక్ = భిన్న
 ముగఁజేసెను. గజరాజు=గజపతిరాజు = (వినుచు), కలఁగి=కలఁతనొంది; వణ
 వక్=వరువిడునట్లు, కటకపురిక్ = కటకమనుపట్టణమును, కాల్చెక్ = మసి

యొనచైనను. ఇటఁ బరాక్రమవహి కాల్పుట, రవలూనుట చెప్పబడెను. ఇంతతో నీదిక్షత్రయాత్ర సమాప్తమయ్యెను.

తా. ఈపద్యమునఁ గృష్ణరాయనిప్రతాప మన్నిగా రూపింపఁబడినది. మఱియు నయ్యది యొకటనుండి మఱియొకటికిఁ బ్రాశస్త్యంచేదోకచిచ్చుగా నుల్లేరించఁబడెను. ఆయన్నికిఁ జెకుముకితానికిని నుక్కునకును నొరయికచే జనించుట (పిడుక) నలిలోరాఁజుట జమ్ము వహించుట మొదలగుధర్మములలోఁ గొన్నిజ్ఞేషమర్యాదచే సమర్థింపఁబడినవి. అలం. రూపతోల్లేరికలకు సంకరము. మ. ధరకెంధూళులు కృష్ణరాయలచమూఢాటిగలిక వింధ్యగ హ్వరముల్ దూఱఁగఁజూచి తారచటఁగాఁపై యుండుటకొ జాల న,చ్చెరువై యెఱ్ఱనివితచీకటులు వచ్చెకొ జూడరే యంచు వే, సొరిదికొ జూతురు వీరరుద్రగజరాట్ శుద్ధాంత ముద్గాంగనల్.

టీ. వీరరు...గనల్-వీరరుద్ర గజరాట్ = వీరరుద్రగజపతిరాజుల యొక్క, శుద్ధాంత = అంశపురమందలి, ముద్గాంగనల్ = లోక మెఱుంగని స్త్రీలు, కృష్ణ...గలిక-కృష్ణ రాయల(యొక్క), చమూ=సేనయొక్క, ఢాటీ గలిక = దాడినడచుటచే, ధరకెంధూళులు = భూమిమీది యెఱ్ఱనిదుమారములు, వింధ్యగహ్వరముల్ = వింధ్యపర్వతపుగుహలందు, తూఱఁగొ = చొరగా, తారు=తాము, కాఁపై=కాఁపురమయి, అచ్చెరువై = అశ్చర్యముకలిగి, ఎఱ్ఱని వింతచీకటులు = ఎఱ్ఱరంగు గలచిత్రపుఁజీకట్టు, చూడరే = చూడుండు, నే=వేగముగా, సొరిదికొ=సరిగా, చూతురు=వీక్షింతురు.

కెంధూళి యనుచో విభాగము కెంపు+ధూళి యని. కెంపు ప్రాతాదులలోనిదిగాన సమాసమునందు మీదిహల్లునకు లోపము ద్రుతాదేశముచే బిందుసేధియు నొప్పి కెంధూళి యైనది.

పీకరు చీకటు లెఱ్ఱగానుంటఁ బ్రకృతివిరుద్ధమనిరి. ఇది ముద్గాజన క్షాంతి. కాన వింతచీకటు లనుకొనిరి. ఇంతియగాక సమీపమునందున్న

భూవర్ణమునుజటి రేణుప్రసరణ ముండును. వింధ్యప్రాంతభూములు రక్తధూళి వృక్షములని కవి యెఱుఱిచియున్న వర్ణించెను. దక్షు క్షణగాఁ జెప్పటయొక్క గలదు.

“తురగఖుఁహత స్తథా హి రేణుః...పతతి పరిణతారుణప్రకాశః.”
(అభిజ్ఞానశాకుంతలము.)

తా. కృష్ణరాయలవలని భయముచే స్వరాష్ట్రమునువీడి వింధ్యపర్వతపు గుహలలో వసించు వీరరుద్రగజపతియొక్క లోక మెఱుంగని యంతఃపురస్త్రీ లాకృష్ణరాయలసేనలు దండువెడలుటచే రేగినయెఱుఱుధూళి తమ వసించుగుహలను దట్టముగాఁ జుట్టుకొనఁగా నిదియేమో యెఱుఱుచీకటి క్రమ్ముకొనె నని యొక రొకరు చెప్పికుసుచుఁ జూచుచుందురు. సంబంధాతి శయోక్తి. పరికరము. భ్రాంతిమంతము. చపలాతిశయోక్తి. వీనిలోఁ బరికర భ్రాంతిమంతములకు సంగాంగిభావసంకరము.

చ. అభిరతిఁ గృష్ణరాయఁడు జయాంకములఁజిఖించి తాళసన్నిభముగఁ బొట్టనూరికడ నిల్వినకంబము సింహభూధరప్రభుతిరునాళ్లకుఁ దిగుసురప్రకరంబు కళింగమేదిని విభునఁకీర్తికజ్జలము వేషులు బెట్టి కఠించు నిచ్చులున్. 39

టీ. అభిరతిఁ = ఆసక్తితో, జయాంకములఁ = విజయచిహ్నములను, జిఖించి = వ్రాసి, తాళసన్నిభముగఁ = తాటిచెట్టుతో సమానముగా, పొట్టనూరికడఁ = పొట్టనూ రనుగ్రామముచేంత, నిల్విన = ప్రతిష్ఠించిన, కంబముఁ = శాసన స్తంభమును, సింహభూధరప్రభుతిరునాళ్లకుఁ = సింహచలస్వామియైన నరసింహస్వామియొక్క యంత్రములకు, దిగుసురప్రకరంబు = చనుదెంచు దేవతలగుంపు, కళింగమేదినివిభునఁకీర్తికజ్జలము = కళింగరాజుయొక్క యశయశ మనుచుసేని, నిచ్చులున్ = ఎప్పుడును.

తా. కృష్ణరాయలు తనవిజయవార్తలను జెప్పించి పొట్నూరియొద్ద నిల్విన పొడవయిన జయధ్వజరూపమగు శాసనశిలను, సింహచలనరసింహ

స్వామియుత్సవములను గాంచుటకు స్వర్గమునుండి వచ్చుదేవత లెప్పుడును జేరువఁ గాంచి కళింగరాజునపక్షీర్తి యనుమసి రాసి చదువుచుదురు.

అపక్షీర్తిని నలుపుగను గీర్తిని దెలుపుగను గవులు వర్ణించుట ప్రసిద్ధము. శాసనశిలలకు మసిరాసి చదువుదురు. గజపతియపక్షీర్తియే శాసనపఠనమున కనువగుమసి. శాసనశిలాస్తంభము తాళనన్నిభ మగుటచేఁ బఠనము భూమికి దిగుదేవతలకె సుసాధ్య మగుచున్నది.

మహాస్రగ్ధర. ఎకరాలక్ మండువాసాహిణములఁ గలభద్రేభ సందోహవాహ, ప్రకరంబుక్ గొంచుఁ దత్తత్ప్రభువులు వసుపక్ రాయబారుల్ విలోకో, త్సుకు లై నిత్యంబు శ్రీ కృష్ణనియవసరముల్ చూతు రందంద కొల్వొం, దక యా ప్రత్యూష మాసంధ్యము పనివడి తన్నందిరాళిందభూమిన్.

టీ. తత్తత్ప్రభువులు = ఆయారాజులు, వసుపక్ = పరిపఁగా, ఎకరాలక్ = మొగసాలలయందును, మండువాసాహిణములక్ = ఎత్తుగాఁగట్టఁబడిన గుఱ్ఱపుకాలలందును, కల, భద్రే...ప్రకరంబుక్-భద్రేభ = భద్రజాతియొద్దఁ యొక్కయు, వాహ = గుఱ్ఱములయొక్కయు, ప్రకరంబుక్ = సమూహమును, కొంచుక్ = తోకొని, నిత్యంబుక్ = ఎప్పుడును, రాయబారుల్ = రాయబారము నడపువారు, కొల్వొందక = దర్శనము దొరకక, ఆప్రత్యూషము = తెల్లవాఱినది మొదలు, ఆసంధ్యము = పొద్దు త్రుంకువఱకును, పనివడి = ప్రయత్నపడి, తన్నందిరాళిందభూమిక్ = ఆకృష్ణరాయల మందిరపుముంగిట, విలోకోత్సుకులై = చూడ నాన కలవారై, అందంద = ఎడనెడ, శ్రీకృష్ణని యవసరముల్ = శ్రీ కృష్ణరాయల (శ్రీకృష్ణమూర్తియొక్క) సమయములను, చూతురు = ప్రతీక్షింతురు.

గజజాతులు మూడు భద్రము, మందము, మృగము అని. ఉత్తమ మైనది భద్రజాతిగజము. మండువాయన దూలములనరియెత్తున స్తంభముల మీదికి వచ్చిన గుఱ్ఱపుత్రబేలాలని బ్రౌపగారి ప్రతియం దర్థము గలదు.

తా. ఆచారాజులు పండితరా ముఖారులు కానికగాఁ గొనివచ్చిన
 భద్రగజములను, ఉన్నతాశ్వములను దోడ నుంచుకొని శ్రీకృష్ణరాయలదర్శనము
 దొరకమిచే నగరివాఁకిట ప్రొద్దుననుండి సాయంకాలమువఱకు ననుదిన
 మును దర్శనమునకు నమయముజేచికొనియుండురు. స్వభావోక్త్యలంకారము.
 చ. మదకలకుంభికుంభనవమాక్తికముల్ గనుపట్టు దట్టమై
 వదలక కృష్ణరాయకరవాలమునకొ దగుధారనీట న
 భ్యుదయముకొందిశాత్రపులపుట్టిమునుంగఁగఁగేనపంక్తితోఁ
 బొదిగొనినై పయివెడలుబుద్ధుదపంక్తులువోలెఁబోరులన్.

టీ. పోరులకొ = యుద్ధములందు, కృష్ణరాయ (అయొక్క) కరవాల
 మునకొ = కత్తియందు, తగుధారనీటకొ = ఓవ్వునట్టివాయి యనెను నీటియందు,
 శాత్రపులపుట్టి మునుంగఁగకొ = శత్రురాజులపుట్టి, (పుట్టియన సంగడియనుట
 ప్రమాదము. ప్రవాహమునందు మునుప్పులువాఁటుటకు బద్దలతోఁ బెద్దబుట్టు
 యల్లి యందు నీరునిగకుండుటకై చుట్టును జర్మముతో మూయుదురు.
 ఇందు మనుష్యులయంచి యేఱుదాటింతురు. చుట్టు బరువు నమానముగలేనిచో
 నిది ముగ్గును) మునిగిపోఁగా, (దశకూలిపోఁగా) కార్యములు చెడి యాపదలు
 క్రమ్మపట్టున నీలాశోక్తి యుపయోగింపఁబడును. అభ్యుదయముకొ, బంది =
 అభివృద్ధిచెంది, ఘేనపంక్తితో, = నురువుతెట్టలతో, బొదిగొని = కలిసి,
 వైపయివెడలమీఁద, వెడలుబుద్ధుదపంక్తులువోలెకొ = ఉప్పలిట్లు నీటి
 బుగ్గలప్రావృతలె, మదకలకుంభికుంభనవమాక్తికముల్ = మదముగొన్న యేఱు
 గుల కుంభస్థలములందలి క్రొమ్మతెమ్ములు, కనుపట్టుకొ.

ముత్యములు వినుంగులకుంభస్థలములందుఁగూడ జనించును.

“కరీంద్ర జీమాత వరాహ శంఖ మత్స్యహి శుక్ర్యద్భవవేణుజాని,
 ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే తేషామత శుక్ర్యద్భవమేవ భూరి.”

(బృహత్సంహిత.)

తా. పోరులందుఁ గృష్ణరాయలచే నఱకఁబడిన యేస్తులకుంభస్థలముల నుండి వెల్లుడు క్రొమ్మతైము లాతనిఖడ్గధార యను ప్రవాహమున శత్రువుల పుట్టి మున్దఁగా (ప్రయత్నము లంకరింపఁగా) నురువుపిండుతో వెడలునీటి మిగ్గులువోలెఁ గానిపించును. నీటిలో నొకవస్తువు మునిగినప్పుడు నురువును బుడ గలును వెడలుట స్వాభావికము. అలం. ఉత్పేక్ష, రూపకము, అతిశయోక్తి వీని కంగాంగిభావసంకరము.

సీ. వేదండభయదళుండాదండనిర్వాంత

వమధువులో పైఁ జిల్కువారి గాఁగఁ

దత్కర్ణవిస్తీర్ణతాళవృంతోద్ధూత

ధూళి చేటలఁ జల్లుదుమ్ము గాఁగ

శ్రమబుర్బరత్తురంగమనాసీకాగళ

త్పంకంబు వైచుకర్దమము గాఁగఁ

గుపితయోధాక్షిప్తకుంతకాంతారభే

లనములు దండఘట్టనలు గాఁగఁ

తే. జెనఁటిపగఱప్రతాపంబుచిచ్చు లార్పు

కరణి గడిదేశములు చొచ్చి కలఁచి యలఁచు

మూరురాయరగండాంకవీరకృష్ణ

రాయభూభృద్భయంకర ప్రబలధాఁటి.

42

టీ. మూరు...ధాటి-మూరురాయరగండ = గజపతి, అశ్వపతి, నరపతులనుమువ్వరురాజులను బరిమార్చినవాఁడను, అంక = చిరుదశామముగల వీర=వీరుఁడగు, కృష్ణరాయభూభృత్ = కృష్ణరాయప్రభువుయొక్క, భయంకర=వెఱపుఁగూర్పు, ప్రబల=ఉత్కృట మయిన, ధాటి = దాడి, వేదండ... మధువుల్ - వేదండ=పిన్దులయొక్క, భయద=భయమునిచ్చు, శుండాదండ=దండములవంటి శుండములనుండి, నిర్వాంక=వెలికఁ జివ్వుఁబడిన, వమధువుల్ = తుంపులు, పైఁ=మీఁద, చిల్కువారి = చల్లునట్టివారు. కత్కర్ణ...

ధూళి-కల్ = వానియొక్క, కర్ణ = చెవుల నెడి, విస్తీర్ణ = పెద్దనియగు, తాలశప్పంత =
 విననకజ్జల చేత, ఉద్ధృత = ఎగురగొట్టబడిన, ధూళి = పరాగము, శ్రమ...
 పంకంబు-శ్రమ = అలసటచే, బుర్గురల్ = బురబురమును, తురంగమ = గజముల
 యొక్క, నాసికా = ముక్కులనుండి, గళల్ = తొలుగు, పంకంబు = మలము,
 కర్దమము = బురుద, కుశిత...లనములు - కుశిత = కోపించిన, యోధ = పీరులచే,
 ఆక్షిప్త = చిమ్మబడిన, కుంతకాంతార = వెడరుబొదలవంటి యీటెలయొక్క,
 ఘోలనములు = విహారములు, దండఘట్టనలు = కజ్జలదెబ్బలు, చెనటి...చిచ్చులు =
 చెనటి = దుర్గాద్ధులైన, పగలు = శత్రులయొక్క, ప్రతాపంబు చిచ్చులు = పరా
 క్రమమును నివ్వలను, ఆర్పుకరణిక్ = చల్లార్చునట్లు, గడిదేశములక్ = సరి
 వాద్దదేశములను, అలఁచుక్ = కలఁతపెట్టును.

గడియన సరివా ద్దనుటకు—

క. “పరగును సీమావాహిని, విరజయనఁగ నచట నొకటి విమలామృతని
 ర్ఘరపూరయగుచు నది గడి, పరమపదమునకు భవప్రపంచంబునకున్.”

(పరమయోగివిలాసము. ఆ ౧.)

కృష్ణదేవరాయల థాటి ప్రబలము భయంకరముగానఁ జెనఁటివగుతుర
 ప్రతాపవహిని నార్చుటయు భయంకరక్రియగాఁ జెప్పబడెను. రాయలు
 విజయయాత్రలందు గజనైస్యము ఆశ్వినైస్యము కాల్యుంట్టు విజయార్థమై
 పాటుపడుచుండిరని భావము.

తా. శ్రీకృష్ణరాయలు దాడి వెడలినప్పు డేనులు తుండములతోఁ
 జిమ్ము తుంపురులును, నవి చెవుల పీచుకొనుటచే రేఁగెడు దుమ్మును, గుఱ్ఱముల
 ముక్కులనుండి జాఱువలమును, భటులు ప్రయోగించు నీటెలదెబ్బలును,
 నాకనిశత్రురాజుల ప్రతాపాన్నిని జల్లార్చుటకుఁ బ్రయోగించునగు, జేటలతో
 గుప్పమున్నగును, వైఁగవ్వ బురుదగును, నవ్వల భట్టిండుకజ్జలదెబ్బలుగును.
 నయ్యెను. అలం. ఉత్పేక్ష, రూపకము.

షష్ఠ్యంతములు

క. ఏవంవిధగుణవంతున, కావల్గుత్తురగబహుని ధారోహకళా
రేవంతునకతిశాంతున, కావిష్కృతకీర్తిధవళితాశాంతునకున్.

టీ. ఏవంవిధగుణవంతునకున్ = ఇట్టిగుణములుకలవానికిని, అవల్ల...
వంతునకున్-అవల్లత్ = అంతటను దుముకాడు, తురగ=గుట్టములయొక్క,
బహువిధ=పెక్కుతెలుగులైన, ఆరోహకళా=ఎక్కడుమెలగువలగదు, రేవంతు
నకున్ = అశ్వశిక్షకు డగువానికిని, అవిష్కృత...తునకున్ - అవిష్కృత =
వ్యాపింపఁజేయఁబడిన, కీర్తి(చే), ధవళిత=తెల్లనిగాఁజేయఁబడిన, తాశాంతు
నకున్ = దిగంతములుగలవానికిని, మైసాల్లవపద్యమువలనను నేకాన్వయము.
సాల్లకంటె నెక్కువపద్యముల నేకాన్వయ మున్నది గుళిక మందురు.

కృష్ణదేవరాయ లశ్వవిద్యయందు మిగులఁ గుశలుఁ డనియు మిక్కిలి
కీర్తిశాలి యనియుఁ భావము.

క. పుంఖానుపుంఖనైంధవ, రింఖాసంఘాతజాతరేణాగ్రతమో
రింఖద్రిపున్మదహర, ప్రేంఖదసుగ్రసనజితరభృత్యసీఫణికిన్.

టీ. పుంఖా...ఫణికిన్-పుంఖానుపుంఖ = ఎడతెగని, నైంధవ=గుట్ట
ములయొక్క, రింఖా=గిట్టలయొక్క, సంఘాత = గట్టితాఁకుడులవలన, జాత=
పుట్టిన, రేణా=దుమ్మనెడు, ఉగ్ర=భయంకరమైన, తమః = బీకటియందు,
రింఖత్ = తబ్బిబ్బగుచున్న, రిపున్మద = శత్రురాజులయొక్క, దహర=హృద
యములాదు, ప్రేంఖత్ = చలించుచున్న, అసు=ప్రాణములయొక్క, గ్రసన=
మ్రొంగుటచే, జితర=పోట్లయొక్క, భృతి=నిండించుకొనుటగల, అని = కత్తి
యనెడు, ఫణికిన్ = పాముగలవానికిని.

పుంఖానుపుంఖ మన బాణమునడిపెట బాణముపడి పోవునటులసంగర
మున బాణములు వేయుట - ఎడతెగక యుచున్నమున దీరిని ధారాళముగ
వాడుచున్నారు.

తా. ఎడతెగక గుంపులుగుంపులుగాఁ దోతెంచు గుఱ్ఱములగిట్టల త్రొక్కుడులచే రేచినధూళి యను చీకటిలోఁ దబ్బిబ్బులు వడుక త్రురాజుల ప్రాణముల నాతనిభద్రమనుపాము మ్రింగి పొట్టనించుకొనును. గుఱ్ఱపునేనలతో దండెత్తి శత్రురాజులఁ జంపినాఁ డనుట. అలం. రూపకము.

క. అవిరళవితరణవిద్యా

నవరాధేయునకు సజ్జనవిధేయునకు

గవితాస్త్రీలోలునకు

ఖివిటంకనటద్యశోభిక్తల్లోలునకున్.

45

టీ. అవిర...యునకు-అవిరళ = ఎడతెగని, వితరణవిద్యా = దానవిద్య యందు, నవరాధేయునకు = అభినవకర్తృనకును, సజ్జనవిధేయునకు = పండితులయెడ నడఁకువగలవానికిని, కవితా స్త్రీలోలునకు = కవిత యనెడు నెలఁతయం దానక్షిగలవానికి, ఖి...లునకు = ఖివిటంక = ఆకాశాగ్ర భాగములందు, నట = చరించు, యశోభిక్తి = కీర్తి సముద్రముయొక్క, కల్లోలునకు = తరంగములుగలవానికి, ఆకాశమెల్లను వ్యాపించిన కీర్తిగలవాఁ డనుట.

ఆకాలమునఁ గర్జుండోదార్యమునం దెంతపేరెన్నికఁ గాంచెనో యీ కాలమున రాయ లెంత పేరెన్నికఁ గాంచెను. కాన కృష్ణరాయలు నవరాధే యుండు “సన్నతశ్రే విద్యమాణే పండితే” అను నిఘం టూక్తిచే “సజ్జన” అనుచో పండితులని చెప్పవలె నమంజసము.

క. దిగధీశాసహృదగ, ధగితేధరుచిప్రతాపతపనస్ఫురణ

స్థగితద్యుమణికినిమిషార్ధగృహీతకళింగరాజతనయాగ్రణికిన్.

టీ. దిగధీ...మణికి-దిగధీశ = దిక్పాలరకు, అసహృ = సహింపరాని భగధీశత = భగధగాయమానమైన, ఇద్ధ = ఒప్పిదమగు, రుచి = కాంతిగల, ప్రతాపతప=పరాక్రమ మనుసూర్యునియొక్క, స్ఫురణ = ప్రకాశముచే, స్థగిత=మాటుచేయఁబడిన, ద్యుమణికి = సూర్యుండు గలవానికి. నిమి...

గ్రణికిక్—నిమిషార్థః అరనిముసములూ, గృహీత = పట్టుకొంటి, కళింగ
(రాజయొక్క) తనమాగ్రణికిక్ = శ్రేష్ఠః డగుమారుడు కలవానికిని,
ప్రతాపము తీవ్రతయందు సూర్యునిమించినది కాన సూర్యబింబమును మాటు
పటువఁ గలిగెను. అరనిముసములూఁ గళింగరాజును బట్టుకొనుట రాయల
విక్రమసాహస జలపీఠ్యాదులను వెల్లడించును.

క. కరుణాకర వేంకటవిభు, చరణస్తరణ ప్రసంగసంగతమతి కీ

శ్వరనరసింహమహీభృత్, ద్వరనందనకృష్ణ రాయధరణీపతికిన్.

టీ. కరుణాకర-కరుణా=దయకు, ఆకర=గనియమున, వేంకటవిభు =
వేంకటేశ్వరస్వామియొక్క, చరణ = పాదములయొక్క, స్తరణప్రసంగ =
స్తరించుటగల సాభాషణమందు, సంగత = అంటిన, మతికిన్ = బుద్ధి గల
వానికి, ఈశ్వరనరసింహమహీభృత్ = ఈశ్వరరాజుమారుఁ డైన నరసింహ
రాయనికి, వరనందన=పుత్రశ్రేష్ఠుడైన, కృష్ణరాయధరణీపతికిన్.

కృష్ణదేవరాయలు తిరుపతి వేంకటేశ్వరుల సేవకుఁ డనియు భక్తుఁడనియు
నాకనితిరుపతి కాసనములవలనఁ జెలియుచున్నది. రాయలకుఁ తిరుపతి వేంక
టేశ్వరుఁ డిష్టదైవ మని భావము.

ప్రథమాశ్వాసము



కథాసారంభము

వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నాయోరర్పణ బూనినస్వారోచిషమనుసంభవం బనుమహాప్రబాధంబునకుఁ గథాక్రమంబైతి దనిన జైమినిముని స్వాయంభువమనుకథాశ్రవణానంతరంబున మీఁద నెవ్వండు మనువయ్యె నెఱింగింపుమనవుడుఁ బక్షులు మార్కండేయుండు క్రోష్టుకిఁ జెప్పినప్రకారంబున నిట్లని చెప్పక దొడంగె.

43

టీ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగాఁ = శ్రేయః పరంపర కభివృద్ధియగునట్లు, నాయోరర్పణబూనిన = నేను రచింపదొడంగిన, మహాప్రబంధమునకుఁ = సమస్తవర్ణనావృతమగు మహాకావ్యమునకు, కథాక్రమము = కథయొక్క చరున, ఎఱిదనినకొ = వివిధముగా నుండునన, జైమినిముని = జైమినియను ఋషిశ్వరుడు, స్వాయంభువ...రంబు - స్వాయంభువ మను(పుయొక్క), కథా = కథయొక్క, శ్రవణానంతరంబునకొ = వినుట యైనపిదప, ఎవ్వండుమనువయ్యెకొ = ఏమహామహండు మనువయ్యెనో, ఎఱింగింపుము. అనవుడు = అనియడుగఁగా, పక్షులు = ధర్మపక్షులు, మార్కండేయుమహాముని, చెప్పిన ప్రకారంబునకొ, ఇట్లని, చెప్పందొడంగెకొ = చెప్పటకు మొదలు పెట్టెను.

మ. పరణాద్విపవతీతటాంచలమునకొ వప్రస్థలీచుంబితాం, బరమై సౌధసుధాప్రభాధవళితస్రా లేయరుజ్జండలీ, హరిణాంబై యరుణాస్పదంబనఁగ నారాజ్యవర్తచేశంబునకొ, బురమొప్పుకొ మహికంతహారతరళస్ఫూర్తికొ విడంబింపుచున్.

49

టీ. ఆర్యావర్త దేశమునఁ = ఆర్యావర్త(వింధ్యపర్వత హిమవత్పర్వత ములనడిమిదేశము) మనుదేశమునఁదు, పరణానదీయొడ్డునఁచలమునఁ = పరణానదీయొడ్డునఁగఱ, వప్ర...బరమై-వప్రస్థలీ = ప్రాకారప్రదేశముచే, చుంబిత = తాఁకఁబడిన, అంబరమై = ఆకాశముగలదై, సౌధ...బంబై - సౌధ=మేడలమీఁది, సుధా = సున్నముచే, ధవళిత = తెల్లఁగాఁజేయఁబడిన, ప్రాలేయరుక్ = చంద్రునియొక్క, మండలీ = మండలమందలి, హరిణంబై = జింక గలదై, మహికంఠహారతరళస్ఫూర్తిక్ - మహి = భూమియొక్క, కంఠ = మెడ యందలి, హార(మునందలి), తరళ = నడిమి పెద్దమణియొక్క, స్ఫూర్తిక్ = ప్రకాశమును, విడంబింపుచుక్ = సరిపోలుచు, అరుణాస్పదంబనఁగఁ = అరుణాస్పద మనుపేరుతో, పురము = పట్టణము, ఒప్పక్ = ఒప్పిదముగా నుండును.

నదీతటమున నుంటచే నివాసయోగ్య మనియు వప్రస్థలీచుంబితాంబర మనుటచే వైరిదుర్భేద మనియు గ్రాహ్యము. ప్రాలేయరుజ్జండల మనుటచే సంపూర్ణచంద్రుఁ డనుట. కాననే యందు హరిణలాంఛనము బాగుగాఁ గనిపించును. హరిణాంకమును చల్లఁగాఁ జేయుటచే మేడలధావళ్యము ఔన్నత్యము సూచితము. తరళస్ఫూర్తి యనుటచే భూమాండలమునందలి సమస్త సగరములను మించియుండె ననుట.

తా. ఆర్యావర్తదేశమున పరణానదీయొడ్డున నాకాశము నంటుకొంటు గోడయును, జంద్రమండలమును రాయనంత యెత్తును, నందలి జింకను నయితము తెల్లఁగాఁజేయఁజాలు తెల్లనిపాలగచ్చునిగనిగయును గలమేడలును గలిగి భూదేవి తాల్చినహారమునడిమిపతకమో యనున ట్టరుణాస్పద మనువురమొకటి కలదు. అలం. అలిశయోక్తి, ఉల్లేఖ, ఉపమ.

సీ. అచటివిప్రులు మెచ్చ రఖిలవిద్యాప్రాధి
ముదిమదిదప్పిన మొదటివేల్పు

నచటిరాజులు బంటు నంపి భార్గవు నైన

బింకానఁ బిలిపింతు రంకమునకు

నచటిమేటికిరాటు లలకాధిపతి నైన

మును సంచిమొద లిచ్చి మనుప దక్షు

లచటినాలనజాతి హలముఖాత్తవిభూతి

నాదిభిక్షువుభైక్ష మైనమాన్సు

తే. నచటివెలయాండు రంభాదులైన నొరయఁ

గానెకొంగున వారించి కడపఁ గలరు

నాట్యరేఖాకళాధుగంధరనిరూఢి

నచటఁ బుట్టినచిగురుఁగొమ్మెనఁ జేస.

50

టీ. అఖిలవిద్యాప్రాధిక్ = ఎట్టవిద్యలయందలి నేర్పుచే, ముదిమది తప్పినమొదటివేల్పుక్ = మునులీతనముచే మతిమర్జిన బ్రహ్మదేవుని, అచటి విప్రులు = అనగరమునందలి బ్రహ్మణులు, మెచ్చరు = మెచ్చుకొనరు, (అనగరమునందలి బ్రహ్మణులు సమస్తవిద్యలు నేర్చినవా రగుటచే బ్రహ్మనుగూడఁ జేత్తవిధి) మముగల ముదుగులివాఁ డని సరకుచేయరు) అచటిరాజులు = అనగరమందలి క్షత్రియులు, బంటునంపి = భటుని బంపి, భార్గవునైనక్ = పరశురామునైనను, బింకానక్ = గర్వముతో, అంకమునకుక్ = చేరువకు (సర్వక్షత్రియవిశాళకుడైన పరశురాముని సంయతము బంటును బంపి దగ్గఱకుఁ బిలిపించుకొనఁగల సామర్థ్యము గలవా రనఁట,) కిరాటులు = కోమటులు, అలకాధిపనినైనక్ = కుబేరునైనను, మును = ముందుగా, సంచిమొదలు = మూలధనము, ఇచ్చి, మనుపక్ = రక్షించుటకు, దక్షులు = శేర్షురులు (ధనవంతులలోఁ గుబేరుడే యగ్రగణ్యుఁడు. అతనిని సంచిమొద లొనంగి బ్రదికిరివఁగల్గుట పురివైశ్యులనొపదతిశయమును దెలియఁజేయును, నాలనజాతి = శూద్రజాతి, హలముఖాత్తవిభూతిక్ = నాఁగేటిమొనగ నార్జివఁబడిన సుపదచే, అది భిక్షువు భైక్షమైక్ = మొదిటిబిచ్చుసెత్తుట యగు కీవునియొక్క బిచ్చమును. —

మెత్తుటనైనను, మున్నున్ = నివారించుకేయును, (శూద్రులు పొట్ట
బండించి భాగ్యముల గడించి సత్పాత్రదానము గావించుటలో ను ప్రసిద్ధులని
భావము,) కెలయాండు = వేశ్యలు, నాట్యరేఖా...నిరూఢిన్ - నాట్య
రేఖా=నృత్యచాతురియను, కళా = విద్యయందు, ధురంధర = బరువు మోసిన
(సంపూర్ణముగా నలసడిన) నిరూఢిన్ = నేర్పుచే, రంభాదులైనన్ = రంభ
మొదలగు నపురస్త్రీలయినను, ఒరయన్ = ఎదుర్కొనునెడ, కానె
కొంగునన్ = వెన్నకు దోపుకొను చీరచెంగుచేత, కడవఁగలరు=తిరుగఁగొట్టఁ
గలరు. చిగురుగొప్పైనన్ = లేతగొప్ప యయినను, చేప=గట్టితనముగలది,
అలం. అతిశయోక్తి.

దత్తమండలమునందు చివురుచెట్టు నొకకాలిచెట్టు గలదు. ఎక
ముదిరినను దానఁ జేవయొండదు. గాన నచటఁ బుట్టినచివురుకొప్పైన చేప
యనుచో నాపురమునఁబుట్టిన చివురుచెట్టున బుట్టినకొప్పయింఁ జేవలో
నుండు ననుభావము నమంజనము.

రామాభ్యుదయములోని, చిగురుకొప్పయి చేపల్, పరుచరిత్రములోని
చిగురుకొప్ప చేపయి నిట్టిద.

ఉ. ఆపురిఁ బాయకుండు మకరాంకశశాంకమనోజ్ఞమూర్తి భా
షాపరశేషభోగి వివిధాధ్వరనిర్తలధర్మకర్తదీ
తాపరతంత్రుఁ డంబురుహగర్భకులాభరణం బనారతా
ధ్యాపనతత్పరుండు ప్రవరాఖ్యుఁ డలేఖ్యతనూవిలాసుఁడై.

టీ. మకరాంకశశాంకమనోజ్ఞమూర్తి = మన్మథునివలెను జుద్రుని
వలెను మనోహరమైన యాకారముగలవాఁడు, భాషాపరశేషభోగి = వాక్కు
నందు రెండవయాదిశేషం డగువాఁడు, వివి...తంత్రుఁడు=వివిధ = చలు
తెలుగులైన, అధ్వర = యజ్ఞములయొక్కయు, నిర్తలకర్త=పుణ్యకర్తముల
యొక్కయు, దీక్షా=నియమములకు, పరతంత్రుఁడు = అధీకుఁడగువాఁడును,

అంబురుహగర్భకులాధరణియ = బ్రాహ్మణకులమున కలంకారమగువాడును,
అనా...రుండు - అనారత=ఎవ్వడును, అధ్యాపన = వేదాధ్యయనము చేయు
చుటయందు, తత్పరుండు=ఆసక్తిగలవాడు, ప్రసరాభ్యుండు = ప్రవరుడను
పేరుగలవాడు, అలేఖ్యతచూచిలాశుండై = (చిత్తరువులందు) వ్రాయ నలవి
గాని శరీరస్థావర్యముగలవాడై, పామక = విడువక, ఆపురి, ఊడును.
అలా. ఉపను. రూపకము.

ఆకారవిద్యానిష్ఠాభిజాత్యములయు దనమానుడు. అంబురుహగర్భ
కులాధరణి ముటువలనఁ బూర్వోక్త సుపజాతిశయముచే నెట్టిగోపము లేక
నుండెననుట.

ఆ. వానిచక్కదనము వైరాగ్యమునఁజేసి
కాంక్ష నేయుజారకామినులకు
భోగబాహ్యమయ్యెఁ బూచినసంపెంగ
పొలుపు మధుకరాంగనలకుఁ బోలే.

టీ. వైరాగ్యమునఁజేసి = విరక్తభావమువలన, కాంక్ష నేయు = కోరు
నట్టి, జారకామినులకు = అడుటూడకు, పూచినసంపెంగపొలుపు =
వికసించినసంపెంగపూవుయొక్క బాగు, మధుకరాంగనలకుఁ బోలే =
తుమ్మెదలకువలె, భోగబాహ్యము=అనుభవముగకు దక్కనిది, అయ్యె.

సంపెంగదానివి తుమ్మెద లొట్లకవోవుట ప్రసిద్ధము, ఇటుఁ బ్రవరుడు
సంపెంగపూవు. కరపురుషునియందాసమై తిరుగుజారకామినులు తుమ్మెదజవ
రాండు. సంపెంగను తుమ్మెద లొట్లమికి—

శా. “నానానూనవితానవాసనల నానందించు సారంగమే

లా నన్నొల్ల దటంచుగంధఫలి...” (వసు.)

ట్లో. “చరన్వనాంతే నవమంజరీషు, స షట్పదో గంధఫలీ న జిమ్రతి

సా కిం న రమ్యా స చ కిం న రుతా, బలీయసీ కేవలమీశ్వరాక్షా.”

తా. వికసించిన సంపెంగపూవు వికాసము, ఆడుతున్నదల యనుభవమునకుఁ దక్కనట్లు విషయేచ్ఛ లేనివాఁడగుటచే నాప్రవరునిచక్కఁదనము జారకామిను లెంత యపేక్షించినను ననుభవింప నలవిగాని దయ్యెను. అలం. ఉపమ.

ఉ. యావనమందు యజ్ఞయు ధనాధ్యుడు నైకమనీయకౌతుక శ్రీవిధిఁ గూఁకటుల్ గొలిచి చేసినకూరిమిసోమిదమ్మ సౌఖ్యావహయై భజింప నుఖులై తలిదండ్రులుగూడిదేవియున్ దేవరవోలెనుండి యిలు దీర్పంగఁ గాఁపురముప్ప వానికిన్.

టీ. యజ్ఞయుక్ = యజ్ఞముచేసినవాఁడును, ధనాధ్యుడును = ధనపంతుఁడును, కమనీ...విధిక్ - కమనీయ=కోరఁదగిన, కౌతుకశ్రీ = కుతూహలపునఁపడయొక్క, విధిక్ = రీతితో, కూఁకటుల్ = పిల్లజాట్లను, గొలిచి = గొల్లపెట్టి (ఇరువురివయస్సు ఇంచుమించుగా సమాన మని నిశ్చయించిగొని) చేసిన = (పెండ్లి) చేసిన, కూరిమిసోమిదమ్మ = ప్రేమపుసోమిదేవి, సోమిదమ్మ. ఇది సోమిదేవియొక్క వికృతిరూపము. సౌఖ్యావహయై = సుఖమునగూర్చునదియై, భజింపక్ = సేవచేయుచుండఁగా, నుఖులై=సుఖపంతులై, కూడి = కలసి, దేవియున్ దేవరవోలెన్ = పార్వతీపరమేశ్వరులవలె, ఇలుదీర్పంగక్ = ఇంటివనులను జక్కఁబెట్టుచుండఁగా, కాఁపురము = సంసారము, వానికిన్ = ఆప్రవరునకు, దివ్యక్.

పార్వతీపరమేశ్వరు లనాదిదండతులు మిగులవృద్ధులగు ప్రవరాఖ్యుని జనసీజనకులు పార్వతీపరమేశ్వరులవలె నీడుజోడుగ మహామహిమతో నుండి రనుట.

తా. ఆప్రవరుడు పిన్నవాఁడులే యజ్ఞముచేసి ధనపంతుఁడై యీడుజోడుగా నున్న తనశ్రీయభార్య సుఖపెట్టుచు సేవించుచుండఁగా పార్వతీపరమేశ్వరులవలె దల్లిదండ్రులు డేచుమున నుండి గృహకృత్యము చక్కఁపెట్టుచుండఁగా సౌఖ్యమునఁ గాఁపురము చేయుచుండెను.

సీ. వరణాతరంగిణీదరవికస్వరనూత్న
 కమలకషాయగంధము వహించి
 ప్రత్యూషపవనాంకురములు పైకొనువేళ
 వామనస్తుతిపరత్వమున లేచి
 సచ్చాత్మఁ డగుచు నిచ్చలు నేఁగి యయ్యేట
 నఘమర్షణస్నాన మాచరించి
 సాంధ్యకృత్యముఁ దీర్చి సావిత్రి జపించి
 వైకతస్థలిఁ గర్తసాక్షి కెఱచి
 తే. ఫలసమిత్కుశకుసుమాదిబహుపదార్థ
 తతియు నుదికినమడుఁగుదోవతులుఁ గొంచు
 బ్రహ్మచారులు వెంట రా బ్రాహ్మణుండు
 వచ్చునింటికిఁ బ్రజ దన్ను మేల్చి చూడ.

54

టీ. వర...ధము-వరణాతరంగిణీ = వరణానదియందలి, దరవికస్వర = ఇంచుకవిడఁబాటిన, నూత్న = కొత్తవగు, కమల = తామరపూలయొక్క, కషాయఁబిగఁచిన, గంధము = వాసనను, వహించి = ధరించి, నదులయందుఁ దామరపూవులున్నటులఁ జెప్పట కవిసమయము. నూత్నకమలములన నానాదే విచ్చనారంభించినతామరపూలు. అవి కొంచెము విచ్చినవిగాన తావి మువ్వరముగ నుంటచే మంచితావితోఁగూడ నొప్పుచున్నవనుట. కషాయమన నుగంధమనుటకు — “కషాయో రసభేదేఽసి నిర్వాసేవ విలేపనే, అంగరాగేవ నస్త్రీస్యాత్ సురభౌ లోకాలే త్రిషు. మేదిని.” ప్రత్యూషపవనాంకురములు = వేకువవేళయందలిలేగాలులు, పైకొనువేళ = మేళుతాకు సమయమున, వామనస్తుతిపరత్వమున = వామనమూర్తియొక్క ధ్యానమునందలి యాసక్తిచేత, లేచి = శయ్యను విడిచిలేచి, ప్రాతఃకాలమున నిదుర నెఱ్ఱునాడి లేచుచున్న చిష్టమూర్తిని స్మరించుచుండునని భావము. సచ్చాత్మఁడు = శిష్యులతోఁ గూడుకొన్నవాఁడు, నిచ్చలు = ఎవ్వడును విఁగిపోయి, అయ్యేట =

ఆపరణానదియందు, అక్షమర్షణస్నానము = పాదమునుబోగొట్టు (అక్షమర్షణ
 మంత్రములజపించుచుండేయు) స్నానమును, సాంధ్యకృత్యము=సంధ్యావందన
 మును, సావిత్రిక=గాయత్రిని, నైకతస్థలిక=ఇసుకతిప్పై, కర్పసాక్షిక=
 మూర్ధ్యనకు, ఫల...తలియొక=ఫల=పండ్లు, సమిత్=సమిథలు, కుశ=దర్భలు,
 కనుమ=పూవులు, అది=మొదలగు, బహుపదార్థతలియొక = పెక్కువస్తువుల
 గమూనామును, వడుగుదోహతులు = మడివస్త్రములు, గొంచుక = తీసికొని,
 బ్రహ్మచారలు = వడుగు లగు విద్యార్థులు, కెంటరాక=వెంటిజివచ్చుచుండ
 బ్రహ్మజుండు=ప్రవరాఖ్యుడు, ప్రజ=జనులు, తన్నుకొ, మెచ్చిచూడక=
 మెచ్చుకొనినందరించిచుండ, ఇంటికొవచ్చును = ఇంటి కరుదెంచును.

శా. శీలంబుక గులముక శమంబు దమముక శెల్వంబు లేత్రా
యముక, బోలకజాచి యతండె పాత్రుడని యేభూపాలుం
డివచ్చినక, సాలగ్రామము మున్నుగాఁ గొనఁడు మాన్యతే
త్రములే పెక్కుచం,దాలక బండు నొకప్పుడుక దఱుంగ
దింటక బాఁడియుక బంటయున్.

టీ. శీలంబుక్ = సద్వర్తనమును, కులముక్ = సద్వంశమును, శమంబుక్ = బాహ్యేంద్రియనిగ్రహమును, దమముక్ = అంతరింద్రియనిగ్రహమును, చెల్వంబుక్ = సౌగంధదనము, లే. బ్రాహ్మణ్యముక్ = చింతవయస్సును, పోలక్ = కూడియుండఁగా, చూచి = పరికించి, (దానపరిగ్రహమునకుఁ దగిన సమస్తయోగ్యత లీతనియెడఁగలవుగాన నితనికొసంగుట యుభయతారకమని) అతండె = ఆప్రసరాఖ్యుడై, పాత్రుఁడు = అర్హుఁడు, అని = అనిభావించి, ఏ భూపాలుఁడు = ఏరాజైనను, ఈవచ్చినక్ = ఇచ్చుటకువచ్చిన యెడల (తమకై తాము రాజులు దానమొసంగ నింటికి వచ్చిన) సాలగ్రామముమున్నుగాక్ = సాలగ్రామము మొదల్కొనియు, కొనఁడు = పరిగ్రహింపఁడు. మాన్యక్షేత్రముల్ = మాన్యపుభూములు, (రాజులు మొదలగువారు గౌరవించి వస్తు

లేకుండ నిచ్చినభూమిని మాన్య మందురు.) పెక్కచందాలక్ = పలుతెఱుగలుగా, వండుక్ = ఫలించును. పాండియంక్, పుటయంక్, ఇంటంక్ = గృహమునందు, ఒకవృథుక్, తఱుంగదు=కొఱుతవడదు.

చందములు (రూ) చందాలు. బా. నూ. లులనలు పరంబగునపుడు మువర్ణ లోపంబును పూర్వస్వరదీర్ఘంబును విభాష నగు.

తా. ప్రవరుని యోగ్యతను జూచి రాజులు 'నానావిధములయిన దానముల నీయవత్తురు. అతఁడు ప్రతిగ్రహము పావము గలిగించు నని నిర్దోషమైన సాలగ్రామదానము నయితము తీసికొనకుండును. అయినను మాన్యపు భూములు తప్పక వండుచుండును గావున నతనియింటఁ బాండిపంటలు కొఱుతలేక యుండును.

తే. వండ నలయదు వేవురు వచ్చిరేని

నన్నపూర్ణకు నుద్ది యానతనిగృహిణి

నతిథు లేతేర * నడికి రే యైనఁ బెట్టు

వలయుభోజ్యంబు లింట నవ్వారి గాఁగ.

56

టీ. అన్నపూర్ణకుక్ = అన్నపూర్ణాదేవికి, ఉద్ది = సాటి, యానతని గృహిణి=అగునట్టి యాతనిభార్య, వేవురు = వేయిమంది, వండక్ = వండి పెట్టుటకు, అలయదు=వినువదు. అతిథులు=మార్గస్థులు, ఏలేరంక్ = రాఁగా, నడికిరేయింక్=అర్ధరాత్రమున, భోజ్యంబులు = భోజనపదార్థములు, అవ్వారి గాఁగంక్ = కొదవలేకుండ, పెట్టుక్ = వడ్డించును.

తా. ప్రవరునిభార్య అతిథులకుఁ బెట్టిపోయింటలో నన్నపూర్ణాదేవికి నమానురాలు. అర్ధరాత్రమునం దతిథులు వచ్చినను వారివారి కిచ్చు యగు పదార్థముల నలయక వక్య మొనరించి పెట్టును.

* నడురేయియైన - బ్రాహ్మదొరవారిపాతము.

సీ. తీర్థసంవాసు లేలేంచినా రని విన్న
 నెదురుగా నేఁగు దవ్వెంత యైన
 నేఁగి తత్పదముల కెఱిగి యింటికిఁ దెచ్చుఁ
 దెచ్చి సదృశి నాతిభక్తి మిచ్చు
 నిచ్చి యిష్టాన్న సంతృప్తులఁగాఁ జేయుఁ
 జేసి కూర్చున్నచోఁ జేర వచ్చు
 వచ్చి యిద్దరఁ గల్గు వనధిపర్వతసరి
 తీర్థమాహాత్మ్యముల్ దెలియ నడుగు

తే. నడిగి యోజనపరిమాణ మరయు సరసి
 పోవలయుఁ జూడ ననుచు నూర్పులు నిగుడ్పు
 ననుదినము తీర్థసందర్శనాభిలాష
 మాత్ర నుప్పొంగ నత్తరుణాగ్నిహోత్రి.

టీ. ఆత్తరుణాగ్నిహోత్రి = ఆలేఁబ్రాయపురుషుఁడు, అగ్నిహోత్రియన
 యజ్ఞాంతరము విధి ననుసరించి నియంత్రో నగ్నిహోత్రమున వేల్పుచుండు
 వాఁడు తీర్థసంవాసులు = పుణ్యతీర్థనివాసులు, లేలేంచినారు = వచ్చినారు,
 అని, విన్నాఁ = అలకించినయెడల, దవ్వె = కూరము, ఎంతయైనకొ, ఎదురుగా
 నేఁగి, తీర్థవాసము పుణ్యప్రదముగాన నటనుండి వచ్చువారు, యోగ్యులని
 ప్రవరునిభావన. ఏఁగి = అవిధముగా నెదురేఁగి, తత్పదములకుఁ = వారియడు
 గులకు. ఎఱిగి = చనుస్కరించి, సదృశి = తిన్ననిభక్తితో, ఆతిభక్తము = అతిభి
 సత్కారమును, ఇచ్చుకొ = దినంగును. ఇచ్చి = ఇటులాతిభక్తి మొనరి, ఇష్టాన్న
 పంతువులకొ = హితమైనభోజమునముచేఁ దృప్తిపెందినవారినిగా, చేయుకొ = దిన
 రించును, చేసి, కూర్చున్నచోకొ = విక్రాంతిగాఁగూర్చున్నపుడు, చేరవచ్చుకొ =
 దగ్గఱ కరుగును. ఇద్దరకొ = ఈభూమిని, వన...త్మ్యముల్ - వనధి = నమూద్ర
 ములయొక్కయు, పర్వత = కొండలయొక్కయు, సరిల్ = నదులయొక్కయు

మాహాత్మ్యముల్ = ప్రభావములను, తెలియక = తెలిసికొనుటకు, అడుగుక = ప్రశ్నించును. అడిగి = ప్రశ్నించి, యోజనపరిమాణము = అమడలపరిమితిని; ఆతీర్థక్షేత్రములకుఁ దానున్నచోటునకుఁగల దూరమును, అరయుక = విచారింపును. అరగి = ఆవిధమునంతయు విచారించి, చూడక = తాను దెలిసికొన్న పుణ్యప్రదేశములు సందర్శించుటకు, పోవలయుక, అంచుక, ఊర్పులు = నిట్టూర్పులు, నిగుడ్చుక = విడుచును. నిట్టూర్పులు నిగిడించుట యసాధ్యముగు షేత్రసందర్శనము నెటులేని గావించి కృతార్థుడఁ గావలయు నని.

క. ఈవిధమున నభ్యాగత

సేవాపరతంత్ర సకలజీవనుడై భూ

దేవకుమారకుఁ డుండఁ

గా విను మొకనాఁడు కుతపకాలమునందున్.

58

టీ. ఈవిధమునక = మైనెజెప్పఁబడినటుల, అభ్యా...వనుడు = అభ్యాగత = ఆగంతుకులయొక్క, సేవా = శుశ్రూషకు, పరతంత్ర = ఆధీనమైన, సకల జీవనుడై = ఎల్లఁ బ్రదుకుఁదెరువుగలవాడై, భూదేవకుమారకుఁడు = విప్రు పుత్రుఁడు, ఉండఁ గాక, వినుము. ఒకనాఁడు = ఒకానొక దినమునందు, కుతపకాలమునందుక = మధ్యాహ్ననంతరమున (పదునాఱుపదు నేడుగడియఁకాలమున)

సీ, ముడిచినయొంటికెంజడ మూయ మువ్వన్నె

మెగముతోలు కిరీటముగ ధరించి

కకపాల కేదారకటకము ద్రితపాణిఁ

గుటుచలాతాముతోఁ గూర్చి పట్టి

యైజేయ మైనయొడ్డాణంబులవణిచే

నక్కళించినపొట్ట మక్కళించి

యారకూటచ్చాయ నవఘళింపఁగఁ జాలు

బడుగుదేహంబున భస్మ మలఁది

తే. మిట్టయురమున నిడు యోగపట్టె మెఱయఁ

జెవుల రుద్రాక్షపాఁగులు చవుకళింపఁ

గావికుబుసంబు జలకుండికయును బూని

చేరె దద్దేహ మాషధసిద్ధుఁ డొకఁడు.

టీ. ముడిచి...జడ-ముడిచిన=చుట్టచుట్టిన, ఒంటికెంజడ = ఒక్కటి
యగునెఱునిజట, మూయ్=ఆవరించునట్లు, మువ్వన్నె మెగముతోలు=పులి
తోలు, కిరీటముగఁ = కట్టాయిగ, ధరించి=తొల్పి, జడగానరాకుండఁ బులి
తోలుతోఁజేసిన కుట్టాయి పెట్టుకొనెననిభావము. కకపాలంకక్షపాలను,నన్యాయ
ములు చంకనుదగిలించుకొను భూతిమొదలగు వస్తువులను దాచియుంచుకొను
నంచి, కేదార...పాణిక్-కేదారకటక = పంచలూహములతోఁజేసినకడియ
ముచే, ముద్రిత=చిహ్నితమైన.పాణిక్=హస్తమున, కులుచలాతాముతోఁ
పొట్టిదగుయోగదండముతో, కూర్చి = జతపఱచుకొని, పట్టి=పట్టుకొని (కక్ష
పాలను తనచేలికజ్ఞుఁడగిలించుకొనెను) విజేయము=లేడిచర్మముతోఁజేయఁ
బడినది, ఒడ్డాణంబులవణిచేక్ = నడుముకట్టుయొక్క బిగిచే, అక్కలించిన
పొట్టక్ = లోని కణించుకొన్నకడుపును, మక్కలించి = ఉదికించి, అరకూట
చ్చాయ్ = ఇత్తడిరంగును, అవఘళింపఁగఁ = మించుటకు, చాల=తగిన,
బడుగుదేహమునక్ = బక్కచిక్కినశరీరమున, భస్మము, భూతి, అలఁది =
భూసికొని, మిట్టయురమునక్ = ఎత్తైనఱొప్పునగుదు, నిడుయోగపట్టె=పొడు
గైన (పట్టుతోఁజేయఁబడి జందెమువాఱగా మెడ నుంచుకొనఁబడు) యోగా
భ్యాసవ్యంజక మగుపట్టము, మెఱయ్=ప్రకాశింపుచుండ, చెవులక్=కర్ణము
లందు, రుద్రాక్షపాఁగులు = రుద్రాక్షలుగ్రుచ్చినచేలిపాఁగులు,చవుకళింకఁ =
కదలుచుకేలువొందఁగా, కావికుబుసంబుక్ = కావిరంగుల చొక్కాయ

యును, జలకుండికయును = సింహగలకమండలువును, పూని, ఔషధసిద్ధుడు = ఔషధులసిద్ధిఁ బొందినవాఁడు (యోగి), తద్దేహము = ఆ ప్రవరునిగృహము, చేరెన్ = ప్రవేశించెను.

తా. పులితోలుతోఁ జేయఁబడినకుళ్లయియుం, బలచలోహములం చేర్చిచేసినకడియమును, గడ్డపాలయును, యోగదండమును, అడుజింక తోలుతోఁజేసిన నడికట్టువట్టెయు, యోగపట్టమును ధరించి, వసువువన్నెగల దేహమునందు విభూతిపూసికొని, రుద్రాక్షపోగులు పెట్టుకొని, కాచి చొక్కాయ తొడిగి నీళ్లతోఁడికమండులువును జేతఁబట్టినవాఁ డయి యొగసిద్ధ పురుషుఁడు ప్రవరునియింటికి వచ్చెను. అలం. స్వభావోక్తి.

తే. ఇట్లు చనుదెంచుపరమయోగీంద్రుఁ గాంచి
భక్తిసంయుక్తి నెదురేగి ప్రణతుఁడగుచు
సర్వపాద్యాదిపూజనం బాచరించి
ఇష్టమృష్టాన్నకలన సంతుష్టుఁడేసి.

60

టీ. ఇట్లు = ఈవిధముగా, చనుదెంచు = వచ్చుచున్న, పరమయోగీంద్రుఁ = ఉత్తముఁడగు యోగీశ్వరుని, కాంచి = ప్రవరుఁడు చూచి, భక్తి సంయుక్తి = భక్తియుష్పతిల్లుటచే, ఎదురేగి, ప్రణతుఁడు = నమస్కరించిన వాఁడు, అగుచున్, చూచినంతన యెదురేగి ప్రణతుఁడగుటచే నాగంతుకునియెడల గల భక్త్యభిశయము తేటపడును. ఆర్ఘ్యపాద్యాదిపూజనంబు = ఆర్ఘ్యము పాద్యము మొదలైనవానితోఁజేయఁబడుపూజను, కాళ్లుచేతులు కడుగుకొనుటకు నీరిచ్చి పూవులతోఁ బూజచేసి, (ఆర్ఘ్యమన హస్తోదకము, పాద్య మన బాదోదకము.) ఇష్టమృష్టాన్నకలనన్ = ఇష్టమగునట్టియుం బరిశుద్ధమైనట్టియు నన్నము నొసఁగుటచే, సంతుష్టుఁ = సంతోషించినవానిగా, చేసి = జనరించి, యోగి కెట్టియాహారము అభిమతమొ యట్టిసాత్త్వికాహారము నొసంగె ననుట.

క. ఎందుండి యెందుఁ బోవుచు

నిందుల కేతెంచినార లిప్పుడు విద్య

ద్యందిత నేఁడు గదా మ

న్నదిరము పవిత్ర మయ్యె మాన్యుడ నైతిన్.

61

టీ. విద్యద్యందిత=పండితులచే ననుసరింపఁబడినవాఁడా! (తాము)
 ఎందుండి = విప్రదేశమునుండి, ఎందున్ పోవుచున్ = ఎక్కడి కరుగుచు
 ఇప్పుడు=ఈసమయమునందు, ఇందులకున్ = ఈప్రదేశమునకు, ఏతెంచినా
 రలు=వచ్చినారు. నేఁడుగదా=ఈదినమునందె, మలే+మందిరము=ఛాయిల్లు,
 పవిత్రము=పరిశుద్ధము, అయ్యెన్=అయెను. మాన్యుడను = పూజనీయుడను
 (యోగుల కాలిధ్యమిఁగలుగుట శుక్రతాతిశయము) విరికి.

మహాపురుషుల యాగమనముచే గృహము పవిత్రమగు ననుట ప్రసి
 ధ్ధము. “క్షీ. యన్నసివదాంభోజరజ్జకణపవిత్రితం, తదేవ భవనం.”

తా. ఓయోగీంద్రుడా! మీ రెచటనుండి యెచటికిఁ బోవుచు నిచ
 టికి వచ్చినారు? పెద్దలైన మీరాకచేత మాయిల్లు పరిశుద్ధ మగుచున్నది. మీదర్శ
 నముచేత నేను బూజ్యుడను పఱిచితిని.

క. మీమాటలు మంత్రంబులు

మీమెట్టినయెడ ప్రయాగ మీపాదపవి

త్రాసులతోయము లలఘు

ద్యోమార్గర్థురాంబుపానరు క్త్యము లుర్విన్.

62

టీ. ఉర్విన్ = భూమియందు, మీమాటలు=మీరుపలుకువచనములు,
 మంత్రములు=మంత్రములవలెఁ బావనములైనవి. మీ మెట్టినయెడ = మీరు
 త్రొక్కినచోటు, ప్రయాగ=మంత్రసిద్ధమగు ప్రయాగక్షేత్రముపఱిచి. మీ
 పాదపవిత్రాసులతోయములు=మీయడుగులు తగిలి పవిత్రమగునిర్మలజలములు,
 అలఘు...రుక్త్యములు-అలఘు = ఎక్కువగు, ద్యోమార్గర్థుర = ఆకాశగంగ

యొక్క, అంబు=ఉదకములకు, పానరుక్త్యములు=అవియే ఇవి (కావుటచే
వీనిని వేటుగాఁ జెప్పట పునరుక్తి.) అవియే యని మఱలఁ జెప్పట. ఒకమాటు
చెప్పినదానిని మఱలఁ జెప్పట పునరుక్తి. నీపాదోదకము ఆకాశగంగవలె
మిగులఁ బవిత్రమైన దని భావము.

ఉ. వానిది భాగ్యవైభవము వానికి పుణ్యవిశేష మెమైయిన్
వాని దవంధ్యజీవనము వానిది జన్మము వేటు సేయ కె
వ్వానిగృహాంతరంబున భవాదృశయోగిజనంబు పావన
స్నానవిధాన్లు పానముల సంతసమందు చుఁబోవు నిచ్చలున్.

టీ. భవాదృశయోగిజనంబు = మీపంటియోగులు, ఎవ్వానిగృహాంత
రంబునకొ = ఎవనియింటిలో, వేటు సేయక = భేదమునెంచక, పావనస్నానవిధాన్లు
పానములకొ = పవిత్రమైన స్నానవిధిచేతను, అన్నపానముల (గ్రైకోసుట)
చేతను, నిచ్చలుకొ = ఎప్పుడును, సంతసము = సంతోషమును, అందుచుకొ =
బొందుచు, పోవుకొ = వెళ్తునో, వానిది = అవ్వానిదె, భాగ్యవైభవము = అదృష్ట
దశ, వానిది = అవ్వానిదె, ఎమైయిన్ = ఎన్నివిధములను, అవంధ్యజీవనము =
సార్థకమైనద్రుకు, వానిది = అగృహస్థునిదె, జన్మము = పుట్టుక, ఉత్తమలగు
యోగులకుఁ బరిచర్యచేయఁగలవాఁడె సార్థకజన్మఁ దగుట.

తా. ఓయోగీశ్వరా! మీపంటిపెద్ద లెవనియింట భేదములేక స్వలంఘ
వులవలెనే స్నానభోజనపానములుచేసి తృప్తినొంది పోవుచుందురో యా
గృహస్థుఁడు భాగ్యవంతుఁడును బుణ్యవంతుఁడు నగును. అటువంటి గృహస్థు
నిదే సార్థకజీవనమును సార్థకజన్మము నగును.

తే. మ్రానినాథ కుటుంబజంత్రులపటల
మగ్నమాదృశగృహమేధిమండలంబు
సద్ధరింపంగ నొషధ మొందు గలదె
యుజ్జదంఘ్రి బోలేశ మొకటి దిక్కు.

టీ. మానిశాధ=మునిశ్రేష్ఠుడా? కుటుం...లంబుకొ=కుటుంబ=సంసార
చును, జుబాలపటల=రొంపిప్రోవులూ, మగ్గు=మునిగి యున్న, మాద్యశ =
శావంటి, గృహమేధిమండలంబుకొ = సంసారలసమూహమును, ఉద్ధరిం
పంగకొ=లేవనెత్తుటకు, యుష్మద్దంప్రిరజోలేశము = మీ పాదముమీదిధూళి
రేణువు, ఒండు = ఒకటి, తక్కుకొ=కాశ, ఔషధము = మందు, కలదే =
ఉన్నదా? లే దని భావము. కుటుంబము ఆధ్యాత్మిక చింతగలవారలకుఁ బుర
వయె కాదు. బురదప్రోవు. కాననే గృహమేధిమండల మందు మగ్గులు
కాఁగలిగిరి. పాదధూళియొ యుద్ధరింపఁగలిగినపుడు స్వయముగ మానినాథుఁ
డెంతేని తోడుసూపఁగలఁడు.

ఔషధము పదరజము అనుదానిచే ప్రవరునికొషధప్రాప్తి దూరశ్రేత్ర
సందర్శనసిద్ధి ద్యోతక మగుచున్నది. రూపకాలంకారము.

తా. ఓమునీంద్ర! బురదయందువలెనే వెట్టినకా లూఁడదీసికొన
శక్యముకాని సంసారమునందు మునిగియున్న మావంటివారి నుద్ధరింపఁజాలి
నది మీ పాదధూళి యొకటి కాని మఱియేదియుఁ గాదు. (మీ పాదధూళి
సోఁకినమాత్రమున సంసారబంధము వీడిపోవు నని భావము.)

క. నా విని ముని యిట్లను వ

తా విను మావంటితైర్ధికావళి కెల్లకొ

మీవంటి గృహస్థులసుఖ

జీవనమునఁ గాదె తీర్థసేవయుఁ దలఁపన్.

64

టీ. నాకొ=అనఁగా, విని=ఆలకించి, ముని=మునీశ్వరుఁడు, ఇట్లునుకొ=
ఈవిధముగాఁ బ్రత్యుత్తరమిచ్చెను. వత్సా = కుఱ్ఱా! విను = ఆలకించుము,
మావంటి=(సన్యాసులై జీకాటనముఁజేయుచు) మమ్ముఁబోలిన, తైర్ధికావళికొ=
తీర్థయాత్రాపరులసమూహమునకు, ఎల్లకొ = అందఱకు, సుఖజీవనమునకొ =
సుఖముగా జీవించుటచేక, తీర్థసేవయుకొ = పుణ్యప్రదములగు తీర్థములను

క్షేత్రములను నేవించుటయొక్కాడ, తలఁపఁ = విచారింపఁగా, మీవంటి
గృహస్థుల నుఖజీవనమునఁ గావె=మీబోఁటియరిధినేవాపరాయణులగు గేస్తుల
నుఖము గా జీవింపఁగలుగుటచేతనే గదా!

తా, ముని యిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు.—వత్సా! మీవంటిగృహస్థుల
నుఖజీవనమై యుండినచే కదా, మాబోఁటిత్తైక్తికుల తీర్థయాత్రలు చేయు
చుండఁ గలుగుట.

సీ. కెలఁకుల నున్నతంగెటిజున్ను గృహమేధి
యజమానుఁ డంకస్థితార్థవేటి
పండిన పెరటికల్పకము వాస్తవ్యుండు
దొడ్డిబెట్టిన వేల్పుగిడ్డి కాఁపు
కడ లేనియమృతంపునడబావి సంసారి
సవిధ మేరునగంబు భవనభర్త
మరు దేశపథమధ్యమప్రప కులపతి
యాఁకటి కొదవుసస్యము కుటుంబి

తే. బధిరపంగ్వంధభిక్షుక బ్రహ్మచారి
జటిపరివ్రాజకాతిధిక్షపణకావ
ధూతకాపాలి కాద్యనాథులకుఁ గాన
భూసురోత్తమ గార్హస్థ్యమునకు సరియె.

66

టీ. బధిర...థులకుఁ—బధిర=చెవిటివాండు, పంగు=కుంటివాండు,
అంధ=గుడ్డివాండు, భిక్షుక = బిచ్చగాండు, బ్రహ్మచారి = వటువులు,
జటి = వానప్రస్థులు, పరివ్రాజక = సన్న్యాసులు, అతిథి = ఆ గంతుకులు,
క్షపణక=బాధభిక్షుకులు, అపధూత=దిగంబరులు, కాపాలిక = కాపాలికమత
నుల్లు, అని=మొదలగు, అనాథులకుఁ = దిక్కులేనివారలకు, గృహమేధి =
గృహస్థుడు, కెలఁకులఁ = ప్రక్కలను, ఉన్న, తంగెటిజున్ను = తంగెటి

చెట్టునకు బెట్టబడిన లేనెతుట్టె (వంటివాడు), యజమానుడు = గృహస్థుడు
 (వాస్తవ్యుడు, కాపు, సంసారి, భవనభర్త, కులపతి, కుటుంబి, ఈపదము.
 లన్నియు గృహస్థుఁ డనునర్థము కలవియే) యజమానుడు = గృహస్థుడు
 అంకశితార్థపేటి = తొడపైనున్న ధనపు బెట్టె (వంటివాడు) వాస్తవ్యుడు.
 గృహస్థుడు, పెరటికల్పకము = దొడ్డిలోని కల్పవృక్షము (వంటివాడు) కాపు =
 గృహస్థుడు, దొడ్డికొ = పెరటియందు, పెట్టిన = ఉంచిన, వేల్పుగిడ్డి = కామ
 భేషపు (వంటివాడు) సంసారి = గృహస్థుడు, కడ = పారము, లేని = లేకుండు,
 నడబావి = దిగుబావి (వంటివాడు), భవనభర్త = గృహస్థుడు, సవిధమేరు.
 నగంబు = నమీశమున నున్న మేరుపర్వతము (వంటివాడు) కులపతి = గృహ
 స్థుడు, మరుదేశ... ప్రప - మరుదేశ = సీరు లేని ప్రదేశమందలి, పభి = త్రోవ
 యొక్క, మధ్యమ = నడుమనుండు, ప్రప = చలివందిరి (వంటివాడు), కుటుంబి =
 గృహస్థుడు, అకటికొ = అకలిశేఖరు, ఒదవు నన్యము = ఉపయోగపడు
 వైరు, కానకొ = కాబట్టి, భూసురోత్తమ = బ్రహ్మణశ్రేష్ఠుడా! గార్హస్థ్యము
 నకకొ = గృహస్థత్వమునకు, సరియె = ఇతరాశ్రమములు నమానములా? కా
 వనట. సమీకమున నున్న తం గెటిజున్న, తొడపైనున్న ధనపు బెట్టె మొద
 లగునవి సర్వదా యెటుల నుసాధ్యములూ యెటులె గృహస్థాశ్రమము తది
 తరులకు సహాయకర మని భావము. రూపకోల్లేఖములు ఆలంకారములు.

తా. చెవిటి, కంటి, గ్రుడ్డి మొదలయిన దిక్కుమాలిన వారి కెల్లను
 గృహస్థుడే రక్షకుడు. కాబట్టి గృహస్థాశ్రమము వంటి యాశ్రమము లేదు.

క. నావుడు బ్రవరం డిట్లను

దేవా దేవర సమస్తతీర్థాటనముకొ

గావింపుదు రిలపై నటు

గావున విభజించి యడుగఁ గొతుక మయ్యెన్.

67

టీ. నావుడుకొ అనగా, (మునివరుడు వాకొనినంగన) ప్రవరుడు =
 ప్రవర ఖ్యుడు, కట్టు అనకొ = ఈవిధముగా బ్రత్యుత్తరము నొసంగెను.

దేవా = మహానుభావా! మీరు, ఇలవై = భూమియందు, సమస్తతీర్థములను
సముక్ = ఎల్లతీర్థములందు సంచారమును, కావించుదురు = చేయుదురు, విభజించి
యడుగ్ = ఒక్కొక్కయంశమును వేరువేరుచేయుదుగుటకు, కాతుకము =
కుతూహలము, అయ్యెన్.

తా. సిద్ధుడు గృహస్థాశ్రమమును బ్రశంసింపఁగాఁ బ్రవరుడు విని
ముసీంద్ర! తాము సమస్తపుణ్యతీర్థములను సందర్శించుచుందురుగదా! కావున
నాయాతావులఁగల విశేషముల నెఱుంగ మనసయ్యెను.

శా. ఏయేదేశములన్ వసించితిరి మీ రేయేగిరుల్ చూచినా
రేయేతీర్థములందుఁ గ్రుంకిడితి రేయేద్వీపముల్ మెట్టినా
రేయేపుణ్యవనాళిఁ ద్రిమృతి రేయేతోయధుల్ డాసినా
రాయాచోటులఁ గల్గువంతలు మహాత్మా నా కెఱింగింపవే.

టీ. మహాత్మా = మహానుభావా, మీరు, ఏయేదేశములన్ = ఏయేదేశ
ములయందు, వసించితిరి = కంటిరి. పా. చరించితిరి = తిరిగితిరి, ఏయేగిరుల్ =
ఏయేపర్వతములు, చూచినారు = సందర్శించితిరి, ఏయేతీర్థములందున్ =
ఏయేపుణ్యజలములయందు, గ్రుంకిడితిరి = స్నానము కావించితిరి. ఏయేద్వీప
ముల్ = ఏయేదీవులను, మెట్టినారు = త్రొక్కితిరి, పుణ్యవనాళిన్ = పవిత్రము
తైన అరణ్యములందు, త్రిమృతిరి = తిరిగితిరి, తోయధుల్ = సముద్రములను,
డాసినారు = చేర నరిగినారు.

తా. ఓమహానుభావా! మీరున్నదేశములను, మీరాడినతీర్థములను,
జూచినకొండలను, జొచ్చినదీవులను, విహరించిన పుణ్యారణ్యములను,
స్నానార్థము పోయిన సముద్రములను, వానివానియందుఁగల వింతలను నాకు
విశదముగా నాననీయవలయును.

తే. పోయి నేవింప లేకున్న బుణ్యతీర్థ
మహిమ వినుటయు నఖిలకల్పషహరంబు
మను—5

కాన వేడెద ననిన నవ్వునివర్జ్యం
డాదరాయత్తచిత్తుడై యతని కనియె.

69

టీ. పోయి=అయోదివ్యశ్రీత్రముల కేగి, సేవింపలేమన్నట్ = ఆపుణ్య
తీర్థముల సేవ చేయఁజాలకున్నను, పుణ్యతీర్థమహిమ = పుణ్యప్రదములగు తీర్థ
ముల ప్రభావము, వినుట=ఆలకించుట, అణులకల్పవహరంబు = సమస్తపాపము
లను పోగొట్టఁజాలినదే, కానక=కావున, వేడెదక = ప్రార్థించెనను, అని
నక=అని వేడఁగా, అవ్వానివర్జ్యండు=అసిద్ధుండు ఆదరాయత్తచిత్తుడు ఐ=
ఆదరమునకు స్వాధీనమయిన మనస్సుగలవాడై, అతనికిక = ఆప్రపరునకు,
అనియె.

ఉ. ఓచతురాస్యవంశకలశోదధిపూర్ణశకాంక తీర్థయా
త్రాచణశీలీ నై జనపదంబులు పుణ్యనదీనదంబులున్
జూచితి నందునందుఁ గలచోద్యములున్ గనుఁగొంటి నాపటి
రాచలపశ్చిమాచలహిమాచలపూర్వదిశాచలంబుగన్. 70

టీ. చతు...శాంక-చతురాస్య = బ్రహ్మయొక్క, వంశ=కులమనెడు,
కలశోదధి=పాలకముద్రమునకు, పూర్ణశకాంక=పూర్ణచంద్రుడా! తీర్థయాత్రా
చణశీలీనై = తీర్థయాత్రలుచేయుటయందుఁ బ్రఖ్యాత మగుస్వభావము గల
వాడనై, జనపదంబులు = దేశములును, పుణ్యనదీనదంబులున్=పవిత్రము
లైన నదులను నదములను (తూర్పునకుఁ బ్రవహించునవి నదులు, పడమరకుఁ
ప్రవహించునవి నదములు), అపటిరాచ...చలంబుగన్-అపటిరాచల=మలయ
వర్షతము మొదలుకొని, పశ్చిమాచల=అస్తాచలము, హిమాచల=హిమవత్పర్వ
తము, పూర్వదిశాచలంబుగన్ = ఉదయవర్షతమువఱకు గలుగునట్లు (ఈ
నాల్గు వర్షతములు చుట్టిపచ్చునట్టి దేశము ననుట.) (దిశాచలంబులకొ అని
పా.) చూచితిన్=కాంచితిని, అందునందుఁగలచోద్యములకొ=అయా తావుల
యందుఁ గలవీంతలను, కనుఁగొంటిన్ = కాంచితిని.

చతు...శకాంశ ఆనుటచేఁ బ్రవరుని యాభిజాత్య సౌశీల్య పాండే
త్యాదులు సిద్ధుండు గ్రహించె ననుట. నాలుగు దిక్కులు చుట్టి వచ్చితి నను
టచేఁ బ్రపంచమునందలి వింత లన్నింటిని దర్శించెనని భావము.

శా. కేదారేశు భజించితిన్ శిరమునన్ గీలించితిన్ హింగుళా
పాదాంభోరుహముల్ ప్రయాగనిలయుంబద్ధాక్షు సేవించితిన్
యాదోనాథసుతాకళత్రు బదరీనారాయణున్ గంటి నీ
యాదేశం బన నేల చూచితి సమస్తాశావకాశంబులన్. 71

టీ. కేదారేశున్ = కేదారేశ్వరుని, భజించితిన్ = సేవించితిని,
హింగుళాపాదాంభోరుహముల్ = హింగుళాదేవియొక్క పాదపద్మములను,
శిరమునన్ = తలయందు, గీలించితిన్ = తాల్చితిని, సాష్టాంగనమస్కారము
గావించెననుట, ప్రయాగనిలయున్ = ప్రయాగమందువసించు, పద్మాక్షున్ =
మాధవుని, సేవించితిన్ = భజించితిని, యాదోనాథసుతాకళత్రున్ = లక్ష్మీ
ప్రియుఁ డగు, (సముద్రునిపుత్రి యగు లక్ష్మీ భార్యగాఁగలవాఁ డగు) బదరీ
నారాయణున్ = బదరికాశ్రమమున నెలకొను నారాయణుని, గంటిన్ =
చూచితిని, ఈయాదేశం బన నేల = ఈప్రదేశము ఆప్రదేశ మని పేరుపెట్టి
వాసినేల, సమస్తాశావకాశంబులన్ = సర్వదిక్కులయొక్క మధ్య
ప్రదేశములను (ప్రపంచమునంతయు) చూచితిన్ = సేసె కాంచితిని.

వ. అది యట్లుండె వినుము గృహస్థరత్నంబ! లాబమానరవిరథ
తురంగ శృంగారచారుచామరచ్ఛటాప్రేక్షణక్షణోద్గ్రీవ
చమరసముదయం బగునుదయంబునం గలవిశేషంబులు శేష
ఫణికి నైన లెక్కింప శక్యంబె, యంధకరిపుకంధరావాసవా
సుకి వియోగభవదుర్వృథాభోగ భోగినిభోగభాగ పరి
వేష్టితపటీరవిటపివాటికావేల్ల దేలాలతావలయుం బగు
మలయంబునం గలచలువకు విలువ యెయ్యది, యకటకట

వికటకూటకోటివిటంక శృంగాటకాఢాకమాన జరదిందు
 బింబగళ దమృతబిందుదుద్ధి నాద్ధిక్రృతసల్లకీపల్లవప్రభంజన
 పరాంజనహస్తహస్తం బగునస్తంబునం గలమణిప్రస్తరం
 బుల విశ్రాంతిఁ జింతించిన మేనం బులక లిప్పుడుం బొడమెడు,
 స్వస్వప్రవర్ధిత వర్ధిష్ఠ్యధరణీరుహసందోహ దోహదప్రథా
 నాసమానభేల దైలబిలవిలాసినివిలాస వాచాలతులాకోటి
 కలకలాహళాయమానమానసమదాలసమరాళం బగురజత
 శైలంబునోలంబులం గాలగళువిహార ప్రదేశంబులం గన్న
 సంసృతిక్లేశంబులు వాయవే సతతమదజలస్రవణపరాయ
 శైరావణవిమాణకోటి సముట్టంకితకటకపరిస్ఫుర త్కురువింద
 కందళవ్రాతజాతాలాతశంకాపసర్పదభ్రముభ్రమీ విభ్రమ
 ధురంధరం బగుమేరుధరాధరంబు శిఖరంబుల సోయ
 గంబులు గలయం గనుంగొనుట బహుజన్తకృతసుకృతపరి
 పాకంబునం గాక యేల చేకూఱనేర్పు నేనిట్టిమహద్భుతంబు
 లీశ్వరానుగ్రహంబున నల్పకాలంబునం గనుంగొంటి నను
 టయు నీషదంకురితహసనగ్రసిష్ఠ్యగండయుగళం డగుచుఁ
 బ్రవరుం డతని కిట్లనియె.

72

టీ. అట్టుండెన్ = అటుండనిమ్మ, గృహఘోరత్వంబు = గృహఘోరలలో
 శ్రేష్ఠుడ! లంబమాన...సముదయంబు-లంబమాన = వ్రేలాడుచున్న, రవి
 రథ=సూర్యునిరథముయొక్క, తురంగ = అశ్వములకు, శృంగార = అలంకార
 మయిన, చారు = సుందరమగు, చామరచ్ఛటా = చామరపుగుడులయొక్క,
 ప్రేక్షణ=చూచుటయందలి, క్షణ=ఉత్సవముచే, ఉద్ధీప్త = మెడలు వైకెత్తు
 కొనియున్న, చమరసముదయంబు=చమరమృగములసమూహముకలది (సూర్యా

శ్వముల కలంకారముగా నుంపఁబడిన చామరములఁ గాంచి యావర్వతము
మీఁది చమరీమృగము లా యశ్వములను మోరలు వై కెత్తుకొని చూచు
శనుట.) ఉదయంబునఁ = ఉదయవర్వతమునందు, కలవిశేషంబులు=కలిగిన
యతిశయములు, శేషఫణికిఁజైనఁ = అదిశేషున జైనను, లెక్కింపఁ=ఇన్ని
యని లెక్కపెట్టుటకు, శక్యంబె=తరమా? శేషుడేని గణింపఁ జాలఁ డనుట.
(చామరము లలంకారముగ నుంటచే నజాతీయచమరీమృగము లని యితర
చమరీమృగములు తలయెత్తి చూచుచుండెనని భావము) గుఱ్ఱములకుఁ జామ
రము లలంకరింతురనుటకు ట్లో. “ముక్తేషు రక్తిషు నిరాయతపూర్వకాయా,
శుష్కంపచామరశిఖా నిభృతోర్ధ్వకర్ణాః, ఆత్మోత్థితైరపి రజోభి రలంఘ
నీయా, ధావంత్యమీ మృగజవాక్షమయేవరథ్యాః.” (అభిజ్ఞానశామంతలము).
ఆం. భ్రాంతిమంతము. అంధక...లతావలయంబు-అంధకరిపు=శివునియొక్క,
కంధరా=కంతము, అవాస=నివాసముగాఁగల వాసుకి (యొక్క), వియోగ =
ఎడబాటుచే, భవ=పుట్టిన, దుర్వ్యథా = చెడ్డవెతయొక్క, అభోగ=వరిపూర్వక
గల, భోగిని=సర్పాంగనలయొక్క, భోగభాగ=శరీరభాగములచే, వరివేష్టిత =
చుట్టుకొఁబడిన, పటిరవిటపి=గందపుఁజెట్టుయొక్క, వాటికా = వీధులయందు,
వేల్చిల్=అల్లుకొనుచున్న, ఏకాలతావలయంబు=ఏలకీతీవలప్రోవులుగలది, (భర్త
యగు వాసుకి శివునికంతమున వసించుటచే వియోగమును నైఁవఁజాలకవరితావ
చదు సర్పాంగనలు చుట్టుకొన్న గందపుఁజెట్టయందు నేలకీటీగ లల్లుకొన్న
వనుట, మలయంబునఁ = మలయవర్వతమునందు, కలచలువకుఁ = ఉన్న
చలువఁదనమునకు, విలువ=వెల, ఎయ్యది=ఏది, లేదనుట. విరహతాపమునకుఁ
జందన ముపశమనౌషధము. సర్పాంగనలు భర్తవలని యెడబాటునైఁవనోషక
జాప మాపుకొనుటకుగందపుఁమాఁకులఁ గొనిలింఁచికొనిరి. ఆలం. ఉత్పేక్ష—
‘అకటకట=ఆహాహా, ఇది ప్రశంసార్థకము. వికట...హస్తంబు-వికట=హెచ్చు
తగ్గయిన, కూటకోటి = శిఖరసమూహములయొక్క, విటాక = గూడ్లవంటి

ముంజూరు సెటియలయొక్క, శృంగాటక=కూడలిపట్టలందు, అథోకమాన =
 దుముకుచున్న, జరదిందుబింబ = అస్తమించుచంద్రబింబమునుండి, గళత్ =
 తొరగు, అమృతబిందు = అమృతబిందువులచేత గలిగిన, దుర్దిన = జడివాన
 దినమున, ఆర్ద్రీకృత=తడిసినవిగాఁజేయఁబడిన, సల్లకీ = అందుగుఁజెట్టయందలి,
 వల్లవ=చివుళ్లయొక్క, ప్రభంజన=వాశముచేయుటయందు, వర=అనక్తమయిన
 అంజనహస్తీ=అంజన మను పడచుటిదిక్కునఁగల యేనుయొక్క, హస్తంబు =
 తుండముగలది, అగు అస్తంబునకొ = అస్తాచలమునందు, కల మణిప్రస్తరం
 బుల విశ్రాంతికొ=ఉన్న మణిమయములగు చటియలపై విశ్రమించుటను,
 చింతించినకొ = తలంచుకొన్నను, మేనకొ = దేహమునందు, పులకలు=గగు
 ర్పాటులు, ఇప్పుడుకొ = ఇప్పుడుగూడ, పొడమెడుకొ = పొటమరించు
 చున్నవి. అందుగుఁజివుళ్లు ఏనుఁగులకు మిగుల యిష్టమునుట కిదే నీ. “తుండ
 ముల్ సాచి యందుగుచివుళ్లకు నిక్కు కరులదంతచ్ఛాయ గడలుకొనఁగ”
 యని గలదు. స్వస్వ...మరాళంబు - స్వస్వ=తమతమచే, ప్రవర్ధిశ=వృద్ధి
 పొందింపఁబడిన, వర్ధిష్ట=వృద్ధిపొందఁదగు, ధరణీరుహసందోహ = శెట్టసమూ
 హముయొక్క, దోహద=అసమయమునఁ బుష్పాదులు కలుగునట్లు చేయు
 కర్తమే, ప్రధాన=ముఖ్యముగా, అసమాన = సాటిలేనట్లుగా, భేలత్=విహ
 రించుచున్న, విలబిలవిలాసిని = కుబేరునిస్త్రీలయొక్క, విలాస=విలాసమును
 గల్గించునట్టి, వాచాల=స్వనించుచున్న, తులాశోటి=అంజెలయొక్క, కలకల
 (ధ్వనిచే), అపహాయమాన = పిల్వఁబడుచున్న, మానస=మానస మను సరస్సు
 నందలి, మదాలస=మదముచేత జొక్కిన, మరాళంబు=అంచలు గలది. (కుబే
 రుని జవరాంధ్రు తమచేత బెంపఁబడిన వృక్షములకు దోహదక్రియలుచేయు
 టకై సంచరించు నప్పడు కలకలమని మ్రోగు తమ యంజెల మ్రోతకు,
 తమ జాలి పథుల కూత లనుకొని యంచలు చేరవచ్చుననుట.) అగు రజత
 శైలంబు నోలంబులకొ = విస వెండికొండమాటు చోటులను, కాలగళు

విహార ప్రదేశంబులకు = శివుని విహరించు తావులను, కన్ను = చూచిన యెడల, సంస్కృతిక్షేత్రంబులు = సాంసారికస్థములు, పాయజేసావా? అంచల యణులు అంచల మ్రోతలు సమముగా నుండు ననుటకు జ్ఞో. “ఏతాశ్చల ద్వలయసంహతి మేఖలాత్థ, ఝుకారనూపురపరాజితరాజహంస్యః.” (భీర్తు హరి) సతత... ధురంధరంబు-సతత=ఎడతెగక, మదజల=మదోదకముయొక్క, స్రవణ=స్రవించుటయందు, పరాయణ = సంసక్తయైన, విరావణ = విరావతముయొక్క, విహారిణోటి=దంతాగ్రములచే, సముట్పంకిత = బొడువబడిన, కటక=కొండ నడిమి ప్రదేశమందు, పరిస్ఫురత్ = ప్రకాశించు, కురునింద = కేంపులయొక్క, కందశ్రవ్రాత = మొలకలగుంపు వలన, జాత=కలిగిన, అలాత శంకా = కొఱపు లనెడి సంశయముచే, అపసర్పత్ = కప్పించుకొనిపోవు, అభ్రము=అడయేనుగుయొక్క, భ్రమీ = చుట్టుదిరుగుటయొక్క, విభ్రమ ధురంధరంబు=విలాసము ఎక్కువగాఁ గలది అగు, మేరు...సోయగంబు = మేరుధరాధరంబు = మేరుపర్వతముయొక్క, శిఖరంబుల (యొక్క), సోయ గంబు=సొగసు, కలయక=అంతటను, కనుంగొనుట = చూచుట, (బాగుగాఁ దృప్తిదీర నందర్శించుట) బహు...పాకంబునకు-బహుజన్త=అనేక జన్తము లందు, కృత=చేయఁబడిన, సుకృత = పుణ్యముయొక్క, పరిపాకంబునకు = పండుటచే, కాక=కాని, ఏల=ఎందులకు, చేహాణినేర్పుక = కలుగనేర్పును, ఇట అలంకారము భ్రాంతిమంతము. కురువిందములు మదకోకిలముల కంటి కాంతివలె నెఱ్ఱగా నుండునని రత్నశాస్త్రమునందుఁ జెప్పఁబడెను. అగ్ని రక్త కణములొని దనుటకు “నవకెనలయతల్పం పుంజితాంగారకల్పం” అని పుష్ప బాణవిలాసము. కురువింద మెఱ్ఱగా నుండుటకు దృష్టాంతము నీ. “నలలిత మక్తకోకిలలోచనద్యుతి నలరారు కురువెంద ముగైదుకెఁపు” (రత్నపరీక్ష) మహాదృఢకంబులు=మిక్కిలి నాశ్వర్యము కలగించునవి, ఈశ్వరానుగ్రహం బునకు = దేవునియనుగ్రహముచే, అల్పకాలంబునకు = త్వరగనే, కనుం

గొంటికొ = చూచితిని, అనుటయొక్క = అని సిద్ధుడు చెప్పగా, ఈషదం...
 భండు-ఈషతో = కొంచెముగా, అంకురిత = పొడమిన, హసన = నగవును,
 గ్రసిష్ఠుఃప్రింగు, గండయుగభండు = రెండు చెక్కిళ్లుగలవాడు. (ఇంచుక
 మొలకెత్తు నవ్వను జెక్కిళ్లతో మాటినవాడై) ప్రవరుండు, అతనికి =
 మునికి, ఇట్లు అనియె.

చ. వెఱవక మీ కొనర్తు నొక విన్నప మిట్టివి యెల్లఁ జూచి రా
నెఱకలు గట్టుకొన్న మఱి యేండ్లును బూండ్లును బట్టు
బ్రాయపుం, జిటుతేతనంబు మీమొగము సెప్పక చెప్పెడు
నద్దిరయ్య మా, కెఱుంగఁ దరంబె మీమహిమలీర యెఱుం
గుదు రేమి చెప్పదున్. 73

టీ. వెఱవక=జంకు చేందక, ఒకవిన్నపము = ఒకమనవి, మీకు =
 తమకు, దిసర్తు = చేయుదును, మి మ్మొకవిషయము ప్రశ్నించెదను. ఇట్టివి
 యెల్ల = ఇట్టివిచిత్రములన్నియును, చూచిరా = చూచివచ్చుటకు, ఎఱ
 కలు=తెక్కలు, కట్టుకొన్న = కట్టికొనినను (తెక్కలతోఁ బోయి వ్రాలి
 నను), మఱి=ఇంకను, ఏండ్లును బూండ్లును = పెక్కు సంవత్సరములకాలము,
 వట్టు = సరిపోవు, మీమొగము = మీముఖము, స్రాయపుంజిటుతేతనంబు =
 పయస్సనఁ జిన్నతనమును, చెప్పకచెప్పెడు = నోటితోఁ జెప్పనక్కఱ
 లేకయే చెప్పచున్నది, అద్దిరయ్య = ఆహా! ఈర=మీరే, మీమహిమలు =
 మీప్రభావములు, మాకు = మాబోంట్లకు, ఎఱుంగ = తెలిసికొనుటకు,
 తరంబె = శక్యమా! ఈర = మీరలే, ఎఱుంగుదురు = గురైఱుంగుదురు.
 అనన్యసాధ్యమగు మీమహిమ మాబోంట్లెఱుంగఁ జాలరు, ఏమిచెప్పదున్ =
 ఇంక నేమి చెప్పగలను?

తా. జంకు గొనక మీతో నొకటి మనవిచేసికొనుచున్నాను. మీరు
 చూచిరి మర్నయ్యాచిత్రముల నెల్లఁ జూచివచ్చుటకు తెక్కలు గట్టుకొని

పోయినను నెన్నిసంవత్సరములైనఁ బట్టును. మీరు మిక్కిలి చిన్నవయసు గలవారని మీముఖము చెప్పకయే చెప్పుచున్నది. ఇంత చిన్నవయస్సున నవియెట్లు నెట్లు చూడఁగల్గితిరో, అహ! మీమహత్త్వములు మీకుఁ దెలియ వలయుఁగాని మాకుఁ దెలియఁ దరమా!

త. అనినఁ బరదేశి గృహపతి

కనియెన్ సందియముఁ దెలియ నడుగుట తప్పా

వినవయ్య జరయు రుజయును

జెనకంగా వెఱచు మమ్ము సిద్ధుల మగుటన్.

74

టీ. అనినన్ = ప్రవరుడనఁగా, పరదేశి = ఇతరదేశపువాఁడు (సిద్ధుఁడు), గృహపతిన్ = ఇంటియజమానునకుఁ (ప్రవరునకు) అనియెన్ = ఇట్లులఁ బ్రత్యుత్తర మొసఁగెను. సందియము = సందేహమును తెలియన్ = తెలిసికొనుటకు, అడుగుట = ప్రశ్నించుట, తప్పా = చోసమా? వినవయ్య = ఆలకింపుము. సిద్ధులము = ఔషధసిద్ధి గలవారము, అగుటన్ = అవుటచేత, మమ్మున్, జరయున్ = ముదుసలితనమును, రుజయును = రోగమును, జెనకంగా = అంటుటకు, వెఱచున్ = భయపడును.

తా. ప్రవరునితో సిద్ధుఁ డనియెను. వెఱవ నేల! సంశయము వారించుకొనుట కడుగుట తప్పకాదు. మేము సిద్ధులము గావున ముదిమియు రోగమును మమ్ము ముట్ట నేరవు.

మ. పరమంబై నరహస్యమౌ నయిన డాఁపన్ జెప్పెదన్ భూమిని
ర్జరవంశోత్తరు పాదలేప మనుపేరన్ గల్గుచివ్వాక్షధం
పురసం బీశ్వరసత్కృపన్ గలిగెఁ దదృచ్ఛి ప్రభావంబునన్
జరియితున్ బరమానమానసతిరస్కారిత్వరాహంకృతిన్.

టీ. భూమిర్జరపాశోత్తరు = బ్రహ్మసూక్తమున శ్రేష్ఠుఁడగువాఁడా! (ప్రవరుఁడా) పరమాను = గొప్పది, రహస్యము = దాఁచివుచ్చ వలసినది,

దాఁక = దాఁచియుంచును, పాదలేప మనుపేరక = పాదలేప (అడుగు పూత) మనుపేరితో, దివ్యోపధంపురసంబు = ఉత్తమమగు నోషధిసంబంధ మగు రసము, ఈశ్వరసత్కృపక = దైవానుగ్రహముచే, కట్లక = నాకు లభించెను. తద్భూరి ప్రభావంబునక = దానియొక్క గొప్పచూహత్వము చేత, పవమా...హంకృతిక - పవమాన = వాయువును, మానస = మనస్సును, లిరస్కారి=వంచించునట్టి, త్వరా-వేగముయొక్క, అహంకృతిక = అహంకారముచే, చరియింతుక = తిరుగుదును.

వరమరహస్యముగానఁ జెప్పరాదు. నీవు భూదేవులం దుత్తముఁడవు. కాన నెఱింగించుచున్నాఁడ ననుటచే రహస్యప్రకటనమువలనఁ గలుగు దోషఁగుకంటెఁ దెలుపుటయే ఫలప్రదమని భావము. దివ్యోపధముగాననే యది భూరి ప్రభావముగలది. ఈశ్వరసత్కృపాలబ్ధముగావున నది సామాన్య లభు లభించునది కాదనుట.

తా. విప్రోత్తమా! మిక్కిలి గోప్య మగువిషయమైనను నీకు దాఁచక చెప్పుచున్నాను. దైవానుగ్రహమువలన నాకుఁ బాదలేప మనునొకయోషధి రసము సంభవించినది. దానిసామర్థ్యమున వాయు వేగమును మనో వేగమును మించిన వేగముతోఁ దిరుగుదును.

క. దివి బిసరుమాబాంధవనైం

ధవసంఘం బెంతదవ్వు దగ లేకరుగక

భువి నంతదవ్వు నేమును

తవతవ లేకరుగుదుము హఠాహఠి నడలన్.

76

టీ. దివిక = ఆకాశమున, బిస...సంఘంబు-బిసరుమా = పద్మములకు, బాంధవ=చుట్ట మగుసూర్యునియొక్క, నైంధవసంఘంబు = గుఱ్ఱముల సమూహము, ఎంతదవ్వు=ఎంతదూరము, దగలేక-దప్పిలేక (శ్రమలేక) అరుగుక = పోవునో, భువిక = భూమిని, అంతదవ్వుక = అంతదూరమును, దగయన

దప్పియనుటకంటె అలసటయనుటయే యొప్పిదము. ప్రయాణముచేగలుగునది
యలసట. దగపదమును అలసట యనునర్థమునఁ బెద్దనాద్యుఁడు నాలుగవ
యాశ్వాసమున నించె నీ. “పెనుదవ్వు దగదొట్టుఁ జని రెట్టవడఁ గొట్టె నుడు
వీధి బెళగువ్వు నొక్కయజజు.” అని కలదు. నేమును=మేమును, రవరవ
లేక=అయాసములేక, హుటాహుటినడలకొ=చకచకగల నడకలతో, అరుగు
దుము=సోపుదుము.

తా. ఆకాశమున సూర్యాశ్వము లెంతదూర మనాయాసముగా నరు
గనో భూమిపై మేమును నంతదూరము చకచకనడకలతో శ్రమలేక తిరు
గుదుము.

మ. అనినకొ విప్రవరుండు కౌతుకభరవ్యగ్రాంతరంగుండు భ
క్తినిబద్ధాంజలిబంధురుండు నయి మీదివ్యప్రభావం బెఱుం.
గనినాప్రల్లదముల్ సహించి మునిలోక గ్రామణీ సత్కృపకొ
నను మీశిష్యుని దీర్ఘయాత్రవలనకొ ధన్యాత్మగాఁజేయరే.

టీ. విప్రవరుండు = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడు (ప్రవరుండు), కౌతుక...
రంగుండు - కౌతుకభర = తుతూహలాతికయముచే, వ్యగ్ర = తొందరపడు,
అంతరంగుండు = మనస్సుగలవాఁడు, భక్తి...బంధురుండు - భక్తి (చేత),
నిబద్ధ=కూర్చబడిన, అంజలిబంధురుండుకొ = దోసిలిచేత నొప్పువాఁడునుఁ
అయి, మీదివ్యప్రభావంబు=మీగొప్పసామర్థ్యమును, ఎఱుంగని=గ్రహింపఁ
జాలని, నాప్రల్లదముల్=నావదరుపల్లలను, సహించి = ఓర్చి, మునిలోక
గ్రామణీ=మునిజనులలోశ్రేష్ఠుఁడా, సత్కృపకొ = మంచికరుణతో, మీశిష్యు
నికొ=మీశిష్యుఁడనయిన, ననుకొ = నన్ను, సామాన్య మానవునిగాఁ జలంచి
యెఱులఁ బోయి ప్రపంచమంతయు దర్శింపఁగలిగెననుట ప్రల్లదము. తన
ప్రమాదము నిద్ధనిప్రశస్తి గ్రహించినంతకొ ప్రవరుండు కౌతుకమతోడఁజన్మి.

బంధము దాల్చెను, తీర్థయాత్రవలనకొ = తీర్థములకు యాత్రలుచేయుటచే,
ధన్యాత్ముఁగాకొ = కృతార్థమయినయాత్మగలవానిఁగా, చేయరే = చేయుఁడి.

తా. అనునప్పటికిఁ బ్రవరుఁడు అతికుతూహలముచే మనస్సు తొట్టు
పడఁగా దోసిలియొగ్గి, మునివర్యా! మీమాహాత్మ్యమును తెలిసికొనలేక నేను
పట్కిన ప్రల్లదపుఁబట్కలను మన్నించి కరుణతో శిష్యుఁడ నగునన్ను
తీర్థయాత్రలఁ జేయించి కృతార్థునిఁ జేయ వేఁడెద ననెను.

క. అనుటయు రసలింగము నిడు

తనవట్టువప్రేషసజ్జ దంతపుబరణి
నినిచినయొకపస రిది యది

యని చెప్పక పూనెఁ దత్పదాంబుజయుగళిన్.

78

టీ. అనుటయొకొ = అనఁగా, రసలింగముకొ = రసముతోఁగావించిన
కణికెను, తనవట్టువప్రేషసజ్జకొ = గుండ్రనిప్రేషబుట్టలొన,
నినిచిన = సిండించిన, ఒకపసరు = ఒకానొకపచ్చనిద్రవము, ఇదియది యని
చెప్పక = ఎట్టిదనియుఁ దెలుపక, తత్పదాంబుజయుగళికొ = అతనితామరలవంటి
రెండడుగులందును, పూనెకొ = రాచెను.

తా. పరమరహస్యముగానఁ బ్రవరుఁ డాపసరుపే రడుగలేదు. ఈశ్వర
లబ్ధము పరమగోప్యముగాన మునియుఁ బేరుచెప్పక పసరు రాచెను.

క. ఆమం దిడి యతఁ డరిగిన

భూమీసురుఁ డరిగెఁ దుహినభూధరశృంగ

శ్యామలకోమలకానన

హేమాధ్యదరీధునీనిరీక్షాపేక్షన్.

79

టీ. ఆమందుకొ = అపాదలేపనమును, ఇడి = పూసి, అరిగినకొ = పోవఁగా,
భూమీసురుఁడు = బ్రహ్మణుఁడు (ప్రవరుఁడు), తుహిన...పేక్షకొ =
తుహినభూధర = మంచుగొండయొక్క, శృంగ = శిఖరములందలి, శ్యామల =

పసరుమీతిననలుపుగల, కోమల=నవనవలాడు, కానన=అడవులయొక్కయు,
హేమ = బంగారుతో, అధ్య = ఒప్పిన, దరి=గుహలయొక్కయు, ఝరీ =
నెలయెత్లయొక్కయు, నిరీక్షా = చూచుటయందలి, అపేక్షా = కోరికచే,
అరిగె = పోయెను.

దరిశబ్దమునకుఁ గొందఱు లోయ యని యర్థము చెప్పిరి.

పచ్చగా నున్నచెట్లను నలుపుగాఁ జెప్పట కవినమయము.

వ. అనిన విని యమ్మహీసురవరుఁ డట్లరిగి యెట్లు ప్రవర్తించె.
నతని పుణ్యవర్తనశ్రవణంబు మనంబునకు హర్షోత్కర్షంబుఁ
గల్పించెఁ దర్వాతివృత్తాంతంబుఁ కృపాయత్తచిత్తంబున
నానతీయవలయు నని యడుగుటయును. 80

టీ. అనిన = (ఇట్లు పక్షులు) పలుకఁగా, (జైమిని) విని, మహీసుర
వరుండు = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండు (ప్రవరుండు), ఎట్లు = ఏవిధముగా, ప్రవ
ర్తించె = నడచుకొనెను. అతని = ఆ ప్రవరాఖ్యుని, పుణ్యవర్తనశ్రవణంబు =
పవిత్రమయిన నడువడియొక్కవినుట, హర్షోత్కర్షంబు = సంతోషాతిశయ
మును, కల్పించె = కలుగఁజేసెను. తర్వాతివృత్తాంతంబు = మంచుకొండ
కేఁగినది మొదలుజరిగినకథ, కృపాయత్తచిత్తంబున = దయకునధీనమయిన
మనస్సుతో, అనతీయవలయు = నెలవీయవలెను. అని యడుగుటయు =
అని జైమినిమహాముని యడుగఁగా, దీనికి రెండవయాశ్వాసమునందలి యవ
ధరింపు మనుక్రియతో నన్వయము.

శా. గంగాస్వచ్ఛతరంగభంగికయశోగాఢచ్ఛవిచ్ఛన్నపా
రంగాంకాంక నిరంకుశప్రతికళాప్రాధిప్రియంభావశా
గాంగేయాచలచాపనూపురవచోగాంభీర్యలీలాస్పదా
బంగాళాంగకలింగభూపసుభటాభ్రశ్రేణిరుంధూనిలా. 81

టీ. గంగా... కాంక-గంగా (నదియొక్క), స్వచ్ఛ = నిర్మలమయిన,

తరంగ = తరంగలయొక్క, భంగిక = రీతిగల, యశః = కీర్తియొక్క, గాఢ = అధికమయిన, భవి=కాంతిచే, భన్న = కప్పబడిన, సారంగాంక = చంద్రునియొక్క, అంక = కళంకముగలవాడా! (గంగాతరంగములవలె స్వచ్ఛమయినకీర్తియొక్క కాంతిచే జంద్రునిలోని కళంకమును గప్పిపుచ్చిన వాడనుట.) నిరంకుశ...భావుకా - నిరంకుశ = నిరాఘాటకమయిన, ప్రతికళా = ప్రతివిద్యయందలి, ప్రాధి = సామర్థ్యమువలన, ప్రియం భావుకా = ఇష్టపడగువాడా! గాంగే...స్పదా - గాంగేయూచల = మేరు పర్వతము, చాప = విల్లుగాంగల = శివునియొక్క, నూపుర = అదియయగు నాదిశేషునియొక్క, పచః=వాక్కులవంటి వాక్కులయొక్క, గాంభీర్య = ప్రాధిమ్యయొక్క, లీలా = విలాసమునకు, ఆస్పదా = స్థానమగువాడా! బంగా...నిలా - బంగా, శాంగ, కళింగ (ములను దేశములయొక్క) భూప = రాజులయొక్క, సుభట=మంచిబంటు లను, అభ్రశ్రేణి = మేఘు పంక్తికి, ఝుంఝానిలా=పెద్దగాలియగువాడా! (ఈ విశేషణము లన్నియుం గృతిపతి యగు కృష్ణరాయనికి జేంచుచున్నవి.) రూపకము.

గంగాజలము స్వచ్ఛతాసాంద్రముగాన కీర్తితో నుపమింపబడెను. ఇటులే శ్రీనాథుండును గొండొకచో “నాటిచవలేటిసిటికిహోటకగర్భునివధూ టికి...విశవయశంబుల్” అని చెప్పెను. శేషుండు సహస్రముఖుడుగాన నాతనివచోగాంభీర్య మనమాన మైనది. రాయలంతటి వచోగాంభీర్యము గలవాడనుటకు నిరంకుశ ప్రతికళా ప్రాధిప్రియంభావుకత్వము సాధనము.

తా. చంద్రుండలమువలెను వ్యాపించిన గంగయొదలి యలలవలె జెల్లవైనకీర్తిగలవాడవును, ఎల్లవిద్యలందునుగల మిక్కుటమయిన పాండిత్యముచే మేలొందినవాడవును, ఆదిశేషునివారై వ్యభిచరించువాడై వ్యభిచరి గలవాడవును, అంగకళింగబంగాశదేశముల రాజుల సేవలను గెలిచినవాడవునైన కృష్ణదేవరాయా! అలా. ఉపమానికయొక్కి నిదర్శనారూపకములు.

క. మండలికతపనశోభిత, కుండలిపతిశయనకర్ణ కుండలిత్రసా

ఖండకవికావ్య దిగ్విదండ శ్రుతిదళనకలహతాడితపటహా.

టీ. మండ...భిత-మండలికతపన = (సామంతరాజులకు సూర్యుడు) ఆను బిరుదముచే, శోభిత = ప్రకాశించువాడా! మండలి...కావ్య-మండలి పతి=అదిశేషుడు, శయన = సెజ్జగాఁగల విష్ణుని, కర్ణ=నీరులకు, మండలిత = మండలములుగాఁజేయుటచేసిన, రసాఖండ=శృంగారాది రసములతో నెడతెగని, కవి=కవులయొక్క, కావ్య=కావ్యములుగలవాడా! దిగ్విదండ...పటహా = దిగ్విదండ = దిగ్గజములయొక్క, శ్రుతి=చెవులను, దళన = పగులగొట్టుచట్టి, కలహతాడిత = యుద్ధములందు మ్రోయుపఁబడిన, పటహా = తప్పెటలుగల వాడా!

మండలికుఁ డనఁగా వింశతియోజనముల (ఇరువదియొకమండల) వికాల మైనభూమిని బ్రపాలించువాడు, తనకంకితముగాఁ గాక వేంకటేశ్వరాంకితముగాఁ బెక్కుకావ్యములు కవులఁ బ్రోత్సహించి రచింపజేసినవాడనుభావమును “మండలిపతి...కవికావ్య” సమాసమునుండి గ్రహింప నగును.

తా. మండలికతపనుఁ డనుబిరుదము గలవాడా! విష్ణునకు శ్రవణానంద మగునట్లు కవులచే రసమాతము లగు కావ్యములఁ జెప్పించినవాడా! యుద్ధములందు దిగ్గజముల చెవు లదరునట్లు పటహముల మ్రోయుచువాడా!

ఉత్సాహ. కుకురు కాశకురుకరూశకోసలాంధ్రసింధుబా

స్థ్లికశ కాంగవంగసింహశేశకన్యకామణి

ప్రకరపాణిఘటితరత్నపాదుకాకలాచికా

ముకురవీటి కాకరండముఖ్యరాజలాంఛనా.

93

తా. కుకురు, కాశ, కురు, కరూశ, కోసల, అంధ్ర, సింధు, బాహ్లిక, శక, అంగ, వంగ, సింహళ (దేశములను), ఈశ = ప్రభువులయొక్క, కన్యకామణి = కన్యారత్నములయొక్క, ప్రకర = సమూహముయొక్క, పాణి = హస్తములందు, ఘటిత = తాల్పఁబడిన, రత్నపాదుకా = మణులుపొదిగిన

పాపకోట్ల, కలాచికా = తప్తపడిగము, మువర = అద్దము, వీటికాకరండ = తాంబూలపుఁ బెట్టె, ముఖ్య = మొదలగు. రాజలాంఛనా = రాజచిహ్నములు గలవాఁడా !

తా. కుమరుకాశాదిదేశములరాజుల నోడించి, కొనివచ్చినవారి కన్నెలు తప్తపడిగము పాపకోట్ల మొదలగువానిని దాల్చుగా రాజలాంఛనములతో నొప్పారువాఁడా !

గద్యము. ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహసర్వతోముఖాంక పంచజాత పాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపురపం శోత్తంస శతకోపతాపసప్రసాదాసాదితచతుర్విధకవితా మతల్లికాల్లసానిచొక్కయమాత్యపుత్ర పెద్దనార్యప్రణీతం బైనస్వారోచిషమనుసంభవం బను మహాప్రబంధంబునందుఁ బ్రథమాశ్వాసము. 84

టీ. శ్రీమ...ప్రణీతంబు - శ్రీమత్ = విద్వత్సానంబుదగల, ఆంధ్ర కవితాపితామహ = ఆంధ్రకవిత్వమునకు బ్రహ్మాయను, సర్వతోముఖ = అంతట వ్యాప్తిగల, అంక = విరుదుగల్గినట్టియును, పంచజాత = విష్ణునియొక్క, పాదాంబుజ = పాదపద్మములకు, అధీన = వశమైన, మానసేందిందిర = మనస్సు నెడు తువ్వెద గలట్టియును, నందవరపురపంశోత్తంస = నందవర మనెడి యూరివారిపంకమున (నందవరీకకులమున) శ్రేష్ఠఁ డగునట్టియు, శతకోప తాపస = శతకోపయతియొక్క, ప్రసాద = కృపచే, అసాదిత = పొందఁబడిన, చతుర్విధ = నాల్గువిధములగు (బంధ, చిత్ర, గర్భ, అశు కవనములు), కవి తామతల్లిక = శ్రేష్ఠకవిత్వముగలట్టియు, ఆల్లసానిచొక్కయమాత్యపుత్ర = ఆల్లసానిచొక్కయమంత్రికి గుమారుఁ డగునట్టియు, పెద్దనార్య = పెద్ద నార్యునిచే, ప్రణీతంబు = రచియింపఁబడినది. మహాప్రబంధంబునందుఁ = మహాకావ్యమున, ప్రథమాశ్వాసము.

ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనాసమాసాదితాఖండసాహితీధరీ
 ఋండు సాల్వేయగోత్రవపిత్రుండును వావిల్లవంశపయోరాశిరాకానుధా
 కరుండు నగురామస్వామికాస్త్రిచేత ననేకపూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ
 బర్యాలోచించి రచింపఁబడిన రుచినమాఖ్యానం బగువ్యాఖ్యానంబునఁ
 బ్రథమాశ్వాసము.



శ్రీ రస్తు మమమమరిత్రము.

స టీ క ము



ద్వి తీ యా శ్వా స ము

ఖండశీతనగము

ధ్యాఖండతోణిమండలాఖండల వి

ద్యాఖేలనభోజ సుధీ

లేఖద్రును కృష్ణరాయ లీలామదనా.

1

టీ. శ్రీ ఖండ...ఖండల-శ్రీ ఖండశీతనగములయపర్వతముయొక్కయు, హిమవత్పర్వతముయొక్కయు, మధ్య=పడుచునుండు, ఆఖండ = వేణులేని తోణిమండల = భూమండలమునకు, ఆఖండల = ఇంద్రుడవగువాడా! విద్యా...భోజ-విద్యా = విద్యలయందు, ఖేలన = విహరించుటలో, భోజ = భోజాడవగువాడా! సుధీలేఖద్రును = పండితులకుఁ గల్పవృక్షమగువాడా! లీలామదనా=నిలాసములందు మన్మథుడ వగువాడా! ఇది కృతిపతికి సాక్షాత్తనము. అవధరింపు మనువైరచనముతో నన్వయము.

తా. మలయపర్వతమునకును హిమాలయమునకును మధ్యగల భూభాగమునంతయుఁ బాలించువాడును విద్యావిశేషములయందు భోజానివృత్తి వాడును బండితులకుఁ గల్పవృక్షమునాటివాడును, జక్కడవరమును మరల భరింపరాదు నగు కృష్ణదేవరాయా!

న. అనధరింపుము జైమినిమునీంద్రునకుం బ్రజ్ఞాసాంద్రంబులగు
పక్షీంద్రంబు లన్వలికథ యిట్లు చెప్పం దొడంగె. 2

టీ. అనధరింపుము = నినుము. జైమినిమునీంద్రునకు = జైమినిముని
శ్రేష్ఠునితో, ప్రజ్ఞాసాంద్రంబులు = బుద్ధిచే నరికయి బిరవి, అగుపక్షీంద్రం
బులు = అగుపక్షి భర్తనక్షిశ్రేష్ఠయులు, అన్వలికథ = ఆవలికథను, ఇట్లు =
ఈషయ్య: జెప్పినవిధముగా, చెప్పదొడంగె = చెప్పునారంభించెను.

న. అటఁ జని కాచె భూమియరుఁ డొబరచూచిశిరస్సరజ్జురీ
పటలమువలన్మహుస్థతదభంగతరంగమృదంగనిస్సవన
స్ఫుటపట గానుమాంబరిపుల్ల కలాపకలాసిజాలమున్
గటకచరత్కరేణుకరకంపితసాలము శీతశైలమున్. 3

టీ. భూమియరుఁడు = ప్రసరుఁడు, చని = నిద్ధరహితుమువలనఁ బాద
లేపముచేఁబోయి, అట = అక్కడ, అొబర...జాలమున్ - అొబర = ఆకాశ
మును, చూచి = తానుచున్న, శిరః = కొనలకుండి, సరత్ = ప్రవహించుచున్న,
ర్పురీపటల = నెలయేళ్ల మొత్తముగను, మహుస్థుఁల = మాటిమాటికి, లంతత్ =
దొరలుచున్న, అభంగ = అడ్డులేచి, తరంగ = తరంగలనెడి, మృదంగ = మద్దెలల
యొక్క, నిస్సవన = ఘనిచే, స్ఫుట = వెల్లిడియగుచున్న, నటన = నాట్యమునకు,
అనుమాంబరిపుల్లగా, పుల్ల = విచ్చుబొజ్జిన, కలాప = పింఛములుగల,
కలాసిజాలమున్ = నెమిళ్లనమూహముగలదారిని, కటక...సాలమున్ - కటక =
చర్వతమధ్యదేశమున, చరత్ = నంచరించు, కరేణు = అడవినుంగులయొక్క,
కర = తుండములచే, కంపిత = కదల్పుఁబడిన, సాలమున్ = చెట్టుగలదారిని,
శీతశైలమున్ = హిమవత్పర్వతమును, కాచెన్ = చూచెను.

నెలయేళ్ల మోత మిక్కుటముగా నుట ఆకాశము నంటు శిఖరముల
నుండి దొరలుటవలన, పింఛములు విప్పినట్టిచుడుచున్నవిగాన కలాపివద ప్రయో
గము సరసతరము. నెమిళ్లనటనము తాళముల కనుకూలముగా నుడును. విదేవి

మ్రోత వినవచ్చినంతన యది మేఘధ్వని యని నెమిట్ల నృత్యముచేయును. నెమిట్లయూత తాళానుకూల మనుటకు—

శ్లో. “తాతైశ్చింజావలయసుభగైర్న రితః కాస్తయా మే
యామధ్యాస్తే దివసవిగమే నీలకణ్ఠః సుహృద్వ్యః.” ఉ. మేఘసందేశము.

శ్లో. “భృమిషు కృతపుటాస్తర్జ్జలావృత్తిచతుః
ప్రచలితచతురశ్రుతాజ్జైర్జ్జయస్త్యై
కరణిసలయతాతైః కాస్తయా నర్త్యమానం
మతమివ మనసా త్వాం వత్సలేన స్తరామి.” ఉత్తరరామచరిత్రము.

తా. అట్లు ప్రవరాఖ్యాండు పోయి హిమవత్సర్వతమును జూచెను. అం దాకాశము నంటుకొనిరాగ్రములనుండి ప్రవహించు నెయేర్లయలల చప్పుళ్లు మదైర్లు మ్రోతలవోలే వినఁబడఁగాఁ బింఛములను విచ్చుకొని యా భృనికే దగినట్లు నెమిట్లుడుచున్నవి. దానినడిమిప్రదేశములందు గజములు తొండములతోఁ జెట్టు బట్టి యీగలాడించు చున్నవి. రూపకాలంకారము. వ. కాంచి యంతరంగఁబునఁ దరంగితంబగుహర్షోత్కర్షంబున, 4

టీ. కాంచి=చూచి, అంతరంగంబునఁ=మనస్సునందు, తరంగితంబు= పొరలుచున్న, హర్షోత్కర్షంబునఁ = సంతోషాతిశయముచే.

క. సరసారాయణచరణాం

బురుహద్వయభద్రచిహ్నముద్రితబదరీ

తరుషండమండలాంతర

సరణీ ధరణీసురుండు సనఁ జన నెదుటన్.

5.

టీ. ధరణీసురుండు=బ్రాహ్మణుఁ డగుప్రవరాఖ్యాండు, సరసా...సరణీ=సరసారాయణ = నరుండు సారాయణుండు ననుబులుయొక్క, చరణాంబురుహ=పాదపద్మములందలి, భద్రచిహ్న = శుభచిహ్నముచే, హల తలికాంతుకాదిరేఖలు మిగుల శుభమైనవిగాన నిట్టిరేఖలగుర్తులచే ననుట.

మంద్రితః=గుఱుతులుగలవిగాఁ జేయఁబడిన, బదరీతరు = రేగుచెట్టయొక్క, చండః=సమాహముయొక్క, మండలః=తివరణరూప ప్రదేశముయొక్క, సరః=నీరు, చనః=చంద్రుని, చనః=చంద్రుని, (వైసద్యముతో నన్వయము.) ఎదుటఁ=ముందుభాగమున.

తా. ఆ ప్రవరుడు సరసారాయణులనుచూపులు కవన్ముచేసిన బదరీతరును గాంచి దానినడిమి త్రోవను బోఁగాఁబోఁగా.

క. ఉల్లలదలకాజలకణ

పల్లవితకదంబముకుళపరిమళలహరీ

హల్లోహలమదబుభర

మల్లధ్వను లెఱగ విసరె మరుదంకురముల్.

6

టీ. ఉల్లల...మల్లధ్వనులు-ఉల్లలత్=మీఁదికి రేగుచున్న, అలకా = అలక యరుదియొక్క, జలకణ = నీటిబిందువులచే, వల్లరిత = చిగిచ్చిన, కదంబ = కడిమిచెట్టయొక్క, ముకుళ = మొగ్గలయొక్క, పరిమళలహరీ = సౌరభప్రవాహమునందు, ఈహత్=అభిభాషగల వగుచున్నట్టియు, లోహల= అవ్యక్తధ్వనులుగల, అలకానదియొద్దన నున్న కడిమిచెట్టుల పూఁజేసె గ్రోలి కోడెతుమ్మెదలు కైపున నవ్యక్తమధురముగా ధ్వనులు చేయుచుండెను. మదబుభరమల్ల=మదిచిన గండు తుమ్మెదలయొక్క, ధ్వనులు, ఎఱగఁ = మీఁగా, మరుదంకురముల్ = చిలుకెమ్మెదలు, విసరె = నీచెను.

కదంబము నీటికడఁ బెఱుగువది. కావుననే యెఱియొద్దనఁ గడిమిచెట్టున్నటులఁ జెప్పఁబడును.

శ్లో. “జంబూవేతనవాసీరకదంబోదుంబరాద్భుతాః

బీజపూరకమృద్వికా లకుచాశ్చ సదాడిమాః

పంజులీ నక్షమాలశ్చ తిలకః పనసస్తథా

తిమిరో మాతకశ్చైవమోడకానూపజాః స్తుతాః.” బృహత్సంహిత.

వానచినుకులకుఁ గడిమి పూతఁ బూయను.

శ్లో. “నీపం దృష్ట్యా హరితకపిశం కేసరై రర్థరూఢై
రావిర్భూత ప్రథమమకళాకన్దభీశ్చానుకచ్ఛం

... ..

సారంగా న్నే జలవహుచక నూచయిష్యంతి మార్గమ్.” మేఘనందేశము.

“నీరకనుమాదికం దృశ్యతే తత్ర తత్ర త్వయా (మేఘేన) పృష్ఠ
మిత్యనుమిత.” వ్యాఖ్య.

వానచినుకులకుఁ బూచునట్లు ఆలకాజలకణములచేఁ గడిమిచెట్లు పూచె
నని భావము.

తా. ఆలకానదినీటితుంపురులు వైవై బడుచుండుటచేఁ జిగిర్చిపూచిన
కడిమిపూలమకరందమును ద్రావి పొగరు రేగినతుమ్మెదలర్పుంకారములతో
మెల్ల మెల్లఁగాఁ జల్లగాలి వీచెను.

సీ. తొండముల్నూచి యందుఁగఁజిగుళ్లకు నిక్కు
కరులదంతచ్ఛాయ్ గడలుకొనఁగ

నెలవుల వనదంశములు మూఁగి నెఱవెట్టఁ
గ్రోల్పులుల్ పొదరిండ్ల గుఱక లిడఁగ
నెలయేటియిసుకలంకల వరాహంబులు

మొత్తంబు లై త్రవ్వి మునై రెత్త
నడ్డంబు నిడుపు నాఁబడ్డలగతి మనుఁ
బిళ్లు డొంకలనుండి క్రేళ్లు దాఁటఁ

తే. బ్రజలభల్లుకనఖభల్లుభయదమథన
శిథిలమధుకోశవిసరవిశీర్ణమక్షి

కాంతరాంతరదంతురితాతపమునఁ
బుడమి తిలతఁడులన్యాయమున వెలుంగ.

టీ. తొండముత్ = తొండములను, చాచి = చాగించి, అందుగు
జిగుళ్లకు = అందుగు చెట్లయొక్క లేతదూకులకొరకు, నిక్కు = సాగరబాటు,
మునికాళ్లతోనుండి నిలుచుండ నట్టి, కరులదంతచ్ఛాయ = విస్తరించుకొని
కాంతి, కడలకొనగి = విస్తరించుగా, వినుగుతుండము వ్రాలియున్నంత
వఱకు దంతకాలతులు విరిగిగా బ్రసరింపజేయుట. సాచి చిగుళ్లకు నిక్కి
నపుడుదంతములకాంతి ప్రసరించును. (అందుగు చిగుళ్ల నందుకొనుటకై నిక్కి
తొండములు సాచుగజములదంతములకాంతి నలువైపుల వ్యాపించుచున్న
దనుట.) నెలవుల = పెదవులకొనలందు, వనదంతములు = అడవి యొక్క
మూఁగి నెలపెట్టె = నందు చేయగా, శ్రోల్పులు = పెద్దపులులు, పొదరిండ్ల
= తీగలెల్లకొని యిడ్లవలెనందు పొదలయందు (నికుంజములందు), గుఱక
లిడగి = గరుడెట్టి నిదురబోవుచుండ, (నెలవులు పొలనుకంటెలయందు చే
నీగలు మూఁగి తొలుచుచుండును. సిద్రామాంద్యముగాన నొడలెఱుంగవయ్యెను.)
అడవియొక్క మూఁగి నెలవులకడ దొలుచుచుండగా పెద్దపులులమాంసము
దని మత్తెక్కి పొదరిండ్లలో గుఱకలు పెట్టుచున్నవనుట.) నెలయేటియనుక
లంకల = నెలయేళ్లలోని యనుకదిల్బలందు, వరహంబులు = అడవిపందులు
మొత్తంబులై = గుంపులై, శ్రవ్వి = నేలయంతము ముట్టెతో బెకలించి,
మునైలు = తుంగగడ్డలు, ఎత్త = కొరతో బైకెత్తుచుండ, (ఏటిలంకలలో
నడపించుదులు గుంపులు గుంపులుగా గూడి తుంగము నైలున టెల్లగించుచున్న
వనుట.) అడ్డంబు, నిడుపును (గల), అబడ్డలగి = అపుపెయ్యలవలె, మను
చిట్ల = అడుమన్నలు (ఒకవిధమైన మృగములు) దొంకలనుండి = నడచుటచే
బల్లముగామాటిని త్రోవలనుండి, శ్రేష్టదాట = దుముకులాడగా, (మను
చిట్ల అన నాడుమన్నలు; అవియే దొంకల దుముకుచుండ నిక మగవానిని
గూర్చి చెప్పబనిలేదు. అడుదేయపుడడ్డయంతయుండమగదంతయుండునో
చెప్పం దరముగాదు) ప్రబల...తవమున = ప్రబల = పొగరులేనిన,
(మిగులబలముగల) భల్లక = ఎలుగుగొడ్డయొక్క. నభిల్ల = బల్లెములవంటి

గోళ్లయొక్క, భయద = భయముకలిగించునట్టి, మధన = చిదుముటలచే,
(త్రచ్చుటచేత) శిథిల = తునిగిన, మధుకోశవిసర = తేనెకుట్టెలనమూనాము
నుండి, విశిర్జ = రేగిన, మక్షికా = ఈగలయొక్క, అంతరాంతర = నడుమ
నడుమ, దంతురికడదట్టమైన, అతవమునకొండచేత, పుడమి = భూమి, లిల
తండులన్యాయమునకొనువ్వలు బియ్యము కలసినవిధమున (ఎలుగుగొడ్డు
తమగోళ్లతో దేనెకుట్టెలను జినుమగొట్టుగా సీగలు రేగి లెరుగుచుండు
టచే నెండలో వానిపొడ లేర్పడి నూవులు బియ్యము కలియఁబోసినట్లు నేల
యొండె నని భావము.) వెలుంగ = ప్రకాశించుచుండ, మీదివిద్యము
లోని పరికించుకొను శ్రమతో నన్వయము.

అందుగుచివుట్ల వినుంగుంకు బియ మగునాహారము,

శ్లో. “సీతాదేవ్యాస్వకరకలితైస్సల్లకీపల్లవాగ్నై

రగ్నై లోల్య కరికలభికో య్య పురా పోషితో భూత్.”

ఉత్తరరామచరిత్రము, అం. 3. సల్లకీపల్లవ మన యందుగుచివురు.

ఎలుగుబంట్లగోళ్ల బలమైనవియు బల్లెములవలె వాడియుఁ బొడ
వును గలవి గావున నవి తేనెకుట్టెల పట్టి యొరయుట భయంకరముగ నుండె
ననుట. తేనెటీగలకుఁ దేనెపెర కోశము (ధనరాశి), అది విరోధిస్వాధీనమగు
టచే సురక్షితముగ బయటపడి పనమునంతటను దుష్పైదలు గలయ నల్లుకొనును
వానినీడ వెలుంగు గలసి లిలతండులన్యాయమును భూమికిఁ జేపూర్చును.

తా. వినుంగు అందుగుచివుట్లకై నిక్కితొండములుచాచునప్పుడు వాని
దంతములకాంతు లలిశయించుచుండె ననియు, పెద్దపులులు నిద్రపోవుచుం
డగా వాని పెదవులమూలలఁ గాఠికిజొల్లునకు నడవియొంగలు మునురుకొను
చుండె ననియు, పండులు నెలయేళ్లలోని యిసుకదిబ్బలు త్రవ్వి తుంగగడ్డలు
పెల్లగించి తినుచుండె ననియు, ఋశ్యమృగములుబలినిన యావుపెయ్యలవలె
దొంకలయందు దుముకులాడుచు మెలఁగె ననియు, ఎలుగుగొడ్డు పుట్టలను
గోళ్లతోఁ బెల్లగింపగా వానిలోఁ బెట్టెలు పెట్టియున్న తేనెటీగలు రేగి

యూదుచుండె ననియు, వానినీడలు నట్లుగాను వాని నడుమనడుమ వ్యాపించు నట్టి యెండబొడలు తెల్లగాను గనబడుటచే నువ్వులు వియ్యము పెంచవల్లిన ట్లుండె ననియు భావము.

క. పరికించుచు డెందంబునఁ

బురిగొనుకొతుకముతోడ భూమిసురుఁ డ

ಗಿರಿಕಟಕತಟನಿರಂತರ

తద్గుగహన్యగుహవిహారతత్పరమతి యై.

8-

టీ. పరికించుచుకో = చూచుచు, డెండంబునకో = మనస్సునందు, పురి
 శానుకాతుకముతోడకో = అరికయించు కుతూహలముతో, భూమినురుడు =
 బ్రాహ్మణుడు (ప్రవరుడు), అగ్గిరి...మతియై. అగ్గిరి = ఆపర్వతముయొక్క
 కటకతట = నడిమి ప్రదేశముందును బ్రక్కలందును, నిరంతర = సాంద్రమయిన,
 తరు = వృక్షములుగల, గహన = అడవులయందును, గుహా = గుహలయందును,
 విహార = విహరించుటయందును, తత్పర = ఆసక్తిగల, మతియై = బుద్ధిగలవాడై,
 శైలమధ్యభాగమునందు చెట్లు మిగుల దట్టముగా నుండెను. గుహలు దర్శనీయ
 ములుగా నుండెను. కాన విహారకుతుక మరికయించెను. తరువులు నిరంతరము
 లుగానుంటచే గుహలు కటక ప్రదేశమున కేగినఁగాని కనుపట్టుకన్న పరిభాషము.

సీ. నిడుదపెన్నెటిగుంపు జడగట్ల సగరుము.

మనుమండు తపము గైకొనినచోటు

జరతకచ్చపకు లేళ్ళరు వెన్ను గానరా

జగతికి మిస్సేటు దిగినచోటు

పుచ్చడికతనంబు పోచెట్టి గిరికన్య

పతిః శ్రోల్వ నాయాసపడినచోటు

వలరాచరాచవాఁ డలికాక్షుకనువెచ్చఁ

గరంగిన యలకనికరపుంజోటు

తే. తపసియల్లాండ్రచెలువఁబు దలఁచి తలఁచి
మున్ను ముచ్చిచ్చును విరాళిగొన్నచోటు
కనుపపులు వేల్పుఁబడ వాలుఁ గన్నచోటు
హర్షమునఁ జూచి ప్రవరాఖ్యుఁ డాత్మ లోన.

9

టీ. ప్రవరాఖ్యుఁడు = ప్రవరఁడను పేరుగల బ్రాహ్మణుఁడు (కర్త), నిడుదపెన్నెఱిగుంపు = నిడువయి నిగనిగలుగఁజలపెండ్రుకలప్రోవు, బడగట్టకొ = పెనఁచుకొనిపోవునట్లు, సగరుముమ్మునుమండు = భగీరథుండు, తపము = తపస్సును, కైకొనినచోటు = పూనినప్రదేశము, జరత... వెన్న-జరత = ముదివాడగు, కచ్చకకులేశ్వరు = తామేటిదొర (ఆదిహర్షము) యొక్క, వెన్న = వీఁపు, కానరాకొ = ఆగవడనట్లు, గంగ హిమగిరినుండి వడుటచే ధారా పాతమున భూమి విచ్చి భూమివహించిన యాదిహర్షముమూఁపు కనిపించెననట. మిన్నేఱు = ఆకాశగంగ (ప్రవాహమువడునురవడికి భూమి యంతవఱకుఁ జెగియె ననట). దిగినచోటు = అవతరించిన ప్రదేశము. పుచ్చడికకనంబు = సిగ్గురితనమును, పోఁజెట్టి = తొలగఁద్రొసి, గిరికన్య = పార్వతి, పలికొ = భర్తను (శివుని), కొల్వకొ = నేమించుటకు, ఆయాస. వడినచోటు = శ్రమవడినప్రదేశమును, వలరాచరాచవాడు = మన్మథుఁడను డ్డ్రెయ్యుఁడు, ఆలికాతుకనపెచ్చకొ = ఫాలనేత్రుని (శివుని) కంటిమంటచే, కరఁగిన = స్రగ్ధిపోయిన, ఆలకనికరపు. బోటు = ఆకాలిగలిగించుతావు, తపసి యల్లాండ్రచెలువఁబు = సర్వలక్ష్మీలచక్కండనము, తలఁచితలఁచి = స్మరించి స్మరించి, (మనివత్తులఁ గామించుట యయుక్త మని యూహించి యెట్టు కేలకు సాహసించి) ముచ్చిచ్చును, (గార్హత్య, ఆహవసీయ, దక్షిణాగ్నులు ఆను) మూఁదగ్గులను, విరాళి = మోహము, కొన్నచోటు = పొందినయెట్టి ప్రదేశము, కనుపపులు = తొల్లుగడ్డి, వేల్పుఁబడవాల్కొ = దేవకల సేనాధిపతిని (కూమాఁస్వామిని), కన్నచోటు = ప్రసవించినప్రదేశమును, హర్షమునకొ =

సంతసమతో, చూచి=సందర్శించి, ఆత్మలోనకొ = తనమనస్సునందు, మీఁది
బద్ధమమతో నన్వయము.

తా. భగీరథుఁడు తనస్సు చేసినచోటును, ఆకాశగంగ భూమి కవత
రించినప్రదేశమును, పార్వతి శివునకు శుశ్రూష సల్పినప్రదేశమును,
మత్స్యధుఁడు శివునికంటిమంటచే నీటియనట్టి జాలి గల్పించుప్రదేశమును,
అగ్నిదేవుఁడు సప్తద్వలకాంతలవై మోహముఁ జేరినప్రదేశమును, గుహార
స్వామి జననము చెందినతెల్లుడుబ్బలను జూచి సంతోషించి ప్రవరుఁడు
తనలా.

చ. విలయకృతానుకీలములవేడిమిఁ బోడిమిమాలి వెల్లిడిక
గలసినభూతధాత్రి మఱి క్రమృత రూపయి నిల్చి యోష
ధుల్, మొలవఁగఁజేయునట్టి నయముకొ బ్రతికల్పము నెట్లుగాం
చునీ, చలిమలవల్ల నుల్లసిలుచల్లదనంబును నూనకుండినన్.

టీ. విలయ...వేడిమికో - విలయ = ప్రళయకాలపు, కృతానుకీల
ముల = అగ్నిజ్వాలయొక్క, వేడిమికో = వేడిచే, పోడిమిమాలి=రూపు
మాసి, వెల్లిడికో=భస్మమున, కలసిన = కలసిపోయిన, భూతధాత్రి=భూమి,
క్రమృతకో=లింగి, రూపయి = ఆకారమేర్పడి, నిల్చి=ఎప్పటివలె నిలువబడి,
ఓషధులు=వృక్షలతాదిమూలికలు, మొలవఁగఁ = మొలచునట్లుగా, చేయు
నట్టి=చేయఁగాఁగల, నయముకో=మంచిని, ప్రతికల్పముకో=దిగ్విక సృష్టి
ప్రారంభకాలమునను, ఈచలిమలవల్లకో = ఈహిమవత్సర్వతమువలన, ఉల్లసిలు
చల్లదనంబును=ఉప్పలిలనట్టితైత్త్యమును, ఊనకుండినకో=పొందకుండినచో,
ఎట్లు=వివిధముగా, శాంచుకో = పొందును. వెలిమిడుగు=వెలిమిడి, దీని
స్వరూపము వెల్లిడి. వెల్లిడియన బూదియనుటకు.—

సీ. “తగనఁధునకును నద్దంబు చూపినయట్లు

వెలిమిడిలా నెయ్యి వేల్చినట్లు”

పంచతంత్రము.

తా. ప్రళయకాలమున మహాగ్నిజ్వాలలచేఁ గాలి భస్మమైపోయిన భూమి యాహినువత్సర్వతపుఁజలువఁ గొనక యుండినచో, మరల రూపుచెంది తరుగుల్పతాదులను మొలిపించుకొనఁజాలదు. కావ్యలింగము.

నీ. పసుపునిగ్గులు దేటుపాచజన్నిద మొప్పు
 బ్రమథాధిపతి యింటిప ట్టెఱింగె
 శచి కీత గజపుచుఁ జదలేట సురరాజు
 జలకేళిసవరించుచెలు వెఱింగె
 నదనుతోఁ జేవి చన్నువిసి యోషధుల మ
 న్నొదపు కొండల కెల్లఁ బిడుక నెఱింగె
 వేల్పుటింతులలోన విట్టవీఁగుచు మేన
 నవరత్నరచనలరవణ మెఱింగె

తే. బరిపరివిధంపుఁజన్నంపుబరికరంపు
 సొంపుసంపద నిఖిలనిలింపసభయు
 నప్పటప్పటికిని జిహ్వాత్తుప్పు డుల్ల
 నామెత లెఱింగె నీతుషారాద్రికతన.

11

టీ. ఈతుషారాద్రికతనం = ఈమంచుకొండమూలమున, ప్రమథాధి
 పతి = శివుడు, పసుపునిగ్గులు = పసుపుకాంతులు, లేటుపాచజన్నిదము =
 లేటగాఁగన్నదుసర్పయజ్ఞోపవీతము, ఒప్పుకొ = ఒప్పునట్లు, బ్రహ్మచర్యాశ్రమ
 భర్తమును నిర్వర్తించుచు ననుట, ప్రమథాధిపతి = ప్రమథులగణమున కధి
 పతియగు శంకరుడు, ఇంటిపట్టు = గృహస్థభర్తము, ఎఱింగె = లేలెనిగొనెను.
 (హిమవంతుఁడు హఁతు నిచ్చుటచే, శివునకుఁ దనసర్పయజ్ఞోపవీతమునకుఁ
 బనువంటుకొని వచ్చునకాఁగా గృహస్థత్వ మలవడెననుట.) (సా. పసుపునిగ్గులు
 మోటు = పసుపుకాంతు లతిశయించు) సురరాజు = ఇంద్రుడు, శచింకొ = శచి
 దేవీకి, ఈతగజపుచు = ఈతగజేర్చుచు, చదలేట = అకాశగంగలో, జల

కేళి=జలవిహారములు, నవరించుచెలుపు = కావించుబొల్పును, ఎఱిగెఁ = పొందెను. (అకాశగంగ హిమవత్సర్వతమునఁ బ్రవహించుటచే నందు కచితో నిండ్రునకు జలక్రీడగావించ వనతివడియె ననుట.) మన్మదపు=గోరూపిణియగు భూదేవి, అదనుతోఁ = సమయమున, కేఁసి, చన్నవిసి = మొనవిరియించి, అంటినంతన స్రవించునటుల, కొండలకెల్లఁ, ధీమధులకె=లతాగుల్పాదులను, విదుక నెఱిగెఁ = పిండుట తెలిసికొనెను. ఈయంశము కుమారసంభవములొని ప్రథమసర్గమునం దీ శ్రిందిష్టోకమునందుఁ చెప్పఁబడెను. విష్ణుపురాణభాగవతాదులం దీకథాంశము నుప్రసీధము. శ్లో. “యం సర్వతైలాః పరికల్ప్య వత్సం మేరా స్థితే దోగ్ధరి దోహదజ్ఞే, భాస్వంతి రత్నాని మహాషధీశ్చ వృథూపదిష్టావై దుదుహార్ధరిత్రీం.” (భూమి గోరూపమును దాల్చినవృథు హిమవంతుడు దూడయై చేపుతెప్పించుటచేతనే యోషధులనెల్ల కొండలకుఁ బిదుకనయ్యెననుట.) మేన=మేనకయనునచ్చర, జేల్పుటింతులలోనకె=దేవతా స్త్రీలలో, విఱ్ఱివీగుచుకొ=మిగులనిక్కుచు, నవరత్న=(వజ్ర, వైడూర్య, నీల, గోమేధిక, మరకత, మాణిక్య, పుష్పరాగ, మాఁకైక, ప్రవాళములను) తొమ్మిది తెఱిగుల మణులయొక్క, రచనలరపణములు=తెక్కడములుగలనగలను, ఎఱిగెఁ (మేనక హిమవంతునిభార్య గావున ననేక రత్నములగనులు గలహిమ వంతుడు తనభార్యకు రత్నాభరణముల నించుటచే నామె దేవతాస్త్రీలలో విఱ్ఱివీగుచున్నదనుట.) నిఖలనిలింపసభయంక = ఎల్లదేవతాసమూహమును, పరి...నంపడక-పరిపరివిధంపు = నానావిధములైన, జన్నంపు = యజ్ఞముల యొక్క, పరికరంపు=సాధనములయొక్క, సొంపునంపడక = మేలిమికలుగు టచే, అప్పటప్పటికికె=అప్పుడప్పుడు, జిహ్వాత్రుప్య = నాలుకకుఁ గల్గినరోఁక (పా. జిహ్వాత్రుప్యటెల్లకె = నాఁకయరుచిచెడఁగా) డుల్లకె=తొలగిపోవు నట్లు, ఆమెతలు=విందుకుడుపులు, (ఎడనెడ ననేకులు హిమవంతమునఁ బలు విధములైనయజ్ఞములు చేయఁటచే దేవతలకు మంచిమంచి హవిర్భాగములు చెంప నయ్యె ననుట.) ఎఱిగెఁ. అలం. రూపకము నుదాత్తము.

హిమవతము రత్నములకు నెల వనుట సుప్రసిద్ధము.

శ్లో. “అనంతరత్నప్రభవస్య యస్య హిమం న సౌభాగ్యవిలాపి జాతమ్.”

మ. తలమే బ్రహ్మకు వైవనీవగమహత్త్వం బెన్న నే నియ్యొడక
గలచోద్యంబులు తేపు గన్దొనియొరక గాకేమి నేడేగెదక
నలిసీబాంధవభానుత పురవికాంతస్యందినీహారకం, దళచూ
త్కారపరంపరల్ పయిపయి మధ్యాహ్నము దెల్పెడిన్.

టీ. ఈనగమహత్త్వంబు = ఈహిమవతముయొక్క ప్రభావము, ఎన్నక = ప్రశంసించుటకు, బ్రహ్మనైరక = బ్రహ్మకు నేని (నలుమొండుల వేలువగు బ్రహ్మయే శరేణుడేని మనుష్యునిచే గాదనుట.) తలమే = శక్యమా? ఇయ్యొడక = ఈహిమవతమనియందు, కలచోద్యంబులు = ఉన్నచిత్రములు, నేను, తేపు, కన్దొనియెదంగాకేమిచూడెదంగాక, నేడు, ఏ:గెదక = ఏయేదను. నలిసీ...పరంపరల్ - నలిసీబాంధవసూర్యునియొక్క, భాను = కిరణములచే, తప్త = తపింపజేయబడిన, రవికాంత = సూర్యకాంతమణులవైకి, స్వంది = తోలుచున్న, నీహారకందళ = మంచుబొట్టవలని, చూత్కార = చూచూచూ అనుభవమయొక్క, పరంపరల్ = పరుసలు, పయిపయి = క్రమక్రమముగా, మధ్యాహ్నముకొ = పట్టవగలగుటను, తెల్పెడిక = తెలియుజేయుచున్నది.

శృంగములయెత్తుచే సూర్యబింబము కానరాదయ్యెను. మధ్యాహ్నమగుట సొడకు మంచు కరగుట యది ప్రజ్వరిల్లు సూర్యకాంతములవైబడి ధ్వనియగుట మధ్యాహ్నము గుర్తింపజేసెను. సూర్యస్పర్శచే సూర్యకాంతములు వేడిగొను ననుటకు

శ్లో. “అర్కకాంత మచేతనంబయ్యునవిత్ప, పాదములుఘోకినంతస ప్రజ్వరిల్లు”
భర్తృహరి.

తా. ఈవర్వతముయొక్క మాహాత్మ్యమును గణనింప బ్రహ్మకైనఁ దరముకాదు. సూర్యకేరణములు తాఁకి ఆవేడి యెక్కినసూర్యకాంతమణులు చఱచులవై మంచుబొట్టు పడి చుండుచుండు మరుట మధ్యాహ్న మగుటను దెల్పుచున్నది. నేటి కింతికిరిగెను. తేపు మరల వచ్చి చూడరాదా?

తే. అనుచు గ్రన్థులువేళ నీహారవారి

బెరసి తత్పాదలేపము గరగి పోయెః

గరగిపోవుట యెటుఁగఁ డద్ధరణిసురుండు

దై వకృతమున కిల వసాన్యంబు గలదె.

13

టీ. అనుచుఁ = ఇటులఁ దలపోయుచు, క్రన్థులువేళఁ = మరలు నచుయముగ, నీహారవారి = మంచుసీరు, బెరసి = అంటి, తత్పాదలేపము = అతనిపాదములకుఁ బూయఁబడినపసరుశ్రావ, కరగిపోయెఁ = ద్రవమై యుటుకొనిపోయెను. కరగిపోవుటఁ = ఆధముగా నీరైపోవుటను, అద్ధరణి సురుండు = ఆ బ్రహ్మజుండు (ప్రవరుండు), ఎటుఁగఁ = గ్రహించివఁడు కాఁడు. (కాఁబట్టి), ఇలఁ = భూమిపై, దైవకృతమునకుఁ = దైవము చేయుయత్నమునకు, అసాన్యంబు = సాధింపరానిది. కలదె = కలదా? దైవము తలఁచినది యయి తీరుతు గాని తప్పిపోదనుట. అద్ధాకరస్యాసాలంకారము. మ. అతఁ డెట్లాపదహీనుఁడై నిజపురీయాత్రామిశ్రత్కతుకో ధ్ధతిఁ బోవక సవదిస్సుటార్థిఁ జరణస్వంద్వంబు రాకుండిన మతిఁ జింతించుచు నన్విధం బెఱిఁగి హా నన్నిట్లుదైవంబు తెచ్చితె యీహారవనప్రదేశమునకుఁ సిద్ధాపదేశంబునన్.

టీ. అతఁడు = ఆ ప్రవరాఖ్యుండు, అట్లు = ఆవిధముగా, ఔషధహీనుఁడై = పాదలేపము లేరైనదై, నిజ...ధ్ధతిఁ = నిజపురీ = తనపట్టణమును సూచి, యాత్రా = ప్రయాణమగుటయును, మిశ్రత్ = కూడుచున్న, కాతుకోధ్ధతిఁ = సతూహలాలిశయముచే, పోవక = ఎగిరిపోవుటను, చరణస్వంద్వంబు =

అడుగుదోయి, నవదీప్యతూర్తిక్ = అప్పుడే స్పష్టమగు దుఃఖముచే (నవదీ
స్ఫూర్తిక్ = చక్కగాఁదోచుచున్న దుఃఖముచే గూడుకొనుటచేత. పా.).
మతిక్ = మనస్సనందు, చింతించుచుక్ = విచారము చెందుచు, అవ్విధంబు =
అద్వైతసిద్ధిప్రదేశకావ్యుటకుఁ గలకారణమును, హః = అక్కటా, సిద్ధాపదేశం.
మునక్ = సిద్ధునిమిషచేత, (సిద్ధిప్రదేశంబునక్ = సిద్ధునియుపదేశముచేత, పా.).
జైవంబు = జైవమా! నన్నుక్, ఇట్లు = ఈవిధముగా, ఈఘోరవనప్రదేశము.
నకుక్ = ఈభయంకరమైన యడవినేలకు, తెచ్చితె = తీసికొనివచ్చితివా?

తొలుత జైవకృతమున కసాధ్యము లేదని నిశ్చయించుకొనెను.
కావున ఘోరప్రదేశమునఁ దానుచిక్కుపడుటకు సిద్ధుఁడు నిమిత్తమాత్రుఁడు.
జైవ మావదలఁ గూర్చునెడ నొకనిని నిమిత్తమాత్రునిగఁ గల్పించును.

కా. ఆవిధముగాఁ బాదలేపము పోయినయూప్రవరుఁడు తన యూరికిఁ
బోవుటకు నెగురలేకపోవుటచే బాదలేపము కరణిపోయిన దని తెలిసికొని
“యయ్యో! జైవమా! సిద్ధుఁడనుమిష కల్పించి న స్త్రీఘోరారణ్య ప్రదేశ
మునకుఁ గొనివచ్చితివా?” యని దుఃఖించెను. కావ్యలింగము.

క. ఎక్కడియరుణాస్పదపుర

మెక్కడితుహినాద్రి క్రొవ్వి యే రాఁ దగునే

యక్కట మునుసనుదెంచిన

ది క్కీది యని యెఱుంగ వెడలుతెరు వెయ్యదియో. 15

టీ. ఎక్కడి అరుణాస్పదపురము = అరుణాస్పదపుర మెక్కడ నున్నది,
ఎక్కడితుహినాద్రి = మంచుకొండ యెక్కడ నున్నది! (దీనికి దానికి మిక్కిలి
దూరముగదా!) క్రొవ్వి = మదించి, ఏక్ = నేను, రాక్ = పచ్చుట, తగునే =
కూడునా? అక్కట = అయ్యో! మును = మునుపు, చనుదెంచిన దిక్కు = ఇక్క
డకువచ్చినదిక, ఇతి = ఇట్టిది, అని యెఱుంగక్ = అని నేనెఱుంగఁజాలను, వెడలు
తెరువు = ఇటునుండిపోయెడిత్రోవ (పా. వెడలు తెఱుంగు = బయలువెడలు
విధము,) ఎయ్యదియో = ఏదోగదా!

తా. అరుణాస్పదపుర మెక్కడ ? మంచుగొండ యెక్కడ ? పొగ రుస నేను రాదగునా ? అయ్యో ! వెనుకవచ్చినవై పిది యని యెఱుంగను. ఇంక బయలుపెడలునిధ మెట్టో !

మ. అకలంకౌషధస త్వముః దెలియమాయాద్వారకావంతికా శికురుతే త్రగయాప్రయాగములు నే నేవింప కుద్దండగం డక వేదండవరాహవాహరిపుఖడ్గ వ్యాఘ్ర మిష్టంచుగొం డకురాజెల్లు నెబుద్ధిజాడ్యజనితోన్నాదుల్ గదాశ్రోత్రియుల్.

టీ. అకలంకౌషధస త్వముః = నిష్కల్పశుభ్రమయిన యౌషధపు సామర్థ్యమును, తెలియఁ = తెలిసికొనుటకు, మాయా...ప్రయాగములు = మాయా = మాయానగరము-హరిద్వారము, ద్వారకా = ద్వారావతీనగరము, అవంతి = ఉజ్జయినిపట్టణము, కాశి = వారణాసి, కురుతేత్ర = కురుతేత్రము, గయా = గయాతేత్రము, ప్రయాగ = ప్రయాగతేత్రము (వీనిని) నే నేవిం పక = నేను సందర్శించుటకుఁ బోవక, ఉద్దండ...వ్యాఘ్రము - ఉద్దండ = భయంకరములైన, గండక = గండమృగములు, వేదండ = విష్ణులు, వరాహ = అడవిపందులు, వాహరిపు = అడవిదున్నలు, ఖడ్గ = ఖడ్గమృగములు, వ్యాఘ్రము = పెద్దపులులు కలది (ఖడ్గగండకశబ్దములేకార్థవాచకములయ్య నిందు పేరుగాఁ బ్రయోగింపఁబడుట కాధారము కానము.) ఇష్టంచుగొండకుఁ = ఈ హిమవత్పర్వతమునకు, రాఁ జెల్లునె = వచ్చుట తగునా ? శ్రోత్రియుల్ = వేదము చదివి కర్తముల నాచరించువారు, బుద్ధిజాడ్యజనితోన్నాదుల్ గదా = బుద్ధిహింద్యముచేఁ గల్పింపఁబడిన వెట్టితనము గలవారు గదా ! అర్థాంతర న్యాసాలంకృతి.

వేదము పఠించినవారికి బుద్ధివికాస ముండదు. కాళిదాసు విక్రమోర్వ శీయమున “వేదాభ్యాసజడః” అనెను. కేవలపఠనము ప్రతిభాదాయకము మను—7

కాదనుట. గండక = అనుచో స్వార్థమును కప్పిత్యయమనియు గండయన
 ఘాలశిలలుగాన ఉద్దండగండక=భయంకరములగు శిలలపై నున్న అని చెప్పు
 చున్నారు. సమార్థకములగు గండకఖడ్గముల కేకార్థముచెప్పటకంటె నిదియే
 సముచితము.

ఖడ్గవ్యాప్రము...ఇప్తుంచుకొండకు

అనుచో బాలవ్యాకరణమునందలి కారకపరిచ్ఛేదములోని “ఒకా
 నొకచో విశేషణముల వ్యక్తికిం బ్రథమ విభావనగు” ననుసూత్రము చూడు
 నది. ఇందుల కాధారములు.

ఆ. “భేద్యభేదకముల భేదంబుజేల్లుదు, పరవిభక్తిలింగవచనములకు
 నొండుభేదకముల కుండును బ్రథమయు, జనుమరక్షకుండు శౌరికనఁగ.”
 —కవిలోకచింతామణి.

క. “ప్రథితముగఁ గృతులవ్యక్తికిఁ బ్రథమవిశేషణముజేల్లుఁ బరిపూరితుడో
 న్నథనుండు రామునకెవయే, పృథివిం జిలువొరలనంగ వృషపరిగమనా.”
 —సర్వలక్షణసారసంగ్రహము.

క. “అపరాష్టానమయమున నిట్లుచూతీతాతిఘోరయుద్ధం బయ్యెన్
 రిపుభయదఘ్నజుండు భీమక, కపరిమితబలండు కౌరవాధీశుకనున్.”
 భార. భీష్మ. ఆ. 2.

కా. “విద్యారాజీవభవుండు మారయకుఁ, బుణ్యాచారభీమాంబకున్
 —శృంగారనైషధము.

క. “మీపనువున రాజ్యముపా, లీపాండుకనూభవులకు నీకున్న భుజా
 టోపభయంకరుఁ డర్జును, కోపానల మడరి ముట్టికొనదే వారిన్.”
 —భారత. ఉద్యో. ఆ. 1.

తా. నేను సిద్ధుఁ డిచ్చిన మందుమహిమ తెలియవలె నన్న మాయ ద్వారక
 యవంతి కాశి కురుక్షేత్రము గయ ప్రయాగము మొనలైన పుణ్యక్షేత్ర
 ములకుఁ బోయి వానిని నేవించక గండకము లేసుఁగు అడవివండులు కారు

దున్నులు పెద్దపులులు మొరలుగాఁగల క్రూరమృగములు విశేషముగా నుండెడి యీదురుగొండకు రావచ్చునా? కేవలదైకు లయిన నావంటినారు బుద్ధి మాధ్యమువలన చిత్తభ్రమము గలవారై యుండురు. కాబట్టి నేను నట్టి చిత్తభ్రమముచేత నీరారానిచోటికి వచ్చితిని. అలా. అర్థాంతరశ్వాసము.

సీ. నను నిమురుదు గానక యున్న నూ రెల్ల
నరయుచుజ్జరకుఁ డె తడలునొక్కొ
యెఘడు సుధ్యలయందు నిలు వెళ్ల నీక న
నోమెడుతల్లి యొ తొఱలునొక్కొ
యనుకూలవతి నాదుమనసులో వర్తించు
కులకాంత మది నెంత కుందునొక్కొ
కెడఁ దోడునీడలై క్రీడించుపచ్చాత్తు
లింతకు నెంత చింతింతునొక్కొ

తే. యతిధిసంతర్పణులు లే మయ్యెనొక్కొ
యన్ను లేమయ్యెనొక్కొ నిత్యంబులైన
కృత్యములఁ బాపి దైవంబ కిరుక నిట్లు
పాఱవైచిత్ర మిప్పులు పడ్డచోట.

17

టీ. ననుకొ, నిమురుదు = నిమిషము, గానక యున్నకొ = చూడకున్నచో, డెరెల్లకొ = గ్రామమాతము, అరయుచుజ్జరకుడు = వెదకునట్టి నాకండ్రి, ఎ తడలునొక్కొ = ఎంత విచారపడునో! నన్నుకొ, ఎఘడుకొ = ఎల్లప్పుడు, సుధ్యలయందుకొ = త్రిసుధ్యలయందు, (శివయమధ్యాన్న సాయంతనసంధ్యలందు) ఇలువెళ్లనీక = ఇల్లుదాటనీక, ఓమెడుతల్లి = కాపాడెడుతల్లి, ఎతొఱలునొక్కొ = ఎంతదుఃఖపడునో, అనుకూలవతి = అడఁకువగలది, నాదు మనసులోకొ = నాదుమనసులోఁబడి, వర్తించుకులకాంత = నడుచుకుర్రాగర (భార్య), ఎత కుందునొక్కొ = ఎంతగా వెదకును, కెడకొ = డగ్గఱ, తోడునీడలై = నహములై, క్రీడించు = ఆడు

లాడుకొను (విహరించు) సచ్చాత్మలు = మంచిశిష్యులు, ఇంతకు = ఇంతటియాయెడబాటునకు, ఎంత చింతించు రొక్క = ఎంతవిచారము నొందుదురో గదా ! అతిథిసంతర్పణంబులు = ఆస్వాద్ధులై వచ్చినవారి సమారాధనములు, విమయ్యెనొక్క = ఏమైపోయినవో గదా ! అగులు = గార్హ పత్యము. ఆహవనీయము, దక్షిణాగ్ని అను నగ్నిహోత్రములు, విమయ్యెనొక్క = ఏమియై పోయినవోగదా ! నిత్యంబులైనకృత్యములకు = నిత్యమును జేయవలసినకర్తవ్యములను, పాపి = తప్పించి, మిన్నులు పడ్డచోటకు = ఆకాశము ఒడిగినప్రదేశమున (అహుదూర ప్రదేశమున), పాతలైచితై = మిగులదూరదేశమునందు బడలైచితివా ? మిగుల దూరమున బంధువులకును నిత్యకృత్యములకు దూరముచేసి కూలద్రోచితివా యనుట. అలం. సందేహము.

శ్రీనాథకవియఁ “బొకాలెద మిన్నులుపడ్డచోటికి” అని కాశీఖండమునఁ జెప్పినాఁడు. మిన్నులు పడ్డచోటు, కానని క్రంతలు ఇవి జాతీయములు. మిన్ను విడిగి నేల బడిన యాభయంకరదూరభూములలో బడవేసితివా యని దేవుని నిష్ఠరము లాడుట.

క. నను నిలునేరునుపాయం

బొనరింపఁగఁ జాలుసుకృతి యొకఁ డొదవఁ డొక్కో
యనుచుక జింతాసాగర

మున మునిగి భయంబు గదురఁ బోవుచు నెదురన్. 18

టీ. ననుక = నన్ను, ఇలునేరునుపాయంబు = ఇంటికిఁబోవు తెఱఁగు, ఒనరింపఁగఁ = చేయుటకు, చాలుసుకృతి = చాలిన పుణ్యాత్ముఁడు, ఒకఁడు = ఎవడైన నొక్కఁడు, ఒదవఁడొక్కో = కలుగఁడా యేమి ? అనుచుక = అనుకొనుచు, చింతాసాగరమునకు = విచార మను సముద్రమునందు, మునిగి = మునిగినవాడై, పోవుచుక, ఎదురకు = ముందుభాగమునందు, పైబడ్డముతో నన్వయము.

నిర్దానుష్య ప్రదేశము. వచ్చినతోట యెఱుగఁడుకాన చింతాసాగర
మున మునింగెను. మునింగినవాడు తరంగవేగమునఁ గొట్టుకొనిపోవునటుల
విచారాలిత్యమునఁ బ్రవరుడు మతిదస్థిపోవుచుండెను. అలం. రూపకము
సందేహము.

సీ. కులిశధారాహతిపాలుపునఁ బై నుండి

యడుగు మోవఁగ జేగు తై నతటులఁ

గనుపట్టులోయ గంగానిర్ఘరము వాఱఁ

జలువ యానయ్యేటికెలఁకులందు

నిసుకవెట్టిననేల నేచి యర్కాంశులఁ

జొరనీక దట్టమై యిరులు గవియు

క్రముకపున్నాగనారంగరంభానాళి

కేరాదివిటసికాంతారవీధిఁ

తే. గెరలుపికళారికాకీరకేకిభృంగ

సారసధ్వనిఁ దనలోనిచంద్రకాంత

దరులు ప్రతిశబ్ద మీన గంధర్వయక్ష

గానఘూర్ణిత మగునొక్కకోనఁ గనియె.

19

టీ. కులిశధారాహతిపాలుపురక = వజ్రముధపువాఁనిచేతినతితుడు
(గన్న) విధమున, పైనుండి=మీ.దినుడి, అడుగు మోవఁగక = అడుగుంటునట్లు,
జేగుఁజు=కావిరంగులని, విస, తటులక = ప్రక్కలతో, కనుపట్టులోయక = అగ
వడుపట్టుపుఁ బ్రదేశమున, వజ్రధారచే గొండలు భిన్నములగుట ప్రసి
ద్ధము. మంచుకొండయందలి లోయలు పైనుండి క్రిందివఱకు ఏకశిలలతో
వజ్రభేదితములవలె నుండెను. సూర్యకిరణ ప్రసారము చాలినంతలేమిచే నచటి
శిలలయందు జేగుఁజుచుండెను. గంగానిర్ఘరము=గంగా ప్రవాహము, వాఱక =
ప్రవహించుటచే, చలువ = చల్లన, బొనయ్యేటికెలఁకులందుక = అగునట్టి

యాగంగానదియరుప్రక్కలను, ఇనుకపెట్టిన నేల = ఇనుకదిబ్బపెట్టినలంక
 నేలను, ఏలినదిగి, అర్కాంతల = సూర్యకిరణములను, చొరసీక = ప్రజే
 శించినీయక, దట్టమై = చిక్కనై, ఇరులుగవియ = చీకట్లు క్రమ్ము, క్రముక...
 వీధిక్ - క్రముక = పోక, పున్నాగ = పొన్న, నారంగ = నారింజ, రంభా =
 అరటి, నాళికేర = కొబ్బరి, అది మొదలగు, విటపి = చెట్లయొక్క, కాం
 తారపీధిక్ = తోపులవరుసను, కెరలుపిక... ధ్వనిక్ - కెరలు = మాయంచున్న,
 పిక = కొయిలలయొక్కయం, శారికా = గోర్వంకలయొక్కయం, కీర =
 చిల్కలయొక్కయం, కేకి = సెమిళ్లయొక్కయం, భృంగ = తుమ్మెదల
 యొక్కయం, సారగ = కైగ్రుకక్షులయొక్కయం, ధ్వనిక్ = చప్పుడుచే, తన
 లాని చంద్రకాంతదరులు = తనలోజలి చంద్రకాంతమణిమయ మైనగుహలు,
 ప్రతిశబ్దము = ప్రతిధ్వనిని, ఈనక్ = జనింపజేయగా, గంధర్వ... ఘూర్ణి
 తము - గంధర్వ = గంధర్వలయొక్కయం, యత్ = యక్షులయొక్కయం, గాన =
 గానముచే, ఘూర్ణి తము = తిరుగుదువడుచున్నది, ఆగు, చిక్కనోనక్ = చికానోక
 లోయను, కనియెక్ = చూచెను.

కొయిలలు వల్లవికమాతాదివృక్షములందును, జీలకలు నారంగాది
 ఫలవృక్షములందును, గోరువంక లందునిందును నుండెను. సెమిళ్ల చెట్లు క్రిక్కి
 రిసి చీకట్లలాలయటచే నదియ మేఘమని నృత్య మొనరించుచుండెను.
 తుమ్మెదలు రొదలుచేయుచున్న వనుటచే నచటిలతలు పూచి మకరందభృ
 తములైయుండె ననియు బెద్దరువక్షులు అటుచున్నవనుటచే నచటిజలా
 శయములు విహారయోగ్యములుగా నున్న వనియు భావము.

ఇరులు నిత్యబహుపచసాంతము. దృష్టాంతము:—

క. “కే లేకవచన మరయంగ, బాలును దిమ్మెరలు సహజ బహువచనంబుల్”
 కావ్యాలుకారచూడామణి. (ఆ. ౮)

తా. ఇంద్రుని క్రూరధపు నలుగులు కనునట్లు మీదినుండి
 యడుగువఱకును నెఱ్ఱనై యొడ్డలు గలకొండచరికడము గన్నడులోయలో

బ్రహ్మించు గంగా ప్రవాహమున కిరుప్రక్కలఁ బెట్టినయిసుకలంకలమీఁదఁ బెరిగి సూర్యకిరణములను జొరసీయక చిక్కనై చీకటిగ్రమ్ము పోక, పొన్న, నారింజ, ఆరటి మొదలగు వృక్షజాతులతోఁపులలోఁ గూత పెట్టు కోయి లలు, గోర్వంకలు మొదలగు కత్తులధ్వజులను వానికిఁ బ్రతిశబ్దములిచ్చు నెల తాలగుహలును గలిగి గంధర్వ యొక్కయు, యక్షుల యొక్కయు, సంగీతము లచే నొప్పురుకొన నొకదానిఁ బ్రవరుడు కాంచెను. ఉల్లేఖ.

క. కనుఁగొని యిది మునియాశ్రమ

మనుతహతహ వొడమి యిచటి కరిగిన నాకు

గననగు నొక తెఱకువ యని

మనమునఁ గలదిగులు కొంత మట్టుపడంగన్.

20

టీ. కనుఁగొని=ఆలోచించుగాంచి, ఇది, మునియాశ్రమము=మునులు తపస్సుజేయుచోటు, అనుతహతహ = అనునట్టి భ్రాంతి, వొడమి = కలిగి, ఇచటికిన్ = ఈయాశ్రమమునకు, అరిగినన్=పోయినచో, నాకు, ఒకతెఱకువ = ఒకయుపాయము, కననగు దొరకవచ్చును, అని, మనమున్=మనస్సునందు, కలదిగులు = కలిగినచింత, కొంత=కొంచెము, మట్టు పడంగన్=మరుగుపడఁగా, (తగ్గఁగా) వైపర్యముతో నన్వయము.

చ. నికటమహీధరాగ్రతటనిర్గతనిర్హరభారం బాసి లో

యకుఁ దలక్రిందుగామలక లైదిగుకాలునవెంటఁ బూచుమ

ల్లిక లవలంబనంబుగ నలిప్రకరధ్వని చిమ్మిరేగ లో

నిశి మణిపట్టభంగసరణిఁ ధరణీసురుఁ డేగి చెంగటన్. 21

టీ. ధరణీసురుడు=బ్రాహ్మణుడు (ప్రవరుడు), నికట...ధారన్ - నికట=సమీపమందలి, మహీధరాగ్ర = కొండకొనయొక్క, తట=ప్రదేశము నుండి, నిర్గత=వెల్పడిన, నిర్హరభారన్ = నెలయేటికాలును, పాసి = విడచి (వేఱయి), తలక్రిందున్గా = ఎత్తునుండిపట్టుమునకు, మలకలై = మెలికలు

చెంది, దిగుకాలువమోటా, పూచు, మల్లికలు = మల్లెతీవెలు, అసలబరం
బుగ్గ = చేయూత కాఁగా, అభిప్రకరధ్వని = తుమ్మెదగుంపులర్పుకారము,
చిమ్మిరేఁగ్గ = చెలరేఁగఁగా, మణిపట్టభంగసరణి = మణులతో నిర్మించిన
మెట్టదారిని, ఏ.గి = హాయి, చెంగట = దగ్గఱ.

కొండకొననుండి సెలయేరు తలక్రిందుగాఁ బాటుచున్నదిగానఁ బాత
వేగమునఁ జీలికలయ్యెను. మల్లెలను జేయూరఁగొన్నంతన తుమ్మెదలు చెల
రేఁగుచుండె ననుటచేఁ బూచే మల్లెలలరుచుండె ననియు, బ్రదేశము పు
కిలముగానుండుటచేఁ గేలూతగొనెననియు భావము. అసలబరమునకు
సెన్నియొ మల్లెతీనియుఁ గైకొనుటచేఁ తుమ్మెదలగుంపు చిమ్మిరేఁగెను. 25 వ
పద్యమునం దచొచ్చిటు జనానివ్రత మనుకొనుటకు మణులమెట్టు భవనము మేలి
తాని సాధకము లయ్యెను.

తా. చేరువ నున్న కొండకొననుండి వెడలిిన సెలయేటినుండి చీలి తల
క్రిందుగా నానాయగొనికి మెలికలునాటిరావు కాలువ ప్రక్కలను బుష్పిం
చినమల్లెతీగలు చేపట్టుగాఁ జేసికొని తుమ్మెదలర్పుకారము చెలరేఁగఁగా
మణులతోఁ గట్టిన మెట్టతోవను లొనికేఁగి చేరువను (వైరద్యముతో
నన్వయము.)

తా. తావుల్ క్రేవలఁ జల్లుచెంగలున కేదారంబుతీరంబునకా
మావుల్ క్రోవులు నల్లిబిల్లిగొను కాంతారంబునం దైందవ
గ్రావాకల్పిత కాయమానజటిలద్రాక్షగుళిచ్చంబులకా
బూవుదీవెలనొప్పునొక్కభవనంబుకా గారుడోత్కిర్ణమున్.

టీ. తావుల్ = పరిమళములను, క్రేవల = ప్రక్కలందు, చల్లు...
తీరంబునకా = చల్లు = విదిర్చునట్టి, చెంగలువకేదారంబు = ఎఱ్ఱకల్పలుగల పరిమణి
యొక్క, తీరంబునకా = దగ్గఱ, ఎఱ్ఱగలువ తావు లొలయు నా సమీపమునం
దనుట, మావుల్ = హుమ్మలు, క్రోవులు = కోరాటలు, అల్లిబిల్లిగొను కాంతా
రంబునందుకా = వెనఁగొను తోఁపునందు, కాంతారంబునకా = అడవియందు

వింశ...గుభుచ్చంబులకొ - విందవగ్రావ=నెలతాల (కంబముల) చేత, ఆకల్మిక= కూర్పబడిన, కాయమాన=మేల్కట్టు పందిటియందు, జటిల = అల్లుకొన్న, ద్రాక్ష=ద్రాక్షతీగలయందలి, గుభుచ్చంబులకొ = పండ్లగుత్తులచేతను, పూవుం దీవెలకొ=పూదీగలచేతను, ఒప్పు=ఒప్పుచున్న, భవనంబుకొ=ఇంటిని, గారుడో తీర్థముకొ=గరుడభచ్చలచే బాదుగఁబడినదానిని, (దీనికిఁ బైక్రియతోనన్వ యము.)

పూవుందీవెల అనుచో విందుసిద్ధికి సూత్రము “సమాసంబుల నుదం తంబు లగు స్త్రీసమంబులకుం బరుష సరళంబులు పరంబు లగునపుడు నుగాగమం బగు” ఇట్లులే, చిగురుంగైదువు, పూవుంబోడి.

తా. దిక్కులఁ బరిమళమును విదిర్చు చెంగలువలుగల పరిమడిదగ్గఱు, మామిట్లు గోరంటలు పెనఁగొన్నతోఁపుల సెలతాలికంబములతోఁగట్టిన పందిలిపై దట్టముగాఁ బ్రాకి గెలుపేసిన ద్రాక్షతీగలును బూవుదీగలును గల్గి యింపై గరుడభచ్చలు పాదుగఁబడిన యొక యిల్లును.

క. కాంచి తదీయవిచిత్రో

దంచితసౌభాగ్యగరిమ కచ్చెరువడి య

క్కాంచనగర్భాన్వయమణి

యించుక దటియంగ నచటి కేఁగెనువేళన్.

23

టీ. కాంచి=ఆ దివ్యభవనమునుజూచి, తదీయ...గరిమకుకొ-తదీయ= దానియొక్క, విచిత్ర=వింతయైన, ఉదంచిత = మిగుల బాగైన, సౌభాగ్య గరిమకుకొ=చక్కదనపుఁ బొపునకు, అచ్చెరువడి = అశ్చర్యపడి, అక్కాంచన గర్భాన్వయమణి = ఆ బ్రహ్మణవంశశ్రేష్ఠుఁడు (ప్రవరుఁడు), ఇంచుక = తొంచెము, తటియంగకొ = సమీపింపఁగా, అచటికికొ=ఆతావునకు, ఏఁగెడు వేళకొ=పోవునప్పుడు, పైపద్యముతో నన్వయము. తొలుత నాశ్రమముగా నెంచెను. చక్కదనపుఁబొ పచ్చెరువుగూర్చి యాశ్రమము గాదేమో యను శంకను బలపఱచెను. చేయఁదోచక యించుక సమీపించెను.

క. మృగమదసౌరభవిభవ

ద్విగుణితఘనసారసాంద్రపీటీగంధ
స్థగితేతరపరిమళమై

మగువపాలుపుఁ దెలుపునొక్కమారుత మొలనెన్. 24

టీ. మృగమద...పరిమళమై - మృగమద = కస్తూరియొక్క, సౌరభ విభవ=పరిమళపుఁ బెంపుచే, ద్విగుణిత=చెట్టింపుగాఁ జేయఁబడిన, ఘనసార= పచ్చకప్పురముచే, సాంద్ర=నిండిన, పీటీ=తాంబూలముయొక్క, గంధ=నువా ననచే, స్థగిత = కప్పఁబడిన, ఇతరపరిమళమై = ఇతర వస్తువుల సౌరభము గలదై, మగువపాలుపుఁ=జవరాలిజాడను, తెలుపు=తెలియఁజేయు, ఒక్క= ఒకానొక, మారుతము=గాలి, ఒలిసెన్=పీచెను.

కస్తూరి యనక మృగమద మనుటచే సద్యోవినిర్భిన్నమనుట, పచ్చ కప్పురము తావిపెంపు గలది. కస్తూరిచే దానితావి యిబ్బడియైనది. ఈ సుగం ధాలికయ మితరపుష్పగంధములఁ గప్పెను. ఇది పీటీగాగంధము గాన మగువపాలుపు తెలియచున్నది.

తా. కస్తూరి, పచ్చకప్పురము మొదలగు పరిమళద్రవ్యములు కలిసిన తత్త్వవాసన యితర పరిమళములను గప్పివేయఁగా జవరాలిజాడఁ దెలుపు నొక గాలి యట్లన పీచెను. అలం. కావ్యలింగము.

మ. అతఁ డావతపరంపరాపరిమళవ్యాపారలీలక జనా

న్వితమిచ్చోటుని చేరఁబోయి కనియొక విద్యుల్లతావిగ్రహక

ళతపత్రేక్షణఁ జంచరీకచికురక జంద్రాస్యఁ బక్రస్తనిక

నతనాభిక నవలా నొకానొకమరున్నారీశిరోరత్నమున్. 25

టీ. అతఁడు = ఆప్రవరాఖ్యుఁడు, ఆ, వాతపరంపరా...లీలక-వాత పరంపరా=గాలిజాలునందు, పరిమళ=సుగంధముయొక్క, వ్యాపారలీలక = ప్రవర్తనవిలాసముచేత, ఇచ్చోటు=ఈ ప్రదేశము, జనాన్వితము = జనులు

గలది, అని = అనుకొని, చేరఁబోయి=సమీపించి, విద్యుజ్జతావిగ్రహణ్ = మెఱుపుఁ దీగవంటి మేనుగలదానిని, శతవత్రేక్షణ్ = కమలములవంటి కన్నులు గలదానిని, చంచరీకచికురణ్ = తుమ్మెదలవంటి కురులుగలదానిని, చంద్రాస్యక్ = చంద్రునిఁబోలు మోముగలదానిని, చక్రస్తనిక్ = చక్ర వాకములవంటి చన్నులుగలదానిని, నతనాభీక్ = లోఁతైన బొడ్డుగలదానిని, ఒకానొక, మరున్నారీశిరోరత్నముక్ = దేవతాస్త్రీలలో మిన్నయగు, నవ లాక్ = జవరాలిని, కనియెక్.

వీచినది వాతము గాదు. వాతపరంపర. కాననే జనసమన్విత మని గ్రహింపఁ గలుగుట. పరూధిని వేల్పుచేలువ గాన ముఖాదిగాఁ గవి పర్ణిం చెను. పొక్కిలి లోఁతుగా నుండుటచే నుత్తమజాతి స్త్రీ యని సాముద్రికము. దేవకాంతామణి కావున నాకారము శుభలక్షణలక్షితమై యున్న దనుట.

నవలాపదము దీర్ఘాంతమగు దేశ్యము. నవలయను ప్రాస్వాంతరూపము గూడఁ గలదు. ప్రాస్వాంతము గల దనుటకు, క. “అన్నవలముద్దుమోమును” (విక్రమార్కచరిత్రము.)

తా. ఆ ప్రవరుఁ డాగాలిజాలునుబట్టి యిచ్చోట జనులు గల రని తెలిసికొని చేర నరిగి మెఱుపుఁదీగవంటిమేను, కమలములవంటి కన్నులు, దుమ్మెదలవంటి కురులును, జందురునివంటి నెమ్మోమును, జక్కవలవంటి చన్నులును, లోఁతైనబొడ్డును గలయొకానొక వేల్పుజవరాలిని గన్గొనెను.

తే. అమలమణిమయనిజమందిరాంగణస్థ

తరుణసహకారమూలవితర్పిమీఁద

శీతలానిల మొలయ నాసీన యైన

యన్నిలింపబ్జముఖయు నయ్యవసరమున.

26

టీ. అమల...మీఁదక్ - అమలమణిమయ=నిర్మలములైన మణులతోఁ గూర్చుబడిన, నిజ = తనయొక్క, మందిర = ఇంటియొక్క, అంగణస్థ = ముంగిట నున్న, తరుణసహకార=శీయమావిగున్నయొక్క, మూల = మొదట

నున్న, విత్తిమిఁదఁ = విత్తిమై, శతలానిలము = చట్టగాలి, ఒలయన్ = నీవఁగా,
 ఆసీన = కూరుచున్నది. అన్ని లిం పాట్టముఖయన్ = ఆవేలుపువెలఁదియను,
 అయ్యవసరమున్ = ఆనమయమునందు (వైషద్యముతో నన్వయము.)

సీ. తతనితంబాభోగధవళాంశుకములొని

యంగదట్టపుఁగావిరంగువలన

శశికాంతమణిపీఠి జాజువాఱఁగఁ గాయ

లుత్తుంగకుచపాళి నత్తమిల్లఁ

దరుణాంగులీధూతతం త్రీస్వనంబుతో

జిలిబిలిపాట ముద్దులు నటంప

నాలాపగతిఁ జొక్కియరమోడ్పుఁగనుదోయి

రతిపారవశ్యవిభ్రమముఁ దెలుపఁ

తే. త్రాఢిఁ బలికించుగీత ప్రబంధములకుఁ

గమ్రకరపంకరుహారత్నకటకర్పణార్ప

ణధ్వనిస్ఫూర్తితాళమానములు గొలుప

నింపు దళుకొత్త వీణవాఁయింపుచుండి

27

టీ. తత...రంగువలనన్ - తత = విరివియైన, నితంబ = సిఱుదులయొక్క,

అభోగ = పరిపూర్ణతగల, ధవళాంశుకములొని = తెల్లనెట్టాలొని, అంగ
 దట్టపు = పావడయొక్క, కావిరంగువలనన్ = ఎఱుపురంగువలన, శశికాంత
 మణిపీఠి = చంద్రకాంతమణులుబొదిగినపీఠము, జాజువాఱఁగన్ = ఎఱుపు
 సోఁకఁగా, (లోనియంగదట్టపుఁగావిరంగు వైసున్నవలుచనినెట్లానుండి మణిపీఠిక
 మిఁదికిఁ బ్రసరించుచున్నదనుట.) కాయలు = వీణసాఱకాయలు, ఉత్తుంగ
 కుచపాళిన్ = ఉన్నతమైన స్తనప్రదేశమున, అత్తమిల్లన్ = ఒత్తుగొనఁగా,
 సిఱుదులు వ్రేఁగుగానుండుటచేఁ గావిపల్వ వికాలమైనదని యూహ్యము. శశి
 కాంతము స్వచ్ఛశిల గావున వలువకావరం గందుఁ బ్రతిబింబించెనని భావము.
 గుబ్బు లుబ్బుగా నున్నగుబ్బెకలు వీణగొని వాయించుకటి వీణసారకాయలు

పాలిండ్లనొరయుట సాజము. దీనిచే గుబ్బలనేగు ఉబ్బునిస్త్రుతి నూచి
తము. “జ్ఞో. సమున్నతఘనస్తనస్తబకచుంబితుంబీఫలక్వణన్తధురపీణయావిబుధ
లొకలొలభు)వా త్వదీయమువగీయతే.” చూ. ప్ర. 5. ప. ప్రసన్నరాఘ
వము. తరుణా...స్వనంబుతోక్ - తరుణాంగుళీ=లేతవ్రేళ్లచేత, ధూత =
కదల్చుబడిన, తం త్రీ=తంతులయొక్క, స్వనంబుతోక్ = భస్మితో, జిలిబిలి
పాట=నన్ననిపాట, ముద్దులు = పొలుపును, నటింపక్=కలిగింపగా, ఆలాప
గతిక్ = రాగమునాలపించురీతిచే, అరమోడ్పుంగనుదోయి = సగముమూత
వడుటగలకన్నులు, రతిపారవశ్యవిభ్రమము = సురతమునందలి మైముఱుపాటు
పొల్పును, తెలుపక్=ఎఱుంగజేయగా, ప్రాధిక్ = నేర్పుతో, పలికించు
గీతప్రబంధములకుక్ = (వీణమై:) బలకజేయు సంగీతరచనలకు, కమ్ర...
స్ఫూర్తి-కమ్ర=మనోహరమైన, కరవంకరుహ = హస్తపద్మములందలి, రత్న
కటక=రతనములు తాంపినకడియములయొక్క, రుణరుణాధ్వనిస్ఫూర్తి =
రుణరుణ మనుధ్వనికలుగుట, తాళమానములు = తాళముయొక్కనియమము
లను, కొలుపక్ = కలిగించుచుండగాను, ఇంపు=వఱాయలు, తళుకొత్తక్ =
మీఱగా, వీణవాయింపుచుండి (వైపద్యముతో నన్వయము.)

రతి పారవశ్యమునందు గన్ను లఱమోడ్పుగొను ననుటకు దృష్టాంతము.
క. “గాత్రంబు వరవశంబగు, నేత్రంబులుమూయుఁ జెనుటనించినయూర్పుల్
చిత్రగళింబొలయు.”

—కళాశాస్త్రము,

పాళి యనఁ బ్రదేశ మనుటకు;—

“పాళిః కర్ణలతాగ్రే చ ప్రదేశాంకాశ్రిపంక్తిః

త్సరచ్చదేచయూకాయాం సంజాతశ్శక్రయోషితి.”

—నానార్థరత్నమాల.

కృదికారాదక్షిణః-అనుసూత్రముచే బాళికబ్బమునకు దీర్ఘము గూడ
వచ్చును.

సంగీతకాస్త్రమునందు ప్రబంధలక్షణము.

శ్లో. “చతుర్విధాతుభిష్టభిశ్చాన్తైర్వస్తాత్పరిముఖ్యతే,
తస్మాత్ ప్రబంధః కథితః.”

—సంగీతచూడామణి.

తా. చుదిరకావిపావడఁ దొడిగి విరివి యైరపిఱుదుల నిండానునట్లు పలుచనితెల్లనెట్లా చుట్టి పైఃటగాఁ బొడిగిన దగుటచే లోనిపావడరంగు నెట్లా పైకిఁ దోచుచు జంద్రకాంతమణులు తాపినపీటనైత మెఱుపుదేఱుచుండెను. వీణకు నమర్చినసారకాయలు, ఎత్తువచనుపట్టున నొఱిగియుండెను. నునువ్రేళ్లతోఁ గదల్పఁబడుతీఁగలధ్వనితో నన్నని తనగాత్రపుఃబాట ముద్దులు గొలుపుచుండెను. రాగము నాలపించునప్పు డరమొడి కన్నుదోయి నురకము నందలి మైమఱుపును దెలుపుచుండెను. వీణపైః బలికించుకృతులకుఁ దనకర కంకణములచప్పుడు తాళము లిడుచున్న ట్లుండెను. ఈవిధమున హాయిలు మెఱుయ వీణ వాయించుచు. ఆలం. తద్దణనిదర్శనారూపకములు.

ఉ. అబ్బురపాటుతోడ నయనాంబుజముల్ వికసింపఁ గాంతిపె
ల్లుబ్బి కనీనికల్ వికసితోత్పలపంక్తులఁ గ్రుమ్మరింపఁగా
గుబ్బ మెఱుంగుజన్గన గగుర్పొడువన్ మదిలోనఁ గోరికల్
గుబ్బతిలంగఁ జూచె నలకూబరసన్నిభు నద్ధరాయరున్. 23

టీ. అబ్బురపాటుతోడన్ = అబ్బురపడుటతో, నయనాంబుజముల్ = కన్నుదమ్ములు, వికసింపన్ = విరఁబాఱుఁగా, కాంతి = ప్రకాశము, పెల్లుబ్బి = మిక్కిలిమెండై, కనీనికల్ = కంటిలోని నల్లని గ్రుడ్డు, వికసితోత్పలపంక్తులన్ = విచ్చినకలువపూదండలను, క్రుమ్మరింపఁగాన్ = ఊప్పతిలఁజేయఁగా, గుబ్బ... గవ-గుబ్బ = గుండ్రనై, మెఱుంగు = మిసమిసలుగల, చర్చవ = స్వరద్వయము, గగుర్పొడువన్ = పులికింపఁగా, మదిలోనన్ = మనస్సున, కోరికల్, గుబ్బతిలంగన్ = పెల్లుమీఱుఁగా, నలకూబరసన్నిభున్ = నలకూబరునితో నమానుఁడగు, అద్ధరాయరున్ = ఆ బ్రాహ్మణుని, చూడెన్ = కాచెను.

కసీనికలు కోడెతనంపుఁబడుచులకు నల్లకలువలకాంతితో నలరారు చుండును. ఈభావముతోనే కనులు నల్లకలువలని కవులువాడుట సుత్ర సిద్ధము.

రోమాంచము సాత్వికభావము. హర్షాతిశయముచే రోమాంచమయ్యెను. శ్లో. “రోమాంచో విస్తయోత్సాహహర్షాద్యైః” అని యాలంకారికమతము. హృదయానందవశమునఁ గనులు వికసించుటయుఁ బులకరించుటయు సహజము. ఇటు లనుటకుఁ బ్రమాణము.

శ్లో. “మనోరథస్య లాభేన సిద్ధ్యా యోగ్యస్య వస్తునః
ప్రియసంగమదేవాదిప్రసాదాదేక్ష్మ కల్పితః,
మనః ప్రసావో హర్షః స్వాత్మత్ర నేత్రస్య పుష్టతా
ప్రియభాషణమాక్షేపః పులకానాం ప్రరోహణమ్.”

మైత్రేష్వఁబడిన నేత్రపుష్టతయే నయనాంబుజవికసనము. మనోభావమును బయలుపఱచుభావముల ననుభావము లందురు. రోమాంచము అనుభావవిశేష మగు సాత్వికభావము. ఇది వరాధినివలపు నెఱింగించును.

తా. అట్లు వీణ వాయిించుచున్న యా వేల్పులేను కన్నదమ్ములను విరియఁజేసి కలువదండలను గురియుచుఁపులతో గుట్టవన్న లునికి గగన్పొడిచి మిసమిసలాడఁగా లోలోఁ గోరికలు కేఁగఁగా నలకూబరునిఁ బోలిన యాప్రవరునిఁ జూచెను. అలం. పరిణామము.

ఈ చూచి ఝళంఝళత్కటకసూచితవేగపదారవింద మై
లేచి కుచంబులుకా దుఱుము లేనడుమల్లలనాడ నయ్యెడకా
బూచినయొక్క పోకనునుబోదయఁ జేరి విలోకనప్రభా
వీచికలకా దదీముపదవీకలశాంబుధి వెల్లిగొల్పుచున్. 29

టీ. ర్భుశంర్భుశ...విందయై - ర్భుశంర్భుశత్ = ర్భుశంర్భుశ మను,
 కటక=అంబలచే, సూచిత=సూచింపఁబడిన, వేగ(ముగల), పదారవిందయై =
 పాదపద్మములుగలదై, లేచి, కుచంబులున్ = స్తనములును, తుఱుము=గొప్పను,
 లేనదుము = నకనకలాడు నదుమును, అల్లలనాడన్ = తూగాడఁగా,
 అయ్యెడన్ = అక్కడ, 'పూచిన, చిక్క, పోకనునుబోదియన్ = పోక
 చెట్టుయొక్క నున్నదైన యాలవాలమును, చేరి, విలోకనప్రభావీచికలన్.
 విలోకన=చూపులయొక్క, ప్రభావీచికలన్ = కాంతితరంగములచే, తదీయ
 కదవీకలకాంబుధిన్ = అతఁడు వచ్చు మార్గ మను పాలనముద్రమును, వెల్లి
 గొల్పుచున్ = పొంగి పొరలఁజేయుచు (అయ్యువిద తెలిచూపులను దొంతర
 దొంతరలుగా క్రుమ్మరించుచుండుటచే నాతని మార్గము పాలనముద్రము
 వలెనయి దొరలిదొరలివచ్చు వైవై చూపులకు వెల్లిగొన్నట్లయ్యెనని భావము.)
 పరిణామాలంకారము.

పూలుగారుటచే బెన్నెఱిముడి వీడె ననుట. చూపులగాంతులుప్రస
 రించుట, తురుమువీడుట, జనులు నదుము అల్లలనాడించుట కామేంగితములు.

శ్లో. “పీఠః ప్రస్ఫుర తీక్షణే విచలతః కూపాదకే మత్స్యవత్
 భవ్విల్లిః కనుమాంచితో విగళతి ప్రాస్తోఽపి బంధం పునః,
 ప్రచ్ఛన్నై ప్రజతస్తనౌ ప్రకటతాం శ్రోణీకటం దృశ్యతే
 నీచ చ ఫలతి స్థితాఽపి నుదృఢం కామేంగితం యోషితామ్.”

—రతిరహస్యము.

తా. ఆ దేవతాస్త్రీ యాప్రవరునిఁ జూచి యంబలు గలుగలుముని.
 మ్రోయుగా లేచి కుచములును గొప్పను సన్ననదుమును నల్లల నాడఁగాఁ
 జేరువ నున్న యొకపోకమానుచాటున కేగి యాతనిమార్గమునకేసి తెలి
 చూపులు దొంతర దొంతరలుగాఁ బుచ్చెను. పరిణామాలంకారము.

మ. మునుముక్ పుట్టెడుకొంకు లౌల్యము నిడక మోదంబు వి
స్తీర్ణతక, జోనువక గోర్కులు క్రేళ్లుద్రిప్ప మదిమెచ్చుల్
తెప్ప లల్లార్పన, తవ్వనువంగస్థితి తీచ్చపాటాసంగ నొయ్యా
రంబునక జంద్రికల్, దనుకక జూచె లతాంగి భూసురుఁ
బ్రపుల్ల న్నేత్రపద్మంబులన్.

30

టీ. లతాంగి=అస్త్రీ, మునుముక్ = ముందుముందు, పుట్టెడుకొంకు =
జనించెడు సంశయము, లౌల్యము = చాపల్యమును, ఇడక = ఒసంగఁగా,
మోదంబు=సంతోషము, విస్తీర్ణతక=వైశాల్యమును, చోనువక = చెందిం
పఁగా, గోర్కులు=కోరికలు, క్రేళ్లుద్రిప్పక = దుసికిల్లాడింపఁగా, కన్నులు
కొంకుచేతను గోర్కులచేతను జంచలము లయ్యెను. మదిమెచ్చుల్ = మనసు
వందలి మెప్పులు, తెప్ప లల్లార్పక=కనుతెప్పలను ద్రిప్పఁ జేయఁగా, అత్యను
వంగస్థితి=ఎంతయుఁ జేరికగలది యగునునిశి, తీచ్చపాటు = నిశ్చేష్టత్వమును,
చంద్రికత్ = వెన్నెలలు, తనుకక=కాయఁగా, ప్రపుల్ల న్నేత్రపద్మంబులక =
విరియఁబాటుచున్న కనుదమ్ములతో (తామరపూవులవలె నిండాంబులను వియు
ననురాగప్రకటనము చేయునవియు నగు చూపులతో) భూసురుక=బ్రహ్మ
జుని, చూచెక = కాంచెను.

చూపులు, శ్వేతముగా వర్ణించుట కలదు.

మ. “జగతీనాథునిముందటకొ నిలిచె సాక్షాత్కారముం బొంది యా
జగదేక స్తవనీయ కారద శరచ్చంద్రాతపాలాకముకొ”

శృంగారమైవధము. ఆ. ౪

తా. ఆతనిఁజూచినతోడనే కలిగినకొంకు బెరుగును కల్గింపఁగా సంతో
షము వైశాల్యముఁ జెందింపఁగా నుప్పలిల్లు కోరికలచే తుసికింతలాడి లాని
మెప్పులు తెప్పలల్లార్పింపఁగా నదివఱ కెఱుక లేనిచేరిక నిశ్చేష్టత్వమును
గూర్చఁగా విరఁబాటుకన్నదమ్ములతో నాయెంతి యుయ్యారముగా వెన్నెలలు
నిగుడునట్లు ప్రవరునిఁ చూచెను. పరిణామాలంకారము.

మను—రి

క. పంకజముఖ కప్పదు మై

నంకురితము లయ్యెఁ బులక లావిష్కృతమీ

నాంకానలసూచకధూ

మాంకురములుఁబోలె మఱియు నతనికొ జూడన్. 31

టీ. పంకజముఖికొ = తామరపూవంటిముఖముగలయాస్త్రీకి, మైకొ = శరీరమున, ఆవిష్కృత... నాంకురములుఁ బోలెకొ - ఆవిష్కృత = వెల్లడిరింపఁ జడిన, మీనాంకానల = మదనాన్నిని, సూచక = తెలియఁజేయునవి యయిన, ధూమాంకురములుఁబోలెకొ = పొగల యాంకురములువలె, పులకలు, ఆంకురితములయ్యెకొ = మొలచెను. ఉత్పేక్షాలంకారము. (హతాత్సందర్భము వలన వలపు లోలోన జనించి గుబ్బలు గగర్పొడిచెను. తృప్తిదీప్తి చూచిన కతన మేనిసిండ్ పులకలు జనించెను. ధూమము కృష్ణవర్ణగణము.)

తా. మఱియు నాతనికొ జూచునప్పటి కాయువిదకు రవుల్కొను మన్నఁగాన్నిని దోఁపించుపొగరేకలట్లు మయిసిండఁ బులకలు పొటమరించెను.

ఉ. తొంగలితెప్పలకొ దొలఁగఁద్రోయుచుఁ బై పయివిస్తరిల్లుక
న్నంగవఁకొక్రమించుకొనునోముఖచంద్రునటంచుఁబోవ
నీకంగజుఁడానపెట్టి కదియకొ గుటి వ్రాసె ననంగ జాటి సా
రంగమదంబు లేఁజెమటఁ గ్రమై లలాటముప్పిగి చెక్కులన్.

టీ. తొంగలి తెప్పలకొ = వాలు తెప్పలను, తొలఁగఁ ద్రోయుచుకొ = తప్పుద్రోయుచు, పైపయికొ = మీది మీదికి, విస్తరిల్లు కన్నంగవఁకొక్రమించుకొనునోముఖచంద్రునటంచుఁబోవ నీకంగజుఁడానపెట్టి కదియకొ గుటి వ్రాసె ననంగ జాటి సారంగమదంబు లేఁజెమటఁ గ్రమై లలాటముప్పిగి చెక్కులన్.

సాగిపోవలసినది, అంగజుడగుచున్న భుండు, అనపెట్టి=చూపు పెట్టి, కదియిం = అంటునట్లు, గుఱి=గుఱుతు, వ్రాసెననంగ, సారంగమదంబు=(నొసటి) కస్తురి, లేజెమటన్ = చిఱుచెమటచే, జాఱి, లలాటమున్ = ఛాలమును, డిగ్గి=దిగి, చెక్కులన్, క్రమైన్ = అట్టునెను.

స్వేదోద్ధమము సాత్వికలక్షణము, ఇ ట్లకుటకు
శ్లో. “స్తవ్యః ప్రళయరోమాంచో స్వేదోవై వర్జ్యవేషభూ
అశ్రువైశ్వర్యమిత్యష్టా సాత్వికాః పరిశీర్తితాః.”

తా. చాలుతెప్పలను బ్రైపయి కెగననఁ ద్రోయుచున్న యీకన్ను
గవ యింక ముఖమునయింకము నాక్రమించుకొనునేమో యని మన్నభుం
డానపెట్టి గీచిన గీతయనునట్లు చిఱుచెప్పట గ్రమ్మి కస్తురిబొట్టు కరణ
చెక్కుల జాఱెను. ఉత్పేక్షలంకారము.

మ. అనిమేషస్థితి మాన్వే బిత్తరపుజూ పస్వేదతావృత్తి మా
స్వేదనచస్వేదసమృద్ధిబోధకశ మాన్వేక్ మోహవిభ్రాంతి తో
డనె గీర్వాణవధూటికిన్ భ్రమరకీటన్యాయమొప్పున్ మరు
ఘ్యనిభావించుటమానుషత్వము మెయిన్ జూపట్టెచానత్తఱిన్.

టీ. గీర్వాణవధూటికిన్ = దేవతాస్త్రీకి, అత్తఱిన్ = అప్పుడు, భ్రమర
కీటన్యాయము = పురుగు తుమ్మెద యగున్యాయము (పురుగును దెచ్చి
తుమ్మెద తనగూటి నుంచి వెంచఁగాఁ బురుగు తుమ్మెదనే మనసున నుంచుకొని
కొంతకాలమునకుఁ దుమ్మెదగా మారును) బిప్పన్ = బిప్పనట్లు, మనుఘ్యనిన్ =
మానవుడగు ప్రవరాఘ్నుని, భావించుటన్ = తలంచుటచేత, తోడనె =
వెంటనే, మానుషత్వము = మనుష్యత్వము, మెయిన్ = శరీరమున, చూపట్టె
నాన్ = కన్నడెనా యనునట్లు, బిత్తరపుజూపు = బెళువజూపు, అనిమేష
స్థితిన్ = తొప్పుపాటులేనియునికిని, మాన్వేక్, నవస్వేదసమృద్ధి = గ్రొజెయరు
నిండుట, అస్వేదతావృత్తిన్ = చెప్పటలేనికనమును, మాన్వేక్, మోహ

విభాగితి = అనురాగమువలనిమరపు, బోధకళ = జాగ్రత్తను, మాస్పెక్ = పొగొట్టెను.

తా. మనుష్యుని భావించుటచే నాదేవతాస్త్రికి భృమరకీటన్యాయమున మనుష్యత్వము సంభవించెనా యనునట్లు దేవతాధర్మములగు, అనిమేష, స్థితి, అస్వేదతావృత్తి, బోధకళ, మాటి బిత్తరపుఁజూపు నవస్వేదనమృద్ధి మోహవిభాగితి యను మనుష్యధర్మములు వాటిల్లెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష. తద్గుణము.

వ. ఇ ట్లతనిరూపరేఖావిలాసంబులకుం జొక్కి యక్కమలపల్లె
క్షణ యాత్మగతంబున. 34

టీ. ఇట్లు = ఈవిధముగా, అతని = ఆ ప్రవరాఖ్యుని, రూపరేఖావిలాసంబులకుం = సౌందర్యక్రమమునకును, విలాసమునకును, చొక్కి = మోహముఁ గొని, (వరవశమై) అక్కమలపల్లెక్షణ = తప్తితేకులఁ బోలుకన్నులుగల యాయుని, అత్తగతంబున = తనలో, (వైవద్యముతో నన్వయము.)

ఉ. ఎక్కడివాడో యక్షతనయేందుజయంతవసంతకంతులన్
జక్కడనంబునన్ గెలువఁజాలెడువాడు మహినురాన్వయం
బెక్కడ యీతనూవిభవ మెక్కడ యేలనిబంటుగామరున్
డక్క గొనంగరాదె యకటా నను వీడు పరిగ్రహించినన్.

టీ. (ఈ బ్రాహ్మణుడు) యక్షత...కంతులన్ - యక్షతనయ = నల కూబరని, ఇందు = చంద్రుని, జయంత = ఇంద్రునికొడుకైన జయంతుని, వసంత = వసంతకుటుపురుషుని, కంతులన్ = మన్మథుని, చక్కడనంబునన్ = సౌందర్యముచేత, గెలువన్ = జయించుటకు, చాలెడువాడు = నమర్థుడగు వాడు, ఎక్కడివాడో = ఎక్కడనుండి వచ్చినవాడో, మహినురాన్వయంబు = బ్రాహ్మణులకులము, ఎక్కడ, ఈ, తనూవిభవము = శరీరసంపత్తి, ఎక్కడ, (దేవతాంశమునఁ బుట్టినవారికె యపూర్వసౌందర్యాతిశయ ముండును. సామాన్యముగ బ్రాహ్మణజాతిలో సౌందర్యమరుదు. ఇతని సౌందర్యము వేల్పు

అలా సౌందర్యవంతుల నలిశయించియున్నది.) అకటా=అయ్యో, వీడు = ఈ బ్రహ్మజుడు, ననుకొ=నన్ను, పరిగ్రహించినకొనినచో, మరుకొ= మన్నఁగుని, ఏలనిబంటుగాకొ = తనంతదానైన నేవకునిగా, (జీతముజ్జైము లీయక యుచితముగా బానిసైకనముచేయు బంటువానిగా), డక్కగొనంగఁ రాదె = లోబలుచుకొరాదా?

దక్కపదము డక్కయనుటకు—

తే. “డంభ డిండిర డోలికాడాడిమాది

శబ్దముల కాదివర్ణముల్ సంస్కృతమున
నుపరివర్ణ తృతీయమై యొప్పునట్లు
దెనుఁగున దకారము డవర్ణ మొనరుచుండు.

తే. దాక దగ్గటి దిద్దియ దాయఁ బోయి

దాపలను దిద్దుచును వైకృతములమొనల
దాక డగ్గటి దిద్దియ దాయఁబోయె
దాపలను దిద్గు మని దా కడంగి నిల్చు.”

(అవృకపీయము.)

తా. నలకూబరజయంతవసంతాదులను చక్కఁదనమున జయింపఁ జాలునీతఁ డెక్కడివాడో గావలయు. ఈచక్కఁదన మెక్కడ? బ్రహ్మజుల మెక్కడ? వహ్వో! ఈతఁడు నన్ను, నైకొన్నచో మన్నఁగుభుముల నిరాటంకముగా ననుభవించఁ దగును గదా! విషమాలంకారము.

సీ. వదన ప్రభూతలావణ్యాంబుసంభూత

కమలంబు లన వీనికన్ను లమరు
నిక్కి వీనులతోడ నెక్కసక్కెము లాడు
కరణి నున్నవి వీనిఘనభుజములు
ఘంకల్పసంభవాస్థానపీఠికవోలె
వెడఁద యై కనుపట్టు వీనియారము

ప్రతిఘటించుచిగుళ్లువై నెఱ్ఱవాటిన
 రీతి నున్నవి వీనివృద్ధులపదములు
 తే. నేరేటేటియగల్ తెచ్చి నీరజావ్రు
 సానఁబట్టినరాపాడి చల్లి మెదిపి
 పదను సుధ నిడి చేసెనో పద్మభవుఁడు
 వీనిఁ గాకున్నఁ గలదె యీమేనికాంతి.

36

టీ. (ఈపద్యమునందుఁ బ్రవరునిసౌందర్య మభిర్దితము) వీనికన్నులు = ఈపురుషునినయనములు, పదన...కమలంబులనక - పదన = ముఖము యొక్క, ప్రభూత = అధికమైన, లావణ్య = మెఱుఁచునెడు (ముత్యముల నిగనిగఁజేరిన యంగకములనిగారమునకు లావణ్యమనిపేరు.) అంబు = ఉదకమున, సంభూత = పుట్టిన, కమలంబులు = తామరలు, 'అనక' = అనునట్లు, అమరుక = దివ్యుడు, వీనిఘనభుజములు = ఈబ్రాహ్మణుని గొప్పభుజములు (ఎగుబుజములు), నిక్కి = ఎగువుచేంది, వీనులతోడక = చెవులతో, ఎక్కనక్కెములు = వేళాళాములు. ఆడుకరణిక, ఉన్నవి. సంకల్ప...వీతిక వోలక - సంకల్పసంభవ = మన్నఘనయొక్క, అస్థానవీతికవోలక = కొల్వగద్దియవలె, వెడఁదయై = వికాలమై, వీనియరము = ఈతనిపక్ష స్థులము, కనుపట్టక = కనవచ్చుచుండుచు, ప్రతిఘటించు = ఎదిరించునట్టి, చిగుళ్లువై = చివులువై, ఎఱ్ఱవాటినిరీతిక = కనలి యెఱ్ఱవాటినివిధమున, వృద్ధులపదములు = మెత్తనిపాదములు, ఉన్నవి = ఎఱ్ఱగా నలరారుచున్నవి, పద్మభవుఁడు = బ్రహ్మదేవుఁడు, నేరేటేటియగల్ = జంబూవదియండలిమరద, తెచ్చి (జంబూవదిలోనియడును బంగాఁని చెప్పబడును), నీరజావ్రుక = సూర్యుని, సానఁబట్టిన రాపాడి = సానఁబట్టి బింబమును దేర్చునట్లు డరిగి రాలిన రజము, చల్లి, మెదిపి = కలయఁగఁగలిపి, పదను = (ముద్దపాకమునకుఁ గావలసిన) కడిసి, సుధక = ఆమృతమున, ఇడి, చేసెనో = సృష్టించె

నేమో, కాకున్నా = లేనిచో, ఈమేనికాంతి = ఈశరీరలావణ్యము, కలదె = కలుగునా?

ఛాయాదేవి తనభర్తయగు సూర్యునివేడికి సైంపజాలక పోవుటచే నామెతండ్రి యగు శ్వప్తప్రజాపతి సూర్యునివేడిమి తగ్గించ నెంచి సాన యం దఱగరాచె ననుపురాణకథ యిట ననుసంధింపఁదగినది. లావణ్యలక్షణము 61 వచనమునఁ జూడఁగను.

తా. ఈయందగానికన్నులు ముఖకాంతి యసెడి నీటఁ బుట్టినకమల ములవలె నున్నవి. ఎగుబుజములు నిక్కి చెవులతో నెకనక్కిములాడుచున్నట్లున్నవి. అొమ్ము మన్నధునికొల్వగద్దియవోలె వికాలమై కన్నట్టుచున్నది. పాదములు చిగుళ్లను ధిక్కరించుచు నెఱ్ఱవాఱినట్లున్నవి. బ్రహ్మదేవుఁడు నేరెటేటిలాని బుగారపుటడును దెచ్చి సూర్యుని సానఁబట్టిన రాపొడి చల్లి కలిపి యమృతము పదనుగాఁ జేసికొని నిర్మించెనో యేమో? లేనిచో నీచక్కఁదనము కలుగునా? ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. సురగరుడోరగనరభే

చరకిన్నరసిద్ధసాధ్యచారణవిద్యా

ధరగంధర్వకుమారుల

నిరతము గనుఁగొనమె పోలనేర్తురె వీనిన్.

37

టీ. సుర, గరుడ, ఉరగ, నర, భేచర, కిన్నర, సిద్ధ, సాధ్య, చారణ, విద్యాధర, గంధర్వ (వీరిలో) కుమారుల = పిన్నవయసువారిని, నిరతము = ఎవ్వడును, కనుఁగొనమె = చూడమా! వీనిన్ = ఇతనిని, పోలనేర్తురె = సరి పోలఁగలుగుదురా!

మ. అని చింతించుచు మీనకేతనధనుర్జ్ఞాముక్తనారాచదు

ర్ద్ధిన్య మ్మూర్ఛితమానసాంబురుహ యై దీపించు పెంద త్రణంబునఁ బేటె త్రినలజ్జ నంఘ్రికటకంబుల్ మ్రోయ నడ్డంబు ని

ల్పిన నయ్యచ్చరః జూచి చేరఃజని పల్కే వాఃడు విభ్రాం
తుః డై. 33

టీ. అని = ఇటులని, చింతించుచు = తలంచుచు, మిన...రుహయై-
మినకేతన = మన్నఘనియొక్క, ధరుర్జ్య = వింటివారినుండి, ముక్త = విడువఁ
బడిన, నారాచ = బాణములచే గలిగిన (ఇట నారాచములను వర్షధారలుగా
రూపించుకొనునది), దుర్దిన = జడివానతో (సూర్యదర్శనము లేనిదినమున),
సప్తార్షిత = మూర్ఖునిందింపఁబడిన, మానసాంబురుహ = మనమనెడువద్దము
కలది, దీపించు పెద్ద తరంబున = పెంపొందు పెద్దతరతటపాటుచే, పేటెత్తిన
లజ్జ = బీబావతీనస్థితో (సిగ్గుతోఁబడియుండుట). అంప్రకటకంబుల్ =
కాలియంబెలు, మ్రోయన్, అడ్డంబునిల్పినన్ = అడ్డమునిల్వఁగా, అయ్య
చ్చరన్ = ఆయప్పరస్త్రిని, చూచి = కాంచి, చేరన్ చని = సమీపించి,
వాడు = ఆప్రవరాఖ్యుడు, విభ్రాంతుడై = భ్రమనొందినవాడై, పల్కే =
ఈవిధముగా భాషించెను.

సామాన్యబాణము లనక నారాచములనుటచే బాతవేదనాతిశయము
సూచించుట. నారాచలక్షణమునందు అది తెల్లుపుల్ల లేక యంతయు నిను
ముతోఁ జేయఁబడుబాణ మని చెప్పఁబడెను. అది మహావీరునకే సిద్ధించును.
కాన మన్నఘుఁడు మహావీరుఁడు.

శ్లో. “సర్వలోహాస్తు యే బాణాస్తే నారాచాః ప్రకీర్తితాః,
పంచభిః పృథులైః పక్షైర్యుక్తాః సిద్ధ్యంతి కస్యచిత్.
ఏకైకస్య శరస్త్వైవ చతుష్పక్షాణి యోజయేత్
షణ్ణాసాత్ సిద్ధ్యతే ముష్టిః శరాః సువత్సరేణ చ,
నారాచాస్తస్య సిద్ధ్యంతి యస్య తుష్టా మహేశ్వరః.”

తా. ఈవిధముగాఁ జింతించుచు మదనవేదనకు లోగి తరతటపాటు
చెంది సిద్ధునక్కి కాలియంబెలు మ్రోయఁగా, నావేపతాస్త్రి పోకబోది

యను వీడి ప్రవరునితోప కడ్డము నిల్పెను. అది చూచి ప్రవరుడు,
విభ్రాంతుఁ డై చేరఁబోయి పలికెను. రూపకాలంకారము.

ఉ. ఎవ్వతె వీవు భీతహరిణేక్షణ యొంటిఁ జరించె దోట లే
కివ్వనభూమి భూసురుడ నేబ్రవరాఖ్యుడఁ ద్రోవతప్పితికొ
క్రొవ్వన నిన్న గాగ్రమునకుఁ జనుదెంచి పురంబుఁ జేర నిం
కెవ్విధిఁ గాంతుఁ దెల్పుగదవే! తెరువెద్ది శుభంబు నీకగున్.

టీ. భీతహరిణేక్షణ = భయపడిన జింకచూపులఁబోలుచూపులు గల
దానా! ఈవు, ఎవ్వతెవు? ఓటలేక=భయములేక, ఇవ్వనభూమి = ఈ
యడవిప్రదేశమున, ఒంటిఁజరించెను=ఒంటరిగాఁ దిరుగుచున్నావు, ఏక=నేను,
ప్రవరాఖ్యుడఁక = ప్రవరుఁ డనువాడను, భూసురుడను = బ్రహ్మజుఁ
డను, క్రొవ్వన = చుదముచే, ఇన్నగాగ్రమునకుఁ = ఈకొండకొమ్మునకు,
చనుదెంచి = అరుగుదెంచి, త్రోవతప్పితికొ = మార్గము తొలంగినవాడ
నైతిని. ఇకఁక = ఇకమిఁద, పురంబు = అరుణాస్పదపురము, చేరఁక = చేరు
టకు, ఎవ్విధి = వివిధమున, కాలతుఁక = (ఉపాయమును) గతుగొందును.
తెరువు = నేఁబోవలసిన మార్గము, ఎద్ది = ఏది, తెల్పుగదవే, నీకుఁ, శుభంబు =
మేలు, అగుఁక = కలుగును.

క్రొవ్వన వచ్చితి ననుట తన ప్రమాదాతిశయము సూచించును. భీత
హరిణేక్షణ యనునంబుద్ధి ప్రవరునిపాటి నిష్కామిచోట రాదగ దని కొంద
ఱుదురు. సంబోధనాచిత్యము తెనుఁగుకవులు దృష్టిలో నుంచినఁ జాలము.

“కదవె ప్రార్థనంబునం దవృత్త్యయూత క్రియలమిఁదఁ గదకదవు
పూర్వకంబులన్నాదు లనుప్రయుక్తంబు లగు.” ప్రా. వ్యా. క్రి. 9. ఉదా.
“జిసిధాత్వర్థ ముగ్రహింపగదవే నీరేజపత్రేక్షణ.” (శృం. వై. ఆ. ౮)

తా. ఓయువతీ! నీ వెవ్వతెవు? భీతిలేక యొక్కతెవె యాయరణ్య
ప్రదేశమునఁ దిరుగుచున్నావు. నేను బ్రహ్మజుడను, పేరు ప్రవరుడు.

క్రొవ్వెక్కి యాగొండకువచ్చి త్రోవదప్పితిని. వివిధమున నేను బురము చేరఁ గలుగుదును ? తెల్పునూ నీకుఁ బుణ్య మగును.

క. అని తనకథ నెఱిగించినఁ

దనకనుఁ గవఁజెఱుఁగు లుబ్బ చాటఁకములున్

జనుఁగవయు నడుము నడఁకఁగ

వనిత నెలవివాట నవ్వి వానికి ననియెన్.

40

టీ. అని, తనకథ, ఎఱిగించినక, వనిత, తనకనుఁగవ మెఱుఁగును = తనకన్నుదోయి తళతళలు, ఉబ్బక = ఉబుకఁగా, చాటఁకములున్ = కమ్మలును, చనుఁగవయు, నడుమున్, నడఁకఁగక, నెలవివాటన్ = పెదవి మూలలువెడలునట్లు, నవ్వి, వానికిన్ = ఆతనికి, అనియెన్ = ఈవిధముగాఁ జెప్పెను.

ఉ. ఇంతలు కన్నులుండఁ దెను వెన్నరివేడెను భూసురేంద్రయే
కాంతమునందు నున్న జవరాండ్ర నెఱుఁ బిడి పల్కరించులా
గింతియ కాక నీ వెఱుఁగవే మును వచ్చినత్రోవచొప్పు నీ
కింతభయంబు లే కడుగ నెల్లిద మైలిమి మాటలేటికిన్. 41

టీ. భూసురేంద్ర = బ్రహ్మణశ్రేష్ఠుఁడా, ఇంతలు = (చేరఁజూపుదు) ఇంతవికాలమయిన, కన్నులు, ఉండక, తెరువు = మార్గము, ఎవ్వరికొ వేడెడు = ఎవరిని యాచించెదవు ? నెఱుఁబిడి = (ఈయడుగుటయను) మిషపెట్టుకొని, ఏకాంతమునందున్ = రహస్యప్రదేశమున, ఉన్న, జవరాండ్రన్ = వయసుఁగతైన, పల్కరించులాగు = మాటాడించు విధము, ఇంతియకాక = అంతేకాని, మును = ఈవఱకు, వచ్చినత్రోవచొప్పు = ఏతెంచినత్రోవవాడ, ఎఱుఁగవే, ఇంతభయంబులేక, అడుగక, ఎల్లిదమైలిమి ఏ = లేలికయితిమా, మాటలు, నీటికిన్. ఇంతలు కన్ను లనుటచే బ్రవరుని నయనవైశాల్యమునకు మెచ్చె నని భావము. నెఱ మనుటచే నీవు రసికుఁడవు రసికతాప్రకటన కిది.

యొక త్రోవ గానోపు ననుట. ఏకాంత మనుట యథేచ్ఛానిహారభోగో
చిత ప్రదేశ మనియు జవరాల నని చెప్పకొనుట సంభోగోచిత యావనవిభవ
ననియు సూచించుట.

తా. ఓనిపుడూ? చేరెడేసి కన్నులు పెట్టుకొని యితరులను ద్రోవ
యడిగెద వేమి? ఒంటరిపాటున నున్న పయనుగత్తెలకు పల్కరించు
విధమేకాని యీవఱకు వచ్చినత్రోవ నీ వెఱుంగవేమి? పలుమాట లేల?
ఇంత భయములేకుండ ముచ్చగుటకు మేము నీకు జాలుకనగా నగపడితిమి
గాఁబోలు. అపహ్నచాలంకారము.

వ. అని నర్తగర్భంబుగాఁ బలికి క్రమ్మఱ నమ్మగువ యమ్మహీ
సురున కిట్లనియె. 42

టీ. అని = ఈవిధముగా నని, నర్తగర్భంబుగాఁ = పరిహాస గర్భిత
ముగా, (తన యభిప్రాయమును మరుగుపఱచి యెదటివానికి సరసముగాఁ
బోఁచునటుల మాటలాడుట) పలికి = మాటలాడి, క్రమ్మఱ = మరల, అమ్మ
గువ = తనత్రీ, అమ్మహీసురునకుఁ = అబ్రహ్మణునకు, ఇట్లనియెఁ = ఈవిధముగా
బదులుచెప్పెను.

సీ. చిన్నివెన్నెలకందు వెన్నుడన్ని సుఖాభిః

బొడమినచెలువ తోఁబుట్టు మాకు

రహి శ్రుట్ట జంత్ర గాత్రముల తాల్ గరఁగించు

విమలగాంధర్వంబు విద్య మాకు

ననవిల్లుకాస్త్రంపుమినుకు లావర్తించు

పని వెన్నతోడఁ బెట్టినది మాకు

హయషేధ రాజపూయము లనఁ బేర్పడ్డ

సవసతంత్రంబు లుంకువలు మాకుఁ

తే. గనకనగసీమఁ గల్పవృక్షములనీడఁ

బచ్చరాచట్టుగమి రచ్చపట్టు మాకుఁ

బద్ధసంభవవైకుంఠభర్గసభలు

సాముగరిడ్డిలు మాకు గోత్రమరేంద్ర.

43

టీ. గోత్రమరేంద్ర=బ్రహ్మణశ్రేష్ఠుఁడా! చిన్ని వెన్నెలకందుకొ = ముద్దుల లేజుదురుని, వెన్నదన్ని=వెన్నాడి (వెంటనే యనుట,) నుభాభిక్= చాలసమద్రమున, పొడమిన చెలువ=పుట్టిన స్త్రీ, (లక్ష్మీదేవి యనుట) మాకుకొ, తో=బుట్టు = కూడబుట్టినది, రహి=రక్తి, పుట్టకొ=పుట్టునట్లు, జంత్రిగాత్త ములకొ=పిణాగానముచేతను కంఠగానముచేతను, తాల్=తాల్లను, కరఁగించు విమల గాంధర్వంబు = కరఁగఁజేయు చక్కని సంగీతము, మాకుకొ, నిద్యు= చదువు, ననవిల్తుకాస్త్రపుమినుకులు = కామకాస్త్రపు వాక్కులు, అవర్తించు పని=వల్లవేయుపని, మాకుకొ, వెన్నతోడఁబెట్టినది=చిన్న నాఁటినుండి యభ్యుత్త మైనది, (పసితనమున వెన్నదినుట యలవాటు చేసినటుల మిగులఁ జిన్నతన యుననే యభ్యసించిన దనుట) హయమేధ రాజనూయములు=అశ్వమేధము రాజనూయము, అనకొ=అని, పేర్పడ్డసవనతంత్రంబులు = ప్రసిద్ధికెక్కిన యజ్ఞ తంత్రములు, మాకుకొ, ఉంకువలు=(వెండ్లికిముందు కన్నెయింటివారికి నిచ్చెడుసొమ్ము) ఓలిధనము, కనకనగసీమకొ = మేరుపర్వత ప్రదేశమున, కల్పవృక్షములనీడకొ, పచ్చరాచట్టుగమి=గారుత్తతమణివికారములైనవఱపు తాల్ల సమూహము, రచ్చపట్టు=సభాస్థానము, పద్మసంభవవైకుంఠ భర్గసభలు= బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరుల సభలు, మాకుకొ, సాముగరిడ్డిలు = సామునేర్పు కొను కూటములు.

తాయుశబ్దము సమాసములందుఁ దుదివర్ణము లొసించును. కాన తాయు+చట్టు, రాచట్టు అయినది, ఇది రేయి ప్రభృతులలానిది.

తా. (దేవతాస్త్రీ ప్రవరునితో ననుచున్నది) ఓ భూసురోత్తమా! పాలసంద్రమునందు బాలచంద్రునివెనుకఁ బుట్టిన లక్ష్మీ మాకుఁ దోఁబుట్టువు.

ఓణాగానముచేతను, కంఠగానముచేతను, తాళ్లనునైతము కరంగించు నట్టిరక్షి
గలసంగీతము మానేర్చినదిద్య. కామకాస్త్రసిద్ధాంతములను బఠించుట మాకుఁ
జిన్ననాటనుండియు నలవాటయినది. అశ్వమేధ రాజసూయాదియజ్ఞములు
చేయువారి కేము దక్కుదుము. మేరుపర్వతమునఁ గల్పవృక్షములనిడలను.
బచ్చతాళ్లచరియలపై మేము కూటము దీర్తుము. బ్రహ్మవిష్ణు మహేశ్వరుల
సభలు మాకు నాట్యకాలలు. (మేము అచ్చరల మనుట.)

క. పేరు వరూధిని విప్రకు

మార! ఘృతాచీతిలోత్తమాహరిణీహే

మారంభాశశిరేఖలు

దారగుణాఢ్యలు మదీయ లగుప్రాణసఖుల్.

44

టీ. విప్రకుమారః=ఓ బ్రహ్మజయంపతుఁడా! పేరువరూధిని=నానామ
ధేయము వరూధినియని, ఉదారగుణాఢ్యలు = గొప్పగుణములుగల ఘృతాచీ,
తిలోత్తమా, హరిణీ, హేమా, రంభా, శశిరేఖలు, మదీయలు = నాకిష్ట
రాండ్రులను, ప్రాణసఖుల్ = ప్రాణపదములగు చెలిమికత్తెలు.

విప్రకుమార యనుసంబోధనము సాభిప్రాయము. ఉదారాలిశయలగు
తిలోత్తమాదులు నాప్రాణసఖులుగాన నాయోగ్యత నీవ గమనింపఁగలవు.
నేను వరూధిని. నన్ను నీ వెఱుంగవేని నుప్రసిద్ధులగు తిలోత్తమాదులైన
సెఱింగియుందువుగాన వారినిబట్టి నాయోగ్యతాదికములు గ్రహింపు మని
భావము.

మ. బహురత్నద్యుతిమేదురోదరదరీభాగంబులన్ బొల్పు ని

మ్మిహికాహార్యమునన్ జరింతు మెపుడుం బ్రేమన్ సభోవా

హినీ, లహరీశీతలగంధవాహపరిభేలన్తంజరీసౌరభ, గ్రహ

ణేందిందిరతుందిలంబు లివి మత్కాంతారసంతానముల్. 45

టీ. బహు...భాగంబులన్ - బహురత్న = అనేకరత్నములయొక్క
ద్యుతి=కాంతితో, మేదుర = సాంద్రమయిన, ఉదర = మధ్యదేశములుగల,

పరిభాగంబులతో = గుహప్రదేశములతో, పొల్పునిమ్మిహికాహార్యమునతో =
 ఒప్పునట్టియీహిమవర్షర్వకమున, ఎపుడుతో = ఎట్లుపుడును, ప్రేమతో = అను
 రాగాతిశయముతో, చతుము = సంచరించెదము. నభోవా... తుందిలంబులు
 నభోవాహినీ = ఆకాశగంగయొక్క, లహరీ = ప్రవాహమువలన, శీతల =
 చల్లచైన, గంధవాహ = వాయువుతో, పరిభేదతో = కలయఁ దిరుగుచున్న,
 మంజరీసౌరభ = పూగుత్తుల పరిమళముయొక్క, గ్రహణ = గ్రహించుటగల,
 ఇందిరి = తుమ్మెలచే, తుందిలంబులు = నిండినవి (అగు) ఇవి, మత్కాంతార
 సంతానముతో = మాయుద్భవసమూహములు.

తుమ్మెదలు మకరందము గ్రోలుటచే: బూవులసొంపు చెడును. కాననే
 తాళివాసుడు శిరీషముల “ఈషత్ చుంబితాని భ్రమరైః” అని చెప్పెను.
 ఆకాశగంగనుండి వలిగాలి వీచినంత దీవెలు కదులును. ఆకదలికచే బొడ
 మినతావిచే దుమ్మెదలు జలిసియున్నవి. దీనిచే బ్రవణసమృద్ధియు నుద్భావ
 సౌభాగ్యాతిశయము నీవె గుర్తింపు మనుట.

తా. అనేకకాంతులతో నిండినగుహలు గలయాహిమవంతమున నెప్పు
 డును జరించుచుండుము. గంగాతరంగములమీడినుండి వచ్చుటచే జల్లనయిన
 గాలిచే: గలయ: బ్రాచుపూగుత్తులపరిమళము నసపట్టి చరించుతుమ్మెదలతో
 నిండినయీప్రదేశములు మాయుద్భావములు.

క. భూసుర కైతవకుసుమశ

రాసన! మాయుంటినింద వైతివి గైకొ

మ్మా సముదంచన్నజిభవ

నాసీనత నేదదేటి యాతిభ్యంబున్.

46

టీ. భూసురకైతవకుసుమశరాసన = బ్రాహ్మణమిషమున నున్న మన్న
 ఘండా! (లేక) కైతవకుసుమశరాసన = కపటమన్నఘండవగు, భూసుర =
 బ్రాహ్మణుడా! మాయుంటినిందవు = బంధుగుండవు, వితివి, సముదంచన్నజి

భవనాసీనతః = బహురునట్టి మణిగృహమునందుఁ గూర్చుంటచే, నేదదేటి = శ్రమతీటి, ఆతిథ్యంబుఁ = అతిథిసత్కారమును, కైకొమ్మా = కొనుమా.

తా. ఓ బ్రాహ్మణోత్తమా! నేడు మాకుఁ జాట్టచువైలివి. ఇదిగో, మణినిర్మిత్తగృహము. ఇది దలసటవాయువఱకు విశ్రమించి మేము చేయు నతిథిపూజల గ్రహింపుము.

తే. కుందనమువంటిమేను మధ్యందినాత
పోష్టహతిఁ గందె వడ దాకె నొప్పులొలుకు
వదన మస్తద్ద్రవంబు పావనము నేసి
బడలికలు వాసి చను మన్న బ్రాహ్మణుండు.

47

తే. కుందనమువంటిమేను = మేలిమిబంగారుమంటికరీరము, మధ్యందినాతపోష్టహతిఁ = మిట్టమధ్యాహ్నపు టొడవేడిమితాఁకుడుచే, కందెకొ, బిప్పులు = సొగసులు, బిలుకువదనము = శ్రవ్వురించుముఖము, వడదాకెకొ, అస్తద్ద్రవంబు = మాయిల్లు, పావనము చేసి = పవిత్రముచేసి, బడలికలు వాసి = శ్రమముతీటి, చను మన్న = పొమ్మనఁగా, బ్రాహ్మణుండు. ఇటుఁ బలికె ననుక్రియ యధ్యాహార్యము.

పట్టపగటియొడచేఁ గది బడలిపోయినాడవు గాన విశ్రమించుట యవసరము. విశ్రమించు దావులు లేక కాదు. నీ పుత్రుండవుగాన నీరాకచే నాగృహము పావనము గాఁగలదు గాన మాయింటికి రమ్మరిభావము. కైతవ కుడుమకరాసన యను సంబుద్ధిచే వరూధిరిభావము నువ్వత్తము.

ఉ. అండజయాన నీ వొసఁగునట్టిపరస్థలు మాకు వచ్చె నిం
దుండఁగ రాదు పోవలయు నూరికి నింటికి నిప్పు డేను రా
కుండనొకండువచ్చిరుజీయెండు నెభక్తియచాలు సత్క్రియా
కాండముఁ దీర్చ వేగసనఁగావలయున్ గరుణిపురాపయిన్.

టీ. అండజయాన = అంచనడలంగలదానా! సీవు, జినంగునట్టిసవ
 క్యలు=కాచించునట్టి యతిధిసత్కారములు, మాకు వచ్చెన్=మాకుజేరెను.
 ఇందుకే=ఈప్రదేశమునందు, ఉండంగరాదు=వసింపదగదు పోవలయున్=
 మాపురమున కేగవలయును. (పరూధినికామేంగితప్రకటనమునందు గల
 యనిష్టత నిం దుండంగరా దనుటచే వ్యక్త మగుచున్నది.) ఇంటికే=మీయిం
 టికి, ఇప్పుడు, ఏను=నేను, రాకుండకొ ఒకండు=రాకున్న నొకటి, వచ్చిమఱి
 యొందుకొ ఎ=వచ్చినమఱియొకటియునా? భక్తియే=(సీకుగల) ఈభక్తియే
 చాలును. సత్కీర్యాకాండము = పవిత్రమైనకర్త కాండమును, తీర్పున్ =
 తీర్పుకొనుటకు, వెగ=త్వరగా, చనఁగావలయున్=పోవలయును. నాపయిన్,
 కరుణింపుము = దయదలంపుము.

అతిథిపూజనము భక్తిప్రకటనము. అభక్తియే శుకృతము గలంగజేయు
 చుండ సతిధిపచ్చినంత రాకపోయినంత నెట్టిలాభాలాభములు కలుగ వనుట.
 సత్కీర్యానమూహము కాలాతీతమునకు దగినదికాదు. కాన కరుణించుట
 త్రోవచెప్పి పంపుట.

తా. ఓచిన్నదానా! సీవు చేయునట్టి మర్యాదలన్నియు జేసినట్లే
 యనుకొనుము. ఇప్పు డిక్కడ నిలుచుటకు వల్లపడదు. మీయింటికి నేను
 వచ్చిన నొకటి రాకున్న నొకటి కాదు. ప్రీతియే చాలును. నేను శీఘ్రముగా
 మాయూరికి బోవలయు. దయచేసి త్రోవచూపి నన్ను బంపుము.

ఉ. వీనిక నిల్లునేరుటకు నెద్దియుపాయము మీమహత్త్వములో
 మానిని దివ్యములోమది దలంచిన నెందునుమీకసాధ్యములో
 గానము గానం దల్లి ప్రజలకొ నను గూర్పు మటన్న లేతన
 వ్యాసనసీమఁ దోఁప ధవళాయతలోచన వాని కెట్లనున్. 49

టీ. ఏక=నేను, ఇళకొ = ఇళముందు, ఇల్లు నేరుటకు = గృహ
 మునకు (స్వపురమునకు) బోవుటకు, ఎద్ది యుపాయము = ఏది తెరువు,

మానిని=పీయంపతీ, మీమాహ త్వముత్ = మీమ్రభావములు, దివ్యముత్ = అమానుషములైనవి. మదిక్ = మనస్సునందు, కలం-చినక్ = విచారింపఁగా, మీకుక్, అసాధ్యముత్ = సాధింపరానివి, ఎందుక్ = ఏ ప్రదేశమునందును, కానము=చూడఁబోము, కానక్ = కావున, తల్లి=అమ్మా! ప్రజలక్=నావారైన జనులను, ననుఁగూర్చుము = నన్ను బ్రజలలోఁబడవేయుము. అటన్నక్ = అనఁగా, లేతనవ్వు=చిఱునవ్వు, ఆననసీమక్=ముఖప్రదేశమున, తోచుక్ = పొడమఁగా, ధవళాయతలోచన = తెల్లనివిశాలములైన కన్నులుగల యా వరూధిని, వానికీక్ = ఆ ప్రవరాఖ్యునకు, ఇట్లు=ఈవిధముగా, అనుక్ = వలికెను.

చూపులను దెల్లఁగను గనులను దెల్లఁగను జేప్పుట కవిసమయము. కనులలోఁ బాపగలభాగముకంటె దెల్లనిభాగ మెక్కువగుటచే బ్రాహ్మకముగఁ దెలికన్నులనుట గలదు.

సీ. 'తెలికన్నుగవకు నెచ్చెలియైనలేతన వొలయంగ సరసంపుఁబలుకువలికి.'

విరాటపర్వము.

తా. తల్లీ! నే నింక నిట్లు చేరుట కుపాయము తెలుపుము. మీమాహ త్వము లద్భుతము లైనవి. మీ కసాధ్యము లెందును లేవు. నన్ను బ్రజలలోఁ బడవేయుము. అని ప్రవరుడు ప్రాధింపఁగాఁ జిఱునవ్వు నవ్వుచు నా వరూధిని యతని కిట్లనియె.

ఉ. ఎక్కడియూరు కాలో నిలువకింటికిఁ బోయెద నంచుఁ బల్కెదీ
వక్కట మీకుటీరనిలయంబులకున్ సరిరాక పోయెనే
యిక్కడిరత్న కందరము లిక్కడినందనచందనోత్కరం
చిక్కడిగాంగనై కతము లిక్కడియాలవలీనికుంజముల్. 50

టీ. ఎక్కడియూరు = (ఊరుఊర నివసించెద వేమి యూరయ్యాయది?) కాల్పలుపక=అడుగునిల్వక, ఇంటికి పోయెద నంచున్ = స్వగృహమునకుఁ బోవలయు ననుచు, పల్కెదు=చెప్పెదవు, అక్కట=అయ్యో! మీకుటీరము—9

నిలయంబులకుఁ = మీగుడిసెకొంపలకు, రత్నకందరములు = మణిమయము
లగుగుహలు, నందనచందనోత్కరంబు = ఉద్యానములందలి మంచిగంధపు
మ్రాఁకులు, ఇక్కడి, గాంగనైకతములు = గంగానదిలోని యిసుకదిన్నెలును,
లవలీనికుంజముల్ = వెన్నెలతీగల పొదరిండ్లును, సరిరాకపోయెనే = సమానము
కాకపోయెనా?

రత్నకందరము లుపభోగయోగ్యములు. లవలీనికుంజములుగూడ నట్టివి.
కైలవిహారసమయమున గుహలందును పనవిహారమున బొదరిండ్లను గ్రీడింప
వచ్చు ననుట. నందనోద్యానభూమియం గాంగనైకతము ఉపభోగోచితము
లనుటకు—

సీ. “నందనోద్యానమందారకచ్ఛాయల విశ్రమింపఁగ నీకు వేడ్కగాఁజె,
మందాకినీ పొందుమహితనైకతములఁ గ్రీడసల్పఁగ నీకుఁ బ్రియముగాఁజె.”
శృం. నై. ఆ. 3.

లవలీనికుంజములందుఁ బ్రసవసుగంధము వెల్లివిరియుచుంటచేఁ గామో
ద్దీపకము. లవలీనికుంజములు సుగంధబంధురము'లనుటకు —

“... .. ఒక్కచో వినూ
తన లవలీలతావళుల తావులఁ దాపలమైన తావులకొ.”

వసు. ద్వి. 28.

తా. కాలాఁగక యూరూ రనుచుఁ బలవరించెద వేమి యూరయ్య
అది? ఇక్కడి యామణికందరములు, గంధపుమ్రాఁకుదోఁటలు, ఇక్కడి
గంగానదీనైకతములు, ఇక్కడి వెన్నెలతీపపొదరిండ్లు మీగుడిసె కొంపలకు
సాటి రాలేదా?

ఉ. నిక్కము దాఁప నేల ధరణీసురనందన యింక నీపయి
జిక్కి మనంబు నాకు ననుఁ జిత్తజుబారికి నప్పగించెదో
చొక్కిమరందమద్యములచూఱులఁబాటలువాడు తేంట్లసొం
పెక్కినయట్టిపూవుబొదరిండ్లను గౌఁగిట గారవించెదో. 51

టీ. ధరణీసురనందన=చిఱుత పాఱుఁడా, ఇంక=ఇంకను, నిక్కము=నిజమును, దాఁచ నేల = దాఁచి పెట్ట నేల.(ఇంతవఱకు వచ్చినపిదప దాఁచుట యెందులకు) నాకుఁ, నీకుఁ=నీమీఁద, మనము చిక్కె=మనస్సుతగిలెను. (నిన్ను వలచితిని) ననుక=నన్ను, చిత్తజుబారికిఁ = మదనాపస్థకు, అప్పగించెదో=లోఁబఱచెదవో, మరందమద్యముల = పుష్పరసమను సారాయి యొక్క, చూఱుక=కొల్లలచేత (కొల్లగాఁ ద్రావుటచేఁ గై పెక్కి) పాటల పాడు=ఝాకారమునొనర్చు, తేంట్లక= తుమ్మెదలచే, సాంపెక్కినయట్టి = సొగసుమీఱినట్టి పూవుఁబొదరిండ్లను = పూలనిండాని పొదరిండ్లలో, గొఱిటుక=గొఱిలింతలయందు, గారవించెదో = సమ్మానించెదవో. ప్రేషద్యముతో నన్వయము.

మద్యపానమువలన గాత్రస్వారస్య మలిశయించును, పొదరిండ్లు తేలుటపాటులచే నలరుటకతన మణితాదీకములు ఇతరులు వినఁజాల రనియంచు పూవుఁబొదరిండ్లు గాన మిగులఁ బెనఁగొనియుంటచే నితరులకుఁ గానరాకుండ నుండనగు ననియు భావము.

తుమ్మెదలకుఁ దేసె ద్రావుటచే గాత్రమాధుర్య మలిశయించు ననుటకు—
 “రతివతిప్రహితేన కృతక్రథః ప్రియత మేఘ వధూరనుసాయికాః,
 వతుశ్చపుష్పరసానవ పేశలధ్వనిరగాన్నిరగాన్తధుపాశిన్యః.
 మధురయా మధుభోధితమాధవీ మధుసమృద్ధిగ మేధిత మేధయా,
 మధుకరాంగనయా ముహూరున్తదధ్వనిభృతానిభృతాక్షరముజ్జగే.”

మాధుకావ్యము.

తా. ఓ విప్రకుమారా! నిజ మింక నేల దాఁచవలయు ? నామనము నీవైఁ జిక్కినది. ఇంక నన్ను మన్తధ బాధలకుఁ బాల్పఱచెదవో లేనియట దగఁ ద్రావి రొద నేయుతుమ్మెదలు గలపూవుఁబొదరిండ్లలోఁ గొఱిటుక తేర్చి గారవించువో ?

క. అనుటయుఁ బ్రవరుం డిట్లును
 వనజేక్షణ యిట్లు వలుక వరుసయై వ్రతులై
 దినములు గడపెడువిపులఁ
 జనునే కామింప మది విచారము వలదే.

52

టీ. అనుటయు=వరూధిని యిటు లనఁగా, ప్రవరుడు, ఇట్లునుకొ = ఇటులఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చెను, వనజేక్షణ = తామరజేకులవంటి కనులు గల చెలవా! ఇట్లు, వలుకకొ=మాటలాడుట, వరుసయై=క్రమమా? వ్రతులై= ఉపవాసాది వ్రతములొనరించువారై, దినములు=కాలము, కడపెడువిపులకొ, కామింపకొ = కషయఁగోరుట, చనునే=తగునా? మదికొ = మనస్సునందు, విచారము=యంత్రాయంత్రనిర్ణయమేసి, వలదా=ఉండరాదా?

ఉ. వేలిమియుకొ సురార్చనయు విప్రసవర్యయుఁ జిక్కె భుక్తి
 కికొ, వేళ యతిక్రమించె జననీజనకుల్ కడువృద్ధు లాఁకటకొ,
 సోలుచుఁ జింతతో నెదురు సూచుచు నుండుదు రాహితా
 గ్ని నేఁ, దూలు సమస్తధర్మములుఁ దొయ్యలి నేఁ డిలు
 నేరకుండినన్.

53

టీ. తొయ్యలి=ఉవిదా! వేలిమియుకొ = అగ్నికార్యమును, సురార్చనయుకొ = దేవతార్చనమును, విప్రసవర్యయుకొ = బ్రాహ్మణసేవయును, చిక్కెకొ=మిగిలియుండెను. భుక్తికొ=భోజనమునకు, వేళ, అతిక్రమించెకొ, జననీజనకుల్ = కలిదండ్రులు, కడుకొ, వృద్ధులు, అఁకటకొ = అఁకలిచే, సోలుచుకొ=ఉనురనురనుచు, చింతతోకొ=విచారముతో, ఎదురుచూచుచుకొ ఉండురు. ఏకొ=నేను, రాహితాగ్నిని = నిత్యముగా నగ్నినుంచుకొని కర్తములఁ గావించువాఁడను, నేడు=ఈదినమున, కలు=గృహము, చేరకుండినకొ= చేరఁజోవక యున్నయెడల, సమస్తధర్మములుకొ=సర్వకాస్త్రవిహితములగు నాచారములును, తూలుకొ=చెడును. కప్పక గృహమునకు. బోయితిమివలయునని భావము.

తా. అగ్నికార్యమును దేవతార్చనమును మిగిలి యున్నది. భోజన కాల మతిక్రమించెను. తల్లిదండ్రులు మిగుల ముదురట్ట. ఆచరితో ననురుగు రుచు నాకై యెదురుచూచుచుదురు. నే నాకాతాగ్నిని. నేఁ డిట్లు చేరకుడినచో సర్వధర్మములుఁ జేతును.

ఉ. నావుడు విన్నఁబాటు వదనంబున నించుక వోఁపఁ బల్కెనో
భావజరూప యిట్టియెలప్రాయము వైదికకర్తనిష్ఠలకా
బోవఁగనింకభోగములబొందుట యెన్నఁడు యజ్ఞకోటులం
బావను లౌటకుఁ ఫలము మాకవుఁగిల్ల సుఖించుటే కదా.

టీ. నావుడు = అనఁగా, వదనంబున = ముఖమున, ఇంచుక = కొంచెము, విన్నఁబాటు = విన్న పోవుట, వోఁపఁ = ఎఱుకపడఁగా, (వరూధిరి) పల్కెనో, ఓభావజరూప = మర్త్యునిరూపుమాటిరూపుగలవాఁడా! ఇట్టి యెలప్రాయము = ఇల్లుపాటివిజుకపయను, వైదికకర్తనిష్ఠలకా = వేద ప్రతిపాదితములగుకర్తముల ననుష్ఠించుటలాదు, పోవఁగ = గడచిపోవుచున్నయెడల, ఇంక = ఇంక, భోగములకా = సుఖములను, పొందుట = అనుభవించుట, ఎన్నఁడు = ఎప్పుడు? వయస్సు తీతరవిదప నీసుఖములు బడయవగునా? యజ్ఞకోటులకా = యజ్ఞసమూహములచే, పావకు లౌటకు = పవిత్రులగుటకు, ఫలము = ప్రయోజనము, మాకవుఁగిల్లకా = మాయాలింగనములయందు, సుఖించుటేకదా = సౌఖ్యముల నొందుటయేగదా! (పా. సుఖంబనేగదా = సుఖించుటకేకదా.)

నిష్ఠావరులు యజ్ఞములు గావించుచున్నారు. యజ్ఞఫలము అవ్యరగికాంతానరూగమము. అప్రయత్నముగా నెలప్రాయమున వేల్పుచెల్పవ సిద్ధించుచుండ నిరాకరించుట ప్రమాద మనుట.

తా. అనఁగా వరూధిరి కొంచెము ముఖము చిన్నపుచ్చుకొని యిట్లని యెను. ఓరుదరసుందరమూర్తి! ఇట్టి లేఁబ్రాయము వైదికకర్తావ్యహానము

లందుఁ గడపినచో నింక విషయసుఖముల ననుభవించుట యెన్నఁడు? అనేక యజ్ఞములు చేసి పవిత్రులగుటకు ఫలము మాకవుఁగిలింతలఁ జిక్కి సౌఖ్యము నందుటయే గదా! (యజ్ఞములు చేసినవారు స్వర్గమున నగ్నరస్యంగతిఁ జెందుదురని శ్రుతులు.)

సీ. సద్యోవినిర్భిన్నసారంగనాభికా

హృతమై పిసాలించుమృగమదంబు

కనటువో బీతెండఁ గరఁగి కఱ్ఱల నంటి

గమగమ వలచుచొక్కపుజవాడి

పొరలెత్తి ఘనసారతరువులఁ దనుదాన

తొరఁగినపచ్చకప్పురపునీరము

గొజ్జంగిపూఁబొదల్ గురియంగఁ బటికంపు

దొనల నిండినయట్టితుహినజలము

తే. వివిధకుసుమకదంబంబు దివిజతరజ

మృదులవసనఫలాసవామేయరత్న

భూషణంబులు గల విందు భోగపరుడ

వయి రమింపుము ననుఁ గూడి యనుదినంబు.

55

టీ. ఇందుకొ = ఇక్కడ (ఈ ప్రదేశమగు మంచుమలయందు).

సద్యో...హృతమై=సద్యః = అప్పుడే, వినిర్భిన్న=చిట్టిన, సారంగనాభికా =

కస్తూరిమృగముయొక్క బొడ్డునుండి, హృతమై=కైకొనఁబడినదై, (హరింపుఁ

బడినదై) పిసాలించు మృగమదంబు = పరిమళించుకస్తూరియును, కనటు =

ముఱికి, పోకొ=పోవునట్లు, బీతెండకొ = తీవ్రమైన యెండచే, కరఁగి =

నీరుగా ద్రవించి, కఱ్ఱలకొ = కఱ్ఱపుల్లలందు, అంటి = అంటుకొని, గమ.

గమ వలచు చొక్కపుజవాడి = గమగమనువాసనకొట్టు నిద్దపుజవ్వాడియును

పొరలెత్తి = పొరలూడి, ఘనసారతరువులకొ = కర్పూరపుటనఁటిచెట్లనుండి.

తనుఁదానఁజనయఁజటతానె (ఇతరల ప్రయత్నములు లేఁదే) తోరఁగినఁ
క్రిందికి రాలిన, పచ్చకప్పురపు = పచ్చకర్పూరముయొక్క, సీరము =
పొడియను, గొజ్జంగిపూఁజొడఁ = గులాబీపూలపొదలు, కురియంగఁ =
చినుకఁగా, పటికంపుదొనలకొ = స్ఫటికశిలాస్థలములందలి దొనలలో.
నిండినయట్టి, తుపీనజలము = పన్నీరును, వివిధకుసుమకదంబంబు = పలు
తెఱుంగలైన పూలప్రావులును, దివిజతరుజ... భూషణంబులు-దివిజతరుజ =
కల్పవృక్షములవలనఁగల్గిన, మృదులమెత్తనైన, వసనవస్త్రములును, ఫల =
పండ్లును, ఆనవమద్యములును, అమేయఁకొలఁదియిడరాని, రత్నభూషణం
బులు = రత్నములును నగలును, ఇందుకొ కలవుఁజున్నవి. భోగపరుఁడవై =
భోగానక్తుఁడవై, ననుఁ గూడినాతోఁ గలసిమెలసి, అనుదినంబుకొ = నిత్య
మును, రమియింపుము = భోగింపుము. ఉదాత్తాలంకారము.

సారంగనాభికావ్యతమగు కస్తూరి సద్యోవినిర్భిన్న మగుటచే నుగం
ధాతిశయము నూచితము. జవ్వాజీ కఱ్ఱలనంటినది ప్రశస్తమైనచో నెండకె
కరఁగును.

సీ. “కట్టెండవెడఁద కాఁకఁగరంగి ప్రవహించు జవ్వాది డిగ్గియచాలలోయ”
చంద్రికాపరిణయము ద్వి. ౨౦.

గొజ్జంగిపొదరిండ్ల మంచు గురిసి యది పూలకు సోకి క్రిందరాలి
దొనలోఁ జేరినఁ బన్నీ రగును. ఇట్లుగుటకు

చ. “కొలకులపజ్జనజ్జకపుఁగొజ్జంగిపూఁజొదరిండ్లజోరునకొ

జీలుకుహిమాంబుపూరములు శీతకరోపలపట్టికాతటం

బులుదుముకంబుటం బెగయు భూరితుషారకణంబు.” వసు. ద్వి.

తా. ఓ బ్రహ్మణుడా! భోగపస్త్రవులయిన కస్తూరి జవ్వాజీ పచ్చ
కర్పూరము పన్నీరు పువ్వులు పండ్లు మృదుతరములయిన వస్త్రములు రత్నపు
సౌష్ఠ్యము ల్రాగఁదగిన మద్యములు ఇవన్నియు మిక్కిలి శ్రేష్ఠతరములైనవి
యొక్కడ సమృద్ధిగా నున్నవి. వానివలని భోగములకెల్ల ననుభవించుచు

నాతోఁ గూడి యిక్కడ ప్రతిదినమును సంభోగించుచుండుము. అలం. ఉదాత్తము.

క. అంధునకుఁ గొఱయె వెన్నెల

గంధర్వాంగనలపొందు గా దని సంసా

రాంధువునఁ బడియె దకట ది

పాంధము వెలుంగు గని గొంది నడఁగినభంగిన్. 56

టీ. అంధునకుఁ = గుడ్డివానికి, వెన్నెల, గొఱయె = ఆపశ్యకమా! అకట=అయ్యో, గంధర్వాంగనలపొందు = గంధర్వస్త్రీలకూటమి, కాదని = సరిపడదని, సంసారాంధువునకుఁ = సంసారకూపమున, పడియెదు, దివాంధము=గుడ్డగూబ, వెలుంగు=వెల్తురును, కని, గొందిక = చీకటికంటకటా, అడఁగినభంగిన్=అణఁగియుండువిధముగా, అలం. ప్రతివస్తువను. ఉపమ.

గంధర్వాంగనలు పలువిధముల హృదయమును రంజింపఁగలవారు. అట్టి ముగుద తనంత దొరకఁగా నొల్లమి సిరిరా మోఁకా లడ్డుటవలె నున్నది. అకట యనుటచే నీయవివేకస్థితి నాకె సంతాపము కలుగఁజేయుచున్నదనుట.

తా. గుడ్డివానికి వెన్నెల పనికిరానియట్లు మావలని సంభోగముఖ మెఱుంగని నీకు నామాటలు పనికిరానివయ్యెను. నీవు వెలుతురు చూడనొల్లక గుడ్డగూబ చీకటికమ్మకొన్న యిటుకుమూలలోఁ దాగునట్లు గంధర్వస్త్రీల మయిన మాకూటమి యొల్లక సంసార మనెడి నూతిలోఁ బడియుండఁ గోరు చున్నావే యయ్యో యిది తగునా యని యడిగెను. అలం. ప్రతివస్తువను, ఉపమయ.

ఉ. ఎన్ని భవంబులకా గలుగు నిక్షుకరాసనసాయకవ్యథా

ఖన్నత వాడి వత్తలయి కేలఁ గపాలము లూచి చూపులకా

విన్నదనంబు దోఁపఁ గనువేదులునకా బయిగాలి సోకినకా

వెన్నవలెకాగరంగునలివేణులఁ గొంగిటఁ జేర్చుభాగ్యముల్.

టీ. ఇక్షు...ఇన్నతక్-ఇక్షుశరాసన=మన్మథునియొక్క, సాయక = బాణములయొక్క, వ్యథా=బాధవలని, ఇన్నతక్ = వ్యాకులతచేత, వాడి = నవకము చెడి, (ఇది వ్యథాతిశయము బెలుపును.) వత్తలయి=కృశించి, కేలక్ = చేతులందు, కపోలములు = చెక్కిళ్లు, ఊడి = చేర్చి, చూపులక్, విన్నుం దవంబు=దైన్యము, తోఁపక్=కనిసింపఁగా, కనువేదులునక్=కంటికిచ్చిచేత, ఇది చక్షుగ్రీతి యను ననంగదకావిశేషము. పరస్పరానురాగమున కదియొ ప్రథమావలంబము. మైగాలి=(ప్రియుని) మీఁదిగాలి, సోఁకినక్ = తాఁకినను, వెన్నవలెక్=(వేడితాఁకిన) వెన్నవలె, ఏప్రయత్నములేకయే విరహముచేఁ గృశించి తమకుఁ దాముగా వచ్చి ప్రార్థించి యచట. కరంగునలివేణులక్ = మనసుకరఁగు నువిదలను, కాఁగిటక్ = కాఁగిలియందు, చేర్చుభాగ్యముత్ = చేర్చుకొనునట్టి యదృష్టములు, ఎన్నిభవంబులక్ కలుగుక్ = ఎన్నిజన్మము లెత్తి ప్రయత్నముచేసిన సంభవించును? తమంతఁ దాము వలచి వలపుచేగ్రుచేఁ గృశించి కన్నంతమాత్రనఁ గరఁగిపోవు చెలువలు పురుషునికి వేయిజన్మములకు లభించుట యరిది. అట్టి లోకోత్తరభాగ్యమును గూడఁ దొలంగఁ ద్రోచి కొనుచున్నాఁడవనుట.

తా. తమ్ముఁ జూచి వలచి పూనిల్చునితూపులపోటులకుఁ జిక్కి వాడి కృశించి చెక్కిళ్లు చేతులఁ జేర్చి బీదచూపులతోఁ జూపువానిని వెల్లడించుచుఁ దమగాలి సోఁకినను మనసు కరఁగి మెత్తఁబడుజవరాండ్రను గొఁగిటఁ జేర్చు కొనుభాగ్య మెన్నిజన్మములకును సంభవించదు.

క. కుశలతయే వ్రతముల నగు

నశనాయాపీడ నింద్రియనిరోధమునక్

గృశుండవయి యాత్మ నలఁచుట

సశరీరస్వర్గసుఖము సమకొని యుండన్.

53

టీ. సశరీరస్వర్గసుఖము = ఈశరీరముతోనే (లభ్యముగా) స్వర్గలోక పౌఞ్యము, సమకొని యుండక్ = సంభవించియుండఁగా, వ్రతములక్=ఉప

సాదినియమములచే, అగునశనాయాపీడకొ = అగునట్టి తుద్యాధచే, (అశనాయాగమునకొ = అగునట్టి అహార(వర్ణన) శ్రమచేత నని. పా.) ఇంద్రియ వోధమునకొ = విషయములందుఁ బ్రవర్తింపనీక పంచేంద్రియములను బిగ్గఁ ట్టుటచే, కృతుఁడవు = చిక్కినవాఁడవు, అయి, అత్తకొ = జీవాత్మను, లఁచుట = హింసఁజేయుట, కుశలతయే = మంచిదా? నేర్పరితనమా? పీరానంతరస్వర్గసుఖ మప్సరోంగ నాభోగము. సుఖమెఱుంగఁడగినది దేహము. దిలేని పారలౌకిక సౌఖ్యముకంటె నీనశరీరసుఖము గొప్ప దనుట.

తా. ఇప్పటిపుణ్యకర్తములకు ఫలముగా శరీరము విడిచినపిదప లభింపఁ దీవు స్వర్గసౌఖ్య మిప్పు డీశరీరముతోనే లభించుచుండఁగా నింక నుపవాసాదులచేసి శరీరమును గృహింపఁజేసికొని జీవాత్మను హింసపెట్టుట మంచిదా? వ్యలింగాలంకారము.

1. అనినఁ బ్రవరుండు నీ వన్న యర్థ మెల్ల

నిజము కాముకుఁడైనవానికి నకాముఁ

డిది గణించునె జలజాక్షి యెఱింగిలేని

నగరమార్గంబుఁ జూపి పుణ్యమునఁ బొమ్ము.

59

టీ. అనినకొ = ఇటులఁ బ్రవరునితో వరూధిని యనఁగా, ప్రవరుండు, జలజాక్షి = పీచిన్నదానా! నీవు + అన్నయర్థము = నీచెప్పినవిషయము, ఎల్లకొ = అంతయు, కాముకుఁడు = విషయాపేక్షగలవాఁడు, విసవానికొ = అయినట్టి యుపాసకునకు, నిజము = (అపేక్షితమగుట) సత్యము. అకాముఁడు = విషయాపేక్షలేనివాఁడు, ఇది = ఈయంశమును, గణించునె = లెక్క చేయునా? కాముకుండు కానివాని కీసౌఖ్యము వర్ణనీయ మనుట. ఎఱింగిలేని = నీ తెలియియున్న పక్షమున, నగరమార్గంబుకొ = పట్టణమునకుఁ బోవుత్రోవను, చూపి = చూపించి, పుణ్యమునఁబొమ్ము = పుణ్యము కట్టుకొనుము. ప్రవరాఖ్యుండు కడకు సెక్కి నీమాటలు కాముకులనుగూర్చినవి. నాని కావు. త్రోవయే నిన్నడుగునది మనెను.

తా. ఓజలవాడీ! నీవు చెప్పినసంగతి విషయేచ్ఛలు గలవానికిఁ జెల్లును గాని నిష్కాములమై మోక్షము నపేక్షించు మాబోంట్లకుఁ జెల్లదు. కావున నీమాటలు వలదు. ఎఱిగియుంటివా యూరికిఁజేరుతెరువు తెలిసి పుణ్యము కట్టికొనుము.

క. బ్రాహ్మణుఁ డింద్రియవశగతి
జిహ్వచరణైకనిపుణచిత్తజనిశితా
జిహ్వగములపాలై చెడు
బ్రహ్మసందాధిరాజ్యపదవీచ్యుతుఁ డై

60

టీ. బ్రాహ్మణుఁడు = బ్రహ్మజ్ఞానసంపన్నుఁడగువాఁడు, ఇంద్రియవశగతిఁ = ఇంద్రియములకు లోబడిన నడువడిగలుగుటచే, జిహ్వ...జిహ్వగముల పాలై = జిహ్వచరణ = వంకరలు కలిగించుటలో, ఏక = ముఖ్యముగా, నిపుణ = నేర్పరి యగు, చిత్తజ = మదనునియొక్క, నిశిత = వాడియైన, అజిహ్వగముల పాలబి = ములకులవరమై, బ్రహ్మ...చ్యుతుఁడై = బ్రహ్మసంద = పరమాత్మను భవమువలనఁ గలిగిన సంతోషముయొక్క, అధిరాజ్య = అధిష్ఠించిన ప్రభుత్వముయొక్క, పదవీ = మార్గమునుండి, చ్యుతుఁడై = జాతినవాడై, (తొలంగి) చెడుకొ = నశించును.

తా. బ్రాహ్మణుఁడగువాని కింద్రియనిగ్రహము ముఖ్యముగా నుండఁ దగినది. ఇంద్రియనిగ్రహములేనివాఁడు మోక్షుడు లొందఁజాలఁడు. అలం. కావ్యలింగము.

వ. అనిన నత్రైఱవ యక్కఱకరిపలుకుల కులికి గఱిగఱిం గఱవఁ గరకరిం జెఱకువిలుకాఁడు పరగించువిరిదమ్మిగొరకలు నెఱు కులఁ జాఱుకుచుఱుక్కనం గాఁడినఁ గడుం గెరలి పరిణతవివిధవిబుధతరుజనితమధురమధురసం బానుమదంబు నదటునం జిదిమిన నెఱుంగక మదనహరు నైనఁ జదురునం.

గదియ గమకించుతిమురునం గొమిరెప్తాయంపుమదంబునను
 ననన్యకశ్యాసామాన్యలావణ్యరేఖామదంబునను నొంటి
 పాటునం గంటికిం బ్రియుండై తంగేటిజంటిచందంబునం
 గొంటుండనం బెటుంగక కుటుంగట నున్న యమ్మహీసురవర
 కుమారుతారుణ్య మాగ్ధ్యంబులంజేసి తనవైదగ్ధ్యంబు మెఱి
 యంగలిగె నని పల్లవించునుల్లంబుచుల్లాసంబునం గదురు
 మదంబున నోసరించక చంచలదృగంచలప్రభ లతనిము
 ఖాంబుజంబునం బొలయ వలయుమణిగణచ్చాయాకలాపంబు
 లుప్పరం బెగయఁ గొప్పు చక్కంజెక్కుచు జక్కవగిబ్బలుం
 బోని గబ్బిగుబ్బలుం బొబ్బిల్లుకుంకుమరసంబునం బాకిలంబు
 లగుహారముక్తాతారకంబుల నఖికోరకంబులం గీచి తీరువడం
 జేయుచుఁ బతితననతరుకుసుమకేసరంబులు రాల్పు నెసంబు
 నం బయ్యెద విదిల్చి చక్క సవరించుచు నంతంతం బొలయు
 చెలులం దలచూపక యుండఁ దత్తటాబునం జేసి బొమ
 ముడిపాటుతో నుగిడినుగిడి చూచుచుఁ జిడిముడిపాటు
 చూపుల నంకురించుజాకెరల వారించుచు జేయిట్లనియె.

టీ. అత్తైవ = ఆస్తి, అక్కఱకరిపలుకులక = ఆ (ప్రవసరి)
 కఠినపుమాటలకు, ఉలికి, యెఱుఁపవిలుకాఁడు = మదమఁడు, గఱిగఱిక =
 టెక్కతో టెక్క, కఱవక = అటుపట్టు (ఎడతెఱిలేక), కరకరిక =
 క్రొర్యముతో, పరిగించు విరివమ్మిగొరకలు = ప్రయోగించు విచ్చివతమ్మిల్ల
 ముల్లులు, నెఱుఁకులక = ఆయువుపట్టులకు, చుఱుకుచుఱుక్కునక =
 చుఱుకుచుఱుక్కుమరి, కాడినక = గ్రచ్చుకొనఁగా, కనుక, కెరలి =
 అతికయించి, టెక్కతో టెక్క యొరయునటు లకుట పుఖాకుపుఖ

ముగా ననుట. బాణములు మిగుల వేగముగా లక్ష్యము తొలంగక చావుటకు
వానికి ఈరకలు కట్టునాచారము గలదు. కాన నాయువుకట్టుల గుఱి
తప్పక గాటముగా నాటుచున్న వని భావము. పరిణత...రసంబు - పరిణత =
పండిన, వివిధ=నానావిధములగు, విబుధతరు = కల్పవృక్షములవలన, జనిత=
పుట్టిన, మధుర=తీయని, మధురసంబు = మధ్యమును, ఆనుమదంబు = త్రావు
మత్తుయొక్క, అడటునకొ=ఉద్రేకముచే, చిదిమినకొ = నొక్కినను, ఎఱుం
గక, మదనహరునైనకొ=శివునైనను, చదురునకొ=నైపుణ్యముచే, కదియకొ=
కలియటకు, గమకించుతిమురునకొ=యల్పించుబొగరుచేతను, ప్రోదవయసే
మదముచేకొగన్నెఱుంగనియనిది అందు మద్యమద మున్న నొడలెఱుంగుట
కష్టము. ఈ మధురస మట్టిపికాదు. విబుధతరుజన్యము గాన మఱియొం
గైపు గలిగించు నని భావము. కొమిరెప్రాయంపు మదంబునను=కన్నెప్రాయపు
మదముచేతను, అనన్య...మదంబునను=అనన్యకన్యాసామాన్య = ఇతరకన్యలకు
లేని, లావణ్యరేఖా = మేనిమిసమిసమీరువలని, మదంబునను = మదముచేతను,
ఒంటిపాటునకొ, కంటికికొ, ప్రియుండై = ప్రియముగలుగక జేయువాడై,
లావణ్య మన సౌందర్యాతిశయముగల వెలదులదేహకాంతి. తల్లక్షణము.—
శ్లో. “ముక్తాఫలేషుచ్ఛాయాయా స్తరలత్వమివాంతరా, ప్రతిభాతి యదంగేషు
లావణ్యం తదివోచ్యతే.” తంగేటిజుంటిచందంబునకొ = తంగేడుచెట్టునకుం
బట్టినలేనెతుట్టెవలె, గొంటుండనంబు = దుడుకుండనముచు, ఎఱుంగక, కుఱం
గటకొ = చెంగట, ఉన్నయమ్మహి...మాగ్ధ్యంబులం జేసి-ఉన్నయమ్మహిసుర
వరకుమారు=ఉన్నట్టియాలే బ్రాయపుబ్రాహ్మజశ్రేష్ఠుని, తారుణ్య మాగ్ధ్యం
బులంజేసి=వయసుచేతను చక్కిదనముచేతను, తన వైదగ్ధ్యంబు = తన నేర్పు,
మెఱయకొ=ప్రకాశింప, కల్గె నని, కల్పించు నుల్లంబు నుల్లాసాబునకొ =
చిగిరించు మనస్సుయొక్క సంతోషముచే, కదురు మదంబునకొ = కలుగు
మదముచేతను, ఓసరించక = తొలగక, చంచల...ప్రభలు=చంచల = బెళి
కెడు, దృగంచల = కనుగొలకులయొక్క, ప్రభలు = కాంతులు, అతని

ముఖాంబుజంబునక్ = అతనిముఖపద్మమున, పౌలయక్ = ప్రసరింపఁగా,
 వలయ...కలాపంబులు-వలయంకంకణములయొక్క, మణిగణాంకత్నసమూహ
 ములయొక్క, ఛారూంకాంతులయొక్క, కలాపంబులు = సమూహములు,
 ఉప్పరంబు = ఆకాశమునకు, ఎగయక్ = వ్యాపింపఁగా, కంకణకాంతులు
 మింటికి వ్యాపించుట పెన్నెరి నవరించి కొనుటకు గే లెత్తుటచేత. దానఁ
 జచ్చులబిగియు నువ్వత్త మయ్యెను, కొప్ప, చక్కక్ = చక్కఁగా,
 చెక్కుచుక్ = కుదుర్చుచు, జక్కవ గిబ్బలుంబోని = ప్రాయపుంజక్
 వాకవత్సలంబోలు, గబ్బిగుబ్బలక్ = బిగిచచ్చులనుండి, జొబ్బిల్లు
 కుంకుమ రసంబునక్ = స్రవించు కుంకుమపూవు రసముచే, పంకిలాంబు =
 బురదయంటినవానిబోలినవి, అగు, హారముక్తాతారకంబులక్ = ముత్యాల
 హారమందలి నక్షత్రములబోలినముత్యములను, నభికోరకంబులక్ =
 మొగ్గలబోలు గోళ్లను, గీటి, తీరువడంజేయుచుక్ = చక్కజేయుచు, వలిత
 వనతరుకునుమకేసరంబులు = రాలిన యుద్ధానవనములందలి పూలకింజల్క
 ములను రాలి నెపంబునక్ = తొలగఁగఁద్రోయుమిషతో, పయ్యెద =
 మ్రైలు, విదిల్చి, చక్కనవరించుచుక్, అంతంతక్ = అంతటంతట, పౌలయం
 చెలులక్ = వర్తిల్లు చెలికత్తెలను, తలచూపక యుండక్ = తలకనఁబఱువకుండు
 నట్లు, తత్తఱంబునంజేసి = తొందరచేత, బొమముడిపాటుతోక్, మగిడి
 మగిడి=లిరిగి లిరిగి, చూచుచుక్, చిడిముడిపాటుచూపులక్ = చెరచెరమను
 చూపులందు, అంకురించుజంకెనలక్ = మొలచుబెదరింపుచేత, వారింపుచుక్ =
 అటంకపఱుచు, చేరి = ప్రవరాఖ్యుని నమింపించి, ఇట్టనియెక్ = ఈవిధముగాఁ
 జరికెను.

శా. ఎందేదెందము కందళించు రహితే నేకాగ్రతక్ నిర్వృతిక్
 శెందుక్ గుంభగతప్రదీపకళికాశ్రీ దోష నెం దెందు బో
 కెందేనింద్రియములేసుఖంబు గనునాయుంపేపర బ్రహ్మ 'మా
 నందో బ్రహ్మ' యటన్నప్రాజదువునంతర్బుద్ధినూహింపుమా.

టీ. ఎదేకో = వివిషయమున, డెందము = మనస్సు, రహిచేకో = ప్రీతిచే,
కందళించుకో = వికాసముచెందునో, (చిగిరించునో) ఎదుకో = వివిషయమున,
కుంభ...స్త్రీ - కుంభగత = గాఢాభిప్రాయమున, ప్రదీపకళికా = దీపపు
మొగ్గయొక్క, శ్రీ = శోభ, తో = పక్ష = తో = మనస్సు, ఏకాగ్రతకో = దాని
యందే నిలిచి, (కలకంబానితనముచే నిశ్చలత్వ మొంది) నిర్వృతికో = సౌఖ్య
మును, చెందుకో = చెందునో, (దీనికిఁ గర్త డెందము) ఎదేకో = వివిషయ
మున, ఇంద్రియములు = పంచేంద్రియములు, (త్వక్కుకనులు లోనగు
నైదింద్రియము లనుట) ఎదుకోపోక = ఇతరములయొడకుఁ జలంపక, సుఖం
బుకో = సౌఖ్యమును, కనుకో = పొందునో, అయింపే = ఆపాలుపే, పర
బ్రహ్మము = పరతత్త్వము, ఆనందః బ్రహ్మ = ఆనందమే బ్రహ్మము, అటర్నప్రాః
జదువుకో = అన్నవేదవాక్యమును, అతర్బుద్ధికో = మరస్సులో, ఊహింపుమా =
విచారింపుమా.

ఆనందాతిశయమే పరతత్త్వము. గాఢాభిప్రాయమున దీపమువలె మనము
సెందు నిల్చినను నందుఁ గలుగు నానందమే పరబ్రహ్మము. ప్రాజదువు: సమా
నములందుఁ బ్రాంతాదులకు మీఁది వర్ణలొపంబును బరుషములు పరములైన
ద్రుతాదేశంబును గలుగును.

తా. వివిషయమున మనస్సు వికాసముచెంది తన్మయమై నిర్వాణము
చెందునో, ఇంద్రియము లన్నియు నేవిషయమున లయించి సుఖ మందునో
అట్టివిషయమువలని యానందమే బ్రహ్మకందము. 'ఆనందో బ్రహ్మ' యను
వేదవాక్యమున కర్థమును యోజింపుము.

తే. అనుచుఁ ద న్నొడఁబఱచుచునయ్యెరుకాంత
తత్తత్తముఁ జూచి యాత్మ నతండు దనకు
సిగ్గు వెగటును బొడమ నిస్పృహతఁ దెలుపు
నొక్కచిటునవ్వు నవ్వి యయ్యువిద కనియె.

టీ. అనుచుక్ = ఇటు లనిచెప్పుచు, ఒడఁబఱచు నయ్యమరకాంత
 కత్తము=అంగీకరింపఁజేయు నాయచ్చరస్త్రీయాత్రమును, చూచి = కాంచి,
 అతండు=అప్రవరాఖ్యుఁడు, ఆత్మక్ = మనస్సునందు, తనకుక్, సిగ్గుక్ =
 లజ్జయు, వెగటుక్=విరసత్వమును, ఏవయు, పొడమక్=జనింపఁగా, నిస్పృ
 హతక్=నైరాశ్యమును, విరాగమును, తెలుపునొక్కచిఱునవ్వు = తెలియఁ
 జేయునట్టియొక్క దరహాసమును, నవ్వి, అయ్యవిదకుక్ = ఆవరూఢినితో,
 అనియెక్=ఇటులఁ బలికెను.

తా. ఆవిధముగాఁ దన్నంగీకరింపఁజేయు నాయచ్చరవేగిరపాటును
 చూచి తనలో సిగ్గును నేవయుఁ గలుగఁగా నైరాశ్యమును వెలుపున ట్టాక
 చిఱునవ్వు నవ్వి ప్రవరుఁడు ఇ ట్టనియెను.

కా. ఈపాండిత్యము నీకుఁ దక్క మఱియెందేఁ గంటిమే కామ
 శా, స్త్రీపాథ్యాయినీ నా వచించెదవు మే లోహో త్ర
 యీధర్మముల్, పాపంబుల్ రతిపుణ్య మంచు నిక నేలా
 తర్కముల్ మోక్షలక్ష్మీపథ్యాగమసూత్రపంక్తి కివె పో
 మిసంప్రదాయార్థముల్.

64

టీ. ఈపాండిత్యము = ఈవేత్తృత్వము, నీకుఁ దక్క.క్ = నీకుఁగాక,
 మఱియెందేక్=ఇక నెక్కడనైనను, కంటిమే = చూచితిమా. కామశాస్త్ర
 పాథ్యాయినీనాక్ = కామశాస్త్రమున గురుత్వము చేయుదానివలె, కామ
 శాస్త్రము చదివించుదానవు, నాక్ = అనునట్లు, త్రయీధర్మముల్=వైదిక
 ధర్మములు, పాపంబుల్=పాపమును గలుగఁజేయునవి, రతి = సురతము,
 పుణ్యము=సుకృతము, అంచుక్=అనుచు, (అని సిద్ధాంత మొనరించి) వచిం
 చెదవు=చెప్పుచున్నావు, మేలు=మంచిది, ఓహో=నెబ్బాను, తర్కముల్ =
 చర్చలు, ఏలా=ఎందునకు? మోక్ష...పంక్తిక్—మోక్షలక్ష్మీ=ముక్తిసంపద
 లకు, వధి=మార్గమైన, మోక్షధర్మముగ్రహింప ననువగు, ఆగమసూత్రపంక్తి

శీఁ=(వేదాంత) శాస్త్రనూత్రములవంతులకు, మీసంప్రదాయముల్ =
వరంవరగా మీలోఁ జెప్పకొనఁబడు నర్థములు, ఇవె పో=ఇవేయ్యో!

త్రయి పాప మనుట, రతి పుణ్య మనుట కామశాస్త్రోపాధ్యాయుని
చెప్పఁదగినది. కాన నిటు లర్థముచెప్పటకాముకసంప్రదాయార్థమే! కాకున్న
సెందేని యిట్టియర్థ మెఱుంగ వందుమా?

తా. ఈపాండిత్యము నీకు గాక మఱి యెవ్వరికిని లేదు. “వేదప్రతి
పాదితము లగుధర్మములు పాపములు! సంభోగము పుణ్యము!” అనుచు కామ
శాస్త్రమున నుపాధ్యాయురాలవువలెఁ జెప్పచున్నావు. బాగుబాగు! వేదాంత
నూత్రములకుఁ బరంవరగా మీలోఁ జెప్పకొనునర్థము లివియే కాఁబోలు.
వ్యాజస్తుత్యలంకారము.

మ. తరుణీ రేపును మాపు హవ్యములచేతఁ దృప్తుఁడౌవహ్ని
సత్కరుణాదృష్టి నొసంగుసౌఖ్యము లెఱుంగఁ శక్యమే
నీకు నా, కరణుల్ దర్శలు నగులున్ బ్రియము లైన
ట్లనన్యముల్ గా నొడల్, తిరమే చెప్పకు మిట్టితుచ్ఛసుఖ
ముల్ మీసాలవైఁ దేనియల్.

65

టీ. తరుణీ=పి. ప్రాయాలా, వహ్నినీ! రేపునుమాపు=ఉదయాస్తమయ
కాలములందు, హవ్యములచేతఁ = హోమద్రవ్యముచే, తృప్తుఁడు=పరితో
షము చెందినవాఁడు, ఔవహ్ని = అగునట్టి యగ్నిదేవుఁడు, సత్కరుణా
దృష్టిఁ = మంచిదయాదృష్టితో, ఒసంగుసౌఖ్యములు = ఇచ్చుసుఖములు,
నీకుఁ = కేవలకామాంధురాలవగు నీకు, ఎఱుంగఁ=గ్రహించుటకు, తెలిసి
కొనుటకు, శక్యమే=తరమా? (ఇంత యేల?) నాకున్, అరణుల్ = (అగ్ని
సౌడముటకు నొకదానిపైనొకటిపెట్టి మథించు) కొయ్యలు, దర్శలున్=కుశలు,
అగులున్=అగ్నిహోత్రములు, ప్రియములు = ఇష్టములైనవి, విసట్టు =
అయినరీతిగా, అన్యములు = ఇతరములు, కావు=ఇష్టములు కావు, ఒడల్ =
మను—10

శరీరము, తిరమే=స్థిరమా, ఇట్టి తుచ్ఛచుఖము = ఇటుమాటినిచసౌఖ్యములు, చెప్పక=శ్రేష్ఠము లని నాను) తెలుపకుము, మీసాలపైకే లేనియన్=మీసములమీద నిలిచిరలేనిదియగుటః బోలినవి. మీసములకంటిరలేనె నానుకకు సోకినపు డిందుక చుఘ్రముగా నుండుచుగాని సంపూర్ణముగ మాఘ్ర్యమనుభవించుటకు నీలుకాదు. అటులే పరకౌతారలియుఁ దాత్కాలిక సౌఖ్యముదాని కేల యపేక్షింపరా దన్న అవిచుచ్ఛచుఖము. మీసాలమీది లేనె మీసములఁ దెచ్చఁజేయురటుల నీతుచ్ఛచుఖము ఇ సాధరములకుభంగకరము.

తా. ఉపదా! ప్రాకస్నాయాశవయములందు హోమద్రవ్యములచే బలితృప్తి చెందురన్నిదేవుఁడు కలిగించుసౌఖ్యములు, నీ వే మెఱుంగుచువు? నాకు నన్నులు దర్శన మొనలగురవి ప్రియపట్టికరకుపరది కావు. శరీరము నశించి పోవురది. నీవెప్పు నీచసౌఖ్యములు మీసాలపై నిలిచిర లేనెమోజ్ఞ బోలునవి. (అరఁగా, శ్చుములును నుకటాడితిరవురవియు నని భావము.) అలా. వ్యతిరేకము. ప్రతిపస్తాపము.

చ. అనుటయు మాటలేక హృదయాబ్జము జల్లనమో గు వెల్లనై
కనలుచు నీరుదేలుతెలిగన్నుల నాతనిఁ బుల్కుపుల్కునా
గనుఁగొనిమాటలబొదువుగద్దరికందలయూఁచి యక్కటా
వనిత తనంతః చా వలచి వచ్చినఁ జొల్కునగాదె యేరికిన్. ౪౪

టీ. అనుటయు = వ్రుగరాఖ్యుఁడిటు లరఁగానే, హృదయాబ్జము = హృదయపద్మము, జల్లరన్ = జల్లులరఁగా, మోము = ముఖము, వెల్లనై = వెల వెలలాడఁగా, కనలుచున్ = కంటగించుచు, నీరుదేలుతెలిగన్నులన్ = కన్నీరు గ్రస్తు తెల్లకన్నులతో, అతనిన్, పుల్కుపుల్కునన్ = నీరాఁచు? నియాఁచు కొనిచూచుచుపులతో, కనుఁగొని = చూచి, మాటలన్ = నుడువులయందు, బొదువుగద్దరికన్ = కప్పనట్టికద్దు లైకతో, తలయూచి = తలకదలించి, అక్కటా = అయ్యో! వనిత = స్త్రీ, తనంతఃతాన్ = తనకుఁదానై, వలచి =

మోహించి, వచ్చినకొ = వచ్చినపక్షమున, ఏరికొ = ఎవ్వరికైనను (ఎంత
యసమర్థునకైనను) చుట్టనకాదె=లాభముకాదా! మిగుల చులకనయగు
నని భావము.

తా. ప్రవరు: డిట్లు పలుకగా మఱుమాటాడలేక గుండె జల్లు
చురుగా: దిక్కుమొగము వైచి కంటగించుచు జాఱుకన్నీరు నాచుగొనుచు
నాతనిఁ జూచి, అక్కటా! ఎవరికైనను స్త్రీ తనంతఁ దానై వలచి వచ్చు
నేని చుట్టనగుచు గదా! అథ్థాంతరస్యాపాలంకారము.

మ. వెతలకబెట్టకు మింక నన్నునుచు నీనీబంధ మూడక రయో
ద్ధతి నూర్పుల్ నిగుడక వడిక విరులు చిందక గొప్ప
వీడక దనూ, లత తోడ్తోఁ బులకింపఁగా ననునయాలా
పాతిపీశాస్యయై, రతిసంరంభము మీఱ నిర్జరవధూరత్నంబు
వై పాటునన్.

67

టీ. నిర్జరవధూరత్నంబు = వేల్పుగఱితమిన్న, ఇంకకొ = (ఈవిధముగా
వలచియుండ) ఈమీఁద, వెతలం బెట్టకుము = విచారములపాలు చేయకుము,
నన్నుకొ, అనుచుకొ = అరివాళునుచు, నీనీబంధము = పోకముడి, ఊడకొ,
రయోద్ధతికొ = ఎక్కువవడిచే, ఉర్పుల్ = నిట్టూర్పులు, నిగుడకొ =
అతిశయింపఁగా, వడికొ = వేగముగా, విరులు = పూవులు, చిందకొ = రాలఁగా,
గొప్ప = వీణీబంధము, వీడకొ = ఊడిపోవఁగా, తనులత = తీగఁబోనిమేను,
తోడ్తోకొ = వెనువెంటనే, పులకింపఁగాకొ, అను...స్వయై - అనునయా
లాప = బలిమాలుకొనుమాటలచే, అతిదీనాస్యయై = మిక్కిలి దిక్కుమొగము
గలదై, రతిసంరంభము = సంభోగమందలియాత్రము, మీఱకొ, వై పాటునకొ =
మీఁదవ్రాటుటతో, స్వభావోక్త్యలంకారము. కామాలశయముచేఁ బరితప్త
లగు చెలులకుఁ బ్రియునినందర్పించినంతన నీవి తనంతనపిడునని పూర్వకపులు
చెప్పియున్నారు.

“సస్తా నీవీ న ఖలు సహసా సా స్వయం ముక్తబంధా” బిల్వణీయము.

“కాస్తే తల్పముపాగతే విగళితా నీవీ దృఢాపి స్వయం” అమరుకము.

కా. ప్రాంచద్భూషణబాహుమూలరుచితోఃబాలిండ్లుపాంగార
బై, యంచుల్ మోవగఁ గొఁగిలించి యధరం బాసింప
‘హా! శ్రీహరీ’, యంచుక బ్రాహ్మణుఁ డోరమో మిడి
తదీయాంసద్వయం బంటి పొ, మ్మంచుక ద్రోచె గలంచునే
సతులమాయల్ ధీరచి త్తంబులన్. 68

టీ. ప్రాంచ...రుచితోః - ప్రాంచత్ = మిక్కిలి యింపగుచున్న,
భూషణం=నగలుగల, బాహుమూలం=చంకలయొక్క, రుచితోః = కాంతితో,
పాలిండ్లు = కుచములు, పాంగారక్ = ఉబుకఁగా, వైయంచుల్ = చను
మొనలు, మోవగక్ = అనునట్లు, కొఁగిలించి, అధరంబు = మోవిని,
అసింకక్=ఇచ్చగించుగా, “హా! శ్రీహరీ” అంచుక్=పాపపరిహారార్థముగా
శ్రీహరిని స్మరణముచేయుచు, బ్రాహ్మణుఁడు=ప్రవరాఖ్యుఁడు, పీఠమోము=
వెడమొగము, ఇడి, తదీయాంసద్వయంబు = దాని రెండుభుజశిరస్సులను,
అంటి=తాకి (ఊరక కేలు తాకించి యనుట) పొమ్ము+అంచుక్ = అవలకు
బొమ్ము అని, ద్రోచెక్=ద్రోసివేసెను, సతులమాయల్ = స్త్రీలకపటకృత్య
ములు, ధీరచిత్తంబులక్ = వండితులమనస్సులను(దిట్టతనముగలవారి మనస్సు
లను) కలంచునే=కలతపెట్టునా! అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

క. త్రోపువడి నిలిచి ఘనల

జ్ఞాపరవశ యగుచుఁ గొప్ప సవరించి యొడల్
దీపింప నతనిఁ జొరుచుఁ

గోపమునక జూచి క్రేటుగొనుచుక బలికెన్.

69

టీ. త్రోపు+వడి = తొలగఁ ద్రోయఁబడుటపొంది (ప్రపరునిచే
ద్రోసివేయఁబడి) నిలిచి =నిలిచియుండి, ఘనలజ్ఞాపరవశ = మెండగుసిగ్గుచే

నస్వాధీనురాలు, అగుచుకొ, కొవ్వ నవరించి, ఒడల్ = మేను, దీపింపకొ = ప్రకాశింపఁగా, (అవయవముల నన్నింటిని బ్రవరుసకు స్పష్టముగాఁ గనవచ్చు నటులఁజేసి) అతనికొ=అబ్రహ్మజుని, చుఱచుఱకొ=చుఱచుఱచునుచు, కొవ మునకొ=అగ్రహముతో, (పా-కొవన=కొవవలెయగు నాయూడుది. ఇదికర్తృ పదము) చూచి=వీక్షించి, (పా. వీక్షించి) క్రేటుకొనుచుకొ=గొంతుచక్కఁ జేసికొనుచు, పలికెకొ.

తా. అట్లు ప్రవరాభ్యుదయ తొలఁగఁద్రోయఁగాఁ దొలఁగి నిలువఁ బడి యవమానవహవలని సిగ్గు హెచ్చఁగా దేహమంతయు నతనికేఁ గానవచ్చు నట్లు వైఁటచెఱఁగు తొలఁగించి వీడినకొవ్వ చక్కఁగా ముడుచుకొనుచుఁ గొవముతోడి వేడిచూపులతో నతనిఁ జూచుచు, డగ్గుత్తికవడినగొంతు నవ రించుకొనుచు నీవిధముగాఁ బలికెను.

ఉ. పాటున కింతు లోర్తురె కృపారహితాత్మక నీవు త్రోవ ని, చోటభవన్న ఖాంకురము సోకెఁ గనుంగొను మంచు జూపి య, ప్పాటలగంధి వేదననెసం బిడి యేడ్చెఁ గలస్వ నంబుతో, మీఱిన విచ్చుగుబ్బచనుమిట్టల నశ్రులు చిందు వందగన్.

70

టీ. కృపారహితాత్మక = దయలేనిగుండెగలవాఁడా, పాటునకుకొ = దెబ్బకు, త్రోయఁబడుటకు, ఇంతులు=స్త్రీలు, ఓర్తురె=నహించురా? సుమూ రములగు స్త్రీలదేహము లీకఠినకార్యమును సహించ వనుట. నీవుత్రోవకొ = త్రోయఁగా (కుచదేశము కన్నఱచుచు), ఇచ్చోటకొ = ఇక్కడ, భవన్న ఖాంకురము = నీకొనగోరు, సోకెకొ=తగిలెను. కనుంగొనుము = చూచుము, అంచుకొ = అని, చూపి = కుచప్రదేశముపైఁ గలగంటును జూపించి, అప్పాటలగంధి. = పాటలపుష్పముల తావివంటి తావి గలయాస్త్రీ, వేదన నెసాము=(గోటిల్లునలని) బాధయరుమిను, ఇశి=కల్పించుకొని, మీఱిరకొ =

నోరఁజేయినను, విచ్చు=వగలుగజ్జీ, గుబ్బు=గుండ్రని, చనువిట్టలకొ = గబ్బి
గుబ్బలపై, ఆశ్రులు=కన్నీరు, చిందువందగకొ=చిందలుచిందగా, కలన్వనం
బుతోకొ=అవ్యక్తమధురమగుధ్వనితో, ఏడ్వెకొ.

కృపారహితాత్మక యనుటచే నీవానరించు సత్కృతులన్నియఁ నిష్ఫల
ములని నూచన. ఏడ్చు కలన్వనమగుటచేఁ జెలికత్తై లాలింపగఁ పోయిరి. వేదన
నిజమైనదికాదు నెడమఁ. చనువిట్టలను సోకె కన్నీరు చిందె ననుటచే గుబ్బల
యుబ్బు బింకము సూచితము.

తా. ఓకటికగుండెవాఁడా, స్త్రీలు పాటునకుఁ దాళదురా? నీవు
త్రోయఁగా నిక్కడ నీగోరు తాకెను, చూడు మనచుఁ (ఒక్కట్టువైఁ)
జూపి నొప్పి యనమిష వెట్టకొని యన్నతస్తనములవైఁ గన్నీరు చిందఁగా
సవ్యక్తమధురధ్వనితో నేడ్వెను.

క. ఈవిధమున నతికరుణము

గా వనరుహనేత్ర కన్నుఁగవధవళరుచుల్

కావిగొన నేడ్చి వెండియు

నావిప్రకుమారుఁ జూచి యలమటం బల్కెన్.

71

టీ. వనరుహనేత్ర = (తామరజేకువంటి కనలుగల) అపరూఢిని,
అతికరుణముగాకొ = మిక్కిలి జాలికలుగునట్లు, ఈవిధముకొ = ఈరీతిగా,
కన్నుఁగవధవళరుచుల్ = రెండుకన్నులయొక్కయుఁ జెలికాంతులు, కావి
గొనకొ=ఎఱ్ఱవాఁడగా, ఏడ్చి, వెండియుకొ=లిరిగియు, అవిప్రకుమారుకొ =
అప్రవరాఖ్యుని, చూచి=లిలకించి, అలమటకొ = విచారముతో, పలికెకొ =
ఇటుల వాగొనెను.

కరుణ మనశోకాలిశేకము. ఈయర్థముననే భవభూతి ఉత్తరరామ
చరిత్రమునందు “పుటపాకప్రతీకాశో రామస్య కరుణో రసః” అనియు,
“కరుణస్య మూర్తిరెవా శరీరీణీ కరుణస్య శ్లేష ఇనవేతి కానకీ” అనియు

బ్రయోగములు గలవు. కరుణము కరుణ వేటు. కరుణ వరద కృప్రహరణేచ్ఛ కాన కరుణ మనుచోఁ గొందఱు కరుణ యని యర్థము వ్రాసిరిగాని యది పొసఁగదు.

కనులఁ దెలుపుగా వర్ణించుట కవినమయము. కనులందుఁ బాపగల భాగము తక్కువయఁ దెలిభాగ మెక్కువగాన నిటుల వర్ణించుచుందురు. దృష్టాంతము.

చ. “కలువలనుం జశోరములఁ గారుమెఱుంగల గండుమీల నె
 స్నైలను దమ్మితేకులను నిర్మలమాక్షికరత్నశుభ్రుల
 దలఁచి కయోజగర్భుడు నీ ధారసధారలుఁచెఱిలో విసం
 బ్దు చిలికించి చేసెనొక పొత్పెకలారగ దీనినేత్రముల్.”

శృంగారనైఋతి ఆ. 166. ప.

ఉ. చేసితి జన్మముల్ తపము చేసితి నంటి దయావిహీనతఁ
 జేసినపుణ్యముల్ ఫలమునెందునె పుణ్యములెన్నియేనియున్
 జేసినవానిసద్గతియె చేతులు భూతదయార్ద్రబుద్ధి కో
 భూసురవర్య యంత దలపోయవు సీచదు వేల చెప్పమా ?

టీ. ఓభూసురవర్యఁ ఓ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడా! జన్మముల్ = యజ్ఞములు, చేసితి, తపము, చేసితి, అంటి = అంటిని. దయావిహీనతఁ = దయ లేక, చేసినపుణ్యముల్, ఫలమునెందునె = ఫలముకల వగునా? పుణ్యములు, ఎన్నియేనియున్ = ఎన్ని యైనను, చేసినవానిసద్గతియె = చేసినపురుషునికే గలుగుమంచిగలియె, భూతదయార్ద్రబుద్ధిఁ = ప్రాణులయందు దయారస మతో నిండినబుద్ధిగలవానికి, చేతులున్, ఇంత తలపోయవు = ఇంతమాత్రము చింతించవు. ఈవిషయస్వభావ మిట్టి కని యిపుడేని యొచింపవు. సీచదువు = సీవు చదువుకొన్న యీవిద్య (స్వధర్మమునం దుపయోగించునీ నీవిద్య) ఏల = ఎందులకు, ఏమియుఁదయోగము, చెప్పమానీవె చెప్పము.

తా. ఓభూసురోత్తమా! యజ్ఞములు చేసితిని, తపములు చేసితిని, అంటివి. దయాస్వభావము లేనియప్పు డెన్నిపుణ్యములు చేసిన నేమిఫలము? ఎన్నియేనిపుణ్యములు చేసినవారు పొందునదగినే యొక్కభూతదయగల వాడు పొందఁగలఁడు. ఇంతమాత్రము చింతింప లేవైతివి. నీచదు పెండు లకు? చెప్పు. కావ్యలింగ మలంకారము.

సీ. వెలిపెట్టిరే బాడబులు పరాశరుఁ బట్టి
దాశకన్యాకేళిఁ దప్పసేసి
కులములో వన్నెతక్కువ యయ్యెనే గాధి
పట్టికి మేనకచుట్టటికము
ననుపుకాఁడై వేల్పునాగవాసముఁ గూడి
మహిమ గోల్పడియెనే మాందకర్ణి
స్వారాజ్య మేలంగనీరైరె సుర లహ
ల్యాజారుఁ డై నజంభాసురారి

తే. వారికంటెను నీమహత్త్వంబు ఘనమే
పవనపర్ణాంబుభతు లై నవని యిరుప
కచ్చడాల్ గట్టుకొనుమునిముచ్చులెల్ల
తామరసనేత్రలిండ్ల బందాలుగారె.

73

టీ. బాడబులు=బ్రహ్మజులు, దాశకన్యాకేళి = దాశరాజుహూతులైన మత్స్యగంధియొక్క కలయికను, తప్పచేసి=తప్పగాఁగొని, పరాశరు = పరాశరమహామునిని, పట్టి = పట్టుకొని, వెలిపెట్టిరే = బహిష్కరించిరా? గాధిపట్టికి = విశ్వామిత్రునకు, మేనకచుట్టటికము = మేనకతోడిసంబంధము, కులములో = వన్నెతక్కువ=మర్యాదతక్కువైనది, అయ్యెనే? ననుపుకాఁడై = అంటుకాఁడై, వేల్పునాగవాసము = అచ్చరగుంపును, కూడి=కలిసి, (వలుపురు వేళ్లను గవసినను) మాందకర్ణి, మహిమ=మహత్త్వమును, గోల్పడియెనే =

కోలుపోయెనా? సురలు = దేవతలు, అహల్యజారుడు = అహల్యకొఱకు విటుడు, అయిన, జుభానురారికొ = ఇంద్రుని, స్వారాజ్యము = స్వర్గరాజ్యమును, విలంగిసేరై రే = విలసియకపోయిరా? పవన... తులు-పవన = గాలిని, పర్జు = ఆకులను, అంబు = నీటిని, భక్షులై = భక్షించువారై, నవసి = చిక్కి, ఇరువకచ్చు డాల్ = ఇనుపగో. చులను, కట్టుకొను, మునిముచ్చులు = దొంగవేషపుమునులు, తామరసనేత్రలిండ్లకొ = అందగత్తెల యిండ్లకొ, బుదాలు = బంధించు బడువారు (పడియుండువారు) కారే? తపస్సుచేసి స్వర్గమునకుఁ జేరినపిదప నెంతటి మహానుభావులైనను జేల్పుముగుదలకూటమితోఁ దృప్తి నొందువారె. అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

నేత్రలయిండ్లు అనుష్ఠ్యర్థమునందు నేత్రలిండ్లు అనుటకుఁ బ్రమాణములు:—

గీ. “పాండవశ్శ్రేష్ఠునకుఁ బ్రీతిఁ జరచుయావ
రాజ్య మిచ్చితి కురువృద్ధరాజులొద్ద”

భార. ఆది. ఆ. 6

ఉ. “... పెద్దమ్మ నురారులమ్మ కడుపారడిఁ
బుచ్చినయమ్మ”

భాగవతము.

తే. అనిన నేమియు ననక యవ్వనజగంధి
మేనిజవ్వాదిపన కదంబించునొడలు
గడిగికొని వార్చి ప్రవరుండు గార్వాపత్య
వహ్ని నిట్లని పొగడె భావమునఁ దలఁచి.

74

టీ. అనిన = వరుధిని యిటు లనగా, ప్రవరుండు = ప్రవరాఖ్యుండు, ఏమియు ననక = ప్రత్యుత్తరము నేమియుఁ జెప్పక, అవ్వన... పన-అవ్వనజగంధి = ఆచక్కనియింతియొక్క, మేనిజవ్వాదిపన = శరీమందలి ని(ద్ద)పు జవ్వాది

సారము, కదంబించునొడలు = అంటియున్న శరీరము, కడిగికొని=తాని పోవు నటులఁ గడిగివైచి, వార్చి=ఆచమించి, గార్హ పత్యవార్షిక్ = నిత్యముగాఁ దా సారాధించు గార్హ పత్య మనుపేరుగల యగ్నిని, భావమునకొ=మనస్సున, తలఁచి=తలఁచుకొని, ధ్యానించి, కట్టని = మీఁదఁజెప్పఁబోవురీతిగా, పొగ డెను=స్తులింపెను.

మొదట పీఠీగంధపరిమళము, తరువాత పాటలగంధి యనుట జవ్వాది జన కదంబించునొడ లనుటచే వరూధిని మేనంగరాగాదికములచే సుగంధబంధు రముగ నున్నటులఁ గని పలుతావుల సూచించెను.

ఉ. దివిషద్గర్గము నీముఖంబునన తృప్తి గాంచు నిన్నీశ్వరగా
స్తవముల్ నేయు శ్రుతుల్ సమస్తజగదంతర్యామివి నీవ
యా, హవసీయంబును దక్షిణాగ్నియును నీయం దుద్భవిం
చుం గ్రతూ, త్వవసంధాయక నన్నుఁ గావఁగదవే స్వాహా
వధూవల్లభా. 75

టీ. క్రతూత్సవసంధాయక = యజ్ఞరూప మగునుత్సవమును సమ కూర్చువాఁడా! (యజ్ఞకార్యసాధనభూతుఁ డనుట) స్వాహావధూవల్లభా = స్వాహాదేవీకి బ్రിയఁడా! దివిషద్గర్గము=దేవతాసమూహము, నీముఖంబు నన = నీముఖముననే, తృప్తి = తనివిని, కాంచుకొ=పొందును. (ఆగ్ని యందు నేల్చు యాగభాగములగు హవిస్సులు వేల్చులు గ్రహింతురు. దేవత లగ్నిముఖు లని శ్రుతులు) శ్రుతులు=వేదములు, నిన్నుకొ = లేజోమూర్తి వగు నిన్ను, ఈశుఁగాకొ=ఈశ్వరునిగా, స్తవముల్=స్తోత్రములను, చేయును; వేదము లగ్నినీశ్వరుఁ డనుచున్న వనుట. సమస్తజగదంతర్యామివికొ=నకలలోక ములకు నంతరాత్మవు, నీవ = నీవే, ఆహవసీయంబును, దక్షిణాగ్నియును, (ఈరెండగులును గ్రమముగా వైశ్వదేవాదికర్తములందు హోమముచేయుట కును, వేదికి దక్షిణముగాఁ జ్రాయశ్చిత్రాదులందు హోమమునకును నిల్పుకొనఁ

బడును) నీయందుకొ=నీయంబె, ఉద్భవించుకొ=పుట్టును, (కాన), నన్నుకొ= నీయెడభక్తిశ్రద్ధలగునన్ను, కావవే=ఆపదనుండి కాపాడవయ్యా !

గార్హపత్యాన్నిలోనుండి వైశ్వదేవాదిక్రియ లూనరించుటకుఁ గైకొని క్రియాపరిసమాప్తివఱకు హోమముచేయునన్నిని ఆహవనీయ మనియు, ప్రాయశ్చిత్తాదికార్యములకొఱకు వేదికకు దక్షిణభాగమునం దుంచుకొనునన్నిని దక్షిణాన్ని యనియు నందురు.

ఉ. దానజపాన్ని హోత్రపరతంత్రుడనేని భవత్పదాంబుజ

ధ్యానరతుండనేఁ బరదారధనాదులఁ గోరనేని స

న్తానముతోడ నన్ను సదనంబున నిల్పు మినుండు పశ్చిమాం
భోనిధిలోనుఁ గ్రుంకయమాన్నరయంబున హవ్యహాహనా.

టీ. హవ్యహాహనా=వహ్నిదేవుడా ! (హవ్యములను వహించువాడు అని పృథ్వీతి) దాన...తంత్రుడనేనికొ = దాన, జప, అగ్నిహోత్ర (ములకు), పరతంత్రుడనేనికొ = ధీరుడ నగుదునేని, భవ...రతుండనేనికొ = భవేత్ = నీయొక్క, పదాంబుజ = పాదపద్మములయొక్క, ధ్యాన(చింతనండు) రతుండనేనికొ = ఆసక్తిగలవాడ నగుదునేని, పర...దులకొ = పర = ఇతరుల యొక్క, దారధనాదులకొ = భార్య భవము మొదలగువానిని, కోరనేనికొ = నన్నా నముతోడకొ = గౌరవముతో, సదనంబునకొ = ఇంట, ఇనుండు = కూర్చుండఁ, పశ్చిమాంభోనిధిలోనికొ = వడమటిసంద్రమున, క్రుంకయ మున్న = మునుఁ గకమునుచే, నిల్పము = చేర్చుము.

సన్తానముతో నిల్లుజేర్చునునుటచే వరూధినిచే నగౌరవము కాకుండ నిల్లుచేర్చుమనిభావము. ప్రాద్దుగ్రుంకకముండె పోవలయు ననుట అగ్ని హోత్రాదిక్రియలు నిర్వర్తించుటకు, రయము వరూధినివలని భయాలిశయమును సూచించును.

వ. అని సంస్తుతించిన నగ్ని దేవుం డమ్మహీదేవుదేహంబున సన్ని
హితం డగుటయు నమ్మహాభాగుండు గండుమీటి పొడు
పుగొండ నఖండసంధ్యారాగ ప్రభామండలాంతర్గతుం డగు
పుండరీకవనబంధుండునుంబోలె నుత్తప్తకనక ద్రవధారాగౌ
రం బగుతమచ్ఛాయాపూరంబున నక్కాన వెలింగించుచు
నిజగమనవిరోధిని యగునవ్వరూఢినిహృదయకంజంబున రం
జిల్లునమందానురాగరసమకరందంబు నందంద పొంగంజేయు
చుఁ బావక ప్రసాదలబ్ధం బగుపవనజరంబున నిజమందిరం
బున కరిగి నిత్యకృత్యసత్కర్తలౌపంబులు నిర్వర్తించె నని
మార్కండేయుండు క్రోష్టికిం జెప్పె నని చెప్పిన. 77

టీ. అని, సంస్తుతించినకొ=స్తోత్రముచేయఁగా, అగ్నిదేవుండు = అగ్ని
హోత్రుండు, అమ్మహీదేవుదేహంబునకొ = ఆబ్రహ్మజునిశరీరమున, సన్నిహి
తుండు=అనున్నుండు, అగుటయుకొ=కాఁగా, అమ్మహాభాగుండు=పూజ్యుండగు
నాప్రవరుండు, గండుమీటి=బలుపుచేది, పొడుపుగొండకొ = ఉదయపర్వత
మున, అఖండ...అంతర్గతుండు=అఖండ=ఎడ తెగని, సంధ్యారాగ = సంజవేళ
యందలి యెఱ్ఱదశముయొక్క, ప్రభామండల=కాలినమూహముయొక్క,
అంతర్గతుండు=లోనున్నవాండు, అగు, పుండరీకవనబంధుండునుంబోలెకొ =
సూర్యనివలె, ఉత్తప్త...గౌరంబు=ఉత్తప్త = పుటపాకముచేయఁబడిన, కనక
ద్రవ=కరగినీరై యున్న బంగారుయొక్క, ధారాగౌరంబు = ధారయొక్క
చనిమివంటి పనిమిగలది, అగుతమచ్ఛాయాపూరంబునకొ = శరీరకాలి
త్రవాహముచేత, అక్కానకొ=ఆయడవిని, నిజగమనవిరోధిని=తనప్రయాణ
మునకు నడ్డుచేయునది అగు, అవ్వరూఢి (యొక్క) హృదయకంజం
బునకొ=హృదయవద్దమున, రంజిల్లు...చుకరందంబుకొ=రంజిల్లు = ఒప్పునట్టి,
అమంద = అల్పముకాని, అనురాగరసమకరందంబుకొ = ప్రేమరసము

మకరందమును, అందంద=ఎడనెడ, పొంగంజేయుచున్ = పైకుటుకజేయుచు, (పెంచుచు) పావక ప్రసాదలబ్ధంబు = అగ్ని దేవునిదయవలనఁ బొందఁబడినది అగు, పవనజవంబునన్ = వాయువేగముతో, నిజమందిరంబునకున్ = తన గృహమునకు, ఆరిగి=పోయి, నిత్య...పంబులు-నిత్యకృత్య=అనుదినముఁజేయుఁ దగిన, సత్కర్త=పుణ్యకర్త ములయొక్క, కలాపంబులు=నమూనాములు, నిర్వర్తింపెను=నెఱవేర్చెను. అని=యిటులని, మార్కండేయుండు=మార్కండేయ మహాముని, శ్రోష్టికీ=శ్రోష్టియనుమునితో, చెప్పెన్, అని, చెప్పినన్ = పక్షులు జైమినిమునితోఁ జెప్పఁగా-దీనికిఁ బై పద్యముతో నన్వయము.

తా. ప్రవరుఁ డిటుల నగ్నిని స్తుతింప నగ్నిదేవుండు ప్రవరునిదేహ మునం దావేశించి యమితతేజోబలములఁ గలిగించెను. అంతఁ బ్రవరుండు వరూధినిని దొలంగి దానియనురాగము నభివృద్ధిజేయుచు వాయువేగముతో గృహముచేరి నిత్యకర్తములు సక్రమముగా నిర్వర్తించుకొనెను. ఉత్పేక్షా రూపకాలంకారములు.

క. జైమిని యాదివ్యఖగ

గ్రామణులన్ జూచి వేడ్క గడలుకొనంగా

నామీద వరూధినివిధ

మేమయ్యె నెఱుంగఁ జెప్పరే నా కనుడున్.

78

టీ. జైమిని=జైమినియనుమహాముని, ఆదివ్యఖగ్రామణులన్ = దేవ సంబంధములయిన యాచక్షిశ్రేష్ఠములను, వేడ్క=వేడుక. (కథలు వినుటయం దాసక్తి) కడలుకొనంగాన్=ఎక్కువకాఁగా, ఆమీదన్=అటమీదట, వరూ ధినివిధము=వరూధిని ప్రకారము, ఏమయ్యెన్ = ఏమిగా జరిగెను. నాకున్, ఎఱుంగన్ = విశదమగునట్లు, చెప్పరే = మీరు చెప్పఁడు, అనుడున్=అని యడుగఁగా, దీనికి పైయాశ్వాసమునందలి యవధరింపు మనుక్రియతో నన్వయము.

కానిస్త్రుద్రప్రతిభా సుధీచుత దిశోన్మీలద్యశశ్రీవధూ
 హస్తాగ్రులకాయచూనమహనీయాంభోజగర్భాండ నై
 న్యస్తోమోగజోవ్రజస్థగితకృష్ణా గౌతమీమధ్యభూ
 మ్యస్తోమోత్కలరాట్సురీహరణలీలావార్యశౌరోదయా.79

టీ. నిస్త్ర...ప్రతిభా—నిస్త్రుద్ర=మాంవ్యములేని, ప్రతిభా=అప్పటికి
 వికాస మనందుబుద్ధిశేషముగలవాడా, సుధీచుత=బుడిచులచేఁ బొగడఁబడిన
 వాడా, దిశో...గర్భాండ=దిశా = దిక్కులయందు, ఉన్మీలత్ = వర్తింపు
 చున్న, యశశ్రీ=కీర్తిసంపద యను, వధూ=స్త్రీయొక్క, హస్తాగ్ర=అతిచేతి
 లోని, అనుకాయమాన = ఉసిరికకాయయగుచున్న, మహనీయ = గొప్ప
 వగు, అంభోజగర్భాండ=బ్రహ్మాండముగలవాడా ! నమస్తదిగంతరములయందు
 వ్యాప్తైవ బ్రహ్మాండము తనచేతిలోని యుసిరికకాయవలె: దోఁపఁజేయు
 కీర్తిసంపదగలవాడాయనుట. నైన్యస్తోమ—నైన్యస్తోమ = సేకాసమూ
 హమువలన, ఉత్థ=ఁజేరిన, రజోవ్రజ=పరాగసమూహముచే, స్థగిత=పొదుగఁ
 బడిన, కృష్ణా=కృష్ణ వేణినదియొక్కయు, గౌతమీ=గోదావరినదియొక్కయు,
 మధ్యభూమి=నడిమి ప్రదేశమందలి, అస్తో=అల్పముకాని, (ఇది పట్టణమునకు
 విశేషము) ఉత్కలరాట్ = ఉత్కలదేశపురాజుయొక్క, పురీ = పట్టణము
 యొక్క, హరణ=హరించుటయను, లీలా=విలాసమున, అవార్య=నివారింప
 రాని, శౌరోదయా=శౌర్యాతిశయముగలవాడా, సుభముగాఁ గృష్ణాగౌత
 ములమధ్య సురక్షితముగా నున్న యుత్కలరాజులరాజధానిగైకొన్నవాడా
 యరి భావము. రూపకము నతిశయోక్తియు నలంకారములు.

తా. హెచ్చరికతోఁజుబుద్ధిశేషమును బుడిచులవిరుతియు బ్రహ్మా
 ణ్డము నావరించి వెలుగుచున్నకీర్తియుఁ గలిగి కృష్ణాగోదావరీదులమధ్య
 భాగమునందుఁ గలదేశమంతయు నాక్రమించి యుత్కలపురాజుదైనపట్ట

ఁము ననాయాసముగ వశపఱచుకొని యడ్డములేని శార్యాతికయమును వహించినవాఁడా ! అలం. రూపకము, అతిశయోక్తియు.

బిసరుహనయనా నవవిధ

కుసుమాయుధ యవధికుధరకూటాంచలభూ

విప్రురజేజశ్చంపక

భసలదసత్కిర్తిమలినపరిపంథిన్యపా.

80

టీ. బిస...కుసుమాయుధ - బిసరుహనయనా = పద్మనేత్రులగు స్త్రీలకు, నవవిధ = క్రొత్తరీతిగల, కుసుమాయుధ = మున్నగుఁడగువాఁడా, అవధి...పరిపంథిన్యపా-అవధికుధర = చక్రవాళిపర్వతముయొక్క, కూటాంచల = శిఖరాగ్రములాదలి, భూ=ప్రదేశమందు, విస్మయర = వ్యాపించిన, రేజ=ప్రతాప మును, చంచక = సంపెంగపూలకు, భసలత్ = తుమ్మెద యొక్క చున్న, అసత్కిర్తి = అపకీర్తిచే, మలిన = మలినలైన, పరిపంథిన్యపా=శత్రు రాజులుగలవాఁడా ! రూపకాలంకారము.

సంపంగిపూవును ముమ్మెద దరియఁజాలదు. అటులే ప్రపంచవ్యాప్తి గల కృష్ణరాయలప్రతాప మనుసంపంగిపూవును రాజులయపకీర్తి యంటఁజాల తున్న దని భావము. సంపెంగను రక్తవర్ణముగా వర్ణించుట గలదు.

లే. “పెరిది యిచ్చట సంపెంగవిరులు గహన

దేవతలయిండ్ల నెత్తినదీపశిఖలు”

ఇందే. ఆ. 3-2౬.

తా. చక్కఁదనముచేత మున్నగునివలె స్త్రీలను మోహింపఁజేయువాఁడవును, చక్రవాళిపర్వతము శిఖరములవఱకు వ్యాపించిన ప్రతాపముచేత శత్రురాజులను దణుమఁగొట్టినవాడవు నైనవాఁడా ! అలం. రూపకము.

కవిరాజవిరాజితము—

నలన్యగరంతిభగీరథభారతనందనకల్ప యనల్పయశ
శ్చులుకితలోక విలోకివధూజనసూనశ రాసన మానఖిసీ
ప్రళయఘనాఘనఘోషజయోనక భాంకృతిభీమచపేటలుత
త్మలబరిగీకటకక్షీతిరక్షక కన్నడరాజ్యమారమణా. 82

టీ. నల...కల్ప=నల, నృగ, రంతి, భగీరథ, భారతనందనకల్ప =
భరతవంశజులగు, నలచక్రవర్తి, రంతిదేవుడు, భగీరథుడు, భరతవంశజు
లగు ధర్మరాజుదులను బోలినవాడా! అన...లోక-అనల్ప = ఎక్కువయిన,
యశఃకీర్తిచే, చురుకిత = పుడిసిటుగొనబడిన, లోక = లోకములుగల
వాడా, విలోకి...సూనశరాసన—విలోకి=చూచెడు, వధూజన=స్త్రీజన
మునకు, మానశరాసన = మన్మథుడగువాడా, మానఖిసీ = మనస్సు గొప్ప
దనమునకు గనియగువాడా, “మానశ్చిత్తసమున్నతిః” అని యమరము. ప్రళ
యో...రక్షక = ప్రళయ (కాలమందలి), ఘనాఘన = వర్షించు మేఘముల
యొక్క, ఘోష=మ్రోతవంటి మ్రోతగల, జయోనక = జయభేరియొక్క,
భాంకృతి = భాంకార మను, భీమ=భయంకరమగు, చపేట = చెంపదెబ్బచే,
లుతత్=దొరలుచున్న, కలబరిగీకటక = కలబరిగి యను రాజధానియొక్క,
క్షీతిరక్షక=రాజుగలవాడా, కన్నడరాజ్యమారమణా = కన్నడరాజ్యలక్ష్మికి
బ్రీయుడా?

ప్రథమాశ్వాసమునందలి సీ. “సనకాది” అనుపద్యములోని కల్పరిగ
నగరము, ఈ పద్యమునందలి కలబరిగీకటకము గుల్బర్గా యనఃబడు బహ
మనరాజధాని యని చరిత్రకారులతలంపు. రాయలు గుల్బర్గానగరమును ముట్ట
డించుటకు దిరుబలికియాత్రార్థ మేగినపు డచటనుండి యేగె నని రాయవాచ
కమునందు గలదు. గుల్బర్గానగరము నిజామురాష్ట్రమునం దున్నది.

తా. నలుండు నృగుండు రంతిదేవుడు భగీరథుడు ధర్మరాజు మోద
లుగా గల పూర్వరాజులతో సరిపోల్పబడిన సచ్చరిత్రము గలవాడవును

లోకాతీత మయినకీర్తి గలవాడవును స్త్రీలచూపునకు మన్నఘనివలెఁ దోచు నట్టి చక్కదనము గలవాడవును మానమునకు నునికిపట్టయినవాడవును జయభేరిధ్వని విన్నమాత్రముననే కలబరిగిరాజును బెదరి నేలఁబడి పొరలాడు నట్లు చేసినవాడవును కర్ణాటదేశము నేలువాడవు వైన కృష్ణదేవరాయా ! గద్యము. ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహాసర్వతోముఖాంశ

పంకజాక్షపాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపురవంశో

త్తంశతశతోపతాపసప్రసాదాసాదిత చతుర్విధకవితామత్సర్వ
కాల్లసాని చొక్కయామాత్యపుత్ర పెద్దనార్కప్రణీతంబైన
స్వారోచిషమనుసంభవం బనుమహాప్రబంధంబునందు ద్వితీ
యాశ్వాసము.

82

టీ. శ్రీమ... ప్రణీతంబు-శ్రీమత్ - విద్యతానందగల, ఆంధ్రకవితా
పితామహ = ఆంధ్రకవిత్వమునకు బ్రహ్మయను, సర్వతోముఖ = అంతట
వ్యాప్తిగల, అంశ=విదుదగల్గినట్టియును, పంకజాక్ష=విష్ణునియొక్క, పాదాం
బుజ = పాదపద్మములకు, అధీన=వశమైన, మానసేందిందిర = మనస్సనెడు
తుమ్మెదగలట్టియును, నందవరపురవంశోత్తంశ=నందవర మనెడి యూరివారి
వంశమున (నందవరీకకులమున) శ్రేష్ఠఁ డగునట్టియు, శతశోపతాపస=శత
శోపయలియొక్క, ప్రసాద=కృపచే, ఆసాదిత = పొందఁబడిన, చతుర్విధ =
నాల్గవిధములగు (బంధ, చిత్ర, గర్భ, ఆశు, కవనములు), కవితామత్సర్వ =
శ్రేష్ఠకవిత్వముగలట్టియు, అల్లసానిచొక్కయామాత్యపుత్ర = అల్లసాని
చొక్కయమంత్రికిఁ గుమారుఁ డగునట్టియు, పెద్దనార్క = పెద్దనార్కునిచే,
ప్రణీతంబు=రచియింపఁబడినది, మహాప్రబంధంబునందు = మహాకావ్యమున,
ద్వితీయాశ్వాసము.

ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రిపాసనాసమాసాదితాఖండసాహితీధరీ
జుండు సాత్రేయగోత్రపవిత్రుండును వావిళ్ల వంశపయోరాశిరాకానుభా
కరుండు నగురామస్వామికృష్ణచేత నశేకపూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ
బర్యాలోచించి రచించఁబడిన రుచినమూఘానం బగువ్యాఖ్యానంబునఁ
ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు
య ను చు రి త్త ము.

స టీ క ము



త్ప తీ యా శ్వా స ము

వేంకటేశ పదప

ద్వావేశితసదయహృదయ హరనిటలనట
త్పావకపరిభావిమహాగి
ప్రావృతనిఖలాశ కృష్ణరాయమహీశా.

1

టీ. శ్రీ...హృదయ - శ్రీ = లక్ష్మీతోఁగూడిన, వేంకటేశ = వేంకటేశ్వరస్వామియొక్క, పదపద్మ = పాదపద్మములందు, ఆవేశిత = ఉంపఁబడినట్టియు, సదయ=దయతోఁగూడినట్టియు, హృదయ = డెందముగలవాఁడా, హర...నిఖలాశ-హర = శివునియొక్క, నిటల=నొసట, నటత్ = వర్తించు, పావక=అగ్నిని, పరిభావి=ఛిరస్కరించు, మహా=ప్రతాపముచే, ప్రావృత = ఆవరింపఁబడిన, నిఖలాశ = ఎల్లొక్కలుగలవాఁడా, కృష్ణరాయమహీశా = కృష్ణరాయప్రభు.

ఇందుఁ బరాక్రమము అగ్నిగా నుపమింపఁబడెను. అగ్ని రక్తగణములొక జేరినది. పరాక్రమమును ఎఱుగను గీర్తిని తెల్లఁగను కవులు వర్ణించుట కవినమయము. దృష్టాంతము.

శ్లో. “కుక్షత్వం తీర్తిహాసాదౌ కార్ష్యం దుష్కీర్త్యహాసిషు,

ప్రతాపే రక్తతోష్ణత్వే రక్తత్వం క్రోధరాగయోః.” కావ్యకల్పలత.

తా. శ్రీ పేంకటేశ్వరస్వామి పాపకమలమందు మనసు గలవాడా! దయాస్వభావము గలవాడా! శివునిచిచ్చుఱకంటిమంటకంటె వేడిమి గల ప్రతాపము గలవాడా! కృష్ణరాయనరనాథా! ఉపమాలంకారము.

వ. అనధరింపు ముచ్చహాత్తునకుం బట్టు లిట్లునియె. 3

టీ. అనధరింపుము = చిత్తగింపుము. అచ్చహాత్తునకుం = అనుహాను భావుండగు జైమినిమునితో, పక్షులు=కథక జైపెడిపక్షులు, ఇట్లునియెం = ఈవిధముగాః జైపెను.

శా. ఆభూదేవకుమారుఁ డేఁగినఁ దదీయానూనరమ్యాకృతిన్
దా భావంబున నిల్చి యంగభవకోదండో గ్రహార్చిరవ
క్షోభాకంపితఛైర్యయై యలత నచ్చో నిల్వ కచ్చెల్వ త
ద్భాభృన్దేఖలవెంటః * గానలబడిన్ దుఃఖాభిన్దగ్నయై.

టీ. ఆభూదేవకుమారుఁడు = ఆకొమరుఁ బ్రాయపు బ్రాహ్మణుఁడు, వీఁగినన్ = వెడలిపోఁగా, అచ్చెల్వ = అవరూఢిని, తాన్ = తాను, తదీ...కృతిన్ - తదీయఁ=ఆతనిదైన, అనూనఁ=కొఱతలేని, రమ్యఁ=చక్కఁదనపు, అకృతిన్ = ఆకారమును, భావంబునన్ = మనస్సునందు, నిల్చి=నిలుపుకొన్నదై (ఎల్లపు డాయాకారమునే తలంచికొనుచు ననుట), అంగ...ఛైర్యయై-అంగభవ = మదనునియొక్క, కోదండఁ=ధనుస్సునందలి, ఉగ్ర=క్రూరమైన, హర్షి=నారి యొక్క, రవఁ=ధ్వనివలని, క్షోభఁ=పీడచే, ఆకంపితఁ=కదల్చుబడిన, ఛైర్యయై = ఛైర్యముగలదై, అలతన్ = శ్రమచే, అచ్చోన్ = అయ్యెడ, నిల్వక=నిలవఁ జాలక (ఆప్రసవఁడు లేమిచే నాప్రదేశము నివాసయోగ్యముగా భావించక)

* ‘గానలబడిన్’ వెనుకటిపాఠమున కన్వయసారశ్యమును, ఈపాఠ మున నర్థసారస్యమును గలదు.

దుఃఖాభినిర్తగ్నయై = దుఃఖనము ద్రమునమున్నదై, తద్భూ... వెంటక్ - తల్ = అ, భూభృత్ = కొండయొక్క, మేఖలవెంటక్ = నడిప్రదేశమువెంటడి, కానలబడిక్ = అడవులతోవను, వైపద్యముతో నన్వయము. (పా. కానలః బడిక్ అనుపాఠము స్వీకరింతుమేని తిరుగుచుక్ అనుక్రియతో నన్వయించదు గాన నీ పాఠము గ్రాహ్యము కాదు.)

ప్రపరునియాకారము చిత్తమున నిలుపుకొన్నంతన వలపు జనించెను. మన్మథునిసారి తుష్టైదలు. వానిప్రాంత వలపువ్రేగుచే నుండువరూధినికి ఊభ గూర్చెను. మన్మథునిసారి తుష్టైద చాలనుటకు—

శ్లో. “ధనుః పౌషం మార్వి మధుకరమయా పంచవిధాః

వసంతః సామంతో మలయమరుదాయోధనరథః.” సౌందర్యలహరి.

తా. ఆవిప్రుఁ డట్లు తన్నుఁ ద్రోసిపుచ్చి యరుగఁగా నావరూధిని యతనిచక్కదనమును దలఁచితలఁచి మన్మథబాణములతాఁకులచే ధైర్యము దక్కి దుఃఖమున మునిగి యచ్చట నిల్వలేక యాకొండనడితావులందలి యడవులతోవలఁబడి.

క. తిరుగుచు ధరణీసురవరుఁ

డరిగినచో ప్పరసి యరసి యట కానక యా

హరికాంకముఖ సఖీజన

పరివృత్తయై మగిడివచ్చి భావములోనన్.

4

టీ. తిరుగుచుక్ = సంచరించుచు, ధరణీసురవరుఁడు = బ్రహ్మణ శ్రేష్ఠుఁడు, అరిగినచోప్ప = పోయినవిధము, అరసిఅరసి = విచారించి విచారించి, అట = అక్కడ, ఆహరికాంకముఖ = చంద్రునితోను ముఖముగలయాయంతి, సఖీజనపరివృత్తయై = చెలికత్తెలచే వెనుదవులఁబడినదై, చెలిమికత్తెలచే నావరింపఁబడినదై (తన్ను వెదుకజ్జీవచ్చి కలసికొన్నచెలులతోఁగూడి), మగిడివచ్చి = తిరిగివచ్చి, భావములోనన్ = మనస్సులో, (పా. మరలివచ్చి) వైపద్యముతో నన్వయము.

తా. అట్లు పరూధిని యడవులఁబడి తిరుగుచుఁ బ్రవహించుచున్న జాడ వెనకి వెనకి కానలేక యంతలోఁ దన్ను వెనుదవలిన చెలికత్తెలతోఁ దిరిగివచ్చి చురన్పులూ.

ఉ. అక్కట వాఁడు నాతగుల మాఱి నేనీ దయానిహీనుడై
చిక్కక త్రోచి పోయె దరిఁ జేరఁగ రాని వియోగసాగరం
బెక్కడ నీదుదాన నిక నీకొఱనోములు నోచినట్టి నే
నెక్కడ వానికొఁగి లది యెక్కడ హానిధి యేమి సేయుదున్.

టీ. అక్కట=అయ్యో, వాఁడు = ఆబ్రహ్మణుఁడు, నాతగులము = నావలపును, అఱిచేసి = రట్టుచేసి, వ్యర్థముచేసి (రట్టు అన నల్లరి. తాను మనుష్యుని వలపింపలేకపోయెనే వేలుపుముగుదయై వ్యర్థురాలయ్యెనని తోడి వా రొనరించు నల్లరి.) దయానిహీనుడై=కరుణ లేనివాడై, చిక్కక=అందక, త్రోచిపోయె= (కొనిపోయెఁ బోయివచ్చెను) తొలఁగఁద్రొసి యరిగెను. దరి=గట్టును, చేరఁగ= చేరుటకు, రానివియోగసాగరం= అలవికాని విరహసముద్రము, ఎక్కడ=ఎంతవఱకునీ, ఈదుదాన= ఈఁదఁగలను? ఇక్క, ఈకొఱనోములు నోచినట్టి నేను = తక్కువనోములునోచిన యీ నేను, ఎక్కడ? వానికొఁగి అది=వానియావిధముగు కొఁగిలంత, ఎక్కడ? (ఆ సుందరాకారుని కొఁగిల నాపఁటికొఱనోములు నోచిన నిర్భాగ్యురాలి కెటుల లభించు ననుట) హానిధి=అయ్యో దైవహా! ఏమిసేయుదున్=విరహ మెటులఁ దొలఁగించుకొందును? (హ. విధి నేమి చేయుదున్=నా కిట్టి దుర్విచారము కలుగఁజేసిన బ్రహ్మ నేమిచేసి పగతీర్చికొందును.)

వేల్పుచెలువ తనంత వలచిరాగా మానవుఁడు తొలంగిపోవుట వేల్పు చెలువ నోచినకొఱనోముల ఫలముగాని వేఱుగాదు.

తా. అయ్యో! అతఁడు నాయుత నేనై వలచినను, నావలపును అట్లు చేసి చేఱిక్కక త్రోపు త్రోపిపోయెను. దరిగానని యావిరహసముద్రము

నెట్టేదఁగలను? తక్కువనోములు నోచినట్టి యీ నే నెక్కడ? వానికొని
తక్కడ? హా దైవమా! యేమి చేయుదును? అలం. పరిణామము. వివరము.

ఉ. కమ్మనికుందనంబు కనుగందనిమే నెలదేటిదాటులకొ
బమ్మెరవోవఁ దోలుఁ దెగబారెడువెండు కలిందుబింబముగా
గమ్మననీదు మోము గిరిక్రేపులు మూపులు కొను గానరా
దమ్మక చెల్ల ! వానివికచాంబకము ల్ శతపత్రజైత్రముల్. 6

టీ. అమ్మకచెల్ల = బోరా! వాని = అప్రవర్తని, కనుగందనిమేను = ఇంచు
కంతయినవాడుదేఱిని (వాని) శరీరము, కమ్మని కుందనంబు = పరిమళించుమేలిమి
బంగారము, తెగబారెడువెండు కలు = బారతొలఁదినిమించిన (వాని) తల
వెండు కలు, ఎలదేటిదాటులకొ = కొదవుతుమ్మెదబారులను, బమ్మెరవోవఁ =
అదరిపోవునట్లు, తోలుకొ = పాఱదోలును, మోము = ఆతనిముఖము, ఇంచు
బింబముకొ = చంద్రబింబమును, గమ్మననీదు = ఏమి యని వాయెత్తి మాటలాడ
నీయదు. తిరగ్గురించును. మూపులు = భుజశిరస్సులు, గిరిక్రేపులు = పర్వత
తెభరములు, మిగుల నున్నతముగా నున్న పనిభావము. కొను = నడుము, గాన
రాదు = అగవడదు. వాని వికచాంబకముల్ = విరచితాయందు వానికన్నులు,
శతపత్రజైత్రముల్ = పద్మములను జయించునవి.

తైలశిఖరములవలె భుజము లున్నతములుగా నుంట సౌందర్యాతి
శయము. విజయనిలాసంబునం దిటులె “ఎగుభుజులులవాడు” అనియు, ఇంద్రే
ద్వితీయాశ్వాసమున “నిక్కి పీనులతోడ నెక్కునెక్కుము లాడుకరణి నున్నవి
పీనిభునభుజములు” అనియుఁ జెప్పఁబడెను.

తా. అహా! ఏమని వర్ణించును? ఇంతైన వాడుదేఱిని వానిశరీరము పరి
మళము కలమేలిమి బంగారము. బారతోబారెడు నిడుపుగల వానివెండు
కలు తుమ్మెదలబారును మీఱు నెఱులు గలిగి యున్నవి. ముఖమా చంద్ర
రీతి మను మించి యున్నది. భుజశిరస్సులు కర్పతాగ్రములవలె నున్నవి

ములై యున్న. పహ్వా! వానికన్నులు వికాలములై కమలములను తెక్కుగానక యున్నవి. అలం. ఉత్పేక్ష, ఉపమ, రూపకము, అతిశయోక్తి.

ఉ. చొక్కపుఁబ్రాయముకొ మిగుల సోయగముకొ గలప్రాణనాయకుం, డెక్కుడువశ్యతకొ రతుల నేకటఁదీర్చి సమేళ మొప్పఁగా, నక్కన గారవించి ప్రియమందఁ గ నోచనియింతిదైనయా, చక్కదనం బదేమిటికి జవ్వన మేటికిఁ బ్రాణ మేటికిన్?

టీ. చొక్కపుఁబ్రాయముకొ = తేజినయౌవనమును, మిగులకొ, సోయగముకొ = చక్కదనమును, కలప్రాణనాయకుండు = కలిగిన ప్రియవల్లభుండు, ఎక్కుడు వశ్యతకొ = ఎక్కువయధీనతతో, రతులకొ = సంభోగములయందలి, ఏకటకొ = అత్యపేక్షను, తీర్చి = నవరించి, సమేళము = విక్రమము, (ఒకటిగాఁగలిసి యుండుట) ఒప్పఁగాకొ = చెలఁగునట్లు, అక్కనకొ = అొప్పున, గారవించి = గారవింపఁగా, ప్రియము = ప్రేమమును, అందఁగకొ = చెందుటకు, నోచనియింతిది = నోచుకొనని దురదృష్టవంతురాలగు స్త్రీది, ఐనయాచక్కదనంబు అది = అట్టి సౌందర్యము, ఏమిటికికొ = ఎందులకు? జవ్వనము = యౌవనము, ఏటికికొ = ఎందులకు? ప్రాణము = ఉనురు, ఏటికికొ = ఎందులకు? ఇన్నియు వ్యర్థమని భావము.

రతులఁ దృప్తిదీర్చుట, సమేళ మొప్ప నక్కనగారవించుట అనువానిచేఁబురుహాయికభోగ మూహ్యము. ఇదియే రతికిఁ బరమావధి. అట్టిభాగ్యమునకు నోచనైతి ననుట. అక్కన గారవింపఁబడుటయే పురుహాయికధర్మ మనుటకు

శ్లో. “ఉరసి నివతితానాం స్రస్తధమ్నిల్లకానాం
ముకుళితనయనానాం కించిదుస్తీలితానాం
ఉపరిసురతభేదస్విన్నగంధఫలానా
మధరమధు వధూనాం నాభాగ్యవంకః పిబంతి.” భర్తృహరి. శృం. శ.

తా. తేజినయౌవనమును నిండారు చక్కదనమును గల్గెనునక

ప్రియుండు మిక్కిలి స్వాధీనుడై సంభోగకాండలఁ దీర్చుచు తొమ్మిదఁ జేర్చుకొనుచుండ సౌఖ్య మందుటకు నోచుకొననియాఁడుదానిచక్కదనము యావనము ప్రాణము నిష్ప్రియోజనములు. అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారము.

ఉ. ఎంతతపంబు నేసి జనియించినవారొకొ మర్త్యభామినుల్
కాంతుఁ డవజ్ఞు నేసినను గాయము వాయుదు రే నమర్త్యునై
చింతల వంతలం జివికి సిగ్గుటితికొ మృతి లేనినాదుచె
ల్వీంతయు శూన్యగేహమున కెత్తినదీపిక యయ్యె నక్కటా!

టీ. మర్త్యభామినుల్ = చనువ్యస్త్రీలు, ఎంతతపంబు చేసి = ఎంతవెద్ద తపస్సును గావించి, జనియించినవారొకొ = పుట్టిరో? కాంతుఁడు = ప్రియుండు, అవజ్ఞు = అవమానము, చేసినకొ = చేసిన వక్షమున, కాయము = శరీరమును, వాయుదురు = వీడుదురు, ఏకొ = నేను, అమర్త్యునై = (చావులేని) దేవతాస్త్రీలై, చింతలకొ వంతలకొ = దుఃఖములతోను అవస్థలతోను, చివికి = చీకుచెంది, సిగ్గు టితికొ = సిగ్గుచూలితిని, మృతిలేనినాదుచెల్వొ ఇంతయొకొ = చావులేనినాచక్కదనమంతయు, శూన్యగేహమునకుకొ = పాడుకొంపకు, ఎత్తినదీపిక = పెట్టిన దీపము, అయ్యెకొ = అయ్యెను. అక్కటా = అయ్యో!

“ప్రియత ఇతి మర్త్యః” అను వ్యుత్పత్తిచేత మనువ్యజ్ఞము చావు గల దని, తద్వ్యతిరేక మగుటచే నమర్త్యులు చావు లేనివారని భావము.

తా. మనువ్యస్త్రీ లెంతయేని పుణ్యము చేసినవారు. ప్రియులు వారి యెడ నవజ్ఞు నజ్ఞాపునపుడు దేహము వీడి దుఃఖముఁ దీర్చుకొందురు. దేవతా స్త్రీ నగుటచేఁ జింతలను వంతలను చీకుచెంది సిగ్గుచూలవలసినదే కాని చావఁ దరముగాదు గదా! చావులేని నా యాచక్కదన మంతయొకొంపకుఁ బెట్టినదీపమువలె నయినది. అలం. ఉత్పేక్ష, పరికరాంకురము, నిదర్శన.

వ. అని వితర్కించుచుం గ్రించుదనంబునకొ బునగిపునగిపరిభవ
కారి యై కాటియంబెట్టుసిరిపట్టి బెట్టేయకొ గాఁడి చనునల

రంపకట్టియల గుట్టు చెడి వెచ్చవెచ్చనై హెచ్చి విచ్చల
 విడిం గాయునుద్దామవిరహదవదహనదాహంబున దేహంబు
 తల్ల డిల్ల మల్ల డిగొని పెల్లడరునిట్టూర్పుగాడ్పు విసరులంగస
 రెత్తి యంతకంత కంతరంగంబున నింతం తనరాక పొంగి
 చింతాసాగరంబు వేగిరంబ వెల్లివొడిచె ననక దుడిచిన నడం
 గక సారెకుం దారకల నీరికలెత్తుపొగ రన నిగనిగ లినుమ
 డిగ నిగుడ మిగులువగల బుగులుబుగులున నెగసి యెగసి
 యొప్పులకుప్ప లగుఁజెప్పలం జిప్పిలుకొటుక లప్పలించి కరంచి
 దరదభదరుణకమలదళశోణంబు లగుదృక్కోణంబులం దిగు
 వాటుకన్నీరు చెన్నారకర్ణద్వయాగోళంబులు నిండి తను
 తాపతప్తం బగుహాటకతాటంకయుగళంబునం బడి క్రొం
 బొగ లెగయింప బిసకిలయసగంధం బగు మణిబంధం
 బునఁ జిగురబంధంబుఁ జేర్చుకొని పొరలం దుఱిమిన
 విరు లురుల నరవిరిసి కవిసి యిరులుకొనుగరగరని
 నెఱికురులు గుఱి గడవఁ బెరిగిన వగుటంజేసి రాశివడి
 మెయి మూసికొని గ్రహగణంబులం జెన్నగుమిన్ను విఱిగి
 పయిం బడినవడువున బెడంగువడఁ గలయం దలకొనుపులక
 మొలకపయిరునకుం బాటు దుర్వార వారివూరంబనం గ్రమ
 క్రమంబున నంగంబులం గ్రమ్మ చెమ్మటలమిన్నేటి పెన్నీటి
 వట్టున ముచుంగకుండ సవరించినమించుకుంభప్లవం బనం
 బరిభ్రష్టోత్తరీయం బై బయలువడి యబ్బురంపుగుబ్బచను
 దోయి నిబ్బరంపుమెఱుంగు లీనం గుపితహరనయనశిఖిశిఖా
 భస్తీకృతస్థరవిరహశోకంబునం బడి చందురునిం బట్టుకొని
 యడలురతిరమణిచందంబునం గుసుమితలతాంతనిశాంతకతి

కాంతవేదికాంతరంబున మేను నేర్చి వివిధదకాంతరంబుల
వేగుచుండె నంత. 9

టీ. వితర్కించుచుకొనుచును, క్రించుచునునుకొనెనుచును, పునఃపునఃపరిభవకారియై = మాటిమాటికి నవమానము చేయువాడై, లిరస్కార మని కొందఱు వ్రాసిరిగాని పరాభవ మనుటయే తగియున్నది. కాతీయంబెట్టు సిరిపట్టి=బాధపెట్టుమన్నధండు, బెట్టు=మిక్కిలి, ఏయకొ = ప్రేయంగా, కాడిగుచ్చుకొని, చనుఅలరుఅంపకట్టియలకొ=(దూసి) పోవు పూములుకలచే, గుట్టుచెడి=మర్తముచెడి, వెచ్చవెచ్చనై = ఇంచుకవేడియై, హెచ్చి, విచ్చలవిడికొ=అడ్డులేక, కాయం = కాయంచున్న అలం. పరిణా మము. ఉద్దామ...దాహంబునకొ - ఉద్దామ=మితిమీరిన, విరహం=వియోగ వ్యధ యను, దవదహనం=దవాగ్నియొక్క, దాహంబునకొ=తాపముచే, దేహం బు=శరీరము, తల్లిడిల్లకొ=అదురుకొనగా, మల్లిడిగొని=దట్టమయిన, పెల్లు = మిక్కిలి, అడరునిట్టూర్పుగాడ్పువినరులకొ = అతిశయించు దీర్ఘ శ్వాసపుగాలి యొక్కపీచుటచే, కనరెల్లి=తుపానుగల్గి, అంతకంతకుకొ = అప్పుటప్పుటికి, అంతరంగంబునకొ=హృదయమున, ఇంత అంత అనకొ రాక = పరిమాణము చెప్పదరముగాక, పొంగి, చింతాసాగరంబు=దుఃఖసముద్రము, వేగిరంబు = శీఘ్రముగా, వెల్లివొడిచెనకొ=బొర్లిప్రవహించెనో యనునట్లు. అలం. రూప కొల్పేక్షలు రెండును. తుడిచినకొ=వస్త్ర పుకొంగుతోఁడుదుచుకొన్నను, అడం గక=మానక, సారకుకొ=మాటికిని, తారకలకొ=నల్లగుడ్డవండి, తారికలు = మొలకలు, ఎత్తు ఎత్తునట్టి, పొగరు=నల్లనయో (నల్లనివర్ణ మేమో), అనకొ = అనునట్లు, నిగనిగలు=నిగనిగనికాంతులు, ఇనుమడిగకొ=రెట్టింపుగా, నిగుడకొ = వ్యాప్తిచెందగా, మిగులువగలకొ=హెచ్చైనదశభిముచే, మిగులుమగులునకొ = మిగులుమగులు మనునట్లు, ఎగసియెగసి=ఉప్పుతిల్లియొప్పుతిల్లి, ఒప్పులకుప్పుల = చక్కదనాఁ ప్రోవులు, అగుఁజెప్పకొ=చివ కనుఁజెప్పలవలెననుండి, చిప్పిలు కాటుకలు = ఉబికెడకాటుకలను, అప్పుశించి=అక్రమించి, కరంచి=కరంగ

జేసి, దర...శోణంబులు - దరదళత్ = శొంఠెము విచ్చు, అరుణకమల = ఎఱ్ఱ
దామరలయొక్క, దళ = జేకులవలె, శోణంబులు = ఎఱ్ఱనివి. అలం. ఉపమ. అగు
దృక్శోణంబులకొక అగునట్టి శత్రాంతములనుండి, దిగువాణు = స్రవించునట్టి,
శన్నీరు, శెన్నూరు కర్ణద్వయాగోళంబులు = ఒప్పునట్టి చెవిదోయియొక్క
రంధ్రములను, నిండి, తనుతాపతప్తంబు = శరీరపు వేడిమిచే గాఢబడినది,
అగు హాటకతాటంకయుగళంబునకొక అగునట్టి బంగారు కమ్మలజతపై,
పడి = పడినదై, శ్రోత్రబాగలు = శ్రోత్రపాగలను, ఎగయింపక = రేపఁగా, అలం.
అలిశయోక్తి. బిసకినలయనగంధంబు = తమ్మిచిగురుఁబోలినది, అగుచుజిబంధం
బునకొక అగునట్టి మణికట్టున, అలం-ఉపమ. చికురబంధంబుకొక = వెండ్రుకల
ముడిసి, చేర్చుకొని = పెట్టుకొని (నిలుపుకొని) పొరలకొక = దొరలుకట్టుగ, తుఱి
మినవిరులు = చెరివినపులు, ఉరులకొక = తొఱఁగునట్లు, అరవిరిసి = నగమువిచ్చి,
కవిసి = క్రమ్మి, ఇరులుకొను...కురులు = ఇరులుకొను = చీకట్లుకమ్ము, గరగరని
నెఱికురులు = అందముగల్గి నొక్కులుదీఱిన వెండ్రుకలు, గుఱి = హద్దు, కడ
వకొక = కడచునట్లు, పెరిగినవి = వృద్ధి నొందినవి, అగుటంజేసి = కాబట్టి, (వెండ్రు
కల నల్లదనమును జీకటితోఁ బొల్పుటయు నొక్కులుగా నున్న వెండ్రుకలు
చీకటులఁబోలి మనోహరముగా నుండుటయు సాజము. ఇందులకు నీ. "మొలక
చీకటి జలజలరాల్పఁగా రాదె నెరులుమించిన వీరికురులయందు" - పాండు.
రంగమాహాత్మ్యము. రాశిపడి = ప్రాపై, మెయిలొక = శరీరమును, మూసికొని =
అపరించుకొని, గ్రహగణంబులకొక = గ్రహనమూహములచే, చెన్నగుమిన్ను =
ఒప్పుగునాశాశము, విఱిగి = తునిగి, పయిలొక = తనమీఁద, పడినపడుపునకొక =
పడినవిధమున, బెడంగుపడకొక = అందమగుచుండఁగా, కలయకొక = అంతటను,
తలకొను...పయిరునకుకొక = తలకొను = సుభవించు, పులక = రోమోద్ధమమును,
మొలక పయిరునకుకొక = మొక్కపైరునకు, అలం. రూపకము. పాణు...
పూరంబు-పాణు = ప్రవహించు, దుర్వార = అడ్డగింపరాని, వారిపూరంబు =
జలప్రవాహము, అనికొక = అనునట్లు, అలం-ఉత్పేక్ష. క్రమక్రమంబునకొక

'అంగంబుల' = అవయవములందు, క్రమ్ము...వట్టున' - క్రమ్ము = వ్యాపించు, చెప్పుటల = చెనుట చేనైన, మిన్నేటి = గంగయొక్క, పెన్నేటివట్టున' = పెద్ద సేటివఱదయందు, మునుంగుండ' = మునిగిపోకుండునటుల, నవరించిన' = నరిచేయగా, మించుకుంభవం బన' = అతిశయించునట్టి కుండల బోరిలల బెట్టి కట్టిన తెప్పయో యనునట్లు. అలం-ఉత్పేక్ష. పరిభిష్టాత్తరీయంబై = జాతినవైటగలదై, బయలుపడి, అబ్బురంపుగుబ్బ చనుదోయి = అపురూపమైన వట్టువగల కుచద్యయము, నిబ్బరంపుమెఱుంగులు = నిద్రపుకాంతులను, ఈర' = కలిగించుచుండగా, వలువ తొలంగుటచే: గడిపించు గబ్బిగుబ్బలు చెప్పుట మిన్నేరు దాటుటకు గట్టిన కుండల బోరిలవైచి కట్టిన తెప్ప కైవడి యున్న వనుట. వట్టువయు బిగియుం గలచన్నులకాంతి కందళించును. ఇట్లునుటకు-ఉ. "క్రిక్కిరిచిన్నదోయి యిరుక్తేవల కాంతియుం బంచబాణం గ్రొవ్వెక్కగంజేయ"-శృంగార నై. ఆ-7. కుపిత...శోకంబుల' - కుపిత = కోపించిన, హర = శివునియొక్క, నయనశిఖి = నేత్రాన్నియొక్క, శిఖా = జ్వాలలచే, భిన్నీకృత = బూదిగాజేయబడిన, స్వర = మన్తధునియొక్క, విరహ = ఎడంబాటువలని, శోకంబున' = దుఃఖమునందు, వడి = వడినదై, చందు రుని' = చంద్రుని, పట్టుకొని, ఆడలు...చందంబున' - ఆడలు = దుఃఖించు, రతిరమణిచందంబున' = రతీదేవివిధమున, అలం-ఉపమ. కుసుమిత... తరంబున' - కుసుమిత = పూచిన, లతానికాంక = లతాగృహమందలి, శశి కాంతవేదికాంతరంబున' = చంద్రకాంతమణిమయ మగు తిన్నియపై, మేనుసేర్పి = శరీర ముంచి, చంద్రకాంతశిలపై వరూధిని కనుండుట భర్తృ మరణమునకు బరితపించుచు రతీదేవి చంద్రుని బట్టుకొని విచారపడునటులన్న దనుట, వివిధ దశాంతరంబుల' = వలులెఱుంగులగు నవస్థాభేదముల, వేరుచుండే' = బాధపడుచుండెను. (మన్తభావస్థలు పది. - చతుఃశ్రీతి, మేనస్సంగము, సంకల్పము, జాగరము, కృశత, అరతి, లజ్జాత్యాగము, ఉన్మాదము, మూర్ఛ, మరణము.)

పూర్వానురాగరూప మగు విప్రలంభమునందుఁ బదియవస్థలు, కొందఱః
మతమునఁ బండ్రెండవస్థ లని చెప్పఁబడినవి. వైది చెప్పఁబడిన దశావస్థల నిటుల
నాలంకారికులు నిర్వచించిరి—

శ్లో. “చతుఃప్రీతిః ప్రథమం చింతాసంగ స్తతోఽథ సంకల్పః
నిద్రాచ్ఛేదస్తనుతా విషయనివృత్తి స్తపానాశః
ఉన్మాదో మూర్ఛా మృతి రిత్యేతే స్తరదశా దక్షైవ న్యుః.”

ఈ పదియవస్థలు విరహజన్యములు. కొందఱు ద్వాదశావస్థలు చెప్పిరి.
ప్రతాపరుద్రీయమునందు శ్లో. “అవస్థా ద్వాదశ మతాః కామకాస్త్రాను
సారతః” అనుదానికి అలంకారకాస్త్రమునుబట్టి యవస్థలు పదియే యని,
వ్యాఖ్యానింపఁబడినది. “దశావస్థాను తత్రాదౌ” అని దశరూపకమునందును,
“దశావస్థా నృమానతః” అని సింగభూపాలీయకమునందును అవస్థాదశకమే
చెప్పఁబడియున్నది. ద్వాదశావస్థలు కామకాస్త్రానుసారముగ నై యుండును.

తా. ఈవిధముగా పర్యాధిని వితర్కించుచు మన్మథతాపమునకు
దేహము తల్లడిల్లుగా, నిట్టూర్పుగాడ్పు లనుతుపాను గొట్టి పొంగి పొర్లు
నంతరంగమందలి చింతాసాగరపు వెల్లువ యనునట్లు తుడిచినను దగ్గక
తెప్పలకాటుకను గలసి నల్లగుడ్డకాంతులలో యన నిగనిగలాడుచు నెఱ్ఱ
దామరజేకులవంటి కన్నులకొనలనుండి దిగవాలుకన్నీరు బంగరుకమ్మ
లవై బడి శ్రోత్రకాంతులఁ గల్పింపఁగా, తమ్మిచివురుం బోలుమణికట్టువయి
వెండుకలముడి నేర్పికొనుటచే నగమునీడి నిండుగాఁ దుటిమినపూలు,
పూరలుచుండఁ జీకట్టు క్రమ్ము పొడవయిన నెఱివరులు రాశివడి శరీరము
నిండ మూసికొని నక్షత్రగ్రహములతో నొప్పెడునాకసము విఠిగి మీఁదఁ
బడిన విధమునఁ గాఁగా, అంతటను మొలకతెత్తిన పులకలకుఁ బాటు జల
ప్రవాహ మనున ట్లున్న చెమ్మటవఱదలలో మునిగిపోకుండఁ బెట్టిన
(రెండు కుండలతోఁ గట్టిన) తెప్ప యనునట్లు వైట జాఱిన గల్పిచను
దోయి మెఱుంగులు కురియఁగా, మన్మథుండు శివునికంటిమంటచే నీలు,

చేయబడఁగా నాతని విరహమునకుఁ దాళలేక చంద్రునిఁ బట్టుకొని యేడ్పు రతీదేవివిధమున, పూచిన లతాగృహమునందు చంద్రకాంతశిలాతలమున శరీరము చేర్చి బహుదశాభేదములతో బాధపడుచుండెను.

చ. తరుణి ననన్యకాంత నతిదారుణపుష్పశిలీముఖ్యవృథా
భరవివశాంగి వంగభవుబానికి నగ్గమునేసి క్రూరుఁడై
యరిగె మహీసురాధముఁ డహంకృతితో నని రోషభీషణ
స్ఫురణ వహించెనోయన నభోమణిదాల్చెఁగఁపామదీధిలిన్.

టీ. తరుణి = వయసుదానిని, అనన్యకాంత = మఱొక ప్రియుఁడు లేనిదానిని, అతి...శాంగి = అతిదారుణమగులఁ గ్రూరమయిన, పుష్పశిలీ ముఖ = పూవిల్లనివలని, వృథాభర = అధిక బాధ చే, వివశ = వరవశమగు, అంగిన్ = శరీరముగలదానిని, వరాధినిని, అంగభవుబారికి = మదనావస్థకు = అగ్గము చేసి = పాల్పఱచి, క్రూరుఁడై = కఠినుఁడై, దయాశూన్యుఁడై యుచుట. మహీ సురాధముఁడు = అధమ బ్రాహ్మణుఁడు, అహంకృతితో = అహంకారముతో, అరిగె = పోయెను, అని = అనుకొని, రోషభీషణ స్ఫురణ = కోపముచే భయంకరమగు లేజమును, వహించెనో = తాల్చినేమో, అన = అనునటుల, నభోమణి = సూర్యుఁడు, కషాయదీధిలి = ఎఱ్ఱరికాంఠిని, తాల్చె = దరించెను.

కోపము రక్తవర్ణగణములొనిది. (మూడవ అశ్వాసములొని మొదటి పద్యవ్యాఖ్య చూడుము.) అస్తమించుతఱి సూర్యుఁ డెఱ్ఱుగలుట సాజము.

కషాయమన ఎఱుపురం గనుటకు—

‘కషాయో రసభేదేఽకి నిర్మానే చ విలేపనే,

అంగరాగే చ న స్త్రీ స్యాత్ సురభౌ లోహితే త్రిపు.’ మేదిని.

తా. చిన్నారి వయసుది ఇతరు నెవ్వనిఁ బ్రేమించునది తన్నువలచినది యగుసరాధినిని ప్రేమించక మన్తభావస్థలపాలు చేసి ప్రవరుడు క్రూరుఁడై

త్రోసి చనియె నని శోవము దాల్చి యెఱ్ఱవాఁడెనో యనునట్లు సూర్యుఁడెఱ్ఱని కాంతి గలవాఁ డయ్యెను. అలం. పరికరము, ఉత్పేక్ష, కావ్యలింగము.

సీ. ఉరుదరీకుహరసుప్తాత్మశార్దూలముల్
 ఝరవారి శోణితశంకఁ ద్రావ
 వనకుంజమధ్యశాద్యలచరన్మృగపంక్తి
 దావపావకభీతిఁ దల్లడిల్ల
 సాశ్రమాంతరభూరహాగ్రముల్ మునికోటి
 బద్ధకామాయవిభ్రాంతిఁ జూడ
 ఘనసానుశృంగశృంగాటకంబులఁ గాంచి
 యమరులు హేమాద్రి యనుచువ్రాలఁ

తే. గానెఁ బేశలరుచిఁ గింశుకప్రవాళ
 ఘుస్పృణకిసలయకంకేళికుసుమగుచ్ఛ
 బంధుజీవజపారాగబాంధవంబు
 లన్నగంబున జరతారుణాతపములు.

11

టీ. ఉరు...శార్దూలముల్ - ఉరు=గొప్పవగు, దరీకుహర = గుహల కలుగులలో, సుప్తాత్మ=నిద్రించి లేచిన, శార్దూలముల్ = పెద్దపులులు, ఝర వారి = నెలయేళ్లలోని నీటిని, శోణితశంకఁ = రక్త మనునూహతో, త్రావఁ = త్రాగగా, (గుహలలో నిద్రించుచుండి అప్పుడే లేచి వచ్చిన పెద్దపులులు నెలయేళ్లలోనినీటిని రక్త మని త్రాగఁగా ననుట), వన...మృగ పంక్తి—వన = అడవియందలి, వంజ=పొదరిండ్లయొక్క, మధ్య = నడిమి, శాద్యల = వచ్చికపట్టులందు, చరత్ = చరించు, మృగపంక్తి = జంకల గుంపు, దావపావకభీతిఁ = దావాన్ని యనెడు భయముచే, తల్లడిల్లఁ (పొదరిండ్ల నడిమి వచ్చికనేలలందు మేతమేయుజంకలు పొదరిండ్లెఱ్ఱగాఁ గానించుటచే గాఱుచిచ్చుని జడియఁగా ననుట), ఆశ్రమాం...గ్రముల్

అశ్రమాంతర = మునివర్ణైలలో నున్న, భూరుహాగ్రముల్ = పృథ్వాగ్రములను, మునికోటి = మునిసమూహము, బద్ధకాషాయవిభ్రాంతిక్ = అర్చగట్టిన కావివస్త్రములను శ్రమతో, చూడక్, (మునివర్ణైలలో నున్నవృక్షములకొనలను జూచి మునులు తమకావివస్త్రముల నెండగట్టినట్లు భ్రాంతి చెందగా ననుట), ఘన...శృంగాటకంబులక్-ఘన = గొప్పవైన, సాను = చఱియలను, శృంగ=శిఖరములను, శృంగాటకంబులక్ = నాల్గు ప్రోవలు కలియుచోట్లను, కాంచి, అమరులు = దేవతలు, హేమాద్రి యనుచుక్ = మేరుపర్వత మని, వ్రాలక్ (విమాన్ము లెక్కి యాకసమునఁ దిరుగుదేవత లెఱ్ఱనిచఱియలను శిఖరములను జదుకములను గాంచి మేరుపర్వతమే యనుకొని దిగి రాగా ననుట), హిమవంతము సాంధ్యరాగముచే నెఱ్ఱపడెను. నువర్ణము రక్తగణములొనిది గాన నెఱ్ఱగా నున్న మంచుకొండను వేల్పులు మేరుగిరిగా భ్రమించిరి. ఆన్నగంబునక్=అ కొండపై, కింశుక...బాంధవంబులు - కింశుక = మోదుగుపూవులయొక్కయు, ప్రవాళ = పవడములయొక్కయు, ఘృసృజ=కుంకుమపూవులయొక్కయు, కిసలయ=చిగురుటాకులయొక్కయు, కంకేళి కుసుమగుచ్ఛ = రక్తాశోకపుఁ బూగుత్తులయొక్కయు, బంధుజీవ=మంకెనపూలయొక్కయు, జపా = జపాకుసుమములయొక్కయు, రాగ=ఎఱుపునకు, బాంధవంబులు=చుట్టాలు (అగు) జరతారుణాకపములు = ముదిరినయెఱ్ఱయెండలు (సంజయెండలు), పేళలరుచిక్ = మృదుకాంతితో, కాసెక్, ఆలం. భ్రాంతిమంతము నుపమయ.

సాయంసమయమునందు ఎండ ఎఱ్ఱగానుండి సమస్తవస్తువులను రక్తవర్ణముతో నలరారఁ జేయుచు నలుగడల వ్యాపించి వేడిలేక యుష్ణే నని భావము.

శా.శ్రేణుల్ గట్టి నభోంతరాళమునఁ బాతెక్ బతు లుష్ణాంశుపా, పాణవ్రాతము కోష్ఠ మయ్యె మృగత్పష్టావార్ధ లిం

శేక జపా, శోణం బయ్యెఁ బతంగబింబము దిశాస్త్రోమంబు
శోభాదరి, ద్రాణం బయ్యె సరోజమండములు నిద్రాణంబు
లయ్యెఁ గడున్. 12

టీ. పక్షులు = పులుఁగులు, నభిః+అంతరాళంబునకే = ఆకాశము
మధ్యభాగమునందు, శ్రేణిత్ కట్టి=బారులుదీరి, పాతె=పఱచెను (పరు
గెత్తె ననుట), ఉష్ణాంశుపాషాణవ్రాతము=సూర్యకాంతపురాష్ట్రసమాహము,
కోష్ఠము = నులివేడిగలది, అయ్యె = ఆయెను. కోష్ఠ మన నులివేడి
యనుటకు—“కోష్ఠం కవోష్ఠం నుదోష్ఠం కదుష్ఠం” అమరము. మృగ
తృష్ణావార్ధలు=మడమాపు లనుసముద్రములు—సముద్రములవలె సంతలేక
కాన. బడు నెండమావులు, ఇంకె=ఇంకిపోయెను. పతంగబింబము=సూర్య
మండలము, జపాశోణంబు=జపాకుసుమయు (దాసాని)నలె నెఱ్ఱినిది, అయ్యె,
దిశాస్త్రోమంబు = దిక్కులసమాహము, శోభాదరిద్రాణంబు = కాంతిచేఁ
బేసఱికము చెందినది. (కాంతిమాలినది), అయ్యె = ఆయెను, సరోజ
మండములు = పద్మసమాహములు, నిద్రాణంబులు=ముకుళించినది, ఆయె.

తా. పక్షులు మేఁతకుఁ బోయి తావులనుండి తమతమ యునికితావు
లకు బారులుదీరి పఱవఁగా నెండ సోకి మండుచున్న సూర్యకాంతపురాష్ట్ర
చల్లదనము నొందుచుండఁగా నెండమావు లణగిపోఁగా దిక్కులకాంతి
తఱుంగఁగాఁ గమలములు ముడుంగఁగా సూర్యమండల మెఱ్ఱివాఁడెను. అనఁగాఁ
ప్రొద్దు గ్రంకుసమయ మయ్యె నని తా. అలం. స్వభావోక్తి, పరిణామము,
ఉపమయను.

క. తరణి యదె క్రుంకుచున్నాఁ
డరుదె మ్మరి చంద్రుఁ బిల్వ సరిగెఱురజరీ
తరుణిఁ పుణిదూతిక లన
సరిగెఱ దూర్పునకు నీడ లిదిదీర్ఘము లై
మను—12

టి. తరణి = కూర్మడు, ఇదె = ఇదిగో, క్రూరుచున్నాడు = అస్తమించుచున్నాడు. అరుదెమ్మ = ఏలేమ్మ, నీవు త్వరగా రమ్మ, అని, చంద్రుడు = చందమామను, విల్వకు = పిల్వకు, అరిగెడు...దూతికలు - అరిగెడు = వెట్టవట్టి, రజనీతరుణీమణి = రాత్రియను స్త్రీయొక్క, దూతికలు = తార్పకత్తెలు, అనకు = అనునటుల, నీడలు = (వస్తువుల) ఛాయలు, అతి దీర్ఘములై = మిగుల నిమిషములై, తూర్పునకు = తూర్పుదిక్కునుగూర్చి, అరిగెడు = పోయెను. ఉత్పేక్షాలంకారము.

రాత్రి యనుచెలువకుఁ జంద్రుడు ప్రియుఁడు. ప్రతాపకాలియగు తరణి యున్నంతవఱకుఁ గలయిక పొనగెడు. తూర్పునకుఁ బొడవుసాగిననీడలు నయింపఁబోవు చంద్రుని బిలుచుదూతిక లని భావము.

తా. ప్రతాపవంతుఁ డయినకూర్మఁ డనువైరికి వెఱచి చంద్రుడు డాగియుండఁగా నాతఁ డస్తమించుచున్నాఁ డొక నీవు రమ్మని పిల్చుకొని వచ్చుటకై పోవు రాత్రి యను స్త్రీయొక్కదూతికలలో యనునట్లు వృక్షదుల నీడలు దూర్పునకుఁ బొడవుగాఁ బోవుచుండెను.

క. క్రుంకె నపరాంబురాళిం

బంకజబంధుఁడు తదీయబడబాముఖివీ

తాంకురితకుతుకరథ్యని

రంకుశ వేగాపహృతశతాంగుఁడువోలెన్.

14

టి. పాకజబంధుఁడు = కూర్మడు, అపరాంబురాళి = పడమటి సముద్రమున, తదీయ...తాంకుడువోలెన్ - తదీయ = ఆపడమటిసంద్రపు సంబంధముగ, ఆపడమటి సముద్రమునం దుండెను, బడబా = ఆడుగుఱ్ఱముయొక్క, ముఖి = ముఖముయొక్క, వీక్షా = చూచుటచే, అంకురిత = అంకురించిన, కుతుక = కుతూహలముగల, రథ్య = రథాశ్వములయొక్క, నిరంకుశ = అడ్డులేని, వేగ = వేగముచే, అపహృత = ఈడ్చుకొని పోఁబడిన, శతాంగుఁడువోలెన్ =

రథముగలవాడువలె, (సంజవేళ సూర్యునిగమన మతివేగముగల్గినట్లు కన్పడుట ప్రసిద్ధము.) శ్రుంకే = అస్తమించెను.

సూర్యునియశ్వములను వి డని కొందఱు ఒకటియని కొందఱు చెప్పుదురు. సప్తాశ్వనామముచే నే డనుట ప్రసిద్ధము. (ఒకటియనుపక్షమును పెద్దన స్వీకరించునటులఁ దోచును. సముద్రమునం దాడుగుఱ్ఱము గలదనియు దాని కడుపున బడబాగ్ని యుండి యది వాననీరు గ్రోలు నని పురాణకథ.) కొందఱు సూర్యునిరథాశ్వము సప్త+అను నశ్వముకాననే సప్తాశ్వఁ డయ్యెనందురు. సూర్యునియం దేడురంగులు గలవు. వానిచే సప్తాశ్వముగాఁ జెప్పి రని ప్రకృతిజ్ఞులందురు. గురుబాలప్రబోధకలో “సప్త అశ్వాః యస్య సః సప్తాశ్వాః” అనియు; “సప్తనామకః అశ్వః యస్మేతి వా సప్తాశ్వః” అనియు నుభయ పక్షముల కనుకూలము లగు వ్యుత్పత్తులు గలవు.

తా. సూర్యరథము పడమటిసముద్రముఁ జేరఁ బోవునపు డందు బడబాగ్నిని పహించి యుండెను నాడుగుఱ్ఱపుమోర కన్పడఁగానే దానిని కలయుతమకముతో నతివేగమున సూర్యాశ్వములు రథము నీచ్ఛుకొని పోయెనో యనున ట్టంకలో సూర్యుఁ డస్తమించెను. ఉత్పేక్షాలంకారము. వ. ఆసమయంబున.

15

సీ. ఏవిహంగముఁ గన్న నెలుఁ గిచ్చుచును సారె

కును నై కతంబులఁ గూడఁ దారుఁ

దారి కన్గొని యది తనజోడు గా కున్న

మెడ యొత్తి కలయంగ మింట నరయు

నరసి కన్నీటితో మరలి తామర యొక్కి

వదన మెడఁగ సరోవారి నద్దు

నద్ది త్రావఁగ నైఁప కట్టిట్టు గన్గొని

ప్రతిబింబ మీక్షించి బ్రమసి యులుగు

తే. నుటికి యెఱకలు దడియ వే తొక్కతన్ని
 కరుగు నరిగి రవంబుతోఁ దిరుగు తేంట్లఁ
 బొడుచు ముక్కున మఱియును బోవు వెదక
 సంజఁ బ్రియుఁ బాసి వగ నొక్కచక్రవాకి.

16

టీ. ఒక్కచక్రవాకి=ఒక చూడుజక్కవ, సంజఁ=సంధ్యాకాలమున,
 ప్రియుఁ=మగజక్కవను, పాసి = ఎడబాసి, వగఁ=విచారముతో, నైక
 తంబులఁ=ఇనుకతెన్నెలపై, ఏవిహంగముఁ = ఏవక్షిని, కన్నఁ = చూచి
 నను, ఎలుగు ఇచ్చుచును=కూతనొసఁగుచు (అది తన్ను గుఱులించుటకు),
 సారకును=మాటికిని, కూడఁ = (దానిని) కలయుటను, తారుఁ = వెన్నా
 డును. తా సెవతెయో కంఠస్వరంబుతోఁ దెలుపుకొనుచుఁ బ్రియుఁడేమో
 యని యితరవక్షిని సమీపించును. తారి=అట్లు వెన్నాడి, కన్గొని=చూచి,
 అది, తనజోడు=తనజంటది, కాకున్నఁ=కాకపోగా, మెడయెత్తి = (తన
 జంటపులుఁ గెటు పోవుచున్నదో యెచట వాలునో యని చూచుటకు) మెడ
 పోచి, కలయంగఁ=అంతటను, మింటఁ=అకసమున, అరయుఁ=చూచును.
 అరసి=చూచి, కన్నీటితోఁ=కన్నుల నీరు రాగా, (ప్రియుఁడు కనిపించు
 డాయెనే యని కన్నీరు గార్చుచు), మరలి=వెనుకకుఁ దిరిగి, తామర =
 తామరపూవును, ఎక్కి, వదనము=ముఖము, ఎండంగఁ=ఎండిపోవుచుండగా,
 (అఱచి యఱచి నోటి తడి యాటిపోవగా) సరక+వారిఁ = సరస్సునందలి
 నీటిని, అద్దఁ=అనును, అద్ది=అని, త్రావంగఁ=త్రాగుటకు, నైఁసక=చవికాక,
 అట్టిట్ట=అటునిటు, కన్గొని=చూచి, ప్రతిబింబము = (నీటిలోఁదోచు) తన
 మాఱురూపును, ఈక్షించి=కాంచి, బ్రమసి=భ్రమించి, (తన ప్రియుఁడోయని),
 ఊకుఁ=దుముకును. ఊటికి, ఎఱకలు=ఱెక్కలు, తడియఁ, వేటొక్క
 తన్నిఁ=మఱొకపద్మమునకు, అరుగుఁ=పోవును, అరిగి, రవంబుతోఁ =
 భ్వనితో, తిరుగు తేంట్లఁ=తిరిగెడు తుమ్మెదలను, ముక్కునఁ=ముక్కుతో,
 (తాను జింకతో నున్నపు డుల్లారముగాఁ జెలరేగి కూయుచున్నవే యని)

పొడుచుకొనుచును, మఱియును=మరల, వెదకకొను(ప్రియుని) వెదకుటకు, పోవుకొను(వేటొకదిక్కునకు) పోవును.

చక్రవాకమును జెప్పుచు చక్రవాకిని జెప్పట వరూధిని యపవ్తనముచేయుట. చక్రవాకములకు వియోగమునఁ గన్నీరు గారు ననుటకు

నీ. “చక్రవాకములలోచనయుగ్మకముల నె

ట్టుబృన్దో విరహబాహ్నిదకములు.”

(శృం. వై. ఆ. ౮.)

తా. సాయంకాలమున జతబాసి యొక యాడుబక్కవ తన ప్రియునిఁ గానఁజాలక యిరుకతిన్నెలవై నేపక్షిని జూచినను గూత యం చెచ్చుచుఁ దనప్రియుఁడే యనుకొని కదియ వెనుదవులును. అట్లు వెను దవిలి చూచి యది తన బోడు కాఁకపోగాఁ దాను జూచినది యాకాశ మున కెగరెనేమో యని మెడ వైకెత్తి మిటు నంతటను జూచును. చూచి యట కానక కన్నుల నీరు గ్రుక్కుకొనుచుఁ దిరిగివచ్చి కొలనిలోఁ దామరపూవెక్కి నోరఁ దడి యారుటచే నీట నోరద్దును. అద్ది త్రావ రుచిం పక యిటు నటుఁ జూచుచు నీటిలోఁ దనప్రతిబింబ మగపడఁగాఁ బ్రియుఁ డని బ్రమసి దుముకును. అంత తొక్కలు దడియఁగా వేటొక్క తామరపూవుఁ జేరును. చేరి యిక్కడ ఝుకారము నేయుచుఁ దిరుగు తుష్టెదలఁ జూచి నైఁవరాక ముక్కునఁ బొడుచును. అంత మఱియు వెదకఁ బోవును. (జక్కవలకు రేల కనులు కానరావు. కావున నవి ప్రొద్దు ప్రొంకినచోఁ గలసికొనలేక విరహవేదన పడుట ప్రసిద్ధము. పక్షికి యంత విరహవేదన కల్గునప్పుడు వరూధినివంటిదాని కెంత కల్గునో యునునది దీనిచే నెఱుంగదగినది.) స్వభావోక్తి భ్రాంతిమంతము లలంకారములు.

నీ. రవిబింబపతనదీర్ఘపయోధిగర్భని

ర్గతశేషఫణిఘణారత్నరుచియొ

దివసావసానసందీప్తా స్తగిరిశిఖా

జ్యోతిర్లతాప్రతానాతపంబా

తపనధూర్దండనిర్దళితదిక్తటవృత్త

కమలజాండకటాహకనకఘృణియో

చండీశతాండవోత్సనసంభృతక్షపా

హస్తాగ్రదీపగభస్తిచయమో

తే, ద్రాగ్విదాహచ్ఛిదావినిద్రాణమవవ

దంజనాలాసమూలశయ్యావిధాన

వారుణాధోరణాకల్పితోరుశోణ

మృత్తికారాశియో యన మేఘసే సంధ్య.

17

టీ. సంధ్య = సంజ కెంపు, రవి...రుచియొ-రవిబింబ = సూర్యబింబము
యొక్క, వతన = పడుటచే, దీర్ఘ = నెఱివిచ్చిన, పయోధి = సముద్రము
యొక్క, గర్భ = లోపలిభాగమునుండి, నిర్గత = బయలుపడెదలిన, శేష
ఘణి = (నాగలోకమందుండు) అదిశేషునియొక్క, ఘణా = పడగలయందలి,
రత్న = మణులయొక్క, రుచియొ = కాంతియొ, దివసా...తపంబా—దివసా
వసాన = సాయంకాలమున, సందీప్త = ప్రజ్వలించు, అస్తగిరి = అస్తాద్రి
యొక్క, శిఖా = శిఖరములందలి, జ్యోతిర్లతా = మెఱుంగుదీగల,
ప్రతాన = సమూహముయొక్క, అతపంబా = వెలుంగో, జ్యోతిర్లతయన తీగల
వలె వెలుంగుచుండు జ్యోతులని కొందఱు చెప్పదురుగాని యంత సరసముగాదు.
అడవులందు గొండలందు జ్యోతిర్లతలు చీకటిరాత్రులయందు బ్రకా
శించును. దృష్టాం—క్షో. “వనేచరాణాం వనితాసఖానాం దరీగృహాశ్చస్యంగ
నివృత్తభాసః, భవంతి యత్రైషభయో రజన్యామృతైః పూరాన్సురత ప్రదీపాః.”
కుమారసంభవము. తపన...ఘృణియొ-తపన = సూర్యునియొక్క, ధూర్దండ =
రథపునొగచే, నిర్దళిత = పగులగొట్టఁబడిన, దిక్తట = దిక్ప)దేశములందు,

దృశ్య=తోచనబట్టి, కమలజాండ = బ్రహ్మాండ మను, కటాహ=గంగాశము
యొక్క, కనకఘృణియొ = బంగారుకాంతియో, చండీశ...చయమొ -
చండీశ=శివునియొక్క, తాండవోత్సవ = నాట్యోత్సవమందు, సంభృత =
బట్టకొబడిన, క్షపా=రాత్రియను స్త్రీయొక్క, హస్తాగ్ర=చేతికొన నున్న,
దీప=దివటీయొక్క, గభస్తాకాంతులయొక్క, చయమొ = సమాహమో,
ద్రాక్...రాశియో-ద్రాక్ = త్వరగా, విదాహ=అవిదాహమును, ఛిదా=హోఁ
గొట్టటయందు, వినిద్రాణ = మెలఁకువతో నున్న, మదవత్ = మదముగల,
అంజన = అంజన మనెడు పడమటిదెసయేర్పయొక్క, ఆలాస = కట్టుఁ
గొయ్యయొక్క, మూల=మొదట, శయ్యావిధాన=పడక నేర్పఱచుకొఱకు,
వారణ=వరుణునిసంబంధి యగు, ఆధోరణ=మావటివానిచే, ఆకల్పిత=కల్పించఁ
బడిన, ఉరు=పెద్ద, శోణమృత్తికా = ఎఱ్ఱమట్టియొక్క, రాశియో=ప్రాచో,
అనక్=అనునటుల, మెఱనెక్ = ప్రకాశించెను.

(మదమెక్కువయైన యేనుంగులకు దప్పిక యలిశయించును. ఆదప్పిక
యెఱ్ఱమట్టివైఁ బరున్నచో మానును గాన నట్టియేనుంగుల శయనస్థలమున నెఱ్ఱ
మన్ను వోయవలె నని గజకాస్త్రమునందుఁ గలదు.)

తా. సూర్యుడు పడునెడఁ బాయ విచ్చిన పడమటిసముద్రమునుండి
మీఁదికి కానిపించిన శేషునిపడగలమీఁది రత్నముల కాంతియో? (శేషుడు
వేయిపడగలు గలవాఁడు గావునను సూర్యుడు సహస్రకీరణుఁడు గావునను
కీరణకాంతులు రత్నకాంతులొ యన నుండె ననుట యత్యంతసముచితము.)
అస్తాద్రిశిఖరములందు సూర్యు డస్తమింపఁగానే ప్రజ్వలించు మెఱుగుమఁ
దీగలవెల్తురో? సూర్యునిరథపునొగ తాకి దిక్ప)నేశము బ్రద్దలయి లోనికి
ప్రసరించిన బ్రహ్మాండ మను బంగారుగంగాశముయొక్క కాంతియో? శివుడు
తాండవమాడుతఱి రాత్రి యనుస్త్రీ తాల్చిన దివ్యదీపెలుగో? పశ్చిమ
దిగ్గజమునకు మద మెక్కి విదాహము కలుగఁగా దానిని దగ్ధించుటకై పరు
ణునిసంబంధి యగుమావటివాఁ డాదిగ్గజపుఁగట్టుఁగంబముదగ్గఱఁ బఱచిన

ఎఱ్ఱమట్టిప్రోవో యనునట్లు సాయంసంధ్యారాగము ప్రకాశించెను. ఉత్పేక్ష
కాలంకారము.

క. బహుళజలస్థవరూప

ద్రుహిణాండము చెప్పు యుటికి రూక్షార్కవిభా
రహితతః గాటుకపట్టెను

రహి చెడి యన సంధతమసరాసులు బెరసెన్.

18

టీ. బహుళ...డము-బహుళ = విస్తారమయిన, జల=నీటియందు, స్థవ
మాన=తేలుచున్న, ద్రుహిణాండము=బ్రహ్మాండము, చెప్పు యుటికి = చెప్పు
దిగి, రూక్ష...రహితతః-రూక్ష = తీక్షణమైన, అర్కవిభా = సూర్యకాంతి
యొక్క, రహితతః = లేకపోవుటచే, రహి చెడి=సాగనుదక్కి, గాటుక
పట్టెన్ = బుగులుగొని నల్లని ఖూజుపట్టెను. అనన్ = అనునటుల, అంధతమస
రాసులు=కటికి చీకటిప్రోవులు, బెరసెన్=వ్యాపించెను.

తా. అధికమైన యావరణజలమునఁ దేలియాడు బ్రహ్మాండము చెప్పు
గిల్లి తీక్షణమైనయెండ తాఁకమిచే బుగులుగొని నల్లనిఖూజు పట్టెనో యనునట్లు
కటికిచీకట్లు క్రమ్ముకొనెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

సీ. మృగనాభిపంకంబు మెండునిండ నలఁదిన

మాయాకిరాతుమైచాయఁ దెగడి

నవపింఛమయధరాష లవధరించి నటించు

పంకజాతునిచెల్వ సుంక మడిగి

కాదంబనికురుంబలిత యై ప్రవహించు

కాళిందిగర్వంబుఁ గాకు నేసి

తాపింఛనిటపి కాంతారసంవృత మైన

యంజనాచలరేఖ నవఘళించి

తే. కవినై మఱియును గాఢోల కాలకంఠ

కంఠకలకంఠకరిఘటాఖంజరీట

ఘనఘనాఘనసంకాశగాఢకాంతిః

గటికచీకటిరోదనీగహ్వరమున.

19

టీ. కటికచీకటి=గాఢాంధకారము, (ఇని కర్తృపదము) మృగనాభి
 వంకంబు = కస్తూరీరసమును, మెయినిండకొ = శరీరమంతటను, అలఁదిన...
 చాయ్కో - అలఁదిన = భూసిన, మాయాకిరాతు = కవటపుబోయనియొక్క
 (శివునియొక్క), (పా. కిరాతి = బోయెత, కాళి) మైచాయ్కో = శరీర
 కాంతిని, తెగడి = తిరస్కరించి, నవ...భూషణ-నవ = క్రొత్తవైన, పింఛ
 మయ=నెమలిపురితోడజేయఁబడిన, భూషణ=అలంకారములు, అవధరించి =
 తాల్చి, నటించు...చెల్వ-నటించు=నాట్యముజేయు, పాకజాతుని=కృష్ణుని
 యొక్క, చెల్వు=అందమును, నుంకము అడిగి = పన్ను అడిగి (తన్నుంబోలి
 యుండుటచేఁ దనకు పన్ను తెచ్చుని), కాదంబ...కలిత-కాదంబ నికురుంబ=
 నల్లనిహంసలసమూహముతో, నల్లనిముక్కు తెల్లనికాళ్ల గల హంసలను
 కాదంబము లందురు. కలిత వి=కూడినదై, ప్రవహించు, కాళింది = యమున
 యొక్క, గర్వంబుకో, కాకుచేసి = వృద్ధముచేసి, తాపింఛ...సంవృతము -
 తాపింఛవిటపి=చీకటిప్రాచులయొక్క, కాంతార=అడవులచే, సంవృతము =
 ఆవరింపఁబడినది, విన, అంజనాచల రేఖికో = కాటుకకొండయొక్క రీతిని,
 అవఘుశించి=మించి, మఱియును, కాశోల...కాంతికో - కాశోల = మాల
 కాకులతోను, కాలకంఠకంఠ=నెమిళ్ల మెడలతోను, కలకంఠ=కోకిలలతోను,
 కరిఘటా=ఏనుఁగుమందతోను, ఖంజరీట = కాటుకపిట్టలతోను, ఘనఘనా
 ఘన=వర్షించుకాటుమబ్బులతోను, సంకాశ=పొలిడు, గాఢకాంతికో = దట్ట
 మయిన ప్రకాశముతో, రోదనీగహ్వరమునకో = భూమ్యాకాశముల నడిమి
 ప్రదేశమున, కవినెకో = క్రమ్ముకొనెను.

ఇందు నలుపున కలిశయత్వము గల్పించుటకై సహజముగా నల్లని వస్తువులకుఁగల యాయాసీలవిశేషములను జెప్పెను. కిరాతుఁడు, కృష్ణుఁడు, కాళింది, అంజనాచలము ఇవి స్వయముగా నల్లనివి. పీనికిఁగల కస్తూరిపూత నెమిలియొకలు, నల్లనిహంసలు, చీకటిచెట్టులతోడి సంబంధము నలుపునకుఁ గల యతిశయత్వము జెలుపును. కాదుచీకటులు గదిసె నని భావము.

తా. మాయాకిరాతుఁ డయి మేనెల్లఁ గస్తూరి యలఁదికొన్న శివుఁడు, నెమిలిసించెము నలంకరించుకొన్న కృష్ణుఁడు, నల్లహంసల గల్గిన యమున, చీకటిచెట్టుతోఁపులు గలకాటుకకొండ, మాఱకాకి, నెమిలిగొంతు, కోకిల, వీడ్లమంద, కాటుకపిట్ట, కాణుమబ్బు—వీనియొక్క కాణునలుపును మించిన నలుపుతోఁ గటికిచీకటి జగమెల్లఁ గ్రమ్ముకొనెను. నిదర్శనాలంకారము.

క. అంతటఁ బ్రాచి నిశాపతి

యంతికగతుఁ డౌట విని ముఖాలంబితమగ

కుంతలములు దీర్పఁగఁ గొను

దంతపుదువ్వెన యనంగ ధవళిమ దోఁచెన్.

20

టీ. అంతఁ = ఈవిధముగాఁ జీకటియావరింపఁగా, ప్రాచి = తూర్పువై నయనుస్త్రీ, నిశాపతి = (రాత్రికిఁ బెన్నిటి యగు) చంద్రుఁడు, అంతికగతుఁడు = దగ్గఱకువచ్చినవాఁడు, డౌటఁ=అగుటను, విని=ఆలకించి, ముఖా...కుంతలములు-ముఖ = ముందఁజీభాగమనుముఖమునందు, ఆలంబి = వ్రేలాడు, తమగకుంతలములు = చీకటియనువెండ్రుకలు, తీర్పఁగఁ = చక్కదిద్దుటకు, కైకొను=తీసికొను, దంతపుదువ్వెన = ఏనుగుదంతముతోఁ జేసినదువ్వెనయేమో, అనంగఁ = అనునటుల, ధవళిమ=తెలుపు, దోఁచెన్ = కాననయ్యెను. చంద్రోదయమునకు ముందు జెలుపురంగుతో మిన్న గాన వచ్చె నని భావము.

తా. ఆపై దూర్పునెడుస్త్రీ చంద్రుఁడు చేరువకు వచ్చుచున్నాఁ

దని విని మోమున వ్రాలియున్న చీక ట్టునువెండు కలను జక్కజేసికొనుట. శ్రేణిని దండపుడువ్వెనయో యనునట్లు తూర్పునఁ దెలుపు చూపట్టెను. అలం. ఉత్పేక్ష, రూచకము.

చ. మరున కొసంగఁ గాలము తమశ్చట గాటుక గా నవోదయ
స్ఫురదరుణప్రభాపథికశోణితసీక్తసితోడుభక్తముక్
హరిహయదిబ్బభస్మలమునక బలిచల్లి వటాంకముకవసూ
త్కరభరితంబునై వెలుంగఁ గాంచి సుధానిధి నై నై నత్తటిన్.

టీ. అత్తటిన్ = ఆనమయమున, కాలము = కాల మను పురుషుడు, మరునకన్ = మన్వధునకు, దిసంగన్ = ఇచ్చుటకు, తమః ఛట = చీకటిరాశి, గాటుక = (నిధులనుగుర్తించుట సాధన మగు) అంజనము, కాన్ = కాఁగా, నవో...భక్తముక్ = నవోదయ = క్రొత్తగానుదయించుకాలమునందుఁ బొడవి, స్ఫురత్ = ప్రకాశించు, అరుణప్రభా = ఎఱ్ఱనికాంతియను, పథిక = వియోగులయొక్క, శోణిత = రక్తముచే, సీక్త = తడుపఁబడిన, సిత = తెల్లని, ఉడు = నక్షత్రము లనెడు, భక్తముక్ = అన్నమును. (నెత్తురుచే దడుపఁబడిన యెఱ్ఱనియన్నమును) హరి...స్థలమునకన్ - హరిహయదిక్ = తూర్పుదెస యందలి, నభస్థలమునకన్ = ఆకాశమున, బలి = భూతబలిని, చల్లి, వటాంకముక్ = మఱ్ఱివెట్టుగుర్తుగలదియొ, వసూత్కరభరితంబును = కిరణ సమూహ మను భవసమూహముతో నిండినదియొ, వి, వెలుంగన్ = ప్రకాశించుగా, కాంచి, సుధానిధిన్ = అమృతమునకు నిధి యగు చంద్రుని—చంద్రుడనెడినిధిని, ఎత్తెన్ = పైకిఁ దీనెను. చంద్రునిలాని కళంకమును మఱ్ఱిగా వర్ణించుటయొ గలదు. సీ. “అమృతాంశుమండలం బాలవాలముగాఁగ మొలచె నొక్కటి జగన్తోహనముగ, మఱ్ఱిమాత్రంబు.” శైవిసీభారతము. ఆశ్వా. ౧.

తా. లోకమున నిధుల నెత్తువారు నిధిసాధకమగుకాటుకను కన్నులకుఁ జెట్టుకొని చూచి యానియలఁ గాచియుండిన విశాచాదులవలనిబాధ తొలగు

టకై నెత్తుటికూడును దూర్పుదిక్కున బలివైచి దానికిఁ జెట్టునో పుట్టనో గుఱుతుంచుకొని త్రవ్వి యెత్తుదురు. ఆవిధముననే ప్రకృతము కాలపురుషుడు చీకటి యనుకాటుకను బెట్టుకొని చూచి చంద్రునియందయమునఁ దూర్పునఁ దోతెంచురక్తిమ యనురక్తము కలిపి నక్షత్రము లనునన్నమును దూర్పుదిక్కున భూతబలిగాఁ జల్లి మట్టి గుఱుతుగల (చంద్రునిలోనికళంకమును మట్టినిగా వర్ణించుట కలదు.) చంద్రుఁ డనునిధిని మన్మథున కిచ్చుటకై త్రవ్వి యెత్తెను. రూపకాలంకారము.

మ. జలజాగారపరంపరలో మధువదాశాభిత్తిఁ తీండ్రించుచుకొని దళమై వెన్నెలచిచ్చు లంకిన మిశ్రద్బాహ్యచ్ఛదశ్యామికా చ్ఛలసంగంది ముడుంగుచో సిమసిమచ్ఛబ్దబుతోఁ బుట్టున గ్గలపుఁ గ్రొంబొగలో యనంగ వెడలెన్దర్భవ్యనద్యృంగముల్.

టీ. జలజాగారపరంపరలో - జలజ=వద్దములను, అగార=ఇండ్లయొక్క, పరంపరలో = వరుసలు, మధువల్ ఆశాభిత్తిఁ = తూర్పుదిక్కునెడు గోడనుండి, తీండ్రించుచుకొని = ప్రజ్వలించుచు, వెన్నెలచిచ్చులు = వెన్నెల యనునిప్పులు, దళమై=మొదై, అంటినకొ=తాఁకఁగా, మిశ్ర...చ్ఛలనకొ - మిశ్రతో=కలసికొను, బాహ్యచ్ఛద = వైఠేపలయొక్క, శ్యామికా = నలువను, ఛలనకొ = మిషచే, కంది=కమలి, ముడుంగుచోకొ = ముడుగుకొను నప్పుడు, సిమసిమచ్ఛబ్దబుతోకొ=సిమసిమయనుధ్వనితో, పుట్టు...బొగలో- పుట్టు, అగ్గలపు=అధికవగు, గ్రొంబొగలో = గ్రొత్తబొగలో, అనంగకొ = అనఁగా, గర్భవ్యనద్యృంగముల్ = లోపలిభాగమునుండి ధ్వనిచేయుతున్నదలు, వెడలెకొ=బయలుదేఱెను.

రాత్రులందుఁ దమ్ములు ముకుళించును. అందుచే ముకుళములందు నిర్బంధము గలుగునేమో యని తుమైదలు ముందుగనె వెడలుట సహజము. తుమైదలు నల్లగా నుండునుగాన బొగవెడలినటుల బయట వచ్చుచున్న పని

చెప్పఁబడెను. పొగ కృష్ణగణములానిది. తమ్ములనుండివచ్చు తుమ్మెదలరాకడ పొగవలె నున్నదనుటకు—

ఉ. “అంబుజసీపురంధ్రీ) హృదియాధిపుఁ గానక స్రుక్కి యట్టవ
క్రంబునఁ దేజియూపుపుపొగల్ వెడలంగను సిద్ధవోవఁ గో
కంబది హేళికిం బెలువఁగాదె ప్రియప్రమదావియోగళో
కంబు గరుణింపకేఁగె నిజకార్యము లెఱురెమిత్రతత్పరుల్.” (పను.అ.౪)

తా. చంద్రోదయము కాఁగానే తూర్పుది క్కనెడు గోడనుండి వెన్నెల యనునిగ్నిబ్యాలులు పడి పద్మము లనునిండ్లవరుస ముడుగుచున్న వైకప్పతోకుల నలువనునెవమునఁ గమిరి క్రంగుచో సేమసేమ యనుధ్వనితోఁ బైకిరేగు తొలిపొగలో యనునట్లు ఝంకారము చేయుతుమ్మెదలపద్మములను పుట్టలలోనుండి వైకి వెడలెను. చుద్దుఁ డుదయించెను. వెన్నెల నిండాఱెను. పద్మములు ముడుచుకొనిపోవుచుండ వానితోనితుమ్మెదలు రొదనేయుచుఁ బైకి వెడలెను. అలం. రూపకము, అపహ్నాతి, ఉత్పేక్ష.

సీ. ప్రిదిలి కైరవదళశ్రేణి నొక్కులు దీరె
శశికాంతపంక్తుల జలము లూరెఁ
గోరి కాంతులతోఁ జఖోరికల్ రలిఁ గేరె
వారాశిగర్వంబు మేర మీఱెఁ
ద్రోపడి యిరులు పటాపంచలై పాతె
దిబ్బుఖంబుల వింతలెలివి నేరెఁ
జక్రవాకంబు లబ్జకుడుంగములు దూఱెఁ
గామినీకాంతులకలఁక దేతె

తే. మదనఁ డమ్ముల నూతె హిమంబు వేరె
జడిసి విరహిణి వగఁ గూరె జారచోర
దర్పములు జాతె రవికరతాప మాతెఁ
జూడఁ జూడంగఁ దారకస్ఫురణ దాతె.

టి. కైరవవళశ్రేణి = కలువజేసులవరుస, ప్రిసిలి = విరబాటి,
 (పా. శిథిలకైరవవళశ్రేణి, శిథిల = చందముదక్కిన), నొక్కులు దీరె =
 గొడ్డులు మానెను. శశికాంతపంక్తు = చంద్రకాంతపురాష్ట్రవరుసల, జు
 ములు = నీరు, డోరె = స్రవించెను, కోరి = అభిలషించి, కాంతుతో =
 స్త్రీయులతో, చకోరిక = వెన్నెలపులుగులు, రతి = సురకమున,
 కేరె = వెలరేగెను, వారాశిగర్వంబు = సముద్రపుటొగరు, మేరమీఠె =
 వాడ్డు దాచెను. (పోటుపోడిచె ననుట.) త్రోవడి = తొలగఁద్రోయఁబడి
 (వెన్నెలచే), ఇరులు = బీకటి, పటాపంచలై = ఎక్కడి దక్కడనే రూపు
 చెడి, పాఠె = చచ్చెత్తెను, దిబ్బుఖంబుల = దిక్కుల మొదలగు, వింత
 తెలివి = శ్రోత్రలేట, చేరె = ప్రవేశించెను. చక్రవాకంబులు = జక్కవలు,
 అబ్బకడుంగములు = తామరపొదలు, తూఠె = చొచ్చెను, కామినీకాంతులు
 కలక = దంపతుల ప్రణయకలహము, లేఠె = లేటదనము చెందెను. మద
 నుడు = మన్మథుడు, అమ్మల = బాణములను, నూఠె = పదనుబెట్టెను,
 హిమంబు = మంచు, పేరె = పేరుకొనెను, విరహిణి = విరహమునొందిన
 యంగనాజనము, వగ = విచారమును, కూరె = పొందెను, జారచోర
 వర్షములు = జారులయొక్కయుఁ బోరులయొక్కయుఁ బొగరులు,
 జాఠె = తొలంగెను, రవికరతాపము = సూర్యకిరణముల వేడిమి,
 అఠె = చల్లాఠెను, చూడె = చూడె క = అంతటంతట, తారక
 స్ఫురణ = నక్షత్రములవెలుగు, తాఠె = మానెను, (కోరి కాంతలతోఁ
 జకోరముల్ అని పా.) అన్నియు బహువచనాంతములుగాఁ జెప్పి విరహిణి
 యనునేకవచనాంతపదముఁ జెప్పటచే వరూధిని వెన్నెలకు వెఱచి శ్రమల
 నొందె ననునర్థ మూహింప నగును. కామినీకాంతులు. చెలువలు కామించిన
 వారు. పురుషులు వారికి మనోహరముగా నుండువారు. వెన్నెల గాయుటచే
 వలపు చెలరేగఁ బ్రణయకోపము తగ్గె నని భావము.

తా. చంద్రోదయముకాగానే కలువలు వికసించెను, చంద్రకాంత
 శిలలు కరఁగెను. చకోరపక్షులు సంభోగమును ననుభవించెను. సముద్ర
 ముప్పుంగెను. చీకట్లు తొలఁగెను. దిక్కులన్నియుఁ బెల్లఁగాఁ గనఁ
 బడెను. చక్రవాకపక్షులు తామరతీగజొంపములలో ముడుంగుకొనెను. స్త్రీ
 పురుషులు ప్రణయకలహములు మాని క్రీడించిరి. మన్మథుఁడు విరహబాని
 పేధింపసాగెను. మంచుపాచెప్పెను. విరహిణీస్త్రీలు చంద్రునిచే విరహవేదన
 పెరుగఁగా విచారపడసాగిరి. జారచోరులనంచారము నిలిచిపోయెను.
 బగటివేళఁ గాసిన యొడవలనివేండ్ర మంచయు వెన్నెలచే నుపకమిల్లెను.
 నక్షత్రములు క్రమక్రమముగా మఱిఁగిపోయెను. (ఇందు విరహిణి యను
 వదము ఏకపదనాంతముగాఁ బ్రయోగింపఁబడుటచే వరూధిని చంద్ర
 ప్రకాశమునకు వెఱచి దుఃఖమునొందె ననునర్థ మూహింపఁ దగియున్నది.)
 అలం. స్వభావోక్తి.

మ. స్ఫుటసౌగంధికరాగరక్తరుచి మైఁ బూసెన్ జపాసన్నిధి
 స్ఫటికంబ ట్లుదయాద్రిగైరికశిరస్థానస్థితిన్ జంద్రుఁ డ
 చొప్పుటవాయుశుచియయ్యెనొబ్రకృతినచ్చుండై నసన్తానియొ
 న్నట్రకింగూటమివంకవచ్చువికృతిమగున్మందు గా నేర్పునె.

టీ. చంద్రుఁడు, ఉదయా...స్థితిన్ - ఉదయాద్రి = ఉదయవర్ష
 తముయొక్క, గైరిక = మనశ్శిలాదిగైరిక ధాతువులతోఁ గూడిన, శిరస్థాన
 స్థితిన్ = శిఖరప్రదేశమందుడుటచేత, జపాసన్నిధిస్ఫటికంబట్టు - జపా =
 దాసానిపువ్వుయొక్క, సన్నిధి = సమీపమునం దున్న, స్ఫటికంబట్టు=పటికపు
 జాతివలె, స్ఫుట...రుచిన్-స్ఫుట=విచ్చిన, సౌగంధిక = ఎఱ్ఱగల్వయొక్క,
 రాగ = ఎఱుపువంటి, రక్త = ఎఱ్ఱరి, రుచిన్ = కాంతిని, మైన్=శరీరమున,
 పూసెన్=ధరించెను. అచ్చొటు=ఆప్రదేశము, పాయున్=విడువఁగా, తుచి=
 పరిశుద్ధుఁడు, (తెల్లనివాఁడు), అయ్యెన్, ఔన్ = అగును. ఇదియుక్తమే.

ప్రకృతి = స్వభావముచే, అచ్చుండు = నిర్మలుండు (తెల్లనివాడు), ఐన
 నన్నాది = అగునట్టి మంచి నడవడికలవాడు (నత్తత్రమార్గముకలవాడు),
 ఎన్నటికికొ = ఎప్పటికైనను, కూటమివంకకొ = సహవాసమువలన, నచ్చు
 వికృతికొ = వచ్చెడువికారమున, మగ్నుండు = ముస్థిరనాడు, కానేర్చునే ?
 కాజాల దనుట.

ఉదయించుతఱిఁ జంద్రుండు ఎఱ్ఱగా నుండి యావల భవళకాంతితో
 నలరు ననుట యిందుఁ జెప్పఁబడెను. చంద్రుండు సహజస్వచ్ఛుండు. స్వచ్ఛ
 మగు సృటికముదగ్గఱ దానానిపువ్వు నుంచిన సృటిక మెఱ్ఱగా నుండును. ఉద
 యాచలము గైకొదిధాతువులచే నెఱ్ఱగ నుండునది. దానిచెంత నుంటచేతనే
 చంద్రుఁ డెఱ్ఱగా నుండెను. ఉదయచంద్రుఁ డెఱ్ఱగా నుండు ననుటకు. —

తే. “లలితకాశ్చిరభవసమాలంభకర్త

పాటలంబైన నీముఖాల్లంబుతోడ

నొరయఁ గాన భవశ్రేణియొగ్గమై

పొడుపుగుబ్బలిఁ బొడతెంచు పూర్ణవిధుండు.” (శృంగారనైషధము ౮.౫)

తే. “ప్రాచి తెలిచాయ యనుమంచు ప్రబలభాస్వ

దంతుకవిహీనగానఁ దా నందుకొర్వఁ

కాల కూన్చిన నవకీలిచక్ర మనఁగ

నపుడు తొలికెంపుతో సారసారి పోల్చె.” (చంద్రికాపరిణయము. ౪.)

తా. చంద్రుఁ డుదయించుచోఁ దూర్పుగొండకిభరమునందలిధాతు
 రాగము సోఁకుటచే జపాతుమమముదగ్గఱ నున్నసృటికమువోలె నెఱ్ఱగాఁ
 బొడకట్టెను అవ్వల నటనుండి తొలగి వైకి రాఁగా స్వచ్ఛరూపుఁడయ్యెను.
 స్వభావముచే నిర్మలుఁ డైనవాడు సహవాసదోషముచే నొకవికారము
 తనకు పాటిల్లినను వెంటనే తప్పించుకొనును . గ ని యందే మునిగియుండఁడు
 గదా ! అలం. అర్థాంతరన్యాసోపమలు.

శా. ఆరూఢస్థితిః జంద్రికాధవళితాజాండములోఁ జంద్రుఁడొ
 ప్పారె గాలభిషగ్వరుం డవిరతం బై కాముక శ్రేణికిఁ
 మారోత్సాహము నిల్వఁ బాదరసముఁ బంధించి గ్రాసార్థమై
 తీరస్థాలికఁ బెట్టినట్టి గుటికా సిద్ధౌషధంబో యనన్. 25

టీ. చంద్రుఁడు, ఆరూఢస్థితిఁ = ఆకాశమున తెక్కియున్న యునికి
 యందు, చంద్రి...డంబులోఁ - చంద్రికా = వెన్నెలచే, ధవళిత = తెల్లఁగాఁ
 జేయఁబడిన, అజాండంబులోఁ = బ్రహ్మాండమున, కాలభిషగ్వరుండు = కాల
 మను పైద్యవర్షుండు, కాముకశ్రేణికిఁ = కాముకుల సమూహమునకు,
 మారోత్సాహము = మత్తథోత్సాహము, అవిరతంబై = ఎడ తెగనిదై, నిల్వఁ =
 నిల్పుటకు, పాదరసముఁ = పాదరస మను రసద్రవ్యమును, బంధించి = వస్త్రం
 తరప్రయోగమున గడ్డకట్టునట్టుచేసి, (పా. మద్దించి = మూలికలతోఁ జేర్చి
 గడ్డకట్టునట్లునూరి) గ్రాసార్థమై = మ్రింగుటకై, తీరస్థాలికఁ = పాలకుండలో,
 పెట్టినట్టి, గుటికా సిద్ధౌషధంబో - గుటికా = గుళికయగునట్లు, సిద్ధ = సిద్ధుల
 చేత సాధింపఁబడిన, ఔషధంబో = మండేమో, అరక = అనునట్లు,
 ఒప్పారె = ఒప్పెను.

చంద్రికాధవళితాజాండము తీరస్థాలికగను, చంద్రుఁడు పాదరస
 గుళికగను, రూపింపఁబడెను. రసగుళికవలనఁ బుంస్త్య మతిశయించును గానఁ
 జంద్రికాప్రసాదముచేఁ బ్రపంచము ధవళముగా నుండఁ గాముకులు యథే
 చ్ఛముగాఁ గ్రీడించి రని భావము.

గుండ్రముగా నుండువాని గుటికగా వర్ణించుట గలదు.

సీ. “హరిహరబ్రహ్మ మహానుభావంబు లొక్కటిగాఁ గరంగిన గుటిక యచఁగ
 భావబి-బంబు పూర్వాద్రివై వెలింగె.” (భారతము. విరాట.)

“...చిగురువిందుల నీలిగయాళికిఁ హలా,

హలగుళికాభద్రదళునా

ళికి నాళికి లోఁగి యాత్మలోఁకొ”

(వసు. ఆ. 3.)

ఈ మ్మిదలు గుండ్రముగ నుండుఁ గాన వినపుగుండ్లుగాఁ జెప్పఁబడెనని తెలియునది.

తా. కాల మను వైద్యుఁడు కాముకుల కెడతెగక కామోద్రేకము నిల్చియుండుటకై పాదరసమును మూలికలతోఁ గలిపి గడ్డకట్టునట్లు చేసి మ్మింగుటకై తీరపాత్రమున నుంపఁబడిన ఘటికాసిద్ధులు సాధించిన యాష ధమో యనునట్లు వెన్నెల నిండాని యున్న బ్రహ్మాండమునఁ జంద్రుఁడు చలఁగుచుండెను. అలం. ఉత్పేక్ష రూపకములు.

తే. రాజు లేజస్మియై గ్రహరాజుమీఁద
నలిగి దాడిగ్ వెంటాడ నిలువ కతఁడు
బెగడువడి పాటుచోఁ జెఱుఁ దగిలినట్టి
ఛాయ యిది యన నీలలాంఛనము మెఱసె.

26

టీ. రాజు=చంద్రుఁడనురాజు, లేజస్మియై=ప్రభగలవాడై, గ్రహ రాజుమీఁద=సూర్యుఁ డను నేటిక రాజుపై, అలిగి=తోపించి, దాడిగ్= దండయాత్రగా, వెంటాడగ్ = వెంటడింపఁగా, అతఁడు = ఆసూర్యుఁ డను రాజు, బెగడువడి=భయపడి, పాటుచోగ్ = పర్వెత్తునపుడు, చెఱుగ్=చెఱు సాలకు, తగిలినట్టి = చిక్కినట్టి, ఛాయ = (అతనిభార్యయగు) ఛాయాదేవి, ఇతి=ఈకానఁబడునది, అనగ్=అనునట్లు, నీలలాంఛనము = చంద్రునిలోని (నల్లనిగుర్తు) కళంకము, మెఱసెగ్ = ప్రకాశించెను.

కళంకము లాంఛనము సమార్థకము లనుటకు క్లో. “కళంకాంకా లాంఛనం చ” అనురము. విరోధి బలవంతుడై వెనుదగిలినపుడు ప్రాణభయ ముచే బిఱికిరాజులు సర్వస్వము వదలి పాణిపోవుదురు. అప్పుడు రాజ వత్సుల బంధించుటగాఁ గళంక ముత్పేక్షింపఁబడెను.

తా. చంద్రుఁడనురాజు ప్రతాపశాలియై సూర్యుఁ డనుపగరాజుపై దాడిపెడలి వెంటడింపగా నాతఁడు భయపడి పాణిపోవుచోఁ జెఱుకుఁ జిక్కిన యాతనిభార్య ఛాయాదేవి యనునట్లు చంద్రునిలోని కళంక మొప్పురెను. ఉత్పేక్షలంకారము.

తే. కలము జగమునఁ గలయట్టివలుపు తెల్లఁ
దెలుపులుగఁ జేసి నీడలు దెలుపు సేయఁ
గా వశము గామిఁ బొడముదుగ్గిమునఁ బోలే
సాంద్రచంద్రిక తుహినబొప్పములు గురిసె

27

టీ. సాంద్రచంద్రిక = దట్టమైన వెన్నెల, జగమునఁ = లోకమున,
కలయఁ = అంతటను, కలయట్టివలుపు తెల్లఁ = ఉన్న నల్లనివస్తువుల నన్నిం
టిని, తెలుపులుగఁ = తెల్లనివస్తువులుగా, చేసి = చేసియొ, నీడలు = చెట్టులు
మొదలగువాని నీడలు, తెలుపు = తెల్లనివిగా, చేయఁగాఁ = చేయఁటకు,
వశముగామిఁ = శక్యము కాక పోవుటచే, పొడముదుగ్గిమునఁ పోలే =
పుట్టుదుగ్గిము చేతనువలె, తుహినబొప్పములు = మంచుచినుకులను, గురిసెఁ =
గురియించెను. వెన్నెలనుండి మంచుగురియు ననుట ప్రసిద్ధము.

సీ. “చంద్రాకవమున నేచందాన గురిసెనో ధారాళ మగుచు నీహారవృష్టి”
(శృంగారనైషధము. ఆ-రి.)

తుహినమన మంచుఅనుటకు—“అవశ్యామస్తు నీహారస్తుషారస్తుహినం హిమం”
(అమరము.)

తా. వెన్నెల తాను జగమునందలి నల్లని వదార్థములఁ దెల్లఁగాఁ
జేసియు నీడలను దెలుపు చేయఁటకు శక్యము కాకపోవుటచే జనించిన
దుగ్గిముచేతనో యన మంచుచినుకులను గురిసెను. అలం-ఉత్పేక్ష.

వ. మఱియు వికసితకైరవంబు లగుసరోవరంబుల నిజధవళ ధార
ధళ్యంబున నాక్రమించి యందు నానందించునరవిందమం
దిరకుం బుట్టినొంటిసోబగు చూపి, చూపఱకు నిందుబింబం
బిది గ్రహంబు లివి యనునంతరంబు లేకుండ నేకవర్ణంబు
గావించి, నేవించుచక్కోరకదంబములపుక్కిళ్లకు వెక్కిసంబై
ముక్కులకు నెక్కి చిక్కుంబడి, యొందొండ బొండు

మల్లియలదందడి దొరంగుపుప్పొళ్ల నుప్పటిల్లునెత్తావులకు
 వెకలు లై యాడు మొకరితుమైదలు రొదలు గలమెఱుగు
 డుంబురువులట్లు మిసమిసని మెఱవ సనీమెఱుంగుమొత్తం
 బుల నుమిసి యుమిసి, యందంద ప్రవహించునిందూపల
 స్థందంబులకు విందు లగునిందీవరమరందంబులబెందడింబడి
 బందన గొనువలిమించు క్రొమ్మంచుటాడు లీడియ్యాడి వడి
 సడలి సుడివడుచు నొడ లోముసోమరిగాలియలవోకసోఁ
 కులం గదలీకదల వనం గదలునుపవన కదలీ కేతకీ తాల
 హింతాల నారికేళపూగావలికోమలపరాశ ద్రోణీకల నునుపు
 గలపొరలయోరల శరధితరంగలమీఁదనుంబోలె గిఱిగొని,
 యెల్లవల్లికలుం బూవక పూచిన ట్లుల్లసిల్ల తెల్లుల్లసిల్లిన
 చందంబునం దెల్లతెల్లనై, మొల్లమిగ నంతకంతకు దిగం
 తంబులు దంతంబులు దీరిచినయిథువులుంబోలెఁ దీండ్రింప
 రేయిండ దానగుటంజేసి యెండమావులం బుట్టించె ననం
 బట్టు గలపటికంపురాచట్టునేలల నెట్టుకొని, వెండియుం జిట్టు
 కంబులకుం బెడమొగంబు వెట్టుకొని, పట్టంబట్టం బోవుప్రాణ
 భర్తలవెంటం బడి నూపురంబులు మొరయ పేనలులు
 విరియఁ గ్రమంబున బుట్టునిట్టూర్పుపవనంబు జవంబునం
 బైఁటకొంగెడలింప నందనికొఁగిటంబొదివి ప్రియఁబుచిలుకం
 బలికి ముద్దాడుజపరాండ్రదంతచంద్రికలసాంద్రతం బంతంబు
 మెఱసి, మంతనంపువేళల మాటతబ్బిబ్బునం బుట్టుపాలయలు
 కలం. దలలు వంచి రొద లేనినాలియెడ్పు లేడ్పుప్రియల
 ననునయింప నీపునం జనవు మెఱసి చెక్కుటద్దంబులు
 నొక్కి మొగం బెగయనెత్తి ముత్తియంపుముగఁగఱంగునఁ

గడలుకొనుబుడిబుడికన్నీటం బ్రతిఫలించి తుఱంగలించు తనదు
 నిగనిగలు గనుంగొని నగెనగె ననుచుం జొంబనం బిడం
 బోయి కెగేల నదరంట వాటువడుకాముకులవెలవెల
 పాటుకూటువం గోటికిం బడగలెత్తి, పిండిచల్లినగతిం గాయ
 డాయ లజ్జించి బుజ్జవంబున బొదరిండ్లకుంవార్చి కాంతులం
 గవయువంగవాచులగు నంగనలయంగంబులవస ముంగిటం
 బడ జలితకలచూంతరాళంబులం దూచితూచి యరులు
 విరియించి పతులస్థానంబులం బుంభావసురతాడంబంబు
 నకుఁ దోడుసూపి దూపటిలి యంగరాగంబులు గరంగం
 జెమర్చిచంచలాక్షులనిద్దంపుడనూలతలం బుట్టి దట్టంబు
 లగుచిఱుచెమటబొట్టులం బొడకట్టి తెలుపారు మలయ
 జంపుజిటులుగందంబులయందంబు లొసంగి, సంజకడం
 దారు నొడివినసంకేతంబుల నుండక తెరువు గట్టి పొరువుం
 దరువులనీడల నడంగి నవ్వుటాలకు వెచుకపాటువం గదిసి
 ముసుగు లెడలింప బెగడి కళవళంపుఁజూపుల వల్లభులం
 జూచి యల్లన నగునభిసారికలవెడందకన్నులచెన్ను నన్ను
 కొని, పొదలుదుదనోన్తాదంబునకుం బ్రోదిగా మోదంబునం
 గాదంబరి గండాపించి విటకదంబంబునకు నొసంగునంబు
 రుహముఖుల యొప్పులకుప్ప లగు నిప్పపూమొగ్గలం బోని
 బుగ్గలం దగ్గలిక సూపుకమ్మపంజులవజ్రపుంజకచకల నకనకలు
 వీడుకొని, కలికితనంబులం గలసి మెలసి రతాంతంబునం
 బరిశ్రాంతి యడంగ నంగణంబుల నిలిచి యొడోరులకురులు
 దువ్వుచు విహరించుపమయంబునం బల్లవులు కేళి కల్లప్పు
 డన్నతమఘాటలు దలపించిన నురరిపడి మందస్మితంబు లంకు

రించువాంకృతుల జంకించి కంకణంబులరత్నంపుదళుకులు
 సెదర నుంకించి వైచుచేమంటిపూబంతులం బుటపుటనై,
 మిటమిటం గాయుదట్టంపుబండువెన్నెలమెండున బెండువడి
 డెదంబు గంది తాలిమి చిందువందై కెందలిరుపాన్పునం
 దనువాందక లేచి కూర్చుండి కన్నీరు గోట మీటుచు
 బోటితో వరూధిని యిట్లనియె. 28

టీ. మఱియున్, వికసితకైరవంబులు = విచ్చినకలువలుగలవి, అగు
 సరోవరంబులన్ = అయినట్టి మేటికొలఁకులందు, నిజధవళధాళధశ్యంబునన్ =
 తన తెలుపుయొక్క ధశధళయనుకాంతిచే, ఆక్రమించి=ఆవరించి, అందున్ =
 ఆకొలనియందు, ఆనందించు నరవిందనుందిరకున్ = సంతోషించులక్ష్మికి, పుట్టి
 నింటిసొబగు = పాలనముద్రముయొక్క సొగసును, చూసి=చూపించి (సరో
 వరములు వెన్నెలచే దెట్లనై పాలనముద్రమువలె లక్ష్మికిదోచునటులఁజేసి
 యనుట) పా. పోలికచూపి. ఆలంకారము. ఉపమ. చూపఱుక్ = చూచు
 వారికి, ఇది, ఇందుబింబంబు = చంద్రబింబము, ఇవి, గ్రహంబులు=అంగార
 కాది గ్రహములు, ఇట నక్షత్రములుకూడ గ్రాహ్యములు. అనునంతరంబు =
 అనుభేదము, లేకుండన్ = లేకుండనుండునటుల, ఏకవర్ణంబు=ఒకటే (తెలుపు)
 రంగు, కావించి, అలం-మీలనము. సేవించు...పుక్కిళ్లకున్ = సేవించు =
 (వెన్నెలను) అనుభవించు, చకోరకదంబంబుల = వెన్నెలపులంగుల మొత్త
 ములయొక్క, పుక్కిళ్లకున్ = బుగ్గలలోపలిభాగములకు - నోళ్లకు, వెక్క
 నంటై=ఎక్కువై, ముక్కులకున్ = ముక్కులలోనికి, ఎక్కి=ఎగదట్టి, అలం-
 అలెకయొక్కి. వెన్నెలలను చకోరములు తృప్తి దీర నారగించు ననుటకు.—

పీ. “విరహంబునైసోకి వేడియావెన్నెల వచ్చి వెన్నెల నులివెచ్చుజేసి
 కలువపుష్పాశ్లచే గనలైన వెన్నెలవలిపె వెన్నెలలోన వడియందేర్చి

చంద్రకాంతపునీటఁ జా లై నవెన్నెల ముదురువెన్నెల జుట్టుబదనుజేసి
 సకులమైఘాత సిసాళించువెన్నెలఁ దనుపువెన్నెల రసాయనముగూర్చి
 లే. చిగురువిలుకానిజాతరఁ జేయఁబూని, కొలముసాములనందఱఁ గూడబెట్టి
 పంతుగలయంగబువ్వంపుబరిచివిందు, పెట్టి రెలమిచకోరంపుఁ బేరటాండు.”
 (పారిజాతాపహరణము.)

చిక్కంబడి = చిక్కనై, అలంకారము.—ఉల్లేపిత్. (వెన్నెలపులుఁగుల
 పుక్కిట్ల నిండి యెక్కువై ముక్కున వచ్చే ననుట.) ఒండొండొక్కటొక్క
 టిగా, బొండువల్లియలకొ = బొండుమట్టలనుండి, దందడికొ = తఱుచుగా,
 తొరఁగుపుప్పొల్లకొ = రాలుపువ్వుపరాగముచే, ఉప్పులిల్లునెత్తావులకుకొ =
 పుట్టునిండునువాసనలకు, వెకలులై = ఆశపడునవై, ఆడు మొకరి తుష్టెదలు=
 (మీఁదఁ) తిరుగునట్టి యుంకరించు తుష్టెదలు, రొదలంగల మెఱుంగుడుంబురువు
 లట్లు=ధ్వనులుగల మిడుఁగుఱుఱుర్వులవలె, మినమిననిమెఱవకొ = మినమిన
 లాడుఁచు బ్రకాశింపఁగా, ససిమెఱుంగు. మొత్తంబుకొ=నిగ్గయిన వెలుంగు
 ప్రోవులను, ఉమిసి యుమిసి=వెళ్లఁగ్గక్రిక్రి, (బొండుమెట్టెలలో కరి
 మళమునకై యుంకరించుచు దిరుగాడు తుష్టెదలు వెన్నెలపైఁబడఁగా మిన
 మిగలాడుచు మిడుఁగుఱుఱుర్వులవలె బ్రకాశించే ననుట) అలం-ఉల్లేపిత్.
 అందంద = ఆటనట, ప్రవహించు...స్థందంబులకొ - ప్రవహించు =
 పాఱుచున్న, ఇందూపల=చంద్రకాంతపుజ్జాల్లయొక్క, స్థందంబులకొ=నీటి
 ఊటలకు, ఇందులు=చట్టాలు, అగు...బెందడికొ=అగు, ఇందీవర=నల్లగల్వల,
 మరందంబుల = లేనెలయొక్క, బెందడికొ=అొచ్చునందు, పడి, బందన
 గొను...టాదులు - బందనగొను = జీగటగొను, వలిమించు = చలిమిఱిన,
 శ్రొత్తుంచు టాదులు = శ్రొత్తమంచునీటి కాల్యలు, ఈదియొది, వడి,
 నడచి=తగ్గి, నుడివడుచుకొ=నుడివడుచు, ఒడలు=దేహమును, ఓము...సోఁకు
 లకొ=ఓము=కాపాడు, సోమరిగాలి = మందానిలముయొక్క, అలవోకసోకు
 లకొ=విలాసపుఁదాఁకులచే, కదలీకదలపు = కదలియును గదలలేదు, అకొ =

అనునట్లు, కదలీకదలక వ్యాకరణసప్తమని యిటీవల ముద్రణములకొక గదలెంగదలవు అని మార్పుబడినది. కదలీకదలక లోనగుచోటులక ద్వార్యక యిత్తులను దీర్ఘముగూడఁ బ్రాచీనప్రయోగములందుఁ గలదు. కాన నిది గ్రాహ్యమని మాతలంపు. ప్రాచీనగ్రంథములం దిట్టి ప్రయోగములు గలవు.

క. “నమ్మమిమ్మత్తువు పెద్దయం, నమ్మటయపమ్మత్తువగుట నరపతి నమ్మి
నమ్మకపయలను గొనని, త్యమ్మను సూక్ష్మమతి దాని నరయంగవలయున్.”
(భారతము, శాంతి, ద్వి. ఆ. 351 పు.)

సూతన ముద్రణమునందు “నరపతిమిత్రుఁ, నమ్మపనులుగొనునది” అని మార్పుబడింది. ఇది సాహసము. “కూడికూడని చిన్నకూకటులతో గోపార్థక శ్రేణితో” దేవతీనందరశతకము. కదలు...ద్రోణికలఁ - కదలు, ఉపవన= ఉద్యానములందలి, కదలి = అరటిచెట్లయొక్కయు, కేతకీ = మొగిచెట్లయొక్కయు, హింతాళ=హింతాళవృక్షములయొక్కయు, నామికేళ = కొబ్బరిచెట్లయొక్కయు, పూగ = పోకచెట్లయొక్కయు, అవళి=మనుసలయొక్క, కొమల=మృదువులైన, పరాశద్రోణికలఁ = ఆకు దొన్నెలయందు, నునుపు = నున్నన, కలపారలయారలఁ = కలిగినయావరణల ప్రక్కలందు, శరధికరం గలమీదనుంచోలె=నముద్రపు తరంగములమీదనువలె, గిఱిగొని=వ్యాపించి (మందమారుతముసోక కదలీకదలనట్లున్న యయ్యైవృక్షములకొన యాకులపైఁ బడుచో నముద్ర తరంగములపైఁ బడిన ట్లుండె ననుట.) అలం—ఉపమ. ఎల్లవల్లికలఁ = అన్నితీపలును, పూవక = పుష్పింపకయే, పూచినట్లు, ఉల్లసిల్లఁ = రంజిల్లగా, జెల్లు = జెల్లుగడ్డి, ఉల్లసిల్లిన చందంబునఁ = విరియఁబూచిన విధమున, తెల్లలెల్లనై, మొల్లమిగఁ=దట్టముగా, అంత కంఠకుఁ, దిగంతంబులు=దిక్కులకొనలు, దంతంబులు = విస్తృతంతులును, తీరిచినయిదుపులుంబోలెఁ = తీర్చిన పార్శ్వభాగములవలె, తీర్చింపఁ = ప్రకాశింపగా, రేయొడ=రాత్రివేళయొడ (రేయొడపదమునకు వెన్నెల యనునర్థము నింతకుఁ బ్రాచీనకావ్యములందు మృగ్యము. రేయొడ,

ఈరెండ, సమానార్థకములుగాఁ జూపబడెను) రాత్రివేళకాయునట్టి యెండ
యని యొకరుచెప్పిరికాని యంతసరసముగా లేదు. పూవులు శ్వేతగణములో
నివిగాన నన్ని తెగలపూవులను జెప్పనపుడు తెల్లవిగానె చెప్పదురు. ఇట్లును
టకు శ్లో. “శుభ్రాణిభారతీధర్మశేషేకవరుణేందవః, మూక్తాకుసుమవక్షత్రదంత
స్వేదాంబుదవః” — కావ్యకల్పలత. తాన్ = తాను, అచటంజేసి, ఎండమా
వులన్ = ఎండవేళయన్నలో నీటిప్రవాహమునలెఁ బొడకట్టువానిని, పుట్టిం
చెను. అనన్, పట్టుగల = అవకాశమున్న, పటికంపురాచట్టునేలలన్ = స్ఫటికపు
రాచిచట్టుగలనేలందు, పెట్టుకొని = బిత్తుకొని, (తాను రాత్రియెండవేళనుండు
నెండమావులఁ బుట్టించెనో యచనట్లు స్ఫటికపుచట్టునేలలపై దట్టముగాఁ
బ్రసరించె ననుట.) అలం-ఉత్పేక్ష. వెండియన్ = మఱియు, చిట్టికంబుల
కున్ = ఎకనక్కెములకు, పెడమొగంబుపెట్టుకొని = మారు మొగముపెట్టుకొని,
పట్టఁబట్టన్ = అందుకొనిపట్టుకొనుటకై, పోవు = తప్పకొనిపోవు, ప్రాణధర్మల =
మిగుల ప్రియముగలమగలయొక్క, వెంటంబడి = వెంటడిదగిలి, నూపురంబులు =
కాలియందెలు, మొరయన్ = ధ్వనిసేయఁగా, పూర్వకాలమున నొకవిధమగు
గజ్జెయూదియలు స్త్రీలు ధరింప వానిప్రాంత మిగుల మనోహరముగ నుండె
డిది. అందెయలు మ్రోగు ననుటకు —

“ఏతాశ్చలద్వలయసంహతి మేఖలౌత్థుకారనూపురపరాజితరాజహాస్యః
కుర్మంతికస్యనమనో వివశంతరుణోబ్రుతస్తముగ్ధహరిణీనదృశైకటాక్షైః.”
(భర్తృ-శృంగా.)

“కింకిణీ, నూతనఘౌ ఘనాచరణ నూపురరూపశృంగీమరంద సంజాత
.....” — పెద్దకార్యునిచాటువు. వేసలులు = వెండ్రుకముట్లు,
విరియన్ = విడఁగా, క్రమంబునన్ = వరుసతో, పుట్టు నిట్టూర్పువ
నంబు = నిడుద యూర్పులఁగాలి, జమంబునన్ = వేగముచే, వైటకొని,
ఎడలింపన్ = తొలగించఁగా, అందనికొగిటన్ = అనునకొగిటిలో,
పూడివి = కుదుర్చుకొని, ప్రియంబుచిలుకన్ = ప్రేమ తొలకగా, పలికి

ముద్దాడు...సాంద్రత = ముద్దాడు = ముద్దుపెట్టుకొను, జవరాండ్ర =
 యువతులయొక్క, దంతచంద్రికల = దంతకాంతులయొక్క, సాంద్రత =
 చిక్కదనముచే, పంతులు పెరిసి = పట్టుదలమీటి, మంతనంపువేళల =
 వికాంతపువేళలందు, మాటకబిబ్బిబ్బన = మాటలతడఁబాటుచే, పుట్టుపాల
 యలుకల = కలుగు ప్రణయకలహములచే, తలలు వంచి, రొద = చప్పుడు,
 లేని, నాలియేడ్పులు = వగయేడ్పులు, ఏడ్పు, ప్రియల = ప్రియురాల
 ద్రను, అనునయింక = పీదార్పుటకు, ఇంపున = చనవు = స్వాతంత్ర్యము,
 పెరిసి = పెరియించి, చెక్కుటద్దంబులు = ఆద్దమలబోలు చెక్కిళ్లు,
 నొక్కి, మొగంబు, ఎగయగిల్లి = వైకెల్లి, ముత్తియంపు మొగతరంగు
 న = ముత్తెముగట్టిన ముక్కరవిధమున, కడలకొనుబుడికన్నీట =
 వెల్లుడుచినుకుచినుకున్నీటిలో, ప్రతిఫలించి = ప్రతిబింబించి, తుంగ
 లించుతనదునిగనిగలు = ప్రకాశించు తనయొక్క నిగనిగమనుకాంతులను,
 కనుంగొనిచూచి, నగెనగె = నవ్వెనవ్వె, ఆనుచు = చుంబనంబు =
 ముద్దు, ఇడఁబోయి, జవరాలేడ్పుట గని విడుఁడు బుజ్జగింప నెంచి మొగము
 సెత్త జెక్కులఁజేందు కన్నీట వెన్నెల ప్రతిబింబించెను. ప్రియురాలు నవ్వు
 చుండె నని మోసినొక్కి మఱింతకొనము గల్గించె నని భావము. కెంగేల =
 ఎఱ్ఱవాస్తవములతో, అదరంట = చుఱుకంటఁగా, వటు...కూటువ =
 వాటువడు = దెబ్బకడుకట్టి, కాముకల. (యొక్క), వెలవెలపాటు = తెల్ల
 పోవుటయొక్క, కూటువ = కలయికచే, కొటికింబడగలెత్తి = మహా
 న్నతనంపదచెంది, (అమితమైన తెల్పుచెంది యనుట.) ఆలం - ఉత్పేక్ష.
 విండిచల్లినగె, కాయ = (వెన్నెల) కాయఁగా, డాయ = దగ్గఁబడు.
 లజ్జించి = సిగ్గుచి, బుజ్జవంబున = లాలనముచే, పొదరిండ్లక, లతాగృహ
 ములకు, పొదరిండ్లు భోగయోగ్యములు. పుష్పరజము పూవులు. నెజ్జవలె
 నుండును. కరులుగు ర్తిచనటుల పొదరిల్లు దట్టముగా నుండుఁగానఁ గాముకలు

పొదరిండ్లను గోరుదురు. తార్చి = చేర్చుకొని, కాంతులక్ = ప్రియులను,
 కవయనంగనాచులు = కూడ ధూర్తురాండ్రు, ఆగునంగనలయంగంబులకన =
 ఆగునట్టిస్త్రీయొక్క యవయవములమేలిమి, ముంగిటంబడక్ = బయలు
 పడునట్లు, చలితకినలయాంతరాళంబులక్ = కదలియాడు చిగురుటాకుల
 సందులలా, తూటితూటి = ప్రవేశించి ప్రవేశించి, ఇరులు = చీకట్లను,
 విరియించి=విడగొట్టి, పొదరిండ్లు దట్టముగా నుండుటచే జేలువల యవయవ
 సౌందర్యముల నరయ పీలుకాదయ్యెను, చలితకినలయము లనుటచే జిలుగాలి
 పీచి వారి కానందకరముగ నుండె ననియు నాకులు గదలుటచే సందులనుండి
 వెన్నెల ప్రసరించి చెలువలయవయవదర్శనమున కనుకూలముజేసె నని భావము.
 అలం - ఉత్పేక్ష. పతులప్రార్థనంబులక్ = ప్రియులవేడుకొనుటచే,
 పుంభావనురతాడంబరంబునకుక్ = పురుషాయిశమందలి విజృంభణమునకు,
 తోడనూపి = సాహాయ్యమునుచూపగా, దూపటిలి = డస్సి, అంగ
 రాగంబులు = మైశ్రాంతలు, కరంగక్ = కరగనట్లు, చెమర్చిన...లకలక్
 చెమర్చిన = చెమటపట్టిన, చంచలాక్షుల = స్త్రీలయొక్క, నిద్దంపు = నును
 వైన, తనూలతలక్ = తీగలవంటి శరీరములందు, పుట్టి, దట్టంబులు, ఆగు,
 చిలుచెమటబొట్టులక్ = చిన్నచిన్న చెమటబొట్టులందు, పొడకట్టి=ప్రతిఫలించి,
 కన్నడి, పురుషాయిశము నందు నాయికకై బడలిక యెక్కువ. అలయికచే
 జేమట మేన జనించుటయు మైశ్రాంతలు కరగెడుటయు సాజము. స్త్రీలబడలి
 కయే యెక్కు డనుటకు—

శ్లో. “ఉరసి నిపలితానాం సప్తధమ్నిజ్ఞకానాం
 ముకుళితనయనానాం కించిదున్నీలితానాం
 ఉపరిమరతభేదస్విన్నగండస్థలానా
 మధరమధు వధూనాం భాగ్యవంశజ పిబంతి.

(భర్తృహరి.)

సగ్ధర...కతులబదరివై బ్రాధివాటించి నీట్టా
 ర్పకదొట్టక్ డస్సి పీరాయిశమరి మఱితాకట్టా మున్నట్లయ్యానా,

యికలం గందర్వఁ డోటం బెఱిఁగితరిమినిఁపేసె.” (ఆముక్తమాల్యద.)

తెలు పారు...అందంబులు-తెలుపారు=తెల్పెక్కిన, మలమజపు =
 మం దిగంధముయొక్క, చిటులు=చిట్టిన,గందంబుల=గంధపుఁజ్ఞాతలయొక్క,
 అందంబుల=చక్కనలు, దిసంగి=ఝచ్చి, అలం-నిదర్శనము. సంజకడక్=సంజ
 శేళ, తారు=తమరు, నొడివినసంకేతంబులక్ = చెప్పినరహస్యస్థలములందుఁ
 డొండక, తెరువుగట్టి=దారికాచి, పొరువుదరువులనీడలక్ = ప్రక్కలయందు
 చెట్టనీడయందు, ఆదంగి=దాఁగి, నవ్వుటాలకుక్ = వేళొకోమునకు, వెనుక
 పాటుకక్ = వెనుకపడుటచేత, కదిసి = చేరవచ్చి, ముసుగులు = (ఎఱుక
 పడకుండుటకు వేళొన్న) ముసుగులను, ఎడలింపక్ = తొలఁగింపఁగా,
 బెగడి = భయపడి, కళవళంపుఁజూపులక్ = బెడరుపాటుగలమాపులతో,
 వల్లభులక్ = ప్రియులను, చూచి, అల్లనక్ = మెల్లఁగా, నగు...చెన్ను
 నక్-నగు=నవ్వునట్టి, అభిసారికల = అంతుటూర్తయొక్క, వెడందకన్నుల
 చెన్నునక్ = విశాలనేత్రములయందముచే, అన్నుకొని = మదముగొని (అతిశ
 యించి యుచుట), అలం-ఉల్లేఖ. పొదలుచుదనోన్తాదంబునకుక్ = కలుగు
 మన్నభోదేక్షమునకు, ప్రోవేగాక్ = తోడ్పాటుగా, మోదంబునక్=సంతో
 షముతో, కాదంబరి = కట్టును, గంధూషించి = పుక్కిల్పించి, విటకదంబం
 బునకుక్ = జారులసమూహమునకు, ఒసగు...బుగ్గలందుక్ - ఒసగు =
 ఇచ్చునట్టి, అంబురుహముఖుల = పద్మములవంటిముఖము గలస్త్రీలయొక్క,
 ఒప్పుకకుప్పలు = చక్కదనాలరారులు, అగునిప్పుపూ మొగ్గలంబోని = అగు
 నట్టి యిప్పుపూవుల మొగ్గలంబోలు, (కల్లుగ్రోలినవారిబుగ్గుల కొంచెమెఱుపు
 గలిసిన తెలుపుతో నుడును గాన నిట నిప్పుపూవులతో బోల్పఁబడె నని
 గ్రహించునది) బుగ్గలందుక్, అగ్గలిక = హెచ్చును, చూపు...చకచకల -
 చూపు, కన్నపంజుల=పంజులవలెఁ దేజగిల్లుకన్వలయందలి, వజ్రపుంజకచకల =
 వజ్రకాంతులచే, నకనకలు = నన్నదనములు, వీడుకొని = వదలి, అలం -
 డామ. కలికితనంబులక్ = మెలపులతో, కలిసిమెలసి, రతాంతంబునక్ =

సురతాపసాసమున, వక్త్రాంతి = బడలిక, అడఁగ్ = కాంతింప, అంగణంబు
 లక్ = ముంగిళ్లయందు, నిలిచి, ఒండొరులకురులు = (అబ్బుమగలు) ఒక
 రొకరివెండ్రుకలు, దువ్వచుక్ = చిక్కుదీర్చుచు, విహరించునమయంబు
 నక్, ఇల్లవులు=గిటులు, కేళికే = రలికి, అల్లప్పడు=ఆనమయమున, అన్న
 తమమాటలు, తలఁపించినక్ = తలఁపఁజేయఁగా, ఉదవడి = సిగ్గువడి, మంద
 స్థితంబులు=చిఱునవ్వులు, అంకురించుహుంకృతులక్=పొడమునదలింపులచే,
 జంకించి = బెదరించి, కంకణంబుల...తళుకులు - కంకణంబుల (యొక్క)
 రత్నంపుడగుకులు=రత్నములకాంతులు, చెదరక్ = వ్యాపింపఁగా, ఉంకించి
 డొంచి, వైచుచేమంతిపూబంతులక్ = వేయనట్టిసేపంతిపూచెండ్లచేత, పుట
 పుటనై = పిక్కటిల్లి, మిటమిటక్ = మిటమిట యనుకాంతి, కాయ...
 మెండునక్-కాయ = ప్రకాశించు, దట్టంపు = చిక్కనైన, పండువెన్నెల=
 ముదురు వెన్నెలయొక్క, మెండునక్ = అలికయముచే, బెండువడి = తేలిక
 వడి, డెందంబు = హృదయము, కంది = కమలి (తాపము నొంది), తాలిమి=
 ధైర్యము, చిందువందై = కకాపికలై, కెందలిరుప్పాన్మునక్ = ఎఱ్ఱనిచివుట్ల
 పఱచినప్రక్కపై, తనువు = శరీరము, ఒండక = కుదురుపడక, పరుండి
 యుండ నించుకేనియు ననువుపడక, లేచి = పానుపునుండి లేచి, కూర్చుండి=
 (విచారముతో) కూర్చుండి, కన్నీరు = కంటినిరు (బాష్పములు) గోటక్ =
 గోటితో, నూటుచుక్ = ఎగజిమ్ముచు (గోటితోఁ జిందఁగొట్టుచు) వరూ
 ధిని ఇట్టనియెక్ = ఈవిధముగాఁ బలికెను, (తన చెలికత్తెతో వక్ష్యమాణవిధ
 ముగా వాచొసెను.)

ఉ. నోములు నోచినమ్ములు మనోరథముల్ దయవాఱని త్తటికే
 తామరతంప రై ప్రియులుఁ దారు విహారము సల్ప వీరిలో.
 నీమెయి దుగిఖిల నగు నే వసియింపఁ దరంబె పోద మా
 రామముఁ జూడ నందు సుకరం బగు సర్వము నంబుజాననా.

టీ. అంబుకాననా = పద్మముఁబోలు మోముగలదానా ! శేలీ !
 నోములు నోఁచినవ్వులు = (వెనుక) మంచివ్రతములు చేసిన పుణ్యకాలినులు,
 మనోరథముల్ = కోరికలు, దుష్టవాఙ్ = నెఱవేఱఁగా, ఇత్తఱి = ఈ
 వెన్నెలరాత్రియందు, తామరతంపరై = పెంపుపెంది, ఇష్టమునచ్చినవిధముగా,
 ప్రియులు = ప్రాణనాయకులును, తామర = తామును, విహారము = వేడుకగా
 సంచారము చేయుట, నల్ప = చేయుచుండఁగ, వీరిలో = ఇట్లు సౌఖ్యము
 ననుభవించుచున్న యాస్త్రీలలో, ఈమె = ఈవిధమున, దుఃఖశీల =
 దుఃఖపడుచున్న భావముగలదానను, అగు నే = వసింపఁ = ఉండుటకు,
 తరంబై = శక్యమా ! ఆరామము చూడ = ఉద్యానవనమును జూచుటకు
 పోదము = పోవుదము, అందు = ఆతోటయందు, సర్వము = సమస్తము,
 నుకరంబు = నుభముగాఁ జేయఁదగినది, అగు = కాఁగలదు. ధయ్యరాండ్రగు
 స్త్రీలకుఁ బూర్వవ్రతఫలమున నిష్టప్రియసంయోగభాగ్యము సిద్ధించినది. నే
 కొఱిసోముల నోఁచి దుఃఖశీలనైతిని. కాననే నేను వసింప తరముగా దని
 వహుధిని యసెను. విరహజులకుఁ జూచికానిశలు ప్రియాసహచరులసందర్శ
 నము మిగుల వ్యథాకరములు.

తామరతంపరయనం దామరలగుంపువలెఁ బెనవేసొనియరుట. ఇది
 కలసిమెలసి, అభివృద్ధి నొంది యనునర్థమున వాడఁబడును. కలసిమెలసి
 యనుటకు.—

“తామరతంపరైన చెలులు చుట్టలు కలిసి” (భార. ఉద్యో. ఆ. 3.)

తా. శేలీ ! పూర్వజన్మమున మంచి నోములునోఁచుకొన్న పుణ్యవతులు
 కోరికలు నెఱవేఱఁగా ప్రియులుం దామును దామరతంపరగా సౌఖ్యము
 ననుభవించుచుండఁగా వీరిలో నొక్కరితనై ప్రియసమాగమము దొరకక
 దుఃఖపడునేను నిల్వఁగల్గుదునా ? శృంగారవనమునకుఁ బోవుము. సర్వము
 నక్కడ చక్కఁబడఁగలదు. కావ్యలింగాలంకారము.

క. అని పలికి పాన్పు డిగి కా

మిని చంద్రాతపమువేడిమికిఁ బైటచెఱుం

గున ముసుఁ గిడి నిజకేళి

వనిఁ జొచ్చి వియోగవహ్ని వడఁబడి తెగువన్. 30

టీ. అని. పలికి = తనచెలిమికత్తెతో నీటులఁ జెప్పి, పాన్పు=వఱపు, డిగి = దిగి, కామిని = ప్రియసంగమవాంఛతోఁ బరితప్తురా లగువయాధిని, చంద్రాతపమువేడిమికిఁ = వెన్నెలవేడికి, పైటచెఱుంగునఁ = పయ్యెడ చెంగుతో, ముసుఁగిడి = ముసుఁగువేసికొని (సమస్తావయవములకు వెన్నెలసోక కుండఁజేసికొని) నిజకేళిపనిఁ = తనవిహారవనమును, చొచ్చి = ప్రవేశించి, వియోగవహ్నిఁ = విరహాన్నిచే, వడఁబడి=సొక్కి, తెగువన్ = సాహసముతో, (వైపవ్యముతో నన్వయము.)

దిగియనుశబ్దమునందలి దకారమునకు డకారము వచ్చుటకు. — .

తే. “దాఁక దగ్గటి దిగ్గియ దాయఁబోయి

దాపలను డిగ్గుమనువై కృతముల మొనల

దాఁక దగ్గటి దిగ్గియ దాయఁబోయి

దాపలను డిగ్గుమని దా కడంగి నిల్పు.” (అష్టకవీయము.)

విరహిణులకుఁ జంద్రాతపము సహింపరానియంత వేడిగా నుండును.

కానఁ బయ్యెంట్లచెఱుంగుతోఁ గవ్వకొందురు. ఇటు లనుటకు. —

వ్తో. “స్తనోత్తరీయేఞ్చ కరోద్ధృతేన

నివారయంతీ శకినో మయాఘాత్.” (భర్తృహరి. శృం.)

సీ. చరుఁగప్పు దొలఁగ వాసనగాలి కెమ రేఁగుఁ

బరు మొప్పు నలుఁగులఁ బాఱుకరణి

నిడుద వేనలినూ నెముడి వీడఁ జిగురాకుఁ

బొదఁ దూఱుఁ గార్చిచ్చుఁ గదియుకరణిఁ

బసిడిగాజులు పైకి వెను ద్రోచి నునుదీగఁ
 దెమలించు నురిత్రాడు నెమకుకరణి
 మొలనూలు విగియించి వెలది వెన్నెలఁ జొచ్చుఁ
 బిలుదీమ కేటిలో నులుకుకరణి

తే. జడియ దళలకుఁ గురియుపుప్పొడుల మునుఁగు
 మావికడ నిల్చు విరులనెత్తావిః గ్రోలు
 విషమసాయకు సేపుల విసివి విసివి
 తనువుఁ దొఱఁగంగఁ దలఁచి యవ్వనరుహాక్షి.

31

టీ. ఆవ్వనరుహాక్షి = ఆవరూఢిని, విషమసాయకు సేపులకొ =
 మన్మథ బాధలచేత, (పా-విషమసాయకు తూపులకొ = మన్మథునిబాణము
 లచే) విసివివిసివి = మిగుల వినుపుచెంది, తనువు = శరీరమును, తొఱఁ
 గంగకొ = విడుచుటకు, తలఁచి=నిశ్చయించి, పరువు = పరుగు, ఒప్పుకొ =
 ఒప్పునట్లు, అలుఁగులకొ = బాణములందు, పాఱుకరణికొ = పర్వెత్తురీతిని
 (బాణములు తనపైకివచ్చుచుండ వానికెదురు పరుగిడువిధమున ననుట) చనుఁ
 గప్పు=చనులకుఁ బైనున్నవయ్యెద, తొలఁగకొ = తొలఁగిపోవ, వాననగాలి
 కికొ = పరిమళముగల వాయువునకు, ఎదురేఁగుకొ = ఎదురుగాఁబోవును.
 (అలుఁగులకొ=కత్తులమీఁద నని కొందఱు వ్యాఖ్యాతలు) కార్చిచ్చుకొ =
 బావాగ్నిని, కదియు కరణికొ = చేరఁబోవువిధమున, నిడుద...ముడి =
 నిడుద=పొడవైన, వేసలి=సిగయొక్క, నూసెముడి = దూముడి (నూనియ
 రాచి వేసినముడి యూరక వీడును) వీడకొ = వదలఁగా, చిగురాకుఁ
 తొదకొ = చిగురాకులుగలపొదలో, తూఱుకొ = వ్రవేకించును. విరహిణి
 మతి చలనముచే మరణింప నెంచి చిగురుతాకులరాశి యగ్నికుండమని దూ.కు
 ననుటకు—

శ్లో. “అధివసతి వసంతే మర్తకామా దురంతే
 నవకిసలయతల్పం పుంజితాంగారకల్పం,

విరహమనమానా చక్రవాకీసమానా

చక్రితవనకురంగీచనా శోమలాంగీ.”

(పుష్పబాణ.)

ఉరిత్రాడు = ఉరిత్రాటిని, నెమకుకరణిక్ = నెదకువిధమున, పసిడి
గాజులు = బంగారు గాజులు, పైకి, కెనక్ = వేగ, త్రోచి = ఎగ
ద్రోచి, నునుదీగెక్ = నునుపైసలీవను, తెమలించుక్ = లాగును. ఏటిలోక్ =
నముద్రమున, (ఏఱుననముద్ర మర్థమనుటకు “పాలేఱువేత్తచ్చుచో” నని
ప్రయోగము.) ఉఱుకుకరణిక్ = దుముకునట్లు, మొలనూలు = మొలత్రాటిని,
బిగియించి = బిగియదీసి, వెలదివెన్నెలక్ = లేటవెన్నెలను, చొచ్చుక్ =
చొరలడును, ఆళులకుక్ = తుమ్మెదలకు, జడియదు, కురియుపుప్పొ
డులక్ = రాలపుష్పపరాగమున, మునుగుక్, మావిడక్ = మామిడి
పెట్టునొద్ద, నిల్పుక్, విరుల నెత్తావిక్ = పూవులనిండువరిమళమును, క్రోలుక్,
ఉలేప్పోకూలంకారము.

ఇది మృతి యను చివరి మన్తభాషణ. ఇందు మరణప్రయత్న మభి
వర్ణింపఁబడినది.

శ్లో. “స్తరాస్త్రా మరణోద్యోగో మృతి రిత్యభిధీయతే” ఇది యంతయుఁ
దాప మను నాఱవ మన్తభాషణ లక్షణములు. తాపలక్షణములు.—

“చక్షుఃప్రీతి శ్చిన్తా సంకల్పా గుణమతిః క్రియాద్వేషః

తాపో లజ్జాత్యాగో మూర్ఛా మృతిర్దశావస్థాః.

తత్త్వాప్తేష్వప్రకర్తేణ తాపః స్యాత్ కామజో జ్వరః

వైశర్థ్యచక్రస్మైరస్యం శయనే పరిలుంతనం

నిశ్వాసముఖోహద్యా అనుభవాస్తదుద్భవాః.”

(సాహిత్యచింతామణి.)

వెలదివెన్నెల యన ధవళ మగువెన్నెల. వెలది యన ధవళ మనుటకు:—

గీ. “ఈ వెలదియొడల్ వైడిలోవెలంది”

(విజయవిలాసము.)

సీ. “ఓలి నన్నింటి సద్యోఘృతంబుల నించి వెలదిపట్టున వర్తు లలవరించి”

(భోజరాజీయము. ఆ. ౨.)

క. అట్టియెడ నప్పుగేక్షణఁ

బట్టి సఖిజనము వెడఁగుఁబట్టి తగవే

యిట్టితెగు వసుచుఁ జెక్కులఁ

దొట్టిసకన్నీరు వోవఁ దుడుచుచుఁ బలికెన్.

౩౨

టీ. అట్టియెడఁ = ఆ సమయమున, అప్పుగేక్షణఁ = జింకచూపుల వంటి చూపులుగల యావహాధినిని, సఖిజనము = చెలికత్తెల సమూహము, పట్టి = చుట్టుముట్టి, వెడఁగుఁబట్టి = పిచ్చిబిడ్డా ! ఇట్టితెగువ = ఇట్టిసాహసము, తగవే = తగనా, అనుచుఁ, చెక్కులఁ = చెక్కిల్లియందు, దొట్టిసకన్నీరు = కాఠినకన్నీటిని, పోవఁ = పోవునట్లు, తుడుచుచుఁ = వస్త్రముతోనొత్తుచు, పలికెఁ = వాణి నెను.

ఉ. పూతపసిండివంటివలపుఁ బచరించుకులంబునీతికిఁ

లేత గదమ్మ యెత్తెఱుగు లేని సుగాంగన లెల్ల నిట్టిని

చేతకు మెత్తురమ్మ దయసేయక తిన్ననిమేను వెన్నెలఁ

వేతురంటమ్మ ఇంత కనువేదులు సెల్లునంటమ్మ ఇతికిన్.

టీ. లేమ = చిన్నదానా ! పూతపసిండివంటివలపుఁ = సీరూదిన బంగారువలఁ బైవైదోవ. జేయు మోహమును, హృదయముచందులేకున్నను బయటి కున్నటుల వర్తించుట సహజము. అట్టికృత్రిమ మగువలపును, పచ...నీతికిఁ — పచరించు = నటించు, కులంబు = వంగడముయొక్క, నీతికిఁ = న్యాయమునకు, వేశ్యాకాలి మర్యాదకు, ఇత్తెఱుగు = ఈవిధము, ఈ విధముగా నిక్కువమగు వలపునఁబడి పరితాపమునొంది విరహాన్ని మగ్గు పగుట, లేత = చుక్కన, గదమ్మ, సుగాంగనలెల్లఁ = దేవతా స్త్రీ లందఱును, ఇట్టి సీచేశకఁ = ఇటువంటి సీవ్యాపారమునకు, మెత్తురమ్మ = మెచ్చుదురంటమ్మా ? దయసేయక = ప్రేమింపక, తిన్ననిమేను = చక్కని శరీరము, వెన్నెలఁ, వేతురంటమ్మ = తపింపఁజేయుదురా ! ఇతికిఁ = స్త్రీకి, ఇంతకనువేదులు = ఇంతచూపుసిచ్చి, చెల్లునంటమ్మ.

బంగారు బ్రకసికి మోహము గలిగించుచు గాని తా నొకరిని మోహింపదు మనకుల యట్టిది. ఆట్టిఫలమునఁ బొడమియుం గరువేదులుచే నిటుల మెలఁగు నిన్నుఁ జూచిన వేల్పుచెలులు సవ్యకపోరు. ఈ మనోహరాకారము నెడఁ గనికరములేమి తగ దనియు “శరీరమాద్యం భలు భర్తసాధన” మన్నటులఁ గామభర్త సాధనభూత మగు దేహమునెడఁ గనికరింప నగు నని చెలులు వరూధినికిఁ దెలిపిరి.

తా. నీరూఁదిన బంగారమువలె వైవై వలపులు చూపవలసిన భోగము ఫలముమర్యాద లేక యట్లు నిక్కపుమోహము నిల్చి తాపపడుట తగదు. నీకులమువెలఁదు లెవ్వరును నీనడవడికి మెచ్చుకొనరు. కాపాడుకొనక యీ దక్కఁదనాల శరీరమును వెన్నెలలో వేచుట తగదు. అందువాం ద్రకింత చూపుచిచ్చి కూడదు.

చ. ఉడుపతిబారికిఁ వెఱచి యూట యకా నని పేరుటామనికొ
ముడివడుకంతుసేనలకు ముయ్యెలగు ట్టయినట్టి యిందు రా
నడఁగునె తాపపహ్ని మనమై హరిణేక్షణ ముల్లు వుచ్చికో
జ్జడఁచినచందముయ్యెల బదమా యెలదోటఁ జరింప కింటికిన్!

టీ. హరిణేక్షణ=జింకచూపులు గలవరూధిని! ఉడుపతిబారికిఁ = చంద్రునివలంపించునకు, వెఱచి, ఉరటయాకొ = కొంతకాంతియగుచు, అని = అనుకొని, పేరుటామనికొ = నిండానినవసంతకాలమున, ముడివడుకంతు సేనలకుకొ = గుమిగూడు మరునిదండునకు, ముయ్యెలగుట్ట = కూడలిపట్టు, అయి నట్టి=అయి యొప్పుచున్నటువంటి, ఇందుకొ = ఈతోటకు, (చన్ద్రుని పరి వారమున కునికిపట్టగు నీ యుద్యానవనము మీఁదు విక్రిలి తాపకరము గాని వేలుగాదు గాన) రాకొ = వచ్చినయెడ, తాపపహ్ని=విరహతాపాన్ని, అడఁగునె=కాంతించునా, మనమై=మనముతమనము, ముల్లువుచ్చి = ముల్లు లేసివైచి, కొట్టు = ఇరుపమేకును, అడఁచినచందము = దిగ్గర్చుచువిధము,

అయ్యో, ఎలదోట = లేదోటను, చరింపక = తిరుగక, ఇంటికొ, వదమా = నడుపుమా !

వనము తావహార మని యిందుఁ జొచ్చితిని గాని వసంతుఁ డిందు నిండారియన్నాఁడు. వసంతములు విడి యనుట. వసంతుఁడు మరుని సామంతుఁడు. పూవులు, తుమ్మెదలు, మలయానిగాదులు మరునిపరివారమే గాన నిటఁ జేరుట ప్రమాదము. మరుని పరివారము.—

శ్లో. “ధనుః పౌష్పం మార్ద్య మధుకరమయీ పంచవిధిభాః

వసంకః సామంతో మలయమరుడామోధనరభః”

(సౌందర్యలహరి.)

తా. పరూధినీ ! చంద్రునివలన బాధకుఁ దాళలేక యూతిట చెందుట కని నిండారిన వసంతకాలమున శుకపీకాదుకు నెలవయిన యీ యెలఁదోటకు రాఁదగునా ? ఇది ముట్టు తీసి యా గాయమున కొట్టు గ్రుచ్చుకొనినట్లున్నది. ఇక్కడ తావము హెచ్చునే కాని యుపకాలి కలుగదు. ఇంతట నీ యెలఁదోటలోఁ దిరుగుట మాని యింటికే బోవుదము రమ్మ. ఇందు విషమాలంకారము ధ్వనించుచున్నది. అలం-కా-శ్లోక్తి ; కావ్యలింగము.

క. అని యొడఁబడఁ బల్కుచుఁదో

డ్క్కిని వచ్చినఁ బాన్పుఁ జేరి గురుకుచ దనపైఁ

గనకనఁ గనలెడు వెలుఁగులఁ

గనికర మఱి మండుచంద్రుఁ గని కర మలుకన్. 35.

టీ. అని=ఇటులని, ఒడఁబడఁ = అంగీకరించునట్లు పల్కుచుఁ = చెప్పుచు, తోడ్క్కిని వచ్చినఁ = తీసికొనిరాఁగా, గురుకుచ = గబ్బిగుప్పలుగల యా పరూధిని, తనపైఁ=తనమీఁద, కనకనఁ = కనకనమనుచు, (ఇది మండుట కనుకరణము) కనలెడు వెలుఁగులఁ = వెలిగెడి కిరణములతో, కనికరము=దయ, అజీ=దయమాలి, మండుచంద్రుఁ=వెలుఁగుచున్న చండు

పని, కని, కరమ=మిక్కిలి, అలుకక = కోపముతో, (వైచర్యముతో నన్వయము,) విరహిణులకు జంద్రకిరణములు మిగుల వేడిగా నుండును. కాన వెన్నెలలో జొరవెఱచి చంద్రుని దూషింతురు.

“జ్ఞో. చంద్రః చండకరాయ తే” (శృంగారతలకము.)

తా. అని యొప్పించి నెచ్చెలు లింటికి గొనితేరగా నా పరూధిని నివ్వ లొలుకుచు వెలుంగుచున్న చంద్రుని జూచి మిగుల కోపముతో.

క. ఓ చెల్ల ! విరహిణీపథ

మేచతురత నీకు దురితమే చేయుపనుల్

రాచటికపుఫలమే య

యోగ! చంద్ర వివేక మెఱుంగవొకొ గురుసేవన్. 36

టీ. ఓ చెల్ల=ఇస్సీరో! ఇది సంతాపార్థకము. చంద్ర = చంద్రుడా, నీకు, విరహిణీపథము = వియోగినులను హింసించుట, ఏచతురత = ఎట్టినేర్పరితనము? దురితమే=పాపమునే, చేయుపనుల్ = కలిగించునట్టిపనులు, రాచటికపుఫలమే = దొరతనపు బ్రయోజనమా? గురుసేవ = గురుశుశ్రూషచే, వివేకము=యంత్రాయుక్తములు తెలిసికొనునట్టి తెలివిన, ఎఱుంగవొకొ=తెలిసికొన్నవాడవు కావో యేమో! (ఇది వెక్కిరింపు మాట.) బ్రహ్మస్థియొద్ద శుశ్రూషచేసి నీవు గడించిన వివేక మాయన భార్యను తేరదీసికొనుటయే కాదా? గురుసేవచే వివేకమును గడించి పుణ్యకార్యములు గావించినవాడవు కావు. కాననే విరహిణీపథమామరణమునకు బూనుకొంటివి. చంద్రునకు రాజను నామాంతరము గలదు. రాజధర్మము రాచటికము. విరహిణీపథ నీ పరిపాలనాఫలికమా యని యాక్షేపణ.

“రాజీవాత్పుల నేచుపాతకివిచంద్రా రాజవా నీవు” (వసుచరిత్ర)

సీ. తొలుదొల్ల గమలమిత్రునివంక రూపాట

దక్షాధ్వగధ్వంసి తన్ను గనుట

బరివేషమిషమునఁ బాశంబు దాల్చుటఁ
 గప్ప దేహమునందుఁ గానఁబడుటఁ
 గాలవశంబునఁ గాని తోఁపక యుంటు
 సతతనిష్ఠుఁగదాస్వితతఁ గనుటఁ
 బూని పాండుక్షేత్రమునఁ బ్రవర్తించుటఁ
 బ్రకటానురాగతారకుఁ డగుటను

తే. సంతరం బెద్ది యాత్మలో నరసి చూడ
 రాజ సీతును సలధర్మరాజునకును
 బ్రాణిలోకంబు బాధలఁ బలుచునపుడం
 ధర్మపద మొక్క డెక్కు డా ధన్యునందు.

37

టీ. (ఈపద్యమునందు యమునకును జంద్రునకును సమత్వము తెలుపఁ
 బడినది. కావున రెండుపక్షముల నర్థముఁ జూచుకొనునది) తొలుదొల్లక్ =
 మొట్టమొదట, కమలమిత్రసివంకక్ = సూర్యసివలన, 'రూపాటక్' =
 స్వరూపము చెందుటచేతను, (సూర్యకిరణములు సోఁకి రూపేర్పడుటచే నని
 చంద్రుడనను, సూర్యునకుం గొడు కగుటచే నని యమరమునను సరి
 చూచుకొనునది) సూర్యకిరణములు సోఁకగాఁ గళలు వృద్ధిచొంది చంద్రునకు
 స్వరూప మేర్పడుట కాస్త్రసిద్ధము.

సీ. "చండదీధితికరశ్వామండలములోఁ బ్రోదిబొందినమహోగ్రంధువీఁడె"

(శృం-లై.)

చంద్రునివృద్ధిక్షయములకు సూర్యుడే కారకుఁడు.

"ఁలాః పోదశ సోమస్య శుక్లే నిర్ధయతే రవిః

... ..

కలావశిష్టో నిష్పీతప్రవివ్రః సూర్యమండలం

అమాయాం విశతే రక్తా అమావాసీ తతఃస్పృతా.

ఏవం సంక్షీయతే సోమః క్షీణస్యాప్యాయతే పునః

తస్మాత్ సూర్యః శశాంకస్య క్షయవృద్ధివిధే ర్విధుః." (దేవీపురాణము.

దక్షాధ్వరధ్వంసికన్న = (చం) దక్షునియజ్ఞము చెడఁగొట్టిన పీఠధన్రుని
 కాలితాఁపును, (య) దక్షయజ్ఞము చెడఁగొట్టించిన శివుని కాలితాఁపును,
 కనుట = పొందుటచేతను, పరివేషమిషమున = (చం) గాలి గుడి
 యనునెపమున, “పరివేషస్తు పరిధి రుపసూర్యకమందలే”. చంద్రునకు సూర్యు
 నకుఁ బైని మండలాకారముగ నుండు లేజమును బరివేష మందురు. అది చుట్ట
 చుట్టినత్రాడువలెఁ దోచుచున్న దని భావము. పాశంబు = పాశమును,
 తాల్పుట = ధరించుటచేతను (య) పరివేషమిషమున = (ప్రాణి
 నమూహమును) చుట్టుకొను నెపమున, పాశంబు = త్రాడును, తాల్పుట =
 ధరించుటచేతను, (ప్రాణుల సర్వత్ర యాక్రమించునెపమున స్వతస్సిద్ధ
 మైన వల్లెత్రాటిని (కాలపాశమును) దాల్పుటచేతనని యమునివరమగు
 నర్థము.) కప్పు = (చం) కళంకము, (య) నలుపు, కానఁబడుట =, కాల
 పశంబున = కాని (చం) కాముచుట్టియే కాని, (కళంకపృథ్విక్షయోదిక
 మునట్టి యుచు) (య) చావుకాలముననే కాని, తోఁపకయుంటు =
 అగవడకుండుటచేతను, సతతనిష్ఠురగదాన్వితక = (చం) ఎప్పుడును ఘోర
 మైన క్షయరోగముతోఁ గూడికొనుటను, (య) ఎప్పుడును గ్రూరమైన
 గద యను నాయుధముతోఁ గూడియుండుటను, కనుట =, పూని = ప్రయత్న
 వడి, పొందుక్షేత్రమున = (చం) తెల్లనిశరీరముతో, (య) పొందు
 రాజాభార్యయందు, ప్రవర్తించుట = (చం) వర్తించుటచేతను, (య)
 ప్రవర్తన చేయుటచేతను, ప్రకటానురాగతారకుఁ డగుటను, (చం) ప్రసిద్ధ
 మయిన అనురాగముగల యశ్విన్యాదినక్షత్రములు గలవాఁడు, (య)
 ప్రస్ఫుటమయిన యెఱ్ఱదనముతోఁగూడిన గ్రుడ్డుగలవాడు అగుటను,
 అత్తలా =, ఆరసీచూడ =, రాజ = రాజనామముగల చంద్రుఁడా! నీకును,
 ఆల భర్తరాజునకును = ఆ యమధర్మరాజునకును, అంకరంబు = భేదము,
 ఎద్ది. ప్రాణిలాకంబు = ప్రాణులనమూహమును, బాధలఁబఱచునపుడు =

బాధలఁజెట్టునెడ, ఆ ధన్యనందుకొ = ఆ పుణ్యాత్మనందు, ధర్మపదము
ఒక్కడు=ధర్మశబ్దము ఒక్కటి, ఎక్కడు=ఎక్కవ.

చంద్రా! నీవు రాజపు. అతఁడు ధర్మరాజు. మియిరువురు వరపీఠారతు
లైనను ఆకనియెడ ధర్మపదమొకటి యతిశయముగా నున్నది. కాన నాతఁడు
ధర్మవిచారణ మొనరించి యధార్మికులను మాత్రము హింసించి యవ్వర్థ
సాముడై యున్నాఁడు. నీ వధర్మాత్ముడవుగాన ధర్మరాజగు యమునికంటెఁ
గూడఁ బ్రాచుండవు. మియిరువురి కంతరము ధర్మపదమునఁ దక్కఁ బ్రాణి
లోకమును బాధపఱచునపుడు లే దనుట.

తా. నీవును యమధర్మరాజును సమానులే. కాని యాతఁడు ప్రాణి
హింసపట్టున ధర్మమును విచారించువాఁ డగుటచే ధర్మపద మొక్కటి
పాఠ్యుకలదు. నీకంటె యముడే మేలని భావము. అలం. రూపకము వ్యతి
రేకము గమ్యము.

చ. ఒక పెనుఁబాపతోడ చల మొప్పు రసాతలసీమకుఁ జకో
రకములు భూతధాత్రికి సురలో దివికిఁ బగ దీటు నట్లుగా
మొక మొకపాటుతోడ నిను మ్రింగకపో రెపుడుఁ ద్రిలోకకం
టకుండవు గాన నీయొడలు నజ్జగఁ జేసి కురంగలాంఛనా.

టీ. కురంగలాంఛనా=చంద్రుడా! జింకవలెఁ గానవచ్చు మచ్చగల
వాడా! కళింగితాత్ముడా యనుట. త్రిలోకకంటకుండవు=మూఁడులోకముల
కును బాధకుండవు, విరోధివి. కానకొ = కావున, చలము = మత్స్యరము,
ఒప్పుకొ=అనురునట్లు, రసాతలసీమకుకొ = పాతాళప్రదేశమునకు, ఒక పెనుఁ
బాపతోడ=ఒక్క పెద్దసర్పరాజును—రాహువు, భూతధాత్రికికొ=భూలోక
మునకు, చకోరకములు = వెన్నెలపులంగులును, దివికికొ = స్వర్గలోకమున
కును, సురలు = దేవతలును, పగదీటునట్లుగాకొ = మూఁడులోకములవారికిని
గలవిరోధము తీరిపోవునట్లు, మొకమొకపాటుతోడకొ = త్రుళ్లుతో, గర్వ

ముతో, నీయొడలు = నీకరీరమును, నజ్జుగఁజేసి = నులినులిచేసి-నలఁగఁగొట్టి,
నినుకొ, మ్రింగకపోరు = మ్రింగనే మ్రింగుదురు.

చంద్రుని దేవతలు భుజితు రనుటకు:—

శ్లో. “పర్యాయపీతస్య సురైర్హి చూశోః కలాక్షయఃక్లాఘ్యతరోభివృద్ధేః.” రఘు-

శ్లో. “భక్షార్థం సర్వదేవానాం సోమః సృష్టే స్వయంభువా,

త్రియశ్చ త్రిసహస్రాశ్చ దేవా స్సోమం పిబంతి యే.” దేవీపురాణము.

చోరములు వెన్నెలఁ దిను ననుట కవినమయసిద్ధము.

శ్లో. “జ్యోత్స్నా పేయా చకోర్జైర్జలధరసమయే మానసం యూరి హంసాః

ఇత్యాద్యున్నేయ మశ్యత్ కవినమయగతం సక్తశీనాం ప్రబంధే.”

(సాహిత్యదర్పణము.)

తా. చంద్రా! నీవు ముల్లోకములకును బాధకుండవు కావున నీమచ్చ
మడఁగించుటకై వాతాశలోకమున నొకసర్పరాజును (రాహువు), భూలోక
మున వెన్నెలపులుఁగులును, స్వర్గ లోకమున దేవతలును నీయొడలు నజ్జునజ్జుగఁ
జేసి మ్రింగుచుందురు. రాహువు వర్షముల గ్రసించుటయు, చోరములు
కిరణము లాహరించుటయు, పేల్పులు కళలను హరించుటయు నెఱుంగునది.
ఉత్పేక్షాలంకారము.

క. వాతాపివలన నెఱిఁగితో

శీతకిరణ కడుపుఁ జొచ్చి జీర్ణింపని యీ

రీతి నినుఁ దినియు నాయువు

చేత సురలో చెడరుగాక చెటుపవె వారిన్.

39

టీ. శీతకిరణ = చంద్రుడా, కడుపుచొచ్చి = కడుపులోఁ బ్రవే
శించి, జీర్ణింపని యీరీతికొ = అఱుగకయుండు నీవిధమును, వాతాపివలనకొ =
వాతాపిరాక్షసునివలన, ఎఱిఁగితో = తెలిసికొంటినా యేమి, (ఈరీతికొ =
ఈస్వాయమును పా.) నినుకొ = నిన్ను, తినియుకొ = భుజించియు, ఆయువు
చేతకొ = ఆయుష్యముగలవా రగుటచేత (చావులేనివా రగుటచే), చెడరు

గాకఁచెడరుగాని, (లేనిచో) వారికొనకొంచువారైనయెడల నాదేవతలను గూడ, చెఱువజేచువవా. నీవు నిశాచరుడవు, వాతాపి నిశాచరుఁడు గాన నిశువు రొకతెగవారు. కాననే యాతనిపద్ద నీజీర్ణముగానివిద్య నభ్యసించగలిగితివి. శితకిరణ యనుటచే జలిదియర్చుమువలె నీవు జీర్ణముగా ముటి వసుభావ మూహ్యము. నురు లనక నుర లనుటకు నుగళబ్దము నిత్యముగా స్త్రీనము బని బాలవ్యాకరణము. “చంద్రమా జాయతే పునః నవోనవో భవతి జాయమానః...ప్రచంద్రమాః” ఇత్యాదులచే జుద్రుఁడు మాటిమాటికిఁ బుట్టి వృద్ధి నొందుచుండు నని తెలిసికొననగును.

తా. జీర్ణంబు మఱల పెడలి వచ్చు నీరిలిని వాతాపి గాక్షనునియొద్ద నేర్పుకొంటివా యేమి? దేవతలు చావులేనివా రగుటచే నిరుఁ దినియుఁ జావరైరి గాని లేనిచో నకంఠజేయవా? (వాతాపి యనురాక్షసుఁడు మేఁకయై మునిజేషుఁడని యగువానితమ్ముఁ డిల్వలునిచే నతిథు లగుమునులకు మాంసభోజనమునకు తాను మడిపెట్టబడుటయుఁ వారామాంసము భుజించినతోడన కడుపుఁ జించుకొని స్వస్వరూపముతో బయల్పెడలి చచ్చినయామునులను భక్షించుటయుఁ బురాఽప్రసిద్ధము.)

లే. త్రిపురసంహార మొనరించునపుడు హరుఁడు

బండికల్లుగ నీమేను గండి చేసె

నదియు నెలవాటి తెగటాట వైతి చంద్ర

యకట! రోహిణియెడ నపభ్రమమునఁ జేసి.

40

టీ చంద్ర! హరుఁడు = శివుఁడు, త్రిపురసంహారము = రాక్షసుల మూఁడుపురములయొక్కయు వినాశమును, ఒనరించునపుడు = చేయునపుడు, బండికల్లుగ = రథచక్రముగా, నీమేను = నీశరీరమును, గండిచేసె = తొలఁచి రంధ్రముచేసెను. అదియు = ఆరంభపుగాయమును, నెలవాటి = నెల చేసి, రోహిణియెడ = ప్రియసతియగు రోహిణివిషయమున, అపభ్రమమున

చేసి=(సంస్కరమును) అచన్యమువలన (దోషించి), తెగటాటవైతి = చావ వైతివి. అయ్యో-అక్కటా (పా. అచన్యంబు గలిగి) చంద్రునకుఁ దక్కిన గ్రహదులకంటె రోహిణి మిగులఁ బ్రియమగుభార్య గాన రోహిణీసంగమము చెప్పఁబడెను.

శ్లో. హేరోహిణి క్షవసుని వాత్రిచరస్య భార్యా.” (శృంగారతిలకము.)

తా. చంద్రా! శివుఁడు త్రిపురసంహారము చేయునాఁడు నీశరీరమును బండిచక్రముగఁ జేసికొని గఁడి పొడిచెను. అగండి నెలవేసి రోహిణీసమా గమమువలన దోషించి చావనైనఁ జావకపోతివిగదా! మేము నీచే హింస లొందవలసిన యొగ ముండుటచేతనే నీవు బ్రదికితివి.

తే. పాలఁ బుట్టినమాత్రాన మేలిగుణము

నేడు నీ కేల గల్గునో నీరజారి

నీటఁ బుట్టినవాఁడు కాఁడోటు వహ్ని

గాల్చుచున్నాఁడు జగమెల్లఁ గరుణ లేక.

41

టీ. ఓనీరజారి = చంద్రా! పాలకొ = (పాలసముద్రమం దనట.) ఊరమునందు, పుట్టినమాత్రానకొ = జననము నొందినంతమాత్రముచేతనే, నేడు=ఈదినము, మేలిగుణము = ఉత్తమభావము, నీకుకొ, ఏల కల్లకొ = వివిధముగాఁ గలుగఁగలదు? మంచిగొనములుగలుగుటకు మంచితావునఁ బుట్టుట యెన్నఁటికిఁ గారణము కాఁజాలదు. ఎటులన, నీటకొ = జలమున, పుట్టిన వాఁడుకాఁడోటు=పుట్టినవాఁడు కాఁడాయేమి? వహ్ని=అగ్ని, జగమెల్లకొ = లోకమంతయు, కరుణలేక = దయలేక, కాల్చుచున్నాఁడు = దహించు చున్నాఁడు. నీరజారి యను సంబోధనముచే నీతోఁబుట్టువులగు నీరజములకే ఐగవాడ వగు నీవు పుట్టుచోకచోటనేగల యచ్చరలయెడఁ గనికరింతువా యని స్వార్థము.

తా. నీటః బుట్టి యగ్నిహోత్రుఁడు జగమెల్లఁ గాల్చుచున్నాఁడు. పాలః బుట్టిరమాత్రాననే నీకుమాత్రము మంచిగుణము కల్గినా యేమి? ప్రతి వస్తూషహలంకారము.

క. గోవధము నేయు తురకల

దైవంబవు సీవు మొదలఁ దక్కక పాంథ

స్త్రీవధము నేయ రోయుదె

నీవర్తన మేమి చెప్ప నీరజవైరీ.

42

టీ. నీరజవైరీ = చంద్రా! నీవు, మొదలక = మొసలనే, గోవధము = గోవులహింసను, చేయుతురకలదైవంబవు = చేయునట్టితురకలకు దేవుఁడవు. (ఋతువులు చంద్రోదయమును జూచికాని నమాజుమొసలగునవి చేయరు.) తక్కక = మానక, పాంథస్త్రీవధము = విరహిణీవధము, చేయక = చేయుటకు, రోయుదె = రోతపడుదువా? నీవర్తనము = నీనడువడి, ఏమిచెప్పక = ఇంక నే మనఁగవచ్చును?

తా. చంద్రా! తొల్లనే నీవు గోవులం జూచి తనుతురకలకు దైవమవు. ఇట్టి నీ వింక విరహిణీస్త్రీలను జూపుట కేవలించుకొందువా! నీ నడువడి నేమనవచ్చు? భక్తులచే గోవధఁజేయించు మహానుభావుఁడ వగు నీవు వంచ మహాపాతకములఁ జేయుటలో వెనుకాడుదువా? అందు విరహిణీస్త్రీవధము నీకు మఱియుఁ జాలకనకదా! ఆర్థాపత్త్యలంకారము.

క. విడువక తలపయి గొన్నా

ల్లిడి చూచి కళంకి వగుట యెఱిగి మహేశుం

డుడుకుచు దక్షౌధ్వరమున

నడుగునఁ బడవై చెదాన నడఁగవు చంద్రా.

43

టీ. చంద్రా! ఓచందమామా! (నిన్ను) మహేశుండు = శివుఁడు, విడువక = మానక, కలపయిక = కలమీఁద నలంకారముగా, గొన్నాట్లు =

కొన్నిదినములు, (నీగుణ మెఱుంగరానియంతవఱకు) ఇడి = ఉంచుకొని, చూచి, కళంకివి = కళంకముగలవాడవు—అపవాదము గలవాడవు, అగుట = బయ్యండుట, ఎఱిగి = తెలిసికొని, ఉడుకుచు = కోపించుచు, దక్షా ధ్వరమునకొ = దక్షునియజ్ఞమున, అడుగునకొ = కాలిక్రింద, (వీరభద్రా కృతిగలవాడై), పడవైచెకొ = పడవైచి త్రొక్కినను. దానకొ = ఆకాలి క్రిందఁబడి చెందిన నలుగుడుచేనైనను, అడఁగవు = నశించవైతివి, చచ్చిన వాడవు కాకపోతివి !

తా. చంద్రా ! శివుడు నిన్ను గొన్నాట్లు తలవై దాల్చి చూచి నీ కళంకము నెఱిగి దక్షయజ్ఞమున వీరభద్రమూర్తియై కాలిక్రింద నలుగఁ ద్రొక్కినను. అప్పుడును జావవైతివి గదరా ! విశేషా క్ష్యలంకారము.

క. గాండీపము నీచేతిది

పాండవునికొ జేరఁబట్టి బ్రతికిలి మా వి

ల్లుండిన నేడు నిశాచర

చెండవె యల్లునికి దోడు శితభల్లములన్.

44

టీ. నిశాచర = రాత్రులయందు జరించు నోరాడునా ! చంద్రుడా ! నీచేతిది = నీచేతిలోనుండెడిది, గాండీపము = గాండీప మనువిల్లు, పాండవునికొ = అర్జునుని, చేరఁబట్టి = చేరుటచేతనే, బ్రతికిలిమి = జీవించి యున్నారము, ఆవిల్లు = ఆగాండీపధనుస్సు, ఉండినకొ = (నీచేతనే) ఉన్న యెడల, నేడు = ఈదినము-ఇప్పుడు, ఈవిరహోపస్థయందు, అల్లునికికొ = మేనల్లుడగు మన్మథునికి, తోడు = సహాయముగా, శితభల్లములకొ = వాడి ములుకులచే, చెండవె = ఖండింపక యూరకుందువా ? ఖండించితీరెదవు.

పూలములుకులతోడను జెఱుకువంటితోడను నీయల్లుండే ప్రాణములు తీయుచుండ నంతకు గొప్పవాడవును మామవగునీవు గాండీపమె యున్నచో వాడిబాణము లేయుటలో నాశ్చర్య మేమున్నది? నీవు నిశాచరుడవుగాన నెపుడో చంపెడివాడవు.

తా. ఓహి నిశాచరుడా! మున్న నీచేతున్న గాండీన మాయద్దునునిచే
జీక్ష్మ గావున బ్రతికితిమిగానయ్యె. అట్లుకాక యావిట్లు నీచేతనే యుండి
నచో మేరట్లుకాక బోదుగా వాడిములుకు లేసి మమ్ము జెందాడవా!
ఉట్పేక్షలకారము.

చ. అని కలికి ఎక్కువైకి తేనియలొలుకు వూములుకుల జళుకు
బుట్టించు నించునిలుతు నుద్దేశించి. 45

టీ. అనికలికి=అని వాగొని(ఇట్లు చంద్రుని నిందించి,) అక్కలికి=అస్త్రీ,
వనాధి?, తేనియలొలుకువూములుకుల = తేనెలు చిందుపుష్పబాణము
లచే, (చివి విషముపూసిన ములుకులవలె కయ్యె నని వ్యంజితము) జళుకు=
భియముచు, బుట్టించు = కలంగఁజేయఁ, ఇంచునిలుతు = మన్నఁగుని,
జెఱుపమిటివానిని, ఉద్దేశించి = గుఱించి.

చ. తొడిబడఁ బాటి పైకుటికి ధూర్జటి కంటికడిందిమంటలో
నడపాడ గానరాక తెగటాటియుఁ గాలినయట్టిమ్రాడుకై
వడి రతిలో చనాంబువులవాన నిగిర్చితై పాంథబాధకై
మడియ కనంగయవ్వలఁదిమంగళసూత్రమహత్త్వ మెట్టిదో.

టీ. అనంగ=శరీరములేనివాడా! మన్నఁగుడా! తొడిబడఁ=కత్తరి
పడఁగా, పాటి=చక్కెర, పైకుటి, కై = (శివునిమొదికి) ఉటికి, ధూర్జ...మంట
లో=ధూర్జటి = శివునియొక్క, కంటి, కడిందిమంటలో = తీవ్రాగ్నిలో,
అడపాడగానరాక=ఉన్నయునికియే కన్నడకుండునట్లు, తెగటాటియు =
నశించియు, కాలిరయట్టి మ్రాడుకైవడి = (కారుచిచ్చుచే) మాడిపోయిన
వృక్షమువలె, మడియక=చాపక, రతి...వానక=రతి యొక్క, లోచనాం
బువుల = కన్నీళ్లయొక్క, వానక = వర్షముచే, దుఃఖాలిశయముచే వాన
చినుకులవలె నెడతెగకుండ రాలుచున్నకన్నీటిచే, పాంథబాధకై=విరహాల
పొంపకొఱకై, ఇగిర్చితై=చిగిర్చితివా, అవ్వలఁది...హత్త్వము=అవ్వలఁది =

అరతియొక్క, మంగళసూత్ర మహత్త్వము = తాలిబొట్టుయొక్క సామర్థ్యము, ఎట్టిదో = ఎంతయదృశ్యతయైనదోగదా! శివలొచనాన్నిచే మన్నఘండు బూదియయ్యెను. రతి విలపింపఁగా శివుఁ డనుగ్రహించి యనంగుండుగానుండునటుల పరమును బ్రసాదించెను. కాన మన్నఘం డనంగుండై యుండఁగలుగుట రతి కన్నీటియొక్కయు మంగళసూత్ర మయొక్కయుఁ జలువవలన.

తా. మన్నఘా! శివుని కంటిమంటలో రూపతీయం, కాలినమోడు వలె జాపక రతియొక్క కన్నీటి వానచే దిగి మాబోంట్ల హింసించుటకై చిగిచ్చితివా? అమె మంగళసూత్ర మహత్త్వ మెట్టిదో గదా! శివునికంటి మంటను మన్నఘండు భస్తము కాఁగాఁ బివప రతినిలాపము నాలించి శివుఁ డామెకు మన్నఘనకుఁ జావులేనట్లు పరమియై ననియుఁ బురాణకథ. అలం విషమము, ఉత్ప్రేక్ష, ఉపమ, హేతువులు.

శా. సాహంకారత శంకరుం డలిగి నేత్రాగ్ని బయిల్ బంపినన్
స్వాహాకాముకుండొటనిన్నతఁడు గావంబోలు మోమోడిసం
దేహంబేని రతీశ నీవు మగుడన్ దేహంబుతో నుండు తె
ట్లాహా! దైవము దోసకారులకె తోడైవచ్చు నెప్పట్టునన్.

టీ. రతీశ = మన్నఘా! సాహంకారతన్ = గర్వముతోఁగూడి యుండుటచేత, నీవు గర్వింపినవాడ పగుటచేత, శంకరుండు = శివుఁడు, అలిగి = కోపించి, నేత్రాగ్ని = కంటిమాటను, బయిల్ బంపినన్ = సీమిదికిఁ బంపఁగా, అతఁడు = ఆప్రయోగింపఁబడిన యగ్నిహోత్రుఁడు, స్వాహాకాముకుండు = స్వాహాదేవిని గామించినవాఁడు, టొంటన్ = అగుటచే, మోమోడి = కాచుమును గలిగించు నీకు నవకృతిఁజేయలేక మొగ మొటపడి, కావంబోలున్ = కాపాడియుండవచ్చును. సందేహంబునన్ = (ఈవిషయమున) సందియ మయినపక్షమున, నీవు, మగుడన్ = తిరిగి, దేహంబుతోన్ = శరీరముతో, ఉండుటెట్లు = ఉండుట యెటులసిద్ధించును?

తా. ఓరి సికాచరుడా! మున్ను నీచేతున్న గాండీన మాయద్దునునిచే
జిక్కె గావున బ్రతికితిమిగానలయు. అట్లుకాక యావిట్లు నీచేతనే యుండి
నచో మేనల్లులకు దోషుగా వాడిములుకు లేసి మమ్ము జెడాడవా?
ఉట్టేక్షాచారము.

వ. అని ఒలికి ముక్కలికి తేనియలొలుకు పూములుకుల జభరకు
బుట్టించు నించుచులుతు బుద్దేశించి. 45

టీ. అనిచలికి=అని వాచి(ఇట్లు చంద్రుని నిందించి,) అక్కలికి=అస్త్రీ,
వనూధిర, తేనియలొలుకుపూములుకులకు = తేనెలు చిందుపువ్వుబాణము
లచే, (చివి విషముపూసిన ములుకులవలె కయ్యె నని వ్యంజితము) జనుకు=
భయమును, పుట్టించు = కలంగజేయు, ఇంచువిలుతుకు = మన్నఘని,
జెడుపింటిచానిని, ఉద్దేశించి = గుఱించి.

చ. తొడిబడఁ బాటి పైకుటికి ధూర్జటి కంటికడిందిమంటలో
నడపాడ గానరాక తెగటాటియుఁ గాలినయట్టిమ్రోడుకై
వడి రతిలో చళాంబువులవాన నిగిర్చితై పాంథబాధకై
మడియ కనంగయవ్వెలఁదిమంగళసూత్రమహత్త్వ మెట్టిదో.

టీ. అనంగ=శరీరములేనివాడా! మన్నఘడా! తొడిబడకు=కత్తె
పడఁగా, పాటి=పర్యెత్తి, పైకు = (శివునినిండికి) ఉటికి, ధూర్జ...మంట
లో=ధూర్జటి = శివునియొక్క, కంటి, కడివిమంటలో = తీవ్రాగ్నిలో,
అడపాడగానరాక=ఉన్నయునికియే కన్నడకుండునట్లు, తెగటాటియుకు =
నశించియు, కాలినయట్టి మ్రోడుకైవడికు = (కారుచిచ్చుచే) మాడిపోయిన
వృక్షమువలె, మడియక=చావక, రతి...వానకు=రతి యొక్క, లోచనాం
బువుల = కన్నీళ్లయొక్క, వానకు = వర్షముచే, దుఃఖాలిశయముచే వాన
చినుకులవలె నెడతెగకుండ రాలచున్నట్టిచే, పాంథబాధకై=విరహాల
పొసఁగొఱకై, ఇగిర్చితై=చిగిర్చితివా, అవ్వెలఁది...హత్త్వము=అవ్వెలఁది =

ఆరతియొక్క, మంగళసూత్ర మహత్త్వము = తాలిబొట్టుయొక్క సామర్థ్యము, ఎట్టిదో = ఎంతయిద్దకమైనదోగదా! శివలీలనాన్నిచే మన్నఘండు బూదియయ్యెను. రతి విలపింపగా శివుఁ డనుగ్రహించి యనుగుఁడుగానుండునటుల పరమును బ్రసాదించెను. కాన మన్నఘం డనంగుడై యుండఁగలుగుట రతి కన్నీటియొక్కయు మంగళసూత్రముయొక్కయు జలువవలన.

తా. మన్నఘా! శివుని కంటిమంటలో రూపతీయం, కాలినమోడు వలె జాపక రతియొక్క కన్నీటి వానచే దిరిగి మాబోంట్ల హింసిండుటకై చిగిల్చితివా? ఆమె మంగళసూత్ర మహత్త్వ మెట్టిదో గదా! శివునికంటి మంటను మన్నఘండు భస్మము కాఁగాఁ బివప రసినీలాపము నాలించి శివుఁ డామెకు మన్నఘండుక జావులేనట్లు పరమిచ్చె ననియుం బురాణకథ. అలం. విషమము, ఉల్లేఖ, ఉపమ, హేతువులు.

శా. సాహంకారత శంకరుం డలిగి నేత్రాగ్నిఁ బయిం బంపినకా
స్వాహాకాముకుండొటనిన్నతఁడు గావంబోలు మోమోడిసం
దేహంబేచి రతీశ నీవు మగుడకా దేహంబుతో నుండు లె
ట్లాహా! దైవము దోసకారులకె తోడైవచ్చు నెప్పట్టునన్.

టీ. రతీశ = మన్నఘా! సాహంకారత = గర్వముతోఁగూడి యుండుటచేత, నీవు గర్వించినవాడ పగుటచేత, శంకరుండు = శివుఁడు, అలిగి = కోపించి, నేత్రాగ్ని = కంటిమాటను, పయిం పంపినకా = నీమీదికిఁ బంపఁగా, అతఁడు = ఆప్రయోగింపఁబడిన యగ్నిహోత్రుఁడు, స్వాహాకాముకుండు = స్వాహాదేవిని గామించినవాడు, బొంట్ = అగుటచే, మోమోడి = కామమును గలిగించు నీకు నవకృతిఁజేయలేక మొగ మోటపడి, కావంబోలు = కాపాడియుండవచ్చును. సందేహంబునీతి = (ఈవిషయమున) సందియ మునవక్షమున, నీవు, మగుడకా = తిరిగి, దేహంబుతో = శరీరముతో, ఉండుటెట్లు = ఉండుట యెటులనిధించును?

దైవము = దేవుడు, దోసకాయలకే = పాపపుణ్యము లొనర్చువారికే, ఎప్పుడు = ఎప్పుడును, తోడైవచ్చుకొ = సాయమొనర్చును. ఆహా = ఇది యాశ్చర్యము.

మన్మథుడు ఇంద్రుడు మొదలగువారి ప్రేరణచేతనేగాక యహంకారముచేతక గూడ శివునివైకి విజృంభించెను. మన్మథుడు సామాంకాలియనుట కతనివాక్యములు.

శ్లో. "ప్రసీద విశ్రామ్యతు వీర వజ్రం శరైర్వదీయైః కతమః సురాణి,
బిభేతు మోక్షీకృత బాహువీర్యః స్త్రీభ్యోఽసి కోపశ్చుతాధరాభ్యః.

శ్లో. కవ ప్రసాదాత్ కనుమాయుధోఽసి సహాయ మేకం మధు మేవలభ్యా,
కుర్యాం హరస్యాపి వినాకపాణేః శైర్యచ్యుతిం కేమశుభస్యినోఽశ్యే."

(చూ. కుమార సం. తృ. స.)

తా. మన్మథా! ఎదిరి నెఱుంగక వర్తించు నీగర్వమునకు శంకరుండాగ్రహించి నీవైకి సేత్రాన్నిని బ్రయోగించగా నాయన్నిహోత్రుడు స్వాహాకాముకుఁ డాటచే మొగమోడి నిన్నుఁజంకుఁ డయ్యెను. కానిచో నీవు తిరిగియు దేహముతో నుండు బెట్టు! ఆహా! దైవము నైవము పాపాత్ములకే తోడగుచుండును గదా! అర్థాంతరస్యాసాలంకారము.

చ. జడ నొకయింతలేని నెఱచక్కదనంబుల నెల్లఁ గూర్పుఁగాఁ
బొడ వయినట్టి ధన్యుడవు భోగివి పూవిలుకాఁడ విట్టి నీ
వెడఁక నీపురత్వమున కె ట్లలవాటుగఁ జేసి తక్కటా!
పడఁతులమీఁద నేయ రతిపయ్యెదకుక ననువైన చేతులన్.

టీ. జడను = మాంద్యము, ఒకయింత = ఇంచుకైనను, లేని, నెఱచక్కదనంబులనెల్లఁ = నిండుసౌందర్యములనన్నిటిని, కూర్పుఁగాఁకారాశిచేయఁగా, బొడవు = ఆకారముగా, అయినట్టిధన్యుడవు = ఏర్పడిన కృతార్థుడవు. మీగులఁ జక్కదనముగలిగి అశోక్తరుఁడవై వర్తించువాడవు.

భోగిని=భోగముల ననుభవించువాడవు, పూవిలుకాడవు = పూవులు విల్లుగాఁ గలవాడవు. ఇట్టిసీవు = ఇట్టిమృదులక్షణములుగలవాడవగు సీవు, రతివయ్యె దకుఁ=రతీదేవివైటకు, ననువు=ప్రియము, విరచేతులకుఁ=అగునట్టిచేతులతో, ఎడకుక=ఎడతెగక, వడఁతులమీదకుఁ=స్త్రీలపై, ఏయకుఁ=ప్రయోగించునట్లు, బాణ ప్రయోగముచేయునంతటి, నిష్ఠురత్వమునకుఁ = కాఠిన్యమునకు, ఎట్లు, ఆలవాటుగకుఁ=అభ్యాసముగా, చేసితి=కావించితివి, అక్కట=అయ్యో!

మన్మథుఁడు చక్కనివా రందఱికంటెను మిగులఁ జక్కనివాఁడు. రతీ దేవి ప్రలాపించుచు నీయభిప్రాయమునె చెప్పెను.

శ్లో. “ఉపమానమభూద్విలాసి నాం కరణం యత్తవ కాంతిమక్షయా,
తదిదం గతమిదృశీం దకాం న విదీర్యే కఠినాః ఖలు స్త్రీయాః.”

(కుమార. చతు.)

తా. మన్మథా! సీవు లోకమునందలి నిండుచక్కఁదనముల శెల్లుఁ బ్రోవుచేసి యేర్పఱుపఁబడిన ట్టున్న సౌందర్యము గలవాడవు, మిగుల భోగ పురుషుడవు. మృదుశములై నపూలు విల్లుగాఁ దాల్చువాడవు. ఇట్టి సీవు రతీదేవియొక్క, ననువైట నంటఁదగిన యెలచేతులను విరచింబవై బాణ ములు ప్రయోగించుపాటి కఠిన్యమున కె ట్టలవాటు చేసితివి? విషమాలం కారము.

తే. అనుచు నిందించి వలవంత యినుమడింప
నవ్వారారోహ విదళితహల్లకముల
కమ్మపుప్పొడి పై దుమారమ్ము రేచు
మలయమంథరపవనుపై నలుక వొడమి.

49

తీ. అనుచుకుఁ = ఇటులని, నిందించి = (మన్మథుని) దూషించి, వలవంత = మదనతాపము, ఇనుమడింపకుఁ = రెట్టింపఁగా, అవ్వారారోహ = (శెఱిపిఱుఁదులుగల) అస్త్రీ, విద...దుమారమ్ము - విదళిత = విరియఁ మను—15

జేయఁబడిన, హట్టకముల = ఎట్టిగలువలయొక్క, కమ్మపుపొడి = కమ్మని
వాసన గలపుష్పపరాగముయొక్క, వైదుమారమ్ము = మీఱిధూళిని, రేచు
...తమపైకై - రేచు = తనపైకిరేకించు, మలయమంధరపవనుపైకై =
మలయపర్వతము నుండివచ్చు మందమారుతముమీఁద, అలుక = కోవము,
పొడమి = కలిగి, దీనికి ముందున్న పదములలోని “అని పలికి” యనుదానితో
నన్వయము.

మలయమంధరపవనమనుటచే మలయగిరినుండి గందపుఁదావులతో వీచు
నది యనియు, మంధరమనుటచే నెట్టిగలువలపుపొడితో బరువున మెల్లఁగా వీచు
చున్న దనియు భావము. ముందుపద్యములలోని గంధవాహ యనుసంబోధనచే
నీభావము సుస్పష్టము.

తా. అని యీపైనిఁ జెప్పినచొప్పున వరూధిని మన్తధుని నిందించి
మన్తధతాపము హెచ్చఁగా నెట్టిగలువలపుపొడితోఁ జల్లఁగా వీచుచున్న పరి
మళముతోడి దక్షిణపుగాలి సోఁకులకుఁ దాళలేక యాగాలిపైఁ గోపించినదై
యని తా. అలం. కావ్యలింగము.

ఉ. అక్కట గంధవాహ తగవా హరిణాంకునిఁగూడిపాంథులకా
బొక్కఁగఁ జేయఁ బావకునిపొందొనరించి జగమ్ము లేర్చునీ
యక్కొఱగామి మాన వది యట్టిద చుల్కునివృత్తిదుర్జనుం
డొక్కనిఁజొచ్చిక్రిందుపడు నొండ్లకుఁగీడొనరింపగల్గినన్. 50

టీ. అక్కట! గంధవాహ = (నుగంధమును మోయు) మారుతమా!
హరిణాంకునికై = చంద్రుని, మాడి, పాంథులకై = విరహులను, బొక్కఁగఁ
జేయకై = పరితపింపఁజేయుట, తగవా = యుక్తమా, పావకునిపొందు =
అగ్నిజెల్లి, ఒనరించి = చేసి, జగమ్ములు = లోకములు, ఏర్చునీయక్కొఱ
గామి = కాల్పునట్టి నీ (అగ్నివలన నేర్చుకొన్న) యాపనికిమాలినతనము,
మానవు, అదియట్టిది అ = అగునది యట్లే, అదుష్టస్వభావ మగుపంటిదే.

చుర్జనుడు=చుప్తు: డయిన మరుప్యండు, ఒండ్లకు = ఇతరులకు, కీడు = అవకారము, ఒవరింపక = చేయుటకు, కల్లినక = వీలు కలిగినయెడ, చుల్కునివృత్తిక = నీచవ్యాపారమున, ఒక్కనిక = ఒండొకని, చొచ్చి = చేరి, క్రిందుపడుక = లోబడును. అల్ప వ్యాపారమునం దింకొకదుష్టుని జేరి లోబడి యుండు ననుట.

గంధవాహుండు పాపకుని పొందొనరించిన విధము—అగ్నేయ మూలకు నంటియుండునది దక్షిణదిశ. అటనే మలయపర్వతము గలదు. అట నూడి వీచుగాలియే మలయపవనము! ప్రక్కన నన్ని గలదు గాన నన్నితో జెలిమి చేసె ననుటకు గారణములు.

తా. అయ్యో! మారుకమా! ఇది నీకు దగునా? చంద్రునితో నూడి విరహులను మాడ్చుచుంటివే. అన్నితో నూడి లోకములం గాల్పు వనికీ మాలినతనము మానవైతివి. ఆవు నదియంతే. దుర్మార్గు: డొకరికి కీడుచేయ నుడు గుదిరినప్పుడు వేటొకదుష్టుని నూడి యానీచకృత్యమున వానికీ లోబడును గదా! అర్థాంతరస్యానపరికరాలంకారములు.

క. నాలుకలు రెండు నిన్ను

గ్రోలనె కల్పించె నలువ ఘోరాహికి న

న్నలిగ్రహ మిపుడు దెగఁ దినఁ

జాలద మృదుపవన విరహిజనదురితమునన్.

51

టీ. మృదుపవన = చల్లగాలి! నలువ = చతుర్ముఖు డగుబ్రహ్మ, ఘోరాహికి = భయంకరమైన నర్పమునకు (జాత్యేకవచనము), నాలు కలు రెండు=రెండునాలుకలు (పాము ద్వీరసన మను పేరు గలది) నిన్నుం గ్రోలనే = నిన్నుఁ దినుటకై, కల్పించెక = కలుగఁజేసెను. అన్నలి గ్రహము=అకున్పితపికాచము, (పాము వేయేడ్లు జీవించిన బిగాచ మునందురు.) ఇప్పుడును = ఇప్పుటికిని, విరహిజనదురితమునక = వియోగి

జనుల పాపము కారణమున, స్త్రీయుల నెడబాసి తపించు మాబోంట్లపాపము చేతనేమో! తెగదినఁజాలద = మొదలంటఁ దిననే లేకుండెను.

తా. మలయమారుతమా! బ్రహ్మ సర్పములకు రెండేసినాల్కలు నిన్ను మ్రొంగుకొఱకే కల్పించెను. అయినను మాబోంటి విరహజనులపాపముచే నిప్పటికిని నాసర్పములు నిన్ను నిశ్శేషముగా మ్రొగివేయనే లేకున్నవి. విశేషాక్షయకారము.

వ. అని పలికి యక్కలకంతకంతి దీపించుతాపంబుపెల్లున మూర్ఛిల్లినం దోడిపల్లవోష్ఠు లల్లనల్లన హల్లకంబుల హిమాంబు పూరంబులం గర్పారపటీరకర్దమాసారంబులం జెంగావుల మృణాళభంగంబుల నంగంబులకుం జలువ పుట్టింప నెట్టు కేలకుం దెలిసె నంతఁ బ్రభాతసమయం బగుటయు నొక్క పువ్వుఁబోడి వరూధినితో నిట్లనియె.

జీ. అని = ఇటులని, పలికి = మలయమారుతమును నిందఁగావించి, అక్కలకంతకంతి = కోయిలవక్త్రుగల యావరూధిని, దీపించు...పెల్లునకొ = దీపించు = ప్రజ్వలించు, తాపంబు = మన్తధతావపు, పెల్లునకొ = అతి కయముచే, మూర్ఛిల్లినకొ = మూర్ఛనొందగా, చూచి = చూచినవారై, తోడిపల్లవోష్ఠులు = వరూధినితోఁ గూడియున్న చిగురాకువంటి పెదవిగల తెలిమికత్తెలు, అల్లనల్లన = మెల్లి మెల్లఁగా, హల్లకంబులకొ = కలువల చేతను, హిమాంబుపూరంబులకొ = పన్నీటిపెల్లువలచేతను, కర్పూ...బులకొ = కర్పూర = కర్పూరముచేర్చిన, పటీర = గంధముయొక్క, కర్దమ = పంకము యొక్క, ఆసారంబులకొ = ఎడతెగని చల్లుటచేతను, చెంగావులకొ = తెంగావివల్లలచేతను, మృణాళభంగంబులకొ = తామరతూండ్లతుంపుల చేతను, అంగంబులకుకొ = అవయవములకు, చలువ = చల్లదనము, పుట్టింకొ = కలుగఁజేయఁగా, విశేషాక్షయకారములు చేయఁగా ననుట. ఎట్లు

శేలకుఁ = బహుప్రయత్నమున, తెనిగెఁ=(స్మృతి) తెనిగెను. అకఁ = అప్పుడు, ప్రభాతసమయము = తెల్లవారు సమయము, అగుటయుఁ = కాఁగా, ఒక్కపువ్వుఁబోడి=ఒకపూలపంటి మనోహరాంగకములుగల చెలమ వరూధినితోఁ = వరూధినినిగూర్చి, ఇట్టనియెఁ = ఇట్టు పలికెను.

చెంగానికిని ఉదయచ్చంద్రచంద్రికకును సామ్యము గలదు, చెంగాని యుదయచ్చంద్రికవలెఁ జల్లనైనది. చంద్రిక వేడిగ నుండును. చంద్రికవలె నించుక నెఱ్ఱగానుండు చెంగాని చల్లగా నుండును. విరహిణికిఁ జెంగాని తాప హరియనుటకు,—

దమయంతికిఁ జెలులు చేయు శిశిరోపచారభాగమునుండి దృష్టాంతము, సీ. “పలిపెంత్తఁజెంగానివలన గవ్వ చకోరి బినకాడసరింబు పెట్టు హరిణి”
(కృం. నై. ఆ. ౨)

తా. ఇట్టు పలికి వరూధిని తాపము హెచ్చి మూర్ఛిల్లె. నెచ్చెలులు బహువిధోపచారములఁజేసి లేర్పిరి. అంతఁ జెల్లవాఱువేళ యయ్యె. అప్పు డొకచెలి వరూధినితో నిట్టనియె.

ఉ. పాటన నేయమిక్ గురులు వైఁబడి శీర్ణపటీరపంకలా
లాటిక మై దరస్థితవిలాసపుఁజంద్రిక డొంకి వాడుట
దేటఁదొంటి విన్ననగునీ మొగమోయన మాసిచంద్రుడొ
పాటలగంధి వ్రాలె నదె భానురుచిక్ దనకందు మీఱగన్.

టీ. ఓ పాటలగంధి = పాటలపులబూవులపరిమళముఁ బోలుపరిమళము గలదానా! పాటననేయమిక్ = చక్కవఱువకపోవుటచే—దువ్వకపోవుట చేత, గురులు=మెండుకలు, వైఁబడి=వైసిగ్రమ్మకొని, శీర్ణ...లాటికమైశీర్ణ= చెదరిన, పటీరపంక=నుం దిగందముచేనైన, లాలాటికమై= పాపటదొట్టుకలదై, చర...చంద్రిక-చరస్థిత = చిఱుగవు మొక్క, విలాసపుఁజంద్రిక = వికాస

మనుజుల, దొంగి=కగ్గి, వాడుట= వాడిపోవుటచేత, లేట=ప్రసన్నత,
తొటంగి=మాసి, చిన్ననగు=చిన్నవోయిన, సీ మొగమోటన=సీముఖమేమొ
యనునటుల - సీముఖమువలె, మాసి = కాంతికగ్గి, భానురుచి= సూర్య
కాంతిచే. తనకందు = తనకళంకము, మీటంగ= హెచ్చుగా, అడె
ప్రై= అస్తమించెను.

మరులు మోమునందు జారి న పరూధినిముఖము కళంకముతో నున్న
చంద్రబింబమును బోలియుండెను. ఆచంద్రుడు భానురుచిచే గాంతిమాసిన
చంద్రుడు. పరూధినిమోమున జీఱునవ్వును గాంతి లేమిచే నదియుఁ గాంతి
కొలుపోయిన చంద్రునివలె నున్నది. అద్దపుబిళ్లవలె జంద్రుడు గానవచ్చు
నటులు పరూధిని ముఖము మంచిగంద మంటగట్టిన పాపటబొట్టువలె నున్నదని
భావము.

తా. ఓపాటలగంధీ! చిక్కులు దీర్చి దువ్వి చక్కపఱువకపోవుటచే
జేదరి నీకెంద్రుకలు క్రమ్మకొని మంచిగంద మంటి యట్టవలె గట్టి పాపట
బొట్టుచందమున గానరాగా జీఱునగవ్రుపాలుపు తగ్గి, వాడి చిన్నవోయి
యన్న సీమొగమో యనునట్లు సూర్యునివెలుగుచే దనకాంతి మాసి కళంక
మెక్కువ కాఁగా జంద్రుడు అస్తమించెను. ఉత్పేక్షలంకారము.

సీ. సకుటుంబముగ వీరి చరమశైలము జేరు

తుహినాంశుదుముదారుదొర యనంగ

నాసీర మై వచ్చునలినబాంధవులెక్కి

యంబుపై దీపించు నద్ద మనంగ

నరుణాగ్రనిబిడవాద్యములలోఁ గనుపట్టు

సమయకాంక్షకుచేతిశంఖ మనంగ

నినుఁ డప్పు డజొ డౌట మునుమున్న పడివాగె

గొనివచ్చురాయంచకొదమ యనంగ

తే. నుదయగిరిమీదఁ గోవురం బుండి నిగుడు

నహితరవిరశ్చిచే బద్ధుఁ డగుచుఁ దోడి

బలంగమైనట్టిచుక్కలవలసత్ప్రేవఁ

జూప నేతెంచె నన వేగుజుక్క వొడిచె.

54

టీ. సకటుంబముగఁజేరి విడ్డలతో, పీఠి = (సూర్యుఁడను) శత్రు
సకు భయఁడిపాటి, చరమశైలముగఁ = వడమటికొండను, చేరు = చేరుటకుఁ
బోవుచున్న (వలసపోవుచున్న) తుహి...దొర - తుహినాంశు = చంద్రుని
యొక్క, దుముదారుదొర = (రాజునకు వెనుక కాపుదలయై యుండెడు)
సేనానాయకుఁడో, అనంగఁ = అనునట్లుగాను, నాసీరమై = సేనా
ముఖమై - దండునకుముందు నడచునదియై, వచ్చు = వచ్చుచున్న, నలినబాం
ధపు టెక్కియంబుపైఁ = సూర్యునిభృజము మీద, దీపించు నద్దము అనంగఁ =
ప్రకాశించు అద్దమేమో యనునట్లు, అరు...లలాగఁ - అరుణాగ్ర = సూర్యుని
ముందట, నిబిడ = ఎడతెగని, వాద్యములలాగఁ = భేరిమొదలగు వాద్యముల
యందు, కనువట్టు = కనఁబడుచున్న, సమయ...శంఖము-సమయ = కాల మను
కాంఖకు = శంఖమూడువారియొక్క, చేరిశంఖము = చేరిలానిశంఖ
మేమో, అనంగఁ = అనునట్లు, ఇనుఁడు = సూర్యుఁడు, అప్పుడు = అకాలము
నందు-ఉదయకాలమునందు, ఆజుఁ డొటఁ = బ్రహ్మ యగుటచే, (సూర్యుఁ
డుదయమున బ్రహ్మ, మధ్యాహ్నమున రుద్రుఁడు, అస్తమానమున విష్ణువు
నగు నని చెప్పఁబడును) మునుమున్న = ముందుముందుగా, వడివారెగఁ =
ఎక్కుటకు సిద్ధపఱుపఁబడినతీరున, కొనివచ్చు = ఎడటికి దీసికొనివచ్చుచున్న,
రాయంచకొదమ = చిఱుతప్రాయంపు రాజహంస, అనంగఁ, ఉదయగిరి
మీదఁజే = పొడుపుకొండమీద, గోవురంబుండి = పగవారిని దెలిసికొనుటకొఱకు
బొందుండి, నిగుడు...రశ్మిచేక - నిగుడు = ముందునకుసాగు, అహిత =
శత్రుఁడగు, రవి = సూర్యునియొక్క, రశ్మిచేక = కిరణము లనుక్రమించే, బద్ధుఁ

డగుచుక్ = కట్టఁబడినవాఁ డగుచు, తోడి=తనతోడిదగు, బలగము = ఆత్మ
 జనము, విసట్టిచుక్కల = విసనక్షత్రములయొక్క, వలసత్రోవక్=విష్ణువము
 నకు వెఱచి ప్రాణార్తులై యితరదేశములకు బ్రదుకఁబోవు త్రోవను,
 చూపక్ = చూపించుటకు, ఏలేంచెనో యనక్=వచ్చెనేమో యనునటులు,
 వేగుజొక్క = తెల్లవారుచుక్క '(శుక్రఁడు), పొడిచెక్ = ఉదయించెను.
 ఉత్పేక్షారూపకాలంకారములు.

మ, సకలాకాగతిన్తక్కోపవీరతి శ్రౌతక్రియారంభణా, త్తకవర్గత్ర
 యిక్ మదుచ్చరితశబ్దజ్ఞానమే మూలమింతకుఁబోలకావినుఁ
 డంచుఁదెల్పుగలిఁ జెంతక్ గొండవై పల్లెలక్, గృకవామల్
 మెరనెక్ గృహోపరిఁ ద్రిభంగిక్ భగ్నుకంతధ్వనిన్. 55

టీ. సక...త్రయిక్ - సకలాకాగతి = (పనిపాటులకు జనులు)
 పట్లదిక్కులకుఁబోవుట—జనులు స్వకార్యములు నిర్వర్తించుకొనుటకు నెవరి
 దారినివారలు యథేచ్ఛముగాఁ బోవుట. సర్తకోపవీరతి = ప్రణయకోపము
 యొక్క చర్చారుట, స్త్రీపురుషులు పొలయలుకను మానుకొని రతులకు
 దొరకొనుట, శ్రౌతక్రియారంభణ = వేదచోదితములైనకర్మలఁ జఱుగ
 నారంభించుట—వేదవిహితములగు స్నానసంధ్యాద్యనుష్ఠానములు వేళదాట
 నీయక నెఱవేర్చుట, ఆత్మక=(అనునీ) రూపమైన, వర్గత్రయిక్ = త్రివర్గ
 మునకు, (అర్థ, కామ, ధర్మ పురుషార్థములందుఁ బ్రవృత్తి), మదుచ్చరిత
 శబ్దజ్ఞానమే=నాచేఁబలకుఁబడిన పలుకుయొక్క యెఱుకయే—ధ్వని వినుటచేఁ
 గలిగిన మెఱుకువయే, మూలము=ఆధారము, ఇంతకుక్ = ఈవిషయమునకు,
 పోలక్=సరిగా, వినుఁడు = (లోకులారా) ఆలకింపుఁడు, అంచుక్ = అని,
 తెల్పుగలిక్=తెలియఁజేయువిధముగా, చెంతక్=సమీపమునందున్న, కొండ
 వైపుల్లెలక్ = కొండమీదిపల్లెలలో, గృహోపరి = ఇండ్లమీద, గృకవా

తుత్ = కోట్ల, భుగ్గుకంతధ్వనిక్ = వంగినకంతపుధ్వనితో, త్రిభంగిక్ = ముత్తైఱంగుల, మొరనెక్ = కూనెక్.

ఏదేని పదిమంది యాలకింపవలసిన యంశముఁజెప్పువాఁడు ఎత్తగు స్థలమునందుండి చెప్పినచో నలువురు తొలుత చూచి తఱువాత విన నీలుకలు గును. గాన కోట్ల ఉన్నతస్థలమున నెక్కి త్రివర్గావశ్యకమును జెలుపుచున్నది. కోడికూతయం దున్న ఉపర్ణములు (కొక్కొక్కో యని ప్రాస్వదీర్ణపుత రూపములయిన స్వరములు) మూఁడు మూఁడుపురుషార్థముల సూచించి నటు లుండెను.

తా. ప్రజలు పనిపాటులకు నలుదెసలకై యరుగుట, దంపతులు ప్రణయకోపము నుజ్జగించుట, నైష్ఠికు లనుష్ఠానములకుఁ బూనుట యను నీ అర్థ, కామ, ధర్మపురుషార్థవ్యాపారములకు నాకూయకూతయే కారణము. తిన్నఁగా జనులారా ! వినుఁ డని తెల్పువిధమున నచ్చటి కొండపల్లెలలో నిండ్ల వైసెక్కి గొంతు వంచి ముత్తైఱంగు లగుకూతలను గోట్ల కూనెను. అలంఁ ఈత్రే)కాస్వభావోక్తులు.

మ. ఇనుఁ డస్తాదిక్రి బోవఁ గొల్లగొని నేఁ డేతేరఁ దద్దీప్తి నం జనసంబంధజబాంధవంబున రతి శ్రాంతాంగనానేత్రకోణి కామంబుల డాచితద్ధవళిమృదాఁబూనెనోచొప్పుమూర్ప ననక వెల్వెలఁబాటె దీపకళికావ్రాతంబు శాతోదరి. 56

టీ. శాతోదరి = చిక్కినకడుపుగలదానా ! (వరాధినీ), ఇనుఁడు = సూర్యుఁడు, అస్తాదిక్రి = పడమటికొండకు, పోవక్ = పోఁగా, దీప కళికా వ్రాతంబు = దీపపు మొగ్గలసమూహము, తద్దీప్తిక్ = అతనికాంతిని, కొల్లగొని = దోచుకొని, నేఁడు = ఈదినమున, ఏతేరఁగాక్ = ఆసూర్యుఁడు మరల రాఁగా, చొప్పుమూర్పక్ = ఉన్నవిధముమార్పుటకై, (తాను దొంగ యని గురుతింతు రేమో యని యున్నయునికి మరుగుపఱచి తెలియకుండఁ జేయుటకు,) అంజనసంబంధజబాంధవంబునక్ = కాటుకసంబంధముచే గల్గిన

చుట్టటికముచే, రలి...నికాయంబులకొ - రలిక్రాంత = నురతముచే బడలిస్తే,
అంగనా=స్త్రీలయొక్క, శేత్రకోణ=కనుగొనలయొక్క, నికాయంబులకొ =
నమూహములందు, డాచి=డాచి, తద్ధవళిమకొ = వానితెల్లచదనమును,
తాకొ = తాను, పూసెనో = పహించెనో, *అనకొ, వెల్వెలబాడెకొ =
తెల్లపోయెను.

సూర్యుఁ డస్తమించినపు డాతనికాంతి యగ్నిహోత్రుని జేరు ననుట
ప్రసిద్ధము. సూర్యుఁ డస్తమింప దీపములు సూర్యకాంతిని గొల్లగొనెననుటచే
నగ్నియందు సూర్యకాంతి చేరుట సూచింపబడెను. సూర్యకాంతి రాత్రి
అగ్నిని జేరు ననుటకు—

శ్లో. “రుచిధామ్ని భర్తరిభృశంవిమలాః పరలోకమభ్యుపగలేవివతుః,

జ్వలనంల్వీచ్యకథమివేతరధానులభోన్యజన్తని స ఏవపరిః.”(మాఘకావ్యం.)

తా. పరూధినీ! సూర్యుఁ డస్తగిరి కరుగఁగా దీపములు వాని ప్రకాశ
మును దొంగిలి వెలుంగుచు నేడు మఱిల నాతఁడు రాఁగా నున్నరూపును
మార్చుటకై కాటుకసంబంధముచేఁ దమకు మిత్రము లైనరలిక్రాంత లగునంగ
నల కడకన్నులదగ్గఱ నీప్రకాశము డాచి వాని తెలుపును తాము తాల్పెనో
యనునట్లు దీపములు తెలతెలవాడెను. రలిక్రాంత లగునంగనల కనుగొన
ఁజెఱ్ఱవాడె ననియు దీపములు కాంతి తగ్గి తెలతెలవాడె ననియు భావము.
ఉచ్చేక్షించుకారము.

శా. వాలారంగొనగోళ్ల నీవలసతకొ వాయించుచో నాటకుకొ
మేళం బైనవిపంచి నిన్న మొదలుకొ నీవంటమింజేసి యా
యాలాపందె యవేళఁ బల్కెడుఁ బ్రభాతాయాతవాతాహ
తాలోల త్రంత్రుల మేళవింపగదవే లోలాక్షి దేశాక్షికిన్.

టీ. లోలాక్షి=చలించు కన్నులుగలదానా! నీవు అలసకకొ=ప్రల్ల
లికచే, వాలారంగొనగోళ్లకొ=వాడియగు గోటికొనలచే, వాయించుచోకొ,

సాటకు = సాటరాగమునకు, మేళంబు = స్వరస్థానములు సరికూర్చబడినది,
 బినవివంచించి = అయినట్టి వీణ, నిన్న మొదలుకొ, నీవు, అంటమి కొచ్చేసి = తాళక
 పోవుటచే, ప్రభాతా...తంత్రులకొ - ప్రభాత = ప్రాతఃకాలమందు,
 ఆయాత = వచ్చిన, వాత = గాలిచే, ఆహత = తాళకబడినవై, ఆలొలతో =
 మిగుల గదలుచున్న, తంత్రులకొ = తీగలచే, ఆయాలావంబె = ఆసాటరాగపు
 స్వరక్రమమునే, (సాటకు మేళము గావించబడియుండుటచే మెట్లవై గాలి
 పోకి యిప్పుడుగూడ సమయవ్యతిరేకముగా సాటరాగమునే,) అవేళకొ =
 ఆసమయమున, పల్కెడుకొ = పల్కుచున్నది. దేశాక్షికికొ = దేశాక్షిరాగ
 మునకు, మేళవింపగదనే = స్వరస్థానములు కూర్చుమా. స్వభావోక్త్యలం
 కారము.

తా. ఓవరూథినీ! నీవు నిన్న మధ్యాహ్నకాలమునం దప్పటికిఁ దగినట్లు
 సాటరాగమునకు స్వరస్థానములు కుదిర్చి మీటుచున్నవీణ యది మొదలు నీవు
 దానిని ముట్టుకుండుటచేత నిప్పుడును దంతులు గాలిచేఁ గదలంగా సామేళము
 తోనే వాఁగుచున్నది. అది యీ యదయకాలమునకుఁ బోసగదు గనుక
 నిప్పటికిఁదగిన దేశాక్షిరాగమున కనుకూలముగా స్వరస్థానములు కుదిర్చి
 జతపఱుపుము. (ఇట్లుంటచేత మధ్యాహ్నకాలమునందుఁ బాడఁదగినది సాట
 రాగము. ప్రాతఃకాలమునందుఁ బాడఁదగినది దేశాక్షిరాగము అనుట లేట.
 పడుచున్నది.) స్వభావోక్తి.

చ. పలుకులు నేర్పువేళఁ గలభాషిణి నీ విటులుండఁ బంజరం
 బుల నరగన్నువెట్టి ముఖములో చరణాగ్రనఖాలి గోకు
 చుకొ, నిలుగుచు నావులింపుచు వనీవిహగోత్కర మెట్లు
 వల్కు న, పలుకులె యెట్లు లెత్తి విని పల్కెడు వింటివె
 కీరకారికలో. 58.

టీ. కలభాషిణి = అవ్యక్తమధురముఁ గల కలుకులుగలదానా! వరూ.
 థినీ! కలుకులు = మాటలు, నేర్పువేళకొ = అభ్యసించునే యు సమయము.

నంద, నీవు, ఇటులండకో = ఈవిధముగా నన్వయవైయుండుటచే, (పరాధీన హృదయముతోనుండి బుజ్జసింపక పోవుటచేత,) పంజరంబులకో = పెంపుడు పట్టులకొఱకు ఏర్పాటుచేయఁబడిన గూండ్లయందు, కీరకారికల్ = చిలుకలు గోర్వంకలు, అరగన్ను పెట్టి = మ్రోగన్నువైచి, సగము మూసి సగము తెరిచినటు లున్న కన్నులతో - నిదురచేఁ దూలుచు, చరణాగ్రనఖాళికో = కాలిగోటికొనలపంక్తులతో, గోఁతుచుకో = గోఁకొనిచుచు, నిలుగుచుకో = పిడలు విఱుచుచును, ఆవులించుచుకో = ఆవులింతలు విడచుచు, వసీవిహ గోత్కరము = అడవిపట్టులగుంపు, ఎట్టుపల్కుకో = ఏవిధముగాఁ గూయునో, అప్పలుకులే = అకూతలే, అఱ్ఱులేత్తి = మెడలు మైకెత్తుకొని, విని = ఆలకించి, పలికెడుకో = పలుకుచున్నవి, వింటిని = నీవు విన్నావా?

తా. పరాధీన! చిలుకలకును గోర్వంకలకును నీవు వాడుక చొప్పున నిప్పుడు మాటలు నేర్పమిచ్చే బంజరములలోఁ నరగన్ను వైచుకొని గోల్లతో మెడలు గోఁకొనుచు, నావులించుచు నడవి పట్టులకూతలు విని వానినే మరలఁ గూయుచున్నవి, వినుచున్నావా? అడవిపట్టుల యఱుపులకె మఱల యలవాటుపడిన యెడల నీకలభాషణములు పచ్చుట చాలకష్టము. స్వభావోక్తి భ్రాంతిమదలంకారములు.

మ. ఉరుసంధ్యాతపశోణమృత్కలితమై యొప్పారు బ్రహ్మాండమ
 స్తరిడికో గాలపుహొంతకాఁడు చరమాగస్కంధముఁజేర్చు
 నిబ్బరపుకో సంగడమో యనక శశి డిగక బ్రాగ్భూమిభృ
 త్రైతవే, తరబాహుగ్రపుసంగడం బనఁగ మార్తండుండు
 దోఁచెకొ దివిన్.

59

టీ. ఉరు...కలితమై-ఉరు = అధికమైన, సంధ్యాతప = ప్రాతస్సంధ్య
 వేళఁగల్గి ప్రకాశ మను, శోణమృత్ = ఎఱ్ఱుచుట్టితో, కలితమై = కూడినదై,
 ఒప్పారు = పిచ్చుచున్న, బ్రహ్మాండము, అకగరిడికో = అనునట్టి గరిడిసాలలో,

కాలపుహంతకాఁడు=కాల మను శైట్టికాఁడు, 'చరమాగస్కంధము' = పడ
మటికొండ యనుమాఁపున, చేర్పు... గడమో-చేర్పు=పెట్టుకొను, నిబ్బరపు=
గట్టిదైన, సంగడమో=గుండో, అనఁ=అనునటులు, (సాధనము చేయునపుడు
శైట్టివాండ్లు బంలివలె గుండ్రముగా నుండు పెద్దశిలాఖండమునో లోహ
వస్తువునో భుజములపై ద్రిప్పుదురు. దీని సంక్తోలా యని యందురు.) శశి =
చంద్రుడు, డిగె = దిగువకు వ్రాలెను. (అస్తమించెను) ప్రాశ్నా...
సంగడంబు - ప్రాశ్నామిభృత్ = తూర్పుకొండ యను, కైతవ = మిషగల,
ఇతరబాహుగ్రపు = రెండవభుజముమీది, సంగడంబు = గుండు, అనఁగఁ
మార్తండుండు = సూర్యుడు, దివిఁ = ఆకాశమున, తోఁచెఁ.

శైట్టులు పోరుచోటు అభ్యాసము చేయుచోటు ఎఱ్ఱమట్టితో నిండి
యందురు. రక్తపాతము జరిగినను బెలియకుంటకు, ఎఱ్ఱపురంగు ప్రతాప
మును సూచించునది గాన ప్రతాపాతిశయమునకుఁ గూడ, గరిడి యెఱ్ఱని
మట్టి పలువఁబడి రక్తవర్ణముతో నలరారు ననుటకు.—

తే. “బహువిరోధిమణిప్రభావల్లవాగ్ర మల్లసంగ్రామఖరళికామండలాయ
మాననానాపరిష్కారమహితగాత్రిమనుజవలెపుత్రియాస్థానమునకువచ్చె.”

(శృంగారనైష. ఆ. ౫.)

తా. ప్రాతస్సంధ్యారాగ మను సెఱ్ఱమట్టితో నెనఁగడు బ్రహ్మాండ
మను గరిడిసాలలో కాల మనుశైట్టి పడమటికొండ యనుమాఁపునఁ జేర్పు
కొనుసంక్తోలా (ఇదియొక గరిడిసాధనము) యనునట్లు చంద్రుడు వ్రాలెను.
తూర్పుకొండ యను రెండవ మాఁపుమీద దాల్చు సంక్తోలా యనునట్లు
సూర్యుఁ డుదయించెను. రూపకోటీప్రభావహ్నవములు, అలం.

చ. కరకరి గూఁటుఁ గట్ట యిడఁగా మొఱవెట్టెడులీల బాలభా
స్కరకరకాండకందళవిఘట్టన నించుక వాయ్విడ్డతా, మర
మొఱవెట్టిపెట్టి పలుమాఱును వాకిలి దాఁటి యాఁగుచుకొ

మొరయ విపంచి మీటుగతి మ్రాసి యభిల్ వెడలెన్ గొలంకులన్. 60

టీ. కరకరిక్ = కఠకుడరముతో—మ్రారస్వభావముతో ననుట. 'గూఁటన్' = గూఁటిలో, కఱ్ఱయిడఁగాన్ = కొయ్య పెట్టినప్పుడు, మొఱి 'వెట్టెడులీలన్' = వత్తులు మొట్టోయని తూయనటుల, బాల... విఘట్టనన్ = బాలభాస్కర = బాలసూర్యునియొక్క, కర=కిరణము లనెడు, కాండకం దళ = కఱ్ఱపుల్లయొక్క, విఘట్టనన్ = పోటుచే, ఇంచుక = కొంచెము, వాయివిడ్డతామరన్ = నోరువిచ్చిన తామరపూవునందు, ఇట జాత్యేకవచ నము. మొఱి పెట్టి పెట్టి = దుఃఖముతో నణచియణచి, పలుమాఱును = మాటిమాటికి, వాకిలి = విడిసిన ద్వారమును, దాఁటి, ఆఁగుచున్ = నిలుచుచు, 'మొఱియన్' = మ్రోయునట్లు, విపంచిమీటుగతిన్ = వీణ మీటువిధమున, మ్రాసి=ఝంకరించి, అభిలు=తుమైదలు, కొలంకులన్ = సరస్సులయందు, వెడలెన్ = తామరపూవులనుండి బయలుదేరెను.

తుమైదల యణపు వీణ మ్రోతలవలె నుండునని కవులు చెప్పట ప్రసిద్ధము. చూడుడు. చంపూభారతము.

టీ. 'అరావకాలసమపల్లవితాంకపీణాసారభ్యపాతిమధుపారవసంకులస్య,

తం త్రీస్వనస్యసమితౌతరుజీరవస్యజానాలియత్ర చతురోపితతారతమ్యమ్.'

తా. దయమాలినవాఁ డెవఁ డయిన గూఁటఁ గఱ్ఱ పెట్టి పొడువఁగాఁ బ్రాణభయముచేఁ గూటిలో నున్నవత్తులు విచారముతో రొద చేసెడువిధ మున బాలభాస్కరుని కిరణములతాడుడుచేఁ గొంచెము ద్వార మేర్పడిన పద్మమునుండి తుమైదలు వెలువడి యక్కడనే యటునటుఁ దిరుగాడుచు, వీణ మీటువిధమున మ్రోయుచుండెను. స్వభావోత్త్యవమాలంకారములు.

చ. అడరునవీనభానుకిరణానల మంటినఁ గూడుకొన్నపు, ప్పొడి కొలుచెల్ల మోచికొని పోయెడి సంభ్రమ మొప్పుఁ గంటివే

పడఁతి భవద్విహారవనపద్మ సరగికుముదాలయంబులన్, వెడలు
మిళిందబృందములు వీఁపుపిశంగిమృకై తవంబునన్. 61

టీ. పడఁతి = వమాధిసి ! భవ...యంబులన్ - భవత్ = నీయొక్క,
విహారవన=శృంగారవనమునందలి, పద్మ సరః=తమ్మిపూగొలఁకులందలి, కుముద=
కల్వలను, ఆలయంబులన్ = ఇండ్లలోనుండి, వెడలు మిళిందబృందములు =
బయలుదేరు తుమ్మెదల సమాహములు, వీఁపు పిశంగిమ కైతవంబునన్ =
వీఁపుయొక్క పసిమి యరుమిషచే, అడరు...అనలము - అడరు = అతిశ
యించు, నవీనభాను = బాలభాస్కరుని, కిరణానలము = కిరణాన్ని, అంటి
నన్ = అంటఁగా, కూడుకొన్న, పుష్పాడికొలుచు = పుష్పరాగమను
ధాన్యము, ఎల్లన్ = అంతయు, సుభ్రమము = తొట్టు పాటు, ఒప్పున్ =
ఒప్పుఁగా, మోచికొని=ఎత్తుకొని, పోయెడిన్ = పోవుచున్నవి, కంటిపే =
చూచితివా? తుమ్మెదలు మేనంతయు నల్లఁగానుండి వీఁపునమాత్రము పచ్చఁగా
నుండును. ఆపసుపురంగుల తేంట్లు ఇండ్లకాపులు ధాన్యము . మోసికొను
లైతుగ నున్నే)కింపఁ బడెను. తుమ్మెదవీఁపులు పచ్చగా నుండు ననుటకు—
ఉ. “తుమ్మెద ద్రిప్పురీఁడు పయిదోఁచు పిశంగిమ పద్మినీనికాం,

కమ్మదితాఁ బరాగపటిఁ గప్పి” (వసు-ఆశ్వా. 3-138)

తా. వమాధిసి ! నీయంద్యానవనమున యందలి తమ్మిగొలఁకులలో
సూర్యకిరణములు ప్రసరింపఁగా నచటికల్వలలోని తేంట్లు వానిపుష్పాడియంటి
పచ్చనైన వీఁపులతో నెల్వడిపోవుట, నిప్పంటుకొని తగులఁబడుచున్న
యిండ్లలో నుండి నిల్వఁజేసి యుంచుకొన్న ధాన్యమును వీఁపులపై మోసికొని
నెల్వడు సంసారలవలె నున్నవి చూచితివా? ప్రాద్దు క్రంకఁగనే తమ్మలను
వదలి రాత్రియంతయుఁ గలువపూలలో విహరించి కొంచె మిగిన నవి మును
శించునేమో యని యందుఁ జిక్కక వీఁపునఁ బరాగమాటుకొనఁ దుమ్మెదలు
పైటికి పచ్చుచున్న వని భావము. అలం. ఉన్నే)కారూపకావన్నావములు.

చ. కొలకొలఁగూయుఁదై నొఱగుఁగుత్తుకఁగుత్తుకఁ జొట్టుబాటు
చిల్వలక్రియఁ గానరాని గతులకొ మయిమైఁ బెనుచుకొ జ
నించున, శ్రు లటుత నొత్తు సోలు నిలుచుకొ విధిచాతురిఁ
గూడియుకొ రతికొ, దలఁచవు కంటె పాసినవెతల్ దలఁపిం
చుచుఁ గోకదంపతుల్.

62

టీ. కోకదంపతుల్ = చక్రవాకపక్షుల ఇతలు, విధిచాతురికొ = దైవ
విలాసముచే, గూడియుకొ = మరలఁ గలసియు, పాసినవెతల్ = కడచిన కష్ట
ములను, తలఁపించుచుకొ = ఒకదాని నొకటి తలఁచుకొనునట్లు చేసికొనుచు,
కొలకొలకూయుకొ = కలకలధ్వని నిండాఁగ నఱచును, దై నొఱగుకొ = ఒక
దానివైకి జేటొకటి మొద్దియానుకొనును. గుత్తుకకొ గుత్తుకకొ = గొంతును
గొంతును, చుట్టకొ = అలముకొనును. పాటుచిల్వలక్రియకొ = పారాడు
పాములవలె, కానరాని, గతులకొ = నడకతో, మయిమైకొ = దేహముతో
దేహమును, పెనుచుకొ = పెనవేసికొనును. జనించు నశ్రువుల్ = జనించుకన్నీ
ళ్లును, అటుకకొ = ఒండొంటిమెడలచేత, ఒత్తుకొ = తుడుచును, సోలును =
సొమ్మసిల్లును. నిలుచుకొ = విమియఁ జేయక యూరక నిలువఁబడును. రతికొ =
భోగములును, తలఁచవు, కంటె = చూచితివా ?

తా. వరూధిసీ ! చక్రవాకదంపతులు ప్రొద్దు త్రుంకినవైఁ గన్ను తెలి
యక యొండొంటి నెడఁబాసి శేయెల్ల వియోగము ననుభవించి ప్రొద్దు
పొడువఁగానే మరలఁ గలసికొని కడచిన కష్టములఁ దలఁపించుకొనుచుఁ
గొలకొలఁ గూయుచుఁ దైదై నొఱగుచు గొంతుగొంతుఁ గలుపుకొనుచుఁ
పారాడు పాములవలెఁ బెనఁగొనుచుఁ గన్నీరుకార్చుచు నిట్లు పలుతెఱఁగుల
నొకటపడునుగాని సంభోగసౌఖ్యమును దలంపవు చూచితివా ? అలం.
శ్చుభావోక్తి, కారకదీపకము, ఉపమ, విశేషోక్తి.

జీ. ఇందునిభాసస్థైర్యాఽడనఁగనింద్రుఁడొచంద్రుఁడొయాయువేం

ద్రుఁడో, యిందులకై వగఁ బొగుల నేటికి నేటికినందుఁజో
దమా, నందనభూమిభూమిసురనందనుఁ డుండకపోడు రమ్మ
నీ, చందము నందముఁగనిన జవ్వని యెవ్వఁ వెట్టిజేయదే.

టీ. ఇందునిభాస్య = చంద్రునిపంటి ముఖముగలదానా! పరూధినీ,
వాఁడు = ఆప్రవరుఁడు, అనఁగఁ = అనఁగా, ఇంద్రుఁడో = దేవరాజో,
చంద్రుఁడో = చందమామయో, ఆయుపేంద్రుఁడో = ప్రసిద్ధుఁడైన విష్ణుఁడో,
సుప్రసిద్ధుఁడగు నింద్రుఁడు చంద్రుఁడు విష్ణువును కాఁడు. అంతటి దేవుఁ
డైన విరాళిగొనుటయు వెదకుటయు సమంజసముగాని సామాన్యమానవుని
కొఱకా ఇంతటి వలవంతలతో వేగుట, ఇందులకై = వాని సాంగత్యమునకై,
వగఁ = విచారముతో, పొగుల నేటికి = దుఃఖింప నేల? నేటికిఁ =
నేడును, అందుఁ = ఆయుద్ధానవనమునకు, పోదము, అనందనభూమిఁ =
సంతోషకరమయిన యాప్రదేశమున, భూమిసురనందనుఁడు = ప్రవరుఁడు,
ఉండకపోడు = ఉండనేయుండును, రమ్మ = పోదమురమ్మ. శృంగారవనము
జూచి యా యువకుఁడు కాలానక యందు నిలువకపోగలఁడా? జవ్వని =
చిన్నదానా! నీచందముఁ అందముఁ = నీవిధమును జక్కఁదనమును,
కనిన = చూచినయెడల, ఎవ్వనిఁ = ఎట్టివానినైనను, వెట్టిఁ = కామ
వికార మందినవానిఁగా, చేయదే = చేయదా?

ఇంద్రుఁడు చంద్రుఁడు విష్ణువు లోనగువారె నిన్నుగాంచిన వలకురు.
ఇక సామాన్యబ్రాహ్మణునిసంగతిఁ జెప్పవలసిన దే మున్నది? ఇంద్రాదులు
తమ మహత్త్వముచే నీ మీఁదివలపు నాపుకొనఁగలుగుదు రేమోగాని సామా
న్యుఁడగు ప్రవరాభ్యుఁడు ముగ్ధుడై యీ ప్రదేశమునం దెందెందో యుండు
ననుట.

తా. పరూధినీ! ఆప్రవరుఁ డనఁగా నింద్రుఁడా చంద్రుఁడా!
అతని పొందునకై యంతగా చింతపడ నేల? నేడుకూడ నయుద్ధాన
మను—16

మున కరుగుదము. అచో నన్నిప్రశ్నమారుఁడుండకపోడు. రా! నీచందము నీయందము చూచినచో నెట్టివానికి కెట్టిపుట్టదు? అలం. ఉపమ, ప్రతి వేదము, అర్థాపత్తి.

ఉ. ఏల దురంతవేదనమెయిన్ బొరలాడెదు తాల్చిదక్కి మే
లే లలితాంగి యెంతపని లెప్పిది విప్రవరుండు గోలయున్
బాలుండు గాన నప్పటికిఁ బైబడఁ గొంకెనుగాని వానికిన్
గాలోకచోటనిల్పునె వగన్ మగుడన్ నినుఁజూచునంతకున్.

టీ. లలితాంగి = ఇంచైన యవయవములు గలదానా! తాల్చి =
త్తైర్థమును, తక్కి = శోలొప్పయి, ఏల = ఎందులకు, దురంతవేదనమెయిన్ =
అంతము లేనిబాధతో, బొరలాడెదు = క్రిందుమీఁదు పడుచుఁ దపించెదవు?
మేలే = మంచిదా-ఇదియుక్తమా? ఎంతపనిలెప్పు = ఎంతమాత్రపుఁబనిలే -
యసాధ్యముకాదు (లెప్పు అనుట యలక్ష్యమును నూచించుచు.) విప్రవరుండు =
నీవుపలచిన యాబ్రహ్మశ్రేష్ఠుండు, గోలయున్ = యుక్తాయుక్తజ్ఞానకూర్మ్యుఁ
డును, బాలుండున్ = పసివాఁడును, కానన్ = కాఁబట్టి, అప్పటికిన్ = ఆ సమయ
మునకు, పైబడన్, గొంకెను. కాని, వానికిన్, మగుడన్ = తిరిగి, నినున్,
చూచునంతకున్ = చూచుపఱుకును, వగన్ = విచారముచే, కాలు = పాదము,
ఒకచోటన్ = ఒక ప్రదేశమునందు, నిల్పునె = నిలుకడగా నుండునా? ఈ
పదము పదలిపోవనే పోవఁడు. పోయెఁబో వెనుకకు మఱిలిపోయినచో నిముస
ముండక వచ్చితిరును.

తా. పూర్తిని! పిర్వు వీడి మిలిలేని వేదనఁజెందెదేల? మేలొ యిది?
అతని వశపఱుచుకొనుట యనఁగా నెంతపని? ఎఱుంగనివాఁడును బాలుండును
గాన నప్పు డాతఁ డట్లు మీఁదఁబడ నంతయిం చెను గాని వానికి మరల
నిన్నుఁ జూడకున్నచోఁ గా లొకచోట నిల్చునా?

క. రారమ్మనుటయు దివిష
న్నారీరత్నంబు నికటనాకధునీక
ల్వారాంభోరుహమధురస
ధారాచంద్రకితసలిలధౌతానన యై.

65

టీ. రారమ్మ = పరవిహారమునకు రావే రా యని, అనుటయుఁ =
చెలికత్తె యనఁగా, దివిషన్నారీరత్నంబు = వేల్పుఁగన్నెలలో మిన్న యగు
పరూధిని, నికట...ననయై. నికట = సమీపమున నున్న, నాకధునీ = ఆకాశ
గంగలోని, కల్వార = చెంగల్వలయు, అంభోరుహ = పద్మములయు, మధురస =
మకరందముయొక్క, ధారా = ధారలచే, చంద్రకిత = నెమలియొక
కన్నులవలె జిడ్డుదేతినదిగాఁ జేయఁబడిన, సలిల = నీటిచే, ధౌత = కడుగుఁ
బడిన, ఆననయై = మొగముకలదై, ఈ పద్యమునకుఁ బైపద్యముతో
నన్వయము.

పశుశుద్ధుడుగు జలమునందుఁ దేనియబొట్టువేసిన జిడ్డుతేజురు. దానిపై
సూర్యకిరణములు వ్యాపించెనేని యింద్రధనుస్సులోని రంగులవలె నుండునూ
ఇట నది యభివర్ణితము.

తా. ఈ విధముగాఁ జెలికత్తె రార మ్మనుటయు నాపరూధిని చెంగట
నున్న గంగానదిలోని కలువలనుండియు తామరలనుండియు నొఱగిన పూఁ
దేనెచే జిడ్డుకట్టిన నీట మొగము కడుగుకొని.

సీ. ఘనసారపంక మొక్కలతాంగి దెచ్చిన

ముట్టి వ్రేలనె చుక్కబొట్టు పెట్టి
యింతి యొక్కతె పూవుటెత్తు లెత్తినఁ జూచి
విసువుతో నొకకొన్ని విరులు దుఱిమి
పడతి యొక్కతె రత్న పాదుక లిడ నిల్చి
తొడుగ కవ్వలికిఁ బోనడుగు పెట్టి

బాగాలు వెస నొక్కపద్మాక్షి యొసంగిన
వెగ్గలం బని కొన్ని వెడల నుమిసి

తే. సగము గొఱికినయాకును సఖులుపిలువ
సగమొసంగును త్తరముఁ దెల్వి సగము మఱపు
సగము నయి చింతచే సగ మగుచు నరిగె
నవ్వయాధిని యంతికోద్యానమునకు.

66

టీ. ఘనసారపంకము = కప్పరపుగండము, ఒక్కలతాంగి = ఒకటిగవంటి
మేనుగలచెలువ, తెచ్చినక = లేఁగా, ప్రేలనే = కొనప్రేలితోనె, మట్ట = తాఁకి,
చుక్కబొట్టుపెట్టి = చుక్కవలెబొట్టు పెట్టుకొని, ఇంటియొక్కతె = ఇంకొక
చెలియ, పూవుదెత్తులు = పూదొంటులు, ఎత్తినక = ఎత్తినచేతబట్టుకొనఁగా,
చూచి = ఆహ్లాదపరలఁజూచి, వినుపుతోక = విరక్తితో, కొన్నివిరులు = అందుఁ
కొన్నిపూలుమాత్రము, తుఱిమి = కొప్పన నిడి, పడఁచియొక్కతె = మఱియొక
పరిచారిక, రత్నపానుకలు = రత్నాలపావతోట్లు, ఇడక = ముందటికిఁ దెచ్చి
పెట్టఁగా, నిల్చి = సరిగా నిలిచి, తొడుగక = కాలధరింపక, అవ్వలికొ పోక =
తొలఁగిపడునట్లు, అడుగుపెట్టి = పాదముచొన్ని, ఒక్కపద్మాక్షి = ఇంకొక్క
పరిచారిక, వెనక = త్వరగా, బాగాలు = కత్తిరించినపోకలు, ఒసంగినక =
చేరి కందీయఁగా, వెగ్గలంబు = హెచ్చు, అని = అనిచెప్పి, కొన్ని = ఆబాగ
ములలోఁ కొన్నిటిని, వెడల నుమిసి = పోవునటుల నూచి, సగముగొఱికిన
యాకును = సగముమాత్రముగొఱికిన తములపాకును, సఖులు = చెలులు, పిల్వకొ,
సగము, మఱపు = అజ్ఞానము, సగము, వి = కలదై, చింతచేక, సగము,
అగుచుకొ, అంతికోద్యానమునకుకొ, వెడలకొ.

ఇందు అరలి యను మదనావస్థ చెప్పబడెను. “అరలి ప్రియవస్తు
ద్యేషక” అని తల్లక్షణము. శైత్యోపచారవికారము అరలి యని యిటులు
కావ్యాలంకారసంగ్రహమునఁ గలదు. —

మ. “నిరతం బాత్తకరాంప్రి బాహునఖకాంతిన్నూర్తికిం దిగ్గుడై
శరణంబొందు ప్రవాళవద్ద బినవృష్యేణికిం గ్రుత్తుటన్
శరణంబందుట హీనమంచునొ మఁకొన్దై తోవచారక్రియా
గరిమం బొల్లదు మౌనిసీమణి కడంకన్ శ్రీనృసింహాధిపా.”

(తృతీయాశ్వాసము. ప. ౧౭౫)

తా. వరూధిని ప్రియవిరహవేదనచేత విరక్తి నొందినదై గంధము పూసి
శొనక, పువ్వులు కొప్పురక జక్కగాఁ బెట్టుకొనక, పావతోట్ల కాళ్లఁదొడు
గక, వక్కలాకు లొల్లక, చెలికత్తెలాడు మాటలకు బదులుమాటలు సరిగాఁ
జెప్పక, స్త్రుతిగలిగియు లేనిదానివలెనే విచారముచేఁ గృశించిన దేహము
గలదై, మెల్లఁగా నింటివెంబడి శృంగారపుఁ దోటకుఁ జొయెను.

వ. ఆసమయంబున దేవజాతిత్వజనిత విమలజ్ఞాన పాటవంబునం
దద్వైత్తాంతంబు సమస్తంబు నెఱుంగుటంజేసి. 67

టీ. దేవ...టవంబునకొ-దేవజాతిత్వ=దేవజాతి యగుటవలన, జనిత=
పుట్టిన, విమలజ్ఞాన = నిర్మలమగు తెల్వియొక్క, పాటవంబునకొ = గట్టి
తనముచే (సామర్థ్యముచే), తద్వైత్తాంతంబు = ఆ వరూధిని సమాచారము,
సమస్తంబుకొ = అంతయు, ఎఱిగి = తెలిసినవాఁ డగుటచేత (కర్త గంధ
ర్వుడు.)

శా. ఏగంధర్వుఁడు తద్విలాసములు మున్నీక్షించి తానెంతయుకొ
రాగాంధుండయిగోరి హత్తక గడుకొ రా రాపులం గంతుఁడు
ద్వేగం బండఁగఁజేయ నెవ్వగల నువ్విట్లూరుచుకొ వేఁగువాఁ
డాగంధర్వుకుమారుఁ డంగభవవిద్యాపారగుండాత్త లోన్.

టీ. మున్ను = పూర్వము (ఇంతకు వెనుక) ఏగంధర్వుఁడు = ఏగం
ధర్వుకుమారుఁడు, తద్విలాసములు=ఆ వరూధిని శృంగారచేష్టలను, ఈక్షించి=
చూచి, తాకొ=తాను, ఎంతయుకొ=విస్తారముగా, రాగాంధుండయి = అను

రాగముచేఁ గాననివాడయి, శోరి=వరూధినిపొందు నపేక్షించి, హత్తక = జతపదక, కడుక్ = విక్కిలి, రారాపులక్ = ఒత్తిడిచే, కంతుండు=మన్న ఘండు, ఉద్వేగంబు=కలవరమును, అందంగఁజేయక్ = పొందింపఁగా, నెవ్వ గలక్=సింధువిచారముతో, ఉష్విష్టూరుచుక్, ఏగంధర్వుండు, వేఁగువాడు= పరితపించుచుండువాడో, అంగభవవిద్యాపారగుండు = మన్నభవిద్యయందు గడిచేసినవాడు, (అగు) ఆగంధర్వుమారుండు = యౌవరవంతుడగు నాగంధర్వుమారుండు, ఆత్తటాక్ = హృదయమునందు, వైపద్యముతో నస్వయము.

విలాస మనునది ఇష్టుడగు ప్రియని గవయ నభిలషించి భూనేత్ర చాలనాదులచే నుత్సాహము కెల్లడించుట. విలాసమునకు లక్షణము.—

శ్లో. “ప్రియనంప్రాప్తినమయే భూ)నేత్రాననకర్తభిః,

తాత్కాలికో విశేషో యస్య విలాస ఇతీరితి.” (రసార్థ పదుభాకరము.)

తా. మను పొకగంధర్వుండు పరూధినిసౌందర్యమును దాని శృంగార చేష్టలను జూచి మోహించి యది యందులకు సమ్మతించకపోగా దానివి వలపించు నుపాయము గానక నాటుసుండి మన్నభవేదన పొందుచున్నవాడై పరూధిని ప్రవరాఖ్యుని వలచి వాడు తన్నొల్లమిచేత మన్నభవ్యభవదుచున్న వృత్తాంతము విని తన మనసులో నిట్లాలోచించెను.

ఉ. ఒక్కొక్క వేళఁ బద్మముఖుఁ లొల్లమి నేయుదురొక్కవేళఁ బె న్నక్కువనాదరింతురు ఊణఊణముల్ జవరాండ్రచి త్తముల్ బక్కున వేసఱక్ జన దుపాయములక్ దగునచ్చకంబులక్ జిక్కగఁ జేసి డాసి సలిచి త్తముఁ బట్టి సుఖంపఁగాదగున్.

టీ. పద్మముఖులు = తామరపూవులవంటి ముఖముగలవారు—స్త్రీలు, ఒక్కొక్కవేళక్ = ఒకానొకసమయమునందు, హృదయము రాగాతిశయ ముచే విజృంభించియే ఁడు, ఒడ్లమిశేయ దరు = ఇచ్చగింపక పోవుదురు

ఒక్కవేళకే = ఒకానొకసమయమున, వెన్నక్కువకే = వెద్దయపేక్షతో,
అదరింతురు, జవరాండ్రచిత్తముల్ = యవతులడెందములు, ఊణక్షణ
ముల్ = ప్రతిక్షణమునకు మారునవి, (కాన) వక్కునకే = తటాలున,
వేసరకే చనదు=వినువరాదు. ఉపాయములకే = బహువిధములగు నుపాయ
ములచేతను, తగు నిచ్చకంబులకే = అనువైన యిచ్చకాలతోడను, చిక్కగఁ
జేసి = స్వాధీనపఱచుకొని, డాసి = డగ్గఱి, సలిచిత్తముఁబట్టి = అడుదాని
మనసు ననువర్తించి, సుఖంపఁగాఁ దగుకే = సంభోగసౌఖ్యములనునుభవింపఁగాఁ
దగును.

స్త్రీలచిత్తములు ఊణక్షణము చలించునవిగానఁ గాలానుసారములగు
ప్రయత్నములు చేయవలయు ననుటకు. —

ఉ. “ఇప్పటి నీతలంచు తెఱఁగిట్టిదయకా నిటమీఁద నెప్పు డే
చొప్పున నుండునో ! నిజమునుద్ది యెఱుంగముగాని యుగ్మలీ
చెప్పెడిదేమి ! బాలికలచిత్తము లంబుతరంగలాలముల్.”

(శృంగారనైషధము. అ. 2)

తా. ఒక్కొక్కప్పుడు తిరస్కరింతురు. ఇంకొకప్పుడు మిక్కిలి
మక్కువ చూపుదురు. స్త్రీలచిత్తములు చపలము లగునవి కావునఁ దటాలున
విసివి విడువరాదు. ఉపాయములు చేసి యనువయిన యిచ్చకములు పలికి
స్వాధీనపఱచుకొని డగ్గఱి యాడుదాని మనసు గుఱైఱిగి సుఖంప నగును.
అలం. అప్రత్యుత్ప్రశంస, కావ్యలింగమును.

క. అని తలఁచి యవ్వెలాసిని

యనిశముఁ గ్రీడించుపుష్పితారామంబుక

మునుకలుగఁ జొచ్చి యొకచం

దనభూజమునీడ నిల్చి దంభం బమరన్.

టీ. అని తలచి = ఈవిధముగాఁ దలంచికొని, అనిశముకొ = ఎప్పుడును, అష్విలాసినీ = విలాసవతియగు వరూధిని, క్రీడించు పుష్పితారామంబునకొ = విహరించు వికసించినతోటను, మను కలుగకొ = వరూధిని రాకముందే, చొచ్చి = చేరి, ఒకచందనభూజము నీడకొ = ఒక మంచిగందపుఁజెట్టు నీడను, దుభంబు = కపటము, అమరకొ = ఒప్పుగా, నిల్చి = నిలువఁబడి, వైశద్యముతో నన్వయము.

తా. గంధర్వకుమారుఁడు ఎటులేని ప్రయత్నించిన వరూధిని సమాగమము లభింపవచ్చు ననుకొని ఆమెకంటె ముందుగా నామె విహరింపవచ్చు నుద్యానవనముఁ జేరి యటఁగల యొకగందపుమ్రాని నీడను గపటాచరణములతో నిలిచియుండెను.

సీ. అర్థచంద్రుని తేట నవఘటించులలాట
పట్టి దీర్చినగంగమట్టితోడఁ
జెక్కుటద్దములందు జిగి వెల్లువలు చిందు
రమణీయమణికుండలములతోడఁ
బసిఁడివ్రాతచెఱంగు మిసిమి దోఁపఁ జెలంగు
నరుణాంకుళోత్తరీయంబుతోడ
సరిలేని రాకట్టుజాళువామొలకట్టు
బెడఁగారునీర్కావిపింజెతోడ

తే. ధవళధవళము లగుజన్నిదములతోడఁ
గాళికాముద్ర యిడినయుంగరముతోడ
కాంతరస మొల్కుబ్రహ్మతేజాబుతోడఁ
బ్రవరుఁ డయ్యె వియచ్చర ప్రవరుఁ డపుడు.

71

టీ. అపుడు = ఆసమయమునందు, వియచ్చర ప్రవరుఁడు = గంధర్వుఁడు, అర్థచంద్రుని తేటకొ = అర్థచంద్రుని తిన్నదశమును, అవఘటించు లలాటపట్టికొ

తిరస్కరించునొసలను, తీర్చినగంగమట్టితోడక - తీర్చిన=తిలకముగా దిద్దిన, గంగమట్టితోడక = గంగానదిలోని మృత్తికతోడను, నదీజలమునందు స్నానముచేసి సంధ్యవార్చునపుడు నదీమృత్తిక మొగమున బొట్టుపెట్టుకొనుట ఆచారము. చెక్కుటద్దములందుకొ = అద్దములంబోలు చెక్కులందు, బిగివెల్లు వలు=కాంతిప్రవాహములు, ప్రవాహమువలె వ్యాపించు గాంధివిశేషములనుట. చిందు=తొలఁకునట్టి, రమణీయమణికుండలములతోడక - రమణీయ=మనోహరమైన, మణి = రత్నములుచెక్కిన, కుండలములతోడక = కర్ణభూషణములతోడను, (మణిభూషణ గాన కాంతివెల్లువలు) వసిడి ... మిసిమి - పసిడివ్రాత = బంగారు పనితరముగల, చెఱంగు మిసిమి = అంచుయొక్క మిసమిస, తోడక, చెఱంగు = ఒప్పు, అరుణాంశుకోత్తరీయంబుతోడక - అరుణ = ఎఱ్ఱని, అంశుక = రంగుగల, ఉత్తరీయంబుతోడక = జంఁదెమువాటుగాఁ బైవేసికొన్న యువపస్త్రముతోడను, సరిలేని=సాటిలేని, రాకట్టు = రత్నపుఁ గట్టడముగల, జాళువా మొలకట్టు=మేలిమి బంగరుమొలత్రాడు, బెడఁగారు = అద మొనఁగు, సీర్కాని పింజెతోడక - సీర్కాని = నీట నానఁబెట్టి నీడను ఆరవేయుటచేఁ గొంచె మెఱుపురంగులదిగా నున్న దోపతియొక్క, పింజెతోడక = వ్రేలాడు నటుల విడిచిపెట్టిన కుచ్చెళ్లతోడను, భవశభవశములు = మిగులఁ జెల్లనివి, అగు, జన్నిదములతోడక = యజ్ఞోపవీతములతోడను, కాళికాముద్ర = కాళిముద్ర, ఇడిన = వేసిన, ఉంగరముతోడక = అంగుళీయకముతోడను, శాంతరసము, బిల్గు = చిదుచున్న, బ్రహ్మలేజంబుతోడక = బ్రహ్మణ్యలేజముతోడను, ప్రవరుడు = ప్రవరరూపము ధరించినవాడు, ఆయ్యోకొ=ఆయన.

తా. అప్పుడు నొసట గంగమట్టిబొట్టును, చెక్కిళ్లపై వ్యాపించు కాంతులుగల రత్నాలకర్ణాభరణములును, చెఱంగులం దక్షరవంక్షివలె సరిగతో నేయఁబడిన కమ్ములుగల యుత్తరీయమును, రత్నములుచెక్కిన మొలత్రాడును,

మందరికట్టుకుచ్చెలు ప్రేలఁగట్టిన నీరుకావిదోపలియు, మిక్కిల్వీ తెల్లగానుండెడి యజ్ఞోపవీతములును, కాళిముద్రతోడి ముద్దుటుంగరమును ధరించి మొగము నందు శాంతరసమును గనఁబఱచునట్టి బ్రాహ్మణతేజస్సు వెలయఁగా నాగంధ ద్వండు ప్రవరునిరూపమును బొందెను.

క. ఇట నవ్వరూఢినియు నొ

కొట్టఁ గలిపయసఖులు దన్నుఁ గొలిచి నడువఁగాఁ

జటులర్పుశంర్పుశరవపద

కటకసమాకృష్ట కేళికలహంసీక యై.

72

టీ. ఇట = ఇక్కడ, అక్కడ గంధర్వఁడు వనముచేరియుండఁగాఁ జెలిమికత్తెలచెంత, ఆ, వరూఢినియున్ = వలపునంతచేఁ దపించుచున్న వరూఢినియు, ఒక్కొట్టన్ = ఒక్కటిగా, కలిపయసఖులు = కొందఱు నెచ్చెలులు, తన్నున్ = తనను, కొలిచి = నేపించి, నడువఁగాన్ = తనవెంట నడచి వచ్చుచుండఁగా, చటు...కయై-చటుల = చలించునట్టియు, ర్పుశం ర్పుశర = ర్పుశర్పుశ మనుధ్వనితోఁ గూడినట్టి, పదకటక = కాలియందెలచే, సమాకృష్ట = వెనుదవులనట్టు చేయఁబడిన, కేళికలహంసీకయై = విలాసమునకుఁ బెంపఁబడిన రాయంచలుగలదై, కాలియందెలమ్రోత యంచల మ్రోతవలె నుండుటచే సజాతీయ పక్షిసముదాయ మనుభ్రమతోఁ బెంపుడుహంసలు వరూఢినిని వెంబడించెను. కటకరవము అంచలయులివువలె నుంటకు దృష్టాంత ములు వెనుక నీయఁబడెను.

ఒక్కట, రూ. ఒక్కొట్ట. ఒక్కొట్ట యనుటకు.---

క. “ఇట పాండవకౌరవు లొ

కొట్ట నందఱు గురుననుజ్ఞఁ గొని”

(భారతము. ఆదిపర్వము.)

నీ. ఉరగపూత్కారధూమోగగంధముఁ బాసి

పాలయుఁబో యీతావి మలయపవనుఁ

డనలాక్షు వెడబొబ్బ నలమినతలదిమ్మఁ
బాయుఁబో యీతేంటపాట మరుఁడు
ఘర్షసామీప్యసంకలితదాహసూర్తి
నాఁగుఁబో యీనీడ నల్లమధుఁడు

గరళసోదర్యాత్మకరసుధాకటుకత్వ
ముడుపుఁబో యీతేనె నోషధీశుఁ

తే, డనఁగఁ జుంకకురవకపనసతినిశ

నిచులవంజులదాడిమీనిచికిలామ్ర
పాటలీపూగకేసర ప్రముఖతరుల

సోబగు మీలునుద్యానంబుఁ జొచ్చి యచట,

73:

టీ. మలయవపనుఁడు = మలయమారుతము - మలయపర్వతమునుండి
వచ్చుచల్లగాలి, దక్షిణపు దిక్కునుండి వచ్చు గందపుఁదావి గలగాలి, ఈ
తావిక్ = ఈ పరిమళముచే, ఉరగ...గంధముక్ - ఉరగ = పాముల
యొక్క, పూత్కార = బుసలవలనఁ గలిగిన, ధూమ = పొగచే, ఉగ్ర =
వేండ్ర మగు, గంధముక్ = వాసనను, పాసి, పొలయుఁబో = ప్రసరించుఁ
జామీ, పాములవినము అగ్నిగాన బుసకొట్టుటలు పొగలుగాఁ జెప్పబడెను.
ఓసము అగ్నిగఁ జెప్పుదు రనుటకు “వినపుఁజిచ్చొండొండ దెసలు ప్రేల్వ”.
పూత్కృతులనుండి పొగలు వెడలు ననుటగూడ నిటులే నుప్రసిద్ధము.—

తే. “పొదలుతనపూత్కృతులకెల్లఁ బొగలు గవిసి

యబ్జజాండ మూదరవెట్టినట్లు గాఁగ

కాలకర్పశకాయుండు.”

(హరివంశము. పూ. ఆ. ౧౩)

మరుఁడు = మన్నఁడు, ఈతేంటపాటక్ = ఈతుమైదలపాటచే,
అన...బొబ్బక్ - అనలాక్షు = శివునియొక్క, వెడబొబ్బక్ = పెద్దదర్దరిం
పుచే, అలమినతలదిమ్మక్ = మూఁగిన శిరోవేదనను, పాయక్ పో = ఎడఁ

బాయునుచుమీ! అల్ల వధుడు=అవసంతుడు, ఈనీడకో = ఈచెట్టనీడచే,
 ఘర్ష...సూర్పికో - ఘర్ష = గ్రీష్మముయొక్క, సామిప్య = చేరికచే,
 సంకలిత = చేకుటన, దాహసూర్పికో = తాపపుహెచ్చును, అంగుఠో =
 అంగుఠును చుమీ! ఓవధీతుడు=చంద్రుడు, ఈలేసెకో = ఈశ్రాదేసేచే,
 గరళ...కటుకత్వము-గరళ = విషముయొక్క, సోదర్య=తోబుట్టుతనముచే,
 ఆత్మ=పొందబడిన, కర = కిరణములయొక్క, సుధా=అమృతమందలి, కటు
 కత్వము = చేచును, ఉడుపుఃఖో = పోగొట్టుకొనునజుమా! అనంగకో =
 అనునట్లు, చంపక...తరులసౌబగుకో - చంపక=సంపంగి, తురవక = గోరంట,
 వనన, తినిక = నెచ్చి, నిచుళ = ప్రబులి, పంజుళ=అశోకము, దాడిమీ =
 దానిమ్మ విచికిల = నన్నవల్లె ఆమ్ర=మామిడి, పాటలీ = కలిగొట్టు,
 పూగ=పోక, కేసర=సురపొన్న, ప్రముఖ=మొదలైన, తరులకో = చెట్లచే,
 సౌబగు=సౌగంధ, మీఱు=అతిశయించు, ఉద్యానముకో = విహారశృంగారవన
 మును, చొచ్చి=ప్రవేశించి, అచటకో=అక్కడ, వైచద్యముతో నన్వయము
 అలం. అప్రస్తుతప్రశంసోత్ప్రేక్షలు.

ఈమైదలరవమును పాట యని చెప్పటకలదు. దృష్టాంతములు—

క. “వీనులవిందై యమృతపుసోనల పొందై యమందనుమచరదళిని

గానముక్రందై యారవ మానందబ్రహ్మమైన నధిపతి బలికెన్.

(వసు. ద్వితీ.)

కా. “భృంగా కృష్ణుడు మంచివాడనుచు సంక్రీలికో బ్రసంగించెడి

సంగీతంబున మేము సొక్కుదుమె.”

(భాగవ. దశ.)

సీ. “మాధవీమధుపానమత్తాలిసీగాన

విభవావళోద్యానవీధులందు”

(కవికర్తరసాయనము.)

తా. ఈతోటలోనిగోరంట సంపెంగ వనన మామిడి సురపొన్న

మొదలుగా గల వృక్షములవలని ఫలపుష్పపరిమళములచేత దుమైదల

ఘోరముల చేతను మ్రోకులనీడల చేతను తేనెలమాధుర్యము చేతను గ్రమముగా మలయమారుతమును మన్నధుండును వసంతుండును జంధ్రుండును దనుతమ లోపములను బోగొట్టుకొనుచున్నారు. అట్లుండఁగా నితరులకొఱతలు దీఱకపోవునా! తప్పక తీఱు నను నిశ్చయముతో నాతోటను జొచ్చి యని తాత్పర్యము. అలం. అప్రస్తుత ప్రశంస, ఉత్సేహమును.

మ. పవనూనప్త వమానపంకజరజగపాలీపిశంగచ్చవీ

భవదభ్యర్థ్య వికీర్ణ కృత్రిమసరితాపథ స్తరంగాహతైం

దవపాపాణవితర్ది కాతలమునక నాళీకపత్రాక్షు లు [గ్రన్.

త్సనమొప్పక విహరించుచుక సరసవాచాప్రాధిమిల్ మీఱఁ

టీ. పవమాన...తలమురక్ - పవమాన = గాలిచే, ప్తవమాన = తేలియాడుచున్న, పంకజ = తామరపూలయొక్క, రజగపాలీ = పరాగపుంజముచే, పిశంగచ్చవీధవత్ = వచ్చనికాంటెగలవగుచున్న, అభ్యర్థ్య = చెంగట, వికీర్ణ = చెదరిన, కృత్రిమసరిత్ = కాల్యలయొక్క, పాథక = సీళ్లయొక్క, తరంగ = తరంగలచే, అహత = కొట్టఁబడుచుండు, విందవపాపాణ = చంద్రకాంత మణులుగూర్చిన, వికర్ది కాతలమునక = అరుగుపై, నాళీకపత్రాక్షులు = తమ్మిఱ్ఱకులవంటిన్నులుగల స్త్రీలు, ఉత్సవము = వేడుక, ఒప్పక = ఒప్పునటుల, విహరించుచుక = సంచారముచేయుచు, సరస...ప్రాధిమిల్ - సరస = ఇంద్రుని, వాచాప్రాధిమిల్ = వాక్యమత్కారములు, మీఱఁగక = అతిశయింపఁగా, వైవద్యముతో నన్వయము.

పరూధిని విరహిణిగాన శిశిరోపకృతు లవసరము. పరాగము, తరంగములగాలి, చంద్రకాంతవేదిక ఇవి సహజశీతలములు. వీని నుపాయాంతరముచే నమకూర్చిరి. పుష్పాడి గాలికి దమ్ములనుండి రాలుచుండె ననుటచే నాప్రదేశము నేత్రపద్మముగ నుండెననియు అలలతాకిడి చంద్రకాంతవేదికకు సోఁకు

చున్న దనుటచే వఱియుఁ జల్లఁగా నుండెననియు భావము. సరసప్రసంగములు అన్యవ్యాసంగవశమున విరహబాధ నపనయించుటకు.

ప్రాధీమ-ఇది ఇమనిచ్చి కృత్యము. ఇట్టివే ముగ్ధిను ఇత్యాదులు. ప్రాధీమ ప్రయోగములచే సాధువు. “గంభీరవాక్పాధీమక్” శ్రీ సాధమహాకవి. ఇమనిచ్చి కృత్యములు మృగ్యములని వాచునుడు.

తా. గాలిచే దూఁగియాడు తమ్మిపుప్పొడి క్రమ్మి పసిమిగాంచిన చెంగటి కాల్యల నీళ్లలోనితరంగలు తాఁకుచున్న సెలరాతి లిన్నెవై నాకముల నయనలు సరసవాక్యము లాడుకొనుచు ఉత్సవముతో విహారము నల్పుచు. (ప్రేషద్యముతో నశ్వయము.)

చ. బటువయ విజ్ఞప్తిగి పరిపాటిగఁ బూచి పరాగపుంజ మొక్కటఁ గలయంగఁ బర్వఁ గొనగొమ్మను గోయిల మించ నొప్పెఁ జెంగటియెలమావి హారరుచి గందవాడిక గను పట్టి నీలతా, స్ఫుటతరచూచుకం బగుచుఁ బొల్పువ నేందిర గుబ్బుచన్ననన్.

టీ. బటువయ = వట్టువై, విజ్ఞప్తిగి = మిగుల నిగిడి నిక్కి, పరిపాటిగఁ = తీరుగా, జొంపముగాఁ బెరిగి దర్శనీయముగా, పూచి = పుష్పించి, పరాగపుంజము = పుష్పొడిప్రాపు, ఒక్కొక్కటఁ = ఒక్కసారిగా, కలయంగఁ = అంతటను, పర్వఁ = వ్యాపింపఁగా, కొనగొమ్మను = కొటారు కొమ్మవై, కోయిల, మించఁ = ఒప్పుగా, చెంగటియెలమావి = దగ్గఱనున్న లేతమామిడిగున్న, హారరుచి = ముత్యాలహారపుఁ గాలిచేతను, గందవాడిక = ముక్కపొడిచేతను, కనుపట్టి = కన్నడి, నీలతా... చూచుకంబు = నీలతా = నలుపుచే, స్ఫుటతర = మిగుల స్పష్టమైన, చూచుకంబు = చంద్రుని గలది, అగుచుక, పొల్పు = తెలఁగెను, వనేందిరగుబ్బుచన్ను = పవలక్ష్యయొక్క గుండ్రనికుచము, అనకొ ఒప్పెన్.

గున్నమావి గుబ్బచత్తుగను, పుష్పాడి చనులవై బూయుగందపాడి పూతగను, పూలకాంతి హారరుచిగను, కోయిల చన్న మొనగను శేషబడి నది. హారములు, పూవులు శ్వేతగణములానివి. గుబ్బచన్న అనుటచే బిగివి నిండాది గుబ్బవలె నిక్కినచన్న.

తా. గుండ్రమై నిక్కి జొంపములు వైచి తీరుగాఁ బూత పూచి, యంతటను బుష్పాడి క్రమ్ముకొని కొనగొమ్మును గోయిల గల్గిన యాలేమావి గున్న ముత్యాలహారములును, బుక్కామునుగల్గి నట్లని చన్నకులతో నొప్పు వలత్తియొక్క గుబ్బచన్నో యనునట్లు చూపట్టుచున్నది. ఉత్పేక్ష లొకారము.

తే. వెలది యిచ్చటిసంపెంగవిరులు గహన

దేవతలయిండ్ల నెత్తినదీపశిఖలు

గాక యుండినఁ బంచబంగళ మగుచుఁ

బాటునే మత్తమధుకరపటలతమము.

76

టీ. వెలది = ఓచెలియా! ఇచ్చటి సంపెంగవిరులు = ఈవనములోని పూచిన సంపెంగపూలు, గహనదేవతల యిండ్ల = వనదేవతలయిండ్లలో ఎత్తినదీపశిఖలు = వెట్టినదీపశిఖలలు, కాకయుండిన = కానిచో, మత్త మధుకరపటలతమము = మంచిని తుమ్మెదల సమూహ మనుచీకటి, పంచ బంగళ మగుచు = రూపుమాసినదై, పాటునే = పాటిపోవునా!

సంపెంగపూవును రక్తపర్ణముగాఁ జేర్చుట కలదు. ఇందుచే దీపములు గూడ రక్తపర్ణము లని గ్రహించునది. సంపెంగపూవును జూచినతుమ్మెదలు దీపమును జూచిన చీకటులవలెఁ దొలంగును. మధుకరముల మత్తము లనుట చేతను బటలమనుటచేతను ఆంధకారమునకు నెక్కువ సాదృశ్యముంటున్నప్రమా

తా. చెలీ! ఇచ్చటి సంపెంగపూలు వనదేవతలయిండ్లలోని దీప శిఖల లనఁదగును. కావుననే కాటుతుమ్మెద లను చీకట్లు వానినిఁ జేరక దూర ముగాఁ బొలుచున్నవి. అలం. అనుమానము, రూపకమును.

చ. అపరిమితానురాగసుమనోలసయై చిగురాకుఁజేతులకా
దపసిని గొంగిలించె వనితా యిదె రంభ దలంప రంభ దా
నపరిమితానురాగసుమనోలసయై చిగురాకుఁజేతులకా
దపసిని గొంగిలిండు టుచితంబెకదా యన నవ్వె రంభయున్.

టీ. వనితా = చెల్లీ, రంభ = అరటిచెట్టు, అపరిమిత...లసయై -
అపరిమిత = మితిలేని, అనురాగ = ఎఱ్ఱదనముతోఁగూడిన, సుమనః =
పూవుచే, అలసయై = పీపనిదై, వానియట్లు కొను స్వభావముగలదై, చిగు
రాకుఁజేతులకా = చిగురాకులనుచేతులతో, తపసిని = అగినెచెట్టును, కొంగి
లింపె = అనుకొనెను-అలింగనము చేసికొనెను, ఇదె = ఇదిగోఁ జూడుము,
(అని యొకతె చెప్పఁగా మఱియొకతె) తలంపక = విచారించఁగా, రంభ =
రంభయునునచ్చర, తాక = తాను, అపరి...లసయై - అపరిమిత = మితిలేని,
అనురాగ = అనురక్తితోఁ గూడిన, సుమనః = మంచునున్నచే, అలసయై =
పీపికలేనిదై, చిగురాకుఁజేతులకా = చిగురాకులవంటి చేతులతో, తపసిని =
తపస్సు కావించు వానిని, కొంగిలిండుట = అలింగనముచేయుట, టుచితంబె
కదా = యుక్తమేకదా. అనకా = అనఁగా, రంభయున్ = (వారిలోఁ
గలసి విహరించు) రంభయును నచ్చర, నవ్వె = అందులకుఁ బరిహసించెను.

అవినెచెట్టును జూచినయరటి చెట్టు అనుకొనెను. దానినే యర్థాంతర
విషయచే రంభ తపస్విని కొంగిలిండుకొనె నని పలికి చెలికత్తెలు నవ్వులాడిరి.

తా. వనితా ! రంభ (అనఁటి) మెండయిన యనురాగము (ఎఱ్ఱపు).
గల సుమనస్సుల (=పూవుయొక్క-) బరువు మోయలేనిదై తపసిని (అగి
నెను) కొంగిలిండుకొనెను. అని యొకతె మఱొకచెలితో ననఁగా నది యా
వాక్యమునకే యర్థాంతరకల్పన చేసి మరల ననుచున్నది. అగును, రంభ
(అచ్చర) అపరిమిత మగు ననురాగము గలమంచునున్నతో నోవనిదై చిగు
రాకులం బోలు చేతులతోఁ దపస్విని గొంగిలిండుట వింత గాదు గదా !
యనఁగా రంభయు నవ్వెను. పక్షోక్త్యలంకారము.

అ. కొమ్మ కన్నుగవకుఁ గోరగింపఁగఁ బూచి
తఱుచుజొత్తు క్రక్కుదాసనంబు
గవియుసితమాలగహనాంధకారవి
తానమునకు నుదయభానుఁ డయ్యె.

78

టీ. కొమ్మ=బాలా ! కన్నుగవకుఁ = కందోయికి, గోరగింపఁగఁ = వెక్కన మగునట్లు, కనులారఁ జూడ వీలుగాని యటుల, పూచి = పుప్పించి, తఱుచుజొత్తు=ఎక్కువర కైమను, క్రక్కుదాసనంబు = వెలివఱుచు దాసాని చెట్టు, కవియు = క్రమ్ముకొను, ఈతమాలగహనాంధకారవితానమునకుఁ = ఈ చీకటిప్రాచుల తోఁపులోని చీకటితుండమునకు, ఉదయభానుఁడు = ఉదయించుచున్న సూర్యుడు, అయ్యె = ఆయెను.

దాసానిపువ్వుల మిగుల నెఱ్ఱగా నుండును గాన నుదయించు సూర్యుని వలె నుండెను. తమాలవృక్షములు చీకటులవలె నట్లగా నుండెను.

తా. బాలా ! ఎఱ్ఱగాఁ బూచి యుండిన యీదాసానిచెట్టు చీకటి ప్రాచులనుగాఢాంధకారమునకు నుదయభానునివగిది యయ్యెను. (ఎఱ్ఱగాఁ బూచియుండిన దాసానిపూలకాంతి చీకటి చెట్ట నలుపును విరజిమ్ముచున్న దనుట). రూపకాలంకారము.

తే. శ్యామలోపరినిబిడపత్రాభ్రములకుఁ
గాండవండంబు దిగువానకాళ్లు గాఁగఁ
బంకరుహనేత్ర వర్షర్తుశంక నొసఁగు
పోకబోదియనవకంపుమోకఁ గంటె.

79

టీ. బంకరుహనేత్ర = పద్మనయనా, శ్యామలో...భ్రములకుఁ శ్యామల = పసుపుమీఱిన నల్పుకల, ఉపరి = మీది, నిబిడ = తఱచైన, పత్ర=అపలనెడి, అభ్రములకుఁ = మేఘములకు, కాండవండంబు = బోదెల వమూహము, దిగువానకాళ్లుగాఁగఁ = (నేలపైకి) దిగువర్షధారలంకాగా,

వర్షర్తుకంక్ష = వర్షకాలమను సంశయమును, ఒనఁగు...మోకంక్ష = ఒనఁగు = ఇచ్చునట్టి, పోఁకబోపియ = పోఁకచెట్టు మొదళ్లయొక్క, నవకంపుమోకంక్ష = నుచువైనచాలును, కంటె = చూచితివా?

శ్యామలము అన నలుపురంగునకును ఆకుపచ్చనిరంగునకును జెప్పట గలదు. చెట్టు ఆకుపచ్చగా నున్నను దూరమున నున్నవారి కాయాకుపచ్చన నట్లగా గానవచ్చును గాన నలు పనుట ప్రసిద్ధము సంస్కృతకవులు వృక్ష పత్రవర్ణము శ్యామల మని చెప్పిరి. దానినే పెద్దన యనుకరించెను. చూడుఁడు ఉత్తరరామచరిత్రము. —

శ్లో. “తస్యాధస్తాద్వయమపి రతాస్తేషు పర్ణోటజేషు

గోదావర్యాః పయసి వితతశ్యామలానోకహక్రిః.” (అంకము. ౨)

తా. సఖీ! పోఁకమ్రాఁకుల పైనుండు నలుపుమీఱినయాకులు మబ్బు వలెను, వానిజోజెలు వానకాట్లగను దోఁచుటచే నీది వర్షకాలమేమో యనుసందియము గలిగించుచున్నవి చూడు. అలం, రూపకము, ఉత్పేక్ష యును.

ఉ. చూతమె డాసి పక్షతరశుక్తిపుటాంతరదృశ్యమాక్షిక
వ్రాతములై వెలుంగు గరువంపుఁగొటారులనొప్పు తామ్రప
ర్ణితట పట్లు జీర్ణదళబృందసమావృతపాండురప్రసూ
నాతిమనోజ్ఞమూలముల నర్థి నెసంగుమధూకసాలముల్. 80

టీ. పక్ష...వ్రాతములై = పక్షతర = మిక్కిలి నిండిన, శుక్తిపుట = ముత్తైపుఁజిప్పలయొక్క, అంతర = లోపల, దృశ్య = చూడఁదగిన, మాక్షిక = ముత్త్యములయొక్క, వ్రాతములై = సమాహములుకలవై, వెలుంగు = ప్రకాశించునట్టి, గరువంపుఁగొటారుల = గొప్పవగు రాశిపోతపోయు నెలవు లనో, పిచ్చు, తామ్రపర్ణితట పట్లు = తామ్రపర్ణి నదీతీరప్రదేశమువలె, జీర్ణదళ...మూలముల = జీర్ణ = పండిన, దళ = ఆకులయొక్క, బృంద =

వమూహముచేత, సమావృత = కప్పబడిన, పాదుర=తెల్లవైన, వ్రమూన = పువ్వుములచేత, అతిమనోజ్ఞ = మిగుల మనోహరము లయిన, మూలములకొ = మొదళ్ల చే, ఎనంగుమధూకసాలముత్ = ఒప్పునట్టి ఇప్పువ్రాచులను, అర్థికొ = ప్రీతితో, డాసి = చేరి, చూతమె = మనము కనుగొందమా !

రాలిన పండుటాకులు ముత్తైపుఁజిప్పలుగను ఇప్పువ్రాపులు ముత్తైముల రానులుగను ఇప్పువ్రాచులమొదళ్లు తామ్రవర్ణతీరములుగను నిందుపమింపఁ బడెను.

ముత్తైములు తామ్రవర్ణియందు విశేషముగా జనించుననుటకాధారము.

జ. “నైపుణిఁజందనాద్రిగహనద్రుమసారభవీచిఁ దామ్రవ

ర్ణీపరిలబ్ధమాత్మకమణిప్రకరంబులు దోచి దక్షిణా

కావవనుండు నల్లువెదఁ జల్లు జనించెన కాక వీనికే

లా బొడమంగ నప్పులవ మప్పుడు నా వనిఁ దోచెఁ గొన్ననల్.”

(ఆముక్తమాల్యద పంచ. ౧౧౪)

తా. ముత్యములు వెలికిఁ బ్రకాశించు ముదురుముత్యపుఁజిప్పల కొటారులతో నొప్పారు తామ్రవర్ణనదీతీరమువలెఁ దోచి గిన యొండుటాకు దొప్పలలో రాలి నిండినవ్రాలు గలయుప్పువ్రాచులమొదళ్లను పోయి చూతమా ! (తామ్రవర్ణినదిలో ముత్యాలు దొరకుట ప్రసిద్ధము.) ఉపమా లంకారము.

క. పంకజముఖ విరహాలపయఁ

గింకొ నిజనైన్యకోటికిని నెలవిడుమీ

నాంకునికరతల మన నల

కంకేళిక జిగురు గాలిఁ గదలెడుఁ గంతే.

81

టీ. పంకజముఖ = వద్దాననా ! విరహాలపయఁ = వియోగము నందువారిమీఁద, ప్రీయజనము నెడఁబాసిన స్త్రీపురుషులమీఁద, కింక =

కోపముతో, నిజమై న్యకోటికిని = తన సేనాసమూహమునకు, నెలవు = అడు
జ్జను, (దండు వెడలుటకు ఉత్తరువు గావించునట్టి యనుట) ఇమిమీనాంకుని =
ఇచ్చునట్టి వస్త్రధుని, (చేబడెక్కిముగాఁ గలవాఁ డనుట) కరతలము =
చేయి, అనెక్, ఆల కంకేళిక్ = ఆయనోకవృక్షమున, చిగురు = చిగురు
టాకు, గాలిక్ = గాలిచేత, కదలెడుక్ = కదలుచున్నది, కంటే =
చూచితివా?

తా. చెలియా! వియ్యుత్తులమీఁదఁ గోపముతో దాడి వెడలుటకుఁ
దనసేనాసమూహమున కనుజ్ఞ నొసఁగు వస్త్రధునివాస్త్రసంజ్ఞయో యనునట్లు
ఆ యనోకవృక్షమునఁ జిగురాకు గాలిచేఁ గదలుచున్నది. చూచితివా?
ఉచ్చేక్షలంకారము. వస్త్రధునివారము వెనుకఁ జెప్పఁబడెను.

చ. నునుఁజిగురాకు మేయుతటి నోరికెలంకులఁ దేఁటి గుట్టికన్
వనతరుకాఖలన్ గువకువధ్వనిఁ బాటుపికాంగనన్ బికంబ
నునయ మొప్పమాన్పుగతినాత్త ముఖంబుముఖంబుఁజేర్చిచుం
బన మొనరించెందునుడిమాయలుగా మగవారికృత్యముల్.

టీ. నునుఁజిగురాకు = మిగుల వృదువగు చిగురుటాకును, మేయు
తటిక్ = తినునప్పుడు, నోరికెలంకులక్ = నోటిపార్శ్వములందు, లేఁటి =
కుమ్మెద, కట్టిక్ = నోటితోఁ బొడువఁగా, వనతరుకాఖలక్ = తోట
లాని చెట్లకొమ్మలపై, కువకువధ్వనిక్ = కువకువమనుకూతతో, పాటుపికాం
గనక్ = పర్విడు నాఁడుఁగోయిలను, పికంబు = మగకోయిల, అనునయము =
ఊరడింపు, ఒప్పక్ = ఒప్పునటుల, మాన్పుగతిక్ = ఆకుమ్మెదగుట్టఁగాఁ
గలిగిన బాధను బోఁగొట్టునటుల, ఆత్తముఖంబు = తనముఖమును, ముఖంబుక్ =
ఆడుకోయిలముఖముతో, చేర్చి = జతపఱచి, చుంబన మొనరించెక్ =
ముద్దిఁబుకోవెను. మగవారికృత్యముల్ = మగవారిపనులు, నందు నుడిమాయ
లుగా = నమయము చూచి మోసపుచ్చునవి గదా!

నోటికెలంకులు మిగుల మృదువగు భాగములు గానఁ దేటిగుట్టిన మిక్కిలి బాధ. కాఖలమైచుండి చివురుల మేయుతటి లేటిగుట్టెగాన దిక్కు సెఱుంగక లేచినది లేచినటులఁ గొమ్మలనడుమనుండి వరుగైతెను. కోకిల పరు గెత్తునపుడు తనకువ యనియు నానియున్నపుడు కోకోయనియుఁ గూయుట ప్రసిద్ధము.

అడుకోయిల లేటి గుట్టఁగా నవస్థపడుచుండ మగకోయిల మోస ముచే దనవని సెరవేర్చుట వరూధిని విరహోవస్థలో నుండ మాయాప్రవరవేష ముతో గంధర్వఁడు తనవని సెరవేర్చుకొనెనను కథాంశమునకు నూచన.

తా. సెచ్చెలీ! యాచెట్టునం దొకయాఁడుఁగోయిల చిగురాకు మేయుచో పోరిప్రక్కఁ దుమ్మెద కట్టఁగాఁ గువకువఁ గూయుచుఁ గొమ్మల మీఁదుగాఁ బర్చిడుచుండఁగా పుంస్కోకిలము చూచి బాధ మాన్పునది వోలే దానిమొగముతోఁ దనమోముఁ జేర్చి ముద్దుకొనెను. చూచితివా? మగవారినడవట్లు నమయము చూచి మోసపుచ్చునవి గదా! అర్థాంతర న్యాసాలంకారము.

క. అని పొగడుచు నొయ్యారపు

టనువున జడ లల్లి జిలుగు లగుపయ్యెదలం

జనుకట్లు గట్టి గట్టిగ

ననిమిషకాంతలు లతాంతహరణోత్సుకలై.

రితి

టీ. అనిమిషకాంతలు = వేఱపుఁజేలువలు, అని = ఇటు లని, పొగ యుచు = (అవనమనోహరత్వమును) పొగడుచు, లతాంతహరణోత్సుకలై - లతాంత = పూవులను, హరణ = కోయుటయందు, ఉత్సుకులై = వేడుక గలవారై, ఒయ్యారపుటనువున = విలాసవైఖరితో, జడలల్లి = జడలను వేసికొని, జిలుగులు = నన్ననివి, అగు, పయ్యెదల = వైటలచే, గట్టిగ = దృఢముగా, చనుకట్టుకట్టి = రవికలమీఁదఁ జేర్చి విగఁగట్టి-పూవులు గోయుటకు వెడలి రనుట యిట నధ్యాహార్యము.

తా. ఆదేశతాస్త్రీలు మీఁదఁ జెప్పినవిధముగా నుద్యానవనమును బొగడి యంతటఁ బువ్వుల గోయఁగోరినవారై పువ్వులచెట్లకొమ్మలు మొదలైన వానికిఁ దలవెండుకలు తగులుకొనుండునట్లుగా జడలువేసికొని పయటఁ జాఱిపోకుండునట్లుగా తొమ్మలవైఁ జాఱి బిగియఁగట్టుకొని వెడలిరి.

రగడ, నేర్పుమై నల్లయది నెఱులఁ దొలుపూఁ దుఱిమై
 దర్పకున కర్పింపఁ దలఁప దెంతటి పెరిమై
 యంతి పావురపురొద యేల వినె దారజము
 వింతయే విరహిణుల వెతఁబెట్టుబేరజము
 సురపొన్న కొన్ననల్ సొచ్చి నలుగడ వెదకు
 తఱుంగ దందులతావితండంబు కొవ్వెదకు
 నఱిమి ననుఁ జివురునకు నగునె కంటక మాడఁ
 జ్జఱుకు మనె వేటొక్కచోటఁ గంటక మాడఁ
 గుందములు నీ కొసఁగఁ గూర్చితిని గై శికము
 నిందులకు వెల యడుగ నేల విడు వై శికము
 చిఱుఁ దేంట్ల కొసఁగె గుఱ్ఱనఁగూళ్లు గొజ్జంగ
 యెఱుంగ కది పూ వంద నేల యిటు రజ్జంగ
 నెదరింఁ జోలు నీ వింతి రతిపతిఁ దెగడఁ
 బొదలఁ జిగురులతుదలఁ బూచి యున్నది పొగడ
 పుడుకు మల్లన గందవాడికి నీప్రేంకణముఁ
 దడయ కిటు నీ కిత్తుఁ దగ రత్నకంకణము
 నెరసి పోఁ జూచెదవు నిలునిలువుమా కనము
 గురియు లేనెల జీబుకొన్న దంతట వనము
 తా దల్లయది పుల్లకంకేళి పన్నిదము
 మోదు గోడిన నీదు ముత్యాలజన్నిదము

ఏటవా లై నయది యాయరఃటి భాలెంత
 చేటునకె యగుచూలుచేఁ గలుగుమే లెంత
 నెలఁత యీ గేదంగి నీ కబ్బె బుక్కాము
 చిలుకునీపుప్పొట్ల చెంచెతలబుక్కాము
 మితి లేనితేనె నామెత చేసె విరవాది
 యితరలతికల మరగి యేగు నది పరవాది
 కలిగొట్లు ప్రాకువేడ్కలె నీకుఁ దఱచెదను
 నలినాక్షి కడిమిగండమున కే వెఱచెదను
 గురివెంద నదె గిలుబుకొనియొఁ బయ్యెరదొంగ
 విరుల గరికుంభకుచ వెరఁజు మై యరగుంగ
 మెరమెరనికొలనిదరి మీ లందు లకుముకులు
 మరగె నీకనుదోయి మాయంపు చకచకలు
 ఏకాంత మని తొలఁగె దెందు నీవఁటె వేటు
 చేకొనవె మున్నాడి చెలువ యీవటివేరు
 అరిది యీయేడాకులరఁటి నగుకప్పురము
 పాళ కల్లది పోకఁ బ్రాక బందము దెగియొ
 నాళి యది దిగజాటునట్టిచందము నగియొ
 మలయపవనునిఁ బిలిచె మావి బళి యీవేళ
 మలయుకొవెలపంచమస్వరం బను నీల
 సులభ మై దొరకె మంజులవాణి చంపకము
 * చిలువానఁ బూబొదలు చేరి యిఁక వంపకుము
 చనకుఁ డిఁక దవ్వలకు సఖులార పువ్వలకు
 ననుచు నలరులు గోసీ రతివ లల్లన డాసి.

(ఈరగడ చెలికత్తెలు పూలుకోయుతటిఁ బరస్పరము కావించు సంభాషణరూపముగ నున్నది. కావున నెక్కడిమాట కక్కడనే యన్వయము) అల్లయది = అదిగో నాచెలి, నేర్పుమైకొ = నేర్పుతో, నెఱుఁగొ = తల పెండ్రుకలహా, తొలఁపుకొ = తొల్ల గోసినపూవును, తుఱిమెకొ = చెరి పెను. దర్పకునకుకొ = మన్నఁకునకు, అర్పించన్ = సమర్పించుటకు, తలఁ పడు=తలంపడు, ఎంతటి పెరిమె = (పూవులందు) ఎంతప్రేమయే, (పెరిమె యన గౌరవ మనియుఁ బెద్దటిక మనియుఁ గొంద అర్థముఁ జెప్పియున్నాడు. పెద్దటిక మను నర్థము గ్రహింతుమేని పెద్దటికముచే మన్నఁకుని లక్ష్యము చేయలే దని భావము.) ఇంటి = చెలీ, పావురపురొద = పావురాయికూత, విల విసెను = (ప్రశ్న) ఎందులకు వినుచున్నావు? (ఉత్త.) ఆరజము = సొంపైనది. వింతయే=ఇది యంతవింత యైనదా? ఎన్నడును విని యెఱుంగ నిదా? విరహిణులన్ = వియోగము పొందిన స్త్రీలను, వెతఁబెట్టు బేరజము = ఆయాసపెట్టుకొంటెతనము గలది. నురపొన్నకొన్ననల్ = నురపొన్నయొక్క కొత్తమొగ్గలను, చొచ్చి = అచ్చెట్టలా ప్రవేశించి, నలుగడన్ = నాల్గు వైపులను, వెదకు=నీవు వెదకుము. అందుల తావితండంబు = ఆపూలపలని పరి మళపునమృద్ధి, కొవ్వెదకున్ = కొత్తకొవ్వనకు, తఱుగదు = తగ్గదు, అఱిమి = మీఱి, ఆక్రమించి, ననున్ = నన్ను, చివురునకున్ = చివురు టాకునకు, కంటకము = పరుషవచనము, ఆడన్ = పలుకుట, నిండఁ జేయుట, అగునె = అనఁదగునా? వేటొక్కచోటన్ = ఇంకొక్క ప్రదేశమునందు, కంటకము = ముల్లు, అడకొ = నాటుకొనఁగా, గుచ్చి కొనఁగా ననుట, చుఱుకుదునెన్ = చుఱుక్కుమనెను. కుందములు = మొట్ట మొగ్గలు, నీకుకొ, ఒనుగకొ = ఇయ్యను, కైశికముకొ = కొవ్వనందు, హుచ్చిరికొ = చేర్చిరిని, పెట్టుకొంటిని. ఇందులకుకొ = ఈపూలకు, వెల = క్రయము, అక్షు = అక్షుగుట యెందులకు, వైశికము = బోగముతనము,

(మోసమును) విడు=మానుము, గొజ్జంగ = గొజ్జంగపాద, చిటుదేట్లకు = చిన్నతుమైదలకు, గుజ్జెరంగూట్ల = ఆటలెండ్లు, (వసిపిల్ల లాటలాడు కొనుచు జిన్నిపిడతలతో వండుకొని లెనున్నమునకు బేరు) (పా-చిటులేట్ల కొదవె గుజ్జెరంగూట్ల=చిన్నితుమైదలకు గుజ్జెరంగూట్ల లభించెను.) ఒరంగె = ఇచ్చెను, అది = ఆవిషయము, ఎటుగక, పూవు, అంద = అందుకొకగా, ఇటు, రజ్జంగె = ఎల=నిష్ఠురోక్తు లాడ నేల, ఇంటి=వనితా, నీవు, రతిపలిక = మన్నఘని, తెగడక = దూఱుగా, ఎదిరింపకపోలుక = మారుడు నీకుం సెదిరించి యుండవలయును. (కనుకనే) పొగడ=పొగడచెట్టు, తుదలక = కొనకొమ్మలయందు, చివురులు = చిగురాకులు, పొదలక = పృథ్వియందఃగా, పూచినది=పుష్పించినది. (మన్నఘని దూషింతువేని నాతనికి గునుమాయుధ ములు సిద్ధముగా నున్నవి యనుట), అల్లనక = మెల్లఁ, గండవొడికిక = ఖుక్కామునకు, ఈప్రేకణము = ఈప్రియాభవును, పుడుకుము = కొన ప్రేక్షతో నానియు నాననటుల నొక్కిపట్టుము. ఇటు=ఈవిధముగా, (పా-తడయకు=ఆలస్యము చేయకుము) తడయక = ఆలస్యము చేయక, నీకుక = నీకు, తగక = (పుప్పొడి త్వరగా గాల్చినందులకు) తగినటుల, రత్నకంకణము = మణులు చెక్కినమురుగురు, ఇత్తుక, నెరసిపోక = దాటిపోవుటకు, (పొద రిండ్లలో దూరి తప్పించుకొనిపోవుటకు) చూచెదవు = యత్నముచేయుచు న్నావు, నిలునిలువుమా = అటులఁబోవల దగుమాగుము. (ఆదరాద్విరుక్తి) కనము = ఆగిరితివేని, తిరిగి నిన్ను గలిసికొఁజాలము, (ఎలన) కురియులేసె లక = కాటుచుండెడు లేసెలచే, అంతటక = అన్నిచోటులందును, వనము = ఈ యుద్యానవనము, జీమకొన్నది = క్రిక్కిరిసియున్నది. అల్ల యది = అదిగోనది, (ఆదూరముగా నెట్టయెదుట గనిపించునది) కాదు = మోదుగుకాదు, పుల్లకంకేళి = వికసించిన యశోకపృథ్వుము, పన్నిదము = పంచము (ఎంత), (మఱొక్కతె యుచున్నది.) మోదుగు = మోదుగు

చెట్టే, ఓడినా = ఓడిపోయినచో, నీదు ముత్యాలజన్నిదము = ముత్యాల
 సరము (పంచెము పెట్టుము) (కాదు=అది కంకళికాదు అనునర్థ మొకా
 నొకరు వ్రాసిరిగాని యంతకంటె నిదియె సరసము). ఈయరఁటిబాలెంత=పూచిన
 యీ యరఁటిచెట్టు, ఏటవాలైనయది = ఒఱగినది, చేటునకె = చెఱుపునకే,
 అగుచూలుచేక = అగునట్టిప్రసవముచే, కలుగుమేలు = కలుగు నువయో
 గము. ఎంత=విపాటిది? (అరఁటిని గెలవైచిన విదవఁ గొట్టివేయుదు రనుట.
 అట్టి యావత్కరమయిన చూలుగనుకనే యిప్పు డిట్టి యవలక్షణము పుట్టినదని
 భావము.) నెలఁత = వనిఁతా, ఈగేదంగి = ఈవచ్చుమొగిలిన, నీకు =
 నీకు, ముక్కాము = గండవొడి, అబ్బె = లభించెను, చిలుకు నీపుప్పొట్టు =
 రాలునట్టి యీపూదుమ్మ, చెంచెతలముక్కాము = చెంచుటాం ద్రకు గంధపొడి,
 విరవాది = విరజాజీవీకగ, మితిలేనిలేనె = మేరయేలేనంతమకరందమును,
 ఆమెతచేసె = (తుమ్మెదకు) విందుచేసెను (ఎంతో. లేనియ నొసంగినను ఆ
 తుమ్మెద దానితోఁ బరితృప్తి కొంచె మేని పొందక) ఇతరలలికల = పెఱి
 వలను, మరగి = రుచిమరగి, వీగు = పోవుచున్నది. అది, పరవాది =
 పరుల పక్షముఁ బూనునది. (కావునఁ దనివినననిది తన్ను గారించినవాని దిర
 స్కరించు ననుట) నలిసాక్షి = ఓచెలీ! నీకు = నీకు, తఱచు = విస్తార
 ముగా, ఎదను=మదిని, కలిగొట్టు = పాటలీవృక్షములను, ప్రాకునేడ్కలె =
 ఎగఁ బ్రాకవలయు నను కోరికలే, కడిమిగండమునకు = (జాటిపడినచోఁ
 గల్గు) పెద్దయావదకు, అటులఁ బ్రాకిన జాటిపడట నిశ్చయము గాన నాయ
 ప్పాయమునకె, ఏక = నేను, వెఱచెదను = భయపడెదను. కరికుంభకుచ =
 వీనుగు కుంభస్థలములపండి గుబ్బలుగలచెలియా! గురివెండ = బండిగురి
 వెండతోగెను, పయ్యెరదొంగ = గాలియనుతన్నుడు, అదె, గిలుముగొనియె =
 దొంగిలించెను. కొల్లగొనియెను. తావిగల పూవుల నన్నింటి హరించెను. మై =
 శరీరము, ఆరక్రంగ = సగము వంగునట్లు, శరీరమును వంచి, విరులు =
 శరీరవెడపూలు, వెరఁజా = ప్రాగుచేయుము, లకుముకులు = టిట్టిభవక్షులు.

(మొలవట్లంకు లందురు.) మెరమెరని = మెరమెర యని మెఱయుచుండెడి,
 కొలనిదరిమొలు = సరస్సుగట్టున నుండెడిచేదల, అంచుక్ = అని భీను
 యుచు, నీకనుదోయిక్ = నీకనుజంతును, మరగెక్ = ఆశించెను. చక్
 చకలు = చక్చక్లాడు కన్నుల కాంతులు, మాయింపు = అణచివేయుము.
 వికాంతము = రహస్యము. అని, తొలగెడు = తప్పుకొనెదవు. ఇందుక్ =
 ఇచ్చో, నీవు, వేఱు అంటే = వేఱయినదానవా, నీవు గూడ మాలోనిదానవే
 గదా తొలగిపో నేల ? మున్నాడి = ముందుగా, చెలువ = చెలి, ఈవట్టివేఱు =
 ఈవట్టివేఱును, చేసొనవె = కైకొనవె. ఈయేడాకులరంటిక్ = ఈకానబడు
 వీడాకులయరంటి చెట్టునందు, అగుకప్పురము = కల్లకర్పూరము, అరిది =
 అపురూపమయినది, సాధారణముగా లభించునది కాదు. దానికిక్ = ఆ
 కర్పూరమునకు, అల శశియొడలు = ఆచంద్రునిమేను, చంద్రబింబము
 గూడ, సరిరాదు = సమానము కాదు. (వీలన) ఉరము = తొమ్మి, కప్పు =
 నల్పు, (చంద్రబింబమునకు మధ్యకళంకము గలదు. వికళంకము లేక తెల్లగా
 నున్న వచ్చకప్పుర మాచంద్రుని మించినది) పాళకుక్ = పూవుగెలకు,
 అల్లది = ఆదిగో నాచెలి, పోకక్ = పోకచెట్టును, పూకక్ = ఎగ
 బ్రాకగా, బందము తెలియెక్ = కాలికి గట్టుకొనిన త్రాడు తెలిపాయెను.
 అళి = దానిచెలి, అది దిగజాలునట్టి చందము = జాతిపడిపోవుచున్న తెఱగు
 (మాచి) నగియెక్ = నవ్వెను. ఈవేళక్ = ఈసమయమున, బళి =
 బాగు, మాచి = మామిడిచెట్టు, మలయుకొవెల పంచమస్వరంబు అను ఈలక్ =
 వ్యాపించునట్టి కోయిలయొక్క పంచమ కూజిత మను ఈలచేత, మలయవవ
 నునిక్ = మలయమారుతమును, పిలిచెక్ (గాలి లేనిచో ఈలవేసినయెడ
 పీచు నని ప్రతీతి) మంజులవాణి = మనోహర వాక్కులు గలదానా (చెలి),
 చంపకము = సంపంగి, నులభమై = నులువుగా, దొరకెక్ = లభించెను,
 పూచొదలు = పూలపొదలు, చిలువ ఆనెక్ = పాము అంటినది. చేరి =
 సమీపించి, ఇకక్, మంపకము = వంగలాగకుము, (పాచిలుక వన్నెపు

బొదలు, అన్నెఘఃబొదలు=ఇకరములగు పూఁబొదలు, చిలుకవు=పూలనీయవు)
 నఖులార = చెలిమికత్తెలార, ఇంకక = ఇంకమీద, దవ్వలకు = దూర
 మునకు, పువ్వలకు, చనకుడు = పోకుడు. అనుచు, అతివలు = స్త్రీలు,
 అల్లనక, డాసి=చేరి, అలరులు=పూబు, కొసిరి. అలం-మెరమెరనియనుచో
 భ్రాంలిమంతము. కావ్యలింగము. అరిదిశళియొడలు అనుచో ప్రతీపము. లకు
 ముతులు నీటిరేవున నున్న చేపల మిగులఁ జాలకనఁగాఁ బట్టుకొను ననుటకు.

మ. “కలయక నీలమయంపుఁ దల్లియొఱుదాఁకక దేటనీంపవ్వర

ధ్యలకూవంబులమీలఁ జూచి వలభీవ్యాసంగితుగద్రుకా

ఖలలో డాఁగి గుభాలనక లకుముఖత్ గ్రంధై పడుక లేచు.”

(ఆముక్తమాల్యద ప్రభ. 57)

క. నాళీకమధూన్త త్తమ, రాళీముఖరాళిసుఖకరంబగుకొలనక
 గేళీలాలనగతి డిగి, యాళీనివహంబు లోల లాలెడువేళన్.

టీ. నాళీక...కరంబు-రాళీక = తామరలయందలి, మధు = మకరంద
 ముచే, ఉన్నత = మదిచిన, మరాళీ = అంచ మెట్లవలనను, ముఖర = ధ్వని
 చేయు, అళి = తుమ్మెదలవలనను, సుఖకరంబు = సుఖమును గలిగించునది,
 అగు కొలనక = అగు సరస్సున, గేళీలాలనగతి = శ్రీదలయం దాసక్తి
 గల స్థితితో, డిగి = దిగి, ఆళీనివహంబులు = చెలికత్తెలగుమానములు,
 పీలలు ఆడెడువేళన్ = పీలలోలని యీదులాడునెడ. వైపద్యముతో
 నన్వయము.

తా. తామరతూడ్డు దినియుఁ దామరపూఁదేనెలు త్రాగియు మత్తు
 గొన్నహంసలు దుమ్మెదలు గలిగి సౌఖ్యము గలిగించునదియై యొప్పుచున్న
 యొక తామరకొలనిలో దిగి వరూధిని చెలికత్తెలందఱును జలశ్రీద చేయు
 చుండఁగా.

ఉ. వాడినమోముఁదప్పి తెలివాలికకన్నులు విన్నఁ బోవఁ దో
నాడక నెన్నొసల్ కరమునం దిడి తీరనిషణ్ణ యై జలం
బాడఁగఁబిల్చువారి నొకహస్తపు మ్రొక్కున నాడుఁడంచుదా
జూడకచూచుచూడ్కినలబోటిదెసల్ పరికింపనొక్కచోన్.

టీ. అలబోటి=అస్త్రీ (వరూధిని), వాడినమోముఁదప్పి = (విరహాతి-
శయముచే) సోలినపద్మమువంటి ముఖమును, తెలివాలిక కన్నులు = తెల్లనైర
నిడుపులైన కన్నులు, విన్నఁబోవక్ = కళదప్పియుండగా, తోక్ = కూడ,
అడక=జలక్రీడ) నల్పక, నెన్నొసల్=నిండు నొసలు, కరమునందుక్ =
అరచేతిలో, ఇడి=డించి, తీరనిషణ్ణ=బిడ్డునఁగూరుచున్నది, జలంబు అడఁగక్=
జలవిహారము సేయుటకు, పిల్చువారిక్ = పిలుచుచున్న చెలిమికత్రియలను,
ఒక హస్తపు మ్రొక్కునక్=(నొసలు పెట్టుకొన్న చేయిగాక రెండవ) ఒంటి
చేతి మ్రొక్కుతో, అడుఁడు అంచుక్=మీరు నల్పఁడు (నేను రాను) అని,
తాక్, చూడక=నిదిరవస్తువును గ్రహింపక, చూచుచూడ్కిక్ = చూచెడు
రిత్తచూపులతో, దెసల్=దిక్కులు, పరికింపక్ = చూడఁగా, ఒక్కచోక్.
వైపద్యముతో నన్వయము.

స్తంభాదులు సార్వకలక్షణములు; అవి యెనిమిది. కన్నులు చిన్నవో
వుట మోము వాడుటయు సార్వకలక్షణములలోఁ జేరినవనుటకు సాధారము.

“స్తంభ ప్రళయ రోమాంచాః శ్నేదో వైవర్ణ్య వేషధూ

అశ్రు వై స్వర్ణ మిక్యప్తా సార్వకాః పరికిర్తితాః” (సాహిత్యచింతామణి)

దెసలు పరికించుట, చెలులు చెప్పినమాటను బట్టి వ్రవరుఁ డెటనేని
కానవచ్చునేమో యని, మ్రొక్కుతోఁ బ్రత్యుత్తరము నొసగుట విరహాతి-
శయమునఁ బలుకనోడి.

తా. ఆవరూధిని విరహాతిశయముచేత వెలవెలబోయినమోము గలదై
తక్కు చెలులతో జలక్రీడ నల్పక వాచనాస్తమన నొసలు చేర్చుకొని.

యొద్దనుఁ గూర్చుండి నీ రాడ రమ్మని పిల్చుచెలులకు రెండవ చేతితో నేను రాను మీరు కానిం డని మ్రొక్కు మ్రొక్కుచు నెదిరివస్తువును గ్రహింప నేరని రిత్తమాపుతో నిక్కులను జూచుచుండఁగా నొకవైపున.

మూలిని. రవిరుచిఁ ద్రసరేణువ్రాతముల్ మించువాత్యా

నివహనిహతిలో నిందిందిరశ్రేణు లాడక

గువలయఘనకుల్యాకూలవల్లి వనీసం

భవము లగుచు మింటక బర్వపుష్పాల్లలోనన్.

87

టీ. రవిరుచిక్ = సూర్యకాంతియందు (ఎండలో), ద్రసరేణువ్రాతముల్ = పరమాణుసమూహములు, మించువాత్యానివహనిహతిలోక్ = అతిశయించుచున్న సుడిగాలియొక్క సమూహముకొట్టుటలో, ఇందిందిరశ్రేణులు = తుమ్మెదల సమూహములు, అడక్ = తిరుగుచుండఁగా, కువ... సంభవములు - కువలయ = కల్వలచే, ఘన = దట్టమైన, కుల్యా = కాల్యలయొక్క, కూల = గట్టయందలి, వల్లివనీ = తీగల సమూహమునందు, సంభవములు = జనించినవి, అగుచుక్ = అయి, మింటక్ = ఆకసమున, పర్వపుష్పాల్లలోనన్ = ప్రసరించు పుష్పవరాగములో. ద్రసరేణువుః గవాక్షమునుండివచ్చు వెలుంగులోఁ గానవచ్చు అణువును రజ మందురు. దానిలో నాణవభాగమును ద్రసరేణు వందురు. ఇ ట్లనుటకు.

శ్లో. “కాలసూర్యమరీచిస్థం సూక్ష్మం యద్భృశ్యతే రజః,

తస్య పద్మతమో భాగః త్రసరేణురితి కథ్యతే.”

తా. ఎండవెలుంగులోఁ గానవచ్చు చిన్నివరాగముతో సుడిగాలి కొట్టఁగాఁ దుమ్మెద లాసుడిగాలిలో నాడుచుండఁ గలువలు నింపినకాలువల గట్టులిందుఁ దీవప్రాపులలోని పుష్పాదులు రేఁగి యాకసముసంతయు నాక్రమించుకొనఁగా నాపుష్పాడిలోన - (పై పద్యముతో నన్వయము.)

సీ. పసిడితోరముతోడిబాహు వల్లన నెత్తి
సారెకు బొదలవైఁ జాచి చాచి
బింబాధరంబు గంపిప నొయ్యన విపం
చీస్వరంబున జట నెప్పి చెప్పి
దిశల మార్గాన్వేషిదీర్ఘ లోచనదీప్తి
గణముచే దోరణకట్టి కట్టి
కమనీయతను కాంతికనకద్రవంబున
నారామరంగంబు నలికి యలికి

తే. యానితంబవిలంబి కాలాహికల్ప
ఘనకచగ్రంథి నచటిభృంగముల కనీత
దీధితులు వడ్డి కొసఁగుచు దేవపూజ
విరులు చిది మెడికపటభరాసురునిఁ గనియె.

88

టీ. పసిడితోరముతోడి బాహువు—పసిడి = బంగారుతోఁజేసిన, తోరముతోడి = ప్రతకంకణముతోఁగూడిన, బాహువు = భుజమును, అల్లనక = మెల్లఁగా, ఎత్తి, సారెకు = మాటికిని, బొదలవై = పూవులవే నలరాదు బొదలవైన, చాచి చాచి = సాగించి సాగించి (అందుకొనుటకుఁ జూపి) బింబాధరంబు = దొండపండువంటిమోవి, కంపింపక = చలింపఁగా, ఒయ్యనక = చక్కఁగా, విపంచీస్వరంబునక = వీణాధ్వనివంటి భవంతో, జట=వేదజటను, (మందు వెనుకపదములను రెట్టించి రెట్టించిచెప్పెడి క్రమమును జట యందురు.) చెప్పిచెప్పి=పలుమాఱు పఠించి వఠించి, మార్గా...గణముచేక - మార్గాన్వేషి = త్రోవను వెదకు, దీర్ఘ లోచన = సోగ కన్నులయొక్క, దీప్తిగణముచేక = కాంతిపుంజముచే, దిశలక = దిక్కులను, తోరణకట్టికట్టి = తోరణములుకట్టి, పలుమాఱు దిక్కులను దేరి చూచుచు నని భావము. కట్టుపదము పడ్డాదులకానిది గాన పరమగుటచే మువర్ణ లోపమయ్యెను. ఇటులే, జయపెట్టు, భయపడు. కమ...వంబునక =

కమనీయ = మనోహరమైన, తనుకాంతి = శరీరకాంతి యను, కనకద్రవంబు
 వణ్ = బంగారునీటిచే, ఆరామరంగంబున్ = వనప్రదేశమును, (ఉద్యాన
 వన మను నాట్యప్రదేశమును) అలికి యలికి=బంగారు కరిగిన నీటివలె నున్న
 మేనికాంతి యాప్రదేశమునిండ బాగుగాఁ బూసి, అనితంబ... గ్రంథిక్ -
 అనితంబ = పిలుచువఱకు, విలంబి=వ్రేలాడు, కాలాపికల్ప = కాలసర్పము
 వంటి, ఘన = పెద్దదైన, కచగ్రంథిక్ = సిగముడిచే, అచటిభృంగముల
 తుక్=అక్కడి తుమ్మెదలకు, అసితదీధితులు = నల్లనికాంతులు, వడ్డికిక్ =
 వృద్ధికి, ఒసంగుచున్ = ఇచ్చుచు, తుమ్మెదలు నల్లనివి; పెన్నెరి యొకను నల్ల
 నిది. కాన తన నీలకాంతి తుమ్మెదలకు వడ్డి కీయంగల్లుట. దేవభూజవిరులు=
 దేవతార్చనపుష్పములు, చిదిమెడుకపటభూసురునిక్ = శోయంకృత్రిమ
 బ్రహ్మజుని, ప్రవరవేషధారియగు గంధర్వకుమారుని, కనియెక్ = వరూధిని
 చూచెను.

తా. వరూధిని బంగారుప్రకంకణముగల హస్తమును మూలకై
 పొదలమీదికిఁ జూచుచు దొండవండువంటి మోవి యదరంగా వీణాధ్వని
 వంటి ధ్వనితో జటసెప్పుచు, త్రోవను నిడుదచూడ్కులచే దిక్కులను
 దోరణకట్టించుచు కరుగఁ బోసిన బంగరువంటి మేనికాంతిని వనమునెల్ల
 వ్యాసించఁజేయుచు బిలుచులవఱకు వ్రేలాడుపెన్నెరుల జాటుముడిచే
 నచటి తుమ్మెదల కెక్కువసల్పు నొసంగుచు దేవతార్చనపుష్పములను గోయొ
 కపటబ్రహ్మజునిఁ జూచెను. ఉపమాపరిణామనిదర్శనాలంకారములు.

ఉ. కాంచి కలకృణత్కనకకాంచిక యై యెదు రేఁగి యప్పు డ
 క్కాంచనకేతకీకుసుమగాత్రివయస్యలడించితన్నికుం, జాంచల
 వీధి దాటుచు ఘనాంతచలచ్చళలాకృతిక్ గలక్, గాంచిన
 వస్తువుక్ దెలిసి గాంచినయ ట్లనురక్తిఁ గాంచుచున్. 69

టీ. కాంచి = ఆకపటబ్రహ్మజకుమారుని జాచి, అక్కాంచనకేశకీ
కుసుమగృత్రి = పసిమి మొగిలిపూవుపంటి మేనుగలయావరూఢిని, అవ్వడు,
వయస్యలక్ = చెలికత్తెలను, డించి=విడిచి, కల...చికయై=కల = అవ్యక్త
మధురముగా, క్వణత్ = ధ్వనిచేయు, కనక కాంచిక యై = బంగరుమొల
నూలుగలదై, ఎదురేగి = ఎదురుగాఁ జోయి, తానే యొంటరిగా నెవ్వతెను
సహాయముగైకొనక యతఁ డున్నయెడ కేగి, ఘనాంతచలచ్ఛపలాకృతిక్-
ఘన=మేఘములయొక్క, అంతఃసమీపమునందు, చలత్=సంచరించుచున్న,
చపలాకృతిక్ = మెఱుపువిధముగా, తన్నికుంజాంచలవీధిక్ - తన్నికుంజ=
మాయావిప్రుఁడు పూలుగోయుపొదరింటియొక్క, అంచలవీధిక్ = చివరి
ప్రదేశమందు, తాఱుచుక్ = నక్కుచు, కలక్ = స్వప్నమున, కాంచిన
వస్త్రవక్ = చూచిన పదార్థమును, తెలిసి = మేల్కని, కాంచినయట్లు =
చూచినవిధమున, అనురక్తిక్ = అనురాగముతో, ఆ కపటబ్రహ్మజుని,
కాంచుచుక్ = చూచుచు, మీఁదిపద్యముతో నన్వయము.

తా. ప్రవరాఖ్యునిరూపమును దాల్చి యెదుటఁ గానవచ్చిన గంధర్వ
కుమారునిజాచి ప్రవరుడని మనస్సులో నిశ్చయించికొని వానిని బలుమాఱు
జాచి కలలోఁ గన్నదానిని మేలుకనినవీదవ మరలఁ గాంచినవిధమున సంత
సించుచు వయస్యల విడిచి బంగరుగజ్జెలమొలనూలు మ్రోగఁగా నెదురు
నని, యాకఁ డున్నపొదరిండ్లనడుమనే మఱ్ఱులలో మెఱుపు విధమునఁ
దాఱుచు. ఉపమోత్పేక్షానిదర్శన లలకారములు.

ఉ. ఆకమలాక్షి యింపున దృగంచల మించుక మూసి హర్ష బా
ష్పాకులకోణాశోణరుచు లగ్రమునక జనఁ జూచుచూపుతీ
రై కనుపట్టెఁ దమరస ముంటుకొనక వెడవింటివాఁడు క్రో
ధై కధురీణతక గఱచి యేసినసింగిణికోలయో యనన్. 90

టీ. ఆకమలాక్షి=ఆవరూఢిని, ఇంపుకొ=ఎలమితో, దృగంచలము = జడకన్ను, ఇంచుకొమూసికొంచెముమూసికొన్నదై (అరమాపుతో), వార్ష... రుచులు-వార్ష బాష్ప=సంతోషబాష్పములచే, ఆకుల=కలకలబాతిన, కోణ = కనుగొనలయొక్క, కోణరుచులు=ఎఱ్ఱనికాంతులు, (పా. కోణకోణరుచులు= ఎఱ్ఱనికనుగొనలకాంతులు) అగ్రమునకొ=ఎదుర, చనకొ = ప్రసరించునట్లు, చూచుచూపు=కనుగొనునట్టిదృష్టి, లీరై=అంతమై, వెడవింటివాడు = మన్న ఘండు, కోదై కథరీణకొ=కోపోద్రేకముచే, తమరసము = తాంబూలపు ద్రవము, అంటుకొనకొ=సోఁకునటుల, కఱచి = పెనవికొటికి, విసిరసింగిడి కోలయో=ప్రయోగించినకొమ్ములవింటి బాణమో, అనకొ = అనునట్లు, కను పట్టెకొ = కనబడెను.

తా. ఆవరూఢిని యెలమితోఁ గడకన్ను కొంచెము మూసి సంతోష బాష్పములతోఁగలకపాతినకన్దొనలయెఱ్ఱనికాంతులు ముందునకుఁబాఱఁగాఁ జూచినచూపు మన్నఘండు కోపోద్రేకముతోఁ దమరస మంటునట్లు కసిదీఱఁ గొటికి ప్రయోగించిన సింగిడికోలయో యనునట్లుండెను. ఉత్పేక్షలంకారము.

సీ. తొలుదొల్ల వానిఁ గన్నులఁ గాంచినప్పుడ

పల్లవాధరగుండె జల్లు మనియె

నట రెండుమూఁడంజ లరుగునప్పుడ కాళ్లఁ

బంకజాక్షికి దొట్టుపాటు గదిరె

దాయంగఁ జనునప్పుడ ముఖాంబుజంబునఁ

గంబుకంధరకు దైన్యంబు దోచెఁ

గదిసి నిల్చినయట్ట కనుదోయితెప్పల

లలనకు మిగులఁ జంచలత బెరసె

తే. గటకటా యనునపుడ గద్దదిక వొడమెఁ

జెఱుగువట్టిసయపుడ లేజెమట గ్రమై

సొలసి మాటాడ నుంకింపఁ దలఁచి మోముఁ

దేరకొని చూచునపుడ కన్నీరు వొడమె,

91

టీ. తొలుదొల్తఁ = మునుముందు, వానిఁ = ప్రవర వేషధారియగు
గంధర్వకుమారుని, కన్నులఁ = కన్నులతో, కాంచినప్పుడ = చూచినప్పుడే,
వల్లువాధరగుండె = చివురువంటి మోవిగల వరూధిని డెందము, జల్లుమనియెఁ =
చలించెను. జల్లు అనుట భ్వవల్లుకురణము. అటఁ = అప్పుల, రెండుమూఁడు,
అంజలు = అడుగులు, అరుగునప్పుడ = చునప్పుడే, పంకజాక్షికిఁ = పద్మములఁ
బోలు కనులుగల వరూధినికి, కాళ్లఁ = అడుగులందు, తొట్టుపాటు = తడ
బాటు, కదిరెఁ = కలిగెను, డాయంగఁ = చేర, చనునప్పుడ = చోవునప్పుడే,
ముఖాంబుజంబునఁ = ముఖపద్మమున, కంబుకంధరకుఁ = కంభమువంటి
మెడగల వరూధినికి, దైన్యంబు = బీదతనము, మగన్పులొనివి చారముచే లయ
తీకిఁ దోచిన వెలవెలపాటు, తోఁచెఁ = కనఁబడెను. కదిసి = దగ్గఱి, నిల్చిన
యట్ల = నిలుచున్న సమయమునందే, లలనకుఁ = వరూధినికి, మిగులఁ =
విస్తారముగా, కనుదోయి తెప్పలఁ = రెండుకన్నులతెప్పలకు, చుచలత =
చాంచల్యము, బెరనెఁ = కలిగెను. కటకటా = అయ్యో! (మోసపుచ్చితివి
గదా) అనునపుడ = అనుచుచున్నపుడే, గద్దదిక = దగ్గర్తిక, పొడమెఁ = జనిం
చెను. చెఱుగు = (వాని) వస్త్రపుఁగొంగును, పట్టినయపుడ, లేజెమట = చిలు
చెమట, క్రమైఁ, సొలసి = సొక్కి, మాటాడఁ, ఊకింపఁ = యత్నించు
టకు, తలఁచి, మోము = (వాని) ముఖము, లేరకొని = లేరబాటి, చూచు
నపుడ = తిలకించునపుడే, కన్నీరు = బాష్పములు, పొడమెఁ = పుట్టెను.
విచారముచే గ్రమైను.

“భావప్రసంగతం సాక్షాత్సహేతుం వ్యంజయంతి యే, తేనభావా
ఇతి ప్రాప్తా భూవిక్షేప్తి తాదయః” అనుప్రమాణముచే రత్యాదులఁ బెల్పు
భూవిక్షేపాదు లనుభావములు. ఇవి శారీరములు మానసము లని రెండు విధ
ములు. శారీరములు సాత్వికము లని, మానసములు వ్యభిచారు లని పేరు.
ఇందు సాత్వికభావములు ఎనిమిది. అవి యే వన,

శ్లో. “స్తంభః ప్రళయరోమాంచాః స్వేదో వై వర్జ్య వేపభూ

అశ్రువై స్వర్ణమిత్తప్తా సాత్వికాః పరికీర్తితాః.”

ఈ సాత్వికభావము లిందు పరూధినికి మాయాప్రవరసందర్శనమునఁ
గలిగినటులఁ జెప్పఁబడెను.

తా. ప్రవరునివేషముతో నున్న యాగంధర్వుని మునుముందుచూడఁ
గానే యాపరూధినికి గుండె జల్లమనెను. అవల రెండుమూఁడడుగులు చను
నప్పటికి నడుగులు తడఁబడఁ దొడఁగెను. చేరఁబోవునప్పటికి మోమున
పైన్యము తోఁచెను. చేరి నిల్చునప్పటికి రెండుకనులందును జాపల్యము కలి
గెను. కటకటా! న న్నింత మోసపుబ్బితివి గదా యనునప్పటికి డగ్ధత్తిక
వడెను. వైకొంగు పట్టుకొనఁగానే చీలుచెప్పటలు గ్రమ్మెను. మాటాడుటకుఁ
దలఁపఁగానే కన్నుల నీరు క్రమ్మెను. స్వభావోక్తి.

క. పాటితకరిదంతద్యుతి

పాటచ్చరగండఫలకభాగంబులపైఁ

గాటుకకన్నీ రొలుకఁగ

మాట వెడలఁ గ్రేటుకొనుచు మానిని పలికెన్.

92

టీ. మానిని = స్త్రీ (పరూధిని), పాటిత...భాగంబులపై - పాటిత =
కున్నఁబడిన, నడిమికిఁ బట్టుకొనిన, కరిదంత = విస్తదంతములయొక్క
ద్యుతి = కాంతికి, పాటచ్చర = దొంగతైన, గండఫలకభాగంబులపైఁ =
'చలకలపంటి చెక్కిల్ల పట్టులందు, విహారాలికయమున స్రుక్కుటచే వెలవెలఁ

జోయి నీరసముగా నున్న తెట్టనిచెక్కలందు, కాటుక కన్నీరు = కాటుక గలిసిన కన్నీటిమీదువులు, ఒలుకంగళ = చిందుచుండగా, మాటవెడలక = మాటవచ్చుటకు, క్రేటుకొనుచు = గొంతు సరిచేసికొనుచు, పలికె = ఇటు లని యొకమాట చెప్పెను. ఉపమాన్యభావోక్తులు.

ఉ. ఏలర యీచలం బుడిగి యేలర బాలరసాలమూలతీ

జాలములో శశాంకకరజాలములో వలవంత నశ్రువుల్

జాలుగ నాల్గుజాలు నికర జాలు భవం బనునంతకాకకుక

బాలయ రాత్రి పంచశరుబారికిఁ జిక్కితి నీకు దక్కితిన్. 93

టీ. ఈచలంబు = ఈచుచ్చరము, పట్టుదల, ఏలర = ఎందునకురా? ఉడిగి = (చలము) మాని, బాల...జాలములో = బాలరసాల = తియ్యి మామిడిగున్నయొక్కయు, మాలతీ = జాబాలయొక్కయు, జాలములో = సమూహమునందు, వాని మధ్యభాగములయందు, ఏలర = విలుకోరా, రాత్రి, నాల్గుజాలు = నాల్గుజాములును, వలవంత = మదనతాపముచే, అశ్రువుల్ = కన్నీరు, జాలుగ = వెల్లువకాగా, శశాంకకరజాలములో = చంద్రకిరణసమూహమందు, నిండార గాయు పడువెన్నెలయందు, భవంబు = ఈజన్మము, ఇకర జాలు = ఇంకమీదట నవనరము లేదు, అనునంత = అని కలంచునంతటి, కాకకుక = తాపమునకు, పాలు అయి = లోబడి, పంచశరుబారిక = మన్మథునిబాధకు, చిక్కితి = లోనైతిని, నీకుక = దక్కితి = నీకు వశమైతిని.

తా. భూసురవర్యా! ఏల యీచుచ్చరము? లేమావులలోను జాడిపొద రిండ్లలోను న న్నీలుకొనుము. కడచినరాత్రి యెట్లును గన్నీరు జాలువారగా వెన్నెలలో మన్మథబాధకు దాళజాలక యింక నీజన్మముచాలురా యనునంత చింతకు బాలైతిని. ఇదె నీకు దక్కితిని.

శా. రా వై రాగ్యముఁ బూని నీవు కడు నిర్దాక్షిణ్యచిత్తంబు
నక, రావై లేఁ జవిగానియిందులకు హోరాహోరిగాఁ బోరి
యే,లా వాలాయము నేయఁగా బ్రదుకు నీ వాచార
వంతుఁడ వై, చావో యెక్కుడో నీయెడక బొడము
వాంఛక భూసుర గ్రామణి. 94

టీ. భూసురగ్రామణి = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడా! రా = రఘు, (నన్నేలు
కొనుము). నీవు, కడుక = మిక్కిలి, నిర్దాక్షిణ్యచిత్తంబునక = దయలేని
డెందముతో, వైరాగ్యముక = విరక్తతను, పూని, రావై లేక = రాక
పోలివేసి, చవిగానియిందులకు = నీకు దలించునదినికై, హోరాహోరిగాక =
నిండుమింకముతో, పోరి = పోరాడి, వాలాయమునేయఁగాక = నిర్బంధము
చేయఁగా, ఏలా = ఎందులకు, నీవు, ఆచారవంతుడవు వి = నిష్ఠకలవాడవై,
వేదవిదితాచారముల నతిశ్రమింపక యన్నిహోత్రరక్షణము ఏకపత్నీ వ్రతము
నొనర్చుచు, బ్రతుకు = జీవింపుము. నీయెడక = నీయందు, బొడము
వాంఛక = పుట్టెడకోరికతో, చావో = చావుమాత్రమే, ఎక్కుడో = దానికి
మించినదో.

నీవు ఆచారమునే యపేక్షించి కరకాంత నని నన్ను వదలుదువా?
కొప్పనైనది యన్నియు నిదివఱకె చెప్పితిని గాన నిర్బంధించి ఫలము లేదు.
అందుచే నాకు సిద్ధించునది చావు. అంత కెక్కడులేదు గదా! దాని కొప్పు
కొని యున్నా నని భావము.

తా. భూసురవర్యా! దయమాలి నన్ను గారవింపక వైరాగ్యము
పూని యందునీతోఁ బ్రేమింపు మని బలవంతపెట్టి పోరాడఁగా నేల? నీవు
సవాచారమును క్షేమచుకొనక క్షేమవేర్చుకొనుచుఁ బరికాలము బ్రదుకుము.
నీవై వాంఛచే నాకుఁ జావో దానికంటె కెక్కువో కలిగిన నేమి! అక్షేపా
అంకారము.

క. కట్టిడితనమున కిట్లాడి

గట్టి మనసు తాయిచేసి కరగవు మఱి నీ

పట్టినది విడువ విడ ని

న్నిట్ట ట్టన నేల మాయదృష్టం బుడన్.

95

టీ. కట్టిడితనమునకు = కఠినమునకు, ఒడిగట్టి = పట్టడి. ఇట్టు = ఈవిధముగా, ఎంతప్రాధిచినను ఆమోదించక, మనసు = మృదయమును, తాయి చేసి = తాతివలె గఠనముఁ జేసికొని, కరగవు = మెత్తఁబడవు, కరుణాభావమును దాల్చకపోతి వనుట, మఱి=మఱియును, నీపట్టినది = నీపట్టును, విడువవు = వదలువాడవు కావు, మాయదృష్టము=మాభాగ్యము, ఊడన్ = ఇటు లుండ, ఇకన్ = ఇంకపైన, నిన్నున్, ఇట్టట్టన్ వీల = ఇది యిట్టని అది అట్టని యనుట దేనికి ? నిష్కరము లెన్ని యాడినను లాభము లేదు.

తా. బ్రహ్మణఃడా! కఠిరుడవై మనసు తాయిచేసికొని యెంత ప్రాధించినను దయ తలఁపకున్నావు. మా దురదృష్టవశమున నీకింతటి కఠినబుద్ధి కలిగినదిగాని పేజుకారణమునఁ గాదు. ఇక నిన్ను నే మనినను లాభములేదు. మాదురదృష్టముచుకూర్చి లోలోన నిందించుకొనవలసినదే. అలం. వ్యాజనిండు. వ. అనిన నక్కుమానాభూసురుండు.

96

టీ. అనినన్ = వరూధిని యిటు లనఁగా, కుహనాభూసురుండు = కపటబ్రహ్మణః డగు గంధర్వుఁడు.

సీ. కొనసాఁగి కామినీగోష్ఠిఁ బ్రథములైన

యుదుటుఁజూపుల తెచ్చుతుదల నాఁచి

తలసంబున ముఖాబ్జమునందుఁ జిలువవ్వు

కందలీపక యుండ డిందుపటిచి

పొంగారుమైః దోచుశృంగారచేష్టల
తమిః దెచ్చికోలుమాగ్ధ్యమున దాచి
పొడము రసావేశమున వచ్చునర్తోక్తు
లొదివి నాలుకకు రాకుండఁ గ్రుక్కి

తే. మస్తకము వాంచి యును రని మానముద్ర
నేల బొటవ్రేల వ్రాయుచు నిలిచి కొంత
నేపు వెడవెడ చింతించి శిర సొకింత
యెత్తి సన్నంపుటెలుగుతో నిట్టు లనియె.

97

టీ. కొనసాచి = సమగ్రముగా, కామిసీగోష్ఠిక్ = కాముకురాండ్ర
తోడిసల్లాపమున, ప్రాధములు = గడిదేటిసవి, ఐన యందుటుంజూపులక్ =
అగు నిబ్బగపుంజూపులను, తెప్పతుదలక్ = కొనతెప్పలచేత, ఆచి=ఆణచి,
సంతసంబునక్ = సంతోషమున, ముఖాబ్జమునందుక్ = తామరపూవువంటి
ముఖమునందు, చిటునవ్వు = దరహాసము, కందళింపకయుండఁజ్ = అంకు
రింప కుండునట్లు, డిందుపటిచి = తగ్గించి, పొంగారుమైక్ = ఉబ్బిపొంగు
దేహమును, దోచుశృంగారచేష్టలతమిక్ = చూపట్టుశృంగార చిహ్నమాత్ర
మును, తెచ్చికోలుమాగ్ధ్యమునక్ = తెచ్చుకొన్న ముగ్ధత్వముచే, దాచి =
దాచి, పొడము రసావేశమునక్ = ఉప్పరిట్లు మోహరసాతిశయముచే, వచ్చు
నర్తోక్తులు=నోరికి వచ్చెడు మేలపుమాటలను, ఒదిచి = క్రమ్మి, నాలుకకుక్ =
నాలుకమీఁదికి, రాకుండఁజ్ = రానియటుల, గ్రుక్కి=నోటిలోననే యణచి,
మస్తకము = తల, వాంచి=వంచి, ఉను రని = ఉన్న అని యొక్క నిట్టూ
ర్పును విడిచి, మానముద్రక్ = మాటలాడ కుండునియచుముతో, నేలక్ =
భూమిమీఁద, బొటవ్రేలక్ = కాలిబొటనవ్రేలితో, వ్రాయుచుక్ =
అక్షరముల లిఖించునటుల నటునీటు నొరయుచు, వెడవెడ = ఏమో లేని
పోనిది, చింతించి = ఆలోచించి, శిరను = తల, ఒకింత యెత్తి = కొంతముగ
నెత్తి, సన్నంపుటెలుగుతోక్ = సన్నకంఠధ్వనితో, హీనస్వరముతో (వివర

బడివిన(బడనియట్లు) ఇట్లులు = ఈవిధముగా, అనియెక్ = ఈరీతిగా
బ్రతుక్తురము నొసంగెను.

ఆచూశృంగారలక్షణము నుపాయంతరములచే మాటుపఱచుటయే
గాక తాను పరకాంతాపిముఖుఁడని తెలియుటకు మానముద్ర తలవంచుట
బొటకవ్రేలు వ్రాయుట సలిపెను. ఇందుచే గంధర్వకుమారుఁడు జాణ యని
గ్రహింప నగును.

తా. ఆప్రవరవేషముఁ దాల్చినగంధర్వుఁ డప్పుడు (నిజముగా
బ్రవరుఁడనిపించుటకై) స్త్రీలతోఁ గలసి మెలసి యుండుటచే గడిదేటిస
యుండుటఁజూపులను తెప్పలలోనే యడఁచెను. ముఖమునఁ దోతెంచు చిఱు
నవును గప్పిపుచ్చెను. శరీరమునఁ గన్నట్టుశృంగారచేష్టలయంద్రేకమును లేని
పోనినాగ్ధ్య మభిసయించి డాచెను. మోహరసము మీఱివచ్చెడు సర్వవచన
ములను నాల్గు దాఁఁదనీయకే గ్రుక్కగొనెను. తల వంచి యున్న రని
మానము దాల్చి కాలిబొటనవ్రేలితో నేల రాయుచు నేమేమో లోలోఁ
జింతించి యట్లవ తల యెత్తి నన్నగొంతుతో నవ్వల నిట్లనియెను.

శా.తల్లిం దండ్రీయు నన్నుఁ గాననిమనస్తాపంబునం బొక్కఁగా
నిల్లాల్పార్తిఁ గృశింపఁగా సవనవహ్నిక్రేణిచల్లారఁగా, నిల్లుక్
శూన్యత నొంది సొంపు చెడఁగా నిచ్చోట నేఁ జిక్కియో
ఘల్లాంభోరుహశేత్ర యేసుఖమతిక్ భోగించెదం జెప్పచే.

టీ. ఓఘల్లాంభోరుహశేత్ర = వికసించిన తమ్మిపూవుపాటి కన్నులుగల
దానా! పరూధిని! తల్లిదండ్రీయుక్ = తల్లిదండ్రులు, నన్నుక్, కానని
మనస్తాపంబునక్ = చూడమిచేఁ గలిగిన మనఃకులాలిని చింతచేత, పొక్కఁ
గాక్ = పరితపింపఁగా, ఇల్లులు=భార్య, ఆర్తిక్=నియోగవ్యథచే, కృశి
ంపఁగాక్=చిక్కఁగా, సవనవహ్నిక్రేణి = యజ్ఞాన్నులపరుస, త్రేతాన్నులు,
చల్లారఁగాక్ = అతి చల్లఁబడిపోవఁగా, ఇల్లుక్=గృహమును, శూన్యతక్=

లేమిని, ఒంది=పొంది, పాడువడి యని యొకరర్థముచెప్పిరి, సొంపుచెడఁగాఁగ్గి నిండుతనము మాయఁగా, ఇచ్చోటఁ = ఇక్కడ, నేఁ = నేను, చిక్కి = చిక్కుకొని, ఏనుభవతిఁ = ఎట్టినుభేచ్ఛతో, భోగించెదఁ = నీతోసంభోగింతునో, చెప్పవే = నీవే చెప్పము.

తా. ఉవిదా! నేను తమకన్నులయెదుట లేక యీకాననిక్రంతలయం దుండుటచే నాతల్లిదండ్రులు నాయునికి తెలియక చింతిల్లుచుండ, నా భార్య వియోగదుఃఖ మనుభవించుచుండగా, యాజ్ఞికాగ్నులు చల్లారి పోఁగా, గృహము పాడ్యుడఁగా, నే నిక్కడఁ జిక్కి యుండి సౌఖ్య మెట్లు పేక్షింతును? ఎట్లు నీతో భోగము లందుదును? నీవే చింతింపుము.

ఆర్తి యన విరహతాప మని నరసభూపాలీయమునం దొనఁగఁబడిన యుదాహరణము.

క. “బెడిదపువదనజ్వరమున, మిడిసిపడుకొ హరితలు మృగలోచనకుకొ
వెడవిలుతునిఁజిఱిలల, పడువున సతి నింక నేచవలను నృసింహః.”

(ఆత్వా. 3.)

ఉ. ఓసరసీరుహాక్షి విసవో రలిఁ గొఁగిట నీవు చేర్చునిం
పాసురభర్తకైనఁ గలదా వల దంచుఁ బెనంగ నేను స
న్యాసి నె యొక్కటే తహతహా మన సొగ్గదు కేళిపై ‘ననా
శ్వాసితదుఃఖితే మనసి సర్వ మసహ్య’ మనా నెఱుంగవే.

టీ. ఓసరసీరుహాక్షి = తామరపూవులవంటి కన్నులుగల పరూభినీ!
విసవో = విన్నావుకావా, రలిఁ = సుభోగమునందు, నీవు కొఁగిట
చేర్చునింపు = నీవు కొఁగిలింతునొనఁగాఁ గలుగునానందము, పాసురభర్త
కైనఁ = అయిద్రువకైనను, (సర్వసౌఖ్యముల ననుభవించునట్టి యింద్రుని
కేళి యనుట) కలదా; వలదు = అక్కఱలేదు, అంచుఁ = అని, పెనంగఁ =
తెనయరాడుటకు, విను = నేను, సన్యాసి నె = సన్న్యాసినా యేమి,

ఒక్కటే తహతహా = (తల్లిదండ్రులు మొదలగువా రేమైరోయను) నెడ
తెగనివిచారముచే. కేళివై = భోగముమీద, మనసు, ఒక్కడు = పోదు.
సంభోగేచ్ఛ జనింపక యున్నది! మనసి = మనస్సు, అశాశ్వాసిత = ఊటట
లేనిదియు, దుఃఖితే = దుఃఖమునొందినదియు నగుచుండ, సర్వం = ఎల్లను,
అనన్యం=రోతగలదే, అశా = అనఁగా, ఎఱుంగవేసినపురిని యెఱుంగవా?

రతి యన “యూనోరన్యోన్యవిషయాస్థాయినీచ్ఛారతిర్భవేత్” అలం
కారిక నిర్వచనము. ఇది సరసభూషాలీయమునందు “సంభోగవిషయ మగు
నభిలాషస్ఫురణము మనములఁ బొడమిన భరలో నది రతి” అని చెప్పు
బడెను.

తా. ఉచితా! నావల్కు వినుము. ప్రేమతో నీవు కాఁగిటఁజేర్చు
కొనఁ గలుగునానంద మాయుద్రునకైనఁ గలుగదు. నీ విట్లు నన్నుఁ
బ్రేమించుచుండఁగాఁ గూడ దని పెనఁగులాడుటకు నే నేమి నన్నాసినా?
'ఇల్లేమయ్యెనో? తలిదండ్రు లేమైరో? కులకాంత యెట్లుండెనో?' అను పెద్ద
తహతహచే మనసుగొల్పుకున్నది. ఎఱుంగవా? “అశాశ్వాసితదుఃఖితే మనసి
సర్వమసహ్యమ్” (మనస్సు ఊరట లేక చింతిలుచుండఁగా సర్వమును నసహ్య
మగును) అనుపల్కును. అట్టివెతయే నాకు లేకున్నచో నాకయి నేను
నీకొఱకు పెదకొనుచు రాకయుండునా? అలం. అర్థాంతరన్యాసము, అర్థా.
వత్తి, ప్రతిషేధము.

క. ఐనన్ గానిమ్ము భవ

ద్వీనతకై ప్రతము విడిచిలిన్ బరులకు మే

లై నన్ జాలు శరీరం

బైన నుపేక్షింపవలయు నది యట్లుండెన్.

100.

టీ. ఐనన్ = అటులైనను, కానిమ్ము = కానీ, నామనకు ఎటు
లున్నను దానింగూర్చి విచారించను. భవద్వీనతకై = నీదీనత్వమును కాల్చి.

ప్రతము = ఇంకమీద నిది కోర నని యేర్పఱచి కొన్న కట్టుపాటు, విడిచిబెట్టె
ఇపుడే విడనాడితిని. వరులకు = ఇతరులకు, మేలైన = మంచికలిగి
నను, చాలు = అంతయ చాలును. శరీరంబైన = ఈదేహమునైనను,
ఉపేక్షింపవలయు = విడిచి పెట్టవలయును. అని = అవిషయము, అట్లుండె =
అట్లుండగా.

తా. నాస్తి యిటు లున్నను దానినిగూర్చి నే నించుకేనియు సంకో
చింపఁబోను. నీ వింతగా దైన్యపడి యడుగుచున్నావు గావున నానియను
మును విడనాడితిని. శరీరము విడిచి యైనను నితరులకు మేలు చేయవలయు.
అవిషయ వట్టుండనీ. అలా. అప్రస్తుత ప్రశంస, కావ్యాద్ధావత్తియును.

క, తివురక యిం కొక్కటి విను

కవయునెడన్ వలయుఁ గన్నుఁగవయును మూయన్

భువి నిది యస్తదేశ

వ్యవహారము కన్నుఁ దెఱవ నఘ మగుఁ దెఱవా. 101

టీ. తెఱవా = ఉవిదా! తివురక = తొందరపడక, ఇం కొక్కటి
వినుము = ఇంక నొకసంగలిని చెలిపెద నాలకింపుము. కవయునెడన్ = కల
యికచెందునప్పుడు, కన్నుఁగవయున్ = నేతద్వయమును, మూయన్ =
మూసికొనుట, వలయున్ = అవశ్యకము, భువి = భూమియందు, కన్ను
దెఱవన్ = కన్నులను తెఱచుటచేత, అనుమగున్ = పాపము కలుగును. ఇది
= సంభోగనయమునందుఁ గన్నుమూసికొనుట, అస్తదేశవ్యవహారము =
మాదేశాచారము.

నిజముగా దోసమేని మా కీయాచార మేల యాచరణమునందు లేక
పోయె నని పరూధిని యనునేమో యనిమాయా ప్రసరుండు అస్తదేశవ్యవహార
మనెను. అను మనుటచే బాపమునకు వెఱచి యటులఁ జేయకుండు ననియుం
దనగుట్లు మరుగుచెడ కుండు ననియును.

తా. పరూధిసీ! ఆత్రవడక మటొక యామాటనుగూడ వినుము. భూమిలో మాచేశమున సంభోగసమయమందుఁ బరస్పరము స్త్రీపురుషులు చూచుకొనరు. కన్నులు మూసికొందురు. కన్నులు తెరిచిన పాప మగును. కావ్యలింగాలంకారము.

శా. ఈశ్వర్యాదకు నీవొడంబడిన మే లీభంగి గాదేని మా భూమిఁ జేరఁగ నెట్లు నీయొడలితోఁ బోవంగ లేనే కదా యీమందాకినిపొంత నీమునులతో నీవృక్షవాటంబులో భామాయేదపమాదరింతు విధి క బ్రహ్మజ్యముఁ బెట్టుచున్.

టీ. భామా! ఈశ్వర్యాదకుఁ = ఈమాడ్డునకు, నీవు, ఒడంబడికఁ = అంగీకరించినయెడ, మేలు = మంచిని. ఈభంగి = ఈరీతి, గాదేనిఁ = సంభవింపనియెడ, మాభూమిఁ, ఎట్లుఁ = నీవిధమునను, ఈయొడలితోఁ = ఈశరీరముతో, చేరఁగఁ = చేరునటుల, పోవంగఁ = పోవుటకు, లేనే కదా = అసమర్థుడనేకదా! ఈమందాకినిపొంతఁ = ఈయాకాశగంగానదీ తీరమునందు, ఈమునులతోఁ = ఈతపస్సు చేయుచున్న ఋషీశ్వరులతో, ఈవృక్షవాటంబులోఁ = ఈచెట్టచాలున, విఁ = నేను, విధికిఁ = దైవమునకు, ఆబ్రహ్మజ్యముఁ = చంపవలదని మొఱిను, “ఆబ్రహ్మజ్య మవధ్యోక్తా” అమరము, చంపవల దనుట. పెట్టుచుఁ = దినరించుచు, తపము = తపస్సు, అచరింతుఁ = చేసెదను.

లోకములో నుభముగూర్చునవి రెండె. గంగాతీరమున తపస్సొన, కామినీసంగమమొ. ఈయంశమె భర్తృహరియం దిటులఁ జెప్పఁబడినది.—

శ్లో. “ఆవాసః క్రియతాం గాంగే పాపహరిణి వారిణి

స్తవద్యయే తరుణ్యావా మనోహరిణి హరిణి.” (శృంగారశతకము.)

తా. పరూధిసీ! ఈనియమమునకు నీ వంగీకరించితివా మేలు. లేదేని నే నీశరీరముతో మాయిల్లు చేరనేలేదు గదా! ఈగంగయొడ్డున నీమునులతో

నీ చెట్టతోఁపుల దైవమా నన్నుఁ జంపవల దని మొఱపెట్టుచుఁ దపము
కావించుచు నిచటనే యుండును.

తే. ఇంక నొక్కటి వినుము పూర్ణేందువదన

ప్రతము చెడ సౌఖ్యమైనను వలయుఁ గలుగ

వాంఛితము దీర నను నీవు వదలఁ జెల్ల

దేను నిను సమృతిలఁ జేసి యేగుదనుక.

103

టీ. పూర్ణేందువదన = పూర్ణచంద్రునివంటిముఖముగలదానా! (వరూ
ధినీ), ఇంక నొక్కటి, వినుము, ప్రతముచెడఁ = నోముచెడినను, సౌఖ్య
మైనఁ = సుఖమైనను, వలయుఁకలుగఁ = కలుగవలయును, వాంఛితము =
ఇఁకిక, తీరఁ = తీరఁగా, ననుకొ, నీవు వదలఁ = నీవు విడిచిపెట్టుట, చెల్లుదు =
కూడదు. విను నినుకొ = నేను నిన్ను, సమృతిలకొ చేసి = అంగీకరింపఁజేసి,
ఏగుదనుకకొ = వెడలువఱకును, (నీవు నన్ను) వదలఁజెల్లుదు = విడిచిపెట్టఁ
కూడదు.

తా. వరూధినీ! ప్రతము చెడినను సుఖమయినను దక్కవలెను.
కావున నీ వాంఛితము తీరఁగానే నన్ను వదలెదవేమో? అది తగదు. నేనై
నీసమృతిని బొంది వెడలువఱకును నీవు నన్ను విడువరాదు. లోకోక్త్య
లంకారము.

చ. ఇంతయేమిటి కంటేనికొ జెప్పెద నేను వై దేశికుండ బంధు
మిత్రకళత్రంబులం బాసి దైవయోగంబున నింతదూరం
బేగుదెంచినవాడ మీఁద భవదర్థంబు ప్రార్థితుండ నై
ప్రతహోమాద్యనుష్ఠానంబులు విడువం గలవాడ నగుటం
చేసి యంతరంగంబునం గల తెఱంగు తెటపడం బలుక వలనె
నాకర్ణింపుము.

104

టీ. ఇంక యేమిటికి = ఇన్నికట్టుచాటు లేల, అంటే = అనుడు
 వేని, చెప్పెదను = నీకు చెలియఁజెప్పెదను. వినుము = (నీవు) ఆలకించుము.
 (అనుమానింపకుంటును దనమాటలకుఁ గారణాంతరములు కల్పించుచున్నాడు;
 విను = నేను, వైదేశికుండకో = పరదేశిని, బంధుమిత్రకళత్రంబులకో =
 చుట్టాలను, స్నేహితులను, భార్యను, పాసి = ఎడఁచాసి, దైవయోగంబునకో =
 విధివశమున, ఇంతదూరంబు, విఁగుదెంచినవాడకో = వచ్చినవాడను,
 మీఁదకో = అటుపై శవదర్థంబు = నీకొఱకు, ప్రార్థితుండనై = నీచే
 వేడుకొనఁబడినవాడనై (నీవు మిగులఁ బ్రార్థింపఁగాఁ దొలఁగఁజాలక)
 ప్రకటోమాద్యనుష్ఠానంబులు = నియమములు అన్ని కార్యములు మొదలగు
 నిష్ఠలను, సాంతపనాదివ్రతములు వైశ్వాదేవాది హోమము లనుట. విడువఁగల
 వాడను = విడిచిపెట్టనున్నవాడను, అగుటంజేసి = కావున, అంతరంగం
 బునకో = మనస్సునందు, కలతెఱంగు = ఉన్నవిధము, లేటవడకో = విన్నవ్వు
 మగునట్లు, వలుకవలనెకో, ఆకర్ణింపుము = వినుము.

ఉ. నీచనుదోయిచంకుమదనిర్భరవాసన మేననూనన, యోచిత
 సౌఖ్యముల్ గనుటయొండె దపంబొనరించి పాపముల్
 రాచుట యొండె గాఁగిహవరంబుల కూరక దూరమై వయ
 స్త్రి చన రెంటికిఁ జెడినరేవడ నొదునె నీవజేక్షణ. 105

టీ. నీరజేక్షణ = కమలములవంటి కన్నులుగలదానా! (వరూధిని)
 నీచను...వాసన-నీచనుదోయి=నీకుచవ్యయమునందలి, సంకుషద = జవ్వాజి
 యొక్క, నిర్భరవాసన = మెండయినపరిమళము, మేనకో = శరీరమున,
 దోసకో = తాఁకగా, చిరసౌఖ్యముల్ = పెద్దకాలమునుభుములను, కనుట
 యొండెకో = పొందుటయైనను, కొఁగిట బిగించి నీగుట్టలు మేనొరయుచుండ
 నుగంధాలిశయమున కానందింపక యనుట. తపంబు=తపస్సు, ఒసరించి=చేసి,
 పాపముల్ = కలుషములను, రాచుటయొండెకో = నశింపఁజేయుటయైనను, కాక=

(తగును) కాని, ఇహపరంబులకు = ఈలోకమునకు బరలోకమునకును, ఊరక=వృథముగా, దూరమై=దవై, ఇహలోకమున మగు, నవ్వరకాంతా భోగసౌఖ్యమును బరలోకమున మగు మోక్షమును ననుభవించక, వయస్త్రి = యౌవనసంపద, చన = పోగా, రెంటికి = రెండుకృత్యములకు, చెడిన రేపడ = చెడిపోయిన చాకలివాడను, బోదునె! అయ్యో! రెంటికిం చెడినరేపడు.—ఒకచాకలివాడు ఏటిలో గుడ్డలుదుకబోయి, నొకతాటిపై గొన్నియుదికినబట్టలఁ బెట్టి మఱొక తాటిమీఁద బట్టల నుడుకుచుండగా వెల్లువ వచ్చెను. అపుడు వాఁడుదికిపెట్టిన గుడ్డలకై పర్వత్రంగా నచ్చటికిఁ జేరునంతలో నాగుడ్డలు కొట్టు కొనిపోయెను. అటుండి మరల రెండవతాటి దగ్గరకు వచ్చునప్పటికి నవియుఁగొట్టుకొని పోయెను. తెలివి తక్కువదన ముచే నొకరేవులోని బట్టలపైనను గాపాడుకొనఁజాలక పోయెను. కావున దానిఁబట్టి “రెంటికిం చెడినరేపడు” అనుసామెత యేర్పడెను.

రేపడు అనుట దప్పనియు రేపణ యనుటయే యుక్త మనియు. జాలూరి అప్పయ్య పండితులటికలో రేపణ యనియే కలదనియు లక్ష్మీనారాయణ ఇత్యాదులలో నిదిచేరినదనియుఁ జిన్నయశూరివ్యాకరణము బయలు చేరినపదప నీపదము సంస్కరింపఁబడి చాకలివాని కథతో మొన్న మొన్న ముడిపెట్టఁబడిన దని ఆ. ఊ. గారు వ్రాసి యాధారముగా నీక్రిందిశ్లోకము నుదాహరించిరి.—

“ఊరేకః కారికాం వేత్తి తంత్రం వేత్తి ప్రభాకరః

మండనస్తాభయం వేత్తి నోభయం వేత్తి రేపణః.”

శ్లోకవార్తికము, తంత్రవార్తికము రానిరేపణయే యిందలిరేపణ యని ముడిపెట్టిరి. వైగా నీతని నాంధ్రుడనిరి. 1851 లో ముద్రితమైన జాలూరి అప్పయ్య పండితులవారి వ్యాఖ్యలో రేపడు అనురూప మెగలదు. చాకలికథ యావ్యాఖ్యలో నుదాహరింపఁ బడినది. 1893 లోన మొదలు గలిగె ననుట సాహసము.

రేవు+అన్న, చాకిరేవులో నుండునాశం డనుటలో రేవన్నయను పదము నివృన్నమై దానిరూపాంతరము రేవండు అయి యుండును. లేదా రేవండు ప్రత్యేకము నామమైనఁ గావచ్చును. ఇహపరసుఖములకు దూర మగుట కిచ్చిన యీనర్వసామాన్యతార్కాణము ఎవ్వ రెఱుంగని రేవణా చార్యునకు ముడిపెట్టుట యుచిత మని తోచుట లేదు. తాళపత్రగ్రంథ ములలోఁ బెక్కింట రేవఁ డనురూపమే కనుపించుచున్నదిగాన దీనినిగూర్చిన చర్చ యుపేక్షార్హము. రేవఁ డనుపదము గౌరన హరిశ్చంద్రద్విపదయందు కాలకాళికునిభాషణములందు చాఁకలి యనుతలంపుతో నిట్లుచెప్పెను.

ద్విదక్కితివని నమ్మడగదు. నిన్నెపుడు, కుక్కకూతుర! మెడఁగోసిపోఁగలవు రెండు పోనాడిన రేవనిరీతి, నుండబాలకు నిన్ను నోరంత ప్రాద్దు.”

తా. పూర్ణి! జవ్వాది వానరలు మొడుగా గుబాళించు నీచనుఁ గవఁ జక్కఁగాఁ గౌగిలించుకొని పెద్దకాలము సుఖమైన ననుభవించవలె, లేదా తపము కావించి పాపముల నెల్ల నశింపజైన జేసికొనవలెఁ గాని దాని కిని జేడి దీనికిని జేడి యహపరములఁ బోగొట్టుకొని రెంటికీ జేడిన రేవఁడను గా నొల్లను. కావున నాకై నేను నిన్ను వదలి పోవునంతవఱకు నన్ను వీడకుండునటుల బాసగావించువేని నీతోఁ గలసిమెలసియుండెదను. అటులఁ జేయ నియ్యకొనవేని యిపుడే నాతోవ నేను జూచుకొందును. లోకోక్త్య లంకారము.

క. అని యాస గలుగఁ బలికిన

విని వేలుపువెలఁది మోము వికసిల్లఁగాఁ

దనచేతిచెఱఁగు బిగియన్

బెనఁచుచుఁ దల వాంచి నగపు బెరయఁగఁ బలికెన్. 106

టీ. అని = ఇటులని, అసగలుగన్ = శోరికపుట్టనటుల, పలికినన్ = మాయాప్రపరుండు పలుకఁగా, వేజుపువెలఁది = దేవతాస్త్రి, విని, మోము = మును—19

ముఖము, ఒకసిట్టంగా = విరియఁబఱుంగా, తనచేతిచెఱుంగు = తనచేతఁ
గైకొన్న యాకని ఉత్తరీయపుఁగొంగును, బిగియ = బిగియఁనటుల, పెనఁ
చుచు = చేత మెలిపేయుచు, నగవు, బెరయఁగ = కలుగఁగా, తల
వాంచి = తలపంచుకొని, పలికె = ఈవిధముగా జోక్యమాట పలికెను.

శా. హా నీనిష్ఠురవృత్తి మాని కరుణై కాయ త్తచిత్తంబునకా
మానకజాల నటంచునేడు శ్రవణానందంబుగాఁబల్కుటక
సూనాస్తుక వెలవెట్ట కేలితి సుఖార్ణవరాశిలోఁ గ్రుంకితి
నానోముల్ ఫలియించెనావయసుభన్యంబయ్యెవిప్రోత్తమా.

టీ. విప్రోత్తమా = బ్రహ్మశ్రేష్ఠఁడా! హా = ఓరా, (అఁసరే
యని హా.) నీనిష్ఠురవృత్తి = నీకాతన్యమును, మాని = విడిచి, కరుణైకా
యత్తచిత్తంబునక = దయకే యధీనమయిన మనస్సుతో, కేవలదయా
స్వభావముతో, మానక చాలను = విడువలేను, అటంచుక, నే.డు, శ్రవ
ణానందంబుగా = చెవులపండువుగా, పల్కుటక = అనుటచేత, సూనా
స్తుక = మదనుని, వెలవెట్టక = జీతము బత్తెము సీయక, నీలితి = బంటుగా
నేలుకొనఁగలిగితిని, సుఖార్ణవరాశిలో = సౌఖ్యసముద్రమున, గ్రుంకితి =
మునిగితిని. నానోముల్ = నావ్రతములు, ఫలియించె = పండిన.
నావయసు = నాయావనము, భవ్యము = కృతార్థము, అయ్యె =
అయెను. (గ్రుంకితి అనుచోఁ జొక్కిరితి అనియు నావయసు అనుచో
నాకులము అనియుఁ బఠాంతరములు.)

తా. భూసురవర్యా! ఎన్నిచెప్పినను మనుపటివలె గతనభావము
వహించి నన్ను భేదపఱుచక, నేడు దయ దాల్చి నిన్ను విడువఁజాల నని
పల్కుటచే మన్తధుని జీతబత్తెములు లేనిబంటునుగా నేలితిని. సుఖసముద్ర
మున మునిగితిని. నానోములు పండినవి. నాప్రాయము కృతార్థమయ్యెను.
రూపకాలంకారము.

వ. నీవెట్లు చెప్పి తట్టునేయంగలదాన నని యతని నొడంబఱచు
సమయంబునం దోడినెచ్చెలు లచ్చకోరాక్షిం గూడుకొని.

టీ. నీవు, ఎట్లు చెప్పితి = ఏవిధముగా నడుచుకొనవలయునని యాజ్ఞ
కొనంగిలివో, అట్లు = ఆవిధముగానే, చేయంగలదానను = చేసెదను (నడచు
కొందును), అని, అతనికొ = ఆప్రవరాభ్యుని, ఒడంబఱచునమయంబునకొ =
(తనతోడికూటమికి) అంగీకరింపఁజేయువేళ, అచ్చకోరాక్షి = చకోర
వక్షులవంటి కన్నులుగల యాసమాధినిని, కూడుకొని = చేరి, మైచవ్యముతో
నన్వయము.

సీ, అకట నిర్దయబుద్ధి వని దూతె: గడు రంభ
యాహో వివేకివా దనియె హరిణి
చేదు మ్రొగెన వంచు జలికి నన్వే ఘృతాచి
మాయలాఁ డని తిట్టె మంజుఘోష
న్యాయనిష్ఠురములఁ బ్రార్థించె సూర్యశి
జుకించె రమ్మంచు జంద్రరేఖ
చెలి నేచి తని దిసంతులు గొట్టె మేనక
విడువు మాయ లటంచు నొడివె హేమ

తే. గొంట వనియె: దిలోత్తమ గూర్కిఁ గొనరె
థాన్యమాలిని పుంజికన్థల యదల్పె
దివిజకామిను లీరితి: దిరుగువాటి
గవ్వకోల్గొంచు: దమలోన నవ్వకొంచు,

109

టీ. అకట = అయ్యో! నిర్దయబుద్ధివి = దయలేనిదెందముగలవాఁ
డవు, అని, కడుకొ = మిగుల, రంభ, దూతెకొ = నిదచేసెను, హరిణి
అనునభ్రరస, అహో! వివేకివి = వివేకముగలవాఁడవు. బొదు = అగుదువు,
అనియెకొ = అనెను, తనకై తాను వలచిరాఁగా వేలుపుఁజేడియను నీవుగావ

విడచితివి, ఇంకొక డెవడేని విడచునా? నీవివేకము నడుగవలయునా యని యాక్షేపణ. (అట్టికాంత వలచి వచ్చినపుడు విడనాడ నెంచితివే యెంత యవివేకివి? అనెను.) ఘృతాచి, చేదు మ్రింగెదవు=చేదువదార్థమును మ్రింగుచున్నావు బలవంతమున నంగీకరించితివి. వరూధినిపొందు నీకు చేదువస్తువు మ్రింగినట్లుండెనే) అంచుకో, చిలికి = వెల్లడిగా, నవ్వెకో, మాయలాడు = మోసగాడు, అని, మంజుషాప = ఈ పేరుగలయచ్చరపాలచి, తిట్టెకో = దూషించెను. (వలపు దాచికొని యుద్యానవనము దాగిపోయె మోసము) న్యాయనిష్ఠరములకో = న్యాయముగల నిష్ఠురోత్తలతో, డొర్వలి, ప్రాశ్నించెకో = వేడుకొనెను, రక్షసి=ఈబెట్టునరియెందులకు, రమ్మంచుకో = ఇత లేచిరావయ్యా యని, చంద్రరేఖ, జంకించెకో = భయపెట్టెను. చెడికో = చెడిమికత్తెయగువరూధిని (పా. నొంచితివి = నొప్పించితిని.) కపటవిరాగముతో విరహావరసకురాలగు వరూధిని అవస్థలచెట్టితి వనుట, ఏచితి = బాధించితివి, అని, మేనక, దిసంతులుగొట్టెకో=నిందించెను, మాయలకో=మోసపుణ్యేష్టలను, విడు+కటంచుకో = వదలిపెట్టుము అని, (విడుపు మీల యని పాతాంతరము, ఈల=సిగ్గు) హేము, నొడివెకో = పల్కును, గొంటపు = గడనలిచి, (అని) తిలొత్తము, అనియెకో = వాకొనెను, కూర్చెకో = ప్రేమతో, ధాన్యమాలిని, కొనరెకో = కొనెను, పుంజీకన్థల, అదల్చెకో = బెనరించెను. దివిజకామినులు = దేవతాస్త్రీలు, ఈరితికో = ఈవిధముగా, తిరుగువాటి = చుట్టుమూగి, గువ్వకోల్లొంచుకో=గుంపుగూడుచు, (పా. గువ్వకరిగొండు=గుంపుగూడిగొందురు.) తమలొనకో = తమలొనదాము, నవ్వకొంచుకో = నవ్వులాడుచు, డొడిరి అధ్యాహారము.

క. అకుహనా భూసురుఁ డపు

డాకాంతలసరససమ్మదాలాపములకో

గైకొనుచు ముదితహృదయుం

డైకేలీవనము వెడలి యరిగి కుఱుగటన్.

టీ. అప్రదః = అచ్చేర నిటుల మాటలాడుతఱి, ఆహనాభూనురుఁడు = ఆకపటబ్రహ్మణుఁడు, ఆకా...వములఁ - ఆకాతల = ఆస్త్రీలయొక్క, వరస = రసవంతములయిన, సమ్మదాలావములఁ = సంతోషసంభాషణములను, పైకొనుచుఁ = అంగీకరించుచు, ముదితహృదయుండు = సంతోషించిన మనస్సు కలవాఁడు, ఏ, కేళీవసము = ఉద్యానవసము, వెతలి = అరిగి, కుఱుగటఁ = చొరకఁ.

అస్థలము వదలుట యచ్చరలనుడువులకు లజ్జించినవానివలె నటించుటను.

తా. వేల్పుచెలువలంద టీవిధముగా సరసాలాపము లొనరించు సునుండ వారలప్రసంగములను సంతోషహృదయముతో మాయాప్రవరాఖ్యుఁ డాల కించుచుఁ జెంత సున్న యుద్యానవసమున కేఁగెను.

సీ. మృగసాభినకరంపుబుగబుగల్ గలచోటఁ
జదలేటితుంపుకల్ చెదరుచోట
వకుళవాటీగంధవహుండు పైకొనుచోటఁ
గర్భరతరుధూళి గప్పుచోటఁ
బస మీఱుసెలయేఱు లిసుక వెట్టినచోటఁ
జిగురుమావులసంజ నిగుడుచోట
నవమాలికలతీవెన ట్లుట్టిపడుచోట
మాణిక్యదీపముల్ మలయుచోటఁ

తే. బ్రమదమునఁ దేఱు లెలుఁ గెత్తి పాడుచోటఁ
శారిక లనంగశాస్త్రముల్ చదువుచోటఁ
గీరకలకంఠములు క్రొన్వి కేరుచోటఁ
బావురము లారజంబులు పలుకుచోట.

111

టీ. మృగసాభినకరంపు బుగబుగల్ - మృగసాభి = కస్తూరియొక్క, సికరంపు = రాశియొక్క, బుగబుగల్ = గుప్పగుప్పరఁ గొట్టుతావును,

కలచోట = ఉన్నచోటను, చదలేటికుంపురుత్ = ఆకాశగంగలోని నీటి
కుంపురులు, చెదరుచోట = ప్రసరించునట్టితావునను, వకుళవాటిగంధ
వహించు = పొగడచెట్ల తోఁపుమీఁదనుండి వచ్చువాయువు, సుగంధమును
గొనితెచ్చువాఁడు గాన గంధవహించు; ఇట గంధవహించు వకుళవాటినుండి
తావును గొనివచ్చుచున్నాఁడు. వైకౌనుచోట = ప్రసరించు స్థలమునను,
కర్పూరకరధూళి = పచ్చకప్పురపు టరఁటికెట్టులయొక్క కర్పూరపుఁ
బరాగము, కప్పచోట = క్రమ్ముకొనుతావునను, పసఁ..యేలులు - పస
మీఱు = బాగుమీఱిన, సెలయేలులు = కొండయేళ్లు, ఇసుక పెట్టినచోట =
ఇసుకలిన్నియ లేర్పడునటులఁ బ్రవహించిన తావులయందును, చిగురుమావుల
నంజ = చిగిర్చినమావిచెట్లకాఁగిరంగు, సంధ్యారాగమువంటి మావిచిగుళ్లు
కాంతులు, నిగుడుచోట = వ్యాపించుస్థలమునను, నవమాలికలీలనెట్లు = జాజి
లీలగల (ఉయ్యల) త్రాళ్లు, ఉట్టివడుచోట = ఉప్పలిట్లెడు స్థలములను,
నట్లు = అంటుత్రొక్కినమొక్కలని యొకవ్యాఖ్యాత. (పా - నవమాలికల
లేనె నట్లుట్లువడుచోట = జాజిపూవులనుండి తెంపులేక లేనియలుకారు
చోటులను) మాణిక్యదీపముల్ = దీపములవలెఁ బ్రకాశించునట్టిరత్నములు,
మలయచోట = వ్యాపించుస్థలమునను, ప్రమదమునకే = సంతోషముచే,
తేటులు, ఎలుకెత్తి = గొంతెత్తి, పాడుచోట = గానములు గావించు
ప్రదేశమునందును, కారికలు = గోర్యంకలు, ఆనంగశాస్త్రముల్ = మన్నధ
శాస్త్రములను, చదువుచోట = వఱించుప్రదేశమునందును (ఆనంగశాస్త్ర
ములు అచ్చరలు కఠించుట విని తాము నేర్చి గోరువంకలు తమంత తాము
వఱించుచున్నచోటన నని భావము) కీరకలకంతములు = చిలుకలు కోయిలలు,
క్రొద్వి, కేరుచోట = చెలరేగుతావునను, పావురములు = పావురాళ్లు,
ఆరణ్యములు = ఆమధురధ్వనులను, పలుకుచోట, వైఁజెప్పిన మనోహర
లక్షణములచే నలరారుచున్న ప్రదేశమునందు అని భావము. (వైవద్యముతో
కన్వయము). ఆలం. ఉదాత్తము, రూపకము, పరిణామము.

తే. ఆవరూధినిమణిమండితాలయంబుఁ

గాంచి యనురాగమునఁ బ్రవేశించి యంత

వారి నిరవ్వరఁ గూర్చి యవ్వనజగంధు

లాత్తగృహముల కేగి రనంతరంబ,

112

టీ. ఆవరూధిని (యొక్క) మణిమండితాలయంబుఁ = మజులతోఁ
బ్రకాశించు గృహమును, కాంచి = చూచి, అనురాగమునఁ = ప్రేమతో,
ప్రవేశించి = అందుఁ జొచ్చి, అంతఁ = అట్లుచేరఁగానే, వారిఁ ఇరు
వ్వరఁ = వారిద్దఱను, కూర్చి = జతగాఁ జేర్చి, అవ్వనజగంధులు = ఆ చెలి
కత్తెలు, అత్తగృహములకుఁ = తమయిండ్లకు, ఏగిరి = వెడలిపోయిరి.
అనంతరంబ = వెంటనే మీఁదిపద్యముతో నన్వయము.

క. ఫుల్లలవలీనవైలా

వల్లిమతల్లికలతోడ వాసంతికలు

దృష్టిల నల్లిబిల్లిగ

నల్లికొనిన యొకలతాగృహంతరసీమన్.

113

టీ. ఫుల్ల...తోడఁ-ఫుల్ల = వికసించిన, లవలీ = వెన్నెలతీగఁతో
డను, నవ ఏలా=లేతయేలకియొక్క, వల్లిమతల్లికలతోడఁ = మేలగుతీగల
తోడను, వాసంతికలు = బండిగురివెదతీగలు, ఉద్యట్టిలఁ = ఉప్పలిల్లు
విలాసములతో, అడ్లిబిల్లిగఁ = కలిసిమెలసి, అల్లికొనిన = పెనవేసికొనిన,
ఒకలతాగృహ = ఒకపొదరింటియొక్క, అంతరసీమన్ = లోపలిప్రదేశ
శమునందు “భోగింపఁదొడంగిరి” అనునంశముగల వైపద్యముతో నన్వయము.

క. ఆగంధర్వకుమారుడు

నాగజగమనయుఁ బ్రఫుల్లహల్లకతల్పా

భోగంబున రహి మిగులంగ

భోగింపఁ దొడంగి రాత్తఁ బొంగెడు కాంక్షన్.

114

టీ. ఆగంధర్వకుమారుడు = ప్రవరాఖ్యుని వేషమును ధరించిన గంధర్వకుమారుడును, ఆగజగమనయు = ఏడుగునడకవంటి యొమ్మారపు నడకగల వరాహానియును, ప్రభుల్ల...భోగంబున = ప్రభుల్ల = వికసించిన, హల్లక = ఎఱ్ఱగల్వల, తల్ప = నెఱ్ఱయొక్క, ఆభోగంబున = వైశాల్యమున (విశాలమగుతల్పమున). రహి = రక్తి, మిగులంగ = అతిశయింపఁగా, ఆత్మ = హృదయమునందు, పొంగెమకాంక్ష = పెంపుచెందెడు నానతో, భోగింప = సంభోగముచేయ, తొడంగిరి = మొదలు పెట్టిరి. వరాధిని తరుణి యనియు గజయాన యనియుఁ జెప్పటచే నామె ద్వితీయ యావన యని గ్రహింపవలయును. ద్వితీయ యావనాలక్షణములు. —

శ్లో. “స్తనౌ పీనౌ తనుర్నధ్యః పాణిపాదస్థరక్షిమా

ఉరూ కరికరాకారౌ అంగం వ్యక్తాంగసంధికమ్.

నితంబో విపులౌ నాభిర్దభీరా జఘనం ఘనం

సువ్యక్తరోమావళినైర్నగ్ధమంగళేనరళేక్షణమ్. (రసార్థవనుధాకరము)

వ. ఆసమయంబున.

115

సీ. సహసానఖంబుచ స్తనద త్తపరిరంభ

మామూలపరిచుంబితాధరోష్ఠ

మతిశయప్రేమకల్పితదంతసంబాధ

మగణితగ్లానిశయాన్యనిపాత

మతివేలమణితయాచ్ఛార్థగల్లచవేట

మతిదీనవాహ్నుచితాత్మవిరహ

మంకురత్పులకజాలావిధ్వంసర్వాంగ

మానందకృతహారవాసనాబ్జ

తే. మాక్రమక్షణనుతివర్ణ మానిమిలి

తాక్ష మాస్వీన్నగండ మాయ త్రచేష్ట

మాస్తిమితభూషణారవ మావధూటి

ప్రథమసురతంబు గంధర్వపతిఁ గరంచె.

116

టీ. సహసా...పరిరంభము - సహసా = తొందరకలుగునటులు, నఖంపచ = గోరువెచ్చుగా నుండెడి, స్తన = చన్నుగవచేత, దత్త = ఒసంగఁబడిన, పరిరంభము = కౌఁగిలింతగలదియు, అమూ...ష్టము = అమూల = అంతయు, కొఱతలేకుండ సంపూర్ణముగా, పరిచందిత = బాగుగా ముద్దుఁగొనఁబడిన, అధరోష్ఠము = మోవిగలదియు, అతిశయ... బాధము-అతిశయ = మిక్కుటమైన, ప్రేమ = అనురాగముచేత, కల్పిత = ఒనరింపఁబడిన, దంతసంబాధము = దంతక్షతములు (పలు నొక్కలు) గలదియు, ఆగణిత...నిపాతము - ఆగణిత = ఎంచుగా పశముగాని, ధ్వాని = శ్రమవలనఁ గల్గినబడలికచేత, శయ్యా = పానుపునందు, నిపాతము = తూలిపడుటయు, అతివేల...చపేటము - అతివేల = విస్తారమైన, మణిత = సంభోగకాలమునఁ గలుగు కంతధ్వనులయొక్క, యాచ్ఛార్ధ = యావనకొఱకు లభించిన, గల్లచపేటము = చెంపపెట్టులుగలదియు, అతిదీన...విరహము- అతి = మిక్కిలిగ, దీన = విచారమును బెలియఁజేయు, వాక్ = పలుకుల చేత, సూచిత = సూచింపఁబడిన - తెలియఁజేయఁబడిన, అత్తవిరహము = తమ వియోగముగలదియు, అంకురత్...సర్వాంగము-అంకురత్ = మొలచుచున్న, పులకజాల = గద్దరుపాటు నమూనాముచేత, ఆనిధ్ధ = బాగుగా గ్రచ్చుకొనఁబడిన, సర్వాంగము = సమస్తావయవములగలదియు, ఆనంద... జ్ఞము-ఆనంద = సంతోషముచేత, కృత = చేయఁబడిన, హావ = హావశ్యమును ధ్వనులతోఁగూడిన, ఆననాజ్ఞము = తామరపూవులవంటి ముఖములు గలదియు, ఆక్రమ...వర్ణము - ఆక్రమ = క్రమక్రమముగా, క్షీణ = తరిగిపోవుచున్న, నుతి = పొగడ్తమాటలయొక్క, వర్ణము = అక్షరములుగలదియు, ఆనిమిలితాక్షము = పూర్తిగా మాయఁబడిన కన్నులుగలదియు,

అస్విన్నగండము=అంకటను జేపర్చిన చెక్కలు గలదియు, ఆయత్తచేష్టము= స్వాధీనమైన శృంగారచేష్టలు గలదియు, ఆస్తిమితభూషణారవము=మిగుల దగ్ధిపోయిన శరకంకణాద్యాభరణముల మ్రోతగలదియైన, అవధూటి = అవరూఢినియొక్క, ప్రథమసురతంబు = తొలిహుటమి, గంధర్వపతిక్ = గంధర్వాధీశ్వరుడగు మాయాప్రవరుని, కరంచెక్ = కరంగునటులఁజేసెను. సంతోషపెట్టెను. అక్రమక్షణ - అని పాఠాంతరము గలదు.

ఇందు శ్రమ మను సంచారీభావము చెప్పబడెను. తల్లక్షణము:—

శ్రమః ఖేదోఽధ్వమృగయా యుద్ధవాహాధిరోహణైః
సంభోగస్సత్తశస్త్రాస్త్రవ్యాయామాద్యైః ప్రజాయతే.
సిక్వానస్తేదసీత్కారాః సఃకోచో ముఖనేత్రయోః
శీతవాతోదకచ్ఛాయాపేక్షా సంవాహనాని చ
అంగమోటనమిత్యాద్యైరనుభావైస్తు లక్ష్యతే.

ప్రథమసంభోగమునందు శ్రమయు, నిమిలితాక్షము, చెక్కులు చెమర్చుట, వ్యధయు సహజములు. శ్రీనాథకవియు,

తే. “అస్తి వామ్యభార మస్తి కౌతూహలం బస్తి ఘర్తసలిల మస్తి కంప
మస్తి భీతి, యస్తిహర్ష మస్తివ్యధం బస్తివాంఛ మయ్యైనపుడురకము” అని:

ఈవిధముగాఁ జెప్పినాడు. ఆస్తిమితభూషణ మనువాక్యము సంభోగ జనిత సుఖపారవశ్యమును దెలుపును. భేషభూలియు నిటులె సంభోగావసరమున-“న జానే తతః” అనియు, “నహి తతోజానే కిమాసీదితి” అని కాళిదాసుడును జెప్పియున్నారు. ఇవి సంభోగసుఖపారవశ్యతను దెలుపును. పరవశమునఁ గంకణాదికచలనము లాగుట సహజము. అలం-ఉదాత్తము.

క. అన్నునఁ గనుమూయుట రొద

సన్నగిలుటఁ గొఁగిలింత నడలుట నేర్పుల్

సున్నగుట వరూధిరతి

కన్నెఱికపురతియబోలె గడు నిం పొసఁగెన్. 117

టీ. అన్నెన్ = పారవశ్యముచే, కనుమూయుటన్ = కనులమూసి
కొనుటచేతను, రొద = కంఠధ్వని, సన్నగిలుటన్ = తగ్గుటచేతను, కొంగిలింత =
అలింగనము, సడలుటన్ = వదలఁబొలుటచే, శేర్పుల్ = మెలఁకువలు,
నున్నఅగుటన్ = లేచియుండుటచేతను (లేకుండఁ బోవుటచే), వరూధిరతి =
వరూధినియొక్క సంతోగము, కన్నెఱికపురతియన్ పోలెన్ = తొల్లటి
కూటమివలె, బోగమువడుచుతోఁజేయు తొలిసాటికూటమివలె, కడఁగ్ =
మిగుల, ఇంపు = ఉత్సాహము, ఒసఁగెన్ = ఇచ్చెను.

క. ఈవిధమున నయ్యిరువురు

భావజతం త్రైకపరత బహుకాలము సౌ

ఖ్యావహాలీలల నుండం

గా వేలుపుముద్దరాలు గర్భముఁ దాల్చెన్. 118

టీ. ఈవిధమునన్ = ఈరీతిగా, అయ్యిరువురన్ = ఆవరూధినియు
మాయాప్రవరాఖ్యుఁడును, భావజతం త్రైకపరతన్ = మన్తభవ్యాపారము
లందే యాసక్తిగలిగి, బహుకాలము = విశేషకాలము, చిరకాలము, సౌఖ్యా
వహాలీలన్ = సౌఖ్యమును కూర్చువిలాసములతో, ఉండంగాన్ = ఇటుల
వర్తించుచుండఁగా, వేలుపుముద్దరాలు = దేవతాస్త్రీ (వరూధిని), గర్భము =
వేఁకటిని, తాల్చెన్ = ధరించెను. (ఇటుల గర్భము ధరించినంత.)

తా. ఇతరవ్యాపారములు మాని వరూధినియు మాయాప్రవరుఁడును
సురతవ్యాపారములందు వర్తించుచు జాలకాలము గడపిరి. ఇటులండ వరూ-
ధిని గర్భవతి యయ్యెను.

క. నడ జడనువడియె నారే

ర్పడియెన్ జనుమొనలు నల్లవడియెన్ వడియెన్

బడియో: గడు నొడలు పడఁతికి

బడలికయును నిదురయరుచి బహుళం బయ్యెన్. 119

టీ. పడఁతికి = ఇంటికి, నడ = నడక, జడనుపడియెన్ = మందగించెను, ఆరు = నూఁగారు, ఏర్పడియెన్ = వ్యక్తపడియెను. చనుమొరలు = ప్రసాదములు, నల్లపడియెన్ = నలుపెక్కెను. కడున్ = మిక్కిలి, ఒడలు = మేను, పడియఁబడియెన్ = సన్నగిల్లెను. బడలిక = ఆయానము, నిదుర = నిద్ర, అరుచి = ఇష్టములగు వస్తువులయందు రుచితప్పట, బహుళంబు = విస్తారము, అయ్యెన్. న్యభావోక్త్యలంకారము.

గర్భము లావగుకొలది నారు స్పష్టమగుచుండును.—

సీ. “దుష్టాలయంబుల ధూమరేఖలుపుట్ట లేమయూరున రోమలేఖ మెఱసె”

(భాగవతము దశమ.)

మ. పలుచంబాటుటఁ గోమలస్థితరుచుల్ వైచిందోచె నా
గౌరకాంతుల గండద్వితయంబు పొల్పెఁ బ్రమదార్ణవరాశి
ఫేలన్నవో, త్కలికాభంగవరంపరోపసముద్యత్పాండుడిండి
రపం, క్తులు నాఁ జిట్టుము లుల్లసిల్లెఁ దఱు చై తోడ్తోఁగు
రంగాక్షికిన్. 120

టీ. కురంగాక్షికిన్ = జంకకన్నులవంటికన్నులు గలయావరూఢినికి; (ఈవిధముగా గర్భచిహ్నములన్నియు నేర్పడిన) తోడ్తోన్ = వెనువెంటనే, గండద్వితయంబు = రెండుచెక్కిట్లును, పలుచంబాటుటన్ = పల్చనగుటచే, కోమలస్థితరుచుల్ = మృదువైనచిహ్నపు వెల్లులు, వైన్ = మీఁదికి, తోచెనాన్ = కన్నడేనా యనునట్లు, గౌరకాంతులన్ = తెల్లనికాంతులతో, పొల్పెన్ = ఒప్పెను. ప్రమ...పంక్తులునాన్ - ప్రమద=రంతోషమును, ఆర్ణవరాశి = నముద్రమునందు, ఫేలతో = విహరించు, నవ = క్రొత్త, ఉత్కలికా కోరికలను, భంగవరంపరా = తరంగలవరుసలయొక్క, ఉపస =

మీద, సముద్యత్ = పుట్టు, పాండు = తెల్లని, డిండిరపంక్షులు = సురువు
వరుసలు, నాక్ = అనగా, చిట్టుములు = కేవిళ్ల యోకిలింకలు, నరుగు
వలె నోటినుండివచ్చునట్టి యుమ్ముః, తణువై = విస్తారమై, ఉల్లసిల్లెక్ =
అతిశయించెను.

తా. చెక్కలు పలుచుబాటుట మృదువులగు చిఱునవ్వువెలుగులు
వైకిఁ బ్రసరించెనేమో యన్నటుల పరూధినిచెక్కలు తెల్లవడెను. సంతోష
మును సముద్రమందు జనించిన కోర్కలను తరంగములపై బొడము నురుగు
వరుసలవలె నురుగుతోఁ గూడిన యుమ్మి యతిశయించెను. ఇవి గర్భిణీలక్షణ
ములు. ఉల్లేఖింపఁబడుములు అలా.

తే. నాకజలజాక్షినిఱుపేదనడుము బలిసి

యల్లనల్లన వళిసీమ నాక్రమించెఁ

బేర్చి దివసక్రమంబున బీద బలిసి

బందికాఁడైన బొరువులు బ్రదుకుఁ గనునె.

121

టీ. నాక...నడుము-నాకజలజాక్షి = అప్పరస్త్రీయొక్క (పరూధిని
యొక్క); నిఱుపేదనడుము = మిక్కిలిబీదయగునడుము, బలిసి=ఱావెక్కి,
అల్లనల్లనక్ = మెల్లమెల్లఁగా, వళిసీమక్ = కడుపుమీదిముడుతల ప్రదేశమును,
అక్రమించెక్ = ఆపరించుకొనెను. నడుము బలియుటచే ముడుత లన్నియు
సంతరించెను. బీద=బీదవాఁడు, బలహీనుఁడు, దివసక్రమంబునక్ = దినముల
వెంటబడిని, బలిసి = బలవంతుడై, పేర్చి = అతిశయించి, బందికాఁడు =
దొంగ, ఐనక్, బొరువులు = ఇరుగుపొరుగులు, బ్రదుకుఁగనునె=జీవించునా?
జీవింపఁజాలదనిభావము. ఉల్లేఖింపఁగారము.

నిఱుపేదనడు మనుటచే పరూధినినడుము మిక్కిలి సన్ననిది. అల్ల
నల్లన యనుట గర్భము నానాఁటికిఁ గ్రమాభివృద్ధి నొందిన దనుట.

క. పాటలసుగంధి పాటలు

నాటలు లే కప్పు డొప్పె నలసతఁ బధికో

త్వాటనజయపరిశ్రాంత

జ్యాటంకృతిచలనమదనచాపముఁబోలెన్.

122

టీ. పాటలను గంధి = పాదిరిపూవువంటి దేహపరిమళము గలయా
వరూధిని, అప్పుడు = ఆగర్భముధరించిన సమయమునందు, పాటలు = సంగీ
తము బాడుటలు, అటలు = నాట్యము మొదలగు క్రీడలు, లేక, అలసతకే =
ప్రాల్సాలికతో, పథికో...చాపముఁబోలెకే - పథిక = వియంతులను, ఉత్సా
టన = పెట్టగించుటవలని, జయ = గెల్పుచే, పరిశ్రాంత = నిల్చిపోయిన,
విక్రాంతిని దీసికొనుచుండిన, జ్యా = నారియొక్క, టంకృతి = టాక్కరమును,
చలన = కదలికయుఁగల, మదనచాపముఁబోలెకే = మన్మథునివిల్లువోలె,
ఒప్పెకే = ఒప్పినదాయెను.

ఇట మదనచాపము వరూధిని; పాటలు నారిమోతలు; అటలు వింటి
చలనము. వరూధిని యలసత పథికోత్సాటనజయపరిశ్రాంతత. మన్మథుఁడు
విరహివధానంతరము విల్లు నెక్కువించినటుల, జీరకాలభోగానంతరము వరూ
ధినియు గర్భము ధరించి యలసతతో నొప్పెను.

తా. గర్భభారముచే నాటలుఁ బాటలు లేక యలసురాలై యున్న
యావరూధిని, మన్మథుఁడు విరహాలను జయించినపిదప, నెక్కుడించి నడ
చైచుటచే నారిమోతయుఁ గదలికయు లేక యందువిల్లులో యనునట్లుండెను.
ఉత్పేక్షలంకారము.

సీ. మనసుకక్కుటితి మెల్లన లేచి చేతులఁ

గాంతుని జబ్బుగాఁ గొగిలించు

నలసత మృద్ధంధి యైనకమ్మనినోర

నధరంబు నెడనెడ నాని కూర్చు

మణితాదివనసధారణశక్తి చాలమి

నొయ్యిన సర్వోక్తి నుబ్బినర్చు

గాంక్షితక్రీడ కంగము పంపు నేయమి

నొడ్డుగా నిట్టూర్పు లొరయఁ బొగులు

తే. నిచ్చ యెఱిగినరలికేళి మెచ్చి పొగడు

నప్పు డక్కాంత రతిపరిహాసవేళ

జీవి కేశుసమేళంపుఁజేత లుడుపుఁ

బ్రాహ్మనాపూర్వదీనసంభాషణముల.

123

టీ. అప్పుడు = గర్భధారణమువలన నాయాసము గలిగిన యాసము
యమునందు, అక్కాంత = ఆవయాధిని, మనసుఁకుట్టితిరిగ్ = హృద
యము మాడిమాటికి సంభోగక్రియాభాషణము గలవగుటచే, మెల్లనగ్
లేచి = లిన్నఁగా నెటులొ లేచి, చేతులగ్ = చేతులతో, కాంతునిగ్ =
ప్రియుని, జబ్బుగాగ్ = మేను లొరసి యొరయ నటుల, కౌఁగిలిండుగ్ =
కౌఁగిలిండుకొనును. అలసతగ్ = (గర్భభారముచేఁ గలిగిన) అలయికచేత,
మృద్ధాధిఁమట్టివానఁగలది, ఐనకమ్మనినోరగ్ = అయినరుచికరమగునోటితో,
ఎడనెడగ్ = అపుడపుడు, అధరంబు = ప్రియునిమోచిని, అని =
చవిగొని, కూర్పుగ్ = నిదురఁబోవును. మణితాది...శక్తి - మణితాది =
గళరపములు మొదలగువానికి, పవన = డోరుపుగాలిని, ధారణశక్తి = బిగ
బట్టుబలము, చాలమిగ్ = వలసినంత లేకపోవుటచేత, ఒయ్యనగ్ = మెల్లఁగా,
నర్తోక్తిగ్ = పరిహాసవాక్యములచేత, ఊబ్బు = ప్రియునకు సంతోష
మును, ఒనర్పుగ్ = కలుగఁజేయును. కాంక్షితక్రీడకుగ్ = ప్రియుఁడుగోరిన
సంభోగక్రియకు, అంగము = దేహము, పంపునేయమిగ్ = వలచినటుల
స్వాధీనము కాకపోవుటచేత, ఒడ్డుగాగ్ = విశేషముగ, నిట్టూర్పులు =
దీర్ఘములగునిశ్వాసములు, ఒలయఁగాగ్ = కలుగఁగా, పొగులుగ్ = విచార
వడును. ఇచ్చు = తనకోరిక, ఎఱిగినరలికేళిగ్ = తెలిసినప్రియునిదైన
సురతక్రీడకు, మెచ్చి = మెచ్చుకొని, పొగడుగ్ = కొనియాడును. రతి
పరిహాసవేళగ్ = సంభోగసమయమునందుఁ బరిహాసములనాడునపుడు, ప్రార్థ

నా...భాషణములకు - ప్రార్థనా = వేడికొనుట, పూర్వ = ముందుగాగల,
 దీన = చైతన్యముగల, సంభాషణములకు = మాటలచేత, జీవితేళు...చేతలు.
 జీవితేళు = ప్రాణనాయకునియొక్క, సమేశంపుండేతలు = కూటమికోటకు
 జేయుచేష్టలు, ఉడుపుకు = మాన్పును. అలం. స్వభావోక్తి.

గర్భభారముతో నున్నకాంతలు మృదువగు భోగముల కిచ్చుగించుట
 సాజము. ఇటులె గర్భిణీసురతము కవిరాజమనోరంజనమునఁ జెప్పబడినది
 చూడుడు.

ఉ. “ఏడనిప్రేమలం గలియు వేకటిప్రేగుటలంలికూటముల్
 వేడుకకు న్విదనోదమొదవింపఁగ నయ్యుపనాథుతో హిత
 శ్రీద మెలంగుచుండ నరిగెన్నవమానములు.” (ద్వితీయాశ్వాసము.)

ఈపద్యమునందలి గర్భిణీసురతవర్ణనము మిగుల నేహ్యముగ నున్నదని
 యొకానొకర్లు వ్రాసిరిగాని యది సరిగాదు. వరూధిని దేవవేళ్య, కేవల
 కామాత్మ. గర్భభారణాసంతరము గలిగినయశక్తికేగూడఁ గలయికలఁ గోరె
 ననుట యామెకామాతీతయమునె తెలుపునుగాన నిది గర్హ్యము గాదు.
 అంటియగాక ‘బ్రాహ్మదొరవారిటీకలో’ నీపద్యము లేదు. కొన్నిప్రతులయం దీ
 పద్యము గానరామి ప్రక్షిప్తమేమో యని తోచెడిని. ఇంక నిది విచార్యము.

క. అంత వియచ్చరుఁ డభిమత

మంతయు సమకూటుటయును నచ్చర గర్భ

శ్రాంత యగుటయును గనుఁగొని

యంతట నిచ్చోటు వాయ కే నిక నున్నన్.

124

టీ. అంతక = వరూధిని పైవిధముగా గర్భభారముతో నున్నపుడు,
 వియచ్చరుఁడు = (ప్రవరవేషమున నున్న) గంధర్వుఁడు, అభిమతము =
 శోరిక, అంతయుక = సంపూర్తిగా, సమకూటుటయును = సిద్ధించుటయును,

అచ్చర = ఐరూఢిని, గర్భక్రాంత = వేదటివనియలనతగలది, అగ్రుటయుక్ =
వియుండుటయు, కనుగొని = చూచి, ఇంతట = ఇంతటితో, వీను, ఇచ్చిట్టు,
పాయక = వదలక, ఇక = ఇకమీద, ఉన్న = ఉన్నయెడల, ప్రైపద్య
ముతో నన్వయము.

క. వంచన యొడిగిన మఱి శపి

యించునొ సురకాంత చెప్పకేగినఁ బ్రేమక

బంచశరశరపరంపరఁ

బంచత ప్రాపించి మీఁదఁ బాపం బిడునో.

125

టీ. సురకాంత = దేవతాస్త్రీ (వరూఢిని), వంచన = (నాచేసిన)
మోసము, ఎఱిగిన = మఱి = మఱియు, శపియించునొ = శాపము పెట్టునో,
చెప్పక, ఏగిన = వెళ్లి నచో, ప్రేమ = స్నేహముచే, పంచశర... పరంపర =
పంచశర = చుదనునియొక్క, శరపరంపర = బాణసమూహముచే, పంచత =
చావును, ప్రాపించి = చెంది, మీఁద = (పై), పాపంబు = స్త్రీవధపాతకమును,
ఇడునో.

సురకాంత గాన శాపశక్తి గలదు. వంచన బయటపడెనా నహించదు.
చెప్పకేగిన ప్రేమ మరణింపజేయును. మన్మథుండు పంచశరుండు. శరపరం
పరం దప్పకొను టసాధ్యము. మరనిముల్కుల చంపు ననుటకు.

క. "హ దుడిగించు నశోకము, వాడించును మల్లెవిరి వివర్ణతనేయుక్
జూడఁగఁజూతము తలఁపుతో, జోడించును దప్పిచంపఁజూచుం గలుపల్."

తా. ఈదేవతాస్త్రీ నామోసమును గ్రహించెనేని శపించునో లేక
చెప్పకయే యరిగినచో విరహమున శోర్వక మేను విడిచి స్త్రీహత్యాపాతక
మునకు బాల్పించునో? సందేహాలంకారము.

వ. అని వితర్కించి యక్కపటవిప్పుం డెఱింగించి యనిపించు
మను-20

కొనియ పోవువాడై యప్పు డప్పువ్వుబోడి డాయం
బోయి బుజ్జవం బొప్ప ని ట్లనియె. 126

టీ. ఇట్లు = ఈవిధముగా, వితర్కించి = తనలోఁ దా నాలోచనము
గావించి, ఆకపటవిప్రుడు = ఆ మోసపుబ్రాహ్మణుఁడు, గంధర్వుఁడు, ఎఱిం
గించి=వరూధినికెట్లులోఁ జెప్పి, అనిశించుకొనియ=వీడ్కోనఁ జేసికొనియె, ఆజ్ఞ
నొందియె, పోవువాడై=పోవ నిశ్చయించికొన్నవాడై, అప్పువ్వుబోడికొ=
అపువ్వుమువలె నుకుమార మగు దేహముగల వరూధినిని, డాయం బోయి=చేర
నరిగి, బుజ్జవంబు=ఉపలాలనము, దిచ్చుకొ=దిప్పవట్టుగా, ఇట్లనియెకొ = ఈవిధ
ముగాఁ బలికెను.

తే. ఎవ్వఁడేఁ బాదలేప మొక్కింత నాదు
పాదములఁ బూయ నింతేసిపనులు పుట్టె
నమ్మహాయోగి బహుయోజనాధ్వగామి
యీగిరికి నేఁగుదెంచె నేఁ డేఁగి కంటి. 127

టీ. ఎవ్వఁడేకొ=ఏసిద్ధుఁడు, పాదలేపము=పాదములకు దూరగమనము
కొఱకు రాచికొను వసరుత్సాహ, నాదుపాదముకొ = నాయడుగులందు,
పూయకొ=రాయఁగా, ఇంతేసిపనులు = (మంచుగొండకు నారాక, పాదలేప
నము మంచుపోకి కరఁగిపోవుట పిదప యిట్లుజేరలేక నీతగులమునకు లోనగుట
లోనగు) ఈనడనల్లనియును, పుట్టెకొ=పుట్టెనో, అమ్మహాయోగి=ఆ గొప్ప
వాడగు సిద్ధుఁడు, బహుయోజనాధ్వగామి = అనేకములగు నామడలత్రోవ
వయనము చేయువాఁడు, ఈగిరికికొ = ఈకొండకు, నేఁడు, ఏఁగుదెంచెకొ =
వచ్చెను. ఏఁగి=నేను పోయి, కంటికొ=చూచితిని.

తా. ఈహిమవత్పర్వతమునకు వచ్చి నానావిధములయిన యవస్థలు
వడుటకుఁ గారణముగా మూడు నాయడుగులకుఁ బసరు రాచి పోయిన

సిద్ధుడు నేఁ డెక్కడెక్కడనో తిగి యాకొండకు వచ్చినాఁడు. నే నాయనను విహారార్థముగాఁ బోయిచప్పుడు చూచి మాటలాడివచ్చితిని.

క. అతఁడు మఱి తీర్థయాత్రా

వ్రతవశమున వచ్చి మాపురంబు తెరువుగాఁ
గతలుగ మాసంసార

స్థితు లెల్లను జెప్పె నేమి నెప్పుడు నబలా.

128

టీ. అబలా = వహుధిసీ, అతఁడు = తి సిద్ధుఁడు, మఱి = ఇప్పుడును గూడ, తీర్థయాత్రావ్రతవశమున = తీర్థములనుగూర్చి పయనము చేయుట యను నియమమునుబట్టి, మాపురంబు తెరువుగాఁ = మాయూరి త్రోవగా, వచ్చి, గతలుగ = కథలుగా, మా సంచారస్థితులు = మాకాపురపుస్థితిగతులు. ఎట్ల = అన్నియు, చెప్పెను = తెలిపెను. ఏమి నెప్పుడు = నే నేమని చెప్పుదును. అప్పత్తాంతమంతయు నీకు జెప్పఁ జాలకుంటిని.

నీ. వై పరామరిక చొప్పుడమిఁ బక్కము దప్పి

పండఁబాఱినపాల మెండఁబాఱెఁ

గట్టఁ గాపింప దక్షత లేమి నూహార

బందెలఁ బడిపోయెఁ బశుగణంబు

వంచనామతిఁ బ్రాడ్వివాకులై వటువు లొ

జ్వల కొప్పుగించిరి చదువు లెల్లఁ

గికురించి రిచ్చిపుచ్చుకొను చోటులవార

లాఁకకు లోనుగా కప్పు లీక

తే. గ్రహణంక్రమణాదుల రాచనగరఁ

గాసువీసంబు వెడల గ్రాసమునకు

నాధి వెట్టిరి క్షేత్రంబులందుఁ గొన్ని

లెప్పుయుండునె గృహకర్త లేని బ్రదుక.

129

టీ. వైపరామరిక = వైవిచారణ, చొప్పుడమిక్ = సవకూఱక
 పోవుటచే. పక్వముడక్కి = ఆదనుచెడి, వండబాటినపోలము = వండటకు
 సిద్ధమైనవేను, ఎండబాటెక్ = ఎండిపోఁ జొచ్చెను. కట్టిక్ = గుంజలను
 గట్టిపెట్టుటకును, కాపింపక్ = మేఁకకుఁ దోలఁకొనిపోయి కాచుకొనివచ్చు
 నట్లు చేయుటకును, దక్షత=దిక్కు, లేమిక్ = లేకపోవుటచే, ఊరూరక్ =
 ఊరికి నూరికి, వళుగణంబు = వళువుల సమూహము, బందెలక్ = బంజె
 దొడ్లలో, వడిపోయెక్ = చిక్కికొని పోయెను. వళువు లసంఖ్యాములు
 గాన ఊరూరియందుఁ జిక్కవడెను. వంచనావఁక్ = కొంటెబుద్ధితో,
 ప్రాడ్వీవాకులై = తగవులమారులై, వటువులు = విద్యార్థులు, చదువులెల్లక్,
 ఒజ్జలకుక్ = ఉపాధ్యాయులకు, ఒప్పగించిరి = ఆప్పగింతఁజెట్టిరి. మఱివి
 పోయిరి. వటువులనఁ జదువుకొనఁచున్న బ్రహ్మచారులు. బ్రహ్మచారు లనక
 వటువు లనుట తొందరపాటు నూఁచించును. కాననే తగవులకంపెలై వచ్చిన
 విద్వియనంతయు నప్పగింతఁజెట్టి రనుట. ఇచ్చి పుచ్చుకొను చోటులవారలు =
 ఆప్పు లిచ్చి పుచ్చుకొను సంబంధముగల తావులవారలు. ఆప్పులు = ఆప్పు
 తీసికొన్నసొమ్ము, ఆఁకకక్ = ఏర్పాటునకు, లోనుగాక = లోఁబడక,
 కేకురించిరి = వంచించిరి. గ్రహణసంక్రమణాదులక్ = సూర్యచంద్ర
 గ్రహణములు మకరసంక్రమణాది సంక్రాంతిలు మొదలగువానియందు, రాచ
 నగరక్ = రాచదివాణమున, కానువీసంబు = కానుగాని వీసముగాని, వెడ
 లమిక్ = రాకపోవుటచే, గ్రాసమునకుక్ = భుక్తికి, క్షేత్రంబునందుక్ =
 మాన్యములందు, కొన్ని, అధిపెట్టిరి = కుదువయించిరి. గృహకర్త = ఇంటి
 యజమానఁడు, లేనిబ్రదుకు = లేనికాఁపురము, లేస్స యందునె=చక్కగా
 మండునా !

తా. ఇన్నివ్యవహారములు నే నింటనుండి మెలకువతో నవరించుకొను
 వాడను. బహుకాల మిట నుంటచేఁ బ్రసిద్ధినిందిన నానంపారస్థితిగఱు

ఁబ్బియుఁ బూర్తిగా మారి కథలయ్యెను. యజమానిలేని యింటినిఁగూర్చి ప్రత్యేకించి చెప్పవలసిన వేమున్నది ? అర్థాంతరస్యాపాలంకారము.

క. అది గా కే నిట వచ్చిన

యది మొదలుగఁ జింతచే నహర్నిశమును నా

కెదురెదురె చూచు చిద్దలు

ముదుసల్లును బుత్తమోహమున నగునార్తిన్.

130

టీ. అదిగాక = సర్వము నేను లేకపోవుటచే జెడిపోవుటయేగాక, విక్ = నేను, ఇట వచ్చినది మొదలుగఁ = ఈమధుమౌండకు వచ్చినది యాదిగా, చిద్దలు ముదుసల్లును = వృద్ధులగు నాతలితండ్రు లిరువురును, అహర్నిశమును = పగలును రాత్రియును, పుత్తమోహమునఁ = పుత్తప్రేమచే, అగునార్తిన్ = కలుగువ్యధచే, నాకుఁ = నాకొఱకై, ఎదురెదురె చూచుచున్ = దిక్కులు చూచుటయే పనిగాఁ బెట్టుకొని. (వైషద్యముతో నన్వయము.)

క. తడి గంట నెపుడుఁ దలుంగక

కడి దలుంగఁగ వడియుఁ దటిఁగి గాసిన్ బుడమిన్

బడినఁ గనరాక మంచపుఁ

దొడుగఱ లైరట్టె రుజలతో నేమందున్.

131

టీ. కంటన్ = కంటియందు, ఎపుడున్ = సర్వకాలసర్వాపస్థలయందును (ఎల్లప్పుడు ననుట), తడి = నీరు, తలుంగక = తగ్గక, కడి = ఆహారము, తలుంగఁగఁ = తగ్గఁగా, వడియున్ = శక్తియును, తటిగి = తగ్గి, గాసిన్ = శ్రమచే, పుడమిన్, పడిఁగఁ = పడియున్నను, కనరాక = కానఁబడక, నేలపైఁ బడియున్నపుడు బరుండియుండిరని గుర్తింపరానంతగా శుష్కించి యని ధావము. రుజలతోన్ = వృద్ధులతో, మంచపుదొడుగఱలు = మంచముమీఁది తొడుగుమండలు, మంచమును విడిచి బైట నడుగిడ లేనివారు, ఐరట్టై = విసాదఁట, ఏమందున్ = ఏమని చెప్పుదును? అతిశయోక్తి అలంకారము.

తా. నన్న విడచి నాతలిదండ్రులెపుడు దుఃఖించిదుఃఖించి శుష్కించిరి. మంచములో నుండి బైటనడుగుఁ జెట్టిరాని యటల వారు శుష్కించిరి. నాకటుంబస్థినిగూర్చి యింకఁ జెప్పవలసిన దే మున్నది ?

క. కావున వారలఁ జూడఁ

గా వేగమ చనఁగవలయుఁ గమలదళాక్షి

నీ వెఱుంగనిధర్తాధ

ర్తావస్థితి గలదె దీనికై యడలకుమీ.

152

టీ. కమలదళాక్షి = తామర తేకులబోలుకన్నులుగలదానా (వరూధిని)! కావునకా = కాఁబట్టి, వారలకా = ఇట్టి విచారస్థితియందున్న వృద్ధులగు తలిదండ్రులను, చూడఁగాకా = చూచుటకు, వేగమ = త్వరగా, చనఁగవలయుకా = నేను కల్లుచేరఁబోవలయును. నీ వెఱుంగని = నీకుఁ జెలియరాని, ధర్తాధర్త = న్యాయాన్యాయమలయొక్క, అవస్థితి = మర్మాద, కలదె = ఉన్నదా? లేదు. నమస్త్యర్తమలను నీ వెఱంగియే యన్నావు. కావున, దీనికై = నేను నిన్న విడిచిపోవుటకు, అడలకుమీ = దుఃఖపడకుమా !

తా. వరూధిని! నీవు ధర్మము అధర్మము నెఱింగినదానవు గాని వట్టిదానవు గావు. మాతలిదండ్రులు కటుంజముస్థితి యటలన్నది. నే నెఱిగిఁ బోవలసియున్నది. నావియోగమునకుఁ బరితపింపకుము.

క. వడిఁ గాఁచికాఁచి యుండక

గడవలనీ రినుము ద్రావుకైవడిఁ బె పైఁ

బొడమెడుకోర్కులచేఁ బె

ల్లుడికినమది భోగము క్తి కూటట గనునే.

153

టీ. కాఁకాఁచి = కొల్లిలోఁ గాకయెక్కించెయెక్కించి, ఉండక, ఇనుము, కడవలనీరు = కుండలకొలఁదీసి, వడికా = వేగముగా, ద్రావుకై వడికా = ద్రాగునిధమున, పైపైకా = మీఁదమీఁద, బొడమెడుకోర్కులచేకా =

పుట్టుచున్నకోరికలచేత, వెట్టుడికినమది = మిక్కిలి తక్కువైనదెందము, భోగ కాంక్షలచే న్నుదేకవంత మగు హృదయము. భోగముక్తికొ = విషయానుభవ త్యాగమునకు, ఊట = పీర్తిని, కనునే = పొందునా!

ఇనుము కాంచఁగాఁ గాంచఁగాఁ గాకయెక్కినది. హృదయము కోర్కు లచే వెట్టుకొన్నది. వెట్టుచేఁ బెట్టుడికినది. కాన వేఁడియందు హృదయమునకు ఇనుమునకుఁ బోలిక. ఇనుము నీరు గోరునటుల హృదయము భోగముల నపేక్షించుచున్న దని భావము.

తా. ఇనుము కాఁక హెచ్చినకొలది నెక్కువనీటిని బిల్చుచుగిసి' మఱిమఱి పుట్టుచున్నకోరికలచే నుడుకుచెందినదెందము, భోగము లెన్ని యైన నపేక్షించునే కాని విరమించుట తూటఁ జెందురా? ఉపహాలంకారము.

ఉ. కావున నెన్నఁడుకదెగనికాంక్ష నెపం బొకఁ డెన్నిరోసి నేఁ బోవఁదలంతునేనివలపుక ననుపుక దగవుక బ్రియంబురుక నీవలనక సమగ్రములు నిల్పిన సంపెగపువ్వుఁదేనెక్రొత్తావికిఁ దేటి చిక్కినవిధంబునఁ జిక్కనె లోలలోచనా!

టీ. లోలలోచనా = చలించుకన్నులుగలదానా! (వయాధిసీ), కావునక = కాఁబట్టి, ఎన్నఁడుక = ఎప్పుడును, తెగనికాంక్షక = తీరనికోరికను, రోసి = రోఁతపడి, నెపంబు ఒకఁడు = ఒక నెపమును, ఎన్ని = ఎంచి, కలుంగజేసికొని, నేక = నేను, బోవక = నిన్ను విడిచిపెట్టిపోవుటకు, తలంతునేసిక = తలంచినయెడ, వలపుక = మోహమును, ననుపుక = అనురాగమును, తగవుక = న్యాయమును, ప్రియంబురుక = ఇష్టమును, నీవలనక = నీయెడల, సమగ్రములు = సింహరియన్నవి. కొఱతలేక పరిపూర్ణముగా నున్నవి. నిల్పినక = (పోక) నిల్పినయెడ, సంపెగ...తావిక = సంపెగపువ్వు = సంపంగిపుష్పముయొక్క, లేనె = మకరందముయొక్క,

క్రొత్తావికే = క్రొత్తపరిమళమునకు, తేటి = తుమ్మెద, చిక్కినవిధంబున = తగులుకొన్నవిధమున, చిక్కనె = తగులుకొనచా? తప్పక తగుల్కొని తపింతురు !

తా. నెచ్చెలీ ! భోగములలో మానరానివి ప్రయాణమో ఆపరానిది. కాబట్టి యెన్నటికిని దెంపు లేని యీభోగేచ్ఛ కేదే నొకసాకు వన్ని పెడలి పోవుదు నన్నచో నీయెడల మోహము నశురాగము న్యాయము మంచియు నిండుకొనియున్నవి. నీవంటిప్రియురాలి నెటుల విడిచిపోవవగును? విడిచిపోక నీతెలిమి నాసించి యిక్కడనే యుందుమన్నచో సంపెంగపూదేని పరిమళ మునకుఁ దుమ్మెద జిక్కుకొన్నవిధమున చుట్టకక్కములకు స్వజనమునకుఁ గానివాడనై యిటునే గతింపవలసివచ్చునుగదా ! తుమ్మెదలకు సంపెంగ పూవుఁదానిగాని తేనియగాని రుచింపదు. వైగా నపాయకరము. ఉపమాలంకారము.

“నానానూనవితానవాసనల నానందించు సారంగ మే

చా న న్నొట్టదటంచు గంధఫలి.” (వనుచరిత్రము.)

ఉ. ఎవ్వఁడు మీఁ దెలుంగక యభేచ్ఛనుతైకరలికా జరింపఁగా నవ్వల వంశహాని వ్రతహాని యశోధనహాని పుట్టుఁ దా నవ్వెడఁ గమ్మనువ్యవశు వయ్యవివేకి చెడుకా జగంబునకా నవ్వంగబాలు రౌరవమునం బడఁబాలును నిందపాలునై.

టీ. ఎవ్వఁడు = ఏమనుష్యుఁడు, మీఁడు = ముందుఁజరుగఁజొవు దానిని, భవిష్యత్తును, ఎఱుంగక = తెలిసికొనక, యభేచ్ఛనుతైకరలికా = ఇష్టమువచ్చినట్లు సౌఖ్యములయందే యాసక్తితో, చరింపఁగాక = ప్రవర్తింపఁగా, అవ్వలకా = అట్లుపై, వంశహాని, = కులహాని, వ్రతహాని = ఆచారనియమనాశము, యశోధనహాని = కీర్తికి ధనమునకు నాశము, పుట్టుకా = పుట్టునో, అవ్వెడఁగు = ఆజడుఁడు, అమ్మనువ్యవశువు = మనుష్యు

రూపముననున్న యావశువు, అయ్యవివేకి = ఆవివేచీకుడు, తాన్ = తాను, జగంబునన్ = లోకమునందు, నవ్వంగబాలున్ = నవ్వులకుఁబాలుడు, రారవమునన్ = నరకమున, పడఁబాలును = పడుటకుఁ బాత్రమును, నింద పాలును = నిందకుఁబాత్రమును, వి, చెడున్ = నశించును.

సుఖాదులకుఁ బరిమితి గలదు. యథేచ్ఛనుకైకరతి పశుస్వర్గముఁ దానిచేఁ బెక్కునష్టములు సంభవించును. కామాదికములవలన జనించు సుఖము కంటె తృప్తియయమువలన లభించుసుఖమే గొప్పది. కాన నితతో సరిబంధము త్రొంచుకొనుచుంటి నని ప్రవరవేషధారి వల్కెను. కామసుఖముకంటెఁ దృప్తియయసుఖమే గొప్ప దనుటకు.

శ్లో. “యచ్చ కామసుఖం లోకే యచ్చ దివ్యం మహాత్ముఖం,

తృప్తియయసుఖస్యైతే నార్హ కష్టాడశీం కలామ్.” (భారతము, కాంటి.)

తా. ఎవఁడు ముందుగలి యెఱుంగక యిష్టము పచ్చినట్లు విషయైక సత్తుడై ప్రవర్తించునో యట్టి వివేకకూన్యఁ డగు మానవపశువు కులమును ఆచారమును కీర్తిని ధనమును సర్వమును జెఱుచుకొని నలువురలో నవ్వలకును నిందలకును బాలె నరకము గాంచును. అలం. అప్రస్తుత ప్రశంస.

మ. అనినం జిత్తము జల్లనన్ సొరుగు నయ్యంభోజపత్రాక్షి
లో, చనగోళంబులఁ జిమ్మలై చిలుపలై జాలై తరంగం
బులై, చనుదోయిన్ గొనబొకురంగమదచర్చల్ జాటిపో
నొక్కయొడ్డున బాష్పాంబుర్పురంబు లుప్పతిలెఁ బోటుం
బాటుగా నెంతయున్.

136

టీ. అనినన్ = ఇటుల మామూప్రవరుఁ డనఁగానే, చిత్తము = మనస్సు, జల్లనన్ = జల్లు మనఁగా, (దిగులు నొందగా) సొరుగు...గోళంబున్-సొరుగు = వ్రాలిపడినట్టి, అయ్యంభోజపత్రాక్షి = తామరరేకులవంటి శన్నులుగలవియగు నావరూఢినియొక్క, లోచనగోళంబులన్ = కనుగ్రుడ్డ

యందు, బాహ్యంబుర్పురంబులు = కన్నీటిప్రవాహములు, (మొదట,) చిన్నతై = చిందువుల మొత్తముతై, తోలుత చిన్నచిన్నబొట్టువలె స్రవించి, చిలువతై = పడియతై, కొంచెము కొంచెముగాఁ బల్లపుఁదావుల నెలిచి, జాతై = ప్రవాహమై, తరంగంబుతై = కెరటములవలె: జేలరే:గిరవయి, చనుదోయిన్ = కుచద్యయమున, తరంగమదచరనన్ = కస్తూరితో వ్రాసినపత్రరచనలు, జాతిపోన్ = జాతిపోఁగా, ఒక్కయొడ్డునన్ = ఒక్కపూనికఁగా, (ఒక్క మెండునన్ = ఒక్కయతిశయముతో పా.) పోటున్ = ఊబుకుటయు, పాటున్ = తగ్గుటయు, కాన్ = కాఁగా, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, ఉప్పు తిలెన్ = పుట్టెను.

తా. ప్రవరరూపధారి యగు గంధర్వకుమారుఁ డీవిధముగా న్వగ్రామ మున కే.గదు నని కెప్పఁగా వరూధిని నేలవ్రాలి వరపశమునొంది గుండియ యదరఁగా విచారము భరించనోచక గ్రుడ్డునుండి వెల్లువలు వెల్లువలుగాఁ గన్నీరు విడువసాగెను. సారాలంకారము.

క. అత్తటి గంధర్వవిభుం

దత్తామరసాక్షివదన మక్కునఁ గృపతో

నొత్తి మొగ మెత్తి యశ్రులు

మెత్తనఁ గొనగోరఁ బాటమీటుచుఁ బలికెన్. 137

టీ. అత్తటిన్ = అవ్వడు, గంధర్వవిభుండు = (ప్రవరవేషముననున్న) గంధర్వశ్రేష్ఠుడు, అత్తామరసాక్షివదనము = అవరూధినిముఖమును, అక్కు నన్ = తొమ్మన, ఒత్తి, కృపతోన్ = దయతో, మొగమెత్తి = ఆయమ ముఖమును జేరితో నట్లన వైకెత్తి, అశ్రులు = కన్నీరు, మెత్తన్ = నుతుమారముగా - గోరుసోఁకనటుల, కొనగోరన్ = గోటికొనతో, పాట మీటుచున్ = తొలఁగఁజిమ్ముచు, పలికెన్ = ఇట్లు వాకొనెను.

తా. అవ్వ డాగంధర్వుండు వరూధిని దుఃఖము చూచి జాలికొని ద్వయతో దానిముఖము తనతొమ్మన నదిమివట్టి యూరిడించి యంతట

మెట్టిగా మొగమెత్తికట్టుకొని కన్నీళ్లు దుడుచుచు దానిదుఃఖ ముకళమించు నట్టొకమాట చెప్పెను.

శా. ధీరస్వాంతపు వంత నీకుఁ దగునే దివ్యాంగనల్ కోవిదల్
గారయోగవియోగముల్ సతములే కర్తవ్యముల్ సేయరే
పోరే రారెస్త్రియంబు గల్గినజనుల్ పోరామి పోఁ బోవునే
పోరా కుండంగ నేమి కాళ్లు దెగెనే పుల్లాంబుజాతేక్షణా.

టీ. పుల్లాంబుజాతేక్షణా=విరిసిన తామరపూవువంటి కన్నులుగలదానా (వరూధినీ), ధీరస్వాంతపు=తాల్చిగల డెందముగలదానపు, నీకుఁ = నీవంటి దానికి, వంత=దుఃఖము, తగునే, దివ్యాంగనల్ = దేవతాస్త్రీలు, కోవిదల్ = జ్ఞానముగలవారు, వివేకముగలవారు, కారే=కారా! అగుదురుగదా! యోగ వియోగముల్ = కలయికగాని యెడఁబాటుగాని, సతములే = నిత్యములా, కర్తవ్యముల్ = చేయవలసినవి, చేయరే=లోకు లెవ్వరు చేయరా! చేయుదురుగాదా యనుట, స్త్రియంబుగల్గినజనుల్=స్త్రీమగలవారు, పోరే=పోవలసిన తావులకుఁ బోవుటలేదా! రారే=రావలసిన తావునకు వచ్చుటలేదా! పోరామి=ఉన్న స్నేహము, పోఁ = (ఎచ్చటికైన) నరిగినమాత్రాన, పోవునే, పోరాకుండంగఁ = పోవంగుటకును రాకుండుటకును, పోవలసినచోటులకుఁ బోవకుండుటకును రావలసిన చోటులకు రాకుండుటకును, ఏమి కాళ్లు తెగెనే = కాళ్లు విడిగిపోయెనా యేమి? (గట్ట తెగెనే=సంబంధములు విడి పోయెనా-పా.)

యోగము (కలిసికొనుట) ఎటుల సకముకాదో వియోగమటులే సతముగాదు. మనుష్యులై స్త్రీవలె దివ్యాంగనయు నిందులకుఁ బరితపించుట కోవిదతకు భంగము. ధీరస్వాంతలు వంతనొందుదురా?

శా. నెచ్చెలి! నీవు మిగులఁ దాల్చి గలదానవు. దుఃఖంపుఁ దగునా?:
దేవాంగనలు వివేకవతులు గదా! యోగవియోగములు కాశ్యకములా? చేయ

వలసిన కాశ్యములు చేసినవలనా? పరస్పరముఁ బ్రేమము గలవా రెచటికిని బోరా రారా? ఎచటికేనిఁ బోయినమాత్రాన న్నేహము చెడునా? ఎందును బోయి రాకుండుటకుఁ గాట్లు తెగిపోయెనా? అలం. అప్రస్తుత ప్రశంస.

తే. మూలముఃట్టుగఁ దెల్పె నమ్మనివరుఁడు

ప్రార్థితుం డయి నాకు నప్పరమవిద్య
వచ్చుచును బోవుచుండెద వదల నిన్ను
శుకకలాలాప! నమ్మ త్రిశుద్ధిగ నను.

139

టీ. శుకకలాలాప=విజయకవలె నవ్యక్తమగురఘుగ మాటలాడువానా! ఆమ్మనివరుండు = అపాదలేపనము నొసంగిన సిద్ధుఁడు, ప్రార్థితుండయి = నాచే వేడుకొనఁబడినవాఁడయి, అప్పరమవిద్య = అగోప్యవిద్య, మూలముట్టుగ = సమూలముగా, తెల్పె = తెలియఁజేసెను. వచ్చుచును బోవుచుండెదను = వలసినపుడెల్ల నీయొద్దకు నాకయి నేనే వచ్చిపోవుచుందును. నిన్ను వదలను = నిన్ను విడిచిపెట్టను, త్రిశుద్ధిగ = ముష్టాటికిని, నమ్మ = నామాటల నమ్మము, (పా. త్రిశుద్ధిగ = ముష్టాటికి)

తా. నెచ్చెలీ! నిన్ను నే వీడను. ముష్టాటికిని నమ్ముము. అమునివర్యుని బ్రార్థించి యతనియొద్ద పాదలేపముతోఁ గోరినచోటులకుఁబోవునట్టి యా మహావిద్యను ననుగ్రహముగా నేర్చుకొంటిని, వచ్చుచు బోవుచు నుండును.

తే. అని వరూధిని నూరార్చి యచటు వాసి

పోయెఁ దనయచ్చ గంధర్వపుంగవుండు

తప్పరాదు ఋణానుబంధంబు దెగినఁ

బ్రాణపద మైనవలపును బాసి చనదె.

140

టీ. అని=ఇటుల నమ్మఁదగినమాటలను చెలిపి, వరూధిని = గంధర్వపుంగవుండు = గంధర్వశ్రేష్ఠుఁడు, డోరార్చి = ఓదార్చి, అచటు=అచోటు, వాసి=విడిచిపెట్టి, తనయిచ్చ = తన యిష్టముపచ్చిన చొప్పున, పోయె =

వెడలిపోయినవాఁ డాయెను, ఋణానుబంధంబు = పూర్వజన్మపుణ్యులనుబంధము, తెగినకొ = తీతిన యెడల, ప్రాణవదము = జీవితస్థానము, (ప్రాణనమానము) అయినవలపును = అయిన యనురాగముకూడ, పాసి చనకె = తొలగిపోవా? తప్ప రాదు=ఇది తప్పదు.

తా. మరలఁ దప్పక వచ్చువాఁడ నని వరూధిని నమ్మనటుల నెన్నియొయిచ్చకములుచెప్పి గంధర్వశ్రేష్ఠుఁడు తన యిచ్చచొప్పున నరిగెను. ఋణానుబంధము తీతీపోయినచో నెట్టిమోహమేలఁ దొలగిపోవా! ఆర్థాంతరన్యాసమలంకారము.

న. అనుటయున్ దరువాతివృత్తాంతంబుఁ గృపాయత్తం బగు
చిత్తంబున నానతివలయు నని యడుగుటయును. 141

టీ. అనుటయున్ = ఇటులఁ బట్టులు చెప్పఁగా, తరువాతి వృత్తాంతంబు=ఆపివ్వుటి కథాంశమును, కృపాయత్తంబు = దయాధీనమైనది, అగుచిత్తంబునన్ = అగునట్టి మనస్సుతో, ఆనతివలయున్ = నెలవొసగువలయును, అని యడుగుటయున్ = అని యడిగినంతనే, (నాలవయాశ్వాసపు, 2-వ పదమునందలి 'అనియెన్' అనుదానితో నన్వయము).

శా. హిందూరాజ్యరమాధురంధర భుజాహిగ్రామణీకంచుక
తుండస్వచ్ఛయశోగుళుచ్చ! యవనతోణీధవస్థాపనా
మందీభూతకృపాకటాక్ష! యసకృన్తాద్యత్కలింగాంగనా
జుదీగ్రహవిగాహితో త్తరకకుబ్ధాటిసమాటికనా! 142

టీ. హిందూ...గుళుచ్చ - హిందూరాజ్యరమా = హిందూదేశపురాజ్యలక్ష్మియొక్క, ధురంధర = భారము వహించిన, భుజాహిగ్రామణీ = భుజమును సర్పశ్రేష్ఠునకు, కంచుకతో = కుజునమువలె నగుచున్న, తుండస్వచ్ఛ = మొల్లిపూలవలె జెల్లనైన, యశోగుళుచ్చ = కీర్తిప్రంజముగలవాఁడా, (కీర్తియనెడు పూలగుత్తిగలవాఁడా! పూలగుత్తి వలె స్వచ్ఛమగు కీర్తిగలవాఁడా.

డనుట) యవ...టాక్ష-యవక్షోణీధవ = తురకరాజుయొక్క, స్థాపన = ప్రతిష్ఠించుటయందు, అమందీభూత = తగ్గని, కృపాకటాక్ష = దయగల చూపుకలవాడా, అన...సమాజీకనా - అశక్యత = చూటిచూటికి, మాద్యుత్ = పొగదుకొను, కళింగ = కళింగరాజుయొక్క, అంగనా = స్త్రీలయొక్క, బుద్ధిగ్రహచైతన్యం గొనివచ్చుటయందు, విగాహిత = ప్రవేశించు శేయ లసిన, ఉత్తరకకుప్ = ఉత్తరసిక్కునందలి, ధాటి = దాడియొక్క, సమాజీకనా = ప్రయత్నము గలవాడా (అని కృష్ణరాయనికి సంబోధనము.)

తా. ఆదిశేషునివలె హిందూదేశరాజ్యభారముఁ దాల్చి కీర్తిగన్నవాఁ డవును, లోఁబడిన తురకరాజును దిరిగి దయతోడ రాచజీకమున నిచ్చిన వాడవును, బలవంతడవ లుత్తరదేశమునకు దండెత్తి కళింగరాజుమన మడుచి వానిస్త్రీలను జేతనపట్టి తెచ్చినవాడవును (అగు కృష్ణరాయా)! ఉపమా లంకారము.

క. తిరుమలదేవీచరణో

దరలాక్షాకల్పకల్పితస్థలకమల

స్ఫురదిందీవరబంధుర

హరిహరయమశివలయసూటహర్ష్యనిహారి!

143

టీ. తిరు...విహారి-తిరుమలదేవీ = తిరుమలదేవి యరురాణియొక్క, చరణోదర = అఱకాళ్లమందు, (పాదముల యడుగు ప్రదేశమునందు) లాక్షాకల్ప = లక్ష్మకనే శేయఁబడిన యలంకారముచే, కల్పిత = కలుగఁ జేయఁబడిన, స్థలకమల = మెట్టతామరలందు, స్ఫురత్ = ప్రకాశించు, ఇందీవర = నల్లగల్వలవలెనే, బంధుర = దిట్టమయిన, హరిహరయమశి = ఇంద్రనీలమణిమయ మయిన, వలయ = గూడ్రని, సూటహర్ష్య = యంత్రాల పేడయందు, నిహారి = విహరించువాడా!

తా. ఇంద్రనీలమణి కుట్టిరుమందుఁ దిరుమలదేవియొక్క లాక్షానక్రము లయిన పాదములాని లక్ష్మక యుటిన ప్రదేశములు మెట్టదామరలవలెను

తక్కిన తావులు నల్లగల్వలవలెను నుండె నని తాత్పర్యము. అట్టిమేడమీద విహరించువాడా యని కృష్ణరాయనికి సంబోధనము. (హర్ష్యాగ్రమున ఇంద్రనీలములు పలుకు బడెను. లాక్షరసము సోకినచోటులు మెట్టితామరలుగఁ దక్కినతావులు నల్లగలువలుగా నుండెను.) ఉదాత్త మలంకారము.

ఉత్సాహ. వర్ణనీయకీర్తివైభవా! ప్రభూతభూతిదృ

క్కుర్ణకుండలా! విల్లికర్ణ! దీర్ణహృద్భ్రమ

దుర్ణయానిమానహారి! దుర్భరానకార్భటి

ఘూర్ణమానకొండపల్లి కొండవీడుమండలా.

144

టీ. వర్ణ...భవా - వర్ణనీయ = వర్ణింపదగిన, కీర్తివైభవా = యశో విస్తారముగలవాడా, ప్రభూత...డలా-ప్రభూత=రిండారిన, భూతి=విశ్వర్యముచే, దృక్కుర్ణకుండలా=(పాములు కుండలములుగాఁ గల) శివుడా, (శివుఁడత్యైశ్వర్యసంపన్నుఁడు అట్టివాడా యనుట.) విల్లికర్ణ = వాతృతయందుఁ గర్ణుఁడగువాడా, దీర్ణ...మానహారి - దీర్ణ = పగిలిన, హృత్ = గుండెలుగలవలై, భ్రమత్=తిరుగాడు, దుర్ణయ = నీతిమాలిన, అని = శత్రుల యొక్క, మాన = గర్వమును, హారి=హరించినవాడా, దుర్భ...మండలా-దుర్భర = భరింపరాని, ఆనక=భేయొక్క, ఆర్భటి = మ్రోతచే, ఘూర్ణమాన = తిరుగుపడుచున్న, కొండపల్లి కొండవీడుమండలా = కొండపల్లి కొండవీడురాజ్యభాగములు గలవాడా!

తా. పొగడ్త తక్కిన 'కీర్తి' గలవాడా! విశ్వర్యమున శివునిపంటి వాడా! దానకర్ణుడా! దుర్ణయలైన రాజులు గుండె పగులునట్లు చేయు వాడా! భేరిధ్యావమాత్రముననే కొండపల్లి కొండవీడురాజ్యములను వణికించువాడా!

గద్యము. ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహాపర్వతోముఖాంక పంకజాక్షపాదాంబుజాధీశమానసేందిదినందవర పురపం

శో త్తసశతకోపతాపసప్రసాదాసాదిత చతుర్విధకవితామ
తల్లికాల్లసాని చొక్కయమాత్యపుత్ర పెద్దనార్యప్రణీతం
బైనస్వారోచిషమనుసంభవం బనుమహాప్రబంధంబునందుఁ
దృతీయాశ్వాసము. 145

టీ. శ్రీమ...ప్రణీతంబు - శ్రీమత్ = విద్యతానందగల, ఆంధ్ర
కవితాపితామహా = ఆంధ్రకవిత్వమునకు బ్రహ్మయను, సర్వతోముఖ =
అంతటవ్యాప్తిగల, అంక=బిరుదుగల్గినట్టియును, పంకజాక్ష=విష్ణువుయొక్క.
పాదాంబుజ = పాదపద్మములకు, అధీర = పశమైన, మానసేందిందిర =
మన స్వనెడు తుష్టేదగలట్టియును, నందవరపురపంకోత్తంస=నందవర మనెడి
యూరివారిపంశమున (నందవరీకకులమున) శ్రేష్ఠఁడగునట్టియు, శతకోప
తాపస = శతకోపయలియొక్క, ప్రసాద=కృపచే, ఆసాదిత = పొందఁ
బడిన, చతుర్విధ = నాల్గువిధములగు (బంచ, చిత్ర, గర్భ, ఆశు కవన
ములు), కవితామతల్లిక=శ్రేష్ఠకవిత్వముగలట్టియు, అల్లసానిచొక్కయమాత్య
పుత్ర = అల్లసానిచొక్కయమంత్రిఁ గుమారుఁ డగునట్టియు, పెద్దనార్య=
పెద్దనార్యునిచే, ప్రణీతంబు=రచింపఁబడినది, మహాప్రబంధంబునందున్ =
మహాకావ్యమున, దృతీయాశ్వాసము.

ఇది శ్రీ దక్షిణామూర్తిమంత్రి పాసనానమాసాదితాఖండసాహితీధురీ
ణుండు నాత్రేయగోత్రవీరుండను వావిళ్ల వంశవయోరాశిరాకానుభా
కరుండు నగు రాఘవాద్వివిశాస్త్రిచేత ననేకపూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ
బర్యాలోచించి రచింపఁబడిన రుచినమాఖ్యానం బగువ్యాఖ్యానంబునఁ
దృతీయాశ్వాసము.

శ్రీ ర స్తు

య ను చు రి త్త ము.

స టీ క ము



చ తు ధా శ్వా స ము
కృష్ణరాయ! గుణర
త్నాకల్ప! కల్పక ద్రుమాధికదాన
శ్రీకుతుకాగతలోకా
లోకాంతరసకలసుకవిలోకస్తుత్యా !

1

టీ. శ్రీకృష్ణరాయ=సంపద్య క్తుడవగు నో కృష్ణరాయ ప్రభువతంసా, గుణరత్నాకల్ప - గుణ = సద్గుణము లనెడు, రత్న=రత్నములే, ఆకల్ప = భూషణముగాఁ గలవాఁడా, కల్పక...స్తుత్యా - కల్పక = కల్పవృక్షమని యెడు, ద్రుమ = చెట్టునకంటె, కల్పవృక్షముకంటె, అధిక = మిక్కిలియైన, దానశ్రీ = వితరణసంపదయందలి, కుతుక = సంతసముచే, అగత = వచ్చి యున్న, లోకాలోక = చక్రవాళభూధరముయొక్క, అంతర = మధ్య ప్రదేశమునందుండిన, సకల = ఎట్లవారునైన, సుకవి = మంచికవులయొక్క, లోక=బృందముచే, స్తుత్యా=స్తువముచేయఁదగినవాఁడా, ఈకృతివలనంబోధ నము తరువాతవచ్చు వచనములోని అవధరింపు మనుదానితో నన్వయింప వలయును.

కల్పవృక్ష మనక కల్పకమనుటచేఁ గప్ప) క్షయము గున్న యని తెలు
పును: చిగుర్లు ఫలములు పూవులు సర్వజనుల కందుబాటులొ నుండు ననుట.
కొరికలు పడయుట సర్వజనసాధ్యముగా నుండె ననుట.

తా. సర్వసుఖములు గలిగి కల్పకమును మించిన దాత్పత్యముచే
లొకాలోకపర్వతముచే నావృతం బైనధరణీభాగమునం దుండిన సమస్తరుక
పులుం జేరి పొగడుచుండ వెలయు శ్రీకృష్ణరాయప్రభువరా. (చక్రవాళ
పర్వతము భూమండలముచుట్టు నుండు నందురు.)

వ. అవధరింపుము జైమినిమునీంద్రునకుఁ బతంగపుంగవంబు
లిట్లనియె. 2

టీ. అవధరింపుము = వినుము, జైమినిమునీంద్రునకుఁ = జైమిని
యను మునివర్యునకు, జైమినిమునితో నని యర్థము. పతంగపుంగవంబులు =
పిట్టలలో మిన్నలు, ఇట్లనియెన్ = మైవిధముగాఁ జెప్పెను.

తా. చరిత్రముం జెప్పవచ్చులు జైమినిముని కీక్రిందిరీతిం జెప్పెను.

నీ. మున్ను విప్రాకారమునఁ గూడుచో శంకఁ
గనుమూయఁ బనిచె నాఖచరభర్త
యవ్వారారోహయు నాసక్త గావున
నిచ్చలో నటు నేయ నియ్యకొనియె
నాప్రతిజ్ఞాపూర్తి యయ్యెఁ దనంత న
వ్వనితకు రతిపారవశ్యపటిమ
నపుడు తత్ప్రేవర దేహసమిధశిఖిదీప్తి
శాంబరీమహిమచే సంగ్రహించి
తే. నట్టిగంధర్వమూర్తి సౌఖ్యానుభూతిఁ
జలన మేదినమానసాబ్జమున నిలువ

వెలనెఁ దేజోమయం బైనవృద్ధి నట్టి

మేటిగర్భంబు నెలలు తొమ్మిదియు నిండె.

3

టీ. మున్ను = పూర్వము, విప్రాకారమునకొ = బ్రహ్మజన్మరూపముతో, కూడుచోకొ = కలియనపుడు, శంకకొ = నిజస్వరూపము తెలిసిపోవుననుసందియముచే, ఆఖచరభర్త = ఆగంధర్వప్రభుఁడు, కనుమూయుకొ = నేత్రములను మూసికొని యుండునట్లు, పనితెకొ = ఆజ్ఞాపించెను. అవ్వరాగోహయకొ = ఆమగువయును (పరూధినియు), ఆసక్త = ఆసక్తిగలది (తాత్పర్యముగలది), కావునకొ, అటుసేయకొ = ఆప్రకార మొనర్చుటకు (కనుమూయుటకు), ఇచ్చులోకొ = తలంపునందు, ఇయ్యకొనియెకొ = సమైక్యమై. అవ్వనితకుకొ = ఆస్త్రీకి (ఆనఁగా పరూధినికి), రతిపారవశ్యపటిమకొ - రతిసంగమునందలి, పారవశ్య = పరవశత్వముయొక్క, పటిమకొ = సమర్థతచే, తనంకకొ = తనయంతటఁ దానే, ఆప్రతిజ్ఞాపూర్తి = ఆప్రతిసంకల్పముట్టుట (ఇందలి ప్రతిజ్ఞ కనుమూయుటయ), అపుడు = ఆసంభోగవేళను, తత్ప్రసవదేహ సమిధ శిఖిదీప్తికొ - తత్ప్రసవ = ఆప్రసవని, దేహ = డిడలున, సమిధ = మిగులఁ బ్రకాశించుచున్న, శిఖిదీప్తికొ = అగ్నియొక్క వెలుగువంటి లేజమును, కాంబరీ మహిమచేకొ - కాంబరీ = మాయయొక్క, మహిమచేకొ = మహిమవలన, సంగ్రహించినట్టి గంధర్వమూర్తి = తాను దాల్చియున్నగంధర్వాకారము, సౌఖ్యానుభూతికొ = సుఖము ననుభవించుటచే, చలనము = చాంచల్యము, ఏదినమానసాబ్జమునకొ - ఏదిన = పోయిన, మానసాబ్జమునకొ = మనఃపంకజమున, నిలవకొ = నిల్చియుండఁగా, అట్టి మేటిగర్భంబు = ఆయుత్కృష్టమైన గర్భము, లేజోమయంబు = కాంతిమయము, ఐనవృద్ధి = అయిన యభివృద్ధిచే, వెలనెకొ = ప్రకాశించెను. నెలలు తొమ్మిదియు నిండెకొ = నవమాసములు పూర్తియయ్యెను.

రతి పారవశ్యముచేత గనులు మూతపడుట ప్రసిద్ధము. వరూధిని ప్రమాదముచేసిన నియమ ముట్టించుటకుండ రతిపారవశ్యము తోడుపడి కనుల మూయించెను. కనులు రతిపరవశమునఁ మూతపడు ననుటకు ఇందే,

సీ. “అరావగలిసొక్కునరమోడుకనుగవ రతిపారవశ్యవిభ్రమముచెలువ.”

క. గాత్రంబు వరవశం బగు, నేత్రంబులుమూయుచెనుటనించినయూర్పుల్.
చిత్రగతిఁబోలయుఁబలుకులు, చిత్రించుచునుండు...”కళాకాస్తము,ద్వి.

వరూధిని రతిపారవశ్యమునఁ గనులు మూసెను గానఁ బ్రవరుని మనోహరాకారము హృదయమునందు నిలిపెను. మార్కండేయపురాణమునందుఁ గూడ నిటులే వరూధిని ప్రవరునిమూర్తి హృదయమున నిలిపె నని కలదు.

క. నురతనమయమున నానుందరి నయనాబ్జములుమోడ్చి దహనశిఖావి
స్ఫురితశరీరుండగు నాధరజీనురకుమారు నాత్మఁ దలఁచెను నెమ్మిన్.”

(పంచమాశ్వాసము.)

తా. కామరూపి కావుటచే, గరిభర్వుడు విప్రాకారమున వచ్చి వరూధినితోఁ గ్రీడించుచుఁ గలయికయప్పు నిజాకారము కనఁబడిన మోసముగ నని యామెను నేత్రనిమిలనము చేయఁ గోరెను. అకోరికపై నావరూధిని కన్నులు ముకుళింప నవసరము లేకుండ రతిపారవశ్యపటిమచేతనే మూతపడియెను. అట్టి సంభోగమున గర్భము గలిగెను. అది మిక్కిలి తేజోమయముగానఁ బెంపు చెందఁ దొమ్మిది నెలలు నిండెను. (రతిసమయమునను, ప్రాణావసాన సమయమునను మాయావరణ ముండ దని పెద్దలు పలుకుదురు. కావునఁ దన మేము వెల్లడి యగు నని “ఇది మాదేశాచార” మనుమిషమైఁ దనపై ననురాగము గల యావరూధినితోఁ జేప్పె ననుట.) అలం. సమాధి.

వ. అనంతరంబ యొకానొకపుణ్యదివసంబున.

4

టీ. అనంతరంబమాసపూర్తియైనంత, ఒకానొకపుణ్యదివసనంబునకొక కుభదినమున.

శా. తేజం బబ్జభవాండగేహమునకుఁ దీపాంకురచ్ఛాయయై
రాజిల్లఁగ్రహపంచకంబు రవిఁ జేరంబోనిలగ్నంబునఁ
రాజీవాఁడీ కుమారుఁ గాంచె సురునోరాజన్యమాన్యుఁ
జనుల్ జేజేపెట్టఁబ్ర సూనవర్షముమరశ్రేణుల్ ప్రవర్షింపఁగన్.

టీ. గ్రహపంచకంబు = ఆంగారక, చంద్ర, బృహస్పతి, శుక్ర, శనిశ్చరులను గ్రహము లైదును, రవిఁ = రవిగ్రహమును, చేరంబోని లగ్నంబునఁ = సమీపించు కన్న లగ్నముందు, రాజీవాఁడీ = తామర శేకుల మాటి కనులం గల వరూధిని (గర్భము ధరించిన వరూధిని), తేజంబు = శరీర కాంతి, అబ్జభవాండగేహమునకుఁ = బ్రహ్మాండ గృహమునకు, దీపాంకుర ఛాయయై = మొలకదీవపుకాంతియై, రాజిల్లఁ = దీసింపఁగా, జనుల్ = ప్రజలు, జేజేపెట్టఁ = జయజయధ్వనులతో స్తుతింపఁగా, అమరశ్రేణులు = దివిజబ్బాదము, ప్రసూనవర్షము = పుష్పవృష్టి, ప్రవర్షింపఁగన్ = కురియు నట్లుచేయఁగా, సురునోరాజన్యమాన్యుఁ = దివిజవతి యగు నింద్రునిచే మన్నింపఁబడ నర్హుఁ డగు నతని, కుమారుఁ = పుత్రుని, కాంచె = కనియెను.

గ్రహపంచకము సూర్యునిచేరుట యనఁగా సూర్యుఁ డున్నరాశిలో నాయైదుగ్రహములు చేరుట; అదియే యస్తమయము. అస్తమయదోషము గల గ్రహములు కుభఫలము లొసంగఁజాల పని బోలికాస్తమయము గాన ఆంగారకాదిగ్రహముల కస్తమయదోషము లేని యుక్తమలగ్నమునందు 'దీపాంకురచ్ఛాయయై' యను పాఠాంతరముగలదు. ఛాయాశబ్దము వష్టిరమా సమున వైకల్పికముగా నపునకలింగ మగు నని యొకానొకరు నమర్చించిరిగాని యంతకంటె ఛాయ యని స్త్రీలింగమునె యించి, మైయను ప్రత్యయమునకుఁ దృతీయార్థము చెప్పుట యుక్త మని తోచుచున్నది.

తా. ఆవరూధిని, నెరలు కుసుమవర్షముం గురియ జనులు స్తోత్రము చేయుచుండ కుభగ్రహములతోఁగూడిన లగ్నమున దేదీప్యమానుఁడును

చేపేంద్రునిచే గొనియాడఁ దగువాఁడును మహాత్తరకాంతి సంపన్నుఁడు వగు
మమారునిఁ గనియెను. అలం. రూపకము. ఉపమ.

క. స్వరుచిస్ఫురణను శశిభా

స్మరపావకతారకాప్రకాశము లెల్ల

విరళములు నేయ నతనికి

స్వరోచి యనునామ మిడి రచటిమును లెల్లన్.

6

టీ. స్వరుచిస్ఫురణ = తనయొక్క తేజముయొక్క ప్రకాశము
చేత, శశిభాస్మర... ప్రకాశములు-శశి = చంద్రునియొక్కయు, భాస్మర =
సూర్యునియొక్కయు, పావక = అగ్నిహోత్రునియొక్కయు, తారకా =
నక్షత్రములయొక్కయు, ప్రకాశములు = వెలుగులు, ఎల్ల = అన్నిటిని,
విరళములు = దూరమైనవిగా (తక్కువ యైనవిగా), చేయ = చేయుటచేత,
అతనికి = అబిడ్డనికి, అచటి మను లెల్లన్, స్వరోచి = స్వరోచి (స్వప్రకా
శముగల యట్టివాఁడు), అనునామము = అనుపేరు, ఇడిరి = పెట్టిరి.

మునులు స్వరోచి యని నామకరణము గావించుటచే నాపే రెంతయు
దగియున్న దని భావము. మునులవాక్యముచే యర్థ మనుసరించు గాన నన్వర్థ
మగు నీనామము మిగుల నొప్పును. ఋషుల వాక్కులగుర్చి,

శ్లో. “తాకికానాం హి సాధూనామర్థం వాగనువర్తతే,

ఋషీణాం పునరాద్యానాం వాచమర్థోఽనుభావతి.” (ఉత్తరరామ.)

తా. సూర్యచంద్రాదులగు కాంతిగలవారిప్రభ నడచు శరీరచ్ఛాయ
గలవాఁడు గావున నక్కడ నున్నఋషులు స్వరోచి యని పేరు పెట్టిరి. అలం.
అతిశయోక్తి.

చ. మఱియు నతండు సంయమిసమాజవినిర్మితజాతకర్షుడై
నెఱిఁ బరివర్ధితుండు సుపనీతుండు నై వివిధాయుధంబులకా
గఱకరి యై రణస్థలుల గద్దటి యై నిగమార్థవేది యై
నెఱతనకాఁడు నై మెఱనె నిర్మలకాంతిలీసరేఖలన్.

శి

టీ. మఱియుఁ = వెండియు, అతండు = అవరూఢిని కుమారుఁ డగు
 స్వరోచి యనుబాలుఁడు, సంయమినమాజ...కర్తుడై = తపశ్శాలురయొక్క
 బృందముచే నొనర్పఁబడిన జాతకర్తము గలవాఁడై, (జాతకర్త మన జన్మ సమ
 యమునఁ జేయువేదవిహిత మగు నొకానొకకార్యము) సెఱిగ్ = నానాఁటఁ,
 పరివర్ధితుఁడుఁ = లెస్సగఁ బెంపఁబడిన యతఁడును, ఉపసీతుఁడుఁ =
 ఉపనయనము గావించఁబడినవాఁడును, వివిధాయుధంబులఁ = అనేక
 విధాయుధోపయోగములందును, కఱకరియై = చాలినవాఁడై, రణస్థులఁ =
 యుద్ధభూములయందు, గద్దటియై = దార్ధ్యముగలవాఁడై, (దిట్టయై), నిగ
 మార్థపేడియై = పేదములును వానియర్థమును బెరిసినవాఁడై, సెఱతనకాఁడుఁ =
 అన్నిటియందు నేర్పుగలవాఁడై, నిర్మలకాంతివిలాసరేఖలఁ - నిర్మల =
 విమలమైన, కాంతి = సౌందర్యముచేతను, విలాస = హాయిలుయొక్క, రేఖ
 లఁ = ప్రకారములచేతను, మెఱసెఁ = వెలుంగొందెను.

ప్రయోగోపసంహారాదులకు దివ్యమంత్రములు గల యస్త్రములను
 నభ్యసించుట కుపసీతుఁ డగుట యవసరము. కాననే ఉపనయనానంతరము
 శస్త్రవిద్య నేర్పఁబడెను. సెఱతనకాఁడగు నప్పటికిఁ బూర్వోక్తవిద్యలన్నియు
 నభ్యసించెను.

తా. అబిడ్డఁడు దినతినాభివృద్ధి గలిగి ముసీంద్రులచే జాతకర్త
 నామకరణాదులం బొంది, వడుగు చేయఁబడి, ధనుర్వేదము నభ్యసించి, వేదా
 థాదులు, నేర్పికొని, పోరులం దిట్టఁడై, నకల న్యాయ్యవిచారణములం జేయ
 నమర్థుఁడై కళావంతుఁ డయ్యెను.

సగ్ధర. గుద్దుఁగోత్రాచలంబుల్ గులగుల లయిపోగోతముల్
 గుద్దులీలఁ, ఖద్దిఁజేండాడు మ్రాకుల్ కవుఁగిటికొలదుల్
 కత్తినొక్కొక్కఘాతఁ; బ్రోద్దాదుప్రేధి వాతాద్భుతగతిఁ

బటచుక్ భూమిజవ్వాడగా నిట్లద్దేవీనందనుం డత్యనుపమ బలుండై యావనారంభవేళన్.

టీ. గోత్రాచలంబుల్ = కులవర్వకముల నేడింటిని, గులగులలయి పోక్ = సుగ్గయిపోవునట్లు, గోతముల్ = మల్లసాధనవిశేషములగు గోత సంచలను, గ్రుద్దలీలక్ = ముష్టిపూతముచేయునట్లు, గ్రుద్దక్ = పిడికిలితోఁ బొడుచును (జెట్టిలు సాధనము చేయుతటి దిట్టపుగల గోతములలో తాలు పోసి గోతమును గ్రుద్దుచు సాధనములు చేయుచుండుట ప్రసిద్ధము.) కవుఁ గిటికిలందుల్ = ఆలింగనము చేసికొనుటకుఁదగినవైన, మ్రాచుల్ = చెట్లు, ఖద్దిక్ = సారప్రయత్నముతో, కత్తిక్ = ఖడ్గముతో, ఒక్కొక్కపూతక్ = ఒక్కొక్క దెబ్బతో (ఒకచెట్టు నొక్కదెబ్బతో) చెండాడుక్ = ముక్కలుగా ఖండించును. భూమి, జవ్వాడగాక్ = కంఠమునొందఁగా, ప్రోద్దామప్రాధిక్ = అతిశయ మగుశక్తిచే (పా. ప్రోద్దామశ్రీడక్ = హెచ్చగు ఆటలందు), వాతాద్భుతగతిక్ = వాయువుయొక్క యత్సరువైన వేగముం బోలినవేగముతో, పటచుక్ = పరుగిడును. ఇట్లు, అద్దేవీనందనుండు = అదివ్య వశితాకుమారుడు, యావనారంభవేళక్ = తారుణ్యప్రారంభమునందు, అత్యనుపమబలుండై = ఉపమారహితమగు మెండైనబలము గలవాడై, వైవద్యముతో నన్వయము.

కులవర్వకములు మహేంద్రము, మలయము, సహ్యాము, శుక్తిమంతము, పారియాత్రకము, గంధమాదనము, వింధ్యము, అని యేడు. ఇందు స్వరోచి దేహబలము, అసిచాలనమై పుణ్యము, గమనవేగాతిశయము చెప్పబడెను. యావనారంభమునందె యనువనుబలుం డగుటచే ముందు లోకోత్తరుండు కాఁగలఁ డనుట.

తా. స్వరోచి యావనారంభవేళ నమితబలముచే కులాలములను గోతములపై గ్రుద్దినట్లు గ్రుద్దుచు, పెద్దమ్రాచులను గత్తితో నఱుకుచు, భరణి వడంక నలివేగమునం బరువెత్తుచు నుండెను. ఇం దుపమయు నలిశయోక్తియుం జెప్పబడియెను.

క. వేదండముతోండముసరి

కోదండముఁ దివియు నెడమఁ గుడి నిబిడజ్ఞా
నాదము రోదసి నిండఁగ

భేదించుకొ గండశిలలఁ బృథుబాణములన్.

9

టీ. వేదండము తొండము సరి కోదండముకొ = వీనుఁగుతొండముతో
సరియైనపును, ఎడమకొ = ఎడమవైపునను, కుడికొ = కుడివైపునను, నిబిడ
జ్ఞానాదము = దట్టమైన గుణస్వని, రోదసికొ = భూమ్యాకాశమధ్యమున,
నిండఁగకొ = పూర్ణమగురితని, తివియుకొ = లాగును. గండశిలలకొ =
పెద్దగుండుతాళ్లను, పృథుబాణములకొ = పెద్దబాణములచే, భేదించుకొ =
బ్రద్దలుగొట్టును.

భూమ్యాకాశముల మధ్యభాగము నిడునవిగాన నారిమ్రోత నిబి
డము. సామాన్యబాణములైన శిలల భేదించవు. శిలలు గండశిలలు, బాణములు
మిగుల గొప్పవి. కాననే విల్లును వీధుతొండములావున నుండు; అతిశయము
ఎడమ కుడి సమముగా నేయుట.

తా. వీనుఁగుతొండముపంటి లావగువింటి నెక్కిడి. భూమియు నాక
శము నిడునట్లు నారి సారించుచు గొప్పగొప్పబాణములతో నెడమచేతి
తోను గుడిచేతితోను గండశిలలను భేదించుచుండెను. ఉపమానికయోక్త్య
లంకారములు.

క. ఆతఁడు మఱి తనకుఁ మంథ

క్షితిభృత్తటి విశ్వకర్త చేసిననగరిక

వితలాటవికచమూసే

వితుడై సామ్రాజ్య ముచుభవింప నొకతఱిన్.

10

టీ. అతఁడు=అస్వరోచి, మఱి=మఱియును, మంథక్షితిభృత్తటికొ = మందరపర్వతపు చఱియయందు, విశ్వకర్త = దేవతల శిల్పకారుఁడు, చేసిన నగరికొ = (అపూర్వరీతిగా) నిర్మాణముచేసిన పట్టణమునందు, వితతాటవిక చమూ సేవితండై=వితత=విస్తారమైన. ఆటవిక = అడవిజాలివారలయొక్క, చమూ = సైన్యముచేత, సేవితఁడు ఐ=సేవించబడువాడై, సామ్రాజ్యము= ప్రభుత్వసంపదను, అనుభవించకొ = అనుభవించుచుండ, ఒకతటికొ=ఒక్క నమయమున.

తా. స్వరోచి విశ్వకర్త నిర్మించిన మంథరాద్రితటమునం గల నగరమున బహుకిరాతసమూహము కొల్పుచుండ సామ్రాజ్య మనుభవించుచుండ నొక్కనాఁడు: ముందు పద్యముతో నన్వయము.

క. కరకాచిటపటరవభీ

కరమై పెళపెళనినాదఘనమై ఝంఝా

మరుదుజ్జితబిలమంద్ర

స్వరమై యొక్కొండ నొక్కవర్షము గురినెన్.

11

టీ. అక్కొండకొ = అనగముపై, కరకాచిటపటరవభీకరమై = పడ గండ చిటపటధ్వనిచే భయముం బుట్టించునదియై, పెళపెళనినాదఘనమై = పెళపెళయను చప్పుడులతో గర్జించు మబ్బలంగలది యగుచు, ఝంఝా... స్వరమై - ఝంఝాచురుతో=వర్షయుక్త మగు వాయువుచే, ఉజ్జిత = విడువబడిన, బిల=కొండగవుల, మంద్రస్వరమై = పెద్దశబ్దముగలిగినదియై గంభీరధ్వనిగలదై (మంద్రస్తు గంభీరః - అమ.) ఒక్కవర్షము = ఒకవాన, కురిసెన్ = వర్షించెను.

తా. అకొండపై పడగండ్లు రాలుచుండఁగా, పెళపెళ మొగు ధ్వనిము. చుండఁగా, గాలివలన గుహలు ధ్వని చేయుచుండఁగా, వర్షము గురినెను. అలం. స్వభావోక్తి.

క. తెలతెల వేగిన నగ్గిరి

జలజలఁ బ్రవహించునెలలచప్పుట్ల శిఖా

వలకులకలకే కాకల

కలములు గలతలపొలంబు గనుఁగొనువేడ్కన్.

12

టీ. తెలతెలవేగిన = (వైనఁ జెప్పిన విధముగా రాత్రియంతయు నెడఁ తెగక వాన కురిపి) పిచ్చుటఁ దెల్లఁగాఁ దెల్లవాఁఁగానే, అగ్గిరిక్ = ఆపర్వత మున, జలజలక్ = జలజల నునుచు, ప్రవహించు నెలలచప్పుట్ల - ప్రవహించు=పాటుచున్న, నెలల = గిరినిర్మలములయొక్క, చప్పుట్ల = నాదములు, శిఖావల...కలకలములు - శిఖావల=వయూరముల, తల=సమాహములయొక్క, కల = ఆవృత్తమాధుర్యముగల, కేకా = భృనుల (సెమిళ్ల భృనికిఁ గేక యని పేరు), కలకలములు=కోలాహల నాదములును, కలతల పొలంబుక్ = కలిగియున్న పర్వతముయొక్క సెత్తములను, కనుఁగొను వేడ్కన్ = దర్శింపఁ బుట్టినసంతోషముతో, మీఁటి పద్యముతో నన్వయము.

నెలయేట్ల ఎత్తగు ప్రదేశములనుండి ప్రవహించుచుంటనే మిగుల ప్రాంత జనించెను. ఆ ప్రాంతను మేఘభృనిగా భావించి సెమిళ్లకేలువేయుచు నానందపరవశమున నుండెను. నెలయేట్ల సెమిళ్ల దర్శనీయములు.

నగరములందును గ్రామములందును వేఁకువశామునఁ గోల్ల మోసినటుల నడవులయందు సెమిళ్ల వేగినంతన మాయంచుండును. వర్షము కురిసి వెలిసిన నూటి వేఁకువశామున సెమిళ్ల మిక్కుటముగా నఱచును.

తా. తెల్లవాఁతినంతట నా మందరపర్వతమువైఁ బ్రవహించు నెలయేట్లను, నాదము చేయుచున్న సెమిళ్లగుంపులును గల కొండసెత్తములం జూడఁ దలచి.

ఆ. అన్న గాగ్ర మెక్కి యం దొక్కశశికాంత
వేదిఁ గతిపయాప్తవేష్టితుండుఁ

గుటజనిపినపపననట్లదలకభ్రమండు

నగుచుఁ బ్రొద్దు జరపునవసరమున.

13

టీ. అన్నగార్తము = ఆ భర్తశిఖరమును, ఎక్కి, అందుకొ = దాని వైభాగమున, ఒక్క శశికాంతవేదికొ = ఒక చంద్రకాంత శిలామయ మగు తిన్నెపై, కలిప...వేష్టితుండుకొ - కలిపయ = కొండలు, ఆప్త = స్నేహితులచే, వేష్టితుండుకొ = చుట్టువారు కొనబడినవాండును, కుటజ...భ్రమండు = కుటజ = కొండమట్టల, వివిన = వనమువైచుండి వచ్చెడు, పవన = వాయువుచే, నటల్ = చలించుచున్న, ఆలక భయండుకొ = ముంగురులయొక్క భారము గలవాండు, అగుచుకొ, ప్రొద్దుజరపు నవసరమునకొ = కాలక్షేపము చేయుచున్నవేళను, కొండమట్టలనుండి వచ్చుగాలి చిటుగాలి, తావి మిక్కుటము. మందగమనముగల కుటజ సుగంధవాయువుల సుఖస్పర్శము స్వరోచి ముంగురులఁ గదలించుచుండెను. కాన సుఖస్పర్శము సూచితము.

తా. స్వరోచి యాకొండ నెక్కి యందుఁ గల చంద్రకాంతవేదికైఁ గొండమట్టలవైచుండి వీచుగాలిం గ్రోలుచు మిత్తులు గొల్పఁ గూర్చుండి వినోదించునవ్వుడు.

ఆ. ఒక్కయెఱుకుతోడు నక్కకొమ్మును నిట్టి

గోఱజంబు జొన్నుఁ జాఱపప్పుఁ

బీలిగఱులయంపజోలలు నెలవిండ్లఁ

గాను కిచ్చి కరయుగంబు మొగిచి.

14

టీ. ఒక్కయెఱుకుతోడు = ఒక శబరనాయకుండు, నక్కకొమ్మును = నక్కయొక్కకోటయు, ఇట్టిగోఱజంబుకొ = తేడిగోరోచనమును (వృగ నాభి యనుట), జొన్నుకొ = తేనెయును, చాఱపప్పుకొ = ముంతమామిడిపప్పును, (అర్థజ్ఞములందు చాఱపెట్టచునది గలదు. దాని కాయలనుండి దీయుపప్పు జీడి పప్పుకంటెఁ జిన్నదిగను రుచ్యముగా నుండును. జీడిపప్పుగాఁ జెప్పుటకుఁ

గారణము వృగ్యము.) పీలిగణులయంపకోలలుకొవికిలి యనుపక్షివెండుక
లతోఁగట్టిన పుంఖములు గలబాణములును, నెలవిండ్లును = దిశదినను ధను
స్సులును, నెలనుకట్టెతోఁ జేసినధనుస్సులు, కరయుగంబు మొగిచి = చేతులు
రెండును మోడ్చి (నమస్కరించి); నెలనుకట్టె ధనువు లాటవితులు వాఁడు
దరు, చాలగట్టివి యనుట కాధారము.—

లే. “విల్లుపట్టిననెల వదినాళ్లలోన
వీలకగలిగినతడవిల్లు వెదురువిల్లు
నెలనువిల్లును మొదలైన చేగవిండ్లు
చులకఁగాఁదీసి శబరేంద్రసూనుఁ డేయు.”

(శ్రీ కాళహస్తిమాహాత్మ్యము. తృ.)

తా. అచ్చటి కొకశబరుఁడు తమతోడగు స్వరోచిని, దర్శింప నెంచి
నక్కఱోఁతయు మంచికస్తూరియు, తేనెయు, జాతిపప్పును, ప్రశస్తతరము
లగు ధనుర్బాణములు నుపాయనము వెట్టి నమస్కరించి.

వ. యుగవిగమసమయసముద్భూత జీమూతపటలంబునుంబోలెఁ
గైలాసగిరినితంబప్రాంతకాంతారవర్జ్యంతంబు నిరంతరం బై
కాఱుకొన్నయొక్కగహనరేఖం గరాంగుళిం జూపి భూ
పతి కి ట్లనియె.

15

టీ. యుగ...బోలెకొ-యుగవిగమసమయ=కాలవరిమాణ మగుయుగ
ములుసమాప్తినొందునపుడు, కృతశ్రేతాదియుగములుముగింపఁబ్రళయమువచ్చి
నపుడు, సముద్భూత=బ్రాహ్మిని, జీమూత=మబ్బుల, పటలంబునుంబోలెకొ=నము
దాయమురీతి, కైలాస...వర్జ్యంతంబు-కైలాసగిరి=శివనిలయ మగు రజతవర్ష
తముయొక్క, నితంబ = (వర్షత) మధ్యభాగమునకు, ప్రాంత=వాఁత్రున నున్న,
కాంతారవర్జ్యంతంబు=వనముదాఁక, నిరంతరంబై = తెఱచిలేనిదై, కాఱు
కొన్న...రేఖకొ-కాఱుకొన్న=పిత్తుగాఁ జీకటివలె నున్న, దట్టముగాఁ బెరిగిన

మని కొందఱు. (పా. కాదుకొను=చీకటికమ్ము) ఒక్కగహనరేఖ=ఒక
వనపంక్తిని, కరాంగుళిక=చేలివ్రేలితో, చూసి, భూపతికి=స్వరో
చికి, ఇటనియె=ఇటులని చెప్పెను. చివురాకులచాయ అనువచ్చగా నున్న,
మారమునకున్న వారికి నలుపుగాఁ గానిపించును, అనువచ్చరంగును కృష్ణవర్ణ
గణమునందుఁ జేర్చి చెప్పట గలదు. కాననే ప్రళయకాలమేఘముల వర్ణ
ముతోఁ బోల్చిచెప్పఁబడెను. అనుజొంపములచాయ మేఘవర్ణముతోఁ బోల్చు
టకు వేటొక ఉదాహరణము.

సీ. “అభినవజలధరశ్యామంబు లగునెడ లాకుజొంపంబుల ననుకరింప”

(భారతము-విరాటపర్వము.)

శ్లో. “గోదావర్యాః పయసి వితతశ్యామలానోకహస్త్రిః” (ఉత్తరరామ.)

తా. ప్రళయకాలమునందలి నీలమేఘమువలెఁ గై లాసవర్ణతము దనుక
కాటుకొనియున్న యొక యడవిం జూపి ముందుఁ జెప్పఁబోవునట్లు పలికెను.
అలం. ఉత్పేక్ష.

క. అల్లదె కంఠే పొసపొస

దెల్లనిగట్టలుత మబ్బుదేతెడుపొలముం

దెల్లెడఁ జూచిన ధరణీ

వల్లభ సీరాముసేన వాలుమొకంబుల్.

16

టీ. ధరణీపల్లభ=భూపతీ, అల్లదె=అదె కనఁబడుచున్నది. కంఠే =
చూచితివా, పొసపొస = చూచాయఁగా, తెల్లనిగట్టలుత=తైలానము
సమీపమున, మబ్బు దేతెడు పొలమందు=చీకటి చుట్టుచున్నవనమున,
చూచిన=వీక్షించఁగా, ఎల్లెడ=అంతటను, వాలుమొకంబులు =
క్రూరజంతువులు, సీరాముసేన=శ్రీరామనైస్యము, లెక్కలేని దని యర్థము.
పొసపొస యన చూచాయ యనుటకు.

రగడ. పొలఁది యది చనసాగెఁ బొసపొన్ననీడలకు’ (ఉత్తరరామానుజము.)

దీని యామ్రేడికరూపము పొస పొస.

తా. ఓరాజా! ఆకనఁబడుచున్న కైలాసప్రాతమున ఘాతుకమృగము
లమితముగా నెక్కడఁ జూచినం గలవు. ఆలా. లోకోత్తీ.

సీ. కందూతికై రాయుఁ గర్కశం బగుతుంటిఁ
బీటవెట్టినమ్రాను వెల్లగిల్లఁ
జెవి దార్చి విని చీమ చిటు కన్న నొకపారి
నెలవి వెంపరలాడు జిట్ట లెల్లఁ
జప్పరించు వెదుళ్లు సట లుబ్బ దంస్త్రాగ్ని
చొంగ వైఁబడి చుంయి చుంయి మనఁగఁ
జండ్రనిప్పులువోలెఁ దీండ్రించుకనుమించు
లెసఁగ నొండొంటిపై నెక్కఁబాటు

తే. వెట్టదినముల మడుఁగులమట్టి గలఁప
బుడబుడధ్వని వెడలుబుద్బుదములందుఁ
జిలుపచిలుపనినేతులు జిడ్డుదేలు
నేమి చెప్పుదుఁ గ్రొవ్వి నయేకలములు.

17

టీ. గ్రొవ్వి నయేకలములు = గ్రొవ్వుపట్టిరయడవిపాదులు, కందూ
తికై = మరదకయి, కర్కశంబు = బిరు నెక్కినది, అగుతుంటి = అయిన కట్టు
చోభాగముచే, బీటవెట్టిన మ్రాను = స్థిరముగా నూఁదియూడినచెట్టు, పాదు
శొన్న వృక్ష మని శొంద అందురు. పీటవలె గూర్చుంట కుపయోగించిశొన్న
యనుట, వెల్లగిల్లె = పొవలు నడలియూడునటుల, రాయున్ = మేనితో
రాయును, చీమచిటుకన్నె = చిటుకుమనిచీమచప్పడుచేసినను, ఎంతమాత్రము
గొద్దిచప్పడు చేసినను, చెవిదార్చి = చెవియైపురకై యిచ్చి, విని, ఒకపారి
ఒక్కమాటుగా, నెలవి = కొమ్మనఁజీల్చి, జిట్టలెల్లె = వెదురుజిణిగె
లన్నియు, వెంపరలాడున్ = చివ్వివేయును. (చిటుకన్న నటఁబాటి నెలవివెంపర
లాడుఁ జెట్టులెల్ల, అని పాఠాంతరము. అటఁబాటి = అధ్వనిగల చోటునకు

బరుగెత్తి, నెలవి = కోజితోజేమ్మి, పెట్టులెట్ల = అన్ని పెట్టులను, పెంపర
 లాడుక్ = పెరికివేయును) నటలు = మెడపై నున్న పెండ్లుకలు,
 డిబ్బక్ = నిక్కగా దంష్ట్రాన్ని = కొమ్మయొక్క యొరయికచే గల్గిన,
 యగ్గి, చొంగ = నోటినుండికారెడిచొట్టు, వైబడి = మీదనుండి, చుంయి
 చుంయి మనగక్ = చుంయిచుంయి మను భ్వనుల గలుగఁ జేయఁగా, పెడుళ్లు =
 లేచిపెదురు మోకలు, చప్పరించుక్ = నమిలిరుచిచూచును. (పా - చప్ప
 రించును పెన్నునటలనుబ్బ = వీపుమెడమీది పెండ్లుక లుబ్బునటులఁ
 జప్పరించును.) చంద్రనిప్పులువోలెక్ = చంద్ర కటైఁగాల్చిన నిప్పులో యను
 నటుల, తీండ్రించుకనుమించులు = వెలుంగునయన ప్రభలు, ఎనగక్ =
 వృద్ధికాగా, బిండొంటిపైక్ = ఒక్కటిపై నొక్కటి, ఎక్కక్, పాటుక్ =
 పరుగిడును. పెట్టదినములక్ = ఎండకాలమున, మడుగులక్, చిన్నచిన్న
 నీటిపడియలను జలాశయములను, మట్టి = త్రొక్కివైచి, కలఁపక్ = కలఁచి
 చేయఁగా, బుడబుడధ్వనిక్ = బుడబుడమని పెడలుకబ్బముతో, పెడలుబుడ్డు
 దములందుక్ = బైలుదేలు బుడగలలో, చిలుపచిలుపని = కొద్దికొద్దియైన,
 నేకులజేడ్డు = చమురు మెఱుఁగు, లేటుక్ = పైకి లేచును. ఏమిచెప్పదుక్ = ఎంత
 కొవ్వియందెనో నేను చెప్పజాలను.

పందికన్నులు మిక్కిలి యెఱ్ఱగా నుండును గాన నన్నికణములతోఁ
 జోల్తురు. ఉదా.—

ఉ. “కోలము గాంచె నాస్థపలికుంజరుడు... ..

లోలివిలోచసాంచలవిలోకితరోషమహాగ్నికీలమున్.”

(నిత్రమార్క-చరిత్రము. ద్వి.)

తా. ఆవనమునందలి కుందులు దురదహోవుటపై వనవృక్షములనురాచి
 కొన్న నాచెట్టు కదలిపోవును. కొంచె మేదియేని భ్వని వినవచ్చినఁ జెవి
 యొగ్గి విని కోపముచే దగ్ధమున్న పెదురుచిట్టలు చిమ్మివైచును. పెదుళ్లు చప్ప
 రించును. ఒక్కదానిపై నొక్కటి యొక్కఁబోవును. ఎండయపుడు మడుగు

లలో దిగిన నీటితైఁ జమురుజిడ్డు వెడలుచుండును. వానిసంగతి శే నేమి చెప్ప
దను ! అలం. అరిశయోక్తి. ఉపమ. స్వభావోక్తి.

చ. బల మిఁక నేమి నెప్ప విను పండువెదు శ్లవలీల మోరత్రో
పులఁ బడఁ జొప్పవంచుకొనుపోలికవంచితదగ్రధాన్యముల్
నెలపుల ఘన ముట్టిపడ జిట్టలతోడనె చప్పరించు న, ప్పొల
మువరాహాపాతములు భూవర తొండము లేనియేనుఁగుల్.

టీ. భూవర = ధరణీకా ! విను. అప్పొలము వరాహాపాతములు=అ
వనములొని పందినలుగులు, తొండము లేని యేనుఁగులు, ఇంకక = ఇంకను,
ఇంతకుమించి యనుట, బలము = అవరాహముల బలము, విమిశేష్య = విమని
మనవిచేయఁగలను. పండువెదుశ్లే=బాగుగాఁ బండన ముదురు వెదురుశ్లేట్టులు,
అవలీల = లేలికగా, మోరత్రోపుల = ముట్టెతోఁ ద్రొసివేయుటచే,
పడక = పడునట్లు, చొప్ప=జొన్న సజ్జ లోనగుసన్యములదంటును, వంచు
కొనుపోలిక=వంగఁ దీసిగ్రహించువిధముగా, వంచి=వెదుశ్లను వంగఁదీసి,
తదగ్రధాన్యముల్ = అచివరల నున్నవెదురుబియ్యమును, నెలపుల = పెద
పులకోణములందు, ఘనము = సురుగు, ఉట్టిపడక = వెడలిపడఁగా, జిట్టల
తోడనె = వెన్నులతోడనె, చప్పరించు = నమలి రుచి చూచుచు
మింగును.

తా. అందలి నూకరములగున్నలు తొండములు లేవుగాని యేనుఁ
గులే యనవచ్చును. చొప్పదంటు వంచినట్లు పండువెదుశ్లే వంచి వానితుదల
నున్న ధాన్యమును సురుగుగ్రక్కుచు నమలును. అలం. స్వభావోక్తి.
రూపకము.

క. పొడిచినకైదువునకుఁ జము

రిడఁగా వల దగ్గికాఁక నించుక యిడినక

జెడుగట్టల గ్రుచ్చిననం

జాడు మంటలఁ దగిలి నెయ్యి జొటజొట వడియున్. 19

టీ. పొడిచినకైదువునకు = అవరాహములం జూపిన యా కుంధము నకు, చమురు = నూనె, ఇక్ష-గా = త్రుప్త పట్టకుండుటకై పూకుంటు, వలదు = అవసరము, చెడుగజ్జులకై = మాంసము కాలిచ్చినపుడు గ్రుచ్చు నిరుపపుట్టలకు, గ్రుచ్చిన సంజుడు = గ్రుచ్చి పట్టుకొన్న వానిమాంసము, అగ్ని కాంక్ష = నివ్వనెకయందు, ఇంచుక = కొద్దిగా, ఇశినకై = పెట్టినచు, మాటలకై = అనివ్వకుంటలయందు, నెయ్యి = చమురు, జొటజొట వడియుకై = బొటబొట మని కాలును.

తా. అపందిగున్నలం బొడిచిన కత్తులు మొదలగువానికి ద్రుప్త పట్ట కుండుటకై చమురు రాయ నక్కఱలేదు. ఆమాంసములో కొవ్వున్నది. మాంస మున కగ్ని నెగ దగిలినపుడు చమురోడుచుండుటయే వానికి వార్కాణకదా! మిగులం బందులు కొవ్వియుండె నని భావము.

తే. వలదు కుక్కల విడువంగ వలన చేయ

నడచి మొలపిడియమ్మనం బొడువవచ్చు

బంకము గొరిజ దిగఁబడఁ బటవలేవు

మన్ను లివ్వేళ రేగఁగిమన్నులందు.

20

టీ. మన్నులు = మన్నులజంతువులు (యవ్యములు), ఇవ్వేళకై = ఈ సమయమునందు—వాన కుంపి నేలయంతయు నానియున్న యిప్పుడు, రేగజి మన్నులందుకై = బంకమట్టి నేలలయందు, బంకము = ఊబియందు, గొరిజ = గిట్ట, దిగఁబడకై = కూరుకొని పోవుటచే, పటవలేవు = పరుగిడలేవు. అందుకై, కుక్కలకై = వేటకుక్కలకు, విడువంగకై = ఉసికొలుపుట, వలదు = అక్కఱలేదు, ఏయకై = బాణములు గుఱిగాఁ బ్రయోగించుట, వలనదు = అక్కఱలేదు. నడచి = మెల్లగా దరియ నేగి, మొలపిడియమ్మనకై = మొలను బెట్టుకొనిన పిడిక త్తితోనె, పొడువ వచ్చుకై = పొడిచి చంపవచ్చును.

రేగటిమప్పు అంటినంతన దిగఁబడునది. ఋష్యములు బాగుగా బలిసి నవి. సహజభీరువులుగాన తమంతన బెసరి బురదలొ దిగఁబడునుగాన ఋష్యములను జేరి పొడువవచ్చును. కుక్కలతోనేని సాధ్యముగాని ఋష్యములవేట యిపుడు సుసాధ్యము. అలసించిన సిట్టి మంచి యసకాళము బుండవుగాన వెంటనే వేట కాంతము గమ్మని ప్రోత్సహించుట. పంకము గొరిజ యనునెడ పంకమునందు అను సప్రమికి విభక్తి లోపము కాననయ్యెడిని. ఇది లాక్షణిక మనుట కాధారములు.

తే. “ఎవ్వరికి నీక తమతమ యిండ్లబాలి

కొని నుఖింబుండి రథముపైఁ గొంద రందు” (భార. ఆది. ఆ. 7)

కా. “భావంబుల్ భయ ముజ్జగించి చనుడీ భవ్యాద్రిచా టందఱున్”

(హరివం. పూ. ఆ. 7)

కా. ఇపుడు వానకురిసిన బాకమట్టి నేలలం దామన్నలు కాలందిగఁ జడ్కి పరుగెత్తలేవు; కావునఁ గుక్కలు వలదు. బాణము లక్కఱలేదు. దగ్గఱకు నడిచిపోయి మొలపిడియమ్ముతోనే పొడువ వచ్చును.

క. పొడచెదరి బోదచఱచిన

యొడళ్లతో నాల్గు రెండు నొకటియుఁ బ్రంగల్

వెడలిన కొమ్మలబరువున

నడు గిడఁగా లేవు బలిసి యందలిదుప్పల్.

21

టీ. అందలిదుప్పల్ = ఆయడవి యందలి దుప్పలు, బలిసి = బాగుగాఁ గండఁబెట్టి, పొడచెదరి = పొడపొడలుగా నుండిన మచ్చలన్నియుఁ బోయి, బోదచఱచిన = మత్తుకొనియున్న, (పా-బూఁదిచఱచిన = బూడిదరంగు గలిగిన), ఒడళ్లతో = చేనములతో, నాల్గు రెండు ఒకటియున్ = నాలుగును, రెండును, ఒకటియుగా నున్నవగు, ప్రంగల్ = పలవలు, వెడలిన = మొలచిన, కొమ్మలబరువున = (చీలికలుగాఁ దీరి పొకతనైన నెరు) కొమ్మల బరువుచేత, అడుగిడఁగా లేవు = అడుగు కదిపి యడుగు వేయలేవు.

దువ్వలు ముదిరినకొలది మేనిమచ్చలు, తగ్గి మేనంతయు నొకరంగు లానికి వచ్చును. బలిసియున్నవి, కొమ్మల ప్రేగుచే దలలు బరువగుచున్నవి. ఈమరదలొ నవియుఁ గూరుకొన్న ఊరకఁ జిక్కును.

తా. ఆవనములొని వృషతము లనుజుతువులు ముదిరిన కారణమున నొడలిమచ్చలు చెదరి దేహమంతయు బూడిదరంగు చఱచి పలవలుగల కొమ్మల బలువున నడుగుదీసి యడుగుపెట్టలే కున్నవి. అలం. అలికయోక్తి.

ఆ. చలము లొదవ ముండ్లు గల మ్రాకుదీములఁ

గెరలి తాఁకి కొమ్మ లురులఁ దగిలి

వాని లేవ నీడ్చి కానకే కొనిపోవుఁ

బోతరించి యిట్టిపోతు లచట.

22

టీ. అచట = ఆ యడవియందు, ఇట్టిపోతులు = మగలేడులు, పోతరంచి = మదమెక్కి, చలములు = పంకములు, ఒదవ = పుట్టగా, ముండ్లుగల మ్రాకుదీములక - ముండ్లు గల = ఇనుపముండ్లు నాటిన, మ్రాకు దీములక = కొయ్యతో మగలేడులవలెనే చేసి నిలిపిన బొమ్మలను, (సజా తీయజుతువులను బట్టుటకు వేటకానిచే బెంపబడిన జంతువులను దీమములు అందురు.) గెరలిపోవించి, తాఁకి = (తమతోఁ బోర నున్న మృగములుగాఁ దలంచి) ఎడర్కొని, ఉరులక = ఆదీమములకుఁ గూర్చిన యుచ్చులలో, తగిలి = తగల్గొని, వానిక = ఆదీమములను, లేవనీడ్చి, కానకే = వనమునకే, కొనిపోవుక = పట్టుకొనిపోవును. ("క్రొధ మొదవ బండగులఁ బ్రాకు దీములఁ గెరలితాఁకి కొమ్మలురులఁదగిలి" అనుపాతము శబ్దరత్నాకరమందుఁ గలదు. క్రొధమొదవక = పంకముకలంగగా, బండగులక = బోనులను, ప్రాకుక = ఎక్కును. కొమ్మలురులఁ దగిలి = కొమ్మలపలలోఁ జిక్కుకొని మ్రాకుదీములనుఁ గొయ్యతోనులని యొకవ్యాఖ్యాతవ్రాసెనుగాని యది సమంజసముగాదు.)

తా. ఆకాననాని యిట్టిపోతులు, తప్పు పట్టుకొనుటకై వేటకాండ్రు
పట్టిన దీనులులయురులను గ్రోధముతోఁ గొమ్ములఁ జిమ్మి యవి యురులలోఁ
జిక్కికొనఁగా వాని నీశ్చికొనిపోవును. అలం. అతిశయోక్తి.

ఆ. కప్పువెట్టి వెన్ను కందమ్ము సరుముగాఁ

బొదలి జోళ్లుగట్టి పోరుచుండి

మలయుఁ గాని పోవు మానిసిఁ బొడగన్న

నేమి చెప్పు వానియీచు లభిప.

23

టీ. అభిప = నృపాలా! కప్పువెట్టి = శరీరము నల్లవడి, వెన్ను =
పీచును, కందమ్ము = మూఁపురమును, కందమ్ము నని పాదము గలదు. సమ
ముగాఁ = సరిగా — హెచ్చుకర్దులు లేక సమానముగా నుండునటుల, బొదలి =
వృద్ధిపొంది, జోళ్లుగట్టి = అడుదియు మగదియు జతలు జతలుగాఁ గూడి,
పోరుచున్ ఊడి = ఎరటిమృగముతో సారెసారెకు మచ్చరముతోఁ గలియఁ
బడుచునుండి, మానిసిన్ = నరుని, పొడగన్నన్ = కాంచినను, మలయున్
కాని = కదసిపోట్లాడుచుండునే కాని, పోవు = కగవుమాని తొలగిపోవు,
వాని = ఆయిట్టిపోతుల, యీగులు = ఈర్ష్యలు, ఏమి చెప్పన్ = ఏమి
చెప్పుదును? చెప్పఁజాల మని భావము.

మూఁపు పీచుసమముగా నుంటచే బాగుగా బలసియున్నవని భావము.
మేను నల్లవడినచో బాగుగాఁ గ్రొవ్విసటుల గుర్తు. తమలోఁ దాము కల
పొంచుతటి యిట్టులయెడఁ గానవచ్చు ఈనే వానిపోతరము దెలుపుచుండ
నికరదృష్టాంతము లక్కఱలే దని భావము.

తా. సర్వాంగములును గ్రొవ్వుచే సమానముగఁ బెరిగిన యక్కడి
లేదు లూకదానితో నొకటి జతపడక పోరాడుచు మనుష్యులను గాంచినను
భయపడి పోక చలముచేఁ గలపొంచుచునే యుండును.

క. కట్టియఁ జేకొని డేగం

బట్టి యబుసుపాకఁ బొలము మట్టినఁ జాలుకొ

దొట్టిన క్రొవ్వలు గలయవి

చెట్టడిచినఁ జేబుఁ డేమిచెప్పక బులుంగుల్.

24

టీ. కట్టియక = మానుకోలను, చేకొని = పట్టకొని, డేగక = (వేట కలవాటువడిన పెంపుడు) డేగను, పట్టి = పట్టకొని, ఉబుసుపాక = కాలక్షేపమునకువలె, పొలము = ఆవనమును, మట్టినక = చొచ్చినను, చాలున = అంటియ చాలును. వట్టలవేట కే ప్రయత్నములును జేయవలసిన యవసరము లేదు. పులంగలు = పట్టలు. దొట్టిన క్రొవ్వలుగలయవి = పూర్ణ మయిన క్రొవ్వలుగలవి. చెట్టడిచినక = చెట్టచెట్టును గట్టియతోఁ గొట్టినను, చేబెడు = చేట నిండును, ఏమిచెప్పక.

కా. ఆయదవిలోనున్న పక్షులనంగలి చెప్ప నలవిగాదు. గట్టె దీసికొని డేగను విలాసముగాఁ గొని వనమునందు విహరించినఁ జాలును. చెట్టు కడ లింఁగిన చేబెడుపక్షులు లభించగలవు. అలం. అలిశయోక్తి.

తే. ఉడుము గరిమిడికొమ్మ దందడియు నెల్ల

యెలుక కల్లెల్ల తలుచును నేమి చెప్ప

నడవి నెల్లెడఁ జూచిన నవనినాథ

జల్లెడయుఁబోలె లాఁగల నుల్లశిల్లు.

25

టీ. ఆవనినాథ = భూపతి! ఉడుము = ఈ పేరుగల గోధిక లను జంతువులయొక్కయు, గరిమిడికొమ్మ = పందికొమ్మలయొక్కయును, దందడియొక = అలిశయమును, కెల్లయెలుక = తెల్లమూషకములు, కల్లెల్ల = కన్నములతో నుండు చిన్నయెలుకలయొక్కయు, తలుచును = మిక్కిటమును, ఏమిచెప్పక = ఏమని మనవిచేయుదును, అడవిక = కాన నమునందు, ఎల్లెడక = సమస్తప్రదేశములందు, చూచినక = కను

గొన్నను, లాంగలక్ = బిలములచేత, జల్లేడయ్యలకోలక్ = జల్లేడకుంగల రంధ్రమునలె, ఉల్లసిల్లక్ = ఒప్పుచుండును, (ఎల్లెల్క్ = తెల్లనియెలుక యని ప్రాసదొరవారి ప్రతిలోనిపాఠము.) ఆదనినిండ నుడుములు పంది కొక్కులు కన్నములు వేసియున్న పని భావము.

తా. ఉడుములు, పందికొక్కులు, తెల్లయెలుకలు, చిట్టెలుకలు మొదలైనవాని తఱచుచే నది నివసించు కలుగు తెక్కుడై యడవి యంతటను జల్లేడవలె నగవడును. ఉపచూలంకారము.

క. అనుటయు మృగయాకౌతుక

మునఁ జిత్తము చెంగలింప భూధరశృంగం

బుననుండి డిగ్గి నగరికి

ననిమిషకాంతాకుమారుఁ డరిగి రయమునన్.

26

టీ. అనుటయుక్ = ఆయెలుకుఁజే: డిట్టు వల్కుగా, మృగయాకౌతుకమునక్ = వేటాడుటయందుంగల కుతుకముచే, చిత్తము = మనసు, చెంగలింపక్ = క్రేళ్లుదాటంగ, అభిలాషము కలసి యైనకతన, అనిమిషకాంతాకుమారుండు = దేవవనిత యగు వరూధిని కుమారుండు, భూధరశృంగంబుననుండి = పర్వతశిఖరమునుండి, డిగ్గి=దిగి, నగరికిక్ = పురములానికి, రయమునక్ = వేగముగా, అరిగి=చని, ప్రైవద్యముతో నన్వయము.

స్వరోచి మాయాప్రవరవేషధారియగు గంధర్వసకు జనించెను. వరూధిని బ్రహ్మలేజన్మంపన్నుడగు ప్రవరని గర్భధారణసమయమునఁ దలంచి కొనెను. కాన నెవరికొమరుడొ నిర్ణయించుటకంటె వరూధిని పుత్రుడనుటయే యుచితము. అనిమిషకాంతాకుమారుఁ డనుటచే నితఁడు అమానుష శక్తిసంపన్నుఁ డని వ్యక్తమగును.

తా. ఈవైమాటలు బోయ చెప్పంగ న్నరోచికి వేటాడ మనసుపుట్టి వేగమునఁ బర్వతము దిగి పట్టణములానికిఁ బోయి.

౪. నగరు సొచ్చి యచ్చటం గత్కొంతరళాలాంతరాళంబుల
 నందంద తండతండంబులై వ్రేలునత్తైంబులం జము రంటు
 పలలఖండంబుల మండితంబు లగునిడుద వెదురుదండెంబుల
 బన్ని బన్ని విబద్ధాగ్రంబు లై కొమరారు దోరెపుఁద్రాళ్ల
 తోడం దిరుగుడుల వెడంగువడి వడిదప్పునట్లు త్రాళ్లం గట్టు
 వడి పొట్ట లదురంగ నిక్కి పరిసెనంబులు వేయునవియును,
 నఁహసితశార్దులకుటిలనఖికోటిపాటవంబులగు త్రోటిపు
 టంబులం జటకసరటాదిజంతుకళేబరంబులం జరణనఖరాం
 కురంబుల నిటికి చీరుచుక గేరునవియును, నాఁడునాటికిం
 బాటించి వేటకాం డ్రద నెటింగి మేపుమేపులచమత్కా
 రంబుల నిరాకరించి వీకునం తిరిగి దిరిగి యీఁక దీర్చుకొను
 నవియును, బద నగ్గలించి కూయుచుం గడుపు నకనకంబడం
 గనుకట్టుతోడ మోములు మలంచుచుం బంజరస్థితకీరశారికా
 పారావతాదులపలుకు లాకర్ణించి యెగసి యెగసి నిజావస్థిత
 తాదృగ్విధాధారవేణుయష్టులకుఁ జట్టుపలు చెదరం
 బ్రదక్షిణభ్రమణంబులఁ బరిభ్రమించి మగుడ నెట్టుకేలకు
 మట్టుకొనునవియును, మేరమీఱం దిన్నయెరల నన్నుకొని
 యరగన్ను వెట్టి బోరకడం బొటమరింపం గూరుకుచుం
 గుతికిలంబడునవియును నై పఱఁగుపలు దెఱంగులడేగ
 మొత్తంబులను, గుత్తంబు లగుమిగుల మెత్తనిజలపోతతోలు
 పట్టెడలు మెడల నమరం బనుపార్చి కట్టుంగంబంబులకుం
 దార్చిబంధించిన కుందనంపు గొలుసులుగల్లుగల్లుమనంగనొడ
 ల్లుజాడించికొనుచుక గొనపాఁగిసోగలై ముంగిసమోరలుం
 బోనిమోరలు సారెసారెకు నెత్తి బయలుపనినట్టుచుఁగట్టెదుటి

వాజికాలలం గట్టినపొట్టేళ్ళకెయ్యాదిగొని నీల్లి కాలుద్రవ్వి
 ఘనఘనాఘనఘర్షణరథానసమధ్వనులు చెలంగ మ్రోగుచు
 నింగిఁ బ్రాకుచు నింగలంబు లుమియునయనగోళంబులనా
 భీలంబులై వివృతవచనగహ్వరవిలంబిజిహ్వపల్లవంబులకుం
 గూరతరదంతకోణకాంతికలాపంబులం గోరకస్తబకయోగంబు
 గల్పించుచు నల్పేతరగ్రస్తకీలాపలబజాలగ్రాసంబులు నెన్న
 డుముసన్నదనంబున నట మిగుల డిగ్గి చనకునికిఁ గటితటం
 బులకలఁతుం దారె పుటపుట నయ్యె ననక దోరంబు లగుజో
 రలఁ గందంబులనందంబులు గని బిరుదు లంకించి తమ్ము నుప
 లాలించుపరిపాలకులసంస్తవంబులకుఁ జెరిదార్చె ననం
 గర్లకిసలఁచుంబులు వ్రాలంబడి వెండిగుండులుంబోలెఁ గన్ను
 లపండువులై గండృఠైరపుపూజవారువంబు లన మొండుకొని
 యుండుజాగిలఁబులునుఁ గాంచి యందు నందును వేటకు
 నుజ్జవై నవాని నేర్పఱించి తెచ్చుటకు ననుచరుల నీవు నీ
 వని నియమించి తానును నాభేటకోచితపరిపాటి సన్నద్ధం
 డయ్యె; నయ్యవసరంబున.

టీ. నగరు = రాజగృహము, చొచ్చి = లోనికిఁ జని, అచ్చటఁ
 కక్యంత...బులఁ - కక్యంతర = చుట్టుకొల్లారములయందలి, తొట్టికట్టుల
 లోపలి, కాళా = పాలయొక్క, అంతరాళంబులఁ = లోపల, అందుఁ =
 అక్కడక్కడ, తండతండంబులై = ప్రాపుప్రాపులై, ప్రేలునత్తైబులఁ =
 ప్రేలఁబడిన తోలుతోడుగుబందు, (డేగలం బెంచువారు వానిగోరులు గ్రచ్చు
 కొనకుండఁ జేరికిఁ దొడుగుకొనుట కనుకూలముగాఁ దోలుతోఁ జేయఁబడిన
 చేతితోడువును అత్తై మందురు) చమురు = బిడ్డు మొదలగునవి, అంటుకలల
 ఖండంబులఁ = అంటుకొనునట్టి మాంసపుముక్కలచే, మండితంబులు =
 శృంగారింపఁబడినవి. మాంసపుముక్కలు డేగలు తినుటకుఁ గజ్జలకుఁ గట్టి

యించిరని భావము. అగు...దండెంబులకొ - అగు, నిడుద = పొడవైన,
 వెదురుదండెంబులకొ = వెదురుగడలదండెంబులయందు, బస్తి...గ్రంబులై -
 బస్తి = మయూరముల, బర్హ = పింఛములచేత, నిబద్ధ = బంధింపబడిన,
 అగ్రంబులై = తుదలుగలవై, కొమరా...తోడకొ - కొమరారు = ఒప్పు
 చున్న, దోరపుర్రాళ్లతోడకొ = బంధనరజ్జువులతో, తిరుగుడులకొ = భ్రమణ
 ములచే, వెడంగువడి = వికలత్వమునొంది, వడిదప్పునట్లు - వడి = భ్రమణ
 మునందు వేగము, తప్పునట్లు = తొలగిపోవునటుల, త్రాళ్లకొ = దోరపుర్రా
 ళ్లచేత, కట్టువడి = బంధింపబడి, పొట్టలు = కడుపులు, అదురంగకొ =
 అదరిపోవఁగా, నిక్కి = సిగిడి, పరిసెనంబులు వేయునవియును = దుముకు
 నవియు (పరిసెనము లన జేట్లువట్టుచేష్టావిశేషములని గంతులని త్రానుదొర
 వారివ్యాఖ్య. పరిసెనము = డేఁగలకు ఆఁకలియెత్తి వేఁటయందుఁ జొరవ
 కలుగుటకై ముందిచ్చి కలిగించువాంటి యనియ-పా. పరిసెనంబులు సేయు
 నవియు నని శబ్దరత్నాకరము) (స్వభావోక్త్యలంకారము.) అవహ...పాటవం
 బులు-అపహాసిక-నవ్వబడిన, శార్దూల = పులకయొక్క, తుటిల = వంపులు
 గల, నఖశోటి = గోటితుదల, పాటవంబులగు = పటుత్వముగలవి యగు,
 (పులిగోళ్లవలె వంకలుదేరి దృఢమున వానిని మీచిన వని భావము) త్రోడి
 పుటంబులకొ = దొప్పలవలె నున్న ముక్కులచే, చటక...రంబులకొ-చటక
 పిచ్చుక, సరట=తొండ, ఆది=మున్నగు, జంతుకళేబరంబులకొ=జంతువుల శరీర
 ములను, చరణ...బులకొ-చరణ=పాదములయొక్క, నఖర=నఖములయొక్క,
 అంకురంబులకొ=మోసులచే, ఇటికి = అంకించివట్టుకొని, చీరుచుకొ = చీలి
 వైచుచు, కేరునవియును=సంతసించునట్టివియు, ఉత్సాహవడుచుండునవియు
 (అలం-ఉపమ.), నాఁడు నాఁటికికొ = దినదినమును, పాటించి = జాగరూక
 కతో విచారించి, వేఁటకాండు=వేఁటలాడువారు, అదను = (ఆఁకలిగొన్న)
 నమయము, ఎఱింగి=తెలిసి, మేపు=మేయునటులఁజేయు, మేపుల=మేఁకల,
 చమత్కారంబులకొ=నేర్పులను, (నమయముదాటినక మెలఁకువతో నావళ

మొసంగుచున్నను) నిరాకరించి = లక్ష్యమునేయక, వీక్షణ్ = గర్వముచే,
 తిరిగితిరిగి, ఈకదీర్చుకొనునవియును = పక్షములందలి యీకల నరుదు కొను
 నట్టియు, వీపునం దిరిగితిరిగి యని బ్రాస దొరవని ప్రతి. ఆలం-స్వభావోక్తి.
 పదను = మేతకాలము, అగ్గలించి = అతిక్రమించి, కూయుచున్ = అఱచుచు,
 కడుపు = పొట్ట, నకరకంబడన్ = కృశింపగా, కనుకట్టుతోడన్ = కన్ను
 లకుఁ గట్టినమాఁతతో, మోములు = మొగములు, మలంచుచున్ = మర
 ల్చుచు (దేగలు పట్టుకొన్నవానిగుడ్డు బొడుచు నను తలంపుతోఁ గనులు
 తానరాకుంటకుఁ దోలుతిత్తి దిగవేయుట కలదు) పంజరస్థిత = పంజరములలో
 నున్న, కీర = శుకములు, కారికా = గోరువంకలు, పారాపత = పావురములూ, అదుల =
 మున్నగువాని, వలుకులు, అకర్ణించి = అలకించి, ఎగసియెగసి = ఎగిరియెగిరి, నిజ =
 తమ, అవస్థిత = వసించునట్టి, తాద్యగ్విధ = అరితయగు, ముందుఁ జెప్పఁబడినటుల,
 గట్టఁబడిన, అధారకేణుయష్టలకన్ = అవలంబనయోగ్యములగు వెదురు
 కణ్ణులకు, చట్టుపలచెదరన్ = టెక్కలు చెదరునట్టులు, ప్రదక్షిణభ్రమ
 ణంబులన్ = సవ్యముగాఁ జాట్టివచ్చుటలచే, పరిభ్రమించి = తిరిగి, మగుడన్ =
 క్రమ్రుర, ఎట్టకేలకన్ = అతికష్టముచే, మట్టుకొనునవియును = తిరముకొనియు
 న్నట్టివియు, దేగలు అకలిగొని పంజరములం దున్న చిలుకగోరువంకల పలు
 కులు విని వానిం దిన నుఱకఁబోయి తామున్న వెదురుగడలపైననే యతిక్రమ
 మొందఁ బడి కుదురుకొనుచుండెను. (ఆలం. స్వభావోక్తి.) మేరమొఱన్ =
 హద్దుదాటునటుల, తిన్నయెరలన్ = భుజించిన మేతలచే, అన్నుకొని = మదించి,
 అరగన్న నట్టి = అరమోష్యుగన్నులుగఁబయ్యె, బోరకడన్ = గుండెలపైపు,
 పొటనుదొంపన్ = శ్మృతము లగునట్లు, గూరుకుచున్ = కునుకుచు, కులికిలం
 బడునవియును = కుదికిలంబడునట్టివియును, వి, దేగలు మితిమీఱి ఆహారము
 తిన్నచో మత్తున నిదురించుగాన బరిమితాహార మొసంగుదురు. పఱగు =
 ఒప్పెడు, పలుచెఱంగుల = అనేకవిధముల, దేగ మొత్తంబును = దేగలనమ్మా.

హమును, గుత్తాములగు = హచ్చుకగ్గులు లేక సరిపోయి, మిగుల మెత్తని =
 మిక్కిలి మృదువైన, జలపోత = బంగరు పూత పూయబడిన, తోలుపట్టె
 డలు, మెడల = కంఠములయందు, అమర = ఒప్పుగా, పసుపాచ్చి =
 పసుపుకలిపిన నీటితోఁ దానమాడించి, 'కట్టుంగంబంబులకు' = కట్టినకట్టలకు,
 తార్చి = దగ్గఱగాఁ జేర్చి, బంధించిన కుండనంపుగొలుసులు = కట్టిపెట్టిన
 మంచిబంగారుతోఁ జేయబడిన గొలుసులు, గల్లుగల్లుచునంగ = గల్లుగల్లు
 చుచు 'మ్రోగుచుండగా, ఒడట్ల జాడించికొనుచు' = మేచులు దులిపి
 కొనుచు, కొనసాగి = మేచునిగుడునటుల సాచికొని, సోగరై = పొడవుగలవియై,
 ముంగినమోరలుంబోని = ముంగినమాతులంబోలిన, మోరలు = ముట్టెలను,
 సారెసారెకు = చూటిచూటికిని, ఎత్తి = పైకిఎత్తుకొని, బయలు = శూర్య
 ప్రదేశమును, పసివట్టుచు = వాననచూచుచు, కట్టెదుటి = ఎదురుగా
 నున్న, వాజికాలల = గుట్టములసాలలయందు, కట్టిన, పొట్టెళ్లకై = మగ
 గొట్టెలకొనుట, అంగొని = కన్ను చేసి, పొంచియుండి యని కొందఱు. నీర్తి =
 ముందునకు నీక్కి, కాలుద్రవ్వి = నేలమీఁదఁ గాలితోఁ గోరాడి, ఘన =
 గొప్పదియై, ఘనాఘన = వానకురియుచున్న మబ్బులయొక్క, ఘర్ఘర
 ధ్వాన = పెద్దదప్పడుతోఁ గలసిన గర్జనలతో, నచు = సరియైన, ధ్వనులు =
 అఱిపులు, చెలంగు, మ్రోగుచు = మొఱుగుచు, సింగి = గగన
 మును, ప్రాకుచు = తొమ్ముతో మీదికి జరుగుచు, కట్టినకొయ్యలసాధా
 రము చేసికొని పైకిలేచి ప్రాకునటుల నటించుచు, ఇంగలంబులు = అగ్నులు,
 ఉమియు = ఉమ్మివేయుచున్న (వెడలించుచున్న), నయనగోళంబుల = పట్టువు
 లైన లోచనగుళికలచే, ఆభీంబులై = భయజనకములై, (అలం. ఉపమ.)
 వివృత = తెఱవబడిన, వదనగవ్వార = పర్వతగుహలవలె నున్న నోళ్లనుండి,
 విలంబి = వ్రేలాడుచుండిన, జిహ్వ = నాఱక లనియెడు, పల్లవంబులకు =
 చిగురుటాకులకు, క్రూరతర = అతికఠినములగు, దూత = దంతముల, కోణ = మొనల
 యొక్క, కాంతి = వెలుగులయొక్క, కలాపంబుల = నముదాయముచే,
 శోరక న్నజకయోగంబు = మొగ్గులగుత్తులపొందును, కల్పించుచు = పుట్టి

చుచు; నాలుకలు ఎఱ్ఱగా నుండునుగాన జీవురుటాకులతోను, కోఱలు తెల్లగా నుండును గాన మొగ్గలతోను బోల్పబడెను. (అలం. రూపకము.) అల్పేతరం = విస్తారముగా, గ్రస్తం = గ్రసింపబడిన, కీలం = సెత్తురుతోడి, వలల = సంజాదు యొక్క, కాలం = ప్రావులయొక్క, గ్రాసంబులు = భోజనవస్తువులు, నెన్నడుము నన్నదనంబునకొ = అన్నువకొనుయొక్క తరుత్వముచే, అటం = అవల, మిగులకొ, డిగ్గిచనకునికొ = దిగివెడలకుండుటచే, కటికటంబులకంటెకొ = నితంబభాగములకంటెను, తారె = తమరె, పుటపుటనయ్యెకొ = పెరిగెను, అనకొ, తోరంబులు = బలుపుచెందినవి, అగు, బోరలకొ = ఉరములచే, కందంబులకొ = మూపులచే, అందంబులు కని = చక్కదనములు పొంది, నడుము మిగుల సన్నముగాను ఊర్ధ్వకాయము లావుగాను నుండెను, బిరుదులు = బిరుదములను, అంకించి = స్తులించి, తమ్ముకొ, ఉపలాంచు = లాలనముచేయు పరిపాలకుల = పోషించువారియొక్క, సంస్తవంబులకుకొ = స్తుతులకు, తెలిదార్చె ననకొ = కర్తము లావైపునకు బెట్టిరవో యనురీతి, కర్ణకెసల యంబులు = చిగురులవంటి శ్రోత్రములు, నాలంబడి = వ్రేలబడి, వెండి గుండులంబోరకొ = వెండితోఁజేసినగుండులవలె, కన్నులగుండువులై = సేత్రానంద కరములై, గండ...వంబులు-గండభైరవు = గండభైరవదేవునియొక్క, పూజ వారువంబులు = పూజకొఱకుఁబెచ్చినగుఱ్ఱములొ, అనకొ = అనునటుల, (అలం. ఉత్ప్రేక్ష) మెండుకొని = పూర్ణమై, ఉండు, జాగిలంబులునుకొ = వేటాడు నొకనిధపు శునకములను, కాంచి = చూచి, అందునందుకొ = వానివాని యందు, వేటకుకొ, ఉఱవైనవానికొ = తగినవానిని, ఏర్పఱించి = ఏఱి, తెచ్చుటకుకొ, అనుచరులకొ = కింకరులను, నీవు నీ పని, నియమించి = ఆనతిపెట్టి, తానును, ఆభేట...పాటికొ-ఆభేటక = వేటనిమిత్తము, ఉచిత = యోగ్యమైన, పరిపాటికొ = నిధమున, సన్నద్ధండు = సిద్ధమైనవాఁడు, అయ్యెకొ, అయ్యవసరంబునకొ = అప్పుడు.

అటవికుడు దుచ్చలు పదులు లోనగు నడవిజాతువులనుకూర్చియుఁ బ్రతులనుకూర్చియుఁ జెప్పెను. కాన పృథముల వేటాడుటకు వేటకుక్కులను బక్షిగణముచు వేటాడుటకు క్రమశిక్షనొందిన డేగలు స్వరోచి తగినవాని నేఱించెను.

సీ. పచ్చనివారుముంజిపనివాగై పక్కెర
 పారసిపల్లంబు పట్టమయము
 రాణ నొప్పారువై తాణంబుసింగిణి
 త్రళుకులకోరులతరకసంబు
 మిహిపసిండిపరుంజు మొహదాకెలంకుల
 తావు గుజ్జరినేతకేవడంబు
 డాకెలంకున సిరాజీకరాచురకత్తి
 కుఱగటఁ గ్రొవ్వాడిగొరకలపొది

తే. పీలికుంచెతలాటంబు బేరజంబు
 ముణులమొగముట్టు వన్ని సాహిణి యొకండు
 కర్తయొడుటికిఁ గొనివచ్చె గంధవాహ
 బాంధవం బగునొకమహానైంధవంబు.

టీ. పచ్చని = పచ్చరంగుగల, హరుముంజి = హరుముంజిదేశపు, పని = రత్నాదులుతావుట, చెక్కుట మున్నగువనులు గలిగిన, వాగై = కట్టెమును, పక్కెర = కవచము (కప్పెడుకంటివంటిది), పట్టమయము = పట్టులోఁ జేయఁబడిన, పారసిపల్లంబు = పారసీకములోని దీను, రాణి = ఇంపుగా, ఒప్పారు = చక్కనైయున్న, వైతాణంబుసింగిణి = వైతాణదేశసంబంధమైన విల్లుకు, త్రళుకులకోరుల తరకసంబు = ధగధగవెలుగుచున్న బాణములపొది, మిహి = మేలిమి, పసిండి = నువర్ణమయమైన, పరుంజు = పట్టుకొనుకొడియున్న, మొహదా = ఈపేరుగల వంకకత్తియు, కెలంకులతావు =

అకత్తివ్రక్కను, గుఱ్ఱసేతకేవడంబు = గుఱరాతిదేశపు పనివానితనము గల
 కేడెమ్ముడు, డాకెలంకునకొ = ఎడమవైపున, సిరాజీ=సిరాజీదేశపు, కరా =
 కఱకైస, చురకత్తి=మొదలగలిగిన చిన్నకత్తియును, కుఱుగటకొ = (దానికి)
 దగ్గఱుగా, క్రొవ్వాడి = క్రొత్తగా వాడిపెట్టబడిన, గొరకలపొది =
 పొట్టియూడెలబత్తలికయు, వీలిశంపెతలాటంబు = విలియను పిట్టలబొడ్డు
 క్రిందనుండు నెఱ్ఱుపెండ్లుకల కుచ్చులతోఁ జేయబడిన కురాయియును,
 తేరజంబునుజుల = కృత్రిమరత్నములయుక్క, మొగముట్టు = మొగపుఁ
 బట్టమును, (పేరొజంబునుజులనియుం గలదు), పన్ని=పూన్ని, సాహిణి =
 గుఱ్ఱపువాడు, ఒకండు, గంధవాహబాంధసంబు = (వేగమునందు) వాయు
 వునకు బండుగు, అగు, నైంధసంబుకొ=సింధుదేశభవమైన యశ్వమును, కర్త
 యెదుటికికొ = స్వరోచియగ్రమునకు, కొనివచ్చెకొ.

తకుపలకొరుల అనుచోఁ దకుపలకొరిల యని పాఠాంతరము గలదు.
 నన్నయభట్టారకుడు అంధ్రేశజ్ఞుచింతామణియందును దద్వాల్మీఖిలో అవలో
 బలపండితుడు లకొరీ దీర్ఘాంతముగా నిశ్చయించిరి. అధర్వణాచార్యుడు
 లఘుత్వము నామోదించినాడు. కవులు తఱచుగా నా స్వాంతముగఁ
 బ్రయోగించిరిగాన లకొరులనుపాఠము దుష్టముకాదు. లకొరులు సాధు వను
 తుకుఁ బ్రమాణములు:—

ఉ. “కొద్దికిఁ బచ్చిల్లుచి లకొరుల కేమగుచున్నదోగదా.”

(తారాశకాంకము, ఆ. ౪.)

సీ. “ఈసంపదలకొరి హేలావతీతనూచ్యుదుభావ మింతని యెఱిగివచ్చె.”

(బహులాశ్వాసరిత్రము, ఆ. 3.)

చ. “కలుపలకొరులం గులుకుగట్టిచయంగవ గాడనేయగకొ.”

(దశావతారచరిత్రము, ఆ. 3.)

లే. “ద్విజాః డటులః బాడిదస్మి త్రోవ్విరిలకోరి.”

(సత్యభామాసాంత్వనము, ఆ, ౪.)

లకోరీలు అనుపాతము గ్రహింతుమేని యదియు సాధవు. ప్రయోగము.

క. “ఈరిలిం గెందలిరు లకోరి సురతాణి కాశగూర్పుచకోరి

కారికిరీమత్రమ, యూరీరవములకు నలికి యుగ్మలి మదిలాన్.”

(చంద్రభానుచరిత్రము, ఆ. ౨.)

తా. కట్టెము, జీను, దాని ప్రక్కనుగత్తులు, గటారులు నమ్ములపొదులు, పీఠెలు, బాకులు మున్నగు నాభేటసాధనసంపన్నం బైనయొక్క గుఱ్ఱమును రాజు నొద్దకు నశ్వరక్షకుడు తెచ్చెను.

క. తెచ్చుటయు నిచ్చు మెచ్చి మ

రుచ్చుటులకురంగరయనిరోధిస్యదగ

రోచ్చుం బగునత్తేజి సు

హచ్చక్రం బలర వేగ నెక్కి పెడలిన్.

29

టీ. తెచ్చుటయున్ = అగుఱ్ఱమును సాహిణి తెచ్చి యిడఁగానే, ఇచ్చున్ = మనంబున, మెచ్చి, మరు...చ్చుంబు-మరుత్ = గాలిసంబంధమైన, చటుల = పటుత్వముగల, కురంగ=వృగములయొక్క, రయ=పడిలి, నిరోధి = నిలుపుకొనిన, స్యద = రయముచేతనైన, గర్వ = గర్వముచే, ఉచ్చుంబు=ఉన్నతమైనది, అగున త్తేజిన్ = అయిన యాయశ్వమును, సుహృచ్చక్రంబు = స్నిగ్ధబృందము, అలరన్ = ఆనందపడఁగా, వేగ, ఎక్కి, పెడలిన్ = ప్రయాణము కాఁగా. అలం, ఉపమ.

వాయువు వాహనము సామాన్యకురంగముగాదు సమర్థమైనది. స్వరోచియెక్కిన యశ్వము వాయుకురంగమును వేగమున నలిక్రమించినది. వాయువేగమునఁజోపఁగలది. కాననే గంధవాహబాంధవము. తనవాహనముల.

కంటె వాయువు వేగముగాఁ బోగలవాఁడు. అతనితో నమముగాఁ బోగఁ
లది గాననే యతనికి బాంధవ మనిపించుకొనెను కాన గర్వోచ్చము.

తా. వాయువాహన మైనజికకంటెను వేగముగఁ బర్వతశాలిన
యాగుట్టమును స్నేహితుల కానందము గలుగునట్లెక్కి బయలుదేరినంతట.
అలం. ఉపమ.

చ. జడలు మలంచి చొట్టెముగ సన్నపుఃఖాగ లడంగఁ జాట్టి చ
ల్లడములు పూని మీఁదఁ బదిలంబుగఁ గట్టినమట్టికాసెలకొ
బిడియము లంటఁదోఁపి పృథుభీషణబాహులసాశువంబులకొ
దడవి కెరల్పుచున్ జనిరి నాథునిమ్రోల నృపాలనందనుల్.

టీ. నృపాలనందనుల్ = రాజకుమారులు, జడలు = అల్లినశిరోజముల
జడలను, మలంచి=వంచి, చొట్టెముగఁ=గుండ్రపుచుట్టగా, సన్నపుఃఖాగఁ=
మృదుతరములైన తలపాగలలో, అడంగఁ=కానరాకుండ నాజడలు ఇమిడి
యుండునట్లు చుట్టి, చల్లడములు=చల్లనములు (లాఁగులు), పూని = తాల్చి,
మీఁదఁ=లాఁగులమీఁద, పదిలంబుగాఁ = గట్టిగా, కట్టిన = ధరించిన, మట్టి
కాసెలకొ=పట్టిరంగులలో ముంచిన నడిఁట్టులయందు, విడియములు = బాఁకు
లను, అంటఁదోఁపి=విడివఱ కంటుకొని యుండునటుల లోనికి దోఁపి, పృథుఁ=
పెద్దయైన, భీషణ=బెదరుపుట్టించు, బాహుల = చేతులయం దున్న (యని
యర్థము.) సాశువంబులకొ = డేగలను, తడవి=దువ్వి, కెరల్పుచున్ = పురి
కొల్పుచును, నాథునిమ్రోల=స్వరోచిముందఱ, చనిరి = నడచిరి.

తా. స్వరోచియున్నతాశ్వమునెక్కి వేటకుఁ బరివారముతో బయలు
దేరగానే రాజపుత్రు లెల్లరుఁ దమజడలు తలపాగలలో నడఁగునట్లు చుట్టు
కొని లాఁగులు తొడిగికొని కాసెకోకలు దిగించి మొలలో కత్తులు దోపికొని
వేటకుఁ దగిన వేషమును ధరించి ముంజేతులవైనన్న డేగలను వేటకుఁ బ్రోత్స
హించు మెలకువతోఁ బట్టుకొని వేటకు వెడలిరి. అలం. స్వభాతోక్తి.

సీ. ఇవి కంఠపాశంబు లింత డుస్సిన మీఁదఁ
 బడి దిశాకరి నైనఁ గెడపఁజాలు
 నివి మింటఁ బఱచుపక్షింద్రుఁ జూపిన నీడ
 బడి వాలునందాఁకఁ బఱవఁజాలు
 నివి గాలి గనిన మూకవరాహాదినుజేంద్రు
 నైన జుట్టొటిలో నాఁగఁజాలు
 నివి కాటు కొల్పిన వృద్ధకూర్త మువీఘఁ
 జివైన నెఱచికై చింపఁజాలు

తే. ననఁగ ఘ్నరగళగ ర్తజనితభూరి
 భూభృదురుబిలభరితభౌభౌభయంక
 రార్థ్యటీదీర్ఘదిగ్భిత్తు లగుచుఁ జెలఁగె
 సరివెఱలఁ బట్టి తెచ్చినజాగిలములు.

31

టీ. ఇవి=ఈశునకములు, కంఠ పాశంబులు = మెడకుఁగట్టిన త్రాళ్లు,
 ఇంత డుస్సినక = ఒక్కొక్క సడలించిన, దిశాకరి నైనక = దిగ్దంతి నైనను,
 మీఁదఁబడి = పైనిఁబడి, కెడపఁజాలుక = వధింపగలవు. ఎంతదూరమునం దుండు
 ఇంతువునైనను గోలును వదలినంతమాత్రమున సాహసముగాఁ బోయి శునక
 ములు పట్టుకొనఁగలవు. ఇవి, మింట = గగనమున, పఱచుపక్షింద్రుక = ఎగురు
 చున్న గరుడుని, చూపినక, వాలునందాఁక = ఆపక్షిరాజు క్రిందికి దిగునంత
 దాఁక, నీడబడిక = భూమిపైఁ గనఁబడుచున్న చాయనుబట్టి. పఱవఁజాలుక =
 వరునిడఁగలవు. నైనున్న పక్షులనీడ గుర్తించి నీడవెంటఁబోయి వాలునంతపఱవ
 వెంటఁబడించి యాశునకములు పట్టుకొనఁగలవు. ఇవి, గాలి గనినక = వానిపై
 నుండివచ్చు వానపసికట్టినచో, మూకవరాహాదనుజేంద్రుక = సూకరవేషము
 వేసిన మూకుఁ డనురక్కసిరాజు నైన, జుట్టొటిలోక = (దూరముపోకుండ),
 జుత్తెడు లేక జుట్టెడు వ్రేలెడు నని పరిమాణార్థము. ఆఁగఁజాలుక =

నిలువఁగలవు. సాధ్యముగాని యొత్తటిహాతరించిన యడవివారి నైనను ఈశువ
కములు మిగులఁ జేరువలసి యావఁగలవు. ఇవి, కాటుకొల్పినకొ
కఱవఁ బురికొలిపితిమా, వృద్ధహర్షము వీ.పు.జీవు = ఆదికచ్ఛపముయొక్క
వీ.పు.చిప్ప (తాబేలు జొరుసునైనను), చింకఁజాలుకొ = చీల్చివేయఁగలవు.
తా.బేలువీపు మిగులఁ గఠినమైనది. అందు ఆదిహర్షమువీపు చెప్పఁ బరిలేదు.
కాటందెనేని యాశువకము ఆదిహర్షమువీపునని చీల్చుఁగలదు. అనఁగఁ
ఘర్ఘర...భిత్తులు—ఘర్ఘర=ఘర్ఘరమనెడు, గళగర్త=కంఠమనుగోయించుడి,
జనిత=పుట్టిన, భూరి=విస్తారమైన, భూభృత్=కొండయొక్క, ఉరు=గొప్పవైన,
బిల=గవులయందు, భరిత=పూరింపఁబడిన, భౌభౌభయంకరాభ్యుత్థి=భౌభౌ అను
భీతి పుట్టించుచున్న మొఱుగుటలచేదీర్ఘ=పగిలిన, సిగ్భిత్తులు=విక్కులగోడలుగల
యవి, అగుచుకొ, సరివెలలకొ = శృంఖలములచే, వట్టి=వేటకాండ్రువట్టు
కొని, తెచ్చిన=వెంటఁ గొని తెచ్చిన, జాగిలములు=వేటకుక్కలు, చెలఁగెకొ =
ఓప్పెను.

తా. ఈకుక్కలు దికాకరుల నైన నిగ్రహించును. ఇవి యాకనమున
నెగురు గరుత్మంతునితోఁగూడ నీడజాడలట్టి పరుగెత్తును. ఇవి వానన నక్షన
రించి మూకానురునైన (వాఁడు నిజమైన పండికాకున్నను)నిలుపును. దంతపటు
త్వమున నాదిహర్షము వీ.పైన భేదించును. అని యనుకొనఁ జాలి భౌభౌ అను
నరవులతో పర్వతగుహలను మాఱుమ్రోగునట్లు చేయుచు వేటకై గొలు
ములు కట్టి వేటకాండ్రు గొనిరా కుక్కలు వెడలెను. అలా. అశక్యకరణముః
కావ్యార్థాపత్తిః ఉల్లేఖ.

చ. పులియఁడుబూచిగాఁడసురపోతులరాజనుమంతిగాఁడు చెం
గలువ సివంగి ధైరవుఁడు గత్తెర సంపగి వెండిగుండు ము
ల్లెలగుది వాయువేగి చిటిలింగఁడు సాశ్వఁడు వత్సనాభియే
కలములముత్తి గచ్చియనఁగాఁ గలవాని గ్రహించియుద్ధతిన్.

టీ. ఫులియఁడు, బూచిగాఁడు, ఈవిధమైనపేరులు గలకుక్కలను (ఈరితని గబ్బి యనువఱకుఁ బేర్లని తెలియవలెను.) గ్రహించి వేటకాండ్రుడ్డ తిగా పెడలిరి.

ఉ. కట్టిననీలిదిండ్లు నెలకట్టియవిండ్లును విండ్లగౌసెనల్
చుట్టి నొసళ్లపై నిడినజంజాఱుబల్లసిగల్ గటితటిక
బెట్టినమోటకత్తులును మేనులఁ గార్కొనుకప్పు లేర్చి చే
బట్టినవేటయమ్ములును బాగగువాగురికుల్ మహాధ్వనిన్. 33

టీ. కట్టిన = నడుములు బిగియునటులఁ గట్టుకొనిన, నీలిదిండ్లు = నల్ల కాసెకోకలును, నెలకట్టియవిండ్లును = చికదినను విండ్లును, (నెలకుకట్టియతోఁ జేసినవిండ్లు) విండ్లగౌసెనల్ = విండ్లుపెట్టు ఋరకాలును, చుట్టి = మెలియఁ జాట్టి, నొసళ్లపై = నొసటిపై దేశముల మీదికి వచ్చునటుల, ఇడినజంజాఱు బల్లసిగల్ = ఉంచుకొనిన చిక్కుపడిన యెఱ్ఱ జాట్లును, కటితటిక = వెనుక త్రక్కను - మొలవెనుకభాగములందు, పెట్టిన మోటకత్తులు = పెట్టుకొనిన యొక్కకత్తులు, మేనులఁ = దేహములందంతట, కార్కొనుకప్పులు = కమ్మకొనిన నీలచ్ఛాయలును, ఏర్చి = మేలైనవి తీసి, చేపట్టినవేటయమ్ములు = బట్టుకొని వేటాడుటకుఁ దగినబాణములును, బాగగు వాగురికుల్ = తగిన వలవేటకాండ్రు, వాగురిక యన నుచ్చు; దానితో వేటలాడువానిని వాగు రికుఁ డందురు. మహాధ్వనిక్ = పెద్దధ్వనికలుగునటుల మాటలాడుచు, వైపద్య ముతో నన్వయము. అలం. స్వభావోక్తి.

తా. నల్ల కాసెలు కట్టుకొని, ధనుర్భాణములు ధరించి, విండ్లకుఁ బెట్టు పెరిగుడ్డలు తలకుఁ జాట్టుకొని, చిట్టవెండ్రుకలజాట్టుతో నల్లయొడ్లతోఁ గత్తులు మొల దోపికొని యురులవేటకాండ్రు పెడలిరి.

సీ. సట లెత్తుకొని యొత్తుకిటినైన మోటాస
పడి యేయఁ బొడుతు నీసాదమాన

శలగుండువడఁ జెండుకరి నైనఁ జెవి పట్టి

బలిమిమైఁ దెత్తు నీపాదమాన

సెల నెప్పుకొని రొప్పుపులి నైనఁ బీడించి

పడవైతుఁ జొచ్చి నీపాదమాన

తెరఁ దూఱి వెఱఁ బాటుగురుపోతువై నైనఁ

బడి యెక్కి పొడుతు నీపాదమాన

తే. యితరదుర్బలమృగపంక్తు లేమి లెక్క

కండగరువంపుమాటలు గావు సుమ్ము

చూడు మమ్మని పంతంబు లాడుకొనుచు

నవ్వరూఢినిసుతుఁ గొల్చి యరిగి రపుడు.

34

టీ. నటలు=జడలు (మెడవై నుండు రోమములు), ఎత్తుకొని = నిగి
పీచి, ఒత్తుకొనినై న్ = ఒరసికొనివచ్చు సూకరమునైనను, మోటు =
వేటకాండ్రు తమకడ్లు పెట్టుకొనుతడికలు మొదలగునని యని కొందఱు
వ్యాఖ్యాతలు, మఱుగుగా నుంచుకొను మనుష్యాద్యాకృతి యని యొకరు,
వ్రాసి యున్నారు. ఆనవడి=దానిమాటుననుండి, దానిమాటు నపేక్షించి,
చియి=బాణమును విడువను, పొడుతు = ఎదురుగాఁ బోయి తెగించి
బట్టెయతోఁ బొడిచెదను. నీ పాదమాన=నీ పాదములవై నొట్టు పెట్టుకొందును.
పదికి మెడమీఁది రోమములు నిక్కఁ బొడుచుట పూర్తిగాఁ గోవము వచ్చి
నటులఁ జెలుపును. అట్టి పది నెదురుట యపాయకరమైనను సాహసీంకుఁ గల
నని భావము. శలగుండువడఁ=శలఃగిపోవునట్లు, చెండుకరినైనఁ=చెండాడు
చున్న గజమువేసి, చెవిపట్టి = చెవులను బట్టుకొని, బలిమిమై=బలాత్కార
ముగా, తెత్తు = తెచ్చెదను, నీపాదమాన = నీపాదములతోడు, సెల =
సెలయేటిని, నెప్పుకొని=తావుచేసికొని, రొప్పుపులివైనఁ=గాండ్రించుచున్న
బెమ్మలివైనను, చొచ్చి=దానియిరవునకుఁబోయి, పీడించి=బాణములు మొద

అగువానిచే నొప్పించి, ఒడవైతుక్ = నేలపైఁ బడఁద్రోయుదును; నీ పాదమాన-
 (ఇది వంతపుమాట); పెజ్జుక్ = భీతిచే, పాజు, గురుపోతునై నక్ = గవయము నేని
 పడిమీఁదఁబడి, తెరక్ = తెరచీరనుండి, తూజ్ = బయటపడి, ఎక్కి = దానివయ
 నెక్కి, పొడుతుక్ = విడికిటితోఁ బొడిచి చంపఁగలను, అడవిపంది, వీనుఁగు,
 పులి, గురుపోతు వీనిని జంతుటయే కష్టము. వానినే నులభముగాఁ బట్టి చంపఁ
 గలిగినపుడు, ఇతరదుర్బలమృగపంతులు = తక్కినబలహీనములైన జంతుసమూ
 హములు, విమి తెక్కి = నేను గణింపను. కండగరుచంపుమాటలు = క్రొవ్వెక్కి
 చుట్టువాళ్ళములు, కావునుమ్ము = కావునుమా, మమ్ము = వేటయందు
 నేర్పరుల మగు మమ్ము. చూడుము = వేటలోఁ బరిశీలింపుము. (ఇప్పు
 డెందులకు?) అని, పంకంబులు = ప్రతిష్ఠలు, ఆడుకొనుచుక్ = పలుకు
 కొనుచు, అప్పురూఢినికుతుక్ = అవరూఢినికుమారుడైన స్వరోచిని, కొల్చి =
 చుట్టుకొని, అరిగిరి = నడచిరి. అపుడు. ప్రైపద్యముతో నన్వయము. అలా.
 కావ్యార్థపత్తి.

కా. వేటకాండ్రు రాజుతో న్నేనింతవాడ నంతవాడ నని గర్వపు
 మాటలు గాక తమ కున్న సహజమైన బలముకలిమినిఁ బంతంబులాడుచు
 నడిచిరి.

అ. మువ్వ గదల నత్రైములనుండి యెగురుచుఁ

బదనుమీఱ నెరల వెదకుడేగ

పదుపు వట్టి దండపాణులై నడిచిరి

విభునిగెడల డేగవేటకాండ్రు.

35

టీ. డేగవేటకాండ్రు = డేగలసహాయముచేఁ బక్షులవేటలాడు
 వేటకాండ్రు, మువ్వగదలక్ = కాలినున్న మువ్వ కదలనట్లు, అత్రైముల
 నుండి = చేతికిఁబొడుగుకొనిన తోలుకవచముపైనుండి, ఎగురుచుక్ = మీఁదికిఁ
 జరుచు డెగయుచు, బదనుమీఱక్ = వేళదాఁటిపోఁగా, ఎరలక్ = మేఠ
 లను, వెదకుడేగపదువుక్ (కదు పన మంద), పట్టుకొని, దండపాణులై =

చేతులలోఁ గజ్జలుగల వారై, విభునిగడలఁ = అధికారిపార్శ్వభాగము
లను, (పా-మో)లఁ = ముందుభాగమున) నడిచిరి = నడువఁదొడఁగిరి.
ఆఁకలి బాగుగాఁగొన్నపుడుగాని డేగ పక్షుల వేటాడదు గాన ఆఁకలిగొను
నటుల డేగలఁ గొనివచ్చి రని భావము.

తా. మేఠ వేళ యతిక్రమించి యాఁకలిచేఁ జేతులపై నుడు తను
కాలిమువ్వ ధ్వనిచేయ నెనురుడేగలను బట్టుకొనుచు రాజాకెంటఁ గట్టియలు
బట్టుకొని వెడలిరి. అలం. స్వభావోక్తి.

ఆ. గూనివీపు లదుర గొణఁగి తిట్టుచు నేకుఁ
గఱచినట్టికుక్కగం డ్లనంగ
మూలినరపమీసములబోయముదుసల్లు
పందివలలు మోచి పఱచి రపుడు.

36

టీ. గూనివీపులు = గూనులుగల వెన్నలు, అదురఁ = చలంపఁగా,
గొణఁగి = లోలోన (ననుకొనుచు) తిట్టుచు, ఏకుఁగఱచినట్టి = దూదియేకును
నోటితోఁ బట్టుకొనిన, కుక్కగండ్లు = గండుకుక్కలు, అనంగఁ, మూలి
నరపమీసముల బోయముదుసల్లు = మూలిపైఁ దెల్లమీసముగల ముసలి
బోయలు, అపుడు, పందివలలు = పందులఁ బట్టుకొను నురులను, మోచి =
వహించి, పఱచిరి = వరుగిడిరి.

తా. (వలల మోయుచుండుటచేతనే) గూనులెక్కిన వీ.పులతోఁ దెల్ల
మీసములగల వృద్ధకిరాతులు, తమవైయధిక్యకుల లోలోనఁ దిట్టుకొనుచు,
పందివలలను మోసికొని పోయిరి. అలం - ఉత్ప్రేక్ష - స్వభావోక్తి.

వ. ఇట్లరిగి యమ్మహారణ్యాంబు సొచ్చి విచ్చలవిడి నచ్చటం బచ్చిక
బయళ్ల మిచ్చిక లచ్చువడం దటిచ్చటులం బగులోచన
ప్రభావటలంబు దిక్తటంబులం బర్వఁ దాఱుమాఱుపడ
నిడికొనిన మొగంబులతో నేణిజిహ్వపల్లవోల్లి హ్యమానాం

గంబు లగుసారంగంబులఖురళి కారంగంబు లనం గనుపట్టు
 చెలికపట్టులును, బిట్టెసంగునాఁకటం దట్టువడి పొట్టుకై
 పుట్టకూటికిం జీరులకుం జెడలునకు నెలుంగులు గులగులం
 బుట్టలు నిశితజనఖరకులిశకోటులం గోరాడ నాదండం
 గాచుకొని యుండి వెడలిచను విషవిస్ఫురద్భుజంగంబుల
 నల్లడం గబళించి గెంటకుండ దంటు చప్పరించుగతిం జప్ప
 రించుచు నొండొంటికిం బేరెంబులు వాటి కుప్పించి తప్పించు
 కొనుదుప్పలఖురజరజశ్చటల నెసక మెసంగుమసమసకల
 మటుంగువడి యుండుగండోపలంబులును, బరిహానితనీతేతర
 పాషాణపాటవంబు లగు విషాణపరిఘంబు లొండొంటిం
 దాఁకి కతిల్లు వెతిల్లు మనకా బోరుకారుపోతులకోలాహలం
 బులం బ్రతిశబ్దంబు లీనుకోనలును, మద మొదవ నెడపదచు
 నంబొదలుపెట్టలకుంజాట్టంబులై చిల్లరసలుగులం బిల్లలం
 జొల్లరంబుల సాగనిచ్చి గమికి వెనుకయై మలయుచుకా
 బిటుందం దిరుగు చిటుగున్నలకు వెన్నాడు తోఁడేళ్లనీవం
 గులం దిరిగి తిరిగి మొత్తి పోనొత్తి చరియించు నేకచరం
 బుల ఘుర్ఘురధ్వానంబుల ఘూర్ణమానంబు లగుపరిగె పక్కె
 పలుమేరు రేఁగువేము పులుగుడు గురివెంద యీదుగేదంగి
 మోదు గౌరు కోరింద కనుము కానుగు మొదలగుపొదలం
 బొదు వగునానావిసినపాదపకలాపంబులును, మాటి
 మాటికి మానిసీకాటు మరగి తెరువులు గాచికాచి డగ్గుత్తిక
 పడందిను వెద్దపాలవలనం బుటపుటనై త్రుప్పల్లి దుల్లి
 త్రుల్లి గంతు లిడుగబ్బి బెబ్బులులనలగుడుల దొడ్లజనంబులు
 మంత్రించి పొరక దిగిచిన నీరు మే వుడిగి గిరులు గ్రక్కదల

వాపోవుచుం దిరిగితిరిగి వాకట్టువిడిచినప్పుడు దప్పికై పాటి
 నెలయేటిలెంకులం బాటమ్ములు జొమ్ముకెలంకులం గాఁడ
 గాండు గాండు మని రొప్పి నొప్పి కుప్పరంబుగా వియత్తలం
 బునకు విల్లెత్తుపొడు వెగసి నెత్తురులు గ్రక్కుచుఁ గూలు
 క్రోల్పులులఘ్నరథ్వనుల గుండియ లవినీ కలగుండు వడు
 కారండచంబులపక్షపుటకటాత్కారంబుల బోరుకలంగు నెల
 యేటిలెంకులును, మేతవెంబడిం బొలముపల్లంబులం దిరిగి
 తిరిగి వెంట్రకలు వెట్టు వెంటపట్టునకు వచ్చి యచ్చటం
 గుచ్చి కానరాకుండ మునుమున్న మృగయుండు బినయొడ్డి
 సంఘటించిన కాలిబోనులం బడి బెగడక యద్దాకు వీడ్పు
 కొని యీరములఁ దఱియంబడి యవ్వలికై వెడలి చన
 లేక గెడసి తన్నుకొనుమన్ను మెకంబులయాక్రందనంబులం
 గ్రందుకొనువిషమప్రదేశంబులును, జిటుతగండ్లగమిచేత
 దైవికంబున దాప్రక్కమీఁదువడ దాటువడి యవి గొంతు
 కొన్నెత్తురులె క్రొలి విడిచిచన మార్చెడలువడి మశకవన
 చంశమ్ములు మూఁగ మూఁగంబాటినకొండగొటియములు
 గుడు బొందులకు సందడించు కంకగృథ్రావళిల మొల్లంబుల
 ముసుంగువడుపల్లంబులును, మేయుతటి వీఁ పెక్కితేఁచొకటి
 మూఁపురంబు గఱచి కఱచి యెఱచి పడవైవం దోడియొక
 రెండుమూఁడు వెనుక ముందట నందంద కాళ్లం బెనంగుచు
 నత్తుచుక లేచియేటి తినఁ గాలెడలినయెడ ముండుతద్యేద
 నకుకా గాక మట్ట లెత్తుకొని యొత్తు గలపొదరుటడవులు
 చొరంబాటు పిడికడితికదుపుచురవడికివీటిగి పడినవిటపిటపం
 బులం దడుకువొడిచినగతి నొందునెడలును, పదులుపదులు

నూఱులునూఱులు వేలువేలు గుములుగట్టి దట్టం బగు
 నెయ్యంబున వెదురుబియ్యంబు లొండొంటి కొసంగఁ గరివర
 కరేణువులు వంప ముంపు చెడి యిట్టట్టుపడి తిట్టలగుజిట్టల
 సంకటంబు లగుడొంకలు నీక్షించి హర్షించి యొక్కుడు
 తమినొక్కయెడనడుగువెడలనిటెంకి గని వాఱుగవులునకు
 మెకము దిగ దనియెన్ని మన్ను దూర్పెత్తించి గాలి పరికించి
 దిగువదెస దొడ్డివల పన్ని యెగువ పొలిమేర బారాదియగు
 దూరం జేగఁ బోఁగువాఱించి యత్రాట వల మోవం దెర
 లెత్తి యెత్తి నత్తెరఁ దుత్తుమురుగాఁ జించుకొనిపాఱినం
 బోనీక బారిసమరుటకు వలచుట్టునుం జెట్టు దండగొని
 నిలువ నలువుగలపుళిందులఁ గొందఱ నిలిపి యమ్మంది
 పిఱుంద జాగిలంబులతోడ వాగురికుల నిలువ నియమించి
 తెరకు లోనగువాని సంధుఁ బడంగొట్టించియు గట్టువెంట
 దట్టంబుగాఁ బ్రజ నెక్కించి మఱి కలయ గహనతలంబున
 నెల్లం జెల్లుగా విల్లువేటకు నేటుదప్పనిమేటివిలుకాండ్ర
 మృగములు వెలువడుటకు హరిచ్చదచ్చటావృతశిరగకటి
 ధనుష్కోటు లై కొట్టికానిం జూపెట్టుకొని యెదురు
 మాటులుగాకుండ నుండి చెదరి పొరదెనువులం బఱవకుండ
 నీరముల సుందుసుందులం దమతమకట్టినమోటకత్తుల నొం
 డొండ ఖండితంబు లగుమండగలకంపమండలు ద్రోచి
 మునుములకా గనుమ లొనరించుకొనంబంచి తాను
 నొక్కొక్కయెడం బాదచారియు నొక్కొక్కయెడఁ దుర
 గాధిరూఢుండును నై యెల్లెడల మెలంగుచుం గూత
 లెగయఁ బజవ మృదంగ దుందుభిప్రముఖ తూర్ణంబులు

గొట్టించియుఁ గాహళులు పట్టించియు నగ్నియంత్రంబులు
ముట్టించియు రోద మిన్నుముట్టక జోపు వెట్టించిన. 37

టీ. ఇట్లు = వైనిచెప్పినరీతిని, అగ్ని=చని, అమృతాంశంబు = ఆపెన్ద
వనమున, చొచ్చి = ప్రవేశించి, విచ్చలవిడిక = యథేచ్ఛముగా, అచ్చ
టక = ఆయదవియందు, పచ్చికబయళ్లక = పచ్చగా గడ్డిపట్టిన తావుల
యందు, మచ్చికలు = ప్రేమములు, అచ్చుపడక = లేటపడునట్లు, తటి
చ్చటులంబు = మెఱపునట్లు, బ్రథావంతములు, అగుచోచ...పటలంబు -
అగు, లోచన = నేత్రముల, ప్రభా = లేజన్యులయొక్క, పటలంబు=శము
దాయము, దిక్తటంబులక = దిగంతములందు, పర్వక = ప్రసరింపగా,
తాఱుమాఱుపడక = వ్యత్యయ మగనట్లు, ఇడికొనిన మొగంబులతోక =
ఉంచుకొనిన మోములతో, ఏణీ=ఆడులేళ్ల, జిహ్వవల్లవ = చిగురుటాకుల
యట్టి నాల్కలచే, ఉల్లివ్యాపాన=మీడికి నాకబడుచుండిన, అంగంబులు =
శరీరములుగలవి, అగు, సారంగంబుల = మగలేడుల, ఖరళికారంగంబు =
సాముచేసెడుతావులు, అనక, కనుపట్టు=కనబడు, యెలికపట్టులును=చీటినేల
లును, బెదరుచూపులతో దిక్కులుచూచుచు నాడులేడు లొడళ్లునాకుచుండ
మగలేళ్లు తలలాడించుచు నుండెను. తలకదలించునపుడు కొమ్ములుగదలించుట
కఱ్ఱయో కత్తియో గొని చేయుసామవలె నుంటచే నది గరిడి యని తోచు
తేసెను (అలం. స్వభావోక్తి - ఉత్పేక్ష.) బిట్టు = ఎక్కుడుగ, ఎనగు
నాకటక = పెరుగుచున్న యాకలిచే, తట్టువడి = అలసి, పొట్టకై
కడుపునించుకొనుటకై, పుట్టకూటికిక=పుట్టలలో నుండు పువ్వులకడికొఱకు,
(చీరు గ్రుడ్లచే ముద్దలుముద్దలుగాఁ జేయఁబడినపుట్టమట్టికొఱకని యొకానొకరు)
చీరులకుక=చీరులగుంపులకును, చెదలునకుక = చెదలుపురుగులకును, ఎం
గులు = ఎలుగనంటులు, గులగులక = గులగులమనుధ్వని కలగునట్లుగా,
(ఇది భృగ్యుడకరణము.) పుట్టలు, సకల = తీక్షణమైన, నిజ = తమ, నశర

కులిశ = వశ్రాయుధములవంటిగోరుట, కోటులక్ = అగ్రములతో, కోరా
 డక్ = (మచ్చు) చిమ్మివేయఁగా, ఆదండక్ = ఆప్రక్కలను, కాచుకొని
 యుండి, వెడలిచరు = (ఆయెలుఁగుబంటులు త్రవ్విసకలుగులనుండి) పైకి
 పోవుచుండిన, విషవిస్ఫురత్ = విషముతోఁ బ్రజ్వరిల్లెడు, భుజంగంబులక్ =
 సర్పములను, నల్లడక్ = నలుతట్టు, కబళించి = కఱచిపట్టి, గొటకుండక్ =
 కదలకుండురీతిని, పంటు = చొప్పుదంటు, చప్పరించుగతిక్ = నమలిరసము గ్రోలు
 నటుల, చప్పరించుచుక్ = నమలిరసమును గ్రోలుచు, ఒండొంటికిక్ = ఒక
 దానిపైకొక్కటి, పేరెంబులువాటి = పరుగులిడి, కుప్పించి = మీఁది కుబికి,
 కప్పించుకొనుదుప్పు = కమతైః బడువానిబారినుండి తొలంగిపోవు దుప్పుల
 యొక్క, ఖురజ = డెక్కలవలనం బొడమిన, రజశ్శటలక్ = పరాగసమూహ
 ముచే, ఎసకమెసగు = వృద్ధియగుచున్న, మసమసకలక్ = అల్పతిమిరము
 లందు, మఱుంగుపడి = కప్పవడి, ఉండు గండోపలంబులును = పెద్దతాతి
 గుడ్డును, ఎలుగుబంటు పుట్టలు పగులదీయుతటి బయటికి వచ్చు పాములను
 సమలంచుఁ దమలోఁదాము పొడుచుకొన నుద్యమించుచు దుప్పులు కుప్పించు
 చుండ లేచినధూళిచే జెత నున్న పెద్ద పెద్దకిల లన్నియు మఱుంగుపడుచుండె
 ననిభావము. (అలం. స్వభావోక్తి) పరహసిత = కొంచెపఱుపఁబడిన, సిలేతర =
 నల్లని, పాపాణ = తాళ్లయొక్క, పాటవంబులు = సామర్థ్యముగలవి, అగుః
 పిపాణపరీఘంబులు = పరీఘులవంటికొమ్ములు, ఒండొంటిక్ = ఒక్కదానితో
 నొక్కటి, తాటి = స్పృశించి, కతిల్లుపెతిల్లుచునక్ = పెరిల్ పెతిల్లనిధ్వని
 చేయఁగా, పోరుకారుపోతుల = యుద్ధముచేయు వనసుహిషముల, కోలాహ
 లంబులక్ = కలకలముచే, ప్రతిశబ్దంబులు = ప్రతిధ్వనులు, ఈసుకొనలును =
 కలిగించుచున్న పర్వతపునందులును, నల్లని కొండతాళ్లవలె నున్న యడవిదు
 వ్వులగుచెలవంటి కొమ్ములు కొండలన్నియుఁ బ్రతిధ్వనులినఁ బోరాడుచుండెను
 అలం. స్వభావోక్తి-కవచ. పరిభు మనః బెద్దకణ్ఠి యరి యొగరువ్రాసిరి. అనినది

కాదు. “పరిఘః పరిఘాతః” అమరము. “పరితో హన్యతే అనేన పరిఘః” అని వ్యుత్పత్తి; ఇత్యుత్పత్తిగదియ. మదము ఒదవక్ = పుట్టగా, ఎదవదనుక్ = ఎద వోవుననుయమున, (చూలుకాలమునందు), బాదలు పెట్టలకుక్ = కామమువృద్ధి బాండుచున్న యాదువరాహములకు, చుట్టాములై, చిల్లర నలుగులక్ = ప్రసిద్ధి లేని వందిగున్నలను, పిల్లలక్, చుల్లరంబులక్ = పాలువిడచినవందిపిల్లలను, సాగ నిచ్చి = కదలిపోనిచ్చి, గమికిక్ = మందకు, వెనుకయై, మలయుచుక్ = వివారిం చుచు, పిలుదక్ = వెనుక, తిరుగు, చిలుగున్నలకుక్, వెన్నాడు = వెంటబడించు, తోడేళ్లక్, సివంగులక్, తిరిగి, తిరిగి, మొత్తి = కొట్టి, పానోత్తి = పానోత్తి, చరియించు = తిరుగుచున్న, ఏకచరంబుల = వరాహములయొక్క, ఘుర్ణ రథ్వానం బులక్ = గురగురచవృథులచే, ఘూర్ణమానంబులు = తిరుగుమవడుచున్నవి. ఆగు, పరిగె (ఒకదిననుచెట్టు), పక్కె = పిచులవృక్షము, వలుమేరు (ఇది యొకవృక్షము), రేగు = బదరి, వేము = వేప, పులుగుడు = వాతస్మి, గురి. వెంద = బండిగురిగింజ, ఈడు = ఈతచెట్టు, కేదంగి = మొగలి, మోదుగు, బేరు = అవురుగడ్డి, కోరింద = జతూక, కనుము = కనువగడ్డి, కానుగు = తమా లము, మొదలగు = మొదలుగాఁగలయనియగు, పాదలక్ = పాదలచేత, పాడువు = కన్నతము, ఆగు = విసటువంటి, నానా = వెక్కులయిన, వివినపాదవ = వనవృక్షములయొక్క, కలాపంబులును = నముదయములును, ఎదయైన యాదు వందులతో వెనుకవచ్చుచు జిన్నచిన్నపిల్లలను ముందుసాగిపోవునటుల జేసి నడువజాలక వెనుకబడినకూనలను గ్రూరజంతువులు గొనిపోకుండ జూచుచు అడవిమగవందులు వనమునందు న్వతంత్రముగాఁ జరించుచుండెను. అలం - న్యభావోక్తి. ఏకచరంబు, ఒంటరికాఁ దనువదమునకు సంస్కృతీకరణము. క్రొవ్వియొంటరిగాఁ దిరుగు మగవంది నొంటరికాఁ దందురు. మాటిమాటికిక్, మానిసికాటు = జనులనుగఱచుట, మరగి = అభ్యసించి, తెరువులు = దారులును, కాచికాచి, దగ్గు త్రికవదక్ = కంతమున కెగఁ దోసినట్లు, తినుపెద్దపాలు వలనక్ = తినుపట్టినరమాంశమావలన, పుటపుటనై = మిగులబలుపెక్కి, త్రుప్తవృద్ధుఁ.

తొచ్చు, దుల్లి=రాలి, త్తుల్లి = మదమెక్కి, గంతులు, ఇడుగబ్బిబెబ్బులు
 నలఁగదులక్ = పెట్టునట్టి ఘనములైన వ్యాఘ్రములరాయిడిచే, దొడ్డజనం
 బులు = గోళాలలానినరులు, మాత్రించి, పొరకదిగిచినక్ = గడ్డిపరక తీసి
 దిగదుడువఁగా, నీరు=జలముగ్రోలుటయు, మేపు = ఆహారమునుగొనుటయు,
 ఉడిగి=విడిచి, గిరులు = పర్వతములు, గ్రక్కదలక్=ఎక్కడు చలింకుగా,
 వాపోవుచుక్ = బొబ్బలిడుచు, తిరిగితిరిగి, వాకట్టు = వాగ్బంధనము, విడిచి
 నప్పుడు=విడిపించినప్పుడు, దప్పికై=దాహమునకై, పాటి = పరుగెత్తిపోయి,
 నెలయేటిటెంకులక్ = గిరినిర్మలముల తావులందు, పాఱిములు = పాఱల
 వంటి ముఖములుగలకరములు, తొమ్ము కెలంకుఁక్=గుండెలరెండువంకలును,
 కాండక్ = గుచ్చుకొనఁగా, గాండు గాండు మని = కాండు కాండు
 మను శబ్దముకలుగునటుల, రొప్పి = ధ్వనిచేసి, నొప్పికై, ఉప్పరంబుగాక్=
 వైఁగా, వియత్రంబునకుక్ = గగనభాగమునకు, విత్తెత్తుపొడువు=చిటి పెట్టు
 నెత్తు, ఎగసి=దుమికి, నెత్తురుల గ్రక్కచుచు, తాలు=నేలబడు, శ్రోలులుల=
 పెద్దపులుల, ఘర్ణగర్భవులక్=ఘర్ణరథ్వానములచే, గుండియ లవిసి=గుండెలు
 బ్రద్దలై, కలగుండువడు=కలఁత పడునట్టి, కారండపంబు = కన్నెలేడిపిట్టల
 యొక్క, పక్షుట = దొప్పలవంటిఐక్కల, పటాత్కారంబులక్ = పటపట
 మను చప్పుళ్లచే, బోరుకలంగు=ధ్వనించుచున్న, నెలయేటిటెంకులును=కొండ
 యెళ్లచోట్టును, బెబ్బులులు మనుష్యులఁ జంపి తిన నలవాటువడి యితరమౌగ
 మొల్లక మనుజులను వెదకుచుండఁ జకు పాలకులు వాకట్టు కట్టుటచేఁ బలి నీరు
 గాని, మేతగాని కొన పిలుగాదయ్యెను, వాకట్టు తొలంగఁగాఁ నెలయేటినిరు
 గ్రోలుకటి బాణమువేయ దానితాఁకున భయంకరముగాఁ గూయుటచే నెల
 యేటియందలి జలపక్షులు రొదచేయుచుండె నని భావము. (అలం. స్వభా
 వోక్తి) మేతమెబడిక్ = మేపుటమెంట, పాలముపట్లంబులక్, తిరిగితిరిగి,
 పెండ్రికలు పెట్టు పెంటపట్టునకుక్-మెట్రికలు = (అడవిజంతువులు విడుచు)
 లద్దెలు, పెట్టు = వేయు, పెంటపట్టునకుక్ = పెంటగలచోటునకు, వచ్చి

అచ్చటన్ = ఆపెంటపట్టనందు, క్రచ్చి = నాటి, కానరాకుండన్ =
మన్ను మెకంబులకుఁ దెలియకుండునటుల, ముసుమన్న = మృగములక్కడకు
రాకమున్నె, మృగయుండు = వేటాడువాఁడు, బిస = మీటబోను, ఒడ్డి = కించి,
సంఘటింఁచిన = కూర్చిన, కాలిబోనులన్ = కాలినపట్టుకొనునట్టి మీటలందు,
వడి, బెగడక = భీతిల్లక, అద్దారువు అమీటకొయ్యకు, ఈడ్చుకొని, ఈడ
ములన్ = పొదలకు, తటియంబడి = నమీపించి, చేరి, అప్పలికై = ఆపొదల
యావఁకి, వెడలి = దాటి, చనలేక = పోనేరక, కెడసి = పసి, తన్నుకొను,
మన్ను మెకంబుల = మన్నుల నెడుజంతువుల, ఆక్రందనంబులన్ = కూఁతలచేక,
క్రందుకొను = సింఁడినట్టి, విషమ = ననుముగాలేసి, ప్రచేకంబులును = కావులును,
దుప్పిజాతి పికనాఁడు పెంటచేసినచోటికే మఱునాఁడు వచ్చి పెంటచేయును.
ఇది నహజగుణము. ఇది యెఱింగి ఋశ్యములు రాకముందె వేటకాండ్రు
జోను లొడ్డఁగాఁ బెంటచేయ వచ్చి బోనులొఁ జిక్కి బోనులను లాగికొని పొద
రిండ్లలానికిఁ బోయి యటఁ జిక్కువడి యదివిషమప్రదేశమగుటచే నాపలఁ
బోరాక యఱుమచుండెను. (అల-శ్మభావోక్తి.) చిఱుక గండ్లగమిచేతన్ =
చిందుగుపులులనుండచే, దైవికంబునన్ = దైవాధీనమున, డాప్రక్కమీఁ
దువడన్ = ఎడమపార్శ్వముపైకి వచ్చునట్లు, దాటువడి = దాటుటచేఁ
గ్రిందఁబడి, ఆవి = ఆచిఱుతగండ్లు, గొంతుకొన్నెత్తురులె = కంఠమానందలి శ్రిత
నెత్తురులె, శ్రొలి = పీల్చి, విడిచి, చనన్ = పోయినకిప్పుట, మార్చెడలంబడి =
మాఱుమెడలు పడినవై, మశక వనదంశములు = మశక = దోమలును, వనదంశ
ములు = ఆడవియ్యాలలును, మూఁగన్, మూఁగంబాటిన = మూఁగిపోవుటకు
మొదలిడిన—క్రొత్తిపోవుటకు మొదలు పెట్టిన, కొండగొఱియ = కొండలలో
నుండుగొఱియ, ముఱుగుడుబొందులకున్ = ముఱిగిపోయిన కళేబరములనిమి
త్తము, సంపడించు = పిత్తడిగాఁ జిరుగుచున్న, కంక = రాబందులయొక్క,
గృధ్ర = గ్రద్దలయొక్క, ఆవగుల = బారుల, మొల్లంబులన్ = మొత్తములచేత,
మునుగువడుపట్టంబులును = మూసికొనఁబడిన పట్టములును, పట్టంబులలో

గొండగొట్టెలువడి యుండెను. వానిని దిన నడవివులుంగులు; మూఁగియుంటచేఁ బల్లంబులన్నియు నిండియుండెను. మేఠసందడిచేఁ గడుఁజూలు తేఁచుకుక్కలఁ గుర్తింపఁజాలవయ్యెను. మేయుతటికే = మేయుచుండఁగా, తేఁచు = వనకున కము, ఒకటి; వీఁపెక్కి, మూఁపురంబుకొ, కఱచికఱచి, ఎఱచి = మాంసమును, వడవైవకే = వడవేయఁగా, తోడియొక రెండుమూఁడు = మొదటితేఁచుతోడు గానున్నయొకటిరెండు తేఁచులు, వెనుకకే = వృష్టభాగమును, ముందరకే = ఎదుటివైపును, అందంద = మిక్కిలిగా, కాళ్లకొ = పాదములలో, పెనంగుచుకొ = అడ్డుపడుచు, అత్తునుకలు = ఆముక్కలను, ఏటియేటి = తీసికొని తీసికొని, తినకే = భక్షించుచుండఁగా, కాలు, ఎడలినయెడకే = తప్పినయెడల, మండుకద్యేదనకుకే = మండుచున్న యట్టిసోప్పికి, కాక = ఓర్వఁజాలక, మట్టలు = తోఁక మొదటితావులు, ఎత్తుకొని, ఒత్తు = దట్టము, కలబొదరుట డవులు = ఒత్తుగాఁబోదలుగల వనములలో, చొరంబాటు = చొరఁబోవుచున్న, విడికడిచి = ఆఁడుకడుఁజాలయొక్క, కదుపు = గుంపుల, ఉరవడికికే = అలెవేగమునకు, విటిగి = విటిగిపోయి, వడిన = సేలవైఁ బడిపోయిన, విటపివిటపంబులకే = చెట్టుకొమ్మలచే, తడుకువొడిచినగలికే = కంచెవేసిన తీలిని, ఒందునెడలును = బొందుతావులును, మేయుచున్న ఆఁడుకడుఁజాల తేఁచుకుక్కలు వీఁపెక్కి మాంసము దినుచుండెను. క్రిందఁబడు మాంస మును దినుచు చుటికొన్నితేఁచులు కాళ్లకుఁ బెనంగొన నాబాధతోలంగించు కొనుటకుఁ గడుఁజూ లుఱుకుచుండెను. ఆతాఁకిడిచేఁ గొమ్ములు విరిగిపడెను. విరిగినకొమ్ములు కంచెవేసినటు లుండెను. (అలం. న్యభావోక్తి) వదులు వదులు = వదేసినదేసి, నూలులునూలులు = నూతేసి నూతేసి, వేలువేలు, గుములుగట్టి = మందలుగాఁజేరి, దట్టంబు = తఱచు, అగు సెయ్యంబునకే = పినన్నేహ ముతో, పెదురుబియ్యంబులు, ఒండొంటికికే = ఒకదానికొకటి, ఒనంగకే = ఇచ్చునిమిత్తము, కరివరకే రేణువులు = మగయేనుంగులు నాఁడేనుంగులు, వంబకే = ముగనట్టుచేయఁగా, ముంపుచెడి = ఒత్తువిడిపోయి, ఇట్టట్టువడి = ఈరక్తకు

నా ప్రక్కకు నొరగి, తిట్టలు=ప్రాపులు, అగుజిట్టల=అయిన వెదురువెన్నులచే,
 నొకటాబులు (వికాలము చాలనిది), అగు, డొంకలును, ఈక్షింఁ=కఠినాని,
 మగయేనుఁగులు ఆ డేనుఁగులు గుంపులు గుంపులుగాఁ గూడి యొకదాని
 కొకటి యందించుకొన నెంచి వంపఁగా వెదురులు వీడిపోయెను. రాలిన వెన్నులు
 (కుప్పలగుటచేఁ ద్రోవలన్నియు మిగుల నిఱుకుగా నుండెను. అలం. స్వభావోక్తి)
 హస్తించి = సంతనవడి, ఎక్కుడుతమిక్ = మిక్కుటమైన యానక్తితో,
 ఒక్కయెడల = ఒక్కతావున, అడుగు=పదము, వెడలనిబొకి = సాగని
 తావులను, కని = ఈక్షించి, వాఱుగవులునకు = తోలునట్టిదనండి
 కొట్టచున్న వాననకు, మెకము=మృగము, దిగదని = దిగిరాదని, ఎన్ని=విచా
 రించి, మన్ను, తూరుపెత్తించి = ఎగురఁబోయించి, గాలిపరికించి = గాలి
 యేదైపునకు వీచుచున్నదో పరీక్ష చేసి, మన్ను తూర్పారఁబట్టుట గాలి యే
 దిక్కున వీచుచున్నదో యెఱుంగుటకు, దిగువదెస = క్రిందివైపున, గాలికి
 వాలుగానుండువైపున, దొడ్డివల = దొడ్డివలె నొకటి త్రోవయిండి నాబుగు
 దిక్కులగలియనంటి యున్నవల, వన్ని = నిగ్గి, ఎగువపాలిమే = వైభాగ
 మున నున్న సరపాద్ధులలో, బారాది=మిక్కిలి, అగు దూరము = అయిన
 దూరప్రదేశము, వీరగ = చననటుల, పోగువారింది = నూలుత్రాడు
 చుట్టింది, అత్తాట = ఆత్మాదునందు, వలమోప = వల తగులునట్లు,
 తెరతెత్తి=వలలొగ్గించి, ఎత్తితెరి = ఎత్తిన యడ్డువలను, తుత్తుమురుగా =
 ముక్కుముక్కులగునటుల, పాతిన = పరుగిడినను, పోనీక, బారిసమరు
 టకు = వంపుటకై, వలచుట్టును, చెట్టుదండగొని = చెట్టు నాధారముగాఁ
 గొని, నిలువ = ఉండనట్లు, నలుపు = ఉపాయము, కలపుళిద్దుల =
 కలిగినట్టిమెఱుకులను, కొందఱి = కొంతమందిని, నిలిసి=ఉంచి, జంతువులు
 వచ్చు త్రోవ గాలివాలన గ్రహించి ముందె త్రోవయంతయు వలతోఁగప్పిరి.
 అడవిమృగములు బలివృత్తమైనవి. వల చీల్చుకొని పోవునేమో యని యటులుః
 బాటిపోవు వానిని జంతుటకు నేర్పరులగు వేటకాండ్ర వెనుక నుంచి రని
 మను—24

భావము. అప్పుది పిఱుదక్ = ఆ యెఱుకువాండ్ర వెళక, జాగిలంబుల
 తోడక్ = వేటకుక్కులతో, వాగురికులక్ = ఉచ్చుల్లాగ్గెడువారిని,
 నిలువక్ = నిలుచుటలు, నియమించి = ఆనలియచ్చి, వేటకాండ్రకుఁ
 జిక్కుకున్నచోఁ గుక్కులచేఁ జూపించి పట్టుకొనుట తుదిపని. తెరకక్ =
 అడ్డువలకు, లోనగువానిక్ = అగ్గమైన జాతువులను, అందుక్ = అక్క
 డనే, పడంగొట్టించియ్యక్ = చంపి పడవేయించి, గట్టువేంటక్ = పర్వతము
 వెంటజేసి, దట్టంబుగా, ప్రజక్ = జనులను, ఎక్కించి, మఱి, కలయక్ = అంత
 టను నిండుకొనునట్లు, గహవతలంబున నెల్లక్ = వనభాగమున నన్నిచోటులను,
 పెట్టుగాక్ = ఎక్కుడుగా, విల్లువేటకుక్ = ధనుస్సుపట్టి వేటాడుటకు,
 ఏటు = గుఱి, తప్పని మేటి విలుకాండ్రక్ = మంచి ధానుష్కులను, మృగ
 ములు = జంతువులు, వెలువడుటకుక్ = బయల్పడుటకు, హరిచ్చన = కచ్చ
 రంగు గలవత్తములు, ఛటా = సమూహముచే, వృత = ఆవరింపబడిన. కిరః =
 కిరస్సులును, కటి = అధగప్రదేశములును ధనుః = ధనుస్సుల, కొటులై =
 కొనలుగలవై, కొట్టికానిక్ = వేగులవాని, చూపెట్టుకొని = కనుపెట్టుకొని,
 ఎదురుమాటులు = మూడువైపు చాటులు, కాకుండక్, ఉండి, వేగుల
 వాడు నలువైపులఁ దిరుగుచు మృగముల సంగతి తాను ముందు గ్రహించి
 తోడివారికిఁ జెప్పవలయుఁగాన మృగములు గుర్తింపకుంటకై యాకులను గవ్వ
 కొనెను. మాటులు ఎదురుగా నన్న మృగములఁ గొట్టునపుడు తమలోఁ
 చమకె తగులు నని వృత్త స్త్రముగా నేర్పబడిరి. షెదగి, బీరదెరువులక్ = కవ్వ
 త్రోవలయందు, పఱవక = కరుగెత్తః, ఉండక్ = ఉండులాగున, ఈర
 ములు = పొదరిండ్లయొక్క, నందునందులక్, తమతమకట్టిన మోటకత్తులక్ =
 తాము తాము కట్టుకొనిన మచ్చుకత్తులచే, ఒండొండక్ = పరుసగా,
 ఖండితములు = ఖండింపబడినవి, అగుమండగలకంపమాండలు = అయిన
 పంగలుగల కంపలమాండలను, త్రోచి, మూసుములక్ = మూడుభాగములయందు,
 కనుమలు = నందుదారులను, దినరించుకొనక్ = రచించుకొనునటుల, పంచి =

వియోగించి, తానును, (శ్వరోచియును) ఒక్కొక్కయొక్క, పాదచారి
యుఁ = కాల్పదనేనువాడును, ఒక్కొక్కయొక్క = వేటొక్కప్రదేశము
నందు, తురగారూఢుడునునై = సజ్జముపై నెక్కి పోవువాడు నై, పల్లెదలఁ =
అన్నితావులను, మెలగుచుఁ = సంచరించుచు, కూడలు = అతిపులు,
ఎగయఁ = ప్రసరింపఁగా, పణవమ్మదంగ దుండుభి ప్రముఖతూర్పుంబులు—
పణవ=ఉడుక, మృదంగ = మద్దెల, దుండుభి = నగారా, ప్రముఖ=మొదలు
గాఁగల, తూర్పుంబులు = పాద్యంబులు, కొట్టించియుఁ = మ్రోగించు
నట్టినరిచ్చియు, కాహళులు = తూయాబూరలు, సన్నాయిలు, పట్టించి
యుఁ = ఊడించియును, అగ్నియంత్రములు = మందుగుడు సుసయో
గించు యంత్రములను, తుపాకులు మొదలగు నాళయంత్రములు, ముట్టించి
యుఁ = అంటిపించియు, రొవ=చప్పడు, మిన్నముట్టఁ = అకశ
మున కందునట్టుగా, చోపుపెట్టించినఁ = జుతువులనిమిత్తము చోపుడు
పెట్టించగా, కలతపెట్టునటుల జేయఁగా.

మ. చకితై కాహతిదావ మావళితపుచ్చస్వల్పగచ్ఛత్తర
తుక మద్రిగ్రహమాళుభల్లుకము వక్షోభాగనిక్షిప్తడిం
భకవల్లత్ ప్లవగీకదంబము హ్రవాంభః ప్రోతితక్రోడనా
యక మాభీలముఖిస్విస్థిపుటితం బయ్యోక్ వనం బత్తతీన్.

టీ. అక్షతీ = అక్షేయపుడు, వనంబు=కాన, చకిత...దావము—
చకిత=భీరినొందిన, విణ = లేదులనెను, ఆహతి = హామద్రవ్యముగల,
దావము=వనాన్నికటిగనట్టిది, కార్చిచ్చుగలది. వేటకాండ్రుగావించు చచ్చ
దులను లేదులు బెదరి దిక్కుదెలియక పతిచి కారుచిచ్చులాంటి మరణించు
చుండెనని భావము. అవళిత...తరతుకము - అవళిత = పూర్ణముగా చుట్ట
బెట్టుకొనఁబడిన, పుచ్చ=తోకలుగలవియై, స్వల్ప = నెమ్మదిగా, గచ్ఛత్ =
చడచుచుండిన, తరతుకము = సివంగులుగలదియును, తోకలు ముడుచు

కొనుట భయము పెంపును సూచించును. అద్రిగ్ర...భల్లుకము - అద్రి =
 పర్వతములను, గ్రహయాభు = గ్రహించుచున్న, భల్లుకము = ఎలాగులు
 గలదియు, పక్షోభాగ...కదంబము - పక్షోభాగ = ఉదగమన, నిక్షిప్త =
 పెట్టుకొనఁబడిన, డింభక = చిన్నపిల్లలుగలదియై, కల్లత్ = దుముకుచున్న, క్షవగ్ని
 కదంబము = అడుక్రొంతులయొక్క మందకలిగినట్టిదియు, హ్రావాంభః...
 నాయకము - హ్రాద = జలాశయముల, అంభః = నీటిలోననుండి, ప్రాప్తిత =
 తైలుదేరిన, క్రోడనాయకము = మిన్నలైనవంతులుగలదియు, ఆభీల...
 స్థపుటితంబు - ఆభీల = భయజనకమైన, ముఖ = మోములుగల, ద్విపి =
 వ్యాఘ్రములచే, ద్విపి యనఁ బెద్దపులి యనుటకు, “వ్యాఘ్రే ద్విపాదద్విపిసా
 మసూరశ్చండకోపనః” అని నిఘంటువు. స్థపుటితంబు = ఎగుడు దిగుడుగా
 నొనర్పఁబడినదియును, ఆయ్యోక్.

తా. ఆవేటనమయమన నాయడవిలో, జంకలు దవవన్నీలోఁబడి
 పోయినవి. తోకలు ముడుచుకొని సివంగులు పరుగెత్తఁ జాలక పోయెను.
 కొండలంబట్టి యెలుంగులు ప్రాకఁజొచ్చెను. పిల్లలను గడుపున నద్దకొని
 క్రొంతులు గంతులిడినవి. మడువులలోనుండి పెద్దపండులు వెడలిపోయెను.
 పెద్దపులులు నోరులు తెఱచుకొని తిరుగాడెను. అలం స్వభావోక్తి.

క. నెల వెడలియు నెఱి సడలియుఁ

జల ముడిగియు నిదుర నెడియు జంట లెడసియున్

గలహము లడఁగియుఁ బఱచెన్

బులి కిరి కరి మన్న దున్న మొదలగు మెకముల్. 39

టీ. నెలవు = ఉనికిపట్టు, ఎడలియున్ = వడలియు, నెఱి = సాను
 ర్భ్రము, సడలియున్ = విడిచిపెట్టియు, చలము = మచ్చరము, ఉడి
 గియున్ = తొలగియును, నిదుర = నిద్ర, నెడియున్ = నశించియు,
 జంటలు = జోట్లు, ఎడసియున్ = విడియును, కలహములు = పోరులు.

అడగియున్ = ఉడిగియు, పులి, కిరి = వరాహము, కిరి = ఏనుగు, మన్ను = మన్నుజుతువు—ఋశ్యశృంగము, దున్ను = అడవిదున్నహతు, మొదలగు, మెకముల్ = జుతువులు, పఱచెన్ = పరుగెత్తెను.

వేటకాండ్రు, జంటలుగాఁగూడిన జుతువులను నిదురబోవు జుతువులను దెవులుగంటులను జంపరుగావునఁ దొలుత వాద్యధ్వని గావించి సివహఁ జప్పుదులుచేయుటచే మృగములు బెదిరి నలుగెలకుల బరుగెత్తఁ దొడంగెను.

మృగములఁ జంపరానిస్థితులు.—

తే. “పఱవనోపకయున్న మైవఱచి పెంటిఁ
బెనఁగియున్నను బ్రసవింప మొనసియున్నఁ
దెవులుగొనియున్న మృగములఁ దివిరి యేను
రఱచి యాహారముగ మనునెఱుపెన.” (భారతము, ఆది. పంచమ.)

ఉ. అత్తటి వేఃపికాండ్రు యమునాంబుతరంగపరంపరాకృతిన్
ముత్తర మైననూరిరసముత్కరమున్ గని మోటుకాండ్రు వి
ల్లైత్తకమున్న రాజుమది కెక్కిడునట్లుగ దీని మిత్తిఁ
బుత్తపటాచుఁ బట్టెడలు బోరన దుయ్యి భయంకరార్భటిన్.

టీ. అత్తటి = ఆవేటయపుడు, వేఃపికాండ్రు = మక్కలంబట్టుకొను వారు, (వేటకాండ్రనిపాతము గలదు,) యమునా...కృతిఁ-యమునా = ఆకాశిందీనదియందలి, అంబు = జలముయొక్క, తరంగపరంపరా = కరడుల గుమియొక్క, ఆకృతిఁ = రూపముతో, ముత్తరము = మువ్వరుసలు, విసనూకర సముత్కరమున్ = కయినట్టిపండులమందను, కని = కాంచి, మోటుకాండ్రు = మాటువేటకాండ్రు, కృత్రిమములగు నాకారములను జాటుచేసికొని వేటలాడువారు, విల్లు = ధనువును, ఎత్తక మున్న = ఎత్తకముచే, రాజుమదికిఁ = స్వరోచిమనంబునకు, ఎక్కిడునట్లుగన్ = సంతపము కలుగురీతిని, పీనిఁ = ఈపండులగుంపును, (ఈవరాహకదంబమును), మిత్తిఁ = మృత్యువు

నకు, పుత్రము = పంపుదము; అటంచుకొ = అని యనుచు, బోరనకొ = త్వరితముగ, బట్టెడలు = కంతమునకుంబెట్టిన బట్టెడలు, దుయ్యకొ = విప్పి వేయఁగా, భయఁకరార్పణికొ = భీతిగఁగించునట్టి కూతలతో, వైపద్యముతో ననన్వయము.

అడవిపందులు నల్లగా నుంటచే యమునాజలముతో సాటి జేష్ఠులడెను. యమునయుఁ గృష్ణవర్ణగజములొనిదె. ఒడ్డునకు వచ్చుతరంగములు మిగులఁ జిన్నవిగను మధ్యనుండుతరంగములు కొంచెము పెద్దవిగను దూరముగనుండు తరంగములు చాలపెద్దవిగను నుండును. వరాహములు గూడ నటులే ముందు కూసలను ఆకెనుక నడిమిప్రాయము వానిని వెనుకఁ బెద్దవియు నుండి ముత్తై అంగులతో నడచుచుండెను. వరాహములు సముత్కర మనుటచే నసంఖ్యాకములని భావము.

తా. అపుడు కుక్కలవేటకాండ్రు కాళిందీనదీతరంగములవలె నల్లని కందిమందలు కానరాఁగా మాటువేటకాండ్రకంటె ముందుగ రాజుగారి మనస్సునకు వచ్చునట్లు కుక్కలను విప్పి యుసికొల్పిరి. అలం - ఉపమ.

క. జాగీలములు మొఱిసడములు

సాగెఁ గలిసి చాపముక్తశరగతి నం దా

జాగీలము లేదిరెఁ బందుల

కై గోధాదికముగాలి కడరె నితరముల్.

41

టీ. జాగీలములు = వేట కుపయోగించు పొడవైన కుక్క ను, మొఱిసడములు = చిన్నకుక్కలను, కలిసి, చాపమధునన్నునుండి, ముక్త = పదలఁ జేసిన, శర=బాణముల, గలికొ = గమనమువంటి గమనముతో, సాగె = నడచెను. అందుకొ = అరెందునిధముల శునకములలో, జాగీలములు = వేట కుక్కలు, పందులకై = అడవిపందులకొఱకు, ఎదిరె = ఎదిరించెను. ఇతర

ములు = తక్కినవి, గోధాదికముగాలికి = ఉడుములు మున్నగువాని పసి పట్టుటకై, అదరెత్ = యత్నించెను.

మొఱసడ మన మోటకక్క యని బ్రాహ్మదొరవారి ప్రతియందర్థము కలదు. కుండేళ్లు, ఉడుములు లానగుచిన్నజంతువులఁ బట్టుచిన్నకుక్కలను టయే తగియొన్నది. ఈయాశ్వాసములాని రీతివ వద్యమునందు మొఱసడ ములనే ఉడుపకక్కలని చెప్పబడెను. ఉడుము + కక్క యనువిభాగము గల్గి ఉడుపకక్క పదమేర్పడెనుగానఁ జిన్నజంతువులఁ బట్టుట కుపయోగించు చిన్నకుక్క లని యనుటయే తగియొన్నది. అలం. నిదర్శన.

తా. జాలిములును, బొంతకుక్కలును శరవేగముతోఁ బండులకొఱు కును నుడుములు మొదలగువానికొఱుకును బైలుదేరెను.

సీ. ఎగుచుకూఁతలు ముట్టె యొత్తి బిట్టాలించి
గమికె గన్నాకయి గాలి యరయు
వడిఁ గుక్క లంటంగ వచ్చిన మెడఁ ద్రిప్పి
ఘుఘ్ఠరించుచు బయల్ కొమ్ముఁ జిమ్ముఁ
దారసించినచోట దారునఁ జొరఁ బాటి
యొకటరెంటిని దొబ్బు లురల నడుచుఁ
బాలచేరులు వట్టి తూలింప బలిమి నీ
ద్దుకొని డొంకలఁ దూటి చుట్లఁ బెట్టు

తే. నీఁటెపోటులఁ బడి ప్రేవు లీఁదులాడఁ
బోయి పోలేక దగ దొట్టి పొదలు సొచ్చి
బెండు వడియును జొరనీదు పేటవెట్టి
చూపులనె యేర్పుఁ బజ నొక్కసూకరంబు.

42

టీ. ఒక్కసూకరంబు = ఒకవరాహము, ఎగుచుకూఁతలు = పేటకొండ్రు జంతువులు బెదరి పరుగెత్తుటకై పెట్టుబొబ్బలను, ముట్టెయొత్తి = మోరపంపు

కెత్తి, బిట్టు = చక్కగా, అలింబి = అకర్ణించి, గమికి = తమమందకు, కన్నాకు = శ్రేష్ఠము, (అధిపతి), అయి, గాలియరయి = వేటకాండ్రైపురసుంశిరోయని పసిపట్టును. గుంపునకు మేటి గావున నన్నింటి కేమలాధములు గుర్తించి విన వచ్చినచప్పు డెచ్చటిచో గుంపుపెద్దయగునది తొలుక తలయెత్తినూలకించెను. ఎడిక్ = పడిగా, కుక్కలు = కాగిలములు - మదివేటకుక్కులు, అంటగవచ్చి నక్ = సమీపమునకు రాగా, మెడ = కంఠమును, త్రిప్పి = వెతుకకుం ద్రిప్పి ఘుర్గుంచుచు (ఇది మదిచేయు ధ్వని), బయలు = అంతరాళమున, కొమ్ముక్, చిమ్ముక్ (కొమ్ము వినరును) తారసించినచోటక్ = అవి దగ్గఱకు వచ్చినయెడ, దారునక్ = చటాలున, చొరఃబాటి = చొరఃబడి, ఒకటి రెండు = ఒకటి నైనను రెండు నైనను గుక్కులను, దొబ్బలు = నెత్తురుతోఁగూడిన మాంసఖండములు, ఊరలక్ = క్రిందఁబడునటుల, అడుచుక్ = తాడించుచు, కొఱుతోఁ దెగునటులఁ గొట్టును. పాలచేరులు = పాలచేరునరములు, (గజ్జలఁగాని రన్ననినరములను), పట్టి = కొఱులతోఁ గఱచిపట్టుకొని, తూలిం పక్ = (కుక్కులు) నొప్పించుగా, బలిమిక్ = సామర్థ్యముచే, ఈడ్చుకొని, డొంకలక్ = ఈవలసావలకంచెలున్న సన్ననియిటుకు త్రోవలయందు, దూటి, చుట్టఁబెట్టుక్ = త్రివ్వలాడించును (పాట్లఁబెట్టును). ఈఁబెప్పోటులక్ = ఈఁబెప్పోటులచేత, పడి = పైకివచ్చి, ప్రేవులు = ప్రేగులు, ఈఁదులాడక్ = వేలఁబడుచుండగా, పోయి కొంతదూరమువెడలి, పోలేక్ = అవలఁపోఁజాలక, దగదొట్టి = దప్పిగొని, అలసిపోయి, పొదలు సొచ్చి = గుల్మములయందుఁ బ్రవేశించి బెడువడియును = తూలిపోయియును, వీటవెట్టి = విఱుఁదుల నేల కానించి ముందుకాట్ల నేల కానించి కూర్చుండి, ప్రజక్ = వేటకాండ్రైపురసుం. చొర నీక = సమీపింప నీయదు, చూపులనె = కనుచూపులతోడనె, ఏర్పుక్ = నివ్వలవలె గన్నులెఱ్ఱఁగఁ జేసి మనుజులను గాల్చునట్లు భయంకరముగాఁ జూచుచుండును.

వీటవెట్టిర పందినిఁ దునుముట కష్టము. వేటకుక్కులు వెతుకనుండి బట్టుకొనకుండ బల్లెముతో బంటుపొదువకుండ అపాయస్థితిలో నూరరము

జెట్టునకు మేనానించి నలుదిక్కులు మెలకువతోఁ జూచుచుండును. ఆ చూపులు గుండియ లవియించును. అలం - స్వభావోక్తి.

తా. ఒకపంది మరుప్పులచప్పుడు విని మందముందు నిలిచి కుక్కలు మీఁదఁ బడఁబోయిన నందకున్నను దల వినరుచు కుక్కలు సమీపించిన యొకటిరెంటిని దొబ్బలు వడునట్లు కొట్టి కుక్కలు తన్నుఁ బట్టుకొనినచో చానిని డొంకలలాని కీడ్చుకొనిపోవుచు నీఁదెపోటునకుఁ దనప్రేవులు వైకి వెడలుచుండఁగా నడువలేక నడువలేక నడుచుచు నొక్కచోఁ గూర్చుండి చూపులచేతనే జనులను బెదరించుచుండెను.

క. అట్టియెడ నొకవరాహము

బిట్టడిచిన మెఱసెఁ గుక్కప్రేవులు దంష్ట్ర

జాట్టుకొని రొంపిఁ గలఁవఁగ

నిట్టలముగఁ దగిలినట్టియెఱులు పోలేన్.

43

టీ. అట్టియెడ = అపుడు, ఒకవరాహము = ఒకపంది, బిట్టు = బాగుగా, అడిదిన = కొట్టుటచే, కుక్కప్రేవులు = ఒక వేటకుక్క నరములు, దంష్ట్ర = శోఠను, చుట్టుకొని = వెనవేసికొని, రొంపి = అడుగుచు, కలఁవఁగ = కలఁచి వేయఁగా, ఇట్టలముగ = మిక్కుటముగా, తగిలినట్టియెఱులు = వెనవేసికొని చుట్టుకొన్న యెఱులు (చుహికలను ఎఱ్ఱ లని యందురు.) పోలేన్, మెఱసెన్ = తగియెను.

తా. ఒకపంది తనమీఁదికి వచ్చి దుముకు వేటుకుక్కను దనశోఠతోఁ గొట్టఁగా దానికడుపులూని ప్రేవులు శోఠకుఁ జాట్టుకొనియెను. పందిశోఠకుఁ జాట్టుకొనిన ప్రేవులు శోఠతో మరద కలియఁబెట్టునమయమునఁ జాట్టుకొనిన యెఱులవిధమున నుండెను. అలం. ఉల్లేక్ష.

ఇట్టలము, నిట్టలము అని రెండురూపములు కలవు. మొదటిరూపమె యిట్టల మని తోఁచెడి.

మ. హరిణం బొక్కటి కుక్కతండముఁ బులిందాసీకముఁ ద్రోచి
యు, ర్వరఁ గాలూఁదక దాట నేటలవికిఁ వాహంబు నడ్డం
బు నూ, కి రసావల్లభుఁ డేసె భల్లమును నింగిఁ గాళ్లు జో
డించుచో, గొరిజల్ నాలుగుఁ ద్రెవ్వ నేన వొగడెఁ గోదండ
పాండిత్యమున్. 44

టీ. హరిణం బొక్కటి = ఒక్కలేడి, కుక్కతండము = కుక్కల
గుంపును, పులిందాసీకము = ఎఱుకువాండ్రను, త్రోచి = త్రోలఁగఁ ద్రోచిని,
ర్యరఁ = భూమిపై, కాలూఁదక = పాదమానక, దాటఁ = దాటుగా, ఏట
లవికిఁ = బాణము ప్రయోగించుట కనువగుటకు, వాహంబు = ఆశ్వమును,
అడ్డంబు నూ = అడ్డుగాఁబోసిచ్చి, రసావల్లభుఁడు = రాజు, (స్వరోచి), నింగిఁ =
అకసమున, కాళ్లు, జోడించుచో = దగ్గఱగాఁదీసికొనుచున్నపుడు, గొరిజల్ =
డొక్కలు, నాలుగుఁ, త్రెవ్వఁ = తెగిపోవునట్లు, భల్లమును = శరమును
(బల్లము), ఏసెఁ = వేసెను. శోదండపాండిత్యము = (స్వరోచికి) గల
భనుర్విద్యాకౌశలమును, నేన = స్వరోచి నైస్యము, పొగడెఁ = న్తులించెను.

తా. ఒకటిక కుక్కలను మిళిందులను గడచి పోవుటకై నేలంగా
లూనక యెగురుచుండ స్వరోచి తనగుఱ్ఱమును దానికడ్డముగాఁ దోలి
యాలేడి నాల్గుకాళ్లు నొక్కటిగా, (ఎగురుచున్నపుడు) గూర్చికొనినపుడు
గిట్టలు తెగునట్లు బాణముం బ్రయోగించఁగా నాతనినేన యెంతయు నాతని
శరలక్ష్యమును బ్రశంస గావించెను.

క. కఱచునొకకడితిఁ బతి ముకుఁ

జెఱువలకై యేయఁ జిప్ప చినుఁగఁగ నది యు

క్కఱఁ గాడి డున్న పాటిస

నటిముటిఁ జాపరువువాటి యల్లటు వడియేన్.

టీ. పరి=ప్రభువు, స్వరోచి, పఱచునొకకడిలిక = పాటిసోవుచున్న
 గోకర్ణమృగమును, ముకు=జేఱుమలకై = నాసికాపుటములకుగుఱిగా, ఏనుకొ =
 శరప్రయోగముం జేయఁగా, చిప్ప=ముట్టెయొక్కచిప్ప, చినుగఁగొ = చీలి
 పోవునటుల; అది=అయేసినశరము, కాడి=తూటి, ఉక్కఱ = బలముడుగు
 నటుల, దుస్సిపాఱ = ఈపలిశుండి యావలికిఁబోఁగా, అఱిముఱి =
 పర్యాయముగా, చావరువు = చావు పరువు, చావరువు వాటి = చావుపరు
 గెత్తి, అట్టటువడియె = అట్టంతదూరమునం బడియె. (పా. అఱిముఱిఁ
 జూపరువు.)

తా. పరుగెత్తుచుండినకడుఁజూచు ముక్కుపుటములకుఁ బెట్టి స్వరోచి
 కొట్టగా నది చావుపరుగుతోఁ గొంతదూర మేగి పడి మృతి నందెను.

మ. గవిలో బెబ్బలి డాఁగి గ్రుడ్లు మెఱుమంగఁ గాంచి రాజేసినే
 య వడిక బాణమువెంటనే నిగిడి వై కట్టెచిరానేనె రెం
 డవ కాండంబుఁ దదస్త్రముకొ గొనక డాయకొవచ్చికొఱేయక
 ప్రవిభిన్నం బయి నేలఁ గూలెఁ బవిధారాభిన్నకై లాకృతిన్.

టీ. బెబ్బలి=పెద్దపులి, గవిలో=కొండగుహలో, డాఁగి = కనఁబడ
 కుండనుండి, గ్రుడ్లు = నేత్రగోళములు, మెఱుమంగ = మెఱుమునట్లు
 చేయఁగా, చీకటిలోనుండి జూచునపుడు పులికన్నలు మిగులఁబ్రకాశ
 ముగాఁ గానఁబడును. రాజు=స్వరోచి, ఏనెకొ=బాణమును బ్రయోగించెను,
 ఏయకొ = బాణమును బ్రయోగించగానే, బాణమువెంటనే = అవేసిన
 బాణము వెంటనిగిడి, బాణవేగముతో బాణమువచ్చినతావునకు, నిగిడి=పాగి,
 అట్టు = అవిధముగా, వైకొ = రాజుమీఁదకు, ఏకి=చెలరే గి, (విజృంభించి)
 వడికొ=వడిగా, రాకొ=రాఁగా, కాంచి=కని, రెండవకాండంబుకొ=రెండవకర
 మును, ఏనెకొ=చదలెను, తదస్త్రముకొ=ఆశరమునుంగూడ, కొనక=లేకించక,
 డాయకొ=రాజును నమిసింఁచుటకు, వచ్చి=చనువెంచి, కొఱేయక ప్రవిభి

న్నంబు = కత్తితోఁగొట్టబడినది, బి, పవి... కృతిక్ = పవిత్రధారా = పులికముయొక్క
వాడిచే, భిన్న = భండింపబడిన, కైలాకృతిక్ = పర్వతమువలె, నేలక్ = భూమి
మీఁద, కూలక్ = పడెను. (మరణించెను) (మెఱుమగా యని శబ్దరత్నాకర
పాఠము.)

గుహలోనున్న బెబ్బలిని నేత్రకాంతులకతన గుర్తుపట్టుటకు గుఱి
చూచి బాణము వేయుటకు పీలువడెను. గుహలోని జాతువుపై బాణము
వేయుట బైటికిఁ దోలుటకు. సమీపించినపు డెదుర్కొని కత్తితోఁ దునుము
టయే వీరకార్యము.

తా. పర్వతగుహలోనుండి కనుగ్రుడ్డు మెఱయం గాంచుచున్న
వ్యాఘ్రమును స్వరోచి బాణప్రయోగము చేయఁగా దానిపెంబడినే యాత
నిపై కది దుమికిన నింకొకబాణము వదలెను. దానిం గణింపక దగ్ధఱకురాఁగాఁ
జేరితోఁ గత్తిపుచ్చుకొని నఱకిన వక్రాయుధముచేఁ గూలినకొండవలె నేలం
బడియె. అలం. ఉపమ. స్వభావోక్తి.

తే. క్రొవ్వి నడగొండకై పడి గునుకునొక్క

యొంటిగాని మహీనాథుఁ డొదిగి యేయ

గొరక మే నుచ్చి ధరఁ గాఁడ శిరము విసరె

లే దస్మత్పాన మనుచుఁ దెల్పెడు ననంగ.

47

టీ. క్రొవ్వి = బాగుగా మదించి, నడగొండకై పడిక్ = నడుచుచున్న
కొండయేమోయనునట్లు, గునుకు = వరువిడుచున్న, చిలువరువెత్తుచున్న యని
బ్రాహ్మదొరవారియర్థము. ఒక, ఒంటిగానిక్ = పరాహుమును, మహీనాథుఁడు =
ప్రభువు (స్వరోచి), ఒదిగి = ప్రక్కకుంజని, వియక్ = శరమును విడు
వఁగా, గొరక = అశరము, మేనుచ్చి = శరీరమునుండి దుస్సి పని, ధరక్ = నేల
యందు, కాండక్ = గ్రుచ్చుకొనఁగా, అశృక్పానము = రక్తముంగ్రోలుట
లేదు = ఈబాణమునానెత్తురుద్రావలేదు, అనుచుక్ = అని, తెల్పెడుక్ =
ఎఱుంగఁ జెప్పుచున్నదియో, అనంగక్ = అనుచున్నదే మోయనువిధముగా,
శిరము = మ. ది శనకలను, విసరెక్ = తాటించెను.

బాణమును ఈవలనుండి యావలకు దూరిపోవునటులఁ బ్రయోగించిన యెడల దానికి రక్త మంటదు. దశరథుఁడు వేటాడుతఱిఁ గారకుమును గొట్టు నెడ నిట్లే—

శ్లో. “తేనాభిఘాతరథస్య వికృష్య పత్తి
వశ్యస్య సేత్రవివరే మహిషస్య ముత్తక,
నిర్విద్య విగ్రహమశోణితదీప్తపుంఖ
స్తం పాతయాం ప్రథమమాన వపాత వశ్చాత్.”

(రఘువంశము. సవకున్సర్గము.)

తా. క్రొవ్విదనపందియొక్కటి గునగునఁబరునిడి పోవుచుండ స్వరోచి బాణమును దేహమును దూరికొనిపోయి యవ్వల సేలం దూటె ననియు, నపు డాపంది తల వినరి క్రిందఁబడియె ననియు, నావినరుటం జూడ రాజు విడిచినబాణము దేహము దుస్సిపోయినదే కాని రక్తపాన మేమియుఁ జేయ తే దని చెప్పన ట్టుండెను అనియుభావము. అలా. ఉత్పేక్ష.

తే. ఒక్కఁ డడుగెత్తి గొఱకవేయుచును డాచి
న ట్టరిగి లెంకిఁ గని వీకఁ బట్టుటయును
మృగయు లందఱుఁ జని వెల్వరించి నిశిత
కాండములఁ జెండి రొకపెద్దకారుపోతు.

48

టీ. ఒక్కఁడు=ఒకబోయవాఁడు, అడుగెత్తి=మెల్లఁగాఁ బాదములను గదలించి యావలఁ బెట్టి, గొఱకవేయుచును = కారుపోతువలె నణచుచు, (చరకవేయుచు ననుపాతమున వచ్చుతోనలా గడ్డిచరకలు వేయుచు నని యర్థము). అరిగి=చని, టెంకి = కారుపోతుల మెంటుట్టునంద, ఒక, పెద్ద కారుపోతు = పెద్దవనమహిషమును, కని=కనుగొని, డాచినట్టు=కానక్కడ డాచియుంచినవిధముగానే, వీక = ప్రయత్నముతో. పట్టుటయు = పట్టి కొనఁగానే. మృగయులు=వేటలాడుచున్నబోయవాండు, అందఱు = ఎల్ల

యను, చని=వి.గి, వెల్వరించి=పెంటవట్టునుండి బయటి కీడ్చిగొనితెచ్చి, నిశిత
కాండములకొ=తీక్షణములైనకరములతో, చెండిరి=నటికిరి.

తా. ఒకపేటకాండ కారుడున్న యున్నచోటికిఁ జక్కఁగా దాని
వలె నఱచుచుఁ బోయి యంతకుము న్నచట దానిం దాచి యుంచినట్లే
వట్టుకొనఁ దక్కినబోయలు కూడుకొని దానిం గొట్టిరి.

ఉ. ఆసమయంబునకజితమై మేక మెవ్వనిమోదఁ బాతె వాఁ
డేసినయమ్ము వమ్ము మహిక్ బడ కొక్కటి కొండ చాలి వీ
తాసులజేయ మెచ్చివసు ధాధిపముఖ్యుఁడుమోట్ల నున్న బా
ణాసనభృత్పులిందుఁ కు నర్థి నొసంగె నభీప్సితార్థముల్. 49

టీ. ఆసమయంబునక=ఆకాలమున, మేకము=జంతువు, చకితమై =
వెలిచినదై, ఎవ్వనిమోదకొ = ఏబోయనిదై, పాతెకొ=చరుగిడివచ్చినదో,
వాడు=ఆపేటకాండ, విసినయమ్ము = కొట్టినకరము, వమ్ము = వృథయై,
మహిక్ = నేలపై, వడక = వడిపోక, ఒక్కటికి=ఒక్కమేకమునకు,
ఒండ (ఒండు+అ)=ఒకకరమే, చాలి = సరిపడినదై, వీతాసులకొ = అపైకి
వచ్చిన క్రూరమృగములను ప్రాణముపోషింపవానినిగా, చేయకొ=ఒకరవ్వఁగా,
మెచ్చి=బొగడి, పనుధాధిపముఖ్యుఁడు = నరపరేఱ్యుఁడు, మోట్ల=మను
ష్యాకృతులతోనున్న మోట్లయందు, ఉన్న = ఉన్నట్టి, బాణాసనభృత్ =
ధనుర్ధారులగు, పులిందులకుకొ=ఎఱుకువాండ్రకు, అభీప్సితార్థముల్=ఇష్టార్థము
లను, ఆర్థికొ=ప్రేమతో, ఒసంగెకొ=ఇచ్చెను. మనుష్యాకృతులగు మోటులు
దుంటచే మృగములు బెదరి వైఁబడినను పేటకాండ ప్రతుకంగలిగి,
వైఁబడినను మోటులందు సురక్షితులుగా నుండియు మృగములఁ జంపినవాడె
నేర్పరి గాన నట్టివారి నందఱు బ్రభువు సత్కరించెను.

తా. అపేటయందు మృగములు బెదరి బోయలవైఁబడ నొక్కొక్క
భాణమున వారందఱు వానినిం జంపుపాండిత్యమునకు స్వరోచి మెచ్చి

మోట్లలో నున్న యెఱుకు లదఱకును గోరినవస్తువు లొసంగి సంతోష పఱచెను.

క. వలఁ బూజినవానిని భటు

లలుఁగులపాలాడి రధిపుకై పట్టిరి బె

బ్బులి మహిష మెలుఁగు కిటి తోఁ

డెలు మొదలగువానిఁ గొన్నిటిని వేటకరుల్. 50

టీ. భటులు = సేవకులు - విల్లు వేటకాండ్రు, వల = జాలమునుండి, పూజినవానిని = తప్పించుకొనిపోయిన మెకములను, అలుఁగులపాలాడిరి = బాణములకుఁబాలుపఱచిరి, బాణములను బ్రయోగించి సంహరించిరి. వేట కరుల్ = వేటాడుకిఁగాతులు, అధిపుకై = రాజున కిచ్చుటకు, బెబ్బులి = వ్యాఘ్రము, మహిషము = గొఱునున్న, ఎలుఁగు = భల్లూకము, కిటి = పంది, తోఁడెలు = వృకము, మొదలగువానికొ = లోనగువలబుడుఁబడిన జంతువులను, కొన్నిటికొ = చిక్కినవానిలోఁగొన్నిటినిమాత్రమే, పట్టిరి = ప్రాణములతోఁ బట్టుకొని తెచ్చిరి. కువర్ణంబు పరంబగునపు డుకారంబునకు నకారం బగు నని వ్యాకరణము విధించుచున్నను అధిపుకైయనుటకుఁ గారణము మృగ్యము. ఇట్టి ప్రయోగములు కొన్నిగలవు.

సీ. “సంగరమునకు నుత్సవము కేఁగెడుక్రియ

సౌలువకచనియెడు కూరుకార.” (ఉత్తరహరివంశము, ఆ. 6)

క. “కమలాన వినురావి, క్రమముకు వెలఁబెట్టెదేని.” (విర్వ. రా. ఆ. 7.)

ఉ. లాలనగ్రోత్త... గోలయుసాధువైనయొకకోమటికి న్నిచ్చుధేంద్రులచ్చుకుకొ.

(శృంగారస్త. ఆ. 6.)

చ. “నరుహరాధు కుత్సవుఁడు వజ్రకి జేవుఁడు.” (విక్రమార్క చరిత్రము).

ఇట్టిప్రయోగము లాధునికకవులకృతులలో మిక్కుటముగాఁ గలవుగాని గ్రాహ్యములు కావు.

తా. వేటకాండు వలలోఁ ౬ కి వలఁజించుకొని పాటిపోవు జంతువులను బాబ్రప్రయోగాదులచేఁ జంకిరి. వలలోఁ బడియున్న వానిలోఁ బులి, కారుడున్న, పంది, తోఁడేలులోనగు క్రూరవృక్కుములను విగుల సాహసింపి ప్రాణములతోఁడనే రాజునకు సమర్పించుటకై పట్టుకొనిరి.

తే. మున్ను జాగిలములఁ గూడి చన్న యట్టి
యుడువకుక్కలు కుందేళ్లు నుండురువుల
నుడుముల గ్రహింపఁ బుట్టలకడలఁ బొదల
గిరులసఱియలఁ బసివట్టి తిరుగుచోట.

51

టీ. మున్ను = ఇంతకుఁబూర్వము, జాగిలములఁ = పెద్దమెకములను బట్టు కుక్కలను, కూడి = కలిసి, చన్నయట్టియుడువకుక్కలు = పోయియున్న యుడుములంబట్టుకుక్కలు, కుందేళ్లఁ = చెవులపిట్టలను, ఉండురువులఁ = మూషికములను, ఉడుములఁ = గోధికలను, గ్రహింపఁ = పట్టుటకు, పుట్టలకడఁ = చిన్న పుట్టలవద్దను, పొదలఁ = చెట్టులగుబురులుగలతావునను, గిరులసఱియలఁ = పర్వతముల ప్రక్కలయందును, పసివట్టి = వానను గుర్తించి, తిరుగుచోటఁ = తిరుగుచున్నపుడు.

తా. జాగిలములతోఁగూడ బొంతకుక్కలు వేటాడఁబోయి యుడుములు చెవులపోతులు మున్నగువానిం బట్టుటకై పసివట్టుచుఁ గొండచఱియల వెంబడి తిరుగుచునుండును.

చ. బరవస మొప్పు గాలితడఁబాటుమెయిన్ గవిఁ దూటి యొక్కకు, రుక్మరము తమంబులో వెరఁజి కోటలచేఁ గబళించి పొట్టవెం, జెర నుడు మంచుఁ దెచ్చి కని చేవ దొటంగక ద్రుంచి వైచె ద, దుర్గుబిరుద ప్రమాదములకుఁ బతి మోద విషాదశాలిగాన్.

52

టీ. ఒక్కకుర్మరము = ఒకబొంతకుక్క, ఉడుములంబట్టు చిన్న కుక్క, బరవసము = పరాధీనబుద్ధి, (పూనిక, తే.కువ యని కొందఱు వ్రాసిరి.

గాని యది సరి యని తోచదు.) ఒప్పుకొ = వెలయుగా, గాలికడఁబాటు
మెయికో = పసిమాచుటలో వచ్చినవ్యత్యాసముచే, గవికో = గుహలో,
తూటి = ప్రవేశించి, తమంబులొక్కొ = అంధకారములొక్కొ, వెండ్రొ = విద
ళించి, కోఱలచేకో = కోఱపండ్లచేత, కబళించి = కవ్వపట్టుకొని, పొట్ట
పెండ్రొకో = పొట్టపెండ్రొకర యనునొకవిధ మగు సర్పమును, ఉడుముచుకో =
ఉడు మును చూచుతో తెచ్చి, కనిచూచి (ఉడుము కాదు, పొట్టపెండ్రొకరు
బట్టుకొంటి నని చూచుకొ తెలిసికొని), తద్దరు... ప్రమాదములకుకో - తల్ =
అశునకముయొక్క, గురుచిస్తారమగు, బిరుదఁశౌర్యమునకును, ప్రమాదము
లకుకో = ఆనవధానమునకును, పతి = స్వరోచి, మోదవిషాదకాలి = ఆనంద
మును విచారమును గలవాఁడు, కాకో = కాఁగా, చేవఁదైర్యమును, తొఱం
గకఁవదలక, త్రుంచివైచెకో = ముక్కలుచేసెను.

బిరుదపదము శౌర్య మనునర్థమునఁ బ్రామాణికప్రయోగములు గాన
రావు. శబ్దశాస్త్రకర మీపదమును నికృతి యని తెలుపుచున్నది. పెద్దనార్యుఁడు
సంస్కృతపదముగా భావించికాఁబోలు నమానములొ వాడియున్నాఁడు.
బిరుదపదము మహారాష్ట్రపద మని లాక్షణికులు నిర్ణయించినారు.

క. "బిరుశబ్దంబు విరోధోక్త్యరము మహారాష్ట్రభాష దత్ప్రదవిధులకొ
బిరుదములనఁ జను వానిసైధ్యబిరుదావళి యొనర్పదగు నంద్రు బుధుల్." (కావ్యాలంకారసంగ్రహము.)

తే. "క్షితి మహారాష్ట్రభాషచేఁ జెప్పఁబడెడు
భీకరోక్తులు బిరుదులై పెక్కుఁజెల్లు." (అప్పకవీయము.)

తా. ఉడుములం బట్టుకుక్క యొక్కటి పసిపట్టుటలోఁ బొర పాటున
గుహలోనికిఁ జని యుండు మనుకొని పొట్టపెండ్రం బట్టుకొని తెచ్చి యది
సర్ప మని తెలిసికొని దైర్యముతో ముక్కలు ముక్కలుగాఁ గొటికివైచెను.
దానిం జూచి రాజు సంతోషమును బొందెను.

క. ఒడ లుబ్బ నిక్కి ముందటి

యడుగులు ధర నూడి చిందునలబలమునకు

జడియ కొక గబ్బిగం డె

క్కుడుంగడిమి కొ దివిచె గ్రుంగి కొమ్మలయుడుమున్. 53

టీ. ఒకగబ్బిగండు = బాగుగా బలిసియున్న యొకగండుంగుక్క, ఒడలు = శరీరము, డెబ్బి = బాంగరా, నిక్కి = సాగిచటుల నిలచి యుండి, ముందటియడుగులు = ముందటివగు రెండు పాదములను, ధర = నేలపై, డొండి = అని, చిందునలబలమునకు = ప్రసరించిననందడికి, జడియక = భయపడక, ఎక్కుడుంగడిమి = మిక్కిలియైన కూరక్వముతో, గ్రుంగి = మ్రొగ్గలిట్టి. కొమ్మలయుడుము = కొమ్మలున్న గోధికను, తింతు = బ్రేటికి లాగెను.

తా. ఒకగండుకుక్క (కన్నములొనున్న) కొమ్మలయుడుమును సుతనముచే నుప్పొగుచు ముందటికాళ్లు గ్రుంచి యితరచుగుచప్పుడు నేమియు లెక్కింపక మిగుల ధైర్యముగా బట్టుకొని తీసెను. అలం. స్వభావోక్తి.

తే. కంపతోడు గీడ్చిన స్లేడు గాన జన్న

తెరు వెఱుగుచు నొక డేగి పరువుతోన

పడి యడంగి యుండగా బటపటన ముండ్లు

గాలి గడలుట గని పంతుకొల బొడిచె. 54

టీ. ఒకడు = ఒకబోయ, కాన = వనములో, విడు = శల్య మృగము, కంపతోడుగు = ముండ్లుగల కొమ్మలబొట్టిని, ఈడ్చినట్లు = లాగి కొనిపోవునటుల, (ముండ్లబారముతో నేడుపడి యెగుట కంపతోడుగు లాగి నటుల నుండెను), చన్న = పోగా, తెరువు = ఆముండ్లపందిచనినదారిని, ఎఱుగుచు = ఆరయుచు, విడి = చని, పరువుతోన = పరుగిడిచనుట

తోనె, పడి = డాగి, అడగియుండగా = కనబడకుండ నుండగా, పటపట = పటపట యను చప్పుడగునట్లు, ముండ్లు, గాలి = వాయువశమున, కదలుట = కదలుటను, కని = కాంచి, పట్రకోల = మూడు నాలుగు చిలువలుగల యిరువకట్టతో, పొడిచె = ఆయెందువందిని వేటు తాడు నువారిచేను.

తా. ముండ్లపందియొకటి యెపుడో తనయొడలిముండ్లు క్రిందనీడ్చు కొనుచు గువతోడుగుపోయినట్లుల బోయినకాడ కనబడగా నా వెంటనే చని యొక్క వేటకాండు పోయి యది దాగియున్నటులం దెసినొని గానిచే దానియొడలిపై గలముండ్లు కదలు చప్పుడుంబట్టి పట్రకోలతో బొడిచి చంపెను. అలం. ఉపచు.

వ. అత్తటిక దత్తఱంబున మొత్తంబయి చోవుదుఁగోలలు గొని కెలంకులపొలంబులకు బులుఁగులకు బోవుచు దేగ వేటకాండు వేటుపడి వేటాడక దొడంగి రందు. 55

టీ. అత్తటిక = అవేళ దేగవేటకాండు = దేగలతో బతులను వేట తాడుబోయవాండు, మొత్తంబై = గుమిగూడి, వేటుపడి = మొత్తముగావిన్నడి, కత్తఱంబున = తొట్టునకును, చోవుదుఁ గోలలు = చెట్టులమీద నున్న పక్షులను లేవగొట్టునట్టికట్టులు, కొని = పట్టుకొని, కెలంకులపొలంబులకు = చుట్టుప్రక్కల నున్నతావులలో, పులుఁగులకు = పిట్టలను, బోవుచు = లేచునట్లుగా దోలుచు, వేటాడక = వేటయాడుటకు, దొడంగిరి = మొదలిడిరి, అందుకు = ఆపనియందు.

ఉ. లీలఁ బులిండుఁడొక్కఁడు కళిందసుతోర్చి సరోజినీదళాం దోళితకోకరేఖఁ దనతోరపుల్లనిదీర్చు బాహువై హాహాలంబపాలె విడియఁత్రైమునకు దలయొత్తి చూచుబల్ సాళివముకువడిక జనుశశంబుపయికివిడిచెక మహోద్ధతిన్.

టీ. పుళిందుడు = కిరాతుడు, ఒక్కడు, లీలక్ = విలాసముగా,
 కళింద...రేఖక్-కళింద సుతా = కాళిందీనదియొక్క, ఊర్పి=తరంగముల
 యందలి, సరోజిని=కమలముయొక్క, దళ = పత్రమునందు, అందోళిత =
 ఊహించిన, కోకరేఖక్ = చక్రవాకమురీతిని, తన...బాహువైక్-తన=
 తనయొక్క, తోరపు = బలమైన, నల్లని, దీర్ఘబాహువైక్ = పొడవైన
 బాహువుమీద, విడియతైమునక్ = ప్రకాశించుచున్నచేతికి: దొడుగుకొను
 తోలుపై, హాలహాలబహులైక్ = హాలహాలవిషమురీతి, తలయెత్తి = శిర
 స్సును వైకెత్తుకొని, చూచు = కాంచుచున్న, బ్రాహ్మవముక్ = పెద్ద
 డేగను, వడిక్ = వేగముగా, చనుశకంబువైక్ = పోయెడుచెవులపోతు
 మీద, మహోద్ధతిక్ = పెద్దవడితో, విడిచెక్ = విడిచిపెట్టెను.

కిరాతుడు నల్లగా నుంటచేతను యమునాజలము నల్లగా నుంటచేతను
 రెంటికిఁ బోల్చి. యమునాతరంగమునకును కిరాతునిబాహువులకును తామ
 రాకునకు విడియతైమునకును, చక్రవాకరూపమునకు డేగకును ఉపమానోప
 మేయములు.

బాహుశబ్దమునకు పుకారంతాగమము లేమికి “రాహు బాహు
 శబ్దంబుల కంతట పువర్ణలోపంబు వైకల్పికంబు.” (ప్రథవ్యాకరణము.)

తా. కాళిందీనదీతరంగములో నున్నతామరాకుమీద నున్నచక్ర
 వాకమువలె నొకనల్లని కిరాతునిబాహువువై గలయతైముమీదనుండి తల
 యెత్తి యిటునటుఁ జూచుచు నున్నసాళివపు డేగను (వాడు) వడిగా
 బర్మితిపోవుచున్న కందేటిపై విసరెను. అలం. ఉపమ.

క. మొలదట్టిచెఱుగుఁ జెక్కుచు

బలుదిట్టకిరాతుఁ డొకఁడు పటువగుముష్టికా

సెలకట్టె బట్టి వేటొక

సెలకట్టె గొట్టివైచెఁ జెమరుంగాకిన్.

టీ. బలదిట్ట = మిగులదృఢముగల, కిరాతుం దోకడు = బోయ
(యొకడు.) మొల...చెఱుగుకొ-మొలదట్టి = నడుమునకు విగియునటుల
గట్టుకొన్న కానెకోకయొక్క, చెఱుగుకొ = చుంగును, చెక్కుచుకొ =
చో.పునరుచు, పటువు = దిట్టము, అగుముప్పికొ = అయినట్టిపిడికిటిని,
సెలకట్టె = ఒకవిధమగుచేగను, కట్టి = గ్రహించి, వేటొకసెలకట్టె =
మఱియొకవిధమగు వాడిబాణముతో (బ్రాహ్మదొరవారు బ్రాహ్మచివ
టీకలు సెలకట్టె = చిన్నకట్టి యనిరి. శబ్దరత్నాకరములో బాణ మనియె
గలదు. సెలకట్టె: బట్టి యనుచో జలకట్టె యని గల పాఠము గ్రాహ్యము
గాదు.) చెమరుంగాకికొ = జేముడుగాకిని, (దీనినె బొంతకాకి యని మాడ
చందురు) కొట్టివైచెకొ = కొట్టి చంపివేసెను.

తా. ఒకదిట్ట యగుబోయవాడు డిడిహోవుచున్న కానెకోకచెంగు
పైకి బో.పునరుచు నొకచేత సెలకట్టె యనుబాణికి జెందిన బాణవేగమునఁ
బోవుచేగను బట్టుకొనియే చెమరుంగాకిని వేటొక సెలకట్టె యనుబాణముతోఁ
గట్టెను.

సీ. పెనుదవ్వు దగవొట్టుఁ జని రెట్ట వడఁ గొట్టె
నుడువీధి బెళగువ్వు నొకయణుజు
తొక్కతాతున సుక్క నిక్కి ప్రక్కలు నొక్కె
నుఱక కల్లేటి నొక్కొరణంబు
పొదఁ దూలునొకమేటి పూరేటి వెలికిఁ బోఁ
దోలి కైకొనె నొక్కతోఁచిగాఁడు
తను నేలుదొర చిత్తమున మెచ్చు దీతువుఁ
జని పట్టె విట్టొక్కబాలెడేగ

తే. విజ్ఞఃజ్ఞానఁ దన్నంగ విడువ కెలమిఁ
గఱకుటంఘ్రిల నిఱికించి గజ్జె గదలఁ

గటికి నెటి నెటితోలేముకయును విలుగ

విటిచె వడిఁ గైజు నొక పెద్దవేసడంబు.

53

టీ. ఒక్కయజుఁజు = అజు జనునొకవిధమగుదేగ, కెనుదత్వ = చాల
 దూరము, దగదొట్టె = దప్పిపుట్టునటుల, అలుపు పుట్టునటుల యని కొం
 దలు; చని = బోయి, ఉడువీధి = గగనమార్గమున, బెళగువ్వ = కపోత
 మున, రెట్టవడ = రెట్టవేయునట్లుగా, చావబోవుచు రెట్టవైచి చచ్చు
 నటుల, కొట్టె = కాలితో బాగుగాఁ దన్నెను. ఒక్కదీరణంబు = దీరణ
 ముననొకదేగ, తెక్కతాఁకుడ = తనతెక్కతగులుటచేతనే, ప్రక్క =
 కృశించునట్లు, ఉఱక = సరకునొనక, కల్లేటి = కల్లేమఱనుపేరుగల
 యొకపక్షిని, నిక్కి = విశ్రాంతి, ప్రక్కలు నొక్కె = ప్రక్కలఁగఁ
 బట్టుకొని యొత్తి చంపివైతెను. ఒక్క తోచిగాఁడు = తోచిగాఁ డను
 వేలొకజాలిదేగ, బొద = బొదలో, తూలు...రేటి = తూలు =
 డాగుచున్న, ఒకమేటిపూరేటి = మిన్నయగుపూరేడుపిట్టను, వెలికి =
 వెలుపలకు, పొందోలి = బైటికి వెడలఁ గొట్టి, కైకొనె = పట్టుకొనెను.
 ఒక్కజాలెదేగ = జాలెజాలెకిఁ జేరిన యొకనొకదేగ, తనునేలుదొర =
 తన్నుంచెంచుప్రభువు, చిత్తమున = మనస్సున, మెచ్చ = మెచ్చు
 కొనునట్లు, చని = గుఱిగాఁ బోయి, తీతువు = తీతువపిట్టను, బిట్టు =
 గట్టిగా, పట్టె = పట్టుకొనెను. ఒకపెద్దవేసడంబు = వేసడ మను పెద్ద
 దేగ, కైజు = కైజుపిట్టను, విజ్ఞవిజ్ఞన = విజ్ఞవిజ్ఞ మనునట్లు,
 తన్నంగ = తన్నుచుండ, విడువక = విడిచిపెట్టక, ఎలమి = సంరచుతో,
 కఱకుటఁఘుల = కఱకులైన పాదములయందు, ఇటికింది = చొక్కెనట్లు
 కొని, గజ్జె = కాలిమువ్వ, కదల = కదిలి, కటికి = రాపిడికేసి, నెటి నెటితోలేముక
 యును = ప్రతిపక్షమునందుగుల పెద్దయెముక, విలుగ = విలుగునటుల,
 వడి = వడిగా, విటిచెను = విడిచివైచెను.

తా. అదేగ వేటయందు అజుజా పీఠము తోచిగాఁడు జాలె
వేసడము ననెడివలు తెగలదేగలు బెళగువ్వు కల్లేడు పూరేడు తీతువు కైజా
అనఁబడు వక్షివిశేషములను బట్టి కొట్టి చంపి కమ్ముఁ బెంచినవారి కిచ్చెను.
అలం. స్వభావోక్తి.

క. సింగికయి కుంచె యొత్తి వె

సం గో యని యూర్వక బక్షసంహతిగాద్వుల్

ఱింగని మ్రోయఁ గుజాగ్రపుఁ

గొంగల నొకలగుడు డిగ్గి కొట్టె నీలఁబడన్.

59

టీ. కుంచెతోడయందలి యీకలబొత్తి, సింగికయి = అనఁజువైపు
నకు, ఎత్తి = లేచునటులుగా నెత్తి, వెనక్ = వేగముగ, గో యని యూర్వక్ =
గో యని యతివగా, ఒకలగుడు = లగుడను పేరుగలదేగ, వక్షసంహతిగా
ద్వులు = జెక్కగుమియొక్కగాలి, ఱింగని = ఱింగను చప్పుడుతో, మ్రోయక్ =
ధ్వనిచేయఁగా, డిగ్గి = క్రొందికి దిగి, కుజాగ్రపుఁగొంగలక్ = చెట్టచివర నున్న
కొంగలను, ఇలఁ బడక్ = భూమిపైఁ బడురీచిని, కొట్టెను. అలం. స్వభావోక్తి.

తా. ఆకాశముపకఠుఁ గుంచె యాడించి వేటకాఁడు గో యని
యూర్వకా లగు డనుదేగ యొక్కటి జెక్కలగాలి ఱింగని విసరుచుండఁ
క్రొందికి లగుచు జెట్టకొమ్మలపై నున్న కొంగలను పీడఁగొట్టెను.

వ. ఇట్లాభేటభేటనంబున వివిధమృగవిహగవధం బాచరించి
చాలించి యంచెలంచెలక బంచశాపతితచమరస్మమరకిరి
హరిణ దురు మహిష పృషదంశ గోధికా శశ పిశితఖండంబు
లొండొండ యువ్వెత్తుగా నాకుబొత్తరలక్ గట్టియు
గుదులుగుట్టియుఁ జిక్కంబుల నింపియుఁ గావడుల
నుంచీయు సవరించి దిగదిగన విసరి బగబగన మండుచిదుఁగు
సొదమంటల కడ్డంబువట్టి మీసంబులు సూడిచూడి

వాడు లగుకత్తులకొ దిత్తు లొలిచి కుత్తుకలు గోసి శితము
ఖంబు లగునఖంబులకొ బెకలించి విపులపపురపహాసితమహా
శైలంబు లగుశార్దూలంబులబొందుల నందంద పడవైచి
యంతంతఁ గాంతారంబున దంతురంబుగాఁ బడిన దంతా
వళంబులదంతంబులు గైకొనియుఁ దత్కుంభనిర్గత మాక్తి
కంబు లేటికొనియు గోఱజంబుం జమరవాలంబుల బర్హి
బర్హంబులకొ బరిగ్రహించియు మరలి యత్తటి గడింది
నెత్తురుకొ బ్రద్దగుట వెఱచఱవం జఱవ నేఁదు పెనుముండ్లఁ
బండ్లసరియలు నెఱియలు వాటి బోరనకొ గాఱుధారాళ
రుధిరాసారపూరంబు నాకినాకి సాలుకలు దిగవైచి యేచిన
మహాతపోష్ణంబునకొ దృష్ట వొడమి దగ నిగుడ వగ రడరి
యొడలకొ దొడలను మెడలను బెడిదంపునిడుదకొఱల
సలుగు లడిచినయెడల బొడబొడను వెడలెడునుడుకు
నెత్తుటకొ బడలి తూలుకొలేయకమ్మలయంగమ్మ లార్ద్రకర్ప
టంబులం గప్పి దప్పి నిగుడ నప్పొలంబు పళ్ళిమపుదండ
నుండు వెండికొండబండలఁ జండకరకరహిండనంబునం బొండు
ప్రభలు నిండి పఱచుతఱచునెలయేఱులసూరెలంఁగాఱు
కొనుభూరుహానికాయంబుల డాయం జని తద్దనచ్చాయల
నిలిచి యచ్చటకొ గ్రొచ్చి గరువునేలల గుంట లొసరించి
లోన నుమ్మగిలి గబ్బు వలవక కమ్మతావులు గలనావురాకులు
వఱచి యెఱచిలో మేలేటి కారిజముకొ గందనకాయక్రొవ్వు
మొదలగు మిగుల మెత్తనిపలలభిత్తంబులందుఁ గ్రందు
కొనకొ గ్రుక్కి యెక్కునతక్కువలు గాకుండఁ గండ గల
లింత్రిణీకలాటుసంఘాతంబు లామీద నెఱయం బచరించి

యోసరుగాఁ దేట లగువేడినల్లులు గుమ్మరించి లవణ కణసంచ
యంబు నించి లావుగాఁ గావు గప్పి యుపరిప్రదేశంబులఁ
గారెచుపపెంటకట్ల నీరాటునేఱుచిడుకలదాల్లిడి నెల్లి
కొయ్యలు ద్రచ్చి నుచ్చు లంటించినక బెచ్చు వెరుగుచిచ్చు
లాత్రంపులక దవలించి చిముడ నుడికిన వెలువరించి యుష్ప
వెప్పునక గలయప్పిశితఖండంబులు గనగననినిష్పలఁజమురు
చిప్పిలఁ గాల్చిన కమ్మకఱకుట్లం జట్రాతిపయఁ గాశ్రేనికిం
గుడుపువెట్టి పిదపఁ బాళ్ల వెంబడిం బంచుకొని తారు నుప
యోగించి తద్దేవతాస్త్రీతికై తలలు దోకలు దొక్కలు నచటి
విటపివిటపంబుల వ్రేలంగట్టి శిశిరమధురఁలలన్ములు ద్రావి
వాగురికులు విశ్రమింప నిలింపాంగనాసుతుండును సహస
మాగతచతురవలకృతపలల ఫలమాలాదికుచిమధురమ్మగ
యోచితాహారంబులం దృష్టి వహించి పరిజగారచితపల్లవా
సహసీనుండై గండూపితపుండరికమధురసాసారంబు లగు
నిర్ఘానిలకీశోరంబు లొలయ నలయుకలు దీటి యున్నసమ
యంబున.

60

టీ ఖట్టు = ఈరితిగా, ఆఖేటఖేటనంబులక = వేటయచుకాట
యందు, బంధమృగవిహగపథాఱు-విధ = అనేకములయిన, మృగ = మొక
ములయొక్కయు, విహగ = పట్టలయొక్కయు, పథాఱు = సంచారించుటను,
ఆచరించి = జనర్పి, చాలించి=మాని, అంజెలంజెలక = అందును, పంచతా
...బులు-చుచతా = మృతినొందుటచే, పరిత=పడినట్టి, చమర=చమరపుమొక
ములు, సృచుగ=పెద్దజాతిచమరములు, కిరి=పాదులు, హరిజ=లేడులు, యరు =
కృష్ణసారములు (నల్లచాఱులుగలజొకలు), మహిష = అడవిదున్నలు, పృష
దూశ=(అడవి) పిల్లులు, గోధికా=కాడుములు, శశ = చెవులపిల్లులు (కాజాతు
వుల), పశితఖండంబులు = మారపుముక్కలను, ఒండొండ = వేర్వేరుగా,

ఉష్వేత్తుగాఁ = మిగులకుండనట్లు, ఆకుబొత్తరలకొ = ఆకుపొట్టములయందు,
 కట్టియుకొ = పొట్టములు గాఁగట్టియు, గుడులుగుట్టియుకొ = తోరణములుగా
 గుచ్చియును, చిక్కంబులొకొ నించియుకొ = చిక్కములలో నిండించియు
 కావడులొకొ = కావళ్లయందు, ఉంచియుకొ = పెట్టియు, నవరించి = కూర్చుకొని
 దిగదిగనకొ = దిగదిగమని ధ్వచి కలుగునట్లు, (అనుకరణధ్వని), విసరి = గాలి
 తగులునట్లు విసరి, బగబగకొ = బగబగ యనునట్లు, మండుచిదుఁగుసొదమాట
 లకుకొ = మండుపుడకల (నమిదల) నిప్పుమంటలో, అడ్డుబువట్టి = అడ్డుముగాఁ
 బట్టుకొని, మీసంబులు, చూడిచూడి = కాలిచికాలించి, వాడులు = వాడి
 గలవి, అగుకత్తులకొ = అయినట్టికత్తులతో, తిత్తులాలించి = తోట్లదీసి, కుత్తు
 కలు = కడతములు, కోసి, శేతముఖంబులు = వాడియైన మొకలుగలవి, అగు
 నఖంబులకొ = అయినట్టిగోళ్లతో, పెకలించి = పెరికి, విపుల... కైలంబులు =
 విపుల = గొప్పవి యగు, వపుశ = శరీరముచే, అవహనిత = తిరస్కరింపఁబడిన,
 మహాకైలంబులు = గొప్పకొండలుగలవి, కొండపతి నుండు గొప్పదేహములు గల
 వనట, అగు... బొందులకొ = అగు, కార్డులంబుల = పులులయొక్క, బొందు
 లకొ = దేహములను, అందంద = (అవి వడియున్నచోట) అచ్చటనచ్చటనే,
 కడవైచి = ప్రాగుచేసి, మిగుల స్థూలశరీరములుగాన మోయ ప్రాముఖ్య
 యటనే యుంచిరి. (పులిమీసములతో విరోధులు తమకిష్టములేనివారిపై
 దువ్వుయోగములు చేయుదు రని కలదు. పులిని జంపిన పేటకాడుగాని
 వానికి తులుగాని దానిమీసములు వెంటనే గాల్చి వేయదును. అటుల
 గాల్చివేయనియెడల నామీసములు ముక్కలుగఁజేసి పరమాన్నములొకొ గలిపి
 వండిపెట్టినయెడలఁ దిన్నవారు జనిపోవుదు రని తెల్పుదురు. అందుచే మీస
 ములు కాళ్ళొకొలఁ జెప్పఁబడెను) అంతంతకొ = అక్కడక్కడ, కాంతా
 రంబునకొ = వనములో, దంతురంబుగాకొ = చిక్కగా, వడిన, దంతావళం
 బులదంతంబులు = ఏనుఁగుల కోజులను, కైకొనియుకొ = పుచ్చుకొనియు,
 తక్కుంధ = అయేనుఁగుకుంభస్థలమునుండి, సిర్గత = బైలువెడలిన, మాత్రికం

బులు = ముత్రములను, ఏటికొనియుక్ = ఏర్పడించి తెచ్చికొనియు. ఏనుగు
 కుంభస్థలములందు ముక్కలు పుట్టు కనటకు. జ్ఞో. "కరీంద్రకేమాత వనాహ
 శంఖ మత్స్యాహిశుక్త్యుద్భవకేణజాని. మత్స్యాహిని ప్రథితాని లోకే
 లేమాంతు శుక్త్యుద్భవమేవ భూరి." (ఏనుగుకుంభస్థలములందుఁ బుట్టు
 ముత్రములు తీసికెక్కాయలంత యుండు నని రత్నకాస్త్రము.) గోతి
 జంబుక్ = గోరోజము, చమరపాలంబులక్ = చమరములను బృగము
 తోడ కుచ్చులను (ఇవియే నవరములు). బర్హ బర్హంబులక్ =
 సెమిలికుంబెలను, పరిగ్రహించియుక్ = పంపించుకొనియు, మరలి,
 అత్తజీక్ = అనయము, కడిదిసెక్తురు. బ్రాద్దు = మిగులఁజెఱుఁగాఁ బ్రకా
 శించుబ్రాద్దు (మథ్యాన్నము), అగుబక్ = అగుబనున, వేణవణపరాణ
 వక్ = భీతిపట్టఁగాఁబట్టఁగా, ఏందుపెరుముండ్లక్ = నుండ్లపూచుల పెద్ద
 ముండ్లచే, పండ్లభయలు = దంకములకొనలు నెఱియబడఁజేటి = బీటలు
 వడి, బోరకక్ = ఎరుఁగుగా, కాఱు...పూరంబు - కాఱు = పీచుచున్న
 ధారాళ = అడ్డులేని, దుధిర = రక్తముయొక్క. ఆకార = ధారలయొక్క,
 పూరంబు = కల్లునను, నాకినాకి = ఎన్నియోమాఱులు నాకి, ఏమను ముం
 డ్లతోఁ గొట్టఁగాఁ వేటపక్కల యొడలిపిండ గాయములవడెను. ఆ గాయ
 ములులోఁకుగా నుంటచేఁ చెపులేక రక్తముగాఱుచుండ నాకు కొడుచుండెను.
 నాలుకలుదిగవై చిఁపాల్కులు ప్రేలాడవైచుని, ఏదినకుహాకపాద్ధంబునక్ =
 ఏదిన = విజృంభించిన, మహాకప = పెద్దయొడయొక్క. ఉద్ధంబునక్ =
 వేడిచేలను, తృష్ణ = దక్షిణ, పాదమి = కలిగి, దగ = తావము, నిగడక్ =
 ప్రసరింపఁగా, (ఎక్కువకాఁగా), పగరు = పగరుపు, ఆదరి = పుట్టి,
 ఒడలక్ = శరీరములందును, తొడలక్ = తొడలయందును, పెడలక్,
 నలుగులు = పరావాయలు, బెడిదపురిదుదళోఱలక్ = వాడిగలపాదపు
 రైన దఃష్ట్రలతో, అడఁచినయెడలక్ = కొట్టినచోటులను, బొడబొడను =
 బుడబుడ యనుచు, వెడతెడునును నెత్తులక్ = పాదముచున్న యష్ట

రక్తముచే, పండులు కోఱులతో శునకములను వీలగుచోటులనెల్లఁ గొట్టెను. ఎండవేడిమికె దప్పికె గృహించిన శునకములమేనులనూడి వేడినెత్తురు కారుచుండెను. (కప్పుడి గాయమునుండి స్రవించు నెత్తురు వెచ్చగా నుండును) బడలి = ఆలసి, తూలుకొలేయకములయంగమ్ములు - తూలు = తూలుచున్న, కాలేయకముల = శునకముల, అంగమ్ములు = శరీరములను, అర్ధ) కప్పటంబులకొ = తడిసినదుప్పటులచే, కప్పి, దప్పి = దాహము, నిగుడకొ = ఎక్కుడు కాఁగా, అప్పులాబు వచ్చిచుపుండకొ = ఆశోనకుఁ బడమటేనైపున, ఉండు వెండికొండబండలకొ = ఉండినకైలాసపర్వతపాహుములయందు, చండకరకరహిండనంబులకొ - చండకర = భాస్కరునియొక్క, కర = కిరణముల, హిండనంబులకొ = ప్రసారములచే, పాండుప్రభలు = తెల్లకెలుగులు, నిండి, పఱచు...సూరెలకొ - పఱచు = పాటుచున్న, తఱచు = విశేషములైన, నెల యేఱులకొ = కొండలందుఁ బుట్టు నేఱులయొక్క, సూరెలకొ = ప్రక్కలను, కాఱు...బులకొ - కాఱుకొను = ఎత్తుగా నున్న, భూరుహ = చెట్లయొక్క, నికాయంబులకొ = గుంపులను, డాయం జని = సమీపించి, తద్దనచ్చాయలకొ = వానిపెద్దసీతలను, నిలిచి, అచ్చటకొ = అచోఁటను, క్రొచ్చి = త్రవ్వి, గరువునేలలకొ = గరవనేలలయందు, గుంటలు = గోతులు, చివరించి = చేసి, లానకొ = ఆగోతులలో, ఉమ్మగిలి = ఆవిరిఁబట్టి, గబ్బువలవక = దుర్వాసనపుట్టక, కమ్మతావులు = నువ్వాసనలు, కలనావురాకులు = కలిగిననాగురాకులను, పఱచి = క్రిందఁబఱచి, పఱచిలోకొ = మాంసములో, మేలు = శ్రేష్ఠమైనదానిని, ఏఱి = తేర్చి, కారిజము = కారిజమును (కడుపులో నీరుతిత్తిక్రింద నుండెడు మాంసఖండ విశేషము), కందనగాయ = గుండెకాయ, క్రొవ్వు, మొదలగు, మిగుల మెత్తని, పలలభిత్తంబులు = మాంసపుముక్కలను, అందుకొ = ఆయాపలు పఱచిన గోతులలో, క్రందుకొనకొ = నిండుచట్టు, క్రుక్కి = అదిమిపెట్టి, ఎక్కువ తక్కువలు = హెచ్చుగాని తక్కువగాని, కాకుండకొ = కాకుండ

నూడునటుల, కండ...జలు-కండగల = ముదిరిన, తిరిగిజేలాట=చింతకా-
 యల, సఃమాతామలు=ప్రాగులను, ఆమోదక్=ఆహంసపుముక్కులమోద,
 శైత్యక్ = అంతటను, వచరించి = జటిచి, ఎనరుగాక్=ఎనటిలోనీరుగా,
 లేటలు = స్వచ్ఛమైనవి, అగువేడినట్లలు = అయినవేడిరక్తమును, (అగు
 లేటినట్లలు=అయిన లేడిరక్తము. పా) త్రువ్వరించి = ద్రివ్వరించి, లవణకణ-
 సంచయంజక్ = ఉప్పురాళ్లసముదాయమును, నింది = వైచి, లావుగాక్=
 దట్టముగా, కావుగప్పి=కావువేసికప్పి, ఉపరిప్రదేశంబుక్=వానిపై ప్రదేశము
 లందు, కాశెనవపెంట పట్టక్ = వనమహిషములు నివసించుచోటులను,
 నీరాణునేజు:బిడుకలక్ = ఎడినయేజు:బిడుకలతో, దాల్లిడి=దాలులపేర్చి,
 శెల్లికోయ్యలు = శెల్లిశెట్టుకట్టలను, త్రచ్చి = మథించి, నుచ్చులు = మేక
 పెంట్రికలు, అంటించక్=తగిలించగా, అడవిలో మాంసాదికము వండుటకు
 బాత్రములు లేవుగాన గరవనేలలో గోతులు దీసి వైని గొల్లజిడ్డుతీగయాకులు
 వజచి దానిలో మెత్తనిమాంసభాండము లుంచి పులుపునకు బీతకాయలు
 వేసి లేడినెత్తురును ఎనరుగా బోసి శెల్లికట్ట మథించి యగ్నిదీసి మేకపెంట్రి
 కలతో రాజుబెట్టి యేజు:బిడుకలను బైనిపెట్టి వర్షమొనరించిరి. పెచ్చు
 పెరుగుచిచ్చులు=వృద్ధిపొందిన నిప్పులు, ఆత్రంపులక్ = ఆకుమ్మలయందు,
 తనిలింది = అంటించి, చిముడక్ = చిమిడిపోవునట్లు, ఉడికినక్ = వర్షము
 కాగానే, వెలువరించి = వైకిదీసి, ఉప్పువెప్పును = అవిరిబోకుండ నుడి
 కించుటచే గలిగిన వేడిమిని (పా. అప్పువెప్పును = వచ్చియు వెచ్చియు)
 కలయప్పిశేకభాండంబులు=కలిగినమాంసంజుడు తురుకలను, గనగననినిప్పులక్=
 కణకణమందుచున్న యగ్నియందు, చమరు = మాంసములోనిచమరు,
 చిప్పిలక్ = కాణనట్లు, కాల్చినకమ్మకఱుపట్టక్ = కాల్చిన=ఇరువకలాకలకు
 గుచ్చి కాల్చిన, కమ్మ = పరిమళముగల, కఱుపట్టక్ = కఱుపట్టుమాంస
 మతో, చట్రతివైక్ = చాపకాతిమోద, కాప్రేనికిక్ = నదీవతకు,
 (కాటిజేసి వ్రాన్వరూపము కాప్రేడువుశ్చత్రినిబట్టి కాప్రేడవ శంకరుఁ

దరి స్పష్టమగుచున్నది గాని పూజించినది వసాధిదేవతను గాన వసదేవత నని
యర్థము (వ్రాయబడినది) కడుపుపెట్టి = నివేదనమొనర్చి, పిదప =
పిమ్మట, షాల్వబిండి = పంతులచొప్పున, పంచుకొని, తారు =
తామును, ఉపయోగించి = తిని, కద్దేనతాప్రీతికై = ఆకాట్రేనిప్రీతి
నిమిత్తము, కలలు = మృగములశిరస్సులను, తోకలు = వాలములు, దొ
క్కలు = భుజములకు దొడలకు మధ్యభాగములు, బొట్టలు, అచటివిటపి
విటపములకై = ఆక్కడ నున్న చెట్టుమీదయందు, వ్రేలం గట్టి = వ్రేలాడు
నట్లుకట్టి, శిశిరసుధరసలిలములు = చల్లనివియు తియ్యనివియు నగునదకములు,
త్రావి = పానము చేసి, వాగురిమలు = మృగయులు, విశ్రమింపకై = ఆయానము
బోవగూరుచుండగా, నిలింపంగ వానుతుండును = దేవతనితయగు వసాధిని
కుమారుడును (స్వరోచి), సహ...బులకై = సహ = తోడుగా, సహగత =
వచ్చిన, చతుర = నిపుణులైన, వల = పంట చేయు నాండ్రు చేత, కృత = (పంట)
చేయబడిన, వలల = మాంసము, ఫల = పండులు, మూల = దుంపలు, అది =
మున్నగు, శుభి = శుభములైన, మధుర = తీయని, మృగయ = వేటనకుయం
బునకు, ఉచిత = ఉచితమైన, ఆహారములకై = ఆహారపదార్థములచే, కృత్రి
వహించి = తనివినొంది, పంటవాండ్రు మిశల నేర్పరులుగాననే పాకరసమృ
ద్ధియు లేనితావున మధురముగాఁ బిశితముల పండగలిగిరి. నవాజనుకుమారుడు
రాజా; అది వేటతెరిగి దగిన యాహారముగానఁ దృప్తిగాఁ దినెను. పరి...
సీనుండై = పరిజన = తనతో నున్న సేవకులచే, ఆరచిత = బాగుగాఁబఱచబడిన,
వల్ల = లేతయామల చేతనైన, ఆనన = కూర్చుండవీటపై, అసీనుండై = కూర్చు
చుండినవాడై, గండ్మాషి...సారములు = గండ్మాషిత = పుక్కిలించబడిన,
పుండరీక = తెల్లతామరలొని, మధురస = లేనయొక్క, అసారములు = స్పష్టము
గలవి, తెల్లదామరలొనలతోనుండి ప్రవించులేనియ చినుకులతో పీచు
చున్నవి యగు, నిర్దుగ్ధానిలకిశోరములు, నిర్దుర = నిజులమీఁదినుండివచ్చు,
అనిలకిశోరములు = నన్నవాయువులు, బలయక = మైవినరుచుండగా, అల

యకలు = శ్రమలు, తీటి=కగ్గి, ఉన్న సమయమునకు = ఉన్నప్పుడు
తైష్యముతో నడవము.

మత్తకోకిల. నిండెఁ గావరి దిక్తటంబుల నింగిఁ గుండలిచండరు
జుండలిం గనుంగొంచు మ్రొసెను మాలకాకులమూఁకల
య్యండ నిల్చి యదల్చె నపు శివాళి యూళలఁ బద్దగ
శ్వాండభాండము ధూళిధూసర మయ్యె నుద్ధతవాత్సలన్.

టీ. కావి=పాగవలెనుండుల్లశము, దిక్తటంబుల=వికాభాగము
లందు, నిండె=పూర్ణమయ్యెను, నింగి=చకనమున, మండ...మండ
లికొ-మండలి = పరివేషముతోడ, చండరుకొ = సూర్యుని, మండలికొ=బింబ
మును, కనుంగొంచుకొ = కాంచుచు, మాలకాకులమూఁకలు = క్రోణికాక
సమూహము, మ్రొసెకొ = అజ్ఞచెను. అప్ట=అప్పుడు, అయ్యెడకొ = అచ్చో
టను, నిల్చి=నిలచుటయుండి, శివాళి=నక్కలగుంపు, ఊళలకొ=కూకలచే,
అదల్చెకొ=చదలించెను. ఉద్ధతవాత్సలకొ = హెచ్చుగావినరుచున్న నుడిగా
పులచే, మీఁదికెగయుచున్న నుడిగాలిచేత, పద్దగశ్వాండభాండము =
బ్రహ్మాండఃటాహము, ధూళిధూసరికము = పరాగముచేఁ కొండెము తెల్లఁగా
చున్నది, అయ్యెకొ = ఆయెను. నుడిగాలి వీచుటయుఁ గావరి యావరించు
టయు లోనగునవి యెల్ల నరిష్టసూచకములు. ఉత్తరరామాయణమునందు
ఇందలియర్థములు కొన్ని చెప్పబడెను.

సీ. “నుడిగాడ్చు తేరికలచ్చట్టుజాట్టులువెట్టెగడించుటలువెళ్లగక్కినక్క”
తే. “కావరి దిగంతముల నెల్లఁ గ్రమ్మకొనియె.” (వృషాశ్వాసము.)

తా. దిక్కునిండఁ గావరి కప్పెను. సూర్యబింబముం గాంచుచు
మాలకాకు లజ్ఞచెను. నక్క లూళలు పైచెను. నుడిగాలిగుంపు నుడిగా
వినరినబ్రహ్మాండమంతయు ధూళిచే నీషత్వాండువర్ణము గలదియయ్యెను. (ఇట్టి
గుణములు అరిష్టసూచకములు.)

క. ఆకొఱగాములఁ గనుఁగొని

శాకునికుం డొకఁడు లేచి సంభ్రమ మొదవక

జ్యోతితశరాసనుఁ డై

వీకను నైనికులఁ దిట్టి విభుతో ననియెన్.

62

టీ. ఆకొఱగాములఁ = ఆయరిష్టనూచకములను, కనుఁగొని = చూచి, శాకునికుండు = శకనములు తెలిసినవాఁడు, ఒకఁడు = అటునున్నవారిలోనొకఁడు, లేచి = కూర్చున్నచోటినుండిలేచి, వీకశబ్దము సార్థబిందుకమైనను బ్రసయం దానియతి పాటించబడలేదు. వీక సార్థబిందుక ముటకు “ఆకలిసీరువట్టు... వీక ధూమ్రాద్వచుండు,” (రామాభ్యుదయము.) సంభ్రమము = తొట్టుపాటు, ఒదవక = పట్టగా, జ్యో... డై = జ్యో = పింటిసారిలో, ‘కలిత = కూడిన, శరాసనుఁడై = ధనుస్సుగలవాఁడై (ధనుస్సు నెక్కు పెట్టినవాఁడై), వీకఁడై = సాహసముతో, నైనికులఁ = నేనలానివారిని, దిట్టి, విభుతో = స్వరోచితో, అనియెన్ = ఈక్రిందిరీతిం బత్తెను.

తా. అదుశ్యకునములం గనిపెట్టి యొక్క శకనముల నెఱిగినవాఁడు. భయభారియై లేచి నైన్యములానివారి నదలించుచు విపరీతదుశ్యకునములఁ జూచియు నేమతియండఁ దగునా యని పలికి, రాజుతో నేదియోచెప్పెను.

క. తఱచుగ మెకములఁ బొరిగొను

మఱపున వచ్చితిమి దవ్వు మనపొల మిట కి

త్తటి నగునిమిత్తములు నృప

కొఱగా విదె మనకుఁ బెద్దగొడ వగు ననినన్.

63

టీ. నృపా = ఓరాజా, తఱచుగఁ = మిక్కిలిగ, మెకములఁ = ఇంతువులను, పొరిగొనుమఱపునఁ = చంపుటయందలి యుత్సాహమువలనఁ గలిగిన వరాకుచేత, వచ్చితిమి = ఇంతదూర మరుగుచెందితిమి. మనపొలము = మనముండుతావు, ఇటుకుఁ = ఇక్కడకు, దవ్వు = మిగులదూరము, ఇత్తటిఁ =

ఇష్టమ, అనునిమిత్తములు = అగుచున్న కమనములు, కొఱగావు = కనిపికావు.
ఇదె = ఇదిగో, ఈ ను తరక్షణమునందె, మనకు = మనయందలిను.
వెద్దగొడవ = గొప్పయోవద, అగుకొ = కలుగును, అనికొ = అని చెప్పగా,
(ఇపుడే యేదేవోకయావద రాఁబోవుచున్నది). వైశవ్యముతో నన్వయము.

తా. ఓకాశా! వేటాడునందడిని మననివాసములకు దూరముగా
వచ్చితిమి. దశ్యకునములు తోచుచున్నవి. మన కేదో గొప్పయోవద క్షౌరలాఁ
గలుగు నని నామఁ దోచుచున్న దని యరఁగా.

మ. అతఁ డాస్ఫలితఃజ్య కార్దుకుండు వాహరూఢుఁడు బా
ర్ష్యసూ, భృతతూణాహృతచండ కాండుండు దిశాప్రేఖిత
టాకుంచల, ద్యుతిజాలుండును నై పులిందభటసందోహం
బుతోడక మహోద్ధతి నుండక జయబాభసూచకనిమిత్తం
బుల్ మెయిం దోచినన్.

64

టీ. అకండు = అస్వరోచి, ఆస్ఫలితఃజ్య కార్దుకుండుకొ - ఆస్ఫలిత =
భ్వనిచేయఁబడిన - మ్రోయివఁబడిన మనుట, సజ్య = ఎక్కిడఁబడిన, కార్దు
కుండుకొ = విట్టుగలవాఁడును, వాహరూఢుండుకొ = అశ్వము నెక్కిన
వాఁడును, పార్ష్య...కాండుండు-పార్ష్య = ప్రక్కలను, సంభృత = లెస్సగా
భరింపఁబడిన, తూణ = బాణములబొదినుండి, ఆహృత = తీసికొనఁబడిన,
చండ = తీక్షణమైన, కాండుండును = శరములుగలవాఁడును, దిశా...జాలుం
డునునై - దిశా = దిక్కులయందు, ప్రేఖితో = వ్యాపించుచున్న, ఎగురు
చున్న. కటాక్ష = శ్రేణులయొక్క, ద్యుతిజాలుండును నై = కాంతుల
పంక్తిగలవాఁడు నై, పులింద...తోడకొ - పులింద = బోయలైన, భట =
బంట్లయొక్క, సందోహంబుతోడకొ = సమాహముతో, మహోద్ధతికొ = మిగుల
సౌధత్వముతో, ఉండకొ = ఉండఁగా, జయ...బుల్ - జయ = గెల్పు
మను—26

యొక్క, లాభ = లాభమును, నూచక = తెలుపునట్టి, నిమిత్తమున్ = శకు
నమ్ములు, మొక్క = శరీరమున, తోచిన = కనబడగా, (శరీరస్థం
దాదిశుభసూచకములు తోచిన వనుట).

దక్షిణాక్షిభుజోరుస్థందానులు దేహమునఁ దోచు శుభలక్షణములు.
స్థందముల శుభాశుభలక్షణము లిట్లు చెప్పబడెను.—

క. “కనుకుడిగొనదిగువవలన, నరయమువయి నదరఁ గీడు నటు కొన దిగువన్
గను కీడు వైన మొదలెంచి నమేలగు నెడమకన్ను శిఖనరసింహా.

క. అడుగుపెదవి మృష్టాన్నము, కడులాభము గడ్డ మదరఁగా ధన మబ్బున్
గుడిచెక్కి లెడమచెక్కిలి, చెడుచోరభయంబులండు శిఖనరసింహా.

క. అజి యగున్ నొసల.....”

తా. ఈమాటను విని స్వరోచి ధనుర్వాణధారియై గుఱ్ఱ మెక్కి
నలుచేసలఁ దనకటాక్షదృష్టులు వఱపుచు నెఱుఁకువాండు మన్నగు భట
వర్తముతోనుండగాఁ గొన్ని తనకు శరీర మదరుట మొదలగు శుభశకునముల
సూచన యయ్యెను.

వ. ప్రాణరక్షాసంశయం బగుమహారణతోభం బొక్కటిగలుగు
మీఁద నెట్టకేలకు మితివెట్టరానిజయమంగళంబు లగు నని
యంతరంగంబున నిశ్చయించి యూహిలునమయంబున. 65

టీ. ప్రాణరక్షాసంశయంబు = ప్రాణములను సంరక్షించుకొనుటకే సంశ
యము గలిగినవి, అగు, మహారణతోభంబు = పెద్దయుద్ధపుంగలంత, ఒక్కటి,
కలుగున్ = ముందుగాఁ గలుగును, మీదన్ = పిమ్మట, ఎట్టకేలకున్ =
చిట్టచివరకు, మితి వెట్టన్ = గణించుటకు, రానిజయమంగళంబులు = వలను
గాని జయమును మేలును, అగున్ = కల్గును, అని, అంతరంగంబునన్ =
మనంబున, నిశ్చయించి = నిశ్చయపఱచుకొని, ఊహిలునమయంబునన్ =
మనక్కాలిచేసికొనునవ్వేళ.

స్పృహకములు (అవయవములు) శుభమును అశుభమును గూడ జూచిం-
చును. శుభాశుభమిశ్రములుగా సూచనలుంటచే రాజా తొలుత మిగుల
సపాయము తరువాత మిగులశుభము కలుగు నని తలచెను.

క. ఆవిషివాంతరమున హా

హా వనిత సనాథ నబల నార్త విపన్న

గావరె యీపుణ్యమునం

బోవరె యని పలుకునాడు మొఱ వివరబడియెన్.

66

టీ ఆవిషివాంతరమున = అవయవములతోనుండి, హాహా = అక్కటక్కటా!
వనిక = స్త్రీని, అనాథ = నాథుడులేనిదానను, అబల = దుర్బల
అను, ఆర్త = బాధపడుచున్నదానను, విపన్న = విపత్తునందున్నదానను,
గావరె = రక్షింపరయ్యా! ఈపుణ్యమునబోవరె = ఈపుణ్యముగట్టుకొనరో,
అని, పలుకునాడు మొఱ = పలుకుచున్నయాడుదాని మొఱ, వివరబడియెన్ =
వివరమయ్యెను.

అడుదానిని గాపాడుటయే సుకృతము. అదాపన్నను దీనురాలిని
దిక్కులేనిదానిని గాపాడుట మఱియు సుకృతము. ఈసుకృత మంకంకన
లభించునది కాదు. అప్రయత్నలభ్య మగు నీసుకృతమున కెవరేని పాల్గొను
డని ప్రార్థించెను.

తా. డైరీరిగ మందు రణజోభము గలిగినది చిహ్నము మేలు గలుగు
నని స్వరోచి తలచుచుండ నాయకవిగో నొకమాడుదానిదుఃఖరవము
“అక్కటా! వనికయి, అనాథను, అర్తులను, నన్ను రక్షించి పుణ్యము
గట్టుకొం” డనుచు వివరబడియెను.

క. ఆమొఱ వేమఱుఁ జెవి నిడి

భూమండలభర్త కరుణ పొడముగ నయ్యో

యేమానిని కెవ్వనిచే

నేమాయెనో యనుచు నచట నీక్షించుతఱిన్.

6

టీ. భూమండలభర్త = భూపతి (స్వరోచి), ఆమొజ = ఆయాడు, దానివిలాసవాక్యములను, వేమణుక్ = పెక్కుమాణులు, చెవినిడి = అలకెంచి, కరుణ = దయ, పొడమంగక్ = కలుగంగా, అయ్యో, విమానిక్ = విపనీతకు, ఎక్వనిచేక్ = విపురుషునిచేత, విమాయెనో = విమియాపద సంభవించెనో, అనుచుక్ = అని తలచుచు, అచటక్ = అధ్వవి బిందఱడినవైపును, ఈక్షించుతటిక్ = కాంచునపుడు.

తా. స్వరోచి యాచూక్రందనము విని పాప మెవ్వతయో యెట్టి యపాయము సంభవించెనోగదా? యని యావైపునకుం జూచుచుండ గా.

తా. మట్టెల్ మ్రోయంగ గబ్బిచన్నుంగవ కంపంబంద వేణీభరం బట్టితై కటిః జిమ్మచీకటులు గా నశ్రువ్రజం బోడిక
లట్టక్ జూపులు చిమ్మరేగి దివి రోలంబాళిఁ గల్పింపఁగా
మిట్టాడంగ నరుండు లేనియడవిక్ మినానాక్షి దీనాకృతిన్.

టీ. మినానాక్షి = మత్స్యములవంటి నేత్రములుగల వనితయొకతె, మట్టెల్ = కాలిమట్టెలు, మ్రోయంగక్ = మ్రోగంగా, గబ్బిచన్నుంగవ = గొప్పదైన కుచద్బండ్బము, కంపంబు = వడఁకును, అందక్ = చెందగా, వేణీభరంబు = బటాభారము, అట్టితై = చెదరి, కటిక్ = పిణుదులపై, చిమ్మచీకటులు = చిక్కినిచీకటులు, కాక్ = క్రమ్మినటులకాగా, అశ్రువ్రజంబు = కన్నీటిగుంపు, ఓడికల్ = ధారలుగా, కట్టక్ = విర్పడగా, తెంవులేక కాలువలవలే బ్రవహింపగా, చూపులు = పీక్షణములు, చిమ్మరేగి = మిగులచెదరి, (రూ. చిమ్మరేగ-భయపశమునఁ జరుగెత్తుచు రక్షించువారెవరాయని దిక్కులుచూచుటచే నన్నికడలకుఁ జెదరి) దివిక్ = అకసమునందు, రోలంబాళిక్ = కుమ్మెదలబంతులను, కల్పింపఁగాక్ = పుట్టింపగా, మిట్టాడంగక్ =

లేదుగాదుటను, నదుండు = మానవుడు, లేనియడవి = లేనియట్టివనున, దీనాకృతి = దుఃఖము నొందినరాజముతో. వినిపింపదుముతో నన్వయము. అలం. స్వభావోద్ధి.

నదు లేవదు నుచుండుట యడవిగార జేవకలేని కరుణింతులే మోయని వైకిఁ జూచుచే జావులు వైకిఁ బ్రసరించి తుమైదలబాటువలె చుడెను చూపులు తుమైదలగుపుగాఁ జెప్పుట గలదు. చూపులు కృష్ణగణము.

త్తో. పేక్షాన్వితో నభివచనభావో ప్రాప్య వర్ణాగ్రహింమాన్

ఆమోక్ష్యంతే త్వయి చురుకన్ శ్రేణీర్హృత్ కటాక్షాన్.

(పేక్షునుజేకము)

తా. ఒకస్త్రీ మట్టెలు మ్రోగుచుండగా, స్వనన్వయము కదలుచుండ, జడవిడి వీపువై వినుమలవఱకుఁ బడి చీకటికృష్ణిర ట్టుండఁగా, గన్నెదు భావలుకట్టుచుక, (భయముచేత) దృష్టులు గగనంబురఁ దుమైదలవంతులవలె నగుచుండఁగా జరసంచారము లేని యావనమందు దైన్యము నొందిన యాకారముతో (ఎదుట నిలిచె నని మోదఱిపద్యములా నన్నది.)

శ. ఒక్కతె భయశోకంబుల

వెక్కుచు మెరుఁ గలవిలాసవిభ్రమలత్తుల్

దక్కుటయును నొకయొంటవై

నెక్కిన ధరణీశునెదుర నిలిచి విసీతన్.

69

టీ. ఒక్కతె = (వైచి: జెప్పఁబడిన యొకస్త్రీ) భయశోకంబులన్ = భయముచేతను దుఃఖముచేతను, వెక్కుచున్ = వెక్కిరిక్కి యెప్పుచు, మెయిన్ = వేహమునందు, కల...లత్తుల్ = కలిసిన, విలాసప్రియులను జూచినపుడు కనుబొమ్మలు మోములనగువాని చేతలవలన వెల్లడియగు సొబగు, విభ్రమ=మదరాజేకమరఁ గలుగుతోట్టుపాటు, భూషణముల వ్యత్యస్తముగఁ దాల్చుట, (లానసవాని) లత్తుల్ = సుపత్తుని, తక్కుట యున్ =

లేకపోవుటయును, ఒకయొక్కపై = ఒకరిచివకకడనమై, నెక్కొక్క = స్థిరముకాకగా, ధరణీశునెదురకొ = స్వరోచి కెదుట, నిలిచి, విసిరికొ = వినయముతో.

విలాసలక్షణము.—

“ప్రియసంప్రాప్తిసమయే ప్రాణేత్రాననకర్తభిః
తాత్కాలికో విశేషో య స్స విలాస ఇతీరితః.”

విభ్రమము.—

“ప్రియాగమనవేళాయాం మదనావేశసంభ్రమాత్
విభ్రమాంగదశాంచ్యాది భూషాస్థానవివర్ణయః.”

(రసార్థవసుధాకరము).

తా. వెక్కివెక్కి యేడ్చుచు శృంగారచేష్టాభావమైనను నది యొక వింత సౌందర్యము కలుగునట్లు స్వరోచియెదుట నిలువంబడి (పలికె నని ముందటి పద్యములో నున్నది.)

క. పలుచనివాతెఱమెఱుంగునఁ

బలుమెఱుంగులు నందడింపక బాపటపై నం

జలీఁ జేర్చి జళుకుఁజూపులఁ

బలుకులఁ బులకండ్ల మొలుకక బలికెకొ గలకన్.

70

టీ. పలుచనివాతెఱమెఱుంగునకొ = పల్చని పెదవియొక్క కాంతితో, పలుమెఱుంగులు = దంతకాంతులు, నందడింపకొ = కలిసియలికయింపకగా, పాపటపైకొ = సీమంతముపై, అంజలికొ = మోడ్చుకొలును, చేర్చి = ఘటించి, జళుకుఁజూపులకొ = చంచలదృష్టులతో, కలకకొ = కలపర పాటుతో, పలుకులకొ = పలుకులయందు, పులకండ్లము = పటికబెల్లము, (రుచి) పులకకొ = పలుకుచుండకగా, పలికెకొ = వక్ష్యమాణవిధముగా బలికెను.

వాతెఱ యెఱుగా నుంటచే దానికాంతులు ప్రసరింప దంతము లెఱువడి మిగుల మనోహరముగాఁ గనుపించును. ఎఱుడాలుచే నొప్పుదంతములు

మిగుల మనోహరముగా నుండు ననుటకు మధగశబ్దమును విశేషముగాఁ గవి సార్వభౌముఁడు వూర్చెను.

లే. “విభుఁడు జనినానమాడి నవ్విందుఁగాని

వడయలేడయ్యె నెన్నియుపాయములను

రాజబింబాస్యతాంబాలరాగనుభగ

దంతకుదవిదమాలికాదర్శనంబు.” (శృం. నై. ఆ 7-వ 173.)

ఇటులే కాళిదాసమహాకవియు నెఱ్ఱగా నున్న పెదవియొక్కయుఁ దెల్లగా నున్న దంతములయొక్కయుఁ గాంతిని లాశోత్తరముగా వర్ణించెను.

శ్లో. పుష్పం ప్రవాళోపహితం యది స్యాన్తుక్తాఫలం వా న్ముటనిద్రుమథం,
తతోనుకుర్యాద్వికవస్య తస్మాస్తామ్రోష్ణవర్షస్తరుచః స్థితస్య.”

(కుమార. ప్రథమస్కర్ధం.)

తా. వా లేజమెఱుఁగులును దంతముల మెఱుఁగులును గలిసికొను నట్లుగా, సాదలఁ గేలుచోయి చేర్చి భయపడి దిక్కులు చూచుచు కలవర పాటుతో స్వరోచిఁగూర్చి యొకమాట చెప్పెను.

శా. ఓరాజన్యమహేంద్ర యోమణిగణప్రోతానీవాతాశన
ప్రాజ్యత్కటిచక్ర యోముఖరశార్ణక్రూర బాహర్దళా

యోరుక్తాచలకల్ప యోకవచితపూర్వధాంగ కావంగదే

యోరావలత్తతిరోమణీ నిరవధిప్రోద్యత్ప్రోతాపారః. 71

టీ. ఓరాజన్యమహేంద్ర = ఓభూపాలరత్నమా, ఓరు...చక్ర-
ఓఁఓయి, మణిగణ=మణులచేత, ప్రోత = చెక్కుబడిన, అనీవాతాశన=పాము
వలె నున్న కత్తిచే, ప్రాజ్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, కటిచక్ర = చక్రకార
ములుగా నున్నపిఱుదులు గలవాఁడా, ఓ...బాహర్దళా-ఓ, ముఖర = ధ్వని
చేయుచున్న, శార్ణ = భసుస్సృతోఁగూడిన, క్రూర = కఠినములగు, బాహర్ద
ళా = కలుపుగడియకణ్ణులవంటి భుజద్వయము గలవాఁడా, ఓరుక్తాచల

కల్ప = ఓ బంగారుకొండవంటివాడూ, అర్థబతుక గామితము లానగుటలా బంగారుకొండవంటివాడ వనియుఁ గొండవంటి వైర్యముగలవాడ వనియు భావము. ఓకవచితప్రకాశాంగ = ఓ మైమలుపుఁ దాల్చిన ఘనశరీరము గలవాడూ, ఓరాహుత కిరోమణి = ఓరాజపుత్రులందఱిలోగ తలకట్టా, నిరవ...రణి-నిరవధి=నాద్దులేని, ప్రోద్యత్=మిగుల వెలుంగుచున్న, ప్రతాపద ప్రతాపమునకు, అరణి=అగ్ని దిప్త్యను పుడకలవంటివాడూ, (అరణి=అగ్నిమం ధపుకట్టి, ఇక్కడఁ బ్రతాపము నరణి యని చెప్పటచేఁ బ్రతాపమును నివ్వగా భావింపవలయును.) కావం గదే = రక్షింపుమా.

భిక్షముసిడి పాముతలను మిగిలినభాగము పాముదేహమును బోలి యుండెను. పాముతలపై మణులుండునటుల భిక్షమునకుఁ గూడ మణులు చెక్కఁబడి యుండెను గాన “మహిగణ ప్రాతానీవాతాశన” బద మెంతయు నొప్పియున్నది.

ప్రతాపము విరోధులకుఁ దావకాని గావున నన్ని గావర్జించుట కవి సమయము. అలం. ఉపను, రూపకము.

తా. రాజేంద్రుడవు, రత్నస్థిత మగుపెద్దకర్తిఁ దాల్చితిరి, ధనుర్ధానివి, (కాంతిని, వైర్యమున) మేరువువంటివాడవు, రాతులమిన్నవు, తేజశ్శాలివి (కావున,) నను రక్షింపు మని (కోరి నని) తాత్పర్యము.

క. అనినఁ దలంపున నింపిన

- యనుకంప నిలింపచంపకామోదసుతుం

డనునయ మొప్పుగ నోడకు

మని నిజవృత్తాంత మడుగ నది యిట్లనియెన్.

72

టీ. అనిన = రక్షింపు మని (అవనిత) పలుకఁగా, నిలింపచంపకామోదసుతుండు = సంపెదకతావివంటి మేలితావిగల వరూధినిపుత్రుఁడు, (స్వరోచి), తలంపున = మనస్సులో, నింపినయనుకంప = నిండజేసిన

కృతతో, అనుయము = దోఱిజిల్లుఁజేయుట, ఒప్పుగఁ = పెయ్యుచుండఁగా, ఒడకుము = వెఱచుము, అని, నిశవృత్తాంతముగఁ = అకొమరినాదము, అడుగఁ = ప్రశ్నింపఁగా, అది, ఇట్టలియెఁ = ఈరీతిగా నుత్తరము చెప్పెను.

తా. స్వరోచి యాకాంక్షపై దయగలిగి నీవు భయపడకు మని యూహించి నీ వెప్పుడు సుగతి యే మని యడిగిన నాపె యిట్లు చెప్పుచున్నది.

సీ. విసుమానములు గాఁగ వసతోడఁ బెనవెట్టి

నెట్టెఁబుగాఁ బ్రేవుఁ జాట్టివాఁడు
బండికందెనచాయ బై సిమాలినమేన

మెదడుగందచ్చరొంపి మెత్తినాఁడు
కునఖంపుడాచేతిపునుకప్పెగ నిండఁ

బ్రాణికోటులనల్లఁ బట్టివాఁడు
కొకిలికి వేసఁపుగూనిమూపులమీఁద

మూఁడుపంగలయీఁటె మోపినాఁడు

తే. నిట్టతాడనఁ బొడవుచే నిక్కివాఁడు

నిడుదకోటల విడి గుడ్డ నెగడినాఁడు

నరవరోత్తమ నేడఁమూసాళ్లనుండి

యుసులు గొన వెంటఁ దిరిగెడునసుర యొకఁడు.

73

టీ. నరవరోత్తమ = ఓరాజుతిలకమా, విసుమానములు గాఁగఁ = ఎగుడుదిగుడుగా (విసుమానములు = హెచ్చుతగ్గులు ప్రాచదొరవారివ్రతి లానిపాతము.) వసతోడఁ = శ్రవ్యభారలతో, పెనవెట్టి = గుట్టఁబెట్టి, పిరివెట్టి, నెట్టెఁబుగాఁ = గుండ్రముగానుండు తలగుడ్డవలె, ప్రేవుఁ = ప్రేగులను, చుట్టివాఁడు = చుట్టులుగాఁ దలకుఁ జొట్టుకొనినాఁడు, బండికందెనచాయ = బండియరునునకుఁ బట్టియున్న మడ్డిచునీపంటి, బై సిమాలిన

మేనక = సొంపులేనియొడలిపై, వికృతాకారముగల దేహమునం దనుట.
 మెదడుగందపురొంపి = (జంతువుల) మెదడు అను చందనపంకమును, మెత్తి
 నాఁడు = దట్టముగాఁ బూసికొనినాఁడు. ఆరినకొలది మనలమరలఁ బూ
 యుట మెత్తుట యందురు. కునఖ...కప్పెర - కునఖంపు = పుష్పిగోళ్లుగల,
 డాచేతి = ఎడమచేతిలాని, పునుకకప్పెరక = కపాలపాత్రమును, నిండక =
 నిండునటుల, ప్రాణికోటులనల్లక = జంతుజాలములరక్తమును, పట్టినాఁడు =
 సింఛినాఁడు, పొసికొనినాఁడు, కొకిలికి = వికృతరూపముగా నున్న, వేసంపు =
 వేషముగల, గూని = గూనులుగల, మూఁపులమీఁదక = అంసములమీఁద,
 మూఁడుపంగలయూఁదెక = మూఁడుచిలువలుగా నున్నబల్లెమును (ప్రికూల
 మును), మోపినాఁడు = అనించిపెట్టుకొనినాఁడు, నిట్టతాడనక = మిగులఁ
 బొడవైనతాటిపెట్టువలె, పొడవుచేక = బొన్నత్యముచే, నిక్కినాఁడు = నిగిడి
 నాఁడు, నిడుదకోఱక = దీర్ఘములైన దంష్ట్రలచేతను, విడిగ్రుడ్డక =
 మీఁదికిఁ బెరిగిననేత్రకోణములచేతను, నెగడినాఁడు = అతిశయించినాఁడు,
 విజ్ఞానీగుచున్నాఁడనిభావము. అనురయ్యుండడు = దానపుఁడొక్కండ, నేఁడు
 మూనాళ్లనుండి = నేటికిమూఁడునాళ్లనుండి, ఉనుఱుగొనక = నాప్రాణములం
 బుచ్చుకొనుటకు, నన్నుఁ జంపి భుజించుటకొఱకు, వెంటఁ దిరిగెడుక = నన్ను
 వెంటడించి సంఛరించుచున్నాఁడు.

నల్లనివస్తువు లన్నింటికంటె మిగులనల్లనిది బండికంచెన. శ్రీ నాథుఁడును
 మిగులనల్లని కలిదేహమును వర్ణించునపుడుగూడ నిటులె,

సీ. “బండికంచెనతోడఁ బ్రతివచ్చు మైచాయ

నీలివచ్చదముతో మేలవింప.”

(శృం. నై. ఆ. 2.)

నెట్టి మన గుండుకలపాగ యరుటకు.—

సీ. “తనయడుగుదమ్ములను రాచనెట్టెంపుఁ

బులుదిండిరాకు మైదలు వెలంగ.” (యహాలిచరిత్రము, ఆ. ౧.)

తా. ఒక్కరాక్షసుడు, క్రొవ్వబారలు ప్రేవులు: దలకు జాట్టు
కొని, మసిపాటియసహ్యజేహమున గంధమువలె మెదడు పూసికొని, యెడమ
చేతిలో నెత్తురునించిన పుట్టె పట్టుకొని, మూఁపులవై: ద్రితూలముం బెట్టుకొని
నిడుదకోఱును, మిడి గుడ్డును, నిట్టతామపాటియొడలకు గలిగి నన్ను
జంపుటకు మూఁడుదినములనుండి వెన్నాడి వచ్చుచున్నాడు. అలం. స్వభా
వోక్తి, నిదర్శన, రూపకము, ఉల్లేఖ.

క. ఏయెడ ననదలమొఱి వా

లాయము వినవలయు 'దుర్బలస్య బలం రా

జా' యన వినవే ధరణీ

నాయకులకు నార్తరక్షణంబులె క్రతువుల్.

74

టీ. ఏయెడ = ఎల్లప్పుడును, అనదలమొఱి = చిక్కులేనివారి
దైన్యంపు మొఱుకు, వాయము = తేప్పకుండ, విరవలయున్ = ఆదరింప
వలయు నకుట. దుర్బలస్య = బలములేనివానికి, రాజా = రాజే, బలం =
బలము, అరన్ = పెద్ద లిట్లు చెప్పుచుండగా, వినవే = నీవు వినియే యుంటివి
గదా! ధరణీనాయకులకున్ = భూపాలురుకు, ఆర్తరక్షణంబులె = ఆర్తు
లను (దీకులను) గాపాడుటలె, క్రతువుల్ = గాజు లొనర్పవలసిన యశ్వ
మేధాదులపంటివి. (దీకులం బోషించినఁ గ్రతువుచేసినంతఫల మని తాత్ప
ర్యము). అలం. కావ్యలింగము, రూపకము.

తా. ఓరాజేంద్రా! నేను చిక్కులేని దీకురాలను. ఆర్తురాల నగు
నాయాడుకుయ్య నాలింపవలయును. బలములేనివారికి రాజేబలము (ఆధా
రము). రాజులకు దీనపరక్షణము యజ్ఞ నిర్వహణముపంటివి.

క. మరుదశ్వపుత్రి కిందీ

వరాక్షగంధర్వరాజువలనఁ బొడమితిన్

సరవర వెలసితిఁ గళలం

దు రమించుటఁజేసి భువి మనోరమయనఁగన్.

75.

టీ. సరవర = నృపా, మరుదశ్వుభ్రక్తిక్ = మరుదశ్వుఁ డనుపేరు గల గంధర్వనిమహారి తేను, ఇందీవరాక్షగంధర్వరాజువలనక్ = ఇందీవరాక్షుఁ డను గంధర్వవతికలన, బాడమిలిక్ = బిందించితని. కళలందుక్ = చతుష్పాకకళలయందును (అఱువదిసాల్పనివలయందును), రమించుటఁ జేసి = వ్యాసంగముచేయుటంబట్టి, భువిక్ = ఈభూలోకమందు, మనోరసు యనఁ గక్ = మనోరసు యను నామమున. వెలసిలిక్ = ప్రసిద్ధిపొందితిని.

తా. నాకండ్రి యిందీవరాక్షుఁడు (అనుగంధర్వుఁడు). నాకల్లి మరుదశ్వునికొమరిత. నే నన్నికళలయందును రమించుచుండుటచే నాకు మనోరసు యని పేరు వచ్చె.

శా. రారాపిల్ల భుజాంగదంబులమణుల్ రాలంగ వివ్యాధరుల్ గారా మొప్పుగ నెత్తికొండ్రు నను సంకష్టాయిలించేయఁగా వారిక్ వీడ్కొని సింహపీఠికజలత్వంబొందు మాతండ్రిమం జీరం బించుక ఘల్లు మన్న నవి దాఁ జెప్పంగ నిం కేటికిన్.

టీ. వివ్యాధరుల్ = వివ్యాధరులనుదేవజాతివారు, రారాపిల్లక్ = (తొలుత నే నెత్తుకొనవలయును నే నెత్తుకొనవలయు ననుతమకముచే) ఒకరి నొకరు త్రోసికొనినచ్చుటచే గలిగిన యొకపిల్ల వలన, భుజాంగదంబులమణుల్ = భుజోర్ధ్వలోనిమణులు, అంగదములు రత్నములుచెక్కినవిగాన నొరపిడిచే, రాలంగక్ = రాలిపోవుచుండ, గారాము = ముద్దు, ఒప్పుగక్ = ఒప్పునట్లు, నన్నుక్, ఎత్తికొండ్రు = ఎత్తునిమాడింతురు, మాతండ్రి = మాతయ్యఁ మండీరంబు = వాకాలియందె, ఇందుక ఘల్లుమన్నక్ = ఎంతస్వల్పముగా చప్పు డైనను, (నేను నడచుచుండుటచే నను సూచన జెలిగినంతన కందిపోవునోమో యని) అంకస్థాయిలించి జేయఁగాక్ = తనతోడమొదఁ గూర్చుండఁబెట్టు కొనినదానినిగాఁ జేయుటకు, (తోడవైఁజేర్చి కూర్చుండఁబెట్టుకొనుటకు) అంకస్థాయిగాఁ గొల్పులోవాఁక్ = ఒడియందున్నదాననగుటకుఁ గొలుపు

హుటమునందున్న వారిని. ఇది ప్రాశస్త్యమునకు ముద్రిత ప్రతిబింబితము.
 చారిక = ఆయోధ్యకొనుచున్నాడను, వీడ్కోని = తొలగించుచు, సింహ
 వీరిక = సింహాసనమునందుండి, చలక్వంజించుక = చలించును. లేచి
 వచ్చు నని భావము. అవి = అనుద్దలను, తాక = నేరు, ఇంక = ఇట్టి
 పీఠిలో = ఈదురవస్థనొందునయమునందు, చెప్పుక = చెప్పుట. విజ్ఞాన =
 విల? చెప్పుకొనుట పోల్చుకర్తయై గాని భలము లేదు. ఒకదాని నొకటిగాని
 ఒకరి నొకరు గాని రాచిహిసనంత గలుగువానికి రారానికి యందును. దీనినే
 శ్రీనాథుడు,

నీ. “రతిచేవివెప్పిండు రారావుజచ్చులు.” (శృంగ. ఆ. 7)

తా. ఒకరికరు నేను నే నని విద్యాధరు లాత్రిడివెట్టుచువచ్చి తమ
 భుజాంగదమ్ములందలరత్నములు రాలుచుండ న న్నెత్తుకొనుచుండిరి. నాతండ్రి
 నాకాలియంచె కొంచెము ధ్వనిచేసినంతనే, నన్నెత్తి తొడమీద నుంచుకొన
 సింహాసనముమీదనుండి లేచి విద్యాధరుల నందఱు తొలగించు తాకు: డని
 చాచించును. అవెరుకటినుద్దు లన్నియు విపు డీప్తితోడ చెప్పుకొనుటవలన నాకు
 రాధ మేమి? అలం-స్వభావోక్తి, ఆక్షేపము, ఉదాత్తము.

తే. దేవ పారర్థి పట్టి కళావతియును

నల్లమందారవిద్యాధరాత్మజన్త

యగువిభావనీయును నాకు: బ్రాణసఖులు

వారు నేనును నొకనాఁడు గారవమున.

17

టీ. దేవ = రాజా, పారర్థి పట్టి = పాదు: డను ఋషిగొమరిత, కళావతి
 యను = కళావతియును పేరుగలకన్నెయు, అల్ల...జన్త-అల్ల = న ప్రసిద్ధుడైన,
 మందార = మందారవాచముగల, విద్యాధర = విద్యాధరుని, ఆత్మజన్త =
 పుత్రిక, అగువిభావనీయుక = అయినట్టి విభావనీయును నామముగలకన్యకయు,
 నాకు: బ్రాణసఖులు = నాప్రియసఖులు (నెచ్చెలులు), వారుక = అయిద్యులు.

నేనును, గారవమునకొక అన్యోన్యస్థానురాగముతో, ఒకనాఁడు=ఒకానొకదినమునందు. (పా. నాదుప్రాణనఖిల్) మార్కండేయపురాణమునందు విభావరియని చెలికత్తెపేరు చెప్పబడినది.

తా. నాకు పాదుఁ డను ఋషికిఁ బుత్రిక యగు కళావలియును, మందారుఁ డను విద్యాధరునకుఁ, పుత్రియగు విభావరియును బ్రాణపదమువంటిచెలిమికత్తెలు. వారును నేనును గలిసి యొకానొకదినమున మిగుల నుత్సాహముతో (మీఁదిపద్యముతో నన్వయము.)

సీ. నెత్తమ్ము లేకొండనెత్తమ్ములం దాడు
విద్యాధరికోటి విటులతోడ
నెచటిగాడ్పులఁ బుట్టువిచికిలామోదంబు
శబర కాంతలగుట్టు శ్లఁశ్లఁబెట్టు
నెన్న గేంద్రపుఁజలుల్ మిన్నంది పెన్నంది
కోరాడుఁ దనగుబ్బకొమ్ము లొడ్డి
యెందుండు గురివెందపందిళ్లపూఁదేనె
జడి యిందుశిలలందు జాలువాలు

తే. నట్టికలధాతశిఖరిఁ బుష్పావచయము
సేయువేడుకఁ బొదరిండ్లచాయలందుఁ
దిరుగుచుండి యొకానొకదెసఁ దృణంబు
దళముగా వాత మొలచినబిలమునందు.

78

టీ. ఏకొండనెత్తమ్ములందుకొక = విచర్యతముతైనన్న సమానమగు ప్రదేశములందు, విద్యాధరికోటి = విద్యాధరవనితాగణము, విటులతోడ = కోడెకాండ్రగువితకాండ్రతో, నెత్తమ్ములు=ద్యూతములను, ఆడుకొ = ఆడుచుండునో, ఎచటిగాడ్పులకొ = ఏకొండమీఁదిగాలిచే, పుట్టు...దంబు-పుట్టు = పుట్టుచున్న, విచికల = చిన్నచుట్టెపువ్వుల, ఆమోదంబు = వాసన, శబరకాం.

కలగుట్టు = చెంతెకలరహస్యమును, నక్షత్రైట్టు = వీడఁజేయుచుండునో
 (ఆపుష్పములకరిమళము వారికిఁ గల మన్మథోద్రేకమును మదిగుఱఱిదికొను
 బలఁ గల నేష్పనంతయుఁ బొలఁగించుచున్నదనుట. చున్నభావముకల్గించు
 చున్న దని భావము.) ఎన్నగేంద్రపుఃజఱుత్ = విగట్టులరాయచటిమలను,
 పెన్నుది = పెద్దపది - శుకదునివాహన మగు నందీశ్వరుడు, మిన్నుది =
 మిన్నుముట్టి (ఉప్పొంగి), తరగుబ్బకొమ్ములు = తలుపుగుబ్బలవంటి తన కుఱుచ
 కొమ్ములను, (గుబ్బలనఁ దలుపులు మొలగువానికి జేయుచది), ఒడ్డి = ఒడ్డి,
 కోరాదుక్ = బొడిచియాడునో (పుష్పము మొదలగు కొమ్ములు గలది
 ముటిదిబ్బలు మొదలగువానికి బొడిచి ముచ్చుఁ జిమ్ముల కలదు), ఎందుక్ =
 ఎచ్చోట, ఉడు...జడి-ఉడు = ఉడుచుట్టి, గురిపెదపదార్థ = గురుపెద
 తీగలట్టుకొనిన కాయమానములవలనం బుట్టెను, ధూఁదేనెజడి = పువ్వులలాని
 మకరందపృష్టి, ఇందుశిలందుక్ = చంద్రకాంతపు తాలపై, బాలు
 వాణుక్ = పఱవలై పాటుచుండునో, అట్టి కలధాశకిభిక్ = అటువంటి
 కైలాసవర్ణతళిఖరహూటమునందు, పుష్పాశుచయము చేయువేడుకక్ - పుష్ప =
 పూవులయొక్క, అశుచయముచేయువేడుకక్ = శోయుటయందైననంతసముచే,
 పాదరిండ్ల చాయలందుక్ = ఇండ్లవలెఁన్న పొదలవైపున, తిరుగుచూడి =
 సంచరించుచుండి, ఒకానొకదెనక్ = ఒక్కచోట, శృణుము = పూరి,
 దళముగాక్ = ఒత్తుగా, వాతక్ = ముఖప్రదేశమునందు (మూడు భాగము
 నందు), మొలచినబిలమునందుక్ = పెరిగినగుహలో, (అన్వయము మూడు
 న్నుది.) విద్యాధరకాంత లసాఖ్యాకలు, విటులు నటులె యసాఖ్యాకులు.
 వీరలందఱు విమానములతో సంచరించుతఱి మంచుకొండవైగల వికాలభిఖర
 మాకర్షించి జూదములాడఁ బురికొల్పుచుండెను. విటుతో నాడుకాటలు
 గాన నేటాట కాజాటగా నాడుకొనవలయును. ఇవలె శ్రీధానికమునకు
 నెత్త మనుసూలముగ నున్న దనుట. శిఖరములాడుకల్పులు, మేఖలలయందుఁ
 శబరకాంతలుఁ జఱియలయందుఁ బశుగణము, క్రిందిభాగమునందుఁ బొద

రిం ద్దుంటచే హిమాలయము స్త్రీలకుగూడ విహారయోగ్యముగా నున్న దని భావము.

తా. తమవిటులతో విద్యాధరకాంక్షలు జూడమాడు చదువులుగల యట్టియ, శబరస్త్రీలకు మన్నభోద్రేకముం బుట్టించు చిటుమట్టెభూలవాసనతో నిండిన వాయువులుగలట్టియ, శివునివాహనమైన నృవభము తఃకొమ్ములతో, బొడిచి యాడుచున్న శిఖరములుగలట్టియు, గురిపెందలనుండి వెడలుపువ్వరజము కాలువలు చంద్రకాంతశిలలు గలట్టియు, వెడికొండపై మేము మువ్వర మును బూవులుతోయును నొకానొకచోట గడ్డిచే మూసికొనిపోయిన ద్వారముగలగుహయందు (ముందువద్యములొ నున్న జీర్ణమునిని గాంచితి మని తాత్పర్యము.) అలం. ఉదాత్తము.

ఉ. ఊసరవెల్లిచందమున నొక్కట బీటనరాలు దేఱుగా

మీసలు గడ్డముకొ జడలు మే నుదరంబును వీనులుకొ జరా
ధూసర మైనరోమతతితోఁ బెనఁగంబడి దూసి రాశిగాఁ
జేసినరీతి నున్నయొకజీర్ణమునికొ గని కౌతుకంబునన్. 79

టీ. ఊసరవెల్లిచందమునకొ = ఊసరవెల్లి యను నొకవిధ మగు తొండ వలె, (ముదిరినతొండ నూసరవెల్లి యందురు.) ఒక్కటకొ = ఒక్కవిధముగా, బీటనరాలు = పెద్దవియగునరములు, లేఱ గాకొ = స్పష్టముగా నగవడుచుండఁగా మీసలు = మీసములు, గడ్డముకొ, జడలు, మేరు = దేహముచు, ఉదరంబుకొ = తొమ్మును, వీనులుకొ = శివులును, జరాధూసరము = పృథ్వీమణి నరయ నారంభించినది (ధూసర మన బూడిదరంగు; పెండుకలు చాలవఱకు నరసి కొలఁదిగ నరయకుంటచే నామిత్రవర్ణము ధూసరము.) ఐనరోమతతి తోడకొ = అయినట్టిరోమములనముదాయముతో, పెనఁగంబడి = తూకుకొనఁబడి, మాది, రాశిగాకొ = ప్రాప్తుగా, చేసిన రీతికొ = చేసినయట్లు, ఉన్నయొక జీర్ణమునికొ = ఉండినయొక ముదిసినముసీం ద్రుని, చూచి, కౌతుకంబునకొ = పేడుకతో, అన్వయము వైవద్యమునం గలదు.

తా. రక్తమాంసములు క్షీణించుటచే నరములన్నియుఁ బయటికిఁ గానవచ్చును. నొడలినిండ నున్న పెద్దకలన్నియు నరముటచే దూదిరాశి వలె నన్న యొకవృద్ధుఁ డగుబుష్పీకృమం బూచి కౌతూహలమాత్రో, అలం. ఉపమ. ఉత్పేక్ష. స్వభావోక్తి.

ఆ. ఇతనికడనకుహర మెద్ది నేత్రద్వయం

బెద్ది కర్ణయుగళ మెద్ది యనుచు

బూచివోలె నున్న వాచంయమునిమోము

బాల్యచాపలమునఁ బట్టుటయును.

80

టీ. ఇతనివదనకుహరము = క్షుణ్ణియొక్కముఖబిలము (నోరు), ఎద్ది = ఎక్కడ నున్నది? నేత్రద్వయంబు = కన్నులు, ఎద్ది = ఎక్కడ నున్నది? కర్ణయుగళము = విషదోము, ఎద్ది = ఎక్కడ నున్నది? అచచుకొ = అనుకొనుచు, బూచివోలెకొ = భూతమువలె, ఉన్నవాచంయమునిమోము = ఉన్నట్టి మానివదనమును, బాల్యచాపలమునకొ = చిన్నతనపుఁజంచలత్వముచే, పట్టుటయుకొ = పట్టుకొనఁగానే, దూదిబుంగవలెఁ గానవచ్చుటచే నెం దేయవయవములు గలవో మాడవలయు నని కౌతూహలము గలిగెను. మహాముహులజోలి కటులఁ బోవచ్చునా యనుటకుఁ బరిహారము బాల్యచాపలము.

తా. బూచివలె నున్నకారణమున నోరు, కన్నలు, చెవులు, నీకని కన్నచా లేవా యను సందేహము గలిగి యెటనెట నేయవయవములు గలవో పరిశీలించుద మని చిన్నతనపుఁజంచలబుద్ధిచేఁ బట్టుకొంటిని.

క. థానస్తిమిత్రుం డగున

మాని మదీయాంగులీవిమర్శములచే

మే నెఱిగి తొంటియనుసం

థానము చెడి కన్ను దెరిచి దారుణఫణితిన్.

81

టీ. ధ్యాన స్తిమితండు = నిశ్చలధ్యానముగలవాఁడు, అగురన్మాని = అయిరయాముని, మదీ...చేత్ - మదీయ = నానియగు, అంగళీ = చేతి ప్రేక్షయొక్క, విమర్శనములచేత్ = ఎత్కుడుస్వర్ణనలన, మే నెఱింగి=బడలు తెలిసి, తొంటియచును ధానము = మొదట నున్న నిష్ఠ, చెడి = చెడిపోయి, కన్నుచెఱిచి, దారుణఫణితిత్ = కఠినవాక్యములతోఁ గూడినరీతిగా, “మునుదు కొను” అనువద్యములొని పలికె అనుక్రియతో నర్వయము.

ధ్యానలక్షణము:—

ధ్యానము సగుణము నిర్గుణము అని రెండువిధములు. హృదయవద్దము నందు కటస్థలక్షణస్వరూపుఁ డయిన విరాట్పురుషుని నిలిపి మనస్సుచే బొడవోపచారము లొనర్చి పూజించుట సగుణధ్యానము.

శరీరత్రయమును ఇంద్రియములును నేను గా నని సర్వదృక్కుగుపర బ్రహ్మము తా నను దృఢము కలుగుదనుక నెల్లప్పుడు నిర్వికల్పనిష్ఠగలిగి యుండుట నిర్గుణధ్యానము. (చూ. సీతారామాంజనేయము ప్ర.)

తా. నాచేతిప్రేక్ష గట్టిగాఁ దగులుటచే ధ్యాననిష్ఠ చెడి కన్నులు విచ్చి చూచి నన్నుగూర్చి దారుణముగా (వీదియో పలికె నని తాత్పర్యము.)

ఉ. ఓసి దురాత్మరాల గృహమొల్లక సర్వసుఖంబులు నిరా
యాసమునక దొఱంగి మిహిరాంశుమరుచ్చదనీరనీరస
గ్రాసము దేహధారకముగా గుహఃక దపమాచరించు
మ్రాసరణిక స్పృశించి నగ నేమిఫలం బొనఁగూడె జెప్పుచూ.

టీ. ఓసిదురాత్మరాల = ఓదృష్టస్వభావముగలదానా! గృహము = ఇల్లు, ఒల్లక=ఇష్టపడక, బుధులు లరియిల్లువాఁకిలిని విడిచివెట్టి, సర్వసుఖంబులు = సమస్తసౌఖ్యములను, నిరాయాసమునక = తేలికగా, (నుఖి త్యాగము మిగులఁ గవమైనను వైరాగ్యదృష్టిచే నాచూసములేకయే పదలి వెట్టి యుండుట) తొఱంగి = పదలి, మిహిరాంశు...గ్రాసము - మిహిర =

సూర్యుని, అంతు=కిరణములకు, మనలే = వాయువుకు, భవ=పత్రములును,
 శీర = నీరును (ఇట్టి), సీరస = నిస్సారమైన, స్రవణ = తిండి, దేహ
 నారము = మేలు నిర్మలము, కాశ = వానము, శుశాల = కొండదిల
 ములలో, కషయ = తరుణులు, ఆచరించు చున్నాం = చేసికొనునట్టిమామంటి
 వారిని ఈశ్వరజ్ఞానం = ఈ ప్రకారముగ, స్మృతింప = చేతితో ముట్టికొని,
 రగ = నవ్వుటచే, విమలలంబు = ఎట్టికారము, వినయము = దొరకనో,
 చెప్పమా!

తా. పిదురాత్మరాలా! ఇట్లు విడిచి వంశారంభములగు నమస్తమభి
 ములకు ఇంచుకేని యాయాపదక సంతోషము విడిచిపెట్టి గుహలలో
 శుండి సూర్యకిరణములు, వాయువు, ఆకులు, నీరు, నిస్సారమగు నాహారము
 ప్రాణధారణకు వలసినంతమాత్రముగా గ్రహించుచు వివస్వచేసికొని మమ
 బోటివారి దాడుటవలన నీకేమి మేలు గలిగినదో చెప్పుము.

క. తిమిరంపువయసు గుబ్బల

కొమరాలపు నీకు దగినగోవాళ్ల మహిళ

నెమకి నగరాదె ముదిసిన

మముం జెనకిన నేమి కలదు మన మేమిటికిన్.

83

టీ. తిమిరం...లపు - తిమిరంపు = మన పెక్కిన—యాషోజ్ఞేక
 ముచే ముచిచెడుగు నెఱుంగఁజాలక కనులకుఁ జీఁలులు క్రమ్మిర, వయసు =
 వయస్సుకందలి, గుబ్బల = బిగువైన గుబ్బలఁబోలు చున్నలు కల, కొమ
 రాలపు = పడుచుదానపు, మహిళ = ధరయందు, నీకు దగినగోవాళ్ల =
 నీవయస్సుకకు దగినమిడగానిని, నెమకి = నెమకి (గ్రహించి), నగరాదె =
 హస్త్యహడరాదా!, ముదిసినమము = ముసలివాండ్రయిర మామంటివారిని,
 చెనకింక = స్మృతింపఁగా (వట్టుకొనఁగా), విమ కలదు = విమప్రయో
 జన మున్నది? ఇతఁడ్రో వ్యేమిటికిన్ = ఇతఁకండకావరము తగునా
 యనుట.

కొమరు = యావనము. యావనముగలచెలువ కొమరాలు. కొమరాలన యావనపతి యని భావము ఇటు లుచుటకు. —

తే. “చాలమద్దరాలు జవరాలు కొమరాలు” (భాగ. స్కం. 9)

తా. నీవు నిండుకొనియున్న యావరాంధకారమునఁ గనులు గానక తిరుగుచున్నావు. మునులు నీ కెందు కువకరింతురు? కావున నీకుం దగిన సరసునితోఁ బరిహాసము లాడుము. ముసలివాడను నన్నుఁ జూచి పరిహాసించుట నీ మదగర్వమును సూచించునే కాని నీ కింతయు లాభము గానరా దని తిరస్కారము.

క. ముసురుకొనుజరభరంబున

నసురుసు రైయున్న ముమ్ము నడకించితి వి

ట్లుసురు మనఁ ఒట్టువడు మొక

యసురకు సీవనుచుఁ బలికె నాగ్రహ మెసఁగన్. 84

టీ. మును...భరంబునకొను = ముసురుకొనిన, జర = ముదిరి యొక్క, భరంబునకొ = ఉద్రేకముచేత, అసురుసురై = అలసియలసి, ఉన్న ముమ్ము = ఉన్నమమ్ము, ఇట్లు, అడకించితివి = పరిహాసముచేసితివి (బాధించితివి కావున), ఉసురుమనకొ = ఉస్సురనునట్లు, నీవు, ఒకయసురకు = ఒక్కరక్కసికి, పట్టువడుము = దొరకుము. అనుచుకొ, ఆగ్రహము = శ్రోధము, ఎసఁగకొ = ఎక్కడుకాఁగా, పలికెను = చెప్పెను, శపించెను.

అసురశబ్దంబు వికల్పంబుగా స్త్రీసమంబగు ననమాత్రముచే నసురుఁ డనియు నసుర యనియుఁ జెప్పవచ్చును.

తా. ముసలికనమన నలసి యల్లాడుచున్న న న్నిరీతిని బరిహాసము చేసితివి గావున నీవు రాక్షసునిచేతం బడి శ్రమపడు మని శపించెను.

క. జననాథ యేమి చెప్పుదుఁ

గనలుచు నవ్వగ్గుతపసి కటము లదరఁగాఁ

దనచేరినాగబైత్తముఁ

గొని వసరముఁ గొట్టివట్టు గొట్టె నదముడై.

85

టీ. జనసార్థ = సరపాల, ఏమి చెప్పుదును? = ఏ నేమి యని వల్పుదును? అస్వస్థుడవని = ఆముసలియుని, కలుచుకు = పోయిచుచు, కటములు = కణఃతలు, దనచేరినాగ = కొట్టుకొనఁగా, అవయుడై = పయలేనివాడై, దనచేరినాగబైత్తము = తాను చేకొట్టుకొను యోగబైత్తమును, కొని = పొచ్చుకొని, వసరముగొట్టివట్టు = గొట్టువట్టవలసివచ్చిరి, కొట్టె = కట్టుకొనబడినది.

నాగబైత్తము అన పామువలె మెలికలు దిగి పామువదనవలె నుండు కట్టి. దీనినె యోగబైత్త ముదురు. ఇది మునుపు లోనగు సిద్ధులవద్ద నుండు ననుటకు, దీనిని శిక్షానయమున నుపయోగింతు ననుటకు. —

సీ. “వడినూర్ధ్వతిరి లేవకయుండఁ దననాగ

బైత్తాన మూర్ధాన మొత్తిమొత్తి.” (కాపూర్ణి. ఆ. 3).

కా. ఓరాజా! నిప్పుల నేమి చెప్పుదును? ఆముసలియుని శోపముచేత (దోడలు) కణఃతలు చలించుచుండఁగా నాగబైత్తము గొని వశువును గొట్టి నటుల నన్ను కరుణమాలి కొట్టెను. అలా. ఉపమ.

క. కొట్టువడి యటకు మునువే

తిట్టుం బడి యేడ్చునాదుదెసఁ గని మదిలోఁ

గట్టలుక వొడమి నానలు

లిట్టనిరి మునీంద్రుతోడ నెత్తనవెలుచన్.

86

టీ. కొట్టువడి = దెబ్బతిని, అటకుమునువే = అంశకుముందే, తిట్టుం బడి = తిట్టుతిరి (కాపముచు పొంది), ఏడ్చునాదుదెస = ఏడ్చుచున్న నాయవస్థను, కని = కాంచి, నానలు = నానేస్తురాంధ్రు, మదిలో = మనస్సులలో, గట్టలుక = ఎక్కువకుకోసము, వొడమి = జమించి, ఎత్తిన

కలఁచుకొ = అగ్రహాశ్రమచే, మునింద్రునితోడకొ = అమునింద్రునితో,
ఇట్లునిరి = తరీలిం బలికిరి.

తా. దెబ్బలవడి దానికంటెఁ బూర్వమే కాదమునొంది యేడ్చు
స్థితి నాచెలికత్తెలు చూచి కోప మాపుకొనలేక మునితో ముందుచెప్పఁబోవు
నామాటలం బల్కిరి.

ఉ. ఓయి దయావిహీనమతి యూరక యీదసిబిడ్డఁ గొట్టఁగాఁ
జేయెటు లాడె నీకు నిది చేసిన దేమి వృథా శపింతురే
బోయవె యీదఁదోడునను బుట్టవె శాపనిమిత్తమే తపం
బీయెడ నున్న శాంతిపరు లే మనువా రిక నీచరిత్రకున్. 87

టీ. ఓయిదయావిహీనమతి = ఓ నిర్దయహృదయుఁడా! ఊరక =
నిష్కారముగా, ఈదసిబిడ్డకొ = ఈచిన్నపిల్లను, గొట్టఁగాకొ = గొట్టుటకు,
చేయెటు లాడెకొ = నీచేతు లెట్టువచ్చినవి? మిగుల శుకుమరియగు నీవీ
బిడ్డను గొట్టుటకంటె దయమాలినవని వేఱన్నదా యనుట. ఇది = ఇప్పటి
బిడ్డ, చేసినది = ఒప్పునతప్పు, ఏమి = ఎట్టిది? వృథా = ఊరకయే, శపి
తురే = కాప మిత్తరా? బోయవె = ఎఱుకువాడవా? ఆదఁదోడునను
బుట్టవె = అక్కలఁ జెల్లెండు లేకుండ నీ వొక్కడవే పుట్టియుంటివా?
ఆదఁపడుచులతోఁ బుట్టినవారికిఁ గనికరము ఆదఁపడుచులఁ బ్రేమిండు
కథము దెలిసియుండును. నీ వొక్కడవె యట్టిపడిలివి కాఁబోలు ననుట.
తపంబు = నీయీతవస్సుచేయుట, శాపనిమిత్తమే = శాపములిచ్చుటకొఱకే
యైయున్నదా? ఇకకొ = ఇంకమీఁద, నీచరిత్రకొ = నీయొక్కయారీతి
నడవడికి, ఈయెడకొ = ఇచ్చోట, ఉన్న శాంతిపరులు తవస్సుచేసికొను
చున్న శాంతిస్వభావములగుల మునింద్రులు, విమనవారు = విమండురొ
(యెఱుగుదువా.)

గొట్టుట శపించుట యీరెందును నిరాశకార్యములు. తవస్సంపన్ను
తానరింపరానివని. తనము శాంతసౌధనమునకు, శాంతిపరులగు తనస్వతే.

నీయవివేకము గనిపట్టంగలదు. వారిది నీమోతవలచుదైలివో యోజించు పోలివిగదా యని చెలికత్తెలు పలికిరి.

తా. పిరిర్దుముడా! కారణము లేనిచే యీబిడ్డను గొట్టుటకు నీచేతు లెట్లాడినవి? ఏమిదప్పు చేసినవి? ఊరకయె శపించెదరా? దయలేక పోవుటకు (తల్లి బిడ్డ యనకుండ జంతువులం జంపు) కిరాకుండవా? నీకు నక్కనెట్లెందులేరా? నీవు తపంబోనర్చుట యొరులకు కావమిచ్చునిమిత్త మేనా? ఇట్టిని న్గని కాలిపరు లైన యిక్కడ నుండు తక్కినముసీంద్రు లేమందురో తెలియునా?

క. పాము కడు ముదిసి కడపట

గా మగుచందమున వార్ధకంబునఁ గ్రోధం

బేమియు మానక మండెడు

నాముని మునియే తలంప నదియొక దపమే.

88

టీ. పాము, కడుకొ ముదిసి = మిక్కిలి ముదిరి, కడపటకొ = తుదకు, గాము = గ్రహము, అగుచందమునకొ = అగునట్లుగా, వార్ధకంబునకొ =, వృద్ధత్వమునందు, క్రోధము = రోషము, ఏమియొకొ = ఎంతమాత్రమును మానక = పదలక, మండెడునాముని = శోభవికారము కొంచెపేనియు కాపు కొనఁజొంగిముని, మునియే = మునియేనా? తలంపకొ = ఆలోచింపఁగా, అదియొకొ = శోకమును జయింపఁజాలని యాముని గావించునట్టి తపస్సును, తపమే = తపస్సేనా?

నాగుఁబాము వెయ్యిసంవత్సరములు బ్రదుకును. పేయియేడ్లు పూర్తి యైన పిమ్మట జెక్కలుపచ్చి గ్రహమై మనుజుల బాధించుచు, నాగుఁబాము మిడినా గనఁబడు ననునైతిహ్యము నిట ననుసంధించుకొననది. అలం. అప్ర మృతప్రశంస. ఉపమ

తా. పాము ముదిరి గామైనట్లు మనులితనమునందుఁ గూడఁ గోపము విడువక చిఱచిఱలాడుచుండు నాముని యొక మునియూ? అతఁడు చేయు

నది యొకతపస్సా? (నక్కముదిరి వతి డగుననియు, గ్రద్దముదిరి పులుఁ గగు ననియు, బాము ముదిరి గ్రహ మగుననియుఁ జెప్పకొందురు.)

క. పరులయపరాధగతులకుఁ

కెరలక తనుఁ బొగడుచోటఁ గీడాడెడుచోఁ

బరితోషము రోషము నెడఁ

జొరనీనితపస్వి సుమ్మ సుకృతి ధరిత్రిన్.

89

టీ ధృత్రిక్ = భూమియందు, పరుల...గతులకుఁ - పరుల = అన్యులయొక్క, అపరాధగతులకుఁ = తప్పుదారులకు, ఇతరులు తెలిసియో తెలియకయో చెడుత్రోవలఁ బ్రవేశించినపుడు, కెరలక = కోపము నొందక, తనకుఁ = తన్ను, పొగడుచోటఁ = స్తుతించునపుడును, కీడాడెడుచోఁ = సిందించునపుడును, స్తుతించిందాదులయందు శమభావముగలవాడై యవికారముగా మెలఁగ నేర్చి, పరితోషముఁ = సంతసమును, రోషముఁ = క్రోధమును, ఎడఁ = డెందమును, చొరనీని = చొరకుండఁజేసెడు (పుట్టకుండఁ జేయు) తపస్వి = తపంబొనర్చునతఁడు, సుమ్మ = సుమా, సుకృతి = ధన్యుడు.

తా. ఇతరులు తన కొనర్చిన యెద్దలకుఁ గోపింపక, తన్నుఁ బొగడు నపుడు సంతోషమును, నిందించునపుడు కోపము లేని ముసింద్రుఁడు ధన్యుఁడు గాని తక్కినవారు కా రనుట. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస.

టీ. ఒండొకఁడ వైన నిపుడ నీపిండి యిడమె

బ్రాహ్మణుడ వాట మాచేత బ్రదుకుఁగంటి

తడవఁ బని లేదు నిన్ను గౌతమునిగోవ

వసుచు వాదించి విడిచిన నాగ్రహించి.

90

టీ. ఒండొకఁడవు = మఱియొకఁడవు - బ్రాహ్మణేతరుడవు, బిసక్ = అయితివేసి, ఇపుడ = ఇచ్చుడే, నీసిండి యిడమె = నీదేహము పిండిచేయమా, బ్రాహ్మణుడ వాట = విప్రుడవై నకారణమున, 'బ్రాహ్మణోనహంతవ్య'యను

భర్తానుచారముగా, మాచేతన్ = మాచేతను, బ్రదుకునంటి = బ్రదుకుచున్న
యన్మృత్యునును బహుళిది. నిశుక్ = నిశ్చు. తదవక్ = ఇట్టివాడన పట్టివాడనని
యెందులకు. శనిలేడు = కడగరుడులేడు. గౌతమునిగోవు = గౌతమునియావుం
బోలి. వాడక్క, వృద్ధుఁడవుగాన తా.కింతననుగణించి మాకంశములకు బ్రహ్మ
కూత్యాపాదము కలుగఁ జేయుదువు. ఆసుచుక్ = అనిబుచ్చుచు, వాదించి =
వాదముచేసి, విశేషనక్ = వచనముగా, అగ్రహించి = (ముని) గౌరవమునొంది

గౌతముని గోవుకడఁ—గౌతమునిగౌతముని ద్వాదశార్షమకుతామము
వచ్చినపుడు ప్రతిదిన మునియమున లేచి తాను సిడితెడు వడ్డు చట్టించుడో.
అని యనిష్టానపయమునను మెలచి ఘంషగా నన్నాతురులగు సమీపస్థు
లగు మును లేతొందిన ననియె పక్వముచేయించి మృష్టాన్నము పెట్టించుడో.
కఱివు ట్రిసనదిదడ మునులు తమతమ యాశ్రమముల కేగుచు విసాయకుని
ప్రేరణచే గౌతమునిఁ దనువెంట రమ్మసిరి. రా ననుటకుఁ గినిసి యొక మాయా
గోవును సృజించి మైచువైఁ దోలెరి. గౌతముఁ డాగోవును దగ్ధకృణముతోఁ
గొట్టఁబోవ నది మరచించెను. గోహత్యాదోష మారోపించి మును లందఱు
గౌతముని లోబఱచికొనిరి. ఇదియె గౌతమునిగోవు.

తా. నీవు బ్రహ్మజుడ వగుటచే నిన్ను విడిచితిమి. పుత్రయొకఁడాలి
వాడ నైనఁ జూచివేయమా? తెలిసినది. నీవు గౌతమునిగోవునంటివాడవు.
(ఊదిన గిరిసోవునాకటివాడవు) అని వాదించి విడిచిపెట్టిన యాకస్య
లవైఁ గోపించి.

క. ముసలీ శపియించె నపుడ

య్యునితాబ్జేక్షణల రాజయత్తక్షోభం

బెరుగ నళియింప నగు న

ద్వైర బాటుఁడు సుగుడిగామి తెల్లమియై కదా.

91

టీ. ఆపుడు = అప్పుడు, ముసలి = ఆవృద్ధముని, అయ్యునితాబ్జేక్షణ
లక్ = నల్ల కలువలవంటి కన్నులుగల పశువులను, రాజయత్తక్షోభం =

క్షయరోగబాధ, ఎనగ్ = పృథ్విపొందగా, నశ్వియివక్ = తీరించునట్లు, శశ్వియివక్ = శాపమిచ్చెను. అగుక్ = (అట్టి శాపముపెట్టుట యాముని యోగ్యతకు) తగును. అద్వైతక్ = ఆనమయమున, పాటుండు = బ్రహ్మజుండు (ముని), నుగుడిగామి = మేలుగుణములుగలవాండు కాకపోవుట, తెల్లమియకదా = లేటగా నెఱుకబడుచున్నదిగదా! (పా. నుగుణి = మంచిగుణముగలవాండు.)

తా. ఆనమయమునఁ గోపించినమానలిముని యాయద్వైతము క్షయరోగముచే బాధపడుం డని శశ్వియించెను. అది యతనిగుణమునకుఁ దగియే యున్నది. దీసింబట్టి (నీవు గూడ) యాతఁడు సరసుండు గాఁడని తెలిసికొనవచ్చునుగదా!

క. ఆరుజ యప్పుడ యయ్యం

భోరుహలోచనలఁ బొందె భూవర నన్ను

వారత్రయముననుండియు

దారుణగతి నొక్కయసుర తఱిమెడు వెంటన్.

92

టీ. భూవర = రాజా, అప్పుడ = ఆముని శాపమిచ్చినప్పుడే, అయ్యంభోరుహలోచనలక్ = పద్మములవంటి నేత్రములుగల యాస్త్రీలను, ఆరుజ = ఆరోగము, పొందెక్ = ఆంటుకొనెను, నన్నుక్ = నన్ను, వారత్రయముననుండి = మూడుసార్లునుండి, (“సరవరోత్తమ నేడు మూసార్లునుండి” యని మనోరమ రాక్షసునిచే మూడుదినములనుండి బాధపడుచుంటి నని చెప్పెను గాన నిట వారత్రయమునకు మూడుదినము లనియె చెప్పవలయును.) ఒక్కయసుర = ఒక్కదానవుండు, దారుణగతిక్ = ప్రారంభిని, వెంటక్ = నన్ను వెన్నాడి, తఱిమెడుక్ = తఱుముచున్నాడు.

తా. నాశైలికత్తై ద్దైతము నా క్షయరోగ మాశపించినపుడే యంకురించినది. నన్ను మూడుదినములనుండి యొక్కరాక్షసుండు వెంటడించి

మ్రొగుటకై మిగులఁ గణనభావముతో వెంటనంటి వజ్రముకొని వచ్చుచున్నాఁడు.

సీ. ఇచ్చెద నీకస్త్రహృదయంబు నివ్వెద్య
 నరనాథ మున్ను వినాకపాణి
 యగురుద్రుఁ డిచ్చె స్వామ్యంభువమనువున
 కతఁ డిచ్చె మఱి వసిష్ఠాఖ్యమునికీ
 నతఁ డిచ్చెఁ గరుణఁ జిత్రాయుధుం డనుపేరఁ
 దనరు మదీయమాతామహుఁకు
 నతఁ డిచ్చెఁ బెండ్లియానపు డరణంబుగా
 మాతండ్రి కతఁ డిచ్చె మమత నాకు

తే. సకలరిపువాళకము యశస్కరము నైన
 దీని వేవేగ నాచే బ్రతిగ్రహించి
 యడఁపు మాదైత్యు వీరువా రనఁగ వలవ
 దనఘ సద్విద్య యొందున్నఁ గొనఁగవలయు.

93

టీ. నరనాథఁ=నరశత్రు, నీకు, అస్త్రహృదయంబు = అస్త్రహృదయమను విద్యను. ఇచ్చెదన్ = నేర్పెదను, ఇవ్వెద్య = ఈయస్త్రహృదయమను విద్యను, మున్ను = పూర్వకాలమున, వినాకపాణి = వినాకమనుభవశక్తులు చేతఁబట్టినవాఁడు, అగురుద్రుఁడు = అయిన శంకరుఁడు, స్వామ్యంభువమనువునకుఁ=స్వామ్యంభువుఁ డనెడు మొదటిమనువునకు, ఇచ్చెన్ = దిసంగెను, అతఁడు=అస్వామ్యంభువమనువు, మఱి=కర్వాత, వసిష్ఠాఖ్యమునికీ = వసిష్ఠుఁ డనుపేరుగలమునికీ, ఇచ్చెన్ = అస్త్రహృదయము నొసంగెను. అతఁడు = అవసిష్ఠుఁడు, కరుణ = దయతో, చిత్రాయుధుండు, అనుపేరన్ = అనునామముతో, తనరు = వెలయుచున్న, మదీయ = నాయొక్క, మాతామహునకున్ = పెట్టెన్ డ్రీ, ఇచ్చెను. అతఁడు = అచిత్రాయుధుఁడు, మాతండ్రికీ,

పాడియానపుడు = వివాహము చేయుచున్నపుడు, అరణంబుగాక = అట్లున
 కెచ్చు కట్టుముగా, ఇచ్చెను. అతడు = మాతండ్రి, మరుకక = ప్రేరుచేత,
 నాకు నిచ్చెను. సకల నిపుణాశకముకొ = సమస్తవిరోధిశమనముం గావించునది,
 యశస్కరముకొ = శ్రీధర్మి గలిగించునదియు, బనదీవికొ = బనట్టియైవిద్యను,
 నాచేకొ = కావలస, జేవేగకొ = కర్మరితముగా, ప్రతిగ్రహించి = పుచ్చుకొని,
 ఆనైత్తుకొ = ఆరాక్షసుని, అడఁపుము = మ్రాదింపుము. ఆనఘా = పాపరహి
 తుఁడా! సద్విద్య = మంచివిద్య, ఎదున్నకొ = ఎవ్వరియొద్దనున్నను, కొనఁగ
 వలయుకొ = తీసికొనవలయును, వీరునాడు = విద్యనిచ్చువారు (ఇది యాచునది,
 యితఁడు పురుషుఁడు) ఇట్టివా రట్టివారు, అనఁగకొ = అని యాలోచించుట,
 వలసదు = తగదు.

“సీచాదప్యత్తమాం విద్యాం స్తీరత్నం దుష్కులాదపి” యను ధర్మ
 ముకుబట్టి విద్య తనకంటె దక్కువవారగు సీచులనుండియు, గన్యను గుల
 హీనునినుండియు బరిగ్రహించవచ్చును. గావున బరిగ్రహింపుము. విద్యా
 గ్రహణమునకు యుక్తాయుక్తమల విచారించుచు నుంటిమేని యనుచుండు
 వైఁబడును గాన క్వరగఁ బరిగ్రహింపు మని భావము. “సద్విద్యకొనుటకు జాతి
 చూడకుము, సద్విద్య యుండనే చూడఁబడదు.” అకునాస్యోక్తి నిట నను
 సందించునది.

తా. నీకు నే నస్త్రహృదయ మనువిద్య నిచ్చెదను. ఇది నాకు శివుని
 నుండి క్రమాగతమై వచ్చినది. సకలశత్రు నాశనము చేయును. యశస్కర
 మైనది. దీనిని గొని సీవారక్కనుం జువుము. విద్యను స్త్రీవద్దనుండి కొనుటకు
 సుకలంపకుము. “సీచా దప్యత్తమా విద్యా” యని సద్విద్య నెవరివలనవైనఁ
 బరిగ్రహింపవలసినదే.

క. ఆనుటయు శుచియై నిలిచిన

జననాథునకుకొ బ్రయోగసంహారంబుల్

వనిత రహస్యంబుగఁ జె

ప్పిన నాతఁడు నెఱిఁగె నంత భీమభంగిన్.

94

టీ. అశటయోగ్ = అనియట్టువల్కుననే, శుచయై = పాదప్రక్షాళనము నాచమనాదికముం గావించి శుద్ధుడై, నిలిచినట్ = మంత్రోచదేశము కొఱవ సిద్ధకాశి స్వర్లోచి నిలువఁబడి యుండఁగా, వనిత=మనోరమ, జనశాఖునక = స్వర్లోచికి, ప్రయోగసంహారముల్ = అస్త్రమాలయొక్క ప్రయోగము (చికిత్సై విడుచుట) సుహృదము (మరలించుట) మొదలగు సాధనములను, రహస్యంబుగఁ = రెండవవారికిఁ జెలియకుండునట్లు, శిప్పినట్ = తెలియఁజెప్పఁగా, అతఁడును=అరాజును, ఎఱిగె = గ్రహించెను. అంతఁ = అంతట; భీమభంగిన్ = భయజనక మొనరింపఁడు.

తా. ఇట్లని మనోరమ చెప్పఁగా శాశివృక్షుని గ్రహించుటకై స్వర్లోచి శుచిగా నిలువఁబడెను. అమె స్వర్లోచికి అస్త్రహృదయమును మిగుల రహస్యముగాఁ బ్రయోగించుట యుజసహారిండుట లోనగు సాధనములతోఁ గూడ నెఱింగించెను. ఇంతలో భయంకరమై. (చైవద్యముతో నవ్యయము.) మహాస్రగ్ధర. గళగ ర్తక్రోడనిర్వృత్త హాహనినదోద్ధాధహాసంబు భూభృద్బిలముల్ మ్రోయుంపఁ గాదంచినగతిని బొగల్ వెంప మిన్నెల్ల మైగాఁ, జలితాస్మక్పూరదంతక్షతరదవసనక్షూరకీలాలవేల్లజ్వలనజ్వాలాభజిహ్వంచలుండగుచు గదఁ జాళెముల్ ద్రిప్పకొంచున్.

95

టీ. గళగ ర్త...హాసంబు-గళగ ర్త = కలుగువలెనుండు కత్తుకక్రోచియొక్క, క్రోడ=అతర్భాగమునుండి, నిర్వృత్ = బ్రైలాదేఱుచున్న, కహాకహా = కహాకహయనెడు, నినద = నాదముతోడి, ఉద్ధాధ=అతిగాఢమైన, హాసంబు = నవ్వు, భూభృద్బిలముల్ = పర్వతగవాలను, మ్రోయుంపఁ = ధ్వనించునట్టిన ర్పఁగా, కాదంచిన గతిన్ = మేఘములచాలువలె “కాదంచినీ మేఘమాలా”.

అమరము. పొగల్ = పొగలను, పెంపె = పృథ్విపొందించునట్లు, మిశ్నెట్టె = గగనమునిండ, మైగా = శరీరముకాగా, చలిత...చలుచు-చలిత = కదలింపఁబడిన, ఆర్య = మోమునందు, మ్రార = గట్టిపైన, దుత = పండ్లయొక్క, క్షత = కఱచుటలచేసినపుండ్లుగల, రదవన = ఓష్ణమువలన, కాఱు, క్షార = కారముగల, (వెగటుగూర్చునట్టి) కీలాల = నెత్తురుతో, పేల్లల్ = ప్రేలాడుచున్న, జ్వలన = అగ్నియొక్క, జ్వాలార్థ = జ్వాలం బోలిన, జీవ్యంచలుండు = నాలుకతుదగలిగినవాడు, అగుచు = అయి, గద = గదయనునాయుధమును, జాశేమల్ = గిరిగిరమని, త్రిప్పకొంచు = త్రిప్పచు.

తా. సమీపమున నున్న కొండగుహలన్నియు మాఱుమ్రోగునటుల కహకహ యనునందడి కలుగునటుల నవ్వచు, మేఘములచాలు ఆకసము నంతయు నల్లఁగాఁజేయునటుల నాకసమంటు నల్లని విస్తృతశరీరముతో విజ్జి పీగుచు మాటిమాటికి కొలుకుటచే బెదవులందుఁబడిన పుండ్లనుండి కంపుగొట్టు చొట్టుకారుచుండ అగ్నిజ్వాలలచుబోలిన నాలుకతో నాకింనుచు గదను గిరిగిరిచిప్పచు (దీనికి కర్తృపదము ప్రైద్యములాని దానవుండు.)

(అలం. స్వభావోక్తి, అలిశయోక్తి, ఉపమ.)

ఉ. దానవుఁ డద్ధరారుణుఁ డాఁకె నుదగ్రపదాగ్రఘట్టన
గ్లాని సపాట మై యచటికాన ఘుగట్టవిఘుట్టితాకృతిం
బూని చెడఁ గిరీశగళమూలహాలాహలకాలకాంతితో
మేనఱికంబులాడుతనమేటి త్రిశూలముఁ బూని యుద్ధతిన్.

టీ. దానవుండు = దనువునంతరివాడు-రాక్షసుండు, ఉదగ్ర...గ్లాని = ఉదగ్ర = భయంకరమైన, పదాగ్ర = కడకాలియొక్క, ఘట్టన = అఱఁగఁ ద్రొక్కుటవలనఁగలిగిన, గ్లాని = నలఁగుటచేత, సపాటమై = ఎగుడుదిగుడు లేకుండ సమానమై, అచటికాన = అచ్చటివనము, ఘుగట్ట...కృతి = ఘుగట్ట = తెరుగలియుండు, విఘట్టిత = విసరఁబడినదానిరూపముపొటి, అకృతి = అకార

మును. పూని=పొంది, చెడక=జెడిచిపోగా, నిరీక = ఈర్ష్యునియొక్క, గళ
 ము.=మెడక్రిందిభాగమునందుఁగల, హలాహల=కాలకూటవిషముయొక్క
 కాల=నష్టచి, వాంఛితో=వర్జముతో, మేనజీకంబులు = మేలంపుమాసలు,
 మేనక్షమేనమానుదిద్ద లాపియొనుచునాసములు, అనునమేటి త్రిశూలముకొ=
 ఆదునట్టి తనపెద్దముమైనవాలును, శివునికంతమునందుఁ గాననగుకాలమాట
 మువకె నట్లగానుండు త్రిశూలమును, పూని=ధరించి, ఉద్ధతికొ=గర్వముతో,
 అధరారముజుకొ=ఆరాజైనవ్యవోచిని, తాంకెకొ=ఎదిచ్చెను.

తా. ఆవాసపుడు భూమియంతయు నలిగి హెచ్చుతగ్గులులేకుండ
 నమమగునట్లును అడవిలోని జెట్టులన్నియుఁ దాఁచికి విడిసి వడిపోవునట్లును
 భయంకరముగా నడుగులు పెట్టుచు మిగుల నట్లఁగాఁ బ్రకాశించుచున్న పాద
 వైన త్రిశూలము భుజంబునం బెట్టుకొని వచ్చి రాజు నెదుర్కొనెను.

(అలం. అతిశయోక్తి. నివర్ణనము. ఉపమ.)

తే. నింగి నొరయు రాకాసిమన్నీనిమేని

నీడఁ జీకటిఁగొనె నవనీతలంబు

చంద్రికలు గాంచె నట్టహాసముల వెడలు

నిశితదాష్ట్రలచేన వనీతలంబు.

97

టీ. నింగి=ఆకాశమును, ఒరయు...నీడకొ-ఒరయు=రాయుచున్న,
 రాకాసిమన్నీని = చక్కనితేనియొక్క (రాక్షసరాజుయొక్క), మేని = శరీ
 రముయొక్క, నీడకొ=నీడచేత, అవనీతలంబు=నేల, చీకటిఁగొనె=చీకటి
 పడియెను. అట్టహాసములకొ = పెట్టిరవ్వలవలన, వెడలు...చేన - వెడలు =
 బ్రైలు వెడలునట్టి, నిశిత=తీక్షణమైన, దాష్ట్రలచేన=పెద్దకొఱలచేతనే, వనీకలంబు
 వనభాగము. చంద్రికలు=వెన్నెలలను, కాంచెకొ=పడనెను.

తా. మిన్నందిన పాదపుగలరాక్షసుని దేహచ్ఛాయచే భూమియందుఁ
 చీకటి క్రమైదు. అట్టహాసము చేయఁగాఁ బైటికిఁ గనఁబడినవంతకాంతుల
 చేత నడనియంతయు వెన్నెలలు కాసినట్లుండెను. అలం. అతిశయోక్తి.

పంచచామరము...

పలాశి డాశి కాజాఁ జూచి పల్కె నోరి నోరి కీ
పాలానఁ బెన్నొ లాన లేకపోవ నీవు దోచి తా
బలా బలాలితోడఁ బాలఁ బట్టి బిట్టు చుట్టి నిన్
హళాహళిన్ హలాహలాభ యశాబుభుక్షఁ దీర్చెనన్. 98

టీ. పలాశి=మాంసముం దినురాక్షసుఁడు, డాశి=సమీపించి, రాజా= రాజగుస్వరోచిని, చూచి = కాంచి, పలికెన్ = ఈవిధముగా భాషించెను. పీడి=పీరి, ఈపాలాన్=ఈసనమునందు, నోరికిన్=నోటికి, పెన్నొల = పెద్ద మాంసము, అనన్=కుడువను (తినుటకు), లేకపోవన్=దొరకకపోగా, నీవు, దోచితి=అగపడితివి-లభించితివి, బెన్=తగును. బలా=బలే (నీవంటిరాచ వాఁడు నా కాహారముగా నేడు లభించుట మిగులసంతోషము), బలాశి తోడన్=నీబలము(నేను)తోడ గూడ, బాలన్ = ఈబాలికన్, పట్టి = పట్టు కొని, బిట్టు=వడిగా, నిన్చుట్టి=నిన్నుగూడఁ జుట్టు బెట్టి. హలాహలాభ = హలాహల మను విషమువంటిది—కాలకూటమువలె నుదరమును దహింపఁ జేయుచున్నది, యాశాభుక్షన్ = అగునట్టియాశలిని, హళాహళిన్ = ఆత్మ ముతో, తీర్చెదన్ = పాపుకొందును. పరిజనముతో నీవును ఈబాలికయు లభించితిరి. ఇందరితో నాయాఁకలితీరును.

తా. రాక్షసుఁడు రాజుదగ్గఱకు వచ్చి యోరి నా కిక్కడ నోటి చవిదీఱి మనుష్యమాంసము తినుటకు లభింపకపోవుటచే దిరుగుచుండఁగాఁ జరిజనసహితముగా నాయదృష్టవశమున నీవు గనఁబడితివి. నిన్ను నీసేనను నీబాలికను గలిసి మ్రింగివైచి కాలకూటవిషమువలె జ్వలించుచున్న నాయాఁ కలిం దీర్చుకొందు నని పలికెను. అలం. ఉపమ.

ఈపద్యమునందు శబ్దాలంకారము యమకము. కల్పక్షణము.—“స్వర వ్యంజనముదాయపానరుక్త్యం యమకం” వాత్స్యాయనకామనూత్రములు

మహాస్రగ్ధర. అని బాహుస్సోఢకావాహతపతగకులం బవ్వనీ
 కాఖకాఖా, జనితవ్యాకీర్ణజీర్ణచ్చదములకరణిం జల్లనకరాల
 భూషార్చి నుదీర్ణాలాతచక్రాకృతిగ జిజిజిజి ద్రిప్పివై చెం
 గదక వైచినః దేజిక్ రాజు గెంటించె దోలంగ నది
 యచ్చెంతకాంతార మేర్చెన్. 99

టీ. అని=అని చెప్పి, బాహు...కులంబు-బాహు = భుజములయొక్క,
 ఆసోఢక = చఱువులయొక్క, (బాహుస్సోఢకము=దండచఱువులు - చల్లచఱువు
 లని భావము), రావ = చప్పుడుచే, ఆహత = కొట్టఁబడిన, పతగకులంబు =
 సిట్టలగుంపు, అవ్వనీ...కరణిక్ - అవ్వనీ = అవనమున, కాఖ = చెట్ల
 యొక్క, కాఖా = కొమ్మలవలన, జనిత = కలిగిన, వ్యాకీర్ణ = సర్వత్రప్రస
 రించిన, జీర్ణచ్చదములకరణిక్ = పండుటాకులరీతి, జల్లనక్ = జల్లు మను
 నట్లు, రాలక్ = క్రింద రాలఁగా, పశు లాచూకస్థి కథ్వనికి బెసరి చచ్చి
 పండుటాకులవలె బడెను. భూషార్చిక్ = భూషణములకాంతులచే, ఉదీ...
 కృతిగక్-ఉదీర్ణ = ఘనమగు, ఆలాత = కొఱవియొక్క, చక్రాకృతిగక్ =
 చక్రముయొక్క యాకారమువంటి యాకారము కలుగునట్లుగా, గదక్ =
 గదకు, జిజిజిజి = బిజిబిజిమని, త్రిప్పివైచెక్ = త్రిప్పి (స్వరోచివై)
 విసరెను. వైచినక్ = విసరఁగా, రాజు, తోలంగక్ = తోలఁగిపోవుటలు,
 తేజిక్ = ఆశ్చర్యమును, గెంటించెక్ = ఉఱికించెను. అది = ఆగద, అచ్చెంత
 కాంతారము = ఆనమీపవనమును, ఏర్చెన్ = పొందుచేసెను.

తా. అని పల్కి దండబల్బులు కొట్టిన నాథ్వనికి వృక్షములమీఁది
 సిట్టలు చెట్లపండుటాకులు రాలినట్లు క్రిందఁ బడియెను. భూషణములకాంతు
 లచేఁ బ్రకాశించుగదకు బిజిబిజి (కొఱవిత్రిప్పినట్లు చక్రాకారముగ వెలుంగు
 లతోఁ దిరుగఁగా) ద్రిప్పి రాజుపై విసరెను. అవ్రేటు కప్పించుకొన రాజు
 గుఱ్ఱమును దోలంగ దాఱింపెను. ఆగద యాచుట్టుప్రక్కల నున్న వనవృక్ష
 ముల నెల్లఁ బడఁగొట్టెను. అలం. ఉత్పేక్ష, నిదర్శన, అతిశయోక్తి.

పృథ్వీ. గదాహతికి నాత్మఁ గొంక యెదిర్చి రాఁగా ని దాఁ
గదా యనుచుఁ ద్రిప్పి రాక్షసుఁడు వైచి గాఢభ్రమీ
నదత్కనకకింకిణీనటనజాగ్రదుగ్రార్భటీ
వదావదమహాగుహావలభి యైనశరాలంబునున్. 100

టీ. గదాహతిక్ = గదయొక్కదెబ్బకు, ఆత్మక్ = మనస్సులాసఁ,
గొంకక = జంకునొందక, ఎదిర్చి = ఎదుర్కొని, రాఁగాక్ = రాఁగా,
ఇది = ఈ దైర్ఘ్యము, డౌఁగదా = తగినదేకదా, అనుచుక్ = అనిచెప్పచు,
స్వరోచి సాహసమును బ్రశంస యొనర్చుచు, రాక్షసుఁడు = అసుర,
గాఢ...వలభి-గాఢ = మిక్కుటమైన, భ్రమీ = తిరుగుడులచేత (భ్రమణ
ములచే), నదత్ = ధ్వనిచేయుచున్న, కనకకింకిణీ = బంగారుచిఱుగంటల
యొక్క, నటన = చలించుటయందు, జాగ్రత్ = మెలకువయై, ఉగ్ర =
భీతిజనకమైన, ఆర్భటీ = ఆర్భాటముచే, వదావన = అతిప్రలాపము చేయు
చున్న - ప్రతిధ్వనిచేయుచున్న, మహాగుహా = పెద్దకొండగవులయొక్క,
వలభి = ముందటిభాగములగలది, ఐనశరాలంబుక్ = అయినట్టి శరాలము
నుంగూడ, త్రిప్పి = గిరిగిరఁద్రిప్పి, వైచిక్ = స్వరోచిపై వేసెను.

తా. రాక్షసుఁడు ప్రయోగించిన గదపెట్టును స్వరోచి తప్పించుకొని
తనపైకి రాఁగాఁ జూచి శూరునివిధ మిదియే గదా యని స్వరోచినిఁ బ్రశం
సించి త్రివ్వనప్పు డెడతెగక గణగణమునిమ్రోగుచున్న చిఱుగంటలధ్వనిచేతనే
గుహాముఖములు మాఱుమ్రోయునట్టి శరాలమునుగూడ నారాజుపై వినరెను.
అలం. అతిశయోక్తి.

పృథ్వీవృత్తము....

“ప్రియం బగుచు రుద్రవిశ్రమము పృథ్వీకాసంజ్ఞికా
హ్యాయంబగు జనంబుతో జనయనంబులుక్ గూడినన్.”

అని ౧౧ యతి యని యున్నను ఇందు ౯-వ యతి గలదు.

కా. ఆహులం బవనీశమాళి కులిశాహంకారహంకారకృ
 నైశిత్యం బభిరుత్య మై నెగడుబాణశ్రేణిః జెందాచి వే
 నాశశ్వేతగరుత్పరంపరల నాకాశంబు దుగ్ధాబ్ధిసం
 కాశంబై వెలుంగన్ శరావళులచే గప్పెన్ గళుప్పంక్తులన్.

టీ. అవనీశమాళి = రాజశ్రేష్ఠుఁడు, స్వరోచి, కులిశా...శిత్యంబు -
 కులిశ = వక్త్రాయుధముయొక్క, అహంకార = అహంభావమునకు - గర్వ
 మునకు, హంకారకృత్ = హంకరించుచున్న (నీ కింతగర్వమా యని హం
 అనుభవనితో నవలించుచున్న - వక్త్రాయుధముయొక్క వాఁడిని మించిన
 యని భావము.) నైశిత్యంబు = తీక్షణ్యము-వాఁడిమి, అభిరుత్యమై = మిగుల
 చురుకుపడినదై, నెగడుబాణశ్రేణిఁ = ప్రసిద్ధికెక్కిన బాణములసముదాయ
 మాదుచే, ఆహులంబున్ = ఆహునపుఁడు విలసినశూలమును, జెందాచి =
 ముక్కలుముక్కలుచేసి, నేత్వంతముగ, కాశ...పరంపరలన్-కాశ = తెల్లు
 పువ్వులరీపిని, శ్వేత = తెల్లని, గరుత్ = తెక్కల, పరంపరలన్ = ఒక
 దానిపైనుక నొకటిగావెడలు (బాణముల) పల్కలచే, ఆకాశంబు = ఆకాశ
 ము, దుగ్ధాబ్ధిసంకాశంబై = క్షీరసముద్రముతో ననుమై, వెలుంగన్ =
 మెరియఁగా, శరావళులచేన్ = బాణజాలములచే, కళుప్పంక్తులన్ =
 చిక్కులనమూహములను - అన్నిచిక్కులను, కప్పెన్ = మూసివైచెను.

శూలము సామాన్యమైచి గాదు. దానిని ద్రిపునవృదు చిహ్నగణ్ఠిల
 మ్రోస గొండల మాటుమ్రోగెను. అట్టిశూలమును ద్రుంచుటకు గొండలను
 నుక్కడంచిన వక్త్రాయుధమును మించినయాయుధము గావలెను. కాన వట్టి
 బాణశ్రేణిచే శూలమును ద్రుంచెను.

కా. స్వరోచి వక్త్రాయుధమును దిరస్కరించు వాఁడెగబాణజాల
 ముం బ్రయోగించి యారాక్షసుఁడు వైచినశూలమును నటికి, తెల్లనిగలులు
 కట్టిన పుంఖానుపుంఖము లగుబాణసముదాయముచే నాకనము పాల
 సముద్రమువలె గన్పట్ట నెల్లదిక్కులను ముంచివైచెను. అలం. ఉపమ.

క. అవి యాతనిపై తోలును

నవియింపఁగ లేక మిడిసి యల్లుటువడఁ జూ

చి వనేచరు లేచినవెఱ

దవలినమతి నద్దిరయ్య దయ్యం బనుచున్.

102

టీ. అవి=ఆశరములు, ఆతనిపైతోలును=ఆరాక్షసునియొడలిచర్మమును గూడ, అవియింపఁగ=చీల్చుటకు, లేక=నమర్థములు కాక, మిడిసి=తూలి, అల్లుటువడఁ=అంతదూరమునఁ బడఁగా, వనేచరులు=పుళిందలు (వనమునం దిరుగువారు), చూచి=ఆబాణములన్నియు నిరుపయోగము లగుటఁ గనిపెట్టి, వీచినవెఱ=పాపై నభయము, కవలినమతిక=తగులకొనిన బుద్ధితో - హృదయమునందు మిగుల భయపడి, అద్దిరయ్య=అద్దిరా, దయ్యంబు=భూత మిది, అనుచుక=అనుకొంచు. (వైవద్యముతో నన్వయము.)

తా. స్వరోచి ప్రయోగించినబాణములు రాక్షసునిపై తోలునైన గుచ్చుకొనిలేక తూలి నేలఁబడుటఁ గాంచి కిరాతు లందఱును మిక్కిలి భయపడి యారా యిది పెద్దదయ్య మని తలంచి. (అలం. కావ్యాగ్రాహణం.)

సీ. పక్కుపక్కున సంఘ్రీపాశముల్ వెను ద్రెంచి

డేగతండముల మింటికిని విడిచి

గళగళధ్వనులతోఁ గఠశృంఖల లూడ్చి

సుడివడఁ గుక్కల నడవఁ గలిపి

గుప్పుగుప్పున మోచికొనియున్న వలలతోఁ

బలలంపుఁబొత్తరల్ పాఱవైచి

కంగుకంగున నేలఁ గైదప్పుగాఁ బడు

వేటుము లేఱక దాటి దాటి

తే. తిరిగి చూచుచు దల్లెగఁదీసికొనుచు

దగలు దొట్టి యథాయథ లగుచు విడిగి

యొకడు వోయిన త్రోవ వేటొకడు వోక

చెట్టొకడు గాఁగ బఱచిరి చెంచు లపుడు.

103

టీ. అపుడు = ఆసమయమున, చెంచులు = బోయవాండ్లు, వక్క
 వక్కనక = పుటుకుపుటుక్కున, అంఘ్ర) పాశముల్ = కాళ్ళకుఁగట్టిన, దోచెపు
 ద్రాక్ష, వెనక = వెనుముగ, త్రొచి = త్రొపి, డేగకండములక = డేగల
 చుండను, మిఁటికె = గగనమునకు, విడిచి = ఎగిరిపోవవలె, గళగళధ్వను
 లతోక = గళగళమరుధ్వనులతో, కంఠశృంఖలలు = మెడ నున్న గొలుసులు,
 ఊడ్చి = విప్పి, నుడిచడక = కలక నొందుకట్టుగా, కుక్కలక = క్వానములను,
 అడవిఁగలిసి = వనమునందు విడిచిపెట్టి, గుప్ప గుప్పనక = గుప్పగుప్ప మను
 నట్లు మోచికొని, ఉచ్చవలలతోక = ఉన్నవేటవలలతోఁగూడ, పలలపుఁ
 బొత్తరత్ = మూసపుఁబొట్టములు, పాఱవైచి = దూరముగాఁ బడవేసి, కంగు
 కంగునక = కంగుకగుమనునటుల, నేలక = పుడమిపై, కైదప్పు = చేతి
 బొరపాటు, కాక = ఆగునట్లు, వడువేటములు = చేతనుండి వడిపోయిన
 వేటకుఁబనికివచ్చు నమ్ములను, విఱక = విఱుకొనకుండ, దాఁటిదాఁటి =
 వరుగెత్తి వరుగెత్తి, తిరిగి చూచుచుక = (రాక్షసుడు తమ్ముఁ మెలఁపించి
 వచ్చుచున్నాడేమో యని) వెనుకకుఁ దిరిగిచూచుచు, దట్టు = సమీకట్టు
 కొకలు, ఎగఁదీసికొనుచుక = (వీడిపోవుచుండఁ గాలి కడ్డముపడునేమో యని)
 మీఁదికిఁ జెక్కుకొనుచు, దగలు = దప్పికలు, పోట్టి = ఎక్కుడయి, యథా
 యధలు = నలుదిక్కులకుఁ దొలఁగినవారు - ఒకరితో నొకరు సంబంధములేక
 వీలిపోయినవారు, అగుచుక = అయి, విఱిగి = చెదరి, ఒకఁడుపోయిన త్రోవక,
 వేటొకడుపోక, చెట్టొకడు గాఁగక = ఒకచెట్టున కొక్కఁడుగా - గట్టున
 కొకఁడుగా గుట్టకొకఁడుగాఁ జీలిపోయి, పఱచిరి = పరాయనము నొందిరి.

తా. ఆకిరాతులు రాక్షసుని దమరాజాబాణములు గొట్టఁజాల మని
 భయపడి డేగలను విడిచిపెట్టియు, కుక్కలను వదలిపెట్టియు, పలలు

మాంసపుఁబొట్టములుఁ బాఱవై చియుఁ, జేలినుండి జాఱినబాణముల నేఱి
కొనకయు, వెనుకనుండి యారక్కసి తఱిమికొని వచ్చుచున్నాడేమో యను
వెఱపుచే వెనుక వెనుకకుఁ దిరిగి చూచుచు, వీడిపోవుచున్న కానెఱోకలు
నవరించికొనుచు, నలుదిక్కులకు నలువురు నొకరినిగానక యొకరు పరువెత్తి
చెట్టొకపిట్టగా నైరి. ఆలం. స్వభావోక్తి.

క. ప్రోపు దలపోసి నిలువక

పాపాత్మకమై కిరాతబల మటు పాఱక

భూపతి యయ్యింతి హయ

స్థానితఁగాఁ జేసి పలికెఁ దన్తుఖ్యులకున్.

104

టీ. ప్రోపు = రాజుప్రాళకమును - పోషణమును, దలపోసి = కలంచి,
నిలువక = నిలువంబడక, పాపాత్మకమై = పాపస్వభావము గలిగి, రాజునెడఁ
గృతజ్ఞతఁ జూపి నిలువక ప్రాణభీతిని బాఱిపోవుట పాపకార్యము. కిరాత
బలము=పులిదనైన, అటు=ఆరీతిగా, పాఱక = పరువెత్తిపోవఁగా, భూపతి=
రాజు స్వరొచి, అయ్యింతికె=రాక్షసుఁడు తఱుముకొనిరాఁగాఁ దనయండఁ
జేసిన మనోరమ యనుచెలువను, హయస్థానితఁగాక = అశ్వముపై నెక్కింపఁ
బడినదానినిగా, చేసి = ఒనర్చి = గుఱ్ఱముపైని గూర్చుండఁ బెట్టి, తన్తుఖ్యు
లకుక = అపులిందానీకములొని పెద్దవారితో, పలికె = ఈక్రిందిరీతిం
కెప్పెను.

తా. తనకు సహాయముగా నుండక తిన్నబుణము తీర్చుకొనుట
మఱచి కిరాతు లందఱును ప్రాణభీతిచే నెవరికి వారు చెట్టున కొకఁడు గట్టి
కొకఁడై పోయినంతట మనోరమను రాజు గుఱ్ఱముమీఁదఁ గూర్చుండఁబెట్టి
యొకఁడుతోడఁ గాంచి యట్లు చెప్పెను.

ఉ. కైదువు సున్న పూజ్యములు కంకటభేటశిరస్థులత్రముల్
లే దరదంబు తత్తడి మాళిక్కి సహాయము సర్వమంగళం

బీరసుజుండు చిక్కె భయమేటికి లుబ్ధకులార యాత్మకుం
జేదతనంబు మేలే మఱి మృత్యువు డాగెడిచోట లేదొకో.

టీ. లుబ్ధకులార = ఓకిరాతులార, కైదువు = ఆయుధము, నన్ను =
లేదు, కంకట...ముత్ - కంకట = మైమఱుపును, భేట = డాలును, శిర
స్థలత్రముత్ = శలకుగాపాడు నట్టితలకుదురు మున్నగునవియు, పూజ్య
ములు = లేవు, అరదంబు = రక్షమును, లేదు, తత్తః = అశ్వము, హుక్కి =
లేదు, సహాయము = జత, సర్వముగళము = సర్వవిధములఁ జూచినను
కూన్యము. ఈదశజుండు = ఇట్టిచరిచారాదిక హుక్కుడగు రాక్షసుం డొకఁడు,
చిక్కెన్ = (సర్వబలము గ్రుడ నగుచాచేతిలొ) చిక్కుచుండెను. భయము =
భీతి, ఏటికి = ఏల? అత్తఁకున్ = హృదయమునకు, జేదతనంబు =
జేలతనము, మేలే = తగునా? మఱి = మఱియు (ఏటికితనమున నెటకో
పాటిపోయినవక్షమున) డాగెడిచోటన్ = దాగియున్న స్థలమునమాత్రము,
మృత్యువు = చావు, లేదొకో = సంభవింపదా? ఎక్కడికిఁ బోయినను
మరణము రాదనిన సహాయమునకు వచ్చితిమి నని భావము.

తా. ఓ కిరాతులార! ఈరక్కసికి ఆయుధములు, కవచము శిరస్త్రా
ణము, రక్షము, గుఱ్ఱము, తోడు నేవీయులేక వైవవశమున నమస్తబలసం
యుతుల మగు మనహస్తములలో నొంటరిగాఁ జిక్కినాఁడు గావున పీనిని
జంపుట యొక పెద్దపని గాదు. మీరందఱుఁ బిఱికితనముచే నటుల పాఠెదరేలే?
మీరు పోయి డాగినచోటునకు మృత్యువు రాలేదని తలంచితిరా? ధైర్యము
తెచ్చుకొనుఁడు. పిఱికిపందలు కాకుండు.

ఆ, సిడఁ గడవఁ బాట నేలకు వెలిగాఁగ

నడుగు వెట్టి తిరుగ నాత్మ మొఱిగి

యొకటిఁ దలఁప నరుల కొద. న నొదవ దే

కరణి మృత్యుదేవిఁ గన్నుఁ బ్రాను.

టీ. నరులకు = జనులకు, నీడకు = తననీడను, కడవకు = తొలగెనుటకు, పాటకు = పాటిపోవుటకును, నేలకు = వసుధకు, నెలి = మెలుపల నున్నది, కాఁగకు = అగునటుల, అడుగు = చరణమును, పెట్టి = మోసి, లిరుగకు = నడయాడుటకును, ఆత్మకు = మనంబును, మొఱుగి = మోసముచేసి, ఒకటికి = ఒక్కదానిని, తలఁవకు = తలపోయుటకును, ఒడవినకు = దొరకినను, (తయసాధ్యకార్యము తెన్నటికిని సాధ్యములు కాఁజాలవు. ఒకవేళ నైనను) ఏకరణికి = ఎట్టులును, మృత్యుదేవికి = మృత్యు దేవతను, కన్నుఁబ్రామకు = కనుగప్పటకు, ఒడవను = సామర్థ్యముండదు.

తా. తననీడను తొలగించుకొనుట తనకు సాధ్యమైనను గావచ్చును; నేల నంటక నడచిన నడవవచ్చును. మనస్సునకుఁ బెలియక యాలొచనము చేసిన చేయవచ్చును. గాని మృత్యువును దప్పించుకొనుసామర్థ్య మెప్పురి కుండదు. అలం. అప్రస్తుత ప్రశంస.

క. చావుఁ దలపోసి మానవుఁ

డేవగ దుష్కిర్తి వొరయకే దినములు పొం

దై వెడలునట్లు నడవఁగ

దైవం బటమీఁద మేలు తాన ఘటించున్.

107

టీ. మానవుఁడు = నరుఁడు, చావుకు = చావును, తలపోసి = ఎంచి, ఏవగకు = ఎట్టులైనను, దుష్కిర్తి = అపయశస్సును, వొరయక ఏ = పొంద కుండఁగనే, దినములు = నాఁడులను, వెడలునట్లు = కడచునట్లు, నడవఁగకు = వర్తించుచుండఁగా, అట మీఁదకు = తర్వాత, దైవంబు = కాలము, తాన = తనంతటఁదానే, మేలు = శుభములు, ఘటించుకు = నమకూర్చును.

తా. నరులు తా మెప్పుటికైనఁ జచ్చువారమే యని తలంచుకొని యున్న నాలుగుదినములు నష్టిర్తి రాకుండఁ జక్కఁగా నడుచుచుండిన

దైవము తానే చాచిచాకిరి వసిన మేళ్లను బొందించును. కావున మీరు పాటి
పోయి యడతీర్తి నొందక యీరాక్షసుని జంతుబలం రాకుం జోడువడి కీర్తి
నొందుడు. అలా. అనన్తక ప్రశంస.

సీ. బుద్ధింద్రియక్షోభములకుఁ బెట్టనికోట
విషదంబురాశిదుర్వికృతికోడ
ఖలదురాలోపమార్గణవజ్రకవచంబు
రణమహిమలికి శ్రీరామరక్ష
శాస్త్రవదుర్గర్వసంస్తంభనౌషధి
మొనయుచింతాశ్రేణిమూఁకవిప్పు
యోగాదిసంసిద్ధు లొనఁగూర్చుపెన్నిధి
తూలునేకాకులతోడనీడ

తే. సకలగుణప్రధానంబు సకలకార్య
జాలసాఫల్యకరజైకసాధనంబు
దైర్వ్యగుణ మట్టిదైర్వ్యంబు దక్కి పోరఁ
దత్తతీంతురె యకట మీతరమువారు.

108

టీ. దైర్వ్యగుణము = ధీరత్వము-దిట్టతన మనెడి గుణము, బుద్ధింద్రియ
క్షోభములకు - బుద్ధి = మనస్సుయొక్కయు, ఇంద్రియ = కన్ను ముక్కు
చెవులు లోసుగాఁగల ఇంద్రియములయొక్కయు, క్షోభములకు = కలవర
పాటులకు, పెట్టనికోట = పెట్టకుండఁ దనంతటనే యేర్పడినకోట యట్టిది,
కోట విరోధులకుఁ జేర నెటులశక్యముగాదో యటులే ధీరగుణము సంతరంగ
శక్తు లేవియుఁ జేరఁజాలనిదని భావము. విష...కృతికి - విషల్ = విషత్తు
లనెను, అంబురాశి = సంద్రిముయొక్క, దుర్వికృతికి = దుష్టవికార
మునకు, పీడ = పీడపండిది, ఖల...కవచంబు - ఖల = దుష్టులయొక్క,
దురాలోప = వాఁగుడు (అను), మార్గణ = శరములకు, వజ్రకవచంబు =
వజ్రములతోఁ జేసిన కవచముపండిది, రణమహిమల్లికి = యుద్ధముచేయు

చోటునకు, శ్రీరామరక్ష = శ్రీరామసహాయమువంటిది, ఖలులవలని దుర్భా
 క్యములన్నను సంగరరంగ మన్నను ధీరగుణము జలసభావము కలిగించుజాలను.
 కాత్రవ...వధి - కాత్రవ = శత్రుసంబంధమైన, దుర్గర్వ = దుష్టాభిమాన
 మునకు, సంస్తంభన = నిలుపుచేయునట్టి, ఓషధి = వనోషధియట్టిది, మొనయు
 ...వివ్వ - మొనయు = పుట్టుచున్న, చింతాశ్రేణి = దుఃఖముదాయము
 నకు, మూలకచివ్వ = ఎడబాటుకలిగించునది, ధీరగుణము విరోధుల గరుప
 మును జింతలనన్నింటిని దొలగఁజేయు ననిభావము. యోగాదిసంసిద్ధులు-
 యోగ=కోరిన వస్తువుదొరకుట, ఆది = మొదలగువానిని, సంసిద్ధులు=బాగుగా
 సమకూర్చుటలును, జనగూర్చు పెన్నిధి = సమకూర్చునట్టి ధననిక్షేపము
 వంటిది-రొక్కము నించి పెట్టినపాత్రవంటిది. తూలు = తూలిపోయి, ఏకా
 కుల = ఒంటిగా నున్నవారలకు, తోడునీడ విడువకుండ నీడవలె నుండునది,
 వినహాయములేని యొంటరికాండ్రకు ధైర్యగుణమే పదిమందిపెట్టుగా నుండు
 ననుట. సకలగుణప్రధానంబు = సమస్తగుణములయందును ప్రకృతమై
 నది, సకల...నంబు - సకల = ఎల్ల, కార్య = కార్యములయొక్క, జాల =
 నముదాయముయొక్క, సాఫల్య = సాఫల్యమును (నెఱవేఱుటను) కరణ =
 జినర్పుటకు, ఏక = ముఖ్యమైన, సాధనంబు = పనిముట్టు, అట్టిధైర్యంబుకొ
 ఆటువంటి ధైర్యస్వభావమును, తక్కి = వదలి, పోరకొరణముతో, మీ
 తరమువారు = మీబోటులు, తత్తఱింతురె = తొట్టువడుదురా ?

తా. ధైర్యగుణము బుద్ధిని నిందియములను, నిశ్చలపఱచును. ఆప
 దలం దొలగించును. దుష్టజనులు నిందించినను మనసున వికృతిం బుట్ట
 నీయదు. యథభూమియందు రక్షించును. విరోధియహంకారమును దగ్గిం
 చును. దుఃఖమున కెడ మియ్యదు. కోర్కెలు సమకూర్చును. తోడు లేని
 వానికి సహాయ మొనర్చును. చేయవలసినపనులం జేయుట కొకసాధనము.
 కాబట్టి గుణములన్నింటితో ధైర్యగుణము మీవంటినారు నీడిపోవుటకూడదు.
 ఆలం. రూపకము. ఉల్లేఖము.

క. అని తెలిసి తిరుగుఁ డనుటయు

మనమున లజ్జించి యెఱుఁగుమన్నీ లింక నీ

జనపతితోడిద లోకం

బని తమతమమొనలు ద్రిప్పి రవియును దిరిగెన్. 109

టీ. అని = ఇట్లుని, తెలిసి = బోధించి, తిరుగుడు = మరలుడు, వెన్నెచ్చి పోవుడు - యధరంగమునకు మరలుడు, అనుటయున్ = అని స్వరోచి చెప్పినవెంటనే, (ఇందు గర్త స్వరోచి) ఎఱుఁగుమన్నీలు = చెంచుదొరలు, మనమనన్ = అంతరంగమునందు, లజ్జించి=సిగ్గుచు జొంది - తాము ప్రాణభయముచే దూరము యోజించక పాటిపోయినందులకు సిగ్గుపడి, ఇంకన్ = ఇంకమీద, ఈజనపతితోడె=ఈ నృపాలునితో నుండునదియే - రాజుచచ్చిన జత్రము; రాజు బ్రదికిన బ్రదుకదము; అతఁడేకశృమముగొని, లోకంబు=మనలోకము, అని=ఇట్లుచొని, తమతమమొనలు = వారివారిమండులను, ద్రిప్పి = మరల్చి, ఆవియును = ఆమొనలును, తిరుగున్ = మరలెను.

తా. ఆరి బోధించిన స్వరోచిమాటలకు సిగ్గిల్లి యెఱుఁగురాజులు తమ బ్రదుకు లారాజుతో నున్న వని నిశ్చయించుకొని పరుగెత్తిపోవుచున్న వారి నేన లన్నియు యధఃపామికకు మరలించిరి. తమనాయకుల యాజ్ఞార్థ మాయాసేన లన్నియు వెనుకకు మరలి సంగరమున కాముతమయ్యెను.

వ. ఇట్లు తిరిగి యుక్తైక్కి రక్కసుం డెక్క డెక్కడ నని యుక్తైక్కిటబలంబు లగుడంబులు గటారు లీలెలు పందీలెలు విండ్లు గండ్ర గొడ్డండ్లు జిల్లకోలలు బంట్ర గోలలుమెఱయ రయసముద్ధాతధూళిఘాసరితథారాధరపథంబగుచు నొక్క వరియ చీనువరి యనం గవినె నందు. 110

టీ. ఇట్లు = ఈరీతిగా, తిరిగి = మరలి, అక్కటబలంబు=ఆదోయ వారల దండు (చండాలేతరాక్షసజాతివిశేష మని సర్వశబ్దసంబోధిని.)

ఉక్కెక్కి = ధైర్యమగ్గులమై, రక్కసుండు = మరుజాతి, ఎక్కడెక్కడకొ =
 ఏడీ యెక్కడ నున్నాడు - ఎక్కడనున్నాడు, అని, లగుడంబులు = మడ్డు
 కట్టులును, కటారులు = భద్రములు, ఈటెలు = బల్లెములు, మందీటెలు =
 పండులఁబొడుచు దృఢకరములగుబల్లెములు, విండ్లు, గండ్ర గొడ్డండ్లు = చంద్ర
 రేఖవలె వంపుగానుండు పెద్దగొడ్డండ్లును. చిల్లకోలలు = తోమరములును, దోటి
 వలె చివరకొక్కెముగల యొకానొకవిధములగు బల్లెములు. పంట్రకోలలు =
 రెండుమూడుసూదిపలవలుగల మూరికోలలును, మెఱయకొ = వెలుగఁగా,
 రయ...పథంబు - రయ = వడిచేత - గమనవేగముచేత, సముద్ధాత = ఎగురఁ
 గొట్టఁబడిన, ధూళి = రజముచే, ధూసరిత = కొంచెము తెల్లగావైన, ధారాధర
 పథంబు = గగనము గలది, అగుచుకొ, ఒక్కపరియ = ఒకమాటుగనే, చీమపరి =
 చీమలచాలా, అనకొ = అనురీతిని, కవినెకొ = రాక్షసునిఁ జాట్టిముట్టినవి,
 అందుకొ = అటులఁ గవిసిన యాబలమునందు. వైపద్యముతో నన్వయము.

మ. శరసంధానముతోనె కొన్నియడుగుల్ జౌజన్వనకొబాటియ,
 ధ్రుణికొ గాల్కొని ద్రోణముల్ దివియు దోర్దండంబులం
 జేది యేసిరి బోయల్ దిను మంచు నార్చి పరగకొ
 జిట్టాసలకొ డాయుచుకొ, గొరవంకల్ మొఱ పెట్టినట్లు
 గుణముల్ ఘోషింప రోషింపుచున్. 111

టీ. బోయలు = ఎఱుకులు, రోషింపుచుకొ = క్రోధించుచు, శరసం
 ధానముతోనె = అమ్మలు విల్లునందుఁ గూర్చుటతోనే, కొన్నియడుగుల్ =
 కొన్నియంజలమేర, జౌజన్వనకొ = నేల జవజవలాడునట్లు, పాటి = పరుగెత్తి,
 అధ్రుణికొ = ఆచోట, కాల్కొని = కాలాది నిలువఁబడి, ద్రోణములు =
 కఱ్ఱగూటములను (ముద్గరములను), తివియుదోర్దండంబులకొ = త్రిప్పనట్టి
 దండములవంటి బాహువులతో ద్రోణములను త్రిప్పుచు నభ్యాసముచేయు
 టచే గట్టలవలె గడునుబాటిన భుజములను, చేది = ఆకర్షించి, గొరవంకలు =
 గోరువంక పిట్టలు, మొఱపెట్టినట్లు = తూసినట్లు, గుణము = నారి, ఘోషిం

బక్ = మోగఁగా, చిట్టాసలక్ = స్వల్పమైనయాశలతో - చాపకబ్రదుకఁ
గల మరు నాక పూర్తిగా నశించునట్లు (పాచిట్టాసలక్ = చిట్టచాటున)
పరంగక్ = ప్రసిద్ధమగునట్లు, బాముచుక్ = దానపురివద్దఁ జేరుచు,
తినుము ఇదిగో వీనిని భుజిపుము. అంచుక్ = అరుచు, అన్ని = కేక
వైచి, ఏసిరి = కొట్టిరి-బాణములఁ బ్రయోగించిరి.

తా. ఎఱుకువాండు శ్రోధావేశముచే శరములు భయస్కరం గూర్చు
చునే ముందున కుఱికి పుడమి పడఁచునట్లు పరుగెత్తి నిల్చి ముద్దసాధనముచే
గతిరములైయున్న బాహువులతో బాణములం గొని గోరుమకపెట్టలవలె
మ్రోగుచున్ననాసినిగూర్చి యివే వీసి దిను ముచు నారాక్షసునిమీఁదికి
విడిచిరి.

తే. ఆశరావళి నమనుజాశనుండు

లీల మృగదంశకము మశకాలి నొడిసి

చప్పరించువిధంబున శాతదీర్ఘ

దంష్ట్రకలఁ జప్పరించి రాద్రమునఁ గెరలి.

112

టీ. అమనుజాశనుండు = మచఘ్నలను భుజించువాడగు నారాక్ష
సుండు, ఆశరావలిక్ = ఆబోయవాండు, తనపయి ప్రయోగించిన బాణ
నమూహమును, లీలక్ = విలాసముగా (లేలకగా), మృగదంశకము = శున
కము, మశకాలిక్ = దోమలబాణులు, ఒడిసి = పట్టుకొని, చప్పరించువిధం
బునక్ = చప్పరించునట్లు, శాత... లక్ - శాత = పదనగులవియు, దీర్ఘ =
పొడవైనవియు నైన, దంష్ట్రకలక్ = కొఱులచే, చప్పరించి = అంగిట నడిమి
వెట్టి నమలి, రాద్రమునక్ = భయంకరత్వముతో, కెరలి = చెలరేగి-విజృం
భించి. (వైద్యముతో నన్వయము.)

తా. ఆరాక్షసుండు బోయలు వేసినబాణములను, కుక్క దోమలఁ
జప్పరించునట్లు, దంష్ట్రకరాళ మైననోరఁ బడవైచుకొని చప్పరించి మిగుల
గోపముతో నాబోయదండువైకిఁ గవిసి. అలం-దీపము,

సీ. గళితశృంఖల మైనగంధనాగమువోలెఁ
 బ్రజలవైఁ బేరెముల్ వాటి పాటి
 కలకాబ్ధి మధియించుకైటభాంతకులీల
 జనమొప్పు జేతులుసాచి చాచి
 కన లూనుకీనాశ కానరమ్మునుబోలెఁ
 గమిచి తట్టువగుంపుఁ జమరి చమరి
 యమృతాపహరణార్థ మరుగుపఱిస్వామి
 గతిఁ బులింద శ్రేణిఁ గమిచి కమిచి

తే. నెలపులు బిగించి నేత్రదంష్ట్రకలు మెఱయ
 నిడుద మొగ మెత్తి మీసల నెత్తు రొలుకఁ
 బటబటఁ గపాలపంక్తులఁ బల్ల గొఱికి
 బలము నెల్లను గడియలోపలన మింగె.

113

టీ. గళితశృంఖలము = పదలిపోయినగొలుసులుగలది, వినగంధనాగము
 వోలెఁ = అయినట్టి మదగజమురీతిని, ప్రజలవైఁ = సేనలవై, పేరెముల్వాటి
 పాటి = పలుమాటు పరుగులెత్తిమెత్తి, కలకాబ్ధి = క్షీరసముద్రమును, మధి
 యించుకైటభాంతకులీలఁ = తఱచుచున్న నారాయణనియట్టు, జనము = వడి,
 జప్పవై = జప్పనటుల, చేతులుసాచిచాచి = పలుమాటు చేతులు చాచియు,
 కనలు = శ్రోధమును, డోను...బోలెఁ = డోను = వహించునట్టి, కీనాశ = యముని
 యొక్క, కానరమ్మునుబోలెఁ = మహిషమునట్లు, కమిచి = కవ్వకొని,
 తట్టువగుంపుఁ = చిన్నవిగా నుండు గుఱ్ఱములగుంపును, చమరిచమరి = నలగఁ
 గొట్టికొట్టి, అమృతాపహరణార్థము = అమృతభాండముం దెచ్చునిమిత్తము,
 అరుగుపఱిస్వామిగతిఁ = వెళ్ళుచున్న పక్షింద్రుడగుగరుడునివలె, పులింద
 శ్రేణిఁ = చెంచుగుములను, కమిచికమిచి = మింగిమింగి, నెలపులు = పద్మ
 శోణములను - పెదవుల మొదళ్లను, బిగించి = బిగియనట్లు, పట్టి, నేత్రదంష్ట్ర
 కలు = నేత్రములును శోణపండ్లును, మెఱయక్క = కాంతిలుచున్నట్లు, నిడుద

మొగమును = పొడుగైన మోమును, ఎత్తి = మీది కెత్తి. మీనలక్ = మీనములమీందుగా, సెత్తుకొలుకక్ = రక్తము తొడికివడుచుండగా, కపాల పంతులక్ = తలపుట్టెలనమూచుమును, వలపట = పటపట ముచ్చునితో, పగులక్ = పగిలి చూర్ణమగునట్లు, కొఱికి = నమలి, బలమునెల్లక్ = కిరాతుల బలమునంతను, గడియలోపలన = గడియ నమయములో, మ్రింగెక్ = మ్రింగెను. కలకాభిని దేవతలును రాక్షసులును దఱచినటుల భాగవతాది గ్రంథములందును విష్ణుపురాణమునందును గలదు. విష్ణుమూర్తి స్వయముగా ద్రచ్చినటుల నిండు జెప్పబడినది. ఇటులు చెప్పపురాణకథాశ్రమముల మృగ్యములు. దేవపురాణమునగునాడ దేవతలు రాక్షసులు సముద్రమును ద్రచ్చినటులు గలదు చూడుడు.—

శ్లో. “తే నర్వే కత్త సహితా మమంభుర్వరణాలయమ్

తస్మిన్తు మధితే జాతః పునస్సోమో మహిపతే.” (దేవీపురాణము.)

తా. కట్టు విష్ణుకొనిన మదపుటేరుగువలె ముచ్చులపైః బడియును నముద్రచుగ్గనముచేయు విష్ణునట్లు చేతులు సాచియు, యమనివాహనము వలె సుష్ణుకట్టును గొట్టియు, సచ్చుకము దేహోపుగరుడునిరితిం బులిమలం జంపియు, నోరిలోనుండి సెత్తురు పొరలనట్లు తలపుట్టెలను నమలియు, గడి యలో దవపై వెడలినబోయల నెల్లరం జంపి తినియె. అలం. ఉపమ.

క. ఆసమయంబున గీర్వా

జీసుతుఁ డయ్యితి నొక్కనికటనికుంజా

వాసమ్మున నిడి క్రమ్మటి

వే సురరిపుఁ దాఁకె దురగవేగము మెఱయన్.

114

టీ. ఆసమయంబున = తనపరిణమనంతయుఁ జంపి రాక్షసుడు వారి పురుకలను నమలునమయమునందు, గీర్వాణీసుతుఁడు = దేవనితాకుమారుఁడు (నవరోచి), అయ్యితి = తనతో గుఱ్ఱముపైః గూర్చుండఁ బెట్టుకొని

యున్న మనోరమను, ఒక్క...మొనకొక్క = ఒకానొక, నికట=చేరువ నున్న, నికుంభావాసమొనకొక్క = నివాసయోగ్యమగు పొదరింటియందు, ఇడి = కూర్చుండఁబెట్టి, క్రమ్మటి = తిరిగి, తురగవేగము = గుఱ్ఱపు పరుగువంటి వేగము, మెఱయకొక్క = ఒప్పుగా - ప్రకాశింపఁగా, (అతిశయింపఁగా ననుట). వే = త్వరితముగా, నురరిపుకొక్క = చేవకలకు విరోధియగురాక్షసుని, తాకెకొక్క = ఎదిరెను.

తా. ఆనడుయంబున స్వరోచి తనతోఁబాటు గుఱ్ఱముమీఁద నున్న మనోరమ యనునాచిన్నదానిని గొనిపోయి యొక సమీపపుపొదలలోఁ బెట్టి వేగముగ వచ్చిరాక్షసు నెదిరించెను.

వ. ఇట్లు తలపడి యమృతుజదనుజులు బీరంబులు దోరంబులుగాఁ బోరుతఱి భూరమణుండు క్రుద్ధుండై సమిధరణి బద్ధపరం పరయగుసంపటక బెంపటక జంపరాదు నిలించారాతి నని విత్కొంచి కించిత్తును గొంచక కాంచన ద్రవకంచుకితంబును దరణిఖరకిరణకాండచండంబును నయి యాఖండలదోర్దండసముజ్జ్వలిభవజ్రాయుధచకచకక బకపకనవృవజ్రభేది యలుంగు వెలుంగ మత్తారులకు నుత్తలంబిడు నత్తలంబును బద్ధరాగమణిచూడం బగు కేడెంబును గొని వేడెంబునక దురంగంబుఁ బటపి తెఱపి గని తెఱటు చేసి యొరసి చన నుఱి కించి కటకుటరిబరి బఱియ వడక బొడిచి కడచి నిలిచినక బెలుచనక బరిగోలపోటున నాటోపించుమత్తకరివృత్తి నెత్తు రొలుక నక్తంచరుం డుదంబితగతి సవ్యదిశ కొత్తి తెఱుమ నపసవ్యగతిక జాళెంబున హయంబుఁ బోనిచ్చుచు నచ్చర కొడుకు దిరిగి తిరిగి సింగిణి నేయుచుక జాట్టుకొనిరా మనుజాశియు నట్లట్లు వెనుక వెనుక కడుగిడుచు నడ్డంబుగా నడవికడ కొత్తికొని నడచి యొడ దొడు కగుడు బెడిదంపు

నడక నడరి కడకాళ్ల కొడియం జిక్కె రక్కసునకుం
 దుక్కారం బనునాలోన నడిదంబునం బుడమిపతి పెడ
 విసరు విసరి యేసురవరు కరాంగుళంబులు దెగ నడిచె
 నడిచిన సుడివడక మడమలక దాటించిన ఘోటకంబు
 వెగ్గలంబుగ మ్రొగియు నగ్గలిక చెడక మోఁకరించుకొని
 కొన్ని యడుగులు సని నేకరించుకొని కంచుమించుగ
 బటచుట గగనచరుల వెఱఁగు వఱచె నట్లు పటచినక
 గందంబుఁ జటచి మొగంబు దుడిచి ప్రస్తుతులఁ గుస్తరించి
 యతిరథసపూత్యారఘోరారావంబుతో ఘోణారంధ్ర
 నిశ్శ్వాసగంధవాహప్రవాహంబు పెడలు వాహంబు దగ
 మట్టువడ నిట్టట్టు మట్టించుచు నాస్వరోచి నిశాచరునుద్యో
 గంబు చూచికొనవలసి నిలచి యంతన యతం దొక్క
 తరువుఁ గరయుగళి నితీయంబట్టి వెల్లగింప మల్లాడునాలో
 నన గల్లునక గింకిణులుమొరయ మెఱుంగు మెఱసినగతి
 మరల వారిం బటపి యొకటిరెండు మూడు గొరకల నెఱఁ
 కులు గాఁగ గుబ్బకొలందికిం దిగవైచి మ్రాను విడిపించి
 యెలయించుకొని బయలు పెడలించి దోషాచరుండు
 పాషాణమ్ముల కెపుడెపుడు వంగె నపుడపు డెల్లం దురం
 గంబు నటం దోలి గంటియిడి వెంటంబడుటయు గెంటించి
 లేదు బంతి యన్నయ ట్లల్లంత నుండి వాగె నడలించి
 పగతుపై నిగిడి వాగెఁ గుదియలప ముంగాళ్లు గగనంబున
 రా మగిడించి యందెచప్పుడుక గింకిణీరవంబును నురుమ
 గీసినగతిక దేటి మ్రోసినక్రియ నాదాటక యేదిక్కుఁ
 జూచిన నాదిక్కుననే వినంబడ నెక్కడఁ జూచినక దానయై
 మను—29

నీడ యేప్పడక పార్శ్వంబులంగట్టుకెంబట్టులాలసరి సమకట్టు
 తెక్కలుగా యాతుథానుం డనుకొండచిలువ నొడియ
 నేలపఱపుగా నాడుగరుడుం డనక బాయుచు డాయుచు
 దవ్వలక బొలసి కుఱంగటఁ దోచి కుఱంగట నని చూడ
 దవ్వలక బొలసి దవ్వచేరువ లనిర్ధార్యంబులుగా మెలంగక
 దేజికాశ్వంబు మెలంపుచు వింటనుం బంట్రకోలల నడిదం
 బున నత్తలంబున నేసియు వ్రేసియు నడిచియుక బొడి
 చియుక గడపలక గానక మిడిసి మృతుండునుక గాని
 దానవునిం జూచి వేసరి రోసంబున.

115

టీ. ఇట్లు=ఈ ప్రకారముగా, తలపడి = తాడి, ఎదిరింపఁగా, అమృతము
 దనుజులు = ఆనరుండును రక్కసియు, బీరంబులు = వీరగుణములు (సాహస
 ములు), తోరంబులుగాక=ఎక్కడైనవికాక, పోరుతఱిక=రణమొనర్చు
 నపుడు, భూరమణుండు=స్వరోచి, క్రద్ధుడై=రోషమునొందినవాడై, సమిధ
 రణిక=రణరంగమున, బద్ధవరంధర = కట్టబడినబారులుగలవి, అగునంపఱక=
 అనునకరసముదాయముచే, నిలింపారాలిక = దేవవిరోధిని - దానవుని;
 పెంపఱక=ఉద్రేకమునఁగించునట్లు, చంపరాదు = మడియింపఁ దరముకాదు.
 వికర్కించి = ఆలోచించి, బాణములను జప్పరించివేయు నీరాక్షసుని బాణ
 సమూహమువ్రేచేసి చంపుట యసాధ్యము. అని యోచించె ననుట. కించిత్తు=
 ఇంచుకయైనను, కొంచక = సంశయింపక, కాంచన...బురు-కాంచన ద్రవం
 బంగారునీటిచే, కంచుకితంబును = పూతపూయఁబడినదియు, తరణి...బురు-
 తరణి=నూర్చునియొక్క, ఖర=తీక్షణమైన, కిరణకాండ = కిరణములప్రాప్తవలె
 చండంబును=వాడిమిగలదియును, వి, ఆఖండ...చక=ఆఖండల = దేవేం
 ద్రుని, దోర్దండ=కఱ్ఱలవంటివగు భుజములయందు, సముజ్జృంభిత = మిగుల
 విజృంభింపఁబడిన - మిగుల వెలుంగునటులఁ జేయఁబడిన, వక్రాయుధ=కుడి

శమయొక్క, చకచక = చకచకను ప్రకాశమును. చకచకనవ్య = పరి
హాసముచేయు, వజ్ర భేదియలుంగు = వజ్ర భేదియనువాడివాఁడము. (వజ్ర భేది =
వజ్ర కవచమునుగాని వజ్రాయుధమునుగాని భేదించు నాయుధ మనిహాడఁ
జేప్పవచ్చును) వెలుంగ = వెలుంగఁగా, సామాన్యబాణముల కీరాక్షనుఁడు
సాధ్యుఁడు గాఁడని బుగారునీరు భూషి నదియు సూర్యకేరణములవలె మిగుల
వాడిగలదియు వజ్రాయుధమును బరిహసించునదియు వజ్ర భేది యను
బాణమును స్వరోచి ప్రయోగించెను. అలా. ఉపమ. “పరిహాసముచేయు” అను
నది యుపమావాచకము. ఉపమావాచకములు. శ్లో. “స్వర్థలే జయతి ద్వీప్తి
ప్రహృతి ప్రతిగర్జతి, ఆక్రోశత్యవశానాతి కదర్థమతి నిందతి. తస్య చాను
తరోచీతి శబ్దాసాదృశ్యవాచకాః ఉపమాయామిమే ప్రాక్తాః కవీనాం బుద్ధి
సౌఖ్యదాః.” (దండి) మత్తారలకు = మదిచినవిరోధులకు, ఉత్తలంఁ
జరితాపము, ఇమనత్తలంబును = కలిగించునట్టి యాఁడెను, యద్వరాగమణి
చూడంబు = యద్వరాగమణులు (కెంపులు) చెక్కిన గ్రంథులుగలది, (కెంపులు
చెక్కినగుబ్బలుగలది. దీర్ఘిగర్తదాలు). అగుకేదెంబును = అగునట్టి దానినుకొని =
చట్టుకొని, వేదెంబున = చుట్టుపరువులచే, తురంగంబు = అశ్వమున, పఱి =
తోలి, తెఱి = బైలు, కని = చూచి, తఱిచేసి = చమురుతోఁగొట్టి, ఒక
చన = రాక్షసుని నశ్వము రాచుకొనిపోవునట్లు, ఉఱికించి = దా. దించి, కఱి
మటరిరి-కఱికు = దిట్టదైన, ఆరి = శత్రువుయొక్క, బరి = ప్రక్కలను, పఱి
యవడ = చెక్కలుచేయునటుల, పొడిచి = (తనచేలియాఁడెతోఁబలుమాటు)
పొడిచి, కడచి = తొలగి, నిలిచిన = నిలువఁబడఁగా, వెలుచన = కోర
ముతో, బరిగోలపోటున = పార్శ్వములఁ గ్రచ్చునట్టి కోలయొక్క
పోటుచే, (ఒరినెతోఁ బొడుచుటచేత నని బ్రానుదోరవారిప్రతి) ఆటోపి...
వృత్తి = ఆటోపించు = ఆట్టనహముచేయునట్టి - చెలరేగునట్టి, మత్తరి
వృత్తి = గంధగఱంబుచందంబున, నెత్తురు = రక్తము, ఒలుక = దేహము
శునుఁ జిందఁగ, నక్తంచరుండు = రాత్రి సంచరించువాఁడు - రాక్షసుఁడు.

ఉదంచితగతికి = ఒప్పుచున్నటుల, సవ్యదిశకు = ఎడమవైపునకు (కుడి
 వైపునకునియఁ గలదు) ఒత్తి = రాచుకొని, తఱుచు = వెంటాడఁగా, అవ
 సవ్యగతి = కుడితట్టునకు జనునటుల, జాశెంబున = పరసడకతో, హయం
 ఖం = అశ్వమును, పోనిచ్చుచు = నడిపించుచు, అచ్చరకొడుతు = ఆయవ్వు
 రసకుమారుడు (స్వరోచి), తిరిగితిరిగి = చుట్టిచుట్టి, రాక్షసుడు కుడి
 వైపునకు వచ్చిన రాజు ఎడమవైపునకు రాజు ఎడమవైపునకు వచ్చిన
 రాక్షసుడు కుడివైపునకు దిరిగి, సింగిడి = ధనుస్సుచే, వియచు =
 బాణప్రయోగముచేయుచు, చుట్టికొనిరా = (తను) ఆవరించినప్పు
 చుండ, మనుజాశియం = రాక్షసుడును, అట్టుట్టు = రాక్షసుకావించిన (తాను)
 నట్టి, వెనుక వెనుకకు = అడుగువెంట నడుగు వెనుకవైపునకే, అడు
 గిడుచు = నడుచుచు, అడ్డంబుగా = స్వరోచి కడ్డుగా, అడవికడకు =
 వనముతుదవఱకును, ఒత్తుకొని నడచి = తోసికొనుచుం బోయి, ఒడుదొడుకు =
 ఇక్కట్లు, అగుడు = కాఁగా, బెడిదంపునడక = శీఘ్రగమనముచే, అడవి =
 సంతసించి, కడకాళ్లుకు = గుఱ్ఱముయొక్క ముందుకాళ్లుకొఱకు, ఒడి
 యం = ఒడిసిపట్టరాఁగా, స్వరోచిని నెడర్కొనుచు రాక్షసుడు రాఁగా
 నాతఁడు గుఱ్ఱమును వెనుకడుగుజేయుచు వనముతుదివఱకు దీసికొని
 పోయెను. ఇంక గుఱ్ఱము పోదగినచోటు లేదని రాక్షసుఁ డానందించి యొడిసి
 గుఱ్ఱపుముందుకాళ్లు పట్టుకొనఁ బ్రయత్నించెను. తుక్టారంబు = గుఱ్ఱము, రక్క
 శునకు = దానవునకు, చిక్కె = దొరకెను. అనునాలోనక = అని యను
 కొనుచున్నంతలోన, పుడమిపలి = రాజు, వెడవిసరు = ప్రక్కవాటుగావినరు
 విధముగా, విసరి = ఈదెను విసరివేసి, అనురసరుకరాంగుళంబులు = రక్కసుని
 చేతివ్రేళ్లు, తెగ = తెగుగట్టు, అడిచె = కొట్టెను, అడిచిన = అట్టుకొట్టి
 నప్పుటికిని, నడివడక = స్త్రోత, మడవల = కాలిమడవలతో, తాటించిన =
 తాడింపఁగా, ఘోటకంబు = తురగము, పెగ్గలంబుగ = మిగుల, మొగ్గియుం =
 ముందటికి మొగ్గునట్లు నడియను, అగ్గలిక = ఆతురత, చెడక = చెడి

పోక, మోకరించుకొని = మోకాళ్లమీద నిలువబడి కొన్నియడుగులం
(దూరము) చని, నేకరించుకొని = నేదచేటి తెప్పరిల్లి (నకిలించి యరికొందఱు)
కంచుమించుగఁ = కనబడకుండ చూచువారికప్పులకుఁ గానరానివిధముగా,
ప్రయోగములను బట్టిమాడఁగాఁ గంచుమించుగా ననుపదమునకుఁ జెల్లాజెదరు
అనునర్థము గానవచ్చుచున్నది. చూడుడు.—

సీ. “మేదిసింద్రులు కంచుమించుగాఁగ.” (దశావతారచరిత్రము.)
వ్వెవడ. “వంచన గననీకపలపించినేడు, కంచుమించుగ ఘోరకానకమునకు”
(ప్రభులింగలీల.)

సీ. “కంచుమించుగ నెంచునంచనెంచగనంచుచుపల్కులజేరి తనము.”
(అచలాత్మజాపరిణయము. ఆ. 3.)

పఱచుట = పరుగిడిపోవుట, గగనచరులఁ = ఆకాశమునం దిరుగుదేవతలను,
పెఱిగెనువఱిపఁ = అచ్చెరువుపడున ట్టొనర్చెను, పడఁబోయి యాపుకొని
యలనటతీతినంతన యచురునకుఁ జిక్కక గుఱ్ఱ మేగుట దేవతలకుఁగూడ
నంతోషము కలుగఁజేసెను. అట్లు = ఆచొప్పున, పఱచినఁ = పరుగెత్తఁగా
కందంబుఁజఱచి = మూఁపువైచఱచి, మొగంబు = మొగమును, తుడిచి =
దువ్వి, ప్రస్తుతులఁ = పొగడికలచే, వస్తరించి = బుజ్జగించి, అతి...తోఁ-
అతి=మిగుల, రథస=పడిగావచ్చు, పూతార్ = పూత్రుభ్యులితో, ఘోర =
భయముం గలిగించు, ఆరావంబుతోఁ = చప్పుడుతో, ఘోరా...నాంబు-
ఘోరాంధ్ర = ముక్కుపుటములనుండి పుట్టెను, నిశ్వాస = ఊపిరియొక్క,
గంధవాహ = వాయువుయొక్క, ప్రవాహంబు=జెల్లువ (వరంవర), వెడఱు
వాహంబు=ఉప్పలిట్లుచున్న యశ్వమును, దగ=శ్రమమును, మట్టువడఁ =
కాలించునటుల, ఇట్టట్టుచుట్టిండు = ఇటునటు నడిపించుచు, నిశ్వాస
వరంవరలవలన నశ్వము అలనటనొందినసంగతి రాజు గ్రహించి యలనటదీక్ష
నంతపఱకు నిటునటు త్రివ్వెను. స్వరోచి, నిశాచరుచర్యోగంబుఁ=ఆరక్కసి
చేయబోవుచున్నచును, చూచికొనవలసి = తెలియవలసి, నిలిచి, అంతన=

అంతలోనె, అతండు = అదనుజాడు, ఒక్కకరువుకొ = ఒకచెట్టును, కర
యుగళికొ = రెండుచేతులతో, ఇటియంబట్టి = కలయంబట్టుకొని, పెల్లగింపకొ =
ఊడఁదీయఁటకై, మల్లాడునాలానన = అల్లాడుచున్న యానమయములానె,
గల్లునకొ = ఘల్లుచుని, కింకిజులు = చిన్నగంటలు, మొరయకొ = మ్రోగగా,
మొలుంగు = మెఱపు, మెఱసినగలికొ = వెలిగినట్టుల, మరలకొ = మరల, హరికొ =
గుఱ్ఱమును, కఱపి = వానిపైకి నడపి, ఒకటిరెండుమూఁడు, గొరకలకొ = (ఇనుప
తాణములచేత, ఇది నారాచపదమునకుఁ బర్యాయపద మనికొందఱు. గుఱ్ఱః టె
లని కొందఱు చెప్పుచున్నారు.) నెఱకులు = మర్చములు, కాడకొ = గుచ్చు
కొనునటుల, గుబ్బకొలందికొ = బాణము క్రింద నుండు పిడివఱకు, దిగవైచి =
దిగునట్లుపేసి, వింట నమ్మును సంధించి పిడివఱకు ననురునిమేన నాటునటులఁ
బ్రయోగించి, మ్రాను = ఊడఁదీయఁచున్నచెట్టును విడిపించి = విడుచునట్లుచేసి
ఎలయించుకొని = కనవైపునకుఁ జేరవచ్చునట్లుచేసికొని, బయలు వెడలించి =
ఆమరుగుచోటునుండి బహిరంగస్థలమునకుఁ గొనివచ్చి, దోహచరుండు =
సికాచరుండు, పాహాణమ్ములకుకొ = తాళ్లకొఱకు, ఎపుడెపుడు వంగెకొ =
ఎప్పుడెప్పుడువంగెనో, అపుడెపుడెల్లకొ = అప్పుడప్పుడే, తురంగంబుకొ = గుఱ్ఱం
బును, అంటం దోలి = దగ్గఱకు నడపి, గంటియిడి = వానిదేహమునిండ
గాయములు గలుగఁజేసి, మ్రాను వెఱకునదనెటింగిబాణములఁ బ్రయోగించి
యోటంక వఱచెను. వైసి విసరుటకు తాల నేరుచుండ నాయదనున స్వరోచి
యనురను సమీపించెను. సమీపించి గాయపఱువఁగా, వెంటంబడుటయొకొ =
రాక్షసుండు వెంటడింపఁగా, గెంటించి = దాటఁ దోలి, లేను బంటి యన్న
యట్లు = అసత్యమనురీతినినీకుఁజిక్కుటయసంభవ మనువిధముగా, అల్లంకఁపఁడి =
అంతదూరమునుండి, వాగె నడలించి = కత్తెమును వదులుచేసి, పగతువైకొ =
బిరోధిమీఁద, నిగిడి = కవిసి-వైఁబడియనుట, వాగెకొ = కత్తెమును, తుది
యింపకొ = వెనుకకుఁ గుదించిపట్టఁగా, ముంగాట్ల = ముందటికాట్ల గగ
వంబునకొ = ఆకాశమునందు, రాకొ = వచ్చునట్లు, మగిడించి = మరలించి, అంతె

చవ్వుడును = గుఱ్ఱపుకాలియందెల ధ్వనియును, కింకరీరపామును = ముద్దల
 చవ్వుడును, ఉరుముగీసినగలిక = ఉరుము యను వాద్యవిశేషము వాయించి
 నట్లు, (తప్పెటవలె గుండ్రముగానుండు చట్టముపైఁ దోలుపొదుగఁబడి చుట్టు
 గలజనకుఁ దాళములు బిగించియుండు నొకవాద్యమును ఉరుము యందును
 దీనిని జేరితో గీసినొకన మ్రోతపుట్టును.) లేటిఁతుమైద, మ్రోసినక్రియక =
 యుంకరించినట్లు, నాదు=ధ్వని, ఆఱక = చట్టాఱక, విదిక్కుజూచినక =
 విదెసఁ గనుఁగొనినను, ఆదిక్కుననే = ఆదికాభాగమునందు, వినబడక = వినఁ
 బడఁగా, ఎక్కడఁజూచినక = ఎక్కడఁగాంచినను, తానయై = తానేయై,
 తాను దప్ప మఱియేదియుఁ గానరాకుండునటుల, నీడ ఏర్పడక = బాగుగా
 నీడకనబడక, పార్శ్వంబలక = చెందుప్రక్కలను, కట్టుకెంబట్టుకాలనరి =
 కట్టినయెఱ్ఱనిపట్టుకాలరు, సమకట్టు టెక్కలుగాక = కూర్చు టెక్కలవలె
 గాఁగా, యాతుధానుండు = దనుజుఁడు, అనుకొండచిలువక = అనువట్టి
 కొండలయందుండు పామును (కొండచిలువ = ముండుపాము), ఒడియక =
 వట్టుకొనుటకు, నేలపఱపుగాక = నేలకు మిగులఁ జేరువఁగా, ఆడుగరుడుండు =
 టెక్కలవిచ్చియాడుచున్న గరుత్మంతుఁడేమో, అనక = అని తలంచునట్లు,
 పాయంచుక = దూరముగాఁ దొలగిపోవుచు, డాయంచుక = సమీపమున
 కేలబెంచుచు. (అలం-ఉల్లేఖ) దవ్వలక = దూరమున, పొలసి = సుచ
 రించి, వఱుగటక = సమీపమున, తోచి = అగతజి, వఱుగటక = దగ
 ఱగా, అని = కలదని, చూడక = చూడఁగా, దవ్వలక = దూరముగా,
 పొలసి = మెలంగి, దవ్వచేరువలు = దూరమును దగ్గఱయు, అనిధార్థం
 బులు = నిధార్థణచేయ నలవి కానివి, కాక = అగుచుండ, మెలంగక =
 ప్రవర్తించునట్లు, అంతలో సమీపంబునను అంతలో దూరమునను ఉండి
 చేరువలో నున్న దనిగాని దూరముగా నున్నదనిగాని నిధార్థణచేయవీలుగానివిధ
 ముగాఁ బ్రవర్తించుచు గుఱ్ఱము సంచరించెను. లేటికాశ్వంబుక = మేలైన
 లేటిని, మెలంపుచుక = నడుపుచు, వింటక = విట్లుచే, పుట్టకొలలక =

వలంవలంగల కొయ్యబాణములచేతను, అడిదంబునకొ = కత్తిచేతను, అత్తలంబునకొ = ఈఁజెతోడను, ఏసియుకొ = వేసియు, వ్రేసియుకొ = కొట్టియు, అడిచియుకొ = నఱికియు, పొడిచియుకొ = పోటుపొడిచియు, వింట బాణముల సంధించి వ్రయోగించియుఁ బొట్టకొలలతోఁ గొట్టియు భిక్షముతో భండించియు నీఁజెతోఁ బొడిచియు నింకఁ బెక్కుతెఱుగుఁ భండించినను, కడవలకొ = అంతమును, కానక = చూడలేక, మిడిసి = మిట్టి మృతుండును = మరణించినవాఁడును, కానిదానవునికొ = కాకుండుదనుజాని, చూచి, వేసరి = విసివి, (బడలి యని కొందఱు) ఎన్నివిధముల యల్పించినను రాక్షసుఁడు చావకుంటచే విసిగి, రోసంబునకొ = కోపముచే. వైషద్యముతో నన్వయము.

క. భూపతి పావకబాణం

బేపున సంధించి తివిచి యేసిన మెయిం గీ

లాపటలి పొదువ నతఁడా

రూపం బెడఁబాసి ఖేచరులు వెఱు గందన్.

116

టీ. భూపతి = స్వరోచి, ఏపునకొ = ఉత్సాహముతో, పావక బాణంబు = అగ్ని దేవతాకమైనబాణమును - అగ్నేయాస్త్రమును, సంధించి = నష్టముచేసి (నారింగూర్చి), తివిచి = చెవివఱకు లాగి, ఏసినకొ = విడువఁగా, అబాణముచేత, మెయింకొ = రాక్షసునిదేహమునందు, కీలాపటలి = మంట నయాహము, పొదువకొ = చుట్టుకొనఁగా, అతఁడు = దనుజుఁడు, ఆరూపంబు = అప్పటితనరాక్షసాకారమును, ఎడఁబాసి = వదలి, ఖేచరులు = అకాశమునందు సంచరించువారలు - దేవతలు, వెఱుగు = ఆశ్చర్యంబును, అందకొ = పొందునట్లు. వైషద్యముతో నన్వయము.

తా. రా జాగ్నేయబాణముం బ్రయోగింపఁగా దానిమంటలు రాక్షసునిదేహమును జుట్టుకొనియెను. అంత వారిరాక్షసాకారము పోయి దేవతల కాశ్చర్యము కలిగించునట్లు.

అయవిభాళి:—

ధగధగనిదేహరుచి నిగనిగనికుండనపుఁ
 దగడుఁ దెగడఁ జిగురుజిగినెగచుమోవిఁ
 నగవు నిగుడఁ గురులపొగరు మగుడఁ నయన
 యుగళి వెలిదామరల మగలమగలై డా
 లెగయ మృగనాభిభుగభుగ లెఁగఁ జామరలు
 మగువ లిడ మాళిమణి మిగులఁగ వెలుంగఁ
 దెగలు గలహారములజిగి చెలఁగఁగాఁ గొదమ
 మొగులఁ దగుయానమున గగనచరుఁడయ్యెన్.117

టీ. ధగధగనిదేహరుచి = ధగధగమనుకరీరచ్ఛాయ, నిగనిగనిగుండ
 నపుఁదగడుఁ = నిగనిగలాడుమేలిమి బంగారుజేసును, తెగడఁ = తిర
 స్కారముచేయఁగా-మేలిమిబంగారుకాంతిని మించి వెలుంగు దేహకాంతితో,
 చిగురుజిగిఁ = పల్లవములయెఱ్ఱనికాంతిని, ఎగచుమోవిఁ = తోలివేయు
 శధరమునందు-తిరస్కరించు నట్టి యెఱ్ఱనిపెదవులయందు, నగవు=చిఱువవ్వు,
 నిగుడఁ = పుట్టఁగా, ఎఱ్ఱఁగా నుండు పెదవుల మధ్యనుండి ప్రసరించు
 తెల్లనిదంతకాంతులు మిగుల మనోహరముగా నుండును. కురులపొగరు =
 తలయందున్న పెండ్లుకలవైల్పము, మగుడఁ = మరలఁగా, నయనయుగళి =
 శేత్రద్వయము, వెలి...మగలై-వెలిదామరల = పుండరీకములలో, మగల =
 మేలైనవానియొక్క, మగలై = అధిపతులై, నిడువలు నెడదలు నగు తెల్లఁ
 చామరపూవులవలె నున్న తెలిగన్నులయొక్క, డాలు = ప్రభలు, ఎగయఁ =
 విస్తరిల్లఁగా, మృగనాభిభుగభుగలు = భుగభుగయను కస్తూరియొక్క మఱి
 మళములు, ఎనగఁ = వృద్ధిపొందఁగా, చామరలు = చామరములు, మగు
 చలు = అందువాండ్లు, ఇడఁ = పట్టఁగా - విసరఁగా, మాళిమణి = కిరీట
 రత్నము, మిగులఁగఁ = మిక్కిలిగా, వెలుంగఁ = కాంతులు ప్రసరింపఁగా-

రత్నస్థగిత మగు కిరీటమునందలి వివిధరత్నముల మనోహరములగు కాంతులు నాలుగు దెసలను వ్యాపింపఁగా, తెగలు = పొడవులు, కలహారములజిగిరికలిగి పట్టి గళమునందలి దండలయొక్క కాంతి, శైలగఁగఁగా = వెలయఁగా, కొదమమొగులక = తరుణమేఘమునందు - అప్పుడే వ్యాపించుచున్న నల్లని ముప్పవయి, తగుయానమనక = ఉచితమైన విమానములలో, గగనచరుడు = ఆకాశమునం జరించువాడు (గంధర్వుడు), అయ్యెక = అయ్యెను.

తా. ఆరాక్షసుఁ డాగ్నేయబాణముచే నశించి బంగారుచాయగల మేనును, లేజిగుళ్లపంటిమోవిపై బ్రకాశించు నంద మగునగవును, దీర్ఘములైన తలవెండ్రుకలును, తెల్లదామరలం బోలిన కన్నులును గలగంధర్వాకారముం దాల్చి, కస్తూరిమిశ్రమై మేనఁబూయఁబడిన గంధపుఁదావులునిండార్చి నీల, వీచోపు లిడుచుండ విమానానూఢుడై కిరీటమణులును గంఠహారము నందలి మణులకాంతియుం బ్రసరింప నాకాశమార్గమునఁ గానఁబడియె. అలం. ఉదమ-ఉదాత్తము.

క. నవనవసౌరభముల నె

క్కున కువలయవర్ష మపుడు గురినెక మొరనెక

రవరవ మురజరవంబులు

దివి దివిషజ్జలజముఖులు దెలిసి నటించున్.

118

టీ. అప్పుడు = అట్టిసమయమునందు, దివిక = గగనమునందు, నవనవ సౌరభములక = మిగులనూతనమైన నూవాసనలచే, ఎక్కువకువలయవర్షము = మిక్కిలి యగు కల్వపూవులవర్షము, కురినెక = వర్షించెను. దివిషజ్జలజము ఖులు = దేవతాంగనలు (అచ్చరలు), తెలిసి = ఈ గంధర్వునివృత్తాంతము నెఱిగి, గంధర్వుడు కావనిము వ్రుడై రాక్షసరూపము లొరంగిన యంశమును దెలిసి కొని, నటించక = నృత్యమొనర్పఁగా, రవరవమురజరవంబులు = రవరవయను మృదంగసాదములు, మొరనెక = మ్రోగెను.

తా. స్వరోచి రాక్షసునిపై నాగ్నేయాస్త్రమును బ్రయోగించుగా నాతడు పూర్వరూపమును దొరంగి వెంటనే, గంధర్వరూపముఁగొనినటులఁ జలించిపోని దేవతలు కవలయ పుష్పచ్ఛముం గురిసిరి. అప్పుడన చాడుచుండ మద్దల వాయించిరి.

వ. అనిన విని తరువాతివృత్తాంతంబు వినుటకుం దివుటమై మదీయమానసంబు కౌతుకాధీనం బయ్యెడు వినిపింపుఁ డని యడుగుటయును.

119

టీ. అనిన = ఈ ప్రకారము శకుంతములు పలుకఁగా, విని, (జైమిని) తరువాతివృత్తాంతంబు = అనంతరకథను, తివుటమై = ఆనక్షిప్త, వినుటకు = ఆలకించుకొనుట, మదీయమానసంబు = నాన్మాయము, కౌతుకాధీనంబు = కుతూహలపడుచున్నది. అయ్యెడు = అగుచున్నయది, వినిపింపుడు = నాకు వినఁజెప్పఁడు. అని యడుగుటయు = అని పట్టులను గోరఁగా, (ఇక్కడి కాశ్వాసము పూర్తియైనందున నన్వయము పంచమాశ్వాసములోని రెండవపద్యములోఁ బట్టులు చెప్పినట్లు కలను).

తా. శ్లాఘాలంఘనజాఘ్రికోజ్జ్వలగుణాలంకార ఘోరకారహేమాఘోషోద్భటధాటి కాగజఘటాశ్వత్తుల్లనిశ్చలభరామోఘీభూతఘజంగభోగభర సంపుల్లాబ్జపత్రక్షణాద్రాఘీయగప్రతిభావిచక్షణ త్రయీధర్మైకసంరక్షణ. 120

టీ. శ్లాఘా...కార-శ్లాఘా = పొగడికను, లంఘన = అతిక్రమించుట యందు, జాఘ్రిక = విక్రబిలిమిగలిగిన, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుచున్న, గుణానుగుణములు, ఆలంకార = అభరణములు గాఁగలవాఁడాఁగొనినూడ శత్రుముగాని యుత్తరగుణములే భూషణములుగాఁగలవాఁడా యట, ఘోరకార...భోగభర - ఘోరకార = గీడెట్టుటఁ యొక్కయు, హేమా = నకిలించుటల యొక్కయు, భూష = నాడముతోడి, ఉద్భట = ఎక్కుడగు, ధాటికా = రణ

ప్రయాణమునందలి, గజఘటా = ఏనుగులనుండలచేతను, అశ్వ=గుఱ్ఱముల
చేతను, ఘుణ్ణ=నలగిన, విశ్వంభరా = వసుధచే, మోఘీభూత = వృధచేయఁ
బడిన, భుజంగ = ఆదిశేషునియొక్క, భోగభర = పడగలబరువుగలవాఁడా,
విశ్రేయత్రయాలయందు గీపెట్టుచు నేనుగులు నకిలించుచుగుఱ్ఱములు తెంపు
లేక పయనములు గావించుటచే నాత్రోక్తిడివలన భూమివైచుండి దుష్టుం
తయు లేవగా భూమిబరువు తగ్గెననియు నందుచే నాదిశేషునకు భూభారము
తగ్గించినవాఁడా యనిభావము. సూపుబ్జాబ్జపత్రేక్షణా=చక్కగావిరిసిన తామర
జేకులంబోలిన నేత్రములు గలవాఁడా, ద్రాఘీయః ప్రతిభావిచక్షణ -
ద్రాఘీయః = విస్తారమయిన, ప్రతిభా=బుద్ధివిశేషముచే, విచక్షణ = నేర్పుగల
వాఁడా-యుక్తనమయములం దుపకరించు సద్యఃస్ఫురణముగల గొప్పబుద్ధి
గలవాఁడా, త్రయీధర్మైకసంరక్షణా - త్రయీ = వేదములయందుం జెప్పఁ
బడిన, ధర్మ=ధర్మములయొక్క, ఏక = ముఖ్యమైన, సంరక్షణ = రక్షించుట
కలవాఁడా! వేదములచే జెప్పబడిన ధర్మములు స్థాపించి వర్ణాశ్రమధర్మము
లను గాపాడుచున్నవాఁడా! శ్రీకృష్ణదేవరాయా! ఆలం. అత్యుక్తి.

తా. పొగడుటకు సాధ్యముగాని సుగుణములు కలవాఁడా! యుద్ధ
యాత్రవెడలు నేనుగుల గుఱ్ఱములనడకచే నలగి భూమి రజమై యెగిరి
పోవుటచే నర్పరాజునకు భూమివహించుభారమును దగ్గించినవాఁడా, పద్మ
ములవంటి వికచనేత్రములు గలవాఁడా, బుద్ధి విభవము గలవాఁడా, వేద
మార్గధర్మప్రతిపానము చేయువాఁడా! యని కృష్ణదేవరాయలంశుచ్చివ
కవిసంబోధనములు.

శ. బహువీరహాననమిశదఘ

వహనభ్రమకృత్కళంకవర్గో గ్రాసి

గ్రహిభుజయుగళ గజప

త్యహిపహరణతార్క్య సజ్జనావనదయా.

టీ. బహు...యుగళ-బహు=అనేకులైన, వీర = యుద్ధపీరులయొక్క, హాసన=చంపుటచే, మిళిత=సమకూడిన, అను=దోషమును, వహన=మోయుటయొక్క, భీమకృత్=భ్రాంతిగలిగించుచున్న, కళంక=వల్లనకొంతియొక్క. వర్ణ=పూవుచే, ఉగ్ర=భయజనకమైన, అనీ = కల్గిన, గ్రహిణ=పట్టుకొనిన, భుజ=భుజములయొక్క, యుగళ=ద్వంద్వముగలవాడా, అనేక విరోధి రాజులను జంపుటచే గల్గినపాపములన్నియుం దనయందుఁ బ్రవేశించెనేమో. యనునటుల నొప్పు నట్లనిచాయలచే నలరారు భయంకరభద్రమును గేలఁ దాల్చిన వీరాధిపీరుడా! గజ...తార్క్ష్య-గజపతి=కళింగదేశ ప్రభువగు గజపతి యనెడు, అహిప = పాపవేది, హరణ=పట్టుకొనుటయందు, తార్క్ష్య=గరుడుఁడైనవాడా, గరుత్మంతుడు పామును బట్టుకొనినవిధముగా నిరాయాసముగా గజపతిని బట్టుకొనినవాడా, నజ్జరావనదత్త = మంచివారిని రక్షించుటయందు సమర్థుడా, శిష్టరక్షణకుకలుడా ఓకృష్టదేవరాయా యని. కృతిపతికి సుబోధకము. అలం. భ్రాంతిమంతము. ఉల్లేఖ. రూపకము.

తా. అనేకులం జంపుటచే గల్గినదోషము లేమో తనయందుఁ బ్రతిఫలించుచున్న వని సంశయము పుట్టునట్లున్న నల్లనిచాయలుగల కల్గి దాల్చిన వాడా! గజపతి యను పామును బట్టుటకు గరుత్మంతునివంటివాడా! నజ్జులను రక్షించువాడా!

పృథ్వీ. సుధీమధురవాక్సుభాసుముఖ నాగమాంబాసుతా
మధుప్రసవసాయకస్తయవిరామరమ్యాకృతీ
దధీచవిధుకామధుగ్ధనదదుగ్ధసింధుప్రథా
వధీరణపరాయణోజ్జ్వలవదాన్యతాలంకృతా. 122

టీ. సుధీ...సుముఖ - సుధీ = కండితులయొక్క, మధుర=దులికరము. లైన, వాక్=వాక్యము లను, సుభా=అమృతమునకు, సుముఖ=ఎదురుచూచు. వాడా, నాగమాంబాసుతా = నాగవృత్తుఁడ, మధు...కృతీ - మధు=

వసంతునియొక్కయు, ప్రసవసాయక = పుష్పబాణం డగు ఆమన్నధుని
యొక్కయు, స్తయ = గర్వమును, విరామ = ఆపివేయు, రమ్య = నుందర
మైన, అకృతీ = రూపముగలవాడా, దధీ...లంకృత - దధీచ = దధీచముని
యొక్కయు, విధు = చంద్రునియొక్కయు, కామధుక్ = కామధేనువు
యొక్కయు, ధవద=కుబేరునియొక్కయు, దుగ్ధసింధు=తీరాబ్ధియొక్కయు,
ప్రథా=ప్రసిద్ధిని, అవధీరణ = తిరుగుబాటు చేయుటయందు, పరాయణ =
నిష్ఠగల, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుచున్న, వదాన్యతా = దానగుణముచే, అలం
కృతా=అలంకరింప బడినవాడా.

ఇందు రాయల విద్యప్రియతయు, ఆభిజాత్యమును, సౌందర్యాతి
శయమును, బౌదార్యాతిశయమును జెప్పబడినది.

(దధీచి ఇంద్రునకు వశాయంధము లభింపఁజేయుటకు వెన్నెముక
నొసంగుటయుఁ జంద్రుఁడు వేలుపులకుఁ దనకళలఁ బొనముచేయ నొసంగు
టయుఁ గామధేనువు కొరినవారికామికములు కడచువడక తీర్చుటయుఁ,
గుబేరుఁ డద్దులకు లేవనక ధనుము నొసంగుటయు, సింధువు తరచినంతన కల్ప
కామృతాదుల నొసంగుటయుఁ బ్రసిద్ధములగు పురాణకథాంశములు.)

తా. పండితులవాక్యములు వినుటయం దాదరము కలవాడా! నాగ
మాంబకుమారుడా! వసంకమన్నధులమించిన నుందరాకారముగలవాడా!
దధీచి, చంద్రుఁడు, కామధేనువు, కుబేరుఁడు, పాలనముద్రము మొద
లగు పీనికీగల ప్రఖ్యాతికంటె మించినదానగుణమునందలి ప్రఖ్యాతి గల
వాడా!

శబ్దము. ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహ సర్వతోముఖాంశ
పంకజాక్షపాదాంబుజాధీన మానసేందిందిర నందవరపురవం
శోత్తంస శతకోపతాపసప్రసాదాసాదితచతుర్విధకవితామ

తల్లి కాల్గసాని చొక్కయమాత్యపుత్ర పెద్దనార్యప్రజీ
తందైన స్వారోచిషమచుసంభవం బచుమహాప్రబంధంబు
నందుఁ జతుర్థాశ్వాసము.

టీ. శ్రీమ...ప్రణీతంబు-శ్రీమత్=విష్వత్తానంపదగల, ఆంధ్రకవితా
పితామహ = ఆంధ్రకవిత్వమునకుబ్రహ్మయను, సర్వతోముఖ = అంతట
వ్యాప్తిగల, అంక = బిరుదుగల్గినట్టియును, పంకజాక్ష = విష్ణువుయొక్క,
పాదాంబుజ = పాదపద్మములకు, అశీన = వశమైన, మానసేందిరిర=చునన్న
నెను తుమ్మెదగలట్టియును, నందవరపురపంకోత్తాన = చందవర మనెడి యూరి
వారివంశమున (నందవరీక కులమున) శ్రేష్ఠుడగుఁబట్టియు, శతకోపతాపన =
శతకోపయలియొక్క, ప్రసాద=కృపచే, ఆపాదిత=పొందఁబడిన, చతుర్విధ =
నాల్గవిధములగు (బంధ, చిత్ర, గర్భ, ఆశుకవరములు), కవితామకల్పిక =
శ్రేష్ఠకవిత్వముగలట్టియు, ఆల్లసానిచొక్కయమాత్య పుత్ర = ఆల్లసాని
చొక్కయమృత్రిక గుమారుడగునట్టియు, పెద్దనార్య = పెద్దనార్యునిచే,
ప్రణీతంబు = రచియింపఁబడినది, మహాప్రబంధంబునందున్ = మహాకావ్య
మున, చతుర్థాశ్వాసము.

ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తియొక్కోపాసనాసమాసాదితాఖండసాహితీ ధురీ
ణుండు నాత్రేయగోత్రపవిత్రుండును వావిళ్లమశవయారాశిరాకానుభావ
రుండు నగురామశ్యామికాస్త్రిచేత ననేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ
బర్యాలోచించి రచింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగువ్యాఖ్యానంబునందుఁ
జతుర్థాశ్వాసము.

శ్రీ ర స్తు
య ను చు రి త్త ము.

స టీ క ము



ప ం చ మూ క్వా స ము

నందనసౌందర్య సు

ధీనందన వితరణావధీరితబలిరా

డాభనుజ వరరాజస్వ

ర్భానుభుజాహీంద్ర కృష్ణరాయనరేంద్రా. 1

టీ. శ్రీ = లక్ష్మీకి, నందన = పుత్రుడైన మదనునివంటి, సౌందర్య = అందముకలవాడా! నుధీ = వండితులను, నందన = ఆనందపఱుచువాడా! వితరణ = దాతృత్వచే, అవధీరిత = కొఱవడఁజేయుటడిన, బలి=బలిచక్రవర్తి యును, రాట్=చందురుండును, భానుజ = కర్ణుండును గలిగినవాడా! వర= విరోధిరాజులనెడి, రాజ=చంద్రులకు, స్వర్భాను = రాహువను, భుజ=భుజ మునెడు, అహీంద్ర = భుజగోత్రమును గలిగినవాడా! కృష్ణరాయనరేంద్రా! అది కృతినాయకసంబోధనము.

తా. ఎక్కువచక్కదనమును నీవియు విరోధిపుపాలరను వశ పఱుచుకొను శక్తియును గలవాడా! అలం. రూపకము. నిదర్శనము. అతి శయోక్తి.

వ. అవధరింపుము. జైమినిమునీంద్రచూడాకర్తృంబునకు నీదో
దృఢంబు నీ ట్లనియె. 2

టీ. అవధరింపుము=అలకింపుము. జైమిని=జైమిని యను, మునీంద్ర=
మునిశ్రేష్ఠులలో, చూడాకర్తృంబునకు= శిరోకర్తృ మైన యాకాశిముని
శ్రేష్ఠులలో నుత్తముఁ డగు జైమిని మహాముని కనుట, నీదోదృఢంబులు =
(గూటియందుఁ బుట్టిన) కథకు జెప్పుఁ జ్ఞాతి భర్తృకథలు, ట్లనియె=ఈ ప్రకా
రముగాఁ జెప్పఁ దొడంగెను.

తే. ఆపుడు గంధర్వవతి మహి కవతరించి
రాజు విస్తయమున హయరాజు డిగ్గ
నక్కు నేర్చి ముదంబుతో ననయె దంత
కిరణములు హారకాంతులు సరసమాడ ! 3

టీ. ఆపుడు, గంధర్వవతి=రాక్షసుడుగా నుండి స్వరోచి బాణ
ప్రయోగముచేఁ బూర్వరూపము కోలుపోయి స్వస్వరూపమొందిన) గంధర్వ
రాజన్యండు, మహికి=భూమికి, అవతరించి = (విమానముమీదినుండి)
దిగి, రాజు = స్వరోచి, విస్తయమున=ఆశ్చర్యముతో (తనతోఁ బ్రతి
ఘటించి పోరిన రాక్షసుఁ డాకాశీకముగా గంధర్వుఁ డగుటయే యాశ్చర్య
కారణము). హయరాజు= శ్రేష్ఠమైన గుఱ్ఱమును, డిగ్గ= దిగఁగా,
అక్కునేర్చి = అలింగనముచేసికొని, ముదంబుతో= సంతసమున, దంత
కిరణములు=వలుపద సల కాంతులును, హారకాంతులు=మెడ నున్న ముత్రైపు
వృత్తికపు దండల తెలికాంతులును, సరసమాడ=కలంకముతోందంగా, (తెల్లని
దంతకాంతులును హారముల తెలిరుచులు నొకదానితో నొకటి కలసి మెలసి
సరసమాడుచున్నటులు గనఁబుచ్చుచుండ) అనియె=వలెకను. (మొందు కద్య
ముతో నవ్వయము). దంతములు హారములందలి ముత్రైములలో నగునవి శ్వేత
గణములొని పనుటకు—

జ్ఞో: “శుభ్రాణి భారతీ ధర్మశేషేకవరణేందవః...

మూక్తాకుసుమనక్షత్ర దంతస్వేదాంబుబిందవః.”

(కావ్యకల్పక.)

తా. అక్షుడు రాక్షసత్వము (రాక్షసరూపమును) వీడి నిజరూపమున
బూనిన గంధర్వరాజు విరూపమునుండి భూమిమీదికి దిగి తన్ను నీక్షించి
యద్భుతముతో నశ్వముం దిగిన స్వరోచిని ముదంబున నాలింగనము చేసి
యిట్లు చెను. ఆలం-ఉపహు.

సీ. భద్రమా నీకు నీబాహుభృతక్షీతిః

బ్రజలకు లెస్సలా రాచవారు

ధన్యుండ నైతి నీదర్శనమ్మనఁజేసి

నాదుష్కృతములెల్ల నాశమొందె

నీజగత్త్రయి నన్ను నిందిన రాక్షాఖ్యఁ

గీర్తించు నప్పరోగీతసరణి

గారాపుమితల్లికడవాడఁ గాని నే

గణుతింపఁ గడవాడఁ గాఁజుమయ్య

తే. వెండ్లికొడుకవు మాకు నీబిసరుహాక్షి

కూర్చినందన యొకమానిఘోరశాప

వికృతి మాసిదిండి నై యకట దీని

ప్రాణముల కల్లఁ దలఁచితి బాపబుద్ధి.

4

టీ. నీకుఁ, నీబాహుభృతక్షీతిఁ = (నీ పరిపాలనయందున్న భూమిలో)

నీ భుజములచే భరింపఁబడన భూమియందు, బ్రజలకుఁ = మనుజులకు,

భద్రమా = శేషమే కదా! రాచవారు = బంధురాజులఁ-సాటివారగు

క్షత్రియవంశజులందఱు, లెస్సలా = చక్కఁగా నున్నవారుకదా! నీదర్శన

మ్ముఁజేసినియొక్క సందర్శనముచేత-నిన్నుఁజూడఁ గలుగుటచేత, ధన్యుండ

నైతిఁ = కృతార్థుడనైతిని (నీదర్శనసేధికతన రాక్షసజన్మ తొలంగిన దని

శృంగభృతా పూర్వకముగా నొప్పుకొనుట.) దుష్కృతములు = దురితములు,
రాక్షస జన్మమునందు నేయ గావించిన పాపములు, ఎల్లక = అంతయుకొ, నాశ
మొందెకొ = నశించెను. ఇంక నాకు బాపములు లేదుట, అవ్యరోగిత
నరణికొ = అవ్యరస్త్రిలగాననుచే, ఈజగత్తయి = ఈ మూడులోక
ములు, ఇన్నుకొ, ఇందీవరాక్షాశ్చకొ = ఇందీవరాక్షసుఁ డనెడి నామముతో,
కీర్తిచుకొ = పొందుచు. కాపవశమున రాక్షసుఁడనై యుటైతిని గాని నీకు
నేను జేసమామనుగాని యయ్యుండఁ గాను, నేకొ = నేను, గణుతింపకొ =
అహించుటగా, గారావు = ప్రియమున రొందదగిన, మొకల్లికడవాడకొ =
మీయమ్మకుఁ జిన్నికమ్మఁడను, కాని, కడవాడకొ = పోయెడను, కాకొ
చుము అయ్యు = రాననుము. మాకు, పెండ్లిమికువు = అల్లుండవు, ఈవీసరు
మాడీ = ఈతామరపూవులమఱి కనులుగలది యగు మనోరమ, కూర్చినందన =
ప్రియపుత్రిక, ఒక. మాని = మునియొక్క, ఘోర = తీవ్రమైన, కాప
వికృతికొ = కాడకారణముచే, కాపవికారముచేత ననుచు, మానినీపిండినై =
మనుషుల ధక్షించు రాక్షసుఁడనై, సామ్యుద్ధికొ = మునికలింతతో, దీని ప్రాణ
ములకుకొ = ఈ నాకూతురీంద్రమునకు, అల్లకొ = ఇందీచుటకు - ప్రాణము
దీయుటకు, తలచితికొ = ఎఱచితిని, అకట = అయ్యో! ఇది కతమునకు విచార
ము నొందుట.

అత్తనామము జెప్పికొనుట తగదని శాస్త్రము విధించుచున్నది గాన తన
పేరు తాను జెప్పుక గంధర్వులు గానము చేయుచున్నటుల నిందీవరాక్షసుడు
చెప్పుకొనెను. పేరు చెప్పురా వరుటకు. —

శ్లో. "అత్తరామ గురోర్నామ నామాచిక్రవణ్య చ
అమృష్కామో న గృహ్నిమాశ్చేష్టాపత్యకకత్తయోః
నామానుకీర్తనం పుంసామృత్తనిశ్చ గురోః స్త్రీయోః
విదమేకం హరత్వాయుః... .."

తా. నీవును నీవరిపాలనలో నున్నవారును ముఖముగా నున్నారా? ఇటు నీదభ్యసంబునంజేసి కృతార్థుండనైతిని. నే నన్యుండనుగాను, మీజననితోఁ బట్టినవాఁడను. నే నిందీవరాత్ముండను, నీవు మాయబ్బుండవు. ఇది నా కుమార్తె మునిశాపమున రాక్షసత్వమును వహించి ప్రియపుత్రిక యను ననురాగ మైన లేక యాహా! దీనినే భక్షింపఁజూసితిని. ఇంక నాసంగతి నే మని తెప్పెదను?

క. అనునెడ వచ్చి మనోరమ

జనకునిపాదముల కెరంగ సన్నేహమలిక

గనుఁగవ నీ రొలుకఁగ నం

దనమూర్ధాఘ్రిణ మతఁడు దయఁ గావించెన్.

గ

టీ. అనునెడక = గంధర్వుఁ డీవిధముగా న్వరోచితోఁ జెప్పు చుండఁగా, మనోరమ = గంధర్వరాజునందన, వచ్చి = సమీపమునకుఁ జేరవచ్చి, జనకునిపాదములకు = తండ్రియగు నిందీవరాత్ముని యడుగులకు, ఎరఁగక = నమస్కారము చేయఁగా, అతఁడు, సన్నేహమలిక = ప్రేమతోఁగూడిన హృదయముతో. కనుఁగవ = కన్పలు రెంటియందును, నీరు = కన్నీరు, బలుకఁగక = చిందఁగా-కారఁగా, దయక = ప్రేమతో, నందన = పుత్రిక యొక్క. మూర్ధ-శిరస్సును, అమ్రాణము = వాసనచూచుటను, కావించెన్ = జివర్చెను.

తా. ఇందీవరాత్ముఁ డను గంధర్వరాజు తన సంగతిని విన్నవించుచుండఁగా గొమరిత యగు మనోరమ తండ్రిపాదములకు నమస్కరింప నామెం కాచి విచారమునఁ గంట నీరుపెట్టుచుఁ బేర్చితో శిరస్సును మూర్చిశెను.

ఆ. అపుడు విస్మితాత్ముఁ డై వరూధినిసుతుఁ

డేమి కారణమున నేతవస్త్రి

యిట్టిశాప మిచ్చె నెఱిగింపు విన వేడు

కయ్యె ననఘ యసిన నాతఁ డనియె.

6

టీ. ఆత్మడు=అనయమునందు, వరూధిని నుతుడు = స్వరోచి, చిత్తి
 తాత్పర్యై = ఆశ్చర్యమునొందిన మనస్సుగలవాడై, ఆనఘ=పాపరహితుఁడా,
 (నీవు పాపము నెఱుంగనివాడవు. ఇట్టి నీవు కాప మేముని యెందుల కిచ్చెనో
 యెఱుంగ నగు చని) ఏమికారణమునకొ=ఏహేతువుచేత, ఏతవర్స = ఏమాని,
 ఇట్టికావము = రాక్షసుఁడు కమ్మును నీకావమును, ఇచ్చెన్ = ఇచ్చెనో. ఎఱి
 నింపు=తెలియఁజేయుము. నిన్ = వివలయమునను, వేడుక = సంతోషము,
 ఆయ్యెన్=అయెను. అనినకొ=ఇట్లుల స్వరోచి యనఁగా, ఆతఁడు = ఆయి
 వీవరాక్షుఁడు, అనియెన్=(ఇటులఁ దనవృత్తాంతమును) తెలిపెను.

తా. స్వరోచి యిదీవరాక్షునిఁ గనుంగొన విస్తయముంబొంది
 “ఓయీ! యేహేతువుచే నే ముసింద్రుం డిట్టికావంబు నీకొసంగినో యా
 విషయము నాకు నన వేడుక యగుచున్నది. చెప్పు” మన నిదీవరాక్షుండు
 స్వరోచికిఁ దన కావవృత్తాంతము నీవిధముగాఁ జెప్ప మొనరించెను.

మ. కలఁ డుల్లొకయశగిపురంధ్రీ జగతికొ గంధర్వవంశంబునకొ
 నలసాభావ్యాయుఁ డేఁ దదీయతనయుండకొ బ్రహ్మమిత్రుండు
 శిష్యులకుకొ గంటను వత్తిఁ బెట్టుకొని యాయుర్వేద మో
 రంత ప్రొద్దులఁ జెప్పకొ వినుచుండి మానసమునందుం దజ్జి
 ఘృతారతిన్.

టీ. జగతికొ = భూమియందు, ఉల్లొక = లోకాతీతమైన, యశః =
 యశస్సనెడు, పురంధ్రీ = పరివ్రతగలిగినవాఁడు-పరివ్రత యొక భర్తతోనే
 యుండునటులఁ గీర్తియు నొక్కనినే యాశ్రయించె ననుట. గంధర్వవంశం
 బునకొ = గంధర్వులపంశంబున, నలసాభావ్యాయుఁడు = నలసాభుఁ డనెడి
 పేరు గలిగినవాఁడు, కలఁడు, నాతండ్రియగు నలసాభుఁడు మిగులఁ గీర్తి
 కాలియు విఖ్యాతుఁడునై యుండెను. ఏకొ = నేను, తదీయతనయుండకొ=అతని
 పుత్రుఁడను, బ్రహ్మమిత్రుండు=బ్రహ్మమిత్రవాదుఁడు గల మునీశ్వరుఁడు,
 శిష్యులకుకొ=విద్య నభ్యసించు దలంచి యేతెంచిన యుతేనాగులకు, కంటను

ప త్రిఁ బెట్టుకొని-కంటి-కంటియందు, ప త్రిఁ పెట్టుకొని-దీపము ప త్రిఁ బెట్టుకొని-రాత్రులందుఁ గూడ దీపముఁ బెట్టుకొని, (అక్షరస్వరూపము స్పష్టముగాఁ గానరాని తాళపత్ర గ్రంథములు చదువుతఱి దీపము కనులఁజెంతఁ జేసిన గాని కానరాదుగానఁ జేరువల దీపముంచుకొనుటయే కంటవత్తి నిడుకొనుట. శీపంకప్రాద్దులఁ = సర్వకాలసర్వావస్థలయందును, ఆయఁ రేదము = వైద్యకాస్త్రమును, చెప్పఁ = చెప్పఁచుండఁగా, వినుచుండి = నే నాలకించుచుండి, ముని శ్రద్ధగాఁ జెప్పఁచుండె నని విని, మానసమునందుఁ = హృదయమున, తత్ = ఆకాస్త్రమును, జిఘ్రితా = నేర్చుకొనవలె నను, రతిఁ = అభిలాషచే, (మొందరి కన్వయము.)

తా. ఈభూమియందు యశోవంతుడైన నలసాధుఁ డనెడి పేరుగల గంధర్వని తనయులడను నేను. బ్రహ్మమిత్రుం డనెడి యాయుర్వేదవిద్యానిధి శిష్యుల కహారాత్రములు వైద్యకాస్త్రమును బోధించుచుండ నది విని యయ్యది గ్రహింపవలయు నని యెంచి.

లే. మానివరుఁ జేరి భక్తి నమస్కరించి

చెప్పవే నాకు నీవిద్య శిష్యుకోటి

తోడఁ గూడంగ నేఁ గృతార్థుండ నగుదు

ననుచుఁ బ్రార్థింప ననుఁ జూచి యపహసించి.

రి

టీ. మానివరుఁ = ఆమునిశ్రేష్ఠుని, చేరి = సమీపించి, భక్తిఁ = పూజ్య భావముతో, నమస్కరించి = మ్రొక్కి (ప్రణామము చేసి) ఈవిద్య = ఈ యాయుర్వేదము, శిష్యుకోటితోడఁగూడంగఁ = మియ్యెద్దఁజదువుకొనువారితోఁ గూడ, నాకుఁ చెప్పవే = నాకుఁగూడ నభ్యాసము చేయుము. నేఁ, కృతార్థుండను = కోరినకోరిక సఫలమైనవాడను, అగుదుఁ = అయ్యెదను. ఎందుచేతనములేని నా కీవిద్య నొసంగిరివేని నమస్తకామికములు నెఱవేఱినటు లగును. దానఁ గృతార్థుండ నగుదును, అనుచుఁ = అని, ప్రార్థింకఁ =

వేదఃగా, ససుక్, చూచి, అవహాసిచి = వేదాశోకముచేసి, (ముందరి కన్వయము).

తా. ఆ మునివరులెంతగటి కేగి భక్తితో నమస్కారముచేసి యాతైద్య కాస్త్రమును నీ శిష్యులతోపాటు నాకుఁగూడ నుపదేశింపుము, భన్యంతద నయ్యెద నని వేద నన్ను వేదాశోకముచేసి.

క. నటవిటగాయకగణికా

కుటిలఁచశ్శీఘ్రసముఁ గ్రోలెడుచెవికి

గటు వీకాస్త్రము వలది

చ్చట నినుఁ జదివింప కున్న జరగదె మాకున్.

9

టీ. నట=నాట్యముచేయు వాండ్రయొక్కయు, విట=వరసారీలొలు రగు పురుషులయొక్కయు - జారులయొక్క యనుట, గాయక = సంగీతము పాడువారియొక్కయు, గణికా = వేశ్యలయొక్కయు, కుటిల = పంకర గలిగిన వీరందరి వాక్యములు నీచములుగాన నట్టి, పచః=వాక్యములనెడి, శిఘ్ర సముఁ=మద్యమును, క్రోలెడు = పానముచేయునట్టి, నటులు, జారులు, పాటకులు, బోగవుఁజెనవలు లోనగువాండ్ర పరిహాసరూపములగు నిందా వాక్యముల నాలించుటయందే సమావరభాషముగల మీదోంట్ల, చెవికి = చెవులకు, ఈకాస్త్రము = ఈయాయుర్వేదకాస్త్రము, కటువు = రుచిలేనిది, వలదు = నీకుఁ జినికిరాదు. ఇచ్చటన్ = ఈ యాశ్రమభూమియందు, నినున్ చదివింపకున్నన్ = నిన్నుఁ జదువునటులఁ జేయకయున్న యెడల - నీకు జడువుచెప్పుమేని, మాకున్=(తృప్తిరహితులము మునులము నగు) మాకు, జరగచె=గడువదా? నిత్యకృత్యముల కేమేని లోపము వాటిల్లునా?

తా. నటవిటగాయకాది గణికాసాంగత్యమునఁ బ్రొద్దుపుచ్చుచు వాండ్రవలుకులతో నానందించుటయందులవాటువడిన నీచెవుల కీయాయుర్వేదము రుచించునా? ఆశ్రమమునందుఁ జేర్చుకొని నీ కిది చెప్పుకున్నచో మాకేమి గొఱత? అలం. రూపకము.

తే. అనగ నే నట్టివాడఁ గా ననఘచరిత
యించుకించుక మీవంటి యెఱుక గలుగు
పెద్దవారలశిక్షలఁ బెరిగినాడ
నవధరింపుము శిష్యుఁగా ననిన నతఁడు.

10

టీ. అనగఁ = బ్రహ్మమిత్రుఁ డిటు లనఁగా, అనఘచరితఁ = యోగ్యమైన చారిత్రముకల మునీంద్ర! నే నట్టివాడఁగాను = నే నట్టిదురభ్యాసములు గలవాడఁ గాను, ఇంచుకించుక = స్వల్పము స్వల్పము - శక్తికొలది, మీవంటి = మిమ్ముతోనిన, ఎఱుకగలుగు = జ్ఞానులైన, పెద్దవారల = ఘనులయొక్క, శిక్షలఁ = నేర్పుటలచేత, పెరిగినాడఁ = వృద్ధిబొందితిని, శిష్యుఁగాఁ = శిష్యునివలె, అవధరింపుము = ఇవ్వననుము. అనినఁ = అని నేను వినయమునఁ బ్రార్థింపఁగా, అతఁడు = ఆ బ్రహ్మమిత్రమహాముని ముందరి కన్వయము.

తా. ముని యట్లు వలుకఁగా నేను మీరు చెప్పినవాడను గాను. మీయట్టిపెద్దల యనుపాఞ్జలతో బెరిగినవాడను. నన్ను శిష్యునిగా నంగీకరింపుఁ దని వేడఁగా నతఁడు.

క. ధనరాజ్యరమామదమునఁ
గనుగాననిన్ను శిష్యుఁగాఁ గైకొనుకం
టెను నేరమి గలదే ననుఁ
గనలించుచుఁ బ్రేల కిక్క బొకాలు మటన్నన్.

11

టీ. ధన...మునఁ - ధన = ద్రవ్యముయొక్కయు, రాజ్య = ప్రాభవముయొక్కయు, రమా = భాగ్యమునవచ్చిన, మదమునఁ = గర్వముచే, కనుకానని = కన్నెఱుంగని, విశ్వరూపుతో మునులకు రాజులకుఁ గలయంతరమును గ్రహించుజాలకున్న, నిన్నుఁ, శిష్యుఁగాఁ = విద్యార్థిగా, కైకొనుట కంటె = అంగీకరించుటకంటెను, నేరమి = అజ్ఞానము, కలదే = ఉన్నదా? ఇక్కఁ, ననుకొ, కనలించుచుకొ = శ్రద్ధయు గలవానినిగాఁ జేయుచు, ప్రేరక =

వాగక, (పా. ఇటక్=ఇక్కడనుండి), పాకాలుము=లేచిపోయి, అటన్నక్=అని బ్రహ్మమిత్రుఁడనగా, “పాకాలుము” అననది కోపముతో లేచిపోయి అను నొక విశేషించి ప్రయోగింపబడును. పరితాపముతోఁ బోవుతఁజిగూడ సీత్రయోగము గానవయ్యెడిది. (ముందరి కన్వయము.)

ఉ. “.....అనవత్సకమకనూర్ధ్వలా
కమ్ములు లేకపోయినఁ బాకాలఁగనిమ్ము” (జైమినిభార. ఆ. 7.)

కా. “.....బ్రహ్మమి
కోహోచాలపాకాలిరాయెదహోహోమాటలింకేటికిక్.” (ఇదే.ఆ.6.)

ఉ. “భీష్ట పాకాలిపొయ్యుచుఁ బల్కిన నల్కినమానసమునన్.”
(వరాహపురాణము. ఆ. 5-15)

తా. భవరాజ్యములయొక్క సిరివలన ముడించి కమ్ము గాననినిమ్ము శిష్యునిఁగాఁ బొగ్గించుటకన్నఁ చెలివితక్కువ యింకొకటి లేదు కావున నొక నాకుఁ గోపము గల్గుకట్టు ప్రేలక లేచిపోయినఁగా.

క. అచటక “ద్వేష్టి గతాయు
శ్చ చికిత్సక” మనునయోక్తిచర్చను నుచ్చా
వచవచనంబులఁ గోపము

ప్రచురము గానీక మానిపతి కిట్లంటిన్. 12

టీ. అచటక్ = చానికడ, గతాయుశ్చ = ఆయువు నశించినవాఁడు, చికిత్సకమ్ = వైజ్ఞాను, ద్వేష్టి = నిరోధించుచున్నాఁడు. (చెప్ప నిష్ఠముగాని చోధకుఁడు శిష్యునటులనే ద్వేషించును. అనుట కిది యవసరము.) అను = అనియెడు, నయోక్తి=నీతివచనముయొక్క, చర్చుక్=విచర్చనలన, ఉచ్చావచవచనంబులక్ = వలు తెఱఁగులవాని యవమానపుపలుకులచేత, కోపము = శ్రోధము. ప్రచురము గానీక = బయలుపడనియక, మానిపతికిక్ = మునిముఖునితో, ఇట్లుంటిక్ = ఈఁధముగాఁ బలికిరిని.

తా. వైద్యశాస్త్రభ్యాసముఁ జేయుతలంపు గొన్నవాఁడ నగుటఁజేసి యప్పు డాతనిసమ్ముఖంబున “ఆయువుమూడినవాఁడు చికిత్సకనితో జ్వేషించు” ననునీతివాక్యముం దలంచి కోపంబు నఱచికొని యాతనిపరుషభాషణంబు కొన్ని యిట్టంటిసి. అలం. లోకోక్తి.

తే. నీవు చదివెందు వనుచు నిన్నియును విడిచి

బిచ్చ మెత్తంగ రాదుగా బేలతపసి

కడవ నాడకు చాలు నీగొడవ యేల

వెజ్జొదన మేల యని మది లజ్జ వొడమి.

13

టీ. బేలతపసి = తెలివితక్కువమాని, నీవు, చదివెందు వనుచు = విద్య చేర్పించెద వని, ఇన్నియును = నాకుఁగల ధనభాగ్యరాజ్యాదు సర్వసంపదలను, విడిచి = వదిలి (నేనును సన్యాసి నయి), బిచ్చమెత్తంగ = దీకిర మెత్తుట, రాదుగా = తగదుగదా, ఉన్నంతవఱ కనుభవింప వలయునుగాని మాని సన్యాసియై చేయవలసిన దేమున్నది? కాన, కడవ = (నాకును నీకును గల తారతమ్యమును గ్రహించక) మేరమీటి, ఆడకుము = అతిక్రమించి దూషింపకుము. చాలు = ఇప్పటికిఁ బరికినవలువలు చాలును. నీగొడవ యేల = నీసంగతి నాకెందుకు? వెజ్జొదనము = వైద్యత్వము, విల = రాజు నకు నాకెందులకు, అని = అనివలెకె, మది = హృదయమునందు, లజ్జ వొడమి = సిగ్గుపుట్టి, మునియొనర్చిన నిందావాక్యములకు సిగ్గుపడి, (ముందరి కన్యాయము.)

తా. క్షాసహితుడనగు నోమునీ! నీయొద్దఁ జదువ నారభింతు నని యెప్పుడేని తనయైశ్వర్యముం బోగొట్టుకొని బిచ్చమెత్తుననఁ గూడదుగదా! మంచికెడ్డలం బాటించక లేనిపోనివి పలుకకుము. నీచదు వేల? నీవైద్యమేలే? నాకు వల దని సిగ్గు వొడను.

కా.కంటే బ్రాహ్మణుఁ డెన్ని కాలుఁజూచె గర్వించి వీరెల్లనా కంటకబాతులె విద్య కెల్లు నది నేనైకొందునంచుకమది

గంటెంపుంజలముప్పటిల్లఁ గపటాంతేవాసి నై శాంబరికా
గంటుంజందముమీఱిశిష్యులగెడక గూర్చుండిచర్చారతిన్.

టీ. కంటే = కనుగొంటివా, గర్వించి = పోకరించి, బ్రహ్మజుండు = విశ్వుడు, ఎన్నికాజులఱుకెక్ = ఎన్నికపపభాషణములాడెనో, విద్యకుక్ = ఆయుర్వేదమును నభ్యసించుటకు, పీఠెక్ = ఈశిష్యులందఱును, నాకంటేక్ = నాకన్నను, పాత్రులై = యోగ్యుల, పీరియందుగల పాత్రత నాయం దేది లేకపోయినదో, ఎట్టుక్ = ఏమామోపాయముచేతనైనను, ఇది = (ఈయాయుర్వేదమును) ఈశాస్త్రము, కైకొందుక్ = సంపాదించెదను. అండుక్ = అని మదిక్ = మనస్సునందు, గంటెంపుంజలము = ఇసుమ డించినకట్టుదల, ఉప్పటిల్లెక్ = కలుగఁగా, శాంబరిక్ = మాయచేత, కపట = కృత్రిమపు, అంటేవాసి నై = శిష్యుండ నై, శిష్యురూపము దాల్చి యచటి శిష్యులలాఁ గలసి నేనుకూడ శిష్యునిలై నటించి, గంటుంజందము = దుర్మార్గ వర్తనము - దుష్టత్వము, మీఱుక్ = అధిగమించుటగా, శిష్యులగెడక = ఛాత్రులనమీకమున. గూర్చుండి = మాడ్చున్నవాడనై, చర్చా = సంగతిని తరచి వినిపెట్టుటయందలి, రతిక్ = ఆభిలాషతో, (ముందరి కన్వయము.)

తా. ఈతం డివ్విధమున నహంకరించి నన్ను వింపించె నీతనికడఁ జదువుశిష్యులు మాత్రము నాకన్న నుత్తములా యని యెంచి యావైద్య శాస్త్రము నభ్యసించు దలంపు గలవాడనై కృత్రిమమున శిష్యునివలె వేషము వేసికొని వారింతే యాసక్తితోఁ జర్చించుచు.

తే. కాయబాలగ్రహార్థ్యాంగకములు నాల్గు
శల్యదంష్ట్రాజరావృషసంజ్ఞాశాల్గు
నైన యష్టాంగకముతాప్త లారఁ గల్గు
వైద్య మెనిమిది నెలల సర్వమును నేర్చి.

15

టీ. కాయ = శరీరము. బాల = చిన్నపిల్లలు, గ్రహ = ఋద్రదేవ తాదులు, డ్హార్థ్యాంగకములు = మీఁదియవయవములు (అనఁగా మెడకు

తైభాగ మందలివి) నాల్గు, శల్క = శలాక మొనలగు, దంష్ట్ర = దంతపు
కాటు, జరా = ముదిమి, ముదిమి యన విషప్రయోగాదికముచే దటస్థించిన
యాఃన్నమరణావస్థ, పృష = రేతస్సు, సంజ్ఞ = ఈశుఃశతుల చేసొప్పు,
నాల్గు = నాలుగుడు, విన = అయినటువంటి, అష్టాంగకముతావులు =
ఎనిమిదిచికిత్సాంగముల స్థానములును, ఆర = ఒప్పునటుల, కల్లువై న్యము =
కలిగియున్న వైద్యకాస్త్రము, సర్వము = అంతయు, ఎనిమిది నెలల =
ఎనిమిది నెలలలోవల, నేర్చి = అభ్యసించి, కాంబరినహాయమున బ్రహ్మ
మిత్రునివద్ద నేర్పికొని, (వైద్యముతో నన్వయము.) “కాయచికిత్స
బాలచికిత్స, గ్రహచికిత్స, ఊర్ధ్వాంగచికిత్స, శల్కచికిత్స, దంష్ట్రచికిత్స,
జరాచికిత్స, పృషచికిత్స, యని యాయుర్వేదమునం దంగము తెనిమిది.
ఇందులకుఁ బ్రమాణము.—“వై. కాయబాలగ్రహూర్ధ్వాంగ శల్కదంష్ట్ర
జరాపృషా, అష్టావంగాని తస్యాహు శ్చికిత్సా యేషు నృశ్చితాః.” మఱి
కొందఱు శల్కతంత్రము, కాలాకృతంత్రము, కాయచికిత్స, భూచికిత్స,
కామారభ్యత్సము, అగదతంత్రము, వాజీకరణతంత్రము, రసాయనతంత్ర
మని యెనిమిదంగములుగాఁ జెప్పిరి. ఈరెంటి కించుకమాత్రమే భేదము
గలదు. కాయచికిత్స యన జ్వరము, రక్తస్రావము, అతిసారము లొనగు
శరీరసంబంధములగు రోగముల నుపశమించుటకుఁ జేయుచికిత్స. బాలచికిత్స
బాలరకుఁ బెద్దలకు వ్యాధులందును అహారాదికములందును భేదముంటచే
బాలచికిత్స ప్రత్యేకించి చెప్పఁబడెను. గ్రహచికిత్స, బాలగ్రహములు
దున్నగు తుద్రగ్రహములచే గలుగుపీడ నివారించుటకుఁ జేయు మంత్ర
ప్రయోగదిరూప మగు చికిత్స. ఊర్ధ్వాంగ చికిత్స, శిరస్సాబంధములగు మెద
నరములు కనులు శాసిక నోరు మెదడు లొనగువానికిఁ గలుగు వ్యాధులు
మాన్యుటకుఁ జేయుచికిత్స. శల్కచికిత్స, కల్లి బాణము లొనగునవి గ్రహు
కొనిన ప్రణములకుఁ జేయుచికిత్స. దంష్ట్రచికిత్స, పాముఁనగు విషజతు
వుల కోలుటనుండి విషము లొనికిఁ బ్రవేశించినతఱి చేయు నివారణచికిత్స.

జరాచికిత్స విషప్రయోగాదికముచే నకాలచార్థకము వచ్చి దుర్బలుడై యపాయస్థితియందున్నప్పుడు చేయు రసాయనచికిత్స. వృషచికిత్స ఇంద్రియము చెడి సంభోగశక్తి నశించినపుడు, తృప్తి, స్వాప్యము, ఆభివృద్ధి వీనికొఱును జేయుచికిత్స. ఆయుర్వేదగ్రంథములందు శల్యచికిత్స, పాఙన, వ్యధన, భేదన, లేఖన, ప్రచ్ఛన సేవనము లని (చూ. చరకము అధ్యాయము ౨౫.) యాఱువిధములుగను మఱికొందఱుమతమున, ఆహార్య, విశ్రాంత్యములు గలిపి యెనిమిదివిధములుగను జెప్పఁబడియున్నది. ఇంకను విశేషాంశము లాయుర్వేదగ్రంథములందుఁ దిలకించునది.

తా. కాయము, బాలము, గ్రహము, హోర్ధ్వంగకము, శల్యము, దంష్ట్ర, జర, వృషము అను నెనిమిది విభాగములుగాఁగల వైద్యశాస్త్రమునందలి యష్టాంగలక్షణమును ఇందివరాఘుండు మోసముచే నెనిమిది మానములలో నేర్చెను.

క. ఇరుమూఁడురుచులదోషపు

విరసత మానక జ్వరాదివృష్ట్యాంతం బై

పరగుచికిత్సయు గని శాం

బరిఁ బాసి దక్షస్వితోడ మదమున నంటిన్.

16

టీ. ఇరుమూఁడురుచుల = (రెండుమూఁడులు) అఱురుచులయొక్క, ఉష్ణ, కారము, పులుసు, తీపు, చేదు, వగరు. (శ్లో. తువరస్తుకషాయోఽస్త్రీ మధురో లవణః కటుః, లిక్తోఽఽష్టుశ్చ రసాః పుంసే తద్వత్సృషదమిత్రిభుః) (అచరము) దోషపు = తప్పిదముచేఁగఁగిన, విరసత = రసములేకపోవుట, మానక = పోవువిధముగా, జ్వరాది = జ్వరము మొదలు, వృష్ట్యాంతంబై = రేకస్సంబంధదికత్సాంతముగాఁ దగి, జ్వరచికిత్స నారంభము జేసికొని రేక స్ఫుఁబంధముగ వృద్ధ్యచికిత్సయంకమగువఱుకు, పరగు = తగిన, చికిత్సయొక = వైద్యమును, కని = నేర్చుకొని, మదమునకొక = మత్తకచే, కాంబికొక = మాయ.

వేషమును, పాసి = వదలి, విద్యయంతయు నభ్యసించితిని. ఇతఁడు నన్నిఁ
 నేనుచేయఁగలఁ దనుతిరస్కారభాషము గలవాడనై, తపస్వితోడఁ
 మునితో, అంటిక్ = ఈవిధముగాఁ జెప్పితిని.

తా. వ. ద్రుచులగు లవణము మొదలగు నాఱురసములయందు నేనే
 చవి గానియెడల నాయయచి దేనిచేగలిగెనో యారోగమును జెలిసికొని
 తన్నివారణముకై చేయు వానిచికిత్సలను జ్వరాదిచేతస్సూబంధరోగ చి
 త్సలతోఁగూడిన కాస్త్ర మంతయును జెలిసికొని కృత్రిమకారమును దీసి
 వైచి గర్వముతో మునితో నిట్లు పఠించితిని.

తా. తండ్రి నాకు ననుగ్రహింపఁగడె వైద్యుంబంచుఁ బ్రార్థించినకా
 గండ్రల్ గా నటులాడి ధిక్కుతులఁ జోకాల్పంటివోహో మ
 దిక్, దీండ్రల్ గల్గినవారి కేకరణినేనికావిద్య రాకుండునే
గుండ్రా దాచినఁబెండ్లి యేనిటికిఁ జిక్కుం గవ్వముష్టింపచా.

టీ. తండ్రి = పినాయనా! నాకొ, వైద్యుంబు = వైద్యకాస్త్ర
 మును, అనుగ్రహింపఁగడె = దయచేసిచెప్పుచుయ్యా, అంచు = అని,
 ప్రార్థించినకా = వేడుకొనఁగా, గండ్రల్కా = పరుషముగా, అటులు =
 (విద్యార్థిగా వచ్చినపుడు నిందించిన) అవిధముగా, అశి = అపహసించి
 ధిక్కుతులకా = అగౌరవవాక్యములచే, పోకాల్పంటి = లేచిపోవ్వుంటిని,
 పోహో = ఔరా! నీవు చెప్పుకపోయిన చెప్పువారుగాని యభ్యసించుఁ
 గాని లేకపోవునా? మదికా = వృద్ధయమునందు, దీండ్రల్ = దైత్యములు
 చొరవలు, కల్గినవారికికా = కలవారికి, ఏకరణినేనికా = ఎట్లయినను, విద్య =
 చదువు, రాకుండునే = రాకపోవునా, కవ్వముష్టింపచా = నీచపు బిచ్చు
 మునీ, గుండ్రా = నన్నికలుపొత్తరపురాతిని, దాచినకా = మరుగుపఱ
 చినయెడల, పెండ్లి, ఏనిటికికా = ఎవ్విధమున, చిక్కుకా = అగిపోవును.

గుండ్రాయదాచిన పెండ్లియగునా యనుసామెత శ్రీనాథుడు

కాశీకాండమునా “సవిత్త్వాచినః బెడ్డిహునోహి” అని చెప్పెను. దానిని పెద్దన యుచుకొనిచెను.

తా. ఓతండ్రీ! నాకు విద్యాభ్యాసము చేయు మని వేడగా నహం
కారిమనః బోహత్తుటివి. పట్టుదలతో నేర్పికొనవలె నన్న విద్య రాశ
పోవురా? సన్నిపాత్రముచు దాచినచోఁ బెడ్డి యాటంక మగునా! కావున
నీవు బోహత్తునను నీయొద్ద నభ్యసించియే తీరిసి. అలం-ఆర్థాంకరశ్వాసము.
మ. ఆసినక్ గన్నులు జేవుటింప నధరం బల్లాడ వేల్చిత్తుంగ
పునపద్యద్భుక్తి టీభుజంగయుగళీపూత్కాచిఘో గాసిలం
బన నూర్పుల్ నిగుడక్ లలాటఫలకంబందందఘర్తాంబువుల్
చినుక్ గంతుదిదృక్తురూక్షనయనక్షేపాకరాశధ్వనిన్.

టీ. ఆసినక్ = నే నిటు లనఁగా, కన్నులు = బ్రహ్మమిత్రునినేత్రములు
కోపవశమున, జేవుటింపక్ = ఎఱ్ఱఁబడఁగా, అధరంబు = ఓష్ఠము, అల్లాడక్ =
చలింపఁగా - ఆచురఁగా ననుట, వేల్చల్ = ప్రేలాడునదియు, పునః పునః =
మాటిమాటికిని, తెంపులేక, ఉద్యల్ = ఎగురునదియు నగు, భుజటి =
మెలికలుపడు కనుబొమలనెడి, భుజంగయుగళీ = సర్పద్వయముయొక్క,
పూత్కార = మునకొట్టుటయొక్క, ఘోర = భీతినిగలుగఁజేయునదియగు,
అసిలంబు = గాలి, ఆసక్ = అనునటుల, ఊర్పులు = నిట్టూర్పులు, నిగుడక్ =
వృద్ధిబొందఁగా, లలాటఫలకంబు = పలకవలె వికాలమగుచుదురు, అందంద =
ఎక్కువగా, ఘర్తాంబువుల్ = స్వేదజలము, చినుక్ = వెడలింపఁగా,
కంతు = మడుచుచి, దిదృక్తు = శ్రోధపురాపునఁగనునానక్షిరల, రూక్షనయన =
వేడికన్నుగల శంకరునియొక్క, క్షేపా = సింగపుబొబ్బరింకతైవడి, కరాళ =
భీతిని గలుగఁజేయునదియైన, ధ్వనిక్ = శబ్దముతో, (ముందిర కన్వయము.)

మన్తధదమానకాలమున శివుఁ డొనరించిన బొబ్బ మిగుల భయంకర
మైన దనుటకు. —

సీ. “అనలాత్తు పెడబొబ్బ నలమినతలదిమ్మ

బాయంబో యీ లేంట్టపాటమరుడు.” (ఇందే తృతీయాశ్వాసము.)

తా. నే నీవిధముగాఁ బలుకఁగా బ్రహ్మమిత్రుఁడు మిగులఁ గోపించి కన్నుదోయి కెంపువారఁ బెదవి కదలుచుండ మెలికలువైచుకొని మనకొట్టుచున్న సర్పద్వయము విడుచు నిట్టూర్పులో యనునట్లు బొమ్మముడిపాటుతో నొప్పుముఖభాగమునుండి నిట్టూర్పుగాడ్పులు సందడింప మన్నధునిఁ జూచి పింహాధ్వనిచేసిన శివుశిభయంకరార్థటియో యనునట్లు కంఠమెత్తి. అలం - డాత్ప్రేక్ష-స్వభావోక్తి.

వ. జటిలుండు గిటకీటం బండ్లు గొఱికి హుమ్మని కటమ్ము లదర ముకుఁబుటమ్ములు నటింపఁ గటగటా కుటిలాత్తా యటమటమ్మన విద్యఁగొనుటయుం గాక గుటగుటలు గురువుతోనా యని కటకటంబడి కకపాలలోనిబూది కేలక గొని యాసుని యగుమాయ మాయెడం బ్రయోగించి వంఁచించి యపహసించితివి గావున నసురవై పిసితంబును వసయును నస్మగ్ర సంబు నశనంబులుగా మెసవి వసుధ వసియింపు మని బసుమంబు సల్ల గుండె జల్లు మని కల్లువడి మునితెల్లజుపదపల్ల వంబులక దెల్లి యిట్లంటి. 19

టీ. జటిలుండు = మునీంద్రుఁడు, కిటకిటంబండ్లుగొఱికి=కిటకిట ము యెడుధ్వని చేయునట్లు దురతములుగొఱికి, హుమ్మ=హుంకారము గావించి, కటమ్ములు = రెండుకణితలును, అదురక = కదులఁగా, కటకటా = అయ్యో! ఇది శోపాలికయమును నూచించును. కుటిలాత్తా = దుర్మార్గపు మనస్సు గలవాఁడా! అటమటమ్మనక = మాయచే, విద్యకొనుటయందుగాక = శేర్షుకొనుటయేగాక, గుటగుటలు = మదప్రలాపములు, గురువుతోనా = విద్యాదాతతోనా, అని, కటకటంబడి = శోపించి, కకపాలలోని = కక్షపాల

యందలి, బూది = విభూతిని, కేలక = హస్తముతో, కొని, ఆసురియగు
 మాయక = రాక్షససంబంధమయినమాయన, మాయెడక, ప్రయోగించి =
 ప్రసరింపజేసి, పంచించి = మోసగించి, అసురునివలె గజటశిష్యవేషము దాల్చి
 శిష్యుడే యని భ్రాంతి గలుగజేసి విద్య పఠించుటయే మోసగించుట. ఇది
 రాక్షసకృత్యము. దీని నొనర్చుటయేగాక, అపహసించితివి = వేశాశోభములుచేసి
 తివి, కావునక, అనురజై = రాక్షసుడవై, పిశితంబును = కలలమును, వసయను =
 శ్రోత్వన, (కడుపుల బొడ్డు క్రిందనుండెడు నల్లిపొరవంటి శ్రోత్వపొరను
 వసయని యందురు.) అస్మగ్రసంబును = రక్తంబును, అశనంబులుగాక =
 తిండిసామగ్రిగా, మెనవి = భక్షించి, వనధక = ధాత్రియందు, వసియింపుము =
 ఉండుము. అని = ఇటులు శపించి, బసుమంబు = భిక్షమును, చల్లక = నాపయిని
 వినరి చల్లగా, గుండె హృదయము, జల్లుమని = కల్లడిల్లి, అదిరి యనుట. కల్లు
 వడి = నిస్వేదనము, శిలవలె నిశ్చేష్టత్వమును బొంది, మునికల్లుజు = మునీంద్రుని
 యొక్క, పదకల్లుపంబులక = చిగురులఁబోలిన యడుగులపై, క్రెల్లి =
 (భయవశమున నొడలెఱుంగక) కడి, కట్టంటిక = ఈధముగా వాళింటిని.

తా. మునీంద్రుడు జడిపించి యారా పంచకుడా! మాయ
 చేసి విద్య నభ్యసించినది చాలక మ్రేగా నెత్తిపొడుపుమాట లాడి హేళ
 నము చేసెదవా యని మంత్రించి బూది నామీదఁ జల్లి, నీవు రాక్షసమాయ
 మాయెడ నుపయోగించి విద్య లభ్యసించితివిగాన రాక్షసుడవై మాంసము
 రక్తము మొదలయినవి తినుచు సంఛరింపు మని శపించగా నేను భీతికొంది
 ముని పాదంబులపయి బడి యిట్లుంటిని.

తా. నాయజ్ఞానము నైచి సంయమివరేణ్యా కావవే రాక్షసుం
 డైయే నెట్లు భజించువాడదురితంబయోన్మమాంసంబుగూ
 డైయే నెట్లు భరించువాడ నుదరంబార్ధ్యాంతరంగుండవై
 యోయయ్యాదయనేయనేయవధియేనోక గదేహింసకున్.

టీ. సంయమివరేణ్యా = ఓయుత్తమమునీ, నాయజ్ఞానము = నాబుద్ధి
మాంద్యమును, నైఃచి=సహించి, కాచవే=కాపాడుమయ్యా, ఏక=గంధర్వుడ
నగు నేను, రాక్షసుడై = రక్కసిని, దురితంబు = దుష్కృతమును, ఎట్లు,
భజించువాడెక్ = అనుభవించనేర్తును - పోషించుగలవాడను, అయ్యో =
కటకటా! ఏక=నేను (అమృతమును భుజించునేను), నృమాంసంబు=మానుష
పలలంబు, కూడై = అన్నమై (అన్నముగా భుజించి) ఉదరంబు =
పొట్టు, ఎట్లు, భరించువాడెక్ = నిండించుకొనువాడను, ఓయయ్యా =
ఓతండ్రీ! బ్రహ్మమిత్రమునీ ద్రా! ఆద్రా! తరంగుండవై = ప్రేమగలవాడవై,
దయచే దడిసినహృదయము గలవాడవై, అవధి = శాపముతీరుటకుహద్దు,
దయసేయవే = నెలవిప్పు, ఏనాటి కీశాప మెవనినహాయముచే దొలంగునో
దయచేసి తెలుపగదవే, హింసకుక్ = ప్రాణహింసకు, ఏక=నేను, ఓరు
గదే = సహించునుగదా!

తా. మునీంద్రా! బుద్ధితక్కువచే నే నొనర్చిన యపరాధమును
మన్నించి నన్నుం గాపాడుము. నేను మనుజులమాంసముతో నుదరపోష
ణము చేసికొనుచు శాపభారమును వహించి యుండలేదు. నీవలన నైనశాప
మున కిన్నిదినము లని హద్దు పెట్టి రక్షింపుము.

చ. అనినఁ బ్రసన్నుడై ముని కరాబ్జములకొనను నెత్తి వత్సమ
త్సునిశితశాపశూలహతి సుక్ష్మితిగా యింకఁ గొన్ని నాళ్లవైఁ
దనయను మ్రొంగఁజోయి యొకధనున్యనిదివ్యశరార్పిత్రేలివే
కనియెదుభద్ర మన్నదురగంబుపయిం బడిప్రాద్దుగ్రంకఁగన్.

టీ. అనినఁ=అని నేను విచారముతో నీవిధముగా మునికాళ్ల పయిబడి
మనవిచేసికొఁగా, ముని=బ్రహ్మమిత్రమహర్షి, ప్రసన్నుడై=నయఁగలవాడై,
నకుక్=నన్ను, కరాబ్జములకొ = తామరపూవులవలె మృదువులగు హస్తము
లతో, ఎత్తి=తనయడుగులమీదినుండి లేవనెత్తి, వత్స = ఓబిడ్డా, మతో...

హరిఁ-హరిఁ=నాయొక్క, నునిశిక=ఎప్పుడువాడియైన, కావ = దూషణ
 మనెను, కాలహరిఁ = కాలముయొక్క బెట్టచేత, స్రుక్కిరి=దుఃఖ
 మొందితినిగదా! ఇకఁ=ఇంకను, కొన్నిసార్లుపైఁ=కొలదిదినము లయివ
 తరువాత, కనయను=నీపుత్రికను, మ్రొంగబోయి = మ్రొగుటకు బ్రయ
 త్నముచేసి, ఒకధన్యుని = ఒకానొక మహాత్ముని, దివ్య = మహాత్తరమయిన,
 శర = బాణముయొక్క, అర్చిఁ = మంటపలన, ప్రేరి = కగులఁబడి
 దహింపఁబడి, వే = బొటనే, భద్రము = శుభము, కనియెడు = పొందెదవు,
 అన్నఁ = అని యిటులఁ జెప్పఁగా, తురగంబుపయిఁ = అశ్వముమీఁద,
 పడి=ఎక్కి, ప్రాప్తుగుంకఁగఁ = సాయంసమయమునకు (ముందరికన్న
 యము.)

తా. ఇట్టామనీంద్రుని జేడఁగాఁ దనపాదములపైఁ బడిననన్ను
 తేవదీసి, వత్సా! నీవు నే నిజినకాపముచలన భయపడి నీతవ్వ నీ వెలింగి
 నాపాదములపైఁ బడితివి గాన నిన్నుఁ గనికరించిరాడను. మిగులవ్వల్పకాల
 ములోనే, నీవు నీకుమార్తెను మ్రొంగబోవ నొకానొకమహానుభావుని బాణ
 వహ్నిశ్వాలలచే నీయసురదేహము దహించుకొని పోవ దివ్యరూపమును
 గ్రహించి కాపమునుండి విడువఁబడెదవు పొమ్మరగా గుఱ్ఱమునెక్కి యచ్చట
 నుండి బయలుదేలి ప్రాప్తు గ్రంథునపుడికి.

క. సన్నపుడలయేరున మయి

యన్నుకొనుచు నాముదిన్నయట్టై రాఁగా

ఖిన్నుడనై పురి కేఁగితిఁ

దిన్నడనం బుడిగి కొన్నిదివియలు వెలుగన్.

22

టీ. సన్నపుడలయేరునఁ = స్వల్పమగుశిరోబాధచే, మయి = శరీ
 రము, అన్నుకొనుచుఁ = తెలియని స్థితిని బొందుచు, అముదిన్నయట్టై =
 విసమును మెనవఁగిరియై, రాఁగాఁ=వీర్పడఁగా, దేహము తలనొప్పిచేఁ బడ
 వనమొందుచుండఁగా, ఖిన్నుడనై = చింతించినవాడనై, దిన్నడనంబుడిగి=

సహజ మగు శాంతస్వభావమును గోలుపోయి (చక్కదనముని కొందఱు వ్రాసి యున్నారు,) కొన్ని, దివియలు = దీపములు, వెలుంగఁ = ప్రకాశించుచుండ, పురికి = నిజఽట్టణమునకు, ఏగిరికి = పోయిరిని. ఈపద్యమునకుఁ బాము చిన్నయట్టై నాముచిన్నయట్టై యని రెండుపాతాంతరములు గలవు. ఆము ఆన విసమనుటకుఁ బ్రమాణకవుల ప్రయోగములు మృగ్యములు, నాము ఆన జొన్నలానగుతైదులు గోయఁగాఁ బుట్టుమొలక. ఇదిపద్యమునకుఁ రాకముందు విసమె. ఈపద్యము నొక రిద్దఱు వ్రాసియున్నారు.

తా. కొంచెము శిరోభారమున విసముం చిన్నగలిఁ బరవశత్వము గలిగినవాడై భేదముం జేంచి దీపములు కొన్ని వెలుంగుచుండఁగాఁ బట్టణమునకుఁ బోయిరి. అలం. స్వభావోక్తి.

క. అంపఁ దగువారిఁ గసరుచు

సంపి నగరు సొచ్చి వెలదు లారతు లీఁగా

నిం పఱఁ గళాభిహతులఁ

జంపించితి వారి నన్ని శామధ్యమునన్.

టీ. అంపఁ = నెలవునొసంగివంపుటకు, తగువారిఁ = తగినవారో, కసరుచుఁ = భయపెట్టుచు, అంపి = ఎవరినివాసములకు వారలఁ బంపించి, నగరు = రాజమందిరమును, చొచ్చి, వెలదులు = అంగనలు, అరతులీఁగాఁ = అరతుల నొసంగఁగా, ఇంపు = సంతోషము, అఱి = నశించునట్లు, వారిఁ = ఆయావారు లీయవచ్చినస్త్రీలను, అన్ని శామధ్యమునఁ = ఆమధ్యరాత్రి యందఁ, కళాభిహతులఁ = కొరడాబెబ్బలచేత, చంపించితిఁ = చచ్చి పోవునటులఁ గొట్టించివాడను.

తా. సేవకులు మొదలగువారిని కసరి పంపిరాజమందిరముఁ బ్రవేశించి సంకేతఁ గొందఱుచెల్లవ లారతుల నొసంగిరి. వెంటనే యాచెలువలను గొరడా బెబ్బలతో నానడురేయి గొట్టి వారిం జంపించిరి.

శ్రీ. అభ్రమండలి మోచునందాఁక నూరక
 పెరిగిన ట్లొ మేను నరవరేణ్య
 యవధిభూధరసానువందాఁక నూరక
 పఱచిన ట్లొ మేను పార్థివేంద్ర
 యబ్జభూభువనంబునందాఁక నూరక
 యొగసిన ట్లొ మేను జగదధీశ
 యహిలోకతల మంటునందాఁక నూరక
 పడినయ ట్లొ మేను ప్రభువతంస

తే. యఖిలజగములు మ్రింగునంతాఁకలియును
 నబ్దు లేడును జెడఁ గ్రోలునంతత్పషయ
 నచలచాలనచణ మైనయదటుఁ గలిగె
 నసురభావంబు నను జెందునవసరమున.

24

టీ. నరవరేణ్య = రాజరాజా, అసురభావంబు = దైత్యత్వము, ననుకొ, జెందు నవసరమునకొ = ఆక్రమించువేళయందు, మేను = నాదేహము, ఊరక = కాఠినిము లేకయే, అభ్రమండలి = గగనమును, మోచునందాఁక = తగులునంతదనుక, పెరిగినట్లు = వృద్ధినించినట్లు, ట్లొ = అగును. పార్థివేంద్ర = పీఠావరవరా, మేను, అవధిభూధర = చక్రవాళినియొక్క, సానువందాఁక = చఱియదాఁక, ఊరక, పఱచినట్లు = వ్యాపించినట్లు - పరుగెత్తినటులు, ట్లొ = అగును, జగదధీశ = పితాకాధిపతి, మేను, అబ్జభూ = ధాతయొక్క, భువనంబునందాఁక = జగత్తుపర్యంతమును, ఊరక, ఎగసినట్లు = ఎగిరినగలి, ట్లొ, ప్రభువతంస = రాజోత్తమా, మేను, అహిలోకతలము = పాతాళలోకమును, అంటునందాఁక = ముట్టునంత పఱును, ఊరక, పడినయట్లు = దించుకొనిపోయినట్లు, ట్లొ, అఖిల = సర్వమును, జగములు = ప్రపంచములను, మ్రింగునంత = తినుదగినంత, అఁకలియుకొ, అబ్దులేడును = నప్తపయోనిధులును, చెడఁగ్రోలునంత = ఇంకునటుల త్రాగఁ

దగినంత, తృప్తయ్యుం = దగయును, అచలచాలన=పర్వతములను గదలించు
తుకు, చణము=తగినది, ఐన, అదటుం = మత్తతయను, కలిగెను.

తొలుత మే నాకాశమునంటునంత పెద్దదిగా బెరిగెను. తరువాత
శాస్త్రవలన జక్రవాళిపర్వతపుఁ జరియలను సోకెను. ఇంకను మేను పెరుగు
తుచే నూర్ధ్వలోకమున కవధి యగు సత్యలోకము నంటెను. సత్యలోకము
అకసమునందున్న సర్వలోకములకుఁ బైనున్నది. సత్యలోకము మిగులఁ బైనున్న
దన్నుండలకు,

శా. “ఇంతింతై పటుఁ డింతయై మఱియుఁ దా నింతై నభోవీధిపై
నంతై తోయదమండలాగ్రమున కల్లంతై ప్రభారాశిపై
నంతై చంద్రునికంత యై ధృవునిపై నంతై మహర్వాటిపై
నంతై సత్యపదోన్నతుం డగుచు బ్రహ్మాండాంతసంపర్శి యై”

(భాగవతము.)

తా. రాజరాజా! అట్టి యనురత్నము నన్నాకమింపఁగానే నాశరీ
రము వరపశమై యేమియు హేతువు లేకుండఁగజే, ఆకాశము నంటునట్లు
పొడవుగా నెదుగుచున్నట్లును, చక్రవాళిగిరిదనుకఁ బఱచినట్లును, సత్యలోకము
పఱకు సెగినట్లును, నాగలోకమునం గూలుచున్నట్లును దోచి లోకముల
నన్నిటి నొకసారి మ్రొగునంతటి యాఁచలియు జలధు లన్నిటిని నిమున
ములొఁ బ్రాగునంతటి దప్పియును, బర్వతముల నెత్తి యాడించునంతటి బల
మును కలిగిన ట్టయ్యెను. అలం. స్వభావోక్తి.

శ. రక్కసుండ నై నెపంబిడి

యొక్కొక్కయపరాధమునకు నొక్కొక్కఁడు గా

బొక్కఁగ లోకము పురపురం

బొక్కఁగ బాడయ్యె నంతిపురముక బురమున్.

టీ. రక్కసుడనై = ఈవిధముగా భయంకరరాక్షసుడనై, నెపం బిడి=తేనిపోనితగవుం గల్పించి-విచేసి నెపము నొకదాని నాధారము చేసికొని, ఒక్కొక్కయవరాధమునకుఁ = ఒక్కొక్కతప్పనకు, ఒక్కొక్కడుకాఁ = ఒక్కొక్కమరుష్యుడు ఆహారమగునటుల, బొక్కంగఁ = తినుచుండఁగా, లోకము=ప్రజ, పురపురఁ = ఎక్కువఁగా, పొక్కంగఁ = విచారించునట్లు, అంతిపురముఁ = నగరును, పురముఁ = నేను నివసించు పట్టణమును, పాడయ్యెఁ = నాశన మైపోయెను.

తా. అస్వాయముగా నేను తేనితప్పలం బెట్టి నాగరకుల నెల్లం దిం నమొదలిడఁగా నందువలన నంతఃపురమును బట్టణమును తీరించి పోవ జనము తొలుపాటుం జెందెను.

తే. ఊరు పాడైనఁ కెళవులయూళ్ల కుటికి
మెసవ దొరఁకొంటిఁ బ్రజ మారిదుసఁగినట్లు
తీఱెఁ గతిపయదినముల దేశమెల్ల
మల్లెవట్టినచేనిక్రమంబు గాఁగ.

26

టీ. ఊరు = నాపట్టణము, పాడైనఁ = (దినక్రమమున మనుజుల నందఱుఁదినుటచే) నాశనము కాఁగా, కెళవుల = దూరమందున్న, ఊళ్లకుఁ = గ్రామములకు, కుటికి = ఏగి, ప్రజఁ = సమూహమును, మారిదుసఁగినట్లు = మారియనుత్పద్రదేవత పాడుచేసినట్లు, మెనవఁ = మ్రింగుటకు, దొరఁకొంటిఁ = ఆరింభించితిని. దేశమెల్లఁ = నాదేశమంతయును, కతి పయదినములఁ = కొద్దిరోజులలోనే, మల్లె = ఒకవిధమగు తెగులు, వట్టిన చేనిక్రమంబు కాఁగఁ =వట్టుకొనిన సస్యమువలె నగునట్లు, తీఱెఁ =వారించి పోయెను.

కెళవులన, ఈవలాపలి యనియు సమీపమునందలి యనియుఁ బూర్వ వ్యాఖ్యాతలను వ్రాసియున్నారగుని యాయర్థము సరిపడదు. రాక్షసుడు ప్రజలమ్రింగుట సమీపగ్రామములవారు విని పాటిపోయి యందురు గాన

దూరపు గ్రామముల కని చెప్పట యుక్తముగా నున్నది. కెళవు అన దూరమగు
టమఁ బ్రాసీనప్రయోగములు గలవు.

క. "అనఘుఁడు సత్యమె రూపై

జనియించినవాఁడు వీఁడసాధ్యుం డీవే

శను బ్రద్యుమ్నదుల నిట

నునిచి మనము కెళవుతోలఁగి యుండుదమనుచున్.

(జైమిని, ఆ. ౧.)

(పచ్చగా నుండుచేలలోఁ బుట్టకొక్కులవలెఁ దెల్లగా నుండుకాడతోఁ
దెల్లనిపూవులతోఁ నొకవిధమగు చెట్టు పుట్టును. వీనిని మల్లె యందురు.
ఇది బుట్టిన చే లేడిపోవును.)

తా. నాపురమంతయు నాశనమై పోయిన పిమ్మటఁ జుట్టుపట్ట గల
గ్రామంబులవయిం బడి మారిదేశత మ్రిగిన ట్లందఱినిఁ జంపి లేనుచుండఁగా,
చేను తెగులుపట్టి ట్లీరించినట్లు, స్వల్పకాలములోనే దేశము సర్వమును
పాడుపడిపోయెను.

వ. ఇన్విధంబున విధివిధానంబున యాతుఘానుండ నై ధారాధ
రోత్సేధంబును నతినిశితరోమసంబాధంబును ధూమసమథా
మంబును ధృతాంత్రదామంబును జలితకపాలకుండలంబును
జ్వలితసేతదంష్ట్రామండలంబును నాగాయుత త్రాణంబును
మస్తకోత్తుంగఘోణంబును నై యనవరతహింసానురూపం
బగురూపంబుఁ దాల్చి శకటాంగభంగికమ్ములై యింగలమ్ము
లొలుకునపాంగమ్ములక బిశంగమ్ము లగుచుఁ బశ్చజ్జనాసు
మోచనమ్ములగులోచనమ్ములు వెలుంగ బభ్రుకేశమ్ములుదూల
సకలభూతిభయంకరమ్ముగుపటిమ నిచటియుటజమ్ముల కుఱికి
జటి యనక వటు వనక యతి యనక వ్రతి యనక గృహి

యనక సతియనక శిశువనక భక్షించి భక్షించి కుక్షింభరిత్వం
బునక బ్రవర్తిల్లితి నది యట్లుండె వినుము తారలకు వర్ష
ధారలకు నిసుముచకుఁ గడవునకు లెక్కగలిగినక గలుగుఁ
గాని మదీయజతరానలజ్జిజంతుసంతానంబునకు లెక్క
యిడ నక్కమలగర్భండును సమర్థండు గాఁ డిట్టికృత్రిమ
దనుజభావానిష్ఠుండ నగునాదౌష్ట్యంబు సవరవగాఁ దెలిసి
ముదురకయమున్న మత్కళ త్రంబులక బుట్టినింటిపా దుత్స
వావలోకనవ్యాజంబున ననిపించుకొని చని నిజగృహంబుల
నునిచి రక్షించుకొని యుండి రిప్పు డేనశనంబు గానక కానక
కన్నయిక్కన్నియక నైలాసకానంబునక గుసుమంబులు
గోయుదానిక గని కనికరం బుడిగి కడపుఁజిచ్చునకు
మ్రొంగక దలుముకొనివచ్చి యిచ్చోట భవదీయదర్శనంబున
వృజినరుజవలన విముక్తుండ నై నిజప్రకృతిక బొంది కృతా
ర్థుండ నైతి.

టీ. ఇష్టిధంబునక = ఈరీతిగా, విధివిధానంబునక = భగవంతుని
యేర్పాటువలన, యాతుధానుండనై = రక్కసిని, ధారాధర = మేఘ
వర్షంకమైన (ధారాధరో జఃధరోతటిత్వాన్వారిదోఽంబుభృత్. ఆమరము).
ఉత్పేధంబును = ఉన్నతమును, అతి నిశిత = మిగుల వాడేయైన - మిగుల
బిరునైన యనుట. రోమ = మెండ్రుకలచేత, సుబాధంబును = ఎడములేసి
వియు, ధూమ = పొగతో, సమ = తుల్యమయిన, ధామంబును = ప్రకా
శంబు గలిగినదియు, భృత = ధరింపఁబడిన, ఆత్ర = ప్రేవులయొక్క,
దామంబును = దండలుగలదియు, చలిత = కంపింపఁబడిన, కపాల=పుట్టియ
ముక్కలయొక్క, మండలంబును = కర్ణభూషణములుగలిగినదియు, జ్వలిత =
ప్రకాశించునట్టి, సిక = ధవళమైన, దంష్ట్ర మండలంబును = కోణచండ్ర

వరుస గలదియు, నాగాయత = వదివేలగజములయొక్క, త్రాణంబును = బలముకలిగినదియు, మస్తక = శిరస్సుమీదివాఁక, ఉత్తుంగ = పొడవుగా నున్న, ఘోణంబును = నాసికగలిగినదియు, వి = అయి, అనవరత = తెరపిలేని, హింసా = ప్రాణహింసకు, అనరూపంబు = తగినది, ఆగు = అయినటువంటి రూపంబుకొ = ఆకారమును, తాల్పి = ధరించి (అలం-ఉపమ.) శకటాంగ = బండిచక్రములయొక్క, భంగిఁ మ్ములు = రీతులుగలవి, వి, ఇంగలమ్ములు = అగ్నులు, డిలుకు = రాలుచున్న, అపాంగమ్ములకొ = క్రేఁగన్నలచేత, పిశంగమ్ములు = వచ్చుబడినవి, అగుచుకొ, వశ్యత్ = కాంచుచున్న, జన = నరులయొక్క, ఆను = జీవనములను, మోచనమ్ములు = వదలించునవి, అగు, లోచనమ్ములు = నేత్రములు, వెలుంగకొ = ప్రకాశింప, కనులు నిప్పు లురియఁగట్టు లుంటచే జూచినవారు చూచినటుల వెఱపుచే మడియుచుండిరి. అలం - ఉపమయు న్వభావోక్తియు. బభ్రుకేకమ్ములు = పాటల వర్ణముగల శిరోజములు, తూకొ = చలించుచుండ, సకలభూతభయంకరంబు = సర్వజీవములకు భీతినిఁ బుట్టఁజేయునదియు అగు, వటిమకొ = సత్తువచేత, ఇచటి, ఉట జమ్ములకుకొ = ఆకుటిండ్రకు, “పర్ణశాలాఃఽబోస్త్రీయాం,” అమరము. ఉటికి = పేరమువారి - మునుల పర్ణశాలలవైఁ బడి, జటి యనక = మునీంద్రుఁడని యాలోచింపక, పటు వనక = బ్రహ్మచారి యని యాలోచింపక, యతి యనక = సన్న్యాసి యని యూహింపక, వ్రతి యనక = వానప్రస్థుఁ డని తలంపక, గృహి యనక = కటుంచి యని యెంచక, సతి యనక = స్త్రీ యని యెంచక, శిశు వనక = చంటిపిల్ల యని తలంపక, భక్షించి భక్షించి = మెసవి మెసవి, కక్షింభరి త్వంబునకొ = బొట్టనించుకొనువానితనమున, పాప మనుమాటనే మఱచి కేవల మాఁకటిచిచ్చ సార్వభౌమయై కర్తవ్యముగఁ జెట్టుకొని, ప్రవర్తితికొ = సంపదించుచుంటిని, అది, ఆట్టుండెకొ = ఆట్టుండఁగా, వినుము, తార లకొ = చుక్కలను, పర్ణధారలకొ = వానచుక్కలను, ఇనుమునకుకొ = ఇనుకకఁజుముకను, కనకవకొ = (భూమివైఁగల) గడ్డిమొక్కలను.

లెక్క = ఇన్ని యను పరిగణనము, కలిగినకొ = ఉండినప్పటికిని, కలుగు
 గాని = ఉండునుగాని, మదీయ = నాసంబంధమైన, జఠరానల = జఠర
 వహ్నివలన, జీర్ణ = అజీగిపోయినటువంటి - నేను తిని జీర్ణించుకొని
 నటువంటి యనుట, జంతు = జీవములయొక్క, సంతానంబునకు =
 సమదాయమునకు, లెక్కయిడక, అక్కమలగర్భండును = విధాత
 యును-నాలుగు మోములు గల వాడును సృష్టికే గర్తయు నగుబ్రహ్మ,
 సమర్థుండు కాడు = సామర్థ్యముగలవాడు కాడు, ఇట్టి, కృత్రిమ =
 పుట్టాబడదిన - మనిశాపముచేత సంభవించిన, దనుజభావ = దైత్యత్వము,
 అవిష్టుడను = పొందినవాడను, అగు, సాదౌష్ట్యంబు = దుర్మార్గత, నవన
 వగాక = ఒకవిధముగా, తెలిసి = యెఱింగి, ముదురకయ మున్ను = వెచ్చు
 పెరిగి యింటివారిని మ్రొగుటకు బోకముందె, మల్ = నాయొక్క, కళ
 త్రంబులకొ = కులభామియలను, పుట్టినింటివారు, ఉత్పన్న = వివాహాద్యుత్పన్న
 ములను, అవలోకన = వీక్షించుట యను, వ్యాజంబునకొ = మిషమీద,
 అనిపించుకొని = నాచే బంపున ట్టొప్పించుకొని, చని = వెంటగొంపోయి,
 నిజగృహంబులకొ = తమగృహములయందు, ఉనిచి = ఉంచుకొని, రక్షించు
 కొని = కాపాడుకొని, ఉండిరి. ఇప్పుడు = ఈసమయమునందు, ఏకొ =
 నేను, అశనంబు = తిండి, కానక = కరుగొనలేక - దేశమంతయు నేను
 బాదుపెట్టుటచే నెటను సాహారము చిక్కక, కానకలేకలేక, కన్న ఇక్కన్ని
 యకొ = నేనుగన్న యాబిడ్డను, కైలాస కానసంబులకొ = కైలాసగిరియొక్క
 వనంబున, కుసుమంబులు = పువ్వులు, కోయుదానికొ = కోయుచున్నదానిని
 కని = చూచి, కనిరంబు = ప్రేమ, ఉడిగి = విడిచి, కడుపుచిచ్చునకుకొ =
 కడుపుమంటకు - జఠరాగ్నికే, మ్రొగకొ = తినుటకు, తఱుముకొని వచ్చి =
 వెంటబడి తఱిమివచ్చి, ఇచ్చోటకొ = ఈప్రదేశమునందు, భవదీయ =
 నీదగు, దర్శనంబునకొ = దృష్టివలన, వృధిన = దురిత మగు, రుజవలనకొ =
 జబ్బునుండి, విముక్తుడనై, = వదలబడినవాడనై, నిజప్రకృతికొ = పూర్వపు

స్థితిని, పూర్వగంధర్వస్వరూపము, బాంది = గ్రహించి, కృతార్థుండను = నఫలమనోరథుండను, వితిక్ = అయితిని. తాపాంతమగుటచేఁ బూర్వస్వరూపమును నీయన గ్రహముచేఁ బడయఁగలిగితి నని భావము.

క. ఈయుపకారమునకుఁ బ్రతి

నేయఁగ శక్యంబె జంభజిన్నిభ శఫరా

త్యాయతలోచన యైనను

దీయాత్మజ నీకు నిత్తు దేవీమణిగన్.

28

టీ. జంభజిన్నిభ = దేవేంద్రునిబోలినయోమహారాజా ! ఈయుపకారమునకుఁ = నీహాసరించినయీమేజనకు, ప్రతి = బదులుమేలు, చేయఁగఁ = చేయుటకు, శక్యంబె = సాధ్యమ, దేవీమణిగఁ = పట్టుమహిషినిగా, శఫర = మత్స్యములవలె, అతి = ఎక్కువ, ఆయత = వెడలైన, లోచన = నేత్రములు గలిగినది, ఐన, మదీయాత్మజఁ = నాపుత్రుకను, ఇత్తుఁ = నీ కిచ్చెదను.

శఫర మన బేడిస. బేడిసమీను కదలించున్న నెంత మనోజ్ఞముగా నుండునో యీమె చలించుచూపు లంత మనోహరముగా నుండునని భావము. చలించుచూపులను బేడిసచూపులుగాఁ బూర్వకపులు వర్ణించిరి.

“తవాపరే కర్ణేజవనయనవైశున్యచకితా

నిలీయంతే నీరే నియతమని మేషాః శఫరికాః,

ఇయ చ క్రిరర్థచ్చటపటుకవాటం కువలయం

జనతి ప్రత్యుష్ఠే నీతి చ విఖటయ్య ప్రవిశతి.”

(సౌందర్యలహరి.)

తస్మాదస్యాః కుముదవిశదాన్వర్తసి క్షవం న తైర్యా

న్తోఘీకర్తం చటులశఫరోద్వర్తనప్రేక్షితాని.”

(మేఘసందేశము.)

జంభజిన్నిభ యనునంబోధనము సాభిప్రాయము. జంభరాక్షసుని జంపి యిద్రుడు లోకమునకు మేలుచేసినటుల నారాక్షసత్వము పోగొట్టి భూలోకమునకు మేలుచేసితివి గాన జంభజిన్నిభనామము తగియున్న దనుట.

తా. ఇట్టి మహోపకారము చేసిననీకు నే నేమియు ప్రత్యుపకారము నేయలేను. కావున నోమహారాజా! నాతనయను నీకుఁ బట్టభార్యగా నిచ్చెదను.

క. ఆయుర్వైదముఁ గైకొని
యీయింతిం బెండ్లియాడు మెలమి రమానా
రాయణపరిణయగేయవి
గాయనగంధర్వ మైన కవ్వపుఁగొండన్.

29.

టీ. ఆయుర్వైదముఁ = వైద్యశాస్త్రమును, కైకొని = పొగ్రహించి, ఎలమి = ఉత్సాహముతో, ఈయింతిం = నాపుత్రియగునీబిడ్డను, రమా = లక్ష్మియొక్కయు, నారాయణ = నిష్ణుమూర్తియొక్కయు, పరిణయ = వివాహచారిత్రముగల, గేయ = సంగీతమును, విగాయన = ఎక్కువగా గానముచేయుచుండెడు, గంధర్వము = గంధర్వశాతిగలిగినది, ఐన, కవ్వపుఁగొండన్ = మంత్రాద్రియందు, పెండ్లియాడుము = పెండ్లిచేసికొమ్ము.

తా. నేను నేర్చికొనినవైద్యశాస్త్రమును నాకూతులతోఁగూడ నొసంగెదను. గంధర్వగానములు నెలంగ మందరిగిరిసమీపమునం గలనాయుంటికి వచ్చి కౌతుకముతో వివాహ మాడుము.

లయ. అన్నగముపై జగతపన్నగపతిస్ఫుట ల
న న్నెగసి కోటతుదల న్నెగడుకొమ్మల్
మిన్నగలరాయ రుచిఁజెన్నగువిమానముల
పన్నుగడ పన్నుగఁ బ్రభిన్నగజఘోట

చృష్ణగహనాపణముల నిగనిగద్యుతి ర
 విన్నగుమణి ప్రకర మున్నగరిమంబే
 రెన్నగల యంగడులవన్నెగని సంపదల
 మన్నగరి యొప్పు బలభిన్నగరి తేవన్.

30

టీ. అన్నముపైక్ = ఆకవ్యపుగొండమీద, జరత = వృద్ధత్వమును
 జెందిన, వన్నగవతి = పాములతోడగు శేషునియొక్క, స్ఫటలు అనక్ =
 వడగలో యేమో యనునట్లు, నెగసి = మైకిరి బొటకరించి-మీదికి నిక్కి
 తొటతుదలను = ప్రకారపుగోడలతుదలయందు, నెగడు = అతిశయించునట్టి,
 శొమ్మత్ = శిఖరములు, మిన్ను = గగనము, అగలక్ = బద్దలగునట్లు,
 రాయక్ = బరసిగొనగా - ఆకాశమునంటుకొని యెడతెగక రాసికొనుట
 చేత నని భావము. రుచిక్ = కాంతివలన, యెన్నగు = మిగులనందముగాఁ గని
 పించు, విమానముల = మేడలమీద నలుచదరముగాఁ జప్పరములవలె (పండి
 రులవలె ననికొందఱు) గట్టబడిన కట్టడముయొక్క, వన్నగడ = విర్వాటు,
 వన్నగక్ = అందముగాఁ దనరారుచుండగా, ప్రభిన్న = మదించిన, గజ =
 కరులవలనను, ఘోట = ఆశ్వములవలనను, ఛన్న = ఆవరింపఁబడినవై,
 గహన = ప్రవేశింపకక్యముగానివై, ఆపణములక్ = దుకాణములలో, నిగ
 నిగద్యుతిక్ = నిగనిగ యను ప్రకాశముతో, రవిక్ = దివాకరుని, నగుమణి
 ప్రకరము = హేళనముచేయురత్నసందోహము, (రాజసింఘులందు గజములు
 గుఱ్ఱములు క్రిక్కిరిసియుంటచే రత్నములచే నిండిన యంగడులు చేరకక్యము
 గాకున్నవి. ఆయంగడిలోని రత్నములు సూర్యబింబమును మించి ప్రకాశించు
 చుండెను. అట్టిరత్నసందోహము) ఉన్నగరిమక్ = ఉన్నగొప్పతనముచేత,
 పేరు = ప్రసిద్ధిని, ఎన్నక్ = ఎంచుటకుకొనియాడుటకు, కలయంగడులక్ =
 తగినరచ్చుబట్టులచేతను, వన్నెగని = బొగడికం గాంచి, సంపదలక్ = భాగ్య
 ములచేత, బలభిత్ = ఇంద్రునిదగు, నగరితేవక్ = పట్టణమువలె-అమరావతి
 పట్టణమువలె, మల్ = నాయొక్క, నగరి = పురము, ఒప్పుక్ = ఒప్పుచుండును.

అంగదులందు రత్నము లెక్కుడుగా నుండె ననుట పురభాగ్యాతిశయము నూచించెను. ఇటులే—“శశ్వదగజ్యపజ్యవిస్తారితమణిగవాచివస్తుకాశవ్యాఖ్యాసరత్నాకరమావాత్త్యా.” (దశకుమారచరిత్రము.)

తా. నాపురము మందరవర్షతముపై మిక్కిలిపొడవగుకోటకొమ్మలును బ్రకాశించు మేడలమీఁదఁ బొడవుగాఁ దనరారు చిత్రములగుగోపురములును ఎల్లకడల నుదవుటేరుంగులు గుఱ్ఱములతో నిండుగొని సూర్యకాంతిని దిరన్మరించు రత్నకాంతులచే నంగదులతోఁ బ్రకాశించి యుద్రపురంబువలె నకలవై భవములచే విరాజిల్లుచుండును. అలం. ఉపమ. అతిశయోక్తి. ఉత్పేక్ష.

తే. అని నిజోదంత మావంత యైన దాచ

కంతయును జెప్ప నదృష్టం బంతరంగ

మంతయును నిండ వార్షించె నాస్వరోచి

యంత రవి యేగెఁ బశ్చిమాశాంతమునకు.

31

టీ. అని=ఇట్లునని, నిజోదంతము = తనవృత్తాంతము, అపంతయున్ = అవసరింజయంతయు=కొంచెముగూడ, దాచక=మరుగుపఱుపక, అంతయున్ = నమస్తమును, చెప్పన్ = (స్వరోచితో నిందివరాక్షుండు సాకల్యముగా) చెప్పగా, అంతరంగమంతయున్ = చిత్తమాతయును, నిండన్, ఇందివరాక్షుండు దనకు మేరమామయగుటయు శాపవశమునఁ గుమారిని మ్రొంగ నెంచుటయు లొనగు నదృష్టాంశములకు నాశ్చర్యపడి, వార్షించెన్ = సంతోషించెను, అంతన్ - అప్పట్లు, రవి = భాస్కరుండు, పశ్చిమాశా = పడమటిదిశ యొక్క, అంతమునకున్ = కొనకు, ఏగెన్ = పోయెను. సాయంతవమయ్యెను.

తా. ఈవిధముగా గంధర్వరాజగు నిందివరాక్షుండు స్వరోచితో నాపంతయు దాచక నిజవృత్తాంతము సాంకముగాఁ జెప్పిన విని స్వరోచి విస్తయముం గొతుకముం జెందెను. అంతసూర్యుడ నైతలముదావునకుఁ జేరెను.

మ. వికసిల్లం బ్రజ చక్రపాలనము గావించెన్ గరవ్యాపృతిగా
కకుబంతంబుల నాక్రమించె బొసంగంగానేర్చె వల్లాళిగాం
లికిః బాపెన్ బెరరాజకోటిః దుదిశాంతిగా బొందె దై వంబునే
తకుఁ దాపం బి.క నేలనంగనినుఁ డ స్తప్రాప్తుఁ డయ్యెగడన్.

టీ. ఈపద్యమునందు సూర్యనకును రాజునకు సరిపడునటుల సర్వద్య
యము గలదు. ఇనుఁడు=వేడివెలుగు, రాజు=అనియధ్ధాంతరము, ప్రజ=జనబృం
దము, వికసిల్లం=వివేచనకలదికాగా-సంతోషింపగాననియధ్ధాంతరము. చక్ర
పాలనము=చక్రవాకములం బరిపాలించుట-మహిమండలములగాపాడుటయని
యధ్ధాంతరము, కావించెన్=చేసెను. కరవ్యాపృతిగా=కరణములయొక్కవ్యాప
నముచేత-హస్తములుసాచుటంజేసి యని యధ్ధాంతరము. కకుబంతంబులన్ =
దిగంతములవలన నున్న ప్రపంచమంతయు, అక్రమించెన్=చుట్టుకొనెను, అట్టి
నము చేసి కొనెను. వల్లాళిగా=తెలుపునలుపులో నగువన్నెలను, బ్రాహ్మణ్ శ్రీయా
దికమగు వర్ణముల నని యధ్ధాంతరము. బొసంగంగాన్ = ఒకవ్వనట్లు, ఏర్చెన్=
విభజనము గావించెను. ఇది యారం గనియు, నిది యాజాతి యనియు విభజిం
చెను. పెరరాజకోటిగా = అన్యదగుసోమనియున్న లిని-వైరిరాజసముదాయ
మును, కాంతికిన్ = కాంతివలననుండి - పౌరుషమువలననుండి, పాపెన్ =
ప్రాసించెను. (చంద్రకాంతినిఁ దగ్గించె ననియు, విరోధిరాజులపౌరుషమును
జోగొట్టె ననియు), దై వంబునేతకున్ = భగవచ్ఛేష్టితమునకు, ఇఁకన్,
తాదంబు = ఉష్ణత్వమును - చిత్తవరితాపము, ఏల = ఏమిటికి, అనంగన్ =
అనునటుల, తుదిన్ = చివరకు, కాంతిన్ = వేడిలేకుండుటను-కామక్రోధాది
గుణంబులు లేకుండుటను, శమగుణమును, పొందెన్ = చెందెను, కడన్ =
అటుతరువాత, (పా. కడున్ = మిక్కిలి) అస్తప్రాప్తుఁడు-అస్త = క్రుంకు
టును-మృతినొందుటను, ప్రాప్తుఁడు = చేరుకొనినయాతడు-పొందిన యాతడు,
అయ్యెన్ = ఆయెను. ప్రాద్దుగ్రంథే నని యర్థము. రాజు మృతినొందెనని
యధ్ధాంతరము.

ఇనశబ్దము రాజానుదురు సూర్యునందును వర్తించు ననుటకు—

“ఇనస్సూర్యే ప్రథో రాజా మృగాంశే త్త్రయేనృపే” అనురము.

తా. ఒకరాజు ప్రతాపముకలవాడై తనదోర్బలముచే నకలదేశ నృపాలురను గోచి చక్రవర్తియై యందటిని వారివారకులనుర్యాదలు చెడకుండఁ గాపాడుచు బ్రభుత్వముచేసి విభివశమున మరణకాల మానన్దము కాఁగా నోర్పు గలిగి కాంధర్వము గంచెనో యనువిధముగాఁ బ్రభాకరుఁడు తనకాంతులపలన బ్రహ్మాండదుతయు నలముకొన చంద్రతారాగణప్రకాశము మాయ కలువిధము లగురంగల వెట్టించుచు వెలింగి రాత్రివేళకు దాపము తగ్గఁ గ్రమక్రమమున నస్తమయముం గాంచెను. అలా. శేషము. ఉత్పేక్ష. ఆధ్యాతరశ్వాసము.

తే. అనురవరుఁ డైనయిందీవరాక్షుమేన

నంటుకొన్న స్వరోచిబాణాగ్నివోలె

నంతఁ గనుపట్టె శుకతుండ కాంతిఁ దెగడి

సాంధ్యరాగంబు పశ్చిమాచలమునందు.

33

టీ. అనురవరుఁడు. = దైత్యోత్తముఁడు, వినియిందీవరాక్షుమేన = అయినటువంటి ఇందీవరాక్షుఁ డను గంధర్వునిదేహమునందు, అంటుకొన్న = తగుల్కొన్న, స్వరోచి = స్వరోచియొక్క, బాణ = శరసంబుధమైన, అగ్నివోలె = అగ్నిహోత్రమువలెనే, అంత = అసిద్ధుట, సాయంసమయము కాఁగానే, శుకతుండ = చిలుకముక్కుయొక్క, కాంతి = రక్తవర్ణమును, తెగడి = అధిగమించి, సాంధ్యరాగంబు = సుధ్యాకాల రక్తియము, పశ్చిమ = పడమటి, అచలమునందు = పర్వతమునందు-ఆస్తవర్వతమునందు, కనుపట్టె = కనపించెను.

తా. శాపకారణమున దైత్యత్వమును జేందినయిందీవరాక్షుని శరీరమునం దగులకొనిన స్వరోచి యాగ్నేయశరశ్వాలయో యన నస్తమయమును—32

కాగాఁ బశ్చిమాచలమునందుఁ జిలకముఘ్నవంటి యెఱ్ఱుని కాంచినదూహముతో సాంధ్యరాగంబు గానినొచ్చెను. అలం. ఉత్పేక్ష. ఉపమలు.

క. తలచూపె నప్పు డఖిలా

శల దట్టపుటిరులు నిలువజనరాలు నభ

స్థలమండచతోపరిసీ

మల నివసితాండపటలిచూడ్కిన్ జుక్కల్.

34

టీ. అప్పుడు = ఆసంధ్యారాగానంతరమునందు, అఖిల = నమస్తమైన
అశలన్ = దిశలమందు, దట్టపుటిరులు - దట్టపు = తఱుచైన, ఇరులు =
చీకటినునెడి, చిలువజనరాలు = ఆడుపాము, నభస్థల = గగనతల మను,
మండపక = ముటవముయొక్క, ఉపసీమలన్ = వైభాగములందు, ఇదేన,
నిత = ధవళమైన, అండపటలిచూడ్కిన్ = గుడ్డ ప్రాశ్రవలె, చుక్కలు,
తలచూపెన్ = కానినొచ్చెను.

తా. తొలుత సంధ్యారాగ మావరించెను. ఆపలఁ జీకటి తఱుచుగా
జెనలన్నియుం గలయ నర్థింపెను. చీకటి యను చిలువచెలువ యాకాశ
మను మండపముపైఁ బెట్టిన లెఱ్ఱని గుడ్డవలె నాకనమునందుఁ జుక్కలు
వ్రకాశించెను. అలం. రూపకము. ఉత్పేక్ష.

ఆ, సాంధ్యనటనచండచండీశపదహతిః

దరణిచక్ర మొంగి శరధిఁ గ్రుంగ

దోరగల్లు వడియె భూరథేతరభాగ

చక్ర మనఁగ నపుడు శశియుఁ దోఁచె.

35

టీ. అపుడు = ఆనమయమునందు, సాంధ్య = సంజవేళయందలి,
నటన = నర్తనమునేయురప్పుటి, చండ = మిక్కిలితీక్షణమైన, చండీశ = ఈశ్వ
రునియొక్క, పదహతిన్ = పాదఘాతముచేత, తరణిచక్రము = భాస్కరా
కారమగుచక్రము, దిరిగి = వ్రాలి, శరధిన్ = ఉదధియందు, క్రుంగన్ = దించు

కొనిపోగా, భూరథ...చక్రము-భూరథ = భూమ్యాకారమైన తేరియొక్క, ఇతరభాగ=ఇంకొక ప్రక్కదియైన, చక్రము=కట్టు, దొరగట్టువడియె=బరగలఁ బడెనో, అనఁగఁ=అనఁనట్లు, శశియు=సోమఁడును, తోచె=పుట్టెను.

శంకరుఁడు త్రిపురసువారిము చేయుననుమునందు భూమిని రథ ముగను సూర్యచంద్రులను రథచక్రములుగను కేసికొని జయించిన పురాణ కథ యిటు ననుసంధిం దుకొనునది. ఈకథ భారతము కర్ణపర్వమునందును స్కాందపురాణమునందును గలదు.

శివుఁ డొనరించు నృత్యమును తొడవ మని వ్యవహరింతురు. ఇటు లనుటకు భారతీయవచనము.

“నాట్యం నృత్యం తథా నృత్యమగ్రే శంఖాః ప్రయుక్తవాన్
పర్యాప్తముద్ధతం స్పృత్వా స్వప్రయుక్తం తతో హరః
తండునా స్వగణాగ్రణ్యా భరతాయ న్యదీదిశత్
లాస్యకుస్మాగ్రతః ప్రీత్యా పార్వత్యా నమదీదిశత్.”

తా. ప్రొద్దు గ్రుంకినతటి సంజవేళ నృత్యమొనర్చుచున్న సాంబ మూర్తియొక్క ఘనమైన పాదఘట్టలచేఁ బడమి యను తేరియొక్క ఒక చక్రమును నిలుఁడు సాగరమున మునుంగఁగా, రెండవచక్ర మగుచందురుం దొరగలఁ బడెనేమో యనురీతిఁ జంద్రుఁ డుదయించెను. అలం. రూపకము. ఉత్పేక్ష.

క. తమ మనుకాలాహి ప్రపం

చము నెరగొని యోషధీశసద్యగీకృతదం

డమున మగుడంగఁ గ్రక్కెడు

క్రమమున నొయ్యెయ్యి ఛిచ్చి కడలకుఁ దొలఁగెన్. 36

టీ. తమము = చీకటి, అను = అనెను, కాలాహి = నల్లత్రాఁచు, ప్రపంచము = లోకమును, ఎరగొని = కబళించి, ఓషధీశ = సోమఁ

డనురాజువలన, నద్యః = తక్షణమే, కృత = చివర్పించడిన, దండమునకొ = దండనమువలన, మగుడంగకొ = తిరుగా, క్రక్కెడుక్రమమునకొ = వెడలఁ గ్రక్కువిధముగా, ఓయ్యొయ్యొకొ = నెమ్మది నెమ్మదిగా, విచ్చి = విడి, కడలకుకొ = వైపులకు - దూరపు బ్రదేశములకు, తొలంగికొ = తొలగి పోయెను.

కాలాపి తక్కిన పాములకంటెఁగూడ నపాయమైనది. దీనిని శిక్షించుటకు దగినవాఁడు పీషధులమర్తము నెఱింగిన యోషధీశుఁడె. పా మేదేని భుజించినంతన వెడలఁగ్రక్కించిన నది గర్భమునందె జీర్ణముగాక బ్రతికియుండును. లోకమునంతయు సుధావిధిఁ గ్రక్కించుటకుఁ దలఁచెనుగాన నోషధీశుఁడు తక్షణమే (నద్యఃకాలముననె) క్రక్కించెను. అలం. రూపకము. ఉత్పేక్ష.

తా. కృష్ణనర్పము తన కాహార మగుకప్పలు మొదలైనవానిని మ్రింగి వట్టు తిమిరము ప్రవంచమునంతను జాట్టుకొనఁ జంద్రోదయ మాయెను. పిమ్మట వెన్నెల దిక్కుల నలముకొనఁగా సంభకారము పటామంచలయ్యెను.

సీ, కలయ వెల్లువగట్టి జలజలఁ బ్రవహించు
 శశికాంతవాంతనిర్ఘ్నము జలము
 మలయానిలముచే దుమారంబురేఁగుసౌ
 గంధికంబురజఃబు కఱకుదుమ్ము
 నిండాఁ విరిసినబొండుమల్లెలనుండి
 వడియుమరందంబు గుడరసంబు
 తొలఁకి మింటికిఁ బొంగుదుగ్ధపాథోరా శి
 కరడులమీఁదిమీఁగడల మెఱుఁగు

తే. తనకు రసవర్గములుగా సుధాకరుండు
 పారెసారెకుఁ గరములు సాచిచాచి

యచ్చతేలుపుగ నపుడు బ్రహ్మాండమండ
పంబు వెన్నెలసన్న సున్నంబు నేనె.

38

టీ. సుధాకరుండు = శశి యను సున్నపుగచ్ఛుచేయు వరువాడు,
అపుడు = అచిదుయచునందు, కలయక్ = ప్రతిష్ఠలమందును, వెల్లువగట్టి =
ప్రవాహముగావయి, జలజలక్ = జలజలమయమోత కలుగునటుల, ప్రవ
హించు=పాటుచున్న. శశికాంత = చంద్రకాంతమబలచేత, వాంత=వెడల
గ్రక్కలబడిన - తనంతనదొరగుచున్న, నిర్మలము = నీటివఱదయొక్క,
జలము = (చరితుద్ధమగు) నీరుచు, మలయానిలముచేత్ = మలయాగిరియందలి
వాయువుచేత - మిగుల మందముగా నీచుచల్లనిాలిచేత, దుహరంబు=ధూళి,
రేగు = వైకెగయునట్టి, సౌగంధికంబు = మంచినువాసవయుం గొంజెము
రక్తవర్ణముచు గలకలవపూవులయొక్క, “సౌగంధికం తు కల్వారం హల్లకం
రక్తసంధ్యకం.” ఆమరము, రజంబు = పుష్పరాగమనెడు, కఱకుదుమ్మక్ =
ఇసుకను (గచ్ఛున కువయోగించు నొకవిధమగు బూడిద యని కొందఱు.)
సింహారక్ = బాగుగా, విరిసిన = పుష్పించిన, బొండుమల్లెఃనుండి = గుత్తిగా
నుడు వెద్దమల్లెపూవులనుండి, వడియు = స్రవించుచున్న, మరందంబు =
పుష్పమరంద మను, గుడరసంబు=పానకముచు, తొలకి=మించి, మింటికిక్ =
గగనమునకు, పొంగు = తనంతన యుష్పొంగుచున్న, దుగ్ధపాథోరాశి =
తీరసాగరముయొక్క, కరమల = కెరటములయొక్క, మీది = పయి
భాగమునందలి, మీగడల = మెఱుగుపెరిలను, మెఱుగు = చమురును,
తనకు, రసవర్ణములు = సున్నపుగచ్ఛువనికి పలయుచుకరములు, కాక్ =
అగుచుండగా, ఈచరికరములతో, సారెసారెకుక్ = మాటి మాటికి, కర
ములు = కిరణము లనెడుహస్తములను, చాచి సాచి = సాగించి సాగించి,
బ్రహ్మాండమండపంబు = బ్రహ్మాండమనునట్టి గొప్పరావడి, అచ్చతేలుపుగక్ =
మిగులఁదెలుపురంగులదిగా, వెన్నెల=బోలెన్నయను, సన్నసున్నంబు=పాల
గచ్ఛు, చేనెక్=కావించెను. సుధాకరుండన వెన్నెలగచ్ఛుచేయువాడనియు.

నమృతకరణం దనువ్యుత్పత్తిచే జంధ్రుడనియు నర్థాంతరములు గ్రాహ్యములు. సుధా యన నున్నపు గచ్చనుటకు. — “సుధా లేపోయ్యుకం న్నుహి” అని అమరము.

తా. అప్పుడు చంద్రిక యన్నిదిశలఁ బర్వి వెలుంగఁగా శశియనునున్నపు పశిచేయునా తమ నీరయిపాజుచున్న చంద్రకాంతశిలాద్రవము నీరుగా శీతవాతముచే జలించుచున్న పరాగము ఇనుముగా, పుష్పచురందము పానకపునీరుగా, తీరసాగరముయొక్క కెరటములవైఁ దేలుచున్నమీఁగడకాంతి గలుగఁజేయుతైలముగాఁ జేసికొని బ్రహ్మాండమండపమునకుఁ బూగచ్చునని చేసినేమో యనురీతి నుండెను. అలం. రూపకము.

వ. ఆసమయంబునం బరిశ్రాంతుం డగునమృతహీకాంతుం డొక్క శశికాంతశిలామండపంబున దట్టంబుగాఁ బఱచినచిగురు పఱపుల గంధర్వరాజును దానును సుఖాసీనుం డై యిష్టకథాగోష్ఠి నారాత్రి గడవె నంత. ౩౪

టీ. ఆసమయంబునకొ = అటులు స్వచ్ఛముగా వెన్నెల గాయుచున్న. సమయమునందు, పరిశ్రాంతుండు = ప్రాలుమాలిక గాంచినవాడు, అగు అమృతహీకాంతుండు = అయిన యాస్వరోచి భూపాలుండు, ఒక్క, శశికాంతశిలామండపంబునకొ = చంద్రకాంతోపలములవలన నొనర్పినమిడ్డయందు, దట్టంబుగాకొ = ఒత్తుగా, పఱచిన = శయ్యగాఁ బఱచిన, చిగురు పఱపులకొ = ననలచేఁ జేయఁబడిన ప్రక్కలయందు, గంధర్వరాజునుకొ = ఇందీవరాక్షుండును, తానును = స్వరోచియు, సుఖాసీనుండై = శ్రేయముగాఁ గూర్చుండిన వాడై, ఇష్టకథాగోష్ఠికొ = హితములైనచరిత్రలు వర్ణించుకొనుటవలన, ఆరాత్రి, కడవెకొ, అంతకొ (మొందరి కన్వయము.)

నీ. తనుఁ బాసి శశి దవ్యుచనిననెవ్వగఁబోలె

దొలిదిక్కుజవరాలు వెలుకఁ బాటె

బ్రథమాద్రిసభయందుఁ బఠించినకెంబట్టు
 జముకాణ మనంగ రాగము జనించె
 ధవుఁ గూర్చి కొనరుచున్న వివోలె ముఖ గాలి
 వనరుహాస్యములఁ బద్మినులు తెఱచె
 భానూప్తభీతి మున్నప్పినచుక్కలభంగి
 దొరలె వేకువగాలిఁ దరులమంచు

తే. కాలగుణయుక్తి మింటిచక్కటికి నెగయ
 వాసపునిపట్టి పొడుపుగా వైచి యాడు
 గచ్చుచమనదారుచక్రంపుబిళ్ల
 వోలె నొయ్యినఁ బ్రాచి లేఁబ్రొద్దు పొడిచె.

40

టీ. తొలిదిక్కుజవరాలు = పూర్వదిశ యనుయావనాంగన, శశి = చంద్రుండు, తనకొ = తన్ను, పాసి = పదలి, దవ్వ = దూరముగా, చనిన = పోవుట చేతఁగలిగిన, శిక్ష్యగఁబోలె = ఎక్కువవిచారమువలననో యన, తెలుకఁ బాఠె = తెల్లతెల్లపోయెను - తెల్లఁగఁ దెల్లవాఁడె ననట. బ్రథమాద్రిసభయందు = ఉదయవర్జిత మనసభయందు, పఠించిన, కెంబట్టు = రక్తవర్ణము గల పట్టునంబంధమైన, జముకాణము = ముదుకగానేసిన యెఱ్ఱిపఱచికొను వస్త్రము, ఆనంగ = అనునటుల, రాగము = ప్రాశస్త్యంధ్యారాగము, జనించె = కలిగెను. తెల్లఁగఁ దెల్లవారిసంతనఁ దూరుపున నుదయరాగము తోచెను. పద్మినుల = పద్మలతలను పద్మినీజాలియొకటలు, ధవు = భర్తయైన భాస్కరుని యొక్క, కూర్చి = నేర్పమును, కొనరుచు = వేడుకొనుచు, ఉన్నవివోలె = ఉన్నవి యేమోయనునటుల, ముఖ = మ్రోగుచున్న, ఆలి = తుమ్మెదలతోడి, వనరుహ = పద్మములయొక్క, ఆస్యముల = నోళ్లను, తెఱచె = విచ్చునటులఁ జేసెను. భాను = ప్రభాకరునియొక్క, ఊచ్చ = ఉష్ణమనెడి, ప్రతాపమువలన గలిగిన, ప్రతాపమున కష్టత్వముఁజెప్పట కవినమయము. భీలిక = భీలిచేతనము = మనుషే, పడినచుక్కలభంగి = నేలరాలిన చుక్కలరీతిగా

వేకువగాలిక్ = తెల్లవాలుపట్ట పీచువాయువునలన. తరుల = వృక్షముల యొక్క, మంచు, దొరతెక్ = రాలెను, వానపునిపట్టి = దేవేంద్రునికుమారుఁ డగుజనుంతుఁడు, కాలనమయ జను, గుణ=సూత్రముయొక్క, యుక్తిక్ = కలయికచేత, మింటిపక్కటికిక్ = ఆకసమువైపునకు, ఎగయక్ = ఎగురు నటుల, బొడుపుగాక్ = ఎత్తుగ, వైచియాదు = వేసియాదుగొను, గచ్చు = బచ్చెన వంగు, చమరన = పూసిన, దారు = కొయ్యతోఁజేసిన, చక్రంపుబిళ్లవోరెక్ = వట్టువయ్యెనబిళ్లయేమో యునునట్లు. ఒక్కనక్ = చక్కగా, ప్రాచిక్ = ప్రాగ్విశయండు, లేచొద్దు = లేతప్రాద్దు (బాలనూర్వండు), పొడిచెక్ = ఉదయించెను.

పద్మినులు ధవుహార్తి గొనరుచున్న వనుటచేఁ బద్మినీజాతిస్త్రీలు రలికిఁ గొనరుచుండి రని శ్లేష, వేకువను బద్మినీజాతిస్త్రీ రలిగోరునుగాన నిట నిడి యెంతయుఁ దగియున్నది. పద్మినీజాతిలక్షణము. — “మారుకేళి నాలుగవ జామునన దేబుకేళి నితరుఁ జిత్తగింపదు.” (కళాకాస్తమం.)

తా. తెల్లవాఱుగానే రక్తికు కలిగెను. పద్మములు వికసించెను. వృక్ష ములనుండి హిమకణంబులు పడ మొదలు పెట్టెను. సూర్యోదయ మయ్యెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. ఈగలి నత్తటిఁ దెల తెల

వేగిన గంధర్వపతికి వేగుట విని తా

రాగమున కేగి కాంచిరి

రాగమ్మనఁ గొలిచి మనుపురాతనఖచరుల్.

41

టీ. అత్తటిక్ = అసమయమునందు, ఈగలిక్ = ఈవిధముగా, తెల తెలవేగినక్ = బాగుగాఁ దెల్లవాఱుగా, గంధర్వపతికిక్, వేగుట = కావముక్తి యగుట, విని, రాగమ్మనక్ = మక్కువతో, గొలిచి = నేవఁజేసి, మను = బ్రదుకుచున్న, పురాతన = పూర్వపు, ఖచరులు = గంధర్వులు, తారాగము నకుక్ = మెడికొండకు, ఏ గి = పోయి, కాంచిరి = ఇందీవరాక్షురి దగ్గించిరి.

తా. ఈవిధముగా ప్రభాకము కాగానే కమరాజునకు కావ
మోక్షదాకృతి యైతరుభోస్థినిగతి నామింది యందీవరాక్షునిపూర్వ
నేపకు లగు గంధర్వు లేతెంచి దర్శనము చేసికొనిరి.

ఉ. కాంచినఁ బొంగి వారొసఁగుకానుక బర్హిఁ బరిగ్రహించి మ
న్నించి పురప్రయాణరతినిక్కనరేంద్రుఁడు మున్నుగాఁ దటి
చ్చంచలవాహమై మణులచాయల దిక్కు లలంకరించుహా
న్నంచురథంబుచాగుబలియంచుఁజీబులుమ్రోచు నెక్కినన్.

టీ. కాంచినఁ = తనపురాకనమి తులగు గంధర్వులువచ్చి దస్యించుగా,
పొంగి = ఇందీవరాక్షుఁ డానుదించి, వాడఁ = ఆగంధర్వులు, ఒనఁగుకానుకలు =
ఇచ్చుచుట్టికానుకలు, బర్హిఁ = శోరికఁడో, పరిగ్రహించి = చేకొని, మన్నించి = తగు
రీతినిదఱగౌరవించి, పురఁ = పట్టణమునకు. ప్రయాణం = వెళ్లవలెనను, రతి = ఆసక్తి,
సిక్కిఁ = వృద్ధిపొందఁగా, నజీబుఁ = మెడిబేత్తములు పట్టుకొని ముందునడచు
బంటు, చాగు = నెబ్బను, బలి = బలిరా, అంచుఁ = ఇట్లనిశ్రవణసావాక్యము
లానుచు, మ్రోయఁబద్ధవి నలువఁగా, కటిత్ = మెఱపులరీతి, చంచల =
కదలునట్టి. వాహమై = ఆశ్వములు కలసియై, మణులచాయలఁ = రత్నప్రధిల
చేత, దిక్కులు = దెసలు, ఆలంకరించు = కైసేయు, మున్ను =
బంగారు వికారమైన, అంచు = ప్రక్కలుగల, రథంబు, నరేంద్రుఁడు =
స్వరోచి, మున్నుగా = ముందఱగా, ఎక్కినఁ = ఎక్కిఁగా, తొలుత గౌర
వార్థము స్వరోచి సిందీవరాక్షుఁ డెక్కించెను.

తా. పూర్వభటు లేతెంచి యుపాయనములతో భయసంభ్రమము
లేగుగఁ దన్నుదగ్గింప సిందీవరాక్షుఁడు ప్రేమతో వార లొనంగు కాను
కలను బరిగ్రహించి మన్నించి చేత్రవాస్తులు సంతోషముం దెలుప స్వర్ణయయ
రథముపై ముందు స్వరోచి నధిష్ఠింపు మని తరువాతఁ దా నెక్కిఁగా.

క. నందనయు నుచితరత్న

స్యందనమునఁ జనియె నర్థి జనకునిబడి న

య్యిందీవరాక్షుఁ డీగతి

మందరమున కెగయ గగనమార్గమునందున్.

43

టీ. నందనయ్యున్ = కొమార్తెయ్యుం, ఉచిత = తగిన, రత్నస్యందన మునన్ = రత్నమయమగు రథమునందు, ఆర్థిక్ = ప్రేమతో, జనకునిబడిక్ = తండ్రితోఁగూడ, చనియెక్ = పోయెను. ఈగలిక్ = ఈవిధముగా, అయ్యిందీవరాక్షుఁడు, గగనమార్గమునందన్ = ఆకసంపుదారిని, మందరమునకున్ = మందరగిరికి, ఎగయక్ = ఎగురఁగా, (మందరి కన్వయము.)

తా. కుమార్తె యగు మనోరమయు మణిగణముచే బ్రకాశించు నదియుఁ దనకుఁ దగినదియు నగు రథమెక్కి యనురాగముతోఁ దండ్రి మొదలై వెంటనే పోయెను. ఇట్లయ్యిందీవరాక్షుఁడు ఆకాశమార్గమున మందరగిరి కేగెను.

సీ. మండిగాలిడి దంతశుండాగ్రహతిఁ జించి

జలధరాంభముఁ గరుల్ చల్లులాడ

నహిమాంశుహయహేష లాలించి చెవి వంచి

కెరలి వాజులు బయల్ గొరిజుఁ ద్రవ్వ

ధ్వజపాతపాతి నాట వైద్యుతాగ్నులఁ జూడి

పగలుదివ్వెలవారు పంజులెత్త

బెటులుచప్పుడు లాత్తభీరుస్వయంగ్రాహ

పరిరంభసుఖము భేదరుల కొసఁగఁ

తే. జామరప్రభ గగనగంగామరాళ

చకచకభ్రమ మొదమిప శంకరాద్రి

కాననముమోచి మందరాగంబుదాఁకఁ

బొంజువెట్టిరి తన్నులబలముదొరలు.

44

టీ. కరుల్ = వినుగులు, మండిగాలిడి = ఒకకాలు కొద్దిగా వంచి యొక కాలు ముడిచి, ముందుఁ గూనకు మొగ్గి నేలమై గూర్చుండి, దంత = దంత

ములయొక్కయు, కుండా = తుండముయొక్కయు, అగ్ర = చివరయొక్క, హతి = తాడుచేత, చించి = మేనుములను జేలదీసి, జలధర = మట్టలయందలి, అంభము = ఉదకమున, చల్లులాడ = ఎగజల్లుచు: గ్రీడ లానర్పగా, వాజులు = ఆశ్వములు, అహిమాంకు = భాస్కరునియొక్క, హయ = ఆశ్వములయొక్క, హేమలు = సకలంపులు, శైవిమంది = చెవులనొగ్గి, అలించి = ని, కెరలి = విరోధించి, బయత్ = గగనమున, గోరిజ్ = పాదపుడెక్కలతో, ఇట గోరిజశబ్దము జాత్యైకపచనము. శ్రవ్య = కాలు నేల కానించి దుమ్ములేగునటుల రాయఁగా, కచ్చెకు: గాలు దుష్టగా ననుట. కగలుదిష్టైలవారు = దినకేశను కాగడాలు పట్టువారు, ధ్వజ = తెక్కిముయొక్క, వాతహతి = వాయువుతగులుటచే, అతి = అపరాధగా (దివిటీ లానిపోగా) వైద్యుతాగ్నుల = విద్యుత్సంబంధ మయినవివ్వలయందు, చూడి = అంటించి పంజాబు = కాగడాలు, ఎత్త = పయికెత్తగా, విద్యుద్దీపములు, పూర్వము వాడుచున్నటులును అవి గాలికారకయందున్నట్లును శృంగార వైషధము 7-ఆశ్వాసములో 169 పద్యమునందుఁ జెప్పబడెను. తెలులు చవ్వదులు = అవరుచున్న క్రోవుల చవ్వదులు, అత్త = తమయొక్క, భీరు = భయకడునట్టి ప్రియాంగలయొక్క, స్వయం = తమంతటఁదామే, గ్రాహ = పుచ్చకొనునట్టి, పరిరంభ = కొరిలింకయొక్క, సుఖము, భేచరులకు = ఆకాశసంచారులకు, ఒసగె = కలుగఁజేయఁగా, పిటికివార లగు నచ్చర చేడెలు వెఱపుచే భర్తల కొరిలింకిరనుట. చామర = వింజామరలయొక్క, ప్రభ = కాంతి, గగనగంగా = స్వర్దగంగాలోని, మరాళ = అంచలయొక్క, చకచక = మిరుమిట్టుగొలుపు వెలుతు రనెడి, భీరుము = అనుమానమున, ఒదమిం = కలుగఁజేయుచుండఁగా, శంకరాద్రి = కైలాసగిరిసంబంధమయిన, కానవము = అరణ్యము, మోచి = ప్రారంభించి, మందరాంగముదాక = మందరవర్ష, తముదనుక, తన్దులబలముదొరలు = ఆయిందీవరాక్షుని నేనయందలియోధులు, పౌ. జు. పెట్టిరి = నేనను నడిపించిరి.

తా. గంధర్వుఁడు కూతుతోడను స్వప్నోచితోడను దనపురంజునకు వెళ్లుచుండఁగా నాకనిసేన యాతఁ డుడురజతాద్రియందలి వనము మొనలు కొని నుందరవర్వతముదాఁక ఇంటిదీటి నడువ నాయెడ నేకుంగులు మేఘములను బ్రద్దలు చేసి నీళ్లును జిమ్మెను. అశ్వములు భాస్కరురియశ్వముతోఁ బోరాడెను పగటిదివ్వెలవారు కేతుపక్షముల వాయువువలన నాఁబోవ నాదీపములను విద్యుద్బహ్నియందు వెలిగించిరి. అదరుచున్న క్రోవుల భ్వనలకు భయముఁజేసి గగనచారిణు లగుదివ్యాంగనలు భర్తలం గొని లించుకొనిరి. చామరప్రభలు స్వర్ణగంగలో నున్న మరాళములశరీరభావశ్య ప్రభలొ యను ననుమానమును గలిగించెను. అలం. ఉల్లేఖ-ఉదాత్తము.

క. కుంజరశతాంగహయభట

రంజిత మై పై రజగపరంపర లలమౌ

మంజులకాంతిఁ గనీసపు

మాంజిష్ఠముఁ బోలె గగనమండప మమరెన్.

45

టీ. గగనమండపము = గగనముచావడి, మండప మన నాలుగువైపుల నాలుగు స్తంభములు నెలకొల్పి చుట్టుగోడలులేకుండఁ బైకప్పుతో నేర్పఱచిన భవనవిశేషము. కుంజర = గజములతోడను, శతాంగ = లేరులతోడను, హయ = అశ్వములతోడను, భట = సేనలతోడను, రంజితమై = రంజింపఁజేయఁబడినదై, మై = వానిమీఁద, రజః = ధూళియొక్క, పరంపరలు = తండములు, అలమౌ = చుట్టుకొనఁగా, మంజుల = హృదయంగమమైన, కాంతి = ప్రకాశముచేత, కనీసపుమాంజిష్ఠముఁబోలె = రక్తవర్ణము నతిశయించిన పచ్చని రంగు వేసిన నల్లని చాందినిగుడ్డవలె, అమరెన్ = డివ్వెను.

కనీస మన నలుపురంగు. నీలిరంగుని కొండలు చెప్పిరిగాని నలువనుటయే నమంజనము. అమృతమార్బదయందు, కనీసపదము నలుపు అను నర్థముననె ప్రయోగింపఁబడెను. చూడు —

ఉ. ఇంగిలికంబునం దడిసి యెత్తుకనీసపురెంటమో యనన్

నింగి గరుత్మరంపరలనిగ్గులచేఁ దొగరెక్క.

(అశ్వా-౪.)

తా. గంధర్వవిశేష గగనము నాక్రమించి నడువఁ దుఁడోపకండ
ములుగాఁ జుట్టుకొనిన గగన మరుమండపము హరిద్రరక్తవర్ణములు మిళిత
మగురంగులు గలనల్లనిచాందిసోగడ్డయో యచన ట్టున్నది.

తే. సారిది నీరీతి దివిఁ దోడు సూపినట్టి
దొరలు గొలువంగ ఖచరేంద్రుఁ డరిగి యరిగి
మింట గ్రహరాజు తనసగమింట వెలుంగు
మంధగిరిఁ గాంచి పలికె నమ్మనుజపతికి.

43

టీ. ఖచరేంద్రుఁడు=గంధర్వరాజు నిందివరాక్షుఁడు, సారిది =
వరుసగా, తోలికె=కవిధముగా, దివికె=గగనమును, తోడు=నహాయము,
చూపినట్టిదొరలు=చూపించినట్టి సరదారులు, కొలువంగకె=తన్న సేవింపఁగా,
అరిగియరిగి=మిగులమూర మేఁగి, మింటకె=గగనమును, గ్రహరాజు=భాస్క-
రుఁడు, తన సగమింటకె = నడుమ ప్రదేశమునకు సమానముగా, వెలుంగు,
మంధగిరికె = మంధపర్వతమును, కాంచి, అమ్మనుజపతికికె = అప్రభువుతో,
పలికెకె = చెప్పెను.

తా. ఇందివరాక్షుఁ డీ చెప్పినవిధముగాఁ గూడి తోడనే పరిచర్య
యొనర్చుచు భటులు నడువ దక్వేఁగి ముందు నడిమింటి సమానముగా
భాస్కరుఁడు ప్రకాశించుచున్న మందరాద్రిఁ గాంచి స్వకోచితో నిట్లు
చెప్పెను.

సీ. జరతకచ్ఛసరాజుచరమాంగగృహమేధి
భోగివేష్టనరేఖః బొలుచుజాణ
కులములోఁ దరితీపు గలిగి మించినమేటి
మైనాకు నొరసినమాసటిఁడు
తొలువేలుపుల వేలుపులపనుల్ గొనుతేఁడు
కడలిరాయలలోఁతుగన్న గబ్బి

సురరాజునకుఁ బాండుకనిఁ జేర్చుమర కాండు
 కల్పకంబులపంటకమ్మతీండు
 తే. కంటె మధితసుధాధౌతకటకజాత
 చంపకవనప్రకంపనాకంపవిసర
 దఖరముఖరవమధుకరముఖరశిఖర
 నందనమందిరం బగుమందరంబు.

47

టీ. జరత=ముదిసిన, కచ్చసరాజు=అదిహర్త ముయొక్క, చరమాంగ=
 వెన్నుచిప్పలొని, గృహమేధి=కుటుంబి - కాపురముచేయువాడు, సముద్ర
 మథనకాలమందు మందరనగము మునిగిపోవ నాదిహర్త మడుగునఁ జేరిన
 కథ నిట ననుసంధించుకొనవలయును. భోగి=అదిశేషువుయొక్క, వేష్టర =
 మెలిగొనుట చేతనైన, రేఖా=ఎత్తుపల్లములుగా నున్న యొరిపిడిరేఖచేత,
 పొలుచు=పిప్పచున్న, జాణ=నేర్పరి, కులములొక్క = పర్వతకులమునందు,
 తరితీత్ర = షుద్ధించుటచేసిన మధురత్వ మనునలెశయము, కలిగి, మించిన
 మేటి=అతిశయించిన గొప్పవాడు, మైనాకుక్క=మైనాకపర్వతమును, చిర
 సిం=కుల్యుడైన, మాసటీండు=శెట్టి, తొలు వేలంపుల=రాక్షసులయొక్కయు,
 వేల్పుల=దేవతలయొక్కయు, వసులు=మధించునట్టి వసులను, కొనుజేడు =
 వరిగ్రహించినరాజు, కడలిరాయలలోతు = సముద్రములకు రాజగు ఊర
 సముద్రునిలోతు, కన్న=తెలిసికొన్న, గబ్బి=గాంభీర్యముగలవాడు, సురరాజు
 నకుక్క=ఇంద్రునకు, పాండుకరిక్క=ధవళగజమును, చేర్చు, మరకాండు =
 నావికుడు, నావికుడు ద్వీపాంతరములనుండి వస్తువులఁ దెచ్చునటుల మంద
 రుండు తెల్లయొనుగును దెచ్చి యింద్రున కొసంగెననుట. అనఁగా మందరనగ
 నవాయమున నింద్రున కైరావతము లభ్యమయ్యె నని భావము. కల్పకంబుల=
 ఈగిప్రాకులయొక్క, పంట=పంటకు, కమ్మతీండు=సేవ్యగాడు, కమతగాడు,
 మధిత = తరిచితియబడిన, సుధా = అమృతముపలన, ధౌత=తౌళన చేయఁ

జడిన, కటక = నడిమిభాగమునందు, శాత=జనించిన, చంపకవన=చంపకా
రామచందలి క్రకంజన = వాయువువలన, ఆకుప=సర్వత్ర కదలుటవలన
విసరత్=ఎక్కువగా దొలగుచున్న, అఖర = మెత్తనైన, ముఖ=అన్యముల
చేతనైన, రవ=ధ్వనులుగల, ఝంకారములగు. మధుకర = బంధరములచేత,
ముఖర = ధ్వనించుచున్న, శిఖర=శిఖ్రులచేత, సందరస = సంతోషరసము
నకు, మందిరంబు=గృహము, అగు మందరాబా, కంటె=నీక్షించితివా?

తా. రాజా! యీమంత్రాద్రిం గాంచితివా? ఉదధిం ద్రచ్చు
నప్పుడు సహాయముగా నున్నయా విహార్తమునెన్నచ శావుచేసికొని యుండెను.
అదికేపువు కరివేష్టించుటచే నైగిరలతో నొప్పి మైరాకవర్వతముతోఁ
దుల్కమై గిరులలో నెట్ల శ్రేష్ఠత్వమును బొంది నుకానురులవలన మథన మను
కార్మము నొనర్చి యుదధియొక్కగభీరతలు దెలిసికొని యింద్రున కైరావ
తమును ఈవిప్రుఁడును గలిగించి యొరంగి తరిచి తీయఁబడిన యమృతము
వలన తృణముచేయఁబడి శుభ్రమైన ప్రచేతముం దుకురించి నృద్ధి బొందిన
చంపకారామము మీఁదివాయువు తన్మలుటవలన ధ్వనించుచు బాటిపావు
నకుల ఝంకరణధ్వనమువలన సానందరసమున కాధారమైన శిఖ్రులచే
నొప్పుచుండెను. (సంపెంగలకుఁ దుమ్మెదలకు విరోధము ప్రసిద్ధము. సంపెంగల
తావి కనటుగా నుట తుమ్మెదలు నహింపక త్వరగఁ బాటిపావుచుండెను.
తెక్కలచక్కడు నుండియె ఝంకారముపుట్టుచున్నదిగాన ఝంకారాలశయము
యాసవేగమును సూచించుచున్నది.) అలం-ఉదాత్తము. (మాసతీడు. పా.)

శా. వైకుంఠాంగదహేమ మాతతవలవ్యాతాశనాశ్చష్టరే

ఖాకారంబులఁ జుట్టు నంటి మొలనూలై మేటియొడ్డాణమై
శ్రీకార ప్రభంగంతియై శిఖరి రాట్సింహాల్లసత్పట్టమై త్రులన్.
యీశొండకాగనుఁగొంటెమాయుదిపుడు హేరాశ్రవుం గాం

టీ. వైకుంఠ = నారాయణునిదైవ, అంగద = బాహువురులయొక్క,
హేమము = నువ్వుము, ఆతత = ఎక్కువగా, వలత్ = మెలిపెట్టుకొను,

వాతాశన = గర్భచుగువానుకిన, అకృష్ట = చుట్టువారలదేన, రేఖాకారం
 ములక్ = ఒరిసిగీతల యాకారమునో, చుట్టును, అంటి = అంటుకొని,
 మొలనూలై = అర్జితలచే నొప్పు మొలకుల కట్టుతాడై, మేటియొద్దానమై =
 మేలైన నడుము దిగికిబట్టుకొను నువర్ణాభిజవిశేషమై, శ్రీకార = శ్రీకారము
 యొక్క, ప్రభక్ = కాంతిచేత, కంఠియై = గళాలంతారమై - కంటెయై
 శిఖరి = కొండలకు, రాట్సింహ = రాజోత్తమః డగుటవలన, ఉల్లసత్ =
 వెలుంగునట్టి, వట్టమై = వట్టాభిషేకనయమున లూటమునం గట్టిన వట్టమై,
 ఈకొండక్ = ఈమందరవర్ణతమును, హేరాశపుంగంతులక్ = ఎక్కువ
 ప్రకాశములతో, ఇష్టదక్, మాయదు = మాపుఁజేందదు. కనఁగింటె =
 చూచితివా? ఒకరిలిగానే ప్రకాశించుచున్న దనుట.

రాట్సింహ అనుటలో రెండుపదములు శ్రేష్ఠవాచకములు.

“స్వరుత్తరపదే వ్యాఘ్రే పుంగవర్షభికుంజరాః,

సింహాకార్యులనాగాద్భాః పుంసే శ్రేష్ఠార్థగోచరాః.” (ఆమరము).

వానుకిని ద్రాదుగా నొనరించి త్రచ్చుటచే మందరమునం దొఱికిడి
 రేఖలు కలిగె ననుటకు.—

తే. “కనకశేతకకృతరేఖగాత్రయస్మి

వ్యాశతసుస్పృష్టికృతవళిపలయ మగుట

మహితసోపానమును బోనిమందరాద్రి

యింపుఁ బుట్టించుగాత మియిద్దఱును.” (శృం. వై. ఆ. 5-వ. 62).

తా. ఉదధిఁ ద్రచ్చుకఱి, తరియైనమందరాద్రి అదిశేషపును ద్రాదుఁ
 జేసి నిండుగాఁ జుట్టును జుట్టి లగుటవలన వానుకి శరీరమువలన రాపాడఁగా
 మైన నాల్గువరదలు నారాయణామూర్తి భుజాంగదముల నువర్ణమువలన నగు
 మొలత్రాదు నడుమున దిగించుకొను నొద్దానము, కంతాభరణము నను
 వలంకారచతుష్కమై యంతవఱకు మసిపోక వెలుంగుచుండెం గాంచితివా?
 అలం - ఉల్లేఖము.

తే. వేదవేదాంతముల వేద వేదకి కనని
 పద్మలోచనుశ్రీపాదపంకరుహము
 లజ్జరేఖాంకితము లవేయచలవంశ
 వల్లభుని మేఖలాసీమనెల్ల మెఱయు.

49

టీ. వేద = విధాత, వేద = ప్రాజనువులయందును, వేదాంతముల
 యందున్ = ఉపనిషత్తులయందును, వేదకి = శోధించి, కనని = చూడఁజాలని,
 పద్మలోచను = సారాయణమూర్తియొక్కయ, శ్రీ = లక్ష్మీప్రదములైన,
 పాదపంకరుహములు = పాదపద్మములు, అజ్జరేఖా = కమలరేఖలయొక్క,
 అంకితములు = చిహ్నములచేబడినవి. అవే, అచలవంశ = వర్ణతనమూహ
 మునకు, వల్లభుని = మందరిగియొక్క, మేఖలాసీమన్ = నదును, ఎల్లన్ =
 అంతటను, మెఱయున్ = ప్రకాశించుచున్నవి.

తా. వేలుపులలో బెద్దయగు బ్రహ్మయంతవాడు వేదములందును
 వేదాంతములందును వేదకినను జూడవశముగాని విష్ణుమూర్తియొక్క పాద
 పద్మరేఖలు సమస్తవర్ణతములలో నలిశ్రేష్ఠమైన మందరొద్ది నడిమితావుల
 యందు బ్రకాశించుచుండెను. అలం-నిశేషము.

ఉ. నాలుకబంతి వ్రేలబడి సంజానఁ దోగి తమూలకల్లవ
 శ్రీల హసింప నుబ్బి కనుగ్రేవల జేవులు పుక్కిలింపఁగా
 వాలిక మేనివీఁ చెగయ వాడినమూల్యమువోలె నాదిమ
 వ్యాళము దీనివగ్గ మయినట్టియవస్థఁ దలంతు నెప్పుడున్.

టీ. అదిమవ్యాళము = మొట్టమొదటి వగు సర్పము - వాసుకి, నాలుక
 బంతి = జిహ్వలయొక్కవక్రీ, వ్రేలబడి = అడుగునకు వ్రాలి, సంజానన్ = గర
 శముచేత, తోగి = బాగుగాఁదడిసి, తమూల = చీకటిచెట్టయొక్క, కల్లవ = చివురుల
 యొక్క, శ్రీలన్ = సంపత్తులను, హసింకన్ = పరిహాసముచేయఁగా, అలిశయిం
 కఁగా, జేవులు = ఎఱుపురంగు, కనుగ్రేవలన్ = శ్రేష్ఠ ప్రక్కలయందు, ఉబ్బి =
 మను—33

ఉచికి, పుక్కిలింపఁగాఁ = బయటి కుమియుఁగా - వ్యాపింపఁగా, వానిక =
 పొడవైన, మేని = దేహముయొక్క, పీఁచు = మీఁదిచర్మము, ఎగయ్ =
 లేచిపోవఁగా - దోఁకొని చర్మమంతయు నొఱిపిడిచేఁ బోవఁగా, వాడిన =
 వదలిన, మూల్యముఁతోలే = పుష్పమాలరీతి, దీనివర్గము = ఈమందర
 పర్వతమునకుఁ గవ్వపుఁద్రాడు, అవస్థ = చెడుదశను, ఎప్పుడు = ఎల్లప్పు
 డును, కలంకు = కలంచుచుండును. (పించెగయ యని పాఠాంతరము
 పించు=బలము అని త్రానుదొరవారి ప్రతి. ఈ పాఠ మంత సరసముగా
 గాన్పించుటలేదు.)

తా. మెరాసురులు కడలిని మధించునడుమమునఁ గవ్వపుఁ ద్రాడుగా
 నొనర్చి యీపర్వతమును జాట్టినవానికిదుర్దశ నే నిబ్బడికిని మఱవలేను. అంత
 నాకేమిహి విషము నుమియుచు నాగరముచే నార్చి మగు బిహ్వలవరున
 తమాలవృక్షవల్లవములవలె నీలవర్ణముతో వ్రేలుచుండ నేత్రములు రక్తి
 మును జేంది రక్తము నుమియుచుఁ బ్రకాశింప నొడలిమీఁది చర్మ మూడి
 వాడిన పుష్పమాలికపోలికగా నుండెను. అలం-ఉపమ. స్వభావము.

చ. బిలముఖమంత్రి నీధరణిభృత్పతి వారిధినిర్భరభ్రమిన్
 దలముగ మున్నుద్రావినసుధారసధారగుణః బునన్ జమి
 పలితవికారదూరనిరపాయసుఖస్థితిః గాంచె నాంగఁ గో
 మలవిదలచ్చిరోదుహతమాలవినీలిమరేఖ యొప్పెడిన్. 51

టీ. ఈ, ధరణిభృత్పతి = గిరిరాజు, మున్ను, బిల = కొండబిలములను,
 ముఖమంత్రి = వక్త్రమందోహముచేత-నోళ్లచేత, వారిధి = తీరస్థానమునందలి,
 నిర్భర = ఎక్కువగా, భ్రమిన్ = త్రమణముచే, దలముగ = నిదిదముగా -
 విశేషముగా, ద్రావన్ = పానముగావించిన, సుధారస = అమృతముయొక్క,
 ధార = ప్రవాహముయొక్క, గుణః బునన్ = గుణముచేతనే, చుమి = నువ్వు,
 పలిత = తెల్లఁబడుటచేనైన, వికార = మార్పునకు, దూర = దక్షిణ, నిరపాయ =

చిక్కులేని, నుభ=నుభముయొక్క, స్థిలిక్=వాసమును, కాంక్షే, నాగ్= అనురీతి, శోమల=అందమైన, విచలత్ = ఎక్కువ కదలుచున్న, శిరోరుహ= శృంగము లను శిరస్సులయం దంకురించిన కేశములో యనదగిన, తమాల = తమాలవృక్షములయొక్క, విసిలిమ=ఎక్కువనైల్వముయొక్క, రేఖ = వరుస, ఒప్పెడిక్ = ఒచ్చుచున్నది. మిగులఁ గోమలములుగాన కానుగు అటుల ఎక్కువ నల్లఁగా నుండెను. మందరమునకు శిఖరములు తలలు, తలలెక్కుడు గాన తమాలవిసిలిమరేఖ పెండ్లుకలు. అసికాలమునాటివాడైనను మంద రునితలపెండ్లుకలు నెఱయమి యమృతము ద్రావుటచేత; ద్రావినది యముగ; ఒకముఖచే గాదు, చిలముఖరమూహముచేత. అలం. ఉత్పేక్ష - రూపకము.

తా. ఈకన్యపుఁగొండకొమ్మలయం దున్నతమాలవృక్షనముబాయ పీఠర్వతము మున్ను తీరసాగరమునఁ దఱిమెనయై త్రమించునవ్వడు గహ్వ రము లనువక్తములచే నుధారణము ద్రావినహేతువున నేమో వృద్ధత్వము తేటటు నల్లఁబాటియుండు శిరోజములవలెఁ బ్రకాశించుచుండెను.

చ. జడధ మధింపఁ జిక్కి సుధసౌరభ మానుటఁ జాపు దక్కి తా పడఁకులనుండి దుగ్ధభవపాండిమ బొందుల నంద మొంద నిం దడవిమెకాలతోఁ గదుపులై చరియించును మేతకై బయల్ వెడలి ధులీకులీరశకులీమకరీముఖవారిజంతువుల్. 52

టీ. జడధి=పడొనిధిని, మధింపక్ = త్రచ్చుచుండఁగా, చిక్కి = మందరాద్రిక్రిందఁ దగిలియుండి, సుధ = అమృతముయొక్క, సౌరభముక్ = తుదిశమును, అనుటక్ = వాసనచూచుటవలన, చావు = మరణము, తక్కి = పోఁగొట్టుకొని, దుగ్ధ=తీరమువలన, భవ = పుట్టిన, పాండిమ = శ్వేతత్వము, బొందులక్ = దేహములయందు, అంద మొందక్ = ఒప్పియుండఁగా, ఇందుక్ = ఈమందరనగమునందు, తాపడఁకులనుండి = శిలావకాశములయందుండి, తాగులనందులలో నుండి, ధులీ = అండుకమతములు, కులీర=పాద్రకాయ

శబ్దః=అడుగుపెట్టేములు, మకరీ=అడుగునక్రములు, మఖ = మొదలైన, వారి
జంతువుల్ = ఉదకమందలిజంతువులు, అడవిమెకాలతో = అడవిమృగము
లతో సహితము, మేతకై = ఆహారమునకై, బయల్పడలి = కైలమునుండి
బయలుదేలి, కదుపులై=తండములై, చరియించున్=చిరుగుచుండును.

తా. క్షీరసాగరమును దరుచునయమందు మీదికి రాలేక ఋద్ధ
తమ్ముక్రిందఁ దగుల్కొనినకమతములు, నక్రములు, మత్స్యములు, పీకలు
మొన్నగుజంతువులు దుగ్ధములలో నుండుటచే ధనశిమఁ జెందించేహములు
గలవై యందలినుభ యంటుటచే మరణములేనివై మందరాద్రియొక్కెలల
శెరియలలోనుండి యాహారార్థమై వనజంతువులతోఁ గూడ బయలు వెడలి
తండకండములై సంచరించుచు దిరుగుచుండును.

మ. అనుచున్ జందనపంకపంకిలతలంబై కేతురుద్ధాతపా
ధ్వనిరుష్ణం బయి మంచకోపరికుటీవాటీసటన్నర్తకీ
జన మై యశావతసర్వతగళితవీక్షాతోరణప్రశ్నీబం
ధన మై యొప్పపురంబు సొచ్చి భవనద్వారప్రసూణంబునన్.

టీ. అనుచున్=అనిపెప్పుచు, చందనపంక=గంధపునీటివలన, పంకిల =
బాడియైన, తలంబై = భాత్రీతలముగలదై, కేతు = బెక్కిములచేత, రుద్ధ=
అడ్డగింపబడిన, ఆతప = ఎండ గలిగిన, ఆధ్వ = దారియందలి, నిరుష్ణంబై =
ఉష్ణములేనిదై. మంచక=చప్పరములయొక్క, ఉపరి = మీది, కుటీ = కుటీర
ములయొక్క, వాటీ=పల్లెలయందు, నటల్ = నృత్యముచేయుచున్న, సర్త
కీజనమై = నాట్యస్త్రీలుగలిగినదై, యశావత = యశావసాంగనానము దాయము
యొక్క, సర్వతగళిత = అంతటను, కలిత=నిండిన, వీక్షా=దృష్టులను, తోరణ =
తోరణములవలెఁ బ్రకాశించుచున్న, ప్రక్ = పూవుబెత్తులయొక్క, నిబం
ధనమై=రచనకలదై, ఒప్పపురంబు = ఒప్పచున్న కననగరము, సొచ్చి=ప్రవేశి
ంచి, భవన = గృహముయొక్క, ద్వార = గుమ్మమునకుముందుండు, ప్రసూ
ణంబునన్=మండపమందు, (మందరి కన్వయము.)

నేల గంధపురొంపిచే నలరుటచే నట్టువక త్రియలు మంచెదై నృత్య మొనర్చిరి. లేదా ఇంద్రాక్షునిఁ జూడఁ బ్రజలు మూఁగుటచే నేలవైఁ జలెనె లేక మంచెలవై నృత్య మొనరించిరి. యువతలచూపులు తెలిచనైలు గ్రహ ముండును. రాజును సుదర్శింప నుత్సాహమును గాంచు చెలువలచూపులే నగరము నలంకరించుభూలదండలవలె నుండును. పుష్పమాలికలు చూపులు శ్వేతగంధము లనుట కాధారము లొనంగబడెను.

తా. ఇట్లు గంధర్వుఁడు స్వరోచితోఁ జెప్పుచు చిక్కనిమంచిగంధపు కష్టాపులు ఁట్టి దాసులయందుఁ జల్లఁగా నుండుటకై ధ్వజపటము లెత్తి యెత్తుగాఁ గట్టిరకట్టదపువచికలలో నృత్యము నేయుచున్న గణికాంగనల శ్చుష్టులు దిశలయందుఁ బుష్పమాలికలతోఁరణములు నెలకొల్పినట్లు ప్రకరింపఁ బ్రకాశించుపురముం బ్రవేశించి. అలం. రూపకము.

శ. మంత్రుల బాంధవభటసా

మంత్రుల నాశ్రితుల నిలిపి మహికాంతు నిశా

కాంతమనె కాంతికందళ

కాంతం బగునొక్కదొరనగర విడియించెన్.

54

టీ. మంత్రుల = సచివులను, బాంధవ = బంధువులను, భట = పరిచారకులను, సామంతుల = ఇతరదేశ ప్రభువులను, ఆశ్రితుల = అనుసరించి బ్రదుకువాఁని, నిలిపి = అదందు నిలువ నాజ్ఞాపించి, మహికాంతు = స్వరోచిని, నిశాకాంతమనె = శశికాంతమణులయొక్క, కాంతి = ప్రకాశముయొక్క, కందళ = అంతురములవలన, కాంతము = హృదయాప్తానయైనది, అను, ఒక, దొరనగర = ప్రభుమందిరమున, విడియించెన్ = విడిది నేయించెను.

పూర్వము ద్రిశ ప్రతులందు మంత్రుల యరి కలదు. ఈ ప్రాసము లాక్షణికసప్తకమే. మంత్రపదము మంత్రీయనుటకు సమార్థక మగునా యరునది స్ఫుగ్ధము. ఆధునికము ద్రిశ ప్రతులందు మంత్రీ యనియె కలదు.

తా. మంత్రులను, జాట్టములను, సేవకులను, ఇతరదేశరాజులను, ఆశ్రితులను, తగినతావులయందు బసలు చేయించి, చంద్రకాంతమణులచే బ్రకాశించు నొకరాజమందిరమున స్వర్లోచిని విడిది సేయించెను.

వ. విడియించి యనంతరంబ యంతగిపుర కాంతాక రాంతతంతస్య మానమణిభాజననీరాజనమంగళంబు లంగీకరించి ప్రియాంగనల సంభావించి మగుడ నాస్థానమండపంబున కేటించి మతంగమంకిమంకజమందపాలమరీచిమాండవ్య మార్కండేయాదిమహామునుల రావించి లగ్నంబు నిశ్చయించి గగన చరజంఘాలకరప్రేషితలేఖతరులేఖాముఖంబులఁ జిత్రరథ చిత్రాయుధచిత్ర సేనాదులగు గంధర్వులను వరాహకర్ణగజ కర్ణసుకేతుమాణిభద్రప్రముఖయతులను రేవంతప్రముఖ గుహ్యకులను మందారముఖ్యవిద్యాధరులను విలిపించి వినయపూర్వకంబుగా విత్తాధిపతికి విజ్ఞాపనపత్రిక లిఖించి నిజప్రధానులం బంచి నలకూబరు రావించె నంత. 66

టీ. విడియించి = స్వర్లోచిని రాజమందిరమున నిలిపి, అనంతరంబ = వెంటనే, అంతగిపురకాంతా = అంతివాసపుస్త్రీలయొక్క, కరాంత = కరతలము లందు, తంతస్యమాన = ధరింపఁబడుచున్న, (నంతస్యమాన = మిక్కిలి విస్తరింపఁబడుచున్న - త్రాసుదొరవారిపాతము.) మణిభాజన = మానికపుట్టెర మణులయందైన, నీరాజన = ఆరతులయొక్క, మంగళంబుల = శుభ క్రియలు - మంగళపుటారతులు, అంగీకరించి = పరిగ్రహించి, ప్రియాంగనల = అనుగుణ్యులను, సంభావించి = గౌరవించి, మగుడ = లేదుగ, అస్థానమండపమునకు = సభామంటవమునకు, ఏటించి = వచ్చి, మతంగుఁడు, మంకి, మంకజుఁడు, మందపాలుఁడు, మరీచి, మాండవ్యుఁడు మార్కండేయుఁడు మొదలగు, మహామునుల = గొప్పమునిశ్రేష్ఠులను, రావించి = వచ్చుటలఁజేసి, రంజ = నుమహార్తము - రాశ్వుడయమును, నిశ్చయించి = నిర్ణయించి, గగన

చర = గంధర్వులగు, జంఘాల = కీడుగాములగు భటులయొక్క, “జంఘా
లొలిజవస్త్రల్య” అమరము. కర = హస్తములందుచి, ప్రేషిత = పంప
బడిన, లేఖకరు = దివ్యతరువులనుండి సంపాదించిన, లేఖాముఖులన్ =
శుభలేఖల మూలముగా, చిత్రరథుఁడు, చిత్రాయుధుఁడు, చిత్రసేనుఁడు,
మొన్నగువారు, అగు గంధర్వులన్ = గంధర్వులను, వరాహకర్ణుఁడు, గజ
కర్ణుఁడు, నుకేతుఁడు, మాణిభద్రుఁడు మొన్నగుయత్నులను, కేవలఁడు,
మొన్నగాఁ గలగుహ్యకులను, మందారుఁడు మొదలైన విద్యాధరులను, పిలి
పించి, విరాధిపతికన్ = కుచేరునికి, వినయపూర్వకంబుగాన్ = మిక్కిలి
శెప్పడితో, మిగుల నడకువ ముందుకలుగునట్లుగా, విజ్ఞాపకపత్రిక = విన్న
పంపుకామి, లిఖించి = వ్రాసి, నిజప్రధానులన్ = స్వీయసచివులను,
పంచి = పంపించి, నలకూటరున్ = కుచేరునికహరుని, రావించెన్ = రప్పి
చెను. అంతన్ = ఆ విష్ణుట (మందరి కన్వయము.)

క. పసుపులనలుఁ గిడి రైదువ

బిసరుహలోచనలు పెండ్లి పెద్దలయాజ్ఞన్

వసుధాధ్యక్షముభుక్షున

కసితాలకభరకుఁ బేరటాం ద్రుగి బాడన్.

56

టీ ఐదువ బిసరుహలోచనలు = పద్మలోచనలగుముత్తైదువలు, పెండ్లి
పెద్దలయాజ్ఞన్ = పెండ్లి కేతెంచిన పెద్దలగువారియాజ్ఞాప్రకారము, వసుధా
ధ్యక్షముభుక్షునకున్ = రాజేంద్రుఁడగు స్వరోచికిని, అసితాలకభరకున్ =
నల్లనికరులుగల మనోరమకును, ఒగిన్ = పరుసగా, పేరటాం ద్రు, = పేరం
టముఁజేయవచ్చిన ముత్తయిదువులు, పాడన్ = పాటలు పాడుచుండగా,
పసుపుల నలుఁగు = కనుపుతోఁ గలిపినననలుఁగులు, ఇదిరి = పెట్టిరి.

పేరంట మన శుభకార్యములయందుఁ దాంబూలాదులతోఁగ కాఁడు
వారలఁ బిలుచుట. ఆ పేరంటముగల స్త్రీలు పేరటాం ద్రు, అనఁగాముత్తైదువు
అని భావము.

తా. పెండ్లిపెద్దలయ్యాజ్ఞ చేత ముత్తైదువలు స్వరోఁడికి మనోరమ కను చేరఁటాండు పాటలు పాడుచుండఁగా వరుసగాఁ బనుపు నలుఁగులు పెట్టిరి.

ఉ. మజ్జన నూడె రాజు కృశమధ్యమ లింపున నంప గుంపు లై
గొజ్జెఁగనీటివెల్లువలు గోవజవాజులనిగ్గుః జూపఁ జం
చజ్జరతాహికంచుకముచాయమమంగుల నొత్తై జెప్పునీ
రుజ్జగిలకొవహించె మెయినూఁదినఁబాటుదుకూలచేలముల్.

టీ. రాజు = స్వరోఁచి, కృశ = ఆల్పమగు, మధ్యమలు = అవలగ్న ములుగల యువతులు - సన్న నినదుముగల చెలువలు, ఇంపునకొ = ఉత్సాహ మతో, గుంపులై = గుంపులుగాఁ గూడి, వంపకొ = జలమును పోయఁగా, గొజ్జెఁగనీటి = వన్నీటియొక్క, వెల్లువలు = వణివలు, గోవ = గోవదేశపు, జవాజుల = జవ్వాజులయొక్క, నిగ్గుకొ = అలి సౌరభమును, చూపకొ = కనఁబఱువఁగా మజ్జరమాడెకొతాన మొనర్చెను, గోవాదేశపుఁ బ్రకస్తమగు జవ్వాదితావులను వెల్లడించు వన్నీట రాజు స్నానము గావించెను. చంచల్ = ప్రకాశించుచున్న, జరత = ముదిసిన, అహి = సర్పమగు వానికియొక్క, కంచుకముచాయ = పొరవంటి తెల్లనిరుంగుల, మమంగులకొ = తెల్లబట్టల వలన, చెప్పునీరు = శరీరమునఁ జెప్పుగా నుండునుదకము, ఉజ్జగిలకొ = పోవు నట్లు, ఒత్తై = తడియొత్తుకొనెను. ముదిసిన పాముకుమునము మిగుల సన్న ముగా నుండును. ఊఁదినకొ = ఊఁదినంతనే, పాటు = ఎగయినట్టి, దుకూల = ప్రకస్తములైన, చేలములు = వననములు, మెయిలొ = శరీరమున, వహించెకొ = ధరించెను.

తా. ఆ సమయమున స్వరోఁచి దాసీజనంబు వోయఁగా జవ్వాదీవాన నచే నొప్పు ప్రకస్త మగు వన్నీట జలకమాడి పాముకుమునమువలె సన్నముగా నుండు శుభ్రస్త్రములచే నొడలు తుడిచికొని విలువ యగు చేలములొ దాల్చెను. అలా. నిద్రాసము. అలిశయొక్తి.

చ. గరువునకొత్తఁ జెంగలువకచ్చు ఘటించినమాళిఁజట్టై జెం
దిరిఁచెఱంగునన్ బసిఁడితీఁగెలు నించినజిల్లుపాగ బం
భరసభ వాసనాపవనపారణఁ దేల నలందెఁ గస్తురిన్
మరకతనూక్తి కాదిమణిమండనమండితుఁడయ్యెనయ్యెడన్.

జీ. అయ్యెడన్ = ఆనమయమునందు, గరువునకున్ = ఒకపైపునకు,
ఒత్తన్ = వ్రాసనట్లు, చెంగలువకచ్చు = రత్నోత్పలంపు తుళుకుందుకము,
(ఎఱ్ఱకలువవీరి గాఁ బిరికికూర్చి యని ప్రానుబోధవారి ప్రతి.) ఘటించిన
మాళిఁ = తాల్చిన కిళియోడ, చెందిరిక = చంద్ర కావిననముయొక్క, చెఱం
గునన్ = కొనయందు, (తెఱంగునన్ = రీతిగా. పాఠాంతరము). పసిడి
తీగలు = నువ్వునూత్తములు, నించిన = నిండించిన, జిల్లుపాగన్ = పలు
చనితలగుడ్డను, చుట్టెన్ = తలకుఁ జాట్టుకొనెను. బంభర = లేంట్లయొక్క;
సభ = సమాహము, వాసనా = సౌరభముతోఁ గూడిన, పవన = వాయువు
యొక్క, పారణన్ = భక్షించుటచేత, లేం = నంతసింహుగా, కస్తురిన్ =
మృగమదమును, అలందెన్ = లేవఱుచేసికొనెను. మరకత = పచ్చలు;
మాక్షిక = ముత్తియములు, ఆది = హాసగు, మణి = మణులుగూర్చిన;
మండన = అలంకారముచేత, మండితుఁడు = కై సేసినవాఁడు, అయ్యెన్ =
అయెను.

చెందిరిక తెఱంగునన్ = కస్తునైమద్దు విధముగా నని శబ్దాంతాకరము.

రత్నములు రాజులకు రసప్రదములు, స్త్రీలకు సౌఖ్యదాయకములు
గాన రాజు భరించెను. రత్నములనుగూర్చి.—

“లేఁకి స్వ్యః పురుషశ్రేష్ఠాః రసబంధనకారిణః

స్త్రీయం కుర్వంతి కాయస్య కాంతిం స్త్రీణాం సుఖప్రదాః.”

(భావప్రకాశము)

చెందిరికయనరక్తవర్ణవస్త్రము. స్వరోచియైజ్జరితలగుడ్డఁ జాట్టుకొనెను.
చెందిరిక రూపాంతరము చెందెత్. చెందెత్ యన నెఱ్ఱవలువ యనుటకు.—

ఉ. “చెందెత్ విన్నయ సాబుచుట్టి—”

(విజయ. ఆ. 3.)

చ. 'చికిలివసిండి' వ్రాతనునుచెంది కవన్నియమేలకట్టు' (కనుచరిత్రము. ఆ. ౧.)

తా. స్వరోచి రక్షోత్పలకందుకముం బెట్టి సిగచుట్టుఁ జాట్టివచ్చునట్లు తునుంబారంగు సేసిన యంద మగు నెఱ్ఱునికలపాగఁ జాట్టి కస్తూరిం బూసిగొని రత్నమయాభరణములను ధరించెను.

మ. కదిసెన్ లగ్నమటంచు మంత్రులు దొరల్ గంధర్వరాజాజ్ఞను
న్నద వేదండఘటాభటాశ్వరథసేనాజై త్రవాదిత్రసం
పదమీఱ్ఱజను దెంచి కాంచిముద మొప్పుక జేసిరారాధుగాఁ
గదళీ కాంచనకక్ష్యలక్ మెఱయు లేఖస్వామిచౌదంతిపై. 599

టీ. మంత్రులు = ఇందీవరాక్షునిమంత్రులు, దొరల్ = పెండ్లి పెత్తనమునకు వచ్చిన రాచబంధుగులు, లగ్నము = సమాహారము, కదిసెన్ = దగ్గఱకు వచ్చెను, అటంచున్ = అని, గంధర్వరాజాజ్ఞ = ఇందీవరాక్షుని యనుమతిచే, ఉన్నద = మదాలికయముచే నొప్పారు, వేదండ = కరుల యొక్క, ఘటా = సమాహములును, భట = కాల్యులములును, ఆశ్వ = హయములును, రథ = రథములును, మొదలగు, సేనా = చతురంగసేనా ఖరివారము యొక్కయు, జైత్ర = జయస్వభావములగు, వాదిత్ర = భేరి మొదలగు వాద్యములయొక్కయు, సంపద = వైభవము, మీఱ్ఱ = అతిశయింపు, చను దెంచి = వచ్చి, కాంచి = దర్శనమొనరించి, ముదము = ఉత్సాహము, బిప్పు = బిప్పిదము కాఁగా, కదళీ = కేతవములచేతను, కాంచన = నువర్ణముచే నొనర్పబడిన, కక్ష్యలక్ = నడుముకట్టుచేతను, నడికట్టుపట్టులచేతను, మెఱయు = ప్రకాశించు, లేఖస్వామి = దేవేంద్రునియొక్క, చౌదంతి వైక్ = దంతచతుష్కముచే నొప్పు గజముమీఁద, ఆరాధుఁగాన్ = ఎక్కిన వానినిగా, చేసిరి = దినరించిరి.

(కదళిపదము జెండాయందును అరణ్డియందును వర్తించును. "కదళీ ఘృజమోచయోః" ధనంజయునిఘంటువు. "కదళీ వై జయంత్యాం చ రంభాయాం హరిణాంతరే. విశ్వము".)

విరుగుటపై వరాకములు గట్టుట కలదు. ఇట్టి ప్రయోగములు పలు తావులఁ గలవు.

సీ. “పాదవుల నడినన్న యొడగులు చెంచెనముల పెంపు గగనంబుగొలది పెట్ట”
(భార—విరాట.)

“మాలు నేరుగులు మోళమధ్యముల వ్రాలుమావతులు వైవ్రాలు చెంచెనలు”
(రామా—యథ.)

చెంచెనములన బెక్కిములు.

గజములకుఁ గదళికదంబాలంకారము వసుచరిత్రమునందుఁ గూడఁ జెప్పఁబడినది.

ఉ. “ధాతుపరాగరక్తియును దంతవిభక్తియుఁ జామరప్రకా
శాలికయంబునంకుల మదాంకనమున్ గదిళికదంబనం
భూతియుఁ గర్పరాకృతియుఁ బుష్కరభూతియుఁ బూని భద్ర దా
భ్యాతివహించి మించె పృథుగండము లచ్చట నద్భుతంబుగన్.”
(అ. ౬ ప. ౪౨.).

తా. పెండ్లి సుముహూర్త మానన్న మయ్యె నని గంధర్వరాజునాజ్ఞ మంత్రులును బెండ్లి పెద్దలును మంగళారావములు నెలంగ చతురంగ నీశా యుక్తులై ప్రయాణమై స్వరోచివిడిసినరాజమందిరమునకేగి యారాజేంద్రుం జూచి యానందించి తాము ఆలంకరించి తీసికొని కల్గిన యైరావతముపై, పెక్కించిరి.

ఉ. అత్తఱిఁ బట్టణంబుకీకచాంబురుహాత్ములు కౌతుకంబునన్
జిత్తము లుల్లసిల్లఁ గయినేసి గృహంగణసౌధమాలికల్
మాత్రి నరేంద్రవీధిఁ జతురంగబలంబులుఁ గొల్వఁగా మరు
న్నత్తగజంబుపైఁ జనుకుమారశిరోమణిఁ జూచి రుబ్బుగన్.

టీ. అత్తఱి = అ సమయమునందు, పట్టణంబు = పురినిగల, వికచ = వికాసమును నొందిన - వికసించిన, అంబురుహ = పద్మములవంటి, అత్తులు =

నేత్రములుగలకాంతలు, కౌతుకంబునకొ = సంకోచముతో, చిత్తములు = మనస్సులు, ఉల్లసిల్లకొ = సంకోచము లొందఁగా, కయిసీసి = భూషణములం దాల్పుకొని, గృహంగణ = ఇండ్ల వాకిండ్లయొక్క, సౌధ = వార్తములయొక్క, మాలికత్ = పజ్జులను, హత్తి = హత్తుకొని చేరి, నరేంద్రసింధి = రాజపక్షమునందు, చతురంగబలంబులుకొ = నాలుగు సేనాగములను, కొల్వఁగాకొ = సేవింపఁగా, మరుత్ = దేవతలయొక్క, మత్త = మదించిన, గజంబువైకొ = విరావతమువైసి, చను, కుమార శిరోమణికొ = రాజపుత్రోత్తముడగు స్వరోచిని, ఉబ్బునకొ = ఆనందముతో, చూచి.

తా. పట్టణమునం గల నుదతులందఱు నానయమున నానందముతో చలంకరించుకొని వచ్చి గృహములయందును మేడలందును బ్రవేశించి రాజపక్షమున వైరావతారోహణుడై కట్టచున్న స్వరోచిం గాంచిరి.

ఉ. అంచెలు గట్టి కాలితోడునై చననీవు గదవ్వు ప్రాదిరా
యంచలివేటిసంగడములయ్యెను నయ్యమయేటివెడ్కనా
కంచుబదంబునకొ మొరయునందియయూడగదన్న పోయి
ఁగించె లతాంగి యోర్తుమురజిన్ని భుసాగర మేఖలావిభున్.

టీ. లతాంగి = లతపంటి శరీరముగల రమణి, ఓర్తు = ఓకానొకతె, ప్రాదిరాయంచలు = చనువైన రాజమరాశములు-పెంపుడు రాజహంసలు, అంచెలు గట్టి = బారులు దీటి, కాలితోడునై = పాదముజీరముల ధ్వనినాలుకిండుట యనుబంధుత్వముకలవియై, చననీవు = పోవనిచ్చుటలేదు, కదవ్వు, ఇవేటిసంగడములు = ఇవియొక్కడి స్నేహములు, సహచరములు, అయ్యెను = అయ్యెను, దయ్యమ = దైవమా, నాకుకొ = నా పంటి తగులమువానికి, ఏటివేడ్క = నందర్బనోత్సాహ మెక్కడిది, అంచుకొ = అనుచు, పదంబునకొ = పాదమునందు, మొరయు = ధ్వనించుచున్న, అందియకొ = అందెను, ఊడగదన్న = ఊడిపోవునటుల గాలు విదలించి, పోయి = ద్వారము

దగ్ధజమఃబోయి, మురజీత్ = నారాయణమూర్తితో, నిభుక్ = సమానుఁడగు, సాగర = సముద్రమే, మేఖలా = సిద్ధాబిముగాంగల భూమియొక్క, విభుక్ = భర్తయగు స్వరోచిని, వీక్షించె.

అంచలమ్రోత యంచలయులివువలె నుండుటచే నంచలు వెంబడించు నచట కవిసమయము. ఈ యంశము కలుచోటులు గలదు.

శ్లో "ఏతాశ్చలద్వలయ సహతి మేఖలాత్థ
ఘృకారనూపురజరాజిత రాజహున్యః," (భర్తృహరి.)

సీ. "తరువద్ద మని యంటఁ బెనగునంచకు నంప్రి
హీరాంగదమృతాళ మిచ్చి యనివె." (వసు. ఆ. రి.)

కడియమిచ్చుటచే నజాతీయము కారిధ్వని లేమిచే నంచ వెంబడించెనని భావము.

తా. తన కాలియంచలమ్రోత హునధ్వనివలె నుండుటచేఁ దమ జాలి యంచలరొద యని తలంచి పెంపుడు రాయంచలు పలి వెంట నంటి రాసాగెను. అంచలగుంపు వెంటవచ్చుట తనసందర్భనక్రియ కాటంక మని తలంచి కాళ్లను జుట్టుకొన వానిం దప్పించుకొనఁ దలంచి పాదకటకముల మూడఁదన్ని వెడలెను.

చ. వలపులపల్లవుం డొకఁడు వట్టిచలంబున నేచ దీనయై
యలుకలు తీర్చి తీర్చి యొకయచ్చుర వచ్చి నృపాలు నన్నగ
ర్వలువడిచూచెఁ గామునుండువెంట నెరానపుడా త్తఘర్తయై
వెలవెలఁబాటెఁ దన్తుఖము వెల్వెలఁబాటెనిటాననాబ్జయున్.

టీ. ఒక, అచ్చుర = అప్పురస్త్రి, వలపులపల్లవుం డొకఁడు = కాముకుఁడైన ఓటుఁడొకఁడు, వట్టి చలంబున = కారణములేని మచ్చురముచేత, విలక = బాధించుగా, దీనయై = విచారపడినదై, అలుకలు = అతని శ్రోధము. లకు, తీర్చి తీర్చి = తిన్నఁగాఁదీరిపోవునటు లొనరించి, అన్నగర్వలువడి = తన.

నివాసమగు హర్షమును నదలి, వచ్చి = ద్వారము చెంగటికి వచ్చి, వృపాల్ = రాజును, చూచెను. అపుడు = ఆ రాజును జూడవచ్చు ననుమందు, కాముకుడు = వలచినవాడును, వెంటనే రాత్ = వెంట డించిరాగా, అత్త = చెందబడిన, ఘర్షయై = స్వేదముగలదై, తన్మఖము = ఆమెముఖము, వెలవెలబాజెత్ = తెల్లబోయెను. విట = విటకానియొక్క, ఆనసాబ్జము = ముఖపద్మమును, వెల్వెలబాజెత్ = తెల్లబోయెను.

తా. అప్పురసయొక్కతె నిటుడు మాటి మాటికి దనపై గోపించుచుండ నాతని కోపముం బోగొట్టి పోగొట్టి చిరాకుపుట్టి ప్రభువునీడించు మిషతో లోననుండి వీధిలోనికి వచ్చి రాజుం గాంచెను. వెంటనే నేస్త కాడును వచ్చిం గావున నాతనిం జూచి తనకలంపు వలపుకానికిఁ జెలిసిన దేమో యనుచింతచే శరీరము చెమర్చు మోము విన్ననయ్యెను. పిమ్మట దుఃమాట సాగకపోయెగదా యను కలంపుతో విటకాని మోమును విన్ననయ్యెను.

చ. చిలుకలకొల్కి కల్కి యొకచేడియ నాటకసాలమేడపై
నిలువున నాడుచుండి ధరణీపతిఁ జూడఁ దలంచి యంచునన్
నిలిచిరహిఁగనుంగొనుచు నెయ్యమునన్ దచువల్లి యుబ్బి కం
చెల తెగి పడ్డఁ గేతనముచీరచెఱంగున మూసెఁ జర్ములన్.

టీ. చిలుకలకొల్కి = చిలుకముక్కునుబోలిన యెఱ్ఱని కనుగొలుకులు గల, కల్కి = అందక తెయైన, ఒకచేడియ = ఒకానొక చెలువ, మేడపై నిలువు నన్ = హర్షముమీది యింటియందలి, నాటకసాల = నాటకాల యందు, అడుచుండి = నృత్యము చేయుచుండి, ధరణీపతి = స్వరోచిసి, చూడఁదలంచి = చూడవలయు నని యుద్దేశించి, అంచునన్ = నాటకాల చివరను, నిలిచి=నిలిచియుండి, రహి=కోరికతో, కనుంగొనుచున్, నెయ్యము నన్ = స్నేహముచేత-ఆనందాలిశయముచే గాంచుటవలన, తనువల్లి = తీవ్రపండి శరీరము, ఉబ్బి కంచెల = కంచుకము, తెగి = విగుప్తచేముడిసిపోయి, పడ్డన్ = పడి

చోఁగా, కేతనము చీరచేఱంగునకొ = బెక్కిముయొక్క 'వస్త్రపుకొనచే,
చప్పులకొ = వస్త్రములను, మూనెకొ = మాటుపఱచెను. రాజగౌరవార్థము
గృహములపై నెలకొల్పఁబడిన కేతనపటమె పైఁటగా నయ్యె నని భావము.

ఇందు హావభావము లభివర్ణితములు. చను లుబొంగుట దర్శనోత్సా
హమునఁ గాన నిది కామేంగితము. కామేంగితములు ఇదివఱకె యుదాహ
రించితిమి. గుబ్బు లుబొంగి రైకపగులుట కామేంగిత ముటకు. —

“మోక్షుం డై వేచ్చతి కుచపటిమాత్మనానై వ భిన్నా” (ద్విల్వజీయము.)
“ద్రాగుత్తుంగఘనస్తనాంగణగళచ్ఛానూత్తరీయాచలా”

(పున్నబాణవిలాసము.)

అపలాకనవశమున గుబ్బు లుబొంగు ననుటకుఁ బ్రమాణము. —

ను. “జిలుగుబయ్యెద జీరువాటి యెడలకొ శృంగారవస్త్రాంకురం
ములతో నొక్కచకోరలోచనకుచంబుల్ పూర్ణకళ్యాణమరి
గళకుంభంబులు నూత్నపల్లవవిభంగ శ్రీనమేతుమరై
న లలిం జెన్నెనలారె డైషధుహీరాభావహాకంబునకొ.”

(శృంగారస్త. అ. ౬. ప 67.)

తా. అందకడై యొకతె మేడపైభాగమందలి నాటకసాలలో నర్త
నము సేయుచు స్వరోచిని గాంచుటకుఁ దలంపుగలిగి నాట్యశాలకొన నొక
వైపున నిలిచి యుండి యాకనిఁ జూచుటవలనఁ గలిగిన మోహాతిశయమున
శరీరము పొంగి ఊచికముడి తెగి యూడి పడిపోవుటచేఁ జప్పులు బహి
రంగము కాఁగా నందు నిల్పియున్న కేకుపుయొక్క గుడ్డకొంగుచేఁ జప్పులను
గప్పుకొనెను.

ఉ. కీరమనోజ్ఞవాణి యొకకిన్నరి కిన్నెర మీఁకిమీఁకి యొ
య్యారపులీల నేఁగి వసుధాధిపుఁ గన్గొనె జిల్లుపయ్యెడకొ

హారముఁజక్కఁబెట్టెడుకుచాహితహస్తమువైఁడిగోట్లహిం
సారతినేయదర్పకునిసంవెంగముల్కులుఁబోలె మించగన్.

టీ. కీరమనోజ్ఞవాణి = శుకవాక్యములవంటి మనోహరమగుమాటలు
గల, ఒకేన్నరి = కిన్నరాంగనయొక్కర్తు, కిన్నెర, మీటిమీటి = వాయించి
వాయించి, ఒయ్యారపులీల, పోయి, జిల్లునయ్యెదన్ = పలుచనివైటను,
హారమున్, చక్కఁబెట్టెడు = సద్గుణుడుచున్న, కుచ = పాలిండ్లవై, ఆహిత =
శిలువలచిన హస్తము = కరముయొక్క, వైఁడిగోట్ల = సువర్ణపుసఖములు,
హింసా = విరహాలను బాధపెట్టుటయందు, రతినేయు = ఇష్టపడునట్టి
దర్పకుని = మదనునియొక్క, సంవెంగముల్కులుఁబోలెన్ = సంవెంగపువ్వు
బాణములందోలె, మించగన్, పసుభాధిపున్ = ప్రభువును, కన్తోనెన్ =
చూపెను.

తా. కిన్నరాంగన యొర్తు కిన్నెర వాయించుచు వాయించుచు మాని
న్వారోచిం జూడ నేగి తీవలను మీటునప్పుడు వ్రేలికిఁ దగుల్చుకొను
జుంజారుగోరులుగల వ్రేళ్లతో హారములను బయ్యెదను సవరించుకొనుచు
ప్రభువుం గాంచునపు డాగోట్ల విరహాలగు స్త్రీలను బురుషులను హింసింప
నిచ్చగించు మారుని సంవెంగపూవులముల్కులొ యను రీతి నున్నది. ఆలం-
కీప్రేక్ష.

చ. పరవశదైన్య మాడుకొనుప్రాధలఁ గానదు ఘర్షవారిచేః
గరఁగి స్రవించుచిత్రకము గాన దనాదృతవీటిపాటలా
ధరమున సున్నమంటినవిధంబును గానదు నవ్వుటాల కా
భరణము గొన్నఁ గానదొకబాల నృపాలునిఁ జూచినివ్వెఱన్.

టీ. ఒకబాల = ఒకయావనాగమముతో నలరుచున్నది, నృపాలునిన్ =
న్వారోచిని, చూచి = సందర్శించి, నివ్వెఱన్ = లొట్టుపాటుచేత, పరవశ
దైన్యము = తన మోహమువలనఁ గలిగిన దీనత్వమును, అడుకొను = చెట్టకొను.

చున్న, ప్రాథలక్ = ప్రాథక్వముగల యువతులను, కానదు = చూడదు, ప్రాథ
కాంతలు బాలబ్రాహ్మణులు గ్రహించి యెంత కామముగలది యని నింద యొన
రించుచుండిరి. తచేకదృష్టితో నుంటచే బాల యానింద గ్రహింపఁజాలదా
యెను. ఘర్ష = స్వేదకముయొక్క, వాఙిచేత్ = శివకముచేత, కరణి, స్రవించు =
కాణుచున్న, చిత్రకము = బొట్టు, కానదు, అనాదృశిక్ = ఆదరములేక
పోవుటచేత, వీటి = తమ్మలముచే నయిన, పాటల = వత్సర్థముతోడి, ఆధరము
నక్ = పెదవియందు, నున్నము, అంటిన విధానము = అంటుకొనినరీతిని,
కానదు = చూడదు. నవ్వుటాలకుక్ = చరిహనమునకు, ఆధరణము = వస్తువును,
కొన్నక్ = ఎవ్వరైనఁ బుచ్చుకొనినను, కానదు = తెలిసికొనదు.

ఇందు ప్రంభస్వేదము లనుసాత్వికభావములు చెప్పఁబడెను తల్లి
జ్ఞానములు,—

శ్లో. “నర్వేఽసి సత్వమూలత్వాద్భావా యద్యపి సాత్వికాః,
తథావ్యమిషం సత్త్వైకమూలత్వాత్సాత్త్వికప్రథా.
అనుభావాశ్చ కథ్యంతే భావసంనూచనాదమి,

... ..

అస్యేషాం సుఖదుఃఖాదిభావేషు కృతభావనం,
అశకుల్యేన యచ్చిత్తా భావకానాం ప్రవర్తతే.
సత్త్వం తదితి విజ్ఞేయం ప్రాజ్ఞైస్సత్వోద్భవానిహకా,

సాత్వికా ఇతి కానంతి భరతాద్యా మహర్షయః.

తే ప్రంభస్వేదరోమాంచస్వరభేదాశ్చ నేపథుః.

వైఃర్ణ్యమశ్రుత్రశఛూచిత్యప్తే షాక్షీర్తికాః.” (రసార్థవరుధాకరము.)

తా. ఒకానొకచిన్నది ముగ్ధత్వముచే నృపాఽం గాంచి పరపకత్వ
మును బొంది, తన్నుఁ జూచి నిందించు ప్రాధస్తీలను, తెలుటబిందువులచే
గరణిపోయినబొట్టును, తమ్మలము నేయుతఱి పెదవి సంటుకొనిన నున్నమును,
చరిహనమునకుఁ దాను దాల్చిననగను దీసికొన్నను నేమియు నెఱుంగక
యంతయు మఱచి యున్నది.

మను—౩౪

చ. అలికులవేణి యొక్కతే రతాంతమునకా దనయంగవల్లిక
బులకలుచొక్కులేజెనురు పుట్టంగ నేగి నరేంద్రజూడరా
పులకలు చొక్కులే జెనురుబోనకయట్టుల యుండెనట్టిదా
జేలువగువానిగన్గొనినచెల్వకు జూపుల కావె కూటముల్.

టీ. అలికులవేణి = తే.టితండముపంటి జడగలిగిన, ఒక్కతే, రతాంత
మునకా = సంభోగానంతరమున, తన, అంగవల్లిక = లతపంటి శరీరమందు,
పులకలు = మేసికెంద్రుకలు నిక్కిబాడుచుకొనుటలు-గగుర్పాటు, చొక్కు =
ఒడలు తెలియకుండుట, లే.జెనురు = చిన్నచెన్నుట, పుట్టంగ = కలుగఁగా,
ఏఁగి = ద్వారముకడకుఁబోయి, నరేంద్రు = స్వరోచిని, చూడఁ = చూడఁగా,
అపులకలుచొక్కు లేజెనురు = సంభోగము చేయుటచేతఁ గలిగిన గగుర్పాటు
వరవశతవలన కొంచెముగాఁ జేనుటపోయింట్లు, పోవక = అణగిపోవక, అట్టుల =
ఎప్పటియట్లే, ఊండెను, అట్టిని = అసంతతి యటువంటిది, బో = చెలువగు
వానికా = అందగానిని, కన్గొనినకా = చూచిన, చెల్వకు = రమణికి. చూపుల
దృష్టులే, కూటముల్ = రకులు, కావె = అగును.

ఇందు స్తంభరోమాంచ స్వేదములు సూచించబడెను. స్తంభము, గగు
ర్పాటు, చెనుట యివి సంభోగనమయమునందుఁ గా మేంగితములందును గల
గుట ప్రసిద్ధము.

తా. సంభోగమువలనఁ గలిగిన గగుర్పాటు, చిలుచెనుట మొదలగువి
మాటుపలుపక యొకచెలువ స్వరోచినిఁ దిలకింప నుత్సాహపడి వచ్చెను.
రాజును చూడఁగ నుత్సాహాతిశయమున మఱిల స్తంభరోమాంచ స్వేదా
దులు జనించెను. అలం - అథాంతరన్యాసము.

చ. అలరులబంతి జృంభికకు నడ్డము నేయుచుఁ గర్ణపాలిపై
కలకలఁ ద్రోయుచుకా దరంగ రా ప్రమదాశ్రులు గోటమీటు
చుకా, జెలిభుజవీడికొత్తగిలి చిల్కను దువ్వుచు వాలుఁగన్ను
గ్రేవల కుదఘారచేర నొకవారవిలాసిని చూచె రాసుతున్.

టీ. ఒక, వారవిలాసిని=అందకత్తెయగుచికి, అలరులబంధి=పున్న
శంకుకమును, జ్యోతికకు= అవులింకను, అడ్డముచేయుచు= చాటుచేసి
కొనుచు, కర్ణపాశివైక్= శివకర్ణివైక్, అలకలక్= ముఖముమీదిను
లను—ముంగురులను, త్రోయుచు=ఎగచుచు, తరంగలు=తెరలు
ములు, జే, ప్రమదాశ్రులు= ఆనందబాష్పములు, గోటక్= గోటితో,
మీటుచు= ఎగజిమ్ముచు, చెలి= నేస్తకత్తెమొక్క, భుజపీఠి= పీఠవలె,
జన్నుజుజముపై. చిత్తగిలి= కొంచె మొటిగి, చిల్కను= మెపుడుచిలుకను,
చుష్టుచు=గోటితోగీరుచు, వాలుగచ్చు= గ్రేవలకు= పొడవులగుక్రే
న్నులకు, ఉదధార=ఎక్కువ ప్రేమవలనఁ బట్టిన కంటిసీటిధార, చేరక్=
చేరుకొనఁగా—నిండఁగా, రాసుతుక్=న్నరోచి, చూచెను=కాంచెను.

ఇందు అశ్రు వసు సాత్వికభావము చూచింపఁబడినది.

తా. ఒకవారకాంత యావులింత వాఁగాఁ బువ్వుబంటిని నోటికడ్డుగా
తుంచుకొని మోమున ప్రేరాదుముంగురులఁ బ్రక్కొత్తింపుచు చేతిలాగు
శుకమును చువ్వుచు గంట నీరుపెట్టుచు నేస్తకత్తెబుజముమీది కొఱిగి నిలిచి
యుండి స్వరోచిం దిలకించె. అలం-స్వభావోక్తి.

చ. జిలుంగులఁ బెట్టుచుకొదొడలఁజెంద్రికపావడయంటమైతడిక్
బెళవెళ లేనిచీరఁ గటిబింకపుజన్నులఁ జేర్చికొంచు వే
జలకము లాడియాడి యొకచాన కరస్థితకేకయై నృపుక్
వెలువడి చూచె లోఁబడితి నీకని బాసకు నిల్చెనో యనన్.

టీ. ఒకచాన = ఒకచిన్నది, జలకములు = చుట్టనములు, అడియాడి =
చేసిచేసి (ద్విరుక్తి యాదరాశయము చెలుపును) జిలుంగులక్ = బలుచది
చిన్నకుంచెలను, పెట్టుచుక్ = తడియొత్తుటకు మేనిపైసొత్తుచు, మైతడిక్ =
శరీరమందలి తడివలన, కొడలక్ = ఉరువులపై, చెంద్రికపావడ=చెంద్ర
కావిగాగర, అంటక్ = అంటుకొనఁగా, కటిక్ = నడుమును, వెళవెళలేదు

భీరక్ = తడిసిపెళ్ళపెళ్ళమను ఛ్వస్యనుకరణములేని పయ్యటగొంగును, బింకపు = బిగువగు, చన్నులక్ = చనుదోయిమీఁద, చేర్చికొంచుక్ = చేరునటుల నొవరించుచు, కరిస్థిత = హస్తమందన్న, కేశయై = శిరోజములు కలదియై, వెలువడి = వెలుపలికి వచ్చి, నీకు లోఁబడిలిక్ = నీకు వశ్యురాలనైతిని, అని, బావకక్ = బట్టుపెట్టుకొనుటకై, నిత్తినోయనక్ = నిలిచినదేమో యను నటుల (ద్వారప్రదేశమునందు నిలిచి), నృపుక్ = స్వరోచిని, చూడక్ = తిలకించెను.

(లోకములొ మిగులఘోర మగు ప్రమాణము గావించువారు తడివస్త్ర మును గట్టుకొని నీరుగారుచున్న పెద్ద్రుకలు చేతఁబట్టుకొని రాజు ముందుఁ బ్రమాణముచేయుట యాచారము. ఈవద్యమున ఔత్సుక్య మను సంచారి భావము సూచింపఁబడెను.)

ఔత్సుక్యలక్షణము.—

క. “మదము మదిరాదికృతన, మద మోహవ్యతికరంబు మఱి యౌత్సుక్యం బదవనమయాక్షమత్వము, మది యర్థవినిర్ణయంబు మఱి యెట్లన్నన్.”
(నరసభూపాలీయము.)

విలంబము సహింపఁజాలమి యౌత్సుక్యము.

తా. ఒకయువిద మజ్జనమాడుచుండ రాజు వచ్చుచుండె నని యాల కించివేగముగాఁ దడిగడ్డను విడిచి వైచి యొడలుం దలయుఁ దుడుచుకొన కయే చెంగవిగాగర యూరువుల నంటుకొనిపోవఁ జుట్టుకొని యొడలనీటిచేఁ దడిసినవయ్యొంటచీరను గుచములవైఁగఁబర్చుకొని నీట్లుగారుఁరోజముల నొకహస్త మున మెరికలువైచి బట్టి బయటికి వచ్చి స్వరోచిం జూచుచుండ నోయి రాజా! నీకు నే నధీమరాల నైతి నని యెట్టుపెట్టుకొనెనో యనువిధంబున నుండెను. అలం-ఉత్పేక్ష.

మ. ఒకనేత్రాంబుజ మొక్కగల్గమొక చన్నయ్యారపుగలీలపీ థికిదోఁచు దలుపొరగా నొకపురంద్రీరత్నమీక్షించె రా

జకిశోరంబుఁ దదీయలై వెలయుభామాలక్ష్మలన్ జూచిత్రక్షిం
బకభాగంబు మొఱంగి మైత్రికి శివాభాగంబ యేతెంచెనాన్.

టీ. పురంధ్రీరక్షము = ఉత్తమురాలగు నొక పతివ్రతాశిరోమణి
తదీయలై = స్వరోచి సంబంధలై - అన్వరోచికి వశ్యురాండ్రై, వెలయు =
ప్రకాశించు, భామాలక్ష్మలన్ = సరస్వతిని, లక్ష్మిని, స్వరోచిని విద్యయు
లక్ష్మియుఁ జెందియున్నవనుట చూచి, మైత్రికిఁ = స్నేహమునకై, త్ర్యంబక
భాగంబున్ = సామేనగు శంకరుని పార్వ్యమును, మొఱంగి = మాటువఱచి,
శివాభాగంబ = గౌరియొక్క యర్ధభాగమే, ఏతెంచెనాన్ = వచ్చెనేమో
యనునట్లు, ఒక, నేత్రాంబుజము = ఒకతామరపూవువంటి కన్నును, ఒక,
గల్బము = చెంపయును, ఒకచన్ను, ఒయ్యారపున్, లీలన్ = విలాసముతో,
వీధికిన్ = బహిరుపత - రాజువచ్చుతో వతు, తోడన్ = కనఁబడునట్లుగా,
కలుపు ఓరిగాన్ = కలుపుప్రక్కగా - కలుపుచాటున సగముమేను బయట
సగముమేను నిమిషునంతగాఁ దెఱచియుంచి, రాజకిశోరంబున్ = స్వరోచిని,
ఈక్షించెన్ = చూచెను.

సందర్శించుచున్నది పతివ్రతారత్నముగాన పార్వతితోఁ బోల్పఁబడి
వది. పురంధ్రీ కాలముతీతినది. రాజు కిశోరముగాన సందర్శించుట యుక్త
ముగనన్నదని భావము. అలంఛితేప్రీతి.

తా. పతివ్రత యొక్కరిక రాజును గాంచుకలంపుతోఁ గవాటము
నొకభాగమును మూసి చాటుగా నొకలోచనము, ఒక పార్వ్యము, ఒకచన్ను,
వెలుపలికిఁ గాన్పించునట్లు చూచుచుండగా శివునికి సామేనుగా నున్నగౌరి
నేత్రకాండ్రగు నీరియు, సరస్వతియు, భాగ్యమును జదువునై స్వరోచిం జెంది
యొండుటచే వారిం గాంచి సుతోషింపవలయు నని, యొడలునుదాచుకొని
యర్ధశరీరముతో వచ్చి కాన్పించెనేమో యను నట్లుండెను.

మ. కలయన్ గూర్చిఁ జెమర్చుచంగములలగ్నంబై నసన్నంపుచుం
జాలకొనేయమునందు మించుకమలస్తోమంబుచేఁ జూచె నొ

క్కులతాతన్ని చెలంగి పొంగుమదికాంక్షల్ దీర మేనెల్లంగ
న్నులుగావించికుమారుజన్మము చెన్నున్జూచుచందంబునన్.

టీ. ఒక్క, లతాతన్ని = లకవంటి శరీరముగలచిన్నది, చెలంగి = అతి
శయించి, పొంగు = ఉప్పొంగును, మదికాంక్షల్ = చిత్తములాని యభి
లాషములు, లీరక్ = నెఱకేఱుగా, కూర్చిక్ = ప్రేమచేత, కలయక్ =
దేహమంతయుఁ గలియునట్లు, చెమర్చు = చెమట పట్టిపట్టి, అంగములక్ =
అవయవములయందు, లగ్నము = తగులుకొనినది, ఐన, సన్నంపు = మిగుల
వన్నునైన, చుంజుల = సొగసైన, కొనేయమునందుక్ = పట్టుబట్టయందు
మించు కమలస్తోమముచేత = తామరవలెనున్న చిత్తరువునేకలాని తచ్చి
తూవులనమూహముచే, మేనెల్లక్ = దేహమంతయు, కన్నులుగావించి =
కనులుగాఁ జేసికొని, చూచుచందంబునక్ = చూచునట్టి విధముగా, కుమారు =
వ్వరోచియొక్క, జన్మముచెన్నుక్ = వయస్సుయొక్క యందమును,
చూచెను.

ఒడలెల్లఁ గన్నులుచేసికొని చూచుట యాదరాతిశయమును చెలుపును.
శనులేగాక ప్రత్యవయవము రాజును బాడఁ గోరెను. ఒడలెల్ల కనులుగాఁ
జూచుట యాదరాతిశయమును సూచించు ననుటకు.

తే. “ఎల్ల చిగురాకుఁబోండ్లకు నెంతవేడ్క.

యంతవేడుక దనలోన నలికయల్ల

నొక్కగుబ్బలకొమరాలు చక్క పచ్చి

కనియె నొడలెల్లఁ గన్నులై మనుజవిభుని.”

(శృం. వైష. ఆ. రి. ప. 60)

ఇటులనె యుండు మఱియొకవర్ణనము.

“న కానే సముఖాయాతే ప్రియాణి వదతి ప్రియే

నర్వాణ్యంగాని కిం యాంతి నేత్రతామత కర్ణతామ.”

ఇందు స్వేదము కౌశ్యుక్య మనుసాత్వికభౌవములు సూచికములు.
అలం. పరిణామము-ఉల్పేక్ష.

సాత్వికలక్షణము.—

క. “అపిసిద్ధికారచేతో, గతవృత్తివిశేష మరయంగా సత్త్వము త
కృత్రిపాద్యక్రియభౌవము, సకతాలంకారకారి చను తెలియంగన్.”
(కావ్యాలంకారచూడామణి)

తా. పెండ్లిసమాధుని గాంచుతలంపుతో నొక చిన్నది తామరతేపలు
గలకట్టువస్త్రమును ధరించి చూడరాగా స్వరోచిం జూడ శరీరమంతయు
శేత్రముగాఁ జేసికొని వీక్షించుచున్నదేమో యనునట్లు వస్త్రము చెమటచే
శరీరము నంటుకొని యుండెను.

వ. ఇత్యైతంగునక్ గరంగునంతరంగంబులు గలకురంగాక్షుల
యపాంగంబులన్ దుఱంగలించు సితేతరతరతరదృగ్గోచుల
సభంగశృంగారరసవీచులచాలు నంబోలెఁ బొదువంబడి
యాలంబితచీనాఁబఁప్రాలంబమాలికాచిత్రమ్ములగునాతపత్ర
ములు మెఱయఁ బత్రమ్ముల దిగి దుర్గాధిపతు లేమేమయని
త్రోపుత్రోపాడుచు వీచువీచోపు లచ్చమ్ము లగుకౌముదీ
గుచ్చమ్ముల సంతరింప నంతిక్ వైజయంతిఃలక్ష్మణాలుపలువలక్
బొలయు చిటుగరువలిక్ దూలు నీలాలకలయలక లుభయ
సాశ్వాసముత్తంగమత్తమాతంగ మదసౌభ సంగిభృంగ
సంఘంబుల నెలయింప నింపారు కలవంబు లబ్బెటునక్
బేటులెత్తి యెండ్లొరులయొత్తడిక్ బొడిపొడియై యెగయు
విస్మయపరరాగపూగంబు చదల నెల్లెడ నుల్లెడ * గట్టిన
ట్టమర దట్టనట్టమ్ముగ సాగునాగరులవాగారవమ్ములు నిగుడ

నెడవడక పొగడు పొగడికలకలములును బుంఖాను
 పుంఖ శంఖ భేరి కటహ కాహళ వేణు వీణాదివాదనధ్వ
 నంబును గలనుధురకిన్నరీనిక్యాణంబులరాణా ద్రాణ
 జెటుచు *విన్నాణంపుగొల్పుటెలుంగులును వేల్పుగాణలు
 పాడు లక్ష్మీనారాయణుల కల్యాణంపుబొటలక దీటు
 కొను తిన్న నిరవంబులుక గలసి బలసికొను కోలాహలము
 లిమ్ముగ సందడుల నెడ గలుగక జడియు వేత్రహస్తులప్రశ
 స్తతరసాహానినాదంబు సంబంధించి పెంపాలయ నత్యంత
 కాంతం బయి నిరంతరగతిక గ్రంత నడవ నడదివియలై
 మకుటారవిందరాగంబులు వెలుంగ నలుగడల సామంత
 సందోహంబు క్రందుకొన మండమందగమనంబునక జను
 బృందారక వేదండంబుపై నుద్దండతనుచ్ఛాయాకలాపంబు
 జలబోటిజంబాలకదంబకంబుడంబు విడంబింపఁ దిన్న నిరవం
 బునక గలసి బలసినకోలాహలంబు హంసాదివిహంగమ
 హృదయంగమరావంబును బెడంగువడ నడుచుక్రంత
 నత్యంతదర్శనీయంబు లై మెఱయు మంగళద్రవ్యంబుల
 నెడనెడక వీండ్రించు పుండ్రేక్షుదండంబులకడలఁ గడలు
 కొను పసరుటాకులడాలు కైవాలంబునందంద క్రందుగా
 మండుచేదివియలు చెందోవలునుం గాఁ బాన్పిద్యయ
 సముత్తుంగమణిసాధవీధికారోదోంతరాళంబున గంధగజ
 ఘటాఘనాఘనకాంతిధూళిమాగధప్రవాహంబునక గూలం
 కమం బగునృపతిపథయమునాప్రాదంబు గగనగంగావగాహ
 నాభ్యాసంబున నిండుకొని పోవునదియునుంబోలెఁ దనరఁ

దనసముద్దామతేజోభరంబున జడిసిన మేరుగిరిమోటులం
బోలెఁ దీరుగలభుజంబులన్ దాటుమాటుగా నిడివతార
తారంపుఁబంచసంబులు దోరంతరహారంబులుఁ గేయూర
హీరంబులుఁ గరకంకణమహాదకందశంబులుఁ గటికనఁ
మేఖలాఘటితంబగు చేరుకరాచురీమరకతంపుబిడి మెఱుం
గులున్ దఱిసి వెన్నెలక్రొమ్మురువులబోరనన్నగునరపడుగు
జిలుఁగుకంచుకంబుగు మించి వెలుపలన్ దోస మంచు
గవిసినరోహణపహీధరంబునుంబోలె రాజభవనాంగణంబుఁ
జేవచ్చె నంత నక్కడ.

71

టీ ఇతైఱంగనన్ = ఈవిధముగా, కరుగునంతరంగంబులు = ప్రేమతోఁ
గూడినచిత్తములు, కల, తరుంగాక్షుల = లేడిమాపులవంటి చూపులుగలస్త్రీల
యొక్క, అపాంగంబులన్ = క్రేగమ్మలయందు, తుఱంగలించు = వెలుగు
చున్న, సితేతర = నీలవర్ణములుగల, తరళతర = ఎక్కువచలములున్న, దృక్ =
చూపులయొక్క, రోచులన్ = ప్రకాశములచే, అభంగ = కొదువకాని,
శృంగారరస = శృంగారరస మును జలప్రవాహమునందలి, వీచుల = కెరటముల
యొక్క, చాలునం బోలెన్ = వరుసచేవలె, బాదుచుబడి = క్రమ్మునఁబడి
అలం. ఉత్పేక్ష.

ఇందు అపాంగపుణాపులు నట్టివిగా నభివర్ణింపఁబడెను. ఇదియుఁ
ల్రసిద్ధమె.

శ్లో. “వేశ్యా క్షత్రి సఖపదమఖాన్ ప్రాప్య వర్తగ్రమిదూన్
ఆమోక్ష్యస్తే క్షయి మథుకరశ్రేణి దీర్ఘాన్ కటాక్షాన్.”

(మేఘసందేశము.)

సీ. “కర్పూరకస్తూరికాప్రవాహంబులు ప్రవహింప లోచన ప్రాంగణముల”
(శృంగారనైషధము. ఆ. ౧. ౭)

చ. తొలకడిచూపు లింపెనగు ధూపములై...”

(చంద్రికాపరిణయము. ఆ. ౨. ౪౭.)

“కటాక్షోఽపాంగదర్శనే.”

(ఆమరము.)

“యే తయా తీక్షణలచక్షుస్త్రిభాగదృష్టా
స్తే కామచంద్రచుభుపంచమసూరణీయాః
యేషు పునన్నిసరితా నకలాపిచ్ఛుప్తే

ర్వర్తస్తే తే లిలజలాంజలిదానయోగ్యాః” (కర్పూరమంజరి.)

అలంబిత = చేసినబడిన, చీనాంబర = చీనాదేశపు బట్టుగుడ్డతోఁ
శుట్టబడినదగు, ప్రాలంబ = చక్కగా వ్రేలాడుచున్న జాలరులయొక్క,
మాలికా = బట్టులచేతను, చిత్రములు = అచ్చరమగులుపునవి, అగు, ఆక
చిత్రములు = ఛిత్రములు, మెఱయిం = ప్రకాశింపఁగా, వత్తములకొ = వాహన
ములను, దీగ్గి = దిగి, “వత్తం వాహనపక్షయోః” అమరము. దుర్గాధిపతులు =
దుర్గముల నేలరాజులు, ఏము ఏము = మేమేమేమేమే, సేవచేయుటకు మేము
ముందుగాఁ జనవలయును మేము ముందుగాఁ జనవలయును, అని, త్రోపు
త్రోపాడుచుకొ = దికిరినొకరు తొలంగిపోవునటులఁ ద్రోసికొనుచు, వీచు = వినరు
నట్టి, వీచోపులు = చామరములు, అచ్చములు = ధవళములై ప్రకాశించునవి,
అగు, కాముదీగుచ్ఛములకొ = వెన్నెలగుత్తులును, సంకరింపకొ = పట్టింపఁగా,
(అలం. ఉభయం.) అలంబిత = చేరువ నున్న, వైజయంతికలకొ = జుడాలయందు,
క్రాలు = ప్రకాశించు, వలువలకొ = బట్టవలన, పాలయం = ఆవరించుచున్న,
చిఱుగరువలికొ = పిల్లవాయువుచేత, తూలు = చలించుచున్న, నీలాలకల =
నల్లని ముఖముమీదికురులుగల యువతులయొక్క, అలకలు = మంగు
రులు, ఉభయపార్శ్వ = రెండు వైపుల నుండు, సముత్తుంగ = ఎక్కువపొడవు
లైన, మత్తమాతంగ = మదగజములయొక్క, మద = మదజలధారలయొక్క,
పౌరభ = పరిమళములకు, సంగి = దరించుచున్న, భృంగగంఘులులకొ = లేటి
మొత్తములను, ఎలయింకకొ = చేరువకు నచ్చునట్లు చేయఁగా, ఏనుగుల
గండస్థలములందలి మదజలము గ్రోలుచున్న తుమ్మెదలు స్త్రీల ముంగురులు
తమ్మ తుమ్మెదలేయనకొని భ్రమపడి చేరవచ్చునటులఁ జేయుచుండెను. అలం-

క్రొలిమంతము. ఇంపారు=నంతోపమును బుట్టించు, కలపములు=గంధపుంజులు, అబ్బటునక=ప్రకలపలనగలిగినవేడిచేత, పేటలెత్తి=కల్లులెంచి, ఒండొరుల యొత్తడిక=అన్యోన్యము సంభవించు రారాపుచేత, పొడిపొడియై=నరిగి మిక్కిలి పొడియై, ఎగయు=మీదికిలేచుచున్న, వినయర=న్యాయవినయముగలిగిన, పరాగపూగంబు=ధూనినముదాయము, చదలక=మింట, ఎత్తెడక, ఉత్తెడ=శుభమునఁగట్టుమేలుకట్టు, కట్టినట్టు=కట్టినవిధముగా, అనుక=విప్పగా, మేసిగండంపుఁబూత యొక్కకకన రేగి ధూనియై మింటి కెగయ నదియంతయుఁ జూచిని గట్టినట్లుల నుండెను. అలం. అలిశయోక్తి. దట్టదట్టముగక=ఒకరినొకరు ప్రోసిరినచు, మిగుల కఠుముగా ననుట. సాగు=బయలుజేరివచ్చు, నాగరుల=పొరులయొక్క, వాగారవములు=వాక్యధ్వనులు, నిగుడక=ఎక్కువకాఁగా, ఎడవడక=ఎడతెడపితక, పొగడు=స్తోత్రముచేయుచున్న, పొగడికల=స్తులిపాతకులగు మదిమాగధులపొగడికలయొక్క, కలకలములును=కోలాహలధ్వనులును, పుంఖానుపుంఖ=ఒకదారివెనుక నొకటిధ్వనించుచున్న, శంఖ=చిందములు, భేరి=భేరులు, వటన=హ్రీముతపైటలు, కాపాళ=బాకాలు, వేణు=పిల్లనగ్రోవులు, వీణా=వీణియలు, ఆది=మన్నగు, వాదన=వాద్యవిశేషములయొక్క, ధ్వనిమును=శబ్దములును, కల=అవ్యక్తమయిన, మధుర=ఇంద్రుని, కిన్నరీ=కిన్నెర యనుపీఠియలయొక్క, విశ్వాణాంబుల=శబ్దములయొక్క, రాణక=మనోహరత్వమును, త్రాణఃశేణులు=పటుత్వమువలనఁ దగ్గించుకట్టి, వీణారవమును మించియలిశయించు, విన్నాణాంపుఁ గొల్పుచేలుంగులక=కళలకతోఁ జనుపరు లొనర్చు, గళనాదములును, నేర్పుతోడి పాతకులు కొనుగోలుచేయు కంఠస్వరము లని కొందఱు. వేల్పుగాణలు=అప్పరసలు, ఘడు=పాచుచున్న, లక్ష్మీనారాయణులు=లక్ష్మీదేవి నిష్ఠుమూర్తియొక్క, కళ్యాణాంపుఁబాటలక=పెండ్లిపాటలచేత, దీటుకొను=పూర్ణమగుచున్న, లిన్ననిరపాములక=నెమ్మదిగలధ్వనము.

లును, కలసి=అన్నియు నొకటియై, బలసి= బలపించునట్టి, కోలాహ-
 లమ్ములు=కలకలమ్ములు, ఇమ్ముగ్గ్ = తగినవిధముగా, నందదులగ్ = సమర్థము
 లను, ఒససికొనుచు వచ్చువారియొత్తిడులను, ఎడగలుగ్ = దూరమగునట్లు,
 ఒత్తిడితోలంగిపోవునటుల, జడియు=వెడలనెట్టునట్టి, వేత్రహస్తలు=బెత్తములు
 ధరించినభటులయొక్క, ప్రశస్తకర = ఎక్కువ పొగడఁదగిన, సాక్షా-
 నిసాదాబుగ్ = సంతోషమును గలుగఁ జేయుధ్వనిని, హెచ్చరిక చేయువలు
 కులధ్వనిని, సంబంధించి = కూడుకొని, పెంపు=బొన్నత్యమును, ఒలయగ్ =
 పెంపఁగా, అత్యంత కాంకంబయి=మిక్కిలినుదరమై, నిరంతరగతిగ్=ఎడతెగని
 తెఱిగున, క్రంతనడవగ్ = సారిపట్టుకొని నడవఁగా, పెండ్లికొడుకువాడు
 పెండ్లికుమార్తెకొఱకుఁ బ్రధానమునకు సంబంధించిన శుభవస్తువులఁ గొని
 వచ్చుటకు గ్రంతనడచుట యుదురు. నడచివియలై = గమనము చేయుచున్న
 దీవములై, మకుట=శిరోభూషణమును కిరీటమునందలి. అరవిందరాగంబులు=
 పద్మరాగంబులు, వెలుంగగ్ = ప్రకాశింపఁగా, నలుగడలగ్ = నాలుగు
 దెసలయూడును, సామంతసాదోహులు = చుట్టు ప్రక్కల నున్న నృపాల
 సమూహము, క్రందుకొనగ్ = చుట్టుకొని రాఁగా, ముదముద = నెత్తుది
 నెత్తుదియగు, గమనంబునగ్ = గతితో, చను, బృందారక = దివ్యుల
 యొక్క, వేదండంబువైగ్ = గజమగు నైరావకముమీఁద, ఉద్బంధ =
 విస్తారమయిన, తనుచ్ఛానూ = శరీరప్రభలయొక్క, కలాపంబు = సము-
 దాయము, జంజేటి = జంబూనదియొక్క, జంబాల = బురదయొక్క,
 కదంబకంబుగుంపుయొక్క, డంబుగ్=రీతిని, విడంబింపగ్=తులఁదూరఁగా,
 తిన్ననిరవంబునగ్ = చక్కనిభావనముతో, కలసి, బలసి = చుట్టుకొనిన,
 కోలాహలంబులగ్ = కలకలముచుదప్పుడును, చూసాచి = మరొకములు మొద-
 లయిన, విచూగను = వత్తులయొక్క, హృదయూగను = చిత్తరంజకమున,
 రాపాము = చప్పుడును, బెకగువడగ్ = శోభించునట్లు-అందము గలుగఁ
 జేయునటుల, నడుచుక్రంతగ్ = నడుచుచున్న ప్రధానద్రవ్యములఁ గొని

చోళ జనసమూహమునందు (అలం - ఉపమ.) అత్మంత = ఎక్కువ, దర
 నీయంబులై = వీక్షింపనొప్పినవై, మెఱయు = ప్రకాశించు, మంగళద్రవ్యం
 బులకొ = శుభవస్తువులయందు, ఎడనెడకొ = మధ్యమధ్య, తీండించు =
 ప్రకాశించుచున్న, పుండ్రేక్షు = చారలచెఱవలయొక్క, దండంబుల = కజ్జల
 యొక్క, కడలకొ = చివరలయందు, కడలుకొను = విజృంభించుచున్న, పసరు
 టాపల = పచ్చనియాకులయొక్క, డాలు = ప్రకాశము, కైవాలంబును =
 వాసుడు, అందంద, క్రందుగాకొ = విస్తారముగా, మందుచేదియలు =
 ప్రకాశించుచున్న చేదివిటిల, మెదొవలనుకొ = రక్తోత్పములను, కాకొ,
 పార్వద్యయ = రెండువైపులను, సముత్తంగ = ఎక్కువయినంతములైన,
 మణిసౌధ = రత్నచార్మములయొక్క, వీధికా = మధ్యమార్గములను, రోదొంక
 రాళంబునకొ = మిటికి మిటికి నడుమ, గంధగజ = మత్తేభములయొక్క,
 ఘటా = సముదాయములనెడి, ఘనాఘర = వానకాటునందలిమట్టులయొక్క,
 కాంతిక = వెలుగురువంటి వెలుగురుగల, ధూళి = పరాగమతోడి, మాగధ =
 మగధాశ్వములయొక్క, ప్రవాహంబునకొ = పరుసయనుపరదచేత, కూలాం
 కమంబు = పిడ్డులనురాపాడుచుండునది, అగు, నృపతికథ = రాజవీధియను,
 యమునాప్రాదంబు = కాళిందీనదియందలిమడుగు, గగనగంగా = మిన్నేటి
 యందు, అపగాహన = స్నానముచేయునట్టి, అభ్యాసంబునకొ = పరిచయము
 చేత, సింధుకొని = సంపూర్ణమునొంది, పోవునదియునుండొలకొ = ప్రవహించు
 దానివిధముగా, తనరకొ = ఒప్పుగా. (అలం. రూపకము, ఉత్పేక్షయను.)
 కన = తనయొక్క, సముద్దాహ = అభ్యంతరములేని, లేజోభిరంబునకొ =
 ప్రకాశాతిశయముచేత, జడిసిన, మేరుగిరి = మేరుపర్వతముయొక్క, మోరు
 లుండొలకొ = కొమ్మలొక యనునట్లు, తీరు = అందము, కల, భుజంబులకొ =
 భుజములయందు, తాటుమాటుగాకొ = ఎగుడుదిగుడుగా, ఇడివ, తార
 తారంపు = శుభ్రపటిలముత్యములయొక్క, పంచసరంబులకొ = విదుపేటలు
 గల జన్నసరములను, దోరంకర = వక్షస్థులమనందలి, హారంబులకొ = మణి.

నరములును, కేయూర=భుజశీర్షులయందలి, హీరంబులు=చక్రములను, కర
 కంకణ = హస్తకంకణములయొక్క, కురువింద = కురువిందమణులయొక్క,
 కందళంబులు = అంకురములును, కటి = నడుమునందు, కనక=మేఖలా =
 బంగారుమొలత్రాటియందు, ఘటితంబు అగు = కూర్పబడిన, చేరు =
 హరముయొక్క పేటలోడి, కరాశరీ = బాహుయొక్క, మరకతంపు=
 పచ్చతాళుదాసిన, పిడి = కత్తిపిడియొక్క, మెఱుగులును = కాంతులును,
 తటిసి=కూడుకొని, వెన్నెలకొన్నురువుల = వెన్నెలకొత్తగాఁబాడమిన
 నురుగు, బోరన = మెటనే, నగు = హేళనముచేయనట్టి, ఆరవడుగు =
 నగమువడుగుతోడినేసిన, వెలితియచ్చుగలవడుగుతోనేసిన=జల్లెడవలె నెడ
 ముగా నేసిన, జీలుగు=వలుచనిబట్టతోఁగూర్చిన, కంచుకంబు = చొక్కా
 యను, మించి=ఆతిశయించి, వెలుపల = బయట, లోపల = కాన్పించుగా,
 భూషణములందుఁ గలరతనములకాంతులు నడుముకట్టనందుఁ గల కత్తి
 మెఱుగులును గలిసి మేనఁదాల్చిన తెలికట్టుచొక్కాయొకాంతి మించియుండి
 నని భావము. మంచు, కవిస = చుట్టుకొనిన, రోహణమహిధరంబును
 బోలె = రత్నములతో నిండియున్న రోహణగిరివలెనే, రాజభవన = రాజ
 మందిరముయొక్క, అంగణంబు=ముందరివాకిలి, చేరవచ్చె = సమీపించెను,
 అంత = అవ్వదు, అక్కడ = అయిందీవరాక్షసిగృహమునందు, వైవస్వ
 ముతో నన్వయము. అల - ముద్ర, ఉపమ. కురువిందము క్షత్రియరత్నమ
 గావున రాజులు ప్రియముగా ధరింతురు. ఇటుల ననుటకు దృష్టాంతరము.—

“మాణిక్యస్య రువక్యోమి యథా జాతచతుషయం

రత్తస్వేదో భవేద్విరత్తస్వతిరత్తస్తు క్షత్రియః

కద్దరాగో భవేద్విప్రః కురువిందస్తు బాహుజః” (యుక్తికల్పతరువు)

కురువిందము అరోగ్యసంపదలఁ గూర్చును.

శ. “కురువిందము ధరియించిన, నరవిందహీతుండు ప్రితుడై యారోగ్యం

వీరవొంద నిచ్చు నెవ్వడు, సిరులొంద నను ప్రకార్యసిద్ధులొనంగున్.”

(రత్నపరీక్ష)

క. శాంతాకదంబకీలయ

శాంతక రావర్జ్యమానకనకఘటిని

హ్యంతసుగంధిజలంబుల

నింతి జలకమాడి జీలుంగు లిడి తడియొత్తెన్.

72

టీ. ఇంతి = మనోరమ, శాంతా = ఊషగములు నేయువనికలయొక్క, కదంబ = వముదాయముయొక్క, కిసలయ = చివురులువలె, శాంత = అందములయిన, కర = హస్తములచేత, ఆవర్జ్యమాన = లిన్నగాఁ బోయఁబడుచున్న, కనకఘటి = ముద్దకుండికలనుండి, నిర్హంత = ఎక్కువగా నుమియఁబడుచున్న, నుగంధి = చక్కని పరిమళముతో మిళితమయిన, జలంబుల, జలకమాడి = తానమాడి, జీలుంగులు = పలుచనిబట్టలు, ఇడి = మేవఁజేర్చి, తడియొత్తెన్ = దేహమును దుడిచెను.

తా. ఊషగంపువనికలు బంగారుకడవలతోఁ బన్నిరు వోయ మనోరమ స్నానము చేసి మెత్తరిబట్టతోఁ దుడుచుకొనెను.

చ. తళుకుదుకూలకాటిఁ గటిఁ దాల్చి పటిర మలంది హారకుం
డలమణిపారిహార్యరశనాకటకౌగులిముద్రికాదిభూ
షలు తొడి పారిజాతవికసత్ప్రసవావళిఁ బూని యొమ్మిద
వ్వెలంది నివాహవేదికలివేణులు దే జరుదెంచె సిద్ధురన్. 73

టీ. అవ్వలంది = ఆమనోరమ, కళుకు = తళతళముచుచున్న, దుకూల = ఘవళిమగల - తెల్లగాఁ జలువచేయఁబడిన, కాటి = పట్టుబట్టు, కటి = మధ్యమునందు, పిణుదులుపైన నని కొందఱు చెప్పుచున్నారు. “కటి శ్రోణి కకుద్ధరి” యనురము. “కటిర్నికలంబశ్రోణిశ్చ జఘనం.” ధనంజయసింహుఁ టువు. తాల్చి = ధరించి, పటిరము = నుగంధము, అలంది రాచికొని, హార = హారములు, కుండల = కుండలములు, చుడి = రతనములుదాసిన, పారిహార్య = గాజులు, నూడిగములు, మట్టిగాజాలని కొందఱు పంకీలని కొందఱును, “పరితోహరౌత్మనే

నేని పరిహారో హస్తాః తత్ర భవః పారిహర్యః” పరిహరమన హస్తముగాన హస్తాలంకారము. “పరిహరః పహృతౌ హస్తే చ” రభిరుడు. గాజులనుటయే తనియున్నది. రశనా = పదియాలుపేటలమొలచులు, కటక = హస్త కడియములు, అంగళి = వ్రేళ్లనిడుకొను, ముద్రికా = ఉంగరములు, అది = మొదలగు, భూషణు = అలంకారములు, తొడి = తొడిగి, హరిజాత = ఈవిమ్రాణయొక్క, వికసత్ = వికసించిన, ప్రసవ = పుష్పములయొక్క, ఆవళి = పరుసను, పూని = పెట్టుకొని, ఒయ్యనక్ = లిన్నంగా, అలి వేజులు = పనితలు, లేక్ = తీసికొనిరాగా, వివాహ = పరిణయసంబంధ మయిన, వేడిక్ = లిన్నెపైకి, సిగ్గునక్ = లజ్జతో, చనుదెంచెక్ = వచ్చెను.

తా. మనోరమ నుగంధద్రవ్యములను ఖాసికొని మంచిమంచిపలువిధ ములగు విలువగలయలంకారములను ధరించి స్త్రీలు వెంట నిడుకొని రాగా వివాహవేదికకు సిగ్గుతో వచ్చెను.

తే. ఇట గృహద్వారసీమకు నేగుదెంచు
నాకుమారున కిందీవ రాక్షుఁ డెదురు
సని మరుత్కరి డిగ్గి వందనమొనర్చు
నతని దీవించి హితమంత్రియుతము గాఁగ.

74

టీ. ఇటక్ = ఇక్కడ - పెండ్లికుమారునిచెంగట, గృహద్వారసీమకుక్ = రాజమందిరద్వారముకడకు, వీగుదెంచు = వచ్చుచున్న, అనుమారునకుక్ = పెండ్లికుమారుడగుస్వరోచికి, ఇందీవరాక్షుఁడు, ఎదురుసని = ఎదురుగాఁ జొయి, మరుత్కరిక్ = విరావతమును, డిగ్గి = దిగి, వందనము = నమ స్కారము, ఒనర్చుకనిక్ = చేయుచున్నస్వరోచిని, దీవించి = ఆశీర్వచ నము గావించి, హితః = స్నేహితులతోను, మంత్రియుతముగాఁగక్ = సచివు లతోఁ గలసికొనునట్లుగా, మందరికన్వయము.

తా. రాజమందిరద్వారసమీపమునకుఁ బెండ్లిశుమారుఁ దగున్వరోచి వచ్చి యైరావతముఁ దిగఁగా గంధర్వరా జెడిరుకోలునన్నాహము చేసిన న్వరోచి నమస్కరింపఁగా నాకీర్వదించి స్నేహితులు మాత్రులతోఁ గలిసి.

వ. భూసురాశీర్వాదనాదంబులు రోదసి నిండ నభ్యంతగృహం బునకుం దోడ్కొని పోవునప్పు డప్పుడమితేఁ దెడనెడం బుణ్యాంగన లొసంగునీరాజనోపచారము లాదరించుచుఁ గర్మ్యంతరద్వారదేశంబుల మంగళార్థంబుగా నిడిన పూర్ణ కలశముకురాదిపదార్థంబులఁ గనుంగొనుచుఁ దోరణస్తంభాయమానరంభాతరుకిసలయోత్తాలతాళవృంతానిలంబులఁ గుంతలంబులు చలియింప మంధరగతి గింపురుషవృషభుం డగుగంధర్వరాజప్రథానుం దొంగుకై దండ గొని యల్ల నల్లన నడచి పురోహిత బ్రాహ్మణ బంధు పురంద్రీసుదోహ నీరంధ్ర బయి వై వాహిక క్రియారంభపంభారసంభ్రమద్రంభాదిమరుద్రంభోరువుల కిలికినుచు సోగపలుకులకలకలంబునం గొలగొల మనుకొతుకాగారంబు సొత్తెంచి. 75

టీ. భూసుర = విప్రులయొక్క, ఆశీర్వాద = దీవనలయొక్క, నాదంబులు = చప్పుడులు, రోదసి = మింటికిమంటికి నడుమనున్న ప్రదేశమంతయు, నిండక, అభ్యంతరగృహంబునకు = మధ్యగృహంబునకు = వివాహావేదిక యమర్చిబడిన గృహభాగమునకు, తోడ్కొని = వెంటగొని, పోవునప్పుడు = పోవుచున్న సమయమందు, అప్పుడమితేడు = అన్వరోచి, ఎడ నెడక = మధ్యమధ్య, పుణ్యాంగనలు = పేరఁబొందు, చిశంగు, నీరాజ నోపచారములు = మంగళశుర్యార్థలను, ఆదరించుచు = స్వీకరించుచు, కర్మ్యంతరద్వారదేశంబులక = ఒక్కొక్క తొట్టికట్టయొక్కయు ముంగిళ్ల యందు, మంగళార్థంబుగా = మంగళసూచకముగా, ఇడిన = ఉంచినట్టి, పూర్ణకలశ = ఉదపూరితములగు పూజాకలశములు, మమర = దర్పణములు,

అది = మొదలగు, పదార్థంబులకు = వస్తువులను, కనుగొనుచు = చూచుచు,
 తోరణ = హస్త్యములయందలి శృంగములగుమ్మములయొక్క - గోపుర
 ద్వారములయొక్క యనుట. స్తంభాయమాన = స్తంభములుగా నాచ
 రించుచున్న, రంభాతరు = అరటిచెట్లయొక్క, కిసలను = లేతపత్రము
 లను, ఉత్తాల = పొడవులైన, తాళవృంత = తాటియాకు పీచునలవలని, అని
 లంబులకు = మారుతములవలన, కుంకలంబులు = శిరోజములు, చలి
 యింక = చలనమునొందగా, మంధర = నెమ్మదియగు, గరిక = గమన
 ముతో, కింపురుషవృక్షంబు = కింపురుషాక్షముండు అగుగంధర్వరాజు
 ప్రధానుండు = అగు నిందీవరాక్షునిచుంట్రి, ఒసంగు = ఇచ్చునట్టి, కైదండ =
 చేతిబట్టు, కొని = గ్రహించి, అల్లనల్లనకు = నెమ్మది నెమ్మదిగా, నడచి, పురోహిత =
 పురోహితుండు, బ్రహ్మణ = ద్విజులు, బంధు = బంధువులు, పురంధ్రీ = మంచి
 చరిత్రులగుల పేరలబొండ్లు, సందోహ = వీరినముదాయముచేత, నీరంధ్రాబయి =
 ఎడములేనిదై, వైవాహిక = వివాహసంబంధమైన, క్రియా = కార్యములయొక్క,
 అరంభ = ప్రారంభించునప్పుడు వలయు, సంభార = వస్తువుముదాయమును దీసి
 కొని వచ్చుటయందు, సంభ్రమత్ = తొట్టువడుచున్న రంభాది = రంభ
 మొదలుగాఁగల, మరుత్ = దేవతాసంబంధినులగు, రంభోరువుల = అరటి
 బోజలపంటి తొడలుగల పనికలయొక్క, కలికి = చిత్తానందములైన, నును =
 మార్దవములగు, సోగ = బాగుగల-ఎడతెగని, పలుకుట = మాటలయొక్క, కల
 కలంబులకు = కలకలధ్వానములచేత, గొలగొలమును = నందడిసేముచున్న,
 కొతుకాగారంబు = వివాహమంటపమును, చొత్తొచి = చేరి, మందరి
 కన్వయము.

చ. ప్రభలు సభోవిటంకమున భానుమరిచులఁ బ్రోసేయఁ గౌ
 స్తుభసిభనూత్నరత్నపరిశోభిత మై గరుడాత్మ వేదిగు
 గ్విభవము పొల్పుగుంజనిక నిద్రుమపాదసుగంధపీఠిపైఁ
 బ్రభుత దలిర్ప మామ వసుభక్త వసియించె సుదంఢితస్థితన్.

టీ. ప్రభలు = కాంతులు, సభావిటంకమునకొ = గగనముయొక్క
ముంజి ప్రదేశమునందలి, భాను = భాస్కరునియొక్క, మరీచలకొ =
కేరణములకు, ప్రాచినేయకొ = పృథ్విపొందివఁగా, కాస్తుభ = కాస్తుభ మను
రత్నముతో, విభా = సరియగు, సూత్న = నవీనములైన, రత్న = మణులచేత,
మహోభితమై = క్రాంతతుల వెలుగొందునదియై, గరుడాత్మ = గరుడవచ్చురాలతోఁ
పూర్వబడిన, వేది = తిన్నెయొక్క, రుక్ = కాంతివలనవైన, విభవము =
విశ్వరూపు, పొల్పుగుంజవికొ = తనరుకట్టి వివాహపుసాలయందు, విద్రుమ =
పవడములచే నొనర్పఁబడిన, పాద = గ్రాభులుగల, సువర్ణపీఠితైకొ = సువర్ణ
సింహాసనమున, ప్రభుత = ప్రాభవము, తలిర్పకొ = అధికముకాఁగా, మామ,
మనుషకొ = విరుణువఁగా, ఉదంచిత = మిగులనందమైన, స్థితకొ = నివాస
ముతో, వసియించెకొ = కూర్చుండెను.

తా. అట్లు వివాహముండవముం జేరి చక్కని మణిప్రభలచే ప్రకా
శించుఁ గోల్గపీఠమున గంధర్వరాజు కూర్చుండు మఁడ గూర్చుండెను.

క. విధియుతముగ భవరుడవ

న్యధినాథున కొసఁగెఁ బసిఁడిహరివాణమునకొ

మధురమఖభుగ్గవీదధి

మధురసంపర్క మయినమధుపర్కంబున్.

77

టీ. భవరుడ = గంధర్వరాజు, అన్యధినాథునకుకొ = భూభర్తయగు
స్వరోచికి, విధియుతముగకొ = యథావిధిగా, పసిఁడిహరివాణమునకొ =
సువర్ణపాత్రముతో, మధుర = రుచిగల, మఖభుగ్గవీ = కామభేదప్రయొక్క,
దధి = పెరుగుతో, మధుర = తేనెయొక్క, సంపర్కము = చేరికగలది,
అయిన, మధుపర్కంబుకొ = దధిక్షీరములు తేనె మున్నగునవి కలిపిన పదార్థ
మును, చిసఁగెకొ = ఇచ్చెను.

మధుపర్కమునుగూర్చి కాళికాపురాణమునం దిటులఁ జెప్పఁబడెను.

“దధిపర్విర్జలం తైద్రం సితైతాభిస్తు పంచభిః,
ప్రాచ్యతే మధుపర్కస్తు సర్వదేహాఘతుప్తయే,
జలంతు సర్వతస్త్వల్పం సితాదధిఘృతం సమం,
సర్వేషామధికం తైద్రం మధుపర్కే ప్రయోజయేత్.”

పెరుగు, నేయి, లేనె, పంచదార, జలము అను నైదింటితో మధుపర్కమును జేయుదురు. అన్నింటికలఁ దేనెయొక్కవభాగము గలియునుగాన మధుపర్క మని దీని నందురు. దీనినె శ్రీనాథమహాకవి “పారణఁ జేసె రాజు మధుపర్కపుఁదేనియ” నని శృంగార వై. ఆ ౬ లోఁ జెప్పెను.

పంచదారబద్దలు అరటిపండును జేర్చి వ్రాసుదొరవారిన్యాబ్జిలో వ్రాయఁబడెను. దానినే యీపలివా రనుకరించిరి. కాని యది కాస్తసిద్ధము గాదు.

తా. పెండ్లికమారుఁ డగు స్వరోచికి మామ యగు గంధర్వరాజు కాస్తప్రకారము బంగారపుగిన్నెలో దధి, నేయి, జలము, లేనె, పంచదార కలిపి చేయు మధుపర్క మనుపదార్థమును నొసంగెను.

తే. అంచితాకృతి సాక్షాత్కరించినట్టి

రమకుఁ బ్రతివచ్చుసురమనోరమ మనోర

మ యనుదాని ననుంగుజామాతఁ గైట

భారిసరిగాఁగ నర్పించి దారవోసె.

78

టీ. అనుంగుజామాతఁ = ఇష్టుడైనయల్లుని, కైటభారిసరిగాఁగఁ = నారాయణునితో సరిగా. అర్పించి = గౌరవించి, అంచితాకృతిఁ = తగిన సౌందర్యముచేత, సాక్షాత్కరించినట్టి = దర్శనమిచ్చినట్టి, రమకుఁ = కమలా దేవితో, ప్రతివచ్చు = కరిపోలుచున్న, మర = దేవతలయొక్క, మనోరమఁ = చిత్రములయందు రమించునట్టి, మనోరమ యనుదానిఁ = మనోరమ యను చిన్నదానిని, దారవోసెఁ = భారాభూర్వకముగా దానము గావించెను.

విష్ణుస్వరూపుఁడ వగునీకుఁ గన్మనిచ్చుచున్నాఁడ ననునర్థము నిచ్చు
“దాస్యామి విష్ణవే తుభ్యం” అను మాత్రముతో నిండిచరాక్షుఁడు స్వరో
చికిఁ గన్యాదానము గావించెను.

తా. గంధర్వరాజు విష్ణుమూర్తినిఁ బూజించునట్లు లఱునిం గౌరవించి
బట్టిసమానుగా లై నముద్దుబిడ్డకు స్వరోచికి ఛాదాపూర్వకముగా నొసంగెను.
అలం-ఉపమ.

క. తదనంతరంబ హర్షము

పొదలుమదిక్ మెట్టుఁ బ్రాలపుట్టికలయెడన్

గదియంబట్టిన పెంచెరన్

గదియించిరి బంధుజనులు కన్యావరులన్.

79

టీ. తదనంతరంబ = అటుతరువాత, బంధుజనులు = చుట్టములకు
వారు, హర్షము = ఆనందము, పొదలుమదిక్ = వృద్ధిపొందుచున్న చిత్త
ముతో, మెట్టుఁ బ్రాలపుట్టికలయెడన్ = సేనఁ బ్రాలకట్టులున్నయెడ, దంబ
తులకు ముందుగాఁ బెద్దరాశిగాఁ జేర్చి పెద్దలుపోయెదగిన వారిద్రవంతుల
ములుగల గంధులయెగట, కదియంబట్టిన = సమీపింపఁబట్టుకొనిన, పెంచెరన్ =
గొప్ప తెరబట్టకు, కన్యావరులన్ = వధూవరులను, గదియించిరి = చేరువ
జటిచిరి. మెట్టుఁ బ్రాలపుట్టిక యన త్రొక్కుతుతలఁ బ్రాలని కొందఱు. అను
కూలదాంపత్యమును చూచి బంధువులు హర్షించిరి, హర్షము చూచి పొదలుట
యొక సరికయించుచున్న దనుట.

తా. కన్యాదానానంతరమున బంధువులు వధూవరులకు దీవనఁ
ప్రాలగంధులయెద్దఁ బట్టిన తెరసమీపమునఁ జేర్చిరి.

ఉ. అప్పుడుతూర్వముల్ మొగమునిమ్మిఘనమ్మునిలోననప్పుహం
దెప్పలఁ దేల వంసఃబడు తెల్లనిచీరతేన్ గ్రుంబురన్

గొప్ప మొగంబునట్టుఁజనుఁగొండలుఁదోఁప లతాంగిపోలేఁజె
ల్పుపులిలక సుధారసపయోనిధి పెందెరఁ బుట్టునిందిరన్.

టీ. అప్పుడు = ఆనమయమునందు, తూర్వముత్ = మంగళవాద్య
ములు, మొరయక్ = మ్రోగఁగా, అమ్మిథునమ్ము = ఆదంపతులు, విలొకన
స్పృహక్ = ఒండొరులుఁ జూచుకొనునభిలాషయందు, తెప్పలఁడెలక్ =
ఉల్బింగుచుండఁగా, పంపఁబడు = క్రిందికి దిగఁదీయఁబడుచున్న, తెల్లని
తెరచీరక్ = తెల్లనిదగు తెరచీరయందు, క్రమంబునక్ = వరుస పెంబడిని,
గొప్ప = ధమ్మిల్లమును, మొగంబుక్ = ముఖమును, అట్టుక్ = మెడయును,
చఁచుఁగొండలక్ = చర్వతములంబోలేఁ బెద్దవియగుచున్నటును, తోఁచక్ =
కాన్పించఁగా, లతాంగి = మనోరమ, చెల్లు = సొగసు, ఉప్పలిలక్ =
పుట్టునట్లు, సుధారసపయోనిధి = తీరసాగరముయొక్క, పెందెరక్ = గొప్ప
కెరటమునందు, పుట్టు, ఇందిరక్ = లక్ష్మిని, పోతక్ = పోల్చుఁబడియుండెను.

తెల్లనికెరటములు తీరసముద్రమున నుంట వ్రసిద్ధము. తెర కెరటము
వలె నుండెను. మిన్నొరయునట్లు పెరుఁగుకెరటములు తగ్గునటులఁ జెరకొంచెము
కొంచెముగా పంచఁబడెను. తరంగములలోనుండి లక్ష్మీ బయటవచ్చినటులఁ
దల మొదలుకొని యొక్కొక్కయవయవము గనిపించె ననుట. లక్ష్మీజనముచే
తీరసాగరము విష్ణువులోనగువారికి వాసమైనటుల మనోరమావళమున నిండిన
రాక్షసిసగరము స్వరోచి లోనగు వేల్పుల కునికిట ట్టయ్యెను. శ్రీ విష్ణువునకు
వేల్పులకు తీరసముద్ర మునికి యనుటకు.—

“అవణజలధిరాదో దుగ్ధసింధుశ్చ తస్మా
దమృతమమృతరక్తిః శ్రీశ్చ యస్తాద్భూషావ,
మహితచరణపద్మః పద్మజస్తాదిదేవై
ర్వసతి సకలవాసో వానుదేవశ్చయత్ర.”

(గోళాధ్యాయము.)

తా. అప్పుడు మంగళవృత్త లగుచుండగా, వధూవరులమధ్యను వట్టు కొనబడిన తెల్లబట్టతెరను పేరటూం ద్రించుకొనుకొనిదికి నంచునప్పుడు, ఆతెరచాటున నుండి పెండ్లికూతురగు మనోరమ క్రమక్రమముగా, కొప్పు, ముఖము, మెడ, పాపిండ్లును గనబడుటచే నావధువు ఊరపాగరముయొక్క గొప్ప కెరటమువలన నుత్పత్తి యగుచున్న లక్ష్మీవతి నుండెను. అలం. ఉపమ.

చ. కటకరవంబు బోరుకలంగఁగ రమణుల్ తెరచీర వంచినఁగ
దటుకున రాజుమోమెదటఁ దాసరమైనలతాంగినేత్రముల్
చటులత లజ్జ గల్గడిలె జాలరిచే వలఁ బాసి ధాత్రివై
నటునిటు మిట్టిమిట్టిపడునంబుచరంబులుఁబోలె సత్తజీన్.

టీ. ఆత్తజీన్ = అప్పుడు, కటకరవంబు = కంకణసాదము, బోరు కలంగఁగ = ఘట్టరని ధ్వనింపఁగా, రమణుల్ = పరిశలు, తెరచీర = తెర గుడ్డను, వంచినఁగ = వ్రాల్చఁగా, దటుకున = హఠాత్తుగా, రాజుమోము = పెండ్లికొమరునిముఖము, ఎదుటఁగ, తారసమైనఁగ = చేరువకాఁగా, అంతకు ముందునుండి నందరింబ నెంచి యుత్సుకపడుకనుటకు ఆకస్తికముగాఁ బ్రియుండు కనిపింపఁగా, లతాంగి = మనోరమయొక్క, నేత్రముల్, చటులతఁగ = చంచలకవలన, లజ్జఁగ = త్రవచేత, జాలరి = బోయవానియొక్క, చేపలఁగ = హస్తమందలిచేపలనుండి, పాసి = విడిపడి, ధాత్రివైఁగ = శేలమీద, అటునిటు = అనైపునకు నీవైపునకు, మిట్టిమిట్టి = మిడిసిమిడిసి పడు, అంబుచరంబులుఁ బోలెఁగ = మత్స్యములవలెనే, తల్లకిశెఁగ = చలింపెను

తా. పెండ్లికొడుకునకు పెండ్లికూతునకు స్త్రీలు మధ్యను బట్టిన తెర చీర వంచునప్పుడు పెండ్లికొమరునిమోము పెండ్లికొమరితకు సమీపమునఁ గాన నయ్యెను, అంతఁ పెండ్లికొమరిత తొట్రుపాటుగల నేత్రములతో మిగులఁ బ్రియముగా రాజపుత్తు నీక్షించెను. అలం. ఉపమ.

మ. అవనీశ త్రిదశేంద్రచూపుబరి కన్యాగండపాళిద్వయా
 నవలావణ్యరసంబుఁ గొల్లగొని యంతక జెంత ఫాలంపురా
 జు విలోకించి చలించి కైకొనినయాసొమ్మెల్ల ఘర్తాంబుకై
 తవమొప్పు వెనడించి తూఱెఁగబరీతాపింఛకుంజాంతమున్.

టీ. అవనీశ త్రిదశేంద్ర = రాశేంద్రనియొక్క - స్వరోచియొక్క,
 చూపు = చూపను, బరి = చోరుడు, కన్యా = మనోరమయొక్క, గండ
 పాళిద్వయా = చెక్కిటి ప్రదేశముల జుటయొక్క, నవ = నూతనమయిన,
 లావణ్యరసంబు = సౌందర్యమువలనఁ గలిగినప్రభను, ముతైములందుఁ
 దళదళలాడెడి కాంతివిశేషమువంటి మేనికాంతిని లావణ్య మందును. తల్లక్షణ
 ముదాహృతము. కొల్లగొని = దోచుకొనిపోయి, అంతక = అటుల
 దోచుకొనిపోవనపుడు, చెంతక = సమీపప్రదేశమునందు, ఫాలంపురాజు =
 అర్థచంద్రాకృతి గల నొక లవరాజును, విలోకించి = తిలకించి, చలించి =
 వణికి, కైకొనినయాసొమ్మెల్ల = తా నపహరించిన లావణ్య మనెడి ధనము
 తయ్య, ఘర్తాంబుకైతవము = స్వేదబిందువు లనుమిష, చిప్పక = పొందు
 వడఁగా, వెనక = శీఘ్రముగా, డించి = దొంగిలించిన లావణ్యరసమును
 వదలిపెట్టి, కబరీ = తురుమును, తాపింఛ = చీకటి మ్రాకులయొక్క,
 కుంజాంతము = పొదరింట, తూఱె = ప్రవేశించెను.

తా. స్వరోచియొక్కవీక్షణ మనుచోరుడు గండభాగములయొక్క
 ప్రకాశ మనుద్రవ్యమును హరించి తత్క్షణమే ఫాల మనురాజు గాంచి
 భయపడి స్వేద మనునెవముచేత హరించిన ద్రవ్యమును పాతివైచి ధమ్మిలమును
 చీకటి మ్రాకులలా దూటి మాటుపడియుండెను. (ఇందు స్వరోచి మనోరమ
 యొక్క దరహాసముజిండుచెక్కులను, బ్రాలాస్యమునకు నెలవగు నుదురును,
 చీకటివలె నల్లఁగా నున్న పెన్నెటిని గ్రమముగా జూచె ననిభావగుంభనము
 చేసెను.

ఈపద్ధమునందు జతుఃప్రీతి యనునన్వభావస్థయు, స్వేద మనెడి సాత్త్వికభావము రాజనకుఁ గలిగినటులఁ జెలఁపఁబడెను. అలా. రూపకము. అపహ్నుతి.

ఆ. రాజాచూడ్కి కపుడు రాజీవముఖచూడుక్కు

లెదురుకొనియె లజ్జఁ గొడికి కొడికి

జడిసి జడిసి జహ్నుసంభవాంభోవేణి

కెదురు లెక్కుమీలకొదమ లనఁగ.

83

టీ. ఆపుడు = ఆసమయమునందు, రాజాచూడ్కికొ = స్వరోచి వీక్షణమునకు, రాజీవముఖచూడుక్కులు = మనోరమవీక్షణములు, లజ్జకొ = సిగ్గుచేక, కొడికికొడికి=సంఖోచించి సంఖోచించి, జడిసిజడిసి=భయపడిభయపడి, జహ్నుసంభవాంభోవీణికొ=గంగానదీప్రవాహమునకు, ఎదురులెక్కు = ఎదురుగా నీడు, మీలకొదమలు=చిన్నచేపలేమో, అనకొ = అనునటుల, ఎదుర్కొనియెకొ = ఎదురుకొలుగాఁ బోయెను.

కనులజెలుగులు ఆభరణకాంతులు జహ్నుసంభవావేణికవలె నుండెను. ఇరుక్తుచూపు లాప్రవాహమున కెదురేగు చేపపిల్లలవలె నుండెను. చేపలు నీటి కెదురీడుట ప్రసిద్ధము. నాయకునిచూపులు గంగాప్రవాహముగ నాయుకచూపులు చేపలవలెను వర్ణించిన యీపద్ధము చూడుడు.

లే. “జెలిఁ దటియవచ్చు నరపాలనీతదృగాలి

దారి నాదారిచూపుచాల్లవిలి నడిచె

నపుడు గగనధనీప్రవాహంబు సొచ్చి

వేగ నెదురెక్కు మీనాఘవిధి వహించి.”

(చంద్రికాకరిణయము, తృ. 82.)

తా. స్వరోచి చి మనోరమయు మనోరమను స్వరోచియు నొండొరులు చూచిన నారిచూపులు గంగాప్రవాహములకు నెదురేగుచున్న కొదమచేపలవలె నుండెను. అలా. ఉత్పేక్ష.

మ. తనుమధ్యత్రివళుల్ నటించ నిలమిఁదన్నట్టియల్ మోవఁగాఁ
గనుపాపల్ పయితెప్పలక గదియనుత్కంఠాగ్రయైనిక్కినా
భునిమాళిక దలఁబ్రాలు వోసె నవలా దోర్మలకూలంకష
స్తవవిస్ఫూర్తికి నందిదండలధళల్ సాహోనినాదం బిడన్. 84

టీ. తనుమధ్యత్రివళుల్ = నూత్నమగునడుమును కడుపుమీది మూడు
ముడుతలును, నటించ = కదలఁగా, నిలమిఁదన్ = పుడమిమీద,
మట్టియల్ = కాలిమెట్టలు, మోవఁగాన్ = ఆనఁగా, గనుపాపల్ = కంటి
నల్లగుడ్డలోనిపాపలు, పయితెప్పలక = మీఁదితెప్పలయందు, కదియన్ =
దగ్గఱిట్టఁగా, ఉత్కంఠాగ్రయై = నిలువఁబడినగళాగ్రముగలదై - మెడ
కొంఠెముగాఁ బయితెట్రి, నిక్కి = పైకి నిగిడి, దోర్మల = కడుములయొక్క,
కూలంకష = బిడ్డనుదాచుచున్న - ప్రక్కలనొరయచున్న, స్తన = చెన్నుల
యొక్క, విస్ఫూర్తికిన్ = ఎక్కువకాంతికి, నందిదండల, ధళల్ = ధళధళయను
ప్రకాశములు, సాహోనినాదంబిడన్ = చోపుదారులకేకలను దెలుపుచున్న
డును బుట్టించఁగా, నవలా = మనోరమ, సాభునిమాళిక = భర్తయగువ్వరోచి
శిరమునందు, తలఁబ్రాలు = శిరమునఁ బోయినట్టి నేసలు, పోసెను.

నడుము మిగుల నన్నముగానుండి దానివయిని వళులు మూడు కని
పించుట సౌందర్యాతికయమును బ్రకటింపును. ఇటులే వళులచే నడరు దమ
యంతివధ్యమును శ్రీసాధుఁ డిటుల నభివర్ణించెను.

“కర మనదైన యానుదతికొను వళి త్రితయంబుచే నిరు

తరమయి యాక్రమింపఁబడె.” (శృ. శై. ఆ. 3. ౧౯౨)

తా. మనోరమ నడుము జవ్వాడుచుండ మెట్టలు మ్రోయుచుండ
నుదుటుచూపులతోఁ జూచుచు మెడ కొంఠెమెత్తి మిగుల నుత్సాహముతో
వ్వరోచిపై తలఁబ్రాలు పోసెను. అలం. స్వభావోక్తి.

చ.ముడివడకంకణప్రభల ముత్రైపునేలు దోయిలించి యె
త్తెడుతటి బాహుమూలకుచదీపులవైఁ బరిదృష్టి పర్విన్

బొడమినలజ్జఁ బాణీయుగముఁ వెనవంచెయమాళిమిఁదికై
పొడవునఁ జల్లె లేగగవు పొల్తుక తెప్పల నప్పలించుచున్.

టీ. పొల్తుక = మనోరమ, ముడిపడు = చుట్టుకొనుచున్న, కంకణ = హస్త
కంకణములయొక్క, ప్రభుత్వ = ప్రకాశములతో, ముతైపు సేసలు = ముత్య
ముల తలఁబ్రాలు, దోయిలించి = రెండుచేతులతోఁ బట్టి, ఎత్తెడు = టికె
పైకెత్తునప్పుడు, రాజుతలపైఁ బోయిటకు నెత్తునమయమున, బాహుమూల =
కక్షములయొక్కయు, కుచ = పాలిండ్లయొక్కయు, దీపులపైకె = కాంతుల
పయి, పరివృష్టి = భర్తవీక్షణము, వర్షిసక్ = అలముకొనఁగా, పొడమిన =
పట్టిన, లజ్జఁ = సిగ్గుచేక, పాణీయుగముఁ = హస్తద్వయముచు, వెనక్ =
శీఘ్రము - ఇట శీఘ్రము లజ్జాలిశయమును తెలియఁజేయును. పంచెయ =
వంచెయ, లేగగవు = చిఱునల్పము, తెప్పల = కనుతెప్పలచేక, అప్ప
లించుచున్ = మూయుచు, మాళిమిఁదికై = తలమిఁదికి, పొడువున
జల్లె = ఎగఁజిమ్మెను.

ఇందు అపహిక్త మననది తెప్పఁబడెను. అపహిక్త మన నాకారమును
మరుగుపఱచుట.

క. 'భువిలో నాకృతిగోపన, మపహిక్త.....'

క. "హారములు గరఁగ నరస, త్వరమణుని బాడి యొక్కసలి పులకలుమై
నీరిక లెత్తిన దాచును. సారెకు హారంబుజనికతైక్యం బుచున్."

(నరసభూపాలీయము. కృతీ.)

తా. మనోరమ తలఁబ్రాలు పోయిటకు ముతైపు సేసలు రెండుచేతు
లతోఁ బట్టి మిఁది కెత్తఁబోవ న్వరోచి పెండ్లికుమార్తెకక్షములపైఁ బాలిం
డ్లపై దృష్టినింపుట మనోరమ తెలిసికొని చేతులు మిఁది కెత్తకయే పెనిమిటి
శిరిమునఁ బడునట్లు లెఁజిమ్మెను.

క. సకలత్వైతి యడఁగొ

మృకచంబులనుండి రాలె మాక్తికములు సా

త్రి లోకనితగండఘర్మాం

బుకదంబాసారగరిమః బునరుక్తము తై.

86

టీ. నకలత్వాపతి = నర్వప్రసంచమునకు భర్తయగు స్వరోచి, ఇడక = తలఁబ్రాలు పోయఁగా, కొమ్మకచంబులనుండి = మనోరమకొప్పనుండి, చాత్తిక చులు = ముత్తైములు, సాత్త్విక = సాత్త్వికభావమున, జనిత = కలిగిన, గండ = చెక్కులయందలి, ఘర్మాంబు = స్వేదజలముయొక్క, కదంబ = సందోహము యొక్క, ఆసార = విధివిరామములేక వర్షించు వర్షముయొక్క, గరిమ = విశేషముచేత, పునరుక్తముతై = రెట్టిచినతై, రాలె = జలజల రాలెను.

స్వేదము సాత్త్వికలక్షణము తెనిమిదింటిలో నొకటి.

“సాత్త్వికా ఇతి శానంతి భరతాద్యా మహర్షయః,

తే స్తంభస్వేదరోమాంచ స్వరభేదాశ్చ పేషఘః,

వై వర్షమశ్రుప్రళయావిత్కష్టా పరికీర్తితాః.”

(సింగభూపాలీయము)

ఇట స్వేదము హర్షాతిశయముచే జనించెను. స్వేదకారణము లిటుల నాలంకారికులచే నిర్ణయింపఁబడెను. —

“నిదాఘహర్ష వ్యాయామశ్రమక్రోధభయాదిభిః స్వేదస్సంజాయతే;

రోమాంచో విస్తయోత్సాహ హర్షాద్యైః”

తా. స్వరోచి తలఁబ్రాలు వోయ మనోరమశరీరమునఁ జెప్పుటఁబట్టి యా స్వేదబిందువులును తలఁబ్రాల ముత్తైములును గలిసి రెట్టింపయి మేఘము వలె నున్నశిరోజములనుండి వానకురికినరీతిని రాలెను. అలం-కాపద.

త. పతి సతిపై నిడుముక్తా

వితతి బడక దొడఁగె వడి భవిష్యత్పురుషా

యితనిర్దయరతిభన

చ్యుతనీతకబరీప్రసూనసూచక మగుచున్.

87

టీ. జలి = భర్తయగుచ్వరోచి, సతితైక్ = భార్యయగు మనోరమ
 మీద, ఇమ = పోయినట్టి, ముక్తావితలి = ముక్తములనముదాయము, భరి
 వ్యత్ = ముందిరికాలము నందలి, పురుషాయిక = పురుషునివలె జేయునట్టి,
 నిర్దయ = దయలేని, రతి = సంభోగముయొక్క, గాఢమైన పురుషాయిక
 రతియొక్క-పురుషాయికమునందు బురుషునికంటె స్త్రీకే శ్రమ జలీయము
 గాన నిర్దయ మని చెప్పబడెను. రభస = తొట్టుపాటుచేత, చ్యుత = జారునట్టి,
 సిత = ధవళిమగల, కబరీ = తురుమునందలి, ప్రమాన = పుష్పములను, సూచ
 కము = తెలియజేయునది, అగుచుక్ = అయి, పడిక్ = జేగముతో, పడం
 దొడఁగక్ = చాలసాగెను.

పురుషాయికమునందు బెన్నెఱిసుండి పూవులు రాలుట సమాజము.
 ఇటు లనుటకు.

“మేఘో వర్షతి మినకేతువిభిన్నభ్రం సముత్క్రంభతే”

(బిల్వఱీయము.)

పురుషాయికసౌఖ్యము సౌభాగ్యాతిశయము గలపురుషులకే లభించును
 గాన స్వరోచి భాగ్యాతిశయ మనన్యసాధ్యము.

“పల్లత్కంచ వ్యాకలకేకపాశం స్విద్యన్తుభం స్వీకృతమందభాసం
 పుణ్యాతికేకాత్పురుష లభంతే పుంభావమంభోరుహచరావాన్.”

(కార్ణధరవద్ధలి)

తా. స్వరోచి మనోరమతలపైఁ దలఁబ్రాలు పోయ నాముత్యంపు
 నేసలు తలనుండి వడుట యెట్టుండె నన ముందు మనోరమ చేయఁబోవు
 సంభోగసమయమందు శిరోజములనుండి వడు తెల్లనిపుష్పము లిట్లే యుండు
 నని చూపించుచున్నదో యనున ట్లున్నది. అలం. ఉత్పేక్ష.

కా. కట్టై మంగళసూత్రముక శరధిశింఖశ్రీలకుక బొమ్మలక
 గట్టక జాలెడుకంతపీఠి నిఖలయ్యౌభర్త కోణదుగ్ధతుల్ .

దట్టం బై నఖకోరకోత్కరము తద్దై వేయ వ్రామసుఫర

త్పట్టసాపితపద్ద రాగములపంతంబుల్ విడంబింపఁగాన్. 88

టీ. నిఖలత్కార = చక్రవర్తియగు స్వరోచి, కోణద్యుతుల్ = రక్త కాంతులు, దట్టంబై, నఖఁగోళ్ల సెడి, కోరక = మొగ్గలయొక్క, ఉత్కరము = యమదాయము, తత్ = ఆచారమయొక్క, వ్రాసేయ = కంఠభూషణమైన, వ్రామ = స్వర్ణపుదైన, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, పట్ట = పట్టెడయందు, సాపిత = మార్పబడిన, పద్ద రాగముల = పద్ద రాగమణులయొక్క, పంతంబుల్ = కాంతులయొకటికయములు, విడంబింపఁగాన్ = అవిశయింపఁగా, శరధి = కడలి యందలి, శంఖ = శంఖములయొక్క, శ్రీలక్ష్మి = సుపత్నులకు, బొమ్మలంగట్టె = గెలుచుకొని తదాకారములు చెక్కిన బిరుదులను ధరింపఁగా, గెలిచినవారోడిన వారియాకారాదులను గండపెండేరములయందో తమ్మపడిగెలందో చెక్కించుట బ్రసిద్ధము. చాలెడు = చాలినట్టి, కంఠపీఠి = కుత్తుకయందు, మంగళమాత్రమున్ = తాలిబొట్టును, కట్టెన్ = కట్టినవాడాయెను.

పద్ద రాగము మానవులకు లభ్యముగాదు. వేల్పుచెలువ గావున మనోరమకు లభించెను.

క. “పెక్కు తెజంగుల గడుల బెం

పెక్కినయామానికములకెల్లను మొనలై

చొక్కిచుగు పద్ద రాగము

లెక్కింప నమూల్య మది నిలిపుల కమరున్.”

(రత్నపరీక్ష)

తా. ఎట్లుగా నఖములు పద్ద రాగమణులవలె చ్రకాశించుచుండగా స్వరోచి శంఖమును మీటి కెలుగున్న మనోరమకంతమందు మంగళ మాత్రముం గట్టెను. 450-ఉపమ.

క. అట్టియొడఁ బెడ్డి సనులన్

దిట్టలగు పురంధు లచట నిలిసిరి వహ్నిన్

బెట్టిరి మణిపీరి సురీ

పట్టము వైఁ బఱచి రండుఁ బలియును సలియున్.

89

టీ. అట్టియెడన్ = ఆమంగళసూత్రము గట్టుచునున్నందు, పెండ్లి
చనులన్ = పెండిలికార్యములను, దిట్టలు = కగిరవారు, అదు, పురంభులు = వతి
వ్రత లగు పేరటాండు, ఆచటన్ = ఆ పెండ్లియగునమివమునందు,
వహ్నిన్ = అగ్నిహోత్రమును, నిలిపిరి = ఉంచిరి. మణిపీరిన్ = రతనంపుఁ
బీటను, పెట్టిరి = చేసిరి, వైన్ = పీటమీఁద, నురి = నురీ (నూరత్) దేశసంబంధ
మయిన, పట్టము = పట్టునేలపును, పఱచిరి = పఱపుగాఁ గప్పిరి. అందున్ =
అటులఁ బట్టుతాపితా గప్పిన పెండ్లిపీటయందు, పలియున్ = స్వరోచియు,
సలియున్ = మనోరమయును. ముందరి కన్యయము.

తా. మంగళసూత్రచారణము కాఁగానే పేరటాండు కళ్యాణ
వేదికయందుఁ బెండ్లిపీట వైచి యాపీటమీఁద సూరతుపట్టునేలను బఱచి
దానికిముందు హోమమునకై యగ్నిఁజెచ్చి యుంచఁగాఁ బెండ్లికుమారుడును
పెండ్లికూతురును నాపీటమీఁదఁ గూర్చుండిరి.

క. ఆశుద్విజహంతహరితశ

మీశాశ్వాశకలనినద మేదురవిశదా

భీశుబ్ధాలాజాలహం

తాళక్రోడమున వేల్చి రాహుతు లెలమిన్.

90

టీ. ఆశు = కీమ్రముగా, ద్విజుపులచేత, హరిత = హోమముచేయుఁ
లడిన, హరిత = పసుపురంగుల, శమీశాశ్వాశకల = జమ్మిపుతకలయొక్క -
జమ్మినమిథలయొక్క యనుట, నినద = చిటపటమనుభవ్యులతో, మేదుర =
దట్టముగా నున్న (జమ్మినమిథ లనుటకంటె జమ్మిచిత్త శ్ల సుటయె ననుజనము-
శాశ్వాశకలములు = కొమ్మలమనుకలు రెవ్వులు అని చెప్పవగును. “పరిమళ
జ్ఞానపశమిబల్లవగ్రహంతహంతాశనజిహ్వసముత్తము.” (శృంగారనైషధము

అ. ౨-ప. ౧౦౩.) విశద = నిర్మలమయిన, అభీకు = కాంటిగల, జ్వాలా = జ్వాలలయొక్క, జాల = సమదాయముగల, హుతాశ = అగ్నిహోత్రుని యొక్క, క్రోడమనకొ = మధ్యను, ఎలమికొ, ఆహుతులు = హోమద్రవ్యములను - నేయిమొదలగుహోమవస్తువులను, వేల్చిరి = హోమముచేసిరి.

తా. అప్పుడు బ్రాహ్మణులు జమ్మిపుడకలతో జ్వాల గావించి యగ్ని హోత్రమునందు మంత్రసహితముగా నేయి మొదలగు హోమద్రవ్యములతో హోమము చేసిరి.

తే. తోయజామోద లాజలు దోయిలించి

ప్రమదమున వేల్చి నొకకొన్ని చెమట నంట

ప్రేళ్లు గనుపట్టె గెంజాయ వీలిహోత్రు

నాలుకలు పాటి రాకున్న నవ్వె ననంగ.

91

టీ. తోయజామోద = తామరపూవులతావివంటిమేని తావిగల మనోరమ, లాజలు = పేలాలు, దోయిలించి = రెండుచేతులఁబట్టి, ప్రమదమునకొ = కుతుకముతో, వేల్చికొ = హోమమొనర్పఁగా, ఒకకొన్ని, చెమటకొ = స్వేదము చేత, అంటకొ = చేతికంటుకొనఁగా, ప్రేళ్లు = మనోరమచేతిప్రేళ్లు, గెంజాయకొ = రక్తవర్ణముచేత, వీలిహోత్రు = అగ్నియొక్క, నాలుకలు = మంటలు, పాటి రాకున్నకొ = ఈడు రాకుండఁగా, నవ్వెకొ = అగ్నిజ్వాలలను నెఱ్ఱదనముతో మాతో సరిగా రని నవ్వెను, అనంగకొ = అనునట్లు, కనుపట్టెకొ = అగవడియెను. పేలాలకును నవ్వెకును ధనశకాంతి సహనధర్మము. ఎఱ్ఱనిప్రేక్షకును అగ్ని జ్వాలలకును రక్తకాంతి సహనధర్మము. భద్రకు దీర్ఘాయుఃప్రాప్తికై భార్యచే వివాహమునందు లాజహోమము జేయించెదరు.

మంత్రము — “దీర్ఘాయురస్తు మే పతి ర్జీవాతుశ్చరదశ్శతం.”

తా. మనోరమ లాజహోమముప్పుడు రెండుచేతులనుజోడించి పట్టికొన్నిలాజలు చెమటచే నంగుళముల నంటుకొన నని శ్వేతవర్ణముచే నిర్వ

మంబులు రక్షణము గలవి యగుటచే దమక పరిపాలన ప్రేక్షన వత్తుచున్నవో యచ్చటండెను. అలం-ఉత్పేక్ష.

తే. ప్రసగుభుచ్చనధూదేహదాహిహాల

తాదపల్లికపై హోమధూమ మడరె

భర్త కభిమతః తిమహంఘః విసాక

మగుటఁ గోరి ఘటించుదోహద మనంగ.

92

తే. ప్రస = హలిండ్లము, గగుచ్చ = తున్నకెచ్చుములతోడి, వధూదేహ = పెండ్లి మామమయొక్క చేసిన కడుపు, దాహిహాలతామపల్లికపై = శ్రేష్ఠమగువానిపైకొద్దుమోద. హోమధూమము = హోమపుర్రొక్క, భర్త = భర్తవు, కభిమతః = మిక్కిలి అపవిత్రమున, తి = సంగమమయెను, మహంఘః = గొప్పఘము, విసా-ము + అగుట = మిగులించుటను, గోరి = ఆపేక్షించి, ఘటించు దోహదము = కూర్చుట్టి దోహదము (అనగా, పృథకులను బాచుట్టు చేయుచున్నయె), అనంగ = అడరె = దిప్పెరుచాడెడ.

దోహద మన తరుగుల్లలతాదులకు అకాలమున ఫలభుష్టప్రాప్తి గొలుకు: చేయు క్రియావిశేషము. అందు: సుఖమొగించు ద్రవ్యముకూడ.

“తరుగుల్లలతాదీనామకాలే కుకలైః కృతం,

ప్రహ్లాద్యుత్పాదకం ద్రవ్యం దోహదం పౌర్ణ్య కర్మిణా.”

వాడిమను ధూమదోహదము ఫలమనొసంగ నశల ప్రసిద్ధము. ఇందులకు—

“అథ ధూమభిశామ్రాచం పృథకాఖాణంబిరం,

దదన్య కంచిదైత్యైః ప్రకన్యప్రకన్యోముఖమ్.”

(రఘువం. సం. ౧౧.)

“మేహమిహాయనానీక ప్రశ్నేనామివధూవనం,

శ్రేయానయం ద్రయోగః స్వాద్వాడమిఫలకృద్ధయే.

మను—36

లేపితా ధూపితా సూతే ఫలం తానీన దాడిమీ
అవిక్యాభేన సంసితా ధూపితా తప్తరోమభిః
పలాని దాడిమీ సూతే నుజహూని పృథూని చ.”

తా. పుష్పించిన దానివలె నున్న మనోరమయొడలిపై హోమ
ధూమము వడి దానివలె వున్నందు రతిరూప మగు కండు కండుటకై చేయు
బోహదక్రియవలెఁ గన్నట్లే ననుట. దానివలెఁ బొంగు బ్రసరింపఁజేయుట
బోహదవిశేషము. అలం. రూపకము, ఉత్పేక్ష.

మ. జగతీనాథపతంస మానతశిరస్సమైశవన్ నెయ్యపుం
జగదంబుల్ ప్రియమొప్పుమా న్నెడుతటిఁజంపత్తిరీటాగ్రర
త్నగణస్పర్శపహంబు గావలసియో నాఁ గోర్కి దైవాట న
వ్వుగువన్ భాదతలంబు వట్టిననెకల్ మట్టించె మోదంబునన్.

టీ. జగతీనాథపతంసము = భూపతులమిన్న యనుస్వరోచి, ఆనత =
పంపఁబడిన, శిరః = శిరస్సుయొక్క, సమైశవన్ = కూడితో, నెయ్యపుం
జగదంబుల్ = ప్రణయకలహములు, ప్రియము = అనురాగము, దివ్యుఁ,
మా న్నెడుతటిఁ = ఉడిగించునపుడు, చంచల్ = ఒప్పుచున్న, కిరీటాగ్ర =
బొమిడికమునందలి, రత్నగణ = రత్నముదాయముయొక్క, స్పర్శ = స్పర్శ
మును, సహంబు = వైఁచుట, కావలసియో = కోరియో - ముందవసర మగుట
నపేక్షించియేమో, నాఁ = అనునట్లుగా, గోర్కి = కోరికి, దైవాట =
మిక్కుటము కాఁగా, మోదంబునన్ = కుతూహలముతో, అవ్వుగువన్ =
అమనోరమను, భాదతలంబు = అఱకాలు, పట్టి, ననెకల్ = నన్నెకల్లును,
మట్టించె = త్రొక్కించెను.

లకారవసితలవర్ణమునకు ఉత్పాదకము విభావనగు ననుటకు “లకార
యుక్తస్య లోకోప్సితార్థస్య వా లుక్యాత్. పందిళ్ళేసి, అంబల్లాచి, పందిళ్లు
వేసి, అంబల్లుగాచి ఇత్యాది. నీదుకోళ్ళొలకొలమంచు. అముక్తమాల్యద.”

(అవలోబలపండితీయము.)

తా. స్వరోచి శిరస్సు పంచి పథువుపాపము వట్టుకొని నన్నెకఱ్ఱు చుట్టించెను. అది యిటువై జరుగునట్టి ప్రయత్నమును బోగొట్ట నమహా రించుకఱి కిరీటముందు గూర్చుబడినమణులుగూడ శిలలే కావున నాని యొక్క రాజిడిని నహించుట కభ్యాసము చేయునిమిత్త మామె కాట్ల తగులు నట్లు శిరస్సుపంచి నన్నెకఱ్ఱు చుట్టించెనేమో యనున ట్టుండెను. అలం. ఉచ్చేక్ష.

క. కడు నవ్వించుచుఁ జెఱుగులు

ముడివెట్టక పేరటాంధ్ర ముదిత కనుబొమలే

ముడివెట్టె నాలిసిగ్గున

ముడివెట్టె నారి చెఱకుమోసున మరుడున్.

93

టీ. పేరటాంధ్ర = పేరంటము చేయుటకు వచ్చిననుచునీసులు కడుక్ = విశేషముగా, నవ్వించుచుక్ = నవ్వుకట్టులజేయుచు, చెఱుగులు = కొంగులు, ముడివెట్టక్ = ముడిపేయఁగా, ముదిత = చునోరము, నాలిసిగ్గునక్ = చిఱులజ్జచేక, కనుబొమలుడివెట్టెక్ = (ఆ ప్రసంగమునం దిష్టము లేనిదాని వలె) మొగము చిట్టించి బొమముడివైచెను. మరుడున్ = మారుడును చెఱకుమోసునక్ = చెఱకు మొక్కయొక్కపిండియందు, నారి = అద్దెత్తాడిని, ముడివెట్టెక్ = ముడిపేసెను - నాలిని సాధించెను.

తా. పథూపరులచీరచెఱుగులు ముత్తైగువలు నవ్వులాటగా ముడివెట్ట చునోరమ లజ్జచే గోపవడినట్లు కనుబొమలు ముడివైచె ననియు వెంటనే పెండ్లిసమారునకు పెండ్లిమాఁతునకు నన్యోన్యాయరాగము కలిగె ననియుఁ బాఠ్యము. అలం - అప్యర్తిదీపకము.

సీ. పరిణమించిరి ధరామరపురంధ్రహస్త

ఘటితచేలాంచలగ్రంథికలనఁ

బరిపూర్ణనిష్ఠఁ గొల్పిరి ప్రదక్షిణపూర్వ
వినతి నాలుకలార్చువేడివేల్పు

వీక్షించి రుద్రువీధి నక్షిణసుస్థితి

స్థాయిఁ దోషితరమాధపుని భ్రువుని

బరిణయ ప్రాక్షసప్తర్షిప్రశూపేక్ష్య
సాక్షాదనుంధతీసతి కెరఁగిరి

తే. సకలసంయమిగఁగనమస్కరణకృత్య

మాచరించి తదీయనాస్తాభిమంత్రి

తాక్షతలు మాళిఁ దాల్చిరత్నాదరమున

దంపతులు బంధుకోటి కుత్సవ మెలర్ప.

96

టీ. దంపతులు = వధూవరులు, బంధుకోటికి = చుట్టములకు, ఉత్సవము = శంతోషము, ఎలర్ప = అతిశయింపఁగా, ధరావరపురార్చీ = పాణికలయిన పేరటొండ్రయొక్క-హస్త = కరములచే, ఘటిత = చక్కఁజేయఁబడిన, చేలాంచలగ్రంథిఁలనక = చెఱఁజలయొక్క ముళ్లకలయికచే, పరిణమించిరి = కొలుకవడిరి. నాలుకలార్చువేడివేల్పు = జిహ్వలు కదలించుచున్న పీఠిహోత్రుని - శ్యామలచేఁ బ్రకాశించు నగ్నిహోత్రుని, ప్రదక్షిణపూర్వసతి = ప్రదక్షిణపూర్వకమగు మ్రొక్కుచేత-ముందుఁ బ్రదక్షిణతోను నావల సమస్కారమును గావించి యనుట, పరిపూర్ణనిష్ఠ = ఎక్కువ నీచుమాతో, కొల్పిరి. వధూవరు లగ్నిహోత్రునిచుట్టుఁ బ్రదక్షిణముగా వేడడుగులు దిరుగుట నత్తపని. “నఖ్యం సాక్షపదీనం స్యాత్” అను ధర్మానుసారముగా నగ్ని చుట్టును సఖ్యాద్ధులై దంపతులు దిరిగిరి. ఉడువీధి = తారావధమందు, అక్షిణసుస్థిస్థాయి = అక్షిణముగాని నివాసముతో నుండెడివానిని, తోషిత = సంతోషపఱుపఁబడిన, రమాధపుని = శ్రీనాథుఁడు గలయాకనిని, భ్రువుని = ఉత్తనపాదునికమారుని, వీక్షించిరి = (అయ్యర్వద్భిక్షై) కాంచిరి.

ధృప్తినివలె: పదుబాంబత్తుము స్థిరమాగా నుండుకై ధ్రువశక్తమును నుండే
 ప్పించిరి. పరిణయ = వివాహమునకు, ప్రాప్త=వీతించి, సత్త్వప్రసూ=సత్త్వ
 మహాముకులపట్టుచిత్తుల, ప్రేక్ష్య = పీక్షించునది యగు, సాక్షాత్ =
 ప్రసన్నుకయిన, అరుంధతీసతికై = సాధ్వీకుణి యగునరుంధతికి, ఎరఁగిరి =
 నమస్కరించిరి. సత్త్వ మండలములలో పసిష్ఠశక్తముచేత మినుకుమినుకు
 మనుచు: గానఁబడునదియే అరుంధతీశక్తము; దాని గాంచుట కిర్ఘ సువాసి
 నీకర్మముల పాతివ్రత్యము నర్థించి. సకల=నమస్తమగు, సరిమమిగణ=ముగి
 నముబాయఁనునకు, సమస్కరణకృత్యము=చందనముచేయుట యగుచునది, ఆద
 రించి=పినర్పి, తనీయే=వాదినబంధమయిన, హస్త = కరములవలన, అభిమం
 త్రిత=మంత్రములచే బూతములుగా నొనర్పఁబడిన, అక్షరలు=నీన బ్రాలు,
 ఆత్మావరమునకొ=పెక్కునప్రేమతో, మాళిక=శిశువునందు, తాల్చిరి.

తా. పథూపములు బంధువులు సుతసింప విప్రముత్తముమవలు వైచిత
 చెఱుగుముల్ల కానందించి, అన్నికిఁ బ్రదక్షిణనమస్కృతు లొనర్పి, ధ్రువుని
 నరుంధతీదేవినిఁ జూచి నమస్కరించి, వివాహమహోత్సవముం దిలకింప
 నేతొదినమునివద్దమునకు మ్రొక్కి, వారిచే నొసంగఁబడిన దీపనాక్షరలు శిర
 స్సుల వైచుకొనిరి. (పథూప స్త్రాతముతో నరునివస్త్రాతము ముడిచేయుట
 చేలాంచలగ్రంథితలన. పరస్పరము ఎడబాటు కలుగకుండుటకై యీక్రియ
 జరుపుదురు.)

ఉ. కూరిమిమంత్రితోడ నలకూబరుఁ దేకతమాడి పెద్దబం
 గారపుఁగోరఁ గల్పవనికాజనికాంతము లై నచీరలుక
 హారవిభూషణావళియు నప్తిభువంబునకున్ బ్రియంబుతో
 నారదమానిచేత నవనన్ జదివించె గుఱియవేరుగాన్. 93

టీ. కలకూబరుఁడు, కూరిమిమంత్రితోడకొ = ప్రియశచివునితో,
 మితకమాడి = రహస్యాలోచనచేసి, పెద్దబంగారపుఁగోరకొ=గొప్ప కనకంపుఁ

అశ్వమునందు, కల్పవనీకా = ఈగి మాఁపులతోఁటయందు, జని = పుట్టిన
 పోవుచేత, కాంతములు = హృదయానందములు, విసచీరలుక్ = అయినట్లు
 అను, హరవిభూషణావళియుక్ = ముత్యాలహారములు మొదలగునగుల ను
 చోహమున, ప్రియంబుతోఁ = ప్రేమతో, అమృతసంఘనకుక్ = ఆపధూమ
 లకు, నారదహానిచేత, అదనక్ = నమయమందు, కుతేరుపేరుగాక్ = కంఠి
 యగుకుతేరుని పేరిట, చదివించెక్ = ఆశీర్వదించఁజేసెను.

తా. ఆశీర్వచనముఁ జేయునప్పుడు తనమంత్రితో, గర్తవ్యము
 యొజించి వధూవరులకు నలకూటరుఁడు తన జనకుడైన కుతేరుని పేరిటఁ
 గల్పవృక్షజన్యము లగుపుట్టుములను నలంకారములను నారదమహామునిచే
 జదివించఁజేసెను.

క. కలిమి మెఱయంగ మఱియుక్

గలబాంధవు లొసంగి రవుడు కాంచనమణిభూషణ

షలుఁ జీరలు నరపతిక్

పొలఁతికి నుడుగరలు ముదము పొదలంగ నంతన్. 97

టీ. అవుడు = కల్పములొసంగు నానమయమునందు, మఱియుక్ =
 నలకూటరుఁడు చదివించినపిమ్మట, కలబాంధవులు = ఉన్నబంధవులు, కలిమి =
 నందవ, మెఱయంగక్ = ప్రకాశించగ, కాంచనమణిభూషణక్ = రత్న
 మయస్వర్ణాలంకారములును, చీరలును, ముదము = ఆనందము, పొదలంగక్ =
 వృద్ధిపొందఁగా, నరపతిక్ = రాజైన స్వరోచికిని, పొలఁతిక్ = మనోరమ
 కును, ఉడుగరలు = కాసుకలుగా, ఒసంగిరి = అర్పించిరి. అంతక్, ముందరి
 కన్యయము.

ఉడుగర యనఁ గానుక యనుటకు. —

తే. “ఉడఁక రాసింగమున కుడుగర యెసంగె.”

(అచ్చులెనులగురామాయణము. యు. కాం.)

తా. నలకూబరుడు కట్టుములు చదివించిన తరువాత్ దక్కినబంధువు అందఱును దమకుంగల కొలఁదిగా జంగారునగులు, చీరలు, పెండ్లికొమరున తమ బెండ్లికూతురకుడు గానుకలు చదివించిరి.

సీ. పొగడవ్రావంటికంపులమదాంబువులును

మధువర్ణదంతశంబములు మెఱయ

భీకరస్వరచారుబృంహితంబులు ఘనాం

గారకగ్రహకాంతికన్నులమర

నిలఁ జొట్టువడు తొండముల మించుపూర్వాంగ

మెత్తరంబై పిఱుం దత్తమిల్లఁ

గటములు త్కటములై నిటలముల్ బటువులై

సిద్ధింపు మొగముల నుబ్బు విరాట

తే. స్వర్ణకక్ష్యాంకుశ ప్రాసశరధిశార్క్య

భేటకుథఘంటికాద్యలంకృతులఁ జెలువ

మెసఁగు గంభీరవేదిభద్రేభశతము

నల్లునకు నిచ్చె గంధర్వవల్లభుండు.

98

టీ. పొగడవ్రావంటి = పశుశత్రువునువాసనవంటి, కంపుల=సౌరభము గల, మదాంబువులును = మదోదకములును, మధువర్ణ = లేనెరుంగల, దంత శంబములు=వజ్రాయుధసదృశము లగుదంతములును, మెఱయ = ప్రకాశించుగా; తేనె రక్తవర్ణ గజములొనిది, కాన నేనుచుదంతము లెఱ్ఱగా నుండె నని చెప్పబడెను. శ్లో. “హింగులం మధురక్రాని, స్ఫులింగానాప్తిమిదవః.” భీకర= భయంకరములగు, స్వర = శంతధ్వనితోడి, చారు = మనోహరము. లయన, బృంహితంబులు = ఘోరములును, ఘన = గొప్పదియగు, అంగారక గ్రహ= అంగారక గ్రహముయొక్క, కాంతి= ప్రకాశమువంటి ప్రకాశముగల, కన్నులు= నయనములు, అమర = ఓర్వంగా, ఇల = పుడమియందు, చుట్టువడు =

చుట్టగా చుట్టఁబడుచున్న-మిక్కిలిపొడవులైన, తొండములకొండముల
చేతను, మించుతూర్వాంగము = అతిశయించు ముఱుఱిభాగపుశరీరము, ఎత్త
రందై = పొడవై, పిఱుండు = వెనుక ప్రక్క శరీరము, అత్తమిల్లకొ = తక్కువయై
యొండఁగా, కటములు = గండభాగములు, శుక్రటములై = విపులములై, నిటల
ముల్ = నడుపు, బటువులై = గుండ్రమైనవై, సిద్ధింపు మొగములకొ = నచ్చలు
గల మోములయందు, ఉబ్బు = ఉబ్బుకు, మిఱుకొ = విశేషించుగా, స్వర్ణ = బంగారు
మోహముగల, కడ్డ్య = నడికట్టుపట్టు, అంకశ = అంకుశము, ప్రాస = కూటె,
శరభి = బాణములపొది (చూడీరము), శార్దూ = శరములవిల్లు, ఖేలు = డాలువాణు,
కుభ = మైనఁబఱచుకంటి, ఘంటికా = గంట, ఆది = మున్నగువానిచేసిన, అలం
కృతులకొ = అలంకారములచేతను, తెలుపము = చక్కఁదనము, ఎరుగు =
వృద్ధియగనట్టి, గంభీరవేది = తెంపులేని మదముతోఁగూడిన వైన, భద్రేభ
శతముకొ = నూఱుభద్రగజములను, గంధర్వవల్లభుండు = ఇందీవరాక్షసుండు,
అల్లునకుకొ = అల్లుఁడగుస్వరోచికి, ఇచ్చెకొ = ఒసంగెను.

శ్లో. “త్వగ్నేహాన్మోఘాదీకస్తావాస్తాసన్య చ్ఛవసాదపి,

అత్తానం యో స జానాతి స స్మాద్గంభీరవేదికః.”

అని గంభీరవేదిగజలక్షణము.

మేనివైని చర్మ మూడిపోయినను రక్తము గారుచున్నను మాంసము
జడుచున్నను తన్నుతా నెఱుంగక యుద్ధములలో బాటువడు మత్తుబేనుంగును
గంభీరవేది యని యందురు. ఇది మృగచర్మయగ్రంథకర్తమతము. రాజ
పుత్రీయమునం దీయంతమి.

శ్లో. “చిరకాలేన యో వేత్తి శిక్షాం పరిచితామపి,

గంభీరవేదిర్విశ్లేయస్య గజో గజవేదిభిః.”

గమనాదిశిక్షలు బహుకాలములకు గ్రహించుగజమును గంభీరవేది
యని యందురు.

తా. అవయవసౌష్ఠవము గలవియు, పహువిధాలంకారకోటికములునగు నూలు భద్రకాళియేనుగులను గంధర్వరా జయిన యిందీవరాక్షుడు అట్లు దగులవోచి అరణ్యముగా నిచ్చెను. అలం. స్వభావోక్తి-కదాత్తము.

శా. ఉర్విజానికి మామ యిచ్చె శిఖిసింఘోద్భాసివర్ణంబుచే నర్వాచీనఘనాళి రోహితసహస్రాక్షిర్ణగా మింటఁ బూ షార్వస్తోమముఁ జిత్రయానముల నూటాడించుగాంధర్వగంధర్వవ్రాహ్మహము దీప్తిచండమణికాండస్వర్ణసన్నాహమున్.

టీ. మామ = మామ యైన యిందీవరాక్షుడు, ఉర్విజానికి = భూభర్తయగు స్వరోచికి, శిఖిసింఘోద్భాసివర్ణంబుచేత్ = మాయూరసింహవర్ణము నీచిఁ బ్రకాశించు రంగుచేత, అర్వాచీనఘనాళి = భూమికి దిగిన పీఠము దాయము, రోహిత = కుటిలతలేని యింద్రధనువులయొక్క, సహస్ర = వేయింటిచేత, అక్షిర్ణగా = ప్రసరించిన దగుటయుగా, దీప్తి = ప్రకాశముచేత్త, చండ = మిగులఁ బ్రకాశించుచున్న-తీక్షణముగా నొప్పుచున్న, మణికాండ = మణిసముదాయములు సమహస్పిన, స్వర్ణసన్నాహమున్ = స్వర్ణకవచము గలవానిని, మింటన్ = ఆకసమునందు, వ్రాహ్మసన్నాహమున్ = సూర్యులైన సమూహమును, చిత్రయానములన్ = చిత్రగదనముచేత, ఊటాడించు = ఉట్టూ.తలూగించునట్టి - అతిశయించుచున్నయగుట, గాంధర్వ = గంధర్వరాజయిన, గంధర్వవ్రాహ్మహమున్ = అశ్వినమూహమును, ఇచ్చెను.

తా. మామ యట్లనికే నెమిలిపురివంటి కాంతిగలిగి మంకరలులేని వెక్కిరింద్రధనువులతోఁ గూడి భూమికి దిగివచ్చిన ముఖ్యుల యనునట్లు మిగులఁ బ్రకాశించుచుండు మణులు సూరినవక్త్రైరలు వైచినవానిని, నభమునఁ బరువెడు సూర్యవాయుములను నీసడింపఁజాలిన విచిత్రగదనములు గలవానిని, తండ్రిపతండ్లము లగుహయములను గానుకగా నొసంగెడు అలంకారము - ఉత్పేక్ష.

శ. తళతళనితరణి మెఱుంగులఁ

తలతల మనుమణుల మెఱిసి తలఁచినచోటఁ

నిలుచునిమానము భేదర

కులతలకుఁడు కూర్చి పెండ్లి కొడుకున కొనఁగెన్.

100

టీ. భేదరకులతలకుఁడు = గంధర్వరాజైన యిందీవరాక్షుఁడు, తళతళని తరణి మెఱుంగులఁ = తళతళమని ప్రకాశించు మూర్త్యకాంతులను, తలతలము = తప్పుకొనుము-తొలఁగుము తొలఁగుము, అనుమణులఁ = అనునట్టి రతనముల చేత, మెఱిసి = వెలిగి, తలఁచినచోటఁ = తలఁచుకొనిన ప్రదేశమందు, నిలుచునిమానముఁ = నిలుచునట్టియాకాశమునఁజోవు లేరును, కూర్చి పెండ్లి కొడుకునకుఁ = పేరి గలయల్లునికి, దినఁగెన్.

ఇందీవరాక్షు, డాకాశమనక కై గలవాఁడుగాన భేదరకులతలకుఁడు- కూరిము పెండిలికొమఱన కపూర్వవస్తు పరణముగా నొసంగవలయుఁగాన లేత్తున్ధిరమును అనుకొన్నచోట నాగునదియు నగునిమానరాజము నొసంగెను. అపూర్వానర్థమిట్టిగ మనుటకు మూర్త్యప్రకాశమును గాదనుటయే తార్కాణము.

తా. ఇందీవరాక్షుఁడు ప్రేమాస్పదుఁ డైనయల్లుఁ డగునగుచో మూర్త్యకాంతిని దిరస్కరించునట్టి రత్నములచేఁ బ్రకాశించుచు నాఁగు మనిన తావున నాఁగునట్టి విమానమును కానుకగా నిచ్చెను.

వ. మఱియు రజతమహారజతశయ్యాసనభాజనఁడోలాకలాచికా ఘటకటాహవీటికావేటికాదిగృహలోపకరణంబులును, మర కత కురువిందపురుషరత్న పురందరమణిమా క్షికాదిమహారత్న ఘటితకటకతులాకోటి కంఠికాంగదై కావళీకాంచి కోర్చికాదికలాపకలాపంబులును; విచిత్ర సేత్ర వేశలకాశేయ చీనాంశుకధట్టంబులం బెట్టినట్టిపెట్టియలును, అమూల్యా

గరుమృగమద సంకుమదకుంకుమపటిర కర్పూరహిమాంబు
 పూరంబులు వట్టుపునుంగు నగరుసత్తును మంచిగండ
 వొడి చాఁ దుదయభాస్కరంబు లోనుగాఁ గలపరిమళ
 ద్రవ్యసంభారపరంపరలును. జవ్వనంపుఁగ్రొవ్వున నివ్వటిల్లి
 మవ్వంపువాళెటలు వివ్వ నవ్వనునుసోగవెన్నెలలం గలిసి
 పిసాళించు చంచల దృగంచలప్రభలకా బచారించి, మెఱుం
 గుఱున్నులఁ గన్నెత్తిమొగ్గలవన్నె నటమటించి, వెన్నె
 టుల మెఱుంగుదుఁడైదవన్నెః దటమటించి, నెన్నడుముల
 విన్ను వెన్నుదన్ని, బటువు మిగిలి విటనికాయంబురాయి
 డిం బడి పుటపుటనైన కూలంకషచాటువుల మాటకారి
 తనంబు మెఱసి నాగరికపుఁబనులగరగరికలగళరవచ్చలా
 లాపాచరణంబుల మిసమిసలఁ బర గలిగి మేలిమైనకులుకుల
 రసికజనంబులమనంబుల మరులు కొలువకా జాలి సురుచిరాభ
 రణభూషితం బగు పరిచారికాసహస్రంబును గూఁతునకు
 నరణంబుగా నిచ్చి మఱియును.

101

టీ. వఱియొక = ఇంద్రియోగాక-శ్శబ్దముల విమానాదికముల నొసంగు.
 తుయొగాక, మాఁతునకుక = మాఁతురగమనోరమకును, రజత = వెండివియు,
 మహారజత = బంగారువియు నగు, శయ్యా = శయ్యలు, ఆసన = పీఠములు,
 భాజన = పక్షైరములు, డోలా = డియ్యెలమంచములు, కలాచికా = తమ్మ
 పడిగములు, ఘట = బిందెలు, కటాహ = బరిణెలు, వీటికాపేటికా =
 పాందానులు - తాంబూలము వేసికొనుటకు ఆకులు వక్కలు నుంచుకొను
 పెట్టెలు, ఆది = మున్నగు, గృహోష్ఠకరణంబులు = ఇంటిపనిమట్టును,
 మరకత = పచ్చలు, కురువింద = కెంపులు, పురుషరత్న = రవ్వలు, వీనిని
 వగటా లనినూడ యందురు. పురందరవణి = ఇంద్రనీలములు, మాక్షిక =

ముత్తైములు, ఆది = మున్నగు, మహారత్న = ఘనములుచేత, ఘటేత = కూర్చుంటిన, కటక = కడియములు, తులాకోటి = అందెలు, కంఠికా = కంఠెలు, అంగద = భుజీర్తులు, నికావళి = బిక్కపేటగల రత్నహారములు, కాంచికా = మొలత్రాళ్లు, ఊర్తికా = ఉంగరములు, ఆది = మొదలయిన, కలాప = భూషణములయొక్క, కలాపంబులు = సముదాయములును, విచిత్ర = మిక్కిలి చిత్రములయిన, పేశల = చ్యుగువులైన, కొశేయ = పట్టుకోసేసిన, చీరాంతుక = చీనదేశపువస్త్రములయొక్క, ఘట్టాబులక్ = సముదాయములను, పెట్టినట్టి పెట్టినట్లును = పొందినట్టి పేటికలును, అమూల్య = విలువలేని, అగరు = చేవగందపుఁజెక్కలు, మృగమద = కస్తూరి, సంకుమర = జవ్వాటి, కుంకుమ = కుంకుమపూవు, పటిర = మంచిగందము, కర్పూర = పచ్చకప్పురము, హిమాంబుభూంబులు = బన్నీటిప్రవాహములు, పూర ముటచే వలసినంతకన్నీరనుట, పూవులదురాలిన మంచుచినుకులనుండి తీయనదిగావున బన్నీటిని హిమాంబు వందురు, “నీ మోహపచేత మోముద్రితమైన కనుల హిమాంబువు లునుపరాదు.” (వసుధరిత్రము) కట్టుపురుగు = గడ్డకట్టినపురుగు, అగరుసత్తును = అగరుగంధధృతియును, సర్వకాలము నగరులభింపదేని వాడుకొనుటకై యగరునుండితీసిన యత్తరువును, మంచిగందవాడి = మంచిగందపుకొట్టును, చాదు = అరుగఁదీసికొట్టు పెట్టుకొనువగరును, అగరులో నింక వల్లెగ నుండి జీగటగ నుండుదానిని లిలకమున కుపయోగింతురు. అగరునే చాఁ దని యందు రనుటకు “ఉ. సంకుమసంబుయం బుతుగు చాదును గన్తురియుం ఘటంబులం బంకముచేసి”- ధూర్జటి కాళహస్తి మాహాత్మ్యము. ఉదయభాస్కరంబు = ఉదయభాస్కర మను రంజకవిశేషము, లానుగాక్ = మున్నగా, కల = ఉన్న, ఐరిమళ = సువాసనగల, ద్రవ్య = వదార్థములయొక్క, సంభార = సముదాయములయొక్క పరంపరలును = వరుసలును, జన్మసంపుఁ గ్రవ్యుక్ = వయోమదముచేకను- జన్మసంపునిర్బరముచేత ననుట, నివృత్తిలి = వృద్ధిపొంది, మవ్వంపువా తెలులు

మృదులమగునోష్ఠములు, యౌవనోదయమునః కైవలికిఁ గాని యతిశయం
 చును. కావించాయచే మోని మిగుల మృత్యునా నున్నటులుఁ దనరు ననుట.
 విక్లవ్ = వికసించునట్లు, నవ్వు = నగధలకెగు. మునులేతయమున, సోగ =
 సోగలుగా సాగుచున్న, కెన్నెలలకొ = చంద్రుడైనాశములను, కలిసి=కూడి,
 కిసాళియ = వెలుంగుచున్న, చంచల = కదలికగల, దృగంచల = కన్నుఁ
 గొనలయొక్క, శ్రుభలకొ = కాంతులను, పచాలించి = వ్యాపింపఁజేసి,
 మెఱుంగుఁజున్నలకొ = మెఱుంగుటచేఱు పాలిండ్లచేత, కన్ను = పరుషముగల,
 తప్పిమొగ్గల = నద్దిగుండుశములయొక్క, వన్నె = ఉభివ్యమును, అటపటిించి =
 సిక్కిరించి, మెఱుంగుచున్నలచుటచే జవ్వనపుటింకముచే నుద్బియ్యుండె ననుట.
 సోభయభావనాకూలము లుండి విడిచిన విచ్చున్నవన్నులనుండి కాంతిప్రసరిం
 చును నాన నిటఁ జనుగవకాలి చెట్టులదెను అట్లుచుట. — “ఉ. శ్రీశ్రీశ్రీ
 విన్నదోయియిచ్చి శ్రీలగాంతియుఁ బువభాజుకొన్విక్లవగఁజేయ” (శృం.
 ప్ర. ౨ 7.) పెన్నెలులకొ = గొప్పకొరజములచేత, మెఱుంగుఁ దున్నెవపన్నెకొ =
 ప్రకాశించుచున్న లేటులయొక్కరంగును, కటచుటిించి = పీనముచేసి,
 కెన్నుదుముకొ = చక్కనినదుములచేత, విన్నె = ఆనమును, వెన్నదన్ని =
 పశిపముచొని, బటువు = గట్టితనము, మిఁద = కటికయించి, విటనికాయము.
 రాయడికొ = విటకాండ్ర సముదాయముయొక్క రాపిడిని, పడి. పుటపుట
 నైన = నేర్పుఁజేరిన, పలువురు విటులకొఁ గలయుకలనొందుటచే హాంత
 కారిమాటలందు నారిలేని యనుట, కూలకవ = బిడ్డకు తానుకట్టి-ననుగ్రములై
 భావపూరితములైన యనుట. చాటువులకొ = చుంతకొరవాక్యములచేత,
 మాటకారితనంబు = వాచాలతను, మెఱసి = మెఱుంగఁజేసి, నాగరికపుంజనుల
 గరిగరికలకొ = చక్కనిపనులయందలి మనోహరవ్యములచేత, గళరవ = పొగను
 పమయగళనిసాదముంబోలు భస్మసులయొక్కయు, ఫలాలాప = భావగన్భిత
 ముగా మాటలాడుటయొక్కయు, ఆపరవంజులకొ = వసులు జరపుటచేతను,
 రవణంబుల మిసమిసలకొ = అలంకారకోభవచేతను, పసగలిసి = గట్టితనము

గలిగి, మేల్మొనకులుకులక్ = కృంగారచేష్టావికారమునఁ గదల్చు నవయవ
చలనముచే, రసీకజవంబులమునంబులక్ = రసీకు లయిన పురుషులయొక్క
చిత్తములను, మరులు కొలువక్ = మోహముగలంగఁ జేయుటకు, చాలి =
తగి, నురుచిర = ఎక్కువగాఁ బ్రకాశించునట్టి, అభరణ = భూషణములచేత,
భూషితము = అలంకరింపఁబడినది, అగు, పరిచారికాసమాస్త్రంబుక్ = మేలు
మంది దాసీజనమును, అరణినిగాఁ = మనోరమకు స్త్రీధనముగా, ఇచ్చి-
ఁసంగి, మఱియును = ఇంటియందుగాక. ముందటికన్వయము.

తా. కండ్లి మనోరమకు పెడిబంగారపువస్తువులను వలువిధము లయ్య
గృహోపకరణములగు వింతపనిముట్లులను రకనములుచెక్కిన విభూషణ
ములును చిత్తచిత్తము లగువస్త్రములును, వస్తుసమూహమును దాచికొనుట
కనుకూలములగు మిగులదిలువకల చక్కని పెట్టెలును, అగరు మొదలయ్య
నుగంధద్రవ్యములును, పనిపాటలయందు నేరుపు గలిగి చక్కఁదనపుఁ బెంపున
పలరారి నాగరకముగా సంచరింపఁగల చక్కనిజవ్వనపు టొప్పుచేఁ దనదు
చాలమంది పనికితై లగుదాసీజనమును అరణి మిచ్చెను. అలం. ఉపమ.

సీ, అవనతాంగుష్ఠాగ్రహర్యనిర్మద్రత్న
ఖనిఖునాంతరితశృంగాటకములు
మదముదావహదివ్యమైరేయధారేయ
గోత్రభిద్విటపినిష్కుటయుతములు
మహిళాకదంబడింభగ్రాహ్యగృహచర
స్త్రగనాభిసౌరభస్థనిర్భరములు
ప్రఖరాఖునఖరథారావిదీర్ణోదీర్ణ
సౌవర్ణమృత్కీర్ణజాంగలములు

తే. కోకకలహంసముఖరితాబ్జాకరములు
సిద్ధచారణగంధర్వసేవితములు

మందర ప్రోణి గొన్ని గ్రామములు గూర్చి
తనయపసుపున కొనుగై గంధర్వవిభుడు.

102

జీ. గంధర్వవిభుడు = గంధర్వరాజగు నాయుండివరాక్షుడు, అవనత =
సంపాదన, అగుష్ఠ = కాలిబొటన వ్రేలియొక్క, అగ్ర = చివరచేతను,
హర్య = హరింబువగినవై, నిర్మల్ = వెడలుచున్న, రత్న = రతనముల
యొక్క, భని = గళులచేత, ఘన = ఎక్కువగా, అంతరిత = ఆవిరింపబడిన,
శృంగాటకములు = చదుకము లున్నవియు - గ్రామములందు రతనములు మైకె
గానవచ్చుగనుట వెక్కులుగాఁ గల వసుట. మన = మత్తతను, ముద = ఆనంద
మును, ఆవహ = పుట్టించునట్టి, దివ్య = ఉత్తమమయిన, మైరేయ =
ఇక్కురనమద్యమునకు, ధారేయ = భారవాహులైన, గోత్రభిత్ = దేవేం
ద్రునివైన. విటసి = కల్పకములతోనొప్పిన, నిప్పుట = ఉపవనముల
తోడ, యంతములు = కూడినవియును, దివ్యమైరేయ = దేవతాయోగ్య
మైన మద్యమును అని యొకరు వ్రాసియున్నారు. మద్యము నొసంగునది కల్ప
వృక్షములుగాన, దివ్య = స్వర్గసంబంధముగ ననుట యెంతయు నొప్పియున్నది.
గ్రామములందుఁగల వృక్షములు నాయికానాయకుల కానందకరములగు
మైరేయాదు లొసంగుచున్న వసుట. మహి = ఉపదలయొక్క, కవంబ =
సముదాయముచేతను, డింభ = నిరువులచేతను, గ్రాహ్య = తెలిసి
కొనఁదగిన, గృహ = గేహములయందు, చరత్ = సంచరించుచున్న,
మృగ = మృగములయొక్క, నాభి = బొడ్డువలనఁబుట్టికఁస్త్రయొక్క,
సౌరభ్య = సువాసనలచేత, నిర్భరములు = పూర్ణముగా నిండినవియు, కస్తూరి
మృగములు కలసిమెలసి తిరుగుచుంటచే స్త్రీలు శిశువులు గూడ నవి కస్తూరి
విడిచినసంగతి గుర్తించుచుండిరిగాన నొసంగఁబడిన గ్రామములు కస్తూరిగంధ
సంధురములుగా నొప్పుచున్న పని భావము. ప్రభర = ఎక్కువతీక్షణులైన,
అఖు = చూషకములయొక్క, నఖరధారా = గోటిగొనలచేత, విస్తీర్ణ =
త్రవ్వఁబడుటచేత, ఉద్గీర్ణ = ఉప్పతిల్లిన, సౌష్ఠ్యపుత్ = బాగుమట్టి, తీర్ణ =

వ్యాప్తమయిన, కాంగలములు = మెట్టనేలలు గలిగినవియు, మెరక నేలలందు
అంగారురేణువులు విశేషముగ నుండెగాన నెలంకలు త్రవ్వించిన యందలి
మొవర్తము బయలుపడుచుండు గ్రామము లనట. కొక = చక్రవాకములచేతను,
కలహంస = రాయంచలచేతను, ముఖరిత = చవ్వుడుచేయఁబడిన, అబ్బాకర
మొలు = కద్దసరస్సులు గలిగినవియు, సిద్ధచారణ గంధర్వసేవితములు = సిద్ధు
చేతను చారణులచేతను గంధర్వులచేతను సేవింపఁబడునవియు నగు, మంద
క్రోడిక = మందరాద్రియొక్కలోయలోనినైన, కొన్ని గ్రామములు =
భూర్వవిశేషములతో నలరారునట్టి యూర్ధ్వకొన్ని, కూర్చితనయ = తనస్త్రియ
పుత్రి కయగుమనోరమయొక్క, వసుపునకు = వసుపుకుంతుమకుగాను, బి
గ్గ = వివాహసమయమునం దొసంగెను.

తా. ఇందీవరాక్షుడు కుమార్తెకు బసుపుకుంతుమలగొనికై మంద
రాద్రియొక్క లోయలలోనివియుఁ గాలితోఁ దాకినంతన రత్నములు
బయలుపడు మేలైన రతనపుగనులు గలవియు నగుకొన్ని చదుక నులతోడను,
భూదేవేలతోడను, కల్పవృక్షములతోడను, కస్తూరిన్మృగములతోడను,
అంగరుమట్టిగల ప్రదేకములతోడను, సరస్సులతోడను, సిద్ధచారణగంధర్వు
సంచారయోగ్యస్థానములతోడను దనరారి, దర్శనీయముగా మనోహరముగా
ప్రకాశించులోకోత్తరసౌభాగ్యములచే నలరారునవియు నగుకొన్ని గ్రామము
లను వివాహసమయమునం దరణముగా విచ్చెను. ఆలం-శిదాత్రము.

తే. పౌరయాత్రికసురసిద్ధచారణాపి
యత్ గంధర్వసాధ్యవిద్యాధరులను
నిజపురంబుల కనిచె నిందీవరాక్షుఁ

డుడుగర లొసంగి విభవంబు గడలుకొనంగ.

103

టీ. ఇందీవరాక్షుడు, పౌరయాత్రిక = కమతమఁజ్ఞులములకుఁ బయన
మైన, సుర = బృందారకలు, సిద్ధ = సిద్ధులు, చారణ = చారణులు, అపి =
ఉచుగులు, యత్ = యత్తులు, గంధర్వ = గంధర్వులు, సాధ్య = సాధ్యులు, విద్యా

ధరులను=విద్యాధరులు నగు పెండ్లికైయేతెంచినవారిని, విభవము=వైభవము, కడలుకొనఁగఁ = వృద్ధిపొందఁగా, ఉడుగరలు = కానుకలు, చిసంగి, నిజ పురంజులకుఁ = ఎవరిగ్రామములకువారిని, అనిచెఁ = జూపించెను.

తా. ఇందీవరాక్షుఁడు పెండ్లికి వచ్చినదేవతలు, సిద్ధులు, చారణులు, ఉరగులు, యక్షులు మొదలయినవారి సందడినిఁ దగురీతిఁ గట్టుములఁ గాను కలను నత్కరించి వారివారిగ్రామములకుఁ జూపించెను.

వ. అనిన విని జైమినిముసీంద్రుండు మీఁదటివృత్తాంతం బాస తీయవలయు నని యడుగుటయును. 104

టీ. అనినఁ=ఇట్లు పక్షులు పలుకఁగా, విని, జైమినిముసీంద్రుండు, మీఁదటివృత్తాంతంబు = తరువాతికథన, ఆచీయవలయుఁ = నడువవలయును, అని, అడుగుటయుఁ = అడుగఁగా, మొదటియాశ్వాసములాని తెండవవచనములాని 'బాదరాయణాంతేవాసి కిట్లనియె' నను వచనముతో వస్వయుము.

మ. అతులక్షాంతిగభీర భీరహితచిత్రాంభోజ భోజకమా పతివిద్యాపరిపాక పాకరిపుశుంభదోగ భోగాశిష త్రితరస్సుస్త్వనుభావ భావభరితశ్రీకాంత కాంతారపా తితకాళింగకులేశ లేశతరవృత్తిక్షణవైరివజా. 105

టీ. అతుల = సమానరహితమైన, ఖాంతి = క్షమచేత, గభీర=లోతయినవాఁడా, ఇతరులు గ్రహింపకాలనియంతటి యోగిమిగలవాఁడా యనుట. భీరహిత=నిర్భయమైన, చిత్రాంభోజ = హృదయఽద్వముగలవాఁడా, నెఱుపును గలనైన నెఱుంగనివీరాధివీరాయనుట, భోజకమాపతి = భోజకుహారాజు యొక్క, విద్యాపరిపాక = విద్యాపరిపాకమువంటి విద్యాపరిపాకముగల వాఁడా, భోజానివతి సమస్తవిద్యలయందు సంపూర్ణపరిచయముగలవాఁడా యనుట, పాకరిపు=దేవేంద్రునిదైవ, శుంభత్ = ప్రకాశించుచున్న, భోగ= మను—37

సౌఖ్యమువంటి సౌఖ్యముగలవాఁడా, దేవేంద్రునిమించిన సుఖానుభవము
గలవాఁడా యనుట భోగాశివత్త్రి = గరుడనియొక్క, తరః = వేగమువంటి
వేగముయొక్క, స్ఫూర్తి = వెలుగుయొక్క, అనుభవ = మహత్తుగలవాఁడా,
భోగాశివత్త్రియన పాములు అహారముగాఁగలవత్తీ గరుత్మంతుఁడనుట, భాష
చిత్తమునందు, భరిత = తీరించబడిన, శ్రీకాంత = లక్ష్మీనాథుఁడయిన
నారాయణుఁడుకలవాఁడా, ఎల్లప్పుడు శ్రీమహావిష్ణునియందు భక్తికైర్ధబ
గలవాఁడా యనుట, కాంతార = ఘోరారణ్యములయందు, పాతిత = పాతి
వేయబడిన, కాళింగకులేశ = కళింగాధిపతికలవాఁడా, కళింగరాజులగు గజ
పతులను జయించి యడవులపాలు గావించినవాఁడా యనుట, లేశకర =
మిక్కిలి న్యూనమగునట్టుగా, వృత్తి = వర్తనము, తీత = నశించిన, వైరివ్రతా =
శత్రు వర్గముగలవాఁడా, విరోధులవృత్తులను సంపదలనుగొని వారల దర్శి
లుగాఁజేసినవాఁడాయనుట. భోగియన సర్వశరీరమునకు ఫలమునకు సర్థముగాన
తద్విశిష్టమైన సర్వమును భుజించువాఁడని గరుడపర్యాయార్థము చెప్ప
వలెను. “భోగస్సభే స్త్రాదిభృతావహేశ్చ ఫణికాయయోః” అమరము.
అని బ్రాహ్మదోరవారి వ్యాఖ్యానము.

తా. ఓర్పును, భయములేమియు, విద్యాసంపదలును, మహేంద్ర
వైభవమును, విష్ణుభక్తియు, శత్రునాశసామర్థ్యమును గలవాఁడా. అలం -
నిదర్శనము. ముక్తవదగ్రస్త మను శబ్దాలంకారమును.

క. నాగాంబాసుత జితకద

నాగతమదనాగసంగమానూపగృహః

భోగా భోగపురందర

భోగీంద్ర శయానపురుషపూజాప్రవణా.

106

టీ. నాగాంబాసుత = నాగమ్మకొమారుఁడా, జిత = జయింపబడిన,
కదన = పోరులవలన, అగత = విలెంచిన, మదనాగ = మత్తగజములయొక్క, సం

గమఃకలయిక చేత, ఆహారముచేతకముతోనిండిన ప్రదేశమైన, గృహముగృహము
యొక్క, ఆభోగ = సంతృప్తికలవాడా “జలప్రాయమహావా”
అనియు, “అభోగః పరిపూర్ణతా” యనియు నమరము. మదపుటేరుగుల
గాన వానిమదధారలచే గృహముకయు జలమయముగా నుండి చిదచిదలాడు
చుండెనని భావము. భోగపురందరి=భోగము దిద్దురివంటివాడా, భోగీంద్రు
శేషుడే, శయాన = శయ్యగాఁగల, పుష్ప = పురుషుఁడగుసారాయణుని
యొక్క, పూజా=పూజయందు, ప్రవణా=ఇష్టముకలవాడా.

తా. యుద్ధములలో జయము గాంచి తీసికొనివచ్చిన మత్తగజముల
యొక్క మదకారాజలములచే, జవజవలాడు నేలగా నయిపట్టణముందు
శేషకాయ యగు సారాయణునిఁ బూజించుచుండువాడా. ఆలం-రివర్ణము.

మూలీని. సరభసజయధాటిచండవేదండకోటి

కరవమధుహిమానీఃపితౌశాపధూటి

పరమహితహసంతీభావభాగ్నాచితేజః

పరుషదహనకీలాప్రస్ఫురచ్ఛక్రవాళా.

107

జీ. సరభస=తొందరతోఁగూడిన, జయధాటి=దిగ్విజయార్థమగుయుద్ధ
యాత్రయొక్క, చండ = భీతినిఁగలుగఁజేయునవిద్రోహ, వేదండ = గజముల
యొక్క, కోటి = సమూహముయొక్క, కర = తొండములవలన, పరుషు =
శుభ్రులను, హిమానీ = ఇవముచేత, కంపిత=కదలింపఁబడిన, ఆశాపధూటి=
చిక్కులనునువదలకు, పరమహిత = మిగులనొప్పించును, హసంతీభావభాగ్నా =
గుంపటివలె నాచరింపఁబడుచున్న, భూరి=విస్తారమయిన, తేజః=ప్రకాశము,
పరుష=కఠినమయిన, దహన = వీలివోత్రునియొక్క, కీలా = జ్వాలలచేత,
ప్రస్ఫురత్ = మిక్కిలి వెలుగుచున్న, చక్రవాళా = చక్రవాళవర్ణము
గలవాడా.

హసంతి యనఁ గుంపటియకుటకు “అంగారధానికాంగార శకట్యుక్
హనుత్పత్తి” అని యమరము.

తా. సంకరరంగమన ముందునడుచు శేనుంగులు నీరుగ్రోలి విడచుటచే నివమెక్కి వణిచుచున్న దిక్కాంతలయొక్క చలిపోగొట్టడగిన లోకా లోక వ్యాప్తిగల వరాక్రమాన్ని గలవాడా, కృష్ణరాయా. అలం నిదర్శము. ఇన్ని యన్ని యని చెప్ప నలవిగానియేనుంగులదండు గలిగి ప్రపంచ మంత యును వ్యాపించిన కీర్తిప్రతాపములచే నొప్పినవాడా! అలం - రూపకము.

గద్యము. ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహసర్వతో ముఖాంశ పంకజాక్షపాదాంబుజా ధీనమానసేందిరినందవరపురవంశోత్తంస శతకోపతాపస ప్రసాదసమాసాదిత చతుర్విధకవితామ తల్లికాల్లసాని చొక్కయమాత్యపుత్ర పెద్దనార్యప్రణీతం బైనస్వారోచిషమనుసంభవం బనుమహా ప్రబంధంబునందుఁ బంచమాశ్వాసము.

118

టీ. శ్రీమ... ప్రణీతంబు-శ్రీమత్=విద్యతానందగల, ఆంధ్రకవితా పితామహ=ఆంధ్రకవిత్వమునకు బ్రహ్మయును, సర్వతోముఖ = అంతటవ్యాప్తి గల, అంశ=విరుదుగల్గినట్టియును, పంకజాక్ష = విష్ణునియొక్క, పాదాంబుజ= పాదవద్దములకు, అధీన=వశమైన, మానసేందిరి = మన స్ససెడు తుమ్రెద గలట్టియును. నందవరపురవంశోత్తంస=నందవర మనెడియూరివారి వంశమున (నందవరీకకులమున) శ్రేష్ఠుడగునట్టియు, శతకోపతాపస = శతకోప యతి యొక్క, ప్రసాద=కృపచే, అసాదిత = బొందఁబడిన, చతుర్విధ=నాల్గవిధ ములగు (బంధ, చిత్ర, గర్భ, ఆశు కవనములు), కవితామతల్లిక = శ్రేష్ఠ కవిత్వముగలట్టియు, అల్లసానిచొక్కయమాత్యపుత్ర=అల్లసాని చొక్కయ మంత్రిక గుమారుడగునట్టియు, పెద్దనార్య=పెద్దనార్యునిచే, ప్రణీతంబు = రచియింపఁబడిన, మహాప్రబంధంబునందుకొ = మహాకావ్యమున, పంచ మాశ్వాసము.

ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తియంత్రోపాసనాసమాసాదితాఖండసాహితీధరీ
 ఋండు నాశ్రేయగోత్రపవిత్రండును వావిళ్లమశవయోరాశిరాకానుధాక
 రుండు నగురామస్వామికాస్త్రచేత ననేకపూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ
 బర్యాలోచించి రచించఁబడిన రుచినమాఖ్యానం బగువ్యాఖ్యానంబునందుఁ
 బంచమాశ్వాసము.



శ్రీ రస్తు

యోగోచరిత్రము.

స టీ క ము

షష్ఠాశ్వాసము



కృష్ణరాయమనుజేం

ద్రా కాంతాపంచబాణ సరసింహధరి

శ్రీ కాంతగర్భవార్నిధి

రాకాహిమధామ కర్పరదళవిరామా.

1

టీ. కృష్ణరాయమనుజేంద్రా = కృష్ణదేవరాయ లను నామధేయముగల రాజోత్తమా! కాంతాపంచబాణ = స్త్రీలకు మన్తధుఁడా! రమణులను మోహింపఁజేయుటయందు మన్తధునివంటివాఁడా, సరసింహ = సరసింహ దేవరాయలను, ధరిశ్రీ కాంత = భూవతియొక్క, గర్భ = కడువనెడి, వార్నిధి = సముద్రమునకు, రాకాహిమధామ = పూర్ణిమనాఁటిచందమామా! కర్పర = ధూర్జలయిన తురుష్కులయొక్క, దళ = సేనయొక్క, విరామా = నళింపుఁ జేసినవాఁడా!

కర్పరదళ మనుటకుఁ జ్రానుదొరవారు వ్రాయించినట్టికలా ధూర్జుల యొక్కసేన యనియె గలదు. కర్పరపదము దుండగులయెడ వర్తించును గాన దుండగులసేన యనుటయె సముచిత మైనను బ్రకృతమునుబట్టి గణపతుఁ

యొక్కగాని తురుష్కులయొక్కగాని నైశ్యమున కీ కర్పరబదమును విశేషముగాఁ గొనవచ్చును.

తా. మదనాకారుడ నై స్త్రీజనముల మోహింపఁజేసినవాఁడును నరసింహదేవరాయని కుమారుఁడును, దుర్మార్గులయిన తురుష్కులను గొట్టిన వాఁడును నైనవాఁడా. అని కృష్ణదేవరాయల సంబోధనము. అలం. రూపకము.

వ. అవధరింపుము శకుంతలంబు లబ్బాదరాయణాంతేవాని కిట్లు నియో ; నంత నొక్కనాఁడు.

టీ. అవధరింపుము = ఆలకింపుము, శకుంతలంబులు = పక్షులు - కథను చెలుపుచున్న ధర్మపక్షులు, అబ్బాదరాయణాంతేవానికి = అబ్బాసశిష్యుఁడైన జైమినితో, ఇట్టనియెక్కో = ఇట్టని చెప్పెను. అంతకో = వివాహమహోత్సవ మయినపిమ్మట, ఒక్కనాఁడు = ఒకానొక దినమునందు.

సీ. పాండుర ప్రభః గ్రిందువడినచీఁకటివోలె

జిగి నొప్పునీలంపుజగతి మెఱిసి

యశాన్నత్యమున మ్రింగినట్టినిందులు గ్రక్కు

కరణి ధూపము గవాక్షముల వెడల

ధారుణీసతి సుగంధద్రవ్యములు దాఁచు

నరలపేటికవోలెఁ బరిమళముల

నెలపులై చెలువారునిలువుల విలసిల్లి

కొణిగఁ బారావతకులము వదరఁ

తే. బసిఁడినీట లిఖించినప్రతిమ లమర

నీగ వాలిన నందంద యెలుఁగు లొసఁగు

నట్టిసకినలమంచము లాది గాఁగ

మెఱయుపరికరముల నొప్పుమేడమోఁద.

టీ. పాండురప్రభ౯ = తెల్లని కాంతిచేత, క్రిందుపడిన పీఠాఱి
 వోలే = అడుగుబట్టిన యంధకారమో యనునట్లు, జీగి = తళతళల
 చేతను, ఒప్పునీలంపుజగతి = తగినట్టి యింద్రనీలరత్నములఁ జెక్కిన నేలచేత,
 మెఱిపి = వెలింగి, ఔన్నత్యమున = ఉన్నతిచేత, మ్రింగినట్టినింగులు = బొసఁగించి
 కొన్న యాకాసములను, క్రక్కుకరణి = వెడలక్రక్కునట్లు, ధూపము =
 అగురుపాగ, గవాక్షముల = కిటికీలనుండి, వెడల = బయలుదేరుచుండగా,
 ధారుణీసలి = పుడవి యను నిట్టాలు, సుగంధద్రవ్యములు = సౌరభద్రవ్యములను,
 దాఁచునల పేటికవోలే = దాఁచియుంచిన గదుల పెట్టెరీతి, పరిమళముల
 నెలవులై = సువాసనలకాకరములై, వెలువారునిలువుల = శోభించుచున్న యంత
 స్తులచేత, విలసిల్లి = తగి, కొణిగి = ముందఱిచూరునందు, పారావతకులము =
 పావురముల సముదాయము, వదర = అఱచుచుండగా, వసిడినీట =
 స్వర్ణజలముచేత, లిఖించిన ప్రతిమలు = వ్రాసిన చిత్రపులు, అమర = ఒప్పుగా,
 ఈగవాలిన = పయిని యీఁగవచ్చి వాలినను, అందంద = అప్పటికప్పుడే,
 ఎలుగులు = ధ్వానములు, ఒసగునట్టి సకలమంచములు = ఇచ్చుకృత్రిమపుఁ
 చిట్టలు కీచుబిల్లలు మొదలయివవిగల వందిరి వట్టెమంచములు, ఆదిగాఁగ =
 మున్నగా, మెఱయుపరికరముల = వెలుంగుచున్న సామానులతో, ఒప్పు
 మేడమోద = ఒప్పుచున్న యుప్పురిగమోద, ముందఱికన్వయము.

నిలువు లని యంతస్తు లనుటకుఁ జూర్వకవి ప్రయోగములు పెక్కులు
 గలవు.

క. “హడిగ్రహంబులుదిరుగఁగ, మేడలతుని నిలువులందు మెలఁగెడిబాలి
 క్రిడింపను పురుషులతో, ప్రిడం దద్వేళలందు వినుమానీటన్.”

(భాగ-దశ-పూ. ప. 1600)

సీ. “పాలుచు చతుర్దశభువనముల్ తనకీర్తి

యాడెడి నిలువుల మేడ గాఁగ”

(నిర్వచనోత్తరరా.)

తా. క్రిందిభాగమున నీలముజులు కూర్చినతిన్నెలు ప్రకాశింపగా నాకనము నంటుపొడవు గలిగి గవాక్షములనుండి యగరుధూమములు బయలు చేరగా నువానలచే నిండినయంతరువు లాప్యంగా నుత్తరొదకములతోఁ జిత్రములు వ్రాయఁబడి కీచుదిట్టలు మున్నగువానితోఁ గూర్పఁబడిన పట్టె మంచము మొదలగువానితోఁ బ్రకాశించు మేడమోదను. అలా. ఉత్పేక్షయు, అతిశయోక్తియును.

క. రమణునికడ కనుప మనో

రమకుఁ మజ్జనము దీర్చి రవరవకచపిం

చమునకుఁ గాలాగురుధూ

పము వెట్టి జవాదినంటు వాపి నిపుణతన్.

4

టీ. రమణునికడకుఁ = స్త్రీయునివద్దకు, అనువఁ = బంపుటకు, మనో రమకుఁ = మెండ్లికూమరికయగు మనోరమకు, మజ్జనము = అశ్శృంగస్నానము, దీర్చి = చినర్చి రవరవ = తళతళలాడుచున్న, కచపింఛమునకుఁ = మయూర బర్హమువంటి శిరోజములనముదాయమునకు, కాలాగురుధూపము = నీలాగురు ధూపమును, వెట్టి, జవాదిఁ = జవ్వాజి నూనియచే, అంటు = తలమెండుకల చిక్కు, వాపి = పోగొట్టి, నిపుణతఁ = నేర్పున, ముందఱికన్వయము.

రవరవ యన గుప్పగుప్పన అని కొందఱు వ్రాసియున్నారు. లేమైత్రముచేయు నని త్వరగా ధూపముచేసి రనుట కీయర్థ మొకయు నొప్పి యున్నది. రవరవయన = గరగరలాడునటుల నని కొందఱు వ్రాసిరి. శబ్దరత్నాకరము రవరవపదమునకుఁ గాంతివిశేష మను నర్థముచెప్పటచే నాధునిక వ్యాఖ్యాత లదియె గ్రహించిరి.

తా. మనోరమను భర్తకడకుఁ బంపుటకై దాసీజనము స్నానము చేయించి నెమిలిపించుమఁబోలెఁ దళదళలాడుశిరోజముల కగురుధూమము వైచి యార్చి జవ్వాజిహనెతోఁ దల దువ్వి. అలా. రూపకము.

సీ. చెంగల్వపూదండ నేర్చి పెండుఱుముపై
 ఘనసారమున సూసకము ఘటించి
 పన్నీటితోఁ గదంబము నేసి మృగనాభిఁ
 బూసి కుంకుమ నేసబొట్టు తీర్చి
 విశదముక్తాదామరశనఁ జందురకావి
 వలిపపువలువపై నలవరించి
 యటుత వెన్నెలగాయుహార మొక్కటివెట్టి
 మణులసొమ్ములు మేన మట్టుపటిచి

తే. కన్నుఁగవ గెల్చి డాకాలఁ గట్టె ననఁగ
 ఘల్లుఘల్లునఁ బెండెంబుగండుమీలు
 గదల నల్ల న నడిపించి పొదివి తెచ్చె
 నెచ్చెలులపిండు యువతి నాన్మపలికడకు.

5

టీ. నెచ్చెలులపిండు = మిగులన్నీ హాలికయము గల నేస్తకతైలము.
 దాయము, చెంగల్వపూదండ = ఎఱ్ఱగలువపూవులదండను, చేర్చి = కొవ్వనందుఁ
 దుఱిమి, పెండుఱుముపై = పెద్దదియగు నాకొవ్వమీఁద, ఘనసారమున =
 పచ్చకర్పూరముతో, సూసకము = పూవు జెత్తులుకూర్చి యొనర్చినకొవ్వవలను,
 ఘటించి = కూర్చి, సూసక మన రాగిడిబిళ్ల వంటి భూషణవిశేష మని కొంద
 ఱందురు. ఘనసార మన గొప్ప స్థిరాంశముగాన నట్టి స్థిరాంశముగల జడబిళ్ల
 యని కొందఱు కేవలపుష్పములు కొవ్వన నుంచినఁ ద్వరలో వాడును గావునఁ
 పచ్చకర్పూరముతోఁ బుష్పమాలికలు రచించి వానిచేఁ గొవ్వ దలనమర్చి
 రనియు నదియ సూసక మనియు కొందఱుఁ ప్రాసియున్నారు. ఇదియె యొప్పి
 యున్నది. పన్నీటితో = హిమాంబువుతో, కదంబముచేసి = మిశ్రముచేసి,
 మృగనాభి = కస్తూరిని, పూసి = దేహమునిండఁబూసి, కుంకుమ =
 కుంకుమపూవుతో, నేసబొట్టు = అక్షతలలెలకము, తీర్చి = నొనఁబెంపముగా

దిద్ది, విశద = స్ఫుటమయిన, ముక్తాదామ = ముక్తముల మాలలచే తేసిన, రకనక్ = మొలత్రాడును, చందురుకాచి = కనుమపుష్పవర్ణముగల, వలిపపు = వలచని, వలువకై = వస్త్రముమీద, అలవించి = సమకూర్చి, అఱుకన్ = మెడలో, కెన్నెల గాయుహారము = కెన్నెలవలె జల్లఁగాఁ బ్రకాశించు వస్త్రములదండ, ఒక్కటిపెట్టి = ఒకదాని నలంకరించి, మణులు పొమ్ములు = రత్నాభరణములను, మేనక్ = శరీరమందు, మట్టుపఱచి = బిగువుగా నుంచి, కన్నుగవక్ = కన్నులజంటచేత, గెల్చి = జయించి - విజయము నొంది, డాకాలక్ = ఎడమకాలియందు, కట్టెక్ = బంధించివేసినోయేమోఁ అనక్ = అనునటుల, ఘల్లుఘల్లునక్ = మల్లుఘల్లుమను మ్రోతపుట్టునట్టుల, పెండెంబుగండుమీలు = పాదచూపురములయందుఁ గూర్చుబడిన బంగరు గండుచేపల ఆకారములు, కదలక్ = కదలఁగా, యువలిక్ = జవరా లయినవనోరమను, ఆల్లనక్ = సెమ్మదిగా, నడిపించి, ఆన్యపలికడకుక్ = పెండ్లికమారుడైన స్వరోచియొద్దకు, పొదిసి = చుట్టుకొని, తెచ్చెక్ = తీసికొనివచ్చెను.

తా. చెలికత్తెలు మనోరమకుఁ దల చున్ని కొప్పు పెట్టి తుఱుమునిండ రక్షిత్వలమాలిక లమర్చి. దానిమీఁదఁ బచ్చకర్పూరపు పూవులవలచ పెట్టి, చెందిరకాచిరంగుళికను గట్టి ముత్యాలమొలనూలు నడుమునం గట్టి, కస్తూరి పన్నీరు గలిపినగుంధమును మేన నలచి, కుంకుమపువ్వు నరుగఁదీసి బొట్టు పెట్టి, యొంటిపేటముత్యాలహారము నఱుత వేసి, బిగువుగా రత్నాలంకార ములను దొడిసి, యంపెలు ఘల్లుఘల్లున మ్రోగఁగా మనోరమను సెమ్మదిగా నడిపించుకొనుచు స్వరోచికడకుఁ దీసికొనివచ్చిరి. అలం. ఉత్పేక్ష స్వభావోక్తి.

క. తెచ్చుటయుఁ గెలిభవనముఁ

జూచ్చెనొ చొరవో యనంగ సుదతులనీడన్

జొచ్చి పయిఁ గొప్ప దోవఁగ

నచ్చేడియ తలుపునండ నల్లన నిలిచెన్.

6

టీ. తెచ్చుటయున్ = చెలిమిక త్రియలందఱిటులఁ జుట్టును పొదిని తీసి
కొనిరాఁగా, అచ్చేడియ = అనునోరము, కేళిభవనమున్ = క్రీడాగారమును,
చొచ్చెనొ = ప్రవేశించెనో, చొరదో = ప్రవేశింపలేదో, అనంగన్ = అని
తలంచునటుల, నువ్వునీడన్ = నేస్తకత్తెనీడయందు, చొచ్చిమెల్లఁగాఁ
బ్రవేశించి, పయిన్ = వైభాగము, కొప్పదోవగన్ = కొప్పుక్కటియే
కాన్పించఁగా, తలుపునండన్ = కవాటమువెంటిని, అల్లనన్ = నెచ్చుదిగా,
నిలిచెన్.

తా. నేస్తకత్తెలు పిలుచుకొనిరాఁగా మనోరమ తనజాడ తెలియకుండు
రీతిని నేస్తకత్తెలచాటువఁ గేళిగృహము తలుపుచాటున నిలిచియుండెను.

క. తదనంతరంబ బోటులు

చదురుల నగవులను బ్రాద్దు జరిగినఁ గేళీ

సదనము నొక్కొకపనినెవ

మొదవఁగ వెడలుటయుఁ జిత్త మువ్విఘ్నారన్.

7

టీ. తదనంతరంబ = ఇటుల మనోరమ తలుపుచేత నిలువఁబడిన
యంతనే, చదురులన్ = వేళాశోభములచేతను, నగవులన్ = హాస్యముల
చేతను, బ్రాద్దు = కొంతవడి, జరిగినన్ = జరుగఁగా, బోటులు = చెలికత్తెలు,
ఒక్కొకపనినెవము = ఒక్కొకపనియొన్న దనుమిష, ఒదవఁగన్ = కలుగఁగా,
లేనిపోని పనియొకదానిని కలుగఁజేసికొని, కేళీసదనము = క్రీడాగృహమును
వెడలుటయున్ = బయలుదేఱివెళ్లఁగా, చిత్తము = స్వరోచిచిత్తము, ఉన్వి
ఘ్నారన్ = తొట్టుపాటుఁజెందఁగా, ముందఱికన్వయము.

తా. తరువాత చెలికత్తెలు వేళాశోభముచేతను నవ్వులచేతను కొంత
ప్రాద్దు జరగి తమ కేదియో పని యొన్న దను నెవముతో నొక్కొక్కర

బయటికి వెడలి పోగా స్వరోచిహృదయ ముష్టిహారగా. అలం. పర్యా-
యోక్తము.

సీ. దట్టంబు నీకట్టినట్టి చెంగావికి
బాగు గా దని కేలఁ బయట నిమిరె
గోరంటా గోళ్లనిక్కువపుఁగెంపో యని
చెయిపట్టి నయమున నెజ్జ నేర్చె
నగురుధూపముచేత నయ్యో తనూపల్లి
సెక సోకె నని యెడఁ జెయ్యి పెట్టె
మృగనాభికామకరికలఁగప్రము మించె
నని మూరుకొనుచుఁ జొంబన మొనర్చె

తే. హారమణులిటు సూపు నాయలుత నున్న
హారమణులకుఁ గాంతి నీ డానా కానా
యనుచు నక్కునఁ గదియించు నానెపమునఁ
గంపమును బొందుసతిమేను గొంగిలించె.

8

టీ. దట్టంబు = పావడ, నీకట్టినట్టిచెంగావికి = నీవు భరించిన చెంది
రపురంగుచీరకు, బాగు = చక్కఁదనము, కాదని = కానేర దని, కేల =
చూస్తముతో, పయట = పైటను, నిమిరె = తడవెను. పయ్యంటకుఁ
దగిన పావడ గాదని వలుకుచు వల్లెవలువను బట్టుకొని దానిమేలిమి కానం
దించునటుల నటించి గుబ్బలపైనిఁ జేయిఁజేర్చెను. గోరంటా = గోరంటాకు
వలపై నయెటుపో, గోళ్ల = నఖములయొక్క, నిక్కువపు = సక్యమయిన,
కెంపో = రక్తిమయో, అని = అని పలుకుచు, చెయిపట్టి = ప్రియురాలి
చూస్తమును బట్టుకొని, నయమున = చక్కఁగా, నెజ్జ = శయ్యను, చేర్చె,
చూస్తముపట్టుకొనిగదా నెజ్జకుఁ జేర్చవలసినది. నుందరీమణి యగు నామె
కెంకెలును గోరంటయెటుపా నహజర క్తవర్ణమా యిది యని యడుగులనటు

బట్టుకొని మెలకువపై నెట్టవైఁ జేర్చికొనెను. అగురుధూపముచేకన్ = అగురుపొగచేత, తనూవల్లి = లతవంటి దగునీశరీరము, నెకసోఁకెన్ = కాఁక తాఁకెను, ఆయ్యో యని, ఎదన్ = వక్షమునందు, చెయ్యివెట్టెన్ = చేయివెట్టి యంటిచూచెను. గుబ్బలపైరి గేలుంచుగల్గెనెగాని దిగ్గనొక్క నీ లిదివఱకుఁ గలుగదయ్యెను. ధూపమునెకచే మేనుగంచె. గదా యని యొర్పునటుల నడిచి తొమ్మపైఁ గేలుంచెను. చుగనాభికాఁకస్తూరిచే వ్రాయఁబడిన, మకరికలన్ = మకరికావక్రములందు, కక్షము = పచ్చకర్పూరము, మించెన్ = అతిశయించెను. అని, మూరుకొనుచున్ = చాననచూచుచు, చుంబనమొనర్చెన్ = ముద్దిమకొనెను. మకరికావక్రములందలి పిస్తూర మగు పచ్చకర్పూరపుదావి మూర్కొనునటుల నడించి చుంబనక్రియలచే నానందించెను. హారమణులు = తారహారమునందలి పూసలకు, ఇటునూపు, నాయులుతన్ = నావత్తుర యందు ఉన్న, హారమణులకున్ = హారములలోని పూసలకు, కాంతిన్ = ప్రకాశముచేత, ఈమ = తుల్యము, ఔనో = అగునో, కావో = కాక చాప్తనో, అరుచున్ = అనిపలుకుచు, అక్కునన్ = వక్షమునందు, కది యించు నానెపముకన్ = అనించిచూచు నెపమున, కంపమును బొందునని మేను = పరాఁకుడన్న మనోరమశరీరమును, గొంగిలించెన్ = అలింగనముఁ జేసి కొనెను. చుంబనాదికములచే లజ్జించి దూర మేగుచుండ మనోరమచు లోఁ జఱచినానుటకు హారములోని రత్నముల తారకవ్యమును జూచు మివచే గొంగిలించికొనెను.

తా. స్వరోచి మనోరమచేరునకుఁ జేరి నీవు ధరించిన జెంగాని చీరకుఁ దగినది కాదని పయ్యొదను ముట్టి, వ్రేళ్లనఖముల గోరంటాకు గంగును బెట్టికొంటివా యేమి యని యడిగి వాస్తవమున వట్టుకొని శయ్యకు దిగిచి, ధూపము వేసికొనుటచే నీమేనునకు నెకసోఁకెగదా యని యెదపైరి గేలు గీలించి, మకరికావక్రములయందుఁ బచ్చకర్పూర మెక్కుడయ్యె నని తావుల మూర్కొనునటుల నడించి ముద్దులఁగొని, ముత్యముల హారమణుల

సరిచూచు నెవఁడును పక్షమును పక్షముతోఁ జేర్చి యాలింగన మొనర్చెను. అలం-వర్ణాయోక్తము.

వ, అట్లు కవియం దమకించి త్రస్తరులఁ గుస్తరింప నింపుగలి
గియుమునుమున్న మనంబునం బొడమి యుండునడ లప్పుడు
తలంపునం బాఱిన సమర్థుం డగునతనిచే నది తీర్చించుకొనం
గలయదియై నవోధ గావునమాటలం దేటపడంజెప్పశంకించి
శ్రీఘ్నభావంబునం దొరఁగుకన్నీరు కంకణక్రేంకృతులు
మీఱి నోరఁ బాఱి మీటుచు నూరక యున్నం గనుంగొని
యవనివతిపుంగవుం డంతరంగంబునం జెంగలించుకౌతుకాం
కుంబు కరఁగుపడ వెఱఁగుపడి యుద్వేగసమన్వితుండై సం
భ్రమించుచుఁ జెక్కుటద్దంబులు నొక్కి కురులు చక్కంద్రో
యుచుం దోయజాతీ యక్షయానందసంధాయకం బగునిట్టి
శ్రీదాసుయంబున వగవునకుం గారణం జేమి నాయెడం
గల్గయేమేనియుం బాటిల్లదు గదా యెవ్వరే మప్రియంబు
గావించి రెఱింగింపు వారిం దండించెద నేమి సాధింప వల
యుఁ జెప్పు మది వేధచే నున్న సాధించెద మదీయంబు
లగునర్థజీవితంబులు భవదధీనంబు లుమ్మలిక యింత యేటి
కనుటయు నబ్బోటి గ్రేటుచు ని ట్లనియె. 9

టీ. అట్లు = అవిధముగా, కవియన్ = తన్నుఁ జేరుటకు, తమకించి =
కత్తరపడి, త్రస్తరులన్ = శ్లోకాంతపుమాటలతో, గుస్తరింపన్ = ఇష్ట
పఱుపఁగా - సమాధానపఱుపఁగా నుచుట. ఇంపుగలిగియున్ = ఇష్టముగలిగి
దయ్యును, మునుమున్న = ప్రారంభమందే, మనంబునన్ = చిత్తమునందు,
బొడమియుండునడలు = పుట్టినదుఃఖము, అప్పుడు = స్వరోచి యావిధముగా
నువలాలించి కేళికి నొప్పించు నమయమునందు, తలంపునన్ బాఱినన్ =

చి త్రమునఁ బ్రసరింపఁగా—జ్ఞాపకమునకురాఁగా, సమర్థుండు = తగినవాఁడు, అగు నతనిచేత = ఐన యాస్వరోచిచేత, అది=ఆదుఃఖము, తీర్పించుకొనఁ గలదియై=పోగొట్టుకొనఁ దలచినదై, నవోధ = నూత్నపథవు, కావున = కాఁబట్టి, మాటలకొ = సిగ్గువిడిచి మాటలాడుటచేత, లేటవడక = వికదమగు నట్టు, చెప్పక = కల రూపు ప్రియనితోఁ జెప్పటకు, శంకించి=సందియపడి, స్త్రీస్వభావమునకొ=ఆడుది యగుటచే, తొరఁగుకన్నీరు = ప్రవహించుచున్న కన్నీటిని, కంకణక్రేంకృతులు = గాజులయొక్క చప్పడులు, మీఱకొ = అతిశయింపఁగా, గోరకొ = నఖముతో, పాఱమీటుచుకొ = పోఁజల్లుచు, ఊరకయన్నకొ = మాటలాడక యూరకుండఁగా, కనుంగొని = మనోరమను జూచి, అవనివతిపుంగవుండు = స్వరోచి, అంతరంగమునకొ = హృదయ మందు, చెంగలించు కొతుకాంకురంబు=వృద్ధిపొందునట్టి అనురాగపు మొలక, కరఁగువడకొ = తీఱింపఁగా, వెఱఁగువడి=అబ్బురపడి, ఉద్వేగనమన్నితుండై= తొట్టుపాటుగలవాడై, సంభ్రమించుచుకొ=చంచలత్వమునొందుచు, చెక్కుటద్దంబులు=దర్పణములతోలు మనోరమ గండ ఫలకమును, నొక్కి = దంత ములతో నించుక నొక్కి, కురులు=శిరోజములను, చక్కంద్రోయిచుకొ=సవ రించుచు తోయజాతీ = వద్దములవంటి నేత్రములుగల మనోనాయకా, అక్షయ=క్షయముకాని అనంద=కొతుకమును, సంధాయకంబు = సమకూర్చు నది, అగునట్టి, క్రీడాసమయంబుకొ = రతికాలమందు, ఈ ప్రథమసంగమ సమయమునందఁకుట. ప్రథమసంభోగము నాయకానాయకుల కత్యానంద కరము. పగపురకొ = దుఃఖమునకు, కారణంబు = హేతువు, విమి=విల, నాయెడకొ = నాయందు, కల్లు = నేరమి, ఏమేనియుకొ = ఎద్దియును, పాటిల్లుదుగదా = సంభవించదుగదా, ఎవ్వరు=వరులెవ్వరు, విమిప్రియంబు = విమిలేరము కావించిరి=జనర్పిరి, ఎఱింగింపు = పలుకుము, వారికొ=ప్రియ కరులగు నాదుండగులను, దంశించెదకొ = శిక్షగావించెదను, విమి = దేనిని, సాధింపవలయుకొ = కావలయును, చెప్పము, అది=కావలసినవస్తువు, వేధచే

మన్ను = విభాత హస్తము దున్నును, సాధించెడ = తెచ్చెదను, మదీయం
ములు = నాయని, అగు నర్థజీవితంబులు = అయిన భవప్రాణములును, భవదధీసం
ములు = నీయని, ఉత్పత్తి = విచారము, ఇంతయేటికి = ఇంతగాఁబొందనే!
అనుటయు = అని స్వరోచి చెప్పఁగా, అట్టే = అనునోరను, క్రేటు
చు = కుత్తుక సవరించుకొనుచు, ఇట్టియె = ఈవిధముగాఁ బలికెను.

ఉ. అక్కట నాయెడ మిగుల నక్కట కల్గి చరించునెచ్చెలులో
చిక్కి మునీంద్ర శాపహారి జెందినదుర్ద మరోగబాధలక
బొక్కుచునున్న వారు వనభూములక దద్దక మాన్పువేని నా
కెక్కడిసౌఖ్య మన్నఁ దర శేషణఁ జూచి స్వరోచి యిట్లునున్.

టీ. అక్కట = అయ్యో! నాయెడ = నాయందు, మిగుల =
మిక్కిలి, అక్కట = అపేక్షను, కల్గి = ఉన్నవారై, చరించునెచ్చెలులో =
సంచరించు నేస్తకత్తెలు, మునీంద్ర శాపహారి = దిశమనీశాపమువలన,
జెందిన = పొందిన. దుర్దము = పోఁగొట్టరాని, రోగబాధల = వ్యాధిబాధ
లతో, చిక్కి = తగులుకొని, బొక్కుచు = కట్టవదుచు, వనభూముల =
అరణ్యప్రదేశములయందు, ఉన్నవారు = ఉండియున్నారు. దద్దక = వారి
దుర్దశను, మాన్పువేని = పోఁగొట్టనియెడల, నాకు, ఎక్కడిసౌఖ్యము =
సుఖము లేదు, అన్న = అని పలుకఁగా, తరశేషణ = చంచలదృష్టులు
గలవనోరనును, చూచి = తిలకించి, స్వరోచి, ఇట్లును = ఈమీఁదఁ
జెప్పెడిరీతిగాఁ బలికెను. ముందఱికన్వయము.

శాప మొసంగినవాడు మునీంద్రుడని చెప్పుటచేతను శాపసంభూత
మగురోగబాధ దుర్దము మనుటచేతను, ఋషి మహాప్రభావసంపన్నుడనియు
రోగ మసాధ్యమనియు భావము. అసాధ్యవ్యాధి గాన ననన్యగతిక లగు
చేరిమి కత్తె లదవులొకఁ జింతనొందు చున్నారనుట.

తా. నాయెడ నెక్కుమ ప్రేమ గలనేస్తకత్తె లొకఁమని శాపమున
విస్తారము రోగపీడితై యదవులయం దిదిమలు గుఱుచుచున్నవారు.
మఱు—33

వారిరోగమును బోగొట్టు వెరవు గానక పరితపించుచుంటిం గావున నీ వయ్యది
బోగొట్టెదవేని నాకు పౌఖ్యము గలుగను గాని లేకున్న నా కేటి సౌఖ్య
నునీ కలుకగా న్వరోచి యిట్టనెను.

క. పరితాప మింక నేటికి

హరిణాక్షి మదీయసంచితాయుర్వేద

స్ఫురణమునఁ బరిహరించెద

నదు దనఁగ భవత్సఖిజచామయభరమున్.

11

టీ. హరిణాక్షి = లేడిమాపులవంటి మాత్రులుగల ప్రియరాణి!
ఇంకఁ = ఇంకమీఁదను, పరితాపము = విచారమువలనఁ గలిగిన తొట్టు
పాటు, ఏటికిఁ = ఎందుకు? మదీయ = నానంబంధమైన, సంచిత = ఆర్జించు
బడిన, యుర్వేద = వైద్యశాస్త్రముయొక్క, స్ఫురణమునఁ = శక్తి
చేత-సామర్థ్యముచేత ననుట, భవత్సఖిజఁ = నీ నేస్తకత్తెలయొక్క, ఆమయ
భరమున్ = రోగభారమును అరుదు = ఇది అబ్బురము, ఆనఁగఁ = అని
ప్రశంసించునటుల, పరిహరించెదఁ = పోగొట్టెదను.

తా. ప్రియరాణి! యెందులకై విచారించెదవు! నేను నీ
కొనిన వైద్యశాస్త్రము నుపయోగించి నీచెలికత్తెలరోగబాధ నందఱు నబ్బుర
పడునట్లు మాన్పెదను.

క. నావెనుక రమ్మ నీసఖు

లేవనమున నున్న వార లిపుడ చికిత్సక

గావించు ననుచు రయమున

నావనితయుఁ దాను నచటి కరిగి యొకయెడన్.

12

టీ. నీసఖులు = నీనేస్తకత్తెలు, ఏకనమునఁ = ఏకానరమునందు,
ఉన్నవారలు = నివసించుచున్నారు, ఇపుడ = ఇప్పుడే, చికిత్సక = వైద్యమున,
గావించుక = ఒనర్చినను. నావెనుకఁ = గాత్రో, రమ్మ = నా చెట నుండి

చాప్రబుకు రమ్మ, ఆనుచుక్ = అని వలకుచు, ఆనవితయుక్ = అనునోరను
ముచు, తానుచు = అనునోరియు, రయమునక్ = శిశుముగా, అచటికిక్ =
అనునోరను చెలికత్తై లన్న ప్రదేశమునకు, అరిగి = కట్టి, ఒకయెడక్ = ఒకచోట,
ముందటి కన్నయము.

తా. శిశులికత్తై లేవనములో నుండినీ కైచ్చమును చేసెడిను. అక్కడికి
గాతోంగూడరమ్మని యానునోరమయ్య. దానుచు వెంటనే యచ్చటికి కట్టి.

జి. ఆరజనీశబింబరుచి కాన్యలఁ గాంచి తదామయవ్యథా
భారమునూర్పుగాఁదమిసృపాలుండుతత్కలభాతగోత్రకాం
తారపదంబునందు పచితం బగుమందును కత్తియోదితా
నోరము నెమ్మి నిచ్చుచు ననామయధన్యలఁ జేసె చన్నెగాన్.

టి. ఆరజనీశబింబరు చినాన్యలక్ = శశిబింబములందోర ప్రకాశించు
మొగములుగల మనోరమ చెలికత్తైయ లగు జవ్వనులను, కాంచి = చూచి,
సృపాలుండు = స్వరోచి, తదామయవ్యథాభారముక్ = చారియొక్కరోగాని
శయముచే గలిగిన బాధాలిశయముచు, మూర్పుగాక్ = మాన్పుటకు,
తమిక్ = అనత్తితో, తత్కలభాత గోత్ర = ఆరజతాద్రీయొక్క, కాంతాని
పదంబునందుక్ = పవ ప్రదేశమందు, ఉదచికింబు = వృద్ధిబొందినది.
అగుమందును = అయినట్టియోషభయను, కత్తియోదితాభాముక్ = అ
యోషధక్రియ కనుకూల మగు నౌషధమును, నెమ్మిక్ = ప్రేమతో, ఇచ్చుచు.
చన్నెగాన్ = ప్రభాయుక్త లగుకట్టుగా, అనామయధన్యలక్ = రోగము
లేకుండుటకేత ధన్యురాండ్రుగా, చేసెక్ = జనర్చును.

తా. రోగసిడిత అయినప్రియురాలి చేస్తకత్తైలం గాంచి స్వరోచి
చారిరోగము నివారణ యగునౌషధము లాదతాద్రీవిసిరములయందీ పంక్తి
కొంది నారి కెచ్చి యారోగమునకుఁ దగినయచు పానమును బధ్ధము నిడి
రోగము నిర్మూల మగునట్లు చేసి చారిని ధన్యురాండ్రుగా నొనర్చును.

కా. అదివ్యాపకరాజిచే దమమహావ్యాధివృద్ధి దీక్షిణ
మోదంబంది లతాంగు లంబుజకులంబుక నవృక్షకంఠోయితో
సాదామిన్యభిరామ దేహరుచితో సంపూర్ణచంద్రాసన
శ్రీదర్శిన్మతితో జెలంగి సుగనారీసూనుఁ గీర్తించుచున్.

టీ. లతాంగులు = తీగెవంటి మేను గలవారగు మనోరమ నేస్తకత్తెలు,
అదివ్యాపకరాజిచే = అరజతాద్రియందు సంక్రమించి యొసంగిన దేవ
నంబంధము లగు మందులసమూహముచేత, తమమహావ్యాధివృద్ధి = తమ
యొక్కవగు రోగక్షిణము, దీక్షిణ = పోగా, మోదంబు = ఆనందమును,
అంది = పొంది, అంబుజకులంబుక = పద్మసముదాయమును, నవృక్షకంఠో
యితో = పరిహాసముచేయు లోదనద్వయముతోను, సాదామిని = శంపాలక
పత్ర, అభిరామ = మనోహరమైన, దేహరుచితో = శరీరకాంతితోను,
సంపూర్ణచంద్ర = పూర్ణచంద్రునివంటి, అసన = మోముయొక్క, శ్రీ =
ప్రభాసంపదయొక్క, దర్శ = గరువముయొక్క, ఉన్నతితో = అతి
శయముతోను, జెలంగి = ప్రకాశించి, సుగనారీసూనుక = దేవతాంగనా
పుత్రుడయిన స్వరోచిని, కీర్తించుచు = స్తోత్రముచేయుచు, ముందటి
కన్వయము.

మహావ్యాధిగావున సామాన్యవృద్ధములతో నివారణము గాఁజాలదు.
చికిత్సానేత్ర యగు స్వరోచి దివ్యాపకసమూహము నొసంగి వ్యాధిని నివా
రించెను. రోగలక్షణములచే సొంపు చెడియున్న కణలు మోము మేను
సంపూర్ణారోగ్యభాసురము లయ్యెను. కృతజ్ఞతానూచకముగ స్వరోచిని
వారు స్తుతించిరి.

తా. మనోరమ నేస్తకత్తె లాదివ్యాపకమాహాత్మ్యముచే దమరోగ
క్షిణ పీడగా సంతోషించి పద్మసమూహము లగునేత్రములతో మెఱుపువలె
ప్రకాశించు శరీరకాంతితో బూర్ణచంద్రునివంటి ముఖకాంతిసంపద
యొక్కర్యోన్నతితో నొప్పి స్వరోచిని స్తోత్రముచేయుచు. అలం. ఉపమ.

మా కుపకార మొనర్చితి

నీకుక బ్రతినేయ నెట్లు నేరుతు మైక

లోకోత్తర మాపలనను

చేకొను కార్యములు గలవు చెప్పెద మెలమిన్. 15

టీ. లోకోత్తర = ప్రపంచమునం దుత్తమం జయించాడా, మాకుక, ఉపకారము = కోరిగనివారణము గావించుటచే మేలును. ఒనర్చితి = చేసితిది. నీకుక, బ్రతినేయక = ప్రత్యుపకారము చేయుటకు, ఎట్లు నేరుతుము = వివిధముగా పర్యవేక్షించుటయు రాగలము. ప్రత్యుపకారముగావించి కృతజ్ఞత నెఱపుకొను దగినంతకత్తి చూప లేదు. ఐనక = ప్రత్యుపకారము చేయఁ జాలనివార మైనచు, మాపలనను = మాపలననుకూత. చేకొనుకార్యములకొ = తీసికొనఁ దగిన కార్యములును, కలవు, ఎలమిన్ = తనందమున, చెప్పెదము = ఈకార్యముల నివేదించెదము (చిత్తగింపుము.)

తా. రాజా! మాకు నీవు మహోపకార మొనర్చితివి. దానికిం బ్రత్యుపకారము మేము నేయఁ జాల కన్నను మాపలననుకూత నీకు నంపఁ వింపఁ దగినవి గొన్ని యున్నవి. వానిని నుడివెద చూపింపుము.

శ. మును మాదగువృత్తాంతము

వినిపింపఁగ నలయు నీకు విశ్రుతముగ భూ

వినుత విను మనుచు నం దొక

వనజేక్షణ పలికె మధురవాగ్జితకుకి యై. 16

టీ. భూవికత = పుడమియందుఁ బొగడ్డఁ గన్నవాఁడా! మును = ముందు, మాదగువృత్తాంతము = మాదగునమాచారమును, విశ్రుతముగ = బాగుగఁ జెలియునట్లు, నీకుక, వినిపింపఁగవలయుకొ = చెప్పవలయును, వినుము = అలకింపుము, అనుచుకొ = అని తెలుపుచు, అం దొకవనజేక్షణ = వారిలో నొకయునిద, మధురవాగ్జితకుకియై = తియ్యని వంతులచేత జయించఁబడిన

స్త్రీకుమారులు కలదై, చిలుకపలుకులను మించిన మధురములగు మాటలతో ననుట. పరికె = ఈ విధముగా వాగొనెను.

తా. ఆమనోరమ నేస్తకతైలలతో నొకచిన్నది ప్రథమమున మానం గలి కొంత తెప్పెద మాలకింపు నుని మధురములగు వాక్యములతోఁ బలుక మొదలుపెట్టెను. అల. చీవడు.

తే. అనఘ మందారవిద్యాధరాత్మభవను
నను విభావసి యండు గంధర్వవరులు
తెలిసియుండుదు నివృత్తహితలమునందుఁ
బరంగు మృగపక్షిజాతులభాష లెల్ల.

17

టీ. అనఘ = పాపరహితుడా! (నేను), మందార = మందారుడను గామముగల, విద్యాధర = విద్యాధరునియొక్క, ఆత్మభవను = కొమరితెను, పసుక, గంధర్వవరులు = గంధర్వోత్తములు, విభావసి, అండు = అనిపిలిచెదరు. ఇవృత్తహితలమునందు = ఈభూమియందు, పరంగు = ఒప్పుకట్టి, మృగ...భాషలు-మృగపక్షిజాతుల = మృగజాతులయొక్కయు పక్షిజాతులయొక్కయు, భాషలు = పలుకులు, ఎల్ల = నమస్తమును, తెలిసియుండుదు = తెలిసికొనియుంటిని.

తా. ఓరాజా! నేను మందారుడనువిద్యాధరునికుమార్తెను. నాపేరు విభావసి. భూమిమీఁదఁ గలమృగములయొక్కయు, బిడ్డలయొక్కయు మాటలన్నింటి యర్థము నెఱుంగుదును.

తే. అమైటివిద్య నాచే
నిమ్ముగ నంతయు నెఱింగి నృప నన్ను వివా
హ మ్మగు మనవుఁడు రెండవ
కొమ్మ మదిం బ్రేమ గడలుకొన నిట్లనియెన్

టీ. నృప = రాజా! అష్టేటివిద్య = అగోష్ఠిదియగు పశుపక్షిభాషా గ్రహణవిద్యను, సాచేక్ = వాచేతను, ఇమ్ముగ్ = చక్కగా, అంతయుగ్ = సంపూర్ణముగా, ఎటింగి = తెలిసికొని, నన్నుగ్, విదాహమ్మగుము = పెండ్లిచేసి కొనుము. అనవుడుగ్ = అనగా, రెండవకొమ్మ = మఱియొకచిన్నది, మదిగ్ = చిత్తమునందు, ప్రేమ = అనురాగము, కడలుకొనంగగ్ = వృద్ధిబొందగా, ఇట్టనియెగ్ = ఇటులఁ బలికెను.

తా. రాజా! అగోష్ఠిదియగు నావలన సర్వమును గ్రహించి నన్నుఁ బెండ్లియాడు మచి చెప్పగా, రెండవచిన్నది యుచురాగాలికయముచే నిట్టని స్వరోచితోఁ దనవృత్తాంతము చెలిపెను.

అ. పారుఁ డనఁగఁ బరఁగు బ్రహ్మరి మాతండ్రి
యతఁడు విద్యలెల్ల నభ్యసించి
తపము నిచ్చు జేయఁ దలపోసి కీరభృం
గాలీరమ్య మైనయాశ్రమమున.

19

టీ. మాతండ్రి, పారుఁ డనఁగగ్ = పారుఁ డననామముచేత, పరఁగు బ్రహ్మరి = జిహ్వానున్న బ్రహ్మముషి, అతఁడు = ఆజ్ఞానియగునాతండ్రి, విద్యలెల్లగ్ = సర్వవిద్యలను, అభ్యసించి = అభ్యాసముచేసి, ఇచ్చగ్ = చిత్తమునందు, తపముగ్ = తపస్సును, చేయగ్ = జనర్చునట్లు, తలపోసి = ఆలోచించి, కీరభృంగాలిగ్ = శుకములయొక్కముఁ డేటులయొక్కయు వరుసలచేత, రమ్యము = హృదయాహ్లాదము, విన, ఆశ్రమమునగ్ = తపో వనస్థలమందు, ముందటి కన్నయము.

తా. నాతండ్రి యగుపారుఁ డను బ్రహ్మని సర్వవిద్యల నభ్యసించి తపస్సు జేయఁ జిత్తమునందుఁ దలంచి చిలుకలచేఁ దుష్టేదలచే మనోహర మయినతపోవనమున.

మ. ఫలమూలచ్చదనాంబుభుక్తిః బవనాభ్యాసక్రియాయుక్తిని
ర్దలితాంతర్గతశాత్రవప్రకరజాగ్రద్గర్వసర్వస్యై

చలికి వానకు నెండకు మన మనుత్సాహంబు గానీక కం
దలితానందమునకొముకుంద చరణధ్యానానానానంబునన్. 20

టీ. ఫల = ఫలములయొక్కయు, మూలప్రేక్షయొక్కయు, భద్ర =
పత్రములయొక్కయు, ఆంబు = జలముయొక్కయు, భుక్తి = భుజి
చుటచేతను, పవనాభ్యాసక్రియాయుక్తి = గాలిని ధరించు నలవాటు
చేయుపనియొక్కలయిక చేతను - వాయువును ధారణము చేయునలవాటుచేత,
నిర్దళిత = చేపించబడిన, అంకర్తత = లోపలనుండు కామాదులగు, కాత్రవ =
విరోధులయొక్క, ప్రకర = సమదాయముయొక్క, బాగ్రత్ = పృథ్వి
బొందిన, గర్వస్వర్వమృదై = పూర్వగర్వముగలవాడై - కామక్రోధహృ
మోహమదమాత్సర్యము లను నరివడ్డర్థములను నణచివైచి, చలికి = శీత
బాధను, వానకు = వర్షబాధను, ఎండకు = ఆకపబాధను, మనము =
చిత్తము, అనుత్సాహంబు = యత్నము విడిచినది, కానీక = కానియ్యక - శీత
వర్షాకపబాధలకు నహించి, కందలితానందమునకొ = పుట్టుచున్నయానంద
ముతో, ముకుంద = సారాయణమూర్తియొక్క, చరణ = కాళ్లయొక్క,
ధ్యాన = కలుచుటయందలి, అవధానంబునకొ = సావధానముగా, ముందటి
కన్దయము.

తా. కందమూలఫలవర్షాదు లాహారముగాఁ బవనధారణ చేసి కామ
క్రోధాదుల జయించి శీతవర్షాకపముల బాధవలన మనస్సును గదలనియక
విశ్చలముగా నుంచుకొని యానందముతో సారాయణపదధ్యానమందు మతవు
లేనివాడై పారుఁ దనుమహర్షి సత్తముఁడు.

క. అంగుష్ఠము నిల మోపి ప

తంగునిపైఁ జూపు సాచి ధగధగ లర్పి

స్తుంగత నింగులు నాకెవ

నింగలములు నాల్గుదెసల నిడుకొని కడకన్.

టీ. అంగుష్ఠము = పాదముయొక్క పెద్దవ్రేలిని, ఇలక్ = పుడమి
యందు, మోపి, పతంగునివైక్ = భాస్కరునిమీద, చాపు, చాచి =
చ్యాపింపజేసి, భగభగలు = భగభగ మను శ్వాసలప్రకాశములు, అద్వి-
గతక్ = శ్వాసలయొక్క యున్నతిచేత, నింగులు = గగనమును (అధికార్థ
మందు బహువచనప్రయోగము), నాకెను నింగలములు = తాచుచున్న
వహ్నులను, నాలుదెనలక్ = నలువైపులను, ఇదుకొని = పెట్టుకొని, కడఁకక్ =
దైర్ఘ్యముతో, ముందటికన్వయము.

తా. పాదాంగుష్ఠము భూమిపై మోపి సూర్యదేవుం గాంచు నాక
నము నంటుచున్నవహ్నుల నలుదెనల నిండుకొని వట్టుదలతో, అలం. అతి
శయోక్తి.

క. సురగరుడయక్ష రాక్షస

నరకిన్నరసిద్ధసాధ్యనాగోత్కర మి

ట్లగు దనఁగఁ దప మొనర్చెక్

బురుహుతాతుండు దాన నాత్మఁ బొడమినభీతిన్. 22

టీ. సుర...త్కరము = దేవతలు, గరుడులు, యక్షులు, రాక్షసులు,
చరులు, కిన్నరులు, సిద్ధులు, సాధ్యులు, నాగులు మొదలగువారియొక్క,
ఉత్కరము = సముదాయము, ఇట్లు = ఈరిరిని దపముచేయుట, అరుడు =
దుర్బుటము, అనఁగక్ = అని ప్రశంసించుచుండ, తపము = తపస్సును, దిన
ర్చెక్ = చేసెను, దానక్ = ఈవిధముగాఁ దపముచేయుటవలన. పురు
హుతాతుండు = దేవేంద్రుండు, అత్తక్ = చిత్తమునందు, పొడమినభీతిన్ =
జనించిన భయముతో, ముందటి కన్వయము.

ఇంద్రునకు భయముగలిగినకారణము త్రిభువనాధిపత్యమును సోరి
తపముగావించుచున్నాఁడేమో యని. ఇంద్రుండు పరతపస్సునకు వెళుచు
ననుట ప్రసిద్ధము.

తా. దేవతలు మొదలగువారికన్న నెక్కుడుగాఁ దపస్సు చేయుటచే
దేవేంద్రుండు మనస్సునఁ బుట్టినభయముతో.

క. తనయొద్దఁ బుంజికథల

యనునచ్చరలేమ యున్న నమ్మనికడకు

జను మని యనిపినఁ బలికా

సనమున వని కేఁగుదెంచె సంభ్రమలీలన్.

28

టీ. తనయొద్దఁ = తనకడ, పుంజికథల, అనునచ్చరలేమ = అను నామముగల యప్పరస్త్రీ, ఉన్నఁ, అమ్మనికడకు = ఆతపముఁజేయు చున్న మానియొద్దకు, చనుము = వెళ్లుము, అని యనిపినఁ = అని పంపగా, బలికాసనమునఁ = ప్రభువానతిచే, సంభ్రమలీలఁ = త్వరతోఁ గూడిన విలాసముతో, వనికిఁ = అడవికి, ఏఁగుదెంచెఁ = వచ్చెను.

తా. తనయొద్ద నున్నపుంజికథలయనునప్పరసను జూచి దేవేంద్రుఁడు తనవన్ను చేయుచున్న మునియొద్ద కేఁగు నని చెప్పఁగాఁ బ్రభువువానతిచేఁ దొందరగా నలంకరించుకొని యడవి కేఁగెను.

చ. చిలుకలు ముద్దుఁబల్కులకుఁ జేరఁగ రా నెఱివేణికాంతికి
మలయుచుఁ బై పయిఁ మధుపమాలిక వాయక సంచరింపఁగా
నలసవిలాసయాసమున నమ్మనిపాలికి వచ్చె వేల్పుదొ
య్యలినునుసానఁబట్టినయనంగునిమోహనబాణమోయనన్.

టీ. వేల్పుదొయ్యలి = పుంజికథల, ముద్దుఁబల్కులకుఁ = అంధ మయనవలకులకు, చిలుకలు, చేరఁగరాఁ = సమీపమునకుఁ జేరఁగా, పుంజికథలవలకులు చిలుకపలకులవలె నుంట నజాతీయ మగు చిలుకయని చిలుకల శంభు డాసె నని భావము. నెఱివేణికాంతికిఁ = చక్కనిజడయొక్కకాంతికి, మధుపమాలిక = తేటిమొత్తమా, పైపయిఁ, మలయుచుఁ = వ్యాపించుచు, పాయక = విడువక, సంచరింపఁగాఁ = మెలఁగంగా, తుమ్మెదలవలె నల్లఁగానున్న జడను గాంచి తుమ్మెదలగుంపు నజాతీయములగు తుమ్మెదచాలని భ్రమనొంది యూహించి సంచరించుచుండె నని భావము. ఆలస = నెమ్మదియగు, విలాస =

శృంగారచేష్టనోడి, యానమునన్ = గదనముతో, నును = మృదువైన -
సానఃబట్టిన, అనంగుని = మదననియొక్క, మోహనబాణమో = మమత
గలిగించు మోహన మను తూటో యేమో, అన్, అమ్మనిపాలికిన్ =
అబ్బుపియొద్దకు, వచ్చెను.

తా. శుకవాక్యములవంటి హృదయానందకరము లయినవలుకులును,
లేటిచాలును బోలువేణియును, ఎలాసములలాగఁ గూడిన నెవ్వుని యగుగమన
మును బ్రకాశించఁగా మదనుని మోహనబాణమరీతి మోహముం గలిగించు
నదియై యపురస తప మొనరించుచున్నచునియొద్దకు వచ్చెను. అలం.
ఉల్లేఖ. ఉపమ. భ్రాంతిమంతము.

వ. ఆసమయంబున.

25

శ. అనువగుసుశ్లనోష్ణమలయానిలవాహము నెక్కి తేంట్లన
ల్లిననిడువాగెఁ బూని లవలీనవవల్లిక లెమైసొమ్ములై, పను
పడఁజెట్లునట్టి మనుప్రాతదళమ్ములతోడఁ దోలెనా, మునిదొర
మంచురాజు మడిమంచగఁ గోయిలగంట మ్రోయుఁగన్. 26

టీ. ఈపద్యమునందు వసంతర్తువును గనిశ్వరుఁడు పగవానివై దండెత్తు
రాజుగా నిరూపించి యావిధముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు. — ఆమనిదొర = వసంత
ఋతుపనురాజు, అనువు = మంచి, అగునుశ్లన్ = అయినట్టిదుమలచే, చక్రాకార
మగు భ్రమణముచే నని వాయువరముగను దేవమణిలోనగు నావర్తములచే
నని యశ్వవరముగను గ్రాహ్యము. ఒప్పు = ఒప్పుచున్న, మలయానిల
వాహమున్ = మలయపర్వతమునుండి వచ్చుగాలి యనునశ్వమును, ఎక్కి
అధిష్ఠించి, తేంట్లన్ = తుమ్మెదలను, అల్లిన = పేరిన, నిడువాగెన్ = పొడవగు
కడ్డెత్తుంద్రాటిని, పూని = బట్టుకొని, లవలీనవవల్లికలు = క్రొత్తవెన్నెలలతలు,
ఎమైసొమ్ములై = అందమగు నలంకారములై, పనుపడన్ = కుదురఁగా, చెట్లు
పట్టి = జెట్లను బట్టుకొని, మనుప్రాతదళమ్ములతోడన్ = మెలఁగుఁజ్జి పండుటాకు

లనెడి బ్రదుకునట్టి పూర్వ సేవకుల పండుతో, మంచురాజు = హిమవత్కూల
మను నిరోధిరాజు, మడిమంచంగ్ = బలహీనుడు కాఁగా, కోయిలగంట =
పరభృతనాద మను జయఘంట, మ్రోయంగ్ = మ్రోగుచుండఁగా, గణ
గణ మ్రోగుచుండఁగా ననుట, తోలేక్ = తటిమెను.

వసంతఋతువు దరిచుఁగా దక్షిణపు వలిగాలి వీచెను. తేంట్లు బాణు
లుగా నంచరింక నారంభించెను. వెన్నెలతీగలు చివుళ్లతో నలసి నలు
గడల నట్లుకొన సాగెను. మంచుకాలము గడచుట పండుటాకులు రాలె నని
ఫలితార్థము.

తా. చుట్టుకొని చుట్టుకొని పీచుచున్న శీతముతోను, బజ్జులు దీరి
ధ్వనిఁజేయు తేంట్లతోడను, వెన్నెల లకలయున్నదితోను, వసంత ఋతువు
మంచినుడుల గలయశ్వము నెక్కి కత్తెంపుఁద్రాటిని లాగి వట్టి యందములగు
భూషణములం దాల్చి యేతెంచు గొప్పరాజువీరి నేతెంచి వృద్ధి యడఁగి
హిమవత్కూల మనునిరోధినిపాలుని చెట్లమందలి పండిన వత్తములకు పూర్వ
సేవకుల పండులతోఁ బాఱఁదోలి పరభృతారాపములను జయమును దెలుపు
గంటను మొరయించెను. అలం. రూపకము.

సీ. సొన దేటి పొటమరించి నెఱె వాసినయట్టి

యాకురాలుపుగండ్లయందుఁ దొఱఁగి

యలిబాలకీరచ్చదాంకురాకృతిఁ బొల్చి

కరవీరకోరకగతిఁ గ్రముమున

నరుణంపుమొగ్గలై యరవిచ్చి పికిలియీఁ

కలదండలట్లు గుంపులయి పిదప

రేఖ లేర్పడఁగ వర్ధిలి వెడల్పుయి రెమ్మ

పసరువాటుచు నిక్కఁ బరరు కప్పు

తే. పూటపూటకు నెక్కఁ గప్పునకుఁ దగిన

మెఱుఁగు నానాఁటికిని మీఁద గిటికొనంగ

సోగయై యాకువాలంగ జొంప మగుచుఁ
జగురు దళుకొత్తై దరులతాశ్రేణులందు.

27

టీ. సాన = ద్రవము, తేజి=నిర్మలముగా నగపడి=చెప్పుగంటులనుండి
పైకునికి, పొటమరించి = అంకురమెత్తి, బొబ్బవలె నించుక యుంబుగాఁ గని
పింది యని కొందఱు. పొటచురయన బొబ్బ. ఉ. “పొటచుర్దు కెంపులసోల్కి
నమరె.” మొట్ట. రా. నెఱె=నూదు, వాసినయట్టి=పీడినటువంటి, ఆకురాలపు
గండ్డయందుకొ = వక్రములు డుల్లినపల్లములనుండి, తొఱంగి = వెడలి, అతి=
ఎక్కువగు, బాలకీర = శుకశాబకములయొక్క, ఛదాంకుర = పక్షాంకురముల
యొక్క, మొలకలవలె మొలచు టెక్కలయొక్క యనుట. ఆకృతికొ=రూప
ముతో, పొచ్చి = తగి, క్రమమునకొ = వరుసతో, కరవీరకొరకగతికొ =
ఎఱ్ఱగన్నేరు మొగడలరీతి, అరుణంపుమొగ్గలై = ఎఱ్ఱనిమొగ్గలై, అరవిచ్చి =
నగమువిడి, పికిలియొకలదండులట్లు = పికిలిపిట్టలవెండ్లుకలతోఁ జేసినదండల
వలె, గుంపులయి = గుఱురులయి, పికిలిపిట్ట పృష్ఠభాగమున నుండు నెఱ్ఱని
మృదువులగు నీకలఁదీసి దండలుగాఁ గట్టుదురు. ఆదండలవలెఁ జీవురులాసు
గంటులనుండి కనిపించుచుండె నని భావము. పిదపకొ = అటుపిమ్మట, రేఖలఁ=
ఈసెచారలు, ఏర్పడఁగకొ = ఏర్పడునట్లు, వర్ధిలి = పెరిగి, వెడల్పుయి =
విరియై, రెమ్మ = చిన్నకొమ్మ, వసరువాఱుచుకొ=పచ్చలడుచు, నిక్కకొ =
నిగుడఁగా, వసరు = వసరుఁదనము, పూటపూటకుకొ = ఒక్కొక్క
పూటగడఁగినకొలంది, కప్పు = నలుపు-నీలిరంగు, ఎక్కకొ = అతికయము
కాఁగా, కప్పునకుకొ = అనీలిమకు, తగినమెఱుంగు = తగినకాంతి, మీఁదకొ =
మీఁదిప్రదేశమందు, నానాటికికొ = ఒకరాఁటికిన్ననొకనాఁటికి, గిటి
కొనంగకొ=చుట్టుకొనఁగా, సోగయై=పొడవై, ఆకు, వాలంగకొ=వ్రేలాడఁగా,
జొంపము = గుఱురుకొనినది, అగుచుకొ, తరులతాశ్రేణులందుకొ = చెట్ల
యొక్కయు లతలయొక్కయు వజ్రులయందు, చిగురు, తళుకొత్తైకొ =
తెఱుంగొండెను - ప్రకాశించెను.

రేఖలేర్పడ వర్ధిని యనుపాతమునకు ఈనెలు స్పష్టముగాఁ గానిసింహు పెనింగి యని యర్థము. ఈపాత మొత సమాజముగాలేదు.

తా. వసంతకాలము రాఁగా చెట్లు, అతలు మున్నగువానియందలి వండుటామలు రాలఁగా నాపత్రములు గానినస్థలములలోఁ దేమ గలిగి మోసులెత్తి గుడ్డునుండి బయలుపెడలిన శుభగిరిరములవత్సాంకురములవలెఁ గానించి తరువాత నెఱ్ఱగ న్నేరురంగుముపళములై పిదప నామొగడలు విడి పికిలిపిట్టపెండ్రుకలవలె నేర్పడి పిదప నీనెలు బలసి పసరురంగు గలిగి యా వచ్చుచునము నలుపెక్కి దానికిఁ దగుకాంతిలోఁ బొడవై పత్రము వ్రాలఁగా నుజ్జ్వలించి పల్లవము వెలుంగొందను. ఆంధ్ర-వర్ణభావోక్తి.

౪. హిందోళంబునఁ బాడిరి

బృందారకసతులు విరహిబృందార్తిగఁ ద్రేఁ
చెం దేటులు వాసంతిక

విందునఁ బికళిశువు దాది వెడలఁ దోలెన్.

28

టీ. బృందారకసతులు = దేవతాంగనలు, విరహిబృందార్తిగ = ప్రియుల నెడబాసినప్రియురాండ్రయొక్కయుఁ ప్రియురాండ్రనెడబాసిన ప్రియులయొక్కయు నముదాయమునకు బాధ కలుగునట్లుగా, హిందోళంబు నన్ = హిందోళ మను రాగముతో, పాడిరి = గానముచేసిరి. లేటులు = తుమ్మెదలు, వాసంతికవిందున్ = బంజిగులిమెదపూఁదేనె ద్రావుట యను నిష్టభోజనముచే. త్రేఁచెన్ = త్రేపును చదలెను. పికళిశున్ = కోపెలపిల్ల లను, దాది = పెంపుదుజుని యగుకాకి, వెడలందోలెన్ = వెడలఁగొట్టెను.

వసంతకుటుతువునందుఁ గోయిలలు మనోహరముగాఁ గూయుట ప్రసిద్ధము. కూత వినినంతకు కోకిలలని గుర్తించి శాకులు గోయిలలను బార దోలు చుండెను. కోకిలకళువులం గాక తనబిడ్డ పని తెంచునుగాన దాది యని తెప్పఁబడెను. శ్లో. "కళిరస్య వసంతస్య సంధౌ హిందోళరాగకః" యని గ్రం

భాంతరమునందుఁ గావున పసంతారంభమునఁ దుమ్మెదలు హిందోళరాగమున గానముచేసెను. పసంతర్దువునందు హిందోళరాగము పాడఁదగిన దనుటకు. —

మ. “అరిగా పంచమ మేవగించి నవలూ లక్ష్మీళ హిందోళపై
ఖరిజూపం బికజాతమాత్మరవభంగవ్యాకులంబై వనీ
ధర నాటంబితవల్లవప్రతపిధుత్ తాఁపిం దదీయధ్వనికొ
సరిగాఁ గైకొనియొక వసంతము మహాసంపూర్ణభావోన్నతిన్.”

(సనుచరిత్రము. ఆ. ౧-ప. ౧౨౯.)

తా. పసంతకాలము వచ్చినతోడనే పరభృతము కూయుటయు నాహూత నూలకించి కాకము కోవెలను తన గూటినుండి విడలఁగొట్టెను.

సీ. చలిగాలి బొండుమల్లెలపరాగము రేచి

నిబిడంబు నేనె వెన్నెలరసంబు

వెన్నెలరస ముబ్బి వెడలించె దీర్ఘి కా

మందసౌగంధిమధునదంబు

మధునదం బెగఁజోసె మాకందమాలికా

క్రీడానుషంగిభృంగీరవంబు

భృంగీరవం బహంకృతఁ దీఁగెనాగించె

బోపితభర్తృకారోదనముల

తే. జిపినవీధుల వీలెంచె గుపితమదన

సమదభుజనతసుమధనుష్టాంకృతములు

సరసమధుపాననిధుపనోత్సవవిలీన

యువతియొకవకోటికోరికల్ చివ్రులొత్త.

29

టీ. చలిగాలి = చల్లనిగాలి, బొండుమల్లెలపరాగమున్ = బొండుమల్లె
పూవులపరాగమును, రేచి = రే.గించి, వెన్నెలరసమున్ = చంద్రకాంతి
యొక్కజలమును, నిబిడంబు నేనెన్ = పూర్ణమునునట్లు చేసెను, వెన్నెలరసమున్

చంద్రికాద్రవము, ఉబ్బి = ఉబ్బికి-వయ్యకెఁబొంగి, దీర్ఘికా = విగుడుబావుల
యందలి, అమంద = విస్తారమయిన, సౌగంధిక = ఎక్కువనువాసనగల యెఱ్ఱ
కలువవలసి, మధు = తేనెయొక్క, నదంబు = ఏటిసి, వెడలించెన్ =
ప్రవహింపఁజేసెను. వెన్నెలరసము ఎఱ్ఱగలువపూవులలోని తేనియతోఁ గలిసి
యెఱువలెఁ బ్రవహించె నని భావము. మధునదంబు = ఆ పుష్పమరందనదము,
మాకందరసాలములయొక్క, మాలికా = పక్షులయందలి, క్రీడా = ఆటల
తోను, అనువంగి = కూడుకొనిన, భృంగీ = ఆడుతేంట్లయొక్క, రవము
ధ్వనిమును, ఎగఁబోనెన్ = విజృంభించునట్లు చేసెను. అడుకుమైదలపాటలను
టచేఁ గంతరవమునందలి మనోహరత సూచితము. మగతుమైదలపాటలకంటె,
నాడుకుమైదలపాటలె మనోహరముగా నుండు ననుటకు—“మనుచరదళిని
గానముక్తందై” అని పనుచరిత్రమునందును, సీ. “తీఁగెయ్యయ్యల లెక్కి
తూఁగియాడుచుఁ గూడి పాడెను మత్తాళిబాలికలును” అని నిర్వచనోత్తర
రామాయణమునందును గలయంశము లనుసంధించునది. భృంగీరవంబు = అడు
తేంట్లయొక్క ధ్వని, అహంకృతి = గర్వముచేత, ప్రాప్తితభర్తృకారో
దనముల = పెనిమిటి యితరదేశమందులకుటచే విచారమునొందిన యువి
డులయొక్క ఏడ్పులను, తీఁగె సాగించెను = వృద్ధిచేసెను. తేలులపాట
లాలించి కామోద్రేకపరవశలై వియోగినులు విచారము నొందుచుండి రనుట.
కుపిత = కోపించిన, మదన = మత్తఁగునియొక్క, నమద = మత్తకతోఁ
గూడిన, భుజఃభుజములచేత, నత = పంపఁబడిన, నుమధనుః = పుష్పబాణము
యొక్క, టాంకృతములు = టంకారధ్వనిములు, సరస = రసముతోఁగూడు
కొనిన, మధుపాన = మధ్యపానముచేసి, నిభువన = రతిక్రీడజరుపుటయొక్క,
ఉత్సవ = వేడుకయందు, విలీన = కనిసియున్న, యువతి = యౌవనాంగనల
యొక్కయు, యువ = యౌవనపురుషులయొక్కయు, కోటి = సముదాయము
యొక్కయు, కోరికలు = అభీష్టములు, చివ్రులూత్తక్ = విరిరింపఁగా, విసిన
నీళ్లు = ఉద్యానవనములందు, వీలెంచెన్ = వ్యాపించెను.

పుష్పరసము గ్రోలుటవలనఁ దున్నెదలకు మృదుమధుర మగు కంఠ
రవము కలుగు ననుట నుప్రసిద్ధము. ప్రాప్తితభర్తృకలకు విచారదాయకముగా
నుండె ననుటచేఁ దేఁటులపాటలు మఱింత శ్రావ్యముగా నుండె ననుట. మక
రందసానముచేఁ దున్నెదల కంఠస్వరమునందు శ్రావ్య ముచిక్కయిండుటకు—
శ్లో. “రతివతిప్రసాదేన కృతశ్రుభః. ప్రియతమేషు పథూరనునాయికాః
ఃకుశపుష్పరసానవపేశల, భ్వనిరగాన్నిరగాన్తథుషాళినః.
మధురయా మధుబోధితమాధవీ, మధుసమృద్ధిరమేధిత మేధయా
మధుకరాంగనయా మహారున్దః భ్వనిభృతాముహున్తదముజ్జగే.”
(మాఘకావ్యము.)

మద్యపానము కామోద్దీప మనుట ప్రసిద్ధము.

“దేశాంతరగతే కావ్యే భిన్నా ప్రాప్తితభర్తృకా” యని ప్రాప్తిత
భర్తృకాలక్షణము.

తా. వసంతకాలమందుఁ జల్లనిమారుకముచే నెగసిన వల్లికాపుష్ప
వరాగముచేత, చంద్రికవలన ప్రదించుచున్నజలము చిక్కఁబడెను. వెన్నెల
నీటి నుంపువలన తొడ్డవబావులయందలి యెఱ్ఱకలువలవలని పూఁదేసెనదములై
ప్రవహించెను. ఆపుష్పమరందముయొక్క కాలువచేతఁ దియ్యమామిడి
పెట్టఁగఁ దిరుగుచున్న మధుకరచూఁభ్వని హెచ్చెను. వానిచే దేశాంతరమం
దన్న భర్తలంగూర్చి యేమి స్త్రీలవిచారములు వృద్ధిబొందెను. వానిచే
మదనుని పుష్పబాణముల ప్రాంతలు విహారవనములం దలయుకొనెను. ఆబాణ
భ్వనులు. వ్యావృత్తముకాఁగా మధురము లయినమద్యములం ద్రాని యాడుచున్న
స్త్రీపురుషులకాంక్షలు తీఱెను. అలం. కావ్యలింగము, కారణముల.

క. అత్తటి మురిపపుడఁ జెలి

కత్తియగమి గొలువ మృదులకలభాషలఁ ద

ల్కొత్తెడ వెడఁగవులతోఁ

జత్తభిపు డార్చి నసలు చిడుమునెసమునన్.

మను—39

టీ. అత్తజీకో = ఆ సమయముందు, మురివపునడకో = యావన
మదముచే వైసగవనముతో, జెలికత్తియగమి = నేస్తకత్తిగుంపు, కొలుగకో =
పరిచర్యసేయంగా, మృగులకలభాషలకో = మృదువగుచూరణగల బలు
కులతోను, కల్కొత్తైదు వెడనగవులతోకో = వెలంగుమన్న చిలునగవుల
తోను, చిత్తగవుండు = మారుండు, ఆర్వకో = అతివంగా, ననలు =
పుష్పములు, చిడుము నెవమునకో = క్రైంపుట యనుమిషచేత, ముందటి
శస్యయము.

ఆర్వంగాకో = సింహానాదముచేయంగా నని కొందఱు, బిచారముతో
విలసింపంగా నని కొందఱు వ్రాసిరి. తనములుకు లగుత్రులఁ గోయు యువ
కులఁ గోపించునటు లఱచుచుండె ననుట సమంజయుగా నున్నది.

తా. ఆ వసంతకాలముందు యావనగర్వపునడకలతోఁ జెలికత్తిలు
సేమించుచుండ మార్దవముగల బలుకులతోడను, చక్కటి చిలునపులతోడను
మదనుండు కేకలువెట్టునట్లు పుష్పములు గోయుట గాను నెవమున.

చ. అలకనీబేబులోఁ గుసుము మద్దినసానడ దోఁపఁ గొప్పుచెం
గలువలవల్పుఁ జన్నుగవకస్తురితావి యుం ద్రస్తరింప నం
దెలరొద మీఱఁ బెన్నిధిగతిక వ్రతికిం బొడకట్టె వేల్పుదొ
య్యలిచిలుసాన. బట్టినయనంగునిమోహన బాణమోయునన్.

టీ. వెల్పు దొయ్యలి = పుంజికట్ట, అలకనీబేబులోకో = బలుచని
చీరలో, కుసుము = రక్తవర్ణము - కుసుంబారంగు, అద్దిన = చేసిన,
సానడ = కుచ్చెకోక, తోఁచకో = మీఁదికిఁ గాన్పించు గా, కొప్పు = కుదుము
నందుఁ దుఱిమివ, చెంగలువల = రక్తశిల్పములయొక్క, వల్పుకో = సౌరథ
మును, చన్నుగవ = కుచవర్ణద్వమునందుఁ బూయుచుఁచిన, కస్తు = మృగ
నాభియొక్క, తావియుకో = సౌరథమును, క్రస్తరింపకో = నలువైపులఁ
క్రసరింపగా, తచ్చనరాడగా నని యొకవ్యాఖ్యాత. అందెలరొద = అందె

యొక్కచప్పుడు, విజ్ఞానం = అధికము కాగా, పెన్నిధిగలిగి = పెద్దదిగా
 వము రీతి, చిలుసానం = చిన్నమెలుగుసానయందు, వట్టిర = నూజిన
 అనంగుని = మదనునిదైన, మోహన బాణమో = మోహమును గలిగించు
 పుష్పబాణ మేమో, అనం, ప్రతిం = అ మనీష్యునకు, సాదకట్టెం =
 తెలిసెను.

మరునిబాణము తెలియించిన నొకటి మోహకరము. పుంజకస్థల
 చిలుసానవట్టిర మరుని సమైహానబాణ ముటచే జూచినంతనవలపుగొలుపు
 ననుట. మరునిబాణములలో నొకటి సమైహాకర ననుటకు—

“ఉత్పాదనస్తావనత్వ శోషణస్తాభనస్తథా,

సమైహానత్వ కాశస్య పంచబాణాః ప్రకీర్తితాః”

తా. పుంజకస్థల యనునప్పుకన్నీ రక్షవర్ణముగల గాగగా భరించి
 బానిమిద సన్నపాటితైలం వైచుని సోభమును గవజ్జ్వరశోషలము
 లకు గొప్పనం తెట్టుకొని స్తవద్వయమున కస్తూరిగందము నలందుకొని
 మదనునియొక్క మోహనబాణమో యునుట్లు కాలియంచెడు భవనీయ
 నొక్కొరముగా నడచుచు నామానియెడకుం జని నిలువంబడెను.

తే. అతైజంగున నదిరిపా టారజంపు

వన్నె బొడకట్టి తాం బాదుసన్నరవలి

పాట లలియుక్తలిశ్రుతి బాదుకొనంగ

జూడకయ చూచుచూపుతో సుడియుటయును.

32

టీ. అతైజంగునం = అట్లు, అదిరిపాటు = హతాత్తుగా, ఉన్నటు
 లుండే, అరజంపువన్నెం = అదమగువేసముతో, పొడకట్టి = కాన్పించి,
 తాం = అ పుంజకస్థల, పాదు = పాదుచున్నట్టి, నన్నరవలి = నన్ననిభవని
 శోడిపాటలు, అలియుక్తలిశ్రుతి = తేట్టరొద యకు శ్రుతియందు,
 బాదుకొనంగ = నెలకొనగా-లయించగా ననుట, చూడకయ = వీక్షించ

పట్టే, చూచుచూపుతోన్ = వీక్షించునట్టి కదగంటి చూపులతోన్ - చూడనటుల
పట్టించి చూచునోరచూపులతో, నుడియంటయన = చుట్టుకొని సంచరింపఁగా.

తా. అట్లకస్తాత్తుగా వందమయిన జేసముతో నామానికె గాన్పించి
లేండ్లయుంకారములతో, గలియునట్లు నన్ననిధ్వనితో సంగీతముఁ బాడుచు
నోరచూపులతో నామానిం జూచుచుఁ జూట్టి చుట్టి సంచరించుచుండఁగా.

౪౪. తలకొని దానితమ్ములపుఁదావియు మోవియుఁ గౌనుమేనున
గ్గలపు మెఱుంగులీను తెలిగన్నులుఁ జన్నులుభృంగమాలికా
గెలిచిన యారుతీరుఁ దగునెన్నడలున్ దొడలున్ వివేకముం
గలుఁబుగ్గ గాంచి పంచశర కాండవిఖండితధైర్యసారుడై. పికి

టీ. దానితమ్ములపుఁదావియున్ = ఆపుంజికృష్ణలయొక్క తాంబూలపు
సారధిమును, మోవియున్ = అధరోవృత్తమును, కౌనున్ = నడుమును,
మేనున్ = శరీరమును, అగ్గలపు మెఱుంగులు = అధికమగు ప్రకాశములను,
ఈను తెలిగన్నులున్ = జనింపఁజేయు తెల్లని నేత్రములును, చన్నులున్ = సున
ములును, భృంగమాలికా = లేండ్లమొత్తమును, గెలిచిన యారుతీరున్ =
జయించిననూగరుయొక్కయందమును, తగునెన్నడలున్ = తగినగమనము
లును, దొడలున్ = ఊరువులును, వెనుకటివద్యమునందుఁ బుంజికృష్ణ
చూచియుఁ జూడఁటుల నోరచూపులతో మునిసిఁ దిలకించెను. క్రిందఁజూడఁ
గాంచుకటి కనుపాపకొలకులకేఁగుటచేఁ గన్నంతయుఁజెల్లుఁగాఁగాన్పించుఁగాన
కపి యటుఁ దెలికన్నులని ప్రయోగించెను. పెద్దనచూపులఁదెలుపుగ వర్ణించును.
రెండవయాశ్వాసమున—“విలాకనప్రభావీచికలం దదీయపదవీలకాంబుధి”
“చంద్రికల్ దనకింజాపె, కన్నుంగవధవళరుచుల్.” అని చూపుల శుక్తవర్ణ
ములుగనె వ్రాసెను. కవినమయమునందుఁ జూపులను తెల్లనివిగ నల్లనివిగనుభ
యములుగా వర్ణించుట గలదు. తలకొని = వహించి, వివేకమున్ = తెలివిని,
గలుఁబుగ్గ = కలఁతపరువఁగా, కాంచి = పుంజికృష్ణును వీక్షించి, పంచశర =

మదనునియొక్క, కాండ=కరములచేత, విఖండిత = బాగుగా ఖండింపబడిన, ధైర్యసారుడై = ధైర్యబలముగలవాడై, ముందటి కన్వయము.

తా. పుంజికన్థలయొక్క తమ్ములపుసౌంధ్యమును, దానినింగములయందును, దానివీక్షణములసౌలగును, దానిగవపపుచక్కదనమును గనుగొని యాహుని పనుచూని ధైర్యము దూల మదనవేదన గలవాడై. అలా ఉపమ-కావ్యలింగము.

క. మేను గరుపాటఁ దమి న

హ్మాని జపముఁ దపముఁ దన్నుఁ మఱచి యసంగ
గ్ధానిఁ బడి కనిసి వడఁకుచు

హీనస్వర మెరుగఁ బ్రసవే న న్ననుచున్.

౪4

టీ. అహ్మాని=అనుని, మేను=కరీరము, గరుపాటఁ = పులకరింపఁగా, కమిఁ=కోరికచేత, జపముఁ=మంత్రావృత్తిని, తపముఁ = నియమవంతముగు నిశ్చలదీక్షను, తన్నుఁ = శుభ్రతప్రానిష్ఠాచిమును, మఱచి = మఱచిపోయి, అసంగహ్మానిఁ=మదనవేదనను, వడి=అనుభవించి, కనిసి = పుంజికన్థలను సమీపించి, వడఁకుచుఁ = సాత్త్వికభావశుభ్రతచుగ కంపము సొందుచు, హీనస్వరము=ధ్వనితస్వర, ఎరుగఁ=విశేషముకాఁగా, నన్నుఁ, ప్రావవేరక్షింపవే, అనుచుఁ=అని, ప్రార్థించుచు, ముందటి కన్వయము.

తా. సిదలం గగుర్పొదువ నాముని కోరికతో జపకపములను దన్నును మఱచి మదనవేదనం బొంది దానిం జేరి హీనస్వరముతో నన్ను రక్షింపుము రక్షింపు మని మిగులదైన్యముగాఁ బలుకుచు.

తే. చెయ్యిపట్టినమాత్రాన శిరసు వంచి

యవశచందానఁ బైత్రాలునన్వధూటిం

బల్లశాలాంతరముఁ చేర్చి బ్రాహ్మణుండు

కెరలుగోర్కులఁ గందర్పకేళిఁ చేలె.

౪5

టీ. చెయ్యవట్టినమాత్రానకొ = మా ప్రముగ్ధహింసనమాత్రముచేతనే.
 తిరను = తిరస్కును, వంచి, అనకచందానకొ = మోహమున మునిగినదానివలె,
 తైవ్రాలనవ్వధూడికొ = మీదబడినయాయవ్వరసను జర్జకాంతరముకొ =
 జర్జగ్రహమునను, నేర్చి, బ్రహ్మజుండు = పాఠుడు-బ్రహ్మనియగు నాముసిం
 ద్రుడు, కెరలుకోర్కులకొ = వృద్ధిపొందుచున్నకాంతలతో, కందర్పు
 శోకొ = మదనకేళియందు, తేలకొ = సౌఖ్యము ననుభవించెను.

తా. చెయ్య వట్టుకొనగానే తలవంచి మోహముఁ జేరినదానివలెఁ
 బుంజికష్టల మీది కొలుంగుగాఁ జర్జకాంతరమున దీసికొనిపోయి మిక్కిట
 మగు కాంతలతో బ్రహ్మని యగు పాఠుడు రతిసౌఖ్యము ననుభవించెను.

శ. *తపమంతయః బాలివోవః

నపు డన్నియు నుజ్జగించి యయ్యంగనతోఁ

దపని మనోజక్రీడా

విభులై శ్వర్యంబు ననుభవించుచునుండెన్.

66

టీ. తపని = ముని, తపమంతయకొ = తానొనర్చిన తపస్సంతయు,
 పాలివోవఃకొ = వృథాయగునట్లు, అపుడు అన్నియకొ = జపము తపము
 మొదలయిన పన్నియు, ఉజ్జగించి=విడిచి, అయ్యంగనతోకొ = పుంజికష్టలతో,
 మనోజక్రీడా = రతివలసి, విభుల = విస్తారమయిన, విశ్వర్యంబులు = శుభ
 జంబత్తులను, అనుభవించుచుండెకొ = పొందుచుండెను.

తా. అముని తపస్సు పాడగనట్లు జపము మొదలగునని విడిచి యాదేవ
 కాంగనతో రతిసౌఖ్య మనుభవించుచుండెను.

* పాఠాంతరము.

శ. తపనోదయాస్తమయము

లిపు డని కాలప్రమాణ మెఱుంగనితమి న

చ్చుకలాఁగి గూడి రతిసుఖ

విభులై శ్వర్యంబు ననుభవించుచు నుండెన్.

క. ఈరితిః గొంతకాలం

బౌరామమహామహీధరాఽర్జ్యములం

దారామవలలఁ దగిలి వి

హారము నలుపంగ గర్భమై తటి యగుదున్.

37

టీ. ఈరితిః = ఈర్ష్యకాలము - గొంతకాలముల సంఖ్యగసౌఖ్యముల ననుభవించుచు, గొంతకాలము = స్వల్పకాలము - కొన్ని దినములు, ఆరామవలలః = ఆయుర్వరసయొక్క వలవలకాలమందు, తగిలి = చిక్కి, ఆరామః = ఉద్యానము లందును, మహామహీధః = ఘనపర్వతములయందును, అర్జ్యములకః = విసినము లందును, మహారము = కేశినంచారము, నలుపంగ = పినర్పణగా, గర్భమై = అది గర్భిణియై, తటియగుదున్ = ప్రసవనమయము రాగా.

తా. అతః డవిత్తమున నవ్వరసతోఁ గొంతకాల ముద్యానవనముల యందును, గొప్పపర్వతములయందును, అడవులయందును రతివిహారము నలు పుగా నది చూలుదాల్చి ప్రసవనమయము తః స్థిరంగా.

టీ. ఇపుడు = ఈనమయమునందు, తపనోదయాస్తమయములు = ప్రాద్ధవోడుచుట శ్రుంకుట, అని, కాలప్రమాణము = కాలపరిమితి, మేఘం గనికమితో = తెలియనిచునుతతో, అచ్చపలాక్షిః = అయ్యప్పరసను, కూడి = కలసి, రతిసుఖవిపులైశ్వర్యంబులు = రతిసుఖమువలని యెక్కువగుసంపదలను, అనుభవించుచునుండెన్ = పొందుచుండెను.

తా. ప్రాద్ధవోడుచుటయుఁ శ్రుంకుటయుననుకూలపరిమాణ మేఘం గనికమితో ముని యయ్యప్పరసం గూడి యెక్కుదురతిసౌఖ్యము ననుభవించు చుండెను.

ఈచర్యము కొన్ని ప్రతులందె గానవచ్చుచున్నదిగాన నిది ప్రక్షిప్తమని కలంది బ్రాహ్మదొరవారు వ్రాయించిఁ బీకయందు అర్థము వ్రాయఁబడదయ్యెను, ఈచర్యముకంటెః బైనిజేర్పినపద్యమె రసవత్తరముగనుటచే నిది ప్రక్షిప్తము కావోపు.

క. అంత ననుఁ గాంచి యది విపి

నాఁతరమునఁ బాఱవైచి యరిగెఁ గృపార్ద్ర)

స్వాంతుఁడగుసంయమిందుఁడుఁ

జింతింపక పోయె నేమి చెప్పుదు నధిపా.

38

టీ. అధిపా = రాజా, అంత = ప్రపవమైవయగంతరము, అని = అపురాజిఃస్థలయను నపురస, నను = నన్ను, కాంచి = కని, విపినాంతరమున = వనమధ్యమున, పాఱవైచి = విసరి వడవైచి, అరిగె = పోయెను. కృపార్ద్ర) స్వాంతుఁడు = దయచే కరుగినచిత్తముగలవాఁడు, అగుసంయమిందుఁడు = అగుఃక్రిమిసీదుఁడును - సర్వభూత సమవర్తి యగు మునీంద్రుఁడునుగూడ ననుట. జింతింపకపోయె = నన్ను గనుగొనక పోయెను. ఏమి చెప్పుదు = ఇంక నేమని వచింతును?

తా. కడుపారఁ గన్నజరరి నిర్దయాస్వాతుగాలై యడవిగఁ బాఱవైచి తనశ్రోము దాను వెడలిపోయెను. దయాస్వభావుఁడు సర్వసమదృష్టి యగు మునియు నాగతి సింఁచుకేసి విచారంపఁడాయెను. అప్పుడు నాపాడ్డేమయ్యె నని చెప్పవచ్చును?

వ. అట్లు వైచి చనుటయు నాఁకటం గటకటంబడుచుండి తీండ్రించుశశిమండలంబున వెడలు శిశిరకిరణప్రణాలికామిశ్రదమృతరసగ్రాసంబునంజేసి కొన్ని పూటలం బుటపుటనైన నన్నుం గనుంగొని మునీంద్రుండు ప్రియంబుది నిజాశ్రమంబునకుం గొనిచని శశికళాసంవర్ధిత నగుటాజేసి నాకుం గళావతి యనునామం బిడి పెరుచుచుండ నేనును జనకనేవాపరతం బ్రవర్తిల్లుచుండునంత.

39

టీ. అట్లు = అంధముగా, వైచిచనుటయు = పాఱవేసిపోగా, అకట = అకలిచే, కటకటంబడుచుండి = బాధచే జడియుగడి, తీండ్రించు శశిమండలంబున = మిగులఁ బ్రకాశించుచున్న చంద్రబింబముచుండి

వెడలు = పుట్టుచున్న, శిశిరకిరణ = చల్లనికిరణములయొక్క, ప్రవాళికా =
సమాహములతోడ, మిశ్రత = కలసికొనుచున్న, అమృతర = సుధారసము
యొక్క, గ్రాసగబునంజేసి = తిండిచేత, కొన్నిపూటలకొ = కొద్దిసేమ
లలో, పుటపుటన = వృద్ధిపొందుట కలదానను, విఃసన్నుక్ = అయి గుంన్న
నన్ను, కనుగొని = చూచి, మునీంద్రుగడు = పాఠుడు, ప్రియంబు =
దయకు, అంది = పూని, నిశాత్తమంబునకు = తనయాశ్రమమునకు,
కొనిచని = తీసికొనిపెట్టి, శశికళాసంవర్ధక = చంద్రకళలచే వృద్ధిబొందిన
దానను, అగుటంజేసి = అగుటచే, నామకొ, కళావతి, అనునామంబు = అనన్త
మేరు, ఇడి = ఉంచి, పెంచుచుండకొ = పెంచుచుండగా, నేనును, జనశ
సేవాపరకె = సంచరించుచుండగా, ముందటి కన్వయము.

తా. అట్లు కల్లి కనంగానే యడవిలో విడిచి పోగా జుద్రకిరణ
ములనుండి ప్రసించునమృతధారలం గ్రోలి తుత్తు దీర్చికొని కొన్నిదినములు
పెరుగుచుండ దరువాత నాజనము డగుపాటుండు ననుం గని కనికరం
బున దనయాశ్రమమునకుం గొంప్రియ నామక గళావతి యనునామ విడి
పెంచుచుండ నేనును నాజనకుని సేవించుచుంటిని.

వైవచనమునందలియర్థమే చెప్పబడుటచే నీ క్రిందిరెండుపద్యములు
ప్రక్షిప్తము లని బ్రానుదారవారిటీకలో విడిచిపెట్టబడినవి. రెండు ప్రతుల
యందె యాపద్యములు చూపట్టుచున్న వనియు వచనమే పెద్దనకవి దని
యావ్యాఖ్యాతకలంపు.

ఉ. ఆసమయంబునం బొగులు చాకటిపెల్లున సంతకంతకు
గాసిలి పై పంక వదనగహ్వరమోడంగ నేడ్చియేడ్చి యే
మాసయుఁగానకంతం దుహినాంశుఁడుదోచినదత్కళారస
గ్రాసవిధి శరీర మమరంగ భజించితి దైవికంబునన్. 40

టీ. ఆసమయంబునకొ = కల్లిపాణవైచివెల్లినప్పుడు, ఆకటిపెల్లునకొ =
ఎక్కువగా నున్నతుత్తుచే, పొగులుచుకొ = దుఃఖించుచు, అంతకంతకొ =

అన్నటికన్నటికి, గానిలి = కష్టపడి, వైబుజుక్ = మీఁదమీఁద, వదనగవ్వ
రము = గుహవలెఁ జెఱవఁబడియున్ననోరు, ఎండఁగ్ = అఱునట్లు, ఏడ్చి
యేడ్చి = విలపించి విలపించి, ఏమానయుక్ = ఎట్టియాశయు, కానక =
తాండక, అంతక్ = తరువాత, వైవికలిమనక్ = వైదనహాయముచే, కుహి
గాంతుండు = సోముండు, తోచినక్ = జేదయము కాఁగా, తక్కళారస
గ్రాసవిధిక్ = ఆచంద్రకళాద్రవమును దిండిగాఁజెట్టుకొనుటచేత, శరీరమా =
దేహమును, అచురంగక్ = బిచ్చుగా, భజించిలిక్ = కాచుకొంటిని.

తా. తల్లి యట్లు కని పాఱవై చినవ్వును డుద్బాధచే దుఃఖించుచు
శ్రమఁజెంది నోరెండున ట్టేడ్చి యాశ యేమియు లేక వైదనహాయము
వలనఁ గలిగిన చంద్రకిరణములు ప్రసరింపఁగాఁ దద్రసపానమువలన
శరీరమును గాపాడుకొంటిని.

సీ. ఏ నవ్విధంబున మేను వెంచుచు నుండ

నాచంద చుంతయు నాల్ప నెఱిఁగి

కడుసంభ్రమమున నక్కడకు నేలెంచి యిం

పెనుగ మైనిండినకసటు దుడిచి

తనయురంబునఁ జేర్చుకొనిపోయి యాశ్రమ

స్థలమున నిజపర్ణశాల నుంచి

విధుకళాంకాహారవిధి వసించితఁ గాన

నాకుఁ గళావలీనామ మొసఁగి

తే. నయముమీఱంగఁ బెనుప నానాటఁ బెరిగి

వైశవము మాని యశానోత్సవముఁ జెంది

జనకు నేమైన నడుగుచు సంతతంబు

నోపి శుక్రూప చేయుచు నున్నచోట.

41

టీ. ఏను = నేను, అవ్విధంబునక్ = అరితిని, మేక్ = శరీరము, వెంచుచు
జెండక్ = పోషించుకొనుచుండఁగా, ఆచందము = ఆదిధము, అంతయును,

అక్షృత్తమనందు, ఎఱిగి=తెలిసికొని, కడుసంశ్రమమునకొ = మిక్కిలి
 తొందరతో, అక్కడకు = నేనున్నస్థలమునకు, ఏతెంచి = వచ్చి, ఇంపు=
 అనందము, ఎవఁగొ = వృద్ధిపొందగా, మొకొ = నాకరీరమునందు, నిండిన
 కనటు = నిండుకొనినబురదను, తుడిచి, తనయంబునకొ=తనవక్షమునందు,
 నేర్పుకొనిపోయి = అంటఁబట్టి యెత్తుకొని పోయి, ఆశ్రమస్థలమునకు =
 తపోవనప్రదేశమందు, నిజజర్ణకాలకొ = తన యాకుటిండియందు, ఉంచి,
 విధకళాంశాహారిధికొ = చంద్రకళాంశముల నాహారముగాఁ దీసికొనుట
 చేత, వసిించిలికొ = ఉండిరి, కానకొ = కాఁబట్టి, నాకు, కళావలీ
 నామము = కళావలీ యనుపేరు, ఒనఁగి=పెట్టి, నయము = నుకమాగత్వము,
 మొఱంగకొ = అలికయించునట్లు, పెనువకొ = వృద్ధిబొందించుగా, నానాఁ
 టకొ = దినదినక్రమముగా, పెరిగి, శైశవము = పసికనము, మాని = విడిచి,
 యౌవనోక్తవముకొ = పరువపుగరువమును, చెంది, జనకుకొ=జనకుని, ఏమైన
 నడుగుచుకొ = ఏదియేని నడుగుచు, సంతతంబు = ఎల్లకాలము, ఓసి=ఓగ్వి,
 శుశ్రూవ=పరిచర్య, చేయుచునున్న చోటకొ = ఒరర్పుచుండునప్పుడు.

తా. అనిధముగా నేను కరీరమును బెంచుచుండగా నది తెలిసికొని
 మిక్కిలి తొట్టుపాటుతో నేనున్నచోటున కేతెంచి సంతోషముతో నా
 కరీరమును నిండియున్నబురదను తుడిచివైచి తనవక్షమునందుకొని యాశ్రమ
 మునకుఁ దీసికొనిపోయి పర్ణకుటిరమందుంచి చంద్రకళాద్రవమును నాహార
 ముగాఁ దీసికొనుటచే నివసించి యుంటిం గాన నాకుఁ గళావలీ యను నామ
 కరణము నేసి చక్కఁగాఁ బెంచుచుండ దినక్రమమునఁ బెరిగి పెద్దదాసనై
 తండ్రినన్నియు నడుగుచు నెల్లకాలము నోసికతో నేవచేయుచుండగా.

క. ఎవ్వరు చూచినఁ జూపులఁ

జివ్వకుఁ బద నడఁగి నడచుసిగ్గున నొఱవై

రవ్వకు మొదలగుపాపపు

జివ్వన మెదిరించె జిగి యెసఁగ నామేనన్.

టీ. ఎవ్వరుచూచినా = ఎవ్వరు నన్ను చిలకించినను, చూపుట = తెరిగినాని వీక్షించుటచేత, చివ్వుకు = ఎదుర్కొనుటకు, చూపుట జగడమునకు, పదను = వాడి, అడగి = తగ్గి, నడచుకొన్నా = వ్యాపించునట్టి సిగ్గుచేత, ఒత్తదై = అందమై, రవ్వుకు = అడిచిసికొనుటకు, మొదలు = హేతువు, అగుపాపపుజన్యము = అగునట్టిపాపపుయావనము, నామేన = నాశరీరమందు, జిగి = నిగనిగ యు ప్రకాశము, ఎనగ = వృద్ధికాగా, ఎదిరించె = సంభవించెను.

తా. నన్ను వీక్షించినవారిని చిరుగ వీక్షించుటకు సుదేశమును బుట్టించునట్టి పాపపుసిగ్గు వృద్ధికాగా నీచిన్నది యిట్లున్నది యిట్లున్నది యని యందఱును నాడిచిసికొనుటకు వీలయిన యావనము నాప సంభవించెను.

శా. ఆవేశజ్ఞ బొడగాంచి భేదరుఁ డొకం డాసక్తి దేవాపిసం
జ్ఞాపంతుండు సబంధపుండగుచునిశ్శంకననుజ్జేడువాఁ
డై వాచంయముఁ డగ్ని కార్యనిరతుండై యున్నచోఁ బల్లకా
లావాసంబున కేగుచెంచి నిజభావాకాంక్ష సూచించినన్.

టీ. ఆవేశ = ఆయావనకాలమందు, భేదరుఁడొకండు = గంధర్వుఁడొక్కఁడు, దేవాపిసంజ్ఞాపంతుండు = దేవాపి యను నానుముగలవాఁడు, బొడగాంచి = నను వీక్షించి, ఆసక్తి = (నన్ను వివాహమాదవలె నను) కాంక్షతో, సబంధపుండు = బంధువులతోఁగూడినవాఁడు, అగుచున్, నిశ్శంక = జంకక, ననుజ్జేడువాడై = కోరునట్టివాడై, వాచంయముండు = నాతండ్రియైన పారుండు, అగ్ని కార్యనిరతుండు = వామకార్యమునం దిష్టము కలవాఁడు, వియున్నచో = అయియున్నపుడు; పల్లకాలావాసంబునకు = అట్టిబిల్లియిన నివాసమునకు, వీగుచెంచి = విలెంచి, నిజభావాకాంక్ష = తన హృదయమునం గలకోరికను, సూచించినన్ = తెలియజేయఁగా.

తా. అట్లు నేను వయోవంతురాలైన యుండఁగా దేవాపి యను గంధర్వుండు ననుం గాంచి కామించి బంధువులతోఁ గూడ నాతండ్రి

కపోవనమున కేతెంచి నూతండు నోమవిధి నలుపుచుండగాఁ బర్ణకాల
ప్రవేశించి నాతండ్రిని నన్నియుచి కోరుట యెట్లని జడియక హృదయమునం
గల కోరిక తెలియఁబడువఁగా.

సీ. శిఖిపింఛదళపరిష్కృతములై నేమంతి

విరులతీ రగుశిరోవేష్టనములు

నెఱగంటిచూడ్కిఁ దాయెడులబాహులు వంచి

నాగాజు లల్లాపునారజములుఁ

గాదంబరిగంధగర్భంబు లై వల్పు

ఘనసారమిశ్రదాస్యగంధములును

దరహాసములఁ దోచుతాంబూలనే గంధ

కారితాధరరదక్షతులయొలుపుఁ

తే. జిటులుగందంపుఁబూతలు జిహ్వాకలను

ననుపు నెఱవాదిబంటుపంతపుఁబరకలు

ఘన మగుజుగుప్ప వెనుప నజ్జనముఁ జూచి

ఋషి మనంబునఁ గడు నసహ్యించుకొనుచు.

44

టీ. శిఖిపింఛ = నెఱువపింఛములయందలి, దళ = ఈకలచేత-నెఱువ
కన్నులచేత ననుట, పరిష్కృతములై = అలంకరింపఁబడినవై, నేమంతివిరుల
తీరు = చేమంతిపుష్పముల విధముగలిగినవి, అగు, శిరోవేష్టనములును =
తలపాగాలును, చేమంతిఫూలవలె బల్లపఱపుగాఁ దలగుడ్డలఁ జూట్టి నెఱువ
యొక లందుఁ జెక్కినారి, ఎఱగంటిచూడ్కిఁ = (మద్యపానముచే) నెఱ్ఱి
బసనశీత్రదృష్టితో, తాయెడులబాహులు = సందిటితాయెడులుగల హస్త
ములును, వంచి, నాగాజులు=కత్తులను, అల్లాపు నారజములుఁ = త్రిప్పెడు
సౌందర్యములును, కనులు కెంపువారియందెను. వలుమాటు కత్తులను ద్రిప్పు
చుండి రనుట. గాదంబరి = మద్యపానము, గంధ = పరిమళము, గర్భం
బులై = గర్భమందున్నవై, వల్పు = వాసనకొట్టునట్టి, ఘనసార=పచ్చకన్నర

మఃతో, మిశ్రే = కలిసిన, అన్యగంధములును = నోటిపరిమళములును
 ఎన్ని మగంధద్రవ్యముల సువయోగించినను మద్యగంధము విడిగా వచ్చు
 నుండె ననుటచే విశేషముగాఁ బానముచేసి రని భావము. దరహాసములకొ =
 మొలకనప్పుడోడ, తోఁచు = కాన్పించుచున్న, తాంబూలనీవా = తమ్మి
 లమువే నుటచేత, అంధకారత = కాన్పించనివిగా నొనర్ప బడిన, అధర =
 పీష్టములయందలి, రదక్షరాలు = దంతక్షతములయొక్క, ఒలిపును = అంద
 నును, దంతక్షతములకతన భోగవరాయణులు లని తెలియును. చిటులుగంధపు
 మూతలును=బీటలువాలుచున్న మంచి గంధపుఁమూతలును, బిహ్వకలకుకొ =
 నాలుకలకు, ననుపు = అలవాటును, పెజవాది = చతురతగల, బంటు
 పంతపు = శూరులయొక్క ప్రజ్ఞలతోడి, వనరులును = తొట్టు పాటుబలు
 తులును సునము=ఎక్కువ, అగుజగువ్వు = అయినయసహ్యతను, పెనువకొ =
 పెనుగా, అజ్ఞనముకొ = అగంధర్వుల ననుదానమును, టుషి = చూసి,
 చూచి, మనంబునకొ = చిత్తమునందు, కషికొ, అనస్కించుకొనుచుకొ =
 అనిష్టమును సూచించుచు. ముందటి కన్వయము. ముని కాంతవ్రతుఁ డగుట
 చేతను, అగతు లగు భేదరులు భోగవరాయణులుగాఁ గన్పించుచుంట్లచేతను,
 నిహ్మమర్దుడన నామునికి వీరితీరు లేదుగను చుచింప లేదని భావము.

తా. మాతండ్రి నన్నడుగుటకై తన గృహమున కేతెంచినగంధర్వులు
 మయూరబర్హములకలపాగులును, మద్యపానముచే రక్తఙ్గములు గలకన్న
 లును, నదిటిపండలతోఁ ద్రిష్టుబడుచున్న కత్తులు చేతులమందును, మద్య
 పానమువలనఁ గలిగినవానన పోవుటకై నేసికొనిన తాంబూలమువలననోడి
 వాననలును, చిలునగవులును, దంతక్షతములు కాన్పించకుండున ట్టంచీచు
 బడిన తాంబూలరక్తితుతోఁ గలిసిన పెదవులును, బీటలువాలుచున్న చందపు
 మూతలును, నేర్పుతోఁ గూడినతొట్టు పాటుబలుకులును గలిగి చిత్తమున
 కసహ్యము గలంకజేయఁగా నీక్షించి యనస్కృతమును. అలం స్వభావోక్తి.

తా. ఆహాధన్యుడ నైతి మద్విమలనంకాచారవిద్యాతప

శ్రీహామాదులు నేడుగా తుది ఫలిం చెన్ నాగవాసంబును

దేహాక్షోణికి బిడ్డ పేడుటకు నేలేగాంచుటకా బ్రాహ్మమిం
కోహోచాలుబొకాలిపోయెదరా పోరోనోటిక్రొవ్వేటికిన్.

టీ. అహా ! నాగవాసము = బోగపుమేళము, మద్దేహాక్షోణికిన్ =
నాగవాసమునకు, బిడ్డన్ = చిన్నదానిని, పేడుటకున్ = కోరుటకు, ఏలే
గాంచుటన్ = వచ్చునంతటిభాగ్యమును గాంచుటచేత, భయ్యడనైతిన్ =
కృతార్థుడనైతిని, మల్ = సాయొక్క, విచుల=నిర్మలమై, మళ = కలము,
ఆచార = యోగ్యవర్తనము, విద్యా = చరువు, తపః = తపస్సుయొక్క
క్రీ = సుకద, హోమ=హోమములు, ఆది=మున్నగునవన్నియు, పేడుగా=
ఇవ్వడుదా, శుని = చివరగా, ఫలింబెన్ = ఫలము నొందెను, ఓహో =
అహోరా, ఇక్షిన్ = ఇక్షు, బ్రాహ్మము = విప్రశ్రవము, చాలును, నోటి
క్రొవ్వ = నోటియొక్క క్రొవ్వ, ఏటికిన్ = ఎందుకు, పొకాలిపోయెదరా=
ఏక్కిపోయెదరా, పోరో = పోకయిందెదరా.

నాగవాస మన బోగము మేళమునకు బోగమువారలకును జెప్పవచ్చును
సీ. “నాగవాసం బన నామమా వేశ్యలమేళమునకు” అని సాంబసిఘంటిక
నందును, గీ. “నాగవాస షవగ నామమా వేశ్యాజరంబునకును.” అని ఆంధ్ర
నామసంగ్రహమునందును బోగపుమేళమువరముగ నాగవాసము జెప్పబడినది.
సీ. “నాగవాసమున ఘంటాశ్రుతీకమునకు వేశ్యల కగుం దేను విశ్వరాథ”
యని యాంధ్ర నామసంగ్రహ నానార్థపర్థురందును, సీ. “ననుపుకాడై
వేల్పునాగవాసముగూడి” యని యిందును నాగవాసపదము వేశ్యాపర్యాయ
పదముగాఁ జెప్పబడినగాన బోగముమేళ ముచుటకు బదులుగ బోగమువారను
టయొ సనుండునమె.

తా. ఔరా! బోగముమేళము నామమా రైనిమ్మనియడుగ వచ్చునంతటి
భాగ్యము గలిగెను. భయ్యడనైతిని, నాకులాచారములకుఁ బవిత్రత గలిగెను.
నాజవతన ఆదివిద్యలన్నియు ఫలమునకు వచ్చెను. నా బ్రాహ్మజన్మము గణంతెం
గాంచినది. ఏటికీపుణాశ్రుతాపములు మాని వెట్టెదరా లేక ఏట్లరా చెప్పఁడు.
అలం. వ్యాజస్తలి - విషమము.

కున్న మానితివిగాని, మఱి, మల్ = నానంబంధరులన, వృత్త = నడ
వడిక ను, అన్వయ = కలమును, అచారముల్ = స్వభావమును, పేర్కొను
పాటివాడవు = ఇటువంటిని గుటువంటి దని చెప్పునంతటి మంచితనముగల
వాడవు, నీవా, ఇలక = పుడమియందు, నల్లుగా కేమి = నిలిచియుండువులే,
కానీ, విప్రధరు = హిస బ్రాహ్మణుడా, పోహ = లేచి పొయ్యి పొయ్యి,
దంభత్రతా = ముక్తిత్రత నిష్ఠులగలవాడా, ఇలక, నిన్నుబోలక =
నీయట్టి, అల్పలు = హీనులు, లేరు.

తా. పీడుర్పాదుడ పగు బ్రాహ్మణుడా! కావములచేతనా నీయా
చారసంపద వెలుంగొందును! నేను నీకన్నం దక్కువవాడనా? నీవు మాకు
గన్య నీయ కున్న నీయకుండువుగాక! మదన్వయాదుల దలపోయడగునా!
ప్రాణములతో నిక భూమివై నుండెనవుగా! పరుల మోసగించుటకు ముఱి
నేనమును దాలించి రిట్టులచే దవస్తస్వమును నెట్లడించుకొను నీకంటె నీచు
లింపవరును లేరు.

తే. అనుచు బగచాటి పోయి నాడు ధర్మకాత్ర
సమయమున శస్త్రనిహతి మజ్జనకుఁ జూపె
నట్ల యగుఁగాక పుడమిఁ గామాంధచిత్తుఁ
డెవ్వరి వధింపఁ డెటునేయఁ డేమి గాఁడు.

50

టీ. అచుడుక = అట్లువలకుచు. పగచాటి = విరోధమును ప్రకటించి,
పోయి, నాడు = ఆవసము. ధర్మకాత్రసమయమునక = సగమురాత్రి
యందు, శస్త్రనిహతిక = కత్తిచెబ్బచే, మజ్జనకు = నాశంఁద్రిని, చంపెను.
అట్ల యగుఁగాక = అట్లేయగుంగాని, అటుల జరుగుటసహజమెగాన, పుడమి =
భరలో, కామాంధ చిత్తుడు = శారీరకవలన గన్పెఱుంగని మౌదయముగల
వాడు, ఎవ్వరిక = ఏరిని, వధింపఁడు = చంపఁడు. ఎట్లు నేయఁడు =
విదుర్పార్థులు చేయకుండును, ఏమిగాఁడు = ఎంతదుష్టుడు గాఁడు.

తా. అని యీ ప్రకార మంగంధర్వుడు భగవంతుని వెలసరించి యానాటిమధ్యగాత్రంబున నాతండ్రి గర్భితో నటికి చూపెను. కోరికలు నలవాడవ్వని నొనర్చుటామితగొనిన కాదు. ఎంతెంతవూరకార్యములం జేయుటకైనను నంగించివడడు. అలం-అర్థాంతరవ్యాసము.

తే. అపుడు మెడగోయ ముని రోజు టాలకించి
మేలుకొని దివ్వె యిది సంత్రమించి యేడ్పు
నన్నుఁ బొదివిరి పొరుగిండ్ల నున్నతపసు
లాదురాచారుఁడును బాటె నటకు మునుకు.

51

టీ. అపుడు=అనయమునందు, మెడగోయ=కుత్తుక నలుకఁగా, ముని=మురియగు నాతండ్రి, రోజు=వొప్పట, అలకించి = విని, మేలు కొని = లేచి, దివ్వెయిది = దీపముపెట్టి, సంత్రమించి = తొట్టువడి, ఏడ్పు నన్ను = హాదసముచేయుచున్న నన్ను, పొరుగిండ్ల = ప్రక్క యిండ్ల యాదు, ఉన్నతపసులు = ఉడినమునీళ్ళులు, పొదివిరి = చుట్టు కొనిరి. అటకు మునుకు=అంతకుముందే, అదురాచారుఁడును = అదుర్దార్థుఁడగు గంధర్వుఁడును, పాటె = పాటిపోయెను.

తా. దుర్మార్గు డగుగంధర్వుడు మెడగోయ నాతండ్రి యొక రోజుమగడు నాధ్వని యాలకించి నేను లేచి దీపముపెట్టి చూచి విచారింపి తొట్టుపాటు నొందుచుండఁగాఁ జుట్టుప్రక్కల నున్న మునీశ్వరులందఱు వచ్చి క్రమ్మకొనిరి. ఈరందడి గమనించి గంధర్వుఁ డెంచేని యాతకు మున్న పాటిపోయెను.

చ. అంతక దెలతెలవేగుటయుఁ బ్రభాత సమయంబున. 52

టీ. అంతక, తెలతెలవేగుటయు = బాగుగఁ దెల్లవాఱఁగా, ప్రభాతసమయంబునక = ఉదయకాలమున.

క. ధారాశత్రుతబోక్షిత

ఘోరజరాధవలితోరుకూర్పుముగఁ గరా

టి. తస్మి = చిన్నదానా, ఈతశ్చ = ఈశరీరము, అపిసౌందర్య
నిశాంతము = మిక్కిలి చక్కందనమునకు స్థానమైనది, అలభ్యంబు = (ఇట్టి
దేహము) ప్రాప్తింతుట కష్టము, ఇట్లు, లోకాతురాన్నితవై = దుఃఖముచే
బాధింపఁబడినదానవై, దీనికొ = ఇట్టి చక్కనిదేహమును, లోకంగఁగాక =
వదలుట, తగునె = ఒప్పునా, ఈసాహసంబు = ఈతెంపు, చాలుకొ, అతి
లోకుండు=లోకాతీతుఁడు, స్వరోచి, నీకుకొ, కలి = భర్త, డొకొ = అగును,
అరాజుకొ = అస్వరోచిని, చేపట్టి = పాణిగ్రహణముచేసికొని, అప్రతిమ =
ఈదులేని, శ్రీ = విశ్వరథముయొక్క, విభవంబుకొ = వైభవమును,
కాంచెదవు = కాంచదవు. నావలకు, ఒండు = మఱియొకవిధము, కానేర్చునే =
అగునా.

లోకాతికాయి సౌందర్యరాజిత మగు నీమేన పూర్వమకృతాలిశయము
చేతనే సిద్ధించినది. దీనిని విచారమును గారణముగాఁ జేసి వీడుట కష్టి. భావి
శుభము స్వరోచియంతవాఁడు భర్త యగుటయె. సందియపడి యింక నుద్య
మించి చావఁజూచెదేమో! లోకపాపని నగునావలకు వేఱు గాదని
నీ నెఱుంగుదువు గదా!

తా. ఓనుందరీమణి! యంతచక్కని శరీరమును బొందుట బహు
దుర్లభము. ఎక్కువవిచారముచే మంచిచెడ్డల నాలోచింపక యిట్టిదేహ
మును వదలుటకై తలపొసి యుంటివి. ఇది చాలతెంపైనపని. ఇట్టియూహ
తగదు. నీకు మహారా జగుస్వరోచి పెనిమిటి కాఁగలడు. అతనిం బరిణ
యమై నకలసౌఖ్యముల ననుభవించెదవు. నావల కాలకించి యీశరీరమును
గాపాడుకొను మనియెను. అలం. కావ్యలింగము.

శ. వినుమదియఁగాక పద్మిని

యనఁ బరఁగినవిద్య నేఁ బ్రియంబున నిత్తుకొ

గొను నీవు తత్ప్రసాదం

బున నీకు నభీష్టసౌఖ్యములు సిద్ధించున్.

57

టీ. వినుము. అదియుంగాక = అట్టిమహారాజు నీకు భర్త యగుటయే గాక, నేక = నేను, ప్రియంబునకే = అమరాగముతో, పద్మిని, అనఁ జరిగిన విద్యకే = అని పిలువఁబడు విద్యను, ఇత్రుకే = ఒకరిగెదను. నీవు, కొను = గ్రహించుము. తత్ప్రసాదంబునకే = అవిద్యయొక్క యనుగ్రహ ముచే, నీకు, అభీష్టసౌఖ్యములు = కాంక్షించిన శుభములు, సిద్ధించుకొ = దొరకును.

తా. నీ యిటువై స్వరోచి తెట్టిమాడునట్టిభాగ్యము ప్రాప్తించు టయే కాక, యీవెంటనే నీవు కొరినసౌఖ్యములఁ జేకూర్చునట్టి పద్మిని యను విద్య నుపదేశముచేసెద దానిం గైకొనుము.

ప. అని రహస్యంబుగా నవిద్య నాకు నుపదేశించి ముక్కంటి వాల్లంటి మింటిచొప్పునం జనియె నేనును దద్వచసామృతాస్వాదనంబ యూతగాఁ బ్రాణంబులు వట్టుకొని యున్న దాన నాస్వరోచి నీవకాఁ దలంచెద వంచనాలాపంబు లుడిగి యెప్పుద్దినీసిదాన్యగత్పంబుతోఁ గూడ నన్నుం బరిగ్రహించు మనిన సంగీకరించి యత్తుపీసిభుండు. 58

టీ. అని = ఇటు లానతిచ్చి, రహస్యంబుగాకే = మిగులగోప్యముగా, అవిద్య = ఆ విద్యని యనువిద్యను, నాకకే, ఉపదేశించి = తెప్పి, ముక్కంటి వాల్లంటి = ఈశ్వరి, మింటిచొప్పునకే = గోనమార్గమున, చనియెకే = చాచెను. నేనును, దద్వచసామృతాస్వాదనంబ = ఆయనునుకూర్చు లను నమృతమును గ్రోలుటయే-అమృతముపతె. దీయంగా నున్నమాటల వాసక్తితో నాలించి యనుట. ఉతకగాకే = ఆధారముగా, ప్రాణంబులు = జీవన ములను, వట్టుకొని = విడువక, ఉన్నదానను, అమృతపానమునఁ బ్రాణము

పోవనటుల గిరిజాపార్వాస్వామ్యభక్తుల గ్రోలుటచే నురజింపజాలక యెటులా ప్రదీకియుంటిని. అన్వరోచి, నీ క కాక్ = నీ చేయని, తలంచెదక్ = ఊహించెదను. పంచగాలాసంబలు = సూర్యమాటలు, తనంత వలచి వచ్చెనని తలంచి పరిహాసముతోఁ గాటనూరనము నాచించెదపేమో! న నిని, ఊహి = ఎడిచి, అప్పద్దినీవిద్యారత్నలబుతోఁ గూడక్ = చక్కనియాపద్దినీ విద్యతోడ, నన్నుక్ = నన్ను, చరిగ్రహింపుము = చేకొనుము. అనినక్, అంగీరించి = ఇట్టపడిననాడై, ఆమృహిభుండు = అన్వరోచి, ముందటికన్వయము.

క. ఏకాగ్రత నవిద్యలు

తైకొని పుణ్యాహపూర్వకంబుగ గుణర

త్నాకరుడయ్యుద్ధతి న

స్తోత్రోన్నతిఁ బెండ్లి యయ్యె సుముహూర్తంబునన్. 64

టీ. గులరత్నాకరుడు = సుణయు, లగురత్నముల రునికపట్టయినవ్వరోచి, ఏకాగ్రతక్ = నిశ్చలచిత్తముతో, అవిద్యలు = మృగవక్షి భాషలు తెలియు నట్టిదియు, వద్దినీ యనునదియు నగు భారెండు నిద్యలను, తైకొని = గ్రహించి, పుణ్యాహపూర్వకంబుగక్ = పుణ్యాహవాచన విభాషముతో, సుము... మునక్ = మంచలగ్నమున, ఆస్తోత్రోన్నతిక్ = అధిక శౌరవముతో, అయ్యుద్ధతిక్ = విభాషనీ కళావతి యనునిరువురుకన్నెకలను, పెండ్లియయ్యెక్ = వివాహము చేసికొనెను.

తా. అన్వరోచి. యాయుద్ధతివలనను రెండువిద్యలను నేర్చికొని యొక సుముహూర్తమునఁ బుణ్యాహవాచనము చేసికొని మిగులతైభవముతో నయ్యురువురం బెండ్లిమాడెను.

ఉ. ఆసమయంబునక్ మొరసె నశ్రుతంబున దేవదుందుభుల్
నేసలు చల్లి రచ్చరలు సిద్ధనికాయము చేరి సన్నుతుల్
నేసెఁ బ్రసూనవృష్టి గురనెక్ జనరంజన కారివాసనో
ల్లాసములై చెలంగె శుభలక్షణదక్షిణగంధివాహముల్.

టీ. అనయంబునకొక పెండ్లిజరిగినకాలమందు, అత్ర సభంబునకొక గగనంబునందు, దేవదుండుభులు = దేవతలభేరివాద్యములు, మొరనెకొక ధ్వనిచేసెను. అచ్చరలు = అచ్చరస్త్రీలు, సేసలు = మంగళాక్షతలు, చల్లిరి. సిద్ధవికాయము = సిద్ధులయొక్క నడదాయము, చేరి = సమీపించి, నన్నుతొల్పెనెకొక ప్రోత్సహించెను. ప్రమానభృష్టి = పుష్పవర్షము, తురినెకొక జనరంజనకారి = ప్రజలకానందముఁ బుట్టించునట్టి, వాసన = సౌరభముచేత, ఉల్లాసములు = తిరిగివడి, వి, శుభ = శుభమైన, లక్షణ = చిహ్నములుగల, వక్షిణగంధవాహములు = మలయమారుతములు, చెలంగెకొక = వ్యాపించెను.

దక్షిణగంధవాహపులు వీచుట శుభసూచకము. కాళిదాస మహాకవియు మేఘసందేశమునందు శుభశకునములు జెప్పుచు—“మందంమందం నువతి వానర” అని దక్షిణ వాయువును శుభప్రదముగాఁ జెప్పెను. ఉత్తరదిశకు మేఘుఁ దేగుట కనుకూలముగా గాలివీచుచున్న దను కాళిదాసునిభావము ప్రకృతమున కనుకూలముగ నున్నది.

తా. ఆ పెండ్లి జరిగిననయమునందు, గగనమున దేవదుండుభులు మ్రోగెను. అచ్చరసలు శుభాక్షతలు చల్లిరి. సిద్ధులు పొగడిరి. పుష్పవర్షము కురిసెను. ప్రజల కానందమును గలుగఁజేయునట్టి జరిమళముచే నొప్పనవి యై మంచి చిహ్నములు గలవి యైన మలయమారుతములు వీచెను.

క. ఈవిధమున నుద్వాహం

బై వేలుపువెలఁదిపట్టి యంచితమతి న

పూవుంబోడులు మూపుర

తో వివిధవిహారసంగతులఁ దిత్పరుఁ డై.

61

టీ. వేలుపువెలఁదిపట్టి = న్వరోచి, ఈవిధమునకొక = ఈప్రకారముగా, ఉద్వాహంబై = విభావనీ కళావతినిఁ బెండ్లియాడి, అంచితమతికొక = మంచిబుద్ధితో, ఆపూవుంబోడులు మూపురతోకొక = ఆముగ్గురుగురులతో,

బవిధ విహారసంగతులకొ = అనేక విధము లయిన వేడుకలకొని దిరుగునట్టి
పరైనములయందు, తత్పరుడై = ఇష్టముకలవాడై, ముందటి కన్వయము.

తా. స్వకోచి యిట్టాయద్దటిం బెడ్డియాడి మంచిబుద్ధితో, దనము
జ్ఞుడు భార్యలంగూడి నానావిధాలానప్రవర్తనములయం దానక్షిగలవాడై.

సీ. గంగాతరంగిణీరంగ తరంగశీ

కరణీతనైకతోత్కరములందు

మందారమాళందమకరందతుందిలేం

దిందిరానందకృన్నందనములఁ

గాంతనిశాకాంత కాంతవిత్తికా

క్రాంతభూభృద్భృందకందరముల

మన్మథవిసాహారమాంసలహంసీకా

సంసదాసార కాసారతటులఁ

తే. దమక తమక ప్రియుం డని తమక మెసఁగఁ

బడఁతు లౌపొంగఁ గ్రీడించె బద్ధినీ ప్ర

భావభుటితాన్నపానభూషావిశేష

మూల్యవస్త్రానులేపసామగ్రి జెంది.

62

టీ. గంగాతరంగిణీ = గంగానదియందు, రంగతో = ఆడుచున్న, తరంగ =
కెరటముఁ యొక్క, శీకర = తుంపురుల చేత, శీత = చల్లదనముగల, నైకత =
ఇనుకదిబ్బలయొక్క, ఉత్కరములందుకొ = సముదాయములందును,
మందార = మందారపుఁ జెట్టయొక్కయు, మాళంద = లియ్యమామిడిచెట్ట
యొక్కయు, మకరంద = పూవుదేనెలచేత, తుందిల = పడించిన, ఇందిందిర =
లేంట్టుకు, ఆనందకృతో = ఆనందమును గలగఁజేయుచున్న, నందనములకొ =
ఉద్యానవనములందును, కాంత = హృదయానందము లయిన, నిశాకాంత
కాంత = చంద్రకాంతజలచేత గూర్చబడిన, విత్తికా = లెన్నలచేత,

అక్రంతఃచుట్టుకొనఁబడిన, భూభృద్బృంద = పర్వతసముదాయముయొక్క
 కందరములకొ = గహ్వరములయందును, మన్మథ = మృదువైన, వీస = తామర
 తూండ్లయొక్క, ఆవారఃభద్రణములచేత, మాంసల = బలిసిన, హంసికా =
 హంసాంగనలయొక్క, శంసత్ = ప్రాసలయొక్క, ఆసారఃసర్వస్వాపకములు
 గల, కాసారఃచెరువులయొక్క, తటులకొ = బిడ్డయందును, పడఃతులు =
 ముగ్ధులసతులును, తమకతమక = తమకేతమకే (ఎవరియంతటవారే,) ప్రియం
 దు = ఇష్టముకలవాడు, ఎవరికి వారు గాయించె స్వరోచి మక్కువగా నుండె
 నని, ఉష్పాంగకొ = అనందింపగా, పద్మినీ = పద్మిని యగుచిచ్చయొక్క,
 ప్రభావఃసహస్రచేత, ఘటిత = సంఘటింపఁబడిన, అన్న = అన్నము, పాన =
 త్రాగునట్టి తేనె, పాలు, నీరు మొదలయినవి, భూమావిశేష = ఆలంకార
 విశేషములు, మాల్యఃప్రష్పమాలికలు, వస్త్ర = వస్త్రములు, అనులేప = నుంచి
 గండము మున్నగువ్రాతలు, సానుగ్రికొ = వీసియొక్క సంత్రార్థతను, చెంది,
 క్రిడించెకొ.

మొదటిపాదమునందు సదీతీరవిహారము, రెండవపాదమున పనవిహారము,
 మూడవపాదమున కైలవిహారము, గాలుగవపాదమున సరోవరవిహారమును
 గావించి రని చెప్పబడినది.

తా. స్వరోచి మువ్వగు భార్యలు వెంటనంటిరొక బద్మినీ విద్యామహి
 మచే నన్న పానీయములకును వస్త్రాలంకారములకును గంధపుష్పములకును లోప
 మెంతమాత్రమును లేక పోగా నదీ నైకతప్రదేశములందును, మకరంద
 భరితమై లేంట్టరొదలఁ బొదలు విహారవనములయందును, చంద్రకాంతకలీ
 వేదికలచే నింపుమిగులు పర్వతగహ్వరములయందును, తామరతూండ్లు మెసవి
 చియ్యపట్టిన హంసలు పేసఁజేలు సంచరించుచున్న సరస్తీరములందును సంచ
 రించుచు గ్రీడ గావించెను. ఆలం. ఉదాత్తము.

మ. అరవిందాక్షులుఁదాను నిట్లుభిమతవ్యాపారముల్ సల్పుచుకొ
 ధరణీశుండొకచోటఁగాంచె లఘుశీతస్వచ్ఛవాగపూరముకొ

పరకీ ప్రజపంచుపాటితటవ్యాకీర్ణమందారకీ

సరమూకందవినిస్సరత్ఫలరసాసారంబు గాసారమున్. 63

టీ. టెట్టు = తువిధముగా, భగవీశుడు = స్వరోచి, అరవిచాక్షుడు = తామరచేతులవంటి వికాలము లగు కన్నులంగల యామువ్వురు భార్యలును, తానును, అభిమత వ్యాపారములు = తాంక్షీందిన విహారింపుః బసులను, సజ్జచుక్ = ఒకర్చుచు, ఒకచోటకు = ఒకానొక ప్రసేతమునందు, లఘు = లేలికయైన, శీత = చల్లనయిన, స్వచ్ఛ = వినులమైన, వాగ్భారముక్ = జలముచే నిండినదియై, పర = ఉత్తనుచున్న, కీర = శుకముయొక్క, ప్రజ = నమదాయముయొక్క, పండు = ముక్కులచేత, పాటిత = బ్రద్ధము చేయబడిన దు, తట = ఒడ్డులయందు, వ్యాకీర్ణ = నిండుకొనిన, మందార = మందారవృక్షములవలనను, కేసర = వసుశవృక్షములవలనను, మూకంద = తియ్యమామిడిచెట్టువలనను, వినిస్సరత్ = ఎక్కువగా గాణించున్న, ఫలరస = కండ్రగనములయొక్క, ఆసారంబుక్ = అడ్డులేని జడివాన గలదియై నగు, కాసారముక్ = సరస్సును, కాంచెక్ = వీక్షించెను.

పువ్వులములు ఒడ్డులయందు నిండుకొని యున్నవనుటచే జలముల నొక్కినఫలరస మంతయై బడుట కనుకూలముగా నుండె ననుట. కీరములు ప్రజమనుటచే నసంఖ్యాకముగనుండె ననుట. కావుననే వానిచే నొక్కబడిన ఫలరసము జడివానవలె గారుట. లఘుత, శీతత, స్వచ్ఛత, బుద్రత స్థిరమెల్లము.

తా. సతులతో నిట్లు యభేష్టులుగా గ్రీడ నలుపుచు నొక ప్రచేతమునకొకటియై చల్లగా నున్న కీర్ణమూతతో నిండియున్నదియై, నొడ్డులయందలి చెట్టుకుండి చిలకముక్కులచే బగుల గొట్టబడిన ఫలములనుండి ప్రసించుచున్న మధురరసముతోఁ గూడినదియై, నగు నొకానొకసరస్సుగాంచెను.

కని త త్రుప్థులంబున
ననుమతి విహరించె సవిధహరిహ మువరనం
దననందనహరిచందన
వనవనసార్థకవిసోదవళగతుం డగుచున్.

64

టీ. కని = కరస్సుచు వీక్షించి, త త్రుప్థులంబున = అనరస్త్రిగమున.
సవిధ = చేరువ నున్న, హరిహర = దేవేంద్రునియొక్క, వర = ఉత్తమ
మయిన, నందన = నందనోద్భావవనశంబుధమున, (హరిహరమవరనంబన =
జయంతునియొక్క, నందన = నందనోద్భావవనముననున్న, అని యర్థాంత
రముఁగూడఁ గలదు.) నందన = స్వీయోద్భావ వనమునందలి, హరిచందన =
హరిచందన మను మృగభూజములయొక్క, వన = తోటనుండి వీచునట్టి,
వనసార్థక = పిల్లలెఱ్ఱెరలచేత, విసోద = క్రిడించుట, చళగతుండు =
అయత్తమైనవాఁడు, అగుచున్, అనుచున్ = ఇచ్చనో, విహరించెన్ =
నంచరించెను.

లా. స్వరోచి యానరస్సుం గాంచి దానిసమీపమున నందనవనము
రీతిని దేవతలతోటలుగల తనకృంగారాహమముండి వీచునట్టి మలయ
మారుతముచే నానందింప నీచ్ఛగలవాడై శోభితో నానరస్త్రిగమునఁ గొంత
తడవు విహరము నల్పెను.

ఉ. అందోకయంచలేమ గహనానిలసంచలదూర్చి మాలికా
మందపిహారసౌఖ్యమున ముత్తిలి దవ్వుల నున్న చక్రవా
కిం దగఁ జేరఁ బిల్చి పరికించితె యెంతతనం బొసర్చి రీ
యందునిభాస్యలుం బతియు నేకమలిన్లవగూడియుండఁగాన్.

టీ. అందున్ = అనరస్సునందు, ఒక యంచలేమ = ఒక హంసాం
గన, గహన = ఉద్భావవనమునుండి యేలేందుచున్న, అని = వాఁడువు
చేత, సంచలత్ = చక్రంగా నాడుచున్న, పోర్తి = కేటమలయొక్క

మాలికా = వజ్రీయందు, అమంద = విస్తార మయిన, వినోద = వినోద
 విహారమువలన, సౌఖ్యమునకొ = సుఖముచేత, మత్తిలి = మదించి-సుఖాలి
 యానుభవమునఁ బరవశమునొంది యనుట, దవ్వలకొ = దూరమున, ఉన్న
 చక్రవాకీకొ = ఉన్నసూచుచక్రవాకమును, తగ్గొ = ఒప్పునట్లు, చేరఁ
 బిల్చి = సమీపమునకుఁ బిలిచి, ఈ ఇందునిభాస్యలకొ = చంద్రములు లగ్న
 నీయునిదలును, పరియొకొ = భర్తయగునీరాజును, వికవలికొ = భేదము
 లేని వసన్మతో, కవసూడి = జలసూడి, ఉండఁగాకొ = ఉండుటకు,
 ఎంతతపంబు = ఎంత యెక్కువగుతదన్ను, ఒనర్చిరి = ఒనరించిరో, పరి
 కించితె = నీరలవిహారవిధమును వీక్షించితివా.

తా. ఆనరన్ను విహారానందమునఁ జేలించున్న యొకహంసాంగన
 తనకు సమీపమునఁ దిరుగాడుచున్న యొకచక్రవాకాంగనం జేరఁ బిల్చి
 వ్వరోచినీ ఆతనిభార్యలం జూచి వీరి క్షంతమాత్రమును భేదబుద్ధిలేనివారై
 ప్నేహముతో గురిచరించుటకు వీరు ముందెంత తపస్సుచేసిరో మిగుల నానంద
 ముతో విహరించుచుండిరి చూడు మనెను.

క. మెలతకుఁ బతిపై నైనను

మెలతుకవైఁ బతికి నైన మేలగు లెందుకొ

గలయది మెలతకుఁ బతికొ

వలపు సమం బగుట జన్మవాసన చెలియా.

66

టీ. చెలియా = స్నేహితురాలా, మెలతకుకొ = భార్యకు, పతిపై
 నైనకొ = భర్తవొందనైనను, మెలతుకవైకొ = భార్యవొంద, పతిపైకొ =
 పెనిమిటికైనను, మేలు = శుభము, సందర్భమునబట్టి వలపు అని చెప్పటయే
 సమంజసము. అగుట = కలుగుట, ఎందుకొ = నర్వత్త, కలయది = స్వభా
 వము, మెలతకుకొ = పల్నికిని, పతికొ = చుగనికిని, వలపు = మోహము,
 కమంబగుట = కుల్యముగా నుండుట, హెచ్చుతగ్గులు లేక సరిగానుండుట, జన్మ
 వాసన = పూర్వజన్మ సంస్కారము.

తా. ఓ స్నేహితురాలా ! భార్యయందు భర్తతో, భర్తయందు భార్యతో, ప్రేమ మిక్కుటముగా నుండుట సహజముగాని భార్యాభర్తల కిరువురికిని మోహము సరిగా నుండుట సహజము గాదు. అట్లుగాక వీరి యందు సమాన మోహ ముండుట పూర్వజన్మమున నొనరించిన పుణ్యఫలమే కాని మరొకటి కాదు.

ఉ. కావున వీరియందు నధికం బగుకూరిమి గల్గియుండు నీ భూవలయాధిశాకునకుఁ బొల్పుగ నీవిభునందు నగ్గలం బీననజాయతాక్షులకు నిచ్చు బ్రయోబదిగానఁ బూవుచున్ దావియుఁబోలే జాలఁ బ్రమదం బొనరించిరి నాకు నెచ్చెలీ

టీ. నెచ్చెలీ = ఓవెలీ, కావున = పరస్పరము వలపు సమము గావున, వీరియందున్ = ఈ వెలువలయందు, ఈ భూవలయాధిశాకునకున్ = ఈ నృపాలునకు, అధికంబు = ఎక్కువ, అగుకూరిమి = అయి ప్రేమ, పొల్పుగన్ = చక్కగా, కల్గియుండున్ = కలిగియున్నది, ఈ విభునందున్ = ఈ నృపాలునందు, ఈననజాయతాక్షులకున్ = ఈసుందరులకును, ఇచ్చున్ = చిత్తమునందు, ప్రేమంబు = ప్రేమము, అగ్గలంబు = ఎక్కువ, అదిగానన్ = అట్లగుటచే, పూవునుందావియుఁ బోలేన్ = పుష్పమును సౌరభమును రీతి (ఎడఁబడువరాని ప్రేమగలవారై), చాలన్ = విస్తారముగా, నాకున్ = నాకు, ప్రమదంబు = హర్షము, బనరించిరి = వీరు కలుగఁజేసిరి

తా. ఓవెలీ ! యీ యింతులయం దీ నృపాలనకుఁ బ్రేమ యున్నట్లే యీ నృపాలునియం దీ యింతులకుఁ బ్రేమ యున్నది. ఇయ్యది పుష్పముతో సౌరభము కూడియున్న ట్లుండెడ. అందువలన నాకు వీరిం గాంచిన తోడనే యెక్కువ వికృతాల మగుచున్నది.

వ. అని పలుకునన్పురాణశ్రోతనయనపలుకు లాలంబుచేసి చక్కవాకి యిట్లనియె.

టీ. అని, వలుకు నమ్మగాఁబోనయన వలుకులు = నలుకునట్టి యా
హంసాంగన వలుకులు, అలంకారము = ఒప్పుకొనక, చక్రవాతి = అడ్డు
బక్కవ, ఇట్టరీయో = ఈవిధముగా బసలు చెప్పెను.

చ. ముదముననిమ్మహిఁగుఁడొకముద్దియచూడఁగనొక్కకాంతతో
సదమదమై కడంగి రతి సల్పుట తెల్లమిగా నెఱింగి యున్
మది వివరించి రోయి కభిమానము దక్కినవీరికూరుముల్
వదలక పెద్ద నేనెదవు వందిగలిగి దగ వీనిచాగముల్. 69

టీ. 'ముదమున' = మతుఁడుతో, ఇమ్మహిఁగుఁడు = ఈరాజు, ఒక
ముద్దియ = ఒక్కమందరి, చూడఁగన్ = చూచుచుండఁగా, ఒక్క గాఁబతోన్ =
మఱియొకమందరితో, సదమదమై = వెనఁది, కడంగి = ప్ర సున్నించి, రతి =
సంగమము, సల్పుట = బసర్పుట, తెల్లమిగాన్ = విస్పష్టముగా, ఎఱింగి యున్ =
తెలిసికొనియు, మదిన్ = హృదయమునందు, వివరించి = (ఇకం శవ్యమందగి
ప్రియుం డని) యాలోచించి, రోయక = అనన్యతను జేందక, కభిమానము =
శౌరవమును, తక్కిన వీరికూరుముల్ = మిగిలినయూరుద నుల ప్రేమలు,
వదలక = విడనవక, వందిగలిగి = బట్టువలె, పెద్దచేసెదవు = ఘనముగా ప్రోత్సహ
చేసెదవు, ఈవిచారముల్ = ఈయూహలు, దగవు = యికింపు.

తా. ఈరాజు ఒకస్త్రీతో సంభోగించుచుండుటఁ దఁసికొనియుం
దక్కిన నుదతులు అనన్యతనుకొనక కభిమానము చేడిమున్న నీల కూరు
ముల గోరంతలు కొండంతలు చేసి బట్టువలె నీవు పొగడుచున్నావు. ఇట్టి
కృత్రిమప్రేమను బ్రకంశించుట తగదు. అలంకారము.

చ. వలుపురయందునొక్కనికిఁ బ్రాంతియునొక్కనిఁ గందుఁజూడ న
గ్గలమగుప్రేమ పలువురకుఁ గల్గుట యద్భుత వట్లు గాన ని
వ్వెల్లదులయందుఁ గూర్చి నవీనికి నేమియు లేదు వీనియం
దలవడఁ గల్గ దీజలరుహాతులకున్ బ్రయ మెప్పుడఁ బునన్.

టీ. చూడకో = అలాచించి చూడగా, వలుపురయందుకో = అనేకనుందరులందు, ఒక్కనికికో = ఒకపురుషునకు, బ్రాతియికో = ప్రియమును, ఒక్కనియందుకో = ఒకపురుషునియందు, వల్లురకుకో = అనేకనుందరులకు, అగ్గలము = ఎక్కువ, అగు ప్రేమ = విషయప్రీతి యనురాగము, కల్లుట = కలిగియుండుట, అద్భుతము = చిత్రము, అట్లు, కానకో = కావున, ఇవ్వెలదులయందుకో = ఈనుందరులయందు, వీనికికో = ఈపురుషునకు, హర్షిపన = ప్రేమాభిశయము, ఏమియికోలేదు = కొంచెముగూడ లేదు. వీనియందుకో = ఈపురుషునియందు, ఈజలరుహాక్షులకుకో = ఈనుందరులకు, ప్రియము = అనురాగము, ఎన్నిభంబునకో = ఏప్రకారముచేతను, అలవడకో = పనుపడుట, కల్లగు = కలుగఁజాలదు.

“ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్ తిన్మజ్జేచ్ఛగతోఽపి వా,

యోషితాం బహుసక్తిశ్చ రసాభాసస్త్రీధాన్యకః.”

అనునది యిటు ననుసంధించుకొనవగును.

తా. ఒకనికిఁ జాలమంది నుందరులయందును, జాలమంది నుందరుల కొక్కపురుషునియందును ప్రేమ యుండుట కష్టము. కావున వీనియందీనుదతులకుఁగాని యీ నుదతులయందీకనికిఁగాని యెంతమాత్రముఁ బ్రేమ యుండదు.

క. మనుజేశుఁడు కొలిచినపరి

జనములతో నిష్ఠగోష్ఠి సలిపెడిచో నె

ట్లనురాగ మట్ల కురిమి

వనితలు పెక్కండ్రయందవశ్యము పలిన్.

71

టీ. మనుజేశుఁడు = నృపాలుఁడు, కొలిచినపరిజనములతోకో = తన్ను నేమించునట్టి పరివారముతో, ఇష్టగోష్ఠి = ప్రియాలాపము, సలిపెడిచోకో = చేయవచ్చుడు, అనురాగము = ప్రేమ, ఎట్లు = ఎట్టి, అట్లు = అట్లులనే, పని

తలు=నుందరులు, పెక్కండ్రయందుక్ = చలువురయందు, పరికిక్ = పెని
మిటికి, కూరిమి=అనురాగము, అవశ్యము = ముఖ్యముగా కలుగు నని యిట
నధ్యాహార్యము.

తా. నృపాలునకు సేవకులయందువలె బురుషునకు బలువురు నుద
కులయందు బ్రేమ యుండునేకాని యొక్కభార్యయందువలె గాఢాను
రాగము కలిగియుండదు. అలం=ఉపమ.

క. ఈనెలత లీషహీశు న

హీనగతిఁ దగిలెనేని నితఁ డొకలేమఁ

దా నెలమిఁ గూడునెడ నే

మానిని ప్రాణేశుమిఁదిమమత మెలంగున్.

72

టీ. ఈనెలతలు = ఈవనితలు, ఈమహీశుక్ = ఈరాజును, అహీన
గతిక్ = కొఱంతలేని హృదయములతో - ఎట్టిలోపమును హృదయమునం
దుంచుకొనక, తగిలెనేనిక్ = వలచియున్నయెడల, ఇతఁడు = ఈరాజు,
తాను, ఒకలేమఁ = ఒకచిన్నదానిని, ఎలమిక్ = ప్రేమతో, కూడునెడక్ =
రతి సలుపునప్పుడు, విమానిని=వీరిలో నేచిన్నది, ప్రాణేశుమిఁదిమమతక్ =
భర్తయందలిప్రేమతో, మెలంగుక్ = వర్తించును. వీరితో రాజు గలసి
యుండునో యాసలి యనురాగపరివలె గనిపించునుగాని యందఱకు సమా
నానురాగము గలుగఁ జాలదనుట.

తా. ఈచెలువలందఱును రాజునెడనే వలపుగలవారై యుండరు!
రాజు వేటొకచెలితో సంభోగసౌఖ్యము ననుభవించునపుడు మిగిలినచెలువల
కెవరికేని పల్లభునిమిఁదఁ గొంచెమేని ప్రేమయుండునా !

క. కావున దాసీనికరము

క్షైవసమై సుచరించుక్రమమున విద్యా

ప్రావీణ్యవైభవోన్నతి

చే వచ్చినవారి వీరి జెప్పుకు మింకన్.

73

టీ. కావునఁ = అట్లుకావున, దాసీనికరము = ఊడిగంపుస్త్రీల సముదాయము, కైవసమై = స్వాధీనమై, సంచరించు క్రమమునఁ = తిరుగునట్టి పోలికను, విద్యా = విద్యులయందలి, ప్రావీణ్యం = నేర్పుయొక్క, వైభవం = సుపదవలని, ఉన్నతిచేఁ = గౌరవముచేత, వచ్చినవారిఁ = దొరకిన వారిని, వీరిఁ = ఈనందరులను, ఇంకఁ = ఇంకమీఁద, చెప్పుకుము = పాచ్చుగాఁ జెప్పుకొనింపకుము.

తా. కావున దాసీజనము చాలమంది యొకనిస్వాధీనములో నుండు తిరుచులిసి విద్యాసంపదచే నీతనికి దొరికిన యీనందరులనిషయమై గొప్పలు చెప్పుకొప్పును.

అ. తగులు నెవ్వఁ డొక్కతరుణికి నొకనికి

మెలఁత వలచునదియ మేలనంగ

వచ్చుఁ గాని పెక్కువనితలపైఁ గూర్చి

గలుగు ననుట బొంకు గాదె తరుణి.

74

టీ. తరుణి = ఓ నందరి! ఎవ్వఁడు = నిపురుషుఁడు, ఒక్కతరుణికిఁ = ఒక్కయువతియొడ, తగులుఁ = మోహించునో, మెలఁత = ఒకజవరాలు, ఒకనికిఁ = ఒక్కనియొడ, వలచుఁ = మోహించునో, అదియ = ఆమోహమే, మేలు = శ్రేష్ఠమైనది, అనంగవచ్చుఁ = అని ప్రశంస గావింపవచ్చును. పెక్కువనితలపైఁ = అనేకస్త్రీలమీఁద, కూర్చి = పోవు, కలుగును = ఒకనికి గలిగియుండును, అనుట, బొంకు = అబద్ధము, కాదే = కాదా.

రసగంగాధరమునందు - "తక్ర స్త్రీపుంసయోరన్యోన్యాలంబనః ప్రేమాఖ్యశ్చైతవృత్తివిశేషో రతిః స్థాయీభావః" - అని వ్రాయఁబడినది. స్త్రీలకును పురుషులకును బరస్పరాలంబనమైన ప్రేమ మనెడి చిత్తవృత్తివిశేషమే రతియను నాలంకారికధర్మమిట ప్రాచ్యము.

తా. ఓ సెచ్చెలీ! ఒక్క మగవాని కొక యాడుదాని పయిని, ఓ యాడుదాని కొక మగవానిమీఁదను బ్రేమయిందే నన్న ననవచ్చుంగాని పలువురునుందరులయం దొకమగవానికిఁ గూర్చి యున్న దనుట కట్ల.

చ. పలుకులువేయు నేమిటికి భాగ్యసమన్విత నేన మద్విభుం
డిలఁ గలధన్యుఁ డంచు నెలుఁగెత్తి వరూఢినిపట్టిముందట
బలుకురథాంగమానవతిపల్కు లతం డిల జంతుమండలీ
విలసదశేషభావలఁ బ్రవీణుఁడు గాన నెఱింగి సిగ్గునన్. 75

టీ. పలుకులు = మాటలు, వేయ్ = పెక్కులు, ఏమిటికి = ఎందుకు, భాగ్యసమన్వితను = భాగ్యవంతురాలను, నేన = నేనే, ఇల = థాల్చి యందు, కలధన్యుఁడు = కలిగినభాగ్యవంతుఁడు, మద్విభుండు = నా మేనిమిటి, అంచు = అని, వరూఢినిపట్టిముందట = స్వరోచియెదుట, ఎలుఁగెత్తి = కంఠమెత్తి, పలుకురథాంగమానవతిపల్కులు = చెప్పచున్న చక్రవాకాంగనయొక్క పలుకులు, ఇల = పుడమియందుండెడు, జంతు మండలీ = జీవసమదాయములయొక్క, విలసత్ = ప్రకాశించుచున్న - ఒప్పుచున్న, అశేష = ఎల్ల, భావల = పలుకులయందు, ప్రవీణుఁడు = తెలిసినవాఁడు, కాన = కాబట్టి, ఎఱింగి = తెలిసికొని, సిగ్గున = లజ్జచేత, ముందఱికన్వయము.

తా. పలుపలుకు లేలే? నేనే యదృష్టము గలదానను. నాభర్తయే భాగ్యవంతుఁ డని ముందఱ బాగుగా వినఁబడనట్లు గొంతెత్తి మాటలాడు చున్న యాచక్రవాకాంగనపలుకు లాలించి నకలజంతుభావల నెఱింగినవాఁడు గావున నాపక్షివాక్యములయర్థమును గ్రహించి లజ్జతో.

క. తల వాంచి యున్న రని మదిఁ
దలపోయుచు మానరానితమకంబున నా
నెలతలతో నూత్రేడులు
విలసితగతి సౌఖ్య మనుభవించుచు నెలమిన్.

టీ. తలవంచి = శిరస్సువంచుకొని, ఉన్న రని=నిట్టూర్పుతో నున్న రని, మనిక్ = చిత్తమునందు, తలపోయుచుక్ = విచారించుచు, మానరాని తమకంబునక్ = విడువఁగూడని యనురాగముచేత, ఆనెలతలతోక్ = ఆ ముగ్గురు నుదరులతోను, విలసితగలిక్ = చిత్తానందమైనంతితో, నూజ్ఞఁ దులు = నూజునత్సరములు, ఎలమిక్ = ప్రేమతో, సౌఖ్యము, అనుభవించు చుక్ = కాంచుచు. ముందటి కన్యాయము.

తా. తలవంచుకొని యున్న రని నిట్టూర్పు పుచ్చుచు శృదయము నందు వీడరాని ప్రేమచేత ముగ్గురుభార్యలతోను హృదయానందకరముగా నూజునవత్సరములు ప్రితితో నుఖ మనుభవించుచు.

శా.కాంచెక్ భూనిభుఁడొక్కనాఁడుకనకాభర్వప్రభామంజులా
స్యాంచస్తేచకరత్నవిభ్రమసనాథానూనదృగ్గోచులక్
మించుంబ్రాయపులేటిపిండు తనుఁ గూర్చింజాట్టిగాఁ దద్వనో
దంచద్భూమిఁజరించు నొక్కహరితోత్తంసంబునింపారఁగాన్.

టీ. భూనిభుఁడు = స్వరోచి, ఒక్కనాఁడు = ఒకానొకదినమునందు, కనక = నువర్ణముయొక్క, అభర్వః = ఎప్పువయ్య, ప్రభా = కాంక్షలచేత, మంజుల = ఆనందదాయకము లయిన, ఆస్యః = మోమునందు, అంచలే = ప్రకాశించుచున్న, మేచకరత్న = ఇంద్రసిలమణులయొక్క, విభ్రమ = విలాసము వంటి విలాసముతో, సనాథః = కూడిన, అనూనః = పీనముకాని, దృగ్గోచులక్ = వీక్షణముల ప్రకాశముచేత, మించుంబ్రాయపు = ప్రకాశించుచున్న జవ్వనము కల, లేటిపిండు = ఆఁడులేళ్ల సముదాయము, తన్నుక్, కూర్చిక్ = ప్రేమతో, చుట్టిరాక్ = చుట్టుకొనిరాఁగా, తద్వనోదంచద్భూమిక్ = ప్రకాశించుచున్న యయ్యరణ్యప్రదేశమందు, చరించు = నంచరించుచున్న, ఒక్కహరితోత్తంసంబుక్ = ఒక మంచిలేటిరి, ఇంపారఁగాన్ = సంతోషము వృద్ధికాఁగా, కాంచెక్.

లేడిచూపులు మిగుల నల్లగా నుంటు సహజము గాన గృష్టగణముగాఁ జెప్పట ప్రసిద్ధము. చంద్రాభారతమునందును లేడిచూపు లిటులే నట్లనినగా వర్ణించబడెను —

శ్లో. “క్షోణీశతౌ మదికలం ప్రతికృష్టసారం
తూణీముఖే పరితపాణినఖాంకురేఽస్మిన్
ఏణీతలాని తరతైర్వమనాజలానాం
వేణీమివాక్షిచలనైర్విపినే విలేమః.”

(ప్రథమ స్తవకము శ్లో-౨౧.)

తా. స్వరోచి యొకదినమునఁ గేళికావనమునందు న్వర్ణచ్ఛాయ గల ముఖములును, నీలమణిప్రభలవంటి ప్రభలుగల వీక్షణములు గల హరిణములతోఁగూడి సంచరించు నొక యంత్రమ మగు నిట్టిని గాంచెను. అలంబిదర్శన.

క. కని సతులకుఁ జూపెడుతటి

ఘనమునఁ దమచెవుల వాలుఁగన్నులు సోలన్

మొననెలవి యొత్తి ప్రియునా

ననమున్ మూర్కొనుచు నట్టు నాకెడువేళన్. 78

టీ. కని, సతులకున్ = భార్యలకు, చూపెడుతటిన్ = చూపునట్లుడు, ఘనముగన్ = ఎక్కువగా, తమచెవులన్ = తమకర్ణములయందు, వాలుఁగన్నులు=దీర్ఘములయిన శేత్రములు, సోలన్=వ్రాలబడఁగా, మొననెలవి = ముందటిపెనవియొక్క మొదలు, ఎత్తి = మీదికెత్తి, ప్రియునా ననమున్=తమభర్త యగు జింకయొక్క మోమును, మూర్కొనుచున్ = వాను చూచుచు, అట్టునాకెడువేళన్=మెడను నాకునయమందు. ముందటి కన్వయము.

తా. అట్లు సంచరించుచున్న లేడిని స్వరోచి భార్యలకుఁ జూపించునట్లుడు దానిజత యగునాఁడులేర్లు కమపెద్దకన్నులు కర్ణములవఱకువ్యాపించి

ప్రకాశించగా నట్లులేత్తి యాలేడిమోమును వాసనఁ జూచుచు నట్లు నాకు చున్న జేరయందు. అలఁ-స్వభావోక్తి.

శా. హుంకారం బొనరించి వే తలఁగుఁడోహోనేను స్వారోచిసే
పంకేజాక్షులతోడ నెల్లపుడు దర్పస్ఫూర్తిఁ గ్రీడింప ల
జ్ఞాంకూరం బడఁగించినారు తలపోయక నాకురోతయ్యెమీ
రింకక బోయివరింపుఁడొక్కరునిభోగేచ్ఛక నివారించితిన్.

టీ. పూర్వోక్తవృగము పెంటివృగములఁ జూచి యిట్లు చెప్పు చున్నది — హుంకారంబు = శ్రోధమును దెలియఁజేయు హుమ్మనుశ్రుతి కట్టువైన భృశిని, ఒనరించి = చేసి, ఓహో = ఓనుందరులారా ! వే = వేగ ముగా, తలఁగుఁడు = ఒత్తిలిపొందు, ఎల్లపుడుకొ = అన్ని సమయములందును, దర్పస్ఫూర్తికొ = మదోన్నతిచేత, పంకేజాక్షులతోడకొ = పద్మాక్షులగు నుందరులతో, గ్రీడింపకొ = గ్రీడింపను, నేను, స్వారోచిసే = స్వారోచియను రాజునా, లజ్ఞాంకూరంబు = మొలకసిగ్గును, అడఁగించినారు = ఛోగొట్టినారు. మీరు సిగ్గువిడిచి సుచరించుచుంటి రనుట, తలపోయకొ = (మీసిగ్గుమాలిన తనమును) అలాచింపఁగా, నాకుకొ, రోతయ్యెకొ = అసహ్యమాయెను. మీరు = మీరందఱును, ఇంకకొ = ఇంకమీఁద, పోయి = నన్ను వదలి వెడలిపోయి, ఒక్కరునికొ = ఇంకొక మగవానిని, వరింపుఁడు = వేడుకొనుఁడు. భోగేచ్ఛకొ = రతిసౌఖ్యమునందలికొరికను, స్త్రీసుఖమునందలి వాంఛ ననుట. నివారించితికొ = మానిరిసి-నిలిపి వేసితిని, ఇంద్రియచాకల్యము నడంచుకొంటి నని భావము.

తా. అలేడి యాఁడులేళ్లపైఁ గోపించి కలకాలము స్త్రీలతోఁ గలిసి రమించుటకు నేను స్వరోచిసి గాను. మీరు లజ్జను ద్యజించి విహరించు చున్నారు. మీనర్తనములు గాంచిన నా కసహ్య మగుచున్నది. కాఁబట్టి మీతోడి సౌఖ్యమునకు నంతసింపను. కావలసినచో మీరు మఱియొక మగ వానినిఁ గోరుకొనుఁడు, వెళ్లుఁ దనియెను.

చ. బరువనకింతులం దనకుః బల్లురం గూర్పుటభోగవాంఛగా
కరయంగ నొండు గాదు ధన మన్న ధృపంబుగ నంగనాజనో
త్కరసముపార్జితం బటులుగావున వీనికి లే దిహంబును
బరమును నన్ను నట్ల పలుపం బులే దిది చెప్పనేటికిన్. 80

టీ. బరువు=భారము-కష్టము, ఆనక=అని తలంపక, తనకు=తనకై,
ఇంతుల=నుందరులను, కూర్పుట=కూర్పుకొనుట, భోగవాంఛ=సౌఖ్య
సుభవమందలి కోరికచేతనే, కాక, అరయంగ=అలాచింపకగా, ఒండు
గాదు=మఱియొకటి కాదు. ధనము=ద్రవ్యమో, అన్న=అనినను, ధృపం
బుగ=నిశ్చయముగా, అంగనాజన=నుదతీజనముయొక్క, ఉత్కర=
సముదాయముచేత, సముపార్జితంబు=ఆర్జింపఁబడినది, అటులు గావున=అటులగుటచేత, వీనికి=ఈస్వరోచికి, ఇహంబును=ఈలోకమందలి
మేలును, పరముచుక=పరలోకమందలి మేలును, లేదు. నన్నును, అట్ల=అట్లే,
పలుప=పాటుపడఁజేయుట, పనిలేదు=అవసరములేదు. ఇది = ఈసౌఖ్య
మును, చెప్ప=ఇట్టిది యని వచించుట, ఏటికి=ఎందుకు? పలువుర భోగి
చుటచే గామ మారదు. ద్రవ్యము స్త్రీజనార్జితముగాన “స్త్రీనిత్ర మథమా
ధనుం” అనుశ్లోకముచే నదియు గర్హము. ఇట్టియెడ నిహపరములకు
దా పెక్కడిది?

తా. మగవాడు తనకుఁగలిగినకష్టము నాలొచింపక యాడువాం
ద్రును జేర్చుకొనుట రతికాంక్షచేతనేగాని యింకొకదానిచే గాదు. వీనిభాగ్య
సంపద యానుందరులవలననే యార్జింపఁబడినది. ఇది నిశ్చయ మయినపలుకు.
అలాచింప నింతకన్న మఱిమియు గానరాదు. కావున నీ నృపాలునకు నిహ
పరములయందు మేలు లేదు. ఈతనిరిలేనే నన్నుగూడ నెందులకుం బనికిరాని
వానిగాఁ దలంపరాదు. ఈవిషయ మిట్టి దని యేర్పరింప నవసరము లేదు.

క. వీనివిధంబున వనితా

ధీనుడ నై పెంపు దక్కి తిరుగుచు నుండం

గానే వెట్టిని తమకము

మాని చనుం డన్న నవియు మసలక చనియెన్. 81

టీ. వీనివిధమునకొక = ఈశ్వరోచిరికిని, పరితాధీయడనై = స్త్రీలకు స్వాధీనమయివాడనై, పెంపు=అతిశయము తక్కి=పోయి, తిరుగుచుకొ= ప్రవర్తించుచు, ఉడుగాకొ=ఉడుటగు, నేకొ = నేయ, వెట్టిని = వెట్టి వాడనా, తమకము=అపరాధము=మోహము, మాని=విడిచి పెట్టి, చనుండు= పొందు, అనకొ=అని నుగ లేడి పలుకఁగా, అవియకొ = ఆయా:దులేట్లుచు, మసలక = తడవునేయక, చనియెకొ = వెడలిపోయెను.

తా. ఈశ్వరోచివిధముగా స్త్రీలకు లోనై తిరుగుటకు నేను విచ్చి వాడను గాను. నాయుండుఁ గలప్రేమను వీడి మరలిపొం డన నాయూ:దులేట్లన్యము సేయక బయలుదేటి పోయినవి.

క. ఈకరణి దూటనాడిన

యాకృష్ణమృగంబుపల్కు లటమున్నుగ న

కోక్కికనతి యన్న మాటలు

నేకంబై తనమనంబు నెరియంజేయన్. 82

టీ. ఈకరణి = ఈ తెఱఁగున, దూట = నిందించుటగా, అడిన = పలికిన, ఆకృష్ణమృగంబుపల్కులు = ఆనల్ల లేడియొక్క పలుకులును, అట మున్నుగొకొ = అంతకుమార్వము, అకోక్కికనతి = ఆచక్రవాకాంగన, అన్న మాటలును, ఏకంబై = ఒకటియయి, తనమనంబుకొ = తనచిత్తమును, ఎరియంజేయకొ = దహించు జేయఁగా. ముందటి కన్యయము.

తా. ఈచక్రకారము నిండఁగా:బలికిర యానల్లలేడిమాటలును, అంతకు: మార్వము చక్రవాకాంగనపలికినపలుకులునుగలసి తనచిత్తమును వేధించఁగా.

ఉ. ఆరయ నిట్టిరోతలకు నాలయముల్ జలజాతు లేటికికొ

వీరలతోడిసంగ మిఁక వీడెన నంచు దలంచి తోన దు

ర్యారము లై నశోరికలవంక వివేకముచొప్పు దక్కియిం
పారంగనాటునూటు సురహోయనముల్పురియిం చె గ్రమ్మఱన్.

టీ. అరయన్ = అలాచింపగా, ఇట్టిరోతలకున్ = ఇట్టియనన్య
ములకు, ఆలయమున్ = నివాసస్థానములు, జలజాక్షులు = నుదతులు, నీరల
తోడినంగము = ఇట్టినుందరులతోడి మైత్రి, ఏటికిన్ = ఎందుకు? ఇకన్ =
ఇకమీఁద, పీడెదన్ = వదలెదను: అంచున్ = అని, తలంచి = తనహృద
యమున నుద్దేశించి, తోన = తోడుతనే, దుర్వారములు = వారింపవీలు
లేనివి, వినశోరికలవంకన్ = అయిన కాంక్షలవలన, వివేకముచొప్పు = తెలివి
యొక్కదారిని, తక్కి = విడిచి, క్రమ్మఱన్ = లెరుగ, ఇంపారంగన్ =
సంతోష మలిశయింపగా, అటునూటుసురహోయనమున్ = అటువందల దేవ
మానవులసంపన్నములు, చరియింపెన్ = స్త్రీలతో సంచరించెను.

తా. స్వరోచి చిత్తమున నాలోచింపగా నిటువంటి యనన్యముల
కన్నిండోని నివాసస్థానములు నుందరులు కావున నీనుందరులతోడి మైత్రిని
విడిచి గౌరవముం గాంచవలె నని యెంచి వెంటనే వివేకము పోయి
శ్రూర్వమువలె మువ్వరుపత్నులతోఁ గలసి దేవమానమునం దాటువందల
సంవత్సరములు సంచరించెను.

వ. తదనంతరంబ క్రమక్రమంబున మనోరమయందు విజయుం
డును విభావనీయందు మేరునందనుండును గళావతియందు
విభావసుండును ననునందనులం గాంచి ఒడ్దివీవిద్యాప్రభా
వంబునం బాకళాసనదిశాముఖాబున విజయునకు విజయా
ఖ్యపురంబును గిన్న రేశ్వరహరిదంతంబున మేరునందనునకు
గంధవతి యనుపుటభేదనంబును దక్షిణంబున విభావసునకు
ధారాహ్వయోదారమహానగరంబునుం గల్పించి యనల్ప
విభవంబున నక్కుమారుల నప్పట్టణంబులకుఁ బట్టంబు గట్టి
కృతార్థుడై యొక్కనాఁడు.

టీ. తదనంతరం = తోడనే, క్రమక్రమంబున = క్రమప్రకారము, మనోరమయందు విజయంబును = మనోరమ యను పత్నియందు విజయం దనువాడును, విభావసియందు మేరునందనుడును = విభావసియను పత్నియందు మేరునందనుఁ డనువాడును, కళావతియందు విభావనుడును = కళావతి యనుపత్నియందు విభావనుఁ డనువాడును, అనునందనుల = అనుకుమారులను, కాంచి = కని, పద్మినివిద్యాప్రభావంబున = పద్మిని యనువిద్యయొక్క మహత్తుచేత, పాకశాసన దిశాముఖంబున = తూర్పుదిక్కుమొదలను, విజయంబున, విజయోఖ్యపురంబును = విజయమును నామముగలపురమును, కిన్నరేశ్వరహరిదంతంబున = కుబేరసంబంధముగు నుత్తరదిక్కు మొదలను, మేరునందనునకు, గంధవతియనుపుటభేదనంబున = గంధవతి యనునామముగల పురంబును, దక్షిణంబున = దక్షిణదిశయందు, విభావనునకు, ధారాహ్వయోదారమహానగరంబును = ధార యనునామమున గౌరవించుటకు గొప్పపురమును, కల్పించి = ఏర్పాటుచేసి, అనల్పవిభవంబున = సునమైనవై భవముతో, అక్కుమారుల = అపుత్రత్రయమును, అప్పట్టణంబులకు = అపురములు మూడింటికిని, పట్టంబు గట్టి = పట్టాభిషిక్తులయగాఁ జేసి, కృతార్థుడై = కోరికలు సర్వముం దీర్చుకొనినవాడై, చిక్కనాడు. ముందటి కన్వయము.

ఉ. శాసితశత్రుఁ డాన్యపతిచంద్రుఁడు తూణధరుండు సజ్యబాణాసనపాణిపంకజుఁడు నై మృగసంఘములెల్లఁ బెల్లుసంత్రాసమునొందఁ గూరతనరణ్యమునన్తృగయాకుతూహలోల్లాసమున జరించె జలలక్ష్మ్యవిభేదవిధావధారుఁ డై. 85

టీ. శాసితశత్రుఁడు = శిక్షించఁబడినవిరోధులుగలవాఁడగు, ఆన్యపతిచంద్రుఁడు = ఆరాజోత్తముఁడు, తూణధరుండు = బాణములబాదులు ధరించినవాడును, సజ్య = ఎక్కిడిన, బాణాసన = భవస్సతోగూడిన, పాణిపంకజుడనై = కరపద్మములు గలవాఁడునై, మృగసంఘములు = జంతుసమూహములు, ఎల్ల = సర్వమును, పెల్లుసంత్రాసము = మిగులభీరిసి, ఒంద =

పొందఁగా, కూరక = కూరశ్వముతో, మృగయా = వేటయందలి, నుతూహల = అనన్తచేతనైన, ఉల్లాసమున = ఉల్లాసముతో, అరణ్యమున = వనమునందు, చల = కదలునట్టి, లక్ష్మ్య = గుఱియగుజంతువులయొక్క, విభేద = బాగుగా భేదించుట యను, విధా = పనియందు, అవధానుడై = ఎచ్చరిక గలవాడయి, చరించెన్ = ప్రవర్తించెను.

తా. విరోధుల నందఱిని జయించి పేరుఁగాంచినస్వరోచి వేటాడఁ దలంచి ధనుర్పాణములం దాల్చి వనమున కేగి యందున్నజంతుకాలము తన్నుం గాంచి భయపడి పాటుచుండఁగా బాణములు గుఱిమీఱి విడిచి వేటాడుచుఁ దిరిగెను.

స. ఆసమయంబున.

86

టీ. ఆసమయంబున = అట్లు వేటాడుచున్న వేళయందు.

శ. *కుటిలకృశసాంధ్యరజనీ

విటకోరకకోమలచ్చరిన్సుఫటదంష్ట్ర

దృఢపాత్రఖనిత్రాగ్ర

స్ఫుటితవనీధాత్రి సొక్కపాత్రిక గనియెన్.

87

టీ. కుటిల = వక్రమై, కృశ = నన్నగిలిన, సాంధ్య = సంజవేళ, రజనీవిట = కోరక = బాలకళికేఖరిలి, కోమలచ్చరిన్ = మృదు వగు ప్రకాశముచేత, సుఫట = లేటగా వెలుగుచున్న, దంష్ట్ర = కోఱలచేత, ఉదృఢ = నిడిన, పాత్ర = ముఠైయను, ఖనిత్ర = త్రవ్వగొలయొక్క, అగ్ర = కొనచేత, స్ఫుటిత = భేదించఁబడిన, వనీధాత్రిక = అడవిప్రదేశము గలదానిని, ఒక్కపాత్రిక = ఒక వనసూకమును, కనియెన్.

తా. సంధ్యాకాలమందలి చంద్రరేఖవలెఁ బ్రకాశించుచున్న కోఱ

* ఇది ప్రక్షిప్తముగా సున్నదని బ్రౌన్ దొరవారివలన సుదాహరింపఁ బడిన యీక్రిందిపద్యమును వైఖద్యార్థమునే కలిగియున్నది.

లతో వనప్రదేశమునంతను ద్రవ్యశక్తి యడవివండిం గాంచెను. అలం. నిదర్శనము. రూపకము.

సీ. జంభారిభిదురసంరంభంబు వీక్షించి

జరుగునంజనమహాశైల మనఁగ

ఝఝఝప్రభంజనాస్ఫలనంబున కుల్కి

యరుగునంవర్తకాలాభ్ర మనఁగఁ

గతినకంఠేకాలకంఠమూలము వాసి

వెన వచ్చునుజ్వలశ్వేళ మనఁగఁ

గలుషధూర్వహాఖలోత్కరమువైఁ బటతెంచు

దండధరక్రూరదండ మనఁగఁ

తే. ఘుర్ఘురావసంఘాతఘూర్ణమాన

సప్తపాథోధిపాథగప్రచండనక్ర

తిమితిమింగిల మగుచు నభ్రమును మహియుఁ

గ్రమ్ముకొని వచ్చునొకయేకలమ్ముఁ గనియె.

రిరి

.టీ. జంభారిభిదురసంరంభంబు = దేవేంద్రుని వక్త్రాయుధము యొక్క యట్టహాసమును, వీక్షించి = కని, జరుగునంజనమహాశైలము = తొలఁగి చనునట్టి పెద్ద కాటుకకొండయో, అనఁగఁ, ఝఝఝప్రభంజనంబు = వర్షముతోఁ గలసిన పెద్ద వాయువుయొక్క, అస్ఫలనంబునకుఁ = చఱచునకు, ఉల్కి = భీరినొంది, అరుగు = క్షుణ్ణఃట్టి, సంవర్త = ప్రళయవేళయందలి, కాలాభ్రము = నల్లనిమబ్బు, అనఁగఁ, కతిన = కతినమైన, కంఠేకాల = ఈశ్వరునియొక్క, కంఠమూలము = అఱ్ఱుక్రింది ప్రక్కను, పాసి = వదలి, వెనక్ = శిఘ్రియతో, వచ్చునుజ్వలశ్వేళము = వచ్చునట్టి ప్రకాశించుచున్న గరళమో, అనఁ గను, కలుషధూర్వహా = పాపముయొక్క బరువును వహించునట్టి, ఖలోత్కరమువై = దుష్టులనముదాయముమీఁద, పటతెంచు = వేగముతో

చచ్చునట్టి, దండధర = జమనియొక్క, పూరదండము = కనినదండము
 భమో, అనగను, ఘుర్ధుర = గురగురమును. ఆరాప = భావనముయొక్క,
 ఘాత = పెద్దదెబ్బచేత, ఘూర్థమాన = నొట్టునడుచున్న, సప్తసాధోధి =
 సప్తసముద్రములయొక్క, పాధి = ఉదగమునుండి బయలుదేరిన, ప్రచండ =
 భయంకరమైన, నక్ర = మొనల్లు, తిమి = తిము లనుపెద్దజాతి చేదలు,
 తిమింగిలము = తిములను మ్రింగుపెద్దచేదలను గలిగినది, అగుచున్, అభ్రీ
 మును = గగనమును, మహియున్ = భాత్రెయగును, క్రమ్ముకొని = చుట్టుకొని,
 వచ్చునొకయోశలమున్ = వచ్చుచున్న యొకవందిని, కనియెన్.

తా. జేపేంద్రునివజ్రహతికి భయపడి వరుగులెత్తు కాటుకకొండ
 విధముగను, మహావాయువశమునఁ బాలు గొప్పమేఘమురీతిగను, శివుని
 కంతప్రదేశమునుండి శిఘ్రిముగా వచ్చు విషయవలెను, బాహులను శీఘ్రము
 బలులెంచు యచునిదండమురీతిగను నుండి గుర్ధురధ్వనులచే సముద్రమునం
 దలి జలజుతువులనుగూడఁ గలతపెట్టుచు భూమియంతయు నాక్రమించు
 కొను తనూవిస్త్రుతియు నాకాశమంటునంతటి యెత్తుగల యొకవరాహ
 మును రాజు చూచెను. అలం. ఉపమ - అతిశయోక్తి.

మ. కని మార్పినదంబు నేయుచు భుజంగ పూరనారాచమున్
 దనదోర్దండకృతాంతవందనిభకొదండంబునం గూర్చి బో
 రన నేయన్ దమకించుచుండ నొకసారంగంగనారత్న మ
 జ్జననాథాగ్రణిఁ జేసి పంచజనభాషాప్రాధమ నిట్లచున్. 39

టీ. కని = నూకరముం జూచి, మార్పినదంబు = భవద్భుజధ్వనిని,
 చేయుచున్, భుజంగ పూరనారాచమున్ = సర్పమువలెఁ గ్రుంగుమయిన
 బాణమును, తనఁతనదైన, దోర్దండ = దండముపాటిహస్తములొని, కృతాంత
 దండ = యచుదండముతోడ, నిభ = సమానమయిన, బోదండంబునన్ =
 భవస్సృచందు, గూర్చి, బోరనన్ = వేగముగా, వియన్ = విడుచుటకు, తమ
 కించుచుండన్ = తొందరపడుచుండగా, ఒకసారంగంగనారత్నము = ఒక

పంచిమాడులేడి, అజ్ఞనసాధాగ్రణిక్ = అపృపాలోత్రమునీ, పంచజన
భాషా పౌద్గమైక్ = మనుజులపలుకువంటి కలుకులయందలి నిపుణతతో,
ఇట్లునాన్.

తా. స్వరోచి యానూకరము గాంచి ధనుర్బాణమును మ్రోగఁజేసి
తీక్షణమగునొకబాణమును ధనుస్సవనఁ జేర్చి విడువ నూహించుచుండఁగా
నొక యాడులేడి నృపాలుం గాంచి మనుజభాషణములతో నిట్లు చెప్పెను.

క. నృప యీ శ్రోడము నీకే

యపకారము నేనె దీని కలుగఁగ నేలా

కృప మదిఁ జొనుపక నాపై

నిపు డీశర మేసి నిగ్రహించుట యొప్పున్.

90

టీ. నృప=రాజా! ఈశ్రోడము=ఈనూకరము, నీకుక్, ఏయపకారము
చేనెక్=ఏమి కీడుచేసినది? దీనిక్ = ఈనూకరమునందు, కృప=ప్రేమకు,
మదిక్=చిత్తమునందు, చొనుపక=వెట్టుకొనక, అలుగఁగన్ = కోపించుట,
వీలా=ఎందులకు? ఇపుడు=ఈసమయమునందు, ఈశరముక్ = ఈబాణమును,
నాపైక్ = నామీద, ఏసి = విడిచి, నిగ్రహించుట = వృత్తి నొందించుట,
చిప్పుక్ = తగును.

తా. రాజా! యీనూకరము నీ కేమియు నపకారము చేయలేదు
గదా! దీనిమీదఁ గోపించి చంపఁ బూనుట యెందుకు? ఇప్పుడు దానిం
దయచేసి వదిలి నాపై నాశరమును విడిచి నన్నుం జంపిన బాగుగా నుండును.

క. అని పలుక నతఁడు నీ వీ

తనువుపయిక్ రోయ నేల తద్దయుఁ గృశమై

యునికియుఁ గాదు గదా చెపు

మనవుడు నాహరిణి వల్లె నవనీపతికిన్.

91

టీ. అనిపలుకన్ = లేడి కవచే సభింపు మని రాజుతో వాదించగా,
అతఁడు=అన్యరోచి, నీవు, ఈతనువుపైక్ = ఈశరముమీద, రోయనేల=

అనన్యపదనేటికి, తద్దయక్ = మిగుల, కృకమై = కృశించి, ఊనికియక్ = ఊండుటయు, కాదుగదా, చెప్పుమనాతోఁ జెప్పుము, అహారాదికము లభింపక జీవనము కష్టముగా నున్న మరణింపవచ్చునుగాని శుభముగా నుండి చావఁగోర జేల? అనవుడుక్ = అని పలుకఁగా, అవనిపలికిక్ = స్వరోచితో, అహరిణి = అయాడులేడి, పల్కెక్.

తా. స్వరోచి తనతోఁ బలికినజింకం గాంచి నీనుం గాంచిన శౌఖ్య పంతురాలవుగాఁ గాన్పించుచుంటివే! ఇట్లు చావునకుం ఋనుట యేల! ఆన నది చెప్పఁదొడఁగెను.

ఆ. అన్యసతులయందు నాసక్తుఁ డగువానిఁ

దమక మొదవి కూడఁ దలఁచుకంటె

మరణ మైనమేలు మది వితర్కింపంగ

ననుచుఁ బలుకుటయును నవనివిభుఁడు.

92

టీ. అన్యసతులయందుక్ = పరాంగనలయందు, అసక్తుఁడు = ప్రేమ కలవాఁడు, అగువానిక్ = విసఫురుపుని, తమకము = ప్రేమ, ఒదవి = పుట్టి, కూడక్ = సంగమ మొనర్చుటను, తలఁచుకంటెక్ = ఊహించుటకన్నను, మదిక్ = చిత్తమునందు, వితర్కింపంగక్ = అలోచింపఁగా, మరణమైనను మృతినొందినను, మేలు = శుభము, అనుచుక్ = ఇటు లని, పలుకుటయ్యక్ = వచింపఁగా, అవనివిభుఁడు = రాజు. ముందటి కన్వయము.

తా. పరాంగనలయం దిష్టము గలపురుషునిఁ ద్రేమించి కూడఁగోరుట కన్నఁ జచ్చినను మే లని పలుకఁగానే స్వరోచి యేమో చెప్పఁ దలఁచెను.

క. తావకహృదయం బెవ్వని

వై నదలక నిలిచె నీదుభావము చెలియం

గా వలయుఁ జెప్పుమన్న ధ

రావల్లభుతోడ హరిణి క్రమ్మట ననియెన్.

93

టీ. తాపకహృదయము = నీచిత్తము, ఎవ్వనిచై = ఏమగనానిచై, వదలక=మాత-నిలుకడగా, నిలిచెక=పొందెను. నీదుభావము = నీయూహ, తెలియంగావలయుకొ = నే నెఱుంగవలయును. చెప్పుము = వానినుము, అన్నకొ = అని ముకకగా, హాని = అడులేడి, ధరావల్లభునోడకొ = భూభర్తయగు స్వరోచిసో, క్రవ్వుకొ=తిరుగ, అనియొకొ=ఇటు లనెను.

తా. నీచిత్త మెవ్వనియందు నిలిచియున్నదో జేమ తెలిసికొనవలసి యున్నది. కావున చెప్పున గాముండులేడి స్వరోచితో మరలన్నియువలికెను.

చ. చెదరక నామనలలు నృపశేఖర నీయెడ నిల్చి మన్నధ
ప్రసరవరంపరానిహానిపాల్పడి ప్రేగెడు గట్టు గాన నా
యద టడగింపు మన్న హరిజాంగన వీవు నరుండ నే ముదం
బొదవగ నీకు నాకు బాధనోచితకృత్యము లెట్లు చేకులున్.

టీ. నృపశేఖర = రాజోత్తరూ! నామనలు = నాహృదయము, నీయెడకొ=నీయందు, చెదరక = చునను నొందక, నిల్చి=నిలిచియున్నచై, మన్నధ=మదలనిదైన, ప్రసర = శరణులయొక్క, వరంపరా = లెక్కలేని కట్టులయొక్క, సిహాని=చొలకు, పాల్పడి=స్పృశింపమొక, ప్రేగెడుకొ = తాపము నొందుచున్నది. గట్టుగానకొ = గట్టి నాయదటు = నాదగు మన్నధోద్రేకమును - శరవరంపరచే జే నొందుదురన్నను, అడగింపుము = అణచివేయుము. అన్నకొ=అని ముకకగా, ఈవు=నీవు, హరిజాంగనవు = అడులేడిని, జేకొ = నేను, నరుండకొ = మనుజుడను, నీకుకొ నాకుకొ = నీకును నాకును, ముదం = కారుకము, బొదవగకొ = పుట్టునట్లు, మిథు సోచితకృత్యములు = భార్యభర్తల రతిక్రీడలకు: దగినవ్యాపారములు, ఎట్లు = వివిధముగా, చేకులున్ = కలుగును.

తా. రాజోత్తరూ! నాహృదయము నీయందే తగుల్కొని మన బాధచే దాపము నొందుచున్నది. నీవు ననుం గూడి యాబాధ బోగొట్టు

మన స్వరోచి, 'నీవు మృగాంగనవు, నేను నరుండను, నీకును నాకును సంఘటక యెట్లు కాంగల' దనియెను.

క. నావుడు నను నాలింగన

మీ వనురాగమునఁ జేయు మింఠియ చాలున్

భూవర యన్నఁ గృపాద్వైందు

గావున నాన్మపతి హరిణిఁ గొంగిటఁ జేర్చెన్.

95

టీ. నావుడున్ = అని, స్వరోచి కలుకఁగానే, భూవరన్ = నృపారా! ఈవు = నీవు, ననున్, అచురాగమునన్ = దయనో, అలింగనము = పరివృక్షమును, చేయుము. ఇంఠియ = ఈకొంగిలిండుటయే, చాలును. అన్నన్ = ఆనఁగా, అన్మపతి = అన్వరోచి, కృపాద్వైందు = ప్రేమచే మెత్తఁబడినవాడు, కావునన్, హరిణిన్ = హరిణాంగనను, కొంగిటఁ జేర్చెన్ = కొంగిలింపెను.

తా. స్వరోచి యట్లవినతోడనే యాచూడులేడి, 'రాజా! నీవు నన్ను ప్రేమతోఁ గొంగిలిండుకొనుము. అదియే చాలు' నన స్వరోచి దయగల వాడు గనుక నాయూడుజింకను గొంగిలిండుకొనెను.

సీ. వల్లీమతల్లిలావణ్యపర్వస్వంబు

విమలాంగరేఖ నావిర్భనింపఁ

మంజులమంజరీమహితసౌభాగ్యంబు

పరివృత్తకుచవృత్తిఁ బరిణమింపఁ

బల్లవచ్చదచారుభావానుభావంబు

మృదుహస్తలీల మూర్తిభవింప

రమణీయముకుళవిభ్రమభాగధేయంబు

కరదుహస్ఫూర్తి సాక్షాత్కరింపఁ

తే. జేసి మృగియై వహించునక్షిద్వయంబు

భాసురంబుగఁ దనయంకపాలిలోన

మించుక్రొమ్మించు నుపమించు మెలత యగుచు
నిలుచునవ్వనదేవత నృపతి సూచి.

98

టీ. వల్లిమశల్లి = శ్రేష్ఠమయిన తీవ్రమలయొక్క, లావణ్య=ప్రభాతి
శయమయొక్క, సర్వస్వంబు = సర్వసౌందర్యమును, విమలాంగరేఖా =
స్వచ్ఛమయిన యపయవసౌష్ఠ్యముతో, ఆవిర్భవించు = జన్మించుగా-తీవ్రమ
చక్కదనమంతయు నవయవములుగా మాఱుగా ననుట. మంజూల = అంద
మయిన, మంజరీ = పుష్పగుచ్ఛములయొక్క, మహిత = మహిమగల,
సౌభాగ్యంబు=సౌందర్యము, వర్జితమైతిశుచనృత్తి = గుండ్రనిపయోధర ప్రవర్తి
నముతో, పరిణమించు = విర్బడంగా - పూలగుత్తుల చక్కదనమంతయు
జన్మించియిగా మాఱుగా ననుట. కల్పవచ్చన = లేజింపములయొక్క,
చారుభావ=అందముయొక్క, అనుభావంబు = ఖనక, మృదుమాస్త్రలీల =
మృదు వగు కరప్రకారముచేత, మూర్తీభవించు = రూపమును జేదినది
కాగా - చిరుపుజింపములయందము కేలుదోయిగా మాఱుగా ననుట. రమ
ణీయ = మనోహరమయిన, ముకుళపు పువ్వు మొగడలయొక్క, విభ్రం =
సౌందర్యముయొక్క, భాగధేయంబు = విశ్వరూపు, కరయహస్పాత్రిక =
నఖములయొక్క తెలుపుచే - మొగ్గులు పూవులు శ్వేతగణములొనివిగాన
మొగ్గులు గోళ్లుగా మాఱుగా ననుట. సాక్షాత్కరించు = ప్రసన్నము కాగా,
చేసి = కావించి, (కర్త-వనజేశ్వర). పృథ్వియై=కరిణాంగనయై, వహించునక్ష
ద్యయంబు = ధరించిన శేత్రద్యయము, భాసురంబుగ = వెలుంగుగా, తన
యంకపాళిలొన = తన పరిష్కరించుదు, మించుక్రొమ్మించు = ప్రకా
శించుచున్న సూతనపు మెలుపును, ఉపమించు మెలత = చాలనట్టియందరి,
అగుచు, నిలుచు నవ్వనదేవత = నిలిచియున్న యావనదేవతను, చూచి,
నృపతి=స్వరోచి, ముందటి కన్యయము.

తా. హరిణాంగనాకారముతో నుండినదేవత యరణ్యములో నున్న
లతలే దేహమును, పుష్పగుచ్ఛములే పాలిష్ఠులు, జింపములే కరములును,

పుష్పముకుళములే నభిములును, లేడికన్నలే కన్నులుగా నయి వెలుగొందగా
తంపాలతపలే నారాజుకొగిట నొక మనజాంగనవలె గాన్నింప నామె
జూచి స్వరోశి. అలం. ఉపమ.

క. పూనిన విస్తయరసమున

మానిసి మృగివై చరించి మఱి యంగన నై

కానంబడితిని చిత్రం

తే నెన్నడు నెఱుంగఁ జెప్పవే తెలియంగన్.

97

టీ. పూనిన = వహించిన, విస్తయరసమున = అద్భుతరసముతో.
అశ్చర్యమును బొంది, మానిసి=పీనుడవై, మృగివై=అడులేడివై, చరించి =
చునలి, మఱి=తరువాత, అంగనవై = మర్మస్థివై, కానంబడితిని=కనవచ్చి
తిని, చిత్రంబు=ఇది చిత్రముగా నున్నది. నిత = నేను, ఎన్నడున్=ఎన్నా
డును, ఎఱుంగన్=(ఇట్టిపరిణామ) చూచి యెఱుంగను. తెలియంగ=ఇటుకాన్
గారణమేమో నామః తెలియు రీతిని, చెప్పవే = నా కెఱింగింపుము.

తా. అప్పు డామెం జూచి రాజా. పీనుడవై నీవు మొదట మా
కాంగనవై యుండి తరువాత మనజాంగనవై కాన్నించుచుంటివి. ఇయ్యది
చిత్రముగా నున్నది. ఇట్టగుటకు హేతు వేమో నా కెఱింగింపుము అనెను.

సీ. నావుడు నమరకాంతాతనూభవుఁ జూచి

యివ్వనదేవత నే నరేంద్ర

సకలభూభువనరక్షోదతు మనువర్యు

నీయందుఁ బడయునెన్నిక సమస్త

దివిజులు నన్నుఁ బ్రార్థించిన వచ్చితి

ననురాగవతి నైన నను వరించి

పడయుము నాయం దపత్యంబు దీన నీ

కగుఁ బుణ్యలోకసంప్రాప్తి యనిన

తే. నట్లకా కని యయ్యంబుజాయతాక్షి
 నేకిచ్చిత్తంబుతోడ సంగీకరించె
 బాల యిట్లు సుఖాంబుధిఁ దేలుచుండి
 యంత గర్భిణి యై శుభం బగుదినమున.

96

టీ. నావుడుక్ = అనగా, అమరకాంతాతనూభవుక్ = దేవతాంగనా
 పుత్రుఁ డగు స్వరోచిని, చూచి, సశేంద్ర = రాజా! ఏక్ = నేను, ఇవ్వన
 దేవతక్ = ఈ కాననమున కధిష్ఠాన దేవతను, సకల = సకలమైన, భూభవన =
 భూలోకముయొక్క, రక్షా = సంరక్షించుటకు, దత్తుక్ = తగినవానిని,
 మనువయ్యుక్ = ఉత్తమమనువును, నీయందుక్ = నీమూలమున, పడయు
 చెన్నికక్ = కవచమైన నెడి యూహతో, నన్నుక్, పరుస్తసివిజాలు = సర్వ
 దేవతలును, ప్రార్థించినక్ = కోరగా, వచ్చితిక్ = ఆరుదించితిని. అను
 రాగపతిని = ప్రేమగలదానను, విస ననుక్, వరించి = గ్రహించి, నాయందుక్ =
 అపత్యంబు = సంతానమును, పడయుము = పొందుము. దీనక్ = ఈ
 సంతానముచేత, నీకుక్, పుణ్యలోకసప్రాప్తి = పుణ్యలోకముయొక్క లాభము,
 అగుక్ = కలుగును. అనినక్ = అని పలుకగా, అట్లకాక = అటులనే
 కానిప్పు, అని అయ్యంబుజాయతాక్షిక్ = పద్మములవలె వికాసములయిన
 నేత్రములుగల యావనదేవతను, ఏకచిత్తామితోడక్ = ఇతరచింతలేక,
 అంగీకరించెక్ = పరిగ్రహించెను. బాల = ఆ బిన్నది, ఇట్లు, సుఖాంబుధిక్ =
 సౌఖ్యసాగరమున, తేలుచుక్ = ఈడులాడుచు, ఉండి, అంతక్ = తరు
 వాత, గర్భిణియై = చూరాలై, శుభంబు = మంచిది, అగుదినమునక్,
 ముందటి కన్వయము.

తా. స్వరోచి తనసంగతినిఁ జెప్పు మని యడుగ నాచిన్నది 'నే నీవన
 దేవతను. నీవలన నొకమనువుం గవవలె నని దేవతలు కోరగా నీకడ కే తెంచి
 చిని. నన్నుం గలసి పుత్రుం గాంచుము. ఆతనివలన నీకుఁ బుణ్యలోకములు

కలుగు నని చెప్పగా దాని కొడంబడి యావనదేవతం బగ్గహించి సాఖ్య మునం దేలుచుండ నామె గర్భముం దాల్చి మంచిదినమందు.

కా. కాంచె బుష్ట్ర వికాలనేత్రుఁ బృథువత్సగపీఠివిభ్రాజితుఁ
బంచాసోర్ణద్భటశౌర్యధుర్యఘనశుంభద్యాహుఁ డేజోనిధిం
బంచాస్త్రప్రతిమానుమానఘనుసామ్రాజ్యైకహేతుప్రభూ
తాంచల్లక్షణలక్షితుఁ సుగుణరత్నానీకరత్నాకరున్. ౬౭

టీ. వికాలనేత్రుఁ = వెడల్పుగు నేత్రములుకలవానిని, పృథు = విస్తృత మయిన, వత్సః పీఠః = పీఠవంటివత్సముచేత, విభ్రాజితుఁ = వెలుంగు వానిని, (వికాలము లగు కనులు వెడఁదయురము ఇది సాముద్రికశాస్త్రమును బట్టి చూడ శుభైశ్వర్యసామ్రాజ్యాధిపత్యసూచకములు.) పంచాస్య = సింగముయొక్క, ఉద్భట = విస్తారమయిన, శౌర్య = శూరత్వముంబోలిన శూరత్వమనకు, ధుర్య = భారమును వహించునయైన, ఘన = గొప్పవైన, శుంభద్యాహుఁ = ప్రకాశించుభుజములు గలవానిని, లేజోనిధిఁ = లేజు మున కునికయైనవానిని, పంచాస్త్రప్రతిమానుఁ = మదనునివంటి సౌందర్యము గలవానిని, మానఘనుఁ = గొప్పమనస్సు కలవానిని, సామ్రాజ్య = మహా మండలాధిపత్యమే, ఏక = ముఖ్యమయిన, హేతు = హేతువుగాఁగల, ప్రభూత = గొప్పవయిన, అంచత్ = ప్రకాశించుచున్న, లక్షణః = సాముద్రిక లక్షణములచేత, లక్షితుఁ = చూడఁబడినవానిని, సుగుణ = సద్గుణము లను, రత్న = మణులయొక్క, అనీక = సమదాయమునకు, రత్నాకరుఁ = నముద్రుఁ డైనవానిని, పుష్ట్రుఁ = కుమారుని, కాంచెన్.

తా. వికాలనయనములును వెడఁడటొమ్మును సింహవరాక్రమమును గొప్పప్రతాపమును మన్నఘనలెశయించిన సౌందర్యమును సార్వభౌమలక్షణములును సద్గుణములును గలిగిన యభిమానధకుఁ డగు నొక కుమారుఁ గాంచెను. ఆలం. రూపకము.

క. వేడుక నయ్యవసరమున

నాడిరి సురసతులు కిన్న రాంగన లర్థిక్

బాడిరి గంధర్వులు గొని

యాడిరి సురతూర్వనినద మగ్గల మయ్యెన్. 100

టీ. అయ్యవసరమునక్ = ఆపు త్రోవవేళ, వేడుకక్ = సంతోషముతో, సురసతులు = దేవతాంగనలు, అడిరి = నాట్యములు గావించిరి. లర్థిక్ = ప్రేమతో, కిన్నరాంగనలు = కిన్నరస్త్రీలు, పాడిరి = గానము చేసిరి. గంధర్వులు = దేవగాయకులగు గంధర్వులనువారు, గొనియాడిరి = పొగడిరి. సురతూర్వనినదము = దేవవాద్యధ్వానము, అగ్గల మయ్యెన్ = విస్తారమయ్యెను.

తా. ఫత్త్రుడు జన్మించినప్పుడు సంతోషమున నవ్వరస లాడిరి. కిన్నరాంగనలు పాడిరి. గంధర్వులు పొగడిరి. దేవదండభిధ్వానము లధికమయ్యెను.

తే. అట్లు జనియించి స్వారోచిషాఖ్య నతఁడు

కాంతిదాంతిదయాసత్యకౌచనిరతుఁ

డై యకామతఁ జిరతపం బాచరించె

నచ్యుతునిగూర్చి యంతఁ గృపార్ధ్విఁ డగుచు. 101

టీ. అట్లు, జనియించి = పుట్టి, అతఁడు = ఆఫత్త్రుడు, స్వారోచిషాఖ్యక్ = స్వారోచిషుఁ డనునామముతో, కాంతి = శమమునందును, బాంతి = దమమునందును (అంతరింద్రియ బహింద్రియ నిగ్రహములయందనుట), దయాప్రేమయందును, సత్య = సూన్యతమందును, కౌచ = శుద్ధతయందును, నిరతుఁడై = విచ్ఛగలవాడై, అకామతక్ = కాంక్షలు లేనితనముతో, అచ్యుతునిగూర్చి = విష్ణుదేవునుద్దేశించి, చిరతపంబు = బహుకాలము జరపునట్టి తపస్సును, అచరించెక్ = ఓనర్చెను. అంతక్ = అటుతర్వాతను, కృపార్ధ్విఁ డగుచుక్ = దయగలవాఁ డగుచు, ముందటి కన్వయము.

ప్రతిఫలాపేక్షతోఁ జేయఁకర్త మునకంటె నిష్కామకర్తమే ఫల ప్రదమని భగవద్గీతానుబంధమున గలదు. అకామకర్తమును కృష్ణశరణవాసుఁ డిటులఁ జెప్పియున్నాఁడు.—

శ్లో. “యజ్ఞార్థాత్కర్తృణోఽన్యత్ర లోకోఽయం కర్తృబంధనః,
తదర్థం కర్తృ కాంతేయ ముక్తభాగః సమాచరః.” (అథ్యా-3. ౯.)

తా. అట్లు పుట్టి యాతడు స్వార్థోచితుఁ డనునామముతో నంత రింద్రియ బహిరంద్రియ నిగ్రహము శలవాడై, ప్రేమయందును సత్యకుం దును శుచిత్వమునను నిచ్చగలవాఁ డయి విషయేచ్ఛలు లేనివాఁడై విష్ణుదేవుం గూర్చి బహుకాలము తపము నేయఁ బిశవ నారాయణుండు వయగలవాఁ డగుచు. (కర్త నుండదీపవ్యమనందలి లక్ష్మీశ్వరుండు)

సీ. నీలమేఘము డాలు డీలు నేయఁగఁజాలు

మెఱుంగఁజామనచాయ మేనితోడ
నరవిందములకచ్చు లడఁగించుజిగి హెచ్చు
నాయశం బగుకన్న దోయితోడఁ
బులుంగురాయనిచట్టుపలవన్నె నొరవెట్టు
హంబట్టు జీలుంగు గెఱెంబుతోడ
నందమూర్కబింబంబునొఱపునిడంబుబు
దొరలంగ నాడుకొస్తుభముతోడ

తే. జహ జమధ్వని మాళి సంజలులు నేర్పు
శర్వశతధ్వతిశతమన్యుశమనశరధి
పాలకై లబిలాదిదేవాలితోడ
నెదుటఁ బ్రత్యక్షమయ్యె లక్ష్మీశ్వరుండు.

102

టీ. లక్ష్మీశ్వరుండు=విష్ణుమూర్తి-లక్ష్మీదేవికి హృదయవల్లభుండు శ్రీమ
న్నారాయణమూర్తి సీ. మేఘము డాలు=నల్లనిచుట్టుకాంతిని, డీలు నేయఁగఁ=
జయించుటకు, చాలు=తగిన, మెఱుంగు=ప్రకాశించుచున్న, చామనచాయ =

శ్వానువర్ణముతోఁగూడిన, మేనితోడఁ = శరీరముతోను, అరవిందముల కచ్చులు = వర్ణములయొక్క యలెశయములను-కచ్చులనునెడ లేకులని చెప్పటయే సమాజనము. కచ్చుపదము లేకులనునెడ రూఢము. మా.

ఉ. “పంచలీముఖుడు తుదబాణమునం జగమెల్లగెల్చి యభ్యంబితపుష్పవృష్టి మరుదాచలి నింపఁగ నిష్పృహల ముద్రించినజాడఁ బెల్లు నుదతీ మధుసంఖు పరిచ్ఛదశ్చటాకంచుకితోన్నలంబు తుని కచ్చునఁ జిక్కి యచంచలకృతిన్.”

(వసు. ఆ. ౧. ౧౩౩)

అడఁగించుచికి = పోఁగొట్టునట్టి ప్రకాశముచేత, హెచ్చురాయతంబు = ఎక్కువ ఐ ప్రృథమైనది, అగునన్నదోయితోడఁ = అయినట్టి శేత్రద్వయముతోను, పులుఁగురాయని = పట్టరా జగుగరుడునియొక్క, చట్టుపలనన్నె = పక్షములరంగును, చిరపెట్టు = సమానమయిన, హొంబట్టు = బంగారు రంగుపట్టుయిన. (ప్రాంతాదులగు పొన్నుపదమునకుఁ బరుపాదియగు పట్టు పర మగుటచే పొంబట్టుపదము సిద్ధించెను. కన్నడమున పవర్ణమునకు మాటు మావర్ణ ముచ్చరింతురుగాన “హొంబట్టు” అని పెద్దన ప్రయోగించెను.) జిలుఁగు = సన్నపాటి, గెంటెంబుతోడఁ = జమిలిసేతబట్టుతోడను, (పా. రెంటెము = జమిలి సేతపట్టుబట్టు) ఉనయ = పుట్టునప్పటి, అర్కబింబంబు = రవిబింబముయొక్క, ఒజుపు = చక్కఁదనముయొక్క, నిడంబంబు = ఉపమను, తొరలంగనాడు = పోఁగొట్టునట్టి, కొస్తుభముతోడఁ = కొస్తుభమాణిక్యముతో, జయజయధ్వనిక = జయజయ యనుధ్వనముతో, హాళిక = శిరస్సునందు, అంజులు = దోసిలులు, చేర్పు = ఉంచుకొనునట్టి, శర్వ = ఈశ్వరుఁడు, శతధృతి = బ్రహ్మదేవుఁడు, శతమన్యు = దేవేంద్రుఁడు, శమన = యమధర్మరాజు, శరఫిపాలక = పరుణదేవుఁడు, విలవిల = కుజేరుఁడు, ఆది = మున్నుఁగాఁ గల, దేవాలితోడఁ = దేవతాసమాసముతోను, ఎదుటఁ = ఆ స్వారోచిషునిమండఱ, ప్రత్యక్షమయ్యెన్ = ప్రసన్నుఁడాయెను.

కొస్తుభము రక్తవర్ణ మనుటకః—

జ్ఞో. “కొస్తుభాఖ్యమభూద్రత్నం వద్వరాగో మహోదధేః,
తస్మిన్ హరిః స్పృహం చక్రే వక్షోలంకరణే మణాః.” ౧౦ (భాగ.)

జ్ఞో. “జయంతి జగతాం మాతూః స్తవకుంకుమబిందవః,
ముకుందాద్దేవసంక్రాంతకొస్తుభశ్చ విడంబినః.” (వసంకలిలక.)

సీ. “కమలాస్త కమనీయ కొస్తుభరత్నంబు గృహదీపకలిక నుశ్రీవహింప”

సీ. “కొస్తుభరత్నంబు గాంచి బింబ మటంచు
మోహించిచేరిన ముద్దుచిలుక.” (దశావతారచరిత్ర. ఆ-౭.)

తా. నీలమేఘవర్ణుండును, బద్మాక్షుండును, బంగారుచేలములం దాల్చు
వాఁడును, కొస్తుభాలంకారుండును, బ్రహ్మరుద్రేంద్రయమవరుణకుబేరాది
దేవబృందసేవితుండును నగు నాదినారాయణుండు స్వార్థోచిఘనకుబ్రసన్నుఁ
డయ్యెను. అలం. ఉపమ. ఉదాత్తము.

క. ఈతెజంగునఁ దోచినవారి

కాతఁడు సాష్టాంగ మెరఁగి యంగము పులకా

నీ్వ్రతంబుగ హర్షాశ్రువు

లేతేరఁగఁ జూచి భక్తి నిట్లని పొగడెన్.

103

టీ. ఆకఁడు = ఆస్వాగోచిఘండు, ఈ తెజంగునఁ = ఈప్రకార
ముగా, తోచినవారికిఁ = ప్రసన్నుఁ డయిన నారాయణునకు, సాష్టాం
గము=అష్టాంగములతోఁ గూడినట్లు చాఁగిలబడి, ఎరఁగి = నమస్కారము
చేసి, అంగము = శరీరము, పులకానీ్వ్రతంబుగఁ = గగుర్పాటు నొందఁగా,
హర్షాశ్రువులు = సంతోషబాష్పములు, లేతేరఁగఁ = జనించఁగా, చూచి,
భక్తిఁ = భక్తితో. ఇట్లని, పొగడెన్ = స్తోత్రముచేసెను.

తా. ఆస్వరోచిఘం డిద్విధముగాఁ బ్రసన్నుఁ డయినవారికిఁ జాఁగిల
బడి మ్రొక్కి శరీరము పులకరించ నానందబాష్పములు వెడలి భక్తితో
విట్లని స్తోత్రముచేసెను.

కవిరాజవిరాజితము—

జయజయ దానవదారణకారణశార్ఙ్గరథాంగగదాసిధరా
 జయజయ చంద్రదినేంద్రశతాయుతసాంద్రశరీరమహాప్రసరా
 జయజయ తామరసోదరసోదరచారుపదోజ్ఞితగాంగర్ఘరా
 జయజయ కేశవ కేశినిషూదన శౌరి హరీ దురితాపహరా. 104

టీ. దానవ = దనుజులయొక్క, దారణ = భేదమునకు, కారణ = హేతువులైన, శార్ఙ్గ = సింగిణీపిల్లు, రథాంగ = చక్రము, గదా = గుడియ, ఆసి = కత్తి, ధరా = తాల్చినవాడా! జయజయ = జయించుము - నమస్త నిరోధులను జయించి సర్వదా జయశీలివై వెలుంగు మనుట. చంద్ర = చందు రులయొక్క, దినేంద్ర = అదిత్యులయొక్క. శతాయుత = పదిలక్షలయొక్క, సాంద్ర నిస్తారమయిన, శరీరమహా = శరీరకాంతివంటి శరీరకాంతియొక్క, ప్రసరా = వ్యాప్తిగలిగినవాడా! జయజయ, తామరసోదర = పద్మముల యొక్క లోపలితట్టనకు - తామరపూవులలోనిభాగ మెట్లుగా నుండును గాన నట్టి యెఱుఱువునకు, సోదర = సమాన మయిన, చారు = మనోహరమయిన, పద=పాదములవలన, ఉజ్జిత = పదలబడిన, గాంగ = గంగానదీ సంబంధ మయిన, ఝరా = ప్రవాహముకలవాడా! జయజయ, కేశవ = బ్రహ్మరుద్రు లకు పుట్టుకచోటు గలవాడా-లేక మంచి శిరోజములు గలవాడా! కేశవపదమునకు “రోధనాః కేశాః యస్య సః” అను వ్యుత్పత్తిచే మంచి కేశ ములు గలవాఁ డని చెప్పవచ్చును. లేదా “క ఇతి బ్రహ్మణో నామ ఈశోహం సర్వదేహీనాం, ఆవాం తవాంగే సంభూతో తస్మా త్కేశవ నామవాక్.” హరివంశే. “కశ్చ ఈశశ్చ తావస్మిన్ ఇతివా.” అను వ్యుత్పత్తిచే బ్రహ్మరుద్రులకు జననభూత మైనవాఁ డని చెప్పవచ్చును. కేశినిషూదన = కేశి యను రక్తమునిఁ జంపినవాడా! శౌరి = కూరవంశోద్భవుఁడా! హరీ = హరి

యను నామాంతరముగలవాడా! దురితాపహరా = వృజినము లజలని
వేయువాడా! జయశయ.

తా చక్రదానిధ్యక్షాక్షయల దాల్చి రక్కసులు జంపినవాడవును,
అశేకసూర్యచంద్రుల బోలిక నేహప్రభ గలవాడవును, గంగకు
జన్మస్థాన మగు చరణపద్మముల గలవాడవును, బ్రహ్మరుద్రుల జన్మ
స్థానమైనవాడవును. కేశి యను దానవుని వధించినవాడవును, కూర
మోక్షోద్భవుడవును, పాపములను బోగొట్టువాడవు వైన మోవిష్ణుమూర్తి!
శత్రువుల నందఱిని జయించి యుదఱియందును గొప్పవాడవై సంచరింపుము.
అలా - ఉపమా.

సీ. అన్యయానంత విశ్వాత్మక విశ్వేశ
బ్రహ్మవు నీవ కపర్ది వీవ
యింద్రుండ వీవ వహ్నివి యనిలుండ వీవ
వరుణుండ వీవ భాస్కరుండ వీవ
యముండ వీవ నసూత్కరము నీవ రుద్రులు
నీవ యాదిత్యులు నీవ విశ్వ
లీవ మరుత్తులు నీవ మంత్రములు నోం
కృతి వవట్కృతి శ్రుతిస్తోత్రులు నీవ
తే. వేద్య మీవ యీవచ్చినవిబుధగణము
సర్వమును నీవ యెట్లన్న సర్వగుతుండ
వగుట మఱి నీవు గానివాడనంగ నెవ్వ
డరయంగను శేషభూతసమస్త శేషి.

105

టీ. అన్యాయ = శుభాకాగుడా, అనంత = అంతము లేనివాడా, విశ్వా
త్మక = సకలస్వరూపుండ వైనవాడా, విశ్వేశ = సమస్తగోకములకుః బ్రహ్మ,
బ్రహ్మ = సృష్టికర్త యగు నలు మోముల పేరువపు, నీవ = నీవే, కపర్దిని = రుద్రుని

కర్త యగుచు హేశ్వరుడవు, ఈవ=నీవే, ఇంద్రుండవు, ఈవ=నీవే, వహ్నిని=
 ప్రకృత్యైవశమవు-అహ్నినికావలనులం దొక్కడవు నగు నగ్నిహోత్రుడవు,
 అనిలుండవు = దిక్పాలకులం దొక్కఁడును బ్రాహ్మరూపుఁడు నగువాయు
 రూపుడవు, ఈవ. పరుణుండవు = పశ్చిమదిక్పాలకుఁ డగు పరుణశేవుడవు,
 ఈవ. భాస్కరుండవు = ప్రభాకరుండవు-రమస్త్రలోకములకుఁ బ్రకాశమును
 బ్రసాదించు సూర్యభగవానుడవు, ఈవ. యముండవు = పాపుల శిక్షించుట
 యందు ధర్మము లొలగనివాడవు - దక్షిణదిక్కు పాలించువాడవు నగు
 యముండవు, ఈవ. పనూక్తరముఁ = పశువుల సమూహమును-ఆప్తేయపు
 లును, ఈవ. రుద్రుఁ = వికాదశరుద్రులును, ఈవ. అఃత్యులఁ = ద్వాదశకా
 దిక్కులును, ఈవ. విత్స్వలు=పదునలుగురు విశ్వదేవతలు, ఈవ. పురుత్తులఁ =
 నలువదితోమ్మిదిమంది వాయువులు ఈవ. మృతములు=గాయత్రి మొదలగు
 మంత్రములును, హింసృతి = హింకారమును, పవట్కృతి = యజ్ఞాదులయందలి
 పవట్కారమును శ్రుతి = వేదములును, స్తృతులఁ = ధర్మకాస్త్రములును,
 ఈవ. చేద్యము = తెలిసికొనఁదగిన ముఖ్యవస్తువును, ఈవ. ఈవచ్చిన విబుధ
 గణము = ఇక్కడి కిక్కడను వచ్చియున్న దేవతాసమూహము, సర్వమును=ఎల్ల
 యును, ఈవ. ఎట్టన్నఁ = అది యెట్టచు, సర్వగతుడవు=అంతట నిండియున్న
 వాడవు-సర్వభూతాంతర్యామిని, అగుటఁ = అగుటచేత, మఱి = మఱి
 యును, ఆరయఁగను=అలాచింతగా, నీవు కావించు=నీవుగావించువాడు,
 అనఁగఁ = అనఁగా, ఎవ్వఁడు=ఎవ్వఁ డున్నాడు, శేషభూతసమస్త=ఆప్ర
 సక్తమయిన సర్వశేషములు గలవాడా - లోఁబడిన ప్రవృత్తులుగల సమస్త
 ప్రాణులు గలవాడా, శేషి=నిధేయ మగు సర్వలోకమునకును ముఖ్యమయిన
 వాడా-సర్వప్రపంచమునకు స్వామియైన వాడా యనుట.

మ. పరతత్త్వం బగునీకు మోక్షుగరము లో పద్మాక్షకీర్తిం చెదన్
 బురుషార్జునీతి నొప్పునీన్నుఁ గరుణాంభోధిక భవార్తున్ జ
 డున్, శరణార్థిన్ ననుఁ గానఁగాఁ దగుఁ బ్రధానవ్యక్తకాలా

త్తయీ, శ్వరభూతంబుల కీవె కర్తవును ప్రోవ్ భర్తవునా
హర్తవున్. 106

టీ. పద్మాక్ష=పద్మములవంటి శ్రేత్రములు గలవాఁడా! పరతత్త్వాలు= పరబ్రహ్మము, అగునీకు అయి యొప్పారుచున్న నీకు, మోక్షార్థముల్ = వందనము, పురుషార్థసిలిక్ = నాలుగు పురుషార్థముల యొనికిచే - భర్తార్థకామమోక్షము లను నాలుగు భముల పురుషార్థముల యొనికిచేత, సిన్ధునిన్నుక్ = ఆమరియున్న నిన్ను, కరుణాంభోధిక్ = దయాసముద్రుఁ డయినవానిని, కీర్తిచెవక్ = పొగడెదను. భవార్తుక్ = సంసారమువలన బాధితుఁడ నగువానిని, జహక్ = మూఁగుఁ డనగువానిని, శరణార్థిక్ = శరణు గోరినవానిని, ననుక్, కావఁగాఁ దగుక్ = రక్షించుదగును. ప్రధానవ్యక్త = సర్వశేషి యనఁ దెలియఁబడుచుండువాఁడా, కాలాత్త = (భూతభవిష్యత్తు) కాలస్వరూపుఁడా, ఈశ్వరసకలనిరూపమఁడా, భూతంబులకు = జీవము లకు, కర్తవుక్ = సృష్టికర్తవును, ప్రోవక్ = రక్షించుటకు, భర్తవుక్ = భారమును వహించినవాఁడవును, హర్తవుక్ = నాశనముచేయువాఁడవును, ఈవ = నీవె.

తా. ఓనారాజమూర్తి ! పరబ్రహ్మమనగు నీకు నమస్కరించెదను. ఎక్కువ భూతదయ గలవాఁడవును. నాల్గు పురుషార్థములను నెక్కులుపు వాఁడవు నగునిన్ను ప్రోత్రము చేసెద. సర్వశేషివై తగువాఁడవును కాల స్వరూపుఁడవును సర్వవిరూపమఁడవు నై ననీవు సర్వజీవముల సృష్టిస్థితి సంహారము లొనర్తువు గావున సంసారబద్ధుఁడనై యేమియు నెఱుంగని వాఁడనై శరణు వేడిన నన్ను రక్షింపుము.

— దశావతార స్తవము —

చ. విలయతమిప్రవేళ నతివేలమహాంబుధిసూర్యలోకవా, సులు
నతులై కనుంగొనెడు మాడ్కులకౌర్వహంతాశనక్రియా, కలి

తగతిఁ వెలుంగుఁగున కాయనిజ్ఞంభణఁ జోఱిమీన వై, కల
యంగఁ గ్రాలునీ వెడఁదకన్నులు ప్రోచు మముఁము గాంతకా.

టీ. మురాంతకా = మురానురుని జంపినవారీ, విలయతమిస్త్ర
శేఖర్ = ప్రళయకాలపు నిశాసమయమందు, అతివేల మహాబుధిఁ = పిడ్డిను
బాటి నను స్తప్రపంచమును వ్యాపించిన మహాసముద్రమునందు, డోర్వశాక
వానులు = స్వర్గము మొదలుకొని పయిశాకములయందున్నవారలు, నకులై =
నమస్కరించుచున్నవారై, కనుంగొనెడు చూడ్కులకుఁ = వీక్షించునట్టి
వీక్షణములకు, డోర్వహతాశన = బడబాసలముయొక్క, క్రియా = పని
తోడ, కలిత = ఒప్పుచున్న, గలిక్ = ప్రకారముచేత, వెలుంగు = వెలుంగు
చున్న, ఘన = పెద్దనియయిన, కాయ = శరీరముయొక్క, నిజ్ఞంభణఁ =
శరీరస్ఫూర్తిచేత, చోఱిమీనవై = చోఱిచేపవై, కలయంగఁ = కర్వత్ర
క్రాలునీ వెడఁదకన్నులు = వెలుంగుచున్న నీ పెద్దకన్నులు, మముఁ, ప్రోచుఁ =
కాపాడునుగాక.

విలయతమిస్త్ర మావరించుటచే లోకమంతయు జలమయమై యంధ
కార బంధురముగా నుండెను. అందున్న మీనము దేహ మభివృద్ధి నొందిన
కొలది కనులు మిగుల వృద్ధి నొంది బడబాగులవలెఁ దోచెను. విలయ
తమిస్త్రముగా మీనశేత్రములు కలయఁ బ్రకాశించెను. కనులు వెడఁదలు
గాన కను వెలుంగులు బడబాగులవలెఁ దోచెను.

తా. మురానురునిం జంపిన సారాయణమూర్తీ! ప్రళయకాలపు
నికయందు ప్రపంచమును ముంచివైచిన మహాసముద్రములోఁ బయిలోక
ములనుండి చూచుచు నకులు నల్పువారిశేత్రములకు బడబాసలమొ యనఁ
బ్రకాశించుచున్న పెద్దశరీరము గలచోఱిచేప వైన నీలోచనములు మముం
గాపాడుంగాక. అలంకారపకము.

చ. చటులక్కపీటసంస్థితరసాస్థలి ప్రీలక యుండ గార యి
చ్చుటకునుబోలె శంఖమణిశుక్తకదంబము నుగ్గుగా విశం

కటచరమాంగమంధగిరిఘట్టనఁ జేసి ఘురట్టమై కృపా
పటిదుజగంబుఁ బ్రోచునల ప్రాక్కమతంబునినున్ భజించెదన్.

టీ. చటు = కదలుచున్న, కృపీట = జలమునంగు, సంస్థిత = శింశు
నట్టి, రసాస్థలి = ధాతీశిలము, ప్రీలకయండకో = పగులకుండుటకై, గార
యిచ్చుటకుజబోలె = చున్నపుగచ్చుచున్నట్లు, శంఖ =
చిందములయొక్కయు, మణి = మణులయొక్కయు, శుక్తి = ముత్యపుఁ
టిప్పలయొక్కయు, కదంబము = సముదాయము, నగ్నకా = పొడి యగు
టకు, విశంకట = విపులమయిన, చరమాంగ = విచ్చు చిప్పయొక్కయు,
మంధగిరి = మందరాద్రియొక్కయు, ఘట్టనఁజేసి = రాపిడివలన, ఘురట్టమై =
తిరుగలియై కృపాపటినున్ = దయాపితకయనుచే, జగంబున్ = ప్రపంచ
మును, ప్రోచు నల ప్రాక్కమతంబున్ = రక్షించునట్టి శ్రేష్ఠమయిన ప్రాత
కూర్తమును, నినున్, భజించెదన్ = సేవింతును.

సముద్రచుగ్ధన సమయమున మందరగిరి మునిగిపోవ శ్రీవిష్ణువు అది
కూర్తరూపమును ధరించి తైలమును నూచుపై పోయె ననుభాగవతకథ నీట
ననుసంధించినది. నీరు కదలుట మందరగిరి యెడతెగక కన్వమువలెఁ జొరు
చుండుటచేత నీటితాకిడిచే బ్రహ్మాండభాండము పగిలి శుర్యువిచ్చుటకుఁ
బైన గారపూయట ప్రసిద్ధము. కూర్తముమూపుపై తిరుగటిపైకల్లువలె మందర
గిరి తిరుగవలసియున్నదిగానఁ దదనుకూలమునకు కూర్తముమూపు విశంకట
మని చెప్పఁబడెను. ఆలంకారము. ఉత్పేక్ష.

పాత్రములు పగులువారి నీ రింకకుండుటకై గారపూయఁ బ్రక్రమమీ
వద్యమునందును, పంచమ ఆ. రిరి ప. నగచ్చుచేయువిధమును జెప్పఁబడెను.

తా. జలముపైఁ దేలియున్న ధరాతలము విరిగిపోకుండుటకై చున్నపు
గచ్చు చేయుటకేమో యనునట్లు తనవెన్ను చిప్ప యడుగురా యయి మంద
రాద్రి పైనుండుశిలయఁ గాఁగాఁ దాను తిరుగలియై శంఖములయొక్కయు,

మణులయొక్కయు, ముత్రైపుణిపులయొక్కయు సముదాయ మననున్న మను విసరి ప్రపంచమును గాపాడునాటికడత మైననున్ను గొల్పెదను.

చ. ఉరుతరవిగ్రహస్ఫురణ నుబ్బిననీరుపరిచ్ఛిదాముఖాం
తరమునఁ దోరమైయెగయుధార నజాండముగాజుకుప్పెతో
సరి యనఁగాఁ దలారతలరసాతలనీమలు నించి థాల్చి ను
ద్ధరణ మొనర్చినట్టినిను నాదివరాహము నాశ్రయించెదన్.

టీ. ఉరుతర = మిగుల గొప్పదియన. విగ్రహ = శరీరముయొక్క, స్ఫురణ = చలనముచేత, ఉబ్బిననీరు = ఉబికిన యందకము, ఉపరి = ప్రభాగముయొక్క, చిదా = కొండదయన. కుఖ = ద్వారపు మొగదల యొక్క, అంతరము = వెలిసినుండి, తోరమై = విస్తారమై, ఎగయుధార = మీది కెగురుధారచేత, అజాండము = బ్రహ్మాండము, గాజుకుప్పెతో = కావచబంధ మగు గుడ్డితో, సరి = గుల్లము, అనఁగా, తలారతలరసాతల నీమలు = తలారతలాది క్రిందిప్రపంచములను, నించి = చీలికలుగాఁ జేసి, థాల్చి = పుడమిని, ఉద్ధరణము = ఎత్తుటను, ఉబ్బినట్టినిను = చేసిన నీన్ను, అదివరాహము = మొదటి వరాహమును, అశ్రయించెదన్ = నేవించెదను.

తా. మిక్కిలి గొప్ప దగు నాదివరాహమూర్తి బ్రహ్మాండమునంతయు నిండియున్న మహాజలమునందుఁ జొరఁగా విస్తృత మగు గాజేహసమృద్ధిచే నామహాజలము విశేషముగాఁ జొంది బ్రహ్మాండమునందు గండియేర్పఱచికొని మీదికి ధారగా నెగసి బ్రహ్మాండమునైనంతటను వ్యాపింపఁగా జలవ్యాప్త మగు బ్రహ్మాండము గాజుకుప్పెవలెను ప్రకెగయజలధార సోగమెడవలెను నుంటచే గాజుకుప్పెవలెఁ దోవఁ జేయుచుండఁ గ్రింది ప్రపంచముల నన్నిఁ టిని భేదించి పుడమిని మీదికెత్తిన యజ్ఞవరాహవిగ్రహుండ వగు నీన్నాశ్రయించును. అలం. ఉపశ.

మ. కరణించుక మము నట్టినీదుభుజయాగ్నం బెద్దిపూనెకనభోం
తరనీమక దితిజాంత్ర సక్తనఖసంతానంబుతో నోసృకే
మన—43

సరి రాత్రించరభీతికై త్రిభువనాస్థానీయవీధిక్ విక
స్వరశోణస్రగలంకృతక్రకచభాస్వతోరణస్తంభః. 110

టీ. ఓ నృసింహమూర్తి! ఎద్ది = విభువనంధ్యము, సభాంతరసీమన్ = గగనమధ్యప్రశోభమంసు, దితిజ=హిరణ్యకశిపునియొక్క, ఆంత్రి = ప్రేవులతోడ, రక్త = కలిసిన, నఖసంతానంబుతో = గోళ్ల నముదాయముతో, రాత్రించరభీతికై = రక్తములవలని భయమునకై, త్రిభువనాస్థానీయవీధిక్ = స్వర్గముయొక్క కొలువునూటయుయొక్కదారి యందు, వికస్వర = వికసించిన, శోణ = రక్తవర్ణముగల, స్రక్ = పుష్పమాలి కలచేత, ఆలంకృత = భగింపఁబడిన, క్రకచ = అంపములచేత, భాస్వత్ = వెలుంగుచున్న, తోరణస్తంభకక్ = గోపురద్వారమువలన రాట లగుటను, పూసెక్ = పూసెనో, నట్టి నీదుభుజయుగ్ము = నట్టి నీదోన్యుగము, మముక్ = కరుణించుక్ = దయఁ జూచును.

హిరణ్యక్షుండ స్వర్గము నేలుచుండ సభామధ్యమున నృసింహమూర్తిచే జంపఁబడె ననుపురాణాధి ఇట ననుసంధించునది, ఇందుహిరణ్యకశిపుని ప్రేవులు ఎఱ్ఱనిపూలదండలుగను గోళ్ల అంపములుగను భుజములు తోరణస్తంభములు గను నర్జింపఁడెను.

తా. నృసింహమూర్తి! నీవు హస్తనఖములయందు హిరణ్యకశిపుని పొట్టం గలప్రేవులు ప్రేలాడఁగా చేతు లెల్లి స్వర్గసభాద్వారదేశమున నిలిచి యున్నకఱి నీ హస్తములు దానవులకు భయము గల్గించుటకై రక్త పుష్ప మాఠికలచే నలంకారము చేయఁబడిన అంపములుగట్టి నిలిసిన గోపురద్వార పురాటలతోలె నుండె, నట్టి నీహస్తద్వయము మముం గాపాడుంగాక! ఆలం. నిదర్శకము.

చ. దనుజకు లేంద్ర దస్తకరతామరసస్థితదానధారచే
ననిమిషదై న్యదగ్గితమహామునిమండలదృశ్యకశ్యపాం
గననమంబువుల్ గడిగి కంజభవాండము మోగ నీలమై
బెనిచినదంభవామను నువేంద్రుని నిన్ను సమాశ్రయించెదన్

టీ దనుజులంద్ర = గాక్షసపంశోక్తమునిచేత (బలిచక్రవర్తిచేత),
 వత్త = ఒనగఁబడిన, కరతామరస = కరపద్మములందు, స్థిత = ఉన్న, దాన
 ధారచేత = త్యాగజలధారలచేత, అనిమిగ = సులయొక్క, దైవ్య =
 లీలకనముచేత, దుఃఖిత = బిచారమును బొందిన, మహామునిమండలదృశ్య =
 సప్తద్వీపముదాయమునందు వీక్షింపఁ దగిన, కశ్యపాంగన = కశ్యపప్రకాశతి
 భార్యయగు నదిలియొక్క, నయనాంబువుల్ = నేత్రజలములు, కడిగి, కంజ
 భవాండము = బ్రహ్మాండము, మోవక్ = కిగుఱునట్లు, లీలక్ = సులభముగా,
 మైక్ = శరీరమును, వెనిచినదంభవానునుక్ = ఎదుగునట్టినర్చిత కవచ
 వామనుని, ఉపేంద్రునిక్ = ఇంద్రసోమరుడైనవానిని, నిన్నుక్, నమాత్,
 యిండిక్ = బాగుగా నాశ్రయించెదను.

మునిమండల దృశ్యకశ్యపాంగన యనుటచే దానధార గైకొన్నంతన
 సప్తద్వీపమండలముపఱుకుఁ బెరిగి మాతృశోకము వారింట నని భావము. ఇటు
 అనుటచే దెరుఁగుటయొక్క వేగాలిశయము సూచితము. అటుక్రమబృంద
 యందు నిటులే పెరుఁగుటయందలి వేగాలిశయము “గ్రమ్మరన్నెగయుచువ్య
 త్తనహాచ్ఛాను” యను వామనవర్ణనభాగముచే సూచింపఁబడినది. దుర్ధ
 వామనుఁడు గాననే కంజభవాండము నంటునటులఁ దనమేను లీలమై మోచు
 చాలెను.

తా. బలిచక్రవర్తిచేఁ బుడమిలి మూడడుగులు దానముగాఁ గొని
 బ్రహ్మాండ మంతయు నిండిన కవచవామనరూపుని సుపేంద్రుని నిన్ను నేను
 బాగుగ నాశ్రయించెదను. అలం. పర్యామోక్షము.

చ. తన దగుచుతలిక గనలి తానె వధించినపాపముల్ చెడకొ
 మునిఁగెడునాగుణోగ్ర కిణముల్ మొనయంగ శయంతపంచః
 మ్మనఁ బిశ్యతగ్నోచ్చలన మున్ములుచెట్టుభవన్ముఖా యుగం
 బున కిదె వందనంబు భృగుపుంగవరూప విహంగ మాహనా.

టీ. భృగుపుంగవరూప = భార్గవోక్తయని యాకారముగల, విహంగ
 మాహనా = గరుడవాహనుఁడా, తనది = తనవలననైనది, అగునంతలిక్ =

క. పెరుగు ప్రలంబునివీపునఁ

గరిపై హరివోలె విశద కాంతి నిలిచి త

త్కరణం బారాటముగాఁ

బరిమార్చిననీదుబలిమిఁ బ్రణుతింతు హరి.

114

టీ. హరి = సారాయణుడా, పెరుగుప్రలంబునివీపునఁ = పొడవుగా పెరుగుచున్న ప్రలంబానురునిపెన్నునందు, తగిపై = గజఘమీద, హరివోలె = సింగము రీతిని, విశదకాంతి = స్వచ్ఛమగు ప్రకాశముతో, నిలిచి, తక్కరణంబు = వానిదేహము, అరాటము = సంతాపముజెందినది, కా = కాఁగా, బరిమార్చిన నీదుబలిమి = చంపినశిశుత్తని, ప్రణుతింతు = పొగడెదను.

శ్రీకృష్ణుడు బలరామాదులు భండిరపటప్రాంతమునందు శ్రీడించు కఠిఁ బ్రలంబుఁ డనుదానవుఁడు గోపమూరులలో నొకడై కలియింపి శ్రీదాసియగుచు ప్రకారము బలరాముని శనపై నెక్కించుకొని యాకారము పెంచి నిజరూపముదాల్చి చంప నెంచ బలరాముఁడు వానిని ముష్టిహతిచేఁ జంపినకథ యిటు ననుసంధేయము. ఈకథాంశము హరివంశమునందుఁ గలదు. సింగము తెల్లగుండునుగాన నీటఁ జెల్లనీవాఁ డగు బలరాముఁడు సింగముగను వృథశరీరుఁడు నీలాంగుఁడు నగు ప్రలంబుఁడు కరిగను నుపమింపఁబడిరి.

తా. బలరామావతార మెత్తి ప్రలంబు డనురాక్షసునిఁ జూపిన విష్ణు దేవుఁడా! నిన్నుప్రోత్త మొనర్చెదను. ఆలం. ఉపమ.

తే. కొలుతుఁ దాదృగ్భవద్బాహుకులిశ యష్టి

నెద్ది గిరివోలెఁ గడుపులో వృద్ధిబొందఁ

బగిలి రాకాసి దేహంబు మొగపుముత్య

మయ్యె ముంగామురారిరంగై ముగారి.

115

టీ. మురారి = మురాసురనిరోధివైన కృష్ణచూర్తి, ఎద్ది = ఏహస్తము కడుపులో = కుక్షియందు, వృద్ధిబొందె = ఎదుఁగఁగా, రాకాసిదేహంబు

కేశియను రక్కసి సేనాము, నిగోలెక్ = భద్రకమువలెనే, పనిలి, ముంగాము
 రారిరంగై = ముంజేరికంకణముతీలై, (పా-ముంగైమురారి) మొగపుముత్య
 మయ్యెక్ = ముఖప్రదేశమందలి ముత్యము అయ్యెనో, తాదృక్ = అట్టి,
 భవల్ = నీవగు, బాహు=హస్త మను, కులిశయష్టిక్ = వజ్రాయుధమును,
 కొలుతుక్ = సేవించెదను.

ఇందు సాధానతార మభివర్ణితము.

తా. సర్వతమువంటి కేశి యనుచైత్యునినోట హస్తముఁ బెట్టి కుక్షిలో
 బాగుగాఁ జూసిని పెద్దది చేసి వానిపొట్ట చీల్చి మృతినొందించితివి. ఆ ప్రకా
 రము వానికుక్షిలో వృద్ధిబొంది వానిపొట్టఁ జించినవజ్రాయుధముం బోలిన
 సేనాస్త్రమును చేను సేవించెదను. అలం. రూపకము.

క. కృతయుగ షేతేర నలం

కృత్తికై కాశ్చీరపంక మిడి యలుకు క్రియక్

క్షీతియొల్ల మేచ్చు క్త

స్థుతముగఁ గావించురౌతుఁ బొగడెద నిన్నున్.

116

టీ. కృతయుగము, షేతేక్ = రాగా, అలంకృత్తికై = పుడమి
 యొక్క యలంకారమునకై, శుభోదయసూచనమునకు సంకోచము చెలుపు
 నటుల భూమియంతయు నలంకరించుకొఱకు, కాశ్చీరపంకము = కుంకుమ
 పుష్పజేర్చిన పలుచనిగంధజలము, ఇడి = పెట్టి, అలుకు క్రియక్ = అలుకు
 విధమున, క్షీతియొల్లక్ = పుడమియంతయు, మేచ్చు క్తపుతముగక్ = నీచ
 జాతిజనులయొక్క రక్తముచేఁ దడిసినది యగునట్లు, కావించురౌతుక్ =
 చేయనట్టి యశ్వమునెక్కి పోరాసర్పిబంటనయిన, నిన్నుక్, పొగడెదక్ =
 కొనియాడెదను.

భగవంతుఁడు కల్మషతారమున స్థైర్యశాసనము గావించ దొర
 కొనును. స్థైర్యులనః జాతుర్వర్ణ్యములకుఁ గలవ్యవస్థల నేదియులేని అగ్రా
 వర్తమున కావలి ప్రదేశమున నన్న యొకయశాగరక జాతి. స్థైర్యదేశమును

మనశాస్త్రము లిటులుఁ జెప్పుచున్నవి. — “చానుర్వర్ధవ్యవస్థానం శుశ్రిక్వా
చేశేన విప్యతే, ఘ్నేచ్ఛవేశాన విజ్ఞేషు ఆర్యావర్తసత్తః పఃపః.” అనుక్త
మామ్యదాదులందు కీకటజాతి చెప్పుబడినది. “దేశభేదే చ కీకటః.” అను.
ఘ్నేచ్ఛాన ననార్యులని గ్రాహ్యము.

తా. పృథ్వీయుగము విచ్ఛిన్నముయినను నంశ్యులకై కుంసలుపూవుకలి
పిన చూడవలసివచ్చే నలినరీతిఁ గల్గిచూపమునో దుగ్ధార్ధ లగుఘ్నేచ్ఛుల
సెట్లఁజూపి భూమిని నారిత్రముచేతఁ దడువఁ గలయశ్వపురాతపగునోహరి!
నిన్ను ప్రోత్తము చేసెదను. అలం. ఉపమ.

వ. అని ప్రస్తుతించినం బ్రసన్నుండయి పాంచజన్యధరుండు వా
ళ్ళెల్లఁబున, వత్సా! వరంబు వేడున, మనుటయు బ్రసాదం
బని స్వారోచిషుం డెట్లనియె. 117

టీ. అని, ప్రస్తుతించినకొ=ప్రోత్తమునీయఁగా, పాంచజన్యధరుండు=
పాంచజన్య మను వింపమును దాల్చిన విష్ణుమూర్తి, ప్రసన్నుండై=పాతాక్క
రించినవాడై, వత్స=పృథ్వీయనకొ = ప్రీతితో, వత్సా = మనూకా, వరంబు
వేడుము = నీకు గావలసిన పరము గోరుము. అనుటయు, ప్రసాదంబు=
మీదయ, అని = ఇటు అని, స్వారోచిషుండు = స్వారోచిషమూర్తిఁ దగు
స్వారోచిషునపు, ఇట్లనియెకొ = ఈ విధముగాఁ బలికెను.

క. దేవ భవద్దాస్యసుఖం

బేవేదేద దయకుఁ దగుదునే సాలోక్యం

బీవే యితరము లొల్లకొ

నావుడు నాతనికిఁ బర్తనాభుం డనియెన్.

118

టీ. దేవ = ఓదేవా, భవద్దాస్యసుఖంబు = నీదాస్యమువలని సుఖము,
వికొ = నేను, వేదేదకొ, దయకుకొ = నీవయకు, తగుదునేకొ = తగిన
వాడయినయెడల, సాలోక్యంబు=నీసమీపవర్తకము - నీచోకమున నీ చేయవచ్చే

యుండునదృష్టము, ఈవే = ఈయమయ్యా, ఇతరములు = ఇతరకన్న వేరు
కోరికలు, ఓజ్జిక్ = కోరను, నాపునక్ = అనగా, ఆకనిక్ = ఆ
స్వారోచిషునకు, వద్దనాభుండు=వారి, అనియేక్ = ఇట్లు చెప్పెను.

తా. స్వామి! నీ సేవలబడుము నేను గాంక్షించెదను. నీరయమ
నేను బాతుడనగును నేని నీ సహాయమున సంచరించువృత్తి నున్నాను. కాకింక
కన్న వేరుకోరికలు లేవనగా నాస్వారోచిషునకు వారి యట్టనియె.

క. సాలోక్యముఁ దుది నిచ్చెద

నేలు మీల ద్వితీయమనువ వీవై నయధ

స్తాలోలబుద్ధిఁ దిరముగ

వేలుపులకుఁ దలసులకును విధికిఁ బ్రియముగాన్. 119

టీ. సాలోక్యము = నాసహాయకత్వమును, తుదిక్ = చివర, ఇన్స్
దక్. ఈపు = నీవు, ద్వితీయమనువవై = రెండవమనువవై, నయ = నీతి
యందును, ధర్త = ధర్తమందును, ఆలోల = ప్రియమయిన, బుద్ధిక్ = చిత్త
ముతోఁ దిరముగ = స్థిమితముగా, వేలుపులకుక్ = సురలకును, కవను
లకుక్ = మనీశ్వరులకును, విధికిక్ = విధాతకును, ప్రియముగాన్ =
సంతోషముగా, ఇలక్ = ప్రదమిని, ఏలము = కాపాడుము.

తా. నీవు రెండవమనువవై నీతిని ధర్తమును వృద్ధిపఱచి చక్కగాఁ
బుడమిం పాలింపుము. విష్ణుట నీకు పాలోక్యపదవి నిచ్చెదను.

చ. అని మహిమక్ మనుత్వమున కాతనిఁ బట్టముగట్టి పద్మలో
చనుఁడు విరించి శర్వముఖసర్వసుపర్వులతో నదృశ్యుడై
చనియె నిజాలయంబునకు శాస్త్రవినిశ్చయయుక్తిదండపా
లనముల నవ్విభుండు ప్రజలక్ బ్రజల ట్లరనెక్ గృహమిటన్.

టీ. అని=ఇటులఁ బలికి, పద్మలోచనుఁడు=విష్ణుమూర్తి, మహిమక్=
మహత్తుతో, మనుత్వమునకుక్ = మనువుయొక్క పదమునకు, ఆకనిక్ =

ఆ స్వారోచిషుని, కట్టముగట్టి = పట్టాభిషిక్తు నొనరించి, విరించి=విధాత,
 శర్ల = శలకరుడు, ముఖ = మున్నగుల, సర్ల = సకలమయిన, నువర్వ
 లతో = సురలతోడను, అదృశ్యుడై = మాయమయి, నిజాయంబు.
 సక = వైకుంఠమునకు, చనియె. అక్షిభూదును = ఆస్వారోచిషమను
 వును, శాస్త్రవినిశ్చయముక్తి = శాస్త్రప్రకారము, దండపాలనముల =
 దుష్టశిక్షణ శిష్టరక్షణములచేతను, ప్రజల = మనుజులను, ప్రజలట్లు = తన
 బిడ్డలనలెనే, ("పుత్రనూసురపత్యం చ తుత్తోఽని చార్తజిప్రజ" ధ్వంజయ
 న్నిఘంటువు) శృపానులి = కరుణతోఁ గూడినచిత్తముతో, అసే =
 పాలించెను.

తా. అని స్వారోచిషుని మనుపదంబునగు కట్టాభిషిక్తుగా విరించి
 సర్లసురలతో హరి యంతర్ధానము కాఁగ స్వారోచిషుడును మనుత్వముం
 బూని శాస్త్రవద్ధి ననుసరించి, దుష్టులను శిక్షించుచు శిష్టులను రక్షించుచు
 మనుజులయందు దయగలవాడై ధర్మని బాలించెను.

సీ. వానలు సరవితో వర్షించె సస్యముల్

వేళ్లఁ గొల్చుగ చిత్తివీఁగి పండె

నారోగ్యపుత్రపౌత్రైశ్వర్యవంశులై

బ్రదికిరి నూతేంద్రుల బంపజనులు

పూవులబోదులు పతిదేవతలైరగ్ని

భయతస్కరవ్యాధిభయము లడఁగె

ఫలపయగకుసుమాదిబహుపదార్థంబులు

రసగంధసామగ్రి నెంక మెసఁగె

తే. నీత్యుపద్రవమృత్యురాహిత్యముక్తి

ధరఁ బ్రజావృద్ధి తామరతంప మయ్యె

న్యాయపథమున స్వారోచిషాఖ్యమునుపు
శ్రీలఁ బెంపొంది పాలించు కాలమునను.

121

టీ. స్వారోచిషాఖ్యమునపు = స్వారోచిషః దనునామముగల
రెండవమనువు, శ్రీలక్ = సిరులచేత, పెంపొంది = వృద్ధిబొంది, న్యాయ
పథమునక్ = న్యాయమార్గముచేత, పాలించు కాలమునక్ = పరిపాలించు
నమయమందు, ధరక్ = పుడమియందు, వానలు, సరవితోక్ = క్రమప్రకా
రము, ఐన్దిచెక్ = కురిచెను, సస్యములు, క్షత్త్వక్ = క్షత్వయందుఁగూడ,
కొల్పుగక్ = ధాన్యము గలవిగా, విజ్ఞప్తి = మిక్కిలి పొడవుగా నెదిరి,
పండెక్ = ఫలించెను, “కొలుచు” అన ధాన్య మనుటకు—సీ. “వాన, కారు
పొలంబునఁ గల్గెనేనియుఁ గొల్పుఁ గావించునేర్పునేకలవిధమున.” నంచ.
జనులు=మనుజులు, ఆరోగ్య=వ్యాధిలేనియు, పుత్ర=కుమారులు, పౌత్ర =
మనుచులు, విశ్వరూపంతులై = భాగ్యము కలరై, నూజేడ్డును = నూలు
వత్సరములును, బ్రదికిరి. పూవుఁబోఁడులు = సుందరులు, పరిదేవకలైరి=పరి
శ్రుతలుగాఁ జరించిరి. అగ్నిభయ=పక్ష్వివలని భీతియు, తస్కర = చోరుల
వలనివియ, వ్యాధి = వ్యాధులవలనివియ, నయన, భయములు, అడఁగక్.
ఫల=ఫలములు, పయః=తీరములు, కుసుమ=పుష్పములు, ఆది = మున్నగాఁ
గల, బహువదార్థములు అనేకపదువులు, రస = వద్రసములయొక్కయు,
తీపి పగరు లొనగు గాఱురుడలయొక్క యనుట. గంధ = సారభముల
యొక్కయు, సామగ్రిక్ = సంపూర్ణతచేత, ఎనక మెనఁగక్ = మిగుల
వృద్ధి నొందెను. ఈలి=అతివృద్ధిమన్నగు, ఉగద్రవ = బాధలుగ, వృత్త్యు =
అకాలమరణములును, రాహిత్య = లేకపోవుటతోడి, యుక్తిక్ = కలయిక
చేత, ప్రజావృద్ధి = ప్రజలయొక్క యభివృద్ధి, తామరతంపము = తామర
యఃప్లుకొనినట్లు, (పా-తామరతంపర.) అట్లుకొనినది, అయ్యోక్=అయ్యె.

ఈలిబాధలు ఆఱు. అవి—

హ్లో “అతివృద్ధి రనావృద్ధి ర్నామకాః శలభాశ్శుకాః,

అత్మానన్నాశ్చ రాజానః పడేతా ఈతయః స్సంతాః.”

ఇందుఁ బ్రశస్తి యను నిర్వహణసంధ్యంగము “స్వరజేణాదికాన్విస్తు
ప్రశస్తిభీషియతే” అనునాలంకారికసిబాధనానుసారముగ శ్రవ్యప్రబంధ
రీతి కనుకూలముగఁ జెప్పఁబడెను. ఇటులే వచుచరిత్రమునందును—సీ. “ఆ
రాజువినులవిభ్యాతి” ఆ. రీ. ప. 99 యందుఁ జెప్పఁబడినట్లు యారమునది.

తా. స్వారోచిషమనువు పుడమి బాలించునప్పుడు సమయమురకు
వర్షములు పరియుచుండెను. పంటలు బాగుగాఁ బండెను. ప్రజలు సంతాన
వంతులై భాగ్యనూతనలచే నూజేగడ్డు బ్రదుకుచుండిరి. అగ్నివృక్షను చోరుల
వలనను భయము లేకుండెను. వ్యాధు లడంగెను. పండ్లు పాలు సౌరభ ద్రవ్య
ములు పుష్పములు సమృద్ధిగా నుండెను. ఈవిభాధలు అకాలమరణములును
లేక తామర చందలుకొనినరీతిని చుట్టతీకముల చే నలముకొని మరుజులు వృద్ధి
నొందిరి.

క. గోరిక నీస్వారోచిషు

చారిత్రము వినిన వ్రాయఁ జదివిన ధనధా

న్వారోగ్యపుత్రవంతులు

నై రూఢిగఁ గండు పిదప నమరత్వంబున్.

122

టీ. ఈ స్వారోచిషచారిత్రము = ఈ స్వారోచిషునుప్రయోగక్
కథను, గోరిక = వాంఛతో, వినిన = వ్రాసినను, చదివిన =
భవభవము, ధన్య = ధాన్యము (కొలుచు), అరోగ్య = రోగములేమియు,
పుత్రవంతులునై = కుమారులుం గలవారై, పిదప = పిమ్మట, రూఢిగ =
సత్త్వముగా, అమరత్వంబు = దేవత్వముచు, కండు = పొందెదరు.

తా. ఈ స్వారోచిషు చరిత్రమును గోరికతో వినినను వ్రాసినను
జదివినను ధనధాన్వారోగ్యములు కలిగి పుత్రవంతులై పిదప నిశ్చయముగా
దేవత్వముం గాంచెదరు.

తే. అనిమృకండుతనూభవుఁ డనుఁగుశిష్యుఁ

డైన శ్రోష్టికి వినిపించినట్టియీక

థాసుథాథార నిందిరి దయదలిర్ప

జై మినిశ్రులిపుటముల శకునివరుని.

123

టీ. అని, మృకండుతనూభవుడు = మార్కండేయుడు, అనుగు శిష్యుడు = ప్రియశిష్యుడు, ఐన శ్రాష్ఠీకి = అయినట్టి శ్రాష్ఠి యను నాతనికి, వినిపించినట్టి = చెప్పినట్టి, ఈకథాసుథాథార = అమృతభారంబొలి నంతోష మును గలిగించు నీ కథను, శకునివరులు = పక్షిశ్రేణులు, దయదలిర్ప = వయ యొక్కవ కాఁగా, జై మిని శ్రులిపుటముల = జై మినునీశ్వరుని శ్రుతిసోఠ మలయందును, నిందిరి = నిండిరి.

తా. పూర్వము మార్కండేయుడు ప్రియశిష్యుఁడైన శ్రాష్ఠియను మునికిఁ జెప్పిన యీ పుణ్యచరిత్రమును బ్రతుకు జైమినికిఁ జెప్పినవి.

శా. వ్యానూమధీరసంధిబంధ కటకాధ్యక్షానుగతోజిభృ

త్యాయగ్రావభిథావిథాభిమరదోగఖడ్గాగ్ర యుగ్రాచల

జ్ఞాయజ్ఞీర్తిభరప్రపంచ వరసంచారామరామామణీ

గేయా మేయజయాంక పంకజదృగంగీకారధీరాకృతీ. 124

టీ. వ్యానూమ = సామువలన, ధీర = నిలకడనొందిన, సంధిబంధ = కీళ్లయొక్క చేరికగలవాఁడా, కటక = కటక మను పురముయొక్క, అధ్యక్ష = అధ్యక్షుఁ డయిన గజవతిరాజును, అనుగ = అనుసరించి తిరుగువారైన, తోజిభృత్ = నృపాలురయొక్క, కాయ = శరీరములనెడి, గ్రావ = పర్వత ములయొక్క, భిదా = భేదనాకారమైన, విథా = వ్యాపారమందు, భిమర = వశ్రాయుధమైన, దోగఖడ్గాగ్ర = చేతికత్తి మొనగలవాఁడా, గజవతియొక్క యంగరక్షక బలము సంతయుఁ జెందాడినవాఁడా యనుట. ఉగ్రాచల = కైలాసపర్వతముకంటెను, జ్ఞాయజ్ఞ = మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైన, కీర్తిభర = ఎక్కువ కీర్తితోఁగూడిన, ప్రపంచ = జగత్తుగలవాఁడా, లోకమునం దంతటను వ్యాప్తి నొందిన విర్తల మగు కీర్తిగలవాఁడా యనుట. వర = ఉత్తమయైన, సంచారామ = అమరారామ, శామరారామ, మామరారామ, క్షీరారామ, బాహు

రామనుజులను నై దారామములతోఁ గూడిన దేశమునందలి, రామానుజులను
 సుందరీమణులచేత, గేయ = పొగడఁబడిన, అమేయ = హద్దులేని, జయగ్రంథ =
 జయ చిహ్నములు గలవాఁడా, పంచారామపరీగృత నగుదేశమునాక్రమించు
 కొని యచట యన్నమిన్నలచేఁ బొగడికఁ గొన్నివాఁడా యనుట, పంకజ
 దృక్ = పద్మదళమువంటి నేత్రములు గల సుందరులయొక్క, అంగీకార =
 అనుమతిగల, ధీర = న్వత్కృతమైన, అశృలీ = రూపముగవాఁడా ! గణనతీత
 సమైహానకరమైన సుందరాకారము గలవాఁడా శ్రీకృష్ణదేవరాయా యని
 సంబోధనము.

తా. అంగముయొక్క యనకాశములన్నియు దృఢపడునట్లు సాము
 చేసినట్టివాఁడవును, గజపతిరాజుతోఁ గూడియున్న విరోధిన్మహాముఖులము
 లనెడి పర్వతములను గొట్టి వజ్రాయుధ ముచుకొని కరమున ధరించినవా
 ఁడవును, రజతాద్రియోలే బ్రకాశించు యశస్సు ప్రపంచమునూ దండటను
 నలముకొనఁగాఁ బ్రవర్తించువాఁడవును, పంచారామదేశమును జయించి పశ
 చటునుకొని యాదేశమందరులచేఁ బొగడఁబడినవాఁడవును, రమణీమణుల
 కానందమున సౌందర్యము గలవాఁడవు నయిన శ్రీకృష్ణదేవరాయా! ఆలం
 రూపకము.

క. కాంతాలతాంతశరయే

కాంతికభక్తిప్రతోషితాంభోధిసుతా

కాంతా ప్రతాపరవిశళి

కాంతాయితవిమతన్యపతికాంతాహృదయా.

125

టీ. కాంతా = సుందరీమణులకు, లతాంతశర = మదనుఁడా, వికారిక =
 నిరభిమానమగు, భక్తి = భక్తిచేత, ప్రతోషిత = మిక్కిలి గూనంగించు
 కేయలడిన, అంభోధిసుతా కాంతా = లక్ష్మీకాథుఁడగు విష్ణుమూర్తిగలవాఁడా!
 ప్రతాప = కాలియనెడి, రవి = భాస్కరునిచేత, శళికాంతాయిన =
 చంద్రకాంత రక్షిణులవలె నగుచున్న, విమతన్యపతి = విరోధిన్మహాముఖు
 యొక్క, కాంతా = సుందరులయొక్క, హృదయ = చిత్తములుగలవాఁడా.

తా. రమణీగుణాలను: బ్రేగు: గలిగించుటయందు మనకు:డవును, విష్ణుమూర్తి నానంద విష్ణుటమును చుచి సేవకు:డవును, చంద్రకాంత మణులను గానిహీనములుగా నొనర్చుకట్టి సూర్యునివిధమున విరోధిగాజుల భార్యలయొక్కమనోంకాసను ఏడఁచివేయు ప్రతాపముగలకృష్ణదేవరాయా. అలంకారము.

వనసుయూరము—

రాజవరమేశ ఫణిరాజబల పుల్లాం

భోజముఖ భూషణుఖభూషణపురాంసో

త్రేజితధరాభరణదీక్షితభునా ని

ర్వాష్ట్రజభయదాజివిజితారిన్యసరాజీ.

126

టీ. రాజవరమేశ = రాజవరమేశ్వరుఁ డను బిరుద చిహ్నములుగల వాఁడా. ఫణిరాజబల = అదిశేషునికౌర్యము గలవాఁడా, పుల్లాంభోజ ముఖ=వికసించిన పద్మముం భోజిని మోయుగలవాఁడా, భోజముఖ=భోజరాజు మున్నగు, భూషణపురాంసో= విశ్రుల=విస్తృతములైన, అంస=భుజముల చేత, ఉత్త్రేజిత=మెరుగిడ బడిన. ధరాభరణమిని, భరణ = భరించుటయందు, దీక్షిత= ప్రతమునుబూనిన, భుజా=బాహువులుగలవాఁడా. నిర్వాష్ట్రజ=హేమపు లేని, భయద=భీతినినొనగునట్టి, విజి = సోరులయందు, విజిత = గెలుప బడిన, అరిన్యస=నిరోధి నృపాలురయొక్క, రాజీ = సమూహము కలవాఁడా!

తా. రాజవరమేశ్వరి బిరుద చిహ్నము గలవాఁడవును, అదిశేషుని వంటి బలము గలవాఁడవును. వికసించిన పద్మమువలె నాహ్లాదకర మగుని కానపు మోముగలవాఁడవును, భోజరాజు మున్నగు రాజులచే: బాలింపఁబడినజగలే నుండఁముం బాలించువాఁడవును. భయము గలుగఁజేయు యుద్ధముల విరోధులను గెలిచి కాసిఁ గాంచినవాడవు నైన కృష్ణదేవరాయా!

గద్యము. ఇది శ్రీవిద్యాధ్రుకవిశాపితామహాసర్వతో ముఖాంక పంకజాక్షపాదాంబుజాధిసమానసేందిందిర నందవరపురవం

శోత్తన శతకోపతాపసప్రసాదసమాసాదిత చతుర్విధకవి
తామతల్లికాల్లసాని చొక్కయామాత్యపుత్ర పెద్దనార్య
ప్రణీతం బయినస్వారోచిషమనుసంభవం బనుమహాప్రజం
ధంబునందు సర్వంబును పష్టాశ్వాసము.

టీ. శ్రీ... ప్రణీతంబు - శ్రీమత్ = విద్యతానందద గల, అంధ్ర
కవితా వితామనా = అంధ్రవిత్వమునకు బ్రహ్మయంబు, సర్వశోముఖ =
అంతట వ్యాప్తి కల, అంక = బిరుదుగలిగినట్టియును, పంకజాక్ష = విష్ణుని
యొక్క, పాదాంబుజంబుపాదపద్మములను, బధీనంబువశమైన, మానసేందిరిర =
మనస్సనెను తుమ్మెదగలట్టియును, సంపదపురవంశోత్తంస = సంపదమనెడి
యూరివారి వంశమున (నందవరీశులమున) శ్రేష్ఠుడగు నట్టియు, శతకోప
తాపసశతకోపయతియొక్క, ప్రసాదంబుచే, సమాసాదితంబుండబడిన
చతుర్విధ = నాలుగువిధములగు (బంధ, చిత్ర, గర్భ, ఆశు కవనములు)
కవితామతల్లిక = శ్రేష్ఠకవిత్వముగలట్టియొ, అల్లసాని చొక్కయామాత్య
పుత్ర = అల్లసాని చొక్కయమంత్రికి గుఱుకుడగు నట్టియు, పెద్ద
నార్య = పెద్దనార్యునిచే, ప్రణీతంబు = రచియించబడినది, మహాప్రజం
ధంబునందు = మహాకావ్యమున, పష్టాశ్వాసము.

ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తియంత్రోపాసనా సమాసాదితాఖండ సాహితీ
ధర్మిణుండు గాత్రేయగోత్రపతియందు వాఙ్మవంశపరమారాశిరాకానుభా
కరుండు నగు రామస్వామికాస్త్రి చేత సనేకపూర్వవ్యాఖ్యాభిప్రాయంబుల
అర్థాలోచించి రచింపబడిన దుచినమాఖ్యానంబు బగు ప్రతిపదార్థరూపం బగు
వ్యాఖ్యానంబునందు పష్టాశ్వాసము.

తెనుపురి : వావిళ్ల రామస్వామికాస్త్రిలు అండ్ సన్స్ వారి

చెన్నై తెనుపురి కము. — 1931.

మ ను చ రి త్ర

అకారాది గద్యపద్యానుక్రమణిక



గద్యపద్యములు.

అ

ఉ. అంకముఁ జేసి
క. అంగవృక్షము
తే. అంగులితాకృతి
ఉ. అంగులెలుగట్టి
ఉ. అంగజయోగ
క. అంగులెలుగట్టి
వ. అంగులెలుగట్టి
క. అంత ననుఁగొంది
క. అంత వియచ్చరు
క. అందు నగుచున్న
ఉ. అ. దొక యంచలేము
క. అంధునకుఁ గొనియె
క. అంప దగునారి
సీ. అంభోభివసన
సీ. అకట నిర్దయ
మ. అకలంకొషధ
ఉ. అక్కట గంధవాహ
ఉ. అక్కట నాయక

పుట.

5
600
548
524
127
186
627
616
304
28
137
136
484
29
291
37
226
593

గద్యపద్యములు.

ఉ. అక్కట వాడు
అ. అన్నియిచ్చి యకట
క. అచటక ద్వేష్టి
సీ. అచటి విప్రులు
చ. అటఁచని కాంచె
వ. అట్టియెడం దన మనో
క. అట్టియెడ నమ్మగేక్షణ
క. అట్టియెడ నొక పరా
క. అట్టియెడఁబెండ్లి
వ. అట్లు కవియం దమకించి
తే. అట్లు జనియించి
వ. అట్లువైచి చనుటయు
చ. అడరు నవీనభాన
మ. అతఁ డట్టొషధ
మ. అతఁ డాస్పాలిక
మ. అతఁ డానాకపరంపరా
క. అతఁడు మఱి తీర్థ
క. అతఁడు మఱి తనకు
క. అదిగా కే నిట వచ్చిన

పుట.

164
628
473
48
88
625
210
377
558
591
663
616
238
95
401
106
307
329
160

గద్యపద్యములు.

క. అతనికి యదు తుర్వను

మ. అతిసౌందర్య

ఉ. అత్తటిఁ బట్టణంబు

క. అత్తటి గంధర్వవిభు

ఉ. అత్తటి వేసికాండు

క. అత్తరి మురివపు

తే. అత్తెలుగున

వ. అత్తటిం దత్తఱంబున

కా. అతులతొలె

క. అడిగాకేసిట

వ. అది యట్టుండె

తే. అనఁగ నేపట్టివాడ

తే. అనఘ మందా

వ. అనంతరంబ

వ. అనంతరంబ

క. అన విని వచ్చి

లయగ్రా. అన్నగముతై

అ. అన్నగార్ మెక్కి

అ. ఆన్యసమలయందు

మ. అని చింతించుచు

క. అని తన కథ నెఱింగిం

క. అని తలఁచి యన్విరాసేని

క. అని తెలిసి లెరుగు

వ. అనిన నమ్మహనా

వ. అనిన నర్తగర్భంబు

వ. అని నత్తెఱవ

క. అనినఁ దలంపున

పుట. గద్యపద్యములు.

22 తే. అనిన నేమియు

629 తే. అనినఁ బ్రవరుండు

523 క. అనినఁ బరచేరి

314 వ. అనినఁ బ్రసన్నుడై

373 మ. అనినఁ విప్రవరుండు

609 వ. అనిన విని యమ్మ

611 వ. అనిన విని తైదిని

387 వ. అనిన విని తరువాలి

577 వ. అనినం గన్నులు

309 మ. అనినం జీతము

67 తే. అని నిజోదంత

472 క. అని పలుక

598 వ. అని పలికి పాన్పు

324 వ. అని పలుకు నమ్మ

254 వ. అని పలికి యక్కలకంఠ

238 వ. అని పలికి యక్కలికి

493 క. అని పొగడుచు

298 వ. అని ప్రస్తుతించినక

656 మ. శ్ర. అని బాహుస్థిట

119 వ. అని మహిమక

122 తే. అని మృకండు

247 మ. అమేషస్థి

443 క. అని యాతనిపై

145 క. అని యానగలుగ

123 క. అని యిష్టచేస

139 క. అని యొడఁబడ

408 వ. అని రహస్యంబుగా

పుట.

153

138

73

482

75

77

577

459

479

313

495

655

207

639

228

222

261

680

433

681

684

115

436

289

11

212

631

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
తే. అని పరూధిని	316	తే. అమలమణిమయ	107
ప. అని వికర్షించి	168	క. అమృతవిద్య	598
ప. అని వికర్షించుచు	305	ప. అరవిందాక్షులు	635
ప. అని సంస్తుతించిన	156	సీ. అర్థచంద్రునితేట	248
తే. అనుచుఁ గ్రవ్వులు	95	ప. ఆలకనిజీయలో	610
తే. అనుచు నిందించి	225	మ. ఆలకా త్రిప్రభు	34
తే. అనుచుఁ బగచాటి	626	ప. ఆలరల బంతి	530
ను. ఆనుచుం జుదన పంక	516	క. అల్లడ కంటె	334
తే. ఆనుచుఁ దన్నొడ	143	ప. అలిఖలవేణి యొక్కతె	530
క. అనుటయుఁ బ్రవరుం	132	ప. అవధరింపుము	163
ప. అనుటయు మాట	146	ప. అవధరింపు	533
క. అనుటయు రస	76	ప. అవధరింపుము జైమిని	83
క. అనుటయు శుచియై	428	ప. అవధరింపుము జైమిని	322
ప. అనుటయుం దరు నాతి	317	ప. అవధరింపుము శకుం	465
క. అనుటయు మృగయా	343	సీ. అవతాంగుష్ఠాగ్ర	574
క. అనునెడ	448	మ. అవనీక త్రిదశేంద్రు	552
ప. అనువగు సుశృ	305	సీ. అవ్యయానంత	668
క. అన్నున గను	298	క. అని యాతని	221
ప. అపరిమితానురాగ	256	క. అవిరళవికరణ	45
తే. అపుడు గంధర్వపతి మహి	465	తే. అనురవరుడైన	497
ఉ. అప్పుడు తూర్వమున్	549	అ	
తే. అపుడు మెడగోయ	627	ఉ. ఆ కమలాక్షి	273
అ. అపుడు విస్తృతాత్ముడై	468	క. ఆ మహానాథానురుడు	292
ఉ. అబ్బురపాటు	109	కా. ఆకూలంబవనీశ	435
సీ. ఆశ్రమండలి	485	క. ఆ కొఱగాముల	400
ప. ఆభిరతిఁ గృష్ణరాయఁడు	20	క. ఆ గంధర్వకుమారుడు	295
ప. అభ్యుదయ పరంపగా	47	కా. ఆ దివ్యైషధరాజితే	596

గద్యపద్యములు.

తే. ఆ నృసింహ ప్రభుండు

ఉ. ఆ పురి బాయకుండు

కా. ఆ భూదేవనమారు

క. ఆ నుండిడి

క. ఆ మొఱి వేములు

క. ఆ యాశ్వర

క. ఆ యాశ్వరము

ఉ. ఆ రజనీకబింబ

ఉ. ఆరయ శిట్టి రోతలకు

క. ఆ రుజ యుక్వడ

కా. ఆరూఢస్థిగిజంధికా

తే. ఆ వరూధిని మణి

క. ఆ వివినాంతరహాన

క. ఆ విభు ననంతరంబ

కా. ఆవేశం బొడగాంచి

తే. ఆ శరావళి నమ్మను

క. ఆశుద్విజహంత

కా. ఆ శూలం బవనీశ

క. ఆ నమయంబున

క. ఆ నమయంబున

ఉ. ఆ నమయంబునం

క. ఆ నమయంబున

క. ఆ నమయంబున

క. ఆ నమయంబునం

క. ఆ నమయంబున

ఉ. ఆ నమయంబునం

తే. ఆ నుభాధాము

పుట.

31

30

163

76

403

27

493

595

649

425

193

295

403

32

620

445

559

221

179

296

382

447

502

603

632

617

21

గద్యపద్యములు.

కా. ఆహ ధన్యుడనైతి

ఇ

తే. ఇంక నొక్కటి విచము

సీ. ఇచ్చెన నీ కస్త్ర

తే. ఇట గృహద్వార

క. ఇట యవ్వరూఢి

వ. ఇట్టతనిరూప

వ. ఇట్టరిగి యమ్మహా

వ. ఇట్టాభేభేల

తే. ఇట్టు చనుదెంచు

వ. ఇట్టు తలవడి

వ. ఇట్టు తిరిగి యుక్తైక్కి

అ. ఇతనివదన

వ. ఇంతయొమిటికంటే

ఉ. ఇంతలకన్నులండ

వ. ఇతైఱంగునం

సీ. ఇందీవరంబుల

ఉ. ఇందునిభాన్య వాడనం

1-వ గ. ఇది శ్రీమదాంధ్ర

2-వ గ. ఇది శ్రీమదాంధ్ర

3-వ గ. ఇది శ్రీమదాంధ్ర

4-వ గ. ఇది శ్రీమదాంధ్ర

5-వ గ. ఇది శ్రీమదాంధ్ర

6-వ గ. ఇది శ్రీమదాంధ్ర

ఉ. ఇనుడస్తా ద్రికేబోవ

క. ఇరుమాడురుచుల

సీ. ఇవి కంఠపాశంబు

పుట.

622

286

427

544

250

116

359

391

59

448

443

417

286

122

535

13

124

80

161

319

463

580

687

233

477

354

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
వ. ఇర్విధంజన	483	ఉ.	
ఈ		ఉ. సోమర పెల్లిచందమున	416
క. ఈకరణి దూఱ	649	తే. ఊరు పాడైన	487
క. ఈ గతి నత్తజీ చెల	504	ఎ	
క. ఈ తెఱఱగునఁజొచ్చిన	666	ఉ. ఎంత తపఃబు నేసి	168
క. ఈ నెలత లీ మహిళ	612	క. ఎందుండి యెందు	60
కా. ఈ పాండిత్యము	144	కా. ఎచే డెందము	142
కా. ఈ మర్యాదకు	285	మ. ప్ర ఎకరాలక	40
క. ఈ యౌచకారమునకు	492	క. ఎక్కడి యబుజాన్నుద	96
క. ఈ రీతి గొంతకాలం	615	ఉ. ఎక్కడి యూరు	129
క. ఈ విధమున సంయ్యువురు	299	ఉ. ఎక్కడివాడొ	116
క. ఈవిధమున నుద్వా	633	సీ. ఎఱచుకూతలు	375
క. ఈవిధమున నభ్యాగత	57	ఉ. ఎన్నిధిపంబులం	136
క. ఈవిధమున గతి	150	ఉ. ఎవ్వడు మీఁజెలుంగక	312
ఉ		ఉ. ఎవ్వతె వీవు భీక	121
సీ. ఉదయాచలేంద్ర	11	తే. ఎవ్వఁడేబాదలేక	306
క. ఉడుగక తలపయ్య	113	క. ఎవ్వరు చూచిన	619
చ. ఉడువలెబారికిన్	211	ఏ	
తే. ఉడువలె గరిమిడి	342	క. ఏకాగ్రత నవ్విద్యలు	632
సీ. ఉరగపూత్కార	250	కా. ఏగంధర్వండు	245
కా. ఉర్విశానికి మామ	559	సీ. ఏ నవిధంజన	618
చ. ఉరుతగవిగ్రహ	673	ఉ. ఏ నిక నిల్లునేరుటకు	128
సీ. ఉరుదరికుమార	173	క. ఏయెడ ననదల	411
మ. ఉగఁసంధ్యాతప	236	కా. ఏ యే చేకములక	65
ఉ. ఉల్లసునందు	3	ఉ. ఏల దురంతవేదన	242
క. ఉల్లలదల కాజల	85	ఉ. ఏలర యాచలం బుడిసి	277
		క. ఏవంవిధమున	44

గద్యపద్యములు.

సీ. వి విహంగముగన్న

వి

క. విహంగానిమ్మ

ఓ

తే. ఒండొకడైన

మ. ఒక నేత్రాంబుజ

చ. ఒక పెనుబావ

తే. ఒక్కడడుగెత్తి

క. ఒక్కతె భయశోకంబుల

అ. ఒక్క యెఱుకుతోడు

ఉ. ఒక్కొక్కవేళ బద్దముఖు

క. ఒడ అల్లు నిక్కి

ఓ

ఉ. ఓ చతురాన్యవంశ

క. ఓ చెల్లువిరహాభవ

ఉ. ఓయి దయావిహీనమతి

కా. ఓ రాజన్యమహేంద్ర

ఉ. ఓ సరసీరుహాక్షి

ఉ. ఓసి దురాత్మరాల

క

కా. కంటే బ్రహ్మణు

సీ. కంఠాలిత్తె రాయు

తే. కంఠతొడు గీడ్చిన

చ. కటకరవంబు

క. కట్టిడితనమున

ఉ. కట్టినీలిదిండ్లు

పుట.

179

283

424

532

216

381

405

332

246

386

66

213

422

407

242

418

474

335

386

551

279

356

గద్యపద్యములు.

గ. కట్టియడజేసిన

కా. కట్టె మంగళనూ

క. కడు నవ్విండుచు

మ. కదినెట్ లిగ్గునుటంచు

క. కని తత్తటస్థలంబు

మ. కని నూర్చిననదంబు

క. కని సతులరు

క. కనుగొని యిది

అ. కన్యపెట్టివెన్ను

ఉ. కమ్మని మందనంబు

చ. కరకరిగూటంగట్టి

క. కరకాదిటవట

క. కరుణాకర

మ. కరుణించుకొ మము

మ. కలక దుష్టాక

మ. కలయంగూర్చి

సీ. కలగెన కెల్లవ

తే. కలయు జగమున

సీ. కలశపాథోరాశి

క. కలిమి మెఱయంగ

కా

ఉ. కాంచి కలశ్వజిత్రునక

క. కాంచి తదీయ

ఉ. కాంచినక బొంగి

చ. కాంచి యంతరంగంబున

కా. కాంచె ముత్తు

కా. కాంచె భూవిభు

పుట.

342

557

563

522

637

654

646

103

341

166

237

330

46

673

459

533

500

195

19

566

272

105

505

84

662

645

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
క. కాంక్షాదంబ	543	కే	
క. కాంతాలతాంతశర	686	కా. కేదారేశు భజించితక	67
తే. కాయబాలగ్రహం	475	కై	
క. కావున దాసీనికరము	642	ఉ. కైదవు నున్న	439
ఉ. కావున కెన్నఁడుం	311	కొ	
ప. కావున మార్కండేయ	18	క. కొట్టువడి	421
క. కావున వారిలఁజూడ	310	సీ. కొనసాచి	279
ఉ. కావున వీరిగతుండు	639	అ. కొత్తుకన్నఁగవకు	257
కీ		చ. కొలకొలఁగూయు	240
ఉ. కీర్తననోజ్జహణి	527	తే. కొలుకుఁదాద్యగృహ	678
కు		క. కొలుకున్ మధురు	6
క. కుండక పబరాంబు	178	తే. క్రొవ్వి నడకొండ	380
క. కుంబరశతాంగ	508	కొ	
క. కుంభనమువంటి	127	క. కోరిక నీ స్వారోచిష	684
ఉత్పాద. కుండకు కాశ మరు	79	గ	
క. కుటింకృతసాంధ్య	652	సీ. గంగాతరంగిణి	634
సీ. కుశధారాహతి	101	కా. గంగానృచ్ఛతరంగ	77
క. కుశలతయే వ్రతముల	137	పుట్టి. గజాహతి	434
కూ		చ. గరుత్మన శోక్తఁ జెంగలు	521
ఉ. కూరిమిమంత్రితోడ	565	మ. గవిలా బెట్టులి చాచి	379
ఉ. కూర్మనేభదంత	35	మ. ప్ర. గళరక్తగ్రోడ	429
కృ		సీ. గళకృష్ణంబులమైన	446
క. కృతయుగ	679	గా	
కే		క. గాండివము నీచేలిది	221
సీ. కెలకలనన్న కదగెడి	63	గు	
		ప్ర. గురుగోత్రాచలు	327
		మిత్	

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
క. నరసారాయణ		క. నరసారాయణ	84
ఉ. బాసవసాగ్నిహోత్ర	155	కవిరాజవిరా. వలవృగరంభి	160
ఉ. బాసవ ప్రదర్శనారమణం	430	క. నవరవసారథముల	458
ది		నా	
క. రిగధీనానంద్య	45	తే. నాకజలబాష్పి	301
క. దివి దివరుహా బాంధవ	74	గ. నాగాంబానుక	578
ఉ. దివిపద్యర్థము నీ	156	కా. నా యజ్ఞావము	481
దే		ఉ. నాలుకజంబి	513
తే. దేవ పార్వతి పట్టి	413	క. నాలుకలం చెందు	227
క. దేవ భవద్వాగ్మి నుభం	650	ఉ. నాలుగు మోములక	4
ధ		క. నావిని నుని	62
అయవి భగభూని దేహరూపి	457	ఉ. నాపుడు విన్నబాటు	133
క. భగవాన్యగమా	472	సీ. నాపుడు నమరకాంతా	660
ను. భగవంతులయ	38	క. నాపుడు నను నాలింగన	658
ధా		క. నాపుడు బ్రహ్మం	64
క. ధారాశతకజోత్సవ	627	క. నామక రమ్మ	594
క. ధ్యాన క్రియకుం	417	క. నాళికమధూత్త	263
ధీ		ని	
కా. ధీరస్వాంతత్ర	315	క. నింగియు కుంజ	391
న		తే. నింగి నొరయం రాకానీ	431
క. పంపదశకు మకత	505	యత్ర. నిండెగాదిదిక్ర	399
మ. నగరు పొచ్చి యచ్చటం	344	చ. వికటమహీధరాగ్ర	103
క. నటవిటగాయక	471	ఉ. నిక్కము దాచనల	130
క. నడ జడనువడియె	299	సీ. నిజభూక్తి	26
క. నవ. నిలుసేరు	100	సీ. నిడుద పెన్నెటిగుంపు	89
సీ. నను నిమనంబు	99	కా. నిర్మంద్రప్రతిభా	158

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
నీ		చ. పరవశతై న్య మాడుకొను	528
చ. నీచనుదోయి	287	క. బరికించుచు	89
అ. నీడంగడవఁజాల	439	నీ. పరిణమించిరి ధరామర	563
నీ. నీలమేఘులు	664	క. పరితాప మింక	594
తే. నీవు ననివింతు	474	క. పరుల యపరాధ	424
మ. నీ కట్టు చెప్పి కట్టు	291	క. పఱచు నొక కడిలి	378
కా. నీవై తిక్కము	625	చ. పలుకులు నేర్పువేళఁ	235
మ		పంచచా. పరాసిదాసి	432
చ. నును జిగురాకు	260	చ. పలుకులు వేయు	644
క. నృప యా శ్రోడము	355	చ. పలుచనివాఁతెఱ	406
నీ		మ. పలుచంబాఱుటఁ	300
నీ. నైత్తియు లేకంద	414	చ. పలువురయందు	640
క. నెల వడరియొ నెఱి	372	మ. పసమానవ్వపమాన	253
నే		చ. పసిధారాపతనంబు	677
రగడ. నేర్పుమై నల్లయని	262	నీ. పసిడితోరమ తోడి	271
నీ		క. పనువుల నలుఁగిడి	519
ఉ. నోములు నోచివచ్చులు	205	నీ. పనువునిగ్గులుదేఱు	92
ప		చ. ప్రభలు నభోవిటంకమాన	546
క. పంకజముఖి కప్పుదు	114	పా	
క. పంకజముఖి నిరవల	259	కా. పాంచద్యుపణ	148
నీ. పక్కుపక్కున వంఘ్రి	436	నీ. పాండురప్రభ	583
నీ. పచ్చనిహారుమంజి	350	ఉ. పాటననేయమి గురులు	229
క. పతి నిలిచె నిడు	556	క. పాటలనుగంధి	301
మ. పరకత్వంబగు	669	క. పాటితకరివంకద్యతి	276
మ. పరమంబైన రహస్యమా	73	ఉ. పాటన కింతు లొర్తురె	149
		క. పాము కడు ముదిసి	423
		అ. పారుఁ దనంగ	599

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
యశా		తే. పలకు మక్కల	338
ఉ. యశావననుండు	52	చ. పలపుల వల్లపుం	525
ర		క. పలఁబాటినవానిని	383
క. రక్తసుండపై నెచుబిడి	486	సీ. పల్లిరుతల్లి లావణ్య	658
క. రమణునికడ	585	క. వసుధేశ ముక్కు డుస్సిర	624
మాలిసి. రవిరుచిద్రవరేణు	270	వా	
సీ. రవిబింబవతన	181	ఉ. వాడిన మౌముదమ్మి	269
రా		క. వా రావీవలన	217
వనమయూ. రాజధరమేశ	687	సీ. గానలు నరవిత్	682
అ. రాజుచూడ్కి కపుడు	533	క. వానికేలురూరవుండు	21
తే. రాజు లేజస్వియై	194	అ. వాని చక్కదనము	51
క. రాఁరమ్మనుట	243	ఉ. వానిది భాగ్యవైభవము	61
కా. రా రావీళ్ళ భుజాంగ	412	తే. వానివంశంబు	22
కా రా పై రాగ్గము	278	కా. వాలారంగొనగోళ్ల	234
శ్రీ		కా. వ్యాఘ్రమునస్థిరనంధి	685
ఉ. లీలఁబులిందుఁ డొక్క	387	అ. వ్యాసరచిత	9
వ		వి	
క. పంచనయోజింస	305	మ. వికసిల్లంబు జ	496
తే. పండ నలయదు	55	చ. విషింబుంచి యనంతరంబ	518
క. పందురి నగలన్	629	క. విడువకతలపై	220
క. పడిఁగాచికాంచి	310	క. వితరణభని	24
సీ. పవనప్రభూత	117	క. విధియుతముగ భవదు	547
మ. పనకాక్షోపము	9	క. విను మదియొక్కాక	630
సీ. పరణాతరంగిణి	53	చ. విలయకృశానుకీల	91
మ పరణాద్విజ	47	చ. విలయ కమిస్త్రజ	670
ఉత్సాహ. పర్ణనీయకీర్తితైభవా	318	సీ. విసమానములుగాఁగ	409

అకారాదిగద్యపద్యముక్త

ప్రకద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పు
వీ		శ్రీ	
1. వీరివిధానము	648	కా. శీలంబున్ గూఢుని	
2. వీరసృసింహుడు	31	క. శ్రీకృష్ణరామగుణ	321
వె		క. శ్రీకృష్ణరాయ	582
1. వెకలంబెట్టుకు	147	క. శ్రీభాదశీకనక	82
2. వెలవక మీ కొనర్తు	72	క. శ్రీనంపనసౌదర్య	464
3. వెలది యిచ్చటి	255	శా. శ్రీరుచిరశర్మ	28
4. వెలివెట్టిరే బాడలులు	152	కా. శ్రీనక్షాన గురంగూఢి	1
వే		క. శ్రీవేంకటేశ్వరద	162
1. వేదవేదాంతములు	513	కా. శ్రీమద్ గజ్జి నభో	176
వేదండభయద	42	న	
వేదండమంత్రాండము	329	క. సకలక్షాపతి	555
1. వేలిమియున్ సురార్పనయు	132	మ. సకలాశాగరి	232
వేడుక నయ్యవసర	663	సీ. సకుటుంబముగ	230
వై		సీ. సటలెత్తుకొని	356
1. వైకుంఠాంగద	511	సీ. సదోవినిర్భిన్న	134
క		క. సన్నప్రదలయేరువ	483
1. కరసంధానముతోనె	441	తే. సప్తసంతాన	13
కా		మాలిని సరభన జయధాటి	579
కానికకక్రూర దా నృపతి	651	సీ. సహసానభావచ	296
కృమలూపనినిదిద	257	తే. స్రవగురుశు	561
1. క్షామాలంఘన	459	క. స్వరుచిస్ఫురణము	326
శ్రీ		సా	
శిఖిసింధుదళ	621	అ. సాంధ్యవలనచూడ	498
శిఖితైరవదళ	98	క. సాలాకృము దుది	681
		కా. సాహంతారక	223

మ ను చ ని త్ర

గద్యపద్యములు.

ను

కృష్ణ. సుధీసుధురవాక్పథా

క. సుగరుడ

క. సుగరుడోరగ

మ. స్వభాసంగధిక

సా

నీ సాగరేతి పాటయిరించి

తే. సాగి నీతి

పుట.

గద్యపద్యములు.

మ. హరిణం బొక్కటి
హ

కా. హ నీ నిష్ఠురవృత్తి

హి

క. హితుడవు చతుర

కా హిందూరాజ్య

క. హిందోశంఖున

హలు

కా. హంకారంబొసరించి

